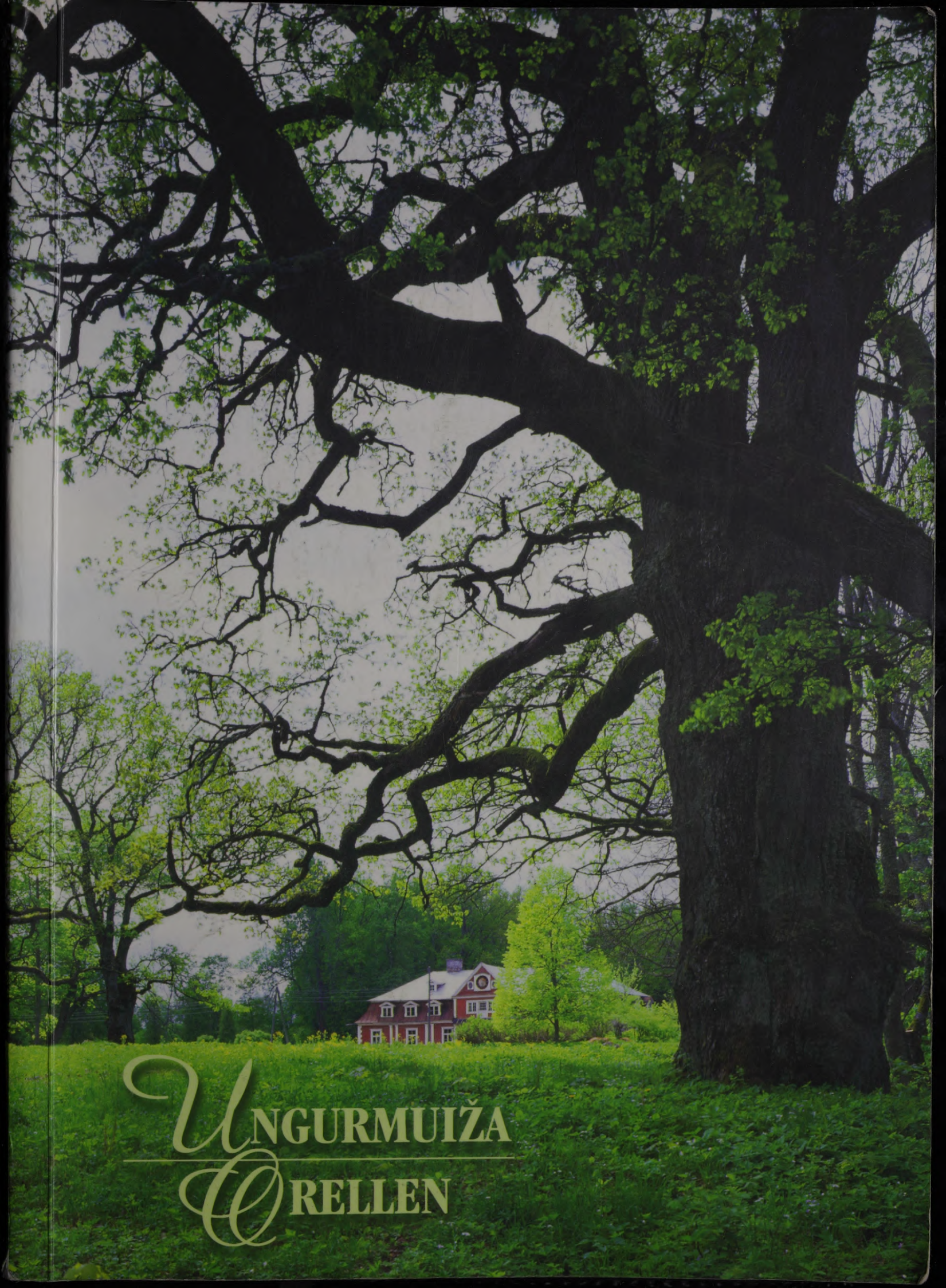

UNGURMUIŽA ORELLEN

MUIŽA ZEM OZOLIEM

UNGURMUIŽA UN
FON KAMPENHAUZENU DZIMTA VIDZEMĒ

GUTSHOF UNTER DEN EICHEN

ORELLEN UND
DIE FAMILIE VON CAMPENHAUSEN IN LIVLAND

99-7
L 2

MUIŽA ZEM OZOLIEM

UNGURMUIŽA UN
FON KAMPENHAUZENU DZIMTA VIDZEMĒ

GUTSHOF UNTER DEN EICHEN

ORELLEN UND
DIE FAMILIE VON CAMPENHAUSEN IN LIVLAND

KATALOGS IZSTĀDEI RUNDĀLES PILS MUZEJĀ
UN
HERDERA INSTITŪTĀ MĀRBURGĀ

KATALOG DER AUSSTELLUNG IM SCHLOSSMUSEUM RUNDĀLE
UND IM
HERDER-INSTITUT MARBURG

1998

UDK 947 43+908(474.3)
Mu 178

Literārā redaktore
Redaktion
Māra Ņikitina

Mākslinieks
Künstlerische Gestaltung
Valdis Villerušs

Tulkojums vācu valodā
Übersetzungen aus dem Lettischen
Indra Andersone, Zigrīda Āre, Valda Kvaskova
Beāta Paškevica, Sarmīte Pijola, Ieva Vīnkalne

Vācu teksta redaktore
Redaktion des deutschen Teils
Margita Gūtmane

Tulkojums latviešu valodā
Übersetzungen aus dem Deutschen
Sarmīte Pijola

Sagatavots iespiešanai izdevniecībā "Nordik"
Gesamtherstellung "Nordik" Verlag

ISBN 9984–510–41–7

© Rundāles pils muzejs, 1998

Priekšvārds

Muiža zem ozoliem — tas ir pirmais priekšstats ikkatram, kas ierodas Ungurmuižā. Koka ēkas un milzu koki. Ozolu dārzs, liepu dārzs. Šī vieta šķiet brīnumainā kārtā patvērusies no likteņa vētrām, kaut gan pavisam neliels attālums to šķir no šosejas, pa kuru garām traucas mūsu laika ikdiena. Tomēr tas nav tikai harmoniskais ainavas un būvmākslas savienojums, kas izraisa īpašas jūtas un Ungurmuižai piešķir ārkārtējības oreolu. Tā ir visam pāri lidojošā gaisotne, ko radījusi garīgā vide, kādā Ungurmuiža tapa un kādā tai bija lemts dzīvot līdz pat Pirmajam pasaules karam, mūsu gadsimta pirmajiem lielajiem satricinājumiem.

Ungurmuižai izšķiroša bija ētisko un estētisko ideālu laimīga savienošanās, kam īpašu, neatkārtojamu garu piešķīra tas, ka muižas apbūve nebija iecerēta ārišķīgas greznības prasībās, bet balstījās uz pamatīguma, skaidrības un tradīciju principiem, organiski iekļaujoties šajā Vidzemes vietā, ainavā un tai piemītošajā noskaņā. Gan ģenerālleitnantu Baltazaru fon Kampenhauzenu, gan viņa sievu vadīja kristīgas pazemības jūtas, ko viņi prata savienot ar veselīgu attieksmi pret dzīves prasībām un ar skaistuma alkām.

Ungurmuižas kungu māja kļuva par vienu no pirmajām vērienīgajām baroka būvēm, kas pacēlās Vidzemes laukos pēc postošā Ziemeļu kara. Ēkas arhitektūra ar tās mansarda jumtu un mezonīna izbūvi kļuva par pirmo būvparaugu, kāds ar variācijām atrodams Vidzemē līdz pat 18. gadsimta beigām. Nav arī zināma neviena celtne tālaika Vidzemē vai Kurzemē, kuras iekštelpas tādā mērā būtu izdaiļotas — Limbažu gleznotājs Georgs Dītrihs Hinšs pārvērta mājas iekšpusi, bēniņus ieskaitot, par bezgalīgu un visaptverošu gleznojumu pasauli. Bet tas viss bija mērens, saskaņots un harmonisks. Tāpat kā pārējās muižas būves — koka klētis, stallis, skola —, mazais, bet skaistais parks vai netālā kapliča uz pakalniņa, kura šķita pārraugām visu muižā notiekošo un kur mūža mieru bez Ungurmuižas īpašniekiem rada visa fon Kampenhauzenu dzimta.

Cildena pieticība un jauka vienkāršība apņem ikvienu Ungurmuižas celtni, ikkatru mantu, kas tajā bijusi, un tikpat vienkārši un cilvēciski ir tur dzīvojušo cilvēku dzīves stāsti. Tajos netrūkst grūtā un traģiskā — likteņi Ungurmuižā ne vienmēr bijuši gaiši. Traģiski no dzīves aizgāja arī pēdējais muižas īpašnieks, ko 1919. gadā nošāva lielinieki, un viņa sieva, kura 1942. gadā gāja bojā nelaimes gadījumā Vācijā, tālu no savas mīļās Ungurmuižas, par kuras pastāvēšanu viņa viena pati bija varonīgi cīnījusies laikā starp abiem pasaules kariem.

Taču jautājums ir nevis par Ungurmuižas ārējo veidolu, bet par tās iekšējo būtību. Fon Kampenhauzenu dzīves uzskati un tiem sekojošā darbība nesa augļus, kas ne tikai izrādījās nozīmīgi muižas īpašnieka ģimenei, bet apstaroja visu šo novadu. Diezin vai Latvijā iespējams atrast otru muižu, kura mazāk būtu iemiesojusi visu, kas kungu vidi šķīra no latviešu zemnieku pasaules. Baltazara fon Kampenhauzena un viņa sievas pieņemtās un pēc tam ģimenē iedibinātās hernhūtisma idejas piederēja pašam cilvēciskākajam, ko spēja dot 18. gadsimts. Hernhūtisms, kristīgās morāles aspektā nojaucot kārtu un tautību robežas, deva kaut ko 18. gadsimtam šķietami neiespējamu — muižas īpašnieks un zemnieki spēja paskatīties viens uz otru kā līdzcilvēki. Humānisma jēdziens Ungurmuižā nebija tikai abstrakta ideja, bet ietvēra apzinīgas rūpes par visu muižā notiekošo. Svarīgu vietu ieņēma izglītība. Ne velti Baltazars fon Kampenhauzens jau drīz pēc Ungurmuižas nopirkšanas tur uzcēla skolu; tādas tika radītas arī viņa pārējās muižās. Hernhūtisms kā viena no pirmajām latviešu dzimtcilvēku pašapzināšanās un pašizteikšanās formām piederēja arī pie pirmajiem soļiem uz latviešu tautas atmodu.

Ungurmuižas īpatnējā attīstība turpinājās arī 19. gadsimtā, kura laikā muižas apbūve tika kopta un papildināta, nenoliedzot veco un ievērojot dzimtas tradīcijas. Un, kad Cēsu Vēstures un mākslas muzejā glabātajās Raiskuma fotogrāfa Jēkaba Žagara 20. gadsimta sākumā uzņemtajās fotogrāfijās paslīd garām simtiem Ungurmuižas zemnieku, tik dzīvespriecīgu, pašapzinīgu, glīti ģērbtu, ar naivu prieku un apņēmību raugoties objektīvā un savā priekšā stāvošajā liktenī, šķiet, nav nejaušība, ka tas noticis tieši Ungurmuižā.

Līdz šim Ungurmuižas dzīvojamā māja paglābusies no visa, kas spēj apdraudēt koka celtni, sākot ar ugunsgrēkiem un beidzot ar modernizācijas tieksmēm. Tā pārdzīvojusi arī smagos likteņa pavērsienus, kas 20. gadsimtā gājuši pāri Latvijai. Ne 1917. gada kazaku vandalisms, ne agrārās reformas vienaldzība pret senceltņu likteņiem un tai sekojošā 30 gadus ilgā ēkas pamestība, pat ne 1951.–1963. g. cietsirdīgā atjaunošana nebija apdraudējusi pašu Ungurmuižas mājas eksistenci. Šķiet, ka tas draud notikt tieši patlaban.

Ungurmuiža stāv krustcelēs. Jau tas, ka izstāde notiek Rundāles pilī, nevis pašā Ungurmuižā, kā tam vajadzētu būt, ir liecība par mājas un visas muižas stāvokli. Tik daudzsološā atjaunošanas programma apsīkusi, ar vērienu uzsāktie darbi gājuši mazumā. Jaunie apstākļi, jaunie dzīves nosacījumi izrādījušies nelabvēlīgi ne tikai Ungurmuižai, bet vairumam seno celtņu Latvijā. Ungurmuižas māja šobrīd stāv tukša. Pārtrauktie darbi to pametuši bīstamā stāvoklī. Nojauktas šķērssienas, izņemtas grīdas — māja pārvērtusies par trauslu čaulu un pirmoreiz patiesi nonākusi pie iznīcības robežas.

Izstādes — un arī kataloga — mērķis nav rakstīt Ungurmuižas vēsturi, un nepavisam tā nedrīkstētu kļūt par nekrologu. Izstāde grib parādīt šīs vietas izcilo nozīmi Latvijas vēsturē, kultūrā un mākslā, pievērst uzmanību Ungurmuižas brīnumam un rosināt sabiedrību uz mērķtiecīgu un profesionālu tās atjaunošanu.

*

Ungurmuižas brīnums izpaužas vēl vienā veidā. No nevienas citas Latvijas muižas nav saglabājies tik daudz kulturvēstures bagātību — ģimenes relikviju. Arhīvs, senču portreti, mēbeles un mākslas priekšmeti — tas viss ir pārdzīvojis divu karu vētras un joprojām pieder ģimenei; daļa no arhivālijām atrodas arī Rīgā. Izstāde bija iespējama, tikai pateicoties daudzu iestāžu un privātpersonu aktīvai ieinteresētībai šīs bagātības parādīt un viņu līdzdarbībai.

Latvijā vispirms jāmin lielākā ar Ungurmuižu saistīto materiālu krātuve — Latvijas Valsts vēstures arhīvs, kas laipni piekrita dot izstādei visus ar tās tēmu saistītos dokumentus.

Cēsu Vēstures un mākslas muzejs, kura darbības zonā ietilpst Ungurmuiža, vispusīgi līdzējis izstādes tapšanā; divu muzeja darbinieču raksti publicēti katalogā. Ilggadējā Cēsu rajona pieminekļu inspektore Dace Puķīte, kurai bija lemts būt par izšķirošo spēku Ungurmuižas atmodā, devusi emocionālu liecību par dramatisko laiku un vidi, kurā notika pieminekļu glābšanas darbs. Latvijas Vēstures muzejs deva gan eksponātus, gan ieguldījumu katalogā. Kā vienmēr Latvijas Nacionālā bibliotēka un Latvijas Akadēmiskā bibliotēka palīdzējusi ar grāmatām un arhivālijām, eksponātus devis Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs, Valsts Kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas Dokumentācijas centrs (Ungurmuižas fonds).

Daudz Ungurmuižas labā darījuši cilvēki, kas darbojušies kungu mājas izpētē un projektēšanā un vēlāk izveidoja Ungurmuižas fondu: vēsturniece Pārsla Pētersone (kataloga raksta autore), kura iepazina dzimtas arhīvu Mārburgā, arhitektes Daina Asarīte, Ināra Heinrihsone un Dace Ķibilda (kataloga raksta autore). Intensīvu Ungurmuižas ēku izpēti veicis arhitekts Ilmārs Dirveiks, kam katalogā pienācās risināt grūto un interesanto kungu mājas arhitektonisko analīzi.

Un kā vienmēr pašaizliedzību izstādes veidošanā apliecināja Rundāles pils muzeja līdzstrādnieki.

Pavisam īpaša vieta izstādes tapšanā bija brīvkungu fon Kampenhauzenu ģimenei — bez šī partnera izstāde droši vien nemaz netiktu rīkota. Baltazars brīvkungs fon Kampenhauzens kā Ungurmuižas pēdējā īpašnieka vecākā dēla dēls, kam pieder dzimtas arhīvs, portretu galerija un citas dzimtas relikvijas, laipni nodeva izstādes vajadzībām visu nepieciešamo informāciju un pasūtīja lielizmēra fotogrāfijas no senču portretiem. Prof. *Dr.* Aksels brīvkungs fon Kampenhauzens, plaša kataloga raksta par fon Kampenhauzenu dzimtas likteņiem autors, ne tikai deva materiālus un eksponātus, bet arī organizēja izstādes kataloga izdošanas finansiālo atbalstu. Arī prof. *Dr.* Kristofs brīvkungs fon Kampenhauzens devis izstādei eksponātus, bet viņa meitu *Dr.* Rutu Slencku fon Kampenhauzenu ģimene pilnvaroja arhīva materiālu atlasē un analizē; viņa arī devusi katalogam svarīgo biogrāfisko rakstu par ģenerālleitnantu Baltazaru fon Kampenhauzenu. Daudz atbalsta izstādes sagatavošanā sniedzis prof. *Dr.* Bernhards fon Barzevišs, kurš pētījis un kārtojis dzimtas arhīvu un izveidojis lielu analītisku krājumu par fon Kampenhauzenu dzimtas ikonogrāfiju. Izstādi krāšņo vairāki viņam piederoši priekšmeti, kas nāk no Ungurmuižas. Dzimtas portretu fotogrāfiju identificēšanā palīdzēja Krista brīvkundze fon Kampenhauzena Vērdā.

Tā kā fon Kampenhauzenu ģimenes arhīvs ir deponēts Herdera institūtā Mārburgā, šajā nozīmīgajā Austrumeiropas pētniecības centrā, ir loģiski un iepriecinoši, ka *Dr.* P. Versters, kurš savā laikā nodarbojies ar fon Kampenhauzenu arhīva zinātnisko apstrādi, arī devis katalogam rakstu par fon Kampenhauzenu dzimtas sakariem ar Apgaismības laika darbinieku F. K. Gādebušu. Lielāku starptautisku rezonansi izstādei "Muiža zem ozoliem" varēs piešķirt tās paredzamā parādīšana Herdera institūtā.

Visiem minētajiem un vārdā neminētajiem līdzstrādniekiem un atbalstītājiem izstādes rīkotāji izsaka dziļu pateicību.

Izstādes sagatavošana un kataloga izdošana bija iespējama vienīgi ar sponsoru palīdzību. Arī fon Kampenhauzenu dzimtas locekļi ieguldījuši savus personīgos līdzekļus izstādes sagatavošanā. Vislielākā pateicība par kataloga izdošanas iespēju pienākas Vilhelma Hirtes fondam Hannoverē, kas sedza iespiešanas izdevumus. Baltijas bruņniecību fonds apmaksāja tulkošanas izdevumus, bet Sorosa fonds–Latvija — izstādes iekārtošanu. Savu ieguldījumu devis arī *Rotary Club Mainz 50° Nord.* Visiem sponsoriem — izstādes rīkotāju izjusts paldies!

Imants Lancmanis,
Rundāles pils muzeja direktors

Vorwort

Ein Gutshof im Schatten von Eichen – das ist der erste Eindruck eines jeden, der Orellen besucht. Holzbauten und Riesenbäume. Ein Eichengarten und ein Lindengarten. Es scheint, als habe dieser Ort alle Stürme der Zeit wie durch ein Wunder unversehrt überstanden, obwohl die Landstraße, auf der die heutige Realität vorbeirast, ganz in der Nähe liegt. Aber es ist nicht nur die harmonische Vereinigung von Landschaft und Baukunst, die besonders auffällt und Orellen eine außergewöhnliche Note verleiht, sondern vor allem die überall gegenwärtige geistige Atmosphäre, in der Orellen entstand und in der es weiterlebte bis zum Ersten Weltkrieg, der ersten großen Erschütterung unseres Jahrhunderts.

Entscheidend bei der Entstehung von Orellen war die glückliche Vereinigung von ethischen und ästhetischen Idealen; besonders ist zu betonen, daß der Bau keine äusserliche Pracht anstrebte, sondern gründlich, schlicht und traditionsgemäß konzipiert wurde, und sich damit ganz organisch in die livländische Landschaft einfügte. Generalleutnant Balthasar von Campenhausen und seine Frau waren von christlicher Demut geleitet, die sie aber mit einem gesunden Verhältnis zur Wirklichkeit und der Sehnsucht nach Schönheit klug zu vereinen wußten – das Herrenhaus Orellen wurde einer der ersten Barockbauten, die in Livland nach dem verheerenden Nordischen Krieg entstanden sind. Der Bau mit Mansardendach und Zwischengeschoß wurde Vorbild für viele ähnliche Bauten in Livland bis zum Ende des 18. Jahrhundert. Es sind auch keine anderen Gebäude mit vergleichsweise ähnlich reich bemalten Innenräumen im damaligen Livland und Kurland bekannt. Georg Dietrich Hinsch, Maler aus Lemsal, verwandelte das Innere des Hauses samt Dachboden in eine endlose und alles umfassende Bilderwelt. Und doch war das alles maßvoll und harmonisch. Das gilt auch für die anderen Gutsgebäude – die hölzernen Kleeten, den Stall, die Schule, wie auch für den kleinen hübschen Park und die nahegelegene Familiengruft auf dem Kapellenberg, die das Leben und Treiben auf dem Gut zu beobachten schien. Eine vornehme Einfachheit und eine stille Bescheidenheit ist jedem Bau und jedem Gegenstand des Gutes eigen, und genauso einfach und menschlich sind die Lebensgeschichten aller, die hier gelebt haben. Es fehlt nicht an Tragischem in diesen Lebensläufen – von Schicksalsschlägen sind die Bewohner von Orellen nicht verschont geblieben. Den letzten Besitzer des Gutes erschossen Bolschewiken 1919, seine Frau verunglückte 1942 bei einem Unfall in Deutschland, weit weg vom geliebten Orellen, für dessen Weiterbestehen in der Zwischenkriegszeit sie gesorgt hatte.

Es geht hier aber vor allem nicht um das Äußere des Gutskomplexes, sondern um sein Wesen. Die Lebensanschauungen und das Wirken der Campenhausens haben Früchte getragen, die nicht nur der eigenen Familie, sondern der ganzen umliegenden Gegend zugute kamen. Wahrscheinlich findet sich kein anderes Landgut in Lettland, wo die Kluft zwischen den Herrenhaus und der Welt lettischer Bauern weniger ausgeprägt gewesen wäre. Das Gedankengut der Herrnhuter Brüdergemeinde, das Balthasar von Campenhausen und seine Frau beherzigt und weitergegeben haben, gehört wohl zum Humansten, das das 18. Jahrhundert hervorgebracht hat.

Der Bewegung der Herrnhuter gelang etwas scheinbar Unmögliches für das 18. Jahrhundert – indem auf Grund christlicher Moral die Abgrenzung von Ständen und Nationalitäten aufgehoben wurde, konnten sich Gutsbesitzer und Bauern als Mitmenschen gegenüberstehen. Humanismus war in Orellen kein abstrakter Begriff, sondern bedeutete bewußte Fürsorge und Verantwortung in jedem Bereich des Gutslebens. Ausbildung wurde großgeschrieben. Balthasar von Campenhausen ließ bald nach dem Erwerb von Orellen eine Schule bauen, das gleiche veranlaßte er auch auf seinen anderen Landgütern. Die Herrnhuter Bewegung war eine der ersten Selbstwerdungs- und Selbstäußerungsformen der lettischen Leibeigenen und damit einer der ersten Schritte der Bewußtseinsbildung der lettischen Nation.

Die eigenartige Entwicklung von Orellen dauerte auch im 19. Jahrhundert an, die Bauten wurden gepflegt, unter Berücksichtigung der Traditionen kamen neue Bauten hinzu. Beim Betrachten der Fotos von Jēkabs Žagars, eines Fotografen aus Raiskum (die Bilder wurden Anfang des 20. Jahrhunderts aufgenommen und werden im Museum von Wenden aufbewahrt), die Hunderte von Orellenschen Bauern zeigen, die lebensfroh, selbstbewußt, gut gekleidet, mit naiv freudigem Blick und Entschlossenheit in die Kamera und in ihr eigenes Schicksal blicken, wundert es nicht, daß es ausgerechnet Bauern von Orellen sind.

Das Wohnhaus von Orellen hat bis jetzt allen Gefahren, denen ein Hotzbau ausgesetzt ist, sei es durch Feuer, sei es durch Modernisierungsbestrebungen, erfolgreich standgehalten. Auch die zahlreichen politischen Wenden, die Lettland im 20. Jahrhundert heimsuchten, haben das Haus nur am Rande berührt. Weder der Kosakenvandalismus 1917 noch die alten Bauten völlig gleichgültig gegenüberstehende Agrarreform, auch nicht die folgenden 30 Jahre währende Vernachlässigung und die rücksichtslose Renovierung zwischen 1951 und 1963 haben die Existenz des Hauses Orellen ernsthaft in Frage gestellt. Doch jetzt scheint es mehr als je zuvor bedroht zu sein.

Orellen steht am Scheideweg. Allein die Tatsache, daß diese Ausstellung im Schloß Ruhental und nicht in Orellen selbst veranstaltet wird, zeugt vom traurigen Zustand des Gebäudes und des ganzen Gutshofes. Das Sanierungsprogramm, von dem man so viel Besserung erhoffte, ist nicht in die Tat umgesetzt worden, die Arbeiten ziehen sich hin. Die neuen Gesellschaftsverhältnisse erweisen sich dem Gutshof Orellen als nicht zuträglich. Das trifft auch auf die meisten anderen Altbauten Lettlands zu. Das Herrenhaus steht vorläufig leer. Die unterbrochenen Arbeiten haben das Haus in einem bedrohlichem Zustand zurückgelassen. Die Trennwände sind abgerissen, die Böden herausgenommen worden – das Haus ähnelt derzeit einer zarten Schale und steht zum ersten Mal wirklich an der Grenze des Verfalls. Das Anliegen der Ausstellung und des Katalogs ist nicht, die Geschichte von Orellen aufzuzeichnen, und schon gar nicht ein Nachruf zu sein. In der Ausstellung soll die außerordentliche Bedeutung dieses Ortes für die lettländische Geschichte, Kunst und Kultur gezeigt und das Phänomen Orellen veranschaulicht werden, um die Gesellschaft zu einer bewußten und sachgemäßen Erneuerung des Gutshofes bewegen.

*

Das Wunder von Orellen kommt auch noch auf eine andere Art zum Ausdruck: von keinem anderen Gutshof in Lettland sind so viele kulturhistorische Schätze erhalten geblieben – Familienerinnerungsstücke, Archive, Ahnengalerie, Möbel, Kunstgegenstände – all das hat zwei Weltkriege überstanden und ist immer noch im Familienbesitz, ein Teil der Archivalien wird in Riga aufbewahrt. Nur die Bereitschaft vieler Organisationen und das Engagement zahlreicher Privatpersonen hat diese Ausstellung ermöglicht.

Als erstes ist das Historische Staatsarchiv Lettlands zu nennen, wo die größte Sammlung der Archivalien von Orellen aufbewahrt wird. Die Archivleitung war bereit, alle relevanten Schriftstücke der Ausstellung zur Verfügung zu stellen. Das Museum für Geschichte und Kunst Wenden, das Orellen "betreut," hat durch vielerlei Anregungen die Ausstellung gefördert; zwei seiner Mitarbeiterinnen verfaßten Beiträge für den Ausstellungskatalog; Dace Puķīte, die langjährige Denkmalschutzinspektorin des Bezirk Wenden, der eine enscheidende Rolle bei der Wiederaufnahme der Sanierung zukommt, dokumentiert die Rahmenbedingungen des Denkmalschutzes während der Sowjetzeit. Das Museum für Geschichte Lettlands gab Ausstellungsstücke und lieferte einen Beitrag für den Katalog. Auch die Nationalbibliothek Lettlands und die Akademische Bibliothek Lettlands beteiligen sich mit Büchern und Archivalien an der Ausstellung. Weitere Exponate kommen aus dem Museum für Geschichte und Schiffahrt der Stadt Riga, dem Dokumentationszentrum der Staatlichen Inspektion für Kulturdenkmalschutz (VKPAIDC), der Stiftung Orellen und der Firma "AIG."

Wichtige Beiträge leisteten Menschen, die bei der Erforschung und Projektierung des Herrenhauses mitgewirkt und später die Stiftung Orellen gegründet haben: die Historikerin Pārsla Pētersone (Verfasserin eines Katalogbeitrages), die das Familienarchiv in Marburg durchforstet hat, die Architektinnen Daina Asarīte, Ināra Heinrihsone, und Dace Ķibilda (Verfasserin eines Beitrages). Eingehende Forschungsarbeiten der Bauten in Orellen hat der Architekt Ilmārs Dirveiks durchgeführt, der die anspruchsvolle und gleichzeitig reizende architektonische Analyse des Herrenhauses vorgenommen hat.

Und auch die Mitarbeiter des Museums vom Schloß Ruhental waren – nicht zum ersten Mal – selbstlos bei Vorbereitung und Einrichtung der Ausstellung beteiligt.

Einen besonderen Platz in diesem Vorhaben nimmt die Familie der Freiherren von Campenhausen ein – ohne deren Teilnahme die Ausstellung wahrscheinlich nicht möglich gewesen wäre. Balthasar Freiherr von Campenhausen, Sohn des ältesten Sohnes des letzten Gutsbesitzers von Orellen, Besitzer des Familienarchivs, der Ahnengalerie und anderer Familienreliquien stellte der Ausstellung alle nötigen Informationen sowie Fotoaufnahmen – in Großformat – der Bildnisse zur Verfügung. Professor Axel Freiherr von Campenhausen, Verfasser eines längeren Beitrags über die Lebensläufe der Familie von Campenhausen, besorgte nicht nur Materialien und Ausstellungsstücke, sondern übernahm auch die Spendersuche für die Herausgabe des Katalogs. Auch Professor Christoph Freiherr von Campenhausen bereicherte die Ausstellung um mehrere Exponate, seine Tochter Dr. Ruth Slenczka wurde von der Familie beauftragt, aus dem Archiv die geeigneten Materialien auszuwählen und zu bearbeiten; sie lieferte dem Katalog auch den wichtigen Beitrag über Generalleutnant Balthasar von Campenhausen. Nicht zu unterschätzen war die Hilfe von Professor Bernhard von Barsewisch, der das Familienarchiv geordnet und eine umfassende analytische Ikonographie des Geschlechts von Campenhausen zusammengestellt hat. Bei der Identifizierung der Bildnisse stand Christa Freifrau von Campenhausen aus Wehrda den Veranstaltern mit Rat und Tat zur Seite.

Das Familienarchiv der Campenhausens ist im Herder-Institut Marburg deponiert, dem Forschungszentrum für Osteuropäische Geschichte, deshalb ist es verständlich und erfreulich, daß Dr. Peter Wörster, der früher das Campenhausensche Archiv wissenschaftliche betreute, ebenfalls einen Beitrag geschrieben hat; es handelt sich um die Beziehungen zwischen der Familie von Campenhausen und F. K. Gadebusch, dem Aufklärer des 18. Jh. Die Ausstellung soll später auch im Herder-Institut gezeigt werden.

Die Ausstellungveranstalter bedanken sich herzlich bei allen genannten und namentlich nicht erwähnten Mitarbeitern und Förderern.

Die Vorbereitung der Ausstellung sowie die Herausgabe des Katalogs waren nur durch finanzielle Unterstützung von außen möglich. Mitglieder der Familie von Campenhausen haben eigene Mittel in das Vorhaben einfließen lassen. Die Wilhelm-Hirte-Stiftung in Hannover hat die Druckkosten für den Katalog übernommen, die Stiftung der Baltischen Ritterschaften die Übersetzungkosten, die Soros-Stiftung Lettland besorgte die Mittel für die museale Einrichtung der Ausstellung. Auch der Rotary Club Mainz 50° Nord hat uns gehelfen. Allen Spendern und Helfern gilt unser besonderer Dank.

Imants Lancmanis,
Direktor des Schloßmuseums Rundāle

Kampenhauzeni

No kādas vidzemnieku ģimenes vēstures

Aksels brīvkungs fon Kampenhauzens

Ungurmuižas ēka šodien skatāma kā nekopts, taču, ņemot vērā apstākļus, apbrīnojami labi saglabājies piemineklis. Dzīvība no tās ir izzudusi. Jaukais skats uz nemainīgi skaisto parka ainavu atgādina, ka šeit daudzu paaudžu garumā dzīvojuši cilvēki, kuru dzimtai 1920. gadā īpašums atņemts un kuri, bēgdami no lieliniekiem, devušies uz Vāciju. Daļa no viņiem atgriezusies Latvijas Republikā, bet 1939. gadā piespiedu kārtā izceļojusi uz "reihu". Viņu pēcnācēju vidū Ungurmuižai vēl joprojām ir liela loma kā sazarojušas ģimenes sasaistei, pat kā orientierim, jo dzimta, kas šeit dzīvoja, bija garīgi bagāta un darbojās daudzās jomās. Arī par to aicināta atgādināt izstāde un šis katalogs.

*

Vidzemes bruņniecības dižciltības matrikulā ietvertas 435 dzimtas. Kampenhauzenu dzimta pieder pie 45 dzimtu grupas, kura kopš karaliskajiem zviedru laikiem (1629–1710) pieskaitāma dzimts bruņniecībai un, nodibinoties matrikulai, sekojusi uzaicinājumam pievienot savas dižciltības pierādījumus. Tātad tā neietilpst 65 dzimtu grupā, kuras pirms 1561. gada, sākot ar bīskapu kundzības un ordeņa laikiem, piederējušas dzimts bruņniecībai.

Ieskaitīšana matrikulā jāatšķir no dzimtas pirmsākumiem. Daudzas senas muižnieku dzimtas tikai vēlāk ieceļojušas Vidzemē vai arī tikai pēc krievu kundzības sākuma 1710. gadā ierakstītas matrikulā.

Kampenhauzenu dzimtas ciltsraksti aizsākas ar tirgotāju Hermanu Kamphūzenu, kurš 1595. gada 14. martā Lībekā apglabājis bērnu. Viņa dēls Hermans 1622. gada 5. decembrī Stokholmā pieprasījis namnieka tiesības un sastopams šeit 1627.–1651. g. kā tirgotājs un viens no četrdesmit astoņiem namnieku vecākajiem. Viņa divus dēlus uzņēma zviedru muižnieku kārtā un ieskaitīja zviedru valsts bruņniecības aristokrātijā, proti, zviedru karalisko virsleitnantu Lorencu (miris 1672) un Rīgas zviedru karalisko vicekomandantu Johanu Hermanu (1641–1705)[1]. Arī trešā brāļa, zviedru karaliskā leitnanta Karla Gustava (1644–1697), pēcnācēji netraucēti lietoja dižciltības partikulu. Iecelšana dižciltīgo kārtā toreiz patiešām notika it kā pieklājības dēļ, vienīgi atjaunojot jau ilgi pastāvošu dižciltību.

Karaļa Kārļa XI 1675. gada 24. septembrī izsniegtajā dižciltības atjaunošanas diplomā attiecīgi rakstīts, ka "viņu [fon Kampenhauzenu] tēvutēvi cēlušies no dižciltīgas un smalkas dzimtas spāņu Nīderlandē, no kurienes tā reliģisko spaidu laikā, kā arī citādi apspiesta devusies bēgļu gaitās, pamezdama visu savu mantību". Šīs ziņas atkārtojas 1744. gada 11. jūnijā izdotajā brīvkungu diplomā. Hercoga Albas reliģisko vajāšanu izraisīto bēgšanu dokumentāri tikpat maz iespējams pierādīt kā izcelsmi no Johana fon Kampenhauzena, kurš jau 1491. gadā bija Rīgas pilsētas fogts un 1509. gadā — birģermeistars un kurš bijis arī patlaban kā viesnīcas daļas tik skaisti restaurētās trūkumcietēju patversmes "Campenhausens Elend" dibinātājs. Katrā

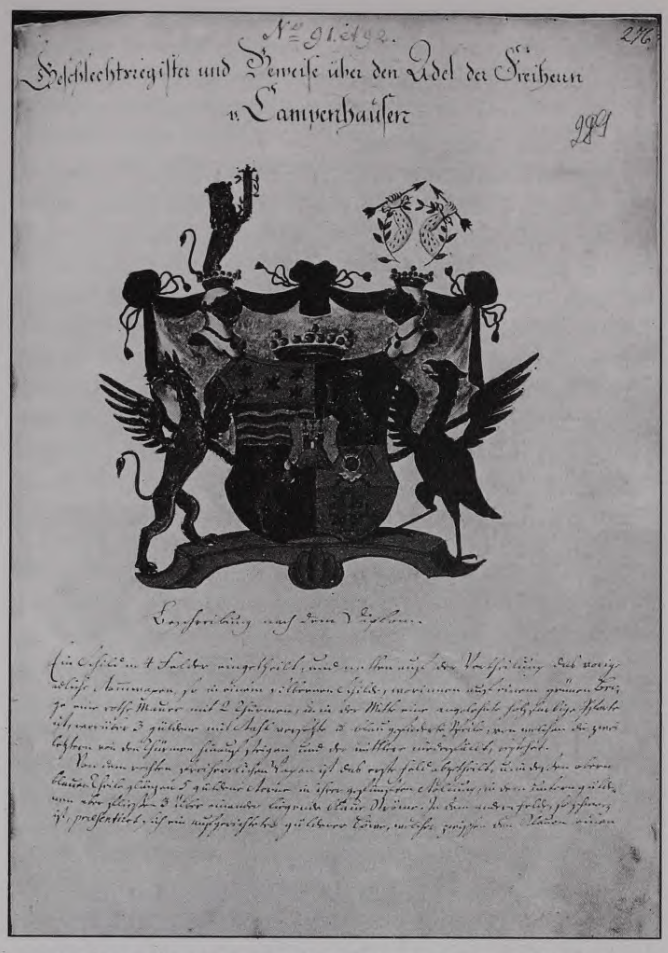

Brīvkungu fon Kampenhauzenu ģerbonis. 18. gs. b. Kat. 2. 4.

Wappen der Freiherren von Campenhausen. Ende 18. Jh. Kat. 2. 4.

gadījumā Kampenhauzena patversmes saimniecisko situāciju 1746.–1748. g. atjaunoja un "ievērojami uzlaboja" Baltazara papildu ziedojumi.[2]

Imatrikulāciju Vidzemes bruņniecībā 1742. gadā īstenoja Baltazars, visu šodien vēl dzīvu esošo dzimtas piederīgo ciltstēvs. Ar Krievijas galma piekrišanu viņu 1744. gada 11. jūlijā ieskaitīja zviedru brīvkungu kārtā. Krievu puse saskaņā ar 1854. gada 7. decembra Senāta ukazu Nr. 10002 atzina tiesības lietot barona titulu.

Skaita ziņā Kampenhauzeni nebija liela dzimta, ne tāda cilts kā, piemēram, Štakelbergi, un viņi bija apmetušies arī gandrīz vai vienīgi Vidzemē.

Cēlonis Kampenhauzenu ģerboņa uzstādīšanai Ārensburgas pilī 20. gadsimtā, ko veica Sāmsalas bruņniecība, nebija vis īpašums salā, bet gan toreizējām samezglotajām robežu attiecībām svarīgie regulācijas darbi, ko bija realizējis Baltazars (1745–1800), kurš kā Vidzemes vicegubernators gadiem ilgi rezidēja Ārensburgā. Savas darbības noslēgumā viņš no Sāmsalas bruņniecības saņēma pateicības rakstu, kura beigās bija lūgums izrādīt labvēlību un atļaut ierakstīt sevi bruņniecības matrikulā, "lai arī mūsu vēlākie pēcteči, ieraugot šo vārdu, vienmēr ar pateicību atcerētos, kas šis godājamais reiz bijis viņu vecvecākiem".

Johana Hermana jaunākais brālis Karls Gustavs (1644–1697) bija ciltstēvs četrās paaudzēs ziedošam, trīsdesmit četras personas aptverošam dzimtas atzaram, kurš izmira 1806. gadā. Baltazara vecākais brālis Johans Mihaels (1680–1743 vai 1745) pārgāja poļu dienestā, kur

viņš no piešķirtā Pērnavas vicemantziņa titula uzdienējās līdz ģenerālleitnantam un bija vispirms Ļvovas, pēc tam Kameņecas komandants Podolijā. Viņš pārgāja katoļticībā un kļuva par ciltstēvu tikai ap 1900. gadu izmirušai dzimtas poļu katoļu līnijai.[3]

19. gadsimtā dzimta attīstījās vairākās līnijās (Veselava, Ungurmuiža, Lēdurga un Ilzene). Vairākums šodien dzīvo dzimtas piederīgo cēlušies no Ungurmuižas nama. Ilzenes līnija ir izmirusi. Bodo (1898–1988) no Veselavas nama pēc kara izceļoja uz Zviedriju, kur arī iesakņojās. Viņš ir ciltstēvs nelielam zviedru atzaram, kam trešajā paaudzē vairs nebija vīriešu kārtas pēcnācēju.

1997. gadā ģimenē, ieskaitot pielaulātās sievas, bija tieši simts locekļu. Uzkrītoši, ka Kampenhauzeni nav cēli novecojoša dzimta. Daudzi vīrieši miruši salīdzinoši agri. Tikai 1958. gadā viens no tiem pirmoreiz sasniedza un vēlāk arī pārsniedza 80 gadu vecumu. Pēc tam gan ģimene baudīja dzīves pagarināšanās augļus.[4]

*

Pirmajās Kampenhauzenu dzimtas paaudzēs lielu lomu spēlēja muižniecībai raksturīga militārā karjera. Līdz 19. gadsimtam visi dzimtas locekļi vismaz kādu laiku ieņēmuši militārus posteņus. Viņi bija zviedru, poļu un krievu karavīri, pulkveži vai ģenerālleitnanti, bet atradušies arī Romas ķeizariskajā dienestā Braunšveigā, Saksijā–Gotā, pat Pfalcā–Cveibrikenā.

Neraugoties uz kara laikiem un piedalīšanos piedzīvojumiem bagātos karagājienos, dzimtai bija jāapraud pavisam nedaudzi kritušie. Roberts Vilhelms (1681–1702), viens no ģenerālleitnanta Baltazara vecākajiem brāļiem, būdams leitnants grāfa Lēvenhaupta armijā, krita Hummuli, [igauņu] Vidzemē. Kaujas laukā palika arī ģenerālleitnanta dēls Pēters (1714–1739). Viņš bija dabūjis vārdu no Pētera Lielā, kurš viņu turējis kristībās, agri iestājās austriešu dienestā un kā virsnieks krita kaujā pret turkiem pie Krockas. Pēc tam līdz pat 20. gadsimtam vairs nebija neviena kara upura. Pirmajā pasaules karā pie Holmas krita Pauls (1881–1915), krievu cara armijas leitnants. Otrā pasaules kara laukos palika Baltazars (1898–1941) — pie Borovskas Maskavas pievārtē — un Oskars (1899–1944), kurš krita pie Mariampoles Lietuvā.

Dzimtas pārskati kā par kritušu ziņo arī par Leopoldu Viktoru (1895–1919). Viņš bija brīvprātīgais Baltijas landesvērā. Patiesībā viņš gan nenomira no 18. februārī pie Skrundas gūtā ievainojuma sekām, viņu saņēma lielinieki un nogalināja uz ripzāģa.

Arī pārējie revolūcijas upuri nebija karavīri, kā, piemēram, Heinrihs (1841–06.07.1906), kuru nogalināja paša muižā Tiegažos, un Heinrihs Eduards (1845–30.05.1906), kuru arī nogalināja viņa muižā Stalbē. Kad šī ziņa sasniedza kaimiņos esošo Ungurmuižu, Lilija, dzim. fon Lēvisa of Menāra (1876–1942), atstāja iesāktos darbus un ratos steidzās uz Stalbi, kur viņa atrada brālēnu un viņa sievu Mariju, dzim. fon Vulfu (1854–1935), vēl raustāmies asins peļķē. Savus kungus bija nositis latviešu kalpotājs, kuru uzkurināja apkārt klejojošie anarhisti. Marija Kampenhauzena izdzīvoja. Kalpotājs pakārās nākamajā dienā. Baltazaru Arminu (1870–26.05.1919) nošāva Cēsīs. Atgriežoties no izsūtījuma Sibīrijā, viņu Rīgā apcietināja, kā gūstekni turēja citadelē, ko bija licis celt viņa sencis Hermans (miris 1705), Rīgas vicekomandants; ar sievu Liliju, dzim. Lēvisu of Menāru (1876–1942), meitu Adlīni (1897–1989) un mazgadīgajiem dēliem Hansu (1903–1989) un Akselu (1905–1933) viņš pat dalīja cietuma kameru, līdz kamēr viņu pārveda uz Cēsīm un tur nogalināja.

Satiksmes negadījumu laikmetā varētu būt interesants fakts, ka vairāku ģimenes locekļu bojāeja bijusi jāapraud zirgu un ratu dēļ. Baltazars (1772–1823) mira ievainojumu rezultātā, kurus guva, izkrītot no satrakotu zirgu rautiem ratiem Sanktpēterburgā. Marta Magdalēna, prec. fon Baranova (1737–1822), savu dzīves novakari kā atraitne pavadīja Hernhūtē. 1822. gada 17. jūnijā Hernhūtē svinēja svētkus, lai godam atzīmētu pirmā koka nociršanu 1722. gada 17. jūnijā, ar kuru iesākās Hernhūtes apbūve. Šī pasākuma laikā zirgi kļuva tramīgi un apgāza ratus. No gūtajiem savainojumiem viņa mira. Lilija, dzim. fon Lēvisa of Menāra (1876–1942), gāja bojā 1942. gadā divričos iejūgta satrakota zirga dēļ. Zirgu satracināja cūku bars. Negadījums beidzās ar nāvi, ko notikumā neiesaistītie, starp citu, neapzīmēja par nepiemērotu nelaimē cietušajai. Tomēr vardarbīga nāve neatgadījās īpaši bieži. Maksimilians Oto Tiodulfs Adalfrīds (1825–1847) bija ievērojams ne tikai ar savu brīnišķo vārdu, bet arī tādēļ, ka viņš kā inženieru korpusa loceklis gāja bojā, nokrītot no Izaka katedrāles kupola Sanktpēterburgā.

*

Drīz vien militārajiem posteņiem pievienojās arī civilie. Jau Baltazars (1689–1758), pats par sevi saprotams, pildīja funkcijas Vidzemes zemes pārvaldē. Līdztekus tam viņš kā ģenerālleitnants kļuva par Somijas lielkņazistes (krievu) ģenerālgubernatoru.[5] Viņa dēls Johans Kristofs (1716–1782) bija ne tikvien krievu pulkvedis, bet arī īstenais slepenpadomnieks Vidzemes gubernatora štābā. Ieņemdams šo amatu, viņš Rīgā ieguva noteiktu ietekmi un svaru. Pēc Hāmana izteikuma, Rīgas pilsēta viņu uzskatīja "par sev visbīstamāko vīru, no kura ietekmes bīstās visās viņa rīcības izpausmēs, kuras vienmēr uztver kā nodomu iejaukties, pat kaitēt"[6]. Katrā ziņā "boķētājs", kā viņu portretā redzamā stingrā, izvalbītā acu skata dēļ dēvē, sagājās ar gudriem cilvēkiem. Hāmana vēstulēs bieži vien tiek pieminēti Johans Kristofs un viņa dēls Leions Pīrss Baltazars (1746–1807).[7] Tā, piemēram, 1753. gada 19. aprīļa vēstulē vecākiem un brālim Hāmans stāsta, ka Johans Kristofs bijis tik vēlīgs, ka "mūs aicināja pie sava galda", "mani pagodināja ar ilgu apmeklējumu skolā, un es vēlos jo drīzāk pavēstīt tā nolūkus un saturu". "Es biju pie valdības padomnieka fon Kampenhauzena kunga; izsūdzēju viņam savas bēdas" (1753. gada maija nogale). Herders piemin Johanu Kristofu kā "manis kā mācītāja biežu klausītāju". "Tūlīt pēc mana svētdienas sprediķa mēs kopā ar slepenpadomnieku Kampenhauzenu pavadījām stundu nepiespiestās sarunās." Viņš stāsta par saņemto "visdraudzīgāko vēstulīti" un nosauc Kampenhauzenu par "neparasti smalku sabiedrības cilvēku".[8]

Viņa [Johana Kristofa fon Kampenhauzena] uzruna sakarā ar ģenerālsuperintendenta Jākoba Langes (1711–1777) inaugurāciju ir ievērības cienīga liecība varas pārstāvja ķeizarienes Katrīnas vārdā teiktas barokālas uzrunas un personīgas dievbijības un teoloģiskas izglītības

sajaukumam. Tur, starp citu, sacīts: "Kopā ar jums, mans ģenerālsuperintendenta kungs, vēlos vēl tikai uzmest skatu arī jūsu amata izpildes seku nozīmībai. Arī šeit nevaru jums pateikt neko, ko jūs jau nezinātu, kas jums nebūtu zināms no dievišķajiem teicieniem tais svētajos rakstos un vārdos, kuru uzticams kalps jūs jau tik daudzus gadus esat bijis. Jūs zināt, ka šeit kādā vietā teikts: vecākajiem, kas atrodas priekšgalā, jābūt divkāršas cieņas vērtiem šai saulē un arī aizsaulē, jo viņi, daudziem ierādījuši taisnīgumu, mirdz kā debesu spožums, — taču kāda cita vieta skan: virsgans reiz prasīs noklīdušo avju asinis no ganu rokas. Uz jums tātad gaida debesis un elle pēc tam, kad jūs ieņemsiet šo vietu, no kuras jums pasaulē nav tālāk cita ceļa un citas gaitas kā tikai uz mūžību. Un tad lai jums reiz, kā mēs vēlam un ceram, atveras vārti, skanot balsij: ieej, tu, uzticamais kalps, ej sava Kunga priekā! Ar šiem vēlējumiem mēs jūs pavadām pie Tā Kunga altāriem, pie kuriem jūs uzņematies saistības pret Dievu, pret suverēnu un jums uzticētu amatu, saistības, kuras jūs ne tikai ar muti un roku, bet arī ar sirdi un dvēseli atzīstat un ar savu dzīvi un darbu apliecināsiet. Bet es beidzu ar apliecinājumu, ka, līdzīgi kā ģenerālsuperintendenta kungs ar uzticīgu amata pildīšanu kļūs Viņas Ķeizariskās Majestātes žēlastības cienīgs, jūs no Viņa Ekselences mūsu ģenerālgubernatora kunga un ķeizariskās ģenerālguberņas varat pilnam saņemt aizsardzību un pakalpīgu atbalstu visā, kas prasīs Dieva goda izplatīšanos, jūsu turp mērķētos un ar jūsu pienākumu saistītos centienus un sabiedrības labklājību."[9]

Tālu ceļojušā, augsti izglītotā Leiona Pīrsa Baltazara (1746–1807) dzīve bija notikumiem bagāta. Hāmans 1753. gada 19. aprīļa vēstulē vecākiem attēlo viņu kā inteliģentu bērnu: "Šodien mēs apliecināsim savu cieņu jaunajam fon Kampenhauzena kungam, septiņus gadus vecam zēnam, kurš ir ļoti žirgts un runā jau kā mazs maģistrs."[10] Leionu Pīrsu Baltazaru tēvs audzināja ļoti rūpīgi un vērienīgi, turklāt Johans Kristofs nebija vienīgais Kampenhauzens, kuram bija milzīga ietekme audzināšanā.[11] Leions Pīrss Baltazars bija pazīstams kā dzejnieks un kā tāds pat tika uzņemts 19. gadsimta lielākajos leksikonos. Pēc tam kad viņš bija kļuvis par kambarkungu Saksijā, plāni par spožu karjeru Krievijā sabruka. 37 gadu vecumā viņam bija jāstājas nepatīkamajā militārajā dienestā, turklāt viņam uzsmaidīja laime piedalīties karagājienā pret turkiem, kā arī Potjomkina vadībā piedalīties Očakovas, Akermanas un Benderu aplenkumā un iekarošanā. Potjomkina kancelejā viņš pārzināja ārzemju korespondenci. Viņš tātad piedzīvojis daudz ko. Būdams Sumu huzāru pulka virsnieks, viņš apceļoja toreiz vēl mazpazīstamos, tikko kā iekarotos apvidus pie Dņepras un vēlāk ar šo pašu pulku piedalījās poļu karā, kas noveda pie Polijas trešās dalīšanas.

Baltazars (1745–1800), kurš militāro karjeru sāka kā Braunšveigas hercoga leitnants inženierkorpusā un beidza kā Saksijas–Gotas pulkvedis, vēlāk kļuva krievu cara slepenpadomnieks, senators, vicegubernators un vēl pēc tam Vidzemes gubernators. Viņš ietilpa Valsts likumu komisijas sastāvā Sanktpēterburgā. Viņš droši vien bija augsti izglītots vīrs, apveltīts ar iespaidīgām darbošanās spējām. Simts gadus pēc Baltazara darbības izdotajā Martina Kerbera krājumā par Sāmsalu vesela nodaļa veltīta "Kampenhauzena laikam", tam vīram, "kurš tik spēcīgi Sāmsalā iespaidojis zemi un cilvēkus kā neviens cits ne dāņu, ne zviedru, ne arī mūsu laikos".[12] Jo īpaši tā ir ērkšķainās robežu regulēšanas lietas sekmīgā īstenošana, ko šodien dēvētu par lauku sakopšanu un kas viņam dāvāja līdzdalībnieku pateicību.

Kārļa XI laikā veiktā muižu redukcija bija saplosījusi zemi, Ziemeļu karš un mēris bija samazinājuši iedzīvotāju skaitu. 1726. gadā zemesgabalu lielākā daļa palika neapsaimniekota. Atmiņas par to, kam zeme piederējusi pirms kara un mēra, neskaitāmos gadījumos bija zudušas. Bija parasts atmatā atstāto zemi uzskatīt par nevienam nepiederošu. Iedzīvotāju skaitam atkal pieaugot, neapstrādāto zemi apara. Tas noveda pie nebeidzamām kolīzijām un tiesu procesiem. Kādā no Baltazara ziņojumiem ģenerālgubernatoram redzams, ka 1794. gadā puse no visām Vidzemes galma tiesā Rīgā skatītajām lietām attiecās uz šiem Sāmsalas robežu strīdiem. Noregulēšanas mēģinājumi kopš 1765. gada bija palikuši bez panākumiem. Tāpēc Baltazaru 1783. gadā nozīmēja uz Sāmsalu par vicegubernatoru. Viņš enerģiski ķērās pie lietas. 1797. gadā regulēšanu pabeidza septiņās draudzēs. 75 privātās muižās lauku skaitu reducēja no 20 257 uz 173. Ar samierināšanos bija izbeigti 474 robežu strīdi. Tad draudēja regulēšanas komisijas atlaišana un Baltazara atsaukšana, kurš bija paaugstināts par Senāta locekli Sanktpēterburgā. Bruņniecība nosūtīja M. fon Bukshevdenu no Pedastu muižas kā deputātu uz Sanktpēterburgu. Tur viņam bija jāiesniedz lūgums caram par regulēšanas darbu turpināšanu. Baltazars nepārstāja rūpēties par robežu regulēšanu, cik labi vien varēdams, tiesa gan, no tālienes. Kāda dienesta komandējuma laikā ceļā uz Sāmsalu viņu pārsteidza šausmīga nāve. Viņš pie galda aizrijās. Domājams, ka viņam elpvadā bija iekļuvis nolūzis zobs.

Arī neatkarīgi no robežu regulēšanas Baltazars bija iekustinājis salu. "Šeit viņam, protams, līdzēja viņa imponējošā personība, kas bija apņemta gandrīz vai ar valdnieka auru. [..] Viņš izveidoja nelielu galmu, kurā netrūka arī intrigu. Ar vijīgo franču valodu, ko viņš ļoti mīlēja un veicināja, šajā zemē, kurā līdz tam valdīja godprātīgs krietnums, ielavījās arī slideni franču tikumi un morāle." Viņam bija nopelni apūdeņošanā, smilšu sanesumu apkarošanā un kopš mēra laikiem novārtā atstātā ceļu tīkla sakārtošanā. Viņa laikā cēlušies tie kādreizējie 77 lielie akmens ceļa stabi, dažus no kuriem vēl tagad var apskatīt Ārensburgas cietoksnī. Tos viņš sešos gados lika uzstādīt visā salā, turklāt kādu laiku šim mērķim izlietoja visu salā iekasēto sodanaudu. Baltazars gādāja par "zemnieku bankas" ierīkošanu, kurai 19. gadsimtā bija sevi jāapliecina. Viņš organizēja pastu: reizi nedēļā vajadzēja braukt "pasta puisim". "Gan ar savu augsto amatu, gan personību imponējošais vīrs" rīkojās Sāmsalā, "lai arī pilsētā ievestu pilnīgas pārmaiņas". Viņš sapurināja pilsētas pārvaldi, uzlaboja pilsētas izskatu. Viņa padomiem būs bijis pavēles svars.

Baltazaram jāpateicas par Ārensburgas "Wochen- oder Intelligenzblätter" iznākšanu, ko desmit gadus izdeva rokrakstā, sākot ar 1785. gadu. Katru piektdienu uz divpadsmit draudzēm izsūtīja par rakstītam eksemplāram, lai pēc tam to nodotu tālāk no muižas uz muižu un vēlāk uzglabātu baznīcas arhīvā. Šeit atrodamas dažnedažādas kuriozitātes, kuras atstāsta Kerbers, cita starpā arī ģimenē saglabāto nostāstu par to, kā teātra (ko arīdzan dibinājis

Baltazars) apmeklētāji pēc ilgākas apgleznotā priekškara apbrīnošanas bija gatavi apmierināti doties projām pirms uzveduma sākuma, jo domāja, ka priekškara vērošana būs bijusi tā bauda, par kuru viņi maksājuši. Viņš paplašināja skolu. "Arī skolu reformu šis labiem nodomiem pārpilnais, ļoti enerģiskais, dažos apstākļos arī uz nesaudzīgu rīcību gatavais vīrs dedzīgi ņēma savās rokās. [..] Līdzīgi tam, cik stingri iepriekšminētais pārraudzīja iestādes, viņš to darīja arī ar skolām un dažbrīd šai ziņā gāja par tālu." — "Nekas drastiskāk neilustrē Sāmsalas marķīza Pombāla apgaismoto despotismu skolu jomā kā rīkojums, kuru šodien, vismaz skolu aprindās, izjustu kā gandrīz vai barbarisku. Proti, viņš uzskatīja skolas interesēs par mērķtiecīgu likvidēt vasaras brīvlaiku" un uz tā rēķina saīsināt mācību dienu.

Baltazars attīstīja nerimtīgu darbošanos. "Pat septiņu jūdžu garš.. jājiens pilnā ekipējumā, kur zirgu puisis viņam tik tikko iespēja sekot, nebija nekāds retums, jo viņš pats personīgi pārraudzīja un bieži pārsteidza robežu regulēšanas komisiju." Viņš rūpējās arī par kārtību iestādēs. "Bailēs no šī vīra ierēdņi ieradās, vēl pirms viņa nozīmētā stunda bija apkārt. Nevienu brīdi viņi nebija nodrošināti pret pēkšņu revīziju. [..] Kā vēstī mutiski nostāsti, toreiz iestāžu sienās risinājušās neizsakāmi jocīgas baiļu scēnas."

Arī sabiedriskā ziņā vicegubernators atdzīvināja nomaļo salu ar nepārtrauktiem svētkiem par godu augstas kārtas personām, ar koncertiem, teātra izrādēm utt. Viņš pirmoreiz ieveda "baltas vizītkartes ar apzeltītu griezumu un malu", no svara bija etiķete. "Biežie ielūgumi uz saietiem pie VG (vicegubernatora) maznodrošinātākās ģimenēs izraisīja neapmierinātību izdevumu dēļ, kurus prasīja jaunu tērpu iegāde. Arī šeit vīrs atrada izeju, ieviešot "uniformu", kā to toreiz sauca: zilu, priekšpusē vaļēju tērpu ar baltu apakštērpu."[13]

Arī igauņiem atmiņas par regulēšanas darbu vīru ir dārgas. Pirms neilga laika pie pārbūvētās un šodien gandrīz nemanāmās rezidences Ārensburgā novietoja viņa portreta bronzas veidojumu un piemiņas akmeni, kura uzraksta saturu gan var izlasīt tikai tas, kurš pārvalda igauņu valodu.

Baltazars (1772–1823), saīsināti saukts par valsts kontrolieri, bija īstens darba zirgs, jo līdzās savām neskaitāmajām nodarbēm parādījās arī kā uzcītīgs autors. Viņš darbojās[14] diplomātiskajā misijā (1793–1796), kā Vidzemes kamerālvaldes padomnieks (1797), kā Galma intendanta kantora (tā bija cara pils pārvalde) direktors Rīgā (1797), kā Sanktpēterburgas komercinstitūta direktors (1799), Valsts medicīniskās kolēģijas loceklis un īstenais kambarkungs un drīz pēc tam īstenais valsts padomnieks (1800), Valsts medicīniskās ekspedīcijas direktors (1804), virspavēlnieks Taganrogā (1805), valsts mantzinis (1809) un valsts kontrolieris (1811). Līdz ar to viņš vadīja vienu no augstākajām impērijas iestādēm. Tajā pašā gadā viņš kļuva par Valsts padomes, Ministru komitejas un, līdzīgi tēvam, par Senāta locekli. Viņu norīkoja apbraukt mēra apdraudētos impērijas dienvidu apgabalus un ieviest kārtību nenodrošinātajos jūras un sauszemes karantīnas rajonos. Vienlaicīgi viņam bija jāapkaro melnais tirgus un kontrabanda. Turklāt viņš nāca uz pēdām korupcijai pārvaldes aprindās un saņēma rīkojumu paplašināt izmeklēšanu attiecībā uz "visiem līdzvainīgajiem". "Šo uzdevumu viņš veica ar tik lielu izveicību un prata nelegālo tirdzniecību tik veiksmīgi apturēt, ka Eipatorijas muita trīs mēnešos iekasēja gandrīz vai piecas reizes vairāk nekā iepriekš vidēji gada laikā." Par to viņu 1802. gadā apbalvoja ar pirmās šķiras Sv. Annas ordeni. Nākamajā gadā viņš ieviesa kārtību citu apgabalu karantīnas rajonos pie Benderiem un Dņestras grīvas, kur vienlaicīgi apkaroja nelegālo tirdzniecību ar Besarābijas sāli. Galvenais uzdevums līdz pat pēdējam brīdim palika medicīnas pārvaldes un karantīnas sistēmas izveide. Pēc atgriešanās no ilgajiem braucieniem pa piecpadsmit guberņām viņš no jauna izveidoja par šīm lietām atbildīgo Iekšlietu ministrijas "Trešo ekspedīciju" un kļuva par zinātņu, kā arī ekonomiskās nodaļas prezidentu. Viņš bija Sv. Aleksandra Ņevska ordeņa (1818) un pirmās šķiras Sv. Vladimira ordeņa (1821) kavalieris. 1823. gadā viņam uzdeva vadīt Iekšlietu ministrijas direkciju atvaļinātā grāfa Kočubeja vietā, bet viņš priekšlaicīgi mira no rokas lūzuma sekām, ko bija ieguvis, satrakotiem zirgiem apgāžot karieti. Viņš bija vienīgais Kampenhauzens, kurš bija precējies ar krievieti. Tante Ernestīne, prec. Šulca-Ašerādena (1810–1902), šai sakarā savos memuāros vienīgi atzīmējusi: "Viņa sievu, tanti Praskovju, ģimenē vēl nepazina, un šī laulība arī diez vai kādu iepriecēja, pirmā un pēdējā krieviete līdz pat šim laikam."[15] Neraugoties uz visu to, viņš, nekaitējot laulībai ar pareizticīgu krievieti, palika uzticīgs ģimenes reliģiskajai tradīcijai.

*

Fontānes ar tādu mīlestību tēlotais prūšu junkura dzīvesstāsts — "labāk no jaunības seglos nekā pie grāmatām" — bija izplatīts arī Baltijā. Ciktāl vispārinājumiem ir kāda nozīme, tad Kampenhauzenu dzimtā tomēr varam konstatēt drīzāk garīgu, atsevišķos gadījumos mākslinieciskū interešu klātbūtni un politisku saprātu. Tas neizslēdza kaislību pret skaistiem zirgiem un to pazīšanu.

19. gadsimta beigu posmā dzimtas piederīgie vairāk gan atturējās no militāriem un civiliem arodiem. Turpretī viņi neatteicās pildīt neskaitāmus goda amatus. Pirmajā vietā būtu minams Baltijas provinču pašpārvaldē tik svarīgais landrāta amats. "Tas ir nozīmīgākais postenis starp zemes dienestiem, ko muižnieki savās muižās var sagaidīt."[16]

Lai izprastu landrāta vai apriņķa deputāta funkcijas, ir jāatceras tā saukto Krievijas vācu Baltijas jūras provinču konstitucionāli tiesiskā īpatnība līdz 19. gadsimta beigām. Nīstades miera līgums (1721) pēc Ziemeļu kara garantēja evaņģēliski luterisko ticību saskaņā ar Augsburgas konfesiju, kārtu pašpārvaldi, vācu tiesu sistēmu, vācu pārvaldi un, ne kā pēdējo, arī vācu valodu. Tas noteica jau toreiz novecojušo, līdz ar absolūtismu citviet pārvarēto kārtību. Bruņniecības muižu īpašnieki ievēlēja landtāgu, kuram piederēja plašas tiesības attiecībā uz zemes pārvaldīšanu, jo īpaši tādās jomās kā baznīca, skola, policija, tiesa un ceļu būve.

Tajā piedalījās arī Rīgas pilsēta ar diviem deputātiem, kuriem bija viena kopīga balss. Četri apriņķi — Rīgas, Cēsu, Tērbatas un Pērnavas — ievēlēja divpadsmit apriņķa deputātus, kuri kopā ar bruņniecības līdzīgi ievēlēto landrātu kolēģiju, sastāvošu no divpadsmit locekļiem, un diviem kases deputātiem izveidoja muižniecības konventu landmaršala vadībā. Tā bija, tā sakot, bruņniecības

komiteja, kura starplaikā starp diviem landtāgiem trīs gadus nodarbojās ar kārtējām lietām. Tā parasti sapulcējās divreiz gadā.

Vidzemes bruņniecības īstie pilnvarotie bija uz trim gadiem ievēlētie apriņķu deputāti, kuri atbildēja landtāgam par konventa lēmumiem. Taču patiesībā pārsvaru ar savu lielo autoritāti ieguva uz mūžu ievēlētie landrāti — pat tajos jautājumos, kur viņi pildīja tikai padomdevēju funkcijas. Landrāti, no kuriem ikreiz viens kā rezidējošais landrāts uzturējās Rīgā, kopīgi veidoja bruņniecības pašpārvaldes kodolu, kamēr landmaršals pārstāvēja bruņniecību uz ārpusi, galvenokārt pie valdības Sanktpēterburgā.

Latviešus un igauņus laida pie vārda it īpaši draudžu pārvaldē. Tā pārzināja baznīcas un tautskolas, ceļu tīklu un vispārējās labklājības lietas. Šiem nolūkiem ievāktos zemes nodokļus pa pusei maksāja muižu īpašnieki, pa pusei — zemnieki pagastos. Ēku celšanai muižnieki deva materiālus, zemnieki gādāja darbaspēku. Raugoties no vēlākā valsts veidošanas viedokļa, Vidzemes draudze sevi apliecinājusi kā pašpārvaldes skola latviešu un igauņu zemniekiem. Draudzes pārvaldi jau 19. gadsimta beigās uzskatīja par galveno cēloni lauksaimnieciskās dzīves uzplaukumam Vidzemē.

Bruņniecības politiskā nozīmība balstījās uz to, ka tā ieņēma svarīgākos zemes amatus tieslietās, policijā un baznīcas pārvaldē. Privilēģijas bija saistītas ar uzņemšanās pienākumu. Nevienu amatu nedrīkstēja atraidīt. Nepiedalīšanos sanāksmēs līdz pat 20. gadsimtam sodīja ar naudassodu. Tiesības un pienākumi atradās noteiktā kopsakarā.

To, ka šī kārtība bija novecojusi, pat atpalikusi, cilvēki juta jau pirms Pirmā pasaules kara un arī nožēloja, ka krievu virskundzības apstākļos reforma izrādījās neiespējama. Vidzemē patiesi bija saglabājusies daļa no viduslaikiem. Bet pamatoti ir norādījumi par to, ka vecās formas iekšējais saturs mainījās līdz ar apgaismību un liberālismu tādējādi, ka sociālās attiecības izzināja un apzināja jaunā veidā. Tikai tādēļ tik arhaiska pārvalde īstenībā spēja noturēties. Līdzās zināmajiem trūkumiem tai bija arī savas stiprās puses. Gubernators Zinovjevs, viens no rusifikācijas politikas īstenotājiem 19. gadsimta beigās, kādā 1886. gada pārvaldes ziņojumā uzsvēra, ka nekur pasaulē policijai nav tik mazs personāls kā Vidzemē, kas piedevām izmaksā tik lēti. Tas bija kārtu pašpārvaldes rezultāts. Tās pamats bija dienests kā goda amats, kam neuzpērkamība un formas nenoteiktība bija tikpat raksturīga kā zināms patriarhālai būtībai piemītošs pamatīgums. Dzīves uztverei Baltijā tipiski bija arī tas, ka baltieši atšķirībā no krieviem vai valstsvāciešiem tika audzināti pašpārvaldei un līdz ar to politiskai pašatbildībai. Tas diferencētā veidā attiecināms gan uz vāciešiem, gan latviešiem un igauņiem. Tiesa, palika nepārskatāmi trūkumi, piemēram, politisku sakaru trūkums starp provincēm, no vienas puses, un pilsētu un lauku pašpārvaldēm, no otras puses. Un jau toreiz laikā neiederējās vācu mazākuma kundzība pār latviešu un igauņu vairākumu.

Šajā zem krievu ērgļa pašu pārvaldītajā Vidzemes zemes valstī landrātiem piekrācās centrālā vieta. Laikā no 1643. līdz 1920. gadam Vidzemē amatu ieņēmuši 249 landrāti.

Šādi landrāti tiešā paaudžu secībā bijuši Baltazars (1689–1758), Baltazars (1745–1800), Hermans (1773–1836). Tālāk Ernsts Osvalds Hermans (1813–1877)[17], Baltazars (1843–1905), Heinrihs Gotlībs Maksimilians (1841–1906), viņa brālis Heinrihs Eduards Pauls (1845–1906) un Baltazars (1840–1909). Vidzemes apriņķu deputāti bijuši Teofils (1808–1863), Baltazars (1840–1909), Heinrihs Eduards Pauls (1845–1906), Baltazars (1843–1905) un Ernsts (1845–1922)[18].

*

Blakus tam lomu spēlēja arī baznīcas goda amati.

1723. gadā jau ģenerālleitnants Baltazars (1689–1758) bija kļuvis par Rīgas apriņķa baznīcu virspriekšstāvi. Būdams minētajā amatā, pēc aiziešanas no militārā dienesta viņš intensīvi rūpējās par laikā pēc Ziemeļu kara izpostīto lauku skolu atjaunošanu un reformu. Šai nolūkā, izmantojot labo kamanu ceļu, viņš pavasarī veica vizitācijas. Viņu pavadīja ģenerālsuperintendents un atbildīgais prāvests, kā arī tieslietas pārzinošs Vidzemes bruņniecības asesors. Pēc ģenerālvizitācijas 1739. gadā ģenerālleitnants uzrakstīja memorandu, kurā viņš kritiski izvērtēja reliģijas un garīdzniecības stāvokli zemē.

Attiecībā uz baznīcu un skolu Baltazars darbojās, norādot ejamo virzienu. Heinriha Šaudina monogrāfijā "Vācu izglītojošais darbs latviešu tautības vidū 18. gadsimtā" (1937) šai sakarībā teikts: "Kārtu priekšstāvniecības tiesību kristīgā izmantošanā dižu piemēru rāda ģenerālleitnanta Baltazara fon Kampenhauzena darbība. Šis dižciltīgais vīrs darbojās ne tikai kā kristīgs mājas tēvs savu zemnieku vidū viņam piederošajā Ungurmuižā, Kūduma un Lenču muižās, bet arī viņa darbībai baznīcas virspriekšstāvja amatā raksturīga tā pati nopietnā un reliģijā balstītā atbildības sajūta."[19] Rādot priekšzīmi, viņš 1734. gadā ierīkoja skolu Ungurmuižā, bet 1744. gadā — Lenču muižā. Ungurmuižas skola pieskaitāma pie vecākajām un labāk apgādātajām zemes skolām. Tikai nedaudzas skolas uzrādīja tik pastāvīgu skolēnu skaitu un tādu darbības ilgumu kā Ungurmuiža. Vēl 19. gadsimtā kāds mācītājs to ieteica kā mērķtiecīgāko iestādi latviešu skolmeistaru izglītošanai.[20] Baltazara rūpes par skolu izcēlās citu starpā, bet tās nebūt nebija vienreizējas.

Gluži citādi nekā Prūsijā, kur aristokrātija Austrumelbas provincēs daudzējādā ziņā izrādīja pasīvu pretestību muižnieka ierīkotai skolai, notika Vidzemē, kur skolas uz priekšu virzīja tieši aristokrātija, kas caur ievērojamiem pienākumiem zemes pārvaldē, kurus tai nekāda zemei sveša birokrātija neatviegloja, nonāca arī pie līdzdarbības skolu mācību lietās. Vidzemes zemes baznīca, kura, tāpat kā viscaur Eiropā, primāri pārzināja skolas, ar dažreiz novilcināto, bet vienmēr apzināti atbildīgo bruņniecības palīdzību spēja aizsteigties tālu priekšā valsts valdības plāniem un jo sevišķi citiem krievu impērijas novadiem.[21]

Lai arī zemes "smalkākajām meitām" sniegtu solīdu izglītību, pēc "hernhūtiešu protektora" Baltazara ierosinājuma jau 1728. gadā no jauna atvērtā liceja vadību Rīgā nodeva viņa līdzšinējā mājskolotāja un mācītāja Johana Lodera rokās. Baltazars pats bija bijis audzēknis licejā, par kura "atjaunošanas vēlāko lielo atbalstītāju" viņš kļuva. "Tāpēc pateicīgai piemiņai liceja zālē atrodas viņa ģimetne."[22] Šai sakarā turpmāk it īpaši minami brāļi Hermans no Ungurmuižas (1773–1836) un Kristofs no Veselavas (1780–1841), kuru veikums ir nozīmīgs baznīcas

Hermans Johans fon Kampenhauzens. A. Grafs, 1803.–1804. g. Kat. 3. 10.
Freiherr Hermann Johann von Campenhausen. A. Graff, 1803–1804. Kat. 3. 10.

lietu attīstībai Vidzemē. Hermans, kurš Vācijā bija studējis teoloģiju un tiesību zinātnes, starp citu, darbojās kā Vidzemes virskonsistorijas priekšsēdētājs. Viņš ietilpa arī Sanktpēterburgas komitejas sastāvā, kas izstrādāja evaņģēliski luteriskās konfesijas baznīcu lietu likumu. Kad 1817. gadā Straupes pastorātā nodibināja "Bībeles palīdzības biedrību", viņš pārņēma tās vadību. Hermana nozīmību baznīcas dzīvē uzskatāmi rāda tas apstāklis, ka viņa bērēs sapulcējās 11 mācītāji; ievērojot toreizējo satiksmes attīstības līmeni, tas bija ārkārtējs notikums. Kapličas kalnā, kā tante Ernestīne 128. lappusē vēstī, "līdz pat pašai lejai blīvējās zemnieki, galvu pie galvas". Mācītāja uzruna tādēļ skanēja latviešu valodā. Kristofs bija evaņģēliski luteriskās ģenerālkonsistorijas laicīgais loceklis Sanktpēterburgā. Baznīcas goda amata blakusprodukts ir viņa "Uz baznīcu virspriekšstāvju un priekšstāvju amatu attiecošos tiesisko priekšrakstu un vietējo institūciju krājums", kas bija plaši izplatīts un līdz pat 20. gadsimtam saglabāja zināmu orientējošu nozīmi.[23] Baltazars (1745–1800), Ernsts (1813–1877), Baltazars Kristofs Heinrihs (1840–1909), Baltazars (1843–1905) un Heinrihs Eduards Pauls (1845–1906) bija, starp citu, baznīcas virspriekšstāvji. Baznīcu goda amati arī vēl šodien ir izplatīti ģimenes vidū.

*

Līdz ar pievēršanos pietismam Baltazars (1689–1758) iedibināja no paaudzes paaudzē pārmantotu ģimenes tradīciju, kuras nozīme neierobežojās tikai ar reliģijas sfēru, jo pietistu, bet sevišķi hernhūtiešu iespaids iesniedzās dziļi igauņu un latviešu sociālajā dzīvē.

Līdz ar intensīvu sabiedrisku reliģisku pārdzīvojumu un vienotām ārējās kopdzīves formām pietisms padarīja par nosacītām kārtu pasaules likumības. Hernhūtiešu kustība spēlēja izšķirošo lomu igauņu un latviešu ceļā uz sabiedrisku nacionālu emancipāciju. Brāļu draudze kļuva par kāpnēm, kas veda uz sociālo uzplaukumu. Sociālā emancipācija, saimnieciskais uzplaukums un piederība pie hernhūtiešiem tautas acīs bija vienlīdz tālejoši nozīmīgi.[24]

Kopš 18. gadsimta beigām hernhūtieši igauņu un latviešu vidū veidoja vadošo slāni, "kura iespaids izplatījās arī uz laicīgām un saimnieciskām attiecībām un draudēja novest draudzes garīdznieku sludinātāju formālā aizbildniecībā". Pāri vidusmēram ejoša apdāvinātība un dzīvesveida paraugs ievērojami veicināja brāļu augsto sociālo autoritāti. Turpmākajā laikā tas kļuva jo svarīgāk tādēļ, ka hernhūtiešu tā dēvēto nacionālo palīgu izcilais sabiedriskais stāvoklis un elitārā apziņa bija spēcīgs dzenulis disciplinētai, askētiskai un priekšzīmīgai saimniekošanai. Pārceldama reliģisko un no tās izrietošo saimniecisko atbildību uz latviešu un igauņu pleciem, hernhūtiešu kustība darbojās pretī pārvācošanas tendencēm. Pakāpjoties pa izglītības un sociālajiem kāpieniem, vispirms neapzināti bija jākļūst par vācieti, jo izglītības iestādes gluži vienkārši bija vāciskas, savukārt hernhūtiešu kustība, kura balstījās uz "nacionālajiem palīgiem", tātad latviešiem un igauņiem, vienlaicīgi prasīja inteliģentas, elastīgas, piemēroties spējīgas, vadošas zemnieku kārtas izveidošanu. Tā kļuva par pamatu vēlākajai latviešu un igauņu zemniecībai, kura 19. gadsimta 50. gados jau sāka iegūt lielus zemes īpašumus. Tādējādi hernhūtiešu kustība pilnīgi noteikti kavēja pārvācošanas tendences, šie zemnieki savai tautai nezuda.[25]

Lai gan hernhūtieši nebija nekāda sekta vai noslēgta reliģioza apvienība, bet drīzāk gan evaņģēliska atmodas kustība luteriskās baznīcas ietvaros, viņi viļņveidīgi cieta pāridarījumus, viņus apspieda un pat aizliedza.[26] Ortodoksā luteriskā zemes baznīca biežajās slepenajās saiešanās sajuta konkurenci. Tas, dabiski, iespaidoja bruņniecības izturēšanos. Tai piederīgie parasti izvairījās no soļiem, kas varēja novest pie saspringtām attiecībām ar zemes baznīcu. Un nav nejaušība, ka no 18. gadsimta ir zināms tikai viens dienesta dokuments, kas aizstāv brāļu draudzi pret vadošo zemes baznīcas pārstāvi, proti, "ķeizariskās ģenerālguberņas" raksts hernhūtiešiem naidīgi noskaņotajam Sāmsalas superintendentam 1781. gada 23. jūnijā, ko parakstījuši kāds Fītinghofs un Baltazars (1745–1800). Pat brāļu draudzei tik labvēlīgi noskaņotais monarhs cars Aleksandrs I, kurš 1813. gadā pats personīgi iepazinās ar brāļu draudzēm Hernhūtē un Gnadenfreijā, Silēzijā, un 1817. gada 27. oktobrī izdeva ukazu "Brāļiem impērijas Baltijas jūras provincēs, t.i., Vidzemes diasporā", izraisīja iespaidīgu grupu pretestību. Vēlākā laikā brāļu draudzes zaudēja savu ietekmi. 1832. gada baznīcas likums sankcionēja līdz tam noteiktos ierobežojumus un kontroles, kurām sekoja vēl citas. Par Vidzemes gubernatoru nozīmētais marķīzs Pauluči ar antihernhūtiešu aprindu atbalstu galmā iestājās par to, lai 1818. gadā izdotais tolerances edikts patiesībā netiktu īstenots. 1823. gada marta sākumā Pauluči apmeklēja valsts kontrolieri Baltazaru (1772–1823), lai iepazīstinātu viņu ar sūdzībām par hernhūtiešu darbību.

"Fon Kampenhauzeni .. bija priekšzīmīgi šī igauņiem

un latviešiem pilnīgi atvērtā dzīvesveida pārstāvji."[27] Ārēji dzimtas tuvā saistība ar hernhūtiešiem vēl šodien saskatāma pēc postījumiem atkal atjaunotā Ungurmuižas Kapličas kalna apbedījumos, un proti — ne tikai pēc līdzības ar Hernhūtes kapsētas plakanajiem kapakmeņiem bez krusta, bet arī tai neparastajā apstāklī, ka laikos, kad pastāvēja atsevišķas kapsētas kungiem un kalpotājiem, tur, Kampenhauzenu dzimtas kapos, pēdējo atdusas vietu atraduši arī hernhūtiešu brāļi.[28]

Baltazars (1689–1758) bija starpnieks starp Pēteri Lielo un zaldātu karali Prūsijas Frīdrihu Vilhelmu I. Šo uzdevumu pildot, viņš bija darbojies svarīgā krievu speciālā misijā Berlīnes galmā, kur karalis viņu apbalvoja ar ordeni "Pour la Générosité", ordeņa "Pour le Mérite" priekšteci. Pastāv pieņēmums, ka šis uzdevums, proti, uzturēt sakarus starp caru un karali, Baltazaru vispār pirmoreiz tuvinājis piētismam.[29]

Mutiskā pārstāstā ir saglabājusies kāda Pētera Lielā saruna ar Baltazaru 1721. gadā. Saruna notikusi vācu valodai pietuvinātā holandiešu valodā.[30] Tajā Baltazars ziņojis caram par Prūsijas karaļa gatavību sūtīt skolotājus uz Krievijas skolām un universitātēm. Šī ziņa caram bijusi tik svarīga, ka viņš licis slepenajam kabineta sekretāram to ierakstīt "lielajā žurnālā". Baltazars stāstījis par Halli, par Hallē iznākušo igauņu lūgšanu grāmatu un par senkrievu valodā tulkoto Frankes traktātu "Par kristīgās mācības pirmsākumiem". Caru izbrīnījis tas, ka igauņu lūgšanu grāmata neesot iznākusi Zviedrijā, kur agrāk tikušas iespiestas igauņu grāmatas. Baltazars paskaidrojis, ka Hallē tas iznākot lētāk. Tad cars vairākas reizes izlasījis Frankes traktātu. Baltazars pēc tam ziņojis par Frankes nodomu izdot Hallē krievu Bībeli. Pēterim bijušas pazīstamas ar protestantu izdoto krievu Bībeli saistītās grūtības, un viņš norādījis uz kādu tikko kā nodrukātu holandiešu–krievu Bībeles izdevumu. Turpinājumā cars atgriezies pie sarunas par Halli: "Vai tu esi Hallē bijis? Vai pazīsti Franki? Vai redzēji bāreņu patversmi? Vai viņam vēl nav kapitāla?" Uz to Baltazars atbildējis: "Es pazīstu Franki, redzēju iestādes, bet neatceros neko par kapitālu dzirdējis." Pēteris, kurš šo jautājumu bija uzdevis, domājot par Frankes lietišķību darījumos, ne bez ironijas atbildējis: "Slava Bogu!" (Paldies Dievam!)

Baltazars bija lūdzi Franki atsūtīt kādu garīdznieku. Uz Sanktpēterburgu atsūtīja K. F. Mikvicu. Viņš attēlo, kā jau Dancigā saticis Baltazaru. Ierodoties Sanktpēterburgā,[31] viņš sacēlis ievērību, uzstādamies ar paša sacerētu piētisku mājas spredikļi. "Lielākos tas saniknoja, mazākos izbrīnīja," raksta Mikvics. "Mājas spredikļotājs" Mikvics ar Baltazara atbalstu vēlāk kļuva par virsmācītāju Rēvelē[32] un 1724. gadā, jaunajā amatā būdams, apprecēja Baltazara pameitu Ingi, Baltazara pirmās sievas Margarētas Liliengrēnas (1679–1733) meitu no pirmās laulības ar Karlu Gustavu Lešernu fon Hercfeldu (kritis pie Embahas 1704. gadā). Uz kāzām Domā Baltazars, Vidzemes landrāts un grenadieru pulka pulkvedis, ielūdzis arī "sirsnīgi vismīļoto" Franki un viņa dzīvesbiedreni. Arī turpmākā laikā attiecības ar Halli palika jo ciešas.[33]

Saistību ar Franki un Halli aizēnoja attiecību nodibināšanās ar Cincendorfu un Hernhūti. Cincendorfs sava pirmā Rīgas ceļojuma laikā 1736. gadā ciemojās Ungurmuižā. 1740. gadā viņš tur kļuva par mazā Nikolausa Benjamina (1740–1742) krusttēvu. Tikai turpmākā laikā ģenerālleitnants tā īsti izveidojās par noteicošo brāļu darbības veicinātāju Baltijā.

Tas viss attiecas ne tikai uz dzimtas vēsturi, jo hernhūtiešu garā noskaņotajās muižniecības aprindās sociālajām atšķirībām bija tendence kļūt izlīdzinošākām. Kā liecība šādam atbildības pilnam kristīgam patriarhālismam ir minams iepriekš nosauktais Baltazara memorands guberņas vadībai un landrātu kolēģijai 1739. gadā. Tajā viņš aicina savas kārtas biedrus, lai "zemnieki, kas dzīvē ir mūsu dzimtļaudis, saņem no mums žēlsirdību". Viņš apliecina, ka "es par saviem, man no Dieva dotajiem zemniekiem gādāšu pēc labākās sirdsapziņas". Kristīgā ticība tātad nelikvidē attiecības starp dzimtkungu un dzimtcilvēku, bet tās tiek pārveidotas no iekšienes. "Nevis vara un bezspēcība, bet gan atbildības un uzticības pilna mīlestība noteica savstarpējās attiecības."[34]

Arī Baltazars (1745–1800), savas baltās Gotas uniformas dēļ saukts par "Balto", pats bija tik hernhūtiski noskaņots, ka 1790. gadā griezās pie unitātes direkcijas Hernhūtē ar lūgumu, lai tā "caur mīļo Kungu dotu viņam padomu, vai būtu jāpārņem guberņas vadība Sāmsalā un Dago, ja tas tiktu viņam piedāvāts". Citiem vārdiem sakot, viņš lūdza, lai viņa likteni izšķir īstā hernhūtiešu garā, un atkarībā no tā viņš varētu pieņemt lēmumu.[35] Bet svarīgāk ir, ka Baltazars ar diplomātisku izveicību ilgstoši sniedza brāļiem atbalstu. Kādā astoņdesmito gadu *Pro Memoria* viņš izteica bažas, ka, mainoties politiskajai elitei, varētu pasliktināties hernhūtiešu situācija. "Tas, ka patlaban viss virzās bez traucēkļiem, pamatojas uz politiskajiem lēmumiem, kuri, ja daža laba acis aizvērsies, var iegūt pavisam citu veidolu."[36] Hernhūtiešu konferencē, kas 1783. gada 8. un 9. jūlijā notika Ungurmuižā, ar satraukumu runāja par to, "ka Sāmsalā un Dago brāļu draudžu darbība rada tādu ievērību, ka uzdrošinās celt ļoti daudzus lūgšanu namus, pa daļai arī uz nelabvēlīgi noskaņotu kungu zemes, kuri patlaban skatās caur pirkstiem vicegubernatora fon Kampenhauzena kunga dēļ, kurš atrodas Sāmsalā un šo lietu aizstāv".[37]

Brāļu draudzes stāvoklis nekad nav bijis pavisam drošs. Zemes baznīcai bija teoloģiski aizspriedumi, un tā necieta konkurenci.[38] Ar zemes baznīcu saistītā un par to atbildīgā bruņniecība tādēļ pārsvarā atturējās no iejaukšanās. Cari svārstījās starp bailīgiem aizliegumiem un brāļu draudzes darbības laipnu veicināšanu. Ar ķeizarienes Elizabetes 1743. gada 16. aprīļa ukazu hernhūtisms Krievijā, daudz nedomājot, tika aizliegts.[39] Sekoja izmeklēšanas procesi, spaidi, pat mocīšana. Izšķirošais darba turpināšanai bija fakts, ka draugi no muižniecības vidus savā uzticībā palika nesatricināmi. Toreizējos apstākļos viss bija atkarīgs no tā, vai attiecīgais muižnieks savā teritorijā atļāva brāļiem darboties. Arī Baltazars (1689–1758), būdams Somijas ģenerālgubernators, saņēma ziņu, ka sakaru dēļ ar hernhūtiešiem viņu galmā denuncējuši. Baltazaru patiešām izsauca uz Sanktpēterburgu, lai noklausītos atskaiti par viņa saistību ar hernhūtiešiem. Par to viņš uzrakstīja ziņojumu. Tajā teikts: "Viņas Majestāte lika pateikt, ka man jānorobežojas no jaunās sektas. Viņa esot daudz par mani dzirdējusi, bet to neņemšot vērā, jo cerot, ka turpmāk es neradīšu izdevību Viņas nežēlastībai izpausties pār mani, tādēļ šoreiz mani neesot likusi brīdināt caur kādu ģenerāli vai ministru, bet gan to darījusi Viņa pati no savas guļam-

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA
99- 2. 439

istabas." Baltazars atbildējis: "Ko Dievs man tai stundā deva."[40] Taču Kampenhauzenu ģimenei tās nebūt nebija signāls izbeigt brāļu atbalstīšanu.

Smagie pubertātes gadi neatturēja Baltazaru (1772–1823), kurš hernhūtiešu iestādēs kādu laiku jutās ļoti nelaimīgs, vēl savas spožās karjeras beigās ar pēdējo zināmo dienesta dokumentu 1823. gada 10. martā iestāties par brāļu draudzēm. 1817. gada 27. oktobrī izdotais ķeizara Aleksandra I apžēlošanas manifests, kas legalizēja brāļu draudzes, un 1818. gada tolerances edikts Vidzemē toreiz īsti nerealizējās. 1823. gadā viņš rakstīja Vidzemes gubernatoram marķīzam Pauluči vēstuli, kurā izcēla hernhūtiešu toleranci un tikumisko skaidrību. "Ja Jums, marķīza kungs, kaut reizi rastos izdevība dažas dienas pavadīt kādā no brāļu mājvietām Vācijā vai kur citur, tad Jūs, lai gan piederat citai konfesijai, būtu izbrīnīts, redzot tautu, kas nestrīdas, kas citus nepieviļ vai aizmuguriski nemaldina, kam nav pazīstama nedz brīva mīlestība, nedz laulības pārkāpšana, kur ikviens paša intereses pakļauj sava tuvākā interesēm. [..] Ciktāl brāļus pazīstu, es vēlētos, kaut visi mūsu protestanti viņiem līdzinātos kā mācībās, tā arī darbos; un es uzskatu par katras valdības pienākumu viņus ne tikvien neapspiest, bet gan nodrošināt viņiem pilnīgu patvērumu."[41]

Arī Baltazara brālis Hermans (1773–1836) rada iespēju atbalstīt brāļu draudzes. Kad Sāmsalas landmaršals K. fon Gildenštube, Muracas muižas īpašnieks, saņēma ziņu no Sanktpēterburgas par priekšā stāvošo izmeklēšanu hernhūtiešu lietā, viņš pavēlēja brāļiem nodot savus kapitālus Hermanam, lai tādējādi tos nogādātu drošībā. Arī baznīcas likumu izstrādāšanas komisijā Hermans cīnījās par hernhūtiešiem. Satversmes jautājumu Aleksandra I laikā iesākumā uztvēra kā tendenci apvienoties. Bet drīz vien situācija mainījās. Luterāņu mācītāji pieprasīja hernhūtiešu apspiešanu. Komisijā, kuras sastāvā, starp citu, bija gandrīz vai vienīgi vācbaltieši, viedokļi krasi krustojās, līdz beidzot pēc ilgstošām sarunām 1832. gadā baznīcu likums nāca klajā. Pateicoties Hermana un bīskapa Ričla, Pomerānijas ģenerālsuperintendenta, noteiktajām iebildēm, komisijā netika iesniegta prasība pēc "Vidzemes lietas" pilnīga aizlieguma.[42]

Arī konsistorijā Hermanam bija jāuzņemas brāļu draudzes aizbildņa loma. Kamēr viņš piederēja konsistorijai, brāļu draudzes apspiešana nevarēja izpausties pilnībā. Tikai tad, kad viņš kā asesors no tās izstājās, domstarpības komisijas iekšienē izbeidzās. Šīs notikumu gaitas attīstības rezultātā ģenerālgubernators Pauluči saņēma lūgumu, "lai viņš liktu hernhūtiešu sapulces uzraudzīt policistiem, kā arī pavēlētu ierobežot lūgšanu namu skaitu ar patlaban pastāvošo un likvidētu draudzes zemākās organizācijas".[43]

Pēc Hermana nāves viņa atraitne Doroteja, dzim. grāfiene fon Keizerlinga (1779–1847), tāpat kā viņas tante Marta, precējusies fon Baranova (1737–1822)[44], savu dzīves novakari pavadīja Hernhūtē. Viņa nodibināja legātu par labu brāļu draudzei.

*

Pie vācbaltiešu kunga tipiskiem goda amatiem bija pieskaitāms arī apriņķa tiesas, zemes tiesas vai draudzes tiesas tiesneša postenis. Šie amati, kas bieži vien rindas kārtībā sekoja cits citam, nepildīja pamata darbavietas funkcijas, bet gan bija goda amati. Tos ieņēma Johans Kristofs (1780–1841), Ernsts Osvalds Hermans (1813–1877), Leonhards (1814–1851), Baltazars Kristofs Heinrihs (1840–1909), Heinrihs Gotlībs Maksimilians (1841–1906), Baltazars Konrāds Maksimilians (1843–1905) un Ernsts Gotlībs Hermans (1845–1922).

*

Vairāki ģimenes locekļi bija centīgi saimnieki. Lauksaimniecībā un mežsaimniecībā jo īpaši izcēlās Baltazars (1745–1800) kā "Baltijas mežsaimniecības Nestors". Viņa darbība, kas ilgstoši veidojusi jaunāko laiku mežu un mežkopības vēsturi Baltijā, uzskatāma par reprezentatīvu Eiropas kultūras savstarpējās attiecībās.[45] 1783. gadā, būdams Vidzemes ekonomijas ģenerāldirektors, viņš kļuva par mežsaimniecības pamatlicēju Baltijā.

Krievijas kroņa meži Baltijas provincēs kopš 1783. gada atradās "Ģenerālekonomijas", Vidzemes kamerālvaldes, pārraudzībā, kuras šefs kopš 1783. gada bija Baltazars. Viņš dienesta kārtībā atskaitījās tikai ģenerālgubernatoram. Saimnieciski viņš bija atbildīgs Valsts kamerālkolēģijai Sanktpēterburgā. Kamerālvaldes pārziņā, no vienas puses, atradās muižu izrentēšana, no otras — arī no muižām atdalīto valsts mežu virsuzraudzība. Kamerālvalde nodarbojās ar ciršanas atļauju izsniegšanu, mežu ierīkošanu, pirmajām taksācijām, ar mežsaimniecības ierēdņu iecelšanu un atbrīvošanu. Tās pirmsākumi galvenokārt meklējami impērijas valsts īpašumos. Sāmsalā, kur Baltazars "valdīja" no 1782. līdz 1797. gadam un kur viņam arī piederēja muiža, 65% no zemes kopplatības kā domēnes atradās valsts rokās. Ar to izskaidrojams, kāpēc agrāro un mežu reformu vispirms bija iespējams īstenot tieši tur. Pašos pamatos Baltazara izstrādātā mežu instrukcija, apstiprināta ar ģenerālgubernatora Georga Brauna parakstu, 1782. gadā kļuva par likumu. Jau 1778. gadā Baltazars bija izstrādājis dokumentu, kuru var uzskatīt par instrukcijas priekšteci. Šos "Landrāta barona fon Kampenhauzena kunga priekšlikumus par to, kā visās mežainajās platībās iekopt mežu" viņš izstrādāja, balstoties uz praktisku pieredzi, ko guva savā muižā Sāmsalas pussalā Svorbē. Savas lauku un mežsaimniecības reformas viņš īstenoja Torķu muižā, kuru bija piepircis Ungurmuižai kaimiņos. Viņš parcelēja muižu un vienlaidus sastādīja priedes tā, lai pēc 40 gadiem tās masveidā arī varētu izcirst. Parcelēšanas pasākumi iespaidoja līdumu līšanu, Baltijā sauktu par "zemnieku izcirtumu". Viņam bija domstarpības toreiz tāpat kā šodien visai strīdīgajos mežu retināšanas jautājumos, un viņš iestājās par taupīgu retināšanu. "Ko teikt par mežu izciršanu? Šeit varētu ar vienu vārdu sacīt, ka tā nu nekā nedod. Bet, tā kā šādus mežu retinājumus esmu jau atradis daudzās vietās Vācijā un arī šeit Vidzemē.. tad vēlos tos parādīt." Šie priekšlikumi, iespējams, bija domāti kā pamats apspriešanai landtāgā.

Pateicoties arī šai mežu instrukcijai, kas ieguva likuma spēku, Baltazars kļuva par kamerālvaldes priekšnieku Rīgā un saņēma no ķeizarienes Katrīnas II uzdevumu realizēt agrārreformu Sāmsalā — neraugoties uz muižnieku pretestību, kuriem vēl nebija aizmirsusies zviedru redukcijas politika. Jāatzīmē, ka instrukcijā bija noteikta valsts virsuzraudzība arī pār privāto mežu. Zemniekiem meža līšana nebija atļauta, bet zemnieks pats uz sava rēķina

drīkstēja pārdot malku, ja viņa saimniekošana bija devusi pārpalikumu. Valsts uzraudzībai katrā ziņā bija jānovērš meža nelikumīga izciršana un iznīcināšana. Mežu instrukcija, kura pretēji savam nosaukumam attiecās ne tikai uz Vidzemi un Sāmsalu, bet arī uz Igaunijas valsts mežiem, pārstāvēja uzskatus, kādi Eiropā bija vispārpieņemti attiecībā uz tikko aizsākušos mežu zinātnisku apsaimniekošanu. Tā dokumentāri apliecina, ka zinātniskā diskusija Baltijā bija sava laika sasniegumu augstākajā līmenī. Līdzās tīri mežsaimnieciskiem jautājumiem tā vienlīdz bija arī dienesta instrukcija ierēdniecībai, kas veidojās. Baltazars aizstāvēja augstāka atbildīga dienesta izveidošanu par cietu atalgojumu, kas būtu jāatdala no blakus ieņēmumu sistēmas. Aizvien no jauna instrukcija pievērš uzmanību tam, ka ierēdņi nedrīkst ņemt kukuļus. Kampenhauzena mežu instrukcijas 1. punkts skan: "Katra kroņa mežziņa pienākums ir pildīt savu dienestu ar degsmi, čaklumu, modrību un nemainīgu uzticību tādā veidā, lai viņš saskaņā ar nodoto zvērestu varētu atbildēt Dieva, savas sirdsapziņas, Viņas Ķeizariskās Majestātes un savu priekšnieku priekšā šajā dzīvē un aizsaulē. [..] Tāpat viņam aizliegts zem kasācijas soda pieņemt visniecīgākās dāvanas, lai kāds tam arī būtu iemesls, tikpat maz no kungiem, kā no pilsētniekiem vai zemniekiem."

Instrukcija bija pamats 1802. gada Krievijas impērijas vispārējam mežu likumam un darbojās vēl ilgi 19. gadsimtā. Baltazara priekšstati "atainoja Baltijas, kā arī krievu mežsaimniecības būtiskos pamatjēdzienus, kuri balstījās uz vāciskās telpas paraugiem".

Lopbarības audzēšana 19. gadsimta 30. gados kā paplašinātas lopkopības un mēslojuma iegūšanas priekšnoteikums kļuva par apvērsumu lauksaimniecībā. Īpaši svarīga bija āboliņa audzēšanas ieviešana saistībā ar plaši izvērstu aitkopību. Teofils (1808–1863), kaislīgs lauksaimnieks, bija viens no pirmajiem, kurš lietoja āboliņu kā spēkbarību.

*

Audzināšana tika ņemta ļoti nopietni, un, tā kā ģimene uzticīgi piederēja hernhūtiešu brāļu draudzei, tad dēlus bieži vien sūtīja uz ģeogrāfiski attālām hernhūtiešu iestādēm Niskijā, Barbijā, Hennersdorfā un Uhistā[46] un vēlāk arī, protams, uz bruņniecības ģimnāziju Bērzainē. Baltazars (1745–1800), kurš, starp citu, studējis Hallē, sūtīja savus četrus dēlus Baltazaru (1772–1823), Hermanu (1773–1836), Kristofu (1780–1841) un Lorencu (1781–1830) uz hernhūtiešu iestādēm.[47] To pašu darīja Kristofs ar saviem dēliem Teofilu (1808–1863), Ernstu (1813–1877) un Leonhardu Baltazaru (1814–1851). Vēl Osvalds (1878–1960) kā pēdējā ģimenes atvase bija Niskijas skolas audzēknis.

Šī audzināšana bija skarba. Tā jūtīga vecuma bērnus atsvešināja no dzimtenes uz daudziem gadiem. Lielais attālums liedza uzturēties mājās brīvdienu laikā. Ilgas pēc mājām, neraugoties uz tēva enerģiskajām vēstulēm, nemazinājās, kā mēs to zinām no valsts kontroliera Baltazara (1772–1823).[48] Viņa tēvs ar vēstuļu starpniecību reglamentēja audzināšanu visos sīkumos, ne jau hernhūtiešu audzinātājiem par prieku, jo tie pārstāvēja pretēju pedagoģiju.[49]

Arī tie, kuriem nebija nodoma pildīt kādu akadēmisku amatu, studēja un ieguva pabeigtu akadēmisku izglītību.

Johans Kristofs fon Kampenhauzens. R. K. Švēde, 19. gs. 30. gadi. Kat. 3. 13.

Freiherr Johann Christoph von Campenhausen. R. K. Schwede, 30er Jahre 19. Jh. Kat. 3. 13.

Iecienītas augstskolas bija universitātes Hallē, Helmštetē, Getingenē, Leipcigā, Vitenbergā, Jēnā, Kēnigsbergā, 19. gadsimtā arī Heidelbergā, Tībingenē, Minhenē, Berlīnē, Maskavā un tad, protams, zemes universitāte Tērbatā, arī Tehniskā augstskola Karlsrūē un mežsaimniecības akadēmija Ebersvaldē un Tarantā. 18. gadsimtā pierasti bija arī kavalieru ceļojumi mājskolotāja pavadībā uz Vāciju, Franciju, Holandi, Angliju, Šveici, Itāliju un Spāniju.

Tas apstāklis, ka daudzi dzimtas locekļi jau pirms Pirmā pasaules kara studēja, kaut arī vēlāk nepildīja pilsoniskus peļņas amatus, atviegloja viņiem un viņu pēcnācējiem iesakņošanos jaunajā vācu reiha pasaulē pēc īpašumu atsavināšanas un dzimtenes atstāšanas. Dažiem bija grūti. Viņi izlīdzējās ar bēdīgiem mēģinājumiem nopelnīt nepieciešamo naudu, kas ne vienmēr bija vienkārši, it īpaši sievietēm, kuras agrāk parasti nebija apguvušas nekādu arodu. Kad Margarēta (Marga) (1887–1945) mēģināja iestāties Zīmensa firmā, tur, dabiski, gribēja gūt ieskatu par viņas spējām: vai protat stenografēt? Vai rakstāt uz mašīnas? Vai pārzināt dubulto grāmatvedību? Kad viņa visu noliedza, sekoja nenovēršamais jautājums: "Jā, ko tad jūs galu galā protat?" — uz ko viņa atbildējusi: "Jāt!"

*

Pilsoniskas profesijas kā apmaksāta darbošanās bija sastopamas, tomēr līdz 1920. gadam vāciešu zemes īpašumu atsavināšana bija drīzāk izņēmums un vispirms

izplatījās pašu kārtai tuvākā apkārtnē. Tādējādi Oskars (1851–1900) bija mežu taksators, Leons (1872–1949) — Vidzemes landrātu kolēģijas taksators, Rūdolfs (1879–1961) — Vidzemes bruņniecības kolēģijas mežu taksators, Leopolds (1828–1895) — Kurzemes kamerālvaldes prezidents. Brāļi Erihs (1872–1926) un Baltazars (1877–1942) bija Vidzemes bruņniecības ierēdņi: pirmais kā diplomēts inženieris, otrais — iekštelpu arhitekts. Līdz ar Heinrihu Konstantinu Gastonu (1847–1906) ģimenē parādījās tomēr arī bankas direktors ar krievu ķeizariskā kolēģijas padomnieka titulu, kurš pirms tam bija pildījis dažādas funkcijas zemes dienestā. Iekams kļūt par Baltijas tirdzniecības un rūpniecības bankas direktoru Rēvelē, viņš bija bijis Kurzemes kamerālvaldes lietvedis, Kurzemes guberņas statistikas komitejas sekretārs, Kurzemes guberņas kancelejas ierēdnis un iecirkņa inspektors akcīzes pārvaldē.

Jaunās dāmas pirms laulībām daudzkārt ieguva medmāsas izglītību un arī darbojās šai laukā, piemēram, Anna Amālija Marija (Minni), prec. fon Strīka (1876–1953), Alise, prec. fon Sīversa (1877–1971), kura pirms laulībām pēdīgi bijusi Volframa klīnikas virsmāsa Rīgā. Viņas māsa Elza, prec. fon Brimmere un vēlāk Morštate (1880–1967), kādas kolonnas sastāvā kā Sarkanā Krusta māsiņa krievu–japāņu kara laikā aizgāja līdz pat Eho Mandžūrijā. Arī viņa kādu laiku bijusi virsmāsa Rīgas pilsētas slimnīcā.

*

Garīgās intereses atviegloja pāreju uz saistošām profesijām 20. gadsimtā. Tika apgūts jurista amats (tiesnesis, advokāts). Vēlāk klāt nāca saimnieciskas profesijas, ārstes un skolotājas. Pēc 1919. gada katastrofas divi Ungurmuižas dēli kļuva par teologiem: Oskars (1899–1944) — par mācītāju, Hanss (1903–1989) — par pazīstamu teoloģijas profesoru, slavenāko 20. gadsimta Kampenhauzenu.

Heidelbergas zinātņu akadēmija, kurai viņš kā tās īstenais loceklis vairāk nekā 40 gadus bijis piederīgs, viņam veltītajā nekrologā rakstīja: "Mārburgas un vēlāk Getingenes universitātes privātdocentam likās pavērusies iespēja spožai karjerai. Tomēr divi amata piedāvājumi nedeva gaidīto rezultātu, jo viņš bija iestājies konfesijas baznīcā un toreizējie varasvīri ne bez iemesla konstatēja: "Viņš nevar kļūt par universitātes nacionālsociālistiskās atjaunotnes audzināšanas līdzveidotāju, jo pārstāv vecā kaluma un uzskatu zinātnieka tipu." Tādējādi viņš bija spiests aizpildīt gadus ar atsevišķiem mācību uzdevumiem un aizvietošanu katedrās Ķīlē, Heidelbergā, Greifsvaldē un Vīnē. Tikai "Trešā reiha" gals atnesa 1945. gadā no kara mājup nākošam karavīram aicinājumu ieņemt skolotāja, profesora vietu Heidelbergas universitātē, kuras rektorāta vadība viņam bija jāpārņem jau nākamajā gadā un kurai viņš palika uzticīgs, neraugoties uz dažādiem piedāvājumiem no ārpuses.

Viņš atstāja plaši izvērstu zinātniskā darba lauku, kura loki liecās no lietu saistību un problēmu nostādņu izpētes Vecajā derībā pāri fundamentāliem apcerējumiem reformācijas vēsturē līdz pat Karla Jaspersa kristietības filozofiskai kritikai. Nobeigumā bija redzams rezultāts, apkopots trīs apjomīgos apcerējumu sējumos: "Tradīcija un dzīve" (1960), "No kristietības agrīnā perioda" (1963), "Pirmkristīgais un baznīcas senatnīgais" (1979). Līdz ar to viņš atdeva savai specialitātei senās baznīcas un teoloģijas vēsturē to augsto atzinību, ko tā bija baudījusi mūsu gadsimta sākumā cita vidzemnieka, Ādolfa fon Harnaka, laikā. Līdzīgi pēdējam minētajam, Kampenhauzens izsekoja radošos spēkus baznīcas izveides procesā: Bībeles rakstu kanonu lielajā darbā "Kristīgās Bībeles rašanās" (1968), amata institūciju monogrāfijā "Baznīcas pārvalde un garīdznieciskā pilnvara pirmajos trīs gadsimtos" (1953, 2. izd. 1963) un, visbeidzot, ne vairs vienā lielā darbā apkopotā, bet gan dažādos pamatlīnijas ieskicējošos sacerējumos, kas atspoguļo baznīcas mācību attiecībā uz ticību Jēzum Kristum. Visās trijās jomās viņš izsekoja attīstībai, kas lika viņam izprast agrīnās un senākās katoļu baznīcas rašanos nevis kā "normas" vai "tiesību" uzvaru pār "garu" un nevis kā sabrukuma procesu, bet gan kā likumsakarīgu veidošanos, ievērojot atšķirīgus vēsturiskus izaicinājumus.

Viņa darbība gāja plašumā ne tikai ar akadēmiskajiem rakstiem, bet galvenokārt ar akadēmisko mācību. Pārsniedzot savas disciplīnas ietvarus, viņš ar abiem aizvien no jauna izdotiem un daudzās valodās tulkotiem sējumiem par "grieķu" un "latīņu baznīcas tēviem" veicināja izpratni par patristikas protestantisko izpausmi.

Viņa bagātīgais mūža darbs guva plašu atzinību. Getingenes, Sentendrūsas, Oslo, Upsalas un Vīnes universitātes viņam piešķīrušas goda doktora titulu. Viņu ievēlēja par Heidelbergas zinātņu akadēmijas īsteno locekli, par Britu zinātņu akadēmijas Londonā un Getingenes zinātņu akadēmijas korespondētājlocekli un Amerikas mākslas un zinātņu akadēmijas goda locekli."

Viņa portrets būtu nepilnīgs bez norādes uz viņa atjautīgo humoru. Viņa grāmatiņa "Teologu šķēps un joks. Kristīgi un nekristīgi joki" kopš 1973. gada izdota septiņas reizes.[50]

Kā akadēmiski izglītoti ļaudis viņam centušies līdzināties: Aksels (dzim. 1934), tieslietu profesors Minhenē un Getingenē, Kristofs (dzim. 1936), dabaszinātņu profesors Pasadīnā (ASV), Ķelnē un Maincā, Johanness (dzim. 1935), inženierzinātņu profesors Fuldā.

No ģimenes nākusi parlamenta locekle — advokāte Juliāne (1902–1990) divus vēlēšanu termiņus bijusi KDS deputāte Bādenes–Virtembergas landtāgā. Aksels (dzim. 1934) kādu laiku bija Lejassaksijas Zinātnes un mākslas ministrijas valsts sekretārs Hannoverē.

Baznīcu sinodu locekļi vai baznīcu priekšstāvji ir bijuši vai patlaban ir: Hanss (1903–1989), Baltazars (dzim. 1930), Baltazars (dzim. 1960), Gerhards (dzim. 1963), Marks (dzim. 1966), Oto (dzim. 1932), Aksels (dzim. 1934), Gabriele (dzim. 1936), Kristofs (dzim. 1936) un Sabīne (dzim. 1944). Joaniešu ordeņa kavalieri bijuši vai ir: Osvalds (1878–1960), Baltazars (dzim. 1930), Pēters (dzim. 1932), Aksels (dzim. 1934) un Kristofs (dzim. 1936). Oto (dzim. 1932) bija Vācijas ev.-lut. baznīcas lietu pārvaldes prezidents. Aksels (dzim. 1934) kopš 1970. gada vada Vācijas evaņģēliskās baznīcas Baznīcu tiesību institūtu. Ordinēti mācītāji bijuši vai patlaban ir: Oskars (1899–1944), Pēters (dzim. 1932), Baltazars (dzim. 1960), Lorencs (dzim. 1961) un Dorle, prec. Lēra (dzim. 1964).

*

Uzkrītoša ir rezervētā attieksme pret galma, diplomātisko vai militāro karjeru jau kopš 19. gadsimta sākuma. Līdz tam šajā sakarā dzimta nebija bijusi tik atturīga. Pīrss

(1746–1807) bija Saksijas kambarkungs. Brāļi Baltazars (1772–1823), Hermans (1773–1836) un māsa Sofija (1776–1835), vēlākā Mēklenburgas kambarkunga un valsts ministra Leopolda fon Plesena sieva, kādu laiku pildījuši galma amatus. Pirmais bija krievu ķeizariskais kambarkungs, bet Hermans — Saksijas–Gotas kambarkungs. Baltazara pirmā sieva Margarēta Liliengrēna (1679–1733) Sanktpēterburgā bija pirmā valsts dāma, t.i., ķeizarienes Katrīnas I hofmeistariene. Sofija (1776–1835) kā galmadāma pavadīja lielkņazi Helēnu, ķeizara Nikolaja māsu, uz Mēklenburgu. Tur viņa apprecējās ar valsts ministru fon Plesenu un vēlāk kļuva par lielhercogienes mantinieces Aleksandrīnes, Prūsijas princeses un Krievijas ķeizarienes Šarlotes māsas, virshofmeistarieni. Leokādija (1807–1852), kad viņa apprecējās ar kņazu Magnusu Barklaju de Tolli, lielā karavadoņa dēlu, kļuva par krievu ķeizarisko galmadāmu.[51]

Atturība, sākot ar 19. gadsimta vidu, no vienas puses, saistāma ar rusifikāciju: Kampenhauzeni bija izteikti vācisku. Varbūt ne viscaur tik nepiekāpīgi kā Ungurmuižā, kur krieviski it kā neesot ticis izteikts ne vārds.

Latviešu valodas pārvaldīšana bija pati par sevi saprotama.[52]

Valodu jautājumam bija milzīga nozīme, ko šodien Vācijā diez vai maz iespējams saprast atšķirībā no Latvijas, kur padomju jūgs tieši valodas ziņā izpaudās jo sevišķi nepatīkami. Cīņa par vācu valodu toreiz nebija tik oriģināla, kā šodien var likties, jo līdz krievu piespiedu iesūtīšanai Igaunijas un Latvijas Republikās, ko veica Padomju Savienība, toreizējā Vidzemē uz laukiem tikpat kā nebija neviena krieva. Ieskaitot pasaules un ostas pilsētu Rīgu, iedzīvotāju krieviskā daļa Vidzemē, pēc 1897. gada 28. janvāra tautas skaitīšanas datiem, veidoja tikai 5,36%.[53]

Pārkrievošanas ietvaros 1887. gadā ieviesa krievu mācību valodu un līdz ar to deva triecienu vācu skolām un Tērbatas universitātes vāciskajam garam.

Krievu valoda tātad nebija pašsaprotama lieta. Saprotams, ka ģenerālleitnants Baltazars (1689–1758) kā karaspēka vienības komandieris runāja krieviski, katrā ziņā labāk nekā vairums viņa kārtas biedru. Tādēļ arī bruņniecība viņam atkārtoti uzticēja veikt diplomātiskas misijas. Viņa dēls Baltazars (1745–1800) neprata krievu valodu un, neskatoties uz pastiprināto interesi par savu dēlu audzināšanu, nepiešķīra nekādu nozīmi tam, lai viņi šo valodu apgūtu. Vecāko dēlu Baltazaru (1772–1823), vēlāko valsts kontrolieri, kurš jau no sākta gala gribēja mācīties krieviski, lai kalpotu krievu pārvaldes aparātā, viņš brīdināja netērēt laiku un vispirms apgūt svarīgākas lietas, bet nepieciešamās krievu valodas zināšanas piesavināties pēc tam kaut kā (1778. gada 8. janvāra vēstule). Viņam pašam gan savu attieksmi nācās nožēlot, kad Senāta sastāvā vajadzēja līdzdarboties valsts pārvaldīšanā, kuras valodu viņš neprata. Kādā 1798. gadā rakstītā vēstulē viņš šajā sakarā izsakās paškritiski: "Kā tas iespējams, ka ar visiem šiem trūkumiem.. pavisam nezinot savu jauno pienākumu, man jāpilda amats ar tādu uzticību, bez kuras vispār nav iespējams atrasties dienestā?" Tas notika vēl pirms 19. gadsimta beigu valodu cīniņiem. Lai būtu kā būdams, vēl "veco laiku" beigās, visdzīvāko politisko nesaskaņu un vāciešu cīņas laikmetā par viņu vāciskās zemes valstisko izdzīvošanu Krievijas impērijā, "par mūsu valdošajām tiesībām, par mūsu iedzimto vācu tikumu un vācisko būtību, par mūsu mīļoto mātes valodu un mūsu evaņģēlisko ticību", vienīgi pēdējais no Vidzemes, Igaunijas, Kurzemes un Sāmsalas muižniecības maršaliem Oskars fon Ekespare (1839–1925) pilnībā pārvaldīja krievu valodu.

Agrāk, kad vācietību oficiāli vēl neapspieda, nebija tik stingras attieksmes kā Ungurmuižā pēdējā laikā. Tantes Ernestīnes memuāros kā par pašsaprotamu lietu stāstīts, kā viņi bērnībā ņēmuši krievu valodas stundas pie brālēna Pētera Dubinskas muižā.[54] Teofils (1808–1863), pildot tēva gribu, studēja Maskavā, jo gatavojās valsts dienestam un krievu valoda, ko viņš, vēl bērns būdams, runāja tekoši, viņam bija jāapgūst pilnībā. Heinrihs Konstantins Gastons (1847–1906), nodokļu pārvaldes ierēdnis, kurš nokļuva līdz Orlai un savus dēlus Erihu Henrihu Baltazaru (1872–1926), Baltazaru Eduardu Teofilu (1877–1942) un Hubertu Reinholdu Frīdrihu (1881–1925) sūtīja turienes ģimnāzijā, protams, pārvaldīja krievu valodu pilnībā, un šai ziņā tam nebija nekādu grūtību. Rūdolfs (1879–1961) grūtos laikus pārdzīvoja, tulkodams krievu literatūru.

Par valodu jautājumu es runāju tik izvērsti, jo laikabiedri galvenokārt vadās pēc fakta, ka krievi vairāk vai mazāk šai zemē bijuši vienmēr un arī agrākajos laikos visi bija spiesti saprast krievu valodu.

Vācietība nekad nav kaitējusi lojalitātei pret cara namu, ko uztvēra kā vācisku. Pret to dzimta izjuta tādu pašu padevību kā pārējie vācbaltieši: ja galmā bija sēras, tad sēroja arī tālos lauku apvidos.[55] Bet rusifikācijas ietekmē sākās politiska pārorientēšanās uz Vāciju, ko Baltazaram (1870–1919) nācās izpirkt ar izsūtījumu Sibīrijā. 1915. gadā kopā ar sievu Liliju, dzim. fon Lēvisu of Menāru (1876–1942), un uzticamo pavadoni mājskolotāju Elzu Ekertu viņš uzsāka šo ceļu. Pēc tam kad bruņniecība, protestējot pret rusifikāciju, bija slēgusi bruņniecības ģimnāziju Bērzainē,[56] viņa jaunākais brālis Hermans (1871–1919) apmeklēja bruņinieku akadēmiju Brandenburgā. Viņš kļuva par Vācijas pavalstnieku un studēja Vācijā, beidzot tomēr atgriezās Vidzemē un kā rentnieks apsaimniekoja Žagatas muižu. Jaunākais brālis Osvalds (1878–1960) arī kļuva par Vācijas pavalstnieku. Viņu sūtīja skolā uz Nīskiju un Heidelbergu. Lai iegrožotu ilgas pēc mājām, vecāki viņam regulāri rakstīja un ļāva Osvaldam līdz pēdējam sīkumam piedalīties tai dzīvē, kas norisa tālajā dzimtenē.[57] Viņš studēja Tībingenē, Berlīnē un Heidelbergā, kur kļuva par advokātu. Pēc vecās Vidzemes bojāejas viņš tur tēvišķi uzņēma savus uz Vāciju atbēgušos brāļus un māsas un viņu bērnus. Šī paša iemesla dēļ arī Rūdolfs Oto Leopolds (1879–1961) izstājās no Rīgas pilsētas ģimnāzijas, lai pabeigtu mācības Glogavas ģimnāzijā Silēzijā.

*

Atturība pret galmu nevarētu būt bijusi saistīta ar reliģisko nostāju, jo tieši Baltazars (1689–1758) bija gan dievbijīgs, gan galminieks. Pēteris Lielais kristībās turēja ne tikai viņa dēlu Pēteru, bet bija krusttēvs arī vienam no viņa jaunākajiem dēliem Akselam (1717–1755), kurš kļuva pulkvežleitnants Esterhāzi kavalērijas pulkā. Visbeidzot, arī grāfs Cincendorfs bija galma parādība. Viņš, starp citu, ciemojies Ungurmuižā un bijis krusttēvs

Nikolausam Benjaminam (1740–1742), kurš jaunākajam piemēroto vārdu "Benjamins" dalījis ar vecāko brāli Jākobu (1738–1740) un kuram vēl sekojušas divas māsas.

Katrā ziņā atturība attiecībā uz *splendor familiae* bija drīzāk gan kas tipisks, nevis otrādi, lai gan 19. gadsimtā dzimtā bijuši arī eleganti pārstāvji. Apģērbā vienmēr valdīja pieticība. Palaikam šai ziņā pat nedaudz pārspīlēja: kāds nostāsts vēsta, ka bruņniecības nama šveicars Rīgā reiz esot ziņojis, ka apakšā stāvot kāds kungs, kurš apgalvo, ka esot barons Kampenhauzens, — acīmredzot Baltazars (1843–1905) nebūs bijis atbilstoši ģērbies. Smejoties viņu ielaiduši iekšā.

*

Arī dzīvojamās mājās izvairījās no lielākas greznības. Pilis necēla. Trūcīgajā laikā pēc Ziemeļu kara Ungurmuiža bija toreizējiem apstākļiem pāri vidusmēram eleganta, skaista, mājīga — un tā arī, neraugoties uz sabrukumu, tā reprezentē sevi līdz pat šodienai. Ungurmuiža bija viena no pirmajām nozīmīgākajām būvēm pēc Ziemeļu kara. Acīmredzot te savu lomu būs spēlējušas cēlāja ciešās saites ar jauno Sanktpēterburgas galmu. Viscaur jūtama mākslinieciski ievingrināta roka: griestu apmetums, kāpņu margas, durvis, logu un durvju aplodas mērķtiecīgās rokoko formās norāda uz kultivētu gaumi. Par toreiz modē esošo noslieci uz ķīniešu greznumlietām liecina figurālas jumta ūdens notekas.

Mājas korpusa bagātīgā sadalījuma izveidē var pazīt franču izcelsmes vēlīnā baroka piļu arhitektūras formas, kā arī holandiešu ietekmi. Fasādes zīmējumā šodien diemžēl vairs nevar sazīmēt sākotnējo veiklo simetriskās kompozīcijas asu dalījumu. Pirmajā stāvā abās pusēs bijušas trīs logu asis, mansarda stāvā — divas un augšējā jumta laukumā tikai viena. Šīs asis pa vertikāli nesavienojās vienā, bet bija cita no citas neatkarīgas un tikai kopskatā veidoja harmonisku ainu.[58] Pēc 1945. gada mansarda stāvā papildus iebūvētais logs izjauc šo mākslinieciski izjusto arhitektūru un priekšzīmīgo skaidrās celtniecības domas iemiesojumu.

Tas attiecas arī uz 1907. gadā nodegušajiem Rozbeķiem, kas, vienīgi nedaudz atšķiroties izmēros, līdzinājās Ungurmuižai kā divas ūdens piles. Par pārējām muižām nav nekas īpašs sakāms. Tās bija normālas lauku muižas. Tas, starp citu, attiecas arī uz Turaidu, kas laikā no 1818. līdz 1907. gadam atradās dzimtas īpašumā. Tur nedzīvoja šodien tik stalti no jauna uzceltā viduslaiku bruņinieku pilī — tā toreiz bija vienas vienīgas drupas —, bet gan vienkāršā muižas ēkā, kas šodien vairs neeksistē. Veselava bija izskatīga, bet nekas izcils: nekāda greznojumu pārblīvētība, vienkāršs iedalījums, lietišķa izbūve.[59] Ēka, kas pirms tam bija kalpojusi par "fabriku".

Veselavas muižas kungu māja. Nezināma autora zīmējums, 19. gs. sāk. Kat. 1. 48.

Herrenhaus in Wesselshof. Zeichnung von einem unbekannten Autoren. Anfang 19. Jh. Kat. 1. 48.

*

Neraugoties uz visu izpratni par pieticību, papilnam tika baudīta esošā pārticība. Netrūka nekā, regulāri bija ceļojumi uz Vāciju, Itāliju vai Šveici, dažkārt uz ilgāku laiku, Karlsbādes, Marienbādes, Bādenbādenes, Drēzdenes, Berlīnes apmeklējumi vai arī tika svinētas sudrabkāzas kopā ar visu dzimtu Heidelbergā, savu reizi spēlēja spēļu namā Nicā, kur Baltazars (1870–1919) reiz vinnēja pat saviem apstākļiem krietnu naudas summu. Ernsts (1813–1877) mira pēc kāda garāka pārgājiena ceļojuma laikā Bordo.

*

No muižu īpašuma piederības viedokļa raugoties, Kampenhauzenu dzimta nebija pašu dižāko 425 Vidzemes dzimtu vidū, taču to pieskaitīja tām 26 dzimtām, kuru īpašumā atradās vairāk nekā 20 000 ha muižu zemes. 1909. gadā dzimtai kopumā piederēja 23 357 ha muižu zemes, ar ko īpašnieks varēja rīkoties neierobežoti, un 19 023 ha zemnieku zemes.

Lai izprastu muižu lielumu, ir svarīgi atcerēties, ka ikviena bruņniecības muiža tiesiski sastāvēja no atsevišķām daļām: muižas zemes un zemnieku zemes.[60] Sākotnēji katrai bruņniecības muižai piederēja arī zemnieku zeme. 1848. gada agrārās reformas rezultātā tā tika nodalīta atsevišķi. Tā sauktā sarkanā līnija muižu kartēs atdalīja zemnieku un muižas zemes. Atšķirībā no tā, kā tas daļēji notika Vācijā, zemnieku zemi nedrīkstēja atkal pievienot muižas zemei.[61] Muižas zeme savukārt dalījās divās tiesiskās kategorijās: muižas zemē un tā sauktajā kvotu zemē. Ar muižas zemi bruņniecības muižas īpašnieks varēja brīvi rīkoties. Vienīgais ierobežojums, kam viņš bija pakļauts, noteica, ka īpašnieks nedrīkst muižas platību samazināt mazāku par 134 ha, nezaudējot bruņniecības muižas statusu. Tā sauktā kvotu zeme, saīsināti saukta par "kvotu", arī radās 19. gadsimta 40. gados. Toreiz no muižas īpašuma nodalīja zemnieku zemi kā nepievienojamu zemes kategoriju. Šim nolūkam nepieciešamajai muižas zemes izlīdzināšanai kā kvota tika izdalīta apmēram 1/6 no zemnieku zemes. Kvota saglabāja īpašu tiesisku raksturu, ciktāl to muižnieks drīkstēja lietot, pievienot, izrentēt vai pārdot. Turpretī zemnieku zeme bija muižas teritorijas daļa, kuru tieši izmantot bija tiesīgi tikai zemnieku kopienas locekļi. Vēl nepārdoto zemnieku zemi muižnieks gan pēc patikas drīkstēja saimnieciski pārveidot, bet nekad viņš to nedrīkstēja lietot pats. Lietošana izpaudās tādējādi, ka viņš to izrentēja vai pārdeva pagasta locekļiem.

Muižas un zemnieku zemes pretnostatījums rāda, kādos apmēros jau 19. gadsimtā varēja izveidoties patstāvīga

zemnieku kārta. Tas ir pamats latviešu un igauņu tautību patstāvībai. Pretnostatījums kļūst vēl iespaidīgāks, ja apdomā, ka 58% no muižu kopējās platības veidoja meži un apstrādāšanai nederīga zeme, bet zemnieku zemei tie bija tikai 15%. Tur tātad lauksaimniecībā izmantojamās zemes daļa bija daudz lielāka.

Pie Baltijas īpatnībām pieskaitāma relatīvi ātrā īpašumu maiņa. Bija muižas, kurās viena ģimene dzīvoja gadsimtiem ilgi. Bet daudzas muižas īpašumā atradās tikai neilgu laiku, tās apsaimniekoja un atkal izdevīgi pārdeva tālāk.

Dzimtai piederējušas šādas muižas, daļa no tām neilgi: Rannu, Unikila, Ūlu, Ilejē, Ūsna, Valguta, Vardi, Jegevestе un Juba; Allaži, Jūdaži, Aijaži, Inčukalns, Ropaži, Lorupmuiža, Turaida, Stopiņi, Kurtu muiža, Ķieģeļi, Daibe, Katvari, Liepa, Ālenu muiža, Roperbeķi, Kalnamuiža, Pociems, Katrīnkalns, Dubinska, Veckalsnava, Auļi, Stalbe, Tiegaži, Lode, Ērģeme, Rozbeķi un Ravlica.

Ārpus Vidzemes dzimtai kādu laiku piederējušas muižas: Maidla Igaunijā, Jaunāmuiža Kurzemē, Kikerina, Laskovica un Rakulica Ingrijā un, beidzot, Andreangela, Garskola un Kanovala Taurijas guberņā. Baltazara (1745–1800) sieva Sofija Eleonora, dzim. Voldeka fon Arneburga (1744–1791), pievienoja dzimtai Rorbekas muižu Prūsijas Altmarkā Vācijā.

Laikā, kad latvieši 1920. gadā konfiscēja bruņniecības muižas, Kampenhauzenu īpašumā vēl atradās šādas muižas: Ungurmuiža un Kūdums no 1728. gada, Lenču muiža no 1745. gada, Veselava ar Paula pusmuižu no 1797. gada, Lēdurga un Murkužmuiža no 1747. līdz 1752. gadam un atkal kopš 1855. gada, Ādaži no 1874. gada, Ilzene no 1881. gada, Vāverkalns no 1912. gada, Bērzaune no 1910. gada, Igate un Gāršmuiža no 1917. gada.

*

Vadoties pēc kristīgās ticības un kristīgās atbildības par pasauli, lielu lomu spēlēja grāmatas un zinātniska orientācija. Ungurmuižas bibliotēka ir gājusi zudumā, nav arī katalogu, kas varētu sniegt precīzu pārskatu. Tas, ka, sākot ar 1730. gadu, tur tika krāti visi hernhūtiešu lozungi, ir pašsaprotams hernhūtiešu ģimenei. Varbūt raksturīgi, ka pie nedaudzajām grāmatām, kas pārdzīvojušas bibliotēkas postīšanu, ko 1919. gadā sarīkoja lielinieki, pieder tikumīgas pamācības raksti, Bībele vācu, latīņu un grieķu valodā un 1735. gadā izdotās Berleburgas Bībeles daļa, krāšņs eksemplārs vērtīgā iesējumā, kas savu poētisko komentāru dēļ vienlaicīgi izteic kaut ko arī par teoloģiskajām aktivitātēm. Saglabājies arī "Dieva vīra" Lutera seno rakstu konvolūts. Sējumā apkopoti daudzi 18. gadsimta sākumā iespiesti Lutera raksti. Kā redzams no ieraksta sējumā, tas kādreiz piederējis mācītājam J. A. Kelneram. Savā skaistajā barokālajā rokrakstā Baltazars, Ungurmuižas cēlājs, atzīmējis: "Šo grāmatu man dāvājis mācītājs Kelners Ungurmuižā 1731. gada 2. septembrī. B. fon Kampenhauzens."

*

Vairāki dzimtas locekļi nodarbojās ar rakstniecību. Fon Rekes un Napjerska izdotajā vispārējā Vidzemes, Igaunijas un Kurzemes provinču rakstnieku un zinātnieku leksikonā (1827) minēti seši Kampenhauzeni.

Ģenerālleitnants Baltazars (1689–1758) vārsmoja korāļus un Hupela izdevumā "Nordische Miscelaneen" publicējis "No 1700. līdz 1747. gadam dienestā kalpojušo Vidzemes un Igaunijas vāciešu alfabētisku sarakstu". Viņa vecākais brālis Johans Mihaels (1680–1743 vai 1745) ir atstājis vairākus militāri zinātniskus rakstus, to vidū (poļu valodā) rakstu par durkļu lietderību un priekšrocībām (Kališa, 1737) un, pēc nepārbaudītām ziņām, karaļa Augusta II dzīves aprakstu, par kuru pat vispārējā rakstnieku un zinātnieku leksikonā nav atrodamas drošas ziņas, kādā valodā un vai vispār tas ir iespiests.

Savulaik atzītā dzejnieka Leiona Pīrsa Baltazara (1746–1807) poētiskie darbi diez vai ir vairs pazīstami: dzejoļi (1. daļa, Rēvele, 1788) un drāma par bruņinieku laiku Vidzemē piecos cēlienos "Die Belagerung von Wenden" (Cēsu aplenkšana. Rīga, 1801). Še klāt vēl nāca nenoliedzamā Voltēra iespaidā sacerētā "Essai sur la littérature française" (Eseja par franču literatūru), "Lettres à un ami de la tragédie" (Vēstules draugam par traģēdijas žanru), sacerējums "Betrachtungen über Literatur, Schriftsteller und Theater" (Pārdomas par literatūru, rakstniekiem un teātri. Kafkas "Nordisches Archiv", 1804) un turpat "Kurze Geschichte der Deutschen Bühne und des Rigaschen Theaters nebst einer Abhandlung über die Declamation und deren Regeln" (Vācu skatuves un Rīgas teātra īsa vēsture līdz ar apcerējumu par deklamāciju un tās likumiem). Un, visbeidzot, "Die Declamation des Lustspieles" (Komēdijas deklamācija; turpat).

Lielāku interesi izraisa publikācijas, kuras mēs šodien pieskaitītu uzziņu grāmatām vai ceļojumu literatūrai: "Bemerkungen über Russland, besonders einige Provinzen dieses Reiches und ihre Naturgeschichte betreffend, nebst einer kurz gefaßten Geschichte der Zaporeger Kosaken, Bessarabiens, der Moldau und der Krimm" (Piezīmes par Krieviju, īpaši attiecībā uz dažām šīs valsts provincēm un tās dabas vēsturi kopā ar īsu Zaporožjes kazaku, Besarābijas, Moldovas un Krimas vēsturi. Leipciga, 1807), kā arī ziņojums "Der letzte Pohlnische Krieg" (Pēdējais poļu karš. Truharta "Fama für Deutsch- und Rußland", 1807). Leions Pīrss Baltazars bija 1787. gadā Rīgā dibinātās Muses biedrības nolikuma un no tā laika tajā izdarīto izmaiņu un papildinājumu izdevējs (Rīga, 1802).

Pēc saviem "mācību ceļojumiem" Baltazars (1772–1823) nāca klajā ar neskaitāmām publikācijām: ar "Versuch einer geographisch-statistischen Beschreibung der Statthalterschaften des Russischen Reichs" (Krievijas impērijas vietvaldības ģeogrāfiski statistisks apraksts. Getingene, "Vandenhoeck & Ruprecht", 1792)[62] viņš noslēdza studijas Getingenē. Tur viņš kļuva par Karaliskā vēstures zinātņu institūta korespondētājlocekli un iesniedza Karaliskajai zinātņu biedrībai (tagad Getingenes zinātņu akadēmija) savus projektus par Krievijas impērijas fiziskajām, tautību, reliģiju un kultūru kartēm, kas pēc tam tika pieminēti Getingenes zinātniskajā ziņotājā: "Pēdējā Zinātņu biedrības sanāksmē viens no mūsu nu jau aizejošajiem mācītajiem līdzpilsoņiem Ārlietu valsts kolēģijas krievu ķeizariskais tulkotājs, Karaliskā vēstures institūta korespondētājloceklis brīvkungs Baltazars fon Kampenhauzens iepazīstināja ar Krievijas impērijas sešu dažādu ģenerālkaršu projektu."[63] Vēlākā laikā viņš sarakstīja: "Auswahl topographischer Merkwürdigkeiten des St. Petersburgischen Gouvernements" (Sanktpēterburgas guberņas topogrāfiski ievērojamu vietu izlase. Rīga, 1797);

"Elemente des russischen Staats-Rechts oder Hauptzüge der Grund-Verfassung des russischen Kayserthums" (Krievijas valststiesību elementi vai Krievijas ķeizarvalsts konstitūcijas pamatvilcieni. Getingene, 1792); "Liefländisches Magazin oder Sammlung publicistisch-statistischer Materialien zur Kenntnis der Verfassung und Statistik von Liefland" (Vidzemes žurnāls vai publicistiski statistisku materiālu krājums Vidzemes satversmes un statistikas zināšanai. Gota, 1803); "Genealogisch-chronologische Geschichte des allerdurchlauchtigsten Hauses Romanow und seines vorälterlichen Stammhauses" (Visgaišākā Romanovu nama un tā senču cilts ģenealoģiski hronoloģiska vēsture. Leipciga, 1805) un citus nelielus rakstus.

Ernsts (1845–1922) bija fon Kampenhauzenu dzimtas vēstures autors (Rīga, 1908). Viņš ir arī Ernestīnes (1810–1902), prec. baronietes Šulcas-Ašerādenas, memuāru izdevējs (Rīga, 1908).

Hermans Johans (1871–1919) pēc profesijas bija jurists, kurš kā Vācijas pavalstnieks bija nodarbināts vācu zemes dienestā Djēzā un Mecā, Lotringijā, iekams atgriezās Vidzemē un kā rentnieks apsaimniekoja Žagatas muižu, nodarbodamies arī ar dzimtas vēstures pētniecību. Viņam mēs esam pateicīgi par brīvkunga Pīrsa Baltazara fon Kampenhauzena īso biogrāfiju (Rīga, 1910) un galvenokārt par brīvkunga Baltazara fon Kampenhauzena (1689–1758) biogrāfijas 1. sējuma 1. daļu (bez gada).

Burhards Hermans Leonhards (Leons) (1872–1949) ar panākumiem izmēģināja spalvu kā stāstu sacerētājs par zvēriem un medībām, starp tiem — "Nordische Bilder" (Ziemeļu ainas. Leipciga, 1926) un "Zwischen Ostsee und Eismeer. Tier- und Jagdgeschichten" (Starp Baltijas jūru un Ziemeļu Ledus okeānu. Stāsti par zvēriem un medībām. Štutgarte, 1942).

Vairāki ģimenes locekļi ir rakstījuši atmiņas par savu dzīvi. Izcilas ir Ernestīnes, prec. baronietes Šulcas-Ašerādenas (1810–1902), atmiņas. Viņa nodzīvoja ilgu mūžu, vairāk nekā 50 gadus būdama atraitne. Izpildot ģimenes vēlēšanos, viņa uzrakstīja lasīšanas vērtus memuārus. Tie veido nozīmīgu pamatu Vācijā daudz lasītajam rakstnieka Zigfrīda fon Fēgezaka darbam "Vorfahren und Nachkommen" (Senči un pēcteči. Heilbronna, 1961). Rakstnieka māte Žanete (Ženija) Konstance Klementīne (1849–1932) bija Kampenhauzena no Veselavas. Viņa pati atstājusi (neiespiestas) "Bilder der Vergangenheit" (Pagātnes ainas). Pilnības labad norādīšu arī uz šajā katalogā publicētajām Hansa (1903–1989) 1976. gadā sarakstītajām "Atmiņām par Ungurmuižu".

Rūdolfa sieva Elza, dzim. fon Klota (1883–1966), atstājusi atmiņas, ko viņa rakstījusi vislielākajā trūkumā pēc kara 1947. gadā, pēc tam kad, piedzīvodama dēkas, bija bēgusi no padomju pārvaldītā apgabala uz rietumiem. Šīs atmiņas ir interesantas tādēļ, ka tajās krāsaini attēlota dzīve Rīgā materiālā trūkumā un apspiestībā pēc muižu ekspropriācijas (1920) un pēc piespiedu izceļošanas uz Vartas novadu 1939. gadā, kā arī kara beigas ar tajās pārdzīvoto krievu ienākšanu (1945).

*

Mūzu talanti bija sastopami, bet lielākoties tie nesniedzās pāri vidusmēram. Mūzikai bija sava loma, kaut arī ne vienmēr tur, kur Fēgezaka romānu lasītājs to iedomājas. Tajos attēlotās Kristofa sapņainās mūzu fantāzijas ir tīrā izdoma tāpat kā varbūtējā tikšanās ar Gēti. Mūzu sakarā ģimene vairāk paļāvās uz ieprecēto sievu dotumiem: Elza, dzim. fon Klota (1883–1966), spēlēja klavieres koncertu līmenī un pārtrauca iesākto mākslinieces karjeru, lai apprecētos ar Rūdolfu (1879–1961). Lilija, dzim. fon Lēvisa of Menāra (1876–1942), spēlēja klavieres un atzīstami dziedāja. Alise, dzim. Gilmo de Vilbuā (1898–1966), lieliski spēlēja klavieres, vairākkārt viņu lūdza spēlēt trimdā Dornā, Holandē, dzīvojošajam ķeizaram Vilhelmam. Marija, dzim. Basermane (1876–1953), Heidelbergā kļuva par koncertējošu mākslinieci un dziedāšanas skolotāju.

Lielāki panākumi ģimenei bija tēlotājā mākslā: brāļi Erihs Heinrihs Baltazars (1872–1926) un Huberts Reinholds Frīdrihs (1881–1925) gleznoja. Bodo (1898–1988) bija savulaik pazīstams gleznotājs un pirms 1945. gada Tēlotājas mākslas augstskolas profesors Berlīnē. Viņš gleznoja jaukus Baltijas un arī zviedru pilsētu skatus, kas daudzkārt skatāmi līdz pat šodienai.

*

20. gadsimtā beidzas Kampenhauzenu dzimtas vēsture Vidzemē. Lielinieku laiks bija licis gandrīz vai visiem dzīviem palikušajiem ģimenes locekļiem bēgt uz Vāciju. Latviešu valsts 1920. gadā aizsākās ar vācu īpašumu atsavināšanu un viņu saimnieciskās eksistences iznīcināšanu. Daži mēģināja noturēties Latvijā, piemēram, Lilija, dzim. fon Lēvisa of Menāra (1876–1942), Ungurmuižā ar meitu Adlīni (1897–1989) un dēlu Akselu (1905–1933), kurš Cēsīs uzsāka advokāta karjeru, kā arī Rūdolfs (1879–1961) ar sievu Elzu, dzim. fon Klotu (1883–1966), kuri atstājuši uzskatāmas atmiņas par materiāli spiedīgo laiku Rīgā. 1939. gadā noslēdza Hitlera–Staļina paktu, kas noveda pie vāciešu piespiedu izceļošanas uz Vartas novadu agrākajā Prūsijas provincē Pozenē (Poznaņā). Lilija bija tik gudra, ka neuzticējās šim pasākumam un nosūtīja arhīvu, gleznas un mēbeles, ciktāl tās kā Latvijas kultūras vērtības neaizturēja, tieši uz Vērdu Hīnfeldes apgabalā. Šeit dzīvoja dēls Oskars (1899–1944), kura sieva Gudruna, dzim. brīvkundze fon Šteina cu Nord- un Ostheima (1903–1968), deva bēgļu mantībai patvērumu savā mežniecības muižā. Līdz ar to ir saglabājušies dzimtas vēsturei tik svarīgie dokumenti un attēli. Pašai Lilijai, līdzīgi kā pārējiem dzimtas locekļiem, Vartas novadā piešķīra poļu muižas, ko viņa tomēr nepieņēma īpašumā, bet gan bija ar mieru pārvaldīt tikai pa kara laiku. Tas, kurš bija nometināts Vartas novadā, 1945. gada janvārī bija spiests ar pajūgu kolonnām izsisties cauri uz rietumiem, kā to darīja Rūdolfs (1879–1961) ar Elzu, dzim. fon Klotu (1883–1966), Adlīne (1897–1989), Ernsts (1900–1953) un Sofija (Zuzi), dzim. brīvkundze fon Rozena (1902–1982), ar Gizelu (dzim. 1928), Hermanu (dzim. 1930), Baltazaru (dzim. 1934) un Rembertu (dzim. 1940). Salīdzinājumā ar tiem drausmīgajiem asiņainajiem upuriem, ko nācās nest latviešiem vairākkārtējas padomju okupācijas rezultātā, izceļošanu un vēlāk bēgļu gaitas pārcietušie Kampenhauzenu dzimtas piederīgie vēl tikuši cauri sveikā. Viņi atrada jaunu eksistenci pilsoniskos amatos pārsvarā Rietumvācijā un atkal ir pavairojušies skaitliskā ziņā. Tādējādi dzimtas vēsture vēl nav noslēgusies, bet tas jau ir cits stāsts.

*

Lielā māja Ungurmuižā pēdējos 75 gadus vairs nav apdzīvota. Tā vēl joprojām stāv bez jebkādām būtiskām trupējuma pazīmēm, kas norāda uz to, cik labi mājas cēlāji pratuši apieties ar koku. Kampenhauzenu dzimta šodien dzīvo izkliedēti Vācijā un Zviedrijā. Kopš pasaules atbrīvošanas no komunisma jūga Ungurmuiža atkal ir pieejama. Katrs tās apmeklējums ir aizkustinošs, skaists un reizē sāpīgs un liek sajust atstatumu starp senās Ungurmuižas pasauli. Kā garīgas pievilkšanas spēks tā paliek mūsdienīga.

Atsaucēs saglabāts raksta autora Aksela brīvkunga fon Kampenhauzena pieraksta veids.

[1] Johans Hermans bija precējies ar brīvkundzi Agnesi Margarētu Gildenhofu. No viņas tēva Baltazara, karaliskā zviedru kara padomnieka, gubernatora un Vesterosas vietvalža, Kampenhauzenu ģimenē ienāca vairāk nekā divdesmit reižu sastopamais vārds Baltazars.

[2] Par to raksta Johans Kristofs Broce (Rīgas skati, ļaudis un ēkas, Rīga, 1992, 251. lpp.; latv. teksts 252. lpp. — *Red.*): "1748. g., kad šo namu uzcēla no jauna, ģenerālleitnants Baltazars fon Kampenhauzens, iepriekš minētā virsfogta pēctecis, ne tikai sniedza šim nolūkam ievērojamu atbalstu, bet arī dāvināja turienes atraitnēm par labu 2000 valstsdālderu un pie viņām norīkotajai lūgšanu sievai 200 valstsdālderu lielu kapitālu..[..] Virsfogta Kamphūzena dibināšanas dokuments vairs nav atrodams, bet ģenerālleitnanta fon Kampenhauzena dāvinājuma dokuments, par ko minēts iepriekšējā lappusē, ir vēl saglabājies. Tas izgatavots Rīgā 1746. g. 6. janvārī, un tajā skaidri pateikts, ka pirmais dibinātājs bijis no tās pašas ģimenes." Ēku modernizēja 1995. gadā sakarā ar Konventa sētas izbūvēšanu par viesnīcu.

[3] Dzimta lietoja seno ģerboni, sal. ar Kaspara Ņesjecka poļu ģerboņu krājumu, ko izdevis Jans Nepomuks Bobrovičs, 5. sēj., Leipciga, 1840, 29. lpp. (Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego S. J. I Wydani Przez Jana Nep. Bobrowicza Tom V. W. Lipsku 1840, S. 29 f).

[4] Osvalds (1878–1960) un Rūdolfs (1879–1961) pārsniedza 80 gadu vecumu, Hanss (1903–1989) nodzīvoja 85 gadus, bet Bodo (1898–1988) mira 90. dzīves gadā. Dzimtai piederīgo sieviešu vidū, kā jau tas sievietēm parasts, šī bilance ir labvēlīgāka. Sešas no viņām kļuva 80 gadus vecas vai vecākas, sešas — 85 gadus un vecākas, un trīs sasniedza vai pārsniedza 90. dzīves gadu.

[5] Par to sk. Rutas Slenckas ģenerālleitnanta dzīves ieskicējumā kataloga 51.–52. lpp.

[6] Vēstule draugam Lindneram 1755. gada 5. janvārī; *Johann Georg Hamann,* Briefwechsel, hrsg. von Walter Ziesemer und Arthur Henkel, Bd. I (Wiesbaden 1955), Bd. II, S. 88.

[7] Par Johanu Kristofu: Bd. I, S. 39, 40, 42, 48, 55, 56, 73, 88, 202, Bd. II (Wiesbaden 1956), S. 448, 450. Par Leionu Pīrsu Baltazaru: Bd. I, S. 40, 199, 202. Hāmans būs pazinis arī ģenerālleitnantu Baltazaru (1689–1758). No Kēnigsbergas viņš raksta savam draugam Rīgas Domskolas direktoram Gothelfam Lindneram un lūdz "mācītāja Esena bēru runu vecajam fon Kampenhauzena kungam". Publicēts: Hamann-Briefwechsel, Bd. I, S. 408.

[8] Herders Hāmanam 1769. gada 11./12. maijā; publicēts: Hamann-Briefwechsel, Bd. II, S. 447 ff.

[9] Citēts pēc *Dr C. A. Berkholz*, Jakob Lange, Generalsuperintendent von Livland. Ein kirchengeschichtliches Zeitbild aus der Mitte des 18. Jahrhunderts, Riga 1884, S. 173 ff. (177).

[10] Hamann-Briefwechsel, Bd. I, S. 39 f. Arī vēlāk pie gadījuma Hāmans apjautājās par "jauno f. K.", kādā skolā tad nu viņš tagad ejot, sk. 6. atsauci, 199., 202. lpp.

[11] Par to vēsta Hermana fon Kampenhauzena sarakstītā biogrāfiskā skice "Frhr. Pierce Balthasar v. Campenhausen. Beiträge zur Geschichte des Geschlechts der Freiherrn v. Campenhausen", Beitrag 1, Riga 1910. Tajā stāstīts par viņa gadiem ilgo, dārgo, izglītojošo ceļojumu pa Angliju, Franciju, Itāliju un Vāciju. Pie tam Leions Pīrss esot vairāk nekā divus gadus dzīvojis Voltēra mājās Ženēvā, baudot viņa labvēlību.

[12] *M. K. (Martin Körber)*, Oesel Einst und Jetzt, 1. Band, Arensburg 1887, S. 118–187 (šeit: 118. lpp.). Baltazara darbības aculiecinieks Dr. fon Luce savā darbā "Wohltätige Anstalten der Provinz Oesel 1815" raksta: "Viņš bija virs, kurš kā uzticams valsts kalpotājs vienmēr apzinīgi ievēroja augstā kroņa intereses, turklāt nekad neaizmirsa, ka tās nav nodalāmas no pavalstnieku interesēm. Piedevām viņš apvienoja labvēlību ar izpratni, vietējo apstākļu pārzināšanu ar statistisku pārskatu, kā arī amata pienākumus ar nerimtīgu darbošanos, viņš bija virs, kura svētīgā piemiņa mūsu provincē nekad negaisīs."

[13] *Martin Körber*, sk. iepriekšējo atsauci, 170. lpp.

[14] Par biogrāfiju sal. *Johann Friedrich v. Recke, Karl Eduard Napiersky*, Allgemeines Schrifsteller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland, Bd. 1 1827, S. 322 ff.

[15] Tantes Ernestīnes memuāros (24., 57. lpp.) stāstīts, ka Baltazaru uz šīm kāzām pierunājuši sievas brāļi, "kuri apgalvoja, ka esot cietusi māsas labā slava, jo viņa tēva mājās kopusi Baltazaru, kurš ceļojuma laikā kādā krievu miestā saslimis". Katrā gadījumā viņu starpā bija tik maza saskare, ka tēvocis Lorencs, kurš brāli apmeklējis un pie viņa uzturējies, tikai vēlāk uzzinājis, ka Baltazars bija precējies un viņa sieva dzīvoja mājas otrajā spārnā.

[16] *August Wilhelm Hupel*, Topographische Nachrichten von Liefund Ehstland, Riga 1774, S. 438.

[17] Ernsts kļuva par asesoru, draudzes tiesnesi, apriņķa deputātu un, visbeidzot, par landrātu un baznīcas virspriekšstāvi. Kāda bruņniecības pārstāvniecības iekšēja konflikta rezultātā viņš kopā ar septiņiem citiem landrātiem atkāpās no amata, taču nākamajās vēlēšanās 1870. gadā viņu ievēlēja no jauna, kamēr landmaršals Gustavs Nolkens atkāpās no amata. 1875. gadā viņš atstāja landrāta amatu un landrātu kolēģijā viņam pieškīra goda krēslu, kas ir ārkārtīgi liels cieņas apliecinājums. Kā landrāts viņš bija arī pirmās, 1864. gada landtāga ieceltās nodokļu komisijas loceklis. Kopā ar fon Jungas-Štilingas kundzi viņš sarakstījis grāmatu "Offene Briefe über die Livländische Grundsteuer-Reform", kas iznāca 1876. gadā ar piezīmi "no cenzūras atļauta, Rīgā 1876. gada 13. decembrī". Šis nelielais polemiskais raksts attiecībā uz zemes nodokļu reformu ir uzmanības vērts, jo autors "šeit nesaskaņās ne tikvien saglabā pieklājīgākās izteiksmes formas kā pašsaprotamas, bet arī skaidri un noteikti aizstāv prasību pēc patiesas, individuālas taisnības pretēji parocīgai visu prasību vienveidošanai". *Hans v. Campenhausen*, Erinnerungen an Orellen, 1976, S. 14. Cīņā par provinces satversmi muižnieku partija aizstāvēja savas muižu piederības privilēģijas saglabāšanu, jo uzskatīja, ka, zaudējot šo priekšrocību, tiks apdraudēts bruņniecības politiskais stāvoklis, toties kāda cita frakcija, ko atbalstīja liberālais landtāga spārns, nemainīgi iestājās par veco pilsonisko muižu īpašuma tiesību atjaunošanu. Ernsts (1813–1877) kā landrāts savā runā landtāga sēdē 1862. gada 26. februārī noteikti atbalstīja pirmo viedokli. Sal. *Alexander v. Tobien*, Die Livländische Ritterschaft in ihrem Verhältnis zum Zarismus und russischen Nationalismus, Bd. I, Riga 1925, S. 387; Bd. II, Berlin 1930, S. 81.

[18] Viņš ir uzrakstījis rakstu "Die alten Siegel der evangelisch-lutherischen Kirche in Rußland" (Rīga, 1902), kurā pretēji nedaudz maldinošajam virsrakstam galvenokārt apskatīti Baltijas provinču — Vidzemes ar Sāmsalu un Igaunijas — zīmogi un tikai otrajā daļā Sankt-

pēterburgas, Maskavas un Varšavas konsistoriālo apriņķu, kā arī Gruzijas koloniālo draudžu baznīcu zīmogi.

[19] *Heinrich Schaudinn*, Deutsche Bildungsarbeit am lettischen Volkstum des 18. Jh., 1937, S.17.

[20] Baltazars iesāka rakstīt "Ungurmuižas skolas piezīmes par to, cik bērnu tajā mācījušies gada laikā, kā arī, kādas grāmatas ik gadus, sākot ar 1734. gadu, muiža bez maksas izsniegusi Kūduma un Ungurmuižas zemniekiem". Pilnīgais skolēnu saraksts no 1734. līdz 1775. gadam kā vidējo skaitu uzrāda 50 skolēnu, tai pašā laikā visā Vidzemē vidējais rādītājs bija 20 skolēnu. Lenču muižā 1745. gadā mācījušies 120 bērni. "Piezīmes" iespiestas *W. V. Bock*, Evangelische Allianz und Russische Diplomatie, Berlin 1872, Beilage B. 7. Citēts pēc *Schaudinn*, sk. 19. atsauci, 26., 60. un turpm. lpp.

[21] *Schaudinn*, sk. 19. atsauci, 69., 81. lpp.; *Guntram Philipp*, Die Wirksamkeit der Herrnhuter Brüdergemeine unter den Esten und Letten zur Zeit der Bauernbefreiung. Forschungen zur internationalen Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, Bd. 5, Köln, Wien 1974, S. 282. Arī zemnieku brīvlaišanu Vidzemē neierosināja vis valsts, bet gan Vidzemes bruņniecība. Kopš 18. gadsimta beigām to vadīja atziņa, ka zemnieku labklājība un muižnieku saimnieciskie panākumi ir vienlīdz svarīgas lietas. Sal. *Alexander v. Tobien*, Die Bauernbefreiung in Livland, in FS für Friedrich Julius Neumann, Tübingen 1905, S. 1–45 (šeit: 40. lpp.).

[22] *Johans Kristofs Broce*, Rīgas skati, ļaudis un ēkas, 1. sēj., Rīga, 1992, 281. lpp. (latv. teksts 285. lpp. — *Red.*).

[23] 1832. gada likums par Krievijas ev.-lut. baznīcu atstāja neskartu baznīcas satversmi, kas bija izstrādāta vēl zviedru laikos. Tiesiskie, arī lielākoties zviedru laikos sacerētie, priekšraksti, kas attiecās uz baznīcu virspriekšstāvju un priekšstāvju amatiem, ne reizi nebija kodificēti, to vienīgais apkopojums bija Kristofa (1780–1841) 1834. gadā sastādītais personīgais krājums, kas nebija iesiets, bet gan litografēts. Šo vienīgo neoficiālo sistematizāciju visās baznīcu un daudzās laicīgās iestādēs uzskatīja par neaizstājamu. Baznīcas satversme tik ļoti iespaidoja ģenerālgubernatoru Zinovjevu, ka viņš pusgadu vēlāk līdz šim oficiāli neizdoto Kampenhauzena likumu krājumu lika nesaīsinātu pārtulkot krieviski un kopā ar papildinājumiem obligāti publicēt (Rīga, 1888). Par to sk. *Alexander v. Tobien*, Die Livländische Ritterschaft in ihrem Verhältnis zum Zarismus un russischen Nationalismus, Bd. I, Riga 1925, S. 463, 468.

[24] Par to ar daudzām norādēm uz Kampenhauzenu dzimtu sk. *Alexander v. Tobien*, Die Livländische Ritterschaft, Bd.2, Berlin 1930, S. 40 ff., 116 ff., 126 ff.; *Heinrich Schaudinn*, Deutsche Bildungsarbeit am lettischen Volkstum des 18. Jh., München 1937; *Guntram Philipp*, Die Wirksamkeit der Herrnhuter Brüdergemeine unter den Esten und Letten zur Zeit der Bauernbefreiung. Forschungen zur internationalen Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, Bd. 5, Köln, Wien 1974; *Eduard Winter*, Halle als Ausgangspunkt der deutschen Rußlandkunde im 18. Jh. Berlin 1953.

[25] *Philipp*, sk. 24. atsauci, 325.–346. lpp. (šeit: 331., 333., 336. un turpm. lpp.)

[26] Ķeizarienes Katrīnas II 1764. gada 11. februāra žēlastības vēstulē hernhūtiešiem ar aicinājumu apmesties Krievijā bija domāta Dienvidkrievija. Vēstule neattiecās uz Baltijas provincēm, sal. *v. Tobien*, Die Livländische Ritterschaft, Bd. II, 1930, S. 126 f.

[27] *Philipp*, sk. 24. atsauci, 361. lpp.

[28] Tie bija: Vidzemes draudzes priekšstāvis (1755–1785) Pēters Hese, Martins Hardvigs, Izaks Burkins (miris 1855) un Jaunvelķu iestādes direktors Žaks Pjērs Sam. Vulērs (1780–1833). Hernhūtisms jaušams arī skolā, ko uzcēla vienlaicīgi ar Ungurmuižas muižas ēku tās tiešā tuvumā un kas stāv tur vēl šodien.

[29] *Winter*, Halle als Ausgangspunkt, S. 67.

[30] Sarunas atstāsts publicēts: *Winter*, Halle als Ausgangspunkt, S. 67 f., ievērojot arī *Th. Geissendörfer*, Briefe an Aug. Herm. Francke, in: Illinois Studies in Language and Literature, Vol. XXV, Urbana 1939, S. 188 ff. Vintera vērtīgajam darbam piemīt trūkumi tieši attiecībā uz reliģijas lietām. Apskatīdams tēmu, pēc iespējas apejot reliģiskos jautājumus, viņš maksā nodevas VDR, kur grāmata iznākusi. Tā, piemēram, viņš spriež, ka Pēterim Lielajam atkārtotajās, intensīvajās sarunās ar ģenerālleitnantu par Halli, pietismu, Bībeles tulkojumu, norādījumos uz kristietību utt. nebija svarīgs reliģiskais aspekts, bet gan tikai centīgu skolotāju importēšana no Halles. Tiesa gan, viņš uzsver cara detalizētās zināšanas par apstākļiem Hallē. "Saruna nekādā ziņā nevedina uz domām par patiesu iekšēju līdzdalību." (69. lpp.)

[31] Šeit 1728. gadā nodibināja vēl vienu luterāņu baznīcas draudzi. Tā arī bija pietiski orientēta, un to vadīja hallietis Trefurts, kurš pirms tam Baltazara mājās bija darbojies kā audzinātājs. *Winter*, sk. 24. atsauci, 97. lpp.

[32] Viņa vietu pie Baltazara ieņēma mācītājs Loders, vēlākais Rīgas liceja rektors.

[33] Frankes dibinājumi mēģināja Krievijā iegūt ietekmi arī ar medikamentu tirdzniecību. No Baltazara pirmās sievas ķeizarienes Katrīnas galmadāmas Margarētas, dzim. Liliengrēnas, pasūtījumiem katrā ziņā var secināt, ka universālās zāles "Essentia dulcis" parakstīja lielos daudzumos, arī caram.

Rakstus tangutiešu un mongoļu valodā, ko karā sagūstītie zviedru virsnieki bija atveduši līdzi, Baltazars uzdāvināja Frankes dibinājumu muzejam.

[34] Tas neizslēdz konfliktus atsevišķos gadījumos. Tā, piemēram, Baltazara atraitne Helēne Juliāne, dzim. fon Štrālborna (1703–1775), atsaucoties uz kāda zemnieka sūdzību, tika aicināta "nekādā ziņā turpmāk vairs nenorobežot" kādu Ungurmuižas kalponi līgavu no tās līgavaiņa, "nedz arī nostāties pret paredzēto laulību, bet gan bez pretošanās izsniegt viņam parasto laulības apliecību un izturēties atbilstoši augstākstāvošo 1733. gadā izdotajam patentam". Atsauces sk. *Schaudinn*, 19. atsauce, 143. lpp., 33. piez.

[35] *Philipp*, sk 24. atsauci, 275. lpp.

[36] *Philipp*, sk 24. atsauci, 274. lpp.

[37] *Philipp*, sk 24. atsauci, 147. lpp., 104. piez.

[38] Neuzticība bija tiktāl pamatota, ka brāļi neapzinīgi, rodot draugu aizstāvību bruņniecības aprindās, praksē ieviesa hernhūtiešu draudzes nolikumu un līdz ar to negribot kaitēja zemes baznīcas autoritātei. Proti, lielāko atbildību nenesa vis mācītāji, bet gan diakoni un "izpalīgi", turklāt pirmoreiz baznīcas dzīvē aktīvu lomu spēlēja latvieši un igauņi.

[39] Grāfs Cincendorfs, ar pseidonīmu fon Kahovs, nekavējoties steidzās uz austrumiem, lai reaģētu uz pārmetumiem un organizētu brāļu darbību no jauna. Bet tūlīt pēc ierašanās Rīgā viņu apcietināja un no 1743. gada 23. decembra līdz 1744. gada 12. janvārim turēja ieslodzījumā citadelē. Domājams, ka Cincendorfa atbrīvošanā no apcietinājuma līdzdarbojies Baltazars (1689–1758). Grāfam, nenokārtojušam lietas, zeme atkal bija jāatstāj.

[40] Citēts pēc *Guntram Philipp*, Die Wirksamkeit der Herrnhuter, S. 165. Kādas Baltazara 1744. gada janvāra vēstules sīks satura izklāsts Hernhūtes arhīvā, R. 19 G, a, 4. 19.

[41] Attiecībā uz šo sk. *Marianne Doerfel*, Ein Brief des russischen Reichskontrolleurs Balthasar v. Campenhausen zur Verteidigung der Brüdergemeine aus dem Jahre 1823. Publicēta: Unitas Fratrum, Zeitschrift für Geschichte und Gegenwartsfragen der Brüdergemeine 25 (1989) S. 33 ff. Šeit iespiesta arī vēstule Pauluči, 45. un turpm. lpp.

[42] *Philipp*, sk. 24. atsauci, 306. lpp. Šajā 1832. gadā Krievijas ev.-lut. baznīcai izdotajā likumā Vidzemes baznīcas satversme, kas bija pieņemta vēl zviedru laikos, palika neskarta. Tādēļ Kristofa (1780–1841) likumu krājums saglabāja savu nozīmi (sal. ar 23. atsauci).

[43] *Philipp*, sk. 24. atsauci, 214. lpp., 108. piez.

[44] Viņa bija ļāvusi uzņemt sevi formāli. Viņa turēja kalpotājus un ekipāžu, lai gan valkāja izteiktu hernhūtiešu apģērbu: "Īpatnēju aubīti ar balto atraitnes lenti, kleitu, kas, tiesa gan, bija no zīda, bet bez apkakles, ar virs vidukļa trīsstūrī saspraustu caurspīdīgu, nedaudz iestīvinātu muslīna lakatu." Tantes Ernestīnes memuāri, 44. lpp.

[45] *Hubertus Neuschäffer*, Kleine Wald- und Forstgeschichte des Baltikums – Lettland und Estland (1991), S. 8. Par turpmāko — 48. un turpm. lpp.

[46] Par audzināšanu evaņģēliskās brāļu draudzes pedagogiumā, no vienas puses, un tālumā esošo vecāku intensīvo ietekmi ar vēstuļu starpniecību, no otras puses, stāsta Mariannes Derfelas (*Doerfel*) darbs "Erziehung und Charakterbildung im 18. Jahrhundert: Die Jugend des russischen Reichskontrolleurs Balthasar v. Campenhausen", Nordost-Archiv 20 (1987), S. 109–130. Ieskatu spriegajā audzināšanā ar vēstulēm un nolīgtiem pedagogiem *par distance* sniedz brīvkunga Pīrsa Baltazara fon Kampenhauzena biogrāfija, ko sarakstījis barons Hermans Kampenhauzens (1910).

[47] Tēva grāmatvedība sniedz precīzas ziņas par dēlu Baltazara un Hermana mācību izmaksām. 1783. gadā tās sasniedza 233 un 215 valstsdālderus; 1784. gadā — 353 un 326 valstsdālderus; 1785. gadā — 339 un 294 valstsdālderus; 1786. gadā — 332 un 299 valstsdālderus; 1787. gadā — 377 un 337 valstsdālderus; 1788. gadā — 360 un 290 valstsdālderu; 1789. gadā — 411 un 304 valstsdālderus; 1790. gadā Baltazaram, kurš devās studēt uz Vitenbergu un Getingeni, tās sastādīja 405 valstsdālderus, bet Hermanam — 320 valstsdālderu. *Philipp*, Die Wirksamkeit der Herrnhuter, S. 280, Anm. 27.

[48] Par to sk. *Marianne Doerfel*, Die Jugend des russischen Reichskontrolleurs Balthasar v. Campenhausen. Sal. ar 46. atsauci.

[49] Vēstules atrodas unitātes arhīvā Hernhūtē. Kad abi vecāki aizveda savus bērnus Baltazaru un Hermanu no Vidzemes uz brāļu draudzes pedagogiumu, Baltazars atstāja tur norādījumus par audzināšanu, kas datēti ar 1779. gada 17. septembri. Tos viņa skaistajā rokrakstā publicējusi Marianne Derfela, sk. 46. atsauci, 126., 127. lpp.

[50] Hanss nebija vienīgais ģimenē, kuram prāts nesās uz jokiem un humoru. Jau viņa vectēvs Baltazars (1843–1905) bija gudrs, augsti izglītots un neparasti asprātīgs un ar savu asprātību sakaitināja ne vienu vien. Viņš bija sacerējis slaveno Trampedaha anekdoti: aptiekārs Trampedahs, būdams kaismīgs valsts kanclera Bismarka cienītājs, bija lūdzis Bismarkam atļauju nosaukt savu dēlu viņa vārdā. Bismarks laipni atsaucies, ka tas viņam sagādātu prieku. "Ja Dievam labpatiktos manā sirmajā vecumā arī man vēl dāvāt dēlu, tad jau tagad izlūdzos atļauju saukt viņu par Trampedahu." Trampedahu ģimenes piederīgie līdz pat 20. gadsimtam esot atbalstījuši katru, kas šo izdomāto gadījumu atstāstījis tālāk.

[51] Pirmoreiz kā galmadāma ar ķeizara briljanta monogrammu Leokādija parādījās savā kāzu ceremonijā. Turklāt viņas iecelšanas rakstā tika nosaukts arī valsts kontrolieris Baltazars (1772–1823): "Ar pateicību pieminot tēvoča Baltazara Baltazaroviča uzticīgo dienestu, no ķeizara Aleksandra I," atceras tante Ernestīne (62. lpp.).

[52] Vēl Hanss (1903–1989) stāstīja, ka, bērns būdams, viņš runājis latviski, iekams apguvis vācu valodu.

[53] *Ernst Baron Campenhausen*, Zur Bevölkerungsstatistik, in: Baltische Bürgerkunde. Versuch einer gemeinverständlicher Darstellung der Grundlagen des politischen und sozialen Lebens in den Ostseeprovinzen Rußlands, hrsg. von Carl v. Schilling und Burchard v. Schrenck, Bd.1, 1908, S. 361. Minot datus, autors izmanto Sanktpēterburgas centrālās statistikas komitejas skaitīšanas rezultātu oficiālās publikācijas, 21. sēj., Vidzeme (1905).

[54] Tantes Ernestīnes, prec. baronietes Šulcas-Ašerādenas (1810–1902), memuāros attēlots, kā problemātiskos ģimenes apstākļos dzimušais brālēns Pēters (miris pēc 1826), rakstnieka Pīrsa (1746–1807) dēls, pasniedzis māsīcām krievu valodas stundas. Raksturīgi, ka viņš vēlāk pazudis no redzesloka, esot kļuvis pareizticīgs un apprecējies ar krievieti. Norādījums ļauj vienīgi secināt, ka vēlākais visa krieviskā izteiktais noliegums agrāk nav bijusi pierasta parādība. Arī tante Ernestīne memuāru 20. un 28. lappusē saka: "Krieviski mācīties nevienam nenāca prātā," — bet no brālēna Pētera krievu valodas stundām viņa gan iemācījusies krieviski lasīt un rakstīt. "Pēc tam es nekad vairs neesmu krievu valodu mācījusies un no šīm stundām ieguvu tikai to, ka pazistu burtus un varu tos nozīmēt uz adresēm."

[55] Tantes Ernestīnes memuāros par ķeizara Aleksandra I nāvi 1825. gadā teikts: "Toreiz mēs bijām tik jauni, ka visi sērojām līdz sirds dziļumiem, katram no mums mīlestība pret valdnieku namu jau bija iepotēta no bērna kājas, un tagad nu šis ķeizars ar labsirdīgo, mīlīgo dabu.." (69. lpp.) Sēras, starp citu, tika ievērotas arī priecīgajā Karlsbādē. "Es priecājos par raibajām kleitām, kuras bija paredzētas Drēzdenei, jo nepilnu 16 gadu vecumā, kad pasaule atmirdz tikai rožainā krāsā kā man toreiz, pelēku vienmēr nēsā nedaudz *contre coeur*." (72. lpp.)

[56] Baltazara (1843–1905) kā landrāta un viena no četriem baznīcu virspriekšstāvjiem līdzdalība cīņā pret tautskolu rusifikāciju bija būtiska. Viņš piederēja nelokāmajiem reformas draugiem (kā tos dēvēja fon Tobīns), kas cīnījās par provinces satversmi. Nostādamies pret vidusskolu rusifikāciju, Eduards no Ilzenes (1845–1906) kā apriņķa deputāts bija pieskaitāms pie enerģiskākajiem bruņniecības skolu slēgšanas atbalstītājiem. Ar lielu balsu vairākumu landtāgs 1888. gada 20. oktobrī arī pieņēma šādu lēmumu un vienlaicīgi noteica, ka Rīgā, Tērbatā un Pērnavā ar bruņniecības atbalstu jāierīko pansionāti, lai tiem vecākiem, kuriem grūtības sagādātu pārcelšanās no laukiem uz pilsētu, dotu iespēju savus skolas vecuma bērnus droši un labi iekārtot ārpus mājas. Sal. *Alexander v. Tobien*, Die Livländische Ritterschaft, Bd. I, 1925, S. 266, 292, 398.

[57] Šīs vēstules ir saglabājušās un sniedz uzskatāmu ainu par Ungurmuižu 19. gadsimta 80. gados.

[58] Par to sk. *Heinz Pirang*, Das baltische Herrenhaus, Teil 1, 1926, S. 49.

[59] Par to sk. *Heinz Pirang*, Das baltische Herrenhaus, Teil 2, 1928, S. 23.

[60] Par to sk. *Alexander v. Tobien*, Die Bauernbefreiung in Livland, in FS für Friedrich Julius Neumann, Tübingen 1905, S. 1–45 (šeit: 22. un turpm. lpp.).

[61] Fon Tobīns (turpat, 42. lpp.) nosauc visu ar sarkano līniju strikti norobežoto zemnieku zemi par sava veida zemnieku kopējo nepārdodamo īpašumu, jo tā lietošana, rentējot vai saņemot īpašumā, tika nodrošināta vienīgi zemnieku kopienas locekļiem.

[62] Šis raksts iznāca "Vandenhoeck & Ruprecht" apgādā, kas vēlāk publicēja arī citu Kampenhauzenu dzimtas locekļu sacerējumus, piemēram, Hansa (1903–1989) "Senās baznīcas martiroloģijas ideja" (1936), "Teologu šķēps un joks. Kristīgie un nekristīgie joki" (7. izdevums, 1988) un Aksela (dzim. 1934) "Audzināšanas uzdevums un valsts atbalsts skolām. Tiesiskā atbildība par skolu" (1967) un "Baznīcas tiesības un baznīcas politika. Viedoklis par baznīcas aktualitātēm" (1996).

[63] Göttingische Anzeigen von gelehrten Sachen unter Aufsicht der königl. Gesellschaft der Wissenschaften. 178 Stück. Den 8. November 1792, S. 1777–1781; Rezension des Versuchs einer geographisch-statistischen Beschreibung der Statthalterschaften des Russischen Reichs, ebenda, S. 1781–1783.

Campenhausen

Aus der Geschichte einer livländischen Familie

Axel Frhr. von Campenhausen

Das Herrenhaus von Orellen präsentiert sich heute als ein heruntergekommenes, aber im Blick auf die Möglichkeiten doch erstaunlich gut erhaltenes Denkmal. Das Leben ist aus ihm entwichen. Das schöne Bild in der unverwüstlich schönen Parklandschaft erinnert daran, daß hier viele Generationen lang Menschen gewohnt haben, deren Familie 1920 enteignet, vor den Bolschewiken nach Deutschland floh, zum Teil in die Republik Lettland zurückkehrte, 1939 ins "Reich" zwangsweise umgesiedelt wurde. Für die Nachkommen spielt Orellen nach wie vor eine große Rolle als Band einer sich ausbreitenden Familie, sogar als Orientierungspunkt, denn die Familie, die hier lebte, war geistig interessant und auf vielen Gebieten tätig. Auch hieran zu erinnern ist Zweck der Ausstellung und dieses Kataloges.

*

Die Adelsmatrikel der Livländischen Ritterschaft enthält 435 Familien. Die Familie Campenhausen gehört zur Gruppe von 45 Familien, welche seit königlich-schwedischer Zeit (1629–1710) zur erbgesessenen Ritterschaft gehörte und bei Errichtung der Matrikel der Aufforderung, ihre Beweise beizubringen, nachgekommen ist. Sie zählt also nicht zur Gruppe der 65 Familien, welche seit der Zeit der Bischöflichen- und Ordensherrschaft vor dem Jahre 1561 zur erbgesessenen Ritterschaft gehört hat.

Von der Aufnahme in die Matrikel ist der Anfang der Familie zu unterscheiden. Viele adelige Familien wanderten erst später in Livland ein oder wurden erst nach dem Beginn der russischen Herrschaft 1710 in die Matrikel aufgenommen.

Die Stammreihe der Familie Campenhausen beginnt mit dem Kaufmann Hermann Kamphusen, der am 14. März 1595 in Lübeck ein Kind beerdigen ließ. Sein Sohn Hermann beantragte in Stockholm am 5. Dezember 1622 das Bürgerrecht und trat hier 1627–1651 als Kaufmann und als einer der achtundvierzig Ältesten der Bürgerschaft auf. Zwei seiner Söhne wurden in den schwedischen Adelsstand aufgenommen und bei der Adelsklasse der schwedischen Reichsritterschaft introduziert, nämlich der königlich-schwedische Oberstleutnant Lorenz († 1672) und der königlich-schwedische Vizekommandant von Riga, Johann Hermann (1641–1705).[1] Auch die Nachkommen des dritten Bruders, des königlich schwedischen Leutnants Carl-Gustav (1644–1697), bedienten sich unbeanstandet des Adelsprädikats. Tatsächlich erfolgte eine Nobilitierung damals aus Gründen der Courtoisie dergestalt, daß man einen angeblich schon längst bestehenden Adel lediglich erneuerte.

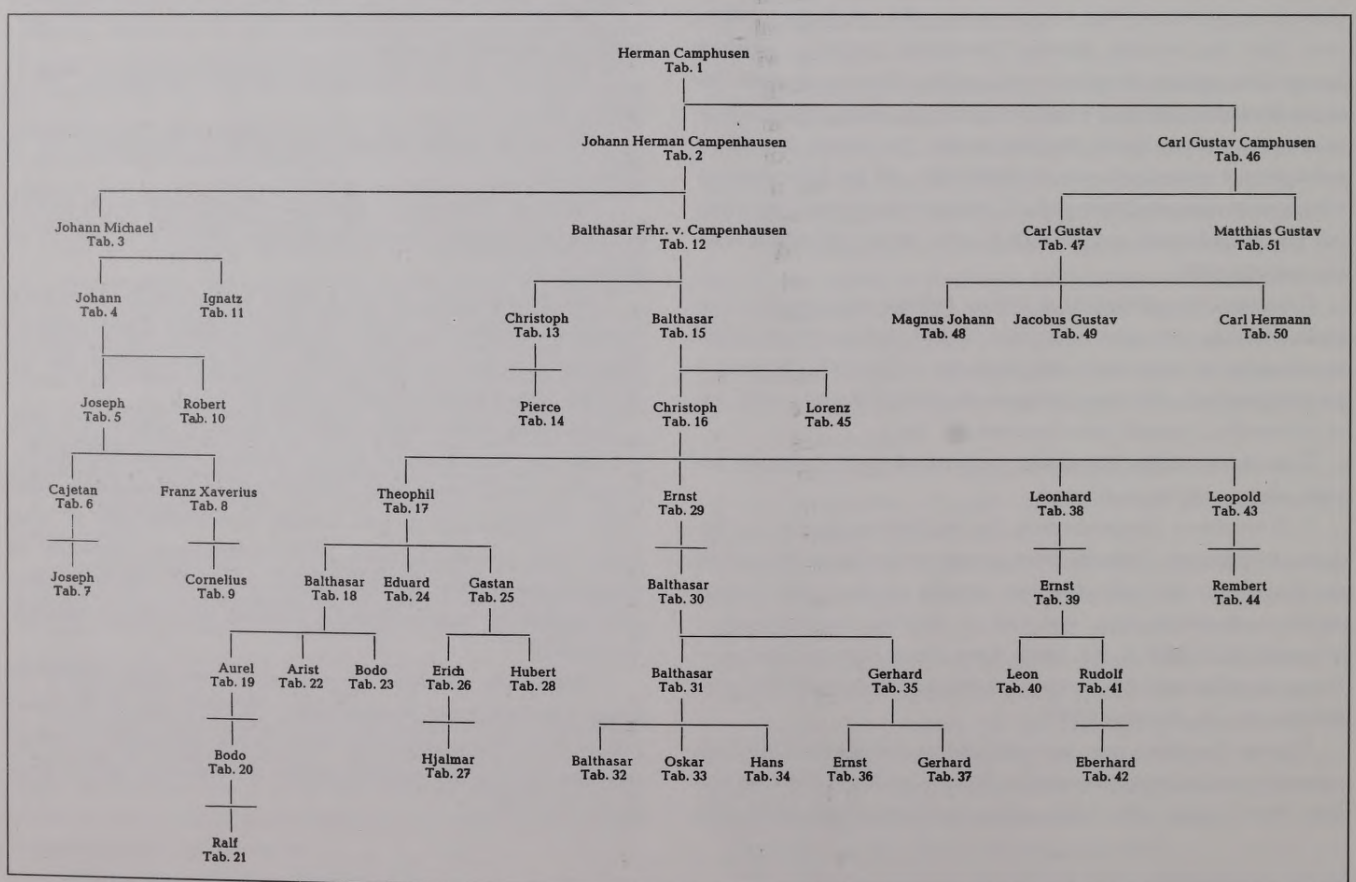

Fon Kampenhauzenu dzimtas ģenealoģiskā shēma. Vidū uz vertikāles — Ungurmuižas dzimtas vīriešu līnijas pārstāvji.

Ahnentafel der Familie von Campenhausen. In der Mitte auf einer Gerade – die Vertreter der männlichen Linie des Hauses Orellen.

No:

Aus: *Vegesack M. v. Herkunft und Stammtafeln derer von Campenhausen. – Heidelberg, 1958.*

In dem Adelsrenovationsdiplom König Carls XI. vom 24. September 1675 heißt es dementsprechend, daß "seine Väter von einer adeligen und vornehmen Familie aus den spanischen Niederlanden ihren Ursprung haben, von wo sie während der Religionsunterdrückungen wie auch sonst bedrückt fliehen und ihr Hab und Gut zurücklassen mußten". Diese Angaben wiederholen sich im Freiherrndiplom vom 11. Juni 1744. Die Flucht vor der Religionsverfolgung durch Herzog Alba läßt sich urkundsmäßig ebensowenig belegen, wie die Abstammung von dem Johann v. Campenhausen, der bereits im Jahre 1491 Stadts-Vogt und 1509 Bürgermeister von Riga gewesen und Stifter des jetzt als Teil eines Hotels so stattlich restaurierten Armenstifts "Campenhausens Elend" gewesen sein soll. Jedenfalls ist die wirtschaftliche Situation von Campenhausens Elend durch Zustiftungen Balthasars 1746/48 erneuert und "ansehnlich verbessert" worden.[2]

Die Immatrikulation bei der Livländischen Ritterschaft erfolgte 1742 durch Balthasar (1689–1758), den Stammvater aller heute noch lebenden Familienangehörigen. Er wurde am 11. Juli 1744 mit Genehmigung des russischen Hofes in den schwedischen Freiherrnstand aufgenommen. Von russischer Seite wurde die Berechtigung zur Führung des Baronstitels gemäß Senatsukas Nr. 10002 vom 7. Dezember 1854 anerkannt.

Zahlenmäßig waren Campenhausens keine große Familie, kein Völkerstamm wie Stackelbergs, und sie waren auch fast nur in Livland ansässig.

Die Anbringung des Campenhausenschen Wappens auf der Burg Arensburg durch die Oeselsche Ritterschaft im 20. Jahrhundert beruhte nicht auf Besitz, sondern auf der bei den damals verworrenen Grenzverhältnissen wichtigen Regulierungsarbeiten von Balthasar (1745–1800), der als Vizegouverneur von Livland jahrelang in Arensburg residiert hatte. Am Ende seiner Tätigkeit erhielt er von der Oeselschen Ritterschaft ein Dankschreiben, an dessen Schluß sie ihn um die Vergönnung bittet, ihn in ihre Matrikel verzeichnen zu dürfen, "damit auch unsere spätesten Nachkommen bei Erblickung dieses Namens sich stets dankbarlichst erinnern mögen, was Hochdieselben einst ihren Voreltern waren".

Johann Hermanns jüngerer Bruder Carl-Gustav (1644–1697) war der Stammvater eines über vier Generationen blühenden vierunddreißig Personen umfassenden Zweiges der Familie, der 1806 ausstarb. Balthasars älterer Bruder Johann-Michael (1680–1743 oder 45) trat in polnische Dienste über, wo er mit dem ihm verliehenen Titel eines Vice-Kämmerers von Pernau bis zum Generalleutnant aufstieg und erst Kommandant von Lemberg, später Kommandant von Kaminiec in Podolien war. Er trat zum Katholizismus über und wurde der Stammvater einer erst um 1900 ausgestorbenen polnischen katholischen Linie der Familie.[3]

Im 19. Jahrhundert entfaltete die Familie sich in mehrere Linien (Wesselshof, Orellen, Loddiger und Ilsen). Die meisten der heute lebenden Familienangehörigen stammen aus dem Haus Orellen. Ilsen ist ausgestorben. Bodo (1898–1990) aus dem Hause Wesselshof wanderte nach dem Kriege nach Schweden aus, wo er sich auch introduzieren ließ. Von ihm stammt eine kleine schwedische Linie ab, die in dritter Generation aber keine männlichen Familienangehörigen mehr hervorgebracht hat.

1997 zählt die Familie, einschließlich der Ehefrauen rund hundert Mitglieder. Auffallend ist, daß Campenhausens keine edel vor sich hinalternde Menschen waren. Viele Männer starben vergleichsweise früh. 1958 wurde zum ersten Mal das 80. Lebensjahr erreicht, dann auch überschritten. Die Familie nahm nun an den Segnungen der Lebensverlängerung teil.[4]

*

In den ersten Generationen der Familie Campenhausen spielte die für den Adel typische militärische Laufbahn eine große Rolle. Bis ins 19. Jahrhundert haben alle Familienmitglieder wenigstens zeitweilig militärische Posten bekleidet. Man war Soldat, Oberst oder Generalleutnant bei den Schweden, bei den Polen, bei den Russen, aber auch in kaiserlich-römischen Diensten, in Braunschweig, Sachsen-Gotha, sogar in Pfalz-Zweibrücken.

Trotz kriegerischer Zeiten und Beteiligung an interessanten und verlustreichen Feldzügen beklagte die Familie wenig Kriegstote. Robert Wilhelm (1681–1702), ein älterer Bruder des Generalleutnants Balthasar, fiel als Leutnant in der Armee des Grafen Löwenhaupt in Hummelshof/Livland. Einen militärischen Tod fand auch ein Sohn des Generalleutnants, Peter (1714–1739). Er hatte den Namen von Peter dem Großen, der ihn zur Taufe gehalten hatte, trat früh in österreichische Dienste und fiel als Offizier im Gefecht bei Krotzka gegen die Türken. Danach gab es keine Kriegstoten mehr bis ins 20. Jahrhundert. Im 1. Weltkrieg fiel Paul (1881–1915) als kaiserlich-russicher Leutnant bei Borowsk, einem Vorort von Moskau, und Oskar (1899–1944), der bei Mariampol/Litauen fiel.

Als gefallen vermelden die Familienübersichten auch Leopold Victor (1895–1919). Er war Freiwilliger bei der Baltischen Landeswehr. Tatsächlich ist er aber nicht an den Folgen der am 18. Februar bei Schrunden/Kurland erlittenen Verwundung gestorben, sondern von den Bolschewiken gefangen und auf der Kreissäge ermordet worden.

Auch die anderen Revolutionsopfer waren keine Soldaten, so Heinrich (1841–6.7.1906), der auf seinem Gut Tegasch und Heinrich Eduard (1845–30.5.1906), der auf seinem Gut Stolben ermordet wurde. Als die Nachricht im benachbarten Orellen eintraf, ließ Lilli, geb. v. Löwis of Menar (1876–1942), alles stehen und liegen und fuhr mit dem Wagen nach Stolben, wo sie den Vetter und dessen Frau Marie, geb. v. Wulf (1854–1935), im Blute noch zuckend vorfand. Der lettische Diener hatte die Herrschaft, von vagabundierenden Anarchisten aufgehetzt, niedergeschlagen. Marie C. überlebte. Der Diener erhängte sich am folgenden Tage. Balthasar Armin (1870–26.5.1919) wurde in Wenden erschossen. Nach der Rückkehr aus der Verbannung (noch 1917) in Sibirien war er in Riga 1919 verhaftet worden. Hier saß er als Gefangener in der Zitadelle, die sein Vorfahr Hermann († 1705) als Vizekommandant von Riga hatte bauen lassen, mit seiner Ehefrau, geb. v. Löwis of Menar (1876–1942) und Tochter Adline (1897–1989). Mit seinem minderjährigen Söhnen Hans (1903–1989) und Axel (1905–1933) teilte er sogar die Zelle, bis er nach Wenden verlegt und dort ermordet wurde.

Im Zeitalter der Verkehrsunfälle mag es interessieren,

daß die Familie den Tod mehrerer Glieder durch Pferd und Wagen zu beklagen hatte. Balthasar (1772–1823) starb in Folge von Verletzungen, die er sich bei durchgehenden Pferden durch Sturz aus dem Wagen in St. Petersburg zugezogen hatte. Martha Magdalena, verh. v. Baranoff (1737–1822), verlebte ihren Lebensabend als Witwe in Herrnhut. Am 17. Juni 1822 wurde ein Fest gefeiert, um die Fällung des ersten Baumes für den Aufbau von Herrnhut am 17. Juni 1722 zu gedenken. Bei dieser Gelegenheit wurden die Pferde scheu und warfen den Wagen um. An den dabei erlittenen Verletzungen starb sie. Lilli, geb. v. Löwis of Menar (1876–1942), kam 1942 durch ein durchgehendes Pferd vor dem Dogcart um. Eine Schweineherde ließ das Kutschpferd durchgehen. Der Unfall führte zu einem Tode, den Außenstehende für die Verunglückte übrigens als nicht unpassend bezeichnet haben.

Gewaltsame Tode waren i.ü. nicht besonders häufig. Maximilian Oto Thiodulf Adalfrid (1825–1847) war nicht nur wegen seiner fabelhaften Namen bemerkenswert, sondern auch deshalb, weil er als Angehöriger des Ingenieurcorps durch einen Sturz vom Turm der Isaakskirche in Petersburg umkam.

*

Bald traten zu den militärischen auch zivile Ämter. Schon der Generalleutnant Balthasar (1689–1758) übte selbstverständlich Funktionen im livländischen Landesstaat aus. Mit der Ernennung zum Oberkammerherren 1744 nahm er eines der obersten Hofämter ein.[5] Daneben verwaltete er in Folge des Krieges 1741 bis 1743 als (russischer) Zivil-Generalgouverneur den von Rußland besetzten Teil Finnlands.[6]

Sein Sohn Johann Christoph (1716–1782) war nicht nur russischer Oberst, sondern wirklicher Geheimer Rat im Stabe des Gouverneurs von Livland. In dieser Funktion gewann er eine gewisse Bedeutung und war in Riga einflußreich. Nach einer Äußerung Hamanns sah die Stadt Riga ihn "als den gefährlichsten Mann für sich an, man fürchtet seinen Einfluß in allen Händeln v (= und) sieht selbige immer als Absichten an, Eingrieffe zu thun, ja selbst zu schaden".[7] Jedenfalls verkehrte der "Kullrige", wie er wegen seines rollenden strengen Blickes auf dem Portrait genannt wird, mit klugen Menschen. In Hamanns Briefwechsel kommen Johann Christoph und dessen Sohn Leyon Pierce Balthasar (1746–1807) häufiger vor.[8] So berichtet Hamann in einem Brief an die Eltern und an den Bruder vom 19. April 1753, daß Johann Christoph so gnädig gewesen war, "uns seine Tafel anzubieten", "mir die Ehre eines langen Besuches auf der Schule gegeben, v. (= und) ich will die Absicht v (= und) den Inhalt deßelben mit ehsten berichten". "Ich bin bey dem HE. Regierungs Rath v. Kampenhausen gewesen, ich habe ihm meine Noth geklagt" (Ende Mai 1753). Herder erwähnt Johann Christoph als einen "öfteren Zuhörer von mir als Prediger". "Gleich nach meiner Sonntagspredigt hatte ich mit dem Geh. R. Kampenhausen eine vertraute Stunde". Er berichtet von einem "freundschaftlichsten Billet" und nennt Campenhausen einen "ungemein feinen Weltmann".[9]

In seiner Ansprache bei Gelegenheit der Einführung des Generalsuperintendenten Jakob Lange (1711–1777) liegt uns ein bemerkenswertes Zeugnis der Mischung aus barockem Herrschaftsanspruch im Namen der Kaiserin Katharina und persönlicher Frömmigkeit und theologischer Bildung vor. Dort heißt es u. a.: "Ich will nur noch mit Ihnen, mein Herr Generalsuperintendent, einen Blick auch auf die Wichtigkeit der Folgen Ihrer Amtsführung werfen. Auch hier kann ich Ihnen nichts sagen, was Sie nicht schon wissen, was Ihnen nicht aus denen göttlichen Aussprüchen, aus jenem heiligen Buche und Worte bekannt wäre, dessen treuer Diener Sie schon so viele Jahre gewesen. Sie wissen, daß wenn es hier an einem Orte heißet: die Aeltesten, die wohl fürstehen, sollen zwiefacher Ehre in dieser Welt werth seyn, und in jener, weil sie viele zur Gerechtigkeit gewiesen, leuchten wie des Himmels Glanz; es an einer anderen Stelle lautet: daß der Erzhirte dereinst das Blut der verlorenen Schafe von der Hand der Hirten fordern werde. Himmel und Hölle warten also auf Sie, nachdem Sie diese Stelle betreten, von der Sie weiter keinen anderen Gang in die Welt und keinen Schritt weiter übrig haben, als in die Ewigkeit. Und da mägen sich dereinst, wie wir wünschen und hoffen, die Pforten für Sie mit der Stimme auftun: Gehe ein du getreuer Knecht, gehe ein in deines Herren Freude!

Mit diesen Wünschen begleiten wir Sie zu den Altären des Herrn, bey denen Sie ihre Verbindungen gegen Ihren Gott, gegen Ihre Souveraine, und gegen das Ihnen anvertraute Amt eingehen sollen, Verbindungen, die Sie nicht nur mit dem Munde und der Hand, sondern auch mit Herz und Seele bekennen, und mit Leben und Werken bewähren werden. Ich aber schliesse mit der Versicherung, daß wie der Herr General-Superintendent sich durch eine treue Amtsführung der Gnade Ihro Kayserlichen Majestät würdig machen werden, Sie von Seiten Sr. Exellence unseres Herren General-Gouverneuren und des Kayserlichen General-Gouvernements alles Schutzes und alles willfährigen Beystandes in alle deme gegenwärtigen können, was die Ausbreitung der Gottes, die Unterstützung Ihrer dahin zielenden pflichtmäßigen Bemühungen und das Beste des Publici jemals erheischen wird."[10]

Der weit gereiste, hoch gebildete Leyon Pierce Balthasar (1746–1807) war nicht uninteressant. Hamann schildert ihn in einem Brief an seine Eltern vom 19. April 1753 als intelligentes Kind: "Heute wollen wir dem jungen Herrn von Kampenhausen unsere Aufwartung machen, ein Kind von sieben Jahren, daß aber viel Munterkeit besitz v (soviel schon) wie ein kleiner Magister redt".[11] Leyon Pierce Balthasar wurde von seinem Vater überaus sorgfältig und aufwendig erzogen, wobei Johann Christoph nicht der einzige Campenhausen war, dessen erzieherischer Einfluß übermächtig war.[12] Er galt als Dichter, wurde als solcher sogar in den großen Konversationlexika des 19. Jahrhunderts geführt. Er scheiterte, nachdem er in Sachsen Kammerherr geworden war, mit den Plänen, in Rußland eine glanzvolle Karriere zu machen. Mit 37 Jahren mußte er den ungeliebten Militärdienst antreten, dabei hatte er das Glück, den Feldzug gegen die Türken, die Belagerung und Eroberung von Otschakow, Ackerman und Bender unter Potemkin mitzumachen. In dessen Kanzlei führte er die ausländische Korrespondenz. Er erlebte also viel. Als Offizier des Sumschen Husarenregiments bereiste er Teile der damals noch wenig bekannten, frisch eroberten Gegenden am Dnjepr und machte später noch mit diesem Regiment den polnischen Krieg mit, der zur dritten Teilung Polens führte.

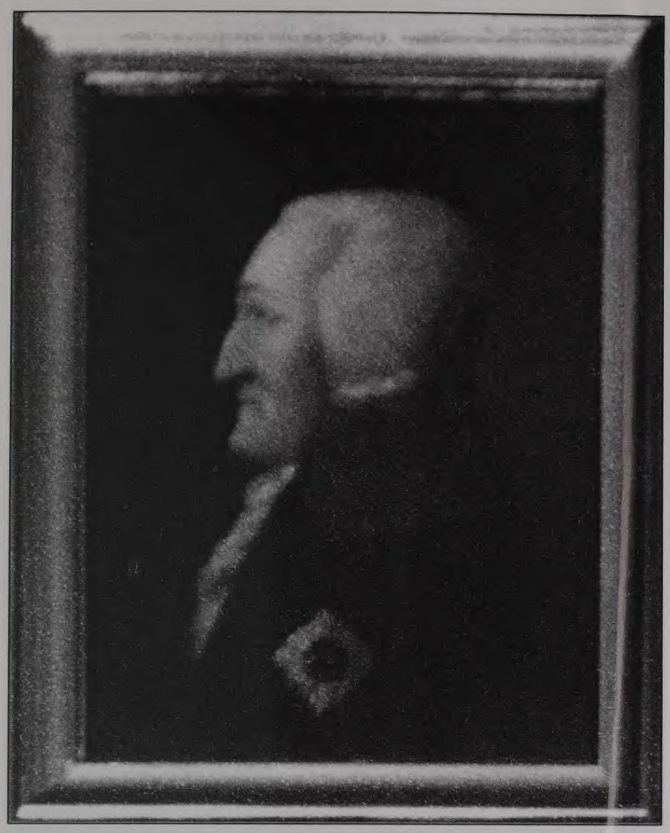

Senators Baltazars fon Kampenhauzens. Nezināms mākslinieks, ap 1797. g. Foto, ap 1910. g. Fragments no fotouzņēmuma Mazās mājas ēdamistabā. Kat. 7. 34.

Senateur Balthasar von Campenhausen. Unbekannter Künstler, um 1797. Foto, um 1910, Fragment einer Aufnahme aus dem Speisezimmer im Kleinen Hause. Kat. 7. 34.

Balthasar (1745–1800), der als herzoglich-braunschweigischer Leutnant im Ingenieurcorps begonnen und die militärische Laufbahn als Sachsen-Gothaischer Oberst beendet hatte, wurde später kaiserlich-russischer Geheimer Rat, Senator[13] und Vizegouverneur und später Gouverneur von Livland. Er gehörte der Reichs-Gesetz-Kommission in Petersburg an.[14] Er muß ein Mann von großer Bildung und beeindruckender Tatkraft gewesen sein. Im Jahr 1799 hatte die Jenaische Mineralogische Sozietät Balthasar zum Ehrenmitglied gewählt und ihm ein Diplom übersandt. Vermutlich war sein Titel darin nicht vollständig wiedergegeben. Deshalb zählt Balthasar in einem Brief an seinen Sohn Hermann den vollständigen Titel auf:

"Ruß. Kaiserl. Geheimer Rath, Senateur, Mitglied der Commißion zur Anfertigung der Reichs-Gesätze, Oberster Directeur der Banque des Erziehungs-Hauß (d. h. der Kadettenanstalt) u. Ehrenmitglied des Conseils desselben, Groß-Kreutz des St. Annen und St. Wolodimir-Ordens"

Auf der Insel Oesel hat er als Vizegouverneur besonders deutliche Spuren hinterlassen. In Martin Körbers Sammelwerk über Oesel ist hundert Jahre nach seinem Wirken ein ganzer Abschnitt der "Campenhausenschen Zeit" gewidmet, dem Mann, "der wie kaum ein anderer, weder in der dänischen noch schwedischen, auch nicht in der jetzigen Periode einen so gewaltigen Einfluß auf Land und Leute in Oesel ausgeübt hat".[15] Es ist insbesondere die erfolgreiche Durchführung des dornigen Geschäfts der Grenzregulierung, die man heute Flurbereinigung nennen würde, die ihm die Dankbarkeit der Beteiligten eingetragen hat.

Die Güterreduktion unter Karl XI. hatte das Land zerrissen, der Nordische Krieg und die Pest die Bevölkerung reduziert. 1726 war noch die Mehrzahl der Grundstücke wüst. Die Erinnerung, wem vor Krieg und Pest das Land gehört hatte, war in zahlreichen Fällen verloren gegangen. Man hatte sich daran gewöhnt, das wüste Land als niemandem gehörig anzusehen. Bei wieder steigender Bevölkerungszahl wurde unbebautes Land unter den Pflug genommen. Das führte zu unendlichen Kollisionen und Prozessen. Nach einem von Balthasar dem Generalgouverneur erstatteten Bericht, stammte die Hälfte aller beim Livländischen Hofgericht in Riga anhängigen Prozesse im Jahr 1794 noch aus diesen Oeselschen Grenzstreitigkeiten. Versuche der Regulierung waren seit 1765 erfolglos gewesen. Darum wurde Balthasar 1783 als Vizegouverneur nach Oesel abgestellt. Er griff energisch durch. 1797 war die Regulierung in sieben Kirchspielen beendet. Die Zahl der Flurstücke war bei 75 Privatgütern von 20.257 auf 173 reduziert, 474 Grenzstreitigkeiten waren gütlich beigelegt worden. Da drohte die Aufhebung der Regulierungskommission und Abberufung Balthasars, der zum Mitglied des Dirigierenden Senats und der Gesetzeskommission in St. Petersburg erhoben worden war. Die Ritterschaft schickte M. v. Buxhövden-Peddast als Deputierten nach St. Petersburg. Dort sollte er ein Gesuch um Fortsetzung der Regulierung beim Kaiser überreichen. Balthasar kümmerte sich so gut es ging weiter um die Grenzregulierung, freilich aus der Ferne. Auf einer Dienstreise nach Oesel ereilte ihn überraschend ein scheußlicher Tod. Er verschluckte sich bei Tisch. Angeblich war ihm ein abgebrochener Zahn in die Luftröhre geraten.

Balthasar brachte auch unabhängig von der Grenzregulierung die Insel auf Schwung. "Hierbei kam ihm freilich seine imponierende Persönlichkeit zu statten, welche fast von dem Nimbus eines regierenden Fürsten umgeben war. Er bildete einen kleinen Hof, an dem es auch an Intrigen nicht fehlte. Mit der gleißenden französischen Sprache, die er sehr liebte und förderte, schlich sich auch gleißende französische Sitte und Moral in dieses Land, in welchem bis dahin strenge Ehrbarkeit geherrscht hatte". Er machte sich verdient um die Bewässerung, um die Bekämpfung der Versandung, um das seit der Pest in Verfall geratene Wege- und Straßennetz. Von ihm stammen die einst 77 großen steinernen Meilensteine, von denen einige noch in der Festung Arensburg besichtigt werden können. Er ließ sie binnen sechs Jahren auf der ganzen Insel aufrichten, wobei zeitweilig alle auf der Insel fällig werdenden Strafgelder dafür eingesetzt wurden. Er kümmerte sich um die Errichtung einer "Bauerbank", die sich im 19. Jahrhundert bewähren sollte. Er organisierte die Post: Einmal in der Woche mußte der "Postkerl" gehen. Auch bei den Behörden hat er für Ordnung gesorgt. Der durch seine hohe amtliche Stellung, wie durch seine Persönlichkeit imponierende Mann trat in Oesel auf, "um auch in der Stadt eine völlige Wandlung herbeizuführen". Er brachte die Stadtverwaltung auf Trab, verbesserte das Straßenbild. Seine Ratschläge sollen das Gewicht von Befehlen gehabt haben.

Ihm verdankt man das Erscheinen der Arensburgschen "Wochen- oder Intelligenzblätter", die seit 1785 zehn Jahre

Senatora Baltazara fon Kampenhauzena zīmogs uz pirkšanas un pārdošanas līguma. 1773. gada 13. februāris. Kat. 1. 44.

Siegel Balthasar von Campenhausens auf einem Kaufbrief. 13. Febr. 1773. Kat. 1. 44.

lang (handgeschrieben!) erschienen. Jeden Freitag wurde je ein geschriebenes Exemplar in zwölf Kirchspiele versandt, um von Gut zu Gut zu zirkulieren um dann im Kirchenarchiv aufbewahrt zu werden. Hier finden sich allerlei Kurositäten, die Körber rekapituliert, darunter auch den in der Familie tradierten Bericht, wonach Besucher des ebenfalls von ihm gegründeten Theaters nach längerer Bewunderung des bemalten Theatervorhangs vor Beginn der Aufführung befriedigt hätten gehen wollen, weil sie glaubten, die Betrachtung des Vorhanges sei der Genuß gewesen, für den sie bezahlt hatten. Er erweiterte die Schule. "Von diesem gut intentionierten sehr energischen, unter Umständen auch zum rücksichtslosen Durchgreifen geneigten Mann, wurde auch die Schulreform eifrig in die Hand genommen. (...).

Gleich, wie der V. G. die Behörden streng überwachte, so auch die Schulen und ging darin mitunter zu weit". "Nichts illustriert drastischer den aufgeklärten Despotismus des Oeselschen Marquis Pombale auf dem Gebiete der Schule, als eine Verfügung, welche heutzutage wenigstens in Schulkreisen als eine geradezu barbarische empfunden werden würde. Er hielt es nämlich für zweckmäßig, im Interesse der Schule die Sommerferien abzuschaffen" und dafür die Zeit kürzerer Tage vorzusehen.

Balthasar entfaltete eine rastlose Tätigkeit. "Ein Ritt, selbst von sieben Meilen (...) in voller Karriere, wobei ihm der Reitknecht kaum zu folgen vermochte, war nichts seltenes. Denn er überwachte persönlich und überraschte oft die Revisionskommission". Auch bei den Behörden hat er für Ordnung gesorgt. "Schon vor dem Schlage der von ihm vorgeschriebenen Stunde fanden sich die Beamten aus Furcht vor dem Manne ein. Keinen Augenblick waren sie sicher vor einer plötzlichen Revision (...) Der mündlichen Überlieferung zufolge, haben sich damals in den Behördenlokalen urkomische Angstszenen abgespielt."

Auch gesellschaftlich belebte der Vizegouverneur die abgelegene Insel mit pausenlosen Festen für die Standespersonen, Konzerten, Theateraufführungen usw. Er führte erstmals "weiße Visitenbillets mit vergoldetem Schnitt und Rand" ein, hielt auf Etikette. "Die häufigen Einladungen zu den Gesellschaften beim VG (=Vizegouverneur) erregten Familien Unzufriedenheit wegen der Unkosten zur Anschaffung neuer Anzüge. Auch da wußte der Mann einen Ausweg durch Einführung einer "Uniform", wie man es damals nannte: blaues, vorn offenes Kleid mit weißem Unterkleide."[16]

Auch den Esten ist die Erinnerung an den Mann der Regulierungsarbeiten teuer. Kürzlich wurde an der umgebauten und heute ganz unscheinbaren Residenz in Arensburg eine bronzene Portraitplastik und ein Erinnerungsstein angebracht, dessen Inhalt allerdings nur lesen kann, wer des Estnischen mächtig ist.

Balthasar (1772–1823), der abkürzend sogenannte "Reichskontrolleur", muß ein rechtes Arbeitstier gewesen sein, da er neben seinen zahlreichen Verwendungen als eifriger Autor hervortrat. Er war beschäftigt[17] in diplomatischer Mission (1793–96), als Rat des livländischen Cameralhofs (1797), als Direktor des Hof-Intendanten-Comptoirs (das war die Verwaltung des kaiserlichen Palais) in Riga (1797), als Direktor des Petersburger Commerzinstituts (1799), Mitglied des Reichs-Medicinalcollegiums und wirklicher Kammerherr und bald darauf wirklicher Staatsrat (1800), Direktor der ReichsMedicinalexpedition (1804), Oberbefehlshaber zu Taganrog (1805), Reichsschatzmeister (1809) und Reichskontrolleur (1811). Bei der Neuordnung der Ministerien am 25. Juli 1810, wurde die Schaffung einer Reichskontrolle vorgesehen, also einer obersten Behörde für die Rechnungsprüfung, die anstelle der Reichsexpedition für Rechnungsprüfung trat. An ihre Spitze trat ein Reichskontrolleur. Balthasar wurde mit der Gründung der Hauptverwaltung zum ersten Reichskontrolleur ernannt, ein Amt, das er vom 28. Januar 1811 bis zu seinem Tode innehatte.[18] Damit war er Leiter einer obersten Reichsbehörde. Im gleichen Jahr wurde er Mitglied des Reichsrats, des Ministercommitees und, wie sein Vater, des Dirigierenden Senats.[19] Zuvor war er in den noch unsicheren Regionen im Süden des Reiches eingesetzt, um gegen die befürchtete Verbreitung der Pest sämtliche See- und Landquarantänen zu bereisen und zu verbessern. Zugleich sollte er den Schleichhandel und Schmuggel bekämpfen. Dabei kam er der Korruption innerhalb der Verwaltung auf die Schliche und bekam die Weisung, die Untersuchung auf "alle Teilnehmer" auszudehnen. "Er entledigte sich dieses Auftrages mit so vieler Gewandtheit und wußte den Schleichhandel so glücklich zu hemmen, daß der eupatorische Zoll nun in drey Monaten beynahe fünfmal so viel einbrachte, als er zuvor im Durchschnitt jährlich getragen hatte". Dafür wurde er 1802 mit dem St. Annen-Orden der Ersten Klasse ausgezeichnet. Im folgenden Jahr ordnete er die Quarantänen in weiteren Gebieten bei Bender und an der Mündung des Dnjestr, wo er zugleich den Schleichhandel mit bessarabischem Salz bekämpfte. Ein Schwerpunkt blieb bis zuletzt der Aufbau einer Medizinalverwaltung des Quarantänewesens. Nach Rückkehr von ausgedehnten Reisen durch fünfzehn Gouvernements, ordnete er die dafür zuständige "Dritte Expedition" des Innenministeriums neu und wurde der Präsident der Gelehrten, wie der

Ökonomischen Abteilung. Er war Ritter des St. Alexander Newsky-Ordens (1818) und des St. Wladimir-Ordens der Ersten Klasse (1821). Anstelle des beurlaubten Grafen Kotschubei wurde er mit Wirkung vom 28. Juni 1823 Innenminister[20] und damit Chef der inneren Verwaltung. Infolge seines frühen Unfalltodes am 29. August 1823, konnte er freilich keine große Wirkung mehr entfalten. Er starb vorzeitig an den Folgen eines Armbruchs, den er sich beim Umsturz seines Wagens mit durchgehenden Pferden zugezogen hatte.

Er war der einzige Campenhausen, der eine Russin geehelicht hatte. "Tante Ernestine", verh. Baronin Schoultz-Ascheraden (1810–1902), vermerkt in ihren

Valsts kontrolieris Baltazars fon Kampenhauzens. Nezināms mākslinieks, 1818. g. B. fon Kampenhauzena īpašumā Meinerchāgenā.

Reichskontrolleur Balthasar von Campenhausen. Unbekannter Künstler, 1818. In Besitz von B. von Campenhausen, Meinerzhagen.

Memoiren dazu lediglich: "Seine Frau, die Tante Proskovia, kannte man noch nicht in der Familie und hatte wohl diese Heirat auch niemanden erfreut, die erste und letzte russische bis jetzt."[21] Bei alledem blieb er, unbeschadet der Ehe mit einer ortodoxen Russin, der religiösen familiären Tradition treu.

*

Der bei Fontane liebevoll geschilderte Lebenslauf eines preußischen Junkers "von jung an lieber im Sattel als bei den Büchern" war auch im Baltikum verbreitet. Sofern Verallgemeinerungen überhaupt sinnvoll sind, wird man bei der Familie Campenhausen aber eher ein geistiges, gelegentlich künstlerisches Interesse und politischen Sinn feststellen können. Balthasar (1745–1800) spricht für viele Familienglieder, wenn er seinem Sohn Balthasar (1772–1823) in einem Brief vom 8. Januar 1787 schreibt: "Eingesammelte Wissenschaften sind der treueste, der angenehmste Gefährte unseres Lebens, auch ohne Ämter, Rang und Titeln die Stütze unserer Jahre, die Nahrung des Alters, u. nächst Religion das edelste Kleinod des edelsten Theils unserer morschen Hütte". Der Schreiber selbst war zugleich ein Beispiel, daß diese Einstellung Leidenschaft und Kennerschaft für schöne Pferde nicht ausschloß.

Im späteren 19. Jahrhundert haben die Angehörigen der Familie sich in militärischen und zivilen Berufen eher zurückgehalten. Dagegen übten sie zahlreiche Ehrenämter aus. An erster Stelle ist das für die Selbstverwaltung in den baltischen Provinzen so wichtige Amt des Landrats zu nennen. "Das ist die ansehnlichste Stelle unter den Landesdiensten, die der Adel auf seinen Gütern erwarten kann.[22]

Um die Funktionen oder Kreisdeputierten zu verstehen, muß man sich an die verfassungsrechtliche Besonderheit der bis zum Ende des 19. Jahrhunderts sogenannten deutschen Ostseeprovinzen Rußlands erinnern. Der Nystädter Friedensvertrag (1721) hatte nach dem Nordischen Krieg den evangelischen Glauben nach Augsburgischen Bekenntnis, die ständische Selbstverwaltung, deutsches Gerichtswesen, deutsche Verwaltung und nicht zuletzt die deutsche Sprache garantiert. Er schrieb eine schon damals altmodische, mit dem Absolutismus andernorts überwundene Ordnung, fest. Die Rittergutsbesitzer wählten einen Landtag, der ausgedehnte Rechte der inneren Landesverwaltung, insbesondere auf den Gebieten von Kirche, Schule, Polizei, Gerichten und Straßenbau, ausübte.

An ihm war auch die Stadt Riga durch zwei Delegierte mit zusammen einer Stimme beteiligt. Die vier Kreise Riga, Wenden, Dorpat und Pernau wählten zwölf Kreisdeputierte, die zusammen mit dem gleichfalls von der Ritterschaft gewählten zwölfgliedrigen Landratskollegium und den zwei Cassadeputierten unter dem Vorsitz des Landmarschalls den Adelskonvent bildeten. Dieser war sozusagen ein ritterschaftlicher Ausschuß, der in der dreijährigen Zwischenzeit von einem ordentlichen Landtag zum anderen die laufenden Geschäfte wahrnahm. Er trat in der Regel zweimal im Jahr zusammen.

Die eigentlichen Bevollmächtigten der livländischen Ritterschaft waren die auf drei Jahre gewählten Kreisdeputierten, die dem Landtag für die Beschlüsse des Konvents verantwortlich waren. Tatsächlich hatten aber die auf Lebenszeit gewählten Landräte mit ihrem großen Ansehen ein Übergewicht, auch wo sie nur eine beratende Funktion ausübten. Die Landräte, von denen jeweils einer als "residierender Landrat" in Riga saß, bildeten zusammen den Mittelpunkt der ritterschaftlichen Selbstverwaltung, während der Landmarschall die Ritterschaft nach außen, vor allem gegenüber der Regierung in St. Petersbutrg, vertrat.

Letten und Esten kamen insbesondere in der Kirchspielsverwaltung zum Zuge. Hier wurde das Kirchenwesen und das Volksschulwesen, das Wegenetz und allgemeine Wohlfahrtsangelegenheiten verwaltet. Die dafür erhobenen Grundsteuern wurden zur Hälfte von den Gutsbesitzern, zur Hälfte von den Bauerngemeinden aufgebracht. Zur Errichtung von Gebäuden stellten die Gutsherrn das Material, die Bauerngemeinden die Arbeitskraft. Das livländische Kirchspiel hat sich als eine Schule der Selbstverwaltung für die lettischen und estnischen Bauern im Blick auf die spätere Staatsbildung bewährt. Die Kirchspielsverwaltung galt schon am Ende des

19. Jahrhunderts als Hauptursache für die Blüte des landschaftlichen Lebens in Livland.

Die politische Bedeutung der Ritterschaften beruhte darauf, daß sie die wichtigsten Landesämter auf dem Gebiet der Rechtspflege, der Polizei und der Kirchenverwaltung besetzen. Das Vorrecht war mit der Pflicht zur Annahme verbunden. Kein Amt konnte abgelehnt werden. Das Fernbleiben von Sitzungen wurde bis in das 20. Jahrhundert mit Geldbußen geahndet. Rechte und Pflichten standen in deutlichem Zusammenhang.

Daß diese Verwaltung altmodisch, ja überständig war, haben Menschen schon vor dem ersten Weltkrieg empfunden, auch bedauert, daß eine Reform unter russischer Oberherrschaft sich als unmöglich erwies. Tatsächlich hatte sich in Livland ein Stück Mittelalter erhalten. Aber es ist mit Recht bemerkt worden, daß der innere Gehalt der alten Form sich durch Aufklärung und Liberalismus veränderte. Nur deshalb hatte sich eine so archaische Verwaltung tatsächlich halten können. Neben ihren bekannten Schwächen hatte sie auch Stärken. Gouverneur Zinovjev, einer der Träger der Russifizierungspolitik am Ende des 19. Jahrhunderts, hat 1886 in einem Verwaltungsbericht unterstrichen, nirgends in der Welt habe die Polizei so geringes Personal und koste so wenig, wie in Livland. Das war eine Folge der ständischen Selbstverwaltung. Ihre Grundlage war der ehrenamtliche Dienst, für den Unbestechlichkeit und Formlosigkeit ebenso typisch waren, wie eine gewisse Umständlichkeit des patriarchalischen Wesens. Bemerkenswert für die baltische Lebenswelt war auch, daß die Balten, anders als Russen oder Reichsdeutsche, zur Selbstverwaltung und damit zur politischen Selbstverantwortung erzogen wurden. Das galt in abgestufer Weise für Deutsche, Letten und Esten. Freilich blieben die Schwächen unübersehbar, so das Fehlen einer politischen Verbindung zwischen den Provinzen einerseits, zwischen städtischer und ländlicher Selbstverwaltung andererseits. Und damals schon paßte die Herrschaft einer deutschen Minderheit über die Mehrheit von Letten und Esten nicht mehr in die Zeit. In diesem selbstverwalteten livländischen Landesstaat unter russischer Krone kam den Landräten eine zentrale Stellung zu. Zwischen 1643 und 1920 haben 249 Landräte in Livland amtiert.

Solche Landräte waren in unmittelbarer Generationenfolge Balthasar (1689–1758), Balthasar (1745–1800), Hermann (1773–1836). Ferner Ernst Oswald Hermann (1813–1877)[23], Balthasar (1843–1905), Heinrich Gottlieb Maximilian (1841–1906), sein Bruder Heinrich Eduard Paul (1845–1906) und Balthasar (1840–1909). Livländische Kreisdeputierte waren Theophil (1808–1863), Balthasar (1840–1909), Heinrich Eduard Paul (1845–1906), Balthasar (1843–1905) und Ernst (1845–1922).[24]

*

Daneben spielten kirchliche Ehrenämter eine Rolle.

Schon der "Generalleutnant" Balthasar (1689–1758) war 1723 Oberkirchenvorsteher des Rigaischen Kreises geworden. Als solcher kümmerte er sich nach dem Abschied vom Militärdienst intensiv um den Wiederaufbau und die Reform des nach dem Nordischen Krieg zerstörten Landschulwesens. Dazu führte er, der guten Schlittenbahn wegen, im Frühjahr Visitationen durch. Dabei wurde er vom Generalsuperintendenten und dem zuständigen Probst und einem rechtskundigen Assessor der Livländischen Ritterschaft begleitet. Nach der Generalkirchenvisitation von 1739 verfaßte der Generalleutnant ein Memorandum, in dem er sich kritisch mit dem religiösen und geistlichen Zustand im Lande befaßt.

Im Blick auf Kirche und Schule hat Balthasar richtungweisend gewirkt. In der Monographie über die "Deutsche Bildungsarbeit am lettischen Volkstum des 18. Jahrhunderts" von Heinrich Schaudinn (1937) heißt es dazu: "Ein großes Beispiel für eine christliche Ausübung der ständischen Obrigkeitsrechte bietet die Tätigkeit des Generalleutnants Balthasar v. Campenhausen. Dieser Edelmann hat nicht nur auf seinen Gütern Orellen, Kudum und Lenzenhof als ein christlicher Hausvater unter seinen Bauern gewirkt, auch seine Amtstätigkeit als Oberkirchenvorsteher ist durch das gleiche ernste und religiös begründete Verantwortungsgefühl gekennzeichnet".[25] In Orellen ging er 1734, in Lenzenhof 1744 mit der Errichtung einer Schule beispielhaft voran. Die von Orellen gehörte zu den ältesten und bestversorgten im Lande. Wenige Schulen erreichten eine stetige Schülerzahl und eine Lebensdauer wie die orellsche. Noch im 19. Jahrhundert wurde sie von einem Pastor als zweckmäßigste Anstalt zur Ausbildung lettischer Schulmeister empfohlen.[26] Balthasars Fürsorge für die Schule war herausragend, aber nicht einzigartig.

Anders als in Preußen, wo der Adel in den ostelbischen Provinzen vielfach der vom Gutsherrn zu erbringenden Schule passiven Widerstand entgegensetzte, wurde die Schule in Livland gerade durch den Adel vorangebracht, der durch bedeutende Pflichten in der Landesverwaltung, die ihm keine bodenfremde Bürokratie abnahm, zum Einsatz auch in der Sache des Volksunterrichts geführt wurde. Die livländische Landeskirche, die, wie in ganz Europa, für die Schule primär zuständig war, konnte unter der manchmal zögernden, aber stets verantwortungsbewußten Mithilfe der Ritterschaft den Plänen der Staatsregierung und erst recht in anderen Teilen des russischen Reiches weit vorauseilen.[27]

Um auch "besseren Töchtern" des Landes eine solide Bildung zu vermitteln, war auf Anregung "des Protektors der Herrnhuter" Balthasar schon 1728 die Leitung des wiedereröffneten Lyzeums in Riga in die Hände seines bisherigen Hauslehrers und Predigers Joh. Loder gelegt worden. Balthasar war selbst Schüler des Lyzeums gewesen, dessen "nachheriger großer Beförderer bey Wiedererrichtung" er wurde. "Sein Bild hängt daher zum dankbaren Andenken auf dem Saale des Lyzei".[28]

In diesem Zusammenhang sind ferner insbesondere die Brüder Hermann auf Orellen (1773–1836) und Christoph auf Wesselshof (1780–1841) zu nennen, die Bedeutendes für die Entwicklung des Kirchenwesens in Livland geleistet haben. Hermann, der in Deutschland Theologie und Rechtswissenschaft studiert hatte, fungierte u.a. als Präses des livländischen Oberkonsistoriums.[29] Er gehörte auch dem Comite zur Ausarbeitung des Gesetzes für die kirchlichen Angelegenheiten der evang. luth. Konfession in Petersburg an. Als 1817 auf dem Roopschen Pastorat eine "Hülfe Bibelgesellschaft" gegründet wurde, übernahm er die Präsidentschaft. Die kirchliche Bedeutung von Hermann spiegelt sich in dem Umstand, daß zu seiner Beerdigung 11 Pastoren zusammenkamen, bei damaligen

Verkehrsverhältnissen ein außerordentlicher Auftritt. Der Kapellenberg in Orellen war, wie Tante Ernestine, Seite 128, berichtet, "bis unten hinab Kopf an Kopf von Bauern besetzt". Die Ansprache des Pastors erfolgte deshalb in lettischer Sprache. Christoph war weltliches Mitglied des evang.-luth. Generalkonsistoriums in Petersburg. Ein Nebenprodukt aus kirchlichem Ehrenamt ist seine "Sammlung der hinsichtlich der Ober-Kirchen-Vorsteher und Kirchen-Vorsteher Aemter geltenden gesetzlichen Vorschriften und Local-Einrichtungen", die weit verbreitet war und bis ins 20. Jahrhundert eine gewisse orientierende Bedeutung behalten hat.[30] Balthasar (1745–1800), Ernst (1813–1877), Balthasar Christoph Heinrich (1840–1909), Balthasar (1843–1905) und Heinrich Eduard Paul (1846–1906) waren u.a. Oberkirchenvorsteher.

Kirchliche Ehrenämter sind in der Familie auch heute noch verbreitet.

*

Mit der Hinwendung zum Pietismus hatte Balthasar (1689–1758) eine die Familie über Generationen prägende Tradition begründet, deren Bedeutung sich nicht im religiösen Bereich erschöpft, denn der Einfluß der Pietisten, insbesondere der herrnhutische Einfluß reichte tief in das Sozialleben der Esten und Letten.

Durch das intensive gemeinschaftliche religiöse Erleben und die einheitlichen Formen des äußeren Zusammlebens hatte der Pietismus die Ordnungen der ständischen Welt relativiert. Die Herrnhuter Bewegung spielte auf dem Wege der Esten und Letten zur gesellschaftlichen Nationalemanzipation eine entscheidende Rolle. Die Brüdergemeinde wurde die Leiter zum sozialen Aufstieg. Soziale Emanzipation, wirtschaftlicher Aufstieg und Zugehörigkeit zu den Herrnhutern war in den Augen des Volkes weitgehend gleichbedeutend.[31]

Die "Herrnhutischen" bildeten unter Esten und Letten seit Ende des 18. Jahrhunderts eine Führungsschicht, "deren Einflüsse sich auch auf weltliche und wirtschaftliche Verhältnisse ausdehnten und die Gemeinden unter eine förmliche Vormundschaft der geistlichen Wortführer zu bringen drohten". Die überdurchschnittliche Begabung und ein exemplarischer Lebenswandel trugen wesentlich zu dem hohen sozialen Ansehen bei, das die Brüder genossen. Für die Folgezeit wurde das deshalb wichtig, weil die gesellschaftliche Vorrangstellung und das Elitebewußtsein der von den Herrnhutern sogenannten "National-Gehülfen" starke Antriebskräfte waren für eine disziplinierte, asketische und vorbildliche Wirtschaftsführung. Die Herrnhuter Bewegung wirkte mit der Verlagerung der religiösen und infolgedessen auch der wirtschaftlichen Verantwortung auf Letten und Esten der Germanisierungstendenz entgegen. Wurde man zunächst bei bildungsmäßigen und sozialem Aufstieg unbewußt Deutscher, weil die Bildungsanstalten eben einfach deutsch waren, so förderte die Herrnhuter Bewegung, welche durch "National-Gehülfen", also Letten und Esten getragen war, zugleich die Bildung einer intelligenten, beweglichen, anpassungsfähigen, bäuerlichen Führungsschicht. Das wurde die Grundlage der späteren lettischen und estnischen Bauernschaft, die in den fünfziger Jahren des 19. Jahrhunderts bereits in den Großgrundbesitz aufzusteigen begannen. Indem die Herrnhuter Bewegung ganz entschieden die Germanisierungstendenzen zurückdrängte, blieb sie ihrem Volkstum erhalten.[32]

Obgleich die Herrnhuter keine Sekte oder abgeschlossene Religionsgemeinschaft darstellten, vielmehr eine evangelische Erweckungsbewegung innerhalb der lutherischen Kirche waren, wurden sie doch wellenweise benachteiligt, sogar unterdrückt und verboten.[33] Die orthodoxe lutherische Landeskirche empfand die intensiven Konventikel als Konkurrenz. Das beeinflußte naturgemäß die Haltung der Ritterschaft. Ihre Angehörigen vermieden meist Schritte, die zu Spannungen mit der Landeskirche führen konnten. Es ist kein Zufall, daß aus dem 18. Jahrhundert nur ein amtliches Schreiben bekannt ist, das sich in Verteidigung der Brüdergemeine gegen einen maßgeblichen Vertreter der Landeskirche richtet, nämlich das Schreiben des "Kaiserlichen General-Gouvernements" an den den Herrnhutern feindlich gesonnen Superintendenten auf Oesel vom 23. Juni 1781, das ein Vietinghoff und Balthasar (1745–1800) als Vizegouverneur unterzeichnet haben. Selbst ein der Brüdergemeinde so wohlwollender Monarch wie Zar Alexander I., der 1813 die Brüdergemeinden Herrnhut und Gnadenfrei in Schlesien persönlich kennengelernt hatte und am 27. Oktober 1817 einen Ukas erließ für die "Brüder in den Ostseeprovinzen des Reiches i. E. des Diaspora Werkes in Livland", weckte damit sogleich den Widerstand einflußreicher Gruppen. Die Freunde der Brüder verloren in der Folgezeit an Einfluß. Das Kirchengesetz von 1832 sanktionierte die bis dahin verfügten Kontrollen und Einschränkungen, denen weitere folgten. Der für Livland ernannte Gouverneuer Marquis Paulucci setzte sich mit Unterstützung antiherrnhutischer Kreise bei Hofe dafür ein, daß das 1818 erlassene Toleranzedikt nicht wirklich umgesetzt wurde. Anfang März 1823 suchte Paulucci den Reichskontrolleur Balthasar (1772–1823) auf, um ihm die Beschwerden über herrnhutische Wirksamkeit vorzutragen.

"Die von Campenhausen (...) waren beispielhafte Vertreter dieser ganz den Esten und Letten zugewandten Lebensart ".[34] Äußerlich ist die Nähe der Familie zu den Herrnhutern auch heute noch an den Gräbern auf dem nach Verwüstungen wieder geordneten Kapellenberg in Orellen ablesbar, und zwar nicht nur an der Gestalt der dem Friedhof in Herrnhut nachgebildeten flachen Grabsteine ohne Kreuz, sondern nicht zuletzt in dem ungewöhnlichen Umstand, daß in Zeiten getrennter Friedhöfe für Herrschaft und Leute dort auf dem Campenhausenschen Erbbegräbnis Herrnhuter Brüder ihre letzte Ruhe gefunden haben.[35]

Balthasar (1689–1758) war ein Mittelsmann Peters des Großen zum Soldatenkönig Friedrich Wilhelm I. von Preußen. Mit dieser Aufgabe war er in einer wichtigen russischen Sondermission am Berliner Hof tätig gewesen, wo er vom König mit dem Orden "Pour la Générosité", dem Vorgänger des Ordens "Pour le Mérite" ausgezeichnet wurde. Es gibt die Vermutung, daß diese Aufgabe, nämlich die Verbindung zwischen Zar und König zu halten, Balthasar überhaupt erst dem Pietismus nahe gebracht habe.[36]

Aus dem Jahr 1721 ist ein Gespräch Peters des Großen im Wortlaut überliefert. Die Sprache war ein dem Deutschen angenähertes Holländisch.[37] Hier berichtet Balthasar dem Zaren von der Bereitwilligkeit des Königs

19. Jahrhunderts als Hauptursache für die Blüte des landschaftlichen Lebens in Livland.

Die politische Bedeutung der Ritterschaften beruhte darauf, daß sie die wichtigsten Landesämter auf dem Gebiet der Rechtspflege, der Polizei und der Kirchenverwaltung besetzen. Das Vorrecht war mit der Pflicht zur Annahme verbunden. Kein Amt konnte abgelehnt werden. Das Fernbleiben von Sitzungen wurde bis in das 20. Jahrhundert mit Geldbußen geahndet. Rechte und Pflichten standen in deutlichem Zusammenhang.

Daß diese Verwaltung altmodisch, ja überständig war, haben Menschen schon vor dem ersten Weltkrieg empfunden, auch bedauert, daß eine Reform unter russischer Oberherrschaft sich als unmöglich erwies. Tatsächlich hatte sich in Livland ein Stück Mittelalter erhalten. Aber es ist mit Recht bemerkt worden, daß der innere Gehalt der alten Form sich durch Aufklärung und Liberalismus veränderte. Nur deshalb hatte sich eine so archaische Verwaltung tatsächlich halten können. Neben ihren bekannten Schwächen hatte sie auch Stärken. Gouverneur Zinovjev, einer der Träger der Russifizierungspolitik am Ende des 19. Jahrhunderts, hat 1886 in einem Verwaltungsbericht unterstrichen, nirgends in der Welt habe die Polizei so geringes Personal und koste so wenig, wie in Livland. Das war eine Folge der ständischen Selbstverwaltung. Ihre Grundlage war der ehrenamtliche Dienst, für den Unbestechlichkeit und Formlosigkeit ebenso typisch waren, wie eine gewisse Umständlichkeit des patriarchalischen Wesens. Bemerkenswert für die baltische Lebenswelt war auch, daß die Balten, anders als Russen oder Reichsdeutsche, zur Selbstverwaltung und damit zur politischen Selbstverantwortung erzogen wurden. Das galt in abgestufer Weise für Deutsche, Letten und Esten. Freilich blieben die Schwächen unübersehbar, so das Fehlen einer politischen Verbindung zwischen den Provinzen einerseits, zwischen städtischer und ländlicher Selbstverwaltung andererseits. Und damals schon paßte die Herrschaft einer deutschen Minderheit über die Mehrheit von Letten und Esten nicht mehr in die Zeit. In diesem selbstverwalteten livländischen Landesstaat unter russischer Krone kam den Landräten eine zentrale Stellung zu. Zwischen 1643 und 1920 haben 249 Landräte in Livland amtiert.

Solche Landräte waren in unmittelbarer Generationenfolge Balthasar (1689–1758), Balthasar (1745–1800), Hermann (1773–1836). Ferner Ernst Oswald Hermann (1813–1877)[23], Balthasar (1843–1905), Heinrich Gottlieb Maximilian (1841–1906), sein Bruder Heinrich Eduard Paul (1845–1906) und Balthasar (1840–1909). Livländische Kreisdeputierte waren Theophil (1808–1863), Balthasar (1840–1909), Heinrich Eduard Paul (1845–1906), Balthasar (1843–1905) und Ernst (1845–1922).[24]

*

Daneben spielten kirchliche Ehrenämter eine Rolle.

Schon der "Generalleutnant" Balthasar (1689–1758) war 1723 Oberkirchenvorsteher des Rigaischen Kreises geworden. Als solcher kümmerte er sich nach dem Abschied vom Militärdienst intensiv um den Wiederaufbau und die Reform des nach dem Nordischen Krieg zerstörten Landschulwesens. Dazu führte er, der guten Schlittenbahn wegen, im Frühjahr Visitationen durch. Dabei wurde er vom Generalsuperintendenten und dem zuständigen Probst und einem rechtskundigen Assessor der Livländischen Ritterschaft begleitet. Nach der Generalkirchenvisitation von 1739 verfaßte der Generalleutnant ein Memorandum, in dem er sich kritisch mit dem religiösen und geistlichen Zustand im Lande befaßt.

Im Blick auf Kirche und Schule hat Balthasar richtungweisend gewirkt. In der Monographie über die "Deutsche Bildungsarbeit am lettischen Volkstum des 18. Jahrhunderts" von Heinrich Schaudinn (1937) heißt es dazu: "Ein großes Beispiel für eine christliche Ausübung der ständischen Obrigkeitsrechte bietet die Tätigkeit des Generalleutnants Balthasar v. Campenhausen. Dieser Edelmann hat nicht nur auf seinen Gütern Orellen, Kudum und Lenzenhof als ein christlicher Hausvater unter seinen Bauern gewirkt, auch seine Amtstätigkeit als Oberkirchenvorsteher ist durch das gleiche ernste und religiös begründete Verantwortungsgefühl gekennzeichnet".[25] In Orellen ging er 1734, in Lenzenhof 1744 mit der Errichtung einer Schule beispielhaft voran. Die von Orellen gehörte zu den ältesten und bestversorgten im Lande. Wenige Schulen erreichten eine stetige Schülerzahl und eine Lebensdauer wie die orellsche. Noch im 19. Jahrhundert wurde sie von einem Pastor als zweckmäßigste Anstalt zur Ausbildung lettischer Schulmeister empfohlen.[26] Balthasars Fürsorge für die Schule war herausragend, aber nicht einzigartig.

Anders als in Preußen, wo der Adel in den ostelbischen Provinzen vielfach der vom Gutsherrn zu erbringenden Schule passiven Widerstand entgegensetzte, wurde die Schule in Livland gerade durch den Adel vorangebracht, der durch bedeutende Pflichten in der Landesverwaltung, die ihm keine bodenfremde Bürokratie abnahm, zum Einsatz auch in der Sache des Volksunterrichts geführt wurde. Die livländische Landeskirche, die, wie in ganz Europa, für die Schule primär zuständig war, konnte unter der manchmal zögernden, aber stets verantwortungsbewußten Mithilfe der Ritterschaft den Plänen der Staatsregierung und erst recht in anderen Teilen des russischen Reiches weit vorauseilen.[27]

Um auch "besseren Töchtern" des Landes eine solide Bildung zu vermitteln, war auf Anregung "des Protektors der Herrnhuter" Balthasar schon 1728 die Leitung des wiedereröffneten Lyzeums in Riga in die Hände seines bisherigen Hauslehrers und Predigers Joh. Loder gelegt worden. Balthasar war selbst Schüler des Lyzeums gewesen, dessen "nachheriger großer Beförderer bey Wiedererrichtung" er wurde. "Sein Bild hängt daher zum dankbaren Andenken auf dem Saale des Lyzei".[28]

In diesem Zusammenhang sind ferner insbesondere die Brüder Hermann auf Orellen (1773–1836) und Christoph auf Wesselshof (1780–1841) zu nennen, die Bedeutendes für die Entwicklung des Kirchenwesens in Livland geleistet haben. Hermann, der in Deutschland Theologie und Rechtswissenschaft studiert hatte, fungierte u.a. als Präses des livländischen Oberkonsistoriums.[29] Er gehörte auch dem Comite zur Ausarbeitung des Gesetzes für die kirchlichen Angelegenheiten der evang. luth. Konfession in Petersburg an. Als 1817 auf dem Roopschen Pastorat eine "Hülfe Bibelgesellschaft" gegründet wurde, übernahm er die Präsidentschaft. Die kirchliche Bedeutung von Hermann spiegelt sich in dem Umstand, daß zu seiner Beerdigung 11 Pastoren zusammenkamen, bei damaligen

Verkehrsverhältnissen ein außerordentlicher Auftritt. Der Kapellenberg in Orellen war, wie Tante Ernestine, Seite 128, berichtet, "bis unten hinab Kopf an Kopf von Bauern besetzt". Die Ansprache des Pastors erfolgte deshalb in lettischer Sprache. Christoph war weltliches Mitglied des evang.-luth. Generalkonsistoriums in Petersburg. Ein Nebenprodukt aus kirchlichem Ehrenamt ist seine "Sammlung der hinsichtlich der Ober-Kirchen-Vorsteher und Kirchen-Vorsteher Aemter geltenden gesetzlichen Vorschriften und Local-Einrichtungen", die weit verbreitet war und bis ins 20. Jahrhundert eine gewisse orientierende Bedeutung behalten hat.[30] Balthasar (1745–1800), Ernst (1813–1877), Balthasar Christoph Heinrich (1840–1909), Balthasar (1843–1905) und Heinrich Eduard Paul (1846–1906) waren u.a. Oberkirchenvorsteher.

Kirchliche Ehrenämter sind in der Familie auch heute noch verbreitet.

*

Mit der Hinwendung zum Pietismus hatte Balthasar (1689–1758) eine die Familie über Generationen prägende Tradition begründet, deren Bedeutung sich nicht im religiösen Bereich erschöpft, denn der Einfluß der Pietisten, insbesondere der herrnhutische Einfluß reichte tief in das Sozialleben der Esten und Letten.

Durch das intensive gemeinschaftliche religiöse Erleben und die einheitlichen Formen des äußeren Zusammlebens hatte der Pietismus die Ordnungen der ständischen Welt relativiert. Die Herrnhuter Bewegung spielte auf dem Wege der Esten und Letten zur gesellschaftlichen Nationalemanzipation eine entscheidende Rolle. Die Brüdergemeinde wurde die Leiter zum sozialen Aufstieg. Soziale Emanzipation, wirtschaftlicher Aufstieg und Zugehörigkeit zu den Herrnhutern war in den Augen des Volkes weitgehend gleichbedeutend.[31]

Die "Herrnhutischen" bildeten unter Esten und Letten seit Ende des 18. Jahrhunderts eine Führungsschicht, "deren Einflüsse sich auch auf weltliche und wirtschaftliche Verhältnisse ausdehnten und die Gemeinden unter eine förmliche Vormundschaft der geistlichen Wortführer zu bringen drohten". Die überdurchschnittliche Begabung und ein exemplarischer Lebenswandel trugen wesentlich zu dem hohen sozialen Ansehen bei, das die Brüder genossen. Für die Folgezeit wurde das deshalb wichtig, weil die gesellschaftliche Vorrangstellung und das Elitebewußtsein der von den Herrnhutern sogenannten "National-Gehülfen" starke Antriebskräfte waren für eine disziplinierte, asketische und vorbildliche Wirtschaftsführung. Die Herrnhuter Bewegung wirkte mit der Verlagerung der religiösen und infolgedessen auch der wirtschaftlichen Verantwortung auf Letten und Esten der Germanisierungstendenz entgegen. Wurde man zunächst bei bildungsmäßigen und sozialem Aufstieg unbewußt Deutscher, weil die Bildungsanstalten eben einfach deutsch waren, so förderte die Herrnhuter Bewegung, welche durch "National-Gehülfen", also Letten und Esten getragen war, zugleich die Bildung einer intelligenten, beweglichen, anpassungsfähigen, bäuerlichen Führungsschicht. Das wurde die Grundlage der späteren lettischen und estnischen Bauernschaft, die in den fünfziger Jahren des 19. Jahrhunderts bereits in den Großgrundbesitz aufzusteigen begannen. Indem die Herrnhuter Bewegung ganz entschieden die Germanisierungstendenzen zurückdrängte, blieb sie ihrem Volkstum erhalten.[32]

Obgleich die Herrnhuter keine Sekte oder abgeschlossene Religionsgemeinschaft darstellten, vielmehr eine evangelische Erweckungsbewegung innerhalb der lutherischen Kirche waren, wurden sie doch wellenweise benachteiligt, sogar unterdrückt und verboten.[33] Die orthodoxe lutherische Landeskirche empfand die intensiven Konventikel als Konkurrenz. Das beeinflußte naturgemäß die Haltung der Ritterschaft. Ihre Angehörigen vermieden meist Schritte, die zu Spannungen mit der Landeskirche führen konnten. Es ist kein Zufall, daß aus dem 18. Jahrhundert nur ein amtliches Schreiben bekannt ist, das sich in Verteidigung der Brüdergemeine gegen einen maßgeblichen Vertreter der Landeskirche richtet, nämlich das Schreiben des "Kaiserlichen General-Gouvernements" an den den Herrnhutern feindlich gesonnen Superintendenten auf Oesel vom 23. Juni 1781, das ein Vietinghoff und Balthasar (1745–1800) als Vizegouverneur unterzeichnet haben. Selbst ein der Brüdergemeinde so wohlwollender Monarch wie Zar Alexander I., der 1813 die Brüdergemeinden Herrnhut und Gnadenfrei in Schlesien persönlich kennengelernt hatte und am 27. Oktober 1817 einen Ukas erließ für die "Brüder in den Ostseeprovinzen des Reiches i. E. des Diaspora Werkes in Livland", weckte damit sogleich den Widerstand einflußreicher Gruppen. Die Freunde der Brüder verloren in der Folgezeit an Einfluß. Das Kirchengesetz von 1832 sanktionierte die bis dahin verfügten Kontrollen und Einschränkungen, denen weitere folgten. Der für Livland ernannte Gouverneuer Marquis Paulucci setzte sich mit Unterstützung antiherrnhutischer Kreise bei Hofe dafür ein, daß das 1818 erlassene Toleranzedikt nicht wirklich umgesetzt wurde. Anfang März 1823 suchte Paulucci den Reichskontrolleur Balthasar (1772–1823) auf, um ihm die Beschwerden über herrnhutische Wirksamkeit vorzutragen.

"Die von Campenhausen (...) waren beispielhafte Vertreter dieser ganz den Esten und Letten zugewandten Lebensart ".[34] Äußerlich ist die Nähe der Familie zu den Herrnhutern auch heute noch an den Gräbern auf dem nach Verwüstungen wieder geordneten Kapellenberg in Orellen ablesbar, und zwar nicht nur an der Gestalt der dem Friedhof in Herrnhut nachgebildeten flachen Grabsteine ohne Kreuz, sondern nicht zuletzt in dem ungewöhnlichen Umstand, daß in Zeiten getrennter Friedhöfe für Herrschaft und Leute dort auf dem Campenhausenschen Erbbegräbnis Herrnhuter Brüder ihre letzte Ruhe gefunden haben.[35]

Balthasar (1689–1758) war ein Mittelsmann Peters des Großen zum Soldatenkönig Friedrich Wilhelm I. von Preußen. Mit dieser Aufgabe war er in einer wichtigen russischen Sondermission am Berliner Hof tätig gewesen, wo er vom König mit dem Orden "Pour la Générosité", dem Vorgänger des Ordens "Pour le Mérite" ausgezeichnet wurde. Es gibt die Vermutung, daß diese Aufgabe, nämlich die Verbindung zwischen Zar und König zu halten, Balthasar überhaupt erst dem Pietismus nahe gebracht habe.[36]

Aus dem Jahr 1721 ist ein Gespräch Peters des Großen im Wortlaut überliefert. Die Sprache war ein dem Deutschen angenähertes Holländisch.[37] Hier berichtet Balthasar dem Zaren von der Bereitwilligkeit des Königs

von Preußen, Lehrer für Schulen und Universitäten nach Rußland freizugeben. Diese Mitteilung war dem Zaren so wichtig, daß er sie von seinem geheimen Kabinettssekretär ins "große Journal" eintragen ließ. Balthasar berichtet von Halle, von dem in Halle erschienenen estnischen Gebetbuch und dem ins Altrussische übersetzten Traktat Franckes "über den Anfang der christlichen Lehre". Der Zar wundert sich, daß das estnische Gebetbuch nicht in Schweden erschienen sei, wo früher Estnisch gedruckt wurde. Balthasar erklärt, daß dies nun in Halle billiger möglich sei. Darauf las des Zar mehrmals den Traktat Franckes durch. Balthasar berichtet sodann von der Absicht Franckes, in Halle eine russische Bibel herauszubringen. Peter kennt die Schwierigkeiten einer solchen von Protestanten herausgegebenen russischen Bibel und verweist auf eine eben gedruckte holländisch–russische Bibelausgabe. Im folgenden nimmt der Zar das Gesprächsthema Halle wieder auf: "Bist Du in Halle gewesen? Kennst Du Francke? Hast Du das Waisenhaus gesehen? Hat er noch kein Kapital?" Balthasar antwortete darauf: "Ich kenne Francke, habe die Anstalten gesehen, wüßte mich aber nicht jemals eines Kapitals zu entsinnen." Peter, der diese Frage mit Hinblick auf die Geschäftstüchtigkeit Franckes tat, antwortete nicht ohne Ironie "Slava Bog" (Gott sei Dank!).

Balthasar hatte Francke um Sendung eines Geistlichen gebeten. Ch. F. Mickwitz wurde nach St. Petersburg geschickt. Er schildert, wie er Balthasar bereits in Danzig getroffen habe. Dieser habe bei seiner Ankunft in Petersburg[38] Aufsehen erregt, weil er mit einem eigenen pietistischen Hausprediger auftrat. "Die Größeren verdroß es, die Geringen wunderten sich", wie Mickwitz schreibt. Der "Hausprediger" Mickwitz wurde mit Balthasars Unterstützung später Oberpastor in Reval[39] und heiratete 1724 in der neuen Stellung die Stieftochter Balthasars, Inge, Tochter von Balthasars erster Frau Margarethe Liliengren (1689–1721) aus deren erster Ehe mit Carl Gustav Löschern v. Herzfeld (gefallen am Embach 1704). Zur Hochzeit auf dem "Duhm" lud Balthasar, "Landrat in Livland und Oberster eines Regimentes Grenadiere" auch "den herzlich geliebtesten" Francke und dessen Gattin ein. Auch in der Folgezeit blieben die Beziehungen zu Halle intensiv.[40]

Die Beziehungen zu Francke und Halle wurden überholt von denen zu Zinzendorf und Herrnhut. Zinzendorf war bei seiner ersten Reise nach Riga 1736 Gast in Orellen. Dort wurde er 1740 Pate des kleinen Nikolaus Benjamin (1740–1742). In der Folgezeit wurde der Generalleutnant der erste maßgebliche Förderer brüderischer Wirksamkeit im Baltikum.

Dies alles geht über familiengeschichtliche Interessen insoferen hinaus, als die sozialen Unterschiede im herrnhutisch gesinnten Adel eine Milderungstendenz zeigten. Als ein Zeugnis solchen verantwortungsbewußten christlichen Patriarchalismus ist nicht zuletzt das obengenannte Memorandum Balthasars aus dem Jahr 1739 an das Gouvernement und das Landratskollegium zu erwähnen. Hier ruft er seine Standesgenossen auf, daß "unserer Bauerschaft, die im Leben unsere Leibeigenen sind, Barmherzigkeit widerfahre". Er versichert, "daß ich für meine mir von Gott verliehene Bauerschaft bestens sorgen werde". Das Verhältnis des Erbherren zu den Leibeigenen wird durch den christlichen Glauben also nicht aufgehoben, aber es wird von innen her umgewandelt. "Nicht mehr Macht und Ohnmacht sondern verantwortungs- und vertrauensvolle Liebe bestimmten das gegenseitige Verhältnis".[41]

Auch Balthasar (1745–1800), der wegen seiner weißen gothaischen Uniform der "Weiße" genannt wurde, war selbst so herrnhutisch, daß er sich 1790 an die Unitätsdirektion in Herrnhut wandte mit der Bitte, "Ihm durch den I. Heyland rathen zu laßen, ob Er das Gouvernement über Oesel und Dagö annehmen solle, wenns ihm angetragen würde". Er bat mit anderen Worten darum, daß nach gut herrnhutischer Weise das Los geworfen würde, um die Entscheidung dadurch vorzubereiten.[42] Wichtiger ist, daß sich Balthasar mit diplomatischen Geschick nachhaltig für die Brüder einsetzte. In einem Pro Memoria gab er in den achtziger Jahren der Befürchtung Ausdruck, daß sich durch einen Wechsel der politischen Spitze eine Verschlechterung der Situation der Herrnhuter ergeben könne "Daß gegenwärtig (...) alles unbedruckt fortgeht hat seinen Grund in politischen Verfassungen, die sich, wenn einige wenige Augen sich schließen, eine ganz andere Gestalt gewinnen können".[43] Auf einer Herrnhutischen Konferenz, die am 8. und 9. Juli 1783 in Orellen stattfand, wurde mit Beunruhigung davon gesprochen, "daß auf Oesel und Dagö die Brr. Arbeit soviel Aufsehen mache, daß man es wage so viel Bethäuser zu bauen, u. daß z. Theil auch widriger Herrschaft Grund und Boden, die itzt nur durch die Finger sähen, um des hh Vize Gow. V. Campenhausen willen, der die Sache schützt und sich auf Oesel befindet".[44]

Ganz unkritisch war die Lage der Brüdergemeine nie. Die Landeskirche hatte theologische Vorbehalte und liebte die Konkurrenz nicht.[45] Die ihr verbundene und für die Landeskirche verantwortliche Ritterschaft hielt sich deshalb überwiegend zurück. Die Zaren schwankten zwischen ängstlichen Verboten und freundlicher Förderung der Brüdergemeine. Durch Ukas der Kaiserin Elisabeth vom 16. April 1743 wurde die "Herrnhuterey" in Rußland kurzerhand verboten.[46] In der Folgezeit gab es Untersuchungsverfahren, Unterdrückung, sogar Märtyrer. Entscheidend für den Fortgang der Arbeit war die Tatsache, daß Freunde unter dem Adel in ihrem Vertrauen unerschüttert blieben. Bei den damaligen Verhältnissen hing alles davon ab, ob der jeweilige Gutsbesitzer in seinem Gebiet die Brüder wirken ließ. Auch Balthasar (1689–1758) erhielt als Generalgouverneuer in Finnland die Nachricht, daß man ihn bei Hofe wegen seiner Bindung zu den Herrnhutern denunziert habe. Tatsächlich wurde er nach St. Petersburg zitiert, um über seine Verbindungen zu den Herrnhutern Rechenschaft abzulegen. Darüber hat er einen Bericht verfaßt. Darin heißt es: "Ihro Majest. ließ mir sagen, ich sollte mich absondern von der neuen Secte. Sie hatte ein Vieles von mir gehört, das wolle sie übersehen, hoffete aber, ich würde hinführo keine Gelegenheit geben, Ihro Ungnade auf mich zu ziehen, dahero Sie mich vor dieses Mahl nicht durch einen General oder Ministre warnen ließ, sondern aus ihrem Schlaf-Zimmer durch Ihr." Balthasar antwortete: "Was Gott mir zu der Stunde gab".[47] Für die Familie Campenhausen bedeute das kein Signal, nicht mehr für die Brüder einzutreten.

Schwierige Jahre der Pubertät haben Balthasar (1772–1823), der in den Herrnhutischen Anstalten zeit-

weilig nicht glücklich war, nicht davon abgehalten, sich noch am Ende seiner glanzvollen Karriere mit seinem letzten bekannten amtlichen Schreiben vom 10. März 1823 für die Brüdergemeine einzusetzen. Damals wurde das Gnadenmanifest Kaisers Alexanders I. vom 27. Oktober 1817 mit der Legalisierung der Brüdergemeine und das Toleranzedikt von 1818 in Livland nicht wirklich durchgesetzt.

Dem Livländischen Gouverneur Marquis Paulucci schrieb er 1823 einen Brief, worin er die Toleranz und die sittliche Reinheit der Herrnhuter hervorhebt. "Wenn Sie jemals Gelegenheit haben sollten, Herr Marquis, einige Tage in Deutschland oder an anderem Ort in einer Siedlung der Brüder zu verbringen, obwohl Sie einer anderen Konfession angehören, so werden Sie erstaunt sein, ein Volk zu sehen, daß sich nicht streitet, das andere nicht täuscht oder hintergeht, das weder Libertinage noch Ehebruch kennt und wo jeder seine eigenen Interessen denen seines Nächsten unterordnet (...) So, wie ich die Brüder kenne, wünschte ich mir, daß alle unsere Protestanten ihnen ähnlich wären, sowohl in der Lehre als auch in ihrem Werk; und ich halte es für die Pflicht jeder Regierung, sie nicht nur nicht zu unterdrücken, sondern ihnen vollen Schutz angedeihen zu lassen".[48]

Auch Balthasars Bruder Hermann (1773–1836) fand Gelegenheit, sich für die Brüdergemeine einzusetzen. Als der Oeselsche Landmarschall C. v. Güldenstubbe auf Muratz Nachricht aus St. Petersburg über bevorstehende Untersuchungen der Herrnhuter bekam, empfahl er den Brüdern, ihre Kapitalien an Hermann abzutreten, um sie so in Sicherheit zu bringen. Auch in der Kommission zur Erarbeitung des Kirchengesetzes kämpfte Hermann für die Herrnhuter. Ursprünglich war die Verfassungsfrage unter Alexander I. aus Anlaß des Reformationsjubiläums mit einer unionistischen Tendenz aufgenommen worden. Bald war aber die Situation anders. Lutherische Pastoren verlangten die Unterdrückung der Herrnhuter. In der Kommission, die übrigens fast nur aus Balten zusammengesetzt war, prallten die Meinungen aufeinander, bis nach langwierigen Verhandlungen das Kirchengesetz von 1832 zustande kam. Dem entschiedenen Einspruch von Hermann und dem Bischof Ritschl, dem pommerschen Generalsuperintendenten, war es zu verdanken, daß in der Kommission nicht der Antrag auf gänzliche Aufhebung des "Livländischen Werkes" gestellt wurde.[49]

Auch im Konsistorium mußte Hermann sich als Fürsprecher der Brüdergemeine bewähren. Solange er dem Konsistorium angehörte, konnte die Unterdrückung der Brüdergemeine nicht vollständig sein. Erst als er als Assessor ausschied, hörten die Auseinandersetzungen innerhalb des Konsistoriums auf. Das Ergebnis dieser Entwicklung war, daß an den Generalgouverneur Paulucci die Bitte herangetragen wurde, "er möge die Versammlungen der Herrnhuter polizeilich beaufsichtigen lassen und ihre Beschränkung auf die bis dahin bestehenden Bethäuser und die Aufhebung der unteren Gemeindeorganisation anordnen".[50]

Nach Hermanns Tod verbrachte seine Witwe Dorothea, geb. Gräfin v. Keyserling (1779–1847), wie schon ihre Tante Martha, verh. v. Baranoff (1737–1822),[51] ihren Lebensabend in Herrnhut. Sie setzte ein Legat zugunsten der Brüdergemeine aus.

*

Zu den typischen Ehrenämtern eines baltischen Herrn gehörte auch die Stellung eines Richters am Kreisgericht, am Landgericht oder am Kirchspielsgericht. Diese Ämter, die oft in Reihenfolge hintereinander wahrgenommen wurden, waren keine hauptberuflichen Funktionen, sondern Ehrenämter. Sie wurden wahrgenommen von Johann Christoph (1780–1841), Ernst Oswald Hermann (1813–1877), Leonhard (1814–1851), Balthasar Christoph Heinrich (1840–1909), Heinrich Gottlieb Maximilian (1841–1906), Balthasar Conrad Maximilian (1843–1905) und Ernst Gottlieb Hermann (1845–1922).

*

Mehrere Angehörige der Familie waren tüchtige "Wirte". In der Landwirtschaft und in der Forstwirtschaft trat insbesondere Balthasar (1745–1800) als "Nestor der baltischen Forstwirtschaft" hervor. Sein Wirken gilt insoweit als repräsentativ für die europäischen kulturellen Wechselbeziehungen, die die Wald- und Forstgeschichte der Neuzeit im Baltikum nachhaltig geprägt haben.[52] 1783 wurde er in seiner Eigenschaft als General-Ökonomiedirektor von Livland Begründer der Baltischen Forstwirtschaft.

Balthasar bezeichnete sich zurückhaltend als auf forstwirtschaftlichem Gebiet halbgebildet. Tatsächlich war er hochgebildet, seine forstlichen Kenntnisse verdankte er dem kameralwissenschaftlichen Studium in Halle. Hier hatte er neben Rechtswissenschaft auch Mathematik studiert. In einem Brief vom 17./28.11.1793 schrieb Balthasar seinem Sohn Hermann nach Deutschland: "Ich selbst habe bei dem Ingenieur-Corps zu dienen angefangen und meine academischen Kenntnisse in der Trigonometrie, Algebra, Fortification und Artillerie kam mir trefflich zu statten, da ich andere hierin zu informieren hatte."

Die russischen Krönswälder hatten in den baltischen Provinzen seit 1783 unter der Oberaufsicht der "Generalökonomie" gestanden, dem Cameralhof in Riga, dessen Chef Balthasar seit 1783 war. Er war verwaltungsmäßig nur dem Generalgouverneur rechenschaftsplichtig. Wirtschaftlich war er dem Reichscameralkollegium in St. Petersburg gegenüber verantwortlich. In den Händen des Cameralhofs lag einerseits die Verpachtung der Güter, andererseits auch die Oberaufsicht über die staatlichen Forste, die von den Gütern getrennt waren. Der Cameralhof war zuständig für Fällungsscheine, Forsteinrichtungen, erste Taxationen, Einsetzung und Entsetzung von Forstbeamten. Diese nahm ihren Ausgang vornehmlich auf den Domänen des Reiches. Auf Oesel, wo Balthasar 1782–1797 "regierte" und auch Gutsbesitz hatte, befanden sich 65 % des Landes als Domänen in staatlicher Hand. Das erklärt, warum die Agrar- und Forstreform zuerst dort durchgeführt werden konnte. Grundlegend war die von Balthasar verfaßte "Instruktion für sämtliche publique Wald-Förster des Herzogthums Liefland und der Province Oesel". Sie war unterzeichnet von "Balthasar Freyherr von Campenhausen in Funktion als General-Oeconomie-Director des Herzogthums Liefland". Sie gilt als Beginn geregelter Forstwirtschaft im Baltikum und wurde zusammen mit einem "Reglement für sämtliche publique Güther des

Herzogthums Liefland und der Province Oesel" und einer Verfügung des Generalgouverneurs George Graf v. Browne "zu jedermanns Wissenschaft und Nachachtung" unter dem 24. April 1782 veröffentlicht. Damit wurde sie Gesetz.[53] Schon 1778 hatte Balthasar ein Papier erarbeitet, das als Vorläufer der Instruktion angesehen werden kann. Diese "Vorschläge des Herrn Land-Rath Baron v. Campenhausen, sämtliche Waldungen forstmäßig einzurichten, Orellen, den 4ten July 1778", waren für Landtagsberatungen vorgesehen, ob sie beraten wurden ist unbekannt. Jedenfalls zeugen diese Vorschläge von überdurchschnittlichem forstlichen Engagement. Balthasar hatte damals die Kronswälder auf der Halbinsel Sworbe auf Oesel "forstmäßig" eingerichtet und selbst an den Vermessungsarbeiten teilgenommen. Privat hatte er das Gut Tirkenhof auf der Halbinsel Sworbe erworben, hier führte er seine land- und forstwirtschaftlichen Reformen durch. Er parzellierte das Gut und pflanzte schlagweise Fichten an, so daß man nach 40 Jahren schlagweise sollte ernten können. Die Parzellierungsmaßnahmen hatten Auswirkungen auf die Bondenholzungen, im Baltikum Bauernholze genannt. Er setzte sich mit den damals wie heute heftig umstrittenen Fragen der Durchforstung auseinander und trat dabei für eine sparsame Durchforstung ein. "Was von dem Durchhauen der Wälder zu sagen ist? Hiervon könnte ich mit einem Wort sagen: das nichts davon zu halten sey. Da ich aber in Deutschland solche Durchforstungen an vielen Orten uns auch hier in Liefland schon gefunden (...) so will ich davon an zeigen". Diese Vorschläge waren vermutlich als Beratungsgrundlage für den Landtag gedacht. Ob sie behandelt wurden ist unbekannt.[54]

Balthasar wurde nicht zuletzt wegen dieser Forst-Instruktion, die Gesetzeskraft erlangte, Chef des Cameralhofs in Riga und erhielt von Kaiserin Katharina II. den Auftrag auch die Agrarreform in Oesel durchzuführen — gegen den Widerstand der Gutsbesitzer, die die Reduktionspolitik der Schweden noch nicht vergessen hatten. Bemerkenswert ist, daß in der Instruktion die Oberaufsicht des Staates auch über den Privatwald festgelegt wurde. Eine Umwandlung des Bauernwaldes in Ackerland sollte nicht erlaubt sein, doch durfte der Bauer auf eigene Rechnung Holz verkaufen, wenn er einen Überschuß erwirtschaftete. Die staatliche Aufsicht sollte in jedem Fall den Raubbau und eine Vernichtung des Waldes verhindern. Die Forst-Instruktion, die entgegen ihrem Titel nicht nur für Livland und Oesel, sondern auch für die Kronswälder in Estland galt, vertrat Ansichten, wie sie in Europa in der beginnenden Forstwirtschaft im allgemeinen vertreten wurden. Sie dokumentiert, daß die wissenschaftliche Diskussion im Baltikum auf der Höhe ihrer Zeit war. Neben den rein forstlichen Gesichtspunkten stellte sie zugleich eine Dienstanweisung für das entstehende Beamtentum dar. Balthasar plädierte für die Einrichtung eines höheren und gehobenen Dienstes, für feste Besoldung, die losgelöst werden sollte von dem Sportelsystem. Immer wieder wird in der Instruktion darauf aufmerksam gemacht, daß die Beamten keine Bestechungsgelder annehmen dürfen. Der Paragraph 1 der Campenhausenschen Forst-Instruktion lautet: "Jeder Crons-Förster ist verbunden seinem Dienst mit Eifer, Fleiß, Wachsamkeit und einer unwandelbaren Treue dergestalt vorzustehen, wie er solches nach seinem geleisteten Eide vor Gott, vor sein eigenes Gewissen, vor Ihro Kayserliche Majestät, und vor seine Vorgesetzte in diesem und in jenem Leben zu verantworten im Stande ist (...) So wie ihm dann bey Strafe der Cassation untersagt wird die geringsten Geschenke, es sey unter welchem Vorwande es auch immer wolle, so wenig von Herrschaften, als von Bürgern oder Bauern jemahlen anzunehmen".

Die Instruktion war eine Grundlage für das Allgemeine Forstgesetz von 1802 für das russische Reich und wirkte bis weit in das 19. Jahrhundert hinein.[55] Balthasars Vorstellungen "haben die wesentlichen Grundlagen der baltischen, auch der russichen Forstwirschaft dargestellt, Grundlagen, die auf Vorbilder aus dem deutschen Raum aufbauten". Rückblickend auf die Forstarbeiten und vermutlich mit den Vorbereitungen des allgemeinen Forstgesetzes von 1802 befaßt, schrieb Balthasar seinem Sohn Hermann am 10. 21. März 1776 nach Deutschland: " (...) hielt ich es für notwendig mit dem Wald eine ordentliche Forsteinrichtung zu treffen (...) über die hie selbst zu treffenden Forsteinrichtungen habe ich nach der hiesigen Form im Gange der Affairen ein Protokoll aufgesetzt, wovon ich die Abschrift hier beifüge. Ich habe selbst, teils von meiner Jugend her, und teils durch die Erfahrung meiner Dienstjahre einige Kenntnisse im Forstwesen, sonderlich von jenem, das nach unserem Landes-Local anwendbar wird. Aber ich wünsche mir gar sehr meinen nur unvollständigen Aufsatz (...) durch die Censur forstverständlicher Männer gehen zu lassen. Hier zu Lande gibt es dergleichen nicht. Ich bin mit meinem halbreifen Kenntnissen dennoch der forstgerechteste Mann in dem ganzen mir untergeordneten Herzogtume. Im Gothaischen florierte vormals das Forstwesen (...) Such die Bekanntschaft mit demjenigen Oberforstmeister, den man für den forstverständigsten hält. Vielleicht er sichs gefallen, mit Dir dieses ausländische Forstprotokoll durch zu gehen." Am 1./ 12. September 1976 mahnte er: "Mein Sohn (...) Den Adreß-Kalender habe ich erhalten, aber das Forst-Protokoll noch nicht gesehen. Es ist mir nicht lieb, daß dieses letztere so lange ausbleibt, da die Publizierung meiner neuen Anordnung schon im Herbst erfolgen muß, und ich noch zuvor gerne entwannige Anmerkungen eines deutschen Kenners benutzen wollte." Ob dann noch eine Beurteilung erfolgt ist und welche Anordnung Balthasar meinte, konnte nicht festgestellt werden.

Der Anbau von Futterkräutern wurde in den 1830er Jahren als Voraussetzung einer erweiterten Viehwirtschaft und Düngergewinnung für die Einführung des Kleeanbaus in Verbindung mit einer ausgedehnten Schafzucht. Theophil (1808–1863), der ein leidenschaftlicher Landwirt war, gehörte zu den ersten, die Klee silierten.

*

Die Erziehung wurde sehr ernst genommen und da man der Herrnhuter Brüdergemeine treu angehörte, wurden Söhne öfters auf die geographisch weit entfernten herrnhutischen Anstalten in Niesky, Barby, Hennersdorf, Uhyst und Neuwied geschickt[56] und später natürlich auch auf das Ritterschaftliche Gymnasium Birkenruh. Balthasar (1745–1800), der mit 16 Jahren in Begleitung seines Hofmeisters zum Studium nach Helmstedt, Halle und Leipzig geschickt worden war, nahm die Ausbildungschancen wahr, auch auf der anschließenden Kavalierstour, die ihn

in Begleitung seines Hofmeisters in die Niederlande, nach Frankreich und England führte. Er schickte seine vier Söhne Balthasar (1772–1823), Hermann (1773–1836), Christoph (1780–1841) und Lorenz (1781–1830) mit Hofmeistern auf herrnhutische Anstalten.[57] Dasselbe tat Christoph mit seinen Söhnen Theophil (1808–1863), Ernst (1813–1877) und Leonhard Balthasar (1814–1851). Als letzter Familiensproß besuchte noch Oswald (1878–1960) als Zögling die Schule in Niesky.

Diese Erziehung war nicht ohne Härte. Sie entfremdete die Kinder in zartem Alter der Heimat auf viele Jahre. Die Entfernung von zu Hause schloß Ferienaufenthalte dort aus. Es gab Heimweh, das durch energische Briefe des Vaters nicht besser wurde, wie man vom Reichskontrolleur Balthasar (1772–1823) weiß.[58] Sein Vater reglementierte per Brief Erziehungsmaßnahmen en détail, nicht zur Freude der herrnhutischen Erzieher, die eine entgegengesetzte Pädagogik vertraten.[59]

Auch wer nicht die Absicht hatte, einen akademischen Beruf auszuüben, studierte und machte einen akademischen Abschluß. Besuchte Hochschulen waren die Universitäten Halle, Helmstedt, Göttingen, Leipzig, Wittenberg, Jena, Königsberg, im 19. Jahrhundert auch Heidelberg, Tübingen, München, Berlin, Moskau und dann natürlich die Landesuniversität Dorpat, aber auch die Technische Hochschule in Karlsruhe und die Forstakademie in Eberswalde und Tharandt. Im 18. Jahrhundert waren auch Kavalierstouren in Begleitung eines Hofmeisters nach Deutschland, Frankreich, Holland, England, Schweiz, Italien, Spanien üblich.

Daß viele Familienangehörige schon vor dem 1. Weltkrieg studiert hatten, auch wenn sie später keine bürgerlichen Erwerbsberufe ausübten, erleichterte ihnen und ihren Nachkommen, nach Enteignung und Vertreibung in der neuen Welt des Deutschen Reiches Fuß zu fassen. Für einige war es schwierig. Sie behalfen sich mit kümmerlichen Versuchen, das nötige Geld zu verdienen, was nicht immer einfach war, zumal für Frauen, die früher in der Regel keinen Beruf erlernt hatten. Als Margarethe (Marga) (1887–1945) bei der Firma Siemens irgendwie unterzukommen versuchte, wollte man sich naturgemäß einen Eindruck ihrer Fähigkeiten verschaffen: Können Sie Stenographie? Können Sie tippen? Können Sie doppelte Buchführung? Als sie alles verneinte, soll die unvermeidliche Frage gekommen sein "Ja, was können Sie denn eigentlich?" worauf sie geantwortet haben soll: "Reiten"!

*

Bürgerliche Berufe im Sinne einer bezahlten Tätigkeit kamen vor, waren vor der Enteignung der Deutschen im Jahr 1920 aber eher die Ausnahme und bewegten sich zunächst im Umfeld des eigenen Standes. So waren Oscar (1851–1900) Waldtaxator, Leon (1872–1949) Taxator des livländischen Landratskollegiums, Rudolf (1879–1961) Forsttaxator des livländischen Ritterschaftskollegiums, Leopold (1828–1895) Präsident des Kurländischen Cameralhofes. Die Brüder Erich (1872–1926) und Balthasar (1877–1942) waren der eine als Diplomingenieur., der andere als Innenarchitekt Beamte bei der Livländischen Ritterschaft. Mit Heinrich Konstantin Gaston (1847–1906) gab es immerhin auch einen Bankdirektor mit dem Titel eines kaiserlich–russischen Kollegienrates, der zuvor in verschiedenen Funktionen im Landesdienst gewirkt hatte. Er war Geschäftsführer des kurländischen Cameralhofes, Sekretär des kurländischen statistischen Gouvernements-Comités, Beamter beim Gouverneur von Kurland und Distrikts-Inspektor der Akzise-Verwaltung, bis er Direktor der baltischen Handels- und Industriebank in Reval wurde.

Merfach ließen sich junge Damen vor der Ehe als Krankenschwestern ausbilden und übten den Beruf auch aus, so Anna Amalie Marie (Minni), verh. v. Stryk (1876–1953), Alice, verh. v. Sivers (1877–1971), die vor ihrer Ehe zuletzt Oberin der Wolframschen Klinik in Riga war. Ihre Schwester Elsa, verh. v. Brümmer und später Morstatt (1880–1967), kam als Rote-Kreuz-Schwester mit einer Kolonne im russisch-japanischen Kriege bis nach Echo in der Mandschurei. Auch sie war zeitweilig Oberin in Stadtkrankenhaus in Riga.

*

Geistige Interessen haben den Übergang zu interessanten Berufen im 20. Jahrhundert erleichtert. Man ergriff den Beruf eines Juristen (Richter, Rechtsanwalt). Später kamen Ingenieure, Wirtschaftsberufe, Ärztinnen und Lehrerinnen hinzu. Nach der Katastrophe von 1919 wurden zwei Orellener Söhne Theologen: Oskar (1899–1944) wurde Pfarrer, Hans (1903–1989) ein bekannter Professor der Theologie, der berühmteste Campenhausen des 20. Jahrhunderts:

In dem Nachruf der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, der er als ordentliches Mitglied über 40 Jahre angehört hatte, heißt es zu ihm: "Eine glänzende Karriere schien dem Privatdozenten der Marburger und später Göttinger Universität offen zu stehen. Zwei Berufungsverfahren führten aber nicht zu dem beabsichtigten Ergebnis, da er der Bekennenden Kirche beigetreten war und die damaligen Machthaber zu Recht feststellten: "Er kann nicht Mitträger der Nationalsozialistischen Erneuerung der Universitätserziehung werden, sondern hat den Typus eines Gelehrten älterer Prägung und Gesinnung". So war er gezwungen, die Jahre mit Lehraufträgen und Lehrstuhlvertretungen in Kiel, Heidelberg, Greifswald und Wien auszufüllen. Erst das Ende des "Dritten Reiches" brachte dem aus dem Krieg heimkehrenden Soldaten 1945 den Ruf auf die Professur seines Lehrers an die Universität Heidelberg, deren Rektorat er dann schon im folgenden Jahr übernehmen mußte und der er trotz verschiedener Rufe nach auswärts treu blieb.

Er hinterließ ein weit angelegtes wissenschaftliches Oeuvre, dessen Bogen sich von der Erforschung neutestamentlicher Sachverhalte und Problemstellungen über grundlegende Beiträge zur Reformationsgeschichte bis hin zur philosophischen Kritik des Christentum bei Carl Jaspers spannte. Das Ergebnis konnte am Ende in drei umfangreichen Aufsatzbänden gesammelt vorgelegt werden: "Tradition und Leben" (1960), "Aus der Frühzeit des Christentums" (1963), "Urchristliches und Altkirchliches" (1979). Damit gewann er seinem Fachgebiet der Kirchen- und Theologiegeschichte der alten Kirchen jenes hohe Ansehen zurück, das es unter Adolf v. Harnack, einem anderen Livländer, am Anfang unseres Jahrhunderts besessen hatte. Wie jener spürte Campenhausen den prägenden Kräften

im Entstehungsprozeß der Kirche nach: Dem Kanon der biblischen Schriften in dem großen Werk "Die Entstehung der christlichen Bibel " (1968), der Institution des Amtes in der Monographie "Kirchliches Amt und geistliche Vollmacht in den ersten drei Jahrhunderten" (1953, 2. Aufl. 1963), und schließlich in einem nicht mehr in einem großen Werk zusammengefaßten, sondern in verschiedenen die Grundlinien skizzierenden Aufsätzen den Niederschlag kirchlicher Lehre im Bekenntnis zu Jesus Christus. In allen drei Bereichen verfolgte er eine Entwicklung, die ihn die Entstehung der Früh- und Altkatholischen Kirche nicht als Sieg der "Norm" oder des "Rechtes" über den "Geist" und nicht als Verfallsprozeß, sondern als folgerichtige Herausbildung angesichts unterschiedlicher geschichtlicher Herausforderungen verstehen ließ.

Nicht nur über seine Schriften, sondern vor allem über die akademische Lehre hat er in die Weite gewirkt. über den Rahmen seiner Disziplin hinaus hat er mit den beiden immer von Neuem aufgelegten und in viele Sprachen übersetzten Bänden zu den "Griechischen" und "Lateinischen Kirchenvätern" das Verständnis für die protestantische Ausprägung der Patristik gefördert.

Sein reiches Lebenswerk fand in hohem Maße Anerkennung. Die Universitäten Göttingen, St.Andrews, Oslo, Uppsala und Wien verliehen ihm Ehrendoktorwürde. Er wurde zum ordentlichen Mitglied der Heidelberger Akademie der Wissenschaften und zum korrespondierenden Mitglied der Britischen Akademie der Wissenschaften in London und der Göttinger Akademie der Wissenschaften gewählt und mit der Ehrenmitgliedschaft der American Academy of Art and Sciences ausgezeichnet. Das Bild von ihm ist unvollständig ohne einen Hinweis auf seinen schlagfertigen Witz. Sein Büchlein "Theologenspieß und –spaß. Christliche und unchristliche Scherze" ist seit 1973 in sieben Auflagen erschienen.[60]

Als Akademiker eiferten ihm nach: Axel (* 1934) als Professor der Rechte in München und Göttingen, Christoph (* 1936) als Professor der Naturwissenschaften in Pasadena/USA, Köln und Mainz, Johannes (* 1935) als Professor der Ingenieurwissenschaften in Fulda.

Die Familie stellte ein Parlamentsmitglied: Die Rechtsanwältin Juliane (1902–1990) war während zweier Wahlperioden CDU-Abgeordnete des Baden-Württembergischen Landtages. Axel (geb. 1934) war zeitweise Staatssekretär im Niedersächsischen Ministerium für Wissenschaft und Kunst in Hannover.

Mitglieder von kirchlichen Synoden oder Kirchenvorsteher waren oder sind Hans (1903–1989), Balthasar (geb. 1930), Otto (geb. 1932), Axel (geb 1934), Gabriele (geb. 1936), Christoph (1936), Lilli, verh. Conring (geb. 1940), Sabine (geb. 1944). Ritter des Johanniterordens waren oder sind: Gerhard (1874–1936), Oswald (1878–1960), Balthasar (geb. 1930), Peter (geb. 1932), Axel (geb. 1934), Christoph (geb. 1936), Balthasar (geb. 1960), Gerhard (geb. 1963), Mark (geb. 1966). Otto (geb. 1932) war Präsident des Kirchenamtes der Evangelischen Kirche in Deutschland. Axel (geb. 1934) leitet seit 1970 das Kirchenrechtliche Institut der Evangelischen Kirche in Deutschland. Ordinierte Pfarrer waren oder sind Oskar (1899–1944), Hans (1903–1989), Peter (geb. 1932), Balthasar (geb. 1960), Lorenz (geb. 1961) Dorle, verh. Löhr (geb. 1964).

*

Auffallend ist die Reserve gegenüber höfischen, diplomatischen oder militärischen Karrieren seit dem frühen 19. Jahrhundert. Bis dahin war man in dieser Hinsicht nicht zurückhaltend gewesen, obgleich die im Archiv vorhandene Korrespondenz erkennen läßt, daß das höfische Leben für die pietistischen Barone, die nicht Karten spielen und nicht tanzen, besondere Schwierigkeit mit sich brachte. Pierce (1746–1807) war sächsischer Kammerherr. Die Geschwister Balthasar (1772–1823), Hermann (1773–1836), Sophie (1776–1835), die spätere Ehefrau des mecklenburgischen Kammerherrn und Staatsministers Leopold v. Plessen, und Lorenz (1781–1830), hatten zeitweise Hofchargen inne. Ersterer war kaiserlich-russischer Kammerherr, Hermann durchlief am Hof Gothas eine Karriere vom Hofcavalier bis zum Legationsrat. Er wurde Comitial-Bevollmächtigter beim Reichstag in Regensburg. Sein Bruder Lorenz wurde Kammerherr in Mecklenburg-Schwerin. Balthasars erste Frau Margaretha Lilliegren (1679–1733) war in St. Petersburg Erste Staatsdame, d. h. Hofmeisterin der Kaiserin Katharina I. Sophie (1776–1835) war als Hoffräulein der Großfürstin Helene, Schwester des Kaisers Nikolai 1799, nach Mecklenburg gefolgt. Dort heiratete sie den Staatsminister v. Plessen und wurde später Oberhofmeisterin. In dieser Stellung blieb sie auf besonderen Wunsch des Königs Friedrich Wilhelm III. von Preußen, als dessen Tochter Alexandrine, die Schwester der russischen Kaiserin Charlotte, den Erbprinzen Paul Friedrich von Mecklenburg-Schwerin heiratete. Sophie stand ihrem Vater besonders nahe, da sie für ihn Korrespondenzen und Kontobücher geführt hatte und im Gegensatz zu den im Ausland weilenden Söhnen täglich um ihn war. Sie berichtet detailliert aus Mecklenburg nach St. Petersburg. Auch Leocadie (1807–1852) wurde kaiserlich russisches Hoffräulein, als sie Magnus Fürsten Barclay de Tolly, den Sohn des großen Feldherrn, heiratete.[61]

Die auffallende Zurückhaltung seit Mitte des 19. Jahrhunderts hängt mit der Russifizierung zusammen: Campenhausens waren dezidiert deutsch. Nicht in allen Linien vielleicht so rigoros wie in Orellen, wo angeblich niemals ein Wort russisch gesprochen worden sein soll.

Die Beherrschung der lettischen Sprache war selbstverständlich.[62]

Die Sprachenfrage hatte eine ungeheure Bedeutung, die man in Deutschland heute kaum mehr verstehen kann, im Unterschied zu Lettland, wo die sowjetische Unterdrückung sich gerade in sprachlicher Hinsicht besonders unangenehm bemerkbar gemacht hat. Der Kampf um die deutsche Sprache war damals nicht so originell wie es heute erscheint, denn vor der zwangsweisen Verschickung von Russen durch die Sowjetunion in die Republiken Estland und Lettland gab es im damaligen Livland auf dem flachen Lande praktisch keine Russen. Einschließlich der Welt- und Hafenstadt Riga machte der russische Bevölkerungsteil in Livland nach der Volkszählung vom 28. Januar 1897 nur 5,36 % aus.[63]

Im Rahmen der Russifizierung wurde 1887 die russische Unterrichtssprache eingeführt und damit dem deutschen Schulwesen und dem deutschen Charakter der Universität Dorpat ein Schlag versetzt.

Russisch war also nicht selbstverständlich, im Baltikum nicht, weil es keine Russen gab, aber auch in St. Petersburg nicht, weil man auch dort mit Französisch oder Deutsch auskam. Noch Alexander der II[64] (1855–1881) sprach nicht nur mit den adeligen Balten in seiner Umgebung seiner Deutsch.[65] Natürlich mußte das für Rußland ein Problem werden. Der Generalleutnant Balthasar (1689–1758) konnte als Truppenführer selbstverständlich russisch, besser jedenfalls als die meisten Standesgenossen. Deshalb wurde er von der Ritterschaft wiederholt mit diplomatischen Missionen betraut. Sein Sohn Balthasar (1745–1800) konnte kein Russisch und legte auch bei allem gesteigerten Interesse an der Erziehung seiner Söhne keinen Wert darauf, daß diese es lernten. Er verwarnte seinen ältesten Sohn Balthasar (1772–1823), den späteren Reichskontrolleur, der von Anfang an Russisch lernen wollte, um in der russischen Verwaltung zu dienen, er solle seine Zeit nicht damit verschwenden, sondern zunächst wichtigere Dinge lernen und die nötigen Russischkenntnisse sich irgendwie später verschaffen (Brief vom 8. Januar 1778). Er selbst mußte dafür aber büßen und empfand den Mangel, als er im Senat an der Regierung eines Reiches beteiligt wurde, dessen Sprache er nicht beherrschte. In einem Brief von 1798 äußert er sich dazu selbstkritisch: "Wie ist es möglich, daß ich bei allen diesen Mangeln (...) ganz unbekannt mit meiner neuen Pflichtung meinen Posten mit der Treue vorstehen soll, ohne die ich durchaus nicht dienen kann?" Das war noch vor den Sprachkämpfen des späteren 19. Jahrhunderts. Immerhin: noch am Ende der "alten Zeit", in einer Epoche lebhaftester politischer Auseinandersetzungen und des Ringens der Deutschen um das Überleben ihres deutschen Landesstaates im Russischen Reich, "um unsere geliebte Muttersprache und um unseren evangelischen Glauben", war von den Adelsmarschällen von Livland, Estland, Kurland und Oesel nur der letztere, Oscar von Ekesparre (1839–1925), der russischen Sprache perfekt mächtig.

So streng wie zuletzt in Orellen war man in früheren Zeiten nicht, als das Deutschtum noch nicht offiziell bedrängt wurde. In den Memorien der "Tante Ernestine" wird als eine Selbstverständlichkeit berichtet, wie sie als Kinder bei Vetter Peter in Dubinsky Russischstunden bekamen.[66] Theophil (1808–1863) studierte nach dem Willen seines Vaters in Moskau, da er dem Staat dienen und der russischen Sprache ganz mächtig werden sollte, die er schon als Kind geläufig sprach. Wer wie Heinrich Constantin Gaston (1847–1906) als Beamter der Steuerwaltung bis nach Orel kam und seine Söhne Erich Heinrich Balthasar (1872–1926), Balthasar Eduard Theophil (1877–1942) und Hubert Reinhold Friedrich (1881–1925) dort auf das Gymnasium schickte, konnte natürlich perfekt russisch und hatte damit keine Hemmungen. Rudolf (1876–1961) trat in schlechten Zeiten als Übersetzer russischer Literatur hervor.

Ich weise deshalb so nachdrücklich auf die Sprachenfrage hin, weil heutige Zeitgenossen meist davon ausgehen, daß es mehr oder weniger immer Russen im Lande gegeben habe und man auch früher genötigt gewesen sei, russisch zu verstehen.

Der Loyalität gegenüber dem als deutsch empfundenen Zarenhause hat das Deutschtum niemals Eintrag getan. Man war ihm genauso ergeben, wie die anderen Balten, trug auch im fernen ländlichen Bereich Trauer, wenn der Hof trauerte.[67] Unter dem Eindruck der Russifizierung begann aber eine politische Orientierung nach Deutschland, welche Balthasar (1870–1919) mit der Verbannung nach Sibirien büßen mußte. 1915 trat er mit seiner Frau Lilli, geb. v. Löwis of Menar (1876–1942) und der Hauslehrerin und treuen Begleiterin Else Eckert diese Reise an. Sein jüngerer Bruder Hermann (1871–1919) besuchte, nachdem die Ritterschaft aus Protest gegen die Russifizierung das ritterschaftliche Gymnasium Birkenruh geschlossen hatte[68], die Ritterakademie in Brandenburg. Er wurde deutscher Untertan und studierte in Deutschland, bis er schließlich nach Livland zurückkehrte und als Arrendator das Gut Schaggat bewirtschaftete. Der jüngste Bruder Oswald (1878–1960) wurde ebenfalls deutscher Untertan, er wurde zur Schule nach Niesky und Heidelberg geschickt. Um das Heimweh in Grenzen zu halten, schrieben seine Eltern regelmäßig und ließen Oswald am Leben in der fernen Heimat in allen Einzelheiten teilnehmen.[69] Er studierte in Tübingen, Berlin, Heidelberg und wurde Rechtsanwalt in Heidelberg. Dort nahm er nach dem Untergang des alten Livland nach Deutschland fliehende Geschwister, Neffen und Nichten wie ein Vater auf. Auch Rudolf Otto Leopold (1879–1961) verließ aus demselben Grunde das Stadtgymnasium in Riga, um die Schule auf dem Gymnasiumin Glogau/Schlesien zu beenden.

*

Die höfische Zurückhaltung dürfte nicht mit der religiösen Einstellung zusammengehangen haben, denn gerade Balthasar (1689–1758) war sowohl fromm wie höfisch. Peter der Große hatte nicht nur seinen Sohn Peter zur Taufe gehalten, sondern war auch Pate von einem weiteren Sohn Axel (1717–1755), der als Oberstleutnant vom Esterhasyschen Kavallerieregiment endete. Schließlich war auch der Graf Zinzendorf eine höfische Erscheinung. Er war übrigens Gast in Orellen und wurde Pate des Nikolaus Benjamin (1740–1742), der den für einen Jüngsten passenden Namen Benjamin mit seinem älteren Bruder Jakob (1738–1740) teilte und dem noch zwei Schwestern nachfolgten.

Jedenfalls war eine Zurückhaltung im Blick auf den splendor familiae eher typisch als das Gegenteil, obgleich es im 19. Jahrhundert auch elegante Vertreter der Familie gegeben hat. Bescheiden war man in der Regel in der Kleidung. Bisweilen wurde hier etwas übertrieben, so daß der Legende nach der Portier des Ritterhauses in Riga einmal gemeldet haben soll, unten stehe ein Herr, der behaupte, er sei der Baron Campenhausen — offenbar war Balthasar (1843–1905) nicht entsprechend gekleidet. Man ließ ihn lachend ein.

*

Auch die Häuser vermieden größere Repräsentation. Schlösser wurden nicht gebaut. Orellen war in der Notzeit nach dem Nordischen Krieg für damalige Verhältnisse überdurchschnittlich elegant, schön, behaglich und gemütlich – und so präsentiert es sich ja bei allem Verfall bis heute.

Orellen war eine der ersten bedeutenderen Bauschöpfungen nach dem Nordischen Krieg. Offenbar haben die engen Beziehungen des Erbauers zum jungen Petersburger

Hof dabei eine Rolle gespielt. Überall spürt man eine kunstgeübte Hand: Der Deckenstuck, das Treppengeländer, die Türen und die Fenster- und Türbeschläge in zweckgerechten Rokokoformen verraten einen kultivierten Geschmack. Die damals modische Vorliebe für Chinoiserien zeigen die Wasserspeier.

In der Entfaltung des reichgegliederten Hauskörpers lassen sich Formen spätbarocken Schloßarchitektur französischer Provenienz, aber auch holländische Einflüsse wiedererkennen. In der Fassadenzeichnung ist die ursprüngliche geschickte Achsenverteilung der symmetrischen Komposition leider heute nicht mehr erkennbar. Das Erdgeschoß hatte beiderseits drei Fensterachsen, das Mansardengeschoß zwei und die obere Dachfläche nur eine. Diese Achsen fielen nicht in einer Vertikalen zusammen, sondern waren voneinander unabhängig und nur im Blick auf das harmonische Schaubild angeordnet.[70] Die Anbringung eines weiteren Fensters im Mansardengeschoß nach 1945 hat diese künstlerisch empfundene Architektur und vorbildliche Gestaltung des klaren Baugedankens gestört.

Das gilt auch für das im Jahr 1907 abgebrannte Rosenbeck, das bis auf kleine Unterschiede in der Größe, Orellen zum Verwechseln ähnlich sah. Von den anderen Gütern kann man nichts Besonderes sagen. Sie waren normale ländliche Gutshäuser. Das gilt übrigens auch für Treyden, das von 1818 bis 1907 im Besitz der Familie war. Dort wohnte man nicht in der heute so stattlich wieder aufgebauten Ritterburg aus dem Mittelalter, sie war damals völlig Ruine, sondern in dem bescheidenen Gutshaus, das heute nicht mehr zu sehen ist. Wesselshof war stattlich, aber nichts Hervorragendes: Keine Überladung mit Schmuckformen, schlichte Gliederung, sachliche Baugestaltung.[71] Das besondere war die luxuriöse Ausstattung, die Balthasar (1745–1800) dem Haus hatte zuteil werden lassen. Leider hat ein Brand im Februar 1841 davon nichts übrig gelassen.

*

Bei allem Sinn für Bescheidenheit wurde der durchaus vorhandene Wohlstand genossen. Es fehlte an nichts, man reiste regelmäßig nach Deutschland, Italien oder in die Schweiz, bisweilen für längere Zeit, besuchte Karlsbad, Marienbad, Baden-Baden, Dresden, Berlin oder feierte Silberhochzeit mit der ganzen Sippe in Heidelberg, spielte auch mal in der Spielbank in Nizza, wo Balthasar (1870–1919) einmal auch für seine Verhältnisse ordentlich Geld gewann. Ernst (1813–1877) starb nach einem längeren Fußmarsch auf der Reise in Bordeaux.

*

Unter dem Gesichtspunkt des Gutsbesitzes gehörte die Familie Campenhausen nicht zu den ganz Großen unter den 425 livländischen Geschlechtern, immerhin aber zu den 26 Familien mit einem Besitz von mehr als 20.000 ha Hofsland. Nach dem Stande von 1909 besaß die Familie insgesamt 23.357 ha Hofsland, das dem Besitzer uneingeschränkt zur Verfügung stand, und 19.023 ha Bauernland.

Für das Verständnis der Gutsgrößen ist es wichtig, sich daran zu erinnern, daß jedes Rittergut aus rechtlich gesonderten Teilen bestand, dem Hofsland und dem Bauernland.[72] Ursprünglich gehörte zu jedem Rittergut auch das Bauernland. Durch die Agrarreform von 1848 wurde dieses aber abgetrennt. Der sogenannte "Rote Strich" auf den Gutskarten schied das Bauernland vom Gutsland. Anders als zum Teil in Deutschland durfte es nicht wieder zum Gutsland eingezogen werden.[73] Das Hofsland verfiel seinerseits in zwei rechtliche Kategorien: Das Hofsland und das sogenannte Quotenland. Über das Hofsland konnte der Rittergutsbesitzer frei verfügen. Die einzige Einschränkung, der er unterlag, war die, daß er die Gutsgröße nicht unter 134 ha verringern durfte, ohne die Eigenschaft eines Rittergutes einzubüßen. Das sogenannte Quotenland, kurz "die Quote" genannt, entstand ebenfalls in den vierziger Jahren des 19. Jahrhunderts. Damals wurde das Bauernland als uneinziehbare Bodenkategorie aus dem Gutsbesitz herausgehoben. Für die dadurch notwendig gewordene Arrondierung des Hofslandes wurde als Quote etwa 1/6 des Bauernlandes ausgeschieden. Die Quote behielt einen besonderen rechtlichen Charakter, sofern sie vom Gutsbesitzer genutzt, eingezogen, verpachtet oder verkauft werden durfte. Das Bauernland war dagegen der Teil des Gutsbezirks, dessen direkte Nutzungen gesetzlich nur Mitgliedern der Bauerngemeinde zustand. Der Gutsherr durfte das noch unverkaufte Bauernland zwar wirtschaftlich beliebig umgestalten, aber nie selbst nutzen. Seine Nutzung bestand darin, daß er es verpachtete oder an Glieder der Landgemeinde verkaufte.

Eine Gegenüberstellung von Hofsland und Bauernland zeigt, in welchem Umfang sich ein selbständiger Bauernstand bereits im 19. Jahrhundert hatte bilden können. Das ist die Grundlage zur Verselbständigung der lettischen und estnischen Nationalitäten. Die Gegenüberstellung wird noch eindrucksvoller, wenn man bedenkt, daß Wald- und Unland 58 % der Gesamtfläche des Hofslandes ausmachten, beim Bauernland aber nur 15 %. Dort war also der Anteil der reinen landwirtschaftlichen Nutzfläche viel größer.

Eine Besonderheit im Baltikum war der relativ schnelle Wechsel von Besitzungen. Es gab Güter, auf denen die Familien Jahrhunderte wohnten. Viele Güter waren aber nur kurze Zeit im Besitz, wurden bewirtschaftet und wieder günstig weiterveräußert.

Die Familie hat folgende Güter, zum Teil vorübergehend, besessen: Schloß Randen, Unniküll, Uhla, Bremerseite, Neu-Tennasilm, Walguta, Schwarzhof, Beckhof und Quellenhof; Allasch, Judasch, Ayasch, Hinzenberg, Rodenpois, Kronenberg, Treyden, Stopiushof, Kurtenhof, Kegeln, Daiben, Kadfer, Lindenhof, Ahlenhof, Roperbeck, Maikendorf, Posendorf, Catharinenberg, Dubinsky. Alt-Kalzenau, Aula, Stolben, Tegasch, Lodenhof, Ermeshof, Rosenbeck und Rawlitz. Außerhalb Livlands besaß die Familie zeitweise die Güter Wredenhagen in Estland, Neuhof in Kurland, Kikerina, Laskowitz und Rakulitz in Ingermanland, schließlich Andreangel, Garskohl und Kanowala in Gouvernement Taurien. In Deutschland hatte Balthasars (1745–1800) Ehefrau Sophie Eleonore, geb. Woldeck v. Arneburg (1744–1791), das Gut Rohrbeck in der preußischen Altmark eingebracht.

Zur Zeit der Konfiskation der Rittergüter durch die Letten 1920 besaßen die Campenhausens noch folgende Güter: Orellen und Kudum seit 1728, Lenzenhof seit 1745,

Wesselshof mit Paulenhof seit 1797, Loddiger und Murrikas 1747–1752 und wieder seit 1855, Aahof-Neuermühlen seit 1874, Ilsen seit 1881, Quellenhof seit 1912, Bersohn seit 1910, Idsel und Garschen seit 1917.

*

Vom christlichen Glauben und christlicher Weltverantwortung ausgehend, spielten Bücher und eine wissenschaftliche Orientierung eine Rolle. Die wertvolle Bibliothek in Orellen ist bei der Plünderung des Hauses durch die Bolschewiken untergegangen und es existieren auch keine Kataloge, die einen genauen Eindruck vermitteln könnten. Daß alle Herrnhuter Losungen seit 1730 dort abgelegt wurden, versteht sich bei einer Herrenhuter Familie von selbst. Charakteristisch ist es vielleicht, daß zu den wenigen Büchern, die die Zerstörung der Bibliothek bei der Plünderung durch die Bolschewiken 1919 überstanden haben, Erbauungsschriften, Bibeln in deutscher, lateinischer und griechischer Sprache und ein Teilband der Berleburger Bibel von 1735 gehörten, ein wertvoll gebundenes Prachtexemplar, das wegen seiner pietistischen Kommentierungen zugleich etwas über die theologischen Aktivitäten aussagt. Erhalten ist auch ein zusammengebunden Konvolut vom Anfang des 18. Jahrhundert. Es hat einmal dem Pastor J. A. Kellner gehört, wie man einem Eintrag entnehmen kann. Mit seiner schönen barocken Schrift hat Balthasar, der Erbauer von Orellen, vermerkt: "Dieß Buch ist mir von dem H. (= Herrn) Past. Kellner auf Orellen geschenkt d. 2. Septbr. 1731 B. v. Campenhausen".

*

Mehrere Familienmitglieder "schrieben". Das allgemeine Schriftsteller- und Gelehrtenlexikon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland von v. Recke und Napiersky (1827) verzeichnet sechs Campenhausen. Der Generalleutnant Balthasar (1685–1758) hat Choräle gereimt und in Hupels Neue Nordische Miscellaneen "Alphabetisches Verzeichniß der Liv- und Estländer, welche vom Jahr 1700 bis 1747 in Diensten gestanden haben" veröffentlicht. Sein älterer Bruder Johann Michael (1680–1743 o. 1745) hat mehrere militärwissenschaftliche Schriften hinterlassen, u.a. (in polnischer Sprache) eine Schrift von dem Nutzen und Vorzüge der Spieße (Kalisch 1737) und angeblich eine Lebensbeschreibung König Augusts II., von der aber selbst das Allgemeine Schriftsteller- und Gelehrtenlexikon nicht mit Sicherheit sagen kann, in welcher Sprache und ob gedruckt.

Die poetischen Werke des seinerzeit anerkannten Dichters Leyon Pierce Balthasar (1746–1807) sind kaum mehr bekannt: Gedichte (1. Teil Reval 1788) und ein Drama aus der Ritterzeit Livlands in 5 Aufzügen "Die Belagerung von Wenden" (Riga 1801). Hinzu kamen unter unverkennbarem Einfluß Voltaires "Essai sur la littérature française" "Lettres à un ami de la tragédie", ein Aufsatz "Betrachtungen über Literatur, Schriftsteller und Theater (Kaffkas Nordisches Archiv 1804) und ebenda eine "Kurze Geschichte der Deutschen Bühne und des Rigaschen Theaters nebst einer Abhandlung über die Declamation und deren Regeln" (ebenda). Schließlich "Die Declamation des Lustspieles" (ebenda).

Von größerem Interesse sind Veröffentlichungen, die wir heute als Sachbücher oder Reiseliteratur einordnen würden: "Bemerkungen über Russland, besonders einige Provinzen dieses Reiches und ihre Naturgeschichte betreffend, nebst einer kurz gefaßten Geschichte der Zaporeger Kosaken, Bessarabiens, der Moldau und der Krimm" (Leipzig 1807) aber auch einen Bericht: "Der letzte Polnische Krieg" (in Truharts Fama für Deutsch– und Rußland 1807). Er war der Herausgeber der Gesetze der 1787 gestifteten Gesellschaft der Musse in Riga, mit den seither erfolgten Änderungen und Erweiterungen (Riga 1802).

Balthasar (1772–1823) brachte nach seinen "gelehrten Reisen" zahlreiche Veröffentlichungen heraus: Mit dem "Versuch einer geographisch-statistischen Beschreibung der Statthalterschaften des Russischen Reichs" (Göttingen 1792)[74], schloß er sein Studium in Göttingen ab. Dort war er Korrespondent des königlichen Instituts der historischen Wissenschaften geworden und legte seine Entwürfe zu physikalischen Völker-, Religions- und Kulturkarten des russischen Reiches der königlichen Gesellschaft der Wissenschaften, der heutigen Akademie vor, was sodann in dem Göttingenschen Gelehrtenazeiger Erwähnung fand. "In der letzten Versammlung der Societät der Wissenschaften legte einer unserer nun abgehenden Gelehrten Mitbürger, Balthasar, Freyherr von Campenhausen, Russisch kaiserlicher Translateur des Reichskollegii auswärtiger Angelegenheiten, des königl. Histor. Instituts corresp. Mitglied, einen Entwurf von sechs verschiedenen Generalcharten über das russische Reich vor".[75] Er verfaßte ferner "Auswahl topographischer Merkwürdigkeiten des St. Petersburgischen Gouvernements" (Riga 1797); "Elemente des russischen Staats-Rechts oder Hauptzüge der Grund-Verfassung des russischen Kayserthums" (Göttingen 1792); "Liefländisches Magazin oder Sammlung publicistisch-statistischer Materialien zur Kenntnis der Verfassung und Statistik von Liefland" (Gotha 1803); "Genealogisch-chronologische Geschichte des allerdurchlauchtigsten Hauses Romanow und seines vorälterlichen Stammhauses" (Leipzig 1805) und weitere kleine Schriften.

Ernst (1845–1922) war der Autor der Geschichte des Geschlechts der v. Campenhausen (Riga 1908). Er ist auch der Herausgeber der Memoiren der Ernestine (1810–1902), verh. Baronin Schoultz-Ascheraden (Riga 1908).

Hermann Johann (1871–1919) war von Beruf Jurist, der als deutscher Untertan im deutschen Landesdienst in Dieuze und Metz/Lothringen beschäftigt gewesen war, bevor er nach Livland zurückkehrte, als Arrendator das Gut Schaggat bewirtschaftete und dabei familiengeschichtlich arbeitete. Ihm verdanken wir eine kurze Biographie von Freiherr Pierce Balthasar von Campenhausen (Riga 1910) und vor allem die leider nur bis zum 1. Bande gediehene Biographie von Freiherr Balthasar von Campenhausen (1689–1751) Teil 1 (o.J.).

Burchhard Hermann Leonhard (Leon) (1872–1949) versuchte sich erfolgreich als Schriftsteller von Tier- und Jagdgeschichten: u. a. Nordische Bilder (Leipzig 1926) und Zwischen Ostsee und Eismeer. Tier- und Jagdgeschichten (Stuttgart 1942).

Mehrere Familienangehörige haben Lebenserinnerungen geschrieben. Herausragend sind die im Campenhausen-

Archiv erhaltenen, nicht gedruckten Erinnerungen der Helene-Juliane, geb. v. Straehlborn (1703–1775), der zweiten Frau des Generalleutnants. Diese ungemein tüchtige, fromme und ordnungsliebende Frau hinterließ neben einer großen Menge von Archivalien "Ein Diarium sowohl von meinem Geschlechte als von meinen eigenen Geburt wie auch Was in meinem und meiner Familie leb-Zeit an Merckwürdigkeiten vorgekommen". Darin finden sich ein Lebenslauf ihres Vaters, Nachrichten über ihre Geschwister, ihr eigenes Leben, ihren Mann, ihre Kinder und Enkel, auch ihr letzter Brief an ihren Mann als Kopie. Gedruckt wurden die Memoiren der Ernestine, verh. Baronin Schoultz-Ascheraden (1810–1902). Sie wurde alt und lebte über 50 Jahre als Witwe. Auf Wunsch der Familie schrieb sie Memoiren, die lesenswert sind. Sie sind eine wichtige Grundlage für das in Deutschland viel gelesene Werk "Vorfahren und Nachkommen" (Heilbronn 1961) des Schriftstellers Siegfried v.Vegesack, dessen Mutter Janet (Jenny) Constance Clementine (1849–1932), eine Campenhausen aus Wesselshof war. Sie selbst hat (nicht gedruckte) "Bilder der Vergangenheit" hinterlassen. Nicht gedruckte, im Familienarchiv enthaltene Erinnerungen gibt es ferner von Alice, verh. v. Sivers (1877–1971), Amalie (Emmy), geb. v. Samson-Himmelstjerna (1841–1925). Ihr Sohn Balthasar (1870–1919), der später ein Opfer der Bolschewiken-Revolution werden sollte, hinterließ einen Bericht über die Revolution 1905 "Aus einem stillen Winkel Lieflands". Ebenso seine Frau Lilli, geb. v. Löwis of Menar (1876–1942) mit einem Schwerpunkt in der Bolschewikenzeit, aber auch die Verbannung ("Reise nach Sibirien", 1915) und spätere Erlebnisse bis zur Umsiedlung nach Moorfelde/Warthegau betreffend.

Der Vollständigkeit halber verweise ich auch auf die unten abgedruckten "Erinnerungen an Orellen" von Hans (1903–1989) aus dem Jahr 1976.

Rudolfs Ehefrau Else, geb. v. Klot (1883–1966), hat Erinnerungen hinterlassen, die sie 1947 in der Zeit größten Mangels nach dem Kriege geschrieben hat, nachdem sie mit abenteuerlichen Erlebnissen aus dem sowjetischen Herrschaftsbereich in den Westen geflohen war. Diese Erinnerungen sind deshalb interessant, weil auch das Leben in Riga nach der Enteignung (1920) in wirtschaftlicher Not und Bedrängnis und nach der zwangsweisen Umsiedlung in den Warthegau 1939 und das Ende des Krieges mit dem Erlebnis der russischen Eroberung (1945) farbig dargestellt werden.

*

Musische Begabungen kamen vor, führten aber meist nicht zu überdurchschnittlichen Leistungen. Musik spielte eine Rolle, wenn auch nicht immer da, wo der Leser der Vegesackschen Romane sie vermutet. Die dort geschilderten musisch verträumten Spinnereien Christophs sind reine Erfindung, wie die angebliche Begegnung mit Goethe. In musischer Hinsicht verließ man sich in der Familie mehr auf die Gaben der eingeheirateten Ehefrauen: Else, geb. v. Klot (1883–1966), spielte konzertreif Klavier und brach eine beginnende Künstlerkarriere ab, um Rudolf (1879–1961) zu heiraten. Lilli, geb. v. Löwis of Menar (1876–1942), spielte Klavier und sang akzeptabel. Alice, geb. Guillemot de Villebois (1898–1966), spielte vorzüglich Klavier, wurde mehrfach zum Vorspiel vor dem in Doorn/Holland im Exil lebenden Kaiser Wilhelm gebeten. Marie, geb. Bassermann (1876–1953), brachte es in Heidelberg zur Vortragskünstlerin und Gesanglehrerin.

Erfolgreicher war die Familie in den bildenden Künsten: Die Brüder Erich Heinrich Balthasar (1872–1926) und Hubert Reinhold Friedrich (1881–1925) malten. Bodo (1898–1988) war ein seinerzeit bekannter Maler und vor 1945 Professor an der Hochschule für bildende Künste in Berlin. In Schweden wurde er ein bekannter Graphiker, dessen Ansichten von Städten aus dem Baltikum, aber auch aus Schweden, zum Teil aus der Vogelperspektive, sich großer Beliebtheit und Verbreitung erfreut haben. Sie sind bis heute zu sehen, zum Beispiel hängt im Rathaus von Stade die von Bodo hergestellte Ansicht der schwedischen Stadt Karlshamn, ein Gastgeschenk der Partnerstadt.

*

Mit dem 20. Jahrhundert endet die Geschichte der Familie Campenhausen in Livland. Die Bolschewikenzeit hatte fast alle überlebenden Familienmitglieder bereits nach Deutschland fliehen lassen. Der lettische Staat begann 1920 mit der Enteignung der Deutschen und der Vernichtung ihrer wirtschaftlichen Existenz. Einige versuchten sich in Lettland zu halten, zum Beispiel Lilli, geb. v. Löwis of Menar (1876–1942), in Orellen mit Tochter Adline (1897–1989) und Sohn Axel (1905–1933), der in Wenden eine Anwaltskarriere begann, aber auch Rudolph (1890–1961) mit seiner Frau Else, geb. v. Klot (1883–1966), die anschauliche

Lilija fon Kampenhauzena ar dēliem Hansu un Akselu.
Foto, ap 1912. g. Kat. 3. 29.

Freifrau Lilli von Campenhausen mit ihren Söhnen Hans und Axel.
Foto, um 1912. Kat. 3. 29.

Erinnerungen an die materiell bedrängte Zeit in Riga hinterlassen haben. 1939 wurde der Hitler-Stalin-Pakt geschlossen, der zur zwangsweisen Aussiedlung der Deutschen in den Reichsgau Wartheland, die frühere preußische Provinz Posen, führte. Klugerweise mißtraute Lilli dieser Unternehmung und schickte Archiv, Gemälde und Möbel, soweit sie nicht als Kulturgut von Lettland beschlagnahmt wurden, direkt nach Wehrda/Kreis Hünfeld. Hier wohnte Sohn Oskar (1899–1944), dessen Ehefrau Gudrun, geb. Freiin v. Stein zu Nord- und Ostheim (1903–1968), auf ihrem Waldgut der Flüchtlingshabe einen Unterschlupf bot. Dadurch sind die für die Geschichte der Familie so wichtigen Dokumente und Bilder erhaltengeblieben. Sie selbst wurde, wie andere Familienmitglieder, im Warthegau mit polnischen Gütern ausgestattet, welche Lilli aber nicht zu Eigentum annahm, sondern nur für die Kriegszeit zu verwalten sich bereit erklärte. Wer im Warthegau angesiedelt worden war, mußte sich im Januar 1945 mit dem Treck nach Westen durchschlagen, so Rudolf (1879–1961) mit Else, geb. v. Klot (1883–1966); Adline (1897–1989); Ernst (1900–1953) und Sophie (Susi), geb. Freiin v. Rosen (1902–1982), mit Gisela (geb. 1928), Hermann (geb. 1930), Balthasar (geb. 1934) und Rembert (geb. 1940). Im Verhältnis zu den schrecklichen Blutopfern, welche die Letten durch mehrmalige sowjetische Besetzung erleiden mußten, sind die umgesiedelten und später geflohenen Angehörigen der Familie Campenhausen noch glimpflich davongekommen. In bürgerlichen Berufen haben sie überwiegend in Westdeutschland eine neue Existenz gefunden und sich zahlenmäßig wieder vermehrt. Die Geschichte der Familie ist insoweit noch nicht am Ende, aber das ist ein anderes Kapitel.

*

Das große Haus in Orellen ist seit 75 Jahren nicht mehr bewohnt. Daß es immer noch steht und keine wesentlichen Fäulnisschäden aufweist, zeigt, wie gut die Erbauer mit Holz umgehen konnten. Die Familie Campenhausen lebt heute verstreut in Deutschland und Schweden. Orellen ist seit der Befreiung der Welt vom Joch des Kommunismus wieder zugänglich. Jeder Besuch dort ist bewegend, schön und schmerzlich zugleich und läßt den Abstand zur Welt des alten Orellen spürbar werden. Als geistiger Bezugspunkt bleibt es gegenwärtig.

---

[1] Johann Hermann war verheiratet mit Agnes Margaretha Freiin Gyldenhoff. Von ihrem Vater, dem königlich schwedischen Kriegsrat, Gouverneur und Stadthalter zu Västerås, Balthasar, stammt der in der Familie Campenhausen mehr als zwanzig Mal vorkommende Vorname Balthasar.

[2] Bei Johann Christoph Brotze, Rigaer Ansichten, Menschen und Gebäude, Neudruck 1992, S. 251, heißt es dazu "Im Jahr 1748, da dieses Gebäude von neuem aufgebaut wurde, gab der Gen. Lieut. Balthasar v. Campenhausen, ein Abkömmling des Obbenannten Erzvogts, nicht allein etwas beträchtliches dazu; sondern er schenkte auch zum Besten der Dasigen Witwen ein Kapitel von 2.000,–Rthl. Und für die bey ihnen bestellte Betfrau ein Capital von 200,– Rthl. (...) Der Fundations-Brief des Erzvogts Camphusen ist nicht mehr vorhanden: Aber das Donationsinstrument des Gen. Lieut. v. Campenhausen deßen auf voriger Seite gedacht wird, ist noch da. Es ist Riga den 6. Jan. 1746 ausgefertigt, und darinn ausdrücklich gesagt, daß der erste Fundator von der derselben Familie gewesen sey". 1995 wurde das Gebäude im Zusammenhang mit dem als Hotel ausgebauten Konventshof modernisiert.

[3] Die Familie führte das alte Wappen, vgl. Polnisches Wappenbuch von Kaspar Niesiecki, S. J., hrsg. von Jan Nepomuk Bobrowicz, Bd. 5, Leipzig 1840, S. 29 f. (Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego S. J. I. Wydani Przez Jana Nep. Bobrowicza Tom V. W. Lipsku 1840, S. 29 f.)

[4] Oswald (1878–1960) und Rudolph (1879–1961) wurden über achtzig Jahre alt, Hans (1903–1989) wurde fünfundachtzig Jahre alt, Bodo (1898–1988) starb im neunzigsten Lebensjahr. Bei den weiblichen Angehörigen ist die Bilanz, wie generell bei den Frauen, günstiger. 6 wurden achtzig oder älter, 6 fünfundachtzig oder älter und 3 erlebten oder überschritten das neunzigste Lebensjahr.

[5] Nach den Fürsten Menschikov (1727), Dolgorukov (1728–1730) und Herzog Biron von Kurland (1730–1740) wurde Balthasar 1744 der vierte Oberkammerherr. Dazu Eric Amburger, Geschichte der Behördenorganisation Rußlands von Peter dem Grossen bis 1917, 1966, S. 91 ff.

[6] Zu ihm vgl. Ruth Slenczkas Lebensskizze des Generalleutnants unten S. 56.

[7] Brief an seinen Freund Lindner vom 5. Januar 1755, in: Johann Georg Hamann, Briefwechsel, hrsg. von Walter und Arthur Henkel, Bd. I (Wiesbaden 1955), Bd. II. S. 88.

[8] Johann Christoph: Bd. I, S. 39; 40; 42; 48; 55; 56; 73; 88; 202; Bd. II (Wiesbaden 1956), S. 448; 450. Leyon Pierce Balthasar: Bd. I, S. 40, 199, 202. Auch den Generalleutnant Balthasar (1689–1758) muß Hamann gekannt haben. Von Königsberg aus bittet er seinen Freund Gotthelf Lindner, den Direktor der Domschule in Riga "um des Pastor von Eßen Leichenpredigt auf den alten HE von Campenhausen", in: Hamann-Briefwechsel Bd. I., S. 408.

[9] Herder am 11./12. Mai 1769 an Hamann, in: Hamann Briefwechsel Bd. I, S. 447 ff.

[10] Zitiert nach Dr. C. A.Berkholz, Jakob Lange, Generalsuperintendent von Livland. Ein kirchengeschichtliches Zeitbild aus der Mitte des 18. Jahrhunderts, Riga 1884, S. 173 ff (177).

Weitere nicht gedruckte Reden zur Introduktion der Generalsuperintendenten Lenz 1779 und Zimmermann finden sich im Familien-Archiv unter Nr. 123 K.

[11] Hamann Briefwechsel Bd. I, S. 39 f. Auch später erkundigt sich Hamann gelegentlich nach "dem jungen v. C.", wo er denn nun in die Schule gehe, aaO., S. 199, 202.

[12] Das wird deutlich in der biographischen Skizze: Hermann Baron Campenhausen, Frhr. Pierce Balthasar v. Campenhausen. Beiträge zur Geschichte der Freiherrn v. Campenhausen, Beitrag 1, Riga 1910. Hier wird von einer Jahre dauernden aufwendigen Bildungsreise durch England, Frankreich, Italien und Deutschland berichtet. Dabei soll Leyon Pierce in Genf über zwei Jahre im Hause Voltaires gelebt und dessen Zuneigung genossen haben.

[13] Eine einheitliche Verwaltung der inneren Angelegenheiten ist in Rußland erst 1802 geschaffen worden. Vorher waren wichtige Aufgaben der inneren Verwaltung seit 1711 vom Senat wahrgenommen worden oder blieben auf verschiedene Sachbehörden verteilt. Der Senat wurde am 23. Februar 1711 als oberste Reichsbehörde sowohl für die innere Verwaltung als auch für die Justiz gebildet. Er bestand zunächst aus 9 Mitgliedern und einem Obersekretär. Seine Bedeutung hat im Laufe der Zeit stark geschwankt. Der Tätigkeitsbereich wurde durch die Ministerkonferenz und Günstlings-Herrschaft eingeschränkt. Der Verlust der Stellung des Senats als oberste Reichsbehörde vollzog sich in kaum

merkbaren Schritten. Dazu vgl. Eric Amburger, Geschichte der Behördenorganisation, S. 71 ff.

[14] Das 18. Jahrhundert war in Rußland erfüllt von Versuchen, das Gesetzbuch von 1649 durch ein neues zu ersetzen. Zu diesem Zwecke wurden im Laufe der Jahrzehnte acht Kommissionen einberufen. Am 30. Dezember 1796 schließlich wurde eine erste Kommission gebildet, die nur kodifizieren und kein neues Gesetzbuch schaffen sollte, die Kommission für die Zusammenstellung der Gesetze. Ihr gehörte Balthasar an. In Briefen schildert er, wie groß die damit verbundene Arbeitslast war. Dazu vgl. Eric Amburger, Geschichte der Behördenorganisation, S. 81 ff.

[15] M.K. (= Martin Körber), Oesel Einst und Jetzt, 1. Band, Arensburg 1887, S. 118–187 (hier: 118). Ein Zeitgenosse von Balthasars Wirken, Dr. v. Luce, schreibt in seinem Werke "Wohltätige Anstalten der Provinz Oesel 1815": "Es war ein Mann, der als ein treuer Diener des Staates jederzeit das Interesse der hohen Krone gewissenhaft berücksichtigte, dabei jedoch nie vergaß, daß jenes niemals von dem Interesse der Unterthaten getrennt sein kann. Er verband dabei sein Wohlwollen mit Einsicht, Lokalkenntniß mit statistischer Übersicht, sowie Amtspflicht mit rastloser Thätigkeit, ein Mann, dessen segensvolles Andenken in unserer Provinz- nie erlöschen wird".

[16] Martin Körber, aaO.., S. 170. Die hier skizzierten "Innovationen" wurden in der Zeitschrift "Kodumaar" Nr. 37 vom 17. September 1983 in estnischer Sprache mit einem Abbild des vermeintlichen Palais Campenhausen in Arensburg aufzählend in estnischer Sprache in Erinnerung gerufen, sind also auch in Estland noch nicht vergessen.

[17] Zur Biographie vgl. Johann Friedrich v. Recke, Karl Eduard Napiersky, Allgemeine Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland, Bd. I 1827, S. 322 ff.

[18] Die Hauptverwaltung für Rechnungsprüfung setzte sich zusammen aus der Reichsexpedition für Rechnungsprüfung, der Militär-Rechnungsexpedition, der Admiralitäts-Rechnungsexpedition und der Schwarzmeer-Rechnungsexpedition. Balthasar war der erste von insgesamt 15 Reichskontrolleuren, welche zwischen 1811 und 1917 amtiert haben. Eric Amburger, Geschichte der Behördenorganisation, S. 218 ff.

[19] Der Senat war damals das höchste Organ der kaiserlichen Zentralregierung in St. Petersburg. Er überwachte alle exekutiven und legislativen Vorgänge und fungierte zugleich als oberster Gerichtshof des Reiches. Am Ende des 18. Jahrhunderts war der Senat auf dem Höhepunkt seiner Bedeutung. Im gehörten 44 Mitglieder an, die durchwegs aus den drei obersten Rängen der Rangordnung ausgewählt wurden. Balthasar war Mitglied der dritten Abteilung, welche die Angelegenheiten von 13 Reichsprovinzen zu bearbeiten hatte, darunter Liefland, Estland und Kurland.

[20] Zusammen mit anderen Fachministerien wurde das Ministerium der inneren Angelegenheiten am 8. September 1802 gebildet. Balthasar war der 6. Minister von insgesamt 36, die zwischen 1802 und 1917 amtierten. Eric Amburger, Geschichte der Behördenorganisation, S. 132 ff.

[21] Nach dem Memoiren der Tante Ernestine, S. 24, 57, wurde Balthasar zu dieser Heirat durch die Brüder der Frau überrumpelt, die behauptet hatten, der Ruf der Schwester habe gelitten, während sie ihn, der auf einer Reise an einem russischen Orte krank befallen, im Hause ihres Vaters gepflegt habe. Jedenfalls haben sie so wenig Gemeinschaft miteinander gehabt, daß der Oncle Lorenz, der den Bruder besucht und bei ihm logiert hat, erst später erfuhr, daß dieser verheiratet war und seine Frau im anderen Flügel des Hauses lebte.

[22] August Wilhelm Hupel, Topographische Nachrichten von Lief und Ehstland, Riga 1774, S. 438.

[23] Ernst wurde Assesor, Kirchspielsrichter, Kreisdeputiert und schließlich Landrat und Oberkirchenvorsteher. Infolge eines Konflikts innerhalb der Ritterschaftsvertretung legte er mit sieben weiteren Landräten sein Amt nieder, wurde bei der Neuwahl 1870 aber erneut gewählt, während der Landmarschall Gustav v. Nolcken vom Amt zurücktrat. 1875 legte er das Landratsamt nieder und erhielt, eine ganz seltene Ehre, einen Ehrenstuhl im Landratskollegium. Er war als Landrat Mitglied der ersten vom Landtag des Jahres 1864 eingesetzten Steuerkommission. Später war er der Autor, der zusammen mit Fr. V. Jung-Stilling verfaßten "Offenen Briefe über die Livländische Grundsteuer-Reform", die 1876 mit dem Vermerk "Von der Censur erlaubt, Riga den 13. December 1876", erschienen sind. Diese kleine polemische Schrift zur Reform der ländlichen Besteuerung ist deshalb bemerkenswert, weil der Autor "nicht nur selbstverständlich hierbei die höflichsten Formen der Auseinandersetzungen wahrt, sondern auch mit .. Klarheit und Entschiedenheit (...) gegen eine bequeme Gleichmacherei die Forderung einer tatsächlichen, individuellen Gerechtigkeit in Schutz nimmt". Hans v. Campenhausen, Erinnerungen an Orellen, 1976, S. 14. Im Kampf um die Provinzialverfassung focht eine Adelspartei für die Aufrechterhaltung des adeligen Güterbesitzprivilegs, weil sie durch die Preisgabe dieses Vorrechts die politische Stellung der Ritterschaft bedroht wähnte, während eine andere, von der liberalen Landtagspartei unterstützte Fraktion, nachhaltig für die Wiederherstellung des alten bürgerlichen Güterbesitzrechts eintrat. Ernst (1813–1877) setzte sich als Landrat auf dem Landtag am 26. Februar 1862 mit einer Rede nachhaltig für die erste Richtung ein, vgl. Alexander v. Tobien, Die Livländische Ritterschaft in ihrem Verhältnis zum Zarismus und russischen Nationalismus, Bd. I, Riga 1925, S. 387; Bd. II, Berlin 1930, S. 81.

[24] Von ihm stammt die Schrift "Die alten Siegel der evangelisch lutherischen Kirche in Rußland" (Riga 1902), die entgegen dem etwas irreführenden Titel insbesondere die Siegel der Ostseeprovinzen Livland mit Oesel und Estland und erst im zweiten Teil die Kirchensiegel der Konsistorialbezirke St. Petersburg, Moskau, Warschau sowie der Kolonialgemeinden in Grusien behandelt.

[25] Heinrich Schaudinn, Deutsche Bildungsarbeit am lettischen Volkstum des 18. Jahrhunderts, 1937, S. 17.

[26] Balthasar begann eine "Annotation der Orellschen Schule, Wieviel und was für Bücher der Kuhdum und Orellschen Bauerschaft vom Hofe ohne Zahlung von anno 1734 an jährlich ist gegeben worden". Die lückenlose Schülerliste ergibt für die Zeit von 1734 bis 1775 eine durchschnittliche Schülerzahl von 50 Schülern bei einem livländischen Durchschnitt von 20 Schülern. In Lenzenhof sollen 1745 120 Kinder unterrichtet worden sein. Abdruck der "Annotation" bei W. v. Bock, Evangelische Allianz und Russische Diplomatie, Berlin 1872, Beilage B. 7. Zitate hier nach Schaudinn, aaO., S. 26, 60 ff.

[27] Schaudinn, aaO., S. 69, 81. Guntram Philipp, Die Wirksamkeit der Herrnhuter Brüdergemeinde unter den Esten und Letten zur Zeit der Bauernbefreiung. Forschungen zur internationalen Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, Bd. 5, Köln, Wien 1974, S. 282. Auch die Bauernbefreiung wurde in Livland nicht vom Staat in Angriff genommen und durchgeführt, sondern von der Livländischen Ritterschaft. Seit Ende des 18. Jahrhunderts folgte sie der Erkenntnis, daß das Wohlergehen der Bauern mit dem wirtschaftlichen Gedeihen der Gutsherren gleichbedeutend sei. Vgl. Alexander v. Tobien, Die Bauernbefreiung in Livland, in FS für Friedrich Julius Neumann, Tübingen 1905, S. 1–45, hier S. 40.

[28] Johann Christoph Brotze, Rigaer Ansichten, Menschen und Gebäude, Band 1, Neudruck Riga 1992, S. 281.

[29] In den Baltischen Provinzen bestanden ein Oberkonsistorium für Livland (mit Stadtkonsistorien in Dorpat und Pernau) und Provinzialkonsistorien in Estland, Oesel, Pilten und Kurland und selbständigen Stadtkonsistorien in Riga und Reval. Nach dem Regierungsantritt Alexanders des I. 1801, begannen alsbald Versuche zur Schaffung einer einheitlichen Verfassung der Evangelisch-Lutherischen Kirche für das ganze russische Reich. Nach Schaffung einer Hauptverwaltung für die "fremden Konfessionen" (1810) erfolgte 1819 die Bildung eines Evangelischen Generalkonsistoriums. Dieses ist nicht zur Entfaltung

einer nennenswerten Tätigkeit gekommen bis zur durchgreifenden Neuordnung durch das Kirchengesetz für die Evangelisch–Lutherische Kirche in Rußland vom 28. Dezember 1832, neben dem sich nur die Konsistorien im Baltikum halten konnten. Eric Amburger, Geschichte der Behördenorganisation, S. 177 ff.

[30] Das Gesetz für die evangelisch lutherische Kirche in Rußland von 1832 hat die Kirchenverfassung, welche noch aus der schwedischen Zeit stammte, unberührt gelassen. Die hinsichtlich der Oberkirchenvorsteher- und Kirchenvorsteherämter geltenden gesetzlichen, meist aus schwedischer Zeit stammenden, Vorschriften sind niemals codifiziert worden, sondern nur in der aus dem Jahre 1834 stammenden privaten nicht gedruckten, sondern nur lithographierten Sammlung von Christoph (1780–1841) vereinigt. Diese einzige inoffizielle Systematisierung wurde in allen kirchlichen und vielen weltlichen Verfassungsbehörden als unentbehrlich geschätzt. Generalgouverneur Sinowjew war von der Kirchspielsverfassung so sehr eingenommen, daß er die bisher offiziell nicht herausgegebene Campenhausensche Gesetzessammlung ein halbes Jahrhundert später ungekürzt in die russische Sprache übersetzen und nebst deren Ergänzungen als verbindlich publizieren ließ (Riga 1888). Dazu Alexander v. Tobien, Die Livländische Ritterschaft in ihrem Verhältnis zum Zarismus und russischem Nationalismus, Bd. I, Riga 1925, S. 463, 468.

[31] Dazu, mit vielen Hinweisen auf die Familie Campenhausen, Alexander v. Tobien, Die Livländische Ritterschaft, Bd. 2, Berlin 1930, S. 40 ff., 116 ff., 126 ff.; Heinrich Schaudinn, Deutsche Bildungsarbeit am lettischen Volkstum des 18. Jahrhunderts, München 1937; Guntram Philipp, Die Wirksamkeit der Herrnhuter Brüdergemeine unter den Esten und Letten zur Zeit der Bauernbefreiung. Forschungen zur internationalen Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, Bd. 5, Köln, Wien 1974 und Eduard Winter, Halle als Ausgangspunkt der deutschen Rußlandkunde im 18. Jahrhundert, Berlin 1953.

[32] Philipp aaO., S. 325–346, hier 331, 333, 336 ff.

[33] Der Gnadenbrief der Kaiserin Katharina II. vom 11. Februar 1764 für die Herrnhuter mit der Einladung, sich in Rußland niederzulassen, zielte auf Südrußland. Er war nicht für die Ostseeprovinzen gedacht, vgl. V. Tobien, Die Livländische Ritterschaft Band II, 1930, S. 126 f.

[34] Philipp aaO., S. 361.

[35] So die Vorsteher des Livländischen Werkes (1755–1785) Peter Hesse, Martin Hardwig, Isaak Bourquin († 1855) und der Neuwelkesche Anstaltsdirektor Jaques Pierre Sam. Voullaire (1780–1833). Ablesbar ist Herrnhuterei auch an der Schule, die gleichzeitig mit dem Herrenhaus in Orellen in unmittelbarer Nachbarschaft errichtet wurde und dort bis heute steht.

[36] Winter, Halle als Ausgangspunkt, S. 67.

[37] Wiedergabe des Gespräches bei Winter, Halle als Ausgangspunkt, S. 67 f. unter Bezugnahme Th. Geissendörfer, "Briefe an Aug. Herm. Francke, in: Illinois Studies in Language and Literature, Vol XXV, Urbana 1939, S. 188 ff. Das verdienstvolle Werk von Winter läßt gerade im Blick auf den religiösen Sachverhalt Schwächen erkennen. Er zollt der DDR, wo das Buch entstanden ist, Tribut, in dem er den Gegenstand möglichst unter Absehung religiöser Fragen behandelt. So mutmaßt er, daß es Peter dem Großen bei den wiederholten intensiv Gesprächen mit dem Generalleutnant über Halle, Pietismus, Bibelübersetzung, Anleitung zum Christentum usw. nicht um religiöse Fragen gegangen sei, sondern nur um den Import tüchtiger Lehrer aus Halle. Er unterstreicht zwar die Detailkenntnis des Zaren von den Zuständen in Halle, "Eine wirklich innere Anteilnahme verrät das Gespräch keineswegs", S. 69.

[38] Hier war 1728 eine weitere lutherische Kirchengemeinde gegründet worden. Sie war ebenfalls pietistisch orientiert und wurde von dem Hallenser Trefurt geleitet, der zuvor in Balthasars Hause als Erzieher tätig gewesen war, Winter, aaO., S. 97.

[39] An seine Stelle trat bei Balthasar Pastor Loder, der spätere Rektor des Lyzeums in Riga.

[40] Die Franckeschen Stiftungen versuchten auch mit ihrem Medikamentenhandel in Rußland Einfluß zu gewinnen. Aus Bestellungen von Balthasars erster Frau Margarethe, geb. Lilliengren, der Hofdame der Kaiserin Katharina, geht jedenfalls hervor, daß die Universalmedizin "Essentia dulcis" in großen Mengen geordert wurde, auch für den Zaren. Schriften in tangutischer und mongolischer Sprache, die kriegsgefangene schwedische Offiziere mitgebracht hatten, schenkte Balthasar dem Museum der Franckeschen Stiftungen.

[41] Das schließt Konflikte im Einzelfall nicht aus. So mußte Balthasars Witwe Helene Juliane, geb. v. Straelborn (1703–1775), auf die Beschwerde eines Bauern hin, aufgefordert werden, eine orelensche Magd als Braut ihrem Manne "keines Weges weiter vorzuenthalten, noch sich dessen vorhabende Ehe zu widersetzen, sondern ihm den gewöhnlichen Trauschein unweigerlich zu erteilen" und sich dem "obrigkeitlichen Patent von 1733 entsprechend zu verhalten". Nachweise bei Schaudinn aaO., S. 143, Anm. 33.

[42] Philipp, aaO., S. 275.

[43] Philipp, aaO., S. 274.

[44] Philipp, aaO., S. 147. Anm. 104.

[45] Daß Mißtrauen war insofern begründet, als die Brüder unbewußt unter dem Schutze von Freunden der Ritterschaft praktisch die herrnhutische Gemeindeverfassung einführten und damit ungewollt die Autorität der Landeskirche beeinträchtigten. Die letzte Verantwortung trugen hier nämlich nicht Pastoren, sondern Diakone und "Gehülfen", wobei Letten und Esten erstmals eine aktive Rolle im kirchlichen Leben spielten.

[46] Graf von Zinzendorf eilte darauf unter dem Pseudonym v. Kachow in den Osten, um zu den Vorwürfen Stellung zu nehmen und die Brüderarbeit neu zu ordnen. Er wurde aber gleich bei seiner Ankunft in Riga verhaftet und vom 23. Dezember 1743 bis zum 12. Januar 1744 in der Zitadelle gefangen gesetzt. Angeblich hat Balthasar (1689–1758) bei der Freilassung Zinzendorfs mitgewirkt. Dieser mußte das Land unverrichteter Dinge wieder verlassen.

[47] Zitiert nach Guntram Philipp, Die Wirksamkeit der Herrnhuter, S. 165 f. Ausführlicher Extrakt eines Briefes von Balthasar vom Januar 1744 dazu im Herrnhuter Archiv R. 19 G, a, 4. 19.

[48] Zu diesem Vorgang Marianne Doerfel, Ein Brief des russischen Reichskontrolleurs Balthasar v. Campenhausen zur Verteidigung der Brüdergemeine aus dem Jahre 1823, in: Unitas Fratrum, Zeitschrift für Geschichte und Gegenwartsfragen der Brüdergemeine 25 (1989), S. 33 ff. Der Brief an Paulucci ist hier gedruckt, S. 45 ff.

[49] Philipp, aaO., S. 306. Dieses Gesetz für die evangelisch-lutherische Kirche in Rußland von 1832 hat die livländische Kirchenverfassung, die noch aus schwedischer Zeit stammte, unberührt gelassen. Deshalb behielt die Gesetzessammlung von Christoph (1780–1841) Bedeutung (vgl. Anm. 23).

[50] Philipp, aaO., S. 214, Anm. 108.

[51] Diese hatte sich förmlich aufnehmen lassen. Sie hielt Diener und Equipage, trat aber ganz in Herrnhuter Tracht auf: "Das Eigenthümliche Häubchen mit dem weißen Witwenbande, zwar ein seidenes Kleid, aber kein Kragen, sondern ein klares, etwas steifes Musselintuch über die taille dreieckig gesteckt". Memoiren der Tante Ernestine, S. 44.

[52] Johannes Precht, Die Vorschläge Balthasar Frhr. v. Campenhausens zur Reform der Forstwirtschaft in Liefland 1778, in: Zeitschrift für Ostforschung 37 (1988), S. 267 276; Hubertus Neuschäffer, Kleine Wald und Forstgeschichte des Baltikums Lettland und Estland (1991), S. 8. Zum folgenden S. 48 ff. Die Bedeutung Balthasars für die Forstwissenschaft und, -praxis gelangte zur Kenntnis der Wissenschaft erst durch die Arbeit von A. Mathiesen über die Geschichte der Forsteinrichtung 1924–1935, nachdem schon J. W. L. Luce 1815 die Forsteinrich-

tungsarbeiten vom Jahr 1775 im Staatswald auf der Sworbe erwähnt und beschrieben hat. 1888 gab der Forsteinrichtungsarbeiten (Gehilfe des Forstmeisters) am Forstamt Arensburg, G. Fichtenberg, schon eine Übersicht darüber. Schon 1845 hatte A. F. Hueck die Forsteinrichtungsarbeiten Balthasars auf seinen Gütern Lenzenhof und Orellen dargestellt. In der Nachkriegszeit verdienen Erwähnung die Arbeiten von I. Etverks (1982), T. Meikar (1985) über die Forsteinrichtung auf der Sworbe. Aus der deutschen Literatur ist wichtig namentlich J. Precht über Balthasars Plan zur Organisation der Forstwirtschaft in Liefland aus dem Jahr 1775 (Xerokopie). Er stützt sich auf alle vorangehenden Veröffentlichungen und gibt ein zusammenfassendes Bild Balthasars. Einen würdigenden Artikel im Anschluß an die Jubiläumsfeierlichkeiten, die 1901 zum 255. Geburtstag Balthasars in Arensburg abgehalten wurden, vermittelt der Artikel von Toivo Meikar in der estnischen Zeitschrift "Estlands Wald": "Eesti Mets" 3/ 1990.

[53] Ich stütze mich hierbei auf die Arbeit von Johannes Precht, Die Vorschläge (...) zur Reform der Forstwirtschaft (Anm. 52). Diese Instruktion wurde 1924 von Prof. A. Mathiesen ins Estnische übersetzt und kommentiert: A. Mathiesen: 1782 aasta juhatuskiri Liivimaa ja Saaremaa kroonumetsnikkudele (Die Instruktion für die Kronförster und Oesels aus dem Jahre 1782), in: Eesti Mets 1927, Nr. 11/12, S. 129 131, Nr. 13 14, S. 148 151, Nr. 15/16, S. 168 171, Nr. 17 18, S. 185 f., Nr. 19/29, S. 202 f., Nr. 21/22, S. 222–224. Mathiesen vertritt die Ansicht, daß die Instruktion ein Vorläufer des ersten Gesamtrussischen Forstgesetzes aus dem Jahre 1802 sei. 1982 und 1985, also noch in sowjetischer Zeit, erschienen in Estland Artikel, die der Instruktion Campenhausens und einer Forsteinrichtungsarbeiten auf Oesel gedachten: 1I Etverk: Tänapäevane minevikus. 200 aastat Campenhauseni juhendit (Heutiges in der Vergangenheit. 200 Jahre seit Campenhausens Instruktion), in: Esti Loodus 25 (1982), S. 73–78, T. Meikar: Saarema –riikliku metsamajanduse häll Eestis (Oesel — die Wiege der staatlichen Forstwirtschaft Estlands), in: Eesti Loodus 28 (1985), S. 742–745.

[54] Eingehende Inhaltsangabe der elf Kapitel Johannes Precht, Die Vorschläge zur Reform der Forstwirtschaft (Anm. 52), S. 269 ff.

[55] Precht vermutet, daß Balthasar mit seinen, von ihm sogenannten "halbreifen Kenntnissen", in St. Petersburg einer der "forstgerechtesten" Männer gewesen sei und bei dem im Jahr 1802 schließlich verabschiedeten russischen Forstgesetz mitgearbeitet habe. Das sei schon von Mathiesen 1924 vermutet worden. Klarheit hierüber ist aus Balthasars Briefkonzepten der letzten Jahre aus St. Petersburg zu gewinnen. Sie sind im Campenhausen–Familienarchiv in mehreren Mappen enthalten: Fasc. 216 F, 216b F, 221 F, 222 F, 223 F und Briefe aus Nr. 235 aus dem Jahr 1797. Eine Überprüfung sehe ich vor.

[56] Eine Anschauung von der Erziehung im Pädagogium der evangelischen Brüdergemeine einerseits, durch die mit Briefen aus der Entfernung intensiv einwirkenden Eltern andererseits, gibt die Arbeit von Marianne Dörfel, Erziehung und Charakterbildung im 18. Jahrhundert: Die Jugend des russischen Reichskontrolleurs Balthasar v. Campenhausen, Nordost-Archiv 20 (1987), S. 109–130. Einen Einblick in die spannungsreiche Erziehung durch Briefe und beauftragte Pädagogen par distance vermittelt die Biographie von Frhr. Pierce Balthasar v. Campenhausen von Hermann Baron Campenhausen (1910).

[57] Die Buchführung des Vaters gibt präzisen Aufschluß über die Erziehungskosten der Söhne Balthasar und Hermann. Sie betrugen 1783 233 und 215 Rthl; 1784 353 und 326 Rthl; 1785 339 und 294 Rthl; 1786 332 und 299 Rthl; 1787 377 Rthl; 1788 360 und 290 Rthl; 1789 411 und 304 Rthl; 1790 für Balthasar, der zum Studium nach Wittenberg und Göttingen ging, 405 Rthl, für Hermann 320 Rthl. Philipp, Die Wirksamkeit der Herrnhuter, S. 280, Anm. 27.

[58] Dazu Marianne Doerfel,: Die Jugend des Russischen Reichskontrolleurs Balthasar v. Campenhausen, aaO. (oben Anm. 46)

[59] Diese Briefe liegen im Unitätsarchiv in Herrnhut. Als beide Eltern ihre Kinder Balthasar und Hermann aus Livland in das Pädagogium der Brüdergemeine brachten, hinterließ Balthasar eine Erziehungsanweisung vom 17. September 1779. Sie ist mit ihrer schönen Handschrift abgebildet bei Marianne Doerfel, aaO., (oben Anm. 46), S. 126, 127. Aufschlußreich für das außerordentliche Interesse Balthasars (1745–1800) an den Einzelheiten der Erziehung seiner Söhne im Blick auf deren künftige Verwendung: Heide Whelan, Balthasar Baron Campenhausen, And Sons: Making the Baltic Civil Servant, in: Journal of Baltic Studies XVIII (1987), S. 45–62. Weitere Briefe dazu im Familienarchiv.

[60] Mit dem Sinn für Humor und Scherze war Hans in der Familie nicht allein. Schon sein Großvater Balthasar (1843–1905) war klug, hochgebildet, ungewöhnlich witzig und hat mit seinem Witz auch manchen gekränkt. Die berühmte Anekdote mit "Trampedach" hat er erfunden: Der Apotheker Trampedach habe als Verehrer des Reichskanzlers Bismarck diesen um die Erlaubnis gebeten, seinen Sohn mit Vornamen Bismarck nennen zu dürfen. Bismarck habe leutselig geantwortet, daß ihm das eine Freude sei. "Sollte es Gott gefallen, mir in meinem hohen Alter auch noch einen Sohn zu schenken, so bitte ich schon jetzt um die Erlaubnis, ihn mit Vornamen Trampedach nennen zu dürfen". Angehörige der Familie Trampedach sollen bis ins 20. Jahrhundert jeden gefordert haben, der die erfundene Geschichte weitertrug.

[61] Bei ihrer Hochzeit trat Leocadie erstmals mit dem brillantenen Namenszug des Kaisers, der Chiffre der Hoffräulein auf. In der Ernennungsurkunde wurde dabei des Reichskontrolleurs Balthasar (1772–1823) gedacht: "In dankbarer Erinnerung an die treuen Dienste des Oncles Balthasar Balthasarovitsch, vom Kaiser Alexander I.", wie Tante Ernestine sich erinnert (S. 62).

[62] Noch Hans (1903 1989) berichtete, daß er als Kleinkind lettisch sprach, bevor er des Deutschen mächtig wurde.

[63] Ernst Baron Campenhausen, Zur Bevölkerungsstatistik, in: Baltischen Bürgerkunde. Versuch einer gemeinverständlichen Darstellung der Grundlagen des politischen und sozialen Lebens in den Ostseeprovinzen Rußlands, Hrsg. von Carl v. Schilling und Burchard v. Schrenck, Band I, 1908, S. 361. Der Verfasser stützt sich bei seinen Angaben auf die Amtlichen Publikationen des Petersburger Zentral-Statististischen Comitees über die Zählungsresultate, Band XXI, Livland (1905).

[64] Bei dessen Nachfolger Alexander III. (1881–1894) hatte die chauvinistisch nationalistische Deutschenfeindschaft der Panslavisten auch den Zarenhof erreicht. Alexander III. verlangte ein Strafgeld schon vor seiner Thronbesteigung, wenn an seinem Tische deutsch gesprochen wurde. Heiter erlegte Alexander II. schon gleich zu Beginn der Mahlzeit seinen Obolus, weil er sich das Deutsch auch von seinem Sohn nicht verbieten lassen wollte. Dazu R. Wittram, Die Entdeutschung der russischen Staatsführung seit der Mitte des 19. Jahrhunderts, Jahrbücher der Akademie der Wissenschaften in Göttingen (1942/1943), 1943, S. 52.

[65] Erst 1809 wurden Russischkenntnisse für den Dienst in der staatlichen Verwaltung gefordet.

[66] In den Memoiren der "Tante Ernestine", verheiratete Baronin Schoultz Ascheraden (1810–1902), wird geschildert, wie ein aus problematischen Familienverhältnissen stammender Vetter Peter († nach 1826), Sohn des Schriftstellers Pierce (1746 1807), den Cousinen russische Sprachstunden erteilte. Bezeichnenderweise ist er später aus dem Blickfeld verschwunden, soll orthodox geworden sein und eine Russin geheiratet haben. Der Hinweis läßt lediglich erkennen, daß die spätere dezidierte Ablehnung des Russischen früher nicht üblich war. Auch "Tante Ernestine" sagt in ihren Memoiren freilich auf S. 20, 28 "Russisch zu lernen fiel niemand ein" und von den Russischstunden bei Vetter Peter hatte sie zwar russisch lesen und schreiben gelernt. "Hernach habe ich nie wieder russisch gelernt und von diesem Unterricht nur so viel nachbehalten, daß ich die Buchstaben kenne und Adressen nachmalen kann". Zur Ver-

nachlässigung russischer Sprachkenntnisse bei Balthasar (1745–1800), aber auch anderen Balten, vgl. Heide Whelan, Balthasar Baron Campenhausen, and Sons: Making the Baltic Civil Servant, in: Journal of Baltic Studies XVIII (1987), S. 52 f.

[67] In den Memoiren der Tante Ernestine heißt es zum Tode Kaiser Alexander I. 1825: "So jung man damals war, wir trauerten alle aus Herzensgrund, jedem war schon die Liebe zu dem Herrscherhause in der Wiege eingeimpft worden, und nun vollends dieser Kaiser mit dem wohlwollenden liebevollen Gemüth" (S. 69). Das Trauerritual wurde übrigens auch im fröhlichen Karlsbad eingehalten. "Ich freute mich auf die bunten Kleider, die für Dresden in Aussicht standen, denn mit noch kaum 16 Jahren, wo einem die Welt, so wie mir damals, nur in rosa schimmert, trägt man immer nur grau etwas contre coeur" (S. 72).

[68] Balthasar (1843 1905) war als Landrat und als einer der vier Oberkirchenvorsteher beim Kampf gegen die Russifizierung der Volksschulen wesentlich beteiligt. Er gehörte zu den von v. Tobien so genannten Vertretern "der unentwegten Reformfreunde" im Kampf um die Provinzialverfassung. Im Kampf gegen die Russifizierung der Mittelschulen gehörte Eduard aus Ilsen (1846–1909) als Kreisdeputiert zu den energischen Befürwortern der Schließung der ritterschaftlichen Schulen. Mit großer Majorität entschied der Landtag in diesem Sinne am 20. Oktober 1888 und bestimmte zugleich, daß in den Städten Riga, Dorpat und Pernau mit Unterstützung der Ritterschaft Pensionate zu errichten seien, um denjenigen Eltern, die nicht vom flachen Lande in die Stadt überzusiedeln vermögen, die Möglichkeit zu bieten, ihre die Schule besuchenden Kinder außerhalb des Hauses gut und sicher unterzubringen. Vgl. Alexander v. Tobien, Die Livländische Ritterschaft, Bd. I 1925, S. 292, 266, 398.

[69] Diese Briefe sind erhalten und geben ein anschauliches Bild vom Orellen der 1880er Jahre.

[70] Dazu Heinz Pirang, Das Baltische Herrenhaus, Teil 1, 1926, S. 49.

[71] Dazu Heinz Pirang, Das Baltische Herrenhaus, Band 2, (1928), S. 23.

[72] Dazu Alexander v. Tobien, Die Bauernbefreiung in Livland, in FS für Friedrich Julius Neumann, Tübingen 1905, S. 1 45, hier: 22 ff.

[73] v. Tobien, ebenda, S. 42, nennt das gesamte durch den Roten Strich festumgrenzte Bauernland dergestalt, daß die Pacht oder eigentumsweise Nutzung ausschließlich Mitgliedern der Bauerngemeinden gesichert wurde.

[74] Diese Schrift erschien in demselben Verlag Vandenhoeck & Ruprecht, der später Schriften anderer Glieder der Familie Campenhausen herausbrachte: so von Hans (1903–1989), Die Idee des Martyriums in der alten Kirche (1936), Theologenspieß und -spaß. Christliche und unchristliche Scherze (7. Auflage 1988) und von Axel (* 1934) Erziehungsauftrag und staatliche Schulträgerschaft. Die rechtliche Verantwortung für die Schule (1967) und Kirchenrecht und Kirchenpolitik, Stellungnahmen im kirchlichen Zeitgeschehen (1996).

[75] Göttingische Anzeigen von gelehrten Sachen unter Aufsicht der königl. Gesellschaften. 178. Stück. Den 8. November 1792, S. 1777–1781; Rezension des Versuchs einer geographisch statistischen Beschreibung der Statthalterschaften des Russischen Reichs, ebenda, S. 1781–1783.

Ungurmuižas cēlājs ģenerālleitnants brīvkungs Baltazars fon Kampenhauzens (1689–1758)[1]

Ruta Slencka

Zviedru un poļu dienestā pavadītā jaunība

Baltazars nāca pasaulē Stokholmā 1689. gada 30. jūnijā kā desmitais no ģimenes vienpadsmit bērniem un kā astotais dēls. Seši viņa vecākie brāļi, kā arī jaunākais brālis miruši bērnībā, viens kritis Ziemeļu karā, tā ka bez Baltazara karu pārdzīvoja vēl tikai viņa abas māsas un vecākais brālis Johans.

Baltazara tēvs Johans Hermans bija pulkvedis un kopš 1696. gada Rīgas citadeles komandanta vietnieks. Viņa māte Agnese Margarēta bija zviedru galminieka brīvkunga

Fon Kampenhauzenu miniatūrportreti. No Ungurmuižas. Augšā pa kreisi — ģenerālleitnants Baltazars fon Kampenhauzens jaunībā, pa labi — viņa tēvs Johans Hermans fon Kampenhauzens. 18. gs. B. fon Kampenhauzena īpašumā Meinerchāgenā.

Miniaturen der Familienangehöriger von Campenhausen. Aus Orellen. Oben links: Generalleutnant Balthasar von Campenhausen in seiner Jugend, rechts: sein Vater Johann Hermann von Campenhausen. 18. Jh. In Besitz von B. von Campenhausen, Meinerzhagen.

Baltazara fon Gildenhofa meita, kuram pateicoties Kampenhauzenu ģimenē ienāca vārds Baltazars.

Par Baltazara bērnību zināms maz. 1720. gadā sastādītais Kampenhauzena dienesta gaitu apraksts grenadieru pulkā satur ziņas par viņa militāro karjeru.[2]

Vadoties pēc ierakstiem dienesta gaitu aprakstā, Baltazars, vēl zēns būdams, devies Ziemeļu karā un — tikko vienpadsmit gadus vecs — 1700. gadā piedalījies kaujā pie Narvas. Laikā starp dažādām kaujām un, domājams, pēc piedalīšanās kaujā pie Toruņas (1703. gada septembris–oktobris) viņš divus gadus (1703–1704) mācījies Rīgas licejā. Skolu viņš atstāja kā priekšpēdējās klases skolnieks, pēc tam, iespējams, divus gadus dienēja tēva pulkā un — varbūt pēc tēva nāves — iestājās Lēvenhaupta pulkā, kur 1707. gadā kļuva par leitnantu. 1708. gadā kaujā pie Ļesnajas Baltazaru ievainoja ar šāvienu galvā, bet pēc četriem mēnešiem viņš jau atkal karoja un viņu paaugstināja par majoru un Kārļa XII miesassargu.[3]

No tā laika Baltazars cīnījās karaļa miesassardzē. Pēc sakāves pie Poltavas viņš kopā ar Kārli XII devās pāri Dņeprai uz Benderiem turku trimdā. Gadu vēlāk, 1710. gada rudenī, viņu sūtīja uz Zviedriju ar slepeniem ziņojumiem, taču galamērķi viņš nesasniedza, Polijā viņu notvēra un norīkoja karadienestā. 36 gadus vēlāk dēlam Akselam rakstītajā vēstulē Baltazars attēlojis poļu laiku, ko viņš iesākumā uztvēra kā laimīgu pavērsienu iegūtā stāvokļa un dienesta pakāpes dēļ. Taču viņu spieda mainīt reliģisko piederību, tādēļ, atskatoties uz notikušo, viņš Pētera Lielā uzlikto dienestu krievu armijā vērtēja kā atbrīvošanu un dievišķu zīmi:

"1710. gadā, būdams majors zviedru dienestā, devos pie brāļa uz Poliju. Viņš mani jo sirsnīgi apsveica, un likās, ka viņam un visiem poļu magnātiem tas ir ļoti pa prātam. Sešu nedēļu laikā saņēmu dienesta pakāpi, uz kuru daudzi augstas kārtas kungi bija pieteikuši savus bērnus. Es kļuvu par visas lietuviešu armijas pulkvežleitnantu un kroņa ģenerāladjutantu. Šo amatu pildīju septiņus mēnešus, iemantojot lielu atzinību un apbrīnojamas toreizējā lietuviešu hetmaņa Poceja uzslavas. Es ticēju, ka šo slavu man sagādājusi centība un akurātība dienestā, tomēr laiks pierādīja, ka tam bijis pavisam cits iemesls. Hetmanis un viņa kundze, vojevodas, stārasti, bīskapi un mācītāji pielika visas pūles, lai pievērstu mani citai ticībai. Jā, es pat ieguvu par istabas biedru hetmaņa biktstēvu, kurš bija jezuīts un cēlies no pazīstamas dižciltīgas ģimenes, Jablonskiem. Iesākumā šo lietu ar diezgan asiem vārdiem noraidīju, tomēr pret mani kādu laiku izrādīja iecietību un nevēlējās mani ierobežot, bet tad man nodarīja tādu pārestību, kas pārņēma manu dvēseli. Nolēmu doties pie sava miesīgā brāļa, no kura, lai gan viņš bija katolis, cerēju saņemt vismaz slepenu padomu un mierinājumu. Bet, kā nojaušu, man nopakaļ tika sūtītas pavēles par manu aizturēšanu. Brāļa vietā mani sagaidīja gandrīz vai lācis, kurš tūlīt ar varu gribēja ķerties pie lietas, bet, tā kā viņš neko nespēja nokārtot, tad nerunāja ne par ko citu kā vien par izstāšanos no dienesta. Nonācis šādās grūtībās, biju spiests dažas nedēļas dot viņiem nepatiesas cerības, līdz ar to arī izturēšanās pret mani tūdaļ kļuva citāda. Bet Dievs, kurš līdz tam bija bijis mans uzticams sargs un aprūpētājs, deva man necerētu glābiņu. Tagad Dieva mierā aizgājušais ķeizars Pēteris Lielais ieradās pie iepriekšminētā hetmaņa, jo viņš virzījās uz Prutu, un, neko nesakot par viņu starpā notikušo sarunu, izsauca mani pie viņiem, jo biju bijis Benderos. Vēl nebiju ne ceturtdaļstundas ar ķeizaru runājis, kad viņš ar valsts vicekanclera barona Šafirova starpniecību piedāvāja pieņemt mani dienestā. Kaut arī šis dienesta piedāvājums acumirklī lika man vienlaikus skatīt gan karātavu cilpu, gan moku ratu, jo nu man bija jākalpo pret Zviedriju, tomēr mana sirds bija pārliecības pilna drīzāk pieņemt no Dieva rokas šo nekā noliegt savu ticību. [..]"[4]

Ar savu pāriešanu krievu armijas pusē Baltazars atzina Pēteri Lielo par jauno Vidzemes valdnieku. Ziemeļu kara beigās, 1709. gadā, Baltazaram bija divdesmit gadu, viņa vecāki bija miruši, tēva māja uz Kristīnas bastiona Rīgā izpostīta un mantība zudusi.[5] Māte Agnese Margarēta bija

mirusi 1703. gadā Tērbatā. Vispirms viņu apglabāja Rīgā, Jēkaba baznīcā, bet pēc tam pārveda uz Zviedriju un pārapbedīja viņas tēva Malmvikas muižai piederošajā baznīcā Luvē (*Lofö*), kur atdusējās arī viņas agri mirušie bērni.[6] Tēvs mira divus gadus vēlāk Rīgā un arī tika apglabāts Jēkaba baznīcā.[7] Baltazara vecākais brālis Johans pēc tēva nāves bija iestājies poļu dienestā, kļuvis par katoli un Polijā apprecējies.

Kad Baltazars 1711. gadā stājās dienestā krievu karaspēkā, viņš bija viens, pats par sevi. Viņam nebija nedz māju, nedz ģimenes, kas viņu atbalstītu, nedz īpašuma. 47 gadus vēlāk, šķiroties no šīs pasaules, viņam aiz muguras bija strauja karjera (1.), viņš atstāja lielu skaitu pēcteču (2.), īpašumu un Ungurmuižu kā dzimtas centru (4.). Gan viņa paša, gan pēcnācēju dzīvi noteica viņa iedibinātie kontakti ar Halles pietistiem un Hernhūti (3.).

Profesionālā darbība karaspēkā, Vidzemes bruņniecībā, diplomātijā, Somijas ģenerālgubernatora amatā un muižu apsaimniekošana

Baltazars uzsāka dienestu 1711. gada 20. martā Sluckā, būdams pulkvežleitnants.[8] Viņu nekavējoties aizsūtīja uz dzimteni, t.i., Vidzemi, atvaļinājumā, un tikai 1. augustā viņam bija jāierodas armijā Polijā. Baltazars piedalījās Pomerānijas karagājienā. Jau pēc gada, 1712. gada 18. jūlijā, viņu paaugstināja par pulkvedi. Pulka atskaite sniedz ziņas par viņa pulka izstaigātajiem ceļiem līdz 1720. gadam. Tas bija piedalījies Teningenes un Štetīnes aplenkšanā. 1713. gada beigās Kampenhauzena grenadieru pulks cauri Polijai soļoja atpakaļ uz Vidzemi un 1714. gada augustā ieradās Rīgā, no kurienes 1715. gadā devās cauri Polijai, Brandenburgai un Mēklenburgai, no Varnemindes ar kuģi pārcēlās uz Kopenhāgenu un atkal atgriezās Mēklenburgā, lai tur pārlaistu 1716./1717. gada ziemu. Turpmāko pusotru gadu pulks pārvietojās gan starp Vislu un Nemunu, gan Kurzemē, ar biežām atpūtām pārgājienos dienā noiedams vienu līdz trīs, augstākais, piecas jūdzes, līdz visbeidzot 1719. gada maijā to pārcēla uz Vidzemi. Vēl nesasniedzis pulka dislocēšanās vietas Vidzemē, Baltazars pieprasīja savu pārcelšanu uz Sanktpēterburgas galmu pie ģimenes, kas viņam arī 1718. gadā tika atļauts.[9]

Šajā gadā viņu pirmoreiz kā sūtni norīkoja uz Berlīni, lai viņš nodotu Kurzemes laulības līgumu[10] un ratifikācijas rakstu par krievu–prūšu vienošanos sakarā ar attiecībām pret Zviedriju[11]. Otro reizi uz Berlīni un arī uz Drēzdeni Baltazars devās 1721. gadā, lai sabiedroto galmos darītu zināmu Nīstades miera līgumu.[12] Par labo ziņu atvešanu viņu godināja: Berlīnē viņš saņēma ordeni "Pour la Générosité", Drēzdenē viņam uzdāvināja karaļa Augusta portretu[13].

1721. gada jūnijā Kampenhauzenu ievēlēja par Vidzemes landrātu.[14] Aktīvā militārā dienesta laikā viņš gan tik tikko spēja pildīt ar šo amatu saistītos pienākumus, toties pārstāvēja zemes intereses Sanktpēterburgā un Maskavā.

1723. gadā Baltazars kļuva par ķeizariskās restitūcijas komisijas locekli, kurai bija atkal jāvērš par labu zviedru laikā notikusī muižu redukcija.[15]

Pētera Lielā nāve 1725. gadā ienesa pārmaiņas Kampenhauzena darbībā un uzdevumos. Viņa kā krievu armijas vecākā pulkveža godpilnais pienākums bija piedalīties cara zārka iznešanā.

Turpmākajā laikā viņš joprojām uzturējās pie galma un līdztekus militāro pienākumu veikšanai pirmām kārtām nodarbojās ar Vidzemes bruņniecības interešu pārstāvēšanu. 1694. gadā Ziemeļu kara priekšvakarā Kārlis XI bija likvidējis Vidzemes suverenitāti. Vidzemei kapitulējot, Pēteris Lielais piešķīra vidzemniekiem plašas tiesības, kas veidoja pamatu suverenitātes atjaunošanai. Katrā krievu valdības maiņas reizē Vidzemes muižniecība pielika visas pūles, lai iegūtu savu privilēģiju apstiprinājumu un modifikāciju. Tā kā Baltazars galmā bija labi ieredzēts un krievu valodu pārvaldīja labāk nekā daudzi viņa novadnieki, bez tam arī ar sievas — galmadāmas starpniecību spēja radīt iespaidu, tad viņam kopā ar kapteini Felkerzāmu un Tērbatas landmaršalu Ungernu-Šternbergu uzdeva izteikt līdzjūtību Sanktpēterburgā un noskaņot Katrīnu I apstiprināt šīs bruņniecības privilēģijas. Delegācijai

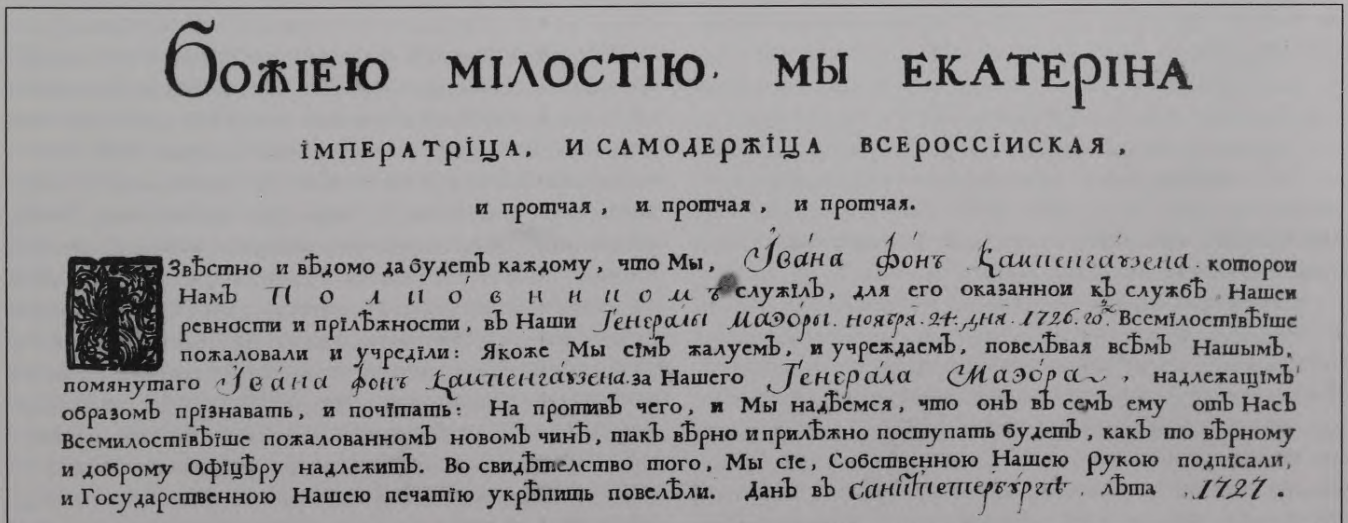

Божіею мілостію. мы екатеріна

імператріца, и самодержіца всероссійская,

и протчая, и протчая, и протчая.

Звѣстно и вѣдомо да будетъ каждому, что Мы, Іоана фонъ Кампенгаузена. которои Намъ По о л ш о в н и к о м ъ служілъ, для его оказанноі къ службѣ Нашеи ревности и прілѣжности, въ Наши Генералы Маіоры. ноября. 24. дня. 1726. го. Всемілостівѣше пожаловали и учреділи: Якоже Мы сімъ жалуемъ, и учреждаемъ, повелѣвая всѣмъ Нашымъ, помянутаго Іоана фонъ Кампенгаузена за Нашего Генерала Маіора, надлежащімъ образомъ пріznавать, и почітать: На противъ чего, и Мы надѣемся, что онъ въ семъ ему отъ Насъ Всемилостівѣше пожалованномъ новомъ чинѣ, такъ вѣрно и прилѣжно поступать будетъ, какъ то вѣрному и доброму Офіцѣру надлежитъ. Во свидѣтелство того, Мы сіе, Собственною Нашею рукою подпісали, и Государственною Нашею печатію укрѣпить повелѣли. Данъ въ Санктпетербургѣ. лѣта 1727.

Krievijas ķeizarienes Katrīnas I apliecība pulkvedim Baltazaram fon Kampenhauzenam par viņa iecelšanu ģenerālmajora pakāpē 1726. gada 24. novembrī. Kat. 1. 2.

Urkunde der Kaiserin Katharina I. von Rußland über die Ernennung von Oberst Balthasar von Campenhausen zum Generalmajor am 24. Nov. 1726. Kat. 1. 2.

nedēļām ilgi bija jāuzturas galmā, jārīko pieņemšanas, jāuztur kontakti, tomēr iznākums bija sekmīgs. Delegātiem uzdevums bija smags un apgrūtinošs: Vidzemes kase bija tukša, un ilgi vajadzēja kaulēties par katru brokāta vesti. Bez tam nogurdinošas bija arī nesaskaņas ar Rīgas pilsētu, kurai pašai bija savi delegāti un mazākas naudas grūtības.[16] Līdztekus pienākumiem novada lietās Baltazars nenogurdams iesniedza atsevišķu trūkumā nonākušu vidzemnieku lūgumrakstus, piemēram, no ģenerāļu Hallarta un Diprē atraitnēm. Arī pats savā lietā viņš izrādījās lūdzējs: arvien viņam bija jāpieprasa neizmaksātā alga. Acīmredzot to maksāja tikai izņēmuma kārtā.

1726. gadā Kampenhauzenu iecēla par ģenerālmajoru. Neparasti ilgi (14 gadus) viņš bija bijis pulkvedis, tomēr savos 36 gados ģenerāļa pakāpei bija salīdzinoši jauns. Kā ģenerālmajors Kampenhauzens ieguva politisku nozīmību — zem Katrīnas testamenta parādījās viņa paraksts. Vispirms viņš komandēja trīs, tad četrus, vēlāk desmit pulkus.

Inspekcijas braucieni aizveda Baltazaru valsts iekšienē. Kādu laiku viņa pastāvīgā karaspēka apmetne atradās Dorogobušā. Vienlaikus viņš sacerēja militāra satura rakstus[17], un 1730. gadā viņu iecēla Kara ģenerālkomisijā. Neraugoties uz militāro karjeru, viņš 1730. gada beigās demobilizējās.[18] Šīs agrās aiziešanas iemesli nav skaidri minēti nedz viņa dienasgrāmatas uzmetumos, nedz vēstulēs. Domājams, ka pie Kampenhauzena atkāpšanās bija vainojama gan vispārējā politiskā situācija, gan īpašā militārā politika. Līdz ar ķeizarienes Annas valdīšanas sākumu 1730. gada februārī–martā bija sākusies politiskā kursa maiņa: tika gāzta bajāru partija ar Golicinu un Dolgorukiju, kuru labvēlību Kampenhauzens baudīja; stūri pārņēma viņam pasvešie Bīrons un Ostermans. Militārās reformas, pēc kurām bija tiekusies jaunizveidotā Kara ģenerālkomisija un kuras savos rakstos bija apsveicis un izstrādājis arī Baltazars, netika īstenotas. Klimats galmā mainījās. 1730. gada dienasgrāmatā Baltazars raksturo situāciju:

"Dievs, palīdzi man izkļūt no šīs burzmas, jo tālāk, jo vairāk man kļūst nelabi par visu, ko dzirdu un redzu, es vēlētos atrasties tuksnesī."[19]

Pēc demobilizēšanās viņš vairs nesaņēma algu. Piedevām vēl netika apstiprināts dāvinājuma akts par Rannu (*Randen*) muižu, kurā ģimene dzīvoja, un līdz ar to šis solis kļuva sevišķi radikāls un saistījās ar ievērojamām rūpēm nākotnē, kas rada atspoguļojumu viņa dienasgrāmatā:

"Tad mana sirds nodrebēja bailēs par to, kā gan varēšu būt palīdzīgs savai ģimenei, un es nomocījos visu dienu, kaut gan bieži ienāca prātā viens vai otrs teiciens vai dziesma, un tā līdz pat aptuveni deviņiem vakarā, kad noģērbos un apsēdos, lai lasītu..."

Viņš lasīja spredikļu grāmatā par sīkstumu.

"Pēc tam kļuva nedaudz mierīgāk, jo atmiņā atausa Kristus vārdi: jūsu Debesu Tēvs taču baro jūs, kaut daudz labāki neesat. Kad šo rakstīju, ierībējās bungas. Netālu dega; tad es nodomāju: tagad varbūt tam ir visa kā gana un nu viņš to zaudē vienā mirklī, lai Dievs Tēvs sarga, lai Tas Kungs žēlo un atbrīvo mani no visām likstām, lai notiek Viņa prāts, tikai lai Viņš, uzliekot šo pārbaudījumu, dod man rāmu garu. Pēc tam nāca prātā mani bērni, kurus savā sirdī jo īpaši svētīju. Ja šī svētība viņus sasniegs, tad viņi būs bagātāki, nekā saņemot no manis vai visu ķeizarvalsti. Dievs, izpildi manu vēlēšanos un esi viņiem žēlīgs."

Gados, kas sekoja demobilizācijai, Baltazars nodevās landrāta uzdevumu pildīšanai. Bez tam viņš kļuva par baznīcas virspriekšstāvi un plānoja vispārēju baznīcu vizitāciju, kuru īstenoja 1739. gadā.[20]

Un, tikai būdams Vidzemes bruņniecības delegācijas sastāvā, kas 1742. gadā devās pie ķeizarienes Elizabetes, ģenerālmajors atkal iesaistījās galma dzīvē.[21]

Baltazaru paaugstināja par ģenerālleitnantu un iecēla par krievu–zviedru karā iegūto Somijas apgabalu ģenerālgubernatoru. Šis amats viņu piesaistīja Abo (*Åbo*, zviedru nos., somu — Turku — *Red.*) līdz miera noslēgšanai 1743. gadā. Viņa uzdevumos, pirmkārt, ietilpa flotes izveide — viņš organizēja sešu galeru būvi — un, otrkārt, zemes pārvaldīšana līdz pat miera sarunu pabeigšanai ar Zviedriju. 1743./1744. gada ziemu līdz galīgajai aizbraukšanai uz Vidzemi Baltazars pavadīja Sanktpēterburgā. Par izpildīto dienestu viņš saņēma dāvinājumā Lenču muižu.

Pēc atgriešanās Baltijā Baltazaram piešķīra vēl citus apbalvojumus: no ķeizarienes 1744. gadā viņš saņēma Aleksandra Ņevska ordeni[22], un tai pašā gadā Zviedrijas karalis viņu iecēla brīvkunga kārtā[23]. Zviedru dižciltības titula piešķiršana liecina, ka Baltazara pāriešana no zviedru dienesta krievu dienestā vēl pirms karadarbības izbeigšanās 1711. gadā nekādā ziņā pēc 33 gadiem netika uzskatīta par nodevību. Otrkārt, kļūst skaidrs, ka Abo miera sarunu laikā Baltazars acīmredzot nebija darbojies pretēji zviedru interesēm, bet gan centies ieturēt izlīdzinošu toni.

Turpmākos gadus Baltazars pavadīja Ungurmuižā kā dzimtskungs. Šai laikā viņš bieži nedēļām ilgi bija piesaistīts gultai. 1745. gadā viņš atstāja Vidzemes landrāta posteni. 1757. gada oktobrī Baltazars atkal devās uz Sanktpēterburgu, lai tur panāktu galīgu atbrīvošanu no valsts dienesta. Viņš mira 1758. gada 28. janvārī savas meitas Martas Magdalēnas Baranovas mājās, tā arī nesaņēmis apstiprinājumu atbrīvošanai. Viņa mirstīgās atliekas pārveda uz Ungurmuižu un vispirms apbedīja Straupes baznīcā, bet 1760. gada jūlijā beidzot guldīja Helēnes Juliānes ierīkotajā kapu kalniņā Ungurmuižas parkā.

Ģimene

1712. gada 1. maijā, gadu pēc iestāšanās krievu armijā, Kampenhauzens apprecējās. Par viņu desmit gadus vecākā sieva Margarēta fon Liliengrēna bija 1704. gadā nelaimes gadījumā bojā gājušā zviedru flotes kapteiņa Karla Gustava Lešerna fon Hercfelda atraitne. No pirmās laulības viņai nāca līdzi trīs bērni.[24] Viņa bija galmadāma Sanktpēterburgas galmā un šo vietu saglabāja arī pēc kāzām līdz Katrīnas I nāvei 1727. gadā. Jaunajam pārim nebija nedz īpašuma, nedz arī māju. Margarēta kopā ar carisko pāri turpināja ceļot pa visu Eiropu, kamēr viņas vīrs dienēja karaspēkā. Bērni nāca pasaulē vietās, kurās tai brīdī uzturējās cara ģimene: Katarīna Agneta piedzima 1713. gadā Rīgā, Pēters[25] — 1714. gadā Sanktpēterburgā, Johans Kristofs[26] — 1716. gadā Kēnigsbergā, Aksels Johans — 1717. gadā Amsterdamā. Visbeidzot, jaunākā, Hedviga Margarēta, piedzima Jaunpils muižā Vidzemē kāda apciemojuma laikā pie radiniekiem Klodiem. Bērni tika uzticēti auklītēm, kuras neceļoja līdzi, bet gan palika katra savā toreizējā dzīvesvietā.[27] Trešajā laulības gadā, t.i., 1716. gadā, Baltazars saņēma nomā divas kroņa muižas — Rannu un

Plāksne ar brīvkungu fon Kampenhauzenu ģerboni. 18. gs. v. Kat. 2. 5.

Platte mit dem Wappen der Freiherren von Campenhausen. Mitte 18. Jh. Kat. 2. 5.

Valgutu (*Walgutta*), kas abas atradās Tērbatas apriņķī Vidzemē.[28] Vēl trīs gadus vēlāk viņam tās uzdāvināja par paša un sievas uzticīgo dienestu, kā arī kompensējot karā zaudēto īpašumu.[29] 1717. gadā Kampenhauzens paņēma atvaļinājumu, no Polijas un Kēnigsbergas savāca abus mazos dēlus un kopā ar viņiem devās uz Rannu.[30] Jaunākais dēls saslima, Tērbatā tika iegādāti medikamenti, un bērnus aizsūtīja uz Sanktpēterburgu, kamēr tēvs pats sāka iekārtot Rannu muižu. Kara laikā tā gan nebija pilnīgi izpostīta, tomēr daudzus gadus bija palikusi neapsaimniekota un ēkas bija pussabrukušas.[31] Rannu tuvumā atradās kroņa muiža Ūsna (*Neu-Tennasilm*), ko nomāja Baltazara brālēns Karls Gustavs Kampenhauzens. Baltazara prombūtnes laikā šis viņa vienīgais miesīgais radinieks Vidzemē pārraudzīja Rannu saimniecību.[32] Arī Margarēta saņēma atvaļinājumu un 1717. gada ziemā uz dažām dienām ieradās no Sanktpēterburgas Baltazaram palīgā. Lai nosvinētu Ziemassvētkus un pameitas Margarētas kāzas ar majoru fon Haki, Baltazars devās pie sievas vecākiem uz Rēveli.[33] Turpmākajos gados ģimene vispirms uzturējās Sanktpēterburgā, kur Baltazars jau 1714. gadā bija ieguvis īpašumā sievasmātes māju. Sievasmāte bija trešo reizi apprecējusies un pārcēlusies uz Rēveli.[34] 1722. gada beigās Rannu muiža bija atjaunota tiktāl, ka bērni kopā ar mājskolotāju pārcēlās uz turieni, kamēr vecāki vēl joprojām dzīvoja Sanktpēterburgā un tikai retu reizi varēja atbraukt uz Rannu.[35] Bez tam Baltazars daudzo dienesta braucienu laikā uzturējās Rīgā, Narvā un citās vietās.[36] 1726. gada rudenī bērni un mājskolotājs atkal ieradās Sanktpēterburgā. Pēc Pētera II kāpšanas tronī Baltazars 1728. gada sākumā sekoja galmam uz Maskavu. Sanktpēterburgas iedzīvi likvidēja, un Margarēta, kuras dienests galmā līdz ar Katrīnas I nāvi bija beidzies, kopā ar bērniem pārcēlās uz Rannu. Laulātie savā starpā bieži sarakstījās.[37] Arī bērni tika radināti rakstīt vēstules, kuras tēvs dažu labu reizi sūtīja atpakaļ ar labojumiem vēstuļu malās. Margarēta vadīja Rannu saimniecību, balstoties uz brālēna Karla Gustava padomiem. Pēc aiziešanas no karadienesta 1730. gada beigās Baltazars pārmaiņus dzīvoja gan Rannu muižā, gan Ungurmuižā, ko viņš bija ieguvis 1727. gadā. 1732. gada 6. augustā viņš ievācās Ungurmuižas jaunajā lielajā mājā. Pa to laiku Margarēta ar meitām vēl kādu laiku uzturējās Rannu muižā un arī Sanktpēterburgā, bet Ungurmuižā ieradās tikai īslaicīgu apciemojumu reizēs. Pēc tam kad īpašuma tiesības uz Rannu muižu neapstiprināja, Baltazars baidījās, ka nevarēs apmaksāt meitām pūru un dēliem izglītību. Turpmāko gadu vēstulēs atkal un atkal pavīd žēlošanās par parādiem un naudas trūkumu. Tomēr bažas attiecībā uz bērniem neapstiprinājās. Vecākais bērns, Katarīna, 1732. gadā Sanktpēterburgā saderinājās ar tieslietu kolēģijas asesoru Joahimu fon Hāgemeisteru.[38] Vecāko dēlu Pēteru kā kadetu nosūtīja uz Berlīni.[39] Abi jaunākie dēli nonāca Rēveles Domskolā.[40]

1733. gada 23. decembrī 54 gadu vecumā Rannu nomira Margarēta fon Kampenhauzena. Jau visu gadu viņa bija slimojusi, un novembrī kļuva skaidrs, ka vairs neatlabs. Viņas pirmsnāves nedēļās un mēnešos Baltazars gandrīz visu laiku bija bijis prom, bet tieši nāves dienā bija mājās, un Margarēta nomira viņam uz rokām. No sekojošajiem gadiem saglabājušās neskaitāmas sērojošā atraitņa sacerētas dziesmas. Pusgadu pēc sievas nāves Kampenhauzens kopā ar meitām galīgi pārcēlās uz dzīvi Ungurmuižā un Rannu muižu apciemoja vairs tikai īslaicīgi. Tajā pašā vasarā svešumā aizsūtīja arī abus jaunākos dēlus: jaunākais, Aksels, septiņpadsmit gadu vecumā kļuva par karavīru. Arī viņam izglītība bija jāiegūst nevis Krievijā vai stingrajā prūšu skolā, bet gan Kopenhāgenā. Pretēji tēva priekšstatiem Aksels pirms pieteikšanās karadienestā izbaudīja brīvību, iekrita parādos, un tēvam tie vienmēr bija jāsamaksā.[41] Vidējais dēls Kristofs devās studēt uz Halli. Arī no viņa aizvien pienāca prasības pēc naudas. Spriežot pēc vēstulēm, viņš bijis tēva mīlulis, tomēr attiecības starp viņiem strauji kļuva vēsākas. 1736. gadā notika Baltazara saderināšanās un otrās laulības. Kādā vēstulē atraitnis griezās ar lūgumu pie znota Mikvica, kādreizējā mājskolotāja un toreizējā Rēveles mācītāja, lai viņš ieteiktu iespējamās laulību partneres. Mikvics nosauca viņam trīs personas, no kurām Helēne Juliāne fon Štrālborna bija nenoliedzama favorīte. Tad 1736. gada 1. jūnijā Baltazars raksta bildinājuma vēstuli savai nākamajai sievai, kurā viņš uzsver Dievam tīkamo pārmaiņu viņas dzīvē, īsi attēlo savu situāciju un lūdz viņas roku:

"Ungurmuižā 1736. gada 1. jūnijā.
Virzi, Jēzu, manas gaitas,
nolīdzini manas takas utt.

Cienītā jaunkundz iekš Kunga Jēzus.

Pēc tam kad pirms kāda laika es savā nabadzībā, pārliecināts par Dieva gribu manā lietā, sirsnīgā lūgsnā pielūdzu Viņu, tad labais Dievs pamazām noslieca manu sirdi uz to, lai rakstu šīs rindas Jums, cienītā jaunkundz. Arī

tagad lūdzu un piesaucu Dievu, lai Viņš kā visuvarenais cilvēku siržu, prātu un jūtu valdnieks liek manas cienītās jaunkundzes sirdij un prātam izšķirties un darīt, ko Viņa griba savā prātā par Jums lēmusi. Kungs, liec visam notikt sirdsšķīstībā, bijībā pret Tevi un slavinot Tevi. Tagad, kad Dievam ticies pirms pusotra gada aizsaukt no manis manu dziļi mīlēto palīdzi, apstākļi spiež mani atkal lūkoties pēc Dievam tīkamas un Viņa prātā man nolemtas palīdzes. Tā kā Dievs nu man par lielu prieku ir darījis zināmu tās personu tādā veidā, lai Jūsu visaugstākās pūles būtu vest Dievam tīkamu dzīvesveidu, tad Dieva vārdā pēc tiesas un taisnības griežos pie Jums, visupirms vēloties godprātīgi izstāstīt un celt priekšā visus savus apstākļus.

Par savām pārmaiņām, raksturu un dzīvesveidu pats nevaru neko teikt. Dievs to, cerams, darīs Jums zināmu caur citiem, gan labo, ko Viņš līdz šim iespaidojis, gan arī vājības un kļūdas, kuras es, nabags, sevī nesu. Tomēr man prieks tik daudz par sevi pavēstīt, ka cauri daudzām grambām ar Dieva žēlastību cenšos dzīves atlikušās dienas iekārtot un vadīt pēc Dieva vārda un gribas. Tās, ko pasaule dēvē par bagātību, man nav. Bet, lai slavēts Dievs, varu rakstīt, ka man ir godīga iztikšana un Kungs man ik gadus no manām laicīgajām muižām atmet vairāk, nekā esmu pelnījis, un abas muižiņas, kuras man caur Viņa žēlastību pieder, nav parādos. Manā laulībā Tas Kungs devis man trīs dēlus un divas meitas, dēli visi ir ārzemēs Dieva gādībā, un tikai vēl īsu laiku viņiem būs nepieciešama palīdzība no mājām. Vecāko meitu drīzumā izprecināšu asesoram fon Hāgemeistera kungam un otru, kā rādās, arī ilgi nepaturēšu mājās, tā ka manai nākamajai mīļajai palīdzei bērni nebūs par nastu, bet viņa kopā ar mani vienu dzīvos mīlestībā un mierā.

Kas attiecas uz manu personu, tad man jāpateicas Tam Kungam par nepelnīti dāvāto veselību, izņemot dažus mazus atgadījumus, ko palaikam izjūtu no savulaik gūtajiem ievainojumiem, bet kas visi ar Dieva labestību ir it labi panesami, jo neesmu vēl sasniedzis piekto gadu desmitu. Kas attiecas uz manu saimniecību, tad lūkoju laiku pa laikam tā iekārtot, ka rūpes par šo laicīgo labumu nemazina gara darbus un laiku, lai daža laba nepieciešamība tādēļ neaizmirstos vai pat neietu zudībā. Es vairs nesastāvu nekādā sabiedriskā dienestā, izņemot landrāta amatu, un esmu Tam Kungam pateicīgs par mierīgu dzīvi laukos. Man nav nedz plašu nesaskaņu, nedz tiesas prāvu, pat ne vienas vienīgas, lai Kungam par to pateicība, un ar Viņa žēlastību es ceru savu dzīvi arī tādā pašā mierā noslēgt.

Tādi nu ir mani apstākļi, kurus patiesi kā Dieva priekšā Jums izstāstu un pie tam jautāju: ja Jūs, cienītā jaunkundz, zinot šos apstākļus, varat pēc Dieva prāta izlemt kļūt par manu palīdzi, tad dodiet man Dieva priekšā savu jāvārdu, taču pārliecību par to izlūdziet no Dieva. Man nav nekāda, jā, pat galīgi nekāda cita nodoma kā tikai Jūsu persona, tādēļ neuzdošu nevienu citu jautājumu kā tikai šo: vai Jūs mani apstākļi apmierina? Itin viegli Jums var rasties pamatota doma, kā tad tik svarīgā lietā n o m a n i s prasa labprātīgu un ciešu vārdu, mēs taču abi viens otru pat no skata nepazīstam. No manas puses atbilde uz šo skan tā: tā, kura patīk Dievam un Dieva acīm, un tādu es Jūs zinu un mana sirds cer un tic tam, — tā ir daudz kas vairāk, nekā esmu pats no Dieva vērts, tomēr esmu saprātīgi atturīgs un nepieprasu pilnīgu savienību, līdz kamēr Dievs dod, ka mēs viens otru sejā redzam, tādēļ šīs vēstules galvenais mērķis ir uzzināt, vai mani apstākļi Jūsos izraisa kādas šaubas, par to es vēlētos saņemt ziņu, kuru Dievs pats lai Jums ieliek sirdī. Tad, kad to saņemšu, īsā laikā meklēšu patīkamo iespēju ieraudzīt savu cienīto jaunkundzi un runāt ar viņu. Pa to laiku nepārtraukti lūgsim To Kungu par šo lietu abpusēji. Amen, amen, sava Jēzus vārdā es palieku rāms, lai notiek un atgadās, kā un kad, un ko Viņš grib. Viņa labvēlību un vadību Jums novēlu un palieku

savas cienītās jaunkundzes mīlestībā saistītais kalps
B. fon Kampenhauzens
Ungurmuižā 1736. gada 1. jūnijā."

Helēni Juliāni iedrošināja Mikvics un viņas tante Marta Lasī, Baltazara kaimiņiene, un viņa atbildēja Baltazaram, izvirzot tikai nelielu nosacījumu — viņas tēvs izlūdzas tikšanos pirms galējā lēmuma. Mikvics izskaidroja Baltazaram Helēnes Juliānes šaubu iemeslus, viņa bija to apmeklējusi un izkratījusi sirdi. Uz to Baltazars 29. jūnijā rakstīja jau "Manai no Dieva man lemtajai un sirsnīgi vismīļotai līgavai!" un aizslaucīja no ceļa visas šaubas. Gara vēstule vēl ceļoja turp un atpakaļ. Mikvics vēlreiz darbojās kā starpnieks, un 30. jūlijā Baltazars ieradās Kordi (*Kirrisar*), Štrālbornu muižā netālu no Rēveles. Rēvelē tikko kā pats Mikvics bija izziņojis laulības, un 5. augustā Baltazars Kordi muižā salaulājās ar 14 gadus par viņu jaunāko Helēni Juliāni. 24. augustā jaunlaulātie izbrauca uz Ungurmuižu, kur viņi ieradās nedēļu vēlāk.

No otrās laulības Baltazars atstājis divas meitas: Martu Magdalēnu (1737–1822), kura apprecējās ar ģenerālmajoru fon Baranovu un dzīvoja Sanktpēterburgā[42], un Doroteju Elīzabeti (1741–1765), kā arī dēlu, vēlāko senatoru Baltazaru (1745–1800), kurš turpināja ģimenes Ungurmuižas atzaru. Abi vecākie dēli Jākobs Benjamins (dzim. 1738) un Nikolauss Benjamins (dzim. 1740) miruši bērnībā.

Attiecības ar abiem pieaugušajiem dēliem no pirmās laulības turpināja palikt saspīlētas. Aksels iestājās Austrijas dienestā un aizvien vēl lūdza no tēva naudu. Mēģinājums ar tēva ieteikumu iestāties krievu dienestā beidzās neveiksmīgi, domājams, tādēļ, ka Aksels nespēja izdarīt nepieciešamos maksājumus. Ilgāku laiku Baltazars pretojās Aksela precībām ar Sofiju Gerdrutu fon Felkerzāmu.[43] Beidzot viņš deva savu piekrišanu, tomēr laulības nenotika. Aksels atkal bija Vīnē, kur saslima ar dizentēriju un 1754. gada decembrī mira. Kristofs kļuva par valdības padomnieku, slepenpadomnieku un īsteno slepenpadomnieku. Viņš arvien sadusmoja tēvu ar savu vecišķi prātīgo pārākumu, kas jaušams arī saglabātajās vēstulēs. Testamentā Baltazars jo sevišķu rūpi turēja par to, lai pasargātu savu otro sievu no šī dēla prasībām un nelikumīgas iejaukšanās. Cita starpā viņš mantoja Rannu muižu, kuru 1759. gadā pārdeva.[44]

Halles pietisms un Hernhūte

1721. gadā Baltazars pārtrauca savu braucienu uz Berlīnes un Drēzdenes galmiem, lai Hallē apciemotu padēlu Andreasu Lešernu fon Hercfeldu un sameklētu mājskolotāju saviem bērniem. Šajā ciemošanās reizē viņš iepazinās ar grāfu Heinrihu Reisu XXIII un ar viņa starpniecību

guva iespēju iekļūt Frankes paziņu lokā. Augusts Hermans Franke pats centās atrast piemērotu mājskolotāju un šai sakarā sarakstījās ar Kampenhauzenu. Vēstulēs Baltazars pašsaprotami tiek pieskaitīts piētistu pulkam.[45] Pēc atgriešanās Sanktpēterburgā Kampenhauzenam bija jāziņo Pēterim Lielajam par saviem iespaidiem Hallē, par Hermanu Franki un bāriņu namu.[46] Cars, pirmkārt, bija ieinteresēts Halles skolotāju ataicināšanā uz Krieviju, un, otrkārt, ar Halles kontaktu starpniecību viņš vēlējās nostiprināt savu iespaidu Berlīnes galmā. Baltazars nebija vienīgais krievu galmā, kurš savu bērnu audzināšanu bija uzticējis piētistam no Halles. Gluži pretēji, to cilvēku grupa, kuri stāvēja tuvu piētismam, cara apkārtnē bija diezgan liela. Pirmais skolotājs, kuru Franke Kampenhauzenam nosūtīja, bija K. F. Mikvics (miris 1748. gadā). Trīs gadus viņš sabija Sanktpēterburgā un Rannu, tad kļuva par mācītāju Rēveles Domā, kas atbilda Igaunijas bīskapa statusam. 1724. gadā viņš apprecēja Baltazara pameitu Ingi Šarloti Lešernu fon Hercfeldi. Arī viņa pēctecis amatā Johans Loders tikai pāris gadu palika Kampenhauzena mājās, līdz kamēr viņa maizes devējs arī viņam Baltijā sagādāja publisku posteni — viņš kļuva par jaundibinātā Rīgas liceja rektoru. Viens no nākamajiem Kampenhauzena mājskolotājiem, Trefurts, kļuva par tirgotāju dibinātās luteriski piētiskās Sv. Katrīnas baznīcas pirmo mācītāju Sanktpēterburgā, vēl kāds cits, mācītājs Foits, apprecēja sava patrona māsasmeitu Šarloti fon Znoilski un kļuva par virsmācītāju Pērnavā.

Mājskolotāji noturēja arī dievkalpojumus, uz kuriem sabrauca kaimiņi, un bija sava patrona biktstēvi.

Caur pazīšanos ar ģenerāļa Hallarta atraitni, no kuras Baltazars nopirka Ungurmuižu, radās kontakti ar Cincendorfu un Hernhūti. Viņas pirmais mājskolotājs bija vēlākais hernhūtiešu bīskaps Fīrorts (miris 1761. gadā), ar kuru Baltazaru saistīja cieša draudzība. No smagajām 1730. gada nedēļām Maskavā, kad Baltazars tika atstādināts no dienesta, ir saglabājušās vairākas Fīrortam adresētas vēstules, kurās viņš tam atklāj savu dvēseli.[47] Tikko kā pieminētā tālaika dienasgrāmata, kurā Baltazars apraksta savu dvēseles stāvokli un atskaitās par attiecībām ar Dievu, sniedz iespaidīgu liecību par viņa piētisko pārliecību. 1742. gadā, par ķeizarieni kļūstot Pētera Lielā jaunākajai meitai Elizabetei, kuru bija audzinājusi piētistu mācītāja Glika meita, atkal atjaunojās stipri iedragātā uzticība cara galmam.

Baltazara piētista pārliecība izpaužas arī viņa rūpēs par skolām. Jau Rannu, tāpat kā vēlāk Ungurmuižā un Lenčos, viņš ierīkoja muižas skolu.[48] Ungurmuižā viņš pats ierakstīja grāmatā skolas bērnus un atzīmēja viņu sekmes. 1737. gadā Baltazaru apstiprināja par Rīgas apriņķa baznīcu virspriekšstāvi, un viņš piedalījās 1739. gada vispārējā baznīcu vizitācijā. Plašā ziņojumā ģenerālgubernatora kancelejai viņš attēloja ēku, dievkalpojumu un skolu slikto stāvokli.[49] Nopietnība, ar kādu viņš ķērās pie šī uzdevuma, un viņa izteiktie priekšlikumi stāvokļa uzlabošanai liecina par Kampenhauzena reliģisko pamatnostāju, kā arī par atbildības un savas sūtības apziņu. Jo īpaši pie sirds viņam bija jaunatnes apmācība: "To, ka ar veciem grūti būs satikt, varēju iedomāties, tādēļ izvirzīju sev mērķi aprūpēt bērnus tai cerībā, ka ar kristīgu jaunatni reiz varētu piekļūt tuvāk vecajiem, lai tēvu sirdis pievērstos bērniem." Tādēļ saviem zemniekiem viņš no Kēnigsbergas atsauca katehistu. Papildus tam viņš uzmeta plānu skolotāju izglītošanai visam apriņķim. Viņš lūdza ģenerāļa Hallarta atraitni, lai savā skolā Valmierā viņa uzņemtu skolēnus arī no citām muižām nolūkā "audzināt un sagatavot centīgus skolmeistarus". Hallarte bija ar mieru, un viņš mudināja visas draudzes sūtīt atbilstošus kandidātus; daudzi no tiem "kļuva par derīgiem ļaudīm". Tomēr Valmieras skolu 40. gados slēdza, jo tā vienlaicīgi kalpoja kā brāļu draudzes saieta nams, bet draudze kopš 1743. gada visā Krievijas impērijā bija aizliegta.

Baltazars pats šai laikā bija ļoti tuvs brāļu draudzei. Jau 1736. gadā Vidzemes apmeklējuma laikā Ungurmuižā bija ciemojies Cincendorfs. Un, sākot ar šo laiku, Ungurmuižā tikpat kā vienmēr viesojās kāds no hernhūtiešu brāļiem.[50]

Hernhūtiešu mācītājs Gebhards Hanzens kā galma mācītājs pavadīja Baltazaru uz Somiju. Pēc atgriešanās Maskavā 1744. gadā ķeizariene aicināja Baltazaru "norobežoties no jaunās sektas". Viņa gadījums tika izskatīts Senātā. Bet viņam bija iespējas aizstāvēties un panākt, ka aplamie priekšstati, kas valdīja galmā, tika pārskatīti.[51] Kalendāra piezīmēs viņš atzīmējis, ka iestājies arī par vajātajiem brāļiem.[52] Kopš 1746. gada Baltazara bērnus audzināja hernhūtiešu "informatori".[53] 1749./1750. gadā netālu no Ungurmuižas viņš ierīkoja pusmuižu, kurā līdz pat 19. gadsimta otrajai pusei dzīvoja hernhūtiešu diakoni ar savām ģimenēm. Kā pirmais tur 1750. gadā ievācās brālis Johans Pēters Hese, kurš bija atbildīgs par latviešu un igauņu hernhūtiešu draudžu aprūpi un jaunu locekļu iesaistīšanu tajās. Savā biogrāfijā viņš aprakstījis tā saukto audēju namu: "Šis nams, kuru pilnībā apņēma krūmājs, kalpoja tam, lai mūs bez bažām varētu apmeklēt atmodinātie latvieši."[54] Hernhūtiešu brāļi un māsas bija ģimenei tuvas uzticības personas. Bērnu kristīšanas reizēs viņi stāvēja kūmās.[55] Jaundzimušajiem pēc hernhūtiešu paražas no "parunu lādītes" tika izvilkti teicieni, kurus viņiem kā vadmotīvu deva līdzi dzīves ceļā.[56] Vakaros Ungurmuižā pulcējās uz hernhūtiešu vakara mājas lūgsnu un draudzes ziņu nolasīšanu.[57]

Pat Baltazara testamentā norādījumos par apbedīšanu mūs vēl uzrunā hernhūtiešu gars, kas noliedz jebkādu greznību un ārēju spožumu:

"Kaut gan rakstura un cieņas ziņā, ar ko Viņas Ķeizariskā Majestāte mani žēlīgi pagodinājusi, man arī pie apbedīšanas pienāktos vairākas ceremonijas, tad tomēr lai pastāv vispazemīgākā paļāvība uz Visaugstā žēlastību, norādot, ka manu pīšļu apbedīšanā .. visas citādi parastās ceremonijas un greznība izpaliek un mani gulda kapā kā nabaga Dieva grēcinieku un Viņas Ķeizariskās Majestātes līdz mūža galam uzticīgu kalpu."

Ungurmuiža

1727. gada oktobrī Baltazars kopā ar dažus mēnešus pirms tam atraitnēs palikušo ģenerāļa barona fon Hallarta sievu apskatīja viņas muižas — Kūdumu un Ungurmuižu un noslēdza pirkšanas līgumu, kuru apstiprināja otrs oficiāls līgums, rakstīts 1728. gada 15. augustā, pirms kura sastādīšanas savukārt tika nomaksāta pirkuma summa 7700 valstsdālderu apmērā. Kad, Baltazaram 1730. gadā atstājot karadienestu, ķeizariene neapstiprināja īpašuma tiesības uz Rannu muižu, viņš uzsāka Ungurmuižas izbūvi, par kuras piederību šaubu nebija, un gatavojās

ģimenes pārcelšanai uz turieni. Muižas ēku pabeidza jau 1732. gadā, un augusta mēnesī tur ievācās Baltazars pats, kamēr ģimene vēl palika Rannu muižā. Dzimtzemnieki un muižas ļaudis veda būvmateriālus no Rannu muižas uz Ungurmuižu un tika tur nodarbināti kā būvstrādnieki. Viņi sūdzējās Tērbatas apriņķa vietvaldim par to, ka Rannu kroņa muižā saimniecība paliek novārtā. Baltazars aizstāvējās, sacīdams, ka mūrnieki un galdnieki ļaudis apmācot un tādējādi viņi iegūstot iemaņas, kas kroņa muižām varot nākt tikai par labu. Domājams, ka spriedums bijis viņam labvēlīgs, jo arī vēl pēc gadiem Rannu muižas ļaudis bija atrodami Ungurmuižas saimniecībā.[58]

Lai uzceltu māju un saimniecības ēkas, kā arī lai izveidotu un paplašinātu saimniecību, darbā tika pieņemti amatnieki un darbaspēks. Atkarībā no uzdevuma viņi ieradās Ungurmuižā uz pāris nedēļām, uz vairākiem gadiem vai arī pavisam. Ķieģeļu dedzinātāji ieradās no Sanktpēterburgas, galdnieki un mūrnieki — no Vācijas, pārējie bija krievi, zviedri, ingri, igauņi un latvieši, bez tam dīķu racēji nāca no Somijas, vēlāk daži arī no Polijas. Ogļdeģi (arī no Somijas), kalēji, ratnieki, bārddziņi un pirtnieki, dārznieki, kūdras racēji, baļķu vedēji, namdaris, dzirnavnieki, skroderi, kurpnieks, frizieris (1742. gadā uz pāris nedēļām), tapešu darinātāji, podnieki, kas mūrēja krāsnis, stiklinieks, krāsotāji, pulksteņmeistars, aldaris, degvīna dedzinātāji, beķeris, kučieris, pavāri, sulaiņi, staļļa puiši, kalpi dārza un muižas darbiem un kalpones virtuvē, mājā un stallī, gani, zvejnieki, kā arī zemnieki papildināja no gada gadā augošo kalpotāju loku.[59]

Viņus izrīkoja muižas pārvaldnieks, kurš gadā saņēma 25 valstsdālderus lielu algu. Bērnus mācīja "informators". Latviešu kalpotāji parasti bija dzimtcilvēki, kuri saņēma tikai uzturu un apģērbu, bet vāciešiem izmaksāja noteiktu algu, ievērojot nokalpoto laiku un īpašus nopelnus. Viņi ieņēma visas augstākās, tostarp arī mājas sulaiņu un kalpoņu vietas. Viņu alga sniedzās no diviem valstsdālderiem (staļļa Mihels) līdz 50 valstsdālderiem (dārznieks Kempe; viņa sieva papildus kā dāvanu saņēma nebalinātu linaudeklu un zelta gredzenu). Atsevišķi vācieši — pa daļai no tālienes — jau bērnībā nonāca muižkungu pārraudzītā audzināšanā kā, piemēram, sešgadīgais Fabians, kuru vēlāk nodeva mācībā pie skrodera. Kāda jauna kalpone ieradās no Lībekas. Pirmajos divos gados viņa saņēma tikai sešus valstsdālderus, bet tad, kad viņu varēja nodarbināt pilnībā, — desmit. Baltazars bija precīzi noteicis, kas "pilnai kalponei" jāvar, iekams viņa saņem pilnu algu. Tikai tad viņas kungs, saimnieks, ietērpa viņu kā kalponi, kamēr pirms tam viņa valkāja kundzes nonēsātās kleitas. Pati savam patēriņam viņa drīkstēja turēt divas līdz trīs aitas, vienu teli un vienu teļu, kas ganījās kopā ar muižas lopiem. Uz kāzām viņa saņēma mucu alus un kāzu mielastu. Ja kāds "audzēknis" apņēma kalponi, kura vēl nebija izgājusi apmācību, tad viņu ciemiņi drīkstēja pārnakšņot un nākamajā dienā vēl saņemt cienastu. Atsevišķi kalpotāji tika nodoti tālāk radu starpā: tā kādu pavārzēnu atveda no Sanktpēterburgas — no znota Hāgemeistera un pēc daudziem gadiem "uzdāvināja" dēlam Akselam, ar kuru kopā tas devās uz Vīni.

Līdztekus mājas būvei tika gādāts arī par lauku apsaimniekošanu un dārzu ierīkošanu. Saimnieciski nozīmīgākā muiža vispirms bija Kūdums, taču, izbūvējot Ungurmuižu, gadu gaitā stāvoklis mainījās. 1732. gada maijā pirmoreiz

Kungu māja, skats uz dienvidiem. Foto, 20. gs. sāk. Kat. 5. 21.
Herrenhaus, Blick nach Süden. Foto, Anfang 20. Jh. Kat. 5. 21.

nopļāva sienu, augustā ievāca pirmos rudzus. Ganāmpulkam papildinājums nāca no Rannu un Valgutas muižām, un Rannu ērzeļus ievietoja Ungurmuižas jaunajos staļļos. Turēja vistas, aitas, govis un cūkas. Izsvieda medu. Ierīkoja jaunus dīķus un ar kanāliem nosusināja muklājus. No dīķiem vilka ārā līdakas un asarus, 1748. gada vasarā iemitināja uz dzīvi kādu zvejnieka ģimeni. Domājams, ka parka stādījumus plānojis vācu dārznieks Heisers; pēc garākas sarakstes viņš 1733. gada jūlijā pats uz vienu dienu ieradās Ungurmuižā, kur arīdzan no Vācijas nākušie dārznieki Kempe un Erla projektus realizēja. Par to, kā stādīja dārzu un kāds jāiedomājas dārznieka darbs, priekšstatu dod sējumu saraksti un kāds 40. gados sastādīts dārza darbarīku saraksts.[60]

Lielā dārzeņu un garšvielu bagātība[61] ļauj izdarīt secinājumus par ēšanas paražām: acīmredzot vismaz vasarā vārīja daudzpusīgu ēdienu ar bagātīgu garšvielu devu. Puķu dārzā līdzās vispārīgiem apzīmējumiem ("lielas baltas puķes, zeltainas un sudrabainas puķes") varam identificēt kapuciešu kreses, goldlakus, lefkojas, saulespuķes, puķuzirņus, neļķes, zilo un dzelteno lupīnu, dažādas vijolītes un malvas. Sēklu trauku aizzīmogošanai lietoja vasku. Dārzniekmeistaram Rīgā iegādāja īpašu dzelzs lāpstu, kamēr pārējās piecas lāpstas pa pusei bija no koka un tikai galā apkaltas ar dzelzi. Arī lejkannas bija no koka. Bez tam starp dobēm bija baltas un melnas ādas ūdens notekas. Ūdens mucas pāri ceļiem vilka ratos. Dobes nolīdzināja ar saliekamu dēli. Jaunie kociņi un laikam arī lauru, citronu un apelsīnu koki, kā arī "žīdu ķirši" (*Physalis*), kurus pa ziemu neturēja ārā, auga akmens podos. Dārzeņus pa daļai audzēja kompostā zem stikla. Potētie augļukoki pirmo ražu deva 1739. gadā. Pārdodot vienu no pirmās sievas mantotajām Liliengrēnu muižām pie Narvas — Maidlu (*Wredenhagen*) Igaunijā, kā arī ar atliktajiem rudzu krājumiem Pērnavā un Rīgā bija iespējams nomaksāt steidzamos parādus, un finansiālās rūpes atkāpās, kaut arī intensīvie pūliņi par apjomīga mantojuma saņemšanu Holandē palika bez rezultāta.[62] 1734. gadā Baltazars nodeva Rannu muižas nomu brālēnam un saņēma no viņa naudu, naturālijas un kalpotājus, no kuriem daļa ieradās Ungurmuižā pavisam, daļa — tikai uz vienu gadu un daļa mainījās ik mēnesi. Viņus uzturēja daļēji par Ungurmuižas, daļēji par Rannu muižas līdzekļiem. Muižā ierīkoja skolu, un 1734. gadā to atvēra ar 24 skolēniem. Skolēnu skaits auga, 1746. gadā skolā gāja 70 bērnu. Skola pastāvēja līdz pat 19. gadsimta 90. gadiem. Tāpat 1734. gadā Ungurmuižā ierīkoja dzirnavas, kā arī atjaunoja Kūduma dzirnavas. 1735. gadā sāka darboties degvīna brūzis. Ierīkoja ķieģeļu cepli, kurš ražoja ne tikai pašu patēriņam, bet arī pārdošanai.

Pašražoto produktu pārdošanai un Ungurmuižas saimniecībā nepieciešamo preču iepirkšanai Baltazaram bija uzticības personas, pilnvarnieki un tirgotāji. Līdz pat savai nāvei 1745. gadā ļoti daudzus Baltazara darījumus Sanktpēterburgā kārtoja znots finansu padomnieks Joahims fon Hāgemeisters. Naudas lietas bieži kārtoja ar Rīgas rātskunga Ādama H. Švarca starpniecību. Rēvelē darījumus un iepirkumus veica mācītājs Mikvics, kādreizējais mājskolotājs, un viņa kolēģis Fīrorts. Ungurmuižas rudzus pārdeva Lībekas tirgotājs, vārdā Trosts, kurš kā atlīdzību par to finansēja mēneša izdevumus dēliem Akselam Kopenhāgenā un Kristofam Hallē un raižpilnajam tēvam arvien

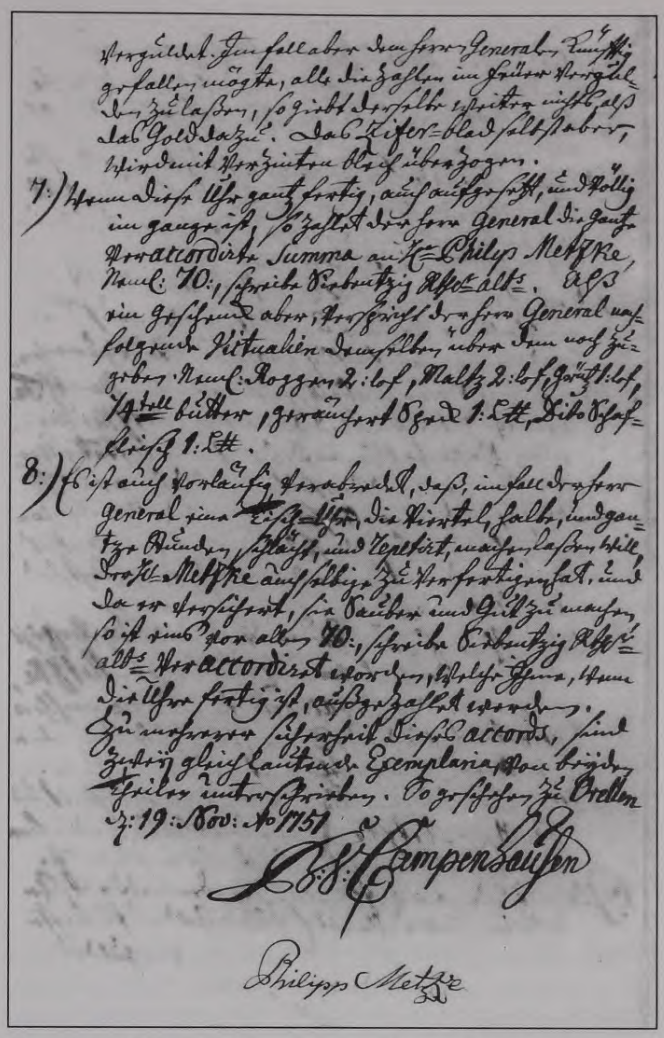

Līgums ar Valmieras pulksteņmeistaru Filipu Mecki par kungu mājas pulksteņa izgatavošanu. 1751. gada 19. novembris. Kat. 1. 19.

Vertrag mit dem Wolmarschen Uhrmacher Philipp Metzke über die Anfertigung einer Uhr für das Herrenhaus. 19. Nov. 1751. Kat. 1. 19.

sūtīja ziņojumus. 1751. gadā Baltazars Rīgā pieņēma darbā asesoru Antonu Gildenštetu, kurš gādāja par Ungurmuižas ražojumu pārdošanu un dažādu lietu iepirkšanu, kā, piemēram, par Štiglica klavierēm "jaunajam kungam" vai jaunām grāmatām.[63] Katru gadu tieši no jūrmalas zvejniekiem sālīšanai iepirka dažas mucas reņģu. Šai nolūkā Ungurmuižas ļaudis uz labu laimi brauca uz jūrmalu ar maiņas precēm (rudziem, maizi, sāli, degvīnu) un naudu, lai tur iepirktu pēc iespējas vairāk, kas gan ne vienmēr izdevās.

Pēc Baltazara atgriešanās mājās no Somijas intensificēja Ungurmuižas izbūvi: 1748. gadā no jauna pārklāja jaunās mājas jumtu. Augšējā stāvā izbūvēja papildu istabas ar krāsnīm, un 1750./1751. gadā tur iekārtojās ģenerālleitnants, viņa mazais dēlēns Baltazars ar savu "informatoru", kā arī meitas. Viņa paša istabai 1752. gada vasarā ielika stuka griestus. No 1753. līdz 1756. gadam gleznotājs Hinšs no Limbažiem apgleznoja dzīvojamās mājas sienas.[64]

1749. gada vasarā iesākās "audēju nama" un tam piederīgo saimniecības ēku celtniecības darbi pie Ungurmuižas. 1751. gadā uzcēla smēdi. Pēc Baltazara nāves viņa sieva ierīkoja Kapličas kalnu.[65] Savā testamentā Baltazars noteica, ka Ungurmuiža "nekad, nekādos laikos nav pārdodama", tai vienmēr jāpaliek viņa pēcteču īpašumā.

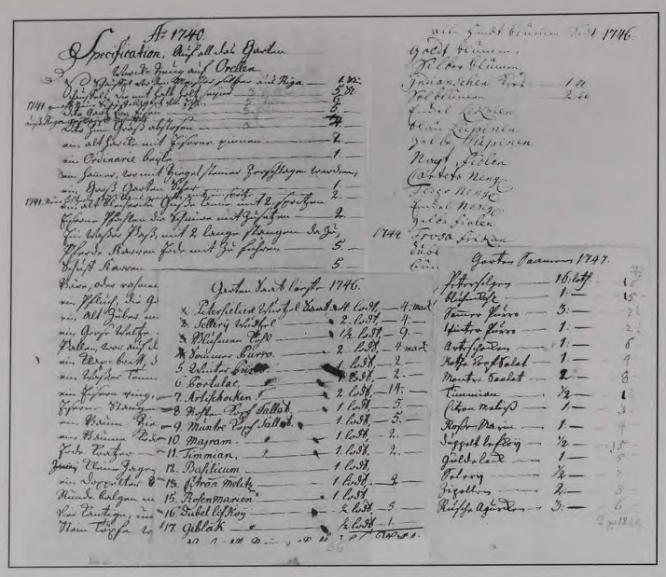

Ungurmuižas kalpotāju apmaksas rēķinu grāmata. 1742.–1753. g. Kat. 1. 11.

Abrechnungsbuck über Zuwendungen an Bedienstete in Orellen. 1742–1753. Kat. 1. 11.

Lai gan viņa dēls muižu kādu laiku bija iznomājis, tā līdz pat 20. gadsimtam palika ģimenes īpašums — kā centrs un dzimtene ģenerālleitnanta pēcnācējiem. Līdz 1942. gadam tur tika apbedīti visi Kampenhauzeni.

Nobeigums

Savu karjeru ģenerālleitnants uzsāka pēc Ziemeļu kara kā pulkvedis, kam nebija nedz vecāku, nedz līdzekļu, nedz dzimtenes. Mirstot viņš 1758. gadā atstāja kuplu pēcnācēju pulku, ievērojamu mantību un muižu, kas gadsimtiem ilgi palika ģimenes īpašumā. Līdz ar savu piesliešanos Halles pietistiem un pēcāk hernhūtiešiem viņš izšķirošā veidā ietekmēja pēcnācēju likteņus.

Sevišķi smaga savas dzīves posmā 1730. gada beigās, kad viņš krita cara galma nežēlastībā un aizgāja no valsts dienesta, Baltazars saviem pēctečiem mantojumā atstāja rakstisku svētību, kas tika nodota tālāk no paaudzes paaudzē. No tās dvesmo ģenerālleitnanta dzīves svarīgākās atziņas:

"Dievs, kas Tu vecākiem, kuri Tevi bīstas, esi devis varu savus ļaunos un bezdievīgos bērnus nolādēt, Tu vienlīdz viņiem esi devis arī varu savus bērnus svētīt un solīt uzklausīt. Tad nu es svētu šīs Tavas radības, kuras Tu man esi piešķīris. Svētī viņu sirdis, lai tanīs rodas svētīgas domas, svētīgas vēlmes, svētī viņu vārdus, svētī viņu darbus; sargi viņus, lai viņi Tevi neapvaino. Liec viņiem svētīgi staigāt dzīves ceļus un rosināt citus uz sekošanu. Un liec, lai Tevis atklāsme un īstenā ticība līdz ar gadiem, kurus viņi nodzīvos, kļūdami vecāki, dod viņiem vīrišķīgu spēku. Svētī viņus ar mīlestību, pazemību, izturību, pacietību, mieru un prieku Svētajā Garā. Sargi viņus no visiem miesīgiem grēkiem. Svētī viņus ar Tavu krustu un pēcnācējiem; liec viņiem censties gādāt Tev dvēseles, lai kādā kārtā Tu tās arī neieceltu. Svētī viņus ar lūgšanu garu, uzklausi viņus jebkurā laikā, kad viņi lūdz pēc Tavas sirds, svētī viņus ar mīlestību pret Tavu vārdu, svētī viņu iztiku, svētī viņus, lai no visa, ko Tu viņiem atmetīsi, viņi izplata žēlsirdību. Svētī viņus to nāvesstundā, svētī viņus mūžīgi mūžos, Kungs Dievs, Tēvs, Dēls un Svētais Gars. Liec, lai pār viņiem izlejas Ābrama, Īzaka un Jēkaba svētība, un, kā apustuļi tur teic — nav man nedz zelta, nedz sudraba —, tā saku arī es; bet Jēzus Kristus vārdā — esiet manis, Jūsu laicīgā tēva, svētīti, un Tu, Kungs, mans Dievs, esi ar mani un ar viņiem un ļauj mums visiem Tava vaiga priekšā saņemt Tavu svētību. Uzklausi un dod to Tu, kas esi visas svētības avots, caur Kristu, mūsu Kungu. Amen.

1730. gada 10. novembrī
Barons Baltazars Kampenhauzens."[66]

Atsaucēs saglabāts raksta autores Rutas Slenckas pieraksta veids.

[1] Viņa dzīves pirmā puse (līdz 1730. g.) attēlota Hermana fon Kampenhauzena sarakstītās biogrāfijas pirmajā daļā "Freiherr Balthasar von Campenhausen. 1689–1758" [Brīvkungs Baltazars fon Kampenhauzens. 1689–1758] (Rīga (?), 1910 (?); turpmāk — HfK, Biogrāfija); iestrādes otrajai daļai atrodamas Kampenhauzenu ģimenes arhīvā Mārburgā (Nr. 779, 780; turpmāk — fK-A). Īsu pārskatu par Baltazara dzīvi sniedz Ernsts fon Kampenhauzens darbā "Geschichte des Geschlechts der von Campenhausen" [Fon Kampenhauzenu dzimtas vēsture] (Rīga, 1908.–32.–37. lpp.). Ģimenes arhīvs glabā neskaitāmus dokumentus par viņa dzīvi (nodaļa C II, Nr. 9–117), jo īpaši instruktīvas ir atsevišķās dienās izdarītās atzīmes Baltazara kalendāros, kas saglabājušies par 1723., 1726.–1730. un 1732.–1757. g. (fK-A, 36). Saglabājušies arī noraksti un izvilkumi par atsevišķiem tematiem (fK-A, 759), ir publicētas 1717., 1723. un 1726.–1728. g. piezīmes (HfK, Biogrāfija, 78.–101., 322.–352. lpp.).

[2] fK-A, 12a, 293. lpp. (dienesta gaitu apraksts); 835 lappuses biezs, ādas vākos iesiets lielformāta krievu dienesta rullis ar zelta sējuma griezumu. 293. lpp. tulkojums: HfK, Biogrāfija, 8. lpp.

[3] 1708. gada 30. novembrī izdotā miesassarga pilnvara (fK-A, 9) ar tulkojumu publicēta: HfK, Biogrāfija, 188. lpp.

[4] Saglabājies tikai HfK norakstā (fK-A, 771); publicēts: HfK, Biogrāfija, 45. lpp.

[5] Vēlāk (1723. gadā) daļēji apmierinātas tika vienīgi Baltazara prasības uz tēva muižu Pangodi (*Spankau*) pie Tērbatas (HfK, Biogrāfija, 20. lpp., 1. piez.).

[6] Māte mira 1703. gada 25. maijā; pusgadu vēlāk, 16. decembrī, viņu apglabāja Rīgā un 1704. gada 14. oktobrī pārveda uz Stokholmu.

[7] Viņa kapavieta vēlāk nebija vairs atrodama. Viņa sievas vēlēšanās (kapa uzrakstā), lai vīru arī pārved uz Stokholmu, netika piepildīta.

[8] Tā viņš ar caru bija norunājis; kad cars aizbrauca, ģenerālfeldmaršals grāfs Šeremetjevs gribēja viņam piešķirt majora dienesta pakāpi, taču Baltazars devās pakaļ Pēterim Lielajam, kurš parakstīja ukāzu, ar ko Baltazars tika iecelts par pulkvežleitnantu (tā rakstīts atskata ziņojumā 1720. gada dienesta gaitu aprakstā, sal.: HfK, Biogrāfija, 53. lpp.). Vienīgi samaksa iznāca mazāka, nekā bija runāts. "Sluckas kapitulācija" (fK-A C II, 10 f) publicēta: HfK, Biogrāfija, 189.–191. lpp.

[9] HfK, Biogrāfija, 109. lpp.

[10] Pētera I brāļameita Anna Joanovna 1709. gadā apprecējās ar Kurzemes hercogu Frīdrihu Vilhelmu, karaļa Frīdriha I māsasdēlu, kurš

dažas dienas pēc kāzām nomira. Pēc tam Prūsija bija ieinteresēta iegūt Kurzemi, izmantojot atraitnes roku, Brandenburgas–Švetas markgrāfa Frīdriha Vilhelma labā; viņam priekšā aizsteidzās Saksijas karaļnama kandidāts, tā ka līgums bija jāatzīmē ar atpakaļejošu datumu un pēc iespējas ātrāk jāparaksta. Tomēr kāzas nenotika. (*Louve v.* (Hg.). Preußens Staatsverträge aus der Regierungszeit König Friedrich Wilhelm I. Publikationen aus den Preußischen Staatsarchiven [Prūsijas valsts līgumi no karaļa Frīdriha Vilhelma I valdīšanas laika. Prūsijas valsts arhīvu publikācijas]. — Leipzig, 1913.–Bd. 87.– S.194–199.)

[11] Turpat.–199.–206. lpp. Somijas ostā Hangutā noslēgto līgumu vajadzēja ratificēt Berlīnē. Šī misija ģimenes arhīvā nav dokumentēta, tādēļ Hermana fon Kampenhauzena sarakstītajā ģenerālleitnanta biogrāfijā tā nav minēta.

[12] Sk. fK-A, 11 F; daļēji publicēts: HfK, Biogrāfija, 270.–273. lpp. Jau pirms tam Kampenhauzens vienu reizi bija devies uz Berlīni kā sūtnis.

[13] Portretu, resp., dārgakmeņus uz tā ierāmējuma, viņš vēlāk pārdeva. "Karaļa Augusta portreta dārgakmeņi pārdoti valsts kancelejā, un par tiem saņemti 1000 rubļi." (1729. gada kalendārs, 19. augusts; HfK, Biogrāfija, 122. lpp.)

[14] Vidzemes pašpārvaldes priekšgalā kā izpildorgāns atradās landrātu kolēģija, kuras sastāvā bija 12 locekļi un kuru ik pēc mēneša pārstāvēja kāds no Rīgā rezidējošiem landrātiem.

[15] Zviedru laikā, posmā starp 1661. gadā noslēgto Kardisas mieru un Ziemeļu kara izcelšanos 1700. gadā, Zviedrija pūlējās atveseļot savas daudzo karu gaitā izsmeltās valsts finanses. Tādēļ Stokholmas riksdags apstiprināja daļēju zemes īpašuma redukciju par labu zviedru kronim. Vidzemē līdztekus kādreizējam arhibīskapa, bīskapa un ordeņa īpašumam samazināja arī vietējās muižniecības īpašumu. Kopējais zaudējums sasniedza piecas sestdaļas, turklāt muižniecība zaudēja 7,5 līdz 15%, t.i., viena līdz divu gadu ienākumus. Atsavinātā zeme nonāca kroņa īpašumā, un to par skaidru naudu iznomāja lielākoties zviedru muižniecībai. Arī Baltazara tēvs 1702. gadā bija ieguvis šādu muižu, ko Baltazars atguva 1723. gadā, izlīgstot ar jauno īpašnieku (sk. 5. atsauci).

[16] Vidzemes bruņniecības delegācija ir plaši dokumentēta arhīvā (fK-A, 37 un 38).

[17] Jau 1721. gadā Baltazars uzrakstīja apjomīgu sacerējumu ar priekšlikumiem, kā krievu armijā pārņemt zviedru militāro kārtību. Vēlākā laikā radušies šādi uzmetumi: "Ja pulkos jānodibina laba kārtība un par naudas lietām jāved akurāti rēķini, tad nepieciešams sekojošais"; "Pārdomas par Viņa Ekselences barona Ostermana kunga man priekšā liktiem punktiem" (satur apcerējumu par tirdzniecības sabiedrības dibināšanu, kas nodarbotos ar karavīru formas auduma piegādi); "Kājnieku majora dienesta pienākumi"; "Piezīmes par to, kas zinošiem štāba, kā arī augstākiem virsniekiem saskaņā ar viņu pienākumiem pulkos un rotās būtu pārbaudāms" (1729) (fK-A, 51; daļēji publicēts: HfK, Biogrāfija, 197.–242. lpp.).

[18] Domājams, ka Baltazars brīvprātīgi izstājies no dienesta, jo šis solis pirms tam jau apsvērts vēstulēs (sievai 1730. gada septembrī, HfK, Biogrāfija, 164. lpp.); viņa demobilizācija tika pasludināta ķeizarienes Annas izdotajā ķeizariskajā dekrētā (fK-A, 13). Dienasgrāmatā viņš stāsta par kādu slimību 1730. gada oktobrī, kas piespiedusi viņu prasīt atstādināšanu (fK-A, 35; HfK, Biogrāfija, 298. lpp.).

[19] Tas lasāms vienīgi Baltazara dienasgrāmatā. Domājams, ka parasti viņš nekādas piezīmes par savu dzīvi neizdarīja, izņemot atzīmes kalendāros. Šo nedēļu dienasgrāmata ir autora piētiskās pārliecības apliecinājums — tā gan pamatojas uz ik dienas veiktiem uzmetumiem, tomēr Baltazars vēlāk to vēlreiz pārrakstījis kopsakarībās, turklāt noteikti to pārstrādājot. Tai nedaudz piemīt ticības apliecinājuma atskaites raksturs, kurā autors attēlo savu iekšējo attīstību no ārējo apstākļu pilnīgi salauzta cilvēka līdz kristīgās ticības pārņemtam ārējo paļu pārvarētājam (fK-A, 35; iespiests: HfK, Biogrāfija, 298.–321. lpp., iepriekšminētais fragments arī 173. lpp.).

[20] Sk. fK-A, 20, 88 c, 763.

[21] Sk. fK-A, 45.

[22] fK-A, 14.

[23] fK-A, 15 un 21.

[24] Kampenhauzens uzņēmās rūpes par šiem bērniem: viņš izmaksāja pameitām pūru un arvien dzēsa padēla parādus (fK-A, 25).

[25] Cara krustdēls.

[26] Vienīgais dēls no šīs laulības, kurš pārdzīvoja tēvu.

[27] Kristofs, piemēram, kādu pusotru gadu pēc dzimšanas palika pie Šmita madāmas Kēnigsbergā (piezīme Baltazara kalendārā: 1717. gada 18. oktobrī viņš dēlu no turienes paņēma; HfK, Biogrāfija, 94. lpp.).

[28] Iesākumā Rīgas ģenerālguberņai piederošo Tērbatas apriņķi Pēteris Lielais 1713. gadā pievienoja Rēvelei, iespējams, lai izvairītos no šīs Vidzemes daļas izdošanas Polijai, par ko pastāvēja ar līgumu noteikta vienošanās. 1722. gadā apriņķi atkal pievienoja Rīgai, un tam vairs nebija sava patstāvīga landtāga.

[29] Šo dāvinājumu katram nākamajam caram vajadzēja no jauna apstiprināt. Ķeizariene Anna, kuras valdīšanas laikā viņš bija kritis nežēlastībā, neatļāva izmantot muižu par brīvu, un Kampenhauzenam atkal vajadzēja maksāt nomas naudu; ķeizariene Elizabete, kura viņu atsauca atpakaļ valsts dienestā, atzina arī iepriekšējās prasības un pat atmaksāja viņam tostarp samaksāto nomas naudu.

[30] Kalendāra piezīme; HfK, Biogrāfija, 94.–98. lpp.

[31] Īpaša problēma bija kokmateriālu trūkums: meži kara laikā bija izcirsti, un nebija sadabūjami nedz būvkoki, nedz malka. Līdz 1725. gadam Baltazars uzcēla jaunu lielu dzīvojamo māju, brūzi, ratnīcu, šķūni un daudzus staļļus, ierīkoja koku dārzu un divus apiņu dārzus (inventārs, daļēji publicēts: HfK, Biogrāfija, 105. lpp.).

[32] Detaļās paliek neskaidrs, kādā veidā Rannu muižas pārvaldīšanu organizēja Baltazara prombūtnes laikā. Sākot ar 1734. gadu, kad Baltazars dzīvoja Ungurmuižā, rentnieks bija viņa brālēns (HfK, Biogrāfija, 101. lpp.).

[33] Kalendāra piezīme, 1717. gada decembris; HfK, Biogrāfija, 101. lpp. Paliek neskaidrs, vai viņš tur satika arī sievu un bērnus.

[34] Hedviga Albogia pirmajā laulībā bija precējusies ar valsts kases ierēdni Akselu Liliengrēnu, Margarētas tēvu, Narvā; otrajā laulībā, arī Narvā, — ar ārstu, vēlāko cara galma ārstu Sanktpēterburgā Johanu Justīnu Donelu un, visbeidzot, 1714. gadā ar Rēveles birģermeistaru Kristoferu Meieru. Sanktpēterburgas māju vēlāk iemainīja pret citu.

[35] Tā raksta mājskolotājs Mikvics vēstulē kādam misionāram. HfK, Biogrāfija, 133. lpp.

[36] Kalendāra piezīme; HfK, Biogrāfija, 322. lpp.: 1723. gada maijā — iesaukšana rekrūšos Rīgā; jūnijā — apmācības Pērnavā; jūlijā — pulka pārcelšana uz Rīgas priekšpilsētu; 1725. gada februārī — pulks Tērbatā, Narvā.

[37] Diemžēl vēstules nav saglabājušās, tās vienīgi pieminētas kalendāra piezīmēs.

[38] Kāzas notika Ungurmuižā četrus gadus vēlāk, 1736. gada 7. jūnijā. Iespējams, ka ilgo saderināšanās laiku noteica saimnieciskās grūtības, kurās Baltazars nonāca pēc aiziešanas no dienesta.

[39] Baltazars uzskatīja Prūsijas kadetu izglītošanas sistēmu par tik izcilu, ka nosūtīja turp savu sešpadsmitgadīgo dēlu, taču dēls vēlāk iestājās Austrijas dienestā un 1738. gadā, būdams virsnieks, krita kaujā pret turkiem. Baltazars jau pirms tam bija pārtraucis kontaktēties ar viņu.

[40] 1733. gadā viņi atkal bija tikko kā izņemti no skolas.

[41] Baltazars savos militārajos rakstos bija iestājies par to, lai jaunos rekrūšus vispirms apmācītu garnizonā un cietoksnī un tikai 23 un 24 gadu vecumā sūtītu uz fronti; domājams, ka šī iemesla dēļ viņš savus jaunākos dēlus sūtīja uz ārzemēm iegūt militāro izglītību.

[42] Ģenerālleitnants mira pie viņas Sanktpēterburgā 1758. gadā.

[43] Savās kalendāra piezīmēs viņš šādi komentēja saderināšanos 1749. gada 30. augustā: "Sasteigšana, kā arī aizkavēšanās dažam labam nesušas lielas ciešanas."

[44] fK-A, 129.

[45] fK-A, 27a un 768.

[46] Sarunu pierakstījis Kampenhauzenu mājskolotājs Mikvics un nosūtījis to vēstulē Frankem; runa laikam gan ir par vienīgo mutiski saglabāto sarunu ar caru Pēteri Lielo (T. Geisenderfers. Augustam Hermanam Frankem adresētās vēstules. Grām.: Language and Literature.–Urbana, 1939.–Vol. 25.–P. 188–190; apkopotas un komentētas: *Winter E.* Halle als Ausgangspunkt der deutschen Rußlandkunde im 18 Jh. [Halle kā izejas punkts vācu Krievzemes pētniecībai 18. gadsimtā]–Berlin, 1953.–S. 67–69.

[47] fK-A, 80 un 758.

[48] Tas nekādā ziņā nebija pašsaprotami: 1736. gadā Vidzemes latviešu daļā bija tikai astoņas muižu skolas (*Schaudinn H.* Deutsche Bildungsarbeit am lettischen Volkstum des 18. Jh. [Vācu izglītojošais darbs latviešu tautības vidū 18. gadsimtā].–München, 1937.–S. 47.

[49] Pats ziņojums, kurš sastāvēja no, mazākais, 1800 lappusēm, arhīvā nav saglabājies, bet tur atrodams uzmetums apkopojošam ievadam. Sal. ar Hermana fon Kampenhauzena ziņojuma norakstu ģenerālgubernatora kancelejai (fK-A, 763, kā arī 88 c). Par baznīcu vizitāciju sal. arī: *Schaudinn*, S. 43 ff. Plašo pārskatu par vizitāciju Šaudins droši vien būs lasījis Valsts vēstures arhīvā Rīgā (toreiz Bruņniecības arhīvs, Nr. 120, 1. sēj.).

[50] Sal. ar brāļa Heses sacerēto "izsmeļošo hernhūtietes ģenerālienes fon Kampenhauzenas dzīves gājumu" (fK-A, 116 a).

[51] Par šo atgadījumu Baltazars ziņoja kādā vēstulē uz Hernhūti (fK-A, 48 a).

[52] 1745. gada 15. novembra ieraksts; runa ir par Gavelu ģimeni no Briņķiem, kas veidoja kustības centru Vidzemē. Kopumā kalendāros parādās tikai ļoti nedaudzi ieraksti par hernhūtiešu lietām, kas laikam izskaidrojams kā piesardzība.

[53] Tā kopš 1753. gada Ungurmuižā kā mājskolotājs dzīvoja brālis Oldendorps.

[54] Iespiests 1786. gadā "Ziņās par brāļu draudzi" (fK-A, 229 c). Šīs ziņu burtnīcas tika izsūtītas visiem brāļiem un citiem interesentiem; arī Baltazars tās saņēma, kā redzams 1744. gada 7. februāra kalendāra piezīmē ("Aizrakstīju sievai un aizsūtīju hernhūtiešu ziņas").

[55] Kalendāra piezīmēs starp Jākoba Benjamina kūmām 1738. gada 25. maijā, piem., minēti arī hernhūtiešu brāļi Buntebarts un Popendiks. Nikolausa Benjamina kūma 1740. gada 23. februārī bija klāt neesošais grāfs Cincendorfs, bez tam vēl arī Buntebarts, Dorotejai Elīzabetei 1741. gada 26. oktobrī — arīdzan klāt neesošā grāfiene Cincendorfa.

[56] Tie arvien tiek atzīmēti Baltazara kalendāra piezīmēs, piem., 1737. gada 25. jūnijā.

[57] Sal. fK-A, 116 a (sk. 48. atsauci.).

[58] Zemnieku sūdzība dokumentēta fK-A, 59.

[59] No 1742. līdz 1753. gadam Helēne Juliāne veda kalpotāju grāmatu, kurā uzskaitīts katrs no viņiem, kā arī katram izmaksātā alga un izsniegtā iztika. Minētie izteikumi pamatojas uz šo grāmatu; daudzas informācijas iespējams attiecināt uz iepriekšējiem gadiem, no kuriem saglabājušās vienīgi atsevišķas izkaisītas liecības.

[60] Kalpotāju grāmatas beigās ieliktas tukšas lapas 1745.–1747. gadam.

[61] Sēja un stādīja šādus dārzeņus: pētersīļus, selerijas, ziedkāpostus, divas puravu šķirnes, portulaku, artišokus, pastinakus, sparģeļus, balodenes, gurķus, melones, ķirbjus, septiņas dažādas zirņu, divas redīsu, četras pupu, četras burkānu, piecas kāpostu, piecas rāceņu, tostarp sarkano biešu, kā arī divas rutku un sešas dažādas salātu šķirnes. Garšvielu dārzā dēstīja majorānu, timiānu, baziliku, citronmelisu, rozmarīnu, sīpolus, kreses, izopu, kārveli, dilles, skābenes un salviju.

[62] Jau dēla Aksela kristībās Amsterdamā 1717. gadā birģermeistars, kurš stāvēja kūmās, bija uzrunājis Margarētu kādas izmirstošas bagātas Kamphūzenu ģimenes vārdā (HfK, Biogrāfija, 85. lpp.). Baltazars 1733. gadā nesekmīgi mēģināja piekļūt šim mantojumam (fK-A, 22).

[63] fK-A, 69.

[64] Sal. ar darba grāmatu (fK-A, 33).

[65] Savās kalendāra piezīmēs viņa 1758. gada 4. oktobrī atzīmēja: "Uzrakstīt kapteinim Bokam un palūgt sešus spēcīgus igauņus, kuri varētu planēt ceļu uz kapukalnu."

[66] Atstāstīts pēc: *Schoultz-Ascheraden E.* Memoiren [Ernestīnes Šulcas-Ašerādenas memuāri]. Rīga, 1908. S. 5 ff. Oriģināls arhīvā nav atrodams.

Der Erbauer von Orellen Generalleutnant Balthasar Freiherr v. Campenhausen (1689–1758)[1]

Ruth Slenczka

Jugend in schwedischen und polnischen Diensten

Als zehntes von elf Kindern und als achter Sohn kam Balthasar am 30. Juni 1689 in Stockholm zur Welt. Sechs der älteren sowie der jüngere Bruder starben im Kindesalter, einer fiel im Nordischen Krieg, so daß außer Balthasar nur die beiden Schwestern und sein älterer Bruder Johann den Krieg überlebten.

Balthasars Vater Johann Hermann war Oberst und seit 1696 Vicekommandant der Zitadelle in Riga. Die Mutter Agnes Margaretha war Tochter des schwedischen Landshöflings Balthasar Frhr. v. Gyldenhoff, durch den der Name "Balthasar" in die Campenhausensche Familie kam.

Über die Kindheit Balthasars ist wenig bekannt. Die Regimentsrolle des Campenhausenschen Grenadierregiments von 1720 enthält eine Dienstliste mit der militärischen Laufbahn.[2]

Danach ist er schon als Knabe im Nordischen Krieg ins Feld gezogen, kämpfte bereits elfjährig in der Schlacht bei Narva 1700. Zwischen verschiedenen Schlachten und vermutlich durch Kriegsdienst in der Schlacht von Thorn (September–Oktober 1703) unterbrochen, besuchte er zwei Jahre lang (1703–1704) das Lyzeum in Riga. Er verließ die Schule als Sekundus in der Sekunda, diente danach vermutlich zwei Jahre lang im Regiment seines Vaters und trat – vielleicht nach dem Tod des Vaters – in das Regiment Löwenhaupt ein, wo er 1707 Leutnant wurde. 1708 in der Schlacht bei Ljesnaja wurde Balthasar durch einen Kopfschuß verletzt, kämpfte aber nach vier Monaten bereits wieder und wurde zum Major und Trabanten Karls des XII. befördert.[3]

Von da an kämpfte er in der Leibgarde des Königs. Nach der Niederlage bei Poltawa floh er mit Karl XII. über den Dnjepr in das türkische Asyl nach Bender. Ein Jahr später, im Herbst 1710, wurde er mit geheimen Depeschen nach Schweden ausgesandt, erreichte sein Ziel jedoch nicht, sondern wurde in Polen abgefangen und zum Militärdienst verpflichtet. In einem 36 Jahre später verfaßten Brief an seinen Sohn Axel schilderte Balthasar die polnische Zeit, die er zunächst aufgrund der Stellung und der Charge, die er erhielt, als glückliche Wendung empfand. Er wurde jedoch zum Konfessionswechsel gedrängt, so daß er es im Rückblick als Befreiung und göttliche Fügung wertete, als ihm von Peter dem Großen der Dienst in der russischen Armee angetragen wurde:

Johans Hermans fon Kampenhauzens. Nezināms mākslinieks, 1763.–1765. g., kopija no 17. gs. b. oriģināla. Kat. 3. 2.

Johann Hermann von Campenhausen. Unbekannter Künstler, 1763–1765, Kopie vom Original aus dem Ende des 17. Jh. Kat. 3.2.

Agnese Margarēta fon Kampenhauzena. Nezināms mākslinieks, 1763.–1765. g., kopija no 17. gs. b. oriģināla. Kat. 3. 3.

Agnes Margaretha von Campenhausen. Unbekannter Künstler, 1763–1765, Kopie vom Original aus dem Ende des 17. Jh. Kat. 3. 3.

"Anno 1710 kahm ausz schwedische Dienste alsz Major zu meinem bruder nach Pohlen. Ich war ihm ungemein willkommen, und es schien, alsz stünde es Ihm und allen Magnaten in Pohlen sehr wohl an. In einer Zeit von sechs Wochen erhielt ich ein Charge, um welche viele vohrnehme Herren Kinder anhielten. Ich wurde Obrist Lieutenant und Crons-General-Adjutant von der gantzen Littauschen Arme. Diesen Dienst verwaltete ich sieben Monath mit groszer approbation und erstaunlichen lob von dem damahligen Littauschen Grosz Feldherren Potzey. Da ich nun glaubte, dasz mein Eyfer und accuratesse im Dienst mir diesen lob zu Wege gebracht hatte, zeigte die folgende Zeit einen gar anderen Grund. Der Feldherr und die Feldherrin, Woywoden, Starosten, Bischöffe und Pfaffen gaben sich alle Mühe mich zu bekehren, ja ich bekam des Feldherren beichtvater, der ein Jesuit und ausz der bekannten vornehmen famillie Jablonsky war, gar zum Stuben Cammeraden. Da ich nun die Sache anfänglich mit harten Worten abwies, und man einige Zeit mit mir gedult gehabt hatte, und mich dennoch nicht bequämen wollte, geschahen mir dergleichen torts, die Meine Seele durchdrungen. Ich resolvierte darauf zu meinem leiblichen Bruder zu reiszen, bey dem ich, obgleich er Catholisch war, doch wenigstens ein verborgenen Rath und Trost zu holen hoffte. Allein wie ich muthmasze, müszen mir Stegbriefe nachgesant seyn. Ich fand anstatt einen bruder fast einen bären, der gleich zur Sache mit Gewalt schreiten wolte und, da Er nichts auszrichten konte, von nichts alsz Abschied kriegen redete. In dieser Noth war gezwungen, einige Wochen Ihnen allen eine falsche Hofnung zu machen, worauf das betragen gegen mich auch gleich anderst wurde. Gott aber, der bisz dahin mein treuer Wächter und versorger gewesen war, schaffte eine unvermuthete errettung. Der höchstsehlige Kayser Peter der Grosze kahm zu den oberwehnten Feldherrn, da er nach der Prut marschirte und, ohne dasz ich wuszte, wasz sie mit einander geredet hatten, wurde ich, weilen ich in Bender gewesen war, gerufen. Ich hatte kaum eine 1/4 stunde mit dem Kayser geredet, liesz derselbe mir durch den Reichs-Vice-Cantzler Baron Schaffiroff Dienste antragen. Ob nun zwar dieser antrag zum Dienst mir den Augenblick Galgen und Raad zugleich erblicken liesz, indem ich gegen Schweden dienen solte, so war mein Hertz doch darinnen feste, eher das von der Hand Gottes anzunehmen, alzs meine Religion verläugnen. (...)[4]

Mit seinem Übertritt in die russische Armee erkannte Balthasar Peter den Großen als neuen Landesherren Livlands an.

Am Ende des Nordischen Krieges 1709 war Balthasar 20 Jahre alt, seine Eltern waren verstorben, das väterliche Haus auf der Christinabastion in Riga zerstört und das Vermögen verloren.[5] Die Mutter Agnes Margaretha war 1703 in Dorpat gestorben. Sie wurde zunächst in der Jacobikirche in Riga beerdigt, dann aber nach Schweden überführt und in der zu dem Gut ihres Vaters Malmvik gehörenden Kirche von Lofö in der Gruft bestattet, in der auch die früh verstorbenen Kinder lagen.[6] Der Vater starb zwei Jahre nach ihr in Riga und wurde ebenfalls in der Jacobikirche beigesetzt.[7] Der ältere Bruder Balthasars, Johann, war nach dem Tod des Vaters in polnische Dienste getreten, war katholisch geworden und hatte in Polen geheiratet.

Balthasar war, als er 1711 seinen Dienst im russischen Heer antrat, ganz auf sich gestellt. Er hatte weder ein Zuhause, noch Familie, die ihm beistand, noch Vermögen. Als er 47 Jahre später starb, hatte er eine steile Karriere hinter sich (1.), hinterließ eine zahlreiche Nachkommenschaft (2.), einiges Vermögen und mit Orellen ein Familienzentrum (4.). Sein eigenes wie das Leben seiner Nachkommen wurde von dem von ihm aufgebauten Kontakt zu den Hallischen Pietisten und zu Herrnhut geprägt (3.).

Die berufliche Laufbahn im Heer, in der Livländischen Ritterschaft, in der Diplomatie, als Generalgouverneur von Finnland und als Gutsherr

Balthasar begann seinen Dienst am 20. März 1711 in Slutzko als Oberstleutnant.[8] Unmittelbar danach wurde er in seine Heimat, d. h. nach Livland beurlaubt und sollte sich erst zum 1. August bei der Armee in Polen wiedereinfinden. Er nahm am Pommernfeldzug teil. Schon nach einem Jahr, am 18. Juli 1712 wurde er zum Oberst befördert. Die Regimentsliste gibt Aufschluß über die Marschrouten seines Regimentes bis 1720. Er war an der Belagerung von Tönningen und Stettin beteiligt. Ende 1713 marschierte Campenhausens Grenadierregiment zurück durch Polen nach Livland und traf im August 1714 in Riga ein, von wo es 1715 durch Polen, Brandenburg und Mecklenburg marschierte, von Warnemünde per Schiff nach Kopenhagen übersetzte und zum Winterquartier 1716/17 nach Mecklenburg zurückkehrte. In dem nächsten 1 1/2 Jahren marschierte das Regiment in Tagesmärschen von 1–3, im Höchstfall 5 Meilen, mit häufigen Rastunterbrechungen, zwischen der Weichsel und dem Njemen umher, durch Kurland und wurde schließlich im Mai 1719 in Livland in die Quartiere verlegt. Balthasar hatte schon bevor die livländischen Quartiere erreicht waren, seine Versetzung an den Petersburger Hof zu seiner Familie beantragt, die ihm wohl 1718 erteilt wurde.[9]

In diesem Jahr wurde er erstmals als Gesandter nach Berlin geschickt, um den kurländischen Heiratsvertrag[10]

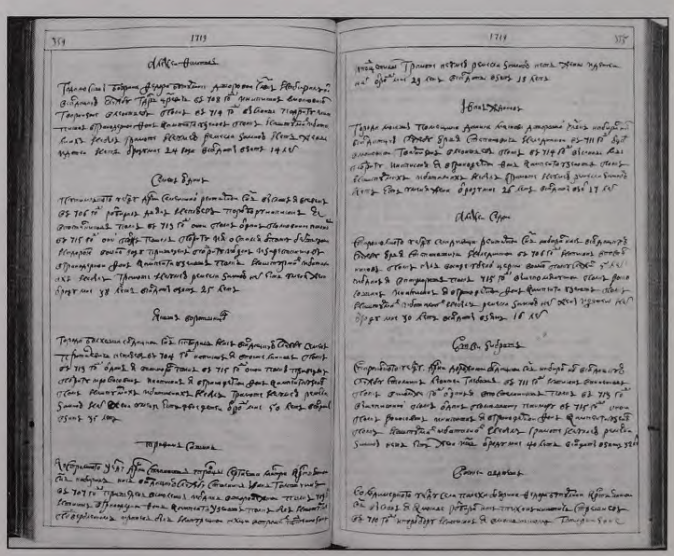

Kampenhauzena grenadieru pulka rullis. 1713.–1720. g. Kat. 1. 1.

Regimentsrolle des Campenhausenschen Grenadierregiments. 1713–1720. Kat. 1. 1.

und die Ratifikation eines russisch-preußischen Abkommens über das Verhalten gegenüber Schweden zu überbringen.[11] Ein zweites Mal reiste Balthasar 1721 nach Berlin und auch nach Dresden, um den Friedensschluß von Nystädt an den Höfen der Verbündeten bekanntzugeben.[12] Für die Überbringung der guten Nachrichten wurde er geehrt: In Berlin erhielt er den Orden Pour la Générosité, in Dresden schenkte man ihm ein Portrait König Augusts.[13]

Im Juni 1721 wurde Campenhausen zum livländischen Landrat gewählt.[14] Während seiner aktiven Militärzeit konne er die damit verbundenen Aufgaben in Livland zwar kaum wahrnehmen, aber er vertrat die Interessen des Landes in Petersburg und Moskau.

1723 wurde Balthasar Mitglied der kaiserlichen Restitutionskommission, die die Güterreduktionen aus schwedischer Zeit wiedergutmachen sollte.[15]

Der Tod Peter des Großen 1725 brachte Veränderungen für die Aufgaben und Tätigkeiten Campenhausens mit sich. Als ältestem Oberst in der russischen Armee kam ihm der ehrenvolle Dienst zu, den Sarg des Zaren mit hinauszutragen.

In der folgenden Zeit hielt er sich weiter bei der Residenz auf und war neben der Ausübung des Militärdienstes in erster Linie mit der Vertretung der Interessen der livländischen Ritterschaft befaßt. Am Vorabend des Nordischen Krieges hatte Karl XI. 1694 die Livländische Landesherrschaft aufgehoben. In den Livländischen Kapitulationen gestand Peter I. den Livländern weitgehende Rechte zu, die die Grundlage des Wiederaufbaus der Landesherrschaft bildeten. Bei jedem russischen Regierungswechsel war die Livländische Ritterschaft nun darum bemüht, daß ihre Privilegien bestätigt und modifiziert wurden. Da Balthasar bei Hof gut eingeführt war und die russische Sprache besser beherrschte als viele Landsleute, da er außerdem über seine Frau, die Hofdame war, Einfluß nehmen konnte, wurde er zusammen mit Kapitän Fölkersahm und dem Dörptschen Landmarschall Ungern-Sternberg damit beauftragt, in Petersburg zu kondolieren und Katharina I. zur Bestätigung dieser ritterschaftlichen Privilegien zu bewegen. Die Delegation mußte über Wochen am Hof präsent sein, Einladungen geben, Kontakte pflegen und war schließlich erfolgreich. Für die Delegierten war ihre Aufgabe mühselig und lästig: Die livländischen Kassen waren leer und um jede Brokatweste mußte langwierig verhandelt werden. Außerdem waren die Auseinandersetzungen mit der Stadt Riga, die ihre eigenen Deputierten und weniger Finanzprobleme hatte, aufreibend.[16] Neben seinem Dienst für Landesangelegenheiten reichte er unermüdlich Bittgesuche für einzelne bedürftige Livländer ein, z. B. für die verwitweten Generalinnen Hallart und Dupré.

Auch in eigener Sache trat er als Bittsteller auf: Immer wieder verlangte er rückständigen Lohn. Offenbar wurde der Sold nur ausnahmsweise ausbezahlt.

1726 wurde Campenhausen zum Generalmajor befördert. Campenhausen war ungewöhnlich lange (14 Jahre) Oberst gewesen; für den Rang eines Generals war er jedoch mit 36 Jahren verhältnismäßig jung. Als Generalmajor erhielt er politisches Gewicht: Unter Katharinas Testament erscheint seine Unterschrift. Er hatte zunächst drei, dann vier, später zehn Regimenter zu kommandieren.

Inspektionsreisen führten ihn ins Reichsinnere. Sein Standquartier war zeitweilig Dorogobusch. Daneben verfaßte er militärische Schriften[17] und wurde 1730 in die "Generalkriegskommision" berufen. Trotz des militärischen Aufstiegs nahm er Ende 1730 seinen Abschied.[18] Die Gründe dieses frühen Abschieds gehen weder aus den Tagesaufzeichnungen, noch aus Briefen deutlich hervor. Vermutlich war sowohl die gesamtpolitische Situation als auch die spezielle Heerespolitik für Campenhausens Rücktritt verantwortlich. Mit dem Regierungsantritt der Kaiserin Anna im Februar/März 1730 hatten politische Kursänderungen eingesetzt; die Bojarenpartei mit Golizin und Dolgorucki, in deren Gunst Campenhausen gestanden hatte, wurde gestürzt, Biron und Ostermann, die ihm fremd waren, übernahmen das Ruder. Die zunächst mit der neueingerichteten Generalkriegskommission angestrebten militärischen Reformen, die Balthasar auch durch seine Schriften begrüßt und betrieben hatte, wurden nicht umgesetzt. Das Klima am Hof veränderte sich. Im Tagebuch von 1730 charakterisiert Balthasar die Situation: "Der Herr helfe mir aus diese Getümmel, denn mir ekelt je länger je mehr für Alles, so ich sehe und höre, und wünschte wohl in eine Wüste zu sein."[19] Mit dem Abschied erhielt er keine Gage mehr. Da zudem die Schenkung des Gutes Randen, in dem die Familie lebte, nicht bestätigt wurde, war der Schritt besonders einschneidend und mit erheblichen Zukunftssorgen verbunden, die sich in seinem Tagebuch niederschlugen:

"Da geriet mein Hertz in Fürchten, wie ich meine Familie durchhelffen würde, und habe den gantzen Tag mich gegwählet, obgleich öfterst dieszen und jenen Spruch und Lied mir ein fiehl, bis an den Abend umb 9, da ich mich abzog und zum Leszen nieder setzte..." Er las in einer Postille über den Geiz. "Nach dieszem wurde etwas stiller, denn das Wordt Christi fiehl mir in Gedächtnis: euer himlischer Vatter ernähret sie doch, wie viel beszer seyd ihr nicht. Indem ich Dieszes schrieb, schlägt die Trommel. Es brante nicht weit; da dachte ich: Der mag nun vielleicht genug haben und verliehret es in einem Augenblick, lasz Gott den Vatter sorgen, der Herr sorge auch nach seiner Barmhertzigkeit und mache mich aller Sorgen los, sein Wille geschehe, mache aber mich nur gantz stille bey dieszer Prüffung. Hiernechst fiehlen mir meine Kinder ein, welche ich in meinem Hertzen besonders gesegnet. Triefft der Ihnen, so sindt sie reicher, als wen ich Ihnen auch dies gantze Reich zuwenden könte. Gott erfülle meinen Wunsch und sey Ihnen gnädig."

In den Jahren nach seiner Verabschiedung widmete sich Balthasar seinen Aufgaben als Landrat. Er wurde außerdem Oberkirchenvorsteher und plante eine Generalkirchenvisitation, die er 1739 durchführte.[20]

Erst mit der Teilnahme an der Delegation der Livländischen Ritterschaft an die Kaiserin Elisabeth 1742 trat der Generalmajor wieder in das Hofleben ein.[21]

Balthasar wurde zum Generalleutnant befördert und als General–Gouverneur mit der Verwaltung der im Schwedisch–russischen Krieg erworbenen Gebiete in Finnland beauftragt. Das Amt hielt ihn bis zum Friedensschluß 1743 in Åbo fest. Seine Aufgabe bestand zum einen im Aufbau einer Flotte: Er organisierte den Bau von sechs Galeeren, und zum andern in der Landesverwaltung bis zum Abschluß der Friedensverhandlungen mit Schweden. Den

Winter 1743/44 verbrachte er bis zu seiner endgültigen Entlassung nach Livland in Petersburg. Für seine Dienste wurde ihm das Gut Lentzenhof geschenkt.

Nach seiner Rückkehr ins Baltikum wurde er mit weiteren Ehren ausgezeichnet: Er erhielt von der Zarin 1744 den Alexander-Newski-Orden und[22] wurde im selben Jahr vom schwedischen König in den Freiherrnstand erhoben.[23] Die schwedische Nobilitierung bezeugt, daß der Übertritt Balthasars aus schwedischen in russische Dienste noch vor Abschluß der Kriegshandlung 1711 nach 33 Jahren keineswegs als Verrat empfunden wurde. Zum andern wird deutlich, daß Balthasar in den Friedensverhandlungen von Åbo offenbar nicht gegen die schwedischen Interessen, sondern im Sinne eines Ausgleichs verhandelt hatte.

Die folgenden Jahre verbrachte Balthasar als Gutsherr in Orellen. Er war zwischenzeitlich oft über Wochen bettlägerig. 1745 nahm er seinen Abschied als Livländischer Landrat. Im Oktober 1757 reiste er wieder nach Petersburg, um dort seinen endgültigen Abschied aus dem Reichsdienst zu erwirken. Er starb am 28. Jan. 1758 im Haus seiner Tochter Martha Magdalena Baranow, noch bevor er die Entlassung erwirkt hatte. Sein Leichnam wurde nach Orellen überführt, dort zunächst in der Kirche in Roop beigesetzt und im Juli 1758 schließlich auf dem von Helene Juliane angelegten Kapellenberg im Orellenschen Park begraben.

Die Familie

Ein Jahr nach seinem Eintritt in die russische Armee, am 1. Mai 1712, heiratete Campenhausen. Seine zehn Jahre ältere Frau, Margaretha von Liliengreen, war Witwe des schwedischen Flottenkapitäns Carl Gustav Löschern von Hertzfeld, der 1704 tödlich verunglückt war. Sie hatte aus erster Ehe drei Kinder.[24] Am Petersburger Hof war sie Hofdame und behielt diese Stellung auch nach der Hochzeit bis zum Tod Katharina I. 1727. Das junge Paar verfügte weder über ein Vermögen, noch über ein "Zuhause". Margaretha reiste weiterhin mit dem Zarenpaar durch ganz Europa, während ihr Mann beim Heer war. Die Kinder kamen zur Welt, wo sich das Zarenpaar gerade aufhielt: Catharina Agneta 1713 in Riga, Peter 1714 in Petersburg[25], Johann Christoph 1715 in Königsberg[26], Axel Johann 1717 in Amsterdam. Die Jüngste, Hedwig Margarethe, wurde schließlich 1720 bei einem Besuch bei den Verwandten Clodt auf dem Gut Jürgensburg in Livland geboren. Die Kinder wurden Ammen anvertraut, die nicht mitreisten, sondern an ihren jeweiligen Wohnorten blieben.[27] Im dritten Ehejahr, 1716 erhielt Balthasar zwei Kronsgüter zur Arrende (Pacht): Randen und Walguta, beides im Dörptschen Kreis in Livland.[28] Wiederum drei Jahre später wurden sie ihm für seine und seiner Frau treu geleistete Dienste sowie als Entschädigung für den im Krieg verlorenen Besitz geschenkt.[29] 1717 nahm Campenhausen Urlaub, sammelte in Polen und Königsberg seine beiden kleinen Söhne ein und reiste mit ihnen nach Randen.[30] Der jüngere Sohn erkrankte, in Dorpat wurden Medikamente gekauft und die Kinder wurden nach Petersburg vorausgeschickt, während der Vater das Randensche Gut aufzubauen begann. Es war zwar durch den Krieg wohl nicht gänzlich zerstört, aber viele Jahre unbewirtschaftet gewesen, und die Gebäude waren baufällig.[31] In der Nähe Randens lag das Krons-Gut Alt-Tennasilm, das Balthasars Vetter Carl Gustav Campenhausen in Arrende hatte. Dieser einzige leibliche Verwandte in Livland beaufsichtigte die Randensche Wirtschaft in Balthasars Abwesenheit.[32] Auch Margaretha erhielt Urlaub und kam Balthasar im Winter 1717 für einige Tage aus Petersburg zur Hilfe. Zum Weihnachtsfest und zur Hochzeit der Stieftochter Margareta mit Major Hacks reiste Balthasar zu den Schwiegereltern nach Reval.[33] In den folgenden Jahren hielt sich die Familie zunächst in Petersburg auf, wo Balthasar schon 1714 das Haus seiner Schwiegermutter erworben hatte, die zum dritten Mal heiratete und nach Reval zog.[34] Ende 1722 war Randen soweit hergestellt, daß die Kinder mit ihrem Hauslehrer dahin übersiedelten, während die Eltern weiterhin in Petersburg lebten und nur selten nach Randen kommen konnten.[35] Balthasar hielt sich außerdem auf zahlreichen beruflichen Reisen in Riga, Narva und an anderen Orten auf.[36] Im Herbst 1726 kamen die Kinder mit ihrem Hauslehrer wieder nach Petersburg. Nach Regierungsantritt Peter II. folgte Balthasar Anfang 1728 dem Hof nach Moskau. Der Petersburger Haushalt wurde aufgelöst, und Margaretha, deren Hofdienst mit dem Tod Katharina I. zu Ende gegangen war, zog mit den Kindern nach Randen. Die Eheleute führten eine rege Korrespondenz.[37] Auch die Kinder wurden zum Schreiben von Briefen angehalten, die der Vater gelegentlich mit Randkorrekturen zurücksandte. Mit der Beratung des Vetters Karl Gustav führte Margaretha die Randensche Wirtschaft. Nach seinem Abschied aus dem Heer Ende 1730 hielt sich Balthasar abwechselnd in Randen und Orellen auf, das er 1727 erworben hatte. Am 6. August 1732 zog er in das neue große Haus in Orellen ein, während Margaretha mit den Töchtern noch in Randen, einige Zeit auch in Petersburg blieb und nur zu kurzen Besuchen nach Orellen kam. Nachdem der Randensche Besitz nicht bestätigt worden war, fürchtete Balthasar, den Töchtern keine Aussteuer und den Söhnen keine Ausbildung finanzieren zu können. Klagen über Schulden und Geldnot kehren in den Briefen der folgenden Jahre immer wieder. Dennoch bewahrheiteten sich die Befürchtungen hinsichtlich der Kinder nicht. Katharina, das älteste Kind, verlobte sich 1732 in Petersburg mit dem Assessor im Justiz Colegium Joachim von Hagemeister.[38] Der älteste Sohn Peter war als Kadett nach Berlin geschickt worden.[39] Die beiden jüngeren Söhne kamen nach Reval auf die Domschule.[40]

Am 23. Dezember 1733 starb Margaretha Campenhausen 54jährig in Randen. Sie war schon das ganze Jahr über kränklich gewesen und im November zeichnete sich ab, daß sie nicht mehr genesen würde. Balthasar war zwar in den Wochen und Monaten vor ihrem Tod fast immer abwesend, aber am Todestag selbst war er zugegen und sie starb in seinen Armen. Aus den folgenden Witwerjahren sind zahlreiche Lieder des Trauernden überliefert. Ein halbes Jahr nach dem Tod der Ehefrau siedelte Campenhausen mit seinen Töchtern endgültig nach Orellen über und kam nur noch zu kurzen Besuchen zurück nach Randen. Im selben Sommer wurden auch die beiden jüngeren Söhne in die Fremde geschickt: Axel, der Jüngste, wurde siebzehnjährig Soldat. Auch er sollte seine Ausbildung nicht in Rußland, auch nicht in der strengen

preußischen Schule, sondern in Kopenhagen erhalten. Entgegen den Vorstellungen des Vaters genoß Axel, bevor er sich zum Militär meldete, die neue Freiheit, machte Schulden und der Vater mußte immer wieder einspringen.[41] Der mittlere Sohn Christoph ging zum Studium nach Halle. Auch von ihm kamen immer wieder Geldforderungen. Den Briefen nach war er der Liebling seines Vaters, das Verhältnis kühlte jedoch zunehmend ab. In das Jahr 1736 fiel die Brautwerbung und zweite Heirat Balthasars. Der Witwer hatte sich brieflich an seinen Schwiegersohn Mickwitz, den ehemaligen Hauslehrer und nunmehrigen Pastor in Reval mit der Bitte gewandt, ihm Vorschläge für mögliche Ehekandidatinnen zu machen. Mickwitz nennt ihm drei Personen, unter denen Helene Juliane von Straelborn eindeutige Favoritin ist. Am ersten Juni 1736 schrieb Balthasar daraufhin einen Werbebrief an seine künftige Frau, in dem er ihren gottgefälligen Lebenswandel hervorhebt, seine Situation kurz schildert und um ihre Hand anhält:

"Orellen, 1. Juni 1736

Richte, Jesu, meine Wege

bahne Du selbst meine Stege, etc.

In dem Herrn Jesu wehrteste Fräulein,

nachdem ich Gott seit einiger Zeit, nach meiner armuth, unter hertzlichem Gebett, von der Gewißheit seines Willens in meinem anliegen angeflehet, so hat der Gute Gott mein Hertz nach und nach gezogen, gegenWerthige Zeilen an Ihnen, Wehrteste Fräulein, zu schreiben. Nun bitte und flehe ich auch zu Meinen Gott, er wolle, als der AllMächtige Herscher über der Menschen Hertzen, Sinnen und Gemüther, auch das Hertz und Gemüth Meiner Wehrtesten Fräulein dahin lenken, sich zu entschließen und zu thun, was sein Wille über Ihnen in seinem rath beschlossen hat. Herr, laß alles in reinigkeit des Hertzens, unter deiner Furcht und zu Deiner Ehre geschehen. Es erfordern meine Umstände, nach dem es Gott gefallen, vor dritte Halbjahr meine innigst geliebteste Gehülffin von meiner Seiten zu nehmen, mich wiederum nach eine Gott gefällige und in seinem Rath mir bestimmte Gehülffin umzusehen: Da nun zu meiner nicht geringen Freude mir Gott dero Persohn dergestalt kund werden lassen, daß Ihro höchste Bemühung seyn soll, einen Gott gefälligen Wandel zu führen: So wende mich billig in Nahmen Gottes zu Ihnen, nachdem ich vorhero alle meine Umstände aufrichtig berichten und Ihnen vorlegen will.

Von meinem Wandel, Gemüth und Lebensarth kann selber nichts berichten, Gott wird es durch Andere, so wohl das Gute, so Er bishero gewirket, als auch die Schwachheiten und Fehler, so ich Armer an mir trage, hoffentlich Ihnen kund werden lassen, jedoch habe ich Freudigkeit, so viel von mir zu schreiben, daß ich durch Gottes Gnade such, wie wohl unter vielen Gebrächen, die übrigen Tage meines Lebens nach dem Worte und Willen Gottes einzurichten und zu vollenden. Was die Welt Reichthum nennt, habe ich nicht. Gott zum Preyße aber kann ich schreiben, ich habe mein redliches Auskommen, und der Herr wirfft mir von zeitlichen Gütern jährlich mehr zu als ich werth bin, und die beyden Güterchins, so ich durch seine Gnade Erblich besitze, sind unbeschuldet. In meiner Ehe hat mir der Herr 3 Söhne und 2 Töchter

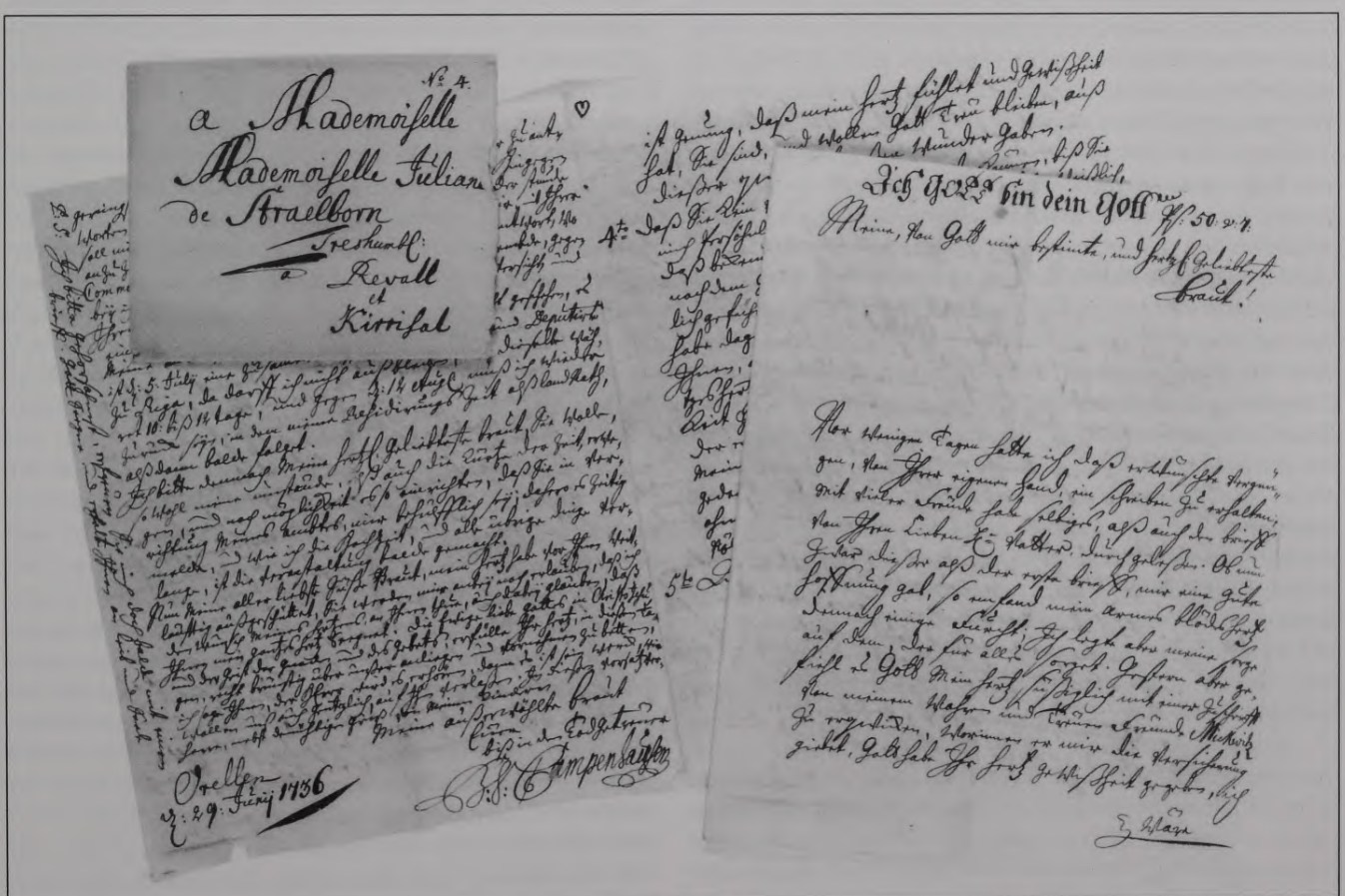

Ģenerālleitnanta Baltazara fon Kampenhauzena korespondence sakarā ar viņa otrajām laulībām. 1736. g. Kat. 1. 7.

Korrespondenz des Generalleutnants Balthasar von Campenhausen über seine zweite Heirat. 1736. Kat. 1. 7.

gegeben, die Söhne sind alle außerhalb Landes unter Gottes Versorgung und brauchen nur noch eine kurtze Zeit einige Hülffe von Hause. Die Elteste Tochter wird ehestens an den Herrn Assessor von Hagemeister verheurahtet werden, und die andere, dem Anschein nach, werde auch nicht lange im Hause behalten, so daß meine künfftige liebe Gehülffin keine Last durch Kinder haben, sondern in Liebe und Friede mit mir allein leben wird. Was meine Persohn anbetrifft, so habe dem Herrn für die unverdiente Gabe der Gesundheit zu danken, außer einige kleine Zufälle, die durch meine Blessuren zu Zeiten fühlen muß, die aber alle durch Gottes Güte, da ich noch nicht das Fünffzigste Jahr erreichet, erträglich sind. Meine Wirthschaft betreffend, so suche ich von Zeit zu Zeit, es so einzurichten, daß die Sorgen dieses Zeitlichen nicht die Zeit und Geschäfte des Geistes unterdrücken, und daß einige nothwendige darüber vergessen, ja gar verlohren gehen möge. In keine publique Verrichtung außer die LandRaths Charge stehe ich mehr, sondern habe dem Herrn für ein ruhiges leben auf dem lande zu danken. Keine Weitläufftigkeiten oder Processe, ja nicht einen eintzigen, dem Herrn sey Dank, habe ich, und durch dessen Gnade hoffe ich auch, mein leben in solcher Ruhe zu schliessen.

Dies sind nun meine Umstände, so ich mit aller Wahrheit als vor dem Angesichte Gottes Ihnen vorlege, und dabey die Frage thue? Können Sie, wehrteste Fräulein, sich mit Gott entschließen, nach diesen Umständen, meine Gehülffin zu werden, so geben Sie mir vor dem Herrn ihr ja Wort, doch die Gewißheit dessen erbitten Sie von Gott. Ich habe keine einzige, ja gar keine einzige Absicht, als Ihre Persohn, dahero auch keine fernere Frage als diese thue, stehen Ihnen meine Umstände an. Es kann billig der gegründete Gedanke bei Ihnen aufsteigen, wie fordert man von mir in einer so gar wichtigen Sache ein williges und festes Wort von mir, kennen wir uns doch beyder seits von angesicht gar nicht. Von meiner Seiten ist die antwort hierauf diese; Welche Gott und seinen Augen gefält, und so kenne ich Ihnen, und das hoffet und glaubet mein Hertz von Ihnen, das ist mehr als ich von Gott Werth bin; jedoch trage ich billiger maaßen die Bescheidenheit, und verlange nicht die völlige verbindung, bis Gott es füget, daß wir von angesicht ein ander sehen, dahero der Hauptzweg dieses Briefes nur ist, ob meine Umstände Ihnen einiges Bedenken verursachen, darüber wünsche mir die Nachricht, die Gott Ihnen Selbsten ins Hertze legen wolle, und wann ich die erhalte, so werde auch in Kurtzem das Vergnügen suchen, Meine wehrteste Fräulein zu sehen und zu sprechen. Indessen laßet Uns von beyden Seiten über diese Sache unaufhörlich zu dem Herrn betten. Amen, Amen, in dem Namen meines Jesu halt ich still, es geschehe und ergehe, Wie und Wann und Was Er will. Dessen Güte und Führung Ihnen empfehle und verharre

Meiner wehrtesten Fräuleins
in Liebe Verbundenster diener
B v Campenhausen
Orellen, den 1. Juny 1736"

Helene Juliane wurde von Mickwitz und von ihrer Tante Martha Lacy, die eine Nachbarin Balthasars war, ermutigt und antwortete Balthasar mit nur geringem Vorbehalt; ihr Vater erbat ein Treffen vor der endgültigen Entscheidung, Mickwitz erklärt Balthasar die Bedenken Helene Julianes, die ihn besucht und ihr Herz ausgeschüttet hatte. Balthasar schrieb daraufhin am 29. Juni bereits an "meine, von Gott mir bestimmte, und hertzlich geliebteste Braut!" und räumt die Bedenken aus dem Wege. Es ging noch jeweils ein langer Brief hin und zurück, Mickwitz vermittelt noch einmal, und am 30. Juli kam Balthasar nach Kirrisar, dem Straelbornschen Gut in der Nähe Revals. In Reval war die Eheschließung bereits von Mickwitz bekanntgegeben worden, und am 5. August wurden Balthasar und die 14 Jahre jüngere Helene Juliane auf dem Gut Kirrisar getraut. Am 24. August brach das frischvermählte Paar nach Orellen auf, wo sie eine Woche später ankamen.

Aus zweiter Ehe hinterließ Balthasar zwei Töchter: Martha Magdalena (1737–1822), die den Generalmajor Baranow heiratete, mit dem sie in Petersburg lebte,[42] und Dorothea Elisabeth (1741–1765), und einen Sohn, den späteren Senateur Balthasar (1745–1800), der den orellenschen Familienzweig weiterführte. Die beiden älteren Söhne Jacob Benjamin (geb. 1738) und Nikolaus Benjamin (geb. 1740) starben im Kleinkindalter.

Der Kontakt zu den beiden erwachsenen Söhnen aus erster Ehe blieb fortgesetzt schwierig. Axel trat in österreichische Dienste und mußte den Vater immer wieder um Geld bitten. Der Versuch, mit väterlicher Empfehlung in russische Dienste zu treten, scheiterte, vermutlich, weil Axel die nötigen Zahlungen nicht leisten konnte. Balthasar widersetzte sich über einen längeren Zeitraum hinweg der Heirat Axels mit Sophia Gerdruta von Völkersahm;[43] zuletzt gab er seine Einwilligung, ohne daß die Heirat zustande kam. Axel war wieder in Wien, wo er an der Ruhr erkrankte und im Dezember 1754 starb. Christoph wurde Regierungsrat, Geheimrat und wirklicher Geheimrat. Er verärgerte den Vater immer wieder durch seine altkluge Überheblichkeit, die auch aus den überlieferten Briefen spricht. In seinem Testament war es Balthasar ein besonderes Anliegen, seine zweite Frau vor Ansprüchen und unrechtmäßigen Eingriffen dieses Sohnes abzusichern. Er erbte u. a. Randen, das er 1759 verkaufte.[44]

Hallescher Pietismus und Herrnhut

Im Jahr 1721 unterbrach Balthasar seine Reise an die Höfe in Berlin und Dresden, um in Halle nach seinem Stiefsohn Andreas Löschern v. Hertzfeld zu sehen und einen Hauslehrer für seine Kinder zu suchen. Er lernte bei diesem Besuch den Grafen Heinrich Reuss XXIII. kennen und gewann über ihn Zutritt in den Franckeschen Kreis. August Hermann Francke selbst bemühte sich um einen geeigneten Hauslehrer und korrespondierte deshalb mit Campenhausen. In den Briefen wird Balthasar selbstverständlich als dem Pietistenkreis zugehörig behandelt.[45] Nach seiner Rückkehr nach Petersburg ließ sich Peter der Große über Campenhausens Eindrücke von Halle, Hermann Francke und dem Waisenhaus berichten.[46] Der Zar war zum einen daran interessiert, Hallenser Lehrer nach Rußland zu holen und zum andern, über den Kontakt nach Halle den Einfluß am Berliner Hof zu stärken. Balthasar war nicht der Einzige am russischen Hof, der

seine Kinder von einem Pietisten aus Halle erziehen ließ. Die Gruppe der dem Pietismus Nahestehenden in der Umgebung des Zaren war im Gegenteil recht groß. Der erste Lehrer, den Francke zu Campenhausen schickte, war Ch. F. Mickwitz (gest. 1748). Er blieb drei Jahre in Petersburg und Randen, dann wurde er Dompfarrer in Reval, was dem Status eines Bischofs von Estland entsprach. Er heiratete 1724 die Stieftochter Balthasars, Inge Charlotte Löschern v. Hertzfeld. Auch sein Nachfolger Joh. Loder blieb nur ein paar Jahre im Campenhausenschen Haus, bis sein Dienstherr auch ihm ein öffentliches Amt im Baltikum vermittelt hatte: Er wurde Rektor des neugegründeten Lyzeums in Riga. Ein weiterer Campenhausenscher Hauslehrer, Trefurt, wurde der erste Prediger der neugegründeten lutherisch-pietistischen Kaufmannskirche St. Katharinen in Petersburg, ein anderer, Pastor Voit, heiratete die Nichte seines Patrons, Charlotte v. Snoilsky, und wurde Oberpastor in Pernau.

Die Hauslehrer hielten auch Gottesdienste, zu denen Nachbarn anreisten, und waren Beichtväter ihres Patrons.

Über die Witwe des Generals von Hallart, von der Balthasar Orellen gekauft hatte, kam der Kontakt zu Zinzendorff und Herrnhut zustande. Ihr erster Hauslehrer war der spätere Herrnhuter Bischof Vierorth (gest. 1761), mit dem Balthasar eine enge Freundschaft verband. Aus den schweren Moskauer Wochen 1730, in denen Balthasar seinen Abschied erhielt, sind mehrere Briefe an Vierorth überliefert, in denen er ihm sein Herz ausschüttete.[47] Das oben bereits erwähnte Tagebuch dieser Zeit, in dem Balthasar seinen Seelenzustand beschreibt und über sein Verhältnis zu Gott Rechenschaft ablegt, bildet ein eindrucksvolles Zeugnis seiner pietistischen Gesinnung. Das in dieser Zeit so erschütterte Vertrauensverhältnis zum Zarenhof wurde erst wieder hergestellt, als 1742 mit Elisabeth, der jüngsten Tochter Peter d. Gr., eine Zarin an die Regierung trat, die von der Tochter des pietistischen Propstes Glück erzogen worden war.

Die pietistische Gesinnung Balthasars schlägt sich auch in seiner Sorge um das Schulwesen nieder. Schon in Randen hatte er, wie später in Orellen und Lentzenhof, eine Hofschule errichtet.[48] In Orellen führte er selbst Buch über die Schulkinder und ihre Leistungen. 1737 wurde Balthasar als Oberkirchenvorsteher des Rigaschen Kreises bestätigt und führte die Generalkirchenvisitation von 1739 mit durch. In einem ausführlichen Bericht an das Generalgouvernement schilderte er die schlechten Zustände der Bauten, der Gottesdienste und des Schulwesens.[49] Der Ernst, mit dem er diese Aufgabe anging und die Verbesserungsvorschläge, die er machte, zeugen von der religiösen Grundhaltung Campenhausens und von seinem Verantwortungs- und Sendungsbewußtsein. Besonders lag ihm die Unterweisung der Jugend am Herzen: "Daß es mit den Alten schwer halten würde, konnte ich mir wohl vorstellen, darum ich die Besorgung der Kinder zum Zweck nahm, in Hoffnung durch eine christliche Jugend dermaleinst denen Alten beyzukommen, daß die Hertzen der Väter zu den Kindern bekehret würden." Er holte daher für seine Bauern einen Katecheten aus Königsberg. Zusätzlich entwarf er einen Plan zur Ausbildung von Lehrern für den ganzen Kreis: Er bat die Generalin Hallart, auf ihrer Schule in Wolmar auch Schüler anderer Höfe aufzunehmen "zur erziehung und praeparierung tüchtiger Schulmeister". Die Generalin stimmte zu und er ermunterte alle Kirchspiele, geeignete Kandidaten zu schicken; aus vielen seien "nutzbare leute geworden". Die Wolmarsche Schule wurde jedoch in den 40er Jahren geschlossen, weil sie zugleich als Versammlungshaus der Brüdergemeine diente, die seit 1743 im gesamten Russischen Reich verboten war.

Balthasar selbst stand zu dieser Zeit der Brüdergemeine sehr nah. Schon 1736 war Zinzendorff auf seiner Livlandreise in Orellen zu Besuch gewesen. Seit dieser Zeit waren so gut wie immer Herrnhuter Brüder in Orellen zu Gast.[50] Der Herrnhuter Pastor Gebhard Hansen begleitete Balthasar als Hofprediger nach Finnland. Nach seiner Rückkehr wurde Balthasar 1744 in Moskau von der Kaiserin dazu aufgefordert, sich "von der neuen Secte abzusondern". Sein Fall wurde im Senat verhandelt. Er hatte aber die Möglichkeit, sich zu verteidigen und die falschen Vorstellungen, die am Hof herrschten, zu revidieren.[51] In den Kalendernotizen notierte er auch, daß er sich für verfolgte Brüder einsetzte.[52] Seit 1746 ließ Balthasar seine Kinder durch Herrnhuter "Informatoren" erziehen.[53] 1749/50 errichtete er eine Hoflage nicht weit von Orellen, in der bis in die zweite Hälfte des 19. Jahrhunderts hinein Herrnhuter Diakone mit ihren Familien lebten. Als erster zog 1750 Bruder Johann Peter Hesse ein, der für die Betreuung und Werbung von Herrnhuter Gemeinschaften unter Letten und Esten zuständig war. Er beschrieb in seinem Lebenslauf das sogenannte Weberhaus: "Dieses Haus, welches ganz mit Busch umgeben war, diente uns dazu, daß wir ohne Bedenken von den erweckten Letten besucht werden konnten."[54] Die Herrnhuter Brüder und Schwestern waren enge Vertraute der Familie. Bei den Taufen der Kinder standen sie Pate.[55] Den Neugeborenen wurden nach Herrnhuter Manier Sprüche aus einem "Spruchkästlein" gezogen, die ihnen als Losung mit auf den Lebensweg gegeben wurden.[56] Abends traf man sich in Orellen zum Herrnhuter Haus-Abendsegen und zur Verlesung der Gemeindenachrichten.[57]

Noch aus Balthasars Testament spricht in seinen Verfügungen zu seiner Beerdigung die Herrnhuter Gesinnung, die allem Prunk und äußerem Glanz absagte:

"Denn ob zwar nach dem Caracteur und Würde, wo mit Ihro Kayserliche Mayestät mich zu begnadigen geruhet haben, auch bey meiner Beerdigung einige mehrere Umstände erfordert werden mögten, so lebe doch der allerunterthänigsten Zuversicht, es werde in Höchsten Gnaden gedeutet werden, wenn bey niederlegung meiner Asche (...) alle sonst übliche Ceremonien und gepränge eingestellet bleiben, und ich als ein armer Sünder vor Gott, und als ein bis an mein lebens Ende treuer Knecht von Ihro Kayserlichen Mayestät stille in meine Gruft gesenket werde."

Orellen

Im Oktober 1727 besichtigte Balthasar zusammen mit der wenige Monate vorher verwitweten Generalin Baronin von Hallart deren Güter Kudum und Orellen und handelte einen Kaufbrief aus, der in einem zweiten offiziellen Brief vom 15. August 1728, dem die Übergabe der Kaufsumme von 7700 Reichstalern vorausging, bestätigt wurde. Als mit dem Abschied Balthasars aus dem Heeresdienst 1730 sein

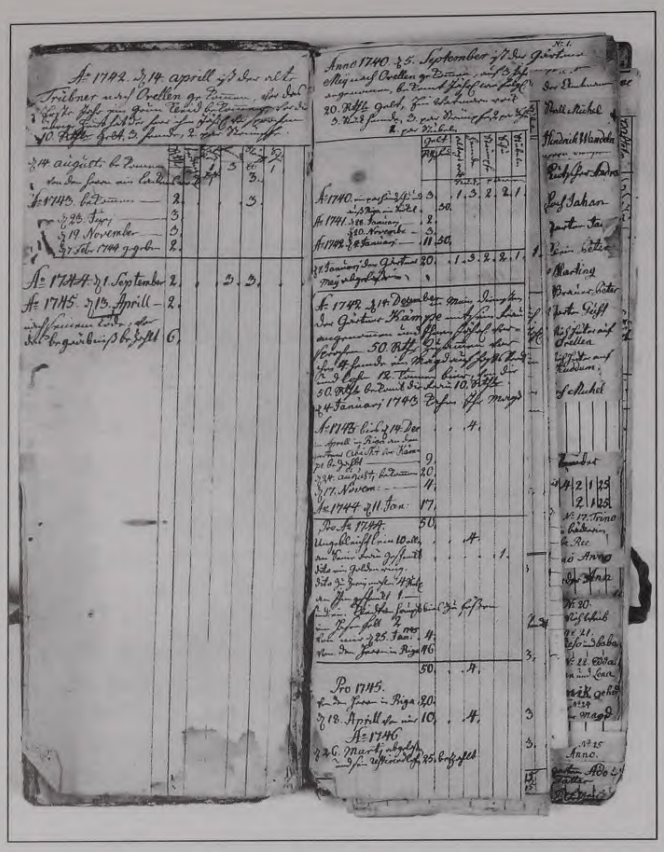

Därza sēklu saraksts. 1746. g. Kat. 1. 11./ 1.
Verzeichnis der Gartensamen. 1746. Kat. 1. 11./ 1.

Besitz an Randen von der Zarin nicht bestätigt worden war, begann er, Orellen, dessen Besitz ihm sicher war, auszubauen und die Umsiedlung der Familie dorthin vorzubereiten. Schon 1732 wurde das neue Herrenhaus vollendet und im August zog Balthasar dort ein, während die Familie noch in Randen blieb. Leibeigene Bauern und Hofleute fuhren aus Randen Baumaterial nach Orellen und wurden dort als Bauarbeiter eingesetzt. Sie klagten deshalb beim Statthalter des Dörptschen Kreises, daß die Wirtschaft auf dem Randenschen Kronsgut liegenbleibe. Balthasar verteidigte sich damit, daß die Leute von Maurern und Tischlern angelernt würden und Fähigkeiten erwürben, die den Kronsgütern zugute kämen. Vermutlich erhielt er Recht: Randensche Leute finden sich auch noch Jahre später in der Orellenschen Wirtschaft.[58]

Zum Bau des Hauses und der Wirtschaftsgebäude sowie zum Auf- und Ausbau der Wirtschaft wurden Handwerker und Arbeitskräfte angestellt. Sie kamen je nach Auftrag für einige Wochen, für mehrere Jahre oder ganz nach Orellen. Ziegelbrenner kamen aus Petersburg, Tischler und Maurer aus Deutschland, die übrigen waren Russen, Schweden, Ingermanländer, Esten und Letten, außerdem Teichgräber aus Finnland, später auch welche aus Polen. Teerbrenner (ebenfalls aus Finnland), Schmiede, Radmacher, Bader und Badstübner,[59] Gärtner, Torfstecher, Balkenführer, ein Zimmermann, Müller, Schneider, ein Schuster, ein Perückenmacher (1742 für ein paar Wochen), Stellmacher, Tapetenmacher, Töpfer (die Öfen bauten), ein Glaser, Maler, ein Uhrmacher, ein Brauer, Branntweinbrenner, ein Bäcker, Kutscher, Köche, Diener, Knechte für den Stall, den Garten, und den Hof und Mägde für die Küche, das Haus und den Stall, Viehhüter, Fischer, sowie die Bauern ergänzten den von Jahr zu Jahr wachsenden Kreis der Bediensteten.[60]

Ihnen stand ein Amtmann vor, der jährlich 25 Reichstaler Lohn erhielt. Ein *Informator* unterrichtete die Kinder. Während die lettischen Angestellten meist Leibeigene waren, die nur Unterhalt und Kleidung erhielten, bekamen die Deutschen je nach Dienstalter und besonderen Verdiensten bemessenen Lohn ausgezahlt. Sie besetzten alle gehobenen Positionen, darunter die der im Haus angestellten Diener und Mägde. Ihr Lohn reichte von 2 Reichstalern (Stall Michel) bis zu 50 Reichstalern (Gärtner Kämpe; seine Frau bekam zusätzlich ungebleichtes Leinen und einen goldenen Ring geschenkt). Einige Deutsche kamen – z. T. von weit her – schon als Kinder *zur Erziehung* in die gutsherrliche Obhut, wie z. B. der sechsjährige Fabian, der später beim Schneider in die Lehre gegeben wurde. Eine junge Magd kam aus Lübeck. Sie erhielt in den ersten zwei Jahren nur sechs Reichstaler, dann, als sie voll einsetzbar war, zehn. Balthasar legte genau fest, was eine "vollkommene Magd" können mußte, bevor sie vollen Lohn erhielt. Sie wurde dann von ihrem Herrn, dem *Wirth*, als Magd eingekleidet, während sie zuvor abgelegte Kleider der Herrin trug. Sie durfte für den Eigenbedarf zwei bis drei Schafe, ein Kuh- und ein Ochsenkalb halten, die mit dem Hofvieh auf die Weide gingen. Zur Hochzeit erhielt sie ein Faß Bier und ein Hochzeitsmahl. Heiratete ein "Aufzügling", eine Magd, die noch nicht ausgelernt hatte, durften die Gäste übernachten und erhielten am nächsten Tag eine weitere Mahlzeit. Einzelne Bedienstete wurden unter den Verwandten weitergegeben; so kam ein *Kochs Jung* vom Schwiegersohn Hagemeister aus Petersburg und wurde viele Jahre später dem Sohn Axel geschenkt, mit dem er nach Wien reiste.

Neben dem Bau des Hauses wurde auch die Landwirtschaft versorgt und der Garten angelegt. Zunächst war Kudum das wirtschaftlich bedeutendere Gut, mit dem Ausbau Orellens kehrte sich das Verhältnis im Laufe der Jahre jedoch um. Im Mai 1732 wurden erstmals die Wiesen gemäht, im August der erste Roggen geschnitten. Die Viehbestände wurden aus Randen und Walguta ergänzt, und die Randenschen Hengste kamen in die neuen Ställe nach Orellen. Hühner, Schafe, Kühe und Schweine wurden gehalten. Honig wurde geimkert. Neue Teiche wurden angelegt und durch Kanäle Sumpfgebiete trokkengelegt. In den Teichen wurden Hechte und Barsche gezogen, im Sommer 1748 wurde eine Fischerfamilie angesiedelt. Vermutlich entwarf der mehrfach erwähnte deutsche Gärtner Heusser die Parkanlage; er kam nach einem längeren Briefwechsel im Juli 1733 für einen Tag persönlich nach Orellen, wo die ebenfalls aus Deutschland stammenden Gärtner Kämpe und Erla die Entwürfe ausführten. Was im Garten angebaut wurde und wie man sich die Arbeit der Gärtner vorstellen muß, läßt sich Saatlisten und einer Liste über Gartengeräte aus den 40er Jahren entnehmen.[61]

Die große Vielfalt an Gemüse und Gewürzen[62] läßt Rückschlüsse über die Eßgewohnheiten zu: Es wurde offenbar zumindest im Sommer abwechslungsreich gekocht und gewürzt. Im Blumengarten lassen sich neben allgemeinen Bezeichnungen ("große weiße Blumen, Gold– und Silberblumen") Kapuzinerkresse, Goldlack, Levkojen, Sonnenblumen, Wicken, Nelken, blaue und

gelbe Lupinen, verschiedene Violen, Malven und Ackeleien identifizieren. Zum Versiegeln der Samenbehälter benutzte man Pott-Wachs. Für den Gartenmeister wurde in Riga eine besondere eiserne Schaufel erworben, während die übrigen fünf Schaufeln zur Hälfte aus Holz und nur an der Spitze aus Eisen bestanden. Gießkannen waren ebenfalls aus Holz. Außerdem gab es weiße und schwarze Lederrinnen für Wasser zwischen den Beeten. Wasserfässer wurden auf Wagen über die Wege gezogen. Mit einem Klappbrett wurden die Beete geglättet. Junge Bäume und wohl auch die Lorbeer-, Zitronen- und Pomeranzenbäume sowie die "Judenkirschen", die im Winter nicht draußen blieben, standen in Steintöpfen. Das Gemüse wurde z. T. in Mistbeeten unter Glasfenstern gezogen. 1739 trugen die gepfropften Obstbäume erstmals.

Nach dem Verkauf eines von der ersten Ehefrau geerbten Liliengreenschen Gutes bei Narva, dem Gut Wredenhagen in Estland, und von zurückgehaltenen Roggenvorräten in Pernau und Riga konnten die drängenden Schulden bezahlt werden und die finanziellen Sorgen traten zurück, obwohl die intensiven Bemühungen um eine umfängliche Erbschaft in Holland trotz großer Bemühungen fruchtlos blieben.[63] 1734 verpachtete Balthasar die Randensche Arrende an den Vetter und erhielt von ihm dafür Geld, Naturalien und Bedienstete aus Randen, die z. T. ganz, z. T. für ein Jahr und z. T. in monatlicher Ablösung nach Orellen kamen und teils auf Orellensche, teils auf Randensche Kosten versorgt wurden.

Die Hofschule wurde errichtet und 1734 mit 24 Schulkindern eröffnet. Die Schülerzahl stieg, 1746 kamen 70 Schüler. Die Schule bestand bis in die 90er Jahre des 19. Jahrhunderts. Ebenfalls 1734 wurde die Mühle in Orellen errichtet und die Kuhdumer Mühle erneuert. 1734 wurde das "Branntweinshaus" in Betrieb genommen. Eine Ziegelei wurde errichtet, die über den eigenen Bedarf hinaus zum Verkauf produzierte.

Mit dem Verkauf der eigenen Produkte und dem Einkauf von Waren für die Orellensche Wirtschaft hatte Balthasar verschiedene Vertraute, Beauftragte und Händler: Bis zu seinem Tod 1745 besorgte der Schwiegersohn Kammerrat Joachim von Hagemeister in Petersburg sehr viele Geschäfte für Balthasar. Geldgeschäfte wurden häufig über den Rigaschen Ratsherrn Adam H. Schwartz abgewickelt. In Reval wurden Geschäfte und Besorgungen vom ehemaligen Hauslehrer, dem Pastor Mickwitz, und von dessen Kollegen Vierorth erledigt. Der Orellensche Roggen wurde über einen Lübecker Händler namens Trooṣt verkauft, der dafür den Söhnen Axel in Kopenhagen und Christoph in Halle monatlichen Unterhalt finanzierte und dem besorgten Vater immer wieder Bericht erstattete. 1751 stellte Balthasar in Riga Assessor Anton Güldenstett an, der sich um den Verkauf Orellenscher Erzeugnisse und um den Kauf verschiedenster Dinge wie beispielsweise eines Klaviers, von Stieglitzen für den "Jungen Herrn" oder von neuen Büchern kümmerte.[64] Jedes Jahr wurden direkt von Fischern an der Ostsee einige Fässer Strömlinge zum Einsalzen erworben. Dazu fuhren Orellensche Leute auf gut Glück mit Tauschgütern (Roggen, Brot, Salz, Branntwein) und Geld an den Strand, um dort möglichst viel einzuhandeln, was nicht immer gelang.

Nach der Heimkehr Balthasars aus Finnland wurde der Ausbau Orellens intensiviert: 1748 wurde das Dach des Großen Hauses neu gedeckt. Im oberen Stockwerk wurden zusätzliche Zimmer ausgebaut, die mit Öfen bestückt und 1750/51 vom Generalleutnant, seinem kleinen Sohn Balthasar mit dessen Informator sowie den Töchtern bezogen wurden. Seine eigene Kammer erhielt im Sommer 1752 eine Stuckdecke. 1753–56 arbeitete der Maler Hinsch aus Lemsal an der Ausmalung der Wände im Wohnhaus.[65]

Im Sommer 1749 wurde mit dem Bau des oben erwähnten "Weberhauses" und zugehöriger Wirtschaftsgebäude bei Orellen begonnen. 1751 wurde eine Schmiede erbaut. Nach Balthasars Tod errichtete seine Frau den Kapellenberg.[66]

Zīmogs uz dokumenta par Baltazara fon Kampenhauzena dāvinājumu Kampenhauzena patversmei Rīgā. 1746. gada 6. janvāris. Kat. 1. 13./ 1.

Siegiel auf der Urkunde über die Aussetzung eines Legats von Balthasar von Campenhausen an das "Campenhausens Elend" in Riga. 6. Jan. 1746. Kat. 1. 13./ 1.

In seinem Testament verfügte Balthasar, daß Orellen "niemahlen und zu keiner Zeit verkauft" werden, sondern immer im Besitz seiner Nachkommen bleiben solle. Auch wenn sein Sohn das Gut zwischenzeitlich verpachtete, blieb es bis ins 20. Jahrhundert im Familienbesitz – als Zentrum und Heimat für die Nachkommen des Generalleutnants. Bis 1942 wurden alle Campenhausens dort begraben.

Schluß

Der Generalleutnant begann seine Karriere nach dem Nordischen Krieg als eltern-, mittel- und heimatloser Oberst. Als er 1758 starb, hinterließ er eine zahlreiche Nachkommenschaft, ein beträchtliches Vermögen und ein Gut, das über Jahrhunderte im Familienbesitz blieb. Durch den Anschluß an die Hallischen Pietisten und dann an die Herrnhuter prägte er das Leben seiner Nachkommen entscheidend.

In einer besonders schweren Zeit seines Lebens, als er Ende 1730 am Zarenhof in Ungnade fiel und seinen Abschied aus dem Staatsdienst nahm, schrieb Balthasar für seine Nachkommen als Vermächtnis einen Segen auf, der

über die Generationen weitergegeben wurde. Aus ihm spricht, was dem Generalleutnant das Zentrum seines Lebens war:

"Gott, der Du den Eltern, die Dich fürchten, Macht gegeben hast, auf boshaftige und gottlose Kinder den Fluch zu legen, Du hast auch Macht gegeben, sie zu segnen und zu erhören versprochen. So segne ich demnach diese, Deine Geschöpfe, die Du mir gegeben hast. Segne ihre Herzen, daß aus denselben enstehen mögen heilige Gedanken, heilige Begierden, segne ihre Worte, segne ihre Werke; bewahre sie, Dich zu beleidigen. Laß sie durch ihr ganzes Leben heiliglich wandeln und andere zur Nachfolge reitzen, und wie sie an Jahren, so sie leben, älter werden, so lasse auch Deine Erkenntniß und den wahren Glauben zu männlicher Kraft kommen. Segne sie mit Liebe, Demuth, Langmuth, Geduld, Friede und Freude in dem heiligen Geist. Bewahre sie vor allen Sünden des Fleisches. Segne sie mit Deinem Kreutz und Nachfolgen; mache sie tüchtig, Dir Seelen zuzuführen, in welchem Stande Du sie auch setzen werdest. Segne sie mit dem Geist des Gebetes, erhöre sie allezeit, wenn nach Deinem Herzen sie zu Dir beten, segne sie mit Liebe zu Deinem Wort, segne ihre Nahrung, segne sie, daß sie von allem, so Du ihnen zuwerfen wirst, Barmherzigkeit ausüben mögen. Segne sie in ihrer Todesstunde, segne sie in die Ewigkeit der Ewigkeiten, Herr Gott, Vater, Sohn und heiliger Geist. Laß den Segen Abrahams, Isacks und Jacobs auf ihnen ruhen, und wie die Apostel dorten sagten, Gold und Silber habe ich nicht, so sage auch ich – aber in dem Namen Jesu Christi – seid von mir, als von Eurem irdischen Vater gesegnet, und Du, Herr, mein Gott, sei mit mir und mit ihnen und laß uns alle vor Deinem Angesichte Deines Segens theilhaftig werden. Das erhöre und gieb, der Du alles Segens Ursprung bist, durch Christum unsern Herrn. Amen.

1730 am 10. November. Balthasar Baron Campenhausen."[67]

---

[1] Zu seiner ersten Lebenshälfte (bis 1730) liegt der erste Teil einer Biographie von Hermann v. Campenhausen vor: Freiherr Balthasar von Campenhausen 1689–1758, wohl Riga (1910) (im Folgenden: "HvC, Biographie"); Vorarbeiten zum zweiten Teil finden sich im Campenhausenschen Familienarchiv in Marburg (vC A), Nr. 779 und 780. Einen kurzen Überblick über Balthasars Leben gibt Ernst v. Campenhausen: Geschichte des Geschlechtes der von Campenhausen. Riga (1908), S. 32–37. Das Familienarchiv bewahrt darüber hinaus zahlreiche Dokumente zu seinem Leben auf (Abteilung C II, Nr. 9–117); bes. instruktiv sind die Tagesnotizen in Balthasars Kalendern, die aus den Jahren 1723, 1726–30 und 1732–57 überliefert sind (vC A 36; Abschriften und Auszüge nach Sachgebieten ebd. 759; die Notizen von 1717 nur in HvC, Biographie S. 78–101 erhalten, gedruckt liegen außerdem die Jahre 1723 und 1726–28 vor (HvC, Biographie S. 322–352).

[2] vC A: 12 a, S. 293 (dienstliche Laufbahn): In Leder gebundene, großformatige, 832 Seiten umfassende, russische Dienstrolle mit Goldschnitt; Übersetzung von S. 293 bei HvC, Biographie S. 8.

[3] Die Trabantenvollmacht vom 30. November 1708 (vC A: 9) ist mit Übersetzung abgedruckt bei HvC, Biographie S. 188 f.

[4] Nur in Abschrift von HvC erhalten (vC A: 771); gedruckt in HvC, Biographie, S. 45 f.

[5] Lediglich den Anspruch auf das väterliche Gut Spankau bei Dorpat konnte Balthasar später (1723) teilweise geltend machen (HvC, Biographie, S. 20, Anm. 1).

[6] Sie starb am 25. Mai 1703, wurde ein halbes Jahr später, am 16. Dezember, in Riga beigesetzt und am 14. Oktober 1704 nach Stockholm überführt.

[7] Sein Grab war später nicht mehr auffindbar. Dem Wunsch seiner Frau (in der Grabinschrift), er möge ebenfalls nach Schweden überführt werden, wurde nicht entsprochen.

[8] So hatte er es mit dem Zaren ausgehandelt; als der abreiste, wollte ihn der Generalfeldmarschall Graf Scheremetjew als Major einstufen, Balthasar reiste jedoch Peter dem Großen nach, der ihm einen Ukas schrieb, aufgrund dessen er als Oberstleutnant eingestellt wurde (so der rückblickende Bericht in der Dienstliste von 1720, vgl. HvC, Biographie, S. 53 f.). Lediglich die Entlohnung fiel niedriger aus als vereinbart. Die "Kapitulation zu Slucko" (vC–A C II, 10 f) ist gedruckt bei HvC, Biographie, S. 189–191.

[9] HvC, Biographie, S. 109.

[10] Die Nichte Peter I., Anna Iwanowna, hatte 1709 den Herzog Friedrich Wilhelm von Kurland, einen Neffen König Friedrich I., geheiratet, der jedoch wenige Tage nach der Hochzeit verstarb. Preußen war daraufhin daran interessiert, mit der Witwenhand Kurland für Friedrich Wilhelm von Schwedt zu gewinnen; ein Kandidat des sächsischen Königshauses kam ihm zuvor, so daß ein Vertrag vordatiert werden und möglichst schnell unterzeichnet werden mußte. Die Hochzeit kam jedoch nicht zustande (Victor Löwe (Hg.), Preußens Staatsverträge aus der Regierungszeit König Friedrich Wilhelm I. (Publikationen aus den Preußischen Staatsarchiven, Bd. 87), Leipzig 1913, S. 194–199.

[11] Ebd. S. 199–206. Der in finnländischen Hafen Hangut abgeschlossene Vertrag mußte in Berlin ratifiziert werden. Diese Mission ist im Familienarchiv nicht dokumentiert; in der Biographie des Generalleutnants Hermann v. Campenhausen kommt sie daher nicht vor.

[12] Hierzu vC A: 11 F, z. T. abgedruckt bei HvC, Biographie, S. 273 270. Schon vorher war Campenhausen einmal als Gesandter nach Berlin geschickt worden.

[13] Das Portrait, bzw. die Edelsteine auf seinem Rahmen, verkaufte er später: "Die Juvelen von König August sein Portrait in der Reichs-Cantzeley verkauft und 1000 Rubel dafür empfangen." (Kalender von 1729, 19. August; HvC, Biographie, S. 122).

[14] An der Spitze der livländischen Selbstverwaltung stand als Exekutivorgan das aus 12 Mitgliedern bestehende Landratskollegium, das im monatlichen Wechsel jeweils von einem in Riga residierenden Landrat vertreten wurde.

[15] In der schwedischen Zeit zwischen dem Frieden von Kardis 1661 und dem Ausbruch des Nordischen Krieges 1700 war Schweden darum bemüht seine durch die vielen Kriege erschöpften Staatsfinanzen zu sanieren. Der Stockholmer Reichstag bewilligte daher eine teilweise Reduktion des Grundbesitzes zugunsten der schwedischen Krone. In Livland wurde neben dem ehemals erzbischöflichen, dem bischöflichen und dem Ordensbesitz auch der Besitz des einheimischen Adels geschmälert. Der Gesamtverlust betrug 5/6, wobei auf den Adel 7,5 bis 15% fielen, d. h. ein Ertrag von einem bis zwei Jahren. Das enteignete Land ging in Kronsbesitz über und wurde gegen Bargeld meist an schwedische Adelige in Arrende gegeben. Auch Balthasars Vater Johann hatte 1702 ein solches Gut erworben, das Balthasar 1723 in einem Vergleich mit dem neuen Besitzer zurückerwarb (s. o.).

[16] Die Delegation der Livländischen Ritterschaft ist im Archiv ausführlich dokumentiert (vC A: 37 und 38).

[17] Schon 1721 hatte Balthasar einen umfangreichen Aufsatz mit Vorschlägen verfaßt, schwedische Militäreinrichtungen in die russische Armee zu übernehmen, aus späterer Zeit stammen folgende Konzepte: "Wann die Regimenter in gute Ordnung und die Gelder in accurate Berechnung gebracht werden sollen, möchte folgendes nötig sein."; "Bedenken über die von Sr. Excell: dem Herrn Baron von Osterman mir fürgelegte Puncten" (darin enthalten ein Aufsatz über die Gründung einer Handelsgesellschaft zur Lieferung von Soldatentuch); "Officium eines Majorens zu Fusz"; "Remarques, was sowohl geschickte Staab- als Oberoffizier ihrer Schuldigkeit gemäsz bei ihren Regimentern und Compagnien zu observiren haben. (1729)" (vC–A: 51; z. T. abgedruckt bei HvC, Biographie, S. 197–242).

[18] Vermutlich nahm er freiwillig seinen Abschied, da er schon zuvor in Briefen diesen Schritt erwog (Sept. 1730 an seine Frau, HvC S. 164); der Abschied wurde am 9. Nov. 1730 in einem kaiserlichen Dekret Annas erteilt (vC A: 13). Im Tagebuch berichtet er von einer Krankheit im Oktober 1730, die ihn dazu bewogen habe, den Abschied zu fordern (vC A: 35, HvC, Biographie, S. 298).

[19] Es ist lediglich dies eine Tagebuch Balthasars überliefert. Vermutlich machte er normalerweise über die Kalendernotizen hinaus keine Aufzeichnungen über sein Leben. Das Tagebuch dieser Wochen ist ein Zeugnis der pietistischen Gesinnung des Autors; es basiert zwar wohl auf täglichen Aufzeichnungen, Balthasar schrieb es jedoch wohl später noch einmal im Zusammenhang ab, wobei er es sicherlich überarbeitete. Es hat ein wenig den Charakter eines Bekehrungsberichtes, in dem der Autor seine innere Entwicklung vom durch die äußeren Umstände völlig Niedergeworfenen zum in christlicher Hoffnung gefaßten Überwinder der äußeren Pein schildert (vC A: 35, abgedruckt in HvC, Biographie, S. 298–321, obiger Auszug auch S. 173).

[20] S. u., vC A: 20; 88 c; 763.

[21] S. u., vC A: 45.

[22] vC A: 14.

[23] vC A: 15 und 21.

[24] Campenhausen übernahm die Sorge für diese Kinder: Er zahlte den Stieftöchtern Aussteuern und beglich immer wieder die Schulden des Stiefsohnes (vC A: 25).

[25] Patensohn des Zaren.

[26] Er ist der einzige Sohn aus dieser Ehe, der den Vater überlebte.

[27] Christoph blieb z. B. wohl von seiner Geburt an gut 1 1/2 Jahre bei Madam Schmidt in Königsberg (Kalendernotiz Balthasar: Am 18. Okt. 1717 holte er den Sohn dort ab; HvC, Biographie, S. 94).

[28] Der ursprünglich zum Rigaschen Generalgouvernement gehörende Dorpater (kurz: Dörptsche) Kreis wurde von Peter d. Gr. 1713 Reval zugeordnet, vermutlich, um die Herausgabe dieses Teiles von Livland an Polen, wozu eine vertragsmäßige Verpflichtung bestand, zu umgehen. 1722 wurde der Kreis wieder Riga zugeschlagen und hatte keinen eigenen Landtag mehr.

[29] Diese Schenkung mußte von den nachfolgenden Zaren immer wieder bestätigt werden; Kaiserin Anna, unter der er in Ungnade gefallen war, entzog ihm die freie Nutznießung und Campenhausen mußte wieder zahlen; Kaiserin Elisabetz, die ihn in den Staatsdienst zurückholte, erkannte die alten Ansprüche wieder an und zahlte ihm sogar den inzwischen geleisteten Pachtzins zurück.

[30] Kalendernotiz; HvC, Biographie, S. 94–98.

[31] Ein besonderes Problem war der Holzmangel; die Wälder waren im Krieg abgeholzt worden, und es war weder Brenn- noch Bauholz aufzutreiben. Bis 1725 errichtete Balthasar ein neues großes Wohnhaus, ein Brauhaus, ein Wagenhaus, eine Scheune und zahlreiche Ställe, einen Baumgarten, zwei Hopfen-Gärten (Inventar, Teilabdruck bei HvC, Biographie, S. 105 f.).

[32] Wie die Verwaltung Randens während Balthasars Abwesenheit im Einzelnen organisiert war, bleibt im Dunkeln. Von 1734 an, als Balthasar auf Orellen lebte, war der Vetter sein Arrendator (HvC, Biographie, S. 101).

[33] Kalendernotiz, Dezember 1717; HvC, Biographie, S. 101, ob er dort auch seine Frau mit den Kindern traf, bleibt unklar.

[34] Hedwig Albogia heiratete in erster Ehe den Rentmeister Axel Lilliengreen in Narva, den Vater Margarethas, in zweiter Ehe – ebenfalls in Narva – den Arzt und späteren Leibarzt des Zaren in Petersburg Johann Justin Donell und schließlich 1714 den Bürgermeister von Reval Christoffer Meyer. Das Petersburger Haus wurde wohl später gegen ein anderes ausgetauscht.

[35] So der Hauslehrer Mickwitz in einem Brief an einen Missionar, HvC, Biographie, S. 133.

[36] Kalendernotiz, HvC, Biographie, S. 322 ff.: Mai 1723: Rekrutenempfang in Riga; Juni: Exerzieren in Pernau; Juli Regimentsverlegung in die Vorstadt in Riga; Februar 1725: Regiment in Dorpat; Narva.

[37] Leider sind die Briefe selbst nicht erhalten, sondern werden lediglich in den Kalendernotizen erwähnt.

[38] Die Hochzeit fand erst vier Jahre später, am 7. Juni 1736 in Orellen statt. Möglicherweise führten die wirtschaftlichen Schwierigkeiten, in die Balthasar nach seinem Abschied geraten war, zu der langen Verlobungszeit.

[39] Balthasar hielt die preußische Kadettenausbildung für so überragend, daß er seinen Sohn sechzehnjährig dorthin schickte; dieser trat später jedoch in österreichische Dienste und fiel 1738 als Offizier in einer Schlacht gegen die Türken. Balthasar hatte zuvor den Kontakt mit ihm abgebrochen.

[40] 1733 wurden sie bereits wieder von der Schule genommen.

[41] Balthasar war in seinen militärischen Schriften dafür eingetreten, daß junge Rekruten erst im Garnisons- und Festungsdienst gedrillt werden und erst mit 23 oder 24 Jahren ins Feld ziehen sollten; vermutlich schickte er die jungen Söhne aus diesem Grund zur militärischen Ausbildung ins Ausland.

[42] Bei ihr starb der Generalleutnant 1758 in Petersburg.

[43] In seinen Kalendernotizen kommentierte er die Verlobung am 30. Aug. 1749 folgendermaßen: "Vorgethan und nach gebracht, hat manchen in groß Leid gebracht."

[44] vC A: 129.

[45] vC A: 27 a und 768.

[46] Das Gespräch schrieb Campenhausens Hauslehrer Mickwitz nieder und schickte es in einem Brief an Francke; es handelt sich wohl um das einzige im Wortlaut überlieferte Gespräch Zar Peters (Th. Geissendoerfer. Briefe an Aug. Herm. Francke, in: Language and Literature XXV, Urbana 1939, S. 188–190; zusammengefaßt und kommentiert bei: Ed. Winter. Halle als Ausgangspunkt der Deutschen Rußlandkunde im 18. J., Berlin 1953, S. 67–69).

[47] vC A: 80 und 758.

[48] Das war keineswegs selbstverständlich: 1736 gab es im lettischen Livland insgesamt nur acht "Hofesschulen" (Heinrich Schaudinn. Deutsche Bildungsarbeit am lettischen Volkstum des 18. Jahrhunderts. München 1937, S. 47).

[49] Der Bericht selber, der mind. 1800 Seiten umfaßte, ist im Archiv nicht vorhanden, sondern das Konzept für eine zusammenfassende Einleitung, vgl. die Abschrift HvCs des Berichtes an das Generalgouvernement, vC A: 763, sowie 88 c. Zur Kirchenvisitation vgl. auch Schaudinn, S. 43 ff.: Schaudinn hat wohl den ausführlichen Bericht über die Visitation im Staatsarchiv Riga eingesehen (damals Ritterschaftsarchiv Nr. 120, Vol. I).

[50] Vgl. den von Bruder Hesse verfaßten "ausführlichen Herrnhuter Lebenslauf der Generalin v. Campenhausen", vC A: 116 a.

[51] Balthasar berichtete von diesem Vorfall in einem Brief nach Herrnhut, vC A: 48 a.

[52] Eintrag vom 15. Nov. 1745; es geht um die Familien von Gavel auf Brinkenhoff, die einen Mittelpunkt der Bewegung in Livland bildete.

Insgesamt erscheinen nur sehr wenige die Herrnhuter Angelegenheiten betreffende Eintragungen in den Kalendern, was wohl als Vorsichtsmaßnahme zu deuten ist.

[53] So lebte seit 1753 Bruder Oldendorp als Hauslehrer in Orellen, vgl. seine Geburtstagsverse für seinen Schüler.

[54] Gedruckt 1786 in den Nachrichten aus der Brüder-Gemeine, vC A: 229 c. Diese Nachrichtenhefte wurden an alle Brüder und sonstigen Interessenten verschickt; auch Balthasar erhielt sie, wie aus einer Kalendernotiz vom 7. Febr. 1744 hervorgeht ("Geschrieben an meine Frau und die Nachricht der Herrnhütter gesant").

[55] In den Kalendernotizen werden unter den Paten für Jacob Benjamin am 25. Mai 1738 z. B. die Herrnhuter Brüder Buntebart und Poppendick aufgeführt. Nikolaus Benjamin erhielt am 23. Febr. 1740 in Abwesenheit den Grafen Zinzendorf zum Paten, außerdem ebenfalls Buntebart, Dorothea Elisabeth am 26. Oktober 1741 – ebenfalls in deren Abwesenheit – die Gräfin Zinzendorf.

[56] Sie werden in den Kalendernotizen Balthasars jeweils notiert, so z. B. zum 25. Juni 1737.

[57] Vgl. vC A: 116 a (s. Anm. 48).

[58] Die Bauernklage ist dokumentiert in vC A: 59.

[59] xy

[60] Über die Bediensteten der Jahre 1742–53 führte Juliane Helene ein Buch, in dem alle einzeln mit dem an sie gezahlten Lohn und Unterhalt aufgeführt werden. Dieses Buch habe ich den folgenden Ausführungen zugrunde gelegt; viele Informationen lassen sich auf die davor liegenden Jahre übertragen, aus denen lediglich verstreute Einzelzeugnisse existieren.

[61] In das Bedienstetenbuch sind hinten lose Listen aus den Jahre 1745–47 eingelegt.

[62] Folgendes Gemüse wurde ausgesät: Petersilienwurzelkraut, Sellerie, Blumenkohl, zwei Sorten Porrée, Portulac, Artischocken, Pasternacken, Spargel, Melden, Gurken, Melonen, Kürbis, sieben verschiedene Erbsen-, zwei Radieschen-, vier Bohnen-, vier Möhren- ("Burkanen"), fünf Kohl-, fünf Rüben- (darunter Rote Beete) sowie zwei Rettich- und sechs verschiedene Salatsorten. Der Kräutergarten wurde mit Majoran, Thymian, Basilikum, Zitronenmelisse, Rosmarin, Zipollen (?), Kresse, Asparis, Isop, Kerbell, Dill, Sauerampfer, Pimpernelle, Salbei und Liebstöckl bestückt.

[63] Schon bei der Taufe des Sohnes Axel in Amsterdam 1717 hatte der Bürgermeister, der Pate stand, Margaretha auf eine im Aussterben begriffene reiche Familie Campenhusen angesprochen (HvC, Biographie S. 85). 1733 versuchte Balthasar erfolglos, an diese Erbschaft heranzukommen (vC–A: 22).

[64] vC A: 69.

[65] Vgl. das Arbeitsbuch, vC A: 33.

[66] In ihren Kalendernotizen vom 14. Okt. 1758 notierte sie: "An Capitain Bock geschrieben und um 6 starke frische Esten gebethen, die den Weg nach dem begräbnis Berg planieren sollen."

[67] Wiedergegeben nach Ernestine Schoultz-Ascheraden, Memoiren, Riga 1908, S. 5 f. Das Original ist im Archiv nicht auffindbar.

Brīvkungu fon Kampenhauzenu Ungurmuižas arhīvs

Bernhards fon Barzevišs

Sākot ar 18. gadsimta vidu, brīvkungi fon Kampenhauzeni īpašuma piederības dokumentus, darījumu saraksti un ģimenes papīrus Ungurmuižā krāja "dokumentu lādē". Ar darījumiem saistītu dokumentu vākšana muižās bija pašsaprotama lieta, bet šajā gadījumā vēl papildus saglabātie personiska rakstura dokumenti aplūkojamam arhīva fondam piešķir īpašu savdabību. Ģimenes dokumentus sistematizēja 1908. gadā, izveidojot arhīvu, kas, pateicoties tā iepriekšējai nogādāšanai drošībā, pārdzīvoja 1918. gada lielinieku laupīšanas un pēc tam vēl arī izsūtīšanu no Baltijas Molotova–Ribentropa pakta rezultātā. Pēc Otrā pasaules kara beigām, kad vairums līdzvērtīgu Baltijas privātarhīvu aizgāja zudumā, Kampenhauzenu arhīvs ar savu apjomu, sastāvu, ko bagātinājuši arī vēl citi saņemtie mantojumi, ar labi izstrādātu, detalizētu fonda aprakstu kļuvis par īpašu dārgumu.

Fonda rašanās nav atdalāma no brīvkungu fon Kampenhauzenu dzimtas vēstures. No Zviedrijas nākušais, pēc Ziemeļu kara krievu dienestā pārgājušais ģenerālleitnants brīvkungs Baltazars fon Kampenhauzens 1727.–1728. gadā nopirka Unguru un Kūduma muižas. Pēc Ziemeļu kara postījumiem viņš tur 1731. gadā uzcēla koka muižas ēku (turpmākā izbūve, kā liecina amatnieku rēķini, veikta 1751.–1752. gadā); arhīva pamatu tad nu veido attiecīgie īpašuma dokumenti, kā arī norakstu grāmata par agrākajām īpašuma attiecībām. No viņa tēva — zviedru pulkveža un Rīgas komandanta — dokumentiem pēc Ziemeļu kara gandrīz nekas vairs nebija palicis pāri, izņemot piezīmes ģimenes bībelē par bērnu piedzimšanu, bet tik būtiskas lietas kā, piemēram, 1675. gadā izdotais dižciltības diploms tos laikus nepārdzīvoja. Tikai kā nejaušu atradumu var uzlūkot kādu no vecākās paaudzes mantotu Stokholmas vīna tirgotāja Hermana Kamphūzena 1641. gadā sastādītu maiņas līgumu, kas atrodams arhīvā (kā pergaments tas diemžēl netika iekļauts sākotnējā arhīva numerācijā).

Būtisks Ungurmuižas saimniecības izveides posms saistīts ar ģenerālleitnanta otro sievu Helēni Juliāni fon Štrālbornu. Ir saglabājušās neparasti daudzas viņas saimniecības piezīmes. Veselu virkni no tām izceļošanas laikā latviešu kultūras lietu nodaļa neatļāva izvest, un tās tagad glabājas Latvijas Valsts vēstures arhīvā Rīgā. Šie dokumenti apliecina plašas muižas saimniecības esamību. Ar pietāti tika uzglabātas ziņas par ganāmpulku, ķieģeļu dedzināšanu, alus izsniegšanu, deputātzīme, izdevumi par muižā uzturēto skolu u.tml. — pat arī vēl tad, kad šīm ziņām vairs nebija praktiskas nozīmes.

Par Ungurmuižas mantinieku kļuva vēlākais senators brīvkungs Baltazars fon Kampenhauzens. Viņa sarakste ar māti studiju laikā Vācijā, kā arī sarakste militārās karjeras laikā ir izteikti personiskas dabas dokumenti tāpat kā viņa dienasgrāmata, piemiņas albums un vēlāk arī sarakste ar dēliem Vācijā, kuri tur uzturējās izglītošanās nolūkos.

Vēlākais senators tikai palaikam dzīvoja mantotajā Ungurmuižā. Būdams vicegubernators, viņš galvenokārt atradās Sāmsalā, bet no 1790. gada kā gubernators rezidēja Rīgā. Nežēlastībā kritušu, viņu denunciācijas dēļ atbrīvoja no amata 1797. gadā, neilgi pēc ķeizarienes Katrīnas nāves, bet drīz pēc tam atkal izsauca uz Senātu un likumdošanas komisiju Sanktpēterburgā. Viņš mira 1800. gadā, kad vecākais dēls bija atgriezies no Vācijas. Vecāku māja Ungurmuižā palika nepārveidota, jo viņš tajā maz uzturējās. Pēc tam kad māju pārņēma viņa vecākais dēls Hermans, mājas nu jau cienījamais izskats tika pa īstam iekonservēts. Hermanam piemita zinātnieka daba, viņš bija pirmais Rīgas Vēstures un senatnes pētītāju biedrības prezidents. Tieši viņam, bez šaubām, jāpateicas par to, ka Ungurmuižā vienkopus savāca viņa tēva papīrus, kā arī pārējo ģimenes locekļu dokumentus. Arhīvā atstātajā mantojumā atrodama viņa sarakste ar brāļiem un māsām un jaunības gadu korespondence ar daudziem draugiem un zinātniekiem.

Brīvkungam Hermanam fon Kampenhauzenam nebija bērnu, viņš mira 1836. gadā, un viņa brāļadēls Ernsts (1813–1877) pārņēma Ungurmuižu ar tostarp papildināto senču portretu galeriju un arhīvu. Tieši viņa laikā iesāka izgatavot to vectēva — ģenerālleitnanta dokumentu norakstus, kurus atzina par nozīmīgiem. Tā tas turpinājās arī nākamajā paaudzē, kad muižu mantoja Ernsta dēls Baltazars (1843–1905). Baltazara dēls Hermans (1871–1919) pirmais veica sistemātiskus pētījumus arhīva fondos, līdz kamēr psihiska slimība liedza viņam turpināt iesākto.

Tomēr viņš sarakstījis ģenerālleitnanta biogrāfijas pirmo daļu, ko vēlāk kāds cits ar Krievijas impērijas apstākļiem, vietām un ģimenēm mazāk pazīstams cilvēks diez vai būtu varējis izdarīt.

Ap 1908. gadu Kampenhauzenu ģimenes dokumentus sistematizēja un izveidoja arhīvu. Nopelni šai lietā ir brīvkungam Ernstam fon Kampenhauzenam (1845–1922) no Lēdurgas, juristam, kurš pēc pārciestas triekas lēkmes kā privātpersona varēja sevi veltīt lielajam uzdevumam.

Viņš visu materiālu sadalīja 448 vienībās ciešā saistībā ar atsevišķām personām, ievietoja to mapēs, respektīvi, aploksnēs, un sastādīja arhīva sarakstu, kas ietvēra dokumentus līdz aptuveni viņa vecvecāku un viņu brāļu un māsu paaudzei. Jaunāko materiālu (diemžēl!) uzskatīja par pārāk personisku, lai pievienotu arhīvam.

Pirmā pasaules kara beigās muižā ieradās lielinieki un, starp citu, izlaupīja bibliotēku. Nedrošo laiku dēļ arhīvu vispirms novietoja Rīgā, pēc tam pārveda uz kaimiņos esošo Lielstraupes muižu pie fon Rozenu ģimenes, ar kuru Kampenhauzeniem bija draudzīgas attiecības. Tur tas arī atradās līdz izceļošanai. Šajā laikā arhīvam pievienoti daudzskaitlīgi vēstuļu sainīši un dokumenti bez norādes uz to izcelsmi, tos sīkāk neaprakstot un neievietojot fondā.

Pēc Latvijā veiktās lielo zemes īpašumu atsavināšanas Ungurmuižas īpašnieka rīcībā palika tik maz zemes, ka iztikšana tur kļuva neiespējama. Lielo māju vairs neapdzīvoja; 1905. gadā mirušā Baltazara atraitne Emmija, dzim. fon Samsona-Himmelšterna, gandrīz līdz pat nāvei dzīvoja Mazajā mājā, kas pirms tam pretstatā Lielajai mājai bija kalpojusi tikai ciemiņu uzņemšanai. Viņas dēls Baltazars (dzim. 1870) atgriezās no izsūtījuma Sibīrijā, bet 1919. gadā viņu nogalināja lielinieki. Viņa atraitne Lilija, dzim. Lēvisa of Menāra, mēģināja pati sev nodrošināt iztiku; viņas dēli pa to laiku studēja Vācijā.

1939. gada septembrī Baltijā palikušos vācbaltiešus sasniedza šausminošā ziņa par Molotova–Ribentropa paktu: viņiem vajadzēja no jauna iekārtoties un justies "kā mājās" aizdzīto poļu īpašnieku muižās nupat kā iekarotajā Pozenē (Poznaņā), tagad dēvētā par Vartas novadu. Pretstatā vēlākajām bēgļu gaitām viņiem bija dots laiks kustamā inventāra sakravāšanai. Taču gadu simtus vecās dzimtenes zaudēšanu daudzas ģimenes pārdzīvoja ļoti smagi, un nākotne bija vairāk nekā nezināma. Ģimenei izceļojot, latviešu kultūras iestādes atsavināja daļu no Ungurmuižas arhivālijām. Zaudējumu saraksta nebija, to apmēru varēja tikai minēt. Pateicoties vēsturnieces Pārslas Pētersones sistemātiskiem meklējumiem vairākkārt nekvalificēti pārkārtotajās Latvijas Valsts vēstures arhīva lietās Rīgā, var *post factum* secināt, ka diezgan patvarīgi tikuši atņemti ne īpaši svarīgi dokumenti.

Pamatoti neuzticēdamās repatriēšanai uz Morfeldes muižu Vartas novadā, Kampenhauzenu ģimene lika pārvest Ungurmuižas arhīvu uz Heseni. Tur dzīvoja dēls Oskars, kurš bija precējies ar mazas mežsaimniecības muižas Vērdas mantinieci brīvkundzi Gudrunu fon Šteinu cu Nord- un Ostheimu. Tur tad arī nonāca senču portreti un arhīvs, kas tiem nozīmēja glābiņu, jo pārējās baltiešu ģimenes, kas bija nometinātas Pozenē, Otrā pasaules kara beigās bija spiestas pa galvu pa kaklu doties bēgļu gaitās un līdz ar to zaudēt arī savu kustamo mantu.

Vērdā nu uzņēma arī daudzos ģimenes bēgļus, tomēr, neraugoties uz ikdienas rūpēm (šo radinieku bēgļu vidū bērnu vien kopā sanāca ap trīsdesmit), arhīvu glabāja kā lielu dārgumu. Ar dokumentiem strādāt pilnvarotu pavecāku tēvoču gadījuma rakstura apmeklējumi noveda tikai pie dažu ģimenes kuriozitāšu izplatīšanās, nevis sistemātiskas dokumentu apstrādes.

Arī Zigfrīds fon Fēgezaks, kurš savā darbā par fon Kampenhauzenu ģimeni "Vorfahren und Nachkommen" (Senči un pēcteči) apgalvo, ka veicis pētījumus arhīvā, īstenībā tur ieskatījies tikai pavisam nedaudz. Fēgezaka patiess atradums bija krievu feldmaršala kņaza Barklaja de Tolli vēstules, kuras viņš publicēja. Starp citu, viņa Kampenhauzenu ģimenes vēstures subjektīvajam iztulkojumam pietika ar iespiestajiem avotiem un aizplīvurotām anekdotēm no citu ģimeņu vēsturēm.

Pēc tam kad man vēl medicīnas studiju laikā atļāva ieskatīties šajās arhivālijās, to īpašnieks Baltazars (1919. gadā nogalinātā Baltazara mazdēls, sk. iepriekš) deva atļauju pārvest dokumentus uz Heidelbergu, kur es tantes Adlīnes (brīvkundze fon Kampenhauzena no Ungurmuižas) uzraudzībā atkal sakārtoju veco fondu, ar viņas enerģisku palīdzību identificēju daudzos klāt nākušos dokumentus un pievienoju tos senākajam fondam. Aktīvi meklējām arī mantojumus, lai varētu tos pievienot arhīvam; es sastādīju pilnīgu fonda aprakstu un personu rādītāju. Turklāt man pārmeta, ka neesmu ievērojis proveniences principu. Piekrītu, taču proveniences princips netika ievērots jau sākotnējā arhīva kārtošanā, ko veidoja vairāk kā ģenealoģisku autogrāfu kolekciju; šim principam es tad sekoju, pieturoties pie vēl lielākas sistematizācijas, tā ka jau apraksts vien sniedz pārskatu par ģimenes vēsturi.

Tagad papildinātais un sakārtotais brīvkunģu fon Kampenhauzenu (Ungurmuiža) arhīvs kopš 1981. gada kā Baltazara brīvkunga fon Kampenhauzena no Meinerchāgenas depozīts atrodas Herdera institūta arhīvā Mārburgā pie Lānas. To zinātniski daudzveidīgi izmanto (pēc manām domām, nepietiekami), turklāt ikreiz iepriekš saņemot īpašnieka brīvkunga fon Kampenhauzena Meinerchāgenā atļauju.

Das Archiv der Freiherrn von Campenhausen aus Orellen

Bernhard von Barsewisch

Auf dem Gut Orellen haben die Freiherrn von Campenhausen seit der Mitte des 18. Jahrhunderts Besitzdokumente, geschäftliche Korrespondenz und Familienpapiere in einer "Brieflade" zusammengehalten. Die reine Ansammlung der geschäftlich relevanten Papiere war eine Selbstverständlichkeit auf den Gütern, die in diesem Fall darüber hinausgehenden persönlichen Dokumente machen aber eine Besonderheit des vorhandenen Archivbestandes aus. Die Familienpapiere wurden 1908 systematisch zu einem Archiv geordnet, das 1918 durch vorherige Auslagerung die bolschewistische Plünderung überlebte und auch noch die Ausweisung aus dem Baltikum durch den Hitler-Stalin-Pakt. Nachdem durch das Ende des zweiten Weltkriegs die Mehrzahl vergleichbarer baltischer Privatarchive verloren ging, stellt das Campenhausen'sche Archiv eine kostbare Besonderheit dar durch seinen Umfang, die Art seines Bestandes, der auch durch weitere Nachlässe noch angereichert wurde, und durch die gute Erschließung mit einem detaillierten Findbuch.

Die Entstehung des Bestandes ist nicht trennbar von der Geschichte der Freiherrn von Campenhausen. Der aus Schweden stammende, nach dem Nordischen Krieg in russische Dienste getretene Generalleutnant Balthasar Freiherr von Campenhausen erwarb 1727/28 die Güter Orellen und Kudum. Nach den Verwüstungen des Nordischen Krieges baute er dort ein hölzernes Gutshaus (ab 1731, weiterer Ausbau 1751/52, wie Handwerkerrechnungen belegen), und die zugehörigen Besitzdokumente, auch ein Kopialbuch über frühere Besitzverhältnisse bilden den Grundstock des Archivs. Von den Papieren seines Vaters, des schwedischen Obersten und Kommandanten von Riga, ist nach dem Nordischen Krieg an Papieren fast nichts vorhanden gewesen (außer einer Annotation über die Geburten seiner Kinder in einer Familienbibel), sogar so wesentliche Dinge wie das Adelsdiplom von 1675 haben jene Zeiten nicht überstanden. Nur als Zufallsfund kann man wohl aus der nächstälteren Generation einen Tauschvertrag des Stockholmer Weinhändlers Hermann Camphusen aus dem Jahr 1641 betrachten, der im Archiv existiert (als Pergamenturkunde, aber leider nicht in die ursprüngliche Archivnumerierung einbezogen worden war).

Der Aufbau der Gutswirtschaft in Orellen lag auch wesentlich in den Händen der zweiten Ehefrau des Generalleutnants, Helene Juliane von Straelborn, von der ganz ungewöhnlich umfangreiche Wirtschaftsnotizen vorliegen. Eine Reihe von diesen wurden bei der Aussiedlung von der lettischen Kulturgüterabteilung zurückbehalten und sind nun im Historischen Staatsarchiv Riga verwahrt. Durch diese Unterlagen wird eine ausgedehnte Gutswirtschaft belegt, Viehbestand, Ziegelbrennerei, Bierausgabe, Deputatzettel, Ausgaben für die auf dem Hof unterhaltene Schule usw. wurden, auch als sie nicht mehr von praktischer Bedeutung waren, pietätvoll aufbewahrt.

Erbe von Orellen wurde der spätere Senateur, Balthasar Freiherr von Campenhausen. Sein Briefwechsel mit seiner Mutter während der studienbedingten Aufenthalte in Deutschland und während seiner militärischen Karriere sind dagegen ganz persönliche Dokumente, wie auch sein Tagebuch, sein Stammbuch, und die späteren Korrespondenzen mit seinen in Deutschland zur Ausbildung befindlichen Söhnen.

Der spätere Senateur lebte nur zeitweilig auf dem ererbten Gut Orellen, als Vize-Gouverneur von Livland hauptsächlich auf Oesel, ab 1790 residierte er als Gouverneur in Riga. 1797, bald nach dem Tod der Kaiserin Katharina, wurde er ungnädig entlassen (durch eine Denunziation), aber kurz darauf in den Senat nach St. Petersburg und die Gesetzgebende Kommission berufen. Er starb, als sein ältester Sohn aus Deutschland zurückgekehrt war, im Jahr 1800. Da er Orellen so wenig bewohnte, wurde das Haus seiner Eltern nicht verändert, und als es sein zweiter Sohn Hermann übernahm, hat dieser erst recht den nun schon ehrwürdigen Zustand konserviert. Er war eine Gelehrtennatur, erster Präsident des livländischen Altertumskundevereins. Zweifellos ist es ihm zu verdanken, daß die Papiere seines Vaters in Orellen zusammengeführt wurden, wie er auch von anderen Familienmitgliedern Papiere zusammentrug. Die Korrespondenz mit seinen Geschwistern und aus jüngeren Jahren mit vielen Freunden und Gelehrten ist aus seinem Nachlaß im Archiv vorhanden.

1836 starb Hermann Freiherr von Campenhausen kinderlos. Sein Neffe Ernst (1813–1877) erbte Orellen mit einer inzwischen angewachsenen Galerie von Ahnenbildern und dem Archiv. Zu seiner Zeit begann man bereits, Abschriften aus den als bedeutsam erkannten Unterlagen des Urgroßvaters, des Generalleutnants, anzufertigen. Ebenso verfuhr die nächsten Generation, als Ernsts Sohn Balthasar (1843–1905) das Gut erbte.

Dessen Sohn Hermann (1871–1919) forschte als erster systematisch in den Archivbeständen, bis eine Gemütskrankheit ihn an der Fortsetzung hinderte. Immerhin hat er eine erste Hälfte der Geschichte des Generalleutnants verfaßt, wie sie spätere Generationen, die mit den Gegenbenheiten im russischen Reich, den Orten und Familienverhältnissen wenig vertraut waren, kaum hätten erarbeiten können.

Um 1908 wurden die Papiere der Campenhausen'schen Brieflade systematisch zu einem Archiv geordnet. Dieses Verdienst gebührt Ernst Freiherr von Campenhausen-Loddiger (1845–1922), einem Juristen, der sich nach einem Schlaganfall als Privatier dieser großen Aufgabe widmen konnte.

Er gliederte das Material in 448 personenbezogene Nummern, legte es in Mappen bzw. Umschlägen ab und erstellte eine Archivliste. Diese erfaßte das Material bis etwa zur Generation seiner Großeltern und deren Geschwister. Späteres fand man wohl (leider!) zu persönlich, um es schon dem Archiv beizuordnen.

Ende des ersten Weltkrieges wurde das Gut von Bolschewiken heimgesucht und z. B. die Bibliothek geplündert. Wegen der unsicheren Zeiten war das Archiv erst in Riga, dann bei der befreundeten Familie von Rosen auf dem benachbarten Groß-Roop untergestellt worden, wo es bis zur Aussiedlung verblieb. In dieser Zeit sind dem Archivbestand ohne Herkunftsangabe zahlreiche

Briefbündel und Urkunden beigelegt worden, die nun nicht weiter eingeordnet wurden. Nach der lettischen Enteignung des Großgrundbesitzes verblieben dem Besitzer von Orellen so wenig Ländereien, daß ein auskömmliches Leben dort nicht mehr möglich war. Das große Haus wurde nicht mehr bewohnt, die Witwe des 1905 gestorbenen Balthasar, Emmy geb. von Samson-Himmelstierna, lebte bis kurz vor ihrem Tode in dem "kleinen Haus", das vorher nur für Gäste dagewesen war, dem großen Haus gegenüber. Ihr Sohn Balthasar (geb. 1870), war aus seiner Verschickung nach Sibirien zurückgekehrt, 1919 von Bolschewiken ermordet worden. Seine Witwe Lilli (geb. von Löwis of Menar) versuchte die Stellung zu behaupten, während ihre Söhne in Deutschland studierten.

Da erreichte im September 1939 die Schreckensbotschaft des Hitler-Stalin-Paktes die verbliebenen Deutsch-Balten: Im frisch eroberten Posen, nunmehr Warthegau genannt, sollten sie sich auf Gütern vertriebener polnischer Besitzer neu etablieren und "heimisch" fühlen. Im Gegensatz zu späteren Fluchten bestand Zeit zum Packen für das mobile Inventar. Aber der Verlust der für viele Familien jahrhundertealten Heimat wog doch sehr schwer, und die Zukunft war mehr als ungewiß. Bei der Ausreise beschlagnahmte die lettische Kulturdenkmalverwaltung einen Teil der Archivalien aus Orellen. Eine Liste über die Verluste gab es nicht, über den Umfang konnte nur spekuliert werden. Durch systematisches Suchen der Historikerin Frau P. Pētersone in den mehrfach unqualifiziert umgeordneten Archivalien im Historischen Staatsarchiv Riga kann nachträglich festgestellt werden, daß ziemlich willkürlich Material entnommen worden ist, glücklicherweise kein besonders wichtiges.

Im berechtigten Mißtrauen gegenüber der Umsiedlung auf das Gut Moorfelde im Warthegau ließ die Familie von Campenhausen das Orellen'sche Archiv nach Hessen bringen. Dort hatte ein Sohn, Oskar, Gudrun Freiin von Stein zu Nord- und Ostheim, geheiratet, Erbin des kleinen Waldgutes Wehrda. Dorthin kamen Ahnenbilder und Archiv, was ihre Rettung war, denn die übrigen baltischen Familien, die in Posen angesiedelt wurden, mußten am Ende des zweiten Weltkrieges Hals über Kopf fliehen und verloren nun auch noch ihre bewegliche Habe.

In Wehrda fanden nun auch die vielen Flüchtlinge der Familie eine Aufnahme (allein 30 Kinder kamen von diesen Verwandten zusammen), aber das Archiv wurde trotz der Sorgen des Alltags als große Kostbarkeit gehütet. Gelegentliche Besuche älterer Onkel, die autorisiert waren, die Papiere einzusehen, führten nur zur Verbreitung einiger kurioser Nachrichten in der Familie, nicht aber zu einer systematischen Bearbeitung.

Auch Siegfried von Vegesack, der in seinem Werk über die Familie von Campenhausen (Vorfahren und Nachkommen) behauptet, in dem Archiv geforscht zu haben, hat dort nur sehr wenig bewegt. Sein wirklicher Fund waren die Briefe des russischen Feldmarschalls, des Fürsten Barclay de Tolly, die er veröffentlichte. Im übrigen genügten seiner subjektiven Umdeutung der Campenhausen'schen Geschichte gedruckte Quellen und verschleierte Histörchen aus anderen Familiengeschichten.

Nachdem man mir noch während des Medizinstudiums erlaubt hatte, diese Archivalien zu sichten, gestattete der Besitzer, Balthasar (Enkel jenes 1919 ermordeten Balthasars, s. o.), daß die Papiere nach Heidelberg verbracht wurden, wo ich unter der Obhut von Tante Adline (Freiin von Campenhausen-Orellen) den alten Bestand wieder ordnete und mit ihrer tatkräftigen Hilfe die vielen hinzugekommenen Papiere identifizierte und dem Altbestand zuordnete. Auch wurde aktiv nach Nachlässen gesucht, um sie dem Archiv hinzuzufügen, und es wurde ein komplettes Findbuch mit Namensregister erstellt. Mir ist dabei vorgeworfen worden, daß ich das Provenienz-Prinzip durchbrochen hätte. Dem muß ich beipflichten, aber das Provenienz-Prinzip war schon mit der ersten Anordnung des Archivs durchbrochen, da es mehr wie eine genealogische Autographensammlung geordnet war. Diesem Prinzip bin ich mit noch größerer Systematik gefolgt, so daß schon das Findbuch ein Gerüst für eine Familiengeschichte ergibt.

Das nunmehr angereicherte und geordnete Archiv der Freiherrn von Campenhausen-Orellen befindet sich seit 1981 als Depositum von Balthasar Freiherrn von Campenhausen/Meinerzhagen im Archiv des J. G. Herder-Instituts in Marburg/Lahn, Gisonenweg 5–7. Es ist verschiedentlich wissenschaftlich benutzt worden (meines Erachtens zu wenig), wobei jeweils die Genehmigung durch den Besitzer, Freiherrn von Campenhausen in Meinerzhagen eingeholt werden muß.

Bezüge auf die Familie von Campenhausen in der Briefsammlung Gadebusch

Peter Wörster

Die politische und kulturgeschichtliche Bedeutung der Familie von Campenhausen in Livland und auch im Russischen Reich war beträchtlich. Es verwundert daher nicht, daß sich in der Sammlung der an den livländischen Historiographen Friedrich Konrad Gadebusch gerichteten Briefe einige Schriftstücke erhalten haben, die von Mitgliedern der Familie von Campenhausen stammen oder diese betreffen. Aufgabe des vorliegenden Beitrages soll es sein, darauf in dem Orellen gewidmeten Ausstellungskatalog aufmerksam zu machen. Trotz zahlreicher Arbeiten über die Geschichte der Familie von Campenhausen[1] und trotz der reichen Bestände des im Herder-Institut in Marburg/Lahn verwahrten Familienarchivs[2] bleibt es eine Forderung an die Wissenschaft, weitere Quellen zu erschließen, die die Geschichte dieser sowohl an politischen und wirtschaftlichen, wie auch wissenschaftlichen und künstlerischen Begabungen reichen Familie betreffen. Davon wird die Forschung zur Geschichte der Familie, aber auch ganz allgemein zur Geschichte Est-, Liv- und Kurlands und des Russischen Reiches profitieren.

*

Friedrich Konrad Gadebusch gehört zu jenen zahlreichen akademisch Gebildeten aus dem Reich, die gerade in der ersten Hälfte und um die Mitte des 18. Jahrhunderts nach Est-, Liv- und Kurland gingen und dort als Hofmeister, als Juristen und Pastoren sowohl ersehnte Stellungen finden wie auch segensreiche Wirksamkeit für ihre "neue Heimat" entfalten konnten. Dabei prägten sie vor allem nachhaltig, bis in unsere Zeit, die Vorstellung von Aufklärung in Alt-Livland.[3] Gadebusch wurde 1719 in Altenfähren auf der Insel Rügen in Pommern geboren. Er erhielt seine Ausbildung auf den Gymnasien in Greifswald und Hamburg, wo er zum ersten Male mit gründlicher historischer Bildung in Berührung kam.[4] 1738 besuchte er die Universität Greifswald, die ihm bleibende Anregungen zur Beschäftigung mit Fragen der Nordischen Geschichte und Rechtsverhältnisse vermittelte und der er seine spätere Sammeltätigkeit von juristischen und historischen Quellen zu danken hatte. Noch im gleichen Jahr verließ Gadebusch Greifswald und begab sich nach Danzig, wo er Hofmeister zweier Söhne der Familie von der Goltz wurde, als deren Mentor er 1739 an die Universität nach Königsberg kam. In Königsberg ergab sich die Verbindung zur Familie von Rosenkampff, als deren Hofmeister er 1748 nach Livland gelangte. Nach einigen Jahren als Hauslehrer in verschiedenen Familien wurde er 1755 Notar des Oberkirchenvorstandes in Dorpat. Sein Aufstieg in dieser Stadt ging kontinuierlich voran: Schon 1765 war er mehrfach als Ratsherr verzeichnet. 1766 wurde Gadebusch Syndikus der Stadt, 1767 reiste er als Abgeordneter Dorpats zu der von Kaiserin Katharina nach Moskau einberufenen Gesetzeskommission, der es um die Erarbeitung eines Gesetzbuches für das Russische Reich ging. Ab 1771 hatte Gadebusch das Amt des Justizbürgermeisters inne. Im Rahmen dieser, wir würden heute sagen, "kommunalpolitischen" Tätigkeit hatte er auch tatkräftig Anteil an verschiedenen Maßnahmen, die die wirtschaftliche Entwicklung der später (nach 1802) so bedeutenden Universitätsstadt des baltischen Raumes entscheidend verbessern sollten. Schon 1783 gab Gadebusch seine Ämter auf und widmete sich nahezu ausschließlich seinen historischen und vor allem rechtsgeschichtlichen Arbeiten.

Die Bedeutung Gadebuschs für die Verbreitung aufklärerischen Gedankengutes im baltischen Raum war beträchtlich. Die Aufklärer befaßten sich zuvörderst mit den drängenden sozialen und wirtschaftlichen Problemen, dann in zweiter Hinsicht aber auch mit Fragen einer für das Russische Reich geeigneten Verfassung. Sicher teilte Gadebusch deren weitgehende Vorstellungen zur Lösung der Agrarfrage, insbesondere der Probleme der Leibeigenschaft und der Verbesserung der kulturellen und sozialen Lage der Mehrheitsvölker (Esten und Letten), doch trat er im Gegensatz zu Johann Georg Eisen oder August Wilhelm Hupel nicht mit ähnlichen programmatischen Aufrufen und Schriften wie diese an die Öffentlichkeit. Gleichwohl stand er mit Eisen wie mit Hupel in enger Verbindung, wovon u. a. die an ihn gerichteten Briefe zeugen. Er selbst blieb Repräsentant einer philologisch-juristisch-antiquarisch ausgerichteten Sammeltätigkeit in Bezug auf historische Quellen und der sich daraus ergebenden Geschichtsschreibung. Gadebuschs Bemühungen, die historiographische Überlieferung des baltischen Raumes in diesem selbst, aber auch in Polen-Litauen, in Deutschland und in Schweden kennenzulernen, und die zu diesem Zweck angeknüpften Beziehungen können im Zusammenhang dieses Beitrages nur kurz erwähnt werden und verdienen an anderer Stelle eingehendere Erörterung. Gadebusch steht damit am Anfang der modernen, d. h. kritischen baltischen Geschichtsschreibung überhaupt. Er hinterließ, teils veröffentlicht, teils bis heute noch unveröffentlicht, ein insgesamt imposantes Werk. Zum Teil sind es Arbeiten, die bis heute grundlegend geblieben sind wie etwa die *Abhandlung von Livländischen Geschichtsschreibern (1772),* die *Livländische Bibliothek (1777),* die *Versuche in der livländischen Geschichtskunde und Rechtsgelehrsamkeit (1779–1785)* und die *Livländischen Jahrbücher* (1779–1783), um nur die bedeutendsten der Druckwerke zu erwähnen. Von den nur handschriftlich überlieferten Arbeiten seien an dieser Stelle die Gesetzessammlungen der Städte Dorpat und Narva sowie die *Geschichte des livländischen Adels* genannt.[5]

Es versteht sich, daß Gadebusch zur Erreichung seiner wissenschaftlichen Anliegen eine umfangreiche Korrespondenz führen mußte, die ihn und Dorpat in der Zeit von 1749 bis 1783 ins Zentrum eines intensiven Gedanken- und Nachrichten-, zum Teil auch Personenaustauschs stellte. Gadebusch sammelte die an ihn gerichteten Briefe und ordnete sie. Nach seinem Tod gelangte die Sammlung an seine Erben, die sie Mitte des 19. Jahrhunderts der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde in Riga übergaben. Trotz gelegentlicher Benutzung für einzelne wissenschaftliche Anliegen[6] muß die Briefsammlung als

eine bis heute zu Unrecht vernachlässigte Quelle gelten. Ihr sind wichtige Einsichten in die faktenreiche Kulturgeschichte Livlands und seiner vermittelnden Stellung zwischen Deutschland und Rußland zu entnehmen. In der Briefsammlung Gadebusch sind zwei Mitglieder der Familie von Campenhausen mit eigenen Briefen vertreten: Es handelt sich um Christoph und Balthasar, zwei Brüder:

1. Der Regierungsrat Johann Christoph wurde 1716 in Königsberg geboren und verstarb 1782 in Riga. Sein Vater war der Oberstleutnant, spätere Generalleutnant und 1742–1743 Generalgouverneur in Finnland Balthasar von Campenhausen (1689–1758)[7], der 1744 in Stockholm die Erhebung in den Freiherrnstand erreichte und 1728 auch Orellen, den späteren Hauptsitz der Familie im Kreis Wenden, erwarb. Johann Christophs Mutter war Balthasars erste Ehefrau Margarete Liliengreen (1679–1733). Nach dem Besuch der Domschule in Reval studierte Johann Christoph in Halle wie sein Bruder Balthasar, unternahm dann Reisen nach Frankreich, den Niederlanden und nach England. Er war 1737 Generaladjutant bei dem General und späteren Feldmarschall Peter Graf von Lacy, mit dessen Witwe er auch noch in späten Jahren in Verbindung stand.[8] Er nahm am Russisch-Türkischen Krieg teil. Seit 1743 lebte er als livländischer Regierungsrat in Riga, wo er 1760 Geheimrat und 1773 wirklicher Geheimrat wurde.[9]

2. Der Senateur Balthasar wurde 1745 in Orellen geboren und starb 1800 während einer Inspektionsreise auf der Insel Moon. Er war wie Johann Christoph Sohn des Generalleutnants Balthasar (vgl. oben), entstammte aber dessen zweiter Ehe mit Helene Juliane von Straelborn (1703–1775). 1761 wurde er zum Studium nach Deutschland geschickt. Nach erhaltenem Privatunterricht ging er zunächst nach Helmstedt, 1762 nach Halle und 1763 nach Leipzig.[10] Er studierte Rechtswissenschaft und hörte – vermutlich in Halle – auch kameralistische Vorlesungen, die ihn unter anderem mit Fragen der Forstwirtschaft in Berührung brachten. Darauf sollen nach heutiger Kenntnis seine Vorschläge zur Reform der Forstwirtschaft von 1778, die 1782 im Druck erschienene *Instruktion für sämtliche publique Wald-Förster des Herzogthums Liefland und der Province Oesel* und die praktischen Forsteinrichtungsarbeiten auf Ösel zurückgehen. Seit 1777 war er livländischer Landrat. Im Auftrage der Kaiserin Katharina II. weilte Balthasar seit 1783 auf Ösel, um nach den Verwerfungen der Schwedenzeit die dortigen Agrarverhältnisse zu regulieren.[11] Vor seiner Abreise war er noch zum Vizegouverneur von Livland (als Vertreter des Landes neben dem Gouverneur Naumov, der Russe war) und später[12] selbst für kurze Zeit zum Gouverneur berufen worden. 1797 wurde er Mitglied des dirigierenden Senats (Senateur)[13] und Mitglied der Reichsgesetzeskommission.[14] Seine Söhne schickte er nach Herrnhut zur Ausbildung, wie er selbst auch als aktiver Förderer der Herrnhuter Brüdergemeine in Livland hervortrat und – wie schon sein Vater – die Herrnhuter auch nach Orellen holte. Zu seinen historischen Leistungen gehört, was Balthasar "für die Landeskultur [Trockenlegung von Sümpfen, Anlage von Straßen, Reformierung von Behörden, Einrichtung einer Landpost; Gründung eines Theaters und geselliger Vereine] und das Bildungswesen auf Ösel" gewirkt hat.[15]

In den Briefen spiegeln sich folgende Themen wieder:[16]

1. Am 21. Dezember 1773 wandte sich Johann Christoph das erste Mal von Riga aus an Gadebusch in Dorpat und bat um Überreichung eines in der Anlage beigefügten Briefes an Tobias Buschund, der damals Advokat in Dorpat war und später, etwa von 1779 bis 1813, das Amt des Stadtfiskals in Dorpat innehatte; Johann Christoph kannte ihn persönlich nicht und bat darum Gadebusch um Hilfe.[17]

2. Am 29. April 1774 schrieb derselbe ebenfalls aus Riga an Gadebusch, um sich in einer Konkurssache des Kupferschmiedes Brackmann (wohl in Dorpat) für den darin verwickelten Hofgerichtsassessor und späteren Statthalter auf Oesel Karl Gustav von Kallmann (?–1788) zu verwenden.[18]

3. Am 11. Jan. 1777 setzte sich derselbe in einer Entschädigungssache für einen sonst noch nicht weiter bekannten Offizier ein, den Unterzeugmeister Goljew. Johann Christoph von Campenhausen berichtete im Auftrage des Generalgouvernements, daß die Angelegenheit nochmals vorgenommen werden müsse.[19]

4. Am 2. Jan 1778 unterrichtete von Campenhausen Gadebusch über die Sache des wohl aus Magdeburg stammenden Kaufmanns (Uhrmachers) Damisch/Dahmesch, der zunächst in Dorpat ansässig geworden war, dann aber 1760 das Bürgerrecht in Riga erwerben konnte. Er ging vor allem um seine Teilnahme am Jahrmarkt in Riga und sein Gesuch an den Rigischen Rat um Erlassung einer Strafe.[20]

5. Im Dezember des gleichen Jahres ging es von Campenhausen aus Riga um die "Vorstellung der Stadt [Dorpat] wegen der hölzernen Häuser", die er im wesentlichen billigt und die sich auch mit denen der Kaiserin Katharina II. decken. Außerdem ging es noch um die "Brücknersche Delineation", das heißt um eine Angelegenheit des seit 1772 amtierenden Stadtnotärs von Dorpat Johann Georg August von Brückner (1744–1814), der aus Heubach (Herzogtum Sachsen-Hildburghausen) stammte.[21]

In den hier erwähnten Briefen kommt Johann Christoph von Campenhausen selbst zu Wort. Außerdem gibt es noch drei Briefe, in denen er von anderen Personen erwähnt wird:

6. Am 10. September 1773 wandte sich Gottlieb Samuel Waga, der Generalgouvernementssekretär in Riga, an Gadebusch. Er gab Nachricht bezüglich des Darlehens der Kaiserin an die Stadt Dorpat und berichtete über den Festungsbau auf dem Dorpater Domberg. Über den "würklichen Herrn Geheimrath und Ritter Baron [Johann Christoph von Campenhausen" teilt Waga mit, daß dieser "seit acht Tagen einen schlimmen Zufall an der rechten Hand, und zwar an deren Fingern bekommen [habe]; die sind ihm wie gantz erstarrt, und er hat nicht die gehörige Kraft, die Feder zum Unterschreiben zu halten. Seit vier [?] Tagen hat der Herr gar nicht schreiben können. Heute hat er mit zitternder Feder seinen Namen unterzuschreiben angefangen, so aber sehr mühsam einhergehet. Gott erhalte diesen Herrn noch lange Jahre und helfe ihm bald zur völligen Genesung, sonsten bin ich wahrhaftig in meinem Amte überaus geschoren, und muß unter der Last erliegen."[22]

7. Am 30. [nicht 20.] Aug. 1774 schrieb der Sekretär des Livländischen Oberkonsistoriums Johann Magnus Scotus (1744–1829) an Gadebusch und berichtete u. a. über eine

"Igelströhmsche Erklärung wieder [sic] S[ein]e Excellence den Geheimen Rath von Kampenhausen [sic]", ohne auf Einzelheiten dieser Erklärung einzugehen.[23]

8. Am 16. August 1782 erhielt Gadebusch von dem Handels- und Bankhaus Möller, Weitzenbreyer und Co. aus Riga die Nachricht, daß "S[ein]e Excellence d[er] Herr Geheime Rath [Christoph] von Campenhausen [...] schwer krank [...] und so schwach" sei, "daß man glaubte, Se. Excellence würde den Tag nicht überleben".[24]

Von der Verbindung zwischen Balthasar von Campenhausen und Gadebusch zeugen folgende Briefe:

9. Am 15. Jan. 1782 berichtete Balthasar aus Riga über ein "Schreiben meiner armen unglücklichen Schwestertochter"[25], das er seinem Bruder Johann Christoph "eigenhändig abgegeben" habe. Über diesen heißt es dann: "Seine continuirende schwere Krankheitsumstände machen, daß er fast nicht mehr Theil nim[m]t. Indessen hat er mir versichert, daß er die requirirte Schrift nicht in Händen hat, auch sich nicht mit Gewisheit entsinnen kan[n], eine solche Schrift je gelesen zu haben; alles, was er sich zu erinnern weiß, ist, daß einstmahlen der Seel. Landrat Bock sen. eine die Rosenkamp[f]sche Domestique [...] betreffende Schrift, (deren Inhalt ihm aber izt eben sowenig mehr bekan[n]t, als es ihm mehr wißend ist, ob selbige unterschrieben gewesen, oder nur im Project bestanden) vorgezeigt gehabt. Er muthmaßt, daß der Brief den Sie gesehen, vielleicht die Veranlaßung von dieser vorgewiesenen Schrift bekommen haben mag. Indeßen [...] er den Augenblick, da unsere arme Niece, die in allem betrachtet ein ganz anderes Schicksal nach ihrer Lage hätte erwarten können, zuerst mit der Rosenkampfschen Familie bekannt geworden, u. [er] köm[m]t, seines schweren Krankenlagers ungeachtet, ganz außer sich, so oft er auch nur von weitem diese Materie berührt."[26]

10. Am 3. Dez. 1782 erhielt Gadebusch einen Brief von Balthasar von Campenhausen, in dem dieser Familiennachrichten, konkret den Stammbaum, seiner Ehefrau übersandte und nach Gebrauch durch Gadebusch zurückerbat; er versprach, bald auch "das Ahnen-Verzeichniß meiner Schwieger-Großmutter, nemlich der Landräthin Krusemarck, geb. Sabina Elizabeth v. Lüderitz" zu liefern. Diese war in der vorerwähnten Stammtafel nicht erhalten gewesen, "weil man in Deutschland geglaubt hatte, daß ich den im Domcapitel zu Havelberg befindlichen Lüderitzschen Stammbaum von dem Bruder unserer Großmutter, der als Preuß. General-Major u[nd] Cheff vom Leib-Carabinier-Regiment in der Bataille bei Lowoschütz blieb, u[nd] zugleich Domherr von Havelberg u[nd] [...] auch Johanniter-Ritter war, schon ohnehin besäße. Weil dies aber nicht ist, so schrieb ich gegenwärtig ins Brandenb[urgische] um diese Lücke auszufüllen, u[nd] werde, sobald man mir das Fehlende suppeditiren wird, es gleichfal[l]s com[m]uniciren." Außerdem bat er seinen früher mitgeteilten eigenen Stammbaum "auf einige Tage" zur Abschrift zurück, da er sein Originalstück nicht finden kann.[27]

11. Am 13. Dez. 1782 berichtete er an Gadebusch über verschiedene bekannte deutschbaltische Familien (Lattorff, von der Linden, de la Gardie u. a.), die zur eigenen, Campenhausenschen Verwandtschaft gehörten. Im einzelnen heißt es:

"Der von ungefehr im Lattorffschen Ahnenbuch nachgelaßene Brief ist von der noch lebenden Cousine meiner Frau, der Gen.-Lieut. v. Jeettze, geb. von Lattorff. Ihr Vater war der Kön[iglich] Preuß. Geheime Rath u[nd] Landes-Director v. Lattorff, ein Mann von großem Ansehn in der Altmark, u[nd] vielen ausgebreiteten Kentnißen.

Von der Branche meines Seel. Vaterbruders in Pohlen[28] habe [ich] keine nähere Nachricht erhalten können, u[nd] muß nun auch die Hoffnung darzu aufgeben, da mein lieber Seel. Bruder[29] der einzige war, der mit diesem Haußе in Correspondence stand. Sol[l]ten Ew. Hochwohlgeb[oren] mir aus Ihrem Archiv nicht Nachrichten suppeditiren kön[n]en von dem in unseres Landesordnung unter den Edisten der Königin Hedwig Eleonora oft vorkom[m]enden Lorentz von der Linden an Reichsmarschalls Stelle u[nd] allen seinen Kindern, män[n]- u[nd] weiblichen Geschlechts, nebst einer Anzeige, an wen leztere verehelicht gewesen. Dieser Lorentz v. d. Linde ist eigentlich mein Ahnherr, ich fürchte aber in meiner vor einigen Jahren übersandten Ahnentafel eine kleine Irrung in Locirung desselben gemacht zu haben, die ich aber in Zusam[m]enhalt meiner Documente mit denen Nachrichten, die ich hierüber von Ihnen erwarte, leichtlich werde emendiren können. Ich glaube auch fast, daß dieser L. v. d. Linde nicht groß gewesen ist? – Ferner finde ich, daß der Schwed. Reichs-Canzler Magnus Gabriel de la Gardie, der in den Jahren 1660–1670 in diesem Posten gewesen sein muß, auch einer meiner Ahnherren ist, oder er müßte einen Vetter gleiches Nahmens [sic] gehabt haben.

Können Ew. Hochedelg[e]b[ohren] mich über die Kinder dieses de la Gardie, sonderlich weiblichen Geschlechts, näher [unterrichten], so würde ich vielleicht einen von den leeren Lücken meiner Uhrelter-Mütter in Zusam[m]enhaltes meiner Nachrichten mit den Ihrigen ausfüllen können.

Verzeihen Sie bitte die Mühe, die ich Ihnen zumuthe. Durch dergleichen gemeinschaftliche Communicationen erhalten unsere beiderseitigen Nachrichten den möglichst höchsten Grad der Zuverläßigkeit, u[nd] Vollständigkeit, u[nd] di[e]s interessiert uns beide.

[P. S.] Das Lattorffische Ahnen-Verzeichniß können Sie nach eigenem Belieben solange zum Gebrauch behalten, als es beliebig ist."[30]

12. Am 4. Mai 1783 übersandte Balthasar von Campenhausen an Gadebusch zur freien Benutzung einen "eigenhändigen Aufsatz" seines verstorbenen Vaters. "Ew. Hochedelgeb[oren] haben unstreitig vollständigere Nachrichten, als diese sind, indeßen könnte doch vielleicht eine oder andere hier genan[n]te Person Ihren größeren Werken nützlich werden, als zu welchem Ende diese Collection Ihnen com[m]uniciren, u[nd] anbei bitten wollen, nach gemachtem Gebrauch sie dereinst (weil ich selbst auf lange Zeit nach Ösel verreisen muß) dem Herrn Landmarsch[all] [...] unter meinem Couvert einzuhändigen."[31]

Auch Balthasar von Campenhausen ist nicht nur durch diese eigenhändigen Briefe in der Sammlung vetreten. Auch er wird in Briefen Dritter an Gadebusch erwähnt:

13. Am 12. Jan. 1783 berichtete der aus Franken stammende Schwiegersohn Gadebuschs, Johann Martin Hehn (1743–1793) aus seinem Pastorat Odenpäh: "[Balthasar von] Campenhausen ist für die Prediger, die er gering zu achten scheinet, kein guter Name. Er hat vor kurzem ein Project bey dem G[eneral] G[ouverneur] eingegeben, daß ihnen Gehülfen mögten gesetzt werden. Der Mann muß

die Verfassung der Landgemeinen gar nicht kennen. Statt der Gehülfen sollte man für eine bessere Aufsicht sorgen und die Prediger nicht mit so vielen zu ihren Amte gar nicht gehörigen Dingen beschweren. Wer redlich ist, thut allein eben so viel, als wenn er einen Gehülfen hätte, und mit mehr Nutzen, weil er mit ihm, wo nicht in der Gesinnung, doch gewiß in der Methode nicht immer harmonieren wird. Der H[er]r G[eneral]sup[erintendent] schreibt [...], er habe sich mit Hand und Fuß wider dieses Project gesetzet, wie es ihm vom GG mitgetheilt wurde."[32]

14. Am 18. April 1783 berichtete derselbe über Pläne des Landrats von Campenhausen. Er schrieb an Gadebusch: "Eine Neuigkeit, die Sie vielleicht nicht wissen, ist diese, daß der H[er]r Landr[at] von Campenhausen die Absicht, Gouverneur des ostseeischen Inselkreises zu werden, nicht erreichet.[33] Den Vorschlag, aus den Inseln der Ostsee ein besonderes Gouv[ernement] zu machen, hat der Kais[erliche] Maj[estät] gebilliget, aber zugleich befohlen, nach Arensburg einen Kommandanten von der 5ten oder 6ten Klasse zu setzen. Die an den H[er]rn G[eneral]Gouv[erneur] abgelassene Ukase habe ich gelesen u[nd] kann Sie Ihnen vielleicht abschriftlich verschaffen."[34]

15. Am 22. Juli 1783 berichtete der Landrat Franz Wilhelm von Rennenkampf (1743–1784) aus Walguta u. a. von der Einführung des neuen Gouverneurs von Livland Naumov (als Nachfolger des Generals von Piehl) und von der Ernennung des Balthasar von Campenhausen zum Vizegouverneur. Von Piehl sei "auf Pension gesetzet"; von ihm heißt es: "Er war ein guter Mann."[35]

16. Am 15. Aug. 1783 schrieben Möller, Weitzenbreyer und Co. aus Riga: "Der Herr Vice-Gouverneur Baron von Campenhausen ist noch auf der Insel Oesel, wie man hier saget, wird derselbe wohl so balde noch nicht hierher kommen, es sey denn, daß es zum Lantage geschehe."[36]

17. Am 25. Sept. 1783 unterrichtete Johann Martin Hehn aus Odenpäh über die am gleichen Tag in Riga stattfindenen Eröffnung des Landtages. Es ging ihm vor allem um folgende Verordnung: "In der hiesigen Präpositur ist auf Veranlassung des Herrn G[eneral]G[ouverneurs] durch den H[er]rn G[eneral] S[uperindenten] bekannt gemacht worden, daß wir den H[er]rn Gouv. Naumow u. den H[er]rn Vice-G[ouverneur] Campenhausen ins Kirchengebet schließen sollen. Das wollen wir gerne thun."[37]

18. Am 30. Okt. 1783 berichtete derselbe ebenfalls aus Odenpäh: "Die Adjunctursache hat eine andere und günstige Wendung erhalten. Sie unterbleibt, [...]. Alle Pastores haben [...] froh zu seyn. Ich glaube nicht zu irren, wenn ich glaube, daß der H[er]r Vicegouv[erneur] von Campenhausen der Urheber der ganzen Sache ist. Er hat wenigstens mit vielem Eifer dafür geredet, – es ohnfehlbar gut gemeint, aber den Zustand unserer Gemeinen nicht eingesehen, und daher das Mittel ihrer Verbesserung nicht getroffen."[38]

Die hier mitgeteilten Briefe lassen erkennen, daß die beiden Mitglieder der Familie von Campenhausen aus ganz unterschiedlichen Gründen mit Gadebusch in Verbindung standen: Für Christoph kann gelten, daß ihn im wesentlichen seine dienstliche Stellung in der Gouvernementsregierung in Riga veranlaßte, mit Gadebusch, dem Justizbürgermeister von Dorpat, offiziel in Kontakt zu treten. Die Dienstgeschäfte prägten denn auch den Inhalt der Briefe. Demgegenüber war der Umgang zwischen Balthasar und Gadebusch vertrauter, persönlicher, vor allem wird deutlich, daß beide ein gemeinsames landeskundliches, historisches, also wissenschaftliches Interesse verband. Balthasar von Campenhausen kannte ganz offensichtlich Gadebuschs Arbeit und versuchte nach Kräften, diese zu unterstützen, indem er Gadebusch familiäre und familiengeschichtliche Angaben übermittelte. Im Archiv der Familie von Campenhausen (konkret in den Nachlässen der beiden Brüder) haben sich Spuren der Verbindung zu Gadebusch erhalten: Einmal ist an das Exzerpt eines Briefes von Gadebusch an den Senateur Balthasar von 1782 zu erinnern, in dem es um Erik Larsson von der Linde ging, dessen Original nicht überliefert ist.[39] Zweifellos steht dieses Exzerpt mit dem hier unter Nr. 11 mitgeteilten Brief vom Dezember 1782 in inhaltlichem Zusammenhang. Zum anderen gibt es im Nachlaß des Regierungsrats Johann Christoph von Campenhausen zwei Briefe an seinen Halbbruder, den Senateur Balthasar, aus den Jahren 1778 und 1779, die Nachrichten über seine Mutter und seine Brüder betreffend. Diese Briefe stehen in ausdrücklichem Zusammenhang mit den von Gadebusch vorbereiteten Stammtafeln. 1778 hieß es: "Auf die von Gadebusch verlangte Nachrichten will [ich] hierdurch folgendes anzeigen[...]." 1779 machte sich Johann Christoph Sorgen über die beste Gestaltung der Stammtafel: "Ich retradire beischlüßig die Stam Tafeln [sic]. Meiner Meynung nach kon[n]ten die Kinder alle wegbleiben. Für die Familien ist es gut, so was aufzuheben, weil aber die Gadebusch'sche Arbeiten dereinst publique werden kön[n]ten, so würde es zu Critiquen Gelegenheit geben. Vielleicht kon[n]ten dadurch auch die Stam Tafeln aus 3 in eine oder 2 zusammen gezogen werden."[40] Diese Briefe zeigen, daß Johann Christoph durchaus familiengeschichtliche Interessen und Kenntnisse besaß, die mitteilenswert waren. Es scheint aber, daß es Balthasar übernommen hat, die Nachrichten aus der Familie zu koordinieren und an Gadebusch weiterzuleiten. Außerdem hat sich der Bericht des Senateurs an Gadebusch aus dem Jahre 1778 über seinen Vater und Großvater in Abschrift (bzw. im Konzept) erhalten.[41]

*

Die Zusammenstellung der Briefe aus der Sammlung Gadebusch, die von Mitgliedern der Familie von Campenhausen stammen oder diese betreffen, läßt erkennen, was für die Geschichte dieser bedeutenden Familie und für die allgemeine historische Erkenntnis gewonnen werden kann, wenn es möglich ist, an anderer Stelle überlieferte Primärquellen mit der im Familienarchiv erhaltenen Überlieferung zu verbinden. Insofern ist zu wünschen, daß künftige Nachforschungen es ermöglichen, weitere Quellen, zumeist sicher Briefe, zur Familie von Campenhausen aufzufinden.

[1] Vgl. Forschungsbeiträge von Ernst von Campenhausen: Geschichte des Geschlechts derer von Campenhausen. Riga 1908, über JOHANNES PRECHT: Die Vorschläge Balthasar Frhr. von Campenhausens zur Reform der Forstwirtschaft in Livland 1778. In: Zeitschrift für Ostforschung, 37. Jg. (1988), S. 267–276, zu der in Marburg im Druck befindlichen Arbeit von HEIDE WHELAN: Adapting to Modernity: Family, Cast and Capitalism in the World of Nineteenth Century Baltic-German Nobility (Arbeitstitel). Diese wesentlich auf die Überlieferung der Familie von Campenhausen gestützte Studie wird in Kürze erscheinen.

[2] Vgl. den Beitrag von BERNH. VON BARSEWISCH im vorliegenden Katalogband.

[3] Von den vielen, die hier zu nennen wären, soll außer an Gadebusch noch an die allgemein Bekannten wie den aus Thüringen stammenden August Wilhelm Hupel (1737–1819), an den aus Franken stammenden Johann Georg Eisco (1717–1779) und an den aus Görlitz stammenden Johann Christoph Brotze (1742–1823) erinnert werden.

[4] Zu Gadebusch vgl. die Einleitung zu: Briefe an den livländischen Historiographen Friedrich Konrad Gadebusch (1719–1788). Regesten. Bearb. von FRIEDRICH VON KEUBLER (+). Hrsg., eingeleitet und mit Registern versehen von CHRISTINA KUPFFER und PETER WÖRSTER. Marburg 1998 (Sammlungen des Herder-Instituts zur Ostmitteleuropa-Forschung, Bd. 5), S. 1–4.

[5] Vgl. ausführliche Nachweise seiner Werke in: Briefe an den livländischen Historiographen (wie Anm. 4).

[6] Vgl. zuletzt die Ausgabe der Briefe von Johann Georg Eisen an Gadebusch in der von ROGER BARTLETT (London) und ERICH DONNERT (Halle) besorgten Edition "Ausgewählter Schriften. Deutsche Volksaufklärung und Leibeigenschaft im Russischen Reich", die noch 1998 in Marburg/Lahn erscheinen wird.

[7] Deutschbaltisches biographisches Lexikon (DbBl) 1710–1960, hrsg. von WILHELM LENZ. Köln, Wien 1970, S. 139–140.

[8] Vgl. Nr. 140 K des von Campenhausen'schen Familienarchivs im Herder-Institut in Marburg/Lahn.

[9] Vgl. VON CAMPENHAUSEN Geschichte (wie Anm. 1), 38 f.; MANFRED VON VEGESACK: Herkunft und Stammtafeln derer von Campenhausen. Heidelberg 1958, S. 11; DbBL, S. 141.

[10] Die während seiner Studienzeit bestehenden Kontakte lassen sich anhand der erhaltenen Stammbücher gut nachzeichnen (vgl. Nr. 208 K und 209 F des von Campenhausen'schen Familienarchivs [wie Anm. 7]); VON CAMPENHAUSEN: Geschichte (wie Anm. 1), 40–42.

[11] Vgl. PRECHT: Vorschläge (wie Anm. 1), S. 268 f. u. S. 276. Vgl. auch Nr. 215 F des von Campenhausen'schen Familienarchivs (wie Anm. 7).

[12] Vgl. ebd. Nr. 188 K.

[13] Vgl. ebd. Nr. 190 F.

[14] Vgl. VEGESACK: Herkunft (wie Anm. 8), S. 11 f.; DbBL, S. 140.

[15] Vgl. DbBL, S. 140; VON CAMPENHAUSEN: Geschichte (wie Anm. 1), 41.

[16] Die im folgenden mitgeteilten Übersichten über den Inbalt der Briefe folgen zum Teil den Briefregesten und dem Personenregister in: Briefe an den livländischen Historiographen (wie Anm. 4).

[17] Briefsammlung Gadebusch, II 257.

[18] Ebd. III 25.

[19] Ebd. III 176.

[20] Ebd. III 276.

[21] Ebd. III 371.

[22] Ebd. II 231 (S. 830).

[23] Ebd. III 45.

[24] Ebd. V 149.

[25] An anderer Stelle ist zu ermitteln, um wen es sich bei dieser Nichte handelte und was über die im folgenden gemachten Andeutungen hinaus Ursache ihrer "unglücklichen" Lage war ("requirirte Schrift"?).

[26] Briefsammlung Gadebusch, V 50.

[27] Ebd. V 186.

[28] Dies war Johann Michael von Campenhausen [poln. Form: Jan Kampenhauzen] (1680 1747), der in polnische Dienste (Kommandant von Lemberg) getreten und zum Katholizismus konvertiert war und eine Polin zur Frau genommen hatte. Vgl. Nr. 135 K (Brief 1779, S. 4) und 453 K des von Campenhausen'schen Familienarchivs (wie Anm. 7); VEGESACK: Herkunft (wie Anm. 8), S. 9; Polski Slownik Biograficzny, Bd. XI (1964/65), S. 590–592.

[29] Das war wohl der 1782 gestorbene Halbbruder Johann Christoph.

[30] Ebd. V 188.

[31] Ebd. V 243.

[32] Ebd. V 207.

[33] Vgl. FRIEDRICH BIENEMANN: Die Statthalterschaftszeit in Liv- und Estland (1783–1796). Ein Capitel aus der Regentenpraxis Katharinas II. Leipzig 1886, S. 120.

[34] Briefsammlung Gadebusch, V 238.

[35] Ebd. V 278.

[36] Ebd. V 291.; vgl. auch BIENEMANN: Statthalterschaftszeit (wie Anm. 33), S. 120 f.

[37] Ebd. V 305.

[38] Ebd. V 320.

[39] Vgl. Nr. 260 K des von Campenhausen'schen Familienarchivs (wie Anm. 7).

[40] Vgl. Nr. 135 K des von Campenhausen'schen Familienarchivs (wie Anm. 7). Die Briefe von Johann Christoph an Balthasar wurden bereits zu Anfang ds 20. Jahrhunderts entgegen archivischer Logik hier (und nicht im Nachlaß Balthasars) eingeordnet.

[41] Vgl. 750 F des von Campenhausen'schen Familienarchivs (wie Anm. 7).

Ungurmuiža, fon Kampenhauzeni un Hernhūtes brāļu draudzes Vidzemē

Gvido Straube

Daudzu vēsturisku notikumu kontekstā Ungurmuiža un tās īpašnieki fon Kampenhauzenu ģimene ieņem svarīgu vietu, tomēr vienā aspektā tās loma ir pat īpaša, proti — ja skatāmies uz to caur hernhūtiešu brāļu draudžu kustības prizmu.

Jau ar pirmajām atjaunotās Hernhūtes brāļu draudzes misionāru aktivitātēm Vidzemē fon Kampenhauzenu ģimene un viņu īpašumi, Ungurmuižu ieskaitot, nonāca notikumu centrā. Fon Kampenhauzeni ar īpašu labvēlību izturējās pret hernhūtiešiem un neliedza savu atbalstu viņu centienos sludināt Dieva vārdu. Jau 1729. gada rudenī, kad pirmie Hernhūtes sūtņi brālis Kristians Dāvids un brālis Timotejs Fīdlers ieradās Vidzemē un nonāca Valmiermuižā, viņus apmeklēja Ungurmuižas īpašnieks Baltazars fon Kampenhauzens un izteica gatavību uzņemt pie sevis 30 ģimenes no Hernhūtes. Viņš solījās minētās ģimenes pilnībā nodrošināt ar visu dzīvošanai nepieciešamo tik ilgi, līdz tās pašas būs spējīgas sevi pabarot un apģērbt, turklāt kā ceļa naudu Ungurmuižas īpašnieks bija gatavs atvēlēt 200 dālderu. Šie kolonisti, kā apgalvojis B. fon Kampenhauzens, saglabātu savu brīvību un nekad nekļūtu par dzimtcilvēkiem.[1] Turpmākā notikumu attīstības gaita gan liecina, ka šāds kolonistu desants no Hernhūtes nekad netika organizēts.

Iespējams, ka Kampenhauzeni savas simpātijas pret hernhūtiešiem pauduši vēl agrāk, jo, kā vēstulē uz Hernhūti 1730. gada 4. decembrī rakstīja K. Dāvids, viņš Ungurmuižā priekšā jau sastapis vienu no brāļiem — Dāvidu Šulihu.[2] Acīmredzot viņš Vidzemē, fon Kampenhauzenu aicināts, bija nonācis pat agrāk par šurp oficiāli sūtītajiem Dāvidu un Fīdleru.

Šķiet, tieši ar 1737. gadu Ungurmuiža jau stabili iegāja hernhūtisma kustības apritē. Tas lielā mērā bija saistīts ar ideju par speciālas mācību iestādes izveidošanu zemnieku skolu skolotāju sagatavošanai. 1736. gada septembrī Vidzemē bija ieradies pats hernhūtiešu līderis grāfs Nikolajs Ludvigs fon Cincendorfs, un sarunās ar Vidzemes misijas vadītāju brāli Kristianu Dāvidu un ģenerālieni Magdalēnu Elīzabeti fon Hallarti viņi nonāca pie pārliecības, ka brāļu darbs Vidzemē veiksies daudz labāk, ja kustībā tiks iesaistīti vietējie zemnieki. K. Dāvids un M. E. fon Hallarte bija pārliecināti, ka vislabāk to būtu darīt, atverot hernhūtisku skolotāju semināru, kur Hernhūtes brāļi vietējos Vidzemes jauniešus sagatavotu par skolotājiem un brāļu draudzes ideju sludinātājiem.

Pēc panāktās vienošanās 1737. gadā no Vācijas ieradās pieci brāļi, kuru starpā bija arī kāds Magnuss Frīdrihs Buntebarts — teoloģijas students no Jēnas. Nonācis Vidzemē, viņš apmetās pie ģenerālleitnanta B. fon Kampenhauzena un uzņēmās pildīt mājskolotāja pienākumus.[3] Tur viņš nostrādāja vienu gadu un šajā laikā labi apguva latviešu valodu. Jau 1738. gadā M. F. Buntebarts tika iecelts par Valmiermuižā izveidotā skolotāju semināra vadītāju un pasniedzēju. Jādomā, ka Hernhūtes brālis kā muižas mājskolotājs ne tikai nodarbojās ar Kampenhauzenu ģimeni, bet arī aktīvi kontaktējās ar Kampenhauzena zemniekiem latviešiem, citādi latviešu valodu viņš nebūtu apguvis.

1738. gada 23. augustā darbu uzsākušais seminārs faktiski kļuva par pavērsiena punktu brāļu draudžu kustības vēsturē Vidzemē. Īsā laikā hernhūtisms ieguva plašu atbalstītāju loku starp latviešu zemniekiem, tādējādi izvērzdamies par masveidīgu kustību, kuru ar pilnām tiesībām var saukt par latviešu nācijas atmodas sākumu.

Kampenhauzenu ģimene uz semināru nosūtīja vienu no saviem kalpiem — Aleksandru Andersonu, kā arī Salenieku Miķeli.[4] Pirmajam 1739. gada janvārī bija 17, bet otrajam — 19 gadi. Iespējams, ka tā paša gada laikā Kampenhauzenu īpašumos tika atvērta vismaz viena jauna skola zemnieku bērniem, savukārt Salenieku Miķelis jau 1739./1740. gada ziemā strādāja Straupes draudzē par skolotāju Kūduma un Ungurmuižas skolās.[5]

Grāfs N. L. fon Cincendorfs uzturēja ciešus kontaktus ar Baltazaru fon Kampenhauzenu, par ko liecina sarakste starp Ungurmuižu un Vāciju. No tās izriet, ka ap 1740. gadu grāfam pat esot bijusi doma pārcelties uz pastāvīgu dzīvi Vidzemē, lai personīgi veltītu lielāku uzmanību Hernhūtes lietas īstenošanai šajā reģionā. Viņš pat aptaujājās par iespējām strādāt šeit kādu algotu darbu, piemēram, par notāru.[6] L. N. fon Cincendorfs arī nevarējis izlemt, vai ņemt līdzi laulāto draudzeni, tāpēc lūdzis padomu B. fon Kampenhauzenam. Ungurmuižas īpašniekam šis jautājums šķitis diezgan komplicēts, un viņš griezies pēc padoma pie mācītāja Gebharda Hanzena, pats gan uzskatīdams, ka laulātajiem nekad nevajadzētu šķirties uz ilgāku laiku, jo tad varot rasties situācija, ka otrai pusei ļoti jāuztraucas, un tas nebūtu vēlams. Pēc šiem notikumiem fon Kampenhauzenu ģimene hernhūtiešu sakarā pieminēta retāk, kaut arī viņu īpašumi joprojām ir drošs hernhūtisma atbalsta punkts.

1742. gadā pret hernhūtiešu brāļu draudžu kustības panākumiem naidīgi noskaņotajiem Vidzemes garīdzniecības un muižniecības pārstāvjiem izdevās pārliecināt Sanktpēterburgu un Krievijas carieni Elizabeti, ka kustība ir bīstama valsts drošībai un kā tāda nekavējoties jāaizliedz. 1742. gada 16. aprīlī cariene parakstīja attiecīgu pavēli, taču Vidzemē, kur nebija vienprātības brāļu draudžu vērtējumā, cīņa par tās atzīšanu turpinājās vēl veselu gadu. Tomēr 1743. gada rudenī Elizabetes spriedums bija jāatzīst arī vidzemniekiem un kustībai jāpārtrauc savas aktivitātes. Tajā pašā laikā ne tikai vācbrāļi un tūkstošiem zemnieku, kas jau bija iesaistījušies kustībā, bet arī daudzi desmiti un pat simti vācu tautības vidzemnieku simpatizēja hernhūtiešu kopām un uzskatīja tās par noderīgām un pat nepieciešamām. Brāļu draudzēs bija iesaistījušās daudzas pilsētnieku, muižnieku un mācītāju ģimenes. Pēc aizlieguma izsludināšanas vairāki draudžu locekļi drosmīgi uzstājās pret Sanktpēterburgas pārsteidzīgo lēmumu, kas vairāk bija nezināšanas un intrigu sekas. Ir pamats uzskatīt, ka šo aktivitāšu rezultātā arī Elizabete Petrovna mainīja savu nostāju un faktiski atteicās no turpmākas brāļu draudžu pretinieku atbalstīšanas. Tas ļāva kustībai ne tikai saglabāt savas pozīcijas, par spīti it kā eksistējošam aizliegumam, bet pēc laika pat paplašināt darbību.

Pilnīgi iespējams, ka pie labvēlīgākas apstākļu sakritības tieši Baltazars fon Kampenhauzens būtu varējis atturēt carieni Elizabeti no brāļu draudžu aizliedzošās pavēles parakstīšanas. Diemžēl viņa atrašanās tajā brīdī Somijā ģenerālgubernatora postenī liedza reāli aizstāvēt savus domubiedrus hernhūtiešus. Tikai 1743. gada rudenī ģenerālleitnants ieradās Sanktpēterburgā un, tā kā bija labi informēts par notikumu attīstību Vidzemē, nekavējoties ar visiem viņa rīcībā esošajiem līdzekļiem centās ietekmēt majestāti un mainīt situāciju par labu brāļu draudžu kustībai. B. fon Kampenhauzens pieteica vizīti Elizabetei, turklāt viņam kā vienam no retajiem izredzētajiem bija tiesības apmeklēt carieni viņas apartamentos — guļamistabā, kur viņa no rītiem mēdza ilgi uzturēties, vienlaicīgi kārtojot arī valsts lietas. Saruna abu starpā bijusi ļoti asa, jo Elizabete sākotnēji nav piekritusi B. fon Kampenhauzenam, un rezultātā abu attiecības būtiski pasliktinājušās. Tomēr, kā liecina turpmākā notikumu gaita, Elizabete acīmredzot pārdomājusi sarunu un mīkstinājusi savu nostāju, faktiski kļūstot neitrāla pret hernhūtiešu problēmu Krievijā.

Šķiet, ka Straupes draudze, kuras teritorijā atradās arī Ungurmuiža, bija visaktīvākā cīnītāja par hernhūtiešu aizlieguma atcelšanu. Šīs draudzes mācītājs prāvests Tobiass Šprekelzens 1743. gada novembrī nosūtīja carienei drosmīgu vēstuli.[7] Viņš norādīja, ka jau 12 gadus regulāri kontaktējoties ar hernhūtiešiem un varot teikt par viņiem tikai labu — tie esot sekmējuši Dieva valstības izplatīšanos Baltijā.

Vēl asāka bija ģenerālleitnanta B. fon Kampenhauzena atbilde Elizabetei pēc tam, kad cariene bija pieprasījusi, lai viņš norobežojas no kustības, — to pat varētu vērtēt kā izaicinājumu.[8] Atzīmēdams, ka tā ir viņa pirmā izteikšanās sakarā ar Vidzemes hernhūtiešu lietu, viņš vērsās pie majestātes ar aicinājumu uzklausīt viņu kā ģenerāli vai kā ministru, bet vēl vairāk kā viņas uzticības personu jeb, kā to formulēja pats B. fon Kampenhauzens, "aus Ihrem Schlaf-Zimmer durch Ihr"("no Viņas guļamistabas caur Viņu"). B. fon Kampenhauzens atklāti norādīja, ka ķeizariskā majestāte ir apzināti maldināta un tur liela vaina jāuzņemas viņas kabineta sekretāram Čerkasovam, kuram kāds cits esot iečukstējis ausī šīs aplamības. Attiecībā uz Čerkasovu B. fon Kampenhauzens izteicās visai nicīgi, uzsverot, ka Pētera I laikā viņš esot bijis tikai vienkāršs rakstvedis, bet nu ticis pat pie barona titula, kaut gan patiesībā esot visparastākā niecība. Tomēr visdrosmīgāk un visefektīgāk izskanēja šādi ģenerālleitnanta vārdi: "..neesmu nekāds brālis, bet vēlos dzīvot un mirt kā hernhūtietis," — un no šīs pārliecības viņu neviens neatraušot. B. fon Kampenhauzens bija sevī pārliecināts — kopš saistīšanās ar brāļu draudzēm viņa kalpošana valstij un valdniecei ir kļuvusi vēl godīgāka un pašaizliedzīgāka.

Kā zināms, pēc 1743. gada Vidzemes brāļu draudžu kustība nonāca savā attīstības otrajā posmā, ko mēdz dēvēt arī par "kluso gājienu". Tas turpinājās līdz pat 1817. gadam, lai gan daži kā aizlieguma beigas maldīgi min 1764. gadu, bet vēl citi nepamatoti uzskata, ka "klusais gājiens" vispār nav beidzies. Pēc Elizabetes pārsteidzīgās pavēles tika slēgti hernhūtiešu saiešanu nami, kā arī viņu centrs Baltijā Jērakalns, kas atradās Valmiermuižas teritorijā. Tur bija arī skolotāju seminārs, kas tāpat bija spiests pārtraukt savu svētīgo darbību. Šķiet, tieši fon Kampenhauzenu ģimene bija viens no tiem spēkiem, kurš centās nepieļaut šādas izglītības institūcijas pazušanu, tāpēc jau drīz pēc "klusā gājiena" sākšanās Straupes draudzē Lenčos darbu uzsāka speciāla zēnu skola, ko vadīja hernhūtieši un kam vajadzēja pārņemt Valmiermuižas skolotāju semināra funkcijas. 1745. gadā tajā mācījās 120 skolnieku.[9] Šis skaitlis ir adekvāts Valmiermuižas semināra audzēkņu skaitam, kāds uzrādīts 1743. gadā — tieši pirms semināra slēgšanas. Mēs varam tikai minēt, vai tie bija tie paši semināristi vai arī Lenčos tika apmācīti pilnīgi jauni vidzemnieki, kuriem ar Jērakalnu nebija tieša sakara.

Kampenhauzenu ģimenes lielos nopelnus Vidzemes brāļu draudžu kustības atbalstīšanā atzīmēja arī paši Hernhūtes brāļi. 1746. gada martā hernhūtiešu konferencē brālis M. F. Buntebarts norādīja, ka starp Vidzemes muižniekiem īpašas hernhūtiešu simpātijas esot izpelnījusies visa Kampenhauzenu dzimta, turklāt leitnants fon Kampenhauzens — slavenā ģenerālleitnanta brālēns — tika atzīts par "uzticību vēl vairāk pelnījušu nekā viņa radinieks".[10] Vidzemes hernhūtiešu hronikā cita starpā atrodams arī interesants saraksts — tajā minētas draudzes un muižas, kurās sastopami brāļu draudžu piekritēji, kā arī to īpašnieki vai nomnieki, norādot viņu attieksmi pret hernhūtiešiem.[11] Straupes draudzē tādas bija deviņas vietas: Lielstraupe, kas piederēja grāfam de Lasī, kurš tika uzskatīts par lojālu brāļu draudzēm; Mazstraupe, kur dzīvoja grāfs Lēvenvolde (lojāls); Rozula, kas bija landmaršala fon Patkula (lojāls) īpašums; Ungurmuiža un Kūdums, kas piederēja fon Kampenhauzeniem, kuri neapšaubāmi tika uzskatīti par kustībai vislojālākajiem; Auciems, kura īpašnieks bija majors fon Albedills (lojāls); lojālajam ģenerāldirektoram fon Budbergam piederīgā Stalbe un Inciems, kā arī Augstroze, kuras īpašnieku hronists nav minējis, tomēr par viņa simpātijām pret hernhūtiešiem bija pārliecināts.

18. gadsimta 60. gados Vidzemes luteriskās baznīcas konsistorija organizēja baznīcu vizitāciju. Viens no vizitācijas uzdevumiem bija arī konstatēt reālo stāvokli hernhūtisma izplatībā un mēģināt kavēt tā attīstību vai pat graut hernhūtiešu pozīcijas. Dažās Vidzemes draudzēs vizitācijas komisija ieguva atsevišķas ziņas, kas varētu tai ļaut pieņemt hernhūtiešus diskriminējošus lēmumus, taču Straupē, kur komisija strādāja 1768. gadā, neko negatīvu neatklāja, un pastāv pamatots uzskats, ka tur sava nozīme bijusi Kampenhauzenu ģimenes nelokāmajai nostādnei un stingrajiem un neapgāžamajiem pierādījumiem par labu hernhūtismam.[12] Te jāņem vērā, ka Kampenhauzeniem bija savs svars draudzes dzīvē un pārvaldē.

Arī turpmākajos Vidzemes brāļu draudžu darbības gados Kampenhauzeni un viņu Ungurmuiža bija hernhūtiešiem viena no drošākajām un iecienītākajām vietām. Parasti tieši uz Ungurmuižu vispirms devās tie vācbrāļi, kas bija pirmo reizi ieradušies Vidzemes diasporā. Tā 1785. gadā tur viesojās viens no ievērojamajiem hernhūtiešiem brālis Gregors, juniors, kurš bija ieradies kopā ar brāļiem Grabšeniem no hernhūtiešu kolonijas Sareptas. Šī kolonija ar zināmu Katrīnas II atbalstu 18. gadsimta 60. gadu sākumā bija izveidota Krievijā Volgas upes lejtecē (tag. Volgogradas vietā). [13]

Kā vēl viens pierādījums hernhūtiešu simtprocentīgai pārliecībai par Kampenhauzenu ģimenes un Ungurmuižas patiesām simpātijām pret kustību minams projekts, ko

1764. gadā vācbrālis P. Hese kopā ar jau mums pazīstamo M. F. Buntebartu piedāvāja savai vadībai un kas saucās "Priekšlikumi Ģenerāldirekcijai sakarā ar dažu skolu pansiju ierīkošanu Vidzemē un Igaunijā".[14] Tajā brāļi bija izteikuši pieņēmumu, ka, pastāvot labvēlīgai situācijai — un tāda tolaik Vidzemē faktiski bija izveidojusies —, būtu nepieciešams dibināt atsevišķas pansiju tipa skolas zēniem un meitenēm, jo parastu apmācību tradicionālā skolā brāļi pagaidām vēl nespējot veikt. Šādas pansijas varētu apkalpot divi vācbrāļi — skolotāji un daži neprecēti latviešu brāļi — zēnu apkalpotāji, kā arī divas vācu tautības māsas guvernantes un skolotājas kopā ar līdzīgu skaitu latviešu māsu, kas apkalpotu meitenes. Priekšlikuma autori bija iecerējuši šādas pansijas ierīkot muižās, turklāt jau bija izraudzījušies arī vispiemērotākās, un kā pirmie tika minēti fon Kampenhauzenu īpašumi.

Arī 19. gadsimtā, kad kustība pēc 1817. gada atguva tiesības brīvi un atklāti darboties, Ungurmuiža un Kampenhauzeni joprojām bija kopā ar hernhūtiešu brāļiem un māsām. Kampenhauzeniem pateicīgi bija arī citviet dzīvojošie zemnieki, jo tie bija sekmējuši saiešanu vietu atvēršanu vai atjaunošanu arī tālu pāri savas muižas robežām. 1848. gada 13. septembrī Veselavas pagasta ļaudis rakstīja vēstuli brāļu draudžu priekšniekam Jaunveļķos, kurā norādīja, ka Pauļu muižas Buļļu mājās brāļu draudzes saiešanu vieta darbojusies jau pašos pirmajos kustības gados, tad aizmirsta un pamesta, bet pēc 1839. gada atkal atjaunota, tieši pateicoties fon Kampenhauzenu iniciatīvai.[15]

Abpusējas simpātijas pavadīja fon Kampenhauzenu ģimeni un hernhūtiešu brāļu draudžu kustību visu tās darbības laiku Vidzemē. Novērtējot hernhūtisma vēsturi Latvijā, var droši apgalvot, ka kustība atrada atbalstu Vidzemē un samērā īsā laikā kļuva par daudzu tūkstošu latviešu zemnieku sirdslietu, lielā mērā pateicoties tieši atsevišķām personām no vācbaltiešu vidus. Starp šādiem labvēļiem jāmin gan birģeri, gan mācītāji, gan muižnieki, un šī saraksta galvgalī neapšaubāmi būtu jāatrodas fon Kampenhauzeniem no skaistās Vidzemes vietas Ungurmuižas. Viņi ar pilnām tiesībām pieder tai vācbaltiešu kategorijai, kas veicināja latviešu nācijas atmodu, sekmēja latviešu nacionālās literatūras sākumus, lika pamatus latviešu inteliģences pirmsākumiem. Caur hernhūtiešu brāļu draudžu atbalstīšanu šie cilvēki latviešu zemniekiem palīdzēja atrast arī ceļu uz patiesu kristietību.

---

[1] Archiv der Brüder-Unität (turpmāk — A.B.U.), R.19.G.a.2.1.g.

[2] Turpat.

[3] Turpat, 1. 5. S. 3.

[4] LVVA, 234.f., 1. apr., 1.l., 395. lpp.

[5] *Adamovičs L.* Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks. 1710.–1740.– Rīga, 1933.–541. lpp.

[6] A.B.U.,17.a.,b.

[7] Turpat, 4.II.12.b.

[8] Turpat, 4.II.19.

[9] LVVA, 237.f., 1. apr., 8. l., 38.– 39. lpp.; A.B.U., NB. I. R. 3.148.mm. 87.

[10] A.B.U.,R.19.G.a.1.3.c.

[11] LVVA, 233.f., 1. apr., 6. l., 200. lpp.

[12] Turpat, 237.f., 1. apr., 8. l., 88. lpp.

[13] A.B.U.,R.19.G.a.3.23.

[14] Turpat, 6. l.

[15] LVVA, 233. f., 3. apr., 6515. l., 246.–247. lpp.

Vidzemes skolas 18. gadsimta pirmajā pusē un Ungurmuiža

Anita Meinarte

18. gadsimta pirmajā pusē spožākās lappuses latviešu tautas izglītības vēsturē saistās ar piētisma un hernhūtiešu brāļu draudžu kustības rosināto skolu darbību Vidzemē — Cēsu un Valmieras novados. Piētisms lielu nozīmi piešķīra draudzes locekļu tikumiskai un dievbijīgai audzināšanai, tāpēc piētisma pārstāvji Vidzemē rūpējās par zemnieku izglītošanu — dibināja un atbalstīja skolas, dāvināja Bībeles un dziesmugrāmatas, pat sniedza zināmu materiālo palīdzību.

18. gadsimta sākumā, bet īpaši pēc 1710. gada Latvijā ieradās mācītāji, kuri izglītību bija ieguvuši Hallē — piētisma centrā Vācijā. Pēc mācībām A. H. Frankes skolotāju seminārā un teoloģijas studijām Halles universitātē par Cēsu mācītāja Johana de Mīles adjunktu, bet 1711. gadā — par Cēsu un Āraišu draudžu mācītāju kļuva Kristians Gotholds Neihauzens.[1] Pēc neilga laika viņš pārcēlās uz Valmieru.

Piētisma ideju izplatību Vidzemē veicināja to popularitāte atsevišķu muižnieku vidū. 1725. gadā Valmiermuižu, Mūrmuižu, Burtniekus un Zvārtas muižu mūža nomā ieguva ģenerālis Ludvigs Nikolajs fon Hallarts. L. N. fon Hallarts un viņa dzīvesbiedre Magdalēna Elīzabete fon Hallarte bija dedzīgi piētisma piekritēji. Pēc vīra nāves nomas tiesības pārņēma M. E. fon Hallarte, un ar viņas atbalstu Valmiermuiža kļuva par piētisma un brāļu draudžu kustības centru. 1725. gadā M. E. fon Hallarte atvēra pirmo muižas skolu Vidzemes latviešu daļā. Skolu vadīja mācītājs Melhiors Pauls, kurš no zemnieku vidus izraudzījās spējīgus palīgus — lasītpratējus un labus dziedātājus.[2] 1730. gada pavasarī skolēnu skaits sasniedza simtu. 1736. gada skolu vizitācijas laikā skolu apmeklēja 110 bērnu, bet 1739. gada ģenerālvizitācijas laikā — 135 bērni, kurus mācīja M. Pauls un hernhūtiešu mājas mācītājs Johans Frīdrihs Zīlmans.[3] Reizi nedēļā — trešdienās — skolēni no muižas par brīvu saņēma siltu ēdienu. M. E. fon Hallarte bērniem dāvināja arī mācību grāmatas — Jauno derību, katķismu, ābeces. Sākumā mācības notika muižas rijā, bet 1738. gadā fon Hallarte nodegušās rijas vietā lika uzcelt jaunu skolas namu.

Nozīmīga vieta zemnieku izglītības attīstībā 18. gadsimtā Vidzemē bija arī Ungurmuižai un tās īpašniekam Baltazaram fon Kampenhauzenam — vienam no ievērojamākajiem piētisma pārstāvjiem un M. E. fon Hallartes līdzgaitniekam. Iespējams, ka ar piētisma atziņām B. fon Kampenhauzens iepazinās ap 1721. gadu, kad Krievijas cara valdības uzdevumā uzturējās Berlīnes un Drēzdenes galmos.[4] Ceļojuma laikā viņš apmeklēja Halli, kur nonāca saskarsmē ar turienes piētistu aprindām. Šķiet, nozīmīga bijusi sastapšanās ar piētisma pedagogu, skolu un skolotāju semināra dibinātāju Augustu Hermanu Franki un viņu turpmākā sarakste. B. fon Kampenhauzenam bija tuvi piētisma koptie audzināšanas principi, jo par mājskolotājiem fon Kampenhauzenu ģimenē strādāja A. H. Frankes audzēkņi — K. F. Mikvics (1722. un 1723. gadā), vēlākais Rēveles Doma baznīcas mācītājs, un Johans Loders (no 1723. līdz 1728. gadam), kurš 1728. gadā ar B. fon Kampenhauzena rekomendāciju kļuva par Rīgas liceja rektoru un Jēkaba baznīcas palīgmācītāju. 1728. gadā par mājskolotāju pie Kampenhauzeniem strādāja arī A. H. Frankes audzēknis Johans Kaspars Mēders, kurš no 1729. gada kalpoja par mācītāju Rannu draudzē Igaunijā.

Par mājskolotāja gaitām un dievbijīgo gaisotni fon Kampenhauzenu ģimenē J. Loders stāsta kādā ar 1727. gada 18. martu datētā vēstulē. Viņam esot dota pilnīga rīcības brīvība "Dievam par godu un bērniem par pestīšanu".[5] Mācības ilga sešas līdz septiņas stundas. Vakaros ar zēniem tika lasīti dievvārdi, katru dienu agri no rīta — ap septiņiem — notikusi "atklāta lūgšanas stunda", bet vakaros — "privāta lūgšana".

Sekojot piētisma centieniem, B. fon Kampenhauzens rūpējās par zemnieku izglītošanu. 1722. gada 20. jūlijā viņš no Sanktpēterburgas rakstīja A. H. Frankem uz Halli, ka nolēmis savā Rannu muižā dibināt skolu zemnieku bērniem.[6] Vēstulē minēti šādas rīcības motīvi, kas apliecina muižniecības vienaldzīgo attieksmi, proti, viņš žēlojās par skolu trūkumu un veltīgajiem mēģinājumiem jau divos landtāgos ierosināt jautājumu par skolu nepieciešamību.

Piētisma idejas zemniekiem bija tālas un svešas, tomēr piētisma labvēlīgo mācītāju un muižnieku mēģinājumi uzlabot zemnieku izglītības stāvokli deva jūtamus rezultātus. Šajā ziņā piētisma ideāli cieši savijās ar hernhūtiešu brāļu draudžu kustību, kas no 18. gadsimta 30. gadu beigām līdz pat 19. gadsimta vidum ietekmēja visdažādākās zemnieku dzīves jomas.

M. E. fon Hallarte bija personīgi pazīstama ar Hernhūtes brāļu draudzes dibinātāju grāfu Nikolaju Ludvigu fon Cincendorfu. Sākot ar 1730. gadu, Valmiermuižā īsāku vai ilgāku laiku uzturējās hernhūtiešu sludinātāji. 1736. gada septembrī Valmiermuižā ieradās pats N. L. fon Cincendorfs, pa ceļam Ungurmuižā apmeklējot B. fon Kampenhauzenu. Valmiermuižā notika arī kāda cita zīmīga tikšanās, kuras dalībnieki pārrunāja skolu un latviešu skolotāju — brāļu draudžu sludinātāju — sagatavošanas jautājumus. Tajā piedalījās M. E. fon Hallarte, B. fon Kampenhauzens, Kristers fon Albedills un mācītāji Johans Kaspars Barlahs, Frīdrihs Bernhards Blaufūss, F. J. Brīnings un Tobiass Šprekelzens.

Pēc Valmiermuižas parauga 18. gadsimta 30. gados muižu skolas nodibināja arī citi piētisma piekritēji. Lai izvērtētu muižu skolu devumu, nepieciešams plašāks ieskats draudzes skolu darbībā un izglītības vēsturē 18. gadsimta pirmajā pusē.

18. gadsimta sākumā Vidzemi smagi skāra Ziemeļu karš. Tas ne tikai izpostīja novada saimniecību, bet arī pārtrauca zviedru valdības atbalstītos pārkārtojumus tautas izglītības jomā un zemnieku skolu ierīkošanu. Par krievu karaspēka nodarītajiem zaudējumiem kara pirmajos gados liecina tālaika vēstures avoti — mācītāju ziņojumi Vidzemes konsistorijai un ieraksti baznīcu grāmatās.

Mācītāja H. Meijera ziņojumā par Ikšķiles Salaspils draudzi teikts, ka 1700. gada 19. jūlijā ienaidnieks izpostījis skolu un baznīcu.[7] Skola gan tiekot remontēta, bet zemniekus karš esot novedis tik lielā trūkumā, ka nevarot būt ne runas par bērnu sūtīšanu skolā. Cietusi arī mācītāja māja, un dievkalpojumi notiekot pirtī. 1701. gadā tika nodedzināta Apekalna baznīca un skola, bet 1702. gadā — skola un baznīca Gaujienā, Lejasciemā, Zeltiņos un Alūksnē.[8] 1703. gada 13. augustā krievu karaspēks nodedzināja baznīcu, mācītājmuižu un skolas ēku Tirzas un

Lizuma draudzēs.[9] Par postījumiem Valkā un Lugažos 1702. gada 9. augustā ziņoja mācītājs D. Reinekens. Te tika nodedzināta baznīca un skola, divas muižas, Valkas pilsētiņa un 65 zemnieku mājas. Trīspadsmit cilvēki bija nogalināti, bet 37 aizvesti gūstā.[10] Kopumā 1703. gadā bija izpostītas un nodedzinātas 17 no 25 ēkām, kuras ziņojumos dēvētas par skolām.[11]

Zemnieku izglītības līmeni 18. gadsimta sākumā labi raksturo stāvoklis Skujenes draudzē, kur no 1000 draudzes locekļiem tikai seši prata lasīt. Laika periodā no 1704. līdz 1706. gadam mācītājs J. Neihauzens par Skujeni trīs reizes rakstīja ziņojumus Vidzemes konsistorijai. 1704. gadā viņš sūdzējās, ka zemnieki reti apmeklē dievkalpojumus, nezina lūgšanas un baznīcas dziesmas. Skolas draudzē nebija, un J. Neuhauzens atzina, ka "ar baznīcu vien bez skolas nevarēšot pacelt draudzes garīgo līmeni un kristīgo ticību patiesi sludināt"[12]. Nekādas izmaiņas neatnesa arī 1706. gads, un J. Neihauzens lūdza, "lai ceļot skolu, lai dodot skolotāju, lai dvēseles samaitājošā nezināšana un tumsība mazinātos un visa draudze nāktu labākā stāvoklī"[13].

Pēc Vidzemes iekļaušanas Krievijas impērijas sastāvā muižniecība ieguva neierobežotu varu zemnieku izglītības jomā. Arī skolu dibināšana bija atkarīga no muižnieku labvēlības. Zemnieku skolas pārraudzīja apriņķu baznīcu virspriekšnieks, kuru landtāgs ievēlēja no muižnieku vidus. Te jāatzīmē, ka Rīgas apriņķa virspriekšnieka amatu laikā no 1737. līdz 1745. gadam ieņēma B. fon Kampenhauzens.[14] Viņa pienākumos ietilpa baznīcu vizitācijas, un vienlaicīgi, ja tas tika pieprasīts, tika pārbaudītas skolas.

1726.–1727. gada baznīcu vizitācijas rezultāti liecina, ka 54 draudzēs bija skolas zeme (Zviedrijas karalis Kārlis XI 1694. gadā katrai draudzes skolai piešķīra 174 arklus zemes), 53 draudzēs minēts skolotājs, 33 draudzēs — skolas ēkas. Tikai 18 vietās bija arī paši skolēni.[15]

Piemēram, Ērgļos nebija ne skolas, ne skolotāja, ne arī skolas zemes. Kalsnavā skolotājs bija, taču pavisam vecs un atbrīvots no darba. Ļaudonā nebija ne skolotāja, ne ķestera. Cesvainē bija skolotājs, kurš mācīja 44 bērnus. Skolas ēka bija sliktā stāvoklī — tā bija vai nu jāceļ jauna, vai jāremontē. Liezerē bija skolas zeme, bet nebija skolas ēkas. Skolas zemi izmantoja krodzinieks, kas arī izpildīja skolotāja amatu. Lejasciemā bija skola un skolotājs Pauls Roze, kurš mācīja 17 bērnus. Pēterupē skolas nebija, bet skolotājs Pēteris Hintcis amatā atradās jau 45 gadus. Skolēnu nebija. Ādažos bija skolotājs Jānis Poršins. Bija skola, bet nebija neviena skolēna. Uz jautājumu, kāpēc bērni nemācās skolā, skolotājs atbildēja, ka viņš mācītu, bet ļaudis nesūtot.[16]

Daļa skolu nedarbojās, daļā trūka skolotāju, skolēnu skaits tikai retos gadījumos pārsniedza desmit. Bieži zemnieki nabadzības dēļ nemaz nespēja sūtīt savus bērnus skolā. Pēc aptuveniem aprēķiniem, 1726. gadā Vidzemē tikai apmēram trešdaļā draudžu bērni mācījās skolā.[17] Precīzi nav zināms, ko īsti skolās mācīja. Visdrīzāk lūgšanas un baznīcas dziesmas, bet dažās no tām, kur skolotājs pats prata lasīt, — arī lasīšanu. Visbiežāk bērni mācījās skolotāja mājās, nereti rijā, kad bija beigušies kulšanas darbi, vai pirtī.

1735.–1736. gada skolu vizitācijas dati liecina, ka no 77 Vidzemes draudzēm 26 draudzēs skolēnu vispār nebija, tikai piecās draudzēs mācījās vairāk par 20 bērniem, dažās — 15 līdz 10 bērnu, bet lielākajā draudžu daļā skolu apmeklēja tikai četri, trīs un pat divi bērni.[18] Vizitācijas protokoli sniedz patiesu Vidzemes zemnieku skolu dzīves ainu. Te atrodamas ziņas ne vien par skolu ēkām, bet arī par skolotājiem, skolēnu skaitu un mācību saturu. Lēdurgas draudzē strādāja skolotājs Jākobs Eks, 50 gadus vecs, pēc amata audējs, kas vecuma dēļ šo amatu vairs nespēja veikt.[19] 1732. gadā te bija uzcelta skolas ēka ar divām lielām istabām. Logi un krāsnis bija izbūvēti par baznīcas lādei ziedoto naudu — tas izmaksājis četrus dālderus. Skolu no Ziemassvētkiem līdz Lieldienām apmeklēja četri bērni, no kuriem trīs — pirmo ziemu. Bērnus mācīja burtot, pēc tam arī lasīt. Tie, kuri skolu uzcītīgi apmeklēja visu ziemu, pavasarī prata lasīt, bet tie, kuri mācījās ilgāk par vienu ziemu, bija apguvuši katķismu, baznīcas dziesmas un dažas lūgšanas. Skolotāja atalgojums bija ļoti zems — no baznīcas lādes viņam nemaksāja neko, arī sieciņus zemnieki deva ļoti skopi.

Apkopojot vizitāciju protokolos sniegtās ziņas, Vidzemes ģenerālsuperintendents Jākobs Benjamins Fišers sastādīja sīku pārskatu par skolu darbību un kopā ar priekšlikumiem to uzlabošanai iesniedza izskatīšanai landtāgā. Zemnieku izglītības stāvoklis nebija iepriecinošs. Mācības lielākoties arvien vēl notika rijās, kuras raksturotas šādi: "Zemnieku rijas dod tiklab bērniem, kā skolotājiem gan siltumu, cik patīk, bet tām trūkst dienas gaismas, jo gaismu var ielaist tikai pa vienu lodziņu, bet otrs uz vēja pusi vienmēr jātur ciet, tā ka lielākai daļai jāsēž tumsā un viņi īsti dabū saskatīt burtus tikai tad, kad atnāk lodziņa priekšā uzteikt. Un, kad viņi tad stostās un netiek ar lasīšanu nekur uz priekšu, tad neapdomīgi skolotāji bieži soda viņus nevainīgus ar stingru sodu par to, ka viņi neprotot uzdevumu, un vecāki atkal izlieto gadījumu, lai paturētu bērnus mājās."[20]

Skolas ēkās jeb "vācu ērberģos" telpas bija nelielas un parasti sastāvēja no vienas istabas, viena vai diviem kambariem un priekšnama. Mācībām tās īsti piemērotas nebija — "tvaiks, dūmi, turklāt arī aukstums ir ikdienas piedevas klāt, un taisni pēdējais atbaida daudz zemniekus no draudzes skolām, jo zemnieki, kā zināms, pēc dabas mīl pārmērīgu siltumu nekā aukstumu vai mērenu siltumu"[21].

Ziņojumā J. B. Fišers atzīmēja skolotāju zemo sagatavotības līmeni: "Viņu zināšanas — prast drusku lasīt, lielāko tiesu slikti dziedāt un mazliet rakstīt, bet gandrīz nemaz — rēķināt."[22] Viņš aicināja lielāku vērību pievērst skolotāju apmācībai, muižniekiem — gādāt par skolu ēku labiekārtošanu un rūpēties par zemnieku bērnu sūtīšanu skolā.

Vidzemes landtāgs sanāca 1737. gada 17. februārī. Tā sēdes turpinājās līdz 16. martam, taču mēneša laikā skolu jautājumā tā arī īsti nekas izlemts netika un J. B. Fišera ierosinājumi palika bez atbildes. Landtāgs tikai pieņēma lēmumu drīzumā sarīkot jaunu ģenerālvizitāciju.

Rīgas apriņķī vizitācija sākās 1739. gada 10. janvārī, piedaloties B. fon Kampenhauzenam, J. B. Fišeram un vēl diviem palīgiem. B. fon Kampenhauzenu patiesi interesēja zemnieku izglītības stāvoklis, tāpēc vizitācija tika veikta īpaši rūpīgi, atsedzot visas nepievilcīgās skolu dzīves ainas. Apmeklējot 29 draudzes, viņš atzina, ka "posts ir lielāks, nekā to vispār iedomājas"[23]. Garkalnē, Skultē, Alojā, Dikļos, Limbažos nebija ne skolas, ne skolas zemes. Allažos skolas ēka bija sagruvusi, bet Liepupē, Matīšos,

Burtniekos, Ēvelē, Ropažos un citviet nebija neviena skolēna. Arī citur skolēnu skaits bija neliels — Rubenē mācījās četri, Turaidā — seši, Daugavgrīvā — trīs, bet Salaspilī — viens audzēknis.[24] Skarbi vārdi vizitācijas aktos veltīti arī skolotājiem. Daļa no tiem raksturota kā tādi, kas gandrīz nemaz neprot lasīt, burto ar grūtībām, dzer un bieži apmeklē krogus.

Vidzemes muižniecībai un landrātiem iesniegtajā vizitācijas rezultātu apkopojumā B. fon Kampenhauzens pārmeta mācītājiem nevērību skolu jautājuma risināšanā, aicināja muižniekus rūpēties par skolotāju sagatavošanu un materiāli atbalstīt skolu dibināšanu. Kā paraugu viņš minēja skolas darbību Valmiermuižā. Cēsu apriņķī stāvoklis bija līdzīgs, jo atzinīgu vizitācijas komisijas novērtējumu saņēma tikai muižu skolu darbība.

Daudz sekmīgāk zemnieku izglītības darbs noritēja draudzēs, kur gan muižu īpašnieki, gan arī mācītāji bija piētisma virziena sekotāji. 18. gadsimta 30. gadu sākumā Ērģemes draudzē Kārķu muižā tika atvērta muižas skola Kārķu un Turnavas novada bērniem. Skolu uzturēja Kristiāna de la Barra, kura skolēnus apgādāja ar grāmatām un mācību līdzekļiem. Divas reizes nedēļā bērni par velti saņēma siltu ēdienu un reizi nedēļā — sešas mārciņas maizes. 1736. gada vizitācijas dienā skolā bija 101 skolēns — 75 zēni un 26 meitenes. 77 bērni skolu apmeklēja regulāri, bet 24 lasītprasmi apguva mājmācības ceļā, jo K. de la Barra vismaz vienam bērnam katrā zemnieku mājā bija uzdāvinājusi Jauno derību.[25] Pārbaudot zināšanu apjomu, izrādījās, ka 60 skolēnu lasa Jauno derību, 12 — katķismu, bet 29 apgūst burtošanu pēc ābeces. Par skolotājiem strādāja Kārķu muižas dzimtcilvēks Toms un Turnavas Pēteris, kurš par savu darbu no muižas saņēma algu.

Valmieras draudzē muižu skolas ap 1736. gadu darbojās Mujānos, Kokmuižā un Kaugurmuižā. 1739. gadā Kaugurmuižas skolu apmeklēja 56 skolēni.[26] Mācītājs K. G. Neihauzens iekārtoja skolu nomātās Dzērbenes muižas rijā, kur 1732. gadā skolotājs Urbiņu Jēcis mācīja astoņus skolēnus. 18. gadsimta 30. gadu sākumā Ēveles muižā skolu atvēra Johanna de Priauda (1736. gadā tajā mācījās 12 bērni). J. de Priaudas znots G. H. fon Jarmerštets nodibināja skolu Jaunēveles muižā, bet otrs znots — fon Meks — Ķeižu muižā. 1739. gada ģenerālvizitācijas laikā Jaunēvelē bija 38 skolēni un divi latviešu skolotāji, kuri mācījušies Valmiermuižā, bet Ķeižu muižas skolā — 34 bērni un divi skolotāji.[27]

1738. gadā darbu uzsāka Valmiermuižas latviešu skolotāju seminārs, kas gatavoja speciāli apmācītus skolotājus zemnieku skolām un veicināja hernhūtisma ideju izplatību. Semināru nodibināja un par saviem līdzekļiem uzturēja M. E. fon Hallarte. 1739. gada ziņojumā Vidzemes konsistorijai viņa norādīja, ka skolu un nopietnu skolotāju trūkumu uzskata par galveno šķērsli latviešu zemnieku dievbijīgai audzināšanai, tāpēc ir nodibinājusi privātu mācību iestādi, lai ".. sagatavotu krietnas personas par nākošiem skolotājiem un ar to palīdzību izskaustu jaunatnes nezināšanu".[28] Šim nolūkam viņa iegādājās zemes gabalu un finansēja celtniecības darbus.

Liekas, ka ar ziņojumā minēto, bet vārdā nenosaukto "labo draugu un kaimiņu", kurš atbalstījis M. E. fon Hallartes ieceri, domāts B. fon Kampenhauzens. Viņš gan nepiederēja Valmieras draudzei, taču semināra ēkas izbūvei ziedoja 10 000 ķieģeļu 50 dālderu vērtībā.[29] Semināra vadītājs Magnuss Frīdrihs Buntebarts pēc ierašanās no Hernhūtes Vidzemē kādu laiku strādāja par mājskolotāju Ungurmuižā.[30]

1738. gadā Valmiermuižā mācības sāka astoņi jaunekļi vecumā no 7 līdz 18 gadiem. 1739. gadā semināristu skaits sasniedza 15, bet 1743. gadā — 120.[31] Semināristu sarakstā, ko M. F. Buntebarts 1739. gada 13. janvārī iesniedza vizitācijas komisijai, no 15 audzēkņiem astoņi nāca no Valmiermuižas, bet septiņus mācīties sūtīja prohernhūtiski noskaņotie muižnieki. No Ungurmuižas semināru apmeklēja 17 gadus vecais Aleksandrs Andersons, bet no Kūduma — 19 gadus vecais Salenieku Miķelis, kurš vēlāk — 1744. gadā — strādāja Ungurmuižas skolā par skolotāju.[32] Vizitācijas komisija, kurā ietilpa ģenerālsuperintendents J. B. Fišers un B. fon Kampenhauzens, ar semināra darbu palika apmierināta un ieteica seminārā uzņemt audzēkņus lielākā skaitā no citām draudzēm.

Atsevišķu muižnieku atbalsts hernhūtiešu kustībai būtiski ietekmēja muižu skolu darbību. 1738. gadā un turpmākajos gados līdz pat brāļu draudžu aizliegumam 1743. gadā skolu skaits turpināja pieaugt. Cēsu draudzē Lenču muižā 1738. gadā tika uzbūvēta īpaša skolas ēka ar divām istabām, četrām mazākām istabiņām, skursteni un priekšnamu.[33] Celtniecības darbos piedalījās paši zemnieki, bet muiža sedza dažādus izdevumus.

1739./1740. gada ziemā Liepas muižā Heinrihs Gustavs fon Patkuls atvēra skolu, kura sākumā atradās muižas rijā. Jau 1740. gadā te uzcēla skolas ēku ar priekšnamu un skursteni. Kokmateriālus būvei piegādāja zemnieki. Par skolotāju tika pieņemts Valmiermuižas seminārists Auduļu Pēteris, bet 1740. gadā darbu uzsāka teoloģijas kandidāts Zauzelīns, kurš pēc ierašanās no Vācijas bija apguvis latviešu valodu. 1741. gadā ap Ziemassvētkiem skolā mācījās jau 80 bērnu.[34] Valmiermuižas audzēkņus sastopam arī citās muižu skolās. Raunas draudzē Jaunraunas muižas skolā strādāja Staļa Juris, Auciemā muižas skolā — Grotes Miķelis.

Muižu skolas no draudzes skolām atšķīrās ar sadzīves apstākļiem, kurus nodrošināja muižnieku materiālais atbalsts, tam laikam labi sagatavotiem skolotājiem, lielāku skolēnu skaitu un augstāku zināšanu līmeni. Draudzēs, kur sekmīgi darbojās muižu skolas, draudzes skolās bērnu skaits bija neliels. Piemēram, Ērģemes draudzes skolā 1736. gadā mācījās divi, bet 1739. gadā — septiņi bērni. Straupes draudzes skolā 1736. gadā bija trīs skolēni, bet 1744. gadā nebija neviena. Ēveles draudzes skolā skolēnu nebija ne 1736., ne 1739. gadā.[35] Par B. fon Kampenhauzena 1734. gadā dibinātās muižas skolas darbību Ungurmuižā diemžēl līdz mums nonākušas pavisam skopas vēstures liecības. Fon Kampenhauzenu arhīvā saglabājušies atsevišķi dokumenti, kuri rāda, ka ģenerālleitnants un pēc tam viņa atraitne uzmanīgi sekoja skolas darbam. Tā, piemēram, B. fon Kampenhauzena kalendāros blakus citām svarīgām lietām atzīmēts arī fakts, ka 1738. gadā mācības skolā sāktas 30. novembrī, bet 1739. gadā — 13. novembrī.[36]

Mainoties skolotājiem, tika sastādīti inventāra saraksti. Helēnes Juliānes fon Kampenhauzenas laikā tapušie saraksti gan atspoguļo tikai daļu no ikdienā lietojamiem priekšmetiem. 1767. gadā uzskaitīti astoņi virpoti koka svečturi, trīs gari un viens mazs galds, divas dzelzs krāsns plāksnes, divi krēsli un garie soli, viena liela un viena

Vecā skola. Foto, 1949. g. Kat. 7. 30.
Die Alte Schule. Foto, 1949. Kat. 7. 30.

maza Bībele, viena rokasgrāmata, divi katķismi un četras ābeces. Šo sarakstu sastādījis skolmeistars Mihels (Miķelis?).[37] Kādā citā inventāra sarakstā ar nosaukumu "Kas skolā atrodams no kungu mantām" minēta alvas zupas bļoda, trīs alvas šķīvji un viena maza bļoda, dzelzs panna, dzelzs krāsns restes un divas krāsns plāksnes, mazs misiņa miezeris, četri svečturi, viena gulta, viena apakšējā gulta un viens pēlis, viena liela un trīs mazas Bībeles, kā arī viena rokasgrāmata.[38] Ar H. J. fon Kampenhauzenas roku ir rakstīts uzskaitījums "Kādu proviantu trīs muižas skolasbērni saņem skolā ik nedēļas". Bez maizes, zirņiem, pupām, griķiem, miežu putraimiem, kaņepēm, reņģēm un sāls piezīmēts, ka tiek izsniegts arī nedaudz speķa, biezpiena un skābo kāpostu.[39] 1734. gadā skolu Ungurmuižā apmeklēja 24 bērni, bet ar laiku skolēnu skaits pieauga. B. fon Kampenhauzens algoja labi sagatavotu skolotāju un pats atzīmēja skolēnu sekmes šim nolūkam paredzētā grāmatā. Bērniem tika dāvināta Bībele, rokasgrāmata, katķisms un ābeces.

Mācību saturs un apjoms Ungurmuižā, domājams, īpaši neatšķīrās no tam laikam pieņemtajiem kritērijiem. Skolā galvenokārt lasīja Bībeli un dziesmugrāmatu. Bez parastās rīta un vakara lūgšanas skolotājs katru dienu apmēram stundu vairākkārt atkārtoja kādu gabalu no katķisma. Reizi nedēļā skolā ieradās Straupes draudzes mācītājs T. Šprekelzens, lai pārbaudītu bērnus katķisma prasmē. Vizitācijas dienā 1736. gada 12. janvārī skolā bija 40 skolēnu, to skaitā trīs no majora K. fon Albedilla Auciema muižas.[40] Vizitācijas komisijas sniegtie dati apliecina, ka trīs vecākie skolēni jau lasījuši Bībeli, 13 — rokasgrāmatu, citi — katķismu. Pieci skolēni vēl mācījās burtot ābecē.

Jūtamu triecienu muižu skolu attīstībai deva brāļu draudžu kustības aizliegums 1743. gadā, kā arī 1747. gada landtāgs, kas asi nosodīja mēģinājumus atbalstīt un propagandēt muižu skolas.[41] Neraugoties uz to, Ungurmuižā zemnieku izglītības darbs nepārtrūka. Par samērā lielo skolēnu skaitu Ungurmuižas skolā liecina statistiskās ziņas, kas aptver laiku no 1734. līdz 1775. gadam. Šo sarakstu pašrocīgi bija iesācis pats ģenerālleitnants B. fon Kampenhauzens.[42] Saraksts rāda, ka skolēnu skaitam Ungurmuižā bija tendence palielināties. 1734. gadā skolu apmeklēja 24 skolēni, 18. gadsimta 30. gadu otrajā pusē skolēnu skaits jau svārstījās starp 31 un 34, bet 40. gados — starp 40 un 72 skolēniem. Arī turpmākajos gados tikai ļoti retos gadījumos skolēnu skaits ir noslīdējis zemāk par 60.

Vairāk nekā 40 gadu laikā mācības skolā nav notikušas tikai četras reizes. 1749. gadā (skolēnu skaits gan ir zināms) par iemeslu tam minēta neraža. 1756. gada ziemā bērni tika atlaisti mājās tūlīt pēc mācību gada sākuma slikto laika apstākļu dēļ. Nākamajā — 1757. gadā mācības nenotika sakarā ar Septiņgadu kara (1756–1763) notikumiem, jo Ungurmuižas zemniekiem bija jābrauc t.s. Mēmeles šķūtīs. Savukārt 1774. gadā norādīts, ka ir nodedzis krogs un mācības nenotiek. Tas netieši apliecina, ka arī Ungurmuižā skolas vajadzībām šajā laikā izmantots krogs.

Pēc kroga nodegšanas mācības Ungurmuižā tika atsāktas 1775. gada janvārī. Parasti skolas gads Ungurmuižā sākās ap Mārtiņiem un beidzās ap Lieldienām. Atsevišķos gadījumos tas varēja beigties jau decembra sākumā vai — kā 1736. gadā — ap Ziemassvētkiem.

Jāatzīmē, ka tieši B. fon Kampenhauzens bija tas, kas mēģināja atjaunot Valmiermuižā iedibināto skolotāju sagatavošanas tradīciju. 1744. gadā viņš ieguva īpašumā Lenču muižu un nodibināja skolu, lai tādējādi turpinātu seminārā aizsākto. Šo skolu vadīja hernhūtiešu sludinātājs Johans Cīglers. 1745. gada pavasarī skolā mācījās 120 bērnu.[43] Par Lenču muižas skolas tālāko likteni ziņu trūkst, bet Ungurmuižā skola pastāvēja līdz pat 19. gadsimta 90. gadiem, kad pārtrauca darbību, domājams, sakarā ar Krievijas valdības realizēto rusifikācijas politiku.

Laimīgā kārtā arhivālijas ļauj ielūkoties Ungurmuižas skolas dzīvē 19. gadsimta pirmajā pusē. 20. gadsimta 30. gadu beigās Pieminekļu valde no Straupes luterāņu baznīcas arhīva ieguva Ungurmuižas skolas stundu sarakstus 1819./1820. un 1821./1822. mācību gadam, kuri patlaban glabājas Latvijas Vēstures muzejā. Latviešu valodā sastādītie stundu un skolā veicamo darbu saraksti sniedz ļoti vispusīgas liecības — tur atrodami bērnu vārdi, norādīti viņu pienākumi stundu laikā un ārpus stundām, minēti mācību priekšmeti, grāmatas un mācību līdzekļi, aprakstītas ikdienas norises, vienlaicīgi ļaujot izjust vienkāršo un rimto Vidzemes laukskolas dzīves atmosfēru.

1938. gadā Ungurmuižas skolas materiālus izvērtējis arhitekts un Pieminekļu valdes darbinieks P. Ārends.[44] Tiem piemīt izcila kultūrvēsturiska vērtība, jo, cik zināms, ar 19. gadsimta pirmajiem gadu desmitiem datēti līdzīga satura Vidzemes skolu dokumenti līdz mūsu dienām nav saglabājušies vai vismaz nevienā no vēsturisku dokumentu krātuvēm nav apzināti.

Par 1819./1820. gadu stāsta "Priekšraksti, kas tos bērnus iekš Ungurmuižas skolas māca, kas katram bērnam labi iekš skolas stundām, kā arī arīdzan brīvlaikā jādara caur visu nedēļu, no 17–tā November dienas 1819–tā gadā līdz Jurģiem 1820–tā gadā".[45]

Rīta cēliens skolā iesākās agri: "Ikkatrā dienā tiem skolas bērniem pienākas rītos, kad pulkstens piec ir nositis, no vietas uzcelties, tad viņiem savu muti un rokas mazgāt un savu maisu nolikt; diviem būs to istabu izslaucīt, kam tā reize ir; to darījuši, būs visiem rīta lūgšanu turēt; tad būs katram no galvas mācīties, ko skolmeistars uzdevis līdz brokasta laikam, kas starp pulksten septiņ un astoņ jātura. Kad pulksten astoņ sit, tad būs tiem bērniem galdu un beņķes istabas vidū celt."

Stundas sākās astoņos — "papriekš skolmeistars īsi pārvaicā, ko tie bērni no galvas mācījušies kādas 15 minūtes", tālāk seko "meldiņa dziedāšana pēc mazās peršu grāmatas". No deviņiem līdz desmitiem "iekš Bībeles jeb Testamentes jālasa", no desmitiem līdz vienpadsmitiem — rēķināšana. Ar to mācības dienas pirmajā pusē beidzās, sekoja brīvais laiks: "Kad pulkstens vienpadsmit nositis, tad būs tiem abiem skolas bērniem, kas no rīta bija istabu slaucījuši, pārlūkot, ka tās grāmatas, Testamentes, tāpeles

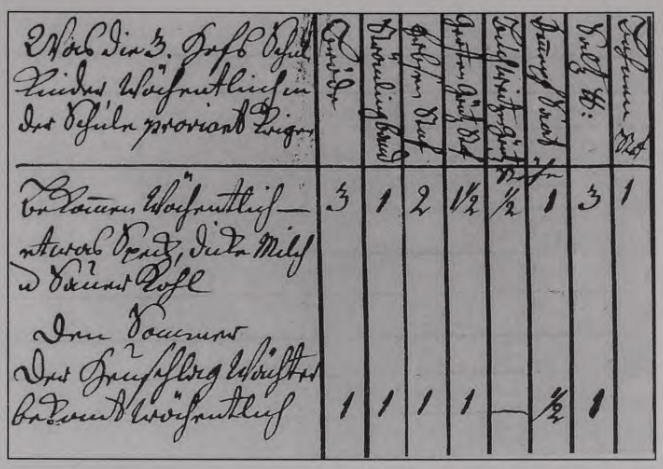

Muižas skolasbērniem nedēļā paredzētās pārtikas saraksts. Kat. 1. 40.

Verzeichnis des Proviants, das den Hofschülern wöchentlich zukommt. Kat. 1. 40.

un kas tur pieder pareizi top noliktas, ka pēc nevajaga meklēt; arīdzan būs tiem uz to lūkot, ka tā istaba, kur tie bērni ēd, tīra iraid, un būs ķēķa meitai palīdzēt to ēdienu uz galda nest; divi citi bērni pēc savas kārtas atkal ūdeni un malku sanes, un tie citi strādā pie viena rokas darba. Kad pulkstens divipadsmit nosit, tad būs visiem lēnīgi un klusi pie ēšanas atnākt. Kad tie bērni ir paēduši, tad var viņi apkārt iet uz pagalmu un smuki dzīvot, kamēr pulkstens divi nosit."

Pēcpusdienā no diviem līdz trijiem — rakstīšana. Nākamajā stundā — no trijiem līdz četriem — pirmdienās un ceturtdienās "top tie bērni katķismā un kristīgā ticībā pārklausīti", otrdienās un piektdienās "raksta tie bērni, kas tiem top priekšā lasīts", bet trešdienās "top to bērnu rakstījums caurlūkots". No četriem līdz pieciem "mazā bībele jālasa". Vakaros šajā pašā klases telpā skolēni strādāja dažādus saimnieciskus darbus — vija virves, pina kurvīšus vai plucināja spalvas. Darbs tika turpināts līdz pusastoņiem ar pārtraukumu vakariņu laikā pulksten sešos. Pēc vakara lūgšanas visi devās gulēt tajā pašā telpā.

No 1821./1822. gada stundu saraksta[46] redzams, ka bērniem mācīta arī lasīšana, rakstīšana, rēķināšana, "Jēzus mācība", "meldiņu dziedāšana", turklāt atsevišķiem skolēniem bija paredzēti atšķirīgi mācību priekšmeti.

Trešais dokuments "Priekšraksti, kas tos Ungurmuižas skolas bērnus māca, ko tiem pienākas par to laiku darīt, kad tie no skolas stundām vaļīgi ir, no 21–mas November d. 1821 gad. līdz pavasaram 1822. gad."[47] ir savdabīgs tālaika skolas dežurantu saraksts. No pirmdienas līdz sestdienai diviem bērniem "pienākas kopā skolas ķēķi un ēšanas kambari piekopt", bet svētdienās paredzēts, ka "tiem bērniem skolas ķēķī jāpalīdz, kas svētdienā muižā palikuši". Visu nedēļu skolas "kambaris" jāuzkopj diviem skolēniem. Savukārt Muižas Mārcim, Vēvermuižas Jānim un Vitkas Mārcim katram savu dienu "pie vēveriem jāiet spolēt". Par vēveriem Vidzemē dēvēti audēji, un bērni, domājams, tika nodarbināti aužamo diegu tīšanā.

[1] *Viksniņš N.* Apgaismotāji un agrārais jautājums Vidzemē.–Rīga, 1937.–53.–54. lpp.

[2] Tautas izglītība un pedagoģiskā doma Latvijā līdz 1900. gadam.–Rīga, 1987.–52. lpp.

[3] *Adamovičs*. Vidzemes baznīca..–310. lpp.

[4] *Adamovičs L.* Studijas latviešu brāļu draudzes vēsturē.–Rīga, 1928.–39. lpp.

[5] *Adamovičs*. Vidzemes baznīca..–190. lpp.

[6] Turpat.–309. lpp.

[7] *Vičs A.* Iz latviešu skolu vēstures: Vidzeme no 1700. līdz 1800. g.–Rīga, 1992.–23. lpp.

[8] Turpat.–29. lpp.

[9] Turpat.–22. lpp.

[10] Turpat.–29. lpp.

[11] *Ozoliņš K.* Latviešu skolas līdz 18. gs. beigām // Senatne un Māksla.–1936.–Nr. 4.–53. lpp.

[12] *Vičs A.* Iz latviešu skolu vēstures..–25. lpp.

[13] Turpat.–26. lpp.

[14] *Adamovičs*. Vidzemes baznīca..–84. lpp.

[15] Turpat.–282. lpp.

[16] Turpat.–39.–40. lpp.

[17] *Ruberts J.* Tautas izglītības rītausmā.–Rīga, 1978.–28. lpp.

[18] *Adamovičs*. Vidzemes baznīca..–282. lpp.

[19] *Vičs A.* Iz latviešu skolu vēstures..–53. lpp.

[20] *Adamovičs*. Vidzemes baznīca..–283. lpp.

[21] Turpat.–284.–285. lpp.

[22] Turpat.–286. lpp.

[23] Turpat.–108.–109. lpp. 1739. gada skolu vizitācijas rezultāti atspoguļoti dokumentā ar nosaukumu "General-Kirchen-Kommissions-Protokolle des Rigischen Kreises 1739", kas sākotnēji glabājās Vidzemes bruņniecības arhīvā (Nr. 120), bet tagad LVVA (214. f., 2. apr., 304. 1.).

[24] Turpat.–285. lpp.

[25] Turpat.–311. lpp.

[26] Turpat.–312. lpp.

[27] Turpat.–313. lpp.

[28] Turpat.–301.–302. lpp.

[29] Turpat.–303. lpp.

[30] *Adamovičs L.* Latviešu brāļu draudze dzimtbūšanas laikos.–Rīga, 1932.–57. lpp.

[31] *Straube G.* Vidzemes brāļu draudžu ietekme uz grāmatniecības attīstību Latvijā // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis.–1990.–Nr. 6.–47. lpp.

[32] *Adamovičs*. Vidzemes baznīca..–303.–304. lpp.

[33] Turpat.–313. lpp.

[34] Turpat.–314. lpp.

[35] Turpat.–313. lpp.

[36] AFCO, 91a K. St. Petersburgscher Kalender.

[37] Turpat, 104 K, 28. Iespējams, ka tas ir tas pats Salenieku Miķelis, kurš mācījās Valmiermuižas seminārā un vēlāk strādāja Kūduma un Ungurmuižas skolās (sk. G. Straubes rakstu "Ungurmuiža, fon Kampenhauzeni un Hernhūtes brāļu draudzes Vidzemē", 82.–84. lpp.).

[38] Turpat, 104 K, 30.

[39] Turpat, 104 K, 29.

[40] *Adamovičs*. Vidzemes baznīca..–313. lpp.

[41] Tautas izglītība un pedagoģiskā doma Latvijā līdz 1900. gadam.–54. lpp.

[42] Annotation der Orellschen Schule, wieviel Kinder jährlich in derselben gewesen auch wieviel und was für Bücher der Kuhdum und Orellschen Bauerschaft vom Hofe ohne Zahlung von Anno 1734 an jährlich ist gegeben worden. Publicēts: *Bock W. v.* Evangelische Allianz und Russische Diplomatie.–Berlin, 1872.–Beilage Bd. 7. Skolēnu skaits Ungurmuižas skolā bija šāds: 1734. gadā — 24, 1735. — 31, 1736. — 35, 1737. — 36, 1738. — 32, 1739. — 44, 1740. — 47, 1741. — 57, 1742. — 56, 1743. — 40, 1744. — 68, 1745. — 70, 1746. — 70, 1747. — 72, 1748. — 69, 1749. — mācības nenotiek, 1750. — 77, 1751. — 71, 1752. — 80, 1753. — 73, 1754. — 85, 1755. — 68, 1756. — mācības nenotiek, 1757. — mācības nenotiek, 1758. — 44, 1759. — 54, 1760. — 61, 1761. — 68, 1762. — 77, 1763. — 91, 1764. — 72, 1765. — 76, 1766. — 68, 1767. — 74, 1768. — 57, 1769. — 70, 1770. — 76, 1771. — 60, 1772. — 60, 1773. — 52, 1774. — mācības nenotiek, 1775. gadā — 70.

[43] *Adamovičs*. Vidzemes baznīca..–316. lpp.

[44] *Ārends P.* Liecības..

[45] LVM VN 7260.

[46] LVM VN 7259.

[47] LVM VN 7261.

Ungurmuižas vēsture arhīvu dokumentos

Pārsla Pētersone

Gleznainais materiālās kultūras piemineklis — Ungurmuižas ēku komplekss vēl šodien sniedz izteiksmīgu liecību par 18. gadsimta pirmās puses arhitektūras sasniegumiem Vidzemē un apliecina sava laika dzīves redzējumu, gaumi un skaistuma izpratni. Šeit atbilstoši individuālajai zināšanu bagāžai ieskatu pagātnē var gūt gan tūrists, gan novadpētnieks, gan mākslas vēsturnieks. Tomēr dziļākam un vispusīgākam ansambļa veidošanās un attīstības skaidrojumam nepieciešams nopietns dažādu speciālistu pētniecisks kopdarbs, un šajā izziņas procesā atbildes uz daudziem jautājumiem sniedz arhīvu materiālu liecības. Šai ziņā Ungurmuiža ir patīkams izņēmums Latvijas privātmuižu vidū: pateicoties gan muižas īpašnieku — fon Kampenhauzenu ģimenes locekļu vēlmei dokumentus rūpīgi krāt un saglabāt nākamajām paaudzēm, gan liktenim, kas dzimtas arhīvu saudzējis no karu un laikazoba iznīcības, līdz mūsdienām ir saglabājies apjomīgs, saturiski ļoti daudzveidīgs avotu klāsts. Lielākā daļa no fon Kampenhauzenu ģimenes arhīva atrodas Vācijā un ir deponēta Herdera institūta arhīvā Mārburgā[1], bet dokumenti, kurus 1939. gadā, ģimenei izceļojot, Latvijas valdība neatļāva izvest, glabājas Latvijas Valsts vēstures arhīvā[2]. Atsevišķu avotu kopumu veido LVVA dokumenti par fon Kampenhauzenu dzimtu un Ungurmuižu, kas agrāk glabājušies dažādu Latvijas teritorijā pastāvējušu iestāžu fondos; to izcelsme saistāma ar ģimenes locekļu līdzdalību sava laika sabiedriskajos procesos, ar dažādu politisku, administratīvu, juridisku un ekonomisku jautājumu risināšanu.

Ungurmuižas īpašnieki 14.–18. gs.

Dažādos īpašuma dāvināšanas, pirkšanas, pārdošanas un ieķīlāšanas dokumentus, kas vēsta par muižas īpašnieku maiņām 14.–18. gs., ir pētījuši un apkopojuši vairāki vēsturnieki. Jau 18. gadsimtā īpašuma tiesību apliecinošus muižu dokumentus studējis Andreass Killani; viņa manuskripts par Vidzemes muižu vēsturi glabājas Latvijas Valsts vēstures arhīvā[3]. Nedaudz vēlāk tēmu turpināja Heinrihs fon Hāgemeisters[4] un L. fon Strīks[5]. Vērtīgs ieguvums Vidzemes muižu vēstures pētniekiem ir Hermana fon Brīninga un Nikolausa Buša 1908. gadā izdotais Vidzemes muižu dokumentu sējums, kur publicēti Vidzemes muižu izlēņošanas, ieķīlāšanas, dāvināšanas, pirkšanas un pārdošanas u.tml. dokumenti par laikposmu no 1207. līdz 1545. gadam.[6]

H. Brīnings bija sagatavojis arī otro dokumentu sējumu par laika periodu no 1545. līdz 1561. gadam, bet izdot vairs nepaspēja; manuskripts glabājas Latvijas Valsts vēstures arhīvā[7]. Te saglabājušās arī divas 1683. gadā izgatavotas Kūduma un Ungurmuižas zemju kartes: "Stoor Roops Gebiet Kudums Håff och Bönder"[8], ko zīmējis Ulovs Kvists (*Oloff Qvist*), un "Groß Roopß Gebiet, Orellen Hoff och des Bönder"[9], ko zīmējis Kristians Harstēns (*Christian Harsteen*).

Ungurmuižas senākie pirkšanas, pārdošanas u.tml. dokumenti un to kopijas 340 lappušu biezā sējumā, ko 1761. gadā sastādījusi Baltazara fon Kampenhauzena otrā sieva Helēne Juliāne fon Štrālborna, saglabājušies arī fon Kampenhauzenu dzimtas arhīvā.[10]

Iepazīstot senos avotus, var izsekot Ungurmuižas vēsturei, sākot ar 14. gadsimta beigām. No 1399. gada virsbīskapa Johana fon Vallenrodes (*Johann von Wallenrode*) lēņa dokumenta uzzinām, ka deviņpadsmit Ureles muižas ciemi šajā laikā ietilpa Rozulas (*Rosenbeck*) pils īpašumā.[11] 1421. gadā vēlākās Ungurmuižas zemes no Rozulas pils īpašuma atdalīja un pārdeva Kerstenam fon Rozenam (*Kersten fon Rosen*).[12] Kopš šī brīža muiža eksistēja kā patstāvīga administratīvi saimnieciska vienība. 1463. gadā Ungurmuižu nopirka Bartolds Rostjerve[13] (*Bartoldo Rostierve, Rostigerve*); no viņa laulību ceļā muižu saņēma fon Ungernu ģimene, kuras īpašumā tā palika līdz 17. gadsimta vidum. Fon Ungernu ģimene devusi muižai latvisko nosaukumu — Ungurmuiža. 1641. gadā īpašums piederēja Oto fon Ungernam (*Otto von Ungern*), pēc tam — viņa znotam Oto fon Esenam (*Otto von Essen*), kurš 1683. gadā muižu pārdeva Heinriham fon Volfenšildam (*Heinrich von Wollfenschildt*).[14] 1688. gadā par Ungurmuižas īpašnieku kļuva leitnants Hanss Georgs Leions (*Hans Georg Leyon*).[15] Jau vairākus gadus iepriekš — 1665. gadā Leionu ģimene bija nopirkusi arī Kūduma muižu.[16] Turpmākos gadsimtus abām muižām bija kopīgs īpašnieks, un pakāpeniski tās kļuva par vienu saimniecību. Pēc leitnanta H. G. Leiona nāves īpašumu mantoja dēls zviedru virsnieks Hanss Georgs Leions, kurš bija precējies ar Magdalēnu Elīzabeti fon Bīlovu (*Magdalena Elisabeth von Bülow*). Ziemeļu kara norises ģimeni izpostīja: H. G. Leions krita kaujā pie Lesnas, nomira arī abi laulībā dzimušie bērni.[17] Atraitne apprecējās otrreiz ar ģenerāli Ludvigu Nikolaju fon Hallartu. Pēc ilgstošiem mantojuma dalīšanas strīdiem un vairākiem tiesas procesiem 1726. gada 26. maijā Krievijas justīckolēģija atzina fon Hallartes pirmās rokas tiesības uz Kūduma muižu un Ungurmuižu.[18]

1728. gadā abas muižas nopirka ģenerālmajors un landrāts Baltazars fon Kampenhauzens, kura pēcnācējiem Ungurmuiža un Kūduma muiža piederēja visu turpmāko to pastāvēšanas laiku. Šīs dzimtas locekļi cēla, veidoja, mīlēja un rūpējās par tām līdz pat vācbaltiešu izceļošanai 1939. gadā.

Dokumenti par dzimtas vēsturi

Par fon Kampenhauzenu ģimenes vēsturi, izmantojot dzimtas arhīva dokumentus, atmiņas un laikabiedru liecības, veikti vairāki pētījumi. Ir publicētas arī vairākas monogrāfijas un atmiņu pieraksti. Tomēr ievērojamu skaitu vēl maz zināmu un fon Kampenhauzenu ģimenes vēstures izpētei noderīgu faktu glabā daudzi LVVA dokumenti. Viens no pirmajiem jau 18. gadsimta beigās Baltijas bruņniecības ģenealoģiju sāka pētīt Frīdrihs Konrāds Gādebušs. Kā apliecina LVVA saglabājušās F. K. Gādebuša 1778. gada 2. martā un 28. augustā landrātam Johanam Kristofam fon Kampenhauzenam rakstītās vēstules[19], vēsturnieks iedziļinājās arī šīs dzimtas vēsturē. Pētījuma rezultātus autors apkopoja 18 sējumu darbā "Geschichte des Livländischen Adels", kas 19. gadsimta norakstā saglabājies arhīva Vidzemes bruņniecības fondā.[20] Izvērstas fon Kampenhauzenu ģimenes locekļu biogrāfijas

atrodamas darba 5. sējumā[21]; par dzimtas Vidzemes līnijas aizsācēju autors uzskata jau 1512. gadā mirušo kādreizējo Rīgas birģermeistaru (1509–1512) Johanu Kamphūzenu, kurš rīdzinieku piemiņā saglabājies galvenokārt kā Kampenhauzena patversmes dibinātājs.[22] Pētījumā sniegtas 17. gadsimtā Zviedrijā dzīvojošo dzimtas locekļu biogrāfijas, apskatīta Johana Hermana fon Kampenhauzena ierašanās un darbība Rīgā 17. gadsimta beigās, kā arī B. fon Kampenhauzena, vēlākā Ungurmuižas īpašnieka, bērnība, izglītības iegūšana, militārā karjera un personiskā dzīve. Vairāku pētījumā izmantotu dokumentu norakstus autors ievietojis darba 12.[23], 15.[24] un 16.[25] sējumā.

Ģenealoģiska rakstura informāciju par fon Kampenhauzenu dzimtu satur arī Augusta Vilhelma Buhholca kolekcijā "Materialien zur Personenkunde Rigas und der Baltischen Provinzen" savāktie dokumenti.[26] Darba pamatdaļa — autora sastādītās ģenealoģiskās tabulas — šodien glabājas LAB Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā, savukārt arhīva lietās sakārtoti tā sauktie pierādījumi: dažādi dokumenti un to noraksti, nelieli iespieddarbi, laikrakstu un žurnālu izgriezumi ar dažāda satura ziņām par ievērojamu skaitu Baltijā dzīvojušu ģimeņu vēsturi. Pēc A. V. Buhholca nāves kolekcija papildināta un aptver laikposmu no 1601. līdz 1939. gadam. Mapē ar fon Kampenhauzenu ģimenes dokumentiem atrodams autora sastādīts ģimenes ciltskoks, paziņojumi par dzimtas locekļu saderināšanos un precībām, draugu rakstīti apsveikumi lielākās jubilejās, no periodikas izgrieztas sēru vēstis un nekrologi u.c. [27]

Divdesmit četras fon Kampenhauzenu dzimtas locekļu ģenealoģiskās tabulas, kas aptver laikposmu no 1641. līdz 1932. gadam, sakopotas kolekcijā "Baltische Adelsgeschichte".[28] Fonda trīsdesmit divos sējumos apkopotas vēsturiskas ziņas un ģenealoģiskās tabulas vai — precīzāk — Berlīnē 1939. un 1940. gadā izgatavotās šo tabulu fotokopijas par 263 vācbaltiešu dzimtām. Krājuma pamatā ir Morica Johana Vrangela darbs "Eine besondere Sammlung adelsgeschichtlicher Notizen, den in Livland immatriculierten Adel betreffend", ko viņš novēlēja pēc nāves nodot Vidzemes bruņniecības arhīvam. Turpmākie autori kolekciju papildinājuši ar vēlāka laika ierakstiem, kas hronoloģiski sniedzas līdz pat 1939. gadam.

Ievērojams skaits ģenealoģiska rakstura materiālu glabājas arhīva kolekcijā "Urkunden adeliger Familien".[29] Divpadsmit aprakstos te sakārtoti kādreizējā Kurzemes zemes arhīva dokumenti, ko Latvijas Centrālais Valsts vēstures arhīvs 1971. gadā saņēma no Merzeburgas arhīva Vācijā. Taču divos pēdējos aprakstos, kas kārtoti no "fondu paliekām", atrodami materiāli arī par Vidzemes bruņniecību.[30] Piecas fonda lietas sniedz dažādas liecības par fon Kampenhauzenu dzimtu.[31] Šeit atrodama F. K. Gādebuša sarakste ar dzimtas locekļiem par darbu pie "Livländische Geschichte" un dzimtas vēstures pētīšanas problēmām, ziņas par vairāku ģimenes locekļu militāro dienestu, ģenealoģiskās izziņas un tabulas par laikposmu no 1492. līdz 1933. gadam, militāro dienestu apraksti, ordeņu un citu apbalvojumu piešķiršanas dokumenti, vairāki testamenti un nekrologi, kā arī ievērojams skaits ģimenes locekļu radiem un draugiem rakstītu vēstuļu, no kurām var minēt Dorotejas fon Kampenhauzenas, dzimušas fon Keizerlingas, 1836. un 1837. gada saraksti ar baronu K. fon Engelhardu, toreizējo Ungurmuižas pārvaldnieku J. Tomsonu un Johanu Kristofu fon Kampenhauzenu par mantojuma jautājumiem u.c.

Informāciju par fon Kampenhauzenu dzimtas vēsturi sniedz arī Vidzemes bruņniecības fonda materiāli, kas sakārtoti sešos aprakstos.[32] Tūlīt gan jāsaka, ka Otrā pasaules kara gados šī krātuve daudz no sava satura zaudējusi. Pētniecisko darbu apgrūtina arī apstāklis, ka aprakstu rādītājos bieži nav uzrādītas konkrētas muižas vai ģimenes, bet dokumenti nosaukti pēc tā sauktā summārā principa kā "muižu dokumenti", "muižu revīzijas", "ziņas par Vidzemes bruņniecību" u. tml. Fonda piektajā aprakstā kopā ar pārējiem Vidzemes landrātu kolēģijas materiāliem alfabēta kārtībā sakārtoti vairāku desmitu dzimtu dokumenti, starp tiem — "Acta des Livländischen Landrats-Collegiums betreffend die zum Livländ. Indigenatsadel gehörige Familie der Barone Campenhausen".[33] Lietā atrodami 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā sastādītie dokumenti, kas apliecina piederību dzimtai: izziņas par dzimšanu, laulību, miršanu un īpašumiem.

Gan fon Kampenhauzenu ģenealoģijas, gan Ungurmuižas vēstures pētīšanai ļoti noderīgi ir arī dažādie tiesu fondi. Kā nozīmīgākie jāmin Vidzemes galma tiesas dokumenti, kuri aptver laikposmu no 1604. līdz 1889. gadam.[34] Galma tiesā bija jāapstiprina gan īpašuma pirkšana un pārdošana, gan ieķīlāšana. Šeit glabājas arī testamenti, mantojumu dalīšanas akti un citi līdzīga satura materiāli. Diemžēl arī šis fonds pēdējā pasaules kara gados ir daudz cietis. Vairākas fon Kampenhauzenu īpašuma mantojuma lietas, kas uzrādītas vēl pirmskara lietu sarakstā, šodien diemžēl vairs nav saglabājušās. Palikušās attiecas galvenokārt uz 19. gadsimtu, kā, piemēram, "Lorenz von Campenhausen, dessen Erben betreffend"[35] (1856) un "Adele Baronesse Campenhausen, Adjudication des Nachlasses"[36] (1872).

Ievērojami labāk saglabājušies Rīgas zemes tiesas[37] un Cēsu zemes tiesas[38] materiāli. Arī te reģistrēja īpašuma mantošanu, pirkšanu, ieķīlāšanu, pilnvaru izsniegšanu. Dokumentos parasti visai detalizēti atspoguļota mantojuma dalīšana. Atrodamas arī ziņas par aizbildņu iecelšanu, ģimenes legāta dibināšanu un darbību u.c.

Dokumentāras liecības par Ungurmuižas saimniecību un ēku ansambli

Ungurmuiža — šis fon Kampenhauzenu dzimtas senais īpašums literatūrā un pēcteču atmiņās kļuvis par ģimenes kopības, mājas miera un skaistuma ideāla simbolu, tomēr plašāki pētījumi par šo nozīmīgo Latvijas arhitektūras un mākslas pieminekli līdz šim tā arī nav publicēti. Galvenais informācijas avots gan mākslas vēsturniekam, gan arhitektam, protams, ir vēl saglabājušās ēkas, taču faktu un problēmu skaidrojumā būtisku lomu ieņem arhīvu dokumentu liecības.

1. Baltazara fon Kampenhauzena dokumenti

Nozīmīgāko informāciju par Ungurmuižas 18. gadsimta ēku ansambļa veidošanās pirmsākumiem sniedz dzimtas arhīvā Mārburgā saglabājušies B. fon Kampenhauzena kalendāri (dienasgrāmatas)[39] un muižas saimniecības grāmatas, no kurām daļa atrodama arī Latvijas Valsts vēstures arhīvā[40]. Atzīmes dienasgrāmatās izdarītas regulāri,

gandrīz katru dienu. Šeit rodamas ziņas gan par B. fon Kampenhauzena dienesta gaitām, gan arī daudziem personiskās dzīves jautājumiem. Daļēji rakstītājs fiksējis jau notikušo, daļēji — vēl tikai veicamos darbus. Ne vienmēr iespējams noskaidrot, vai plānotais tika arī realizēts, tādēļ šī informācijas kopa jāuztver visai piesardzīgi.

Ungurmuižas pirkšana

Pēc Ziemeļu kara B. fon Kampenhauzens pildīja dažādus Krievijas cara un valdības uzticētos diplomātiskos pienākumus. Atgriešanās mierlaika dzīves ritmā lika domāt arī par ģimenes materiālā stāvokļa stabilizēšanu un jaunu zemes īpašumu iegādi. Vēl jo vairāk uz to mudināja apstāklis, ka tēvam kādreiz Igaunijas teritorijā piederējušās Rannu (*Randen*), Valgutas (*Walgutta*) un Ūsnas (*Neu-Tennasilm*) muižas Ziemeļu kara laikā Krievijas valdība atsavināja. B. fon Kampenhauzens gan varēja tajās atgriezties un saimniekot, bet tikai valsts īpašuma nomnieka statusā. Apsverot iespējas nopirkt privātu zemes īpašumu, izvēle krita uz Ungurmuižu un Kūduma muižu.

Ieraksti dienasgrāmatā apliecina, ka ģenerāli fon Hallartu un B. fon Kampenhauzenu saistījušas dienesta gaitas. Tā 1725. gada 16. jūnijā izdarīts ieraksts par fon Hallarta aizbraukšanu no Sanktpēterburgas. Nedaudz vēlāka atzīme — "jāuzraksta Hallarta kundzei par to, ka viņa procesā uzvarēs" — liek domāt, ka fon Kampenhauzens, ja ne tieši palīdzējis tiesas procesā par pirmās rokas tiesību uz Kūduma muižas un Ungurmuižas atzīšanu, tad vismaz ir bijis par to labi informēts. Dienasgrāmatā arī uzzinām, ka Ungurmuižu B. fon Kampenhauzens iepazinis jau pirms nopirkšanas: viņš kopā ar īpašnieci uz divām dienām bija šurp atbraucis 1726. gada jūlijā. Pēc vairākiem mēnešiem, 1727. gada 27. martā, B. fon Kampenhauzens rakstījis: "Plkst. 11 vakarā Valmieras muižā nomiris ģenerālis Hallarts." Otrreiz B. fon Kampenhauzens Ungurmuižā ieradās 1727. gada 9. oktobrī, bet šoreiz jau, "lai vienotos par muižas pirkšanu". Sarunas acīmredzot bija veiksmīgas, jo pēc nedēļas bija zināma arī prasītā cena: "Kūduma muiža maksās 8000 valstsdālderu." Jaunā īpašuma iegādes lietas virzījās tālāk, un 7. novembrī B. fon Kampenhauzens bija nolēmis "uzrakstīt Felkerzāmam un palūgt izdarīt Kūduma muižas un Ungurmuižas taksāciju", bet divas nedēļas pēc abu muižu nopirkšanas, 1728. gada 30. septembrī, jau deva norādījumus Rannu muižā dzīvojošajai sievai Margarētai fon Liliengrēnai par Kūduma muižas iekārtošanu. Īpašuma iegādi apstiprina 1728. gada 15. augustā noslēgtais pirkšanas un pārdošanas līgums, kas saglabājies fon Kampenhauzenu ģimenes arhīvā.[41] Līgtā cena bija 7700 Alberta valstsdālderu, un dažas dienas vēlāk, 20. augustā, fon Hallarta atraitne izrakstījusi apliecinājumu par pirmās iemaksas — 596 dālderu — saņemšanu.[42] Ar šo summu tika segti muižas zemnieku parādi 140 Alberta valstsdālderu apjomā un inventārs: par lopiem — 274 1/2, par jau iesētajiem 82 1/2 pūriem rudzu — 41 1/4, par 100 pūriem miežu sēklas — 62 1/2, par 100 pūriem auzu sēklas — 33 1/4, par vienu pūru linsēklu un vienu pūru griķu sēklas — 1 1/2 Alberta valstsdālderi.

Muižas pirkšanas laikā, jādomā, radies arī Ungurmuižas ēku uzmērojums — "Prospect des Guthes Orellen", kurā attēlots muižas centra ēku situācijas plāns, kam pievienots konspektīvs paskaidrojuma raksts ar celtņu izmēriem un savstarpējiem attālumiem.[43] Plāns nav datēts, uz tā nav arī autora paraksta. Iespējams, tā izcelsme saistāma ar Ungurmuižas 1727. gada taksāciju; tas varētu būt sastādīts arī kā pielikums pirkšanas un pārdošanas aktam vai arī — nedaudz vēlāk — kā izejas bāze jaunā, daļēji vēl šodien esošā ēku ansambļa veidošanai.

Ungurmuižas jaunā centra veidošanas sākumi

Pēc muižu nopirkšanas B. fon Kampenhauzens nekavējoties pievērsās saimnieciskiem pārkārtojumiem. Iegūtās dzīvojamās un saimniecības ēkas acīmredzot neapmierināja jaunā īpašnieka vajadzības, un viņš sāka veidot savas gaumes un laika prasībām atbilstošu celtņu ansambli. Vispirms bija jāpieņem lēmums, vai galvenais muižas centrs būs Kūdumā vai Ungurmuižā. Kā jau minēts, ieraksti dienasgrāmatā liecina, ka pirmais lēmums tika pieņemts par labu Kūduma muižai. Tikai 1730. gada 6. jūlijā ir droši izlemts "muižas ēkas celt Ungurmuižā, nevis Kūdumā". Tā kā pats B. fon Kampenhauzens šai laikā pārsvarā uzturējās Maskavā, reālais darbu uzraugs bija muižas pārvaldnieks Dolle. Vairāk vai mazāk detalizēti norādījumi par veicamo regulāri tika sūtīti arī sievai uz Rannu muižu, kā, piemēram, 1. oktobrī dienasgrāmatā atzīmēts: "Uzrakstīt sievai, ka esmu saņēmis Ungurmuižas skici, kā arī manu viedokli par celtniecību." Līdzīga satura ieraksts izdarīts arī 22. oktobrī: "Uzrakstīt sievai, kā viņai un Dollem jārīkojas un kas viņai šajā ziemā jāsagādā turpmākajām būvēm Ungurmuižā."

1730. gada dienasgrāmatas saturā atspoguļojas sarežģījumi B. fon Kampenhauzena dienesta karjerā, pārdzīvotās neveiksmes un rūpes par nākotni. Krievijas tronī nākot Annai Joanovnai, savstarpējās galma intrigas un piederība pie opozicionāru nometnes kalpoja par cēloni atlaišanai no dienesta. Pasliktinājās izredzes uzlabot materiālo stāvokli, arvien nedrošāka šķita iespēja arī turpmāk apsaimniekot Rannu muižu. Fon Kampenhauzena noskaņojumu un samierināšanos ar situāciju labi raksturo 1730. gada 5. decembra ieraksts: "..kaut arī mums piederētu tikai Kūdums un Ungurmuiža, mēs būtu vēl Dievam pateicību parādā. Daži, kam tikai trīs arkli nomā, slavē Dievu, bet ne mēs, kam Viņš devis personisku zemes gabalu. Varēsim paturēt Rannu, būs labi; tad taču varētu mierīgāk dzīvot, nekā esot dienestā. Lai samaksātu parādus, var taču pārdot Maidlas[44] (*Wredenhagen*) muižu un namu Sanktpēterburgā, un ar to taču pietiks.."[45]

1731. gadā B. fon Kampenhauzens apmetās uz dzīvi Ungurmuižā un aktīvi iesaistījās praktisko jautājumu risināšanā. Diemžēl šī gada kalendārs (dienasgrāmata) nav saglabājies, kaut arī informācijas robus daļēji aizpilda piezīmju grāmatiņa par Kūduma un Ungurmuižas būvēm nepieciešamajiem kokmateriāliem[46]. Nelielajā, mīkstos vākos iesietajā burtnīciņā autors katrai paredzamajai būvei iekārtojis savu lapu; te atzīmēts gan nepieciešamo baļķu skaits, gan izmēri. Pārsvarā aprēķiniem ir prognozējošs raksturs: "Vēl nepieciešamie materiāli jaunajam ērberģim, ja vecās grīdas un lāgas vēl būtu izmantojamas", "Libertu krogam nepieciešamie baļķi", "Baļķi Jaunā Kūduma rijai", "Jaunajam stallim un ratnīcai vēl nepieciešams", "Vecajam stallim, lai to pārvestu no Ungurmuižas uz Kūdumu, vēl nepieciešams", "Vecajai klētij, lai to pārvestu

no Ungurmuižas uz Kūdumu", "Lielajai sētai Ungurmuižā nepieciešamie materiāli", "Kūduma krogam pie Lenčiem nepieciešamie baļķi", "Dzirnavām Jaunajā Kūdumā", "Jaunā rija Ungurmuižā", "Jaunā klēts Ungurmuižā", "Jaunais lopu stallis Ungurmuižā". Vairākas celtnes, domājams, bija paredzēts būvēt nedaudz vēlāk, tām materiālu aprēķini vēl nebija izdarīti, un burtnīciņā atrodami tikai virsraksti: "Ledus pagrabs Ungurmuižā", "Mantu klēts (*Hand Klete*) Ungurmuižā", "Mājputnu māja Ungurmuižā", "Jaunajām dzirnavām Ungurmuižā", "Iesalnīcai Ungurmuižā", "Zemnieku zirgu stallim pie Ungurmuižas rijas", "Kalpu mājai Ungurmuižā". Patīkams izņēmums ir ļoti svarīgā informācija par nepieciešamajiem materiāliem lielajai dzīvojamai mājai. Atšķirībā no pārējām būvēm autors uzskaitījis arī celtnē jau iebūvētos materiālus, cik daudz un cik gari baļķi izmantoti dažādās konstrukcijās. Pēc rūpīgas ieraksta analīzes var secināt, ka 1731. gadā ēkas pamatstāvs bija gandrīz gatavs, vēl bija nepieciešami materiāli grīdām, jumta sasiešanai, augšējā jumta spārēm un frontonam.[47] Nākamā gada vasarā kungu mājā varēja sākt dzīvot. Ēkas datējumu precizē 1732. gada 6. augusta ieraksts B. fon Kampenhauzena dienasgrāmatā: "Ievācos jaunajā, lielajā mājā. Visuvarenais Dievs! Dod man un visiem pēcnācējiem tajā savu svētību un pasargā mūs žēlīgi no visām nelaimēm un visiem grēkiem!"[48]

Dienasgrāmatu ieraksti sniedz ieskatu arī par muižas būvdarbos nodarbinātajiem amatniekiem. Minēti arī vairāk nekā desmit somu dīķu racēji un darvas tecinātājs, kuru Somijā salīgt palīdzēja Sanktpēterburgā dzīvojošais justīckolēģijas asesors un nākamais znots J. fon Hāgemeisters. Vairāki šajā gadā pieņemtie amatnieki strādāja Ungurmuižā tikai vienu sezonu un rudenī devās mājup (viņu vietā ieradās citi), daži turpināja šeit darboties ilgāku laika periodu. Būvdarbos izmantoja daudzus amatniekus un dzimtzemniekus no fon Kampenhauzenu nomātajām igauņu muižām Rannu un Pangodi. Ir saglabājusies līgumu burtnīciņa[49], kurā B. fon Kampenhauzens atzīmējis, kādas ēkas jāceļ krievu namdarim Uļjanam, cik viņam par katru konkrēto celtni jāmaksā un cik samaksāts par paveikto darbu. Samaksa tika veikta gan naudā, gan graudā. Tā, piemēram, 1738. gada 16. novembrī noslēgtajā līgumā par mantu klēts celšanu paredzēts, ka Uļjanam un viņa četriem puišiem par darbu pienākas: 7 valstsdālderi, 6 pūri rudzu, 1 pūrs iesala, 1 1/2 pūra griķu, 1/2 pūra zirņu, 2 birkavi sāls, 1/2 pūra kaņepju sēklu, 2 stopi degvīna, 2 mārciņas tabakas, 1 kilmets (igauņu sieks) bīdelētu rudzu miltu, 3 mārciņas sviesta. Ja darbs būs paveikts labi un laikā, meistars vēl varēs saņemt 1 kilmetu pupiņu un 40 siļķu. Bez jau minētās mantu klēts namdarim šajos gados muižā vēl bija jāuzceļ vēršu stallis un rija un jāsalabo dzirnavas, kā arī jāuzceļ rija un klēts Šupeļu mājās un dzīvojamā māja muižas kalējam Mihaelam Parkeram.

18. gadsimta 30. gadu beigās galvenās Ungurmuižas ēkas bija uzceltas un pirmais muižas jaunā ansambļa veidošanas posms noslēdzies. To apliecina arī 1738. gada muižas arklu revīzijas protokols: "Uzcelta jauna muižas kungu māja, kā arī nepieciešamās saimniecības ēkas.

Ungurmuižas kungu māja. K. G. A. Oldendorps, starp 1753. un 1759. g. Kat. 4. 8.
Herrenhaus in Orellen. C. G. A. Oldendorp, zwischen 1753 und 1759. Kat. 4. 8.

Dzirnavu ēka vēl vecā un sliktā tehniskā stāvoklī, ir ķieģeļnīca, kuras produkciju izmanto vietējām vajadzībām."[50]

Muižas ēku celšanas laika ieraksti dienasgrāmatās stāsta arī par ievērojamām pārmaiņām B. fon Kampenhauzena personiskajā dzīvē — 1733. gadā nomira sieva Margarēta fon Liliengrēna, un 1736. gada 5. augustā viņš salaulājās otrreiz ar 28 gadus veco Helēni Juliāni fon Štrālbornu, ar kuru kopā 31. augustā ieradās Ungurmuižā.[51] Tomēr būtiskāku iespaidu uz pašu īpašnieku un muižas saimniecību atstāja izmaiņas viņa karjerā. 1741. gadā par Krievijas ķeizarieni kļuva Elizabete Petrovna, un tas B. fon Kampenhauzenam deva iespēju atgriezties galmā un turpināt valsts dienestu. 1742. gada 18. martā viņš izbrauca no Ungurmuižas, lai Maskavā saņemtu ģenerālleitnanta pakāpi un norīkojumu Somijas gubernatora amatam, bet mājās varēja atgriezties tikai augustā. Neilgi pēc tam — 19. oktobrī ģenerālleitnants jau devās ceļā uz Sanktpēterburgu. Saimniecība vairāk nekā gadu tika atstāta sievas pārziņā. Tikai 1744. gada 16. janvārī bija parādījušās izredzes uz ilgāku laiku atgriezties mājās: "Viņas Ķeizariskā Majestāte bija Senātā un visužēlīgi nolēma mani laist uz mājām. Par manu ieguldījumu un pūlēm man piešķīra Lenču muižu. Manā vietā par gubernatoru iecēla ģenerālleitnantu firstu Georgu Repņinu."[52] 14. martā B. fon Kampenhauzens ieradās Ungurmuižā; izmaiņas sabiedriskajā stāvoklī un cerības uz nodrošinātu nākotni mudināja arī šeit uzsākt pārbūves un pārveidojumus.

Liecības par 1747.–1753. g. pārbūvēm

Turpinot iepazīties ar ģenerālleitnanta B. fon Kampenhauzena dienasgrāmatām, var gūt plašu faktu materiālu arī par 18. gadsimta vidū Ungurmuižā veiktajām ēku pārbūvēm un jaunbūvēm.[53] Informāciju būtiski papildina ievērojams skaits izdevumu rēķinu un meistaru un amatnieku apliecinājumi par samaksas saņemšanu, kas atrodas gan Herdera institūtā dzimtas arhīvā[54], gan Latvijas Valsts vēstures arhīvā[55].

Spriežot pēc ierakstiem dienasgrāmatās, lielāki vai mazāki remonti un pārkārtojumi muižas ēkās notikuši gandrīz nepārtraukti. 1747. gadā sāka pārbūvēt arī pirms piecpadsmit gadiem celto kungu māju. Īsajās un lakoniskajās atzīmēs atrodama informācija gan par darbu uzsākšanu, gaitu un meistariem, gan pakāpenisku īpašnieku atgriešanos izremontētajās istabās. 30. novembrī B. fon Kampenhauzens atzīmējis: "Ieradās Rozbeķu namdaris Kristofs Gerverts un pieņēma pasūtījumu — uzklāt jaunu jumtu lielajai mājai un visu izlabot, izveidot arī augšā istabas. Par šo darbu viņš saņems 200 valstsdālderu"; 1749. gada 19. augustā: "Namdaris Gerverts pabeidzis mājas jumta augšējo stāvu," — un 1750. gada 31. oktobrī: "Pēc tam kad viss bija gatavs, ievācos es savā iepriekšējā istabā.." Darbi ēkā vēl turpinājušies, jo "bērnu audzinātājs (*Hofmeister*) Herolds jaunajā kambarī mājas augšstāvā" varēja iekārtoties tikai 1751. gada 30. janvārī, bet meitas "savā jaunajā istabā" — tā paša gada 30. oktobrī.[56]

Arī par gadsimta vidū muižā strādājušiem meistariem un amatniekiem no minētajiem dokumentiem var iegūt ļoti interesantu un pilnīgu informāciju. Tā namdaris K. Gerverts laikā no 1747. gada 30. novembra līdz 1754. gada rudenim strādāja ne tikai kungu mājā, bet uzcēla arī Tējas namiņu (*Lusthaus*) un izgatavoja divus lielos dārza vārtus.

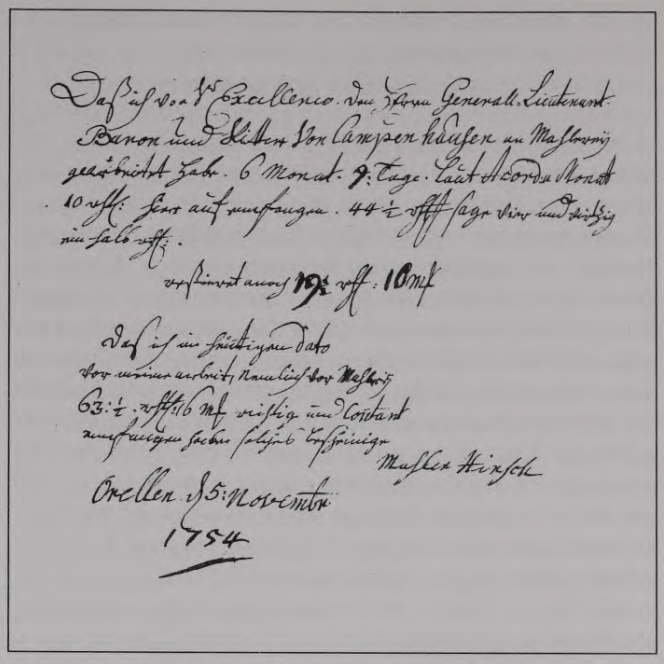

Krāsotāju meistara G. D. Hinša rēķins un kvīts par darbu Ungurmuižā. 1754. gada 5. novembris. Kat. 1. 24.

Rechnung und Quittung des Malers G. D. Hinsch über die Arbeit in Orellen. 5. Nov. 1754. Kat. 1. 24.

Spriežot pēc meistara 1754. gada 11. janvārī rakstītās kvīts, par visu paveikto viņš saņēmis 374 Alberta valstsdālderus.[57] Ūdenssistēmas pārkārtošanu un papildināšanu gadsimta vidū veica poļu dīķu racēji; poļu strādnieki Ivana Bulatova (*Ivan Bulatoff*) vadībā sagatavoja arī nepieciešamos kokmateriālus. Daļu metālizstrādājumu ģenerālleitnants pirka Sanktpēterburgā, daļu gatavoja muižas kalējs Engelbrehts Knasts.[58] Lielo pulksteni, ko novietoja mājas frontonā, 1751. gadā pasūtīja Valmieras pulksteņmeistaram Filipam Meckem.[59] Atzīmes dienasgrāmatā, kā arī dažādie rēķini sniedz bagātu informāciju par Limbažu mākslinieka Georga Dītriha Hinša daudzpusīgo veikumu. Ungurmuižā viņš ieradās 1750. gada 24. aprīlī un strādāja te vēl 1762. gadā.[60] Lai uzbūvētu jaunas dzirnavu slūžas, 1749. gada 3. jūlijā Ungurmuižā ieradās dzirnavnieks Markuss. Vienlaicīgi vairāki amatnieki veidoja arī dzirnavu dambi un cēla jaunu dzirnavu ēku.

1757. gada novembrī ģenerālleitnants B. fon Kampenhauzens jau pildīja dienesta pienākumus Sanktpēterburgā; par mājas un saimniecības jautājumiem dienasgrāmatas klusē līdz pat viņa nāvei 1758. gada 28. februārī.

Kā liecība nesavtībai un rūpēm par dzimtas godu un tradīcijām LVVA saglabājies B. fon Kampenhauzena 1746. gada 6. janvārī sastādītā dokumenta oriģināls par 2000 valstsdālderu liela kapitāla dāvinājumu Kampenhauzena patversmei Rīgā.[61] Nedaudz vēlāk, 11. martā, sekojis paziņojums par noteikta daudzuma pārtikas produktu regulāru piegādi patversmes iemītniecēm. Dāvinājuma nosacījumi paredzēja, ka patversme no minētā kapitāla, kuru garantēja un sedza ar dzimtai piederošo Ūsnas muižu "uz mūžīgiem laikiem", regulāri saņems 6% rentes gadā. Šo līdzekļu pietika, lai 1748. gadā Sv. Gara konventa teritorijā uzceltu jaunu Kampenhauzena patversmes divstāvu ēku. Sarežģījumi regulāru procentu iemaksas nodrošināšanai sākās, kad muiža nonāca citu dzimtu īpašumā; jautājuma risināšanā bija jāiejaucas pat Rīgas rātei.

2. Helēnes Juliānes fon Kampenhauzenas, dzimušas fon Štrālbornas, saimniecības dokumenti

Ungurmuižas saimnieciskās dzīves organizēšanā un vadīšanā piedalījās arī Helēne Juliāne fon Kampenhauzena, dzimusi fon Štrālborna. Tāpat kā vīrs, arī viņa savus iespaidus un nodomus regulāri atzīmēja kalendāros (dienasgrāmatās)[62], arī viņa kārtoja un izrakstīja dažādus rēķinus un slēdza līgumus ar meistariem un amatniekiem[63]. Jādomā, ka abu laulāto starpā pastāvēja darba dalīšana un sieva rūpējās par saimnieciskās dzīves ritumu, celtniecības lietas atstājot vīra pārziņā. Izcila rūpība un pat pedantisms jaušams fon Štrālbornas kārtotajās audēju un balinātāju rēķinu grāmatās par 1742., 1746. un 1750. gadu[64], kur reģistrēts, kādi zemnieki cik daudz materiāla muižai izgatavojuši un cik par darbu samaksāts. Līdzīga satura informācija atrodama arī vērpšanas grāmatās par 1737. gadu, muižas ļaužu savērptās vilnas un linu grāmatās par 1757.–1765. un 1766. gadu[65], kā arī Lenču muižas un Ungurmuižas zemnieku savērpto linu grāmatā par 1762.–1774. gadu[66]. Precīzi reģistrēti arī ienākumi no muižas krogiem; arhīvā ir saglabājušās Ungurmuižas kroga grāmatas par 1747., 1752.–1759. un 1760.–1766. gadu, Kūduma Upes kroga grāmatas par 1752.–1759. un 1760.–1764. gadu[67], kā arī degvīna ienākumu reģistrācijas grāmata par 1761.–1771. gadu[68]. Ieskatu par govju skaitu, kā arī iegūtā un patērētā sviesta daudzumu sniedz muižas sviesta rēķinu grāmata par 1752.–1757. gadu un sviesta patēriņa rēķinu grāmata par 1752.–1754. gadu[69]. Savukārt ļoti sīks izsēto graudu un ievāktās labības daudzuma uzskaitījums saglabājies labības rēķinu grāmatā par laikposmu no 1763. līdz 1776. gadam.[70] Tikpat pedantiski reģistrēti arī visi pasūtījumi kurpniekiem (Baziliusam Švarcam Cēsīs no 1756. līdz 1760. gadam un no 1765. līdz 1767. gadam; Bērensam 1761. gadā u.c.), skroderim Morkam no 1760. līdz 1764. gadam u.c.[71]

Pēc vīra nāves H. J. fon Štrālborna turpinājusi kārtot arī ķieģeļu un kaļķu cepļa rēķinus, piezīmējot gan saražotās produkcijas daudzumu, gan tās izlietojumu un arī ienākumus no pārdošanas.[72] Par muižas saimniecībā dažādām vajadzībām gatavotajiem metāla izstrādājumiem pārskatu sniedz īpašnieces sastādītā rēķinu grāmata no 1761. līdz 1767. gadam.[73] Te uzzinām, ka katru gadu Rīgā tika nopirkts noteikts daudzums dzelzs, no kura vietējais kalējs izgatavoja nepieciešamos priekšmetus.

Norēķinu grāmata ar namdari Pedo Miglasu[74] vēsta, ka patstāvīgus līgumus ar jauniem amatniekiem īpašniece slēgusi jau 1758. gada sākumā. Namdaris Ungurmuižā ieradās 15. janvārī un strādāja četrus gadus līdz 1762. gada oktobrim. Dokumentā fiksēti gan darba veidi, gan nostrādāto dienu skaits, gan samaksa. Ir arī atzīmēts, ka 1761. gadā P. Miglass "pēc paša vēlēšanās pārcēlies uz Krikes mājām". Otrs līdzīga rakstura dokuments — norēķinu grāmata ar galdnieku Jānu Toko un namdari Jīri Hainu[75] sniedz pārskatu par abu amatnieku darbību Ungurmuižā no 1760. gada 13. marta līdz 1763. gada novembrim.

Palikusi atraitne, H. J. fon Štrālborna kā pirmo organizēja dzimtas kapličas celtniecību. Ieraksti dienasgrāmatā liecina, ka kapukalna līdzināšanas un iekopšanas darbi sākās 1758. gada rudenī.[76] Bija nepieciešami papildu strādnieki, un 4. oktobrī dienasgrāmatā atzīmēts: "Uzrakstīt kapteinim Bokam un palūgt sešus spēcīgus igauņus, kuri varētu plānēt ceļu uz kapukalnu." Vienlaicīgi tika domāts arī par kapličas ēkai nepieciešamajiem izstrādājumiem, jo 1759. gada 11. janvārī muižā ieradās smalkkalējs Johans Štube ar zelli, lai "kopā ar muižas kalēju Engelbrehtu Knastu gatavotu kapličas durvis". Mūra darbus gan varēja uzsākt tikai pavasarī, un 24. maijā izdarītais dienasgrāmatas ieraksts vēsta par to pabeigšanu. Dienasgrāmatas un rēķini atspoguļo arī tālāko darbu norisi: iekštelpas apdares veidošanu, ģerboņa izgatavošanu un krāsošanu u.tml.

Par turpmākajiem muižas ēku remontiem un pārbūvēm H. J. fon Štrālbornas dienasgrāmatās atzīmes visai skopas. Vairākas no tām vēsta par darbiem kungu mājā. Tā 1762. gada 16. februārī ieraksts stāsta, ka ir noslēgts līgums ar namdari Kēleru, lai "ieliktu četras jaunas durvju aplodas viesistabā un divās istabās ieklātu jaunu grīdu, par ko viņš divos termiņos saņems kopā 10 valstsdālderu..". Galdnieka Jāna Kodara (kurš piedalījās jau kungu mājas celtniecībā) ilgstošo saistību ar Ungurmuižu apliecina 1774. gada 6. maija atzīme: "Atnāca vecais Jāns Kodara, lai strādātu pie jaunajiem logu rāmjiem lielajā mājā." Līdz 18. jūnijam meistars bija darbu pabeidzis un "izgatavojis rāmjus 12 logu ailām". Piecām ailām rāmjus bija gatavojis vēl cits meistars.

Fon Kampenhauzenu dzimtas arhīvā saglabājušies arī divi īpašnieces līgumi ar muižas kalējiem.[77] Pirmais 1767. gada 29. septembrī, mainot iepriekšējos darba noteikumus, noslēgts ar Ungurmuižā jau kopš 1746. gada strādājošo Engelbrehtu Knastu par to, ka "viņam turpmāk par savu dzīvokli muižai jāmaksā sešus Alberta valstsdālderus liela gada īre, savukārt viņš saņems samaksu par visiem padarītajiem darbiem". Otrs līgums slēgts 1774. gadā ar jauno kalēju Eberhardu. Meistaram muiža pret nomas maksu seši Alberta valstsdālderi gadā nodeva lietošanā smēdi ar visiem darbarīkiem un nelielu dzīvojamo māju ar dārzu. Tāpat kā iepriekšējais kalējs, arī viņš par muižas pasūtījumiem saņēma maksu.

Tomēr vispilnīgāko ieskatu atraitnes veikumam Ungurmuižas ēku sakopšanā un saglabāšanā sniedz 60. gadu beigās sastādītais saraksts "Ziņas, kas manās trīs muižās (Ungurmuižā, Kūdumā, Lenčos) manos atraitnes gados uzcelts un izremontēts".[78] Pārskats ir ļoti uzskatāms; darbu uzskaitījums kārtots hronoloģiski, un katrā īpašumā paveiktais reģistrēts atsevišķi.

Informāciju par muižas saimniecību sniedz arī H. J. fon Štrālbornas 1761. gada 5. martā sastādītais staļļa inventārs.[79] Redzam, ka īpašnieku rīcībā bijuši 13 rati, četras ragavas, dažādas segas, ratos iesedzamas kažokādas, spilveni u. tml. Līdzīga rakstura faktus atrodam arī īpašnieces 1771. gadā sastādītajā virtuves inventārā, kur uzskaitīti visi virtuvē lietojamie alvas, vara, misiņa, dzelzs, čuguna, fajansa, māla un koka priekšmeti. [80]

H. J. fon Štrālbornas un ģenerālleitnanta B. fon Kampenhauzena dienasgrāmatas un saimniecības rēķini ir hronoloģiski blīvākais un pilnīgākais avotu materiāls Ungurmuižas ēku celtniecības vēstures un ansambļa veidošanās procesa izpētei. Par nākamo gadsimtu norisēm arhīvu dokumentu liecības ir epizodiskas un ievērojami skopākas.

3. Ungurmuiža 18. gadsimta beigās un 19. gadsimtā

Pēc Helēnes Juliānes nāves 1775. gadā trīs Vidzemes muižas — Ungurmuižu ar Kūduma un Lenču muižu —

mantoja dēls Baltazars fon Kampenhauzens. Labā izglītība, darba spējas un tēva sabiedriskais stāvoklis pavēra viņam ceļu veiksmīgai karjerai: landrāts, Vidzemes vicegubernators un civilgubernators, līdz 1797. gadā viņš kļuva par Krievijas Senāta locekli. Daudzie pienākumi prasīja uzturēšanos valsts centrā, Ungurmuižas saimniecībai laika nepietika. 1797. gadā muižu iznomāja apriņķa hauptmanim kapteinim Karlam Frīdriham fon Brimmeram (*Carl Friedrich von Brümmer*). No dzimtas arhīvā saglabātā nomas līguma[81] uzzinām, ka par ikgadēju 3500 valstsdālderu lielu maksu nomnieks, garantējot pilnīgu saglabāšanu, piecus gadus varēja lietot šeit esošo kustamo un nekustamo īpašumu, t. i., ēkas, lopus, iekārtas un iedzīves priekšmetus. Līgumā bija īpašs punkts, kurš paredzēja nodot nomnieka rīcībā arī muižas magazīnā uzkrātos zemnieku pabalstīšanai domātos labības krājumus un naudu; par to izlietojumu īpašnieks vēlējās saņemt regulāru, precīzu atskaiti.

Ieskatu par muižas saimniecības lielumu, ēku iekārtojumu un dzīvojamās mājas interjeru sniedz līgumam pievienotais inventāra saraksts. Daļai inventāra — lopiem, labības sēklām un spirta brūža iekārtai — bija noteikta arī vērtība; ja nomnieks no tās ko izlietoja vai sabojāja, muižu atdodot atpakaļ, zaudējumi pēc minētajām cenām bija jāatmaksā. Dokumentā sīki uzskaitīti degvīna dedzinātavā, brūzī, maizes ceptuvē, veļas mājā, pienotavā, graudu klētī, ledus pagrabā un pārējos pagrabos esošie priekšmeti un iekārtas, kā arī, daļēji pat norādot atrašanās vietu, kungu mājas mēbeles.

18. gadsimta pēdējais ceturksnis neko jaunu muižas ansambļa izveidē neienesa. Būtiskas jaunbūves te celtas netika, un esošās ēkas, kaut rūpīgi koptas un savlaicīgi remontētas, tomēr krāja arvien lielāku gadu nastu. Citviet Vidzemē šajā laikā aizsāktais muižu atjaunošanas un mūra kungu māju celtniecības process Ungurmuižu neskāra. Salīdzinājumā ar pārējām senatora jaunpirktajām vai dāvinājumā saņemtajām fon Kampenhauzenu ģimenes muižām Ungurmuiža palika "otrajā plānā". Kā norādīts B. fon Kampenhauzena 1799. gada 19. decembrī sastādītajā testamentā[82], "Ungurmuižas, Kūduma un Lenču (kopā ar Mazlenču piemuižu) muižu kopējā vērtība pēc pēdējās taksācijas skaitās 80 000 Alberta valstsdālderu, bet, tā kā to koka ēkas lielākoties ir ļoti vecas un nolietojušās, visai niecīgs ir arī inventārs un mēbeles, tad no šīs taksācijas vērtības vismaz 10 000 Alberta valstsdālderu jāatskaita un muižu pašreizējā reālā vērtība ir ne augstāka par 70 000 Alberta valstsdālderu. Turpretim Veselavā (tās taksācijas vērtība — 58 000 Alberta valstsdālderu) ir no visām muižām lielākās, skaistākās un krāšņākās dzīvojamās telpas, labākās saimniecības ēkas, bagātākais inventārs un visa nepieciešamā mājas iedzīve. Še arī turīgāki zemnieki un labāk organizēta saimniecība."

Pēc senatora B. fon Kampenhauzena nāves 1800. gada 12. jūlijā Ungurmuižu, Kūduma un Lenču muižu mantoja dēls Hermans Johans fon Kampenhauzens. Jādomā, viņš kopā ar sievu Doroteju fon Kampenhauzenu, dzimušu grāfieni fon Keizerlingu, Ungurmuižas saimniecībā un arī ēku sakopšanā ieguldīja ievērojamus līdzekļus un pūles. Nelielu ieskatu viņu darbībā sniedz jau pēc H. J. fon Kampenhauzena nāves sastādītie dokumenti. To izcelsme saistāma ar atraitnes centieniem noskaidrot mantojamā muižas inventāra vērtību un atgūt saimniecībā, arī ēku celtniecībā ieguldītos personiskos līdzekļus.

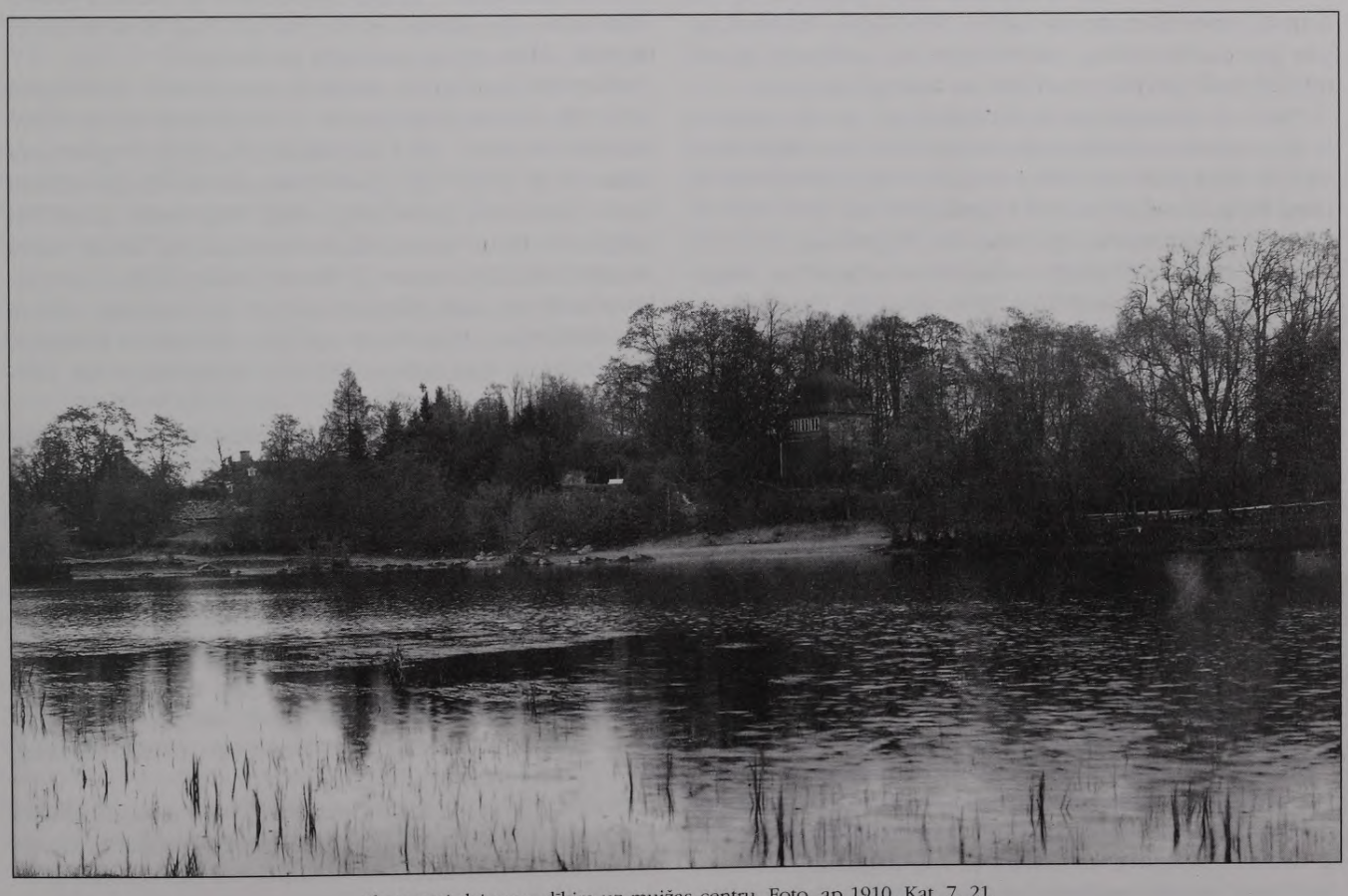

Skats pāri dzirnavu dīķim uz muižas centru. Foto, ap 1910. Kat. 7. 21.
Blick über den Mühlenteich zum Gutszentrum. Foto, um 1910. Kat. 7. 21.

Tā kā laulībā bērnu nebija, muižu mantoja vīrabrālis Veselavas muižas īpašnieks Johans Kristofs fon Kampenhauzens, bet atraitnei gadu pēc vīra nāves Ungurmuižu vajadzēja atstāt. 1837. gadā un 1838. gada sākumā notika intensīva sarakste starp atraitni, Ungurmuižas pārvaldnieku J. Tomsonu, grāfienes brāļadēlu Jelgavā dzīvojošo grāfu Teodoru Keizerlingu, atraitnes pilnvaroto Sēļu muižas (*Sehlen*) īpašnieku landrātu Karlu Johanu Hermanu fon Engelhardu (*Carl Johann Hermann von Engelhardt*) un turpmāko Ungurmuižas īpašnieku J. K. fon Kampenhauzenu. Izteiktos viedokļus, padomus un vēlēšanās atspoguļo gandrīz pussimts LVVA saglabājušos vēstuļu, kuru tematika pārsvarā attiecināma uz mantojuma lietas juridiskiem jautājumiem.[83] Jāatzīmē, ka, apspriežot gan ieguldītos līdzekļus, gan inventāra vērtību, tiek runāts par kopīpašumu, ko veidoja trīs muižas — Ungurmuiža, Kūduma un Lenču muiža. Atraitnei izdevās ar dokumentiem pierādīt, ka trīsdesmit Ungurmuižā pavadītajos gados viņa no personiskās naudas ēku celtniecībai un remontiem, kā arī zemnieku pabalstiem bija ieguldījusi 6604 sudraba rubļus. 1837. gada rudenī tika novērtēts arī muižu inventārs:

visa veida labība	3372	sudraba rubļi
lopu vērtība visās trīs muižās	2349	"
visa veida vara izstrādājumi	1370	"
metāla priekšmeti, kā arī visi koka priekšmeti un mēbeles	1191	" 92 kap.
Kopā	8282 sudraba rubļi 92 kap.[84]	

Vēstulēs vairākkārt runāts arī par muižas inventāra saraksta sastādīšanu, par katras atsevišķās pozīcijas novērtējumu; šāds dokuments varētu dot bagātu informāciju gan par muižas ēkām, gan interjeru, taču diemžēl līdzšinējā izpētes procesā to arhīvā nav izdevies atrast.

Atraitne mantoja arī vīra bibliotēku. Tā kā landrāts H. J. fon Kampenhauzens daudz enerģijas bija veltījis Krievijas Baltijas provinču vēstures un senatnes pētītāju biedrības dibināšanai un no 1834. gada līdz pat nāvei bija arī tās pirmais prezidents, grāfiene fon Keizerlinga 170 Ungurmuižas bibliotēkas sējumus uzdāvināja biedrībai. Faktu apstiprina K. fon Engelharda 1836. gada 18. oktobra vēstule: "..170 sējumi rīt ar speciālu ekspresi tiks nosūtīti uz Rīgu ar lūgumu tos nodot kā dāvanu biedrības prezidenta vietas izpildītājam. Es atlasīju iespējami vērtīgāko, palika te vairs tikai daži *Livonica* sējumi, galvenokārt juridiska satura. Ne visas izvēlētās grāmatas ir vēsturiska satura, bet savu noteiktu vietu mūsu kolekcijās jāieņem arī literāriem sacerējumiem, jo mūsu uzdevums taču ir krāt visu vērtīgāko gan mūsu provincēs, gan arī Krievijā.."[85]

Vēl dzīvodama Ungurmuižā, atraitne centās atrast pircējus muižas saimniecības un iedzīves priekšmetiem. Kā liecina Nabes muižas īpašnieka K. fon Sīversa (*C. von Sivers*) 1837. gada 12. augusta vēstule, viņš "sava dārza papildināšanai labprāt vēlētos pirkt Ungurmuižas kokaudzētavu un arī jauno augļu kociņu dēstus"[86]. Inventāra lielāko daļu kompensēja nākamais muižas īpašnieks J. K. fon Kampenhauzens, pārējo pārdeva 1837. gada decembra sākumā rīkotajā izsolē.[87] Pārvaldnieks J. Tomsons 2. decembra vēstulē landrātam K. fon Engelhardam ziņo, ka "izsolē iegūts nedaudz vairāk kā 200 sudraba rubļu, taču vēl liela daļa palika nepārdota..".

Pēc J. K. fon Kampenhauzena nāves 1841. gada 1. novembrī Ungurmuižu mantoja viņa dēls Ernsts Osvalds fon Kampenhauzens. Viņa veikumu Ungurmuižas saimniecības stiprināšanā un ēku celtniecībā nedaudz raksturo Vidzemes muižu kredītbiedrības fonda materiāli.[88] Pirmo aizņēmumu no kredītbiedrības E. O. fon Kampenhauzens noformēja 1842. gada 3. jūlijā. Pirms kredīta izsniegšanas muižas saimniecība tika rūpīgi pārbaudīta, noskaidrojot gan zemju un mežu kvalitāti, gan zemnieku saimniecību stāvokli, gan krogu, dzirnavu, ķieģeļu cepļu u.tml. darbības apjomus. No pārbaudes protokola uzzinām, ka muižā, gan tikai saimniecības vajadzībām, vēl arvien tika gatavoti ķieģeļi un dedzināts kaļķis, strādāja arī alus brūzis un degvīna dedzinātava.[89] Muižas saimniecību jau pusotru gadu pārzināja amtmanis Teodors Prange, plašais ganāmpulks, kas sastāvēja no 51 govs, četriem buļļiem un sešiem vēršiem, bija nodots Annas Vīkas (*Anne Wiecke*) pārziņā, muižas stārasta pienākumus pildīja Mārcis Balodis (*Martz Ballod*), bet par mežsargiem jau piecus gadus strādāja Kārlis Dolhs (*Carl Dolch*) un Jānis Bērziņš (*Jahn Behrsing*).

Protokolam pievienots arī spirta dedzinātavas iekārtu un inventāra saraksts, bet informāciju par centra apbūvi sniedz muižas ēku saraksts, kurā nosauktas ne vien celtnes, bet minēts arī katras ēkas būvmateriāls, jumta klājuma veids un ļoti konspektīvi raksturots to tehniskais stāvoklis. Vairums dzīvojamo un saimniecības ēku vēl bija koka celtnes. Sarakstā atpazīstam no koka celto kungu māju ar šindeļu un dēļu jumta klājumu; minēta arī no koka celtā klēts, divi ērberģi, no kuriem viens jau ļoti vecs un sliktā stāvoklī, utt. No mūra bija celtas tikai četras saimniecības ēkas — zirgu stallis, klāts ar kārniņu jumtu, cūku kūts, lopbarības virtuve, kā arī ēka, kurā iekārtota degvīna dedzinātava, iesalnīca un brūzis.

Otru aizņēmumu no muižu kredītbiedrības 1891. gadā lūdza jau nākamais īpašnieks — landrāts Baltazars Konrāds Maksimilians fon Kampenhauzens, kurš Ungurmuižā saimniekoja kopš 1886. gada. Formalitātes kredīta saņemšanai piecdesmit gadu laikā nebija mainījušās: atkal bija jāsagatavo rinda nepieciešamo dokumentu, atkal muižā ieradās komisija asesora G. fon Fēgezaka vadībā, lai pārliecinātos par saimniecības stāvokli un sastādītu rūpīgu pārbaudes protokolu, kurā dots gan sīks zemju kvalitātes raksturojums, gan arī muižas ēku uzskaitījums un konspektīvs raksturojums.[90]

Pieprasot kredītus, īpašnieks komisijai iesniedza arī muižas zemju kartes. Zināms, ka vecāko Ungurmuižas kadastra plānu bruņniecības mērnieks Vruks izgatavoja 1863. gadā. Pēc divdesmit gadiem — 1883. gadā, izdarot jaunu uzmērīšanu, R. Millers plānu pārzīmēja, bet LVVA šodien saglabājusies tikai R. Millera 1891. gadā izgatavota plāna kopija[91]. Liela formāta kartē ietverta visa Ungurmuižas teritorija; te attēlotas arī zemnieku saimniecību ēkas un zemju robežas. Muižas centra ansamblis fiksēts ļoti pārskatāmi un precīzi. Tas sniedz informāciju gan par ēku novietni, gan parka plānojumu, gan dažādo mākslīgi veidoto ūdenskrātuvju sistēmu.

Arhīva Rīgas arhitektu biedrības fondā ir saglabājušies arī divi 20. gadsimta sākumā uzņemti Ungurmuižas kungu mājas fotoattēli. Acīmredzot savulaik tos bija iecerēts publicēt arhitektu biedrības žurnālā. Viens no tiem — kungu mājas galvenā fasāde — glabājas starp daudzskaitlīgo

1906. gada korespondenci par žurnāla "Bildende Kunst in den Ostseeprovinzen" izdošanu[92], otrs — kungu mājas parka fasāde — starp žurnālam 1907. gadā iesūtītajiem fotomateriāliem[93].

4. Laiks pēc Pirmā pasaules kara

Sākoties Pirmajam pasaules karam, Krievijas valdība Ungurmuižas īpašnieku Baltazaru Arminu fon Kampenhauzenu 1915. gada novembrī izsūtīja uz Irkutskas guberņu; mājās viņš varēja atgriezties tikai 1918. gada 27. martā. Ungurmuižā kara gados izvietotās Krievijas armijas daļas ēkas bija pārvērtušas līdz nepazīšanai; pagalms bija kļuvis par atkritumu bedri — pilns drazām, vecām lupatām, gāzmaskām, salauztu mēbeļu gabaliem, sasistiem stikliem utt. Lielais pulkstenis kungu mājas frontonā bija salauzts, māja izpostīta un tukša, logu rūtis izsistas, logu un durvju rāmji salauzti. Ļoti cietušas bija augšstāva istabas — sienas izlauztas, mēbeles sadedzinātas. Pagrabs un bēniņi izmantoti par tualeti. Pilnīgi izdemolēts bija Tējas namiņš, arī siltumnīca. Uzlauzta un izdemolēta kapliča, salauztas kapaplāksnes. Galdniecības, smēdes un piena mājas inventārs bija pilnīgi saposts. Nelielu daļu lopu turēšanai bija paņēmuši apkārtējo māju iedzīvotāji, pārējie bija pazuduši.[94]

Dokumentu liecības par šiem zaudējumiem un mēģinājumiem atgūt kaut daļu nepieciešamā inventāra, enerģisko cīņu par māju sakārtošanu un tālāko apsaimniekošanu glabā dzimtas arhīvs Mārburgā. LVVA Zemkopības ministrijas fondā atrodas no 1919. gada augusta līdz 1923. gada janvārim sastādītie dokumenti par muižas inventāra atdošanu Ungurmuižas īpašniecei Lilijai fon Kampenhauzenai, dzimušai fon Lēvisai of Menārai.[95] 1919. gadā boļševiki Ungurmuižu nacionalizēja. Muižas īpašnieku B. fon Kampenhauzenu viņi Cēsīs nošāva, bet viņa sievai ar bērniem izdevās aizbraukt uz Vāciju. Drīz pēc padomju varas likvidēšanas 1920. gada 22. janvārī nogalinātā īpašnieka mantinieku pilnvarotais barons Hanss fon Rozens iesniedza pieteikumu par muižu atdošanu viņa rīcībā, jo "baroniete Kampenhauzena atbrauks uz Latviju, tiklīdz atkal attiecības starp Latviju un Vāczemi tiks atjaunotas, un tad viņa grib ņemt muižas savā apsaimniekošanā"[96]. Līdz īpašnieces atbraukšanai 1921. gada aprīlī muižas tiešais pārvaldnieks bija Herberts fon Blankenhāgens. Viņš arī uzsāka inventāra pārbaudi un cīņu par pazudušo mantu atgūšanu. Informāciju par zudumu apjomu sniedz 1919. un 1920. gadā sastādītie inventāra saraksti ar atsevišķu pozīciju vērtējumu. Tajos detalizēti uzskaitītas gan dažādas saimniecības iekārtas un priekšmeti, gan labības daudzums un lopi, gan — sīki, atsevišķi pa istabām — arī lielās dzīvojamās mājas mēbeles.

Ungurmuiža kopā ar pārējām Vidzemes bruņniecības muižām 20. gados tika pakļauta Latvijas zemes reformai. Tās gaita un rezultāti atspoguļojas Zemkopības ministrijas Valmieras apriņķa valsts zemju inspekcijas Ungurmuižas neatsavināmās daļas ierādīšanas lietā.[97] Tā sākas ar L. fon Kampenhauzenas pilnvarotā, zvērinātā advokāta Frīdriha fon Samsona-Himmelšterna 1920. gada 4. decembrī Valmieras apriņķa agrārinspektoram rakstīto iesniegumu "piešķirt Ungurmuižas īpašnieka Baltazara fon Kampenhauzena mantiniekiem neatsavināmo zemju daļu Ungurmuižas centrā ar tai piederošiem dārziem un ēkām". Par muižas centra atdošanu bijušā īpašnieka mantiniekiem pagasta valdei būtisku ieildumu nebija. Jau 1922. gada vasarā tika veikta arī neatsavināmajā daļā ietilpstošo trīsdesmit deviņu ēku inventarizācija un sastādīts ēku apraksts.[98] Ilgāku saraksti un domu apmaiņu prasīja dzirnavu jautājums. Sākotnēji tās bija paredzēts atsavināt un veidot šeit jaunsaimniecību. 1923. gada 14. septembrī vecākā zemju revidenta M. Medņa Zemkopības ministrijas Zemju departamentam adresētajā ziņojumā lasāms: "Ūdens dzirnavas, kas atrodas centrā — ļoti vecas. Pati ēka — mūra, viena siena draud katru brīdi izgāzties, jumts galīgi novecojies. [..] Dzirnavu iekšējā iekārta: divi putraimu gaņģi un rupji maļamais gaņģis. Akmeņi ir galīgi nomalti. Dzirnavas galvenokārt apkalpo muižas vajadzības, apgādājot centru ar ūdeni un griežot ekseļus. Kūts un tā saucamā pils savienota ar ūdens vadiem ar dzirnavu dīķi, pie kura dambja atrodas ūdens caurules un caur dzirnavu ūdens spēku tiek dzīts ūdens. Visa ūdens vadu ietaise še vēl pastāv un darbojas, izņemot pili. Muižā nekādu aku nav (agrāk muižā bija viena aka, bet tur nekad nebija pietiekoši daudz ūdens, un pa kara laiku aka ir galīgi sagāzusies), un tāpēc dīķis ar dzirnavu ietaisi muižai nepieciešami." Līdz abas puses pilnībā vienojās par neatsavināmās daļas robežām, pagāja vēl pieci gadi, un neatsavināmās daļas koroborēšanas akts tika sastādīts tikai 1928. gada 6. septembrī. Fon Kampenhauzeniem atstātā neatsavināmā daļa sastāvēja no bijušā muižas centra un ūdensdzirnavām. Kopējā zemes platība — 62,74 ha, no tās: derīgās zemes — 58,07 ha, nederīgās zemes — 4,67 ha. Lietai pievienots arī muižas neatsavināmās daļas plāns.[99]

Pēc Pirmā pasaules kara kungu māja vairs netika apdzīvota, īpašniece dzīvoja bijušajā pārvaldnieka mājā un, neraugoties uz ierobežotajiem materiālajiem līdzekļiem, centās darīt visu iespējamo, lai senās ēkas paglābtu no tālākas bojāšanās. 1930. gadā viņai izdevās ieinteresēt arī Latvijas Pieminekļu valdi. Kā apliecina arhitekta P. Ārenda ziņojums, viņš Pieminekļu valdes direktora uzdevumā bija devies uz Ungurmuižu, lai apskatītu muižas parka paviljonu un kopā ar īpašnieci lemtu jautājumu par tā remontiem.[100] Nekavējoties bija jāsalabo jumts, kam bija nepieciešami 200 lati. 1930. gada 10. septembrī Pieminekļu valdes sēdē atzina šo paviljonu par saudzējamu un vienkārša papes jumta uzklāšanai atvēlēja 50 latus ar noteikumu, ka īpašniece šim nolūkam veltīs tikpat daudz līdzekļu.[101]

Risinot lielās kungu mājas saglabāšanas jautājumu, tika meklēti vairāki tās izmantošanas varianti. Viens no tiem paredzēja šeit iekārtot skolu. Celtnes apskatei un aptuvenas paredzamo remontu tāmes sastādīšanai 1930. gadā Ungurmuižā ieradās arhitekts V. Bokslafs. Dokuments ar viņa secinājumiem un ieteikumiem celtnes turpmākai saglabāšanai atrodas dzimtas arhīvā Mārburgā.[102] Pēc V. Bokslafa aplēsēm, mājas remontam bija nepieciešami 13 000 latu. Tik lielu līdzekļu īpašnieces rīcībā nebija. Arī ieinteresētu celtnes izmantotāju toreiz atrast neizdevās. Stāvoklis mainījās tikai labu laika sprīdi pēc Otrā pasaules kara, kad arhitekta O. Treigūta vadībā tika uzsākti rekonstrukcijas darbi.

Patlaban Ungurmuižas kungu māja atkal sauc pēc palīdzības. Tā ir pārvarējusi gan sava laika modernizācijas

centienus, gan to bīstamo stadiju, kad vēl nebija ieguvusi pietiekamu vēsturisku vērtību. Ēka turpināja pastāvēt arī pēc Pirmā pasaules kara postījumiem un tiem sekojošā garā ceļa pretī iznīcībai. Vai senajai celtnei izdosies rast izeju arī šodien un apliecināt sevi nākamajām paaudzēm?

---

[1] Archiv des Herder-Instituts. Baltikum 400, Archiv der Freiherren von Campenhausen-Orellen (AFCO).

[2] LVVA šie dokumenti atrodas 4060. fonda (Latvijas vēstures institūts) un 1100. fonda (Muižnieku dzimtu dokumenti) lietās.

[3] Turpat, 4038. f., 2. apr., 1184. l.

[4] *Hagemeister H.* v. Materialien zu einer Geschichte der Landgüter Livlands.–Riga, 1836.

[5] *Stryk L. v.* Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Livlands.– Dresden, 1885.– T. 2.

[6] *Bruiningk H. v, Busch N.* Livländische Güterurkunden.–Riga, 1908.– Bd. 1.

[7] LVVA, 7402. f., 2. apr., 11.–19. l.

[8] Turpat, 7404. f., 1. apr., 225. l.

[9] Turpat, 214. l.

[10] AFCO, 95 F. ("Ein Buch, worinnen alle Documenten des Orellenschen Hauses betreffent nach dem befindlichen Register pagniert und abcopigieret stehen. Verfertigt auf Orellen anno 1761".)

[11] *Bruiningk H. v, Busch N.* Livländische Güterurkunden.–Bd. 1.–S. 526.

[12] Turpat.–409. lpp.

[13] *Bulmerinkq A.* Vier Bücher der Landvogtei der Stadt Riga.–Riga, 1923.–Bd. 1.–S. 142.

[14] *Stryk L.v.* Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Livlands.–T. 2.–S. 183.

[15] AFCO, 95 K.

[16] Turpat.

[17] Turpat.

[18] Turpat, Nr. 56.

[19] LVVA, 1100. f., 14. apr., 398. l., 5.–11. lp.

[20] Turpat, 214. f., 6. apr., 144.a l.

[21] Dreiundzwanzigstes Hauptstück. Von dem Geschlechte der Herren und Freyherren von Campenhausen. — Turpat, 431.– 480. lp.

[22] F. K. Gādebušs min, ka J. Kamphūzens miris 1492. gadā. Veicot rūpīgākas ģenealoģiskās studijas, šo datumu apstrīd H. J. Betfirs. Sk.: *Böthführ H. J.* Die Rigische Ratslinie von 1226 bis 1876.–Riga; Moskau; Odessa, 1877.–S. 116.

[23] B. fon Kampenhauzena 1733. gada 9. jūlijā imatrikulācijas komisijai rakstītā iesnieguma noraksts. — LVVA, 214. f., 6. apr., 144.a l., 12. sēj., 379.–381. lp.

[24] Fragmenta, excerpiret aus den vorhandenen Kirchenbüchern des Kirchspiels Saara im Pernauschen Kreise von Johann Heinrich Voigt. Dorpat. — Turpat, 55.–64. lp.

[25] Von dem Geschlechte der Freyherren und Herren von Campenhausen. Fortsetzung. — Turpat, 44.–48., 928.–931., 1121.–1125. lp.

[26] LVVA, 4011. f.

[27] Turpat, 1. apr., 756. l.

[28] Turpat, 4024. f., 1. apr., 17. l.

[29] Turpat, 1100. f.

[30] Turpat, 13., 14. apr.

[31] Turpat, 14. apr., 398.–402. l.

[32] Turpat, 214. f.

[33] Turpat, 5. apr., 239. l.

[34] Turpat, 109. f.

[35] Turpat, 17. apr., 284. l.

[36] Turpat, 16. apr., 76. l.

[37] Turpat, 110. f.

Par fon Kampenhauzenu ģimeni Rīgas zemes tiesas fondā glabājas šādas lietas:

Acta des Rigaschen Landgerichts in Sache betr. den Brand der Orellenschen Hofesriege. 1879/1881. — 1. apr., 3476. l.

Acta Eines Kaiserlichen Rigaschen Landgerichts in Nachlaßsachen weiland Herrn Majors Pierre Balthasar von Campenhausen. 29. Sept. 1819. — 2. apr., 278. l.

Acta Eines Kaiserlichen Rigaschen Landgerichts in Executions Sachen des Herrn Baron Lorenz von Campenhausen wider die verwittwete Juliane Langewitz, geb. Roggenbau. 1829. — 2. apr., 2073. l.

Acta Eines Kaiserlichen Rigaschen Landgerichts, betreffend die Vernehmung von Zeugen in Streitsachen zwischen den v. Lilienfeldschen und Campenhausenschen Familien. 1836. — 2. apr., 2851. l.

Acta Eines Kaiserlichen Landgerichts in Nachlaßsachen weiland S-er Excellence des Herrn Landraths und Ritters Baron Hermann von Campenhausen (Orellen). 1836. — 2. apr., 2882. l.

Acta Eines Kaiserlichen Rigaschen Landgerichts wegen Mortification eines von der Lettischen Distrikt Direktion zum Besten des Herrn Generalconsistoriums Assesor Baron Campenhausen ausgestellte Depositat Scheine. 1839–1840. — 2. apr., 3074. l.

Acta eines Kaiserlichen Rigaschen Landgerichts in Sachen des im Wendenschen Kreise belegenen Gutes Wesselshof mit Paulenhof. 1851. — 2. apr., 4262. l.

Acta eines Kaiserlichen Rigaschen Landgerichts in Forderungssachen der Ausländer Friedrich Moll, Christoph Kampenlach wider Leopold Baron Campenhausen (Kartenhof). 1862. — 2. apr., 5491. l.

Acta des Rigaschen Landgerichts in Sachen betreffend die Ernennung eines Schiedsgerichts zwischen den Herrn Balthasar Baron von Campenhausen, Besitzer des Gutes Kronenberg, und den Arrendator Johann Johks rücksichtlich des Arrendeverhältnisses. 1867. — 2. apr., 6352. l.

Acta des Rigaschen Landgerichts in Sachen des Herrn Landrats Ernst Baron Campenhausen wider den Arrendator Eduard Petri zu Uxküll pcto Forderung. 1871. — 2. apr., 7250. l.

Acta des Rigaschen Landgerichts in Sachen der Erben der weiland Baronin Helene von Campenhausen, geb. Stael von Holstein wider Dr. Med. Johannes Plicatus pcto. Forderung. 1871. — 2. apr., 7315. l.

Acta des Rigaschen Landgerichts in Sachen betreffend die Constituirung eines Schiedsgerichts in Differenzienssachen zwischen dem Besitzer des Gutes Rodenpois Victor Baron Wolff und dem Verwalter desselben Gutes Balthasar Baron Campenhausen. 1872. — 2. apr., 7343. l.

Acta des Rigaschen Landgerichts in Sachen des Rodenpoisischen Hoflagspächters Martin Bullen wider den Baron Campenhausen zu Aahof pcto Debiti. 1876/1877. — 2. apr., 8512. l.

Acta des Rigaschen Landgerichts in Sachen betreffend die Immission der dem Campenhausenschen Familien-Legat zuständigen Renten in das Gut Hilhensfehr. 1883. — 2. apr., 10120. l.

Acta des Rigaschen Landgerichts in Sachen des Kreisdeputierten Baron Campenhausen wider den Ingenieur Tichomirow. 1888/89. — 2. apr., 11520. l.

Acta des Rigaschen Landgerichts in Sachen betr. Adoptation des unmündigen Rudolph Otto Leopold Baron von Campenhausen durch Fräulein Baronesse Leocadie Campenhausen. 1889. — 2. apr., 11673. l.

Acta des Kaiserlichen Rigaschen Landgerichts in Tutel-Sachen der

Ģenerālleitnants Baltazars fon Kampenhauzens.
Nezināms mākslinieks, 1763. g. kopija no 18. gs. 1. p. oriģināla.

Generalleutnant Balthasar von Campenhausen.
Unbekannter Künstler, Kopie 1763 vom Original aus der 1. Hälfte des 18. Jh.

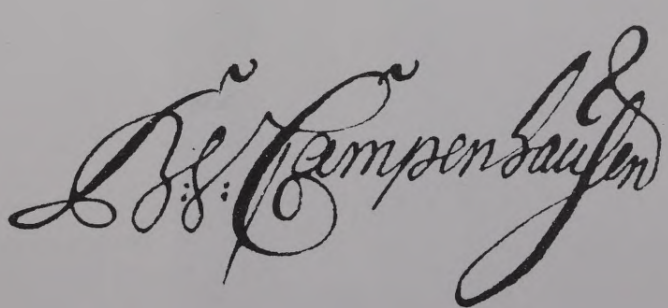

Fon Kampenhauzenu dzimtas ģerboņa zīmējums. 18. gs. 2. puse.

Stammwappen von Campenhausen. Zeichnung, die 2. Hälfte des 18. Jh.

Dāvinājuma akts Baltazaram fon Kampenhauzenam par Rannu, Valgutas un Ūsnas muižas piešķiršanu. 1756. g. 27. maijs.

Donationsurkunde an B. von Campenhausen über Randen, Walguta und Neu-Tennasilm. 27. Mai 1756.

Brīvkungu fon Kampenhauzenu ģerbonis. 1747. g.
Wappen der Freiherren von Campenhausen. 1747.

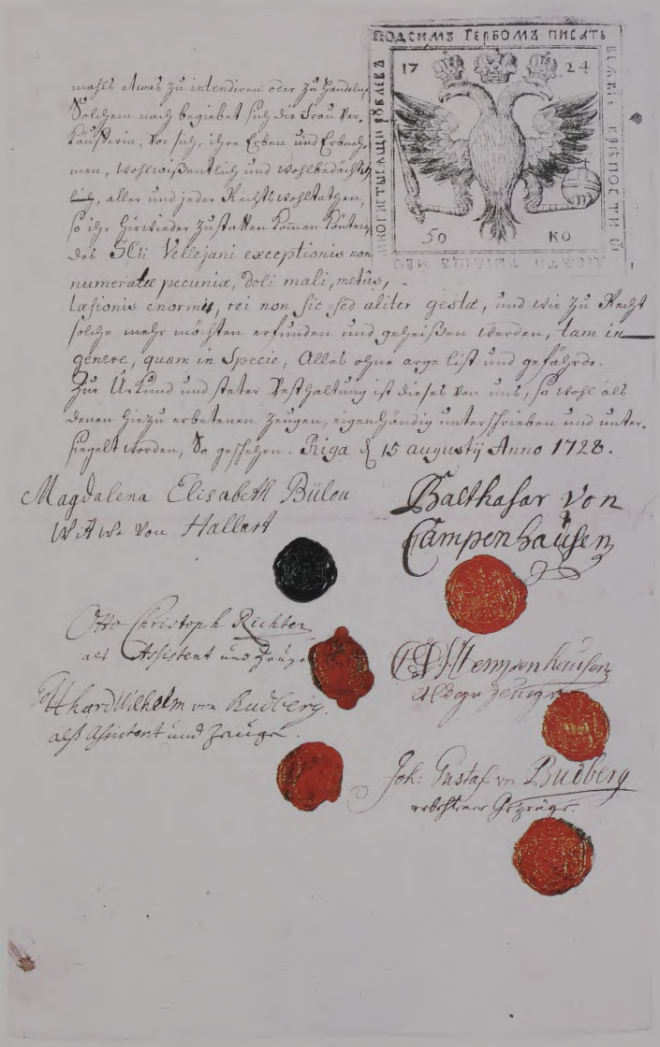

Ungurmuižas un Kūduma muižas pirkšanas līgums. 1728. g. 15. augusts.
Kaufbrief über die Güter Orellen und Kudum. 15. August 1728.

Kalendāri ar ģenerālleitnanta Baltazara fon Kampenhauzena piezīmēm. 1733.—1757. g.

Kalender des Generalleutnants B. von Campenhausen mit seinen Notizen. 1733/1757.

Helēne Juliāne fon Kampenhauzena.
Nezināms mākslinieks, 1763. g.

Helene Juliane Freifrau von Campenhausen.
Unbekannter Künstler, 1763.

Helēnes Juliānes fon Kampenhauzenas zīmēšanas burtnīca.

Zeichenheft von Helene Juliane von Campenhausen.

Puķu gleznojums Dorotejas Elīzabetes fon Kampenhauzenas dzejoļu burtnīcā. Dāvana brālim Baltazaram dzimšanas dienā 1756. g. 6. janvārī.

Blumenmalerei im Gedichtheft von Dorothea Elisabeth von Campenhausen. Geschenk an den Bruder Balthasar zum Geburtstag, 6. Jan. 1756.

Zēna pusfigūra (senatora B. fon Kampenhauzena dēls (?)).
Nezināms mākslinieks, ap 1790. g.

Halbfiguriges Knabenporträt (Sohn des Senateurs B. von Campenhausen (?)).
Unbekannter Künstler, um 1790.

Senatora Baltazara fon Kampenhauzena zīmogu variantu skices. Pirms 1782. g.
Skizzen zum Siegel des Senateurs B. von Campenhausen, vor 1782.

Ernsts Osvalds fon Kampenhauzens.
R. K. Švēde (?), 19. gs. 40. gadi.

Ernst Oswald Freiherr von Campenhausen.
R. K. Schwede (?), 40er Jahre des 19. Jh.

Ungurmuižas panorāma. K. G. A. Oldendorps, 1754. g.
Rundsicht von Orellen. C. G. A. Oldendorp, 1754.

Marija Luīze fon Kampenhauzena.
R. K. Švēde (?), 19. gs. 40. gadi.

Marie Louise Freifrau von Campenhausen.
R. K. Schwede (?), 40er Jahre des 19. Jh.

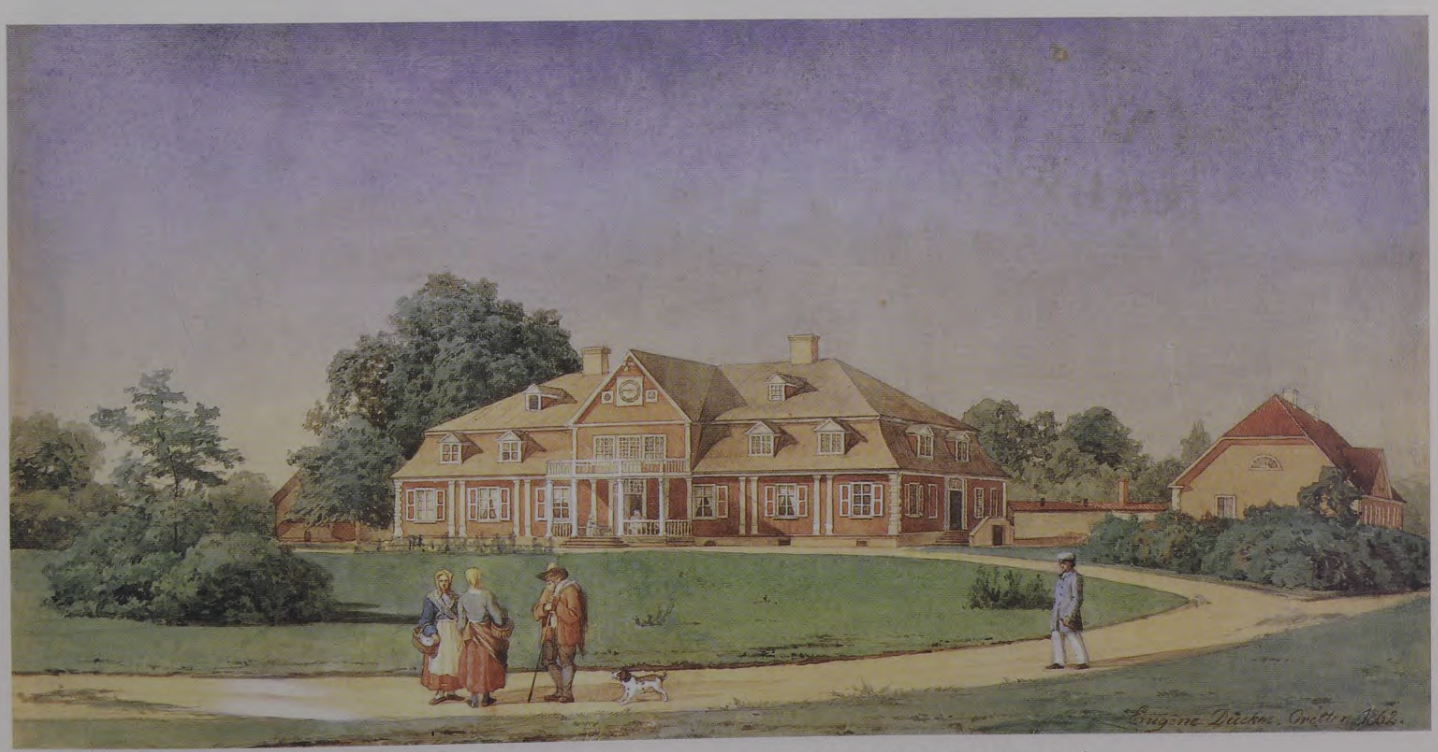

Skats uz Ungurmuižas pagalmu ar kungu māju un Veco skolu. E. Dīkers, 1862. g.
Blick zum Hof Orellen mit dem Herrenhaus und der Alten Schule. E. Dücker, 1862.

Ungurmuižas zemju robežu plāns. 1891. g. kopija no 1883. g. kartes.

Grenzkarte der Ländereien von Orellen, 1891. Kopie der Karte von 1883.

Ungurmuižas apbūves ansambļa kopskats. J. K. Broce, 1794. g.
Gesamtansicht des Gebäudeensembles in Orellen. J. Ch. Brotze, 1794.

unmündigen Kinder des weiland Herr Kammerherrn Johann von Campenhausen (Treiden). 1830–1851. — 3. apr., 120. l.

Acta Eines Kaiserlichen Rigaschen Landgerichts in Tutel-Sachen der unmündigen Kinder des weiland Rigaschen Herrn Kreisrichter Leonhard Balthasar Baron Campenhausen. 1852.–3. apr., 333. l.

Acta des Rigaschen Landgerichts in Tutel-Sachen des Balthasar Baron Campenhausen. 1879. — 3. apr., 613. l.; 1870–1882. — 3. apr., 502. l.

[38] LVVA, 112. f.

Par fon Kampenhauzenu ģimeni Cēsu zemes tiesas fondā glabājas šādas lietas:

S-r. Excellence d. H. Geheimen-Rath und Ritter Baron von Campenhausen contra d. H. Majorn Friedrich von Foll in pcto Debiti. 1772. — 1. apr., 88. l.

Acta in Sachen des Ziegelstreichers Fedor Iwanow wider d. H. Capitaine Baron von Campenhausen. 1810. — 1. apr., 349. l.

Acta Eines Kaiserlichen Wendenschen Landgerichts in Executionssachen des Herrn Ordnungsmeisters Baron von Campenhausen wider den Herrn dimit. Kreisrichter Collegien Assessor G. von Palmstrauch. 1846. — 1. apr., 594. l.

Acta des Wendenschen Landgerichts in Vormundschaftssachen für die unmündigen Kinder des weiland Herrn Kreisrichters Leonhard Balthasar Baron von Campenhausen. Bd. 1. 1852. — 1. apr., 617. l.

Acta des Wendenschen Landgerichts in Klageforderungssachen Fedor Lukjanov Bistrin wider den Herrn Theophil Baron von Campenhausen. 1854/1858. — 1. apr., 623. l.

Acta des Wendenschen Landgerichts in Klagesachen des Braunschweigschen Untertans, Sattler Gesellen August Stark contra den H. Theopil Baron von Campenhausen pcto Debiti und Mißhandlung. 1858/1860. — 1. apr., 662. l.

Acta des Wendenschen Landgerichts in Tutel-Sachen und Curatel–Sachen für die Kinder des weiland Theopil Baron von Campenhausen. 1864. — 1. apr., 852. l.

Acta des Wendenschen Landgerichts in Vormundschaftssachen für die unmündigen Kinder des weiland Herrn Kreisrichters Leonhard Balthasar Baron von Campenhausen. Bd. 2. 1852–1871. — 1. apr., 896. l.

Acta des Wendenschen Landgerichts in Klagesachen des Eduard Baron von Campenhausen wider Gutzeitschen Erben. 1884/1885. — 1. apr., 1279. l.

[39] AFCO, 36 K. B. fon Kampenhauzena dienasgrāmatas no 1723. līdz 1730. gadam kā pielikums publicētas: *Campenhausen H. v.* Freiherr Balthasar von Campenhausen: 1689–1758.–Riga, [s. a.].–T. 1.–S. 298–352. (Beiträge zur Geschichte des Geschlechts der Freiherren von Campenhausen. Beitrag 2.)

[40] LVVA, 4060. f., 1. apr., 1000. l.

[41] AFCO, 56 F.

[42] LVVA, 4060. f., 1. apr., 988. l., 5. lp.

[43] Turpat, 6999. f., 13. apr., 1619. l.

[44] Šo muižu B. fon Kampenhauzens nopirka 1729. gadā.

[45] AFCO, 35 F.

[46] Annotation, was ich zu allerley Gebäude auf Kuhdum und Orellen noch für Sort von Holtz nöhtig habe. Ao 1731. — LVVA, 4060. f., 1. apr., 1000. l., 108.–123. lp.

[47] Turpat, 112.–113. lp.

[48] AFCO, 36 K.

[49] LVVA, 4060. f., 1. apr., 1000. l., 25.–32. lp.

[50] Turpat, 7348. f., 1. apr., 23.a l.

[51] AFCO, 36 K.

[52] Turpat.

[53] Turpat.

[54] Turpat, 33 F, 70 K.

[55] LVVA, 4060. f., 1. apr., 992., 1000. l.; 1100. f., 14. apr., 402. l.

[56] AFCO, 36 K.

[57] LVVA, 1100. f., 14. apr., 402. l., 9. lp.

[58] AFCO, 70 K.

[59] Turpat, 33 F.

[60] "Ein Buch mit dem Mahler Hinsch. Ao 1752, 1753, 1762." — LVVA, 4060. f., 1. apr., 1000. l., 42.–47. lp.

[61] Turpat, 2932. f., 2. apr., 10. l.

[62] AFCO, 91 F, 91 K, 104 K, 105 F.

[63] LVVA, 4060. f., 1. apr., 1000., 1010., 1011. l.

[64] Weber und Bleich=Buch. Ao 1742, Ao 1746, Ao 1750. — Turpat, 1010. l.

[65] Ao 1756 bis 1764 und 1766. Waß auß dem Haußе gesponnen worden an Heeden, Wolle und Flachs. Spinnbuch von Kudum und Orellen. 1737–1744. — Turpat, 1000. l.

[66]Flachs und Spinnbuch von Orellen und Lentzenhofschen Bauerschaft. 1761–1774. — Turpat.

[67] Orellens Hofs Krugs-Buch 1747, 1752–1759, 1760–1766. Kuddum oder Uppes Krugs–Buch. 1752–1759, 1760–1764. — Turpat, 1011. l.

[68] Turpat.

[69] Butter Buch pro 1752–1754. — Turpat, 1000. l.

[70] Getreide. 1763–76. — Turpat.

[71] Turpat.

[72] Buch von alle Ziegelsteine.. von 1742–1762. Gelöschten Kalck Buch.. 1760–1774. — Turpat.

[73] Eißen Buch, wieviel eingekommen und was davon verbraucht worden. Von 1761–1767. — Turpat.

[74] Ein Buch mit dem Baumeister Müglas Pedo von 1758–1763. — Turpat, 101.–107. lp.

[75] Ein Arbeitsbuch mit Tocko Jahn, der Tischler und auch mit Haina Jurri, der Zimmermann. Ao 1760–1763. — Turpat, 76.–83. lp.

[76] AFCO, 91 K.

[77] Turpat, 104 K.

[78] Nachricht, was auf meinen drei Gütern in mein Wittiben Zeit gebaut und repariert worden. — Turpat.

[79] Annotation, was der Alte Kutscher Hindrich Freytag an Stall Michel im Beyseyn meines Sohns Balthasar und Degelow im Stall und Wagenhaus abgeliefert hat, d: 5. Mart 1761. — Turpat.

[80] Zu des Meister Koch seine Nachricht gebe diesen Aufsatz auf alle Küchen Gerähte. 1771. — Turpat.

[81] Turpat, 220 F.

[82] LVVA, 110. f., 3. apr., 120. l., 80.–95. lp.

[83] Turpat, 1100. f., 14. apr., 400.–401. l.; 4060. f., 1. apr., 990. l.

[84] Turpat, 1100. f., 14. apr., 401. l., 67. lp.

[85] Turpat, 32. lp.

[86] Turpat, 45. lp.

[87] Turpat, 4060. f., 1. apr., 990. l., 34. lp.

[88] Turpat, 218. f., 1. apr., 1097., 1098. l., 3. apr., 383. l.

[89] Turpat, 3. apr., 383. l., 16. lp.

[90] Turpat, 50.–55. lp.

[91] Turpat, 1679. f., 194. apr., 292. l.

[92] Turpat, 2748. f., 1. apr., 92. l.

[93] Turpat, 93. l.

[94] AFCO, 838.

[95] LVVA, 1677. f., 14. apr., 355. l.

[96] Turpat.

[97] Turpat, 1679. f., 80. apr., 37. l.

[98] Turpat, 8.–9. lp.

[99] Turpat, pielikums.

[100] Turpat, 1630. f., 1. apr., 76. l., 213. lp.

[101] Turpat.

[102] AFCO, 833.

Geschichte des Gutes Orellen nach den Archivurkunden

Pārsla Pētersone

Der Gebäudekomplex zu Orellen, der ein beachtenswertes Kulturdenkmal Lettlands ist, legt heute noch ein glänzendes Zeugnis von den Leistungen der Architektur in der ersten Hälfte des 18. Jhs. in Livland ab; es kennzeichnet die Lebensansicht, den Geschmack und den Schönheitssinn seiner Zeit. Einblicke in die Vergangenheit kann hier – je nach Interessenlage – sowohl ein Tourist als auch ein Heimatkundler oder ein Kunsthistoriker gewinnen. Für eine tiefere und allseitige Deutung des Entstehens und der Entwicklung des Ensembles ist aber eine umfassende gemeinsame Forschungsarbeit von verschiedenen Fachleuten nötig, und in diesem Erkenntnisprozeß sind Antworten auf viele Fragen in den Archivurkunden zu finden. Im Blick auf überlieferte Archivalien ist Orellen eine erfreuliche Ausnahme unter den Gutshöfen Lettlands: Dank dem Eifer der Mitglieder der Familie von Campenhausen, Urkunden sorgfältig zu sammeln und für die Nachwelt zu erhalten, sowie dem Schicksal, welches das Familienarchiv vor der Vernichtung durch Kriege und vor dem Zahn der Zeit geschützt hat, ist eine Fülle von inhaltlich reichen und vielseitigen Urkundenquellen uns überliefert. Der größte Teil des Archivs der Familie von Campenhausen befindet sich in Deutschland und ist als Depositum dem Archiv des Herder-Instituts Marburg[1] zur Verwahrung gegeben, die Urkunden aber, die die lettische Regierung bei der Umsiedlung der Familie 1939 nicht freigab, werden im Historischen Staatsarchiv Lettlands (Latvijas Valsts vēstures arhīvs – LVVA)[2] aufbewahrt. Eine besondere Gruppe der Schriftquellen zur Geschichte der Familie von Campenhausen und Orellen bilden im LVVA die Urkunden aus den Beständen verschiedener Institutionen, die vormals auf dem Territorium Lettlands bestanden haben; ihre Herkunft ist mit der Teilnahme der Familienmitglieder an den gesellschaftlichen Vorgängen ihrer Zeit, mit der Lösung verschiedener politischen, administrativen, rechtlichen und wirtschaftlichen Fragen verbunden.

Besitzer von Orellen im 14.–18. Jahrhundert

Die verschiedenen Urkunden zum Kauf, Verkauf und Verpfändung des Eigentums, die über den Wechsel der Gutsbesitzer vom 14. bis 18. Jh. berichten, haben mehrere Historiker erforscht und zusammengefaßt. Schon im 18. Jh. hat Andreas Killani die Urkunden, die das Eigentumsrecht bestätigen, studiert; sein Manuskript über die Gütergeschichte Livlands wird im Historischen Staatsarchiv Lettlands aufbewahrt.[3] Nach einiger Zeit wurde das Thema von Heinrich von Hagemeister[4] und L. von Stryk fortgesetzt.[5] Ein wertvoller Gewinn für die Forscher der Gütergeschichte Livlands ist der von Hermann von Bruiningk und Nikolaus Busch im Jahre 1908 herausgegebene Band der livländischen Güterurkunden, wo die Urkunden über die Verlehnung, Verpfändung, Verschenkung, den Kauf und Verkauf von livländischen Gütern in der Zeitspanne von 1207–1545 veröffentlicht sind.[6] H. von Bruiningk verfaßte auch den zweiten Band, der die Zeit von 1545–1561 umfaßte, aber es gelang ihm nicht, seine Arbeit zu edieren; das Manuskript befindet sich im LVVA.[7] Darin enthalten sind zwei Karten der Güter Kudum und Orellen: "Stoor Roops Gebiet Kudums Håff och Bönder"[8] – entworfen von Oloff Qvist und "Groß Roopß Gebiet, Orellen Håff och des Bönder"[9] von Christian Harsteen.

Die ältesten Urkunden und Kopien über den Kauf, Verkauf u. ä. des Gutes Orellen sind auch in dem von Helene Juliane von Straelborn – der zweiten Gemahlin Balthasar von Campenhausens – im Jahr 1761 zusammengetragenen Band[10] erhalten, der 340 Seiten umfaßt und sich im Archiv der Familie von Campenhausen befindet.

Anhand der alten schriftlichen Quellen kann man die Geschichte des Gutes Orellen seit Ende des 14. Jh. verfolgen. Die Verlehnungsurkunde[11] des Erzbischofs Johann von Wallenrode vom Jahre 1399 vermittelt, daß neunzehn Dörfer des Gutes Urele zum Schloßgebiet Rosenbeck gehört haben. 1421 wurden die späteren Ländereien des Gutes Orellen vom Besitztum des Schlosses Rosenbeck abgeteilt und an Kersten von Rosen verkauft.[12] Fortan existierte das Gut Orellen als eine selbständige administrativ-wirtschaftliche Einheit. 1463 erwarb Bartoldo Rostierve (Rostigerve)[13] das Gut in seinen Besitz, von ihm ging es durch Heirat in die Hände der Familie Ungern über, die Orellen bis zur Mitte des 17. Jhs. behielt. Auf die Familie Ungern ist auch die lettische Benennung des Gutes "Ungurmuiža" zurückzuführen. 1641 besaß Otto Ungern Orellen, danach sein Schwager Otto Essen, der 1683 das Gut an Heinrich von Wolfenschildt veräußerte.[14] 1688 wurde Leutnant Hans Georg Leyon[15] Eigentümer von Orellen; bereits vor einigen Jahren hatte seine Familie das Gut Kudum gekauft.[16] Im Laufe der folgenden Jahrhunderte hatten beide Gutshöfe einen gemeinsamen Besitzer und allmählich wurden ihre Wirtschaften vereinigt. Nach dem Tode des Leutnants Hans Georg Leyon erbte sein Sohn, der schwedische Offizier Hans Georg Leyon, der mit Magdalena Elisabeth von Bülow verheiratet war, die Gütern. Während des Nordischen Krieges ging die Familie zugrunde: Hans Georg Leyon fiel in der Schlacht bei Lesnoi; auch seine beiden Kinder starben.[17] Die Witwe von Leyon heiratete in zweiter Ehe den General Ludwig Nikolaus von Hallart. Nach langwierigen Erbschaftsauseinandersetzungen und mehreren Gerichtsverfahren wurde von dem russischen Justizkollegium am 26. Mai 1726 das Näherrecht der Frau von Hallart auf die Güter Kudum und Orellen anerkannt.[18]

1728 erstand Balthasar von Campenhausen, der zu dieser Zeit noch Generalmajor und Landrat war, beide Güter. Im Besitz seiner Nachkommen blieben Orellen und Kudum für die ganze Zeit ihres Bestehens. Die Mitglieder dieser Familie bebauten und gestalteten ihren Gutshof liebevoll bis zur Umsiedlung der Deutschbalten im Jahr 1939.

Familiengeschichtliche Urkunden

Es gibt mehrere Forschungsarbeiten zur Geschichte der Familie von Campenhausen, für die Urkunden aus dem Familienarchiv, Memoiren und Zeugnisse der Zeitgenossen ausgewertet worden sind. Mehrere Monographien sowie Erinnerungen sind auch veröffentlicht. Jedoch bergen viele Urkunden des Historischen Staatsarchivs Lettlands eine Anzahl bisher unbekannter Daten, die für

die Forschung der Geschichte der Familie von Campenhausen von Belang sind. Am Ende des 18. Jhs. begann Friedrich Konrad Gadebusch als einer der ersten mit der Forschung der Genealogie der baltischen Ritterschaft. Wie es die Briefe von F. K. Gadebusch an Johann Christoph von Campenhausen vom 2. März und 28. August 1778, die im LVVA zu finden sind, bezeugen,[19] hat sich der Historiker auch in die Geschichte der Familie von Campenhausen vertieft. Die Forschungsergebnisse hat der Autor in seinem Werk "Geschichte des Livländischen Adels" in 18 Bänden zusammengefaßt; eine Kopie dieser Arbeit aus dem 19. Jh. ist im Bestand der Livländischen Ritterschaft des LVVA erhalten.[20] Ausführliche Biographien der Familie von Campenhausen sind im Band 5 zu finden.[21] Für den Stammvater der livländischen Linie der Familie hält der Autor den vormaligen Bürgermeister von Riga (1509–1512) Johann Camphusen, der 1512 schon verstorben war[22] und sich im Gedächtnis der Rigenser hauptsächlich als Stifter von "Campenhausens Elend" erhalten hat. Der Autor schildert in seinem Werk die Lebensläufe der Familienmitglieder, die im 17. Jh. in Schweden gelebt haben, betrachtet das Ankommen von Johann Herman von Campenhausen in Riga und seine Tätigkeit hier am Ende des 17. Jh., stellt die Kindheit, Ausbildung, militärische Laufbahn und das persönliche Leben des späteren Besitzers von Orellen dar. Die Bände Nr. 12,[23] 15,[24] und 16[25] enthalten Kopien mehrerer für diese Arbeit benutzter Urkunden.

Genealogische Auskünfte über die Familie von Campenhausen enthält auch die Urkundensammlung von August Wilhelm Buchholtz "Materialien zur Personenkunde Rigas und der Baltischen Provinzen".[26] Ihr Kernstück – die vom Autor erarbeiteten genealogischen Tafeln – wird heute in der Akademischen Bibliothek Lettlands, in der Abteilung für Manuskripte und seltene Ausgaben, aufbewahrt; in den Archivakten sind aber die sogenannten "Belege" zu diesen Tafeln geordnet: verschiedene Urkunden und Abschriften der Urkunden, kleine Drucksachen, Ausschnitte aus Zeitungen und Zeitschriften mit Auskünften verschiedenen Inhalts zur Geschichte einer beträchtlichen Anzahl baltischer Familien. Nach dem Tode von A. W. Buchholtz ist die Sammlung ergänzt worden und umfaßt nun die Zeit von 1601–1939. Die Akte mit Urkunden und Materialien zur Familiengeschichte von Campenhausen enthält eine von A. W. Buchholtz entworfene Ahnentafel, Anzeigen über Verlobungen und Vermählungen der Familienmitglieder, Glückwünsche zu Jubiläen, aus der Presse ausgeschnittene Trauerbotschaften, Nekrologe u. a.[27]

Vierundzwanzig Ahnentafeln der Mitglieder der Familie von Campenhausen über die Zeitperiode 1641–1932 sind in der Sammlung "Baltische Adelsgeschichte" eingeordnet.[28] Die dreiundzwanzig Bände des Bestandes enthalten historische Daten und genealogische Tafeln, genauer gesagt, in den Jahren 1939 und 1940 in Berlin gemachte Fotokopien der Ahnentafeln von 263 deutschbaltischen Familien. Die Grundlage dieser Sammlung bildet das Werk von Moritz Johann von Wrangel "Eine besondere Sammlung adelsgeschichtlicher Notizen, den in Livland immatriculierten Adel betreffend", das der Autor dem Archiv der Livländischen Ritterschaft vermacht hat. Später haben verschiedene Historiker diese Sammlung durch neue Eintragungen, die chronologisch bis zum Jahr 1939 reichen, ergänzt.

Eine beträchtliche Anzahl von genealogischen Materialien befinden sich in der Archivsammlung "Urkunden adeliger Familien".[29] In zwölf Registern sind hier Urkunden aus dem vormaligen Kurländischen Landesarchiv geordnet, die das Historische Staatsarchiv Lettlands im Jahre 1971 vom Archiv zu Merseburg/Deutschland zurückerhalten hat. In den letzten beiden Registern[30], in denen Urkunden aus den "Bestandresten" zusammengebracht sind, sind auch Materialien zur Geschichte der livländischen Ritterschaft enthalten. Fünf Akten dieses Bestandes[31] liefern verschiedene Auskünfte über die Familie von Campenhausen. Hier findet man den Briefwechsel von F. K. Gadebusch mit den Familienmitgliedern über seine Arbeit an der *"Livländischen Geschichte"* und die Probleme bei der Forschung der Familiengeschichte; es gibt auch Berichte über den Militärdienst mehrerer Familienmitglieder, genealogische Auskünfte und Tafeln über die Zeit von 1492–1933, Unterlagen zu Ordensverleihungen und anderen Auszeichnungen, mehrere Testamente und Nekrologe sowie eine Anzahl von Briefen an Verwandte und Freunde; es sei hier der Briefwechsel zwischen Dorothea von Campenhausen, geb. von Keyserlingk, und Baron C. von Engelhardt, sowie dem damaligen Amtmann des Gutes Orellen – J. Thomson, als auch ihrem Schwager Christoph von Campenhausen in bezug auf Erbschaftsangelegenheiten u. a. Fragen aus den Jahren 1836 und 1837 erwähnt.

Materialien aus dem Bestande der Livländischen Ritterschaft[32], die in sechs Registern geordnet sind, bieten Informationen über die Geschichte der Familie von Campenhausen. Es sei hier jedoch vermerkt, daß während des II. Weltkrieges diese Sammlung große Verluste erlitten hat. Die Forschungsarbeit wird auch dadurch erschwert, daß in den Bestandsregistern oft keine Güter und Familien benannt werden und die Urkunden dem sog. "summaren Prinzip" nach – einfach als "Güterurkunden", "Güterrevisionen", "Livländische Ritterschaft" u. ä. geordnet sind. Im Register Nr. 5 des Bestandes findet man neben anderen Materialien des Livländischen Landratskollegiums Urkunden mehrerer Dutzend adeliger Familien in alphabetischer Reihenfolge geordnet, darunter auch "Acta des Livländischen Landrats-Collegiums betreffend die zum Livländischen Indigenatsadel gehörige Familie der Barone Campenhausen".[33] Hier sind Urkunden aus dem Ende des 19. und Anfang des 20. Jhs. gesammelt – Geburts-, Trau- und Totenscheine, sowie Bescheinigungen über das Eigentumsrecht.

Von großem Wert für die Forschung der Genealogie der Familie von Campenhausen und der Geschichte des Gutes Orellen sind die Archivbestände verschiedener Gerichtsbehörden, von denen das Livländische Hofgericht[34] als eines der bedeutendsten zu nennen ist. Die Dokumente des Hofgerichts umfassen die Zeit von 1604 bis 1889. Im Hofgericht mußte man Kauf- und Verkaufsverträge von Immobilien sowie Akten über ihre Verpfändung beglaubigen lassen. Hier wurden auch Testamente, Akten über die Erbteilung und andere Materialien ähnlichen Inhalts aufbewahrt. Leider hat auch dieser Bestand während des letzten Krieges sehr gelitten. Mehrere Archivalien, die die

Erbschaftsangelegenheiten der Familie von Campenhausen betreffen und in einem Verzeichnis aus der Vorkriegszeit aufgeführt sind, sind heute leider nicht mehr vorhanden. Die vorhandenen Schriftstücke stammen vorwiegend aus dem 19. Jh., z.B. "Lorenz von Campenhausen, dessen Erben betreffend"[35] (1856), "Adele Baronesse Campenhausen, Adjudication des Nachlasses"[36] (1872).

In einer größeren Anzahl sind die Akten des Rigaer Landgerichts[37] und des Wendenschen Landgerichts[38] überliefert. Auch in diesen Institutionen wurden Verträge über den Kauf, Verkauf und Verpfändung von Immobilien sowie Erbschaftsantritt und Ausstellungen von Vollmachten registriert. Erbteilungen werden in diesen Akten recht ausführlich widergespiegelt. Es kommen auch Verfahren von Übertragungen der Vormundschaft und Stiftung und Verwaltung von Familienlegaten u. ä. vor.

Urkundliche Auskünfte über die Wirtschaft und das Gebäudeensemble zu Orellen

Der Gutshof Orellen – dieser uralte Besitz der Familie von Campenhausen – ist in der Literatur und den Memoiren der Nachkommen zu einem Symbol für die Einheit der Familie, den häuslichen Frieden und das harmonisch Schöne geworden, aber es gibt bis jetzt keine umfassenden Forschungen über dieses bedeutende Architektur- und Kunstdenkmal Lettlands. Die wichtigste Informationsquelle für Kunsthistoriker und Architekten sind die erhaltenen Gebäude, aber bei der Erläuterung von Tatsachen und Problemen ist den Zeugnissen, die die Archivurkunden geben, eine große Bedeutung beizumessen.

1. Urkunden Balthasar von Campenhausen betreffend

Die wichtigsten Informationen über die Anfänge der Gestaltung von dem Gebäudeensemble auf dem Gutshofe Orellen im 18. Jh. geben uns die im Familienarchiv in Marburg erhaltenen Kalender-Tagebücher Balthasar von Campenhausens[39] und die Wirtschaftsbücher des Gutes, die sich teilweise auch im Historischen Staatsarchiv Lettlands befinden.[40] Balthasar von Campenhausen machte regelmäßig Notizen in sein Tagebuch, fast jeden Tag; hier kann man auch Auskünfte über seinen Dienstablauf und verschiedene Ereignisse im Familienleben finden. In den Tagebüchern sind nicht nur die durchgeführten, sondern auch die geplanten Arbeiten vermerkt, und man kann nicht immer feststellen, ob das Geplante auch verwirklicht worden ist; aus diesem Grund muß man diese Informationen behutsam auswerten.

Kauf von Orellen

Nach dem Nordischen Krieg übte Balthasar von Campenhausen im Auftrag des russischen Zaren und der Regierung verschiedene diplomatische Tätigkeiten aus. Die Rückkehr in das friedliche Leben ließ ihn an die Stabilisierung der materiellen Lage der Familie und die Anschaffung von neuen Grundbesitzen denken. Ein besonderer Anstoß dazu war die Tatsache, daß die Güter im estnischen Teil Livlands – Randen, Walguta und Neu-Tennasilm, die der Vater Balthasar von Campenhausens besessen hatte, zur Zeit des Nordischen Krieges von der russischen Regierung enteignet waren. Zwar durfte Balthasar von Campenhausen nach dem Kriege auf diese

Kungu māja pagalma ainavā, skats uz dienvidrietumiem. Foto, 1925. g. Kat. 5. 23.
Herrenhaus in der Hoflandschaft, Blick nach Südwesten. Foto, 1925. Kat. 5. 23.

Güter zurückkehren, aber nur als Pächter von Staatseigentum. Bei den Erwägungen über die Anschaffung von Eigentum in Erbbesitz fiel die Auswahl auf die Güter Orellen und Kudum.

Die Tagebucheintragungen bezeugen, daß Balthasar von Campenhausen freundschaftliche Beziehungen zu General von Hallart, auf Grund ihres gemeinsamen Dienstes, unterhalten hat. So ist am 16. Juni 1725 die Abfahrt von Hallart aus St. Petersburg notiert. Eine spätere Eintragung, die da lautet: "geschrieben ... an Generalin Hallartin wegen ihr proces, dasz sie gewinnen wirdt," zeugt davon, daß B. von Campenhausen, wenn er auch Frau Hallart in ihrem Rechtsverfahren wegen des Näherrecht auf die Güter Orellen und Kudum nicht direkt geholfen hat, so doch gut informiert war. Aus dem Tagebuch erfahren wir auch, daß Balthasar von Campenhausen das Gut Orellen, bevor er es kaufte, bereits in Augenschein genommen hatte: Im Juli 1726 war er dort mit der Besitzerin des Gutes für zwei Tage zusammengetroffen. Nach einigen Monaten, am 27. März 1727, schrieb er: "Ist der General Hallardt abends umb 11 uhr auf Wolmarshoff gestorben." Zum zweiten Mal kam Balthasar von Campenhausen nach Orellen am 9. Oktober 1727 und hatte ein ganz bestimmtes Ziel im Auge: "Nach Orellen mit der Generalin gereyszt und die Güter Kudum und Orellen von ihr gehandelt." Wahrscheinlich verliefen die Verhandlungen erfolgreich, denn nach zwei Wochen war auch der Kaufpreis, der für die Güter gefordert wurde, bekannt: "Geschrieben an Völkersahm .. das Kudum mir bey 8800 Rthr. würde stehen kommen.." Die Kauf- und Verkaufssache der Güter Orellen und Kudum nahm ihren Verlauf, und am 7. November 1727 notierte Balthasar von Campenhausen in sein Tagebuch: "An Völkersahm geschrieben und ihm wegen Taxirung der Güter [Orellen und Kudum] gebethen." Schon zwei Wochen nach Besitznahme dieser Güter gab er am 30. September 1728 seiner Frau Margaretha Liliengreen, die auf dem Gute Randen wohnte, Anweisungen zur Einrichtung des Gutes Kudum. Die Anschaffung des Eigentums wurde durch den am 15. August 1728 geschlossenen Kauf- und Verkaufsvertrag bekräftigt[41], der im Archiv der Familie von Campenhausen aufbewahrt wird. Der Kaufpreis betrug 7700 Rthlr. Alb., und einige Tage später – am 20. August stellte die Witwe von Hallart eine Quittung über den Empfang der ersten Anzahlung – 596 Rthlr. Alb. aus.[42] Aus dieser Summe wurden die Bauernschulden im Betrage von 140 Rthlr. Alb. beglichen und für das Gutsinventar bezahlt: für das Vieh – 274 1/2 Rthlr Alb., für 82 1/2 Lofe Roggenaussaat – 41 1/4 Rthlr Alb., für 100 Lofe Gerste zur Saat – 62 1/2 Rthlr Alb., für 100 Lofe Hafer zur Saat – 33 1/4 Rthlr Alb., für 1 Lof Leinsamen und 1 Lof Buchweizen zur Saat – 1 1/2 Rthlr Alb.

Aus der Zeit, da Balthasar von Campenhausen Orellen als seinen Besitz erwarb, stammt wahrscheinlich auch die axonometrische Zeichnung des Gutszentrums – "Prospect des Guthes Orellen"[43] mit dem Situationsplan der Gebäude und einer Erläuterung, in der die Ausmaße der Gebäude und die Entfernungen von einem Gebäude bis zum anderen angeführt sind. Der Plan ist undatiert; es gibt auch keine Unterschrift des Autors. Womöglich ist die Herkunft des Plans auf die Taxation des Gutes Orellen im Jahre 1727 zurückzuführen; es könnte als eine Beilage zum Kauf- und Verkaufsvertrag oder später als eine Ausgangsstufe für die Errichtung des neuen, bis heute teilweise erhalten gebliebenen, Gebäudeensembles – gedient haben.

Anfänge der Gestaltung des neuen Gutszentrums

Nach der Besitznahme von Orellen und Kudum wandte sich Balthasar von Campenhausen unverzüglich den wirtschaftlichen Umgestaltangen zu. Die Wohn- und Wirtschaftsgebäude, die er gekauft hatte, befriedigten die Anforderungen des neuen Eigentümers warscheinlich nicht, und er nahm die Errichtung eines neuen, seinem Geschmack entsprechenden, Gutsensembles in Angriff. Zuerst mußte er sich entscheiden, wo der Haupthof errichtet werden sollte – auf Kudum oder Orellen. Am 6. Juli 1730 wurde der Beschluß gefaßt, "daß der Hof auf Orellen und nicht auf Cudum gebaut werden soll." Da Balthasar von Campenhausen sich zu dieser Zeit vorwiegend in Moskau aufhielt, wurden die Arbeiten von dem Gutsverwalter Dolle beaufsichtigt. Mehr oder weniger ausführliche Anweisungen für die zu verrichtenden Arbeiten wurden regelmäßig auch der Frau Balthasar von Campenhausens auf dem Gute Randen gegeben, so z. B. hat er am 1. Oktober 1730 in sein Tagebuch notiert: "Geschrieben an meine Frau, daß ich den Abriß von Orellen erhalten, auch ihr meine Meinung wegen den Bau geschrieben." Eine Eintragung ähnlichen Inhalts stammt aus dem 22. Oktober: "Geschrieben an meine Frau, wie sie mit Dolle verfahren sollte und waß sie diesen Winter wegen den künftigen Bau auf Orellen zu besorgen hätte.."

Im Tagebuch von Balthasar von Campenhausen aus dem Jahr 1730 spiegeln sich die Verwicklungen seiner Dienstlaufbahn, die erlittenen Mißerfolge und Sorgen um die Zukunft wieder. Als Kaiserin Anna Joanowna den russischen Thron bestieg, wurden die Hofintrigen und die Zugehörigkeit Balthasar von Campenhausens zum Lager der Opposition Ursache für seine Entlassung aus dem Dienst. Es bestanden für ihn keine Aussichten auf Verbesserung seiner materiellen Lage, und bald wurde klar, daß es kaum eine Möglichkeit gab, weiterhin das Gut Randen zu bewirtschaften. Die Aufzeichnungen vom 5. Dezember 1730 stellen B. von Campenhausens Ansichten und seine Beurteilung der Lage dar: "..Was fehlet uns, wann wir auch nur Cudum und Orellen alleine hätten, wofür wir ja dem Herrn zu danken schuldig sind. Ernähret Gott Manche, die nur drei Haken in Arrende haben, wie dann uns nicht, denen er ein Stück Land gegeben? Erhalten wir Randen, ist gut, so kannst Du ruhiger leben, als wann du noch in diensten stündest. Wredehagen[44] und das Haus Petersburg kann ja verkauft werden, die Schulden zu zahlen, und haben doch genug."[45]

1731 wurde Balthasar von Campenhausen in Orellen seßhaft und befaßte sich aktiv mit der Lösung der praktischen Fragen. Leider sind die Kalender-Tagebücher aus diesem Jahr nicht überliefert, obwohl die Informationslücken zum Teil durch das Notizbuch, wo die nötigen Holzmaterialien für die Bauten in Orellen und Kudum aufgeführt sind, geschlossen werden.[46] In dem kleinen, in einem Papierdeckel eingebundenen Heft ist für jedes geplante Gebäude eine einzelne Seite bewilligt; hier sind sowohl die nötige Anzahl von Balken als auch ihre Ausmaße notiert. Vorwiegend sind diese Notizen als

Voranschläge zu betrachten: "Zu der Neuen Herberge ist nöhtig, wann die alte Diehle und Lage noch taugen un gebraucht werden können..", "Balcken zu den Krug bey Libert..", "Balcken zu die Riehe bey Neu Kuhdum..", "Zu den Neuen Stall ist noch nöhtig mit Wagenhauß..", "Zu den alten Stall von Orellen nach Kudum transportiren, ist nöhtig..", "Daß alte Hauß von Alt-Kudum zu transportiren, ist an Balcken nöhtig..", "Zu der alten Klette von Orellen nach Kudum zu transportiren..", "Zu den großen Zaun und Thor ist nöhtig auf Orellen..", "Zu Badstube, Brau- und Brennhaus ist noch nöhtig..", "Der Kuhdumsche Krug bey Lentzenhof..", "Die Mühle auf Neu Kuhdum..", "Die Neue Riehe auf Orellen..", " Die Neue Klette auf Orellen..", "Der Neue Viehstall auf Orellen..". Der Bau mehrerer anderer Gebäude war anscheinend auf eine spätere Zeit verschoben; sie waren noch nicht in Anschlag gebracht, und im Heft kommen nur die Benennungen dieser Gebäude vor: "Der Eyßkeller auf Orellen", "Hand Klette auf Orellen", "Fasel Hauß auf Orellen", "Zu einer Neuen Mühle auf Orellen", "Die Maltz Riehe auf Orellen", "Stall für die Bauern ihre Pferde bey der Riehe auf Orellen", "Volks Badstube auf Orellen". Eine erfreuliche Ausnahme sind die sehr wichtigen Angaben bezüglich der Holzmaterialien, die für den Bau des neuen Herrenhauses nötig waren. Zum Unterschied zu anderen Gebäuden hat der Bauherr auch die im Gebäude bereits eingebauten Materialien aufgezählt, es werden Zahl und Länge der Balken für verschiedene Baukonstruktionen angeführt. Nach einer sorgfältigen Analyse der Eintragungen kann man feststellen, daß 1731 der Rohbau schon fast fertig war; Balken waren nur noch "zu den Dielen oder Boden, zur Bindung des Daches, zum Oberdach-Sparren, zu den Frontispis"[47] nötig. Das Erbauungsjahr des Herrenhauses ist durch die Aufzeichnung Balthasar von Campenhausens in seinem Tagebuch vom 6. August 1732 präzisiert: "In das neue Große Hauß eingezogen, der Allmächtige Gott! gebe mir und allen Nachkommen deinen Seegen in daßselbe und behüte es aus Gnaden für allem Unglück und uns für allen Sünden!"[48]

Die Tagebuchnotizen berichten auch von den Handwerkern, die bei den Bauten in Orellen gearbeitet haben. Es sind hier mehr als zehn finnische Teichgräber und ein Teerbrenner, der in Finnland mit Hilfe des in St. Petersburg wohnhaften Justizkollegienassessoren und späteren Schwagers von B. von Campenhausen – J. von Hagemeister – verdingt wurde, erwähnt. Mehrere von den in diesem Jahr in den Dienst genommenen Handwerkern blieben in Orellen nur für eine Saison, viele andere blieben für eine längere Zeit. Für die Errichtung der Gebäude wurden auch Handwerker und die leibeigenen Bauern aus den von der Familie von Campenhausen gepachteten Gütern in Estland – Randen und Pantifer herangezogen. Ein überliefertes Heft, worin Balthasar von Campenhausen Verträge mit dem russischen Zimmermann Uljan eingetragen hat,[49] gibt an, welche Gebäude zu bauen sind, was der Meister für seine Arbeit erhalten soll und was er schon erhalten hat. Der Lohn wurde sowohl in Geld als auch in Naturalien gezahlt. So sind z. B. am 16. November 1738 dem Baumeister Uljan und seinen vier Gehilfen für den Bau einer "Handkleete" (Geräte- und Sachkammer) 7 Rthlr. Geld, 6 Lofe Roggen, 1 Lof Maltz, 1½ Lof Grütze, ½ Lof Erbsen, 2 Lißpfund Saltz, ½ Lof Hanf zur Saat, 2 Stofe Branntwein, 2 Pfunde Toback, 1 Külmet gebeuteltes Roggenmehl und 3 Pfund Butter versprochen. Sollte die Arbeit gut und rechtzeitig gemacht werden, kämen dem Meister noch zusätzlich 1 Külmet Bohnen und 40 Stück Heringe zu. Außer der schon erwähnten Kleete sollte der Baumeister in diesen Jahren auf dem Gute einen Ochsenstall und eine Riehe (Korndarre) bauen und die Mühle instandsetzen sowie eine Korndarre und einen Kornspeicher auf dem Gesinde "Schupel" und das Wohnhaus für den Hofschmied Parker errichten.

Ende der dreißiger Jahre waren auf dem Gute Orellen die unentbehrlichsten Bauten aufgeführt, und die erste Periode der Gestaltung des neuen Gutshofsensembles war zum Abschluß gekommen. Das bestätigt auch das Hakenrevisionsprotokoll vom Jahr 1738: "Der Hof, wie auch zur Wirtschaft gehörige Gebäude sind alle neu erbaut; Mühlen – eine, welche aber gantz alt und baufällig; Ziegelbrand zur Hoffes Nothdurft".[50]

Die Tagebucheintragungen aus der Bauzeit der Gutsgebäude berichten auch von großen Veränderungen im persönlichen Leben Balthasar von Campenhausens – 1733 starb seine Frau Margaretha Liliengreen und am 5. August 1736 schloß er die zweite Ehe mit der 28jährigen Helene Juliane von Straelborn. Am 31. August kam Balthasar von Campenhausen mit seiner jungen Frau nach Orellen.[51] Von größerer Bedeutung aber – sowohl für das Leben des Gutsbesitzers selbst als auch für die Gutswirtschaft – war die Veränderung in seiner Laufbahn. 1741 wurde Elisabeth Petrowna Kaiserin von Rußland, und das ermöglichte Balthasar von Campenhausen, an den Hof zurückzukehren und seinen Staatsdienst fortzusetzen. Am 18. März 1742 verließ er Orellen, um nach Moskau zu fahren, wo ihm der Rang eines Generalleutnants verliehen und er zum Gouverneur von Finnland ernannt wurde; nach Hause konnte er erst im August 1742 zurückkehren. Kurz danach, schon am 19. Oktober, begab er sich nach St. Petersburg; die Gutswirtschaft wurde für eine Zeit von mehr als einem Jahr der Verwaltung seiner Frau überlassen. Erst 1744 wurde ihm die Rückkehr nach Orellen in Aussicht gestellt: "Den 16. Jan. waren Ihro Kayserl. Mayt. im Senat und resolvirten aller Gnädig, mich nach hause zu laßen, vor meine gehabte Kosten und Mühe mir das gut Lentzenhof donirt, in Meiner Stelle zu Gouverneur wurde der Gen.-Lieut. Fürst Georg Repnin ernannt."[52] Am 14. März 1744 traf Balthasar von Campenhausen in Orellen ein; sein neuer gesellschaftlicher Stand und die Hoffnung auf eine gesicherte Zukunft dienten als Antrieb, verschiedene Umbauten und Neugestaltungen zu planen.

Zeugnisse von den Umbauten 1747–1753

Beim weiteren Studium der Kalender-Tagebücher Balthasar von Campenhausens kann man umfangreiche Belege zu den in der Mitte des 18. Jhs. in Orellen ausgeführten Um- und Neubauten finden.[53] Diese Informationen werden wesentlich durch eine große Anzahl von Ausgabenbüchern und Quittungen der Meister und Handwerker über empfangene Zahlungen bereichert, die sich in dem im Herder-Institut deponierten Familienarchiv[54] und im Historischen Staatsarchiv Lettlands befinden.[55]

Den Tagebuchaufzeichnungen nach wurden größere oder kleinere Instandsetzungssarbeiten und bauliche Veränderungen an den Gutsgebäuden beinahe ununterbrochen

durchgeführt. 1747 wurde auch der Umbau des vor fünfziehn Jahren errichteten Herrenhauses in Angriff genommen. Die kurzen und oft lakonischen Eintragungen geben uns Informationen sowohl über den Anfang und Ablauf der Bauarbeiten, über die Handwerkermeister, die daran teilgenommen haben, als auch über den allmählichen Einzug der Gutsherren in die renovierten Räume. Am 30. November 1747 notierte Balthasar von Campenhausen in sein Tagebuch: "Kahm der Rosenbecksche Zimmermann Christopher Gerwerth hieher und nahm die Arbeit an, das Große Hauß neu zu decken und alles zu repariren, auch Zimmer oben zu machen und bekommt vor alles 200 Rthlr...", im August 1749 aber: "Den 19. Aug. wurde der Zimmermann Gewerth mit das oberste Dach von Großen Hause fertig,"[56] und am 31. Oktober 1750: "Nachdem alles fertig war, zog ich in meine fertige Zimmer ein.." Die Umbauten und Renovierungsarbeiten am Herrenhause wurden noch fortgesetzt, denn erst am 30. Januar 1751 "bezog der Hofmeister Herold die neue Kammer oben im Hause" und am 30. Oktober desselben Jahres die Töchter des Gutsbesitzers "ihr neues Zimmer".

Die erwähnten Urkunden liefern auch umfangreiche und interessante Informationen über die Handwerker, die in der Mitte des 18. Jhs. auf dem Gute Orellen gearbeitet haben. So nahm der Zimmermann Gerwerth vom 30. November 1747 bis zum Herbst 1754 nicht nur an der Instandsetzung des Herrenhauses teil, sondern errichtete auch den Gartenpavillon und fertigte zwei große Gartenpforten an. Laut Quittung, die der Meister am 11. Januar 1754 ausgestellt hat, erhielt er für seine Arbeit 374 Rthlr. Alb.[57] Der Umbau und die Vervollkommnung der Wasserversorgungsanlage wurde in der Mitte des Jahrhunderts von den polnischen Teichgräbern durchgeführt; die nötigen Holzmaterialien wurden von polnischen Arbeitern unter Leitung von Ivan Bulatoff besorgt. Einen Teil der nötigen Metallerzeugnisse kaufte Generalleutnant von Campenhausen in St. Petersburg, die anderen stellte der Hofschmied Engelbrecht Knast her.[58] Die große Uhr, die am Frontispiz des Herrenhauses angebracht wurde, hatte man beim Wolmarschen Uhrmacher Philip Metzke bestellt.[59] Die Notizen im Tagebuch sowie die vielen Rechnungen geben reichlich Auskunft über die vielfache Tätigkeit des Malers Georg Dietrich Hinsch aus Lemsal. In Orellen traf er am 24. April 1750 ein und arbeitete hier bis zum Jahre 1762.[60] Am 3. Juli 1749 kam der Müller Markus nach Orellen, um hier eine neue Mühlenschleuse zu errichten. Zur gleichen Zeit bauten mehrere Handwerker den Mühlendamm und errichteten ein neues Mühlengebäude.

Im November 1757 ging Generalleutnant Balthasar von Campenhausen seinen Dienstpflichten in St. Petersburg nach, – fortan schweigt sein Tagebuch über Haushalts- und Wirtschaftsfragen; er starb am 28. Februar 1758.

Als ein Zeugnis von Uneigennützigkeit und Wahrung der Familienehre und Traditionen gilt die im Historischen Staatsarchiv Lettlands erhaltene Originalurkunde, ausgestellt am 6. Januar 1746 von Balthasar von Campenhausen, bezüglich der Aussetzung eines Legats von 2000 Rthlr. an das "Campenhausens Elend" in Riga.[61] Etwas später, am 11. März, kündigte er regelmäßige Zustellung bestimmter Mengen von Lebensmitteln für die Bewohnerinnen der Stiftung an. Die Schenkungsbedingungen besagten, daß "Campenhausens Elend", das "zu ewigen Zeiten" auf dem Gutshofe der Familie von Campenhausen Neu-Tennasilm verbleiben und mit diesem Gute gesichert werden sollte, von dem genannten Kapital eine jährliche Rente von 6% beziehen soll. Diese Mittel reichten aus, um 1748 auf dem Gelände des Konvents zum Heiligen Geiste ein neues zweigeschossiges Gebäude für "Campenhausens Elend" zu errichten. Verwicklungen in bezug auf die regelmäßigen Rentenzahlungen entstanden nach dem Übergang des Gutes Neu-Tennasilm in Besitz anderer Familien; in die Lösung dieser Frage sollte sich sogar der Rigaer Rat einschalten.

2. Wirtschaftsdokumente von Helene Juliane von Campenhausen, geb. von Straelborn

An der Planung und Führung der Wirtschaft auf dem Gut Orellen nahm auch Helene Juliane von Campenhausen, geb. von Straelborn, teil. Wie ihr Ehemann notierte auch sie ihre Beobachtungen und Vorhaben regelmäßig in die Kalender-Tagebücher[62], führte und schrieb verschiedene Rechnungen, schloß Verträge mit Meistern und Handwerkern ab.[63] Vermutlich gab es eine Pflichtenteilung zwischen den beiden Eheleuten: Die Frau kümmerte sich um die Gutswirtschaft, für die Bausachen aber war der Gutsherr selbst zuständig. Aus den von der Frau Straelborn geführten Rechnugsbüchern der Weber und Bleicher aus den Jahren 1742, 1746 und 1750,[64] wo registriert wird, welche Bauern auf dem Gutshofe gearbeitet, was sie für den Gutshof geleistet und wieviel sie an Lohn erhalten haben, spricht besondere Sorfalt un sogar Pedanterie. Ähnliche Informationen enthalten die "Spinnbücher" für das Jahr 1737 und die "Wolle- und Flachs-Spinnbücher" für 1757–1765 und 1766[65] sowie Bücher, wo das von den Bauern auf Orellen und Lentzenhof 1762–1774 gesponnene Flachs registriert ist.[66] Auch die Einkünfte aus den Wirtshäusern (Krügen) des Hofes wurden genau aufgezeichnet. Im Archiv haben sich die "Krugsbücher" des Gutes Orellen aus den Jahren 1747, 1752–1759 und 1760–1766 und die des Hofes Kudum für die Zeit 1752–1759 und 1760–1764 erhalten[67] sowie das Buch, wo das Einkommen aus dem Verkauf von Branntwein 1761–1771 registriert ist.[68] Einen Überblick über die Zahl der Kühe und die Menge der auf dem Hofe produzierten und verbrauchten Butter gewähren die "Butter-Bücher" aus den Jahren 1752–1757 und die Bücher, wo der Verbrauch von Butter 1752–1754 registriert ist.[69] Die "Getreide-Bücher" enthalten genaue Register über die Menge des ausgesäten und geernteten Getreides in der Zeit 1763–1776.[70] Ebenso genau sind auch alle Bestellungen an die Schuster, – Basilius Schwartz in Wenden 1756–1760 und 1765–1767, Berens – 1761 u. a., und an den Schneider Morck 1760–1764 u. a. – niedergeschrieben.[71]

Nach dem Tode ihres Mannes führte Helene Juliane von Straelborn auch die Rechnungen der Ziegel- und Kalkbrennereien, wobei sowohl die Mengen der erzeugten Produktion als auch ihr Verbrauch und das Einkommen von dem Verkauf der Erzeugnisse notiert wurden.[72] Einen Überblick über die Metallerzeugnisse, die für verschiedene Gutsbedürfnisse hergestellt wurden, bieten die von der Gutsbesitzerin geführten Einkommens- und Ausgabenbücher von Eisen aus den Jahren 1761–1767.[73] Aus diesen Rechnungen erfahren wir, daß jährlich in Riga eine

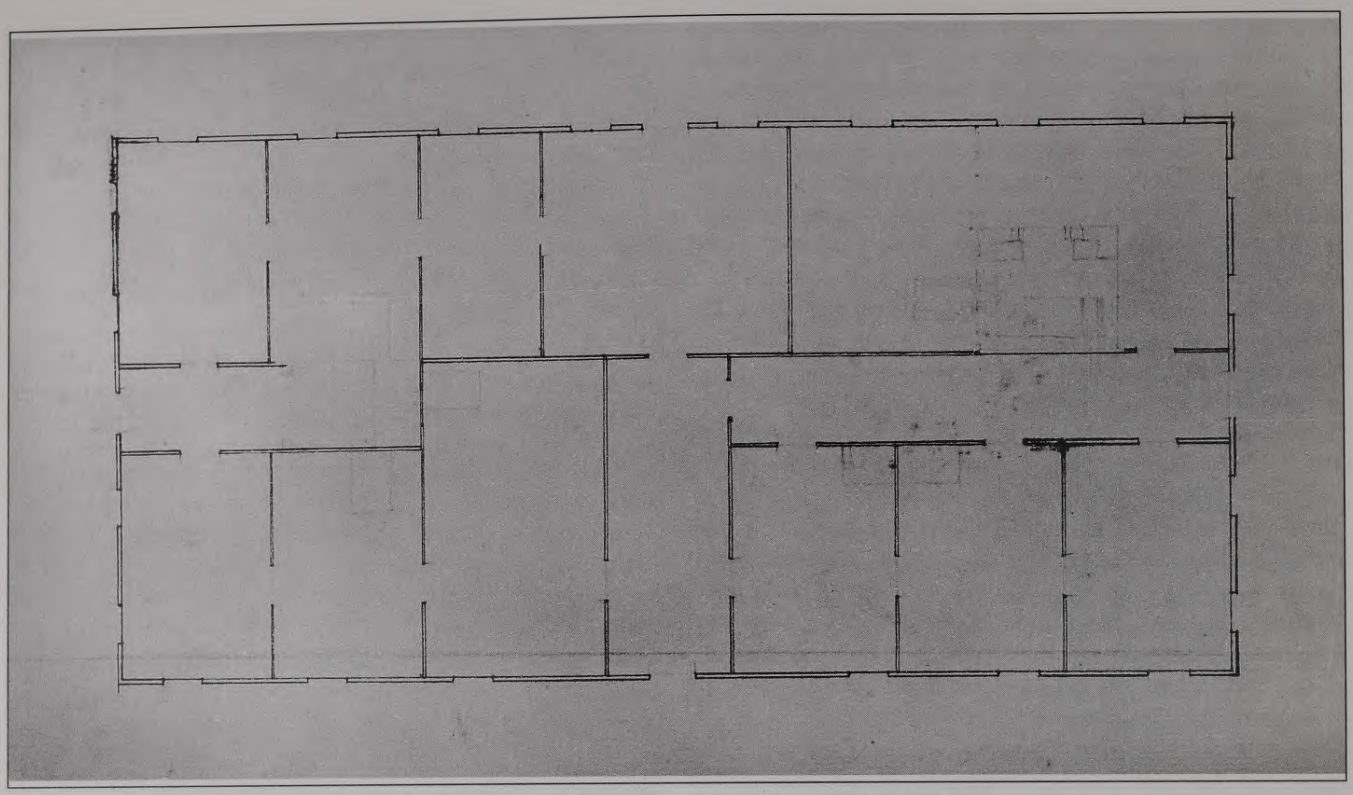

Kungu mājas plāns. H. J. fon Kampenhauzena (?), ap 1762. g. Kat. 5. 3.
Grundriß des Herrenhauses. H. J. von Campenhausen (?), um 1762. Kat. 5. 3.

bestimmte Menge Eisen gekauft wurde, woraus der Hofschmied die nötigen Gegenstände schmiedete.

Das Abrechnungsbuch mit dem Zimmermann Müglas Pedo[74] zeugt davon, daß schon Anfang des Jahres 1758 die Gutsbesitzerin selbst Verträge mit den Handwerkern schloß. Der genannte Baumeister kam am 15. Januar nach Orellen und arbeitete hier vier Jahre lang – bis zum Oktober 1762. Es sind sowohl die durchgeführten Arbeiten als auch die Zahl der Arbeitstage und der Lohn dokumentiert. Eine Notiz besagt, daß 1761 der Zimmermann Pedo aus dem Gesinde Müglas auf eigenen Wunsch nach Krikes-Gesinde gezogen ist. Eine andere Urkunde ähnlichen Inhalts – das Abrechnungsbuch mit dem Tischler Jahn Tocko und dem Zimmermann Jürri Haina[75] – gibt Auskunft über die Tätigkeit der beiden Handwerker auf dem Gute Orellen vom 13. März 1760 bis zum November 1763.

Während ihrer Witwenschaft nahm Frau Helene Juliane von Straelborn zuerst den Bau der Familienkapelle in Angriff. Eine Tagebucheintragung bezeugt, daß die Arbeiten zur Ebnung und Einrichtung des Kapellenberges im Herbst 1758 begonnen wurden.[76] Zusätzliche Arbeiter sollten eingestellt werden, und am 4. Oktober notierte sie in ihr Tagebuch: "An Kapitän Bock schreiben und ihn um sechs starke frische Esthen bitten, die den Weg zum Kapellenberg planieren könnten." Gleichzeitig wurde auch an die für die Kapelle nötigen Baudetails gedacht, und am 11. Januar 1759 "kahm Kleinschmidt Stubbe mit sein Jungen nach Orellen, an der Begräbnis Thüre zu arbeiten." Zusammen mit ihm sollte auch der Hofschmied Engelbrecht Knast arbeiten. Mit den Mauerarbeiten konnte man zwar erst im Frühjahr beginnen, und die Notitz vom 24. Mai informiert über den Abschluß dieser Arbeiten. Die Tagebuchaufzeichnungen und Rechnungen spiegeln auch den weiteren Ablauf der Bauarbeiten wider: Die Ausstattung des Innern, die Anfertigung und Bemalung des Wappens u. ä.

Die Notizen im Tagebuch von Helene Juliane von Straelborn, weitere Instandsetzungen und Umbauten der Gutsgebäude betreffend, sind ziemlich spärlich. Mehrere von ihnen berichten über die Arbeiten im Herrenhause; so heißt es am 16. Februar 1762: "Habe mit dem Zimmermann Köler veraccordirt, die 4 Gast Zimmer Thüre neue Ständer zu setzen und 2 Zimmer die Fußboden zu legen, davor zahle ihm in 2 Terminen 10 Rthlr..." Die langjährige Verbindung des Tischlers Jahn Koddar, der schon an dem Bau des Herrenhauses teilgenommen hatte, mit Orellen weist die Notiz vom 6. Mai 1774 nach: "Kam der alte Kodder, bey die neue Fenster Rahmen zu arbeiten im Großen Hause." Bis zum 18. Juni hatte der Meister "die Fenster Rahmen geendigt und hatt 12 Fenster Luchten verfertigt"; Rahmen für fünf andere Fenster hatte ein anderer Tischler angefertigt. Im Archiv der Familie von Campenhausen sind auch zwei Verträge der Gutsbesitzerin mit den Hofschmieden erhalten.[77] Der erste wurde am 29. September 1767 mit dem auf dem Gute Orellen schon seit 1746 in Dienst stehenden Engelbrecht Knast geschlossen und schrieb neue Bedingungen vor, und zwar: "Von nun an muß er vor seine Wohnung 6 Rthlr. Alb. geben, dahingegen bezahle ich alles, was er vor mich zu arbeiten hat." Der andere Vertrag – mit dem jungen Schmied Eberhardt – stammt aus dem Jahr 1774. Gegen einen Mietsbetrag von 6 Rthlr. Alb. jährlich stellte ihm das Gut die Schmiede mit allen Werkzeugen sowie ein kleines Haus mit Garten zur Verfügung. Auch er erhielt für alle Erzeugnisse, die er für den Gutshof anfertigte, eine Bezahlung.

Die vollkommenste Übersicht über alles, was die Witwe Balthasar von Campenhausens zur Verbesserung und

Erhaltung der Gutsgebäude in Orellen geleistet hat, verschafft uns aber die von ihr Ende der sechziger Jahre des 18. Jhs. angelegte Liste "Nachricht, was auf meinen drei Gütern in mein Wittiben Zeit gebaut und repariert worden."[78] Der Bericht ist sehr anschaulich abgefaßt: Die geleisteten Arbeiten sind chronologisch geordnet und für jeden Gutshof einzeln registriert.

Auskunft über die Gutswirtschaft gibt auch das von Helene Juliane von Straelborn am 5. März 1761 aufgestellte Verzeichnis des Stallinventars.[79] Man erfährt, daß die Gutsbesitzerin über 13 Wagen, 4 Schlitten, verschiedene Decken, besondere Pelze für Schlitten, Kissen u. a. verfügt hat. Ähnliche Informationen enthält das von ihr im Jahre 1771 abgefaßte Verzeichnis des Kücheninventars, wo Geräte aus Zinn, Kupfer, Messing, Eisen, Gußeisen, Fayence, Ton und Holz registriert sind.[80]

Die Tagebücher und Wirtschaftsrechnungen von Helene Juliane von Straelborn und dem Generalleutnant Balthasar von Campenhausen gelten als die chronologisch dichtesten und vollkommensten Schriftquellen zur Erforschung der Baugeschichte und der Gestaltung des Gebäudeensembles in Orellen. Die Vorgänge des folgenden Jahrhunderts werden durch die Archivunterlagen nur episodenhaft und spärlich dokumentiert.

3. Orellen am Ende des 18. und Anfang des 19. Jahrhunderts

Nach dem Tode von Helene Juliane von Straelborn im Jahre 1775 erbte ihr Sohn Balthasar von Campenhausen die drei livländischen Güter – Orellen mit Kudum und Lentzenhof. Dank seiner guten Bildung, den Fähigkeiten und dem gesellschaftlichen Stand seines Vaters eröffneten sich ihm Möglichkeiten einer erfolgreichen Laufbahn: Er war Landrat, Vizegouverneur und Zivilgouverneur von Livland und wurde 1797 zum Mitglied des dirigierenden Senats Rußlands ernannt. Der vielen Dienstpflichten wegen sollte er sich in der Hauptstadt des russischen Reichs aufhalten; für seinen Gutshof Orellen blieb keine Zeit übrig. 1797 wurde Orellen an den Kreishauptmann, Kapitän Karl Friedrich von Brümmer verpachtet. Aus dem Pachtkontrakt, der im Familienarchiv aufbewahrt wird,[81] erfahren wir, daß der Pächter gegen einen jährlichen Pachtzins von 3500 Rthlr. fünf Jahre lang alle auf Orellen vorhandenen Immobilien und Mobilien, d. h. Gebäude, Vieh, Einrichtungsgegenstände und Hausgeräte mit der Verpflichtung, alles in einem guten Stande zu erhalten, gebrauchen konnte.

Einblick in die Gutswirtschaft, Gebäudeeinrichtung und Innenausstattung des Herrenhauses gewährt das dem Pachtvertrag beigefügte Inventarverzeichnis. Ein Teil des Inventars – Vieh, Getreide für die Saat, Einrichtung der Branntweinbrennerei – war auch taxiert; die vom Pächter verursachten Verluste sollten bei der Rückgabe des Gutes dem Besitzer zu den festgestellten Preisen ersetzt werden. In das Verzeichnis waren alle Geräte, die sich in der Branntweinbrennerei, Bierbrauerei, Bäckerei, im Waschhause, in der Milchkammer, Kornkammer, im Eiskeller und in den übrigen Kellern befanden, sowie Mobilar des Herrenhauses mit teilweiser Angabe seiner Plazierung aufgenommen.

Das letzte Viertel des 18. Jhs. erbrachte nichts Neues in der Gestaltung des Gebäudeensembles. Es wurden keine

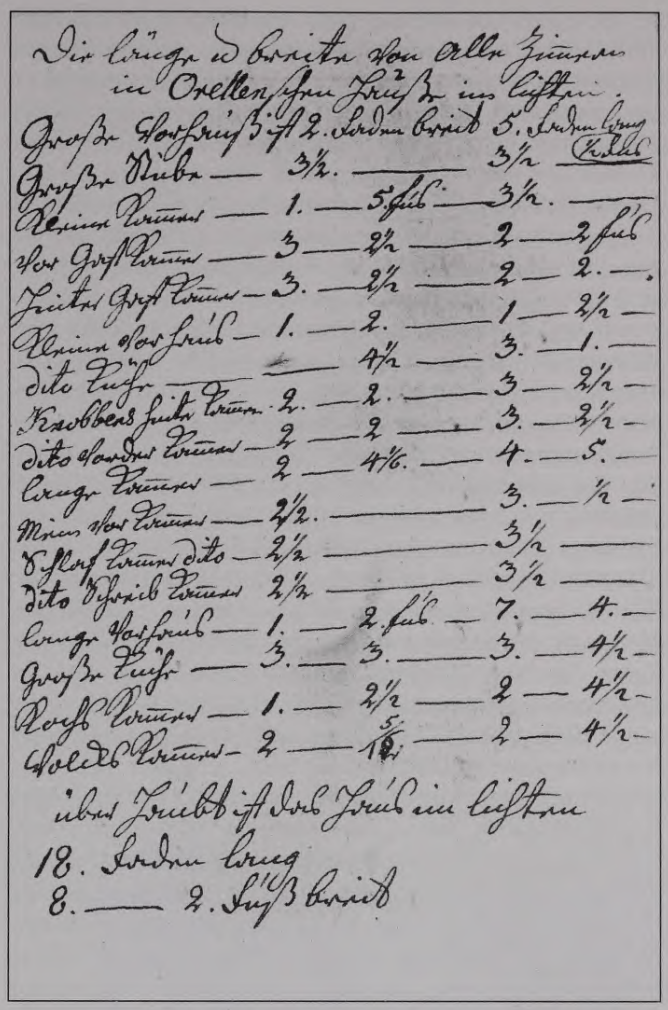

Kungu mājas telpu specifikācija un izmēri. H. J. fon Kampenhauzena, ap 1762. g. Kat. 5. 4.

Spezifikation und Ausmaß der Räume im Herrenhaus. H. J. von Campenhausen, um 1762. Kat. 5. 4.

bedeutenden Neubauten aufgeführt, und an den vorhandenen Gebäuden, obwohl sie sorgfältig gepflegt und rechtzeitig renoviert wurden, war schon die immer schwerer werdende Last der Jahre zu spüren. Der Prozeß der Verbesserung von Gutshöfen und der Errichtung von steinernen Herrenhäusern, der zu dieser Zeit anderswo in Livland seinen Anfang nahm, berührte Orellen nicht. Im Vergleich zu anderen Gutshöfen, die der Senateur gekauft oder von der Familie von Campenhausen geschenkt bekommen hatte, blieb Orellen "zweitrangig". In dem von Balthasar von Campenhausen am 19. Dezember 1799 errichteten Testament[82] heißt es: "..Nach der besten vieljährigen Erfahrung und Kenntnis (...) schätze ich (...) Orellen, Kudum und Lentzenhof mit Klein Lentzenhof zu 80.000 Rthlr. Alb., weil aber die Gebäude dieser Güther größtentheils sehr alt und baufällig sind, auch da Inventarium auf selbigen nur unbedeutend ist, so werden in diesen Rücksichten 10.000 abgeschrieben und sie mithin nur zu 70.000 Rthlr. angeschlagen. Wesselshof aber (...) schlage ich (...) an zu 58.000 Rthlr, (...) da auf Wesselshof bei weitem die größte und schönste, fast prächtige Wohnung, die besten Wirtschaftsgebäude, das größte Inventarium, ein vollständiges Ameublement und complette häusliche Einrichtung, meist wohlhabende Bauern usw."

Nach dem Tod Balthasar von Campenhausens am 12. Juli 1800 erbte sein Sohn Hermann von Campenhausen Orellen, Kudum und Lentzenhof. Vermutlich investierte er und seine Frau Dorothea von Campenhausen, geb. Gräfin Keyserlingk, beträchtliche Mittel in die Wirtschaft des Gutes Orellen und sorgten sich viel um die Instandsetzung der Gebäude. Einblick in seine Tätigkeit geben auch die nach dem Tode Hermann von Campenhausens ausgestellten Urkunden. Ihre Herkunft ist auf die Bestrebungen seiner Witwe, den Wert des Gutsinventars festzustellen, und die in Wirtschaft und in die Bauten investierten eigenen Mittel wiederzugewinnen, zurückzuführen. Da die Ehe von Dorothea von Keyserlingk kinderlos war, erbte das Gut Orellen ihr Schwager – der Besitzer des Gutes Wesselshof – Christoph von Campenhausen; nach dem Trauerjahr sollte die Witwe das Gut verlassen. 1837 und Anfang 1838 folgte ein reger Briefwechsel zwischen der Witwe, dem Amtmann von Orellen J. Thomson, dem Neffen der Gräfin – dem Grafen Theodor Keyserlingk in Mitau –, dem Bevollmächtigten der Witwe, dem Besitzer von Sehlen, Landrat Carl Johann Hermann von Engelhardt und dem künftigen Besitzer des Gutes Orellen, Christoph von Campenhausen. Die im Historischen Staatsarchiv Lettlands erhaltenen Briefe,[83] – fast ein halbes Hundert – deren Gegenstand vorwiegend Rechtsfragen des Nachlasses sind, spiegeln die vorgebrachten Meinungen wieder, erteilten Ratschläge und hegen Wünsche. Es sei hier bemerkt, daß in den Verhandlungen sowohl über die investierten Mittel die Rede ist als auch über den Inventarwert des Gesamteigentum, das die drei Gutshöfe Orellen, Kudum und Lentzenhof bilden. Mit Hilfe von Unterlagen gelang der Beweis, daß die Witwe während der dreißig auf dem Gute Orellen verbrachten Jahre aus ihren eigenen Mitteln für Bau und die Instandsetzung der Gebäude und für Zuwendungen an Bauern 6604 Rbl. Silber aufgewendet hat. Im Herbst 1837 wurde auch die Taxation des Gutsinventars vorgenommen:

Getreide, aller Art –	3372 Rbl. Silber
Vieh — auf allen drei Gutshöfen –	2349 "
Kupferne Geräte –	1370 "
Eiserne und hölzerne Geräte sowie Möbel –	1191 Rbl. 92 Kop.
	8282 Rbl. Silber 92 Kop.[84]

In den Briefen handelt es sich mehrfach um die Aufstellung einer Liste des Gutsinventars mit der Taxation einer jeden Position; eine solche Urkunde könnte reiche Informationen sowohl über Gutsgebäude als auch über die Innenaustattung der Räume geben, leider ist es im Laufe der bisherigen Forschungen nicht gelungen, diese Urkunde im Archiv zu finden.

Die Witwe erbte auch die von ihrem Mann hinterlassene Bibliothek. Da Landrat Hermann von Campenhausen sich große Mühe um die Gründung der Gesellschaft für die Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Rußlands gemacht hatte und der erste Präsident dieser Gesellschaft – seit dem Jahre 1834 bis zu seinem Tode – gewesen war, schenkte Gräfin Keyserlingk der Gesellschaft 170 Bände der Bibliothek von Orellen. Diese Tatsache wird durch ein Schreiben C. J. H. von Engelhardts vom 18. Oktober 1836 dokumentiert: "170 Bände und Hefte Livländischer Sachen (...) [gehen] morgen durch eine expresse Fuhre nach Riga (...), mit der Bitte, diese kleine Sammlung dem stellvertretenden Herrn Präsidenten als Geschenk für unsere Gesellschaftsbibliothek (...) zu übergeben. Ich habe die bestmöglichste Auswahl getroffen, auch blieben nur einige Livonica, größtentheils juristischen Inhalts, zurück. Wenn auch nicht alle gewählten Bücher historischen Inhalts sind, so werden sie doch in allgemeiner literärischen Hinsicht einen Platz in unserer Sammlung verdienen, da es nicht außer unserem Zweck sein kann, alles zu sammeln, was die Ostseeprovinzen und auch selbst Rußland (...) betrifft."[85]

Noch während ihres Aufenthaltes in Orellen versuchte die Witwe, Käufer für die Wirtschafts- und Hausgeräte zu finden. Aus einem Brief des Gutsbesitzers von Nabben C. von Sivers, vom 12. August 1837 erfahren wir, daß er "zur Kompletierung seines Gartens" junge Obstbäume und die Baumschule aus dem Orellenschen Garten kaufen wollte.[86] Für den größten Teil des Gutsinventars wurde die Witwe von dem nächsten Gutsbesitzer Christoph von Campenhausen entschädigt, andere Sachen wurden Anfang Dezember 1837 versteigert.[87] Der Amtmann J. Thomson berichtete in seinem Brief an Landrat C. J. H. von Engelhardt am 2. Dezember, daß der Betrag der Auktion etwas über 200 Rbl. Silber sei; ein großer Teil des Inventars sei jedoch noch nicht verkauft.

Nach dem Tod Christoph von Campenhausens am 1. November 1841 erbte sein Sohn, Oswald Hermann Ernst von Campenhausen, Orellen. Seinen Beitrag zur Aufbesserung der Gutswirtschaft und zum Bauwesen auf Orellen weisen die Urkunden aus dem Bestand der Livländischen adligen Güterkreditsocietät nach.[88] Den ersten Kredit eröffnete Ernst von Campenhausen am 3. Juli 1842. Vor der Gewährung des Kredits wurde die Gutswirtschaft eingehend untersucht, – die Qualität der Böden und der Wälder, der Zustand der Bauerngesinde, der Produktions- und Umsatzumfang der Wirtshäuser, Mühlen, Ziegelbrennereien u. ä. wurden geprüft. Aus dem Untersuchungsprotokoll[89] erfahren wir, daß in Orellen wie früher Ziegelsteine erzeugt und Kalk gebrannt wurden, jedoch nur für die Bedürfnisse der Gutswirtschaft; auf dem Gut gab es auch eine Bierbrauerei und eine Branntweinbrennerei. Seit anderthalb Jahren wurde die Gutswirtschaft von Amtmann Theodor Prange geführt; die große Herde, welche 51 Kühe, 4 Stiere und 6 Ochsen zählte, verwaltete Anne Wiecke; den Pflichten des Arbeitsaufsehers ging Martz Ballod nach; als Förster waren bereits fünf Jahre lang Carl Dolch und Jahn Behrsing tätig.

Dem Protokoll ist auch eine Inventarliste der Branntweinbrennerei beigefügt. Informationen über die Bebauung des Gutszentrums gibt das Gebäudeverzeichnis, in dem Gebäude nicht nur aufgezählt, sondern auch kurz bezeichnet werden: Es handelt sich um die Materialien, aus denen die Gebäude erbaut und die Dächer gedeckt wurden, sowie um ein Gutachten über den technischen Zustand der Gebäude. Die meisten Wohn- und Wirtschaftsgebäude waren noch aus Holz. Das im Verzeichnis erwähnte hölzerne, mit Schindeln und Brettern gedeckte, Gebäude erkennt man als das Herrenhaus wieder; desgleichen sind der aus Holz errichtete Kornspeicher, zwei Herbergen, von denen die eine bereits sehr alt und baufällig war, und andere Gebäude aufgeführt. Auf dem Gutshofe gab es nur vier Wirtschaftsbauten aus Stein – einen Pferdestall, gedeckt mit Dachsteinen, einen Schweinestall, eine Küche zum Futterkochen für das Vieh

und das Gebäude, worin die Branntweinbrennerei, Mälzerei und Brauerei untergebracht waren.

Der nächste Besitzer von Orellen – Landrat Balthasar von Campenhausen nahm im Jahr 1891 zum zweiten Mal ein Darlehen von der adligen Kreditsocietät auf; er führte seit 1886 die Wirtschaft in Orellen. Im Laufe von fünfzig Jahren hatten sich die Formalitäten zum Erhalt eines Darlehens nicht geändert; wiederum waren eine Reihe von Dokumenten nötig, wiederum kam eine Kommission unter Leitung des Assessors G. von Vegesack nach Orellen, um den Wirtschaftsstand zu prüfen und ein eingehendes Untersuchungsprotokoll[90] aufzunehmen, in dem die Qualität der Böden ausführlich bezeichnet und alle Gutsgebäude aufgezählt und kurz beschrieben wurden.

Wenn ein Kredit in Anspruch genommen wurde, sollte der Gutsbesitzer auch eine Karte der Gutsländereien der Kreditkommission einreichen. Die älteste bekannte Katasterkarte vom Gut Orellen hat der Landmesser der Livländischen Ritterschaft Wruck aus dem Jahre 1863 entworfen. Zwanzig Jahre später – 1883 – wurde diese Karte nach neuer Vermessungen von R. Müller neugezeichnet, aber im Historischen Staatsarchiv Lettlands ist nur die Kopie dieser Karte, gezeichnet von R. Müller aus dem Jahr 1891[91], erhalten. Diese großformatige Karte umfaßt das ganze Gelände des Gutes Orellen; auf der Karte sind auch Bauernhöfe und Grenzen der Ländereien eingezeichnet. Das Ensemble des Gutszentrums ist sehr anschaulich und genau dargestellt; es informiert sowohl über die Lage der Gebäude als auch über die Planung des Parks und die künstlich angelegten Stauseen.

Aus dem Anfang des 20. Jhs. sind zwei Aufnahmen des Herrenhauses Orellen überliefert, die im Archiv – im Bestand des Rigaer Architektenvereins – aufbewahrt werden. Vermutlich war geplant, diese Fotos in der Zeitschrift des Architektenvereins zu veröffentlichen. Das eine Foto – die Schauseite des Herrenhauses – befindet sich unter der zahlreichen Korrespondenz aus dem Jahr 1906, welche die Herausgabe der Zeitschrift *"Bildende Kunst in den Ostseeprovinzen"* betrifft,[92] das andere zeigt die Gartenfassade des Herrenhauses. Es befindet sich unter den Fotos, die für die genannte Zeitschrift im Jahr 1907 eingesandt wurde.[93]

4. Die Zeit nach dem I. Weltkrieg

Anfang des I. Weltkrieges wurde der Besitzer von Orellen, Balthasar von Campenhausen, von der russischen Regierung im November 1915 nach dem Gouvernement Irkutsk verschickt; er durfte erst am 27. März 1918 nach Hause zurückkehren. Die Truppen der russischen Armee, die während der Kriegsjahre auf Orellen einquartiert waren, hatten die Gebäude bis zur Unkenntlichkeit verwandelt: Der Hof war zu einem Müllhalde verwandelt — voller Abfälle, Lumpen, Gasmasken, zerbrochener Möbelstücke, Glasscherben usw. Die große Uhr am Frontispiz des Herrenhauses war zerschlagen, das Haus zerstört und leer, Fensterscheiben waren eingeschlagen, Fensterrahmen und Türpfosten zerbrochen. Die Zimmer im Dachgeschoß hatten große Schäden erlitten: Wände waren ausgebrochen, das Mobiliar verbrannt. Den Hof und den Dachboden hatte man als Abtritt benutzt. Auch der Gartenpavillon und die Treibhäuser waren völlig zerstört. Die Familienkapelle war aufgebrochen und demoliert, die Grabplatten zerschlagen. Die Anlagen und Geräte der Tischlerei, der Schmiede und der Molkerei waren völlig vernichtet. Einen Teil der Herde hatten die Bauern auf ihren Höfen aufgenommen, das andere Vieh war verlorengegangen.[94]

Die schriftlichen Zeugnisse über diese Verluste, die Bemühungen der Familie von Campenhausen, wenigstens einen Teil des Inventars zurückzubekommen, der mühsame Kampf um die Instandsetzung des Wohnhauses und die Bewirtschaftung des Gutes, ist im Familienarchiv in Deutschland aufbewahrt. Im Historischen Staatsarchiv Lettlands werden im Bestand des Ministeriums für Landwirtschaft Urkunden aus der Zeit vom August 1919 bis Januar 1923 bezüglich der Rückgabe des Gutsinventars an die Besitzerin von Orellen, Lilli von Campenhausen, geb. Löwis of Menar, aufbewahrt.[95] Im Jahre 1919 wurde Orellen von den Bolschewiken nationalisiert. Der Gutsbesitzer, Balthasar von Campenhausen, wurde von ihnen in Wenden erschossen, seiner Frau und Kindern gelang es nach Deutschland zu fliehen. Bald nach Abschaffung der Sowjetmacht, am 22. Januar 1920, richtete der Bevollmächtigte des ermorderten Gutsbesitzers, Hans von Rosen, eine Anfrage an das Ministerium für Landwirtschaft wegen

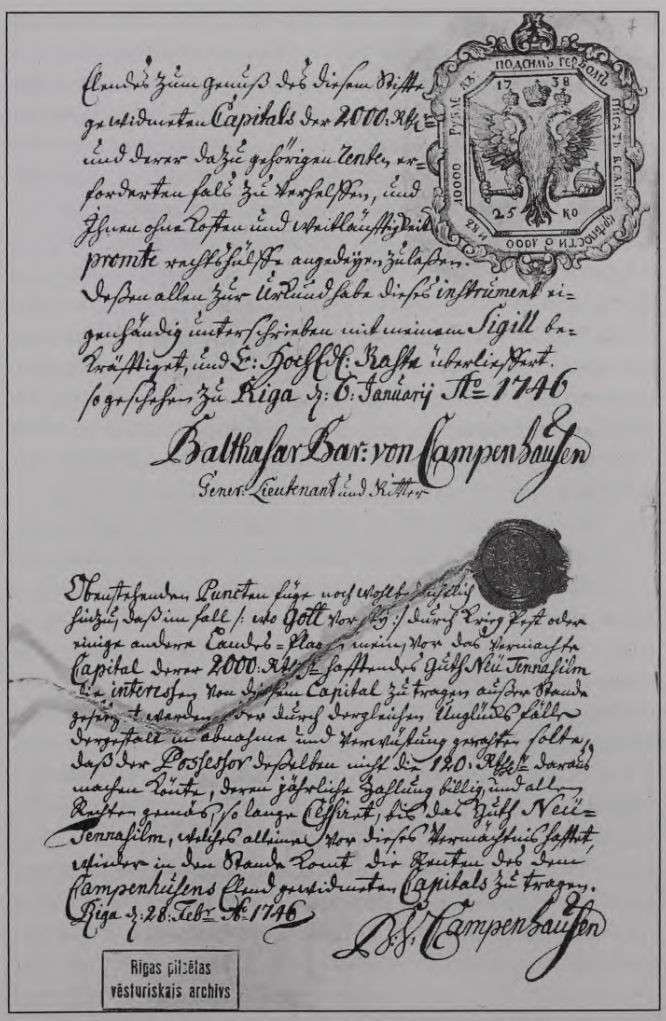

Dokuments par Baltazara fon Kampenhauzena dāvinājumu Kampenhauzena patversmei Rīgā. 1746. gada 6. janvāris. Kat. 1/13./1.

Urkunde über die Aussetzung eines Legats von Balthasar von Campenhausen an das "Campenhausens Elend" in Riga. 6. Jan. 1746. Kat. 1/13. /1.

der Übergabe des Gutes an ihn, denn "Baronin von Campenhausen kehrt nach Lettland zurück, sobald die Beziehungen zwischen Lettland und Deutschland wiederhergestellt sind; dann wird sie auch die Bewirtschaftung der Güter in ihre Hände nehmen."[96] Bis zur Rückkehr der Besitzerin im April 1921 war Herbert von Blankenhagen der eigentliche Verwalter des Gutes Orellen. Er war es, der die Inventarisierung des Gutseigentums und den Kampf um die Zurückerhaltung des verschleppten Inventars begann. Eine Übersicht über den Umfang der Verluste ergeben die 1919 und 1921 aufgestellten Inventarverzeichnisse mit Taxationen einzelner Positionen. In diesen Listen sind sowohl die verschiedenen Wirtschaftsgeräte, das Getreide und Vieh als auch die Möbelstücke des Herrenhauses, den einzelnen Zimmern nach, eingehend aufgeführt.

In den zwanziger Jahren des 20. Jhs. unterlag Orellen – gleich anderen livländischen Ritterschaftsgütern – der Bodenreform durch die Republik Lettland. Auskunft über den Verlauf dieser Reform und ihre Ergebnisse geben Akten der staatlichen Bodeninspektion des Kreises Wolmar beim Ministerium für Landwirtschaft im Blick auf die Zuteilung des Restgutes der vormaligen Besitzerin von Orellen wieder.[97] Am 4. Dezember 1920 stellte der Bevollmächtigte von Lilli von Campenhausen, geb. Löwis of Menar, der geschworene Advokat Friedrich von Samson-Himmelstierna, den Antrag an den Bodeninspektor des Kreises Wolmar auf "Zuteilung des Restgutes an die Erben des Besitzers von Orellen Balthasar von Campenhausen im Gutszentrum mit allen Gebäuden und Gartenanlagen". Die Gemeindeverwaltung erhob keine wesentlichen Einwände gegen die Rückgabe des Gutszentrums an die Erben des vormaligen Besitzers. Bereits im Sommer 1922 erfolgte die Bestandsaufnahme der zum Restgut gehörigen Gebäude.[98] Einen längeren Schriftverkehr und Meinungsaustausch erforderte die Frage über die Erteilung des Eigentumsrechts auf die Wassermühle. Anfangs war vorgesehen, die Mühle zu enteignen und dort eine Jungbauernwirtschaft anzulegen, aber im Bericht des Oberbodenrevidenten M. Mednis an das Bodendepartement des Ministeriums für Landwirtschaft vom 14. September 1923 heißt es: "Die Wassermühle, die sich im Gutszentrum befindet, ist sehr alt. Das Gebäude ist von Stein, aber eine Wand droht sogleich einzufallen, die Bedachung ist völlig verwittert(...) Von den inneren Mühlanlagen gibt es hier zwei Grützengänge und einen Mühlengang für grobes Mahlen. Die Mühlensteine sind völlig verbraucht. Vorwiegend arbeitet die Mühle für Gutshofsbedürfnisse: Sie versorgt das Gutszentrum mit Wasser und treibt Geräte für die Zerkleinerung des Viehfutters an. Der Stall und das sogenannte Schloß sind durch Wasserleitungen mit dem Mühlenteich verbunden. Am Mühlendamm befinden sich eine Wasserröhre, und die Wasserkraft der Mühle treibt das Wasser in die Rohre. Die ganze Anlage der Wasserleitung, – außer der im Herrenhaus, ist noch vorhanden und funktioniert. Auf dem Gutshofe gibt es keinen Brunnen (vormals gab es einen, aber da war niemals ausreichend Wasser, dabei ist der Brunnen während des Krieges völlig eingestürzt), deshalb ist der Mühlenteich mit der ganzen Wasseranlage für den Gutshof unentbehrlich."[99] Es vergingen noch fünf Jahre, bis beide Parteien sich über die Grenzen des Restgutes Orellen einigen konnten; die Korroborationsakte wurde am 6. September 1928 unterzeichnet. Das Restgut der Familie von Campenhausen bildete das ehemalige Gutszentrum und die Wassermühle. Die Gesamtfläche betrug 62,74 ha, Nutzfläche – 58,07 ha, Unland – 4,67 ha. Es wurde auch eine Karte des Restgutes Orellen erstellt.

Nach dem I. Weltkrieg wurde das Herrenhaus nicht mehr bewohnt; die Besitzerin zog in das frühere Verwalterhaus ein und, ungeachtet der spärlichen Mittel, bemühte sie sich, alles zu tun, um die alten Gebäude vor weiterem Verfall zu retten. Im Jahr 1930 gelang es ihr, auch das Interesse des lettischen Denkmalamtes für das Gut Orellen zu wecken. Aus dem Bericht des Architekten P. Ārends[100] ersieht man, daß er sich im Auftrag des Direktors des Denkmalamtes nach Orellen begeben hatte, um den Gartenpavillon in Augenschein zu nehmen und mit der Besitzerin über die Instandsetzung des Pavillons zu verhandeln. Das Dach des Pavillons war unverzüglich zu renovieren, und dazu waren Ls. 200 nötig. Am 10. September 1930 beschloß das Denkmalamt auf seiner Sitzung, daß der Pavillon in Orellen zu schützen ist und bewilligte für ein einfaches Pappdach Ls. 50 unter der Bedingung, daß die Besitzerin selbst zu diesem Zweck ebensoviel Geld dazulegen wird.[101]

Bei der Erörterung der Frage, wie das große Herrenhaus weiterhin zu erhalten wäre, wurden mehrere Möglichkeiten im Blick auf seine Benützung in Betracht gezogen. Eine von diesen Varianten sah vor, hier eine Schule einzurichten. Um das Gebäude zu untersuchen und einen Anschlag der Instandsetzungskosten zu machen, kam im Jahre 1930 Architekt W. Bockslaff nach Orellen. Die Urkunde, die seine Schlußfolgerungen und Empfehlungen zur besseren Erhaltung des Gebäudes enthält, befindet sich im Familienarchiv in Deutschland.[102] Laut dem Kostenvoranschlag von W. Bockslaff waren für die Bauarbeiten Ls. 13.000 nötig. Die Besitzerin verfügte leider nicht über diese Mittel; damals gelang es auch nicht, eine Institution, die an der Instandsetzung und Benutzung des Gebäudes interessiert wäre, zu finden. Die Situation änderte sich nur für kurze Zeit nach dem II. Weltkrieg, als unter der Leitung des Architekten O. Treigūts die Rekonstruktionsarbeiten in Angriff genommen wurden.

Heute ruft das Herrenhaus Orellen wiederum um Hilfe. Es hat sowohl die Modernisierungsbestrebungen seiner Zeit als auch die gefährliche Stufe, in der es nicht einen genügend hohen historischen Wert gewonnen hatte, überstanden. Trotz den Zerstörungen im I. Weltkrieg und den darauffolgenden mehr als fünfzig Jahren, die das Gebäude dem Untergang zuführten, steht das Herrenhaus Orellen noch heute. Die Frage, ob es dem alten Gebäude gelingen wird, eine Rettung in der jetzigen Zeit zu finden, um der Nachwelt erhalten zu bleiben, ist offen.

---

[1] Archiv des Herder-Instituts. Baltikum 400, Archiv der Freiherren von Campenhausen — Orellen (AFCO).

[2] Im LVVA sind diese Urkunden in den Beständen Nr. 4060 (Institut für Geschichte Lettlands) und Nr. 1100 (Urkunden adeliger Familien) geordnet.

[3] LVVA, Best. 4038, Reg. 2, Akte 1184.

[4] Hagemeister H. v., Materialien zu einer Geschichte der Landgüter Livlands.–Riga, 1836.

[5] Stryk L. v. Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Livlands.–Dresden, 1885.–T. 2.

[6] Bruiningk H., Busch N. Livländische Güter Urkunden.–Riga, 1908.–Bd. 1.

[7] LVVA, Best. 7402, Reg. 2, Akte 11–19.

[8] Ebenda, Best. 7404, Reg. 1, Akte 225.

[9] Ebenda, Akte 214.

[10] AFCO, 95 F. "Ein Buch, worinnen alle Dokumenten des Orellenschen Hauses betreffent nach dem befindlichen Register pagniert und abcopigiert stehen. Verfertigt auf Orellen anno 1761".

[11] Bruiningk H. v. Busch N. Livländische Güterurkunden. Bd. 1.–Riga, 1908–S. 526.

[12] Ebenda, I.–S. 409.

[13] Bulmerinkq A. Vier Bücher der Landvogtei der Stadt Riga. I.–Riga, 1923.–S. 142.

[14] Stryk L. v. Beiträge.. T. 2.–S. 183.

[15] AFCO, 95 K.

[16] Ebenda.

[17] Ebenda.

[18] Ebenda, Nr. 56.

[19] LVVA, Best. 1100, Reg. 14, Akte 398, Bl. 5–11.

[20] Ebenda, Best. 214, Reg. 6, Akte 144a.

[21] Ebenda. Dreiundzwanzigstes Hauptstück. Von dem Geschlechte der Herren und Freyherren von Campenhausen.–Bl. 431.–480.

[22] F. K. Gadebusch erwähnt, daß J. Camphusen im Jahr 1492 gestorben ist. Nach sorgfältigen genealogischen Unterzuchungen bestreitet H. J. Böthfüber dieses Datum. Siehe: *Böthführ H. J.* Die Rigische Ratslinie von 1226 bis 1876.–Riga; Moskau; Odessa, 1877.–S. 116.

[23] Kopie des von Balthasar von Campenhausen am 9. Juli 1733 an die Immatrikulationskommission eingereichten Gesuchs. LVVA, Best. 214, Reg. 6, Akte 144a, Bd. 12, Bl. 379–381.

[24] Fragment, exzerpiert aus den vorhandenen Kirchenbüchern des Kirchspiels Saara im Pernauschen Kreise von Johann Heinrich Voigt. Dorpat. Ebenda, Bl. 55.–64.

[25] Von dem Geschlechte der Freyherren und Herren von Campenhausen. Fortsetzung. Ebenda, Bl. 44–48; 928–931; 1121–1125.

[26] Ebenda, Bestand 4011.

[27] Ebenda, Reg. 1, Akte 756.

[28] Ebenda, Bestand 4024, Reg. 1, Akte 17.

[29] Ebenda, Bestand 1100.

[30] Ebenda, Reg. 13, 14.

[31] Ebenda, Reg. 14, Akte 398–402.

[32] Ebenda, Bestand 214.

[33] Ebenda, Reg. 5, Akte 239.

[34] Ebenda, Best. 109.

[35] Ebenda, Reg. 17, Akte 284.

[36] Ebenda, Reg. 16, Akte 76.

[37] Ebenda, Best. 110. Im Bestand des Rigaschen Landgerichts sind folgende Akten zur Geschichte der Familie von Campenhausen erhalten:

Acta des Rigaschen Landgerichts in Sache betr. den Brand der Orellenschen Hofesriege. 1879/1881.–Reg. 1, Akte 3476.

Acta Eines Kaiserlichen Rigaschen Landgerichts in Nachlaßsachen weiland Herrn Majors Pierre Balthasar von Campenhausen. 29. Sept. 1819.–Reg. 2, Akte 278.

Acta Eines Kaiserlichen Rigaschen Landgerichts in Executions Sachen des Herrn Baron Lorenz von Campenhausen wider die verwittwete Juliane Langewitz, geb. Roggenbau. 1829.–Reg. 2, Akte 2073.

Acta Eines Kaiserlichen Rigaschen Landgerichts, betreffend die Vernehmung von Zeugen in Streitsachen zwischen den v. Lilienfeldschen und Campenhausenschen Familien. 1836.–Reg. 2, Akte 2851.

Acta Eines Kaiserlichen Landgerichts in Nachlaßsachen weiland S-er Excellence des Herrn Landraths und Ritters Baron Hermann von Campenhausen (Orellen). 1836.–Reg. 2, Akte 2882.

Acta Eines Kaiserlichen Rigaschen Landgerichts wegen Mortification eines von der Lettischen Distrikt Direktion zum Besten des Herrn Generalconsistoriums Assesor Baron Campenhausen ausgestellte Depositat Scheine. 1839–1840.–Reg. 2, Akte 3074.

Acta eines Kaiserlichen Rigaschen Landgerichts in Sachen des im Wendenschen Kreise belegenen Gutes Wesselshof mit Paulenhof. 1851.–Reg. 2, Akte 4262.

Acta eines Kaiserlichen Rigaschen Landgerichts in Forderungssachen der Ausländer Friedrich Moll, Christoph Kampenlach wider Leopold Baron Campenhausen (Kartenhof). 1862.–Reg. 2, Akte 5491.

Acta des Rigaschen Landgerichts in Sachen betreffend die Ernennung eines Schiedsgerichts zwischen den Herrn Balthasar Baron von Campenhausen, Besitzer des Gutes Kronenberg, und den Arrendator Johann Johks rücksichtlich des Arrendeverhältnisses. 1867.–Reg. 2, Akte 6352.

Acta des Rigaschen Landgerichts in Sachen des Herrn Landrats Ernst Baron Campenhausen wider den Arrendator Eduard Petri zu Uxküll pcto Forderung. 1871.–Reg. 2, Akte 7250.

Acta des Rigaschen Landgerichts in Sachen der Erben der Weiland Baronin Helene von Campenhausen, geb. Stael von Holstein wider Dr. Med. Johannes Plicatus pcto. Forderung. 1871.–Reg. 2, Akte 7315.

Acta des Rigaschen Landgerichts in Sachen betreffend die Constituirung eines Schiedsgerichts in Differenzienssachen zwischen dem Besitzer des Gutes Rodenpois Victor Baron Wolff und dem Verwalter desselben Gutes Balthasar Baron Campenhausen. 1872.–Reg. 2, Akte 7343.

Acta des Rigaschen Landgerichts in Sachen des Rodenpoisischen Hoflagspächters Martin Bullen wider den Baron Campenhausen zu Aahof pcto Debiti. 1876/1877.–Reg. 2, Akte 8512.

Acta des Rigaschen Landgerichts in Sachen betreffend die Immission der dem Campenhausenschen Familien–Legat zuständigen Renten in das Gut Hilhensfehr. 1883.–Reg. 2, Akte 10120.

Acta des Rigaschen Landgerichts in Sachen des Kreisdeputierten Baron Campenhausen wider den Ingenieur Tichomirow. 1888/89.–Reg. 2, Akte 11520.

Acta des Rigaschen Landgerichts in Sachen betr. Adoptation des unmündigen Rudolph Otto Leopold Baron von Campenhausen durch Fräulein Baronesse Leocadie Campenhausen. 1889.–Reg. 2, Akte 11673.

Acta des Kaiserlichen Rigaschen Landgerichts in Tutel–Sachen der unmündigen Kinder des weiland Herr Kammerherrn Johann von Campenhausen (Treiden). 1830–1851.–Reg. 3, Akte 120.

Acta Eines Kaiserlichen Rigaschen Landgerichts in Tutel-Sachen der unmündigen Kinder des weiland Rigaschen Herrn Kreisrichter Leonhard Balthasar Baron Campenhausen. 1852.–Reg. 3, Akte 333.

Acta des Rigaschen Landgerichts in Tutel–Sachen des Balthasar Baron Campenhausen. 1879.–Reg. 3, Akte 613; 1870–1882.–Reg. 3, Akte 502.

[38] Ebenda, Best. 112. Im Bestand des Wendenschen Landgerichts sind folgende Akten zur Geschichte der Familie von Campenhausen erhalten: S–r. Excellence d. H. Geheimen-Rath und Ritter Baron von Campenhausen contra d. H. Majorn Friedrich von Foll in pcto Debiti. 1772.–Reg. 1, Akte 88.

Acta in Sachen des Ziegelstreichers Fedor Iwanow wider d. H. Capitaine Baron von Campenhausen. 1810.–Reg. 1, Akte 349.

Acta Eines Kaiserlichen Wendenschen Landgerichts in Executionssachen des Herrn Ordnungsmeisters Baron von Campenhausen wider den Herrn dimit. Kreisrichter Collegien Assessor G. von Palmstrauch. 1846.–Reg. 1, Akte 594.

Acta des Wendenschen Landgerichts in Vormundschaftssachen für die unmündigen Kinder des weiland Herrn Kreisrichters Leonhard Balthasar Baron von Campenhausen. Bd. 1. 1852.–Reg. 1, Akte 617.

Acta des Wendenschen Landgerichts in Klageforderungssachen Fedor Lukjanov Bistrin wider den Herrn Theophil Baron von Campenhausen. 1854/1858.–Reg. 1, 623.

Acta des Wendenschen Landgerichts in Klagesachen des Braunschweigschen Untertans, Sattler Gesellen August Stark contra den H. Theopil Baron von Campenhausen pcto Debiti und Mißhandlung. 1858/1860.–Reg. 1, Akte 662.

Acta des Wendenschen Landgerichts in Tutel-Sachen und Curatel-Sachen für die Kinder des weiland Theopil Baron von Campenhausen. 1864.–Reg. 1, Akte 852.

Acta des Wendenschen Landgerichts in Vormundschaftssachen für die unmündigen Kinder des weiland Herrn Kreisrichters Leonhard Balthasar Baron von Campenhausen. Bd. 2. 1852–1871.–Reg. 1, Akte 896.

Acta des Wendenschen Landgerichts in Klagesachen des Eduard Baron von Campenhausen wider Gutzeitschen Erben. 1884/1885.–Reg. 1, Akte 1279.

[39] AFCO, 36 K. B. von Campenhausens Tagebücher 1723–1730. Als Beilage veröffentlicht in: Hermann Baron Campenhausen. Beiträge zur Geschichte des Geschlechts der Freiherren von Campenhausen. Beitrag II. Freiherr Balthasar von Campenhausen. 1689–1758. I. Teil.–Riga, o. J.–S. 298–352.

[40] LVVA, Best. 4060, Reg. 1, Akte 1000.

[41] AFCO, 56 F.

[42] LVVA, Best. 4060, Reg. 1, Akte 988, Bl. 5.

[43] Ebenda, Best. 6999, Reg. 13, Akte 1619.

[44] Dieses Gut kaufte Balthasar von Campenhausen im J. 1729.

[45] AFCO, 35 F.

[46] Annotation Was ich zu allerley Gebäude auf Kuhdum und Orellen noch für Sort von Holtz nöhtig habe. Ao 1731–LVVA, Best. 4060, Reg. 1, Akte 1000, S. 108–123.

[47] Ebenda, S. 112, 113.

[48] AFCO, 36 K.

[49] LVVA, Best. 4060, Reg. 1, Akte 1000, S. 25–32.

[50] AFCO, 36 K.

[51] AFCO, 36 K.

[52] Ebenda.

[53] Ebenda.

[54] Ebenda, 33 F, 70 K.

[55] LVVA, Best. 4060, Reg. 1, Akte 1000, Best. 1100, Reg. 14, Akte 402.

[56] AFCO, 70 K.

[57] LVVA, Best. 1100, Reg. 14, Akte 402, S. 9.

[58] AFCO, 70 K.

[59] Ebenda, 33 F.

[60] LVVA, Best. 4060, Reg. 1, Akte 1000, S. 42–47.–Ein Buch mit dem Mahler Hinsch. Ao 1752, 1753, 1762.

[61] LVVA, Best. 2932, Reg. 2, Akte 10.

[62] AFCO, 91 F, 91 K, 104 K, 105 F.

[63] LVVA, Best. 4060, Reg. 1, Akte 1000, 1010, 1011.

[64] Ebenda, Akte 1010.–Weber und Bleich=Buch. Ao 1742, Ao 1746, Ao 1750.

[65] Ebenda, Akte 1000.–Ao 1756 bis 1764 und 1766. Waß auß dem Haußе gesponnen worden an Heeden, Wolle und Flachs; Spinnbuch von Kudum und Orellen. 1737–1744.

[66] Ebenda.–Flachs und Spinnbuch von Orellen und Lentzenhofschen Bauerschaft. 1761–1774.

[67] Ebenda, Akte 1011.–Orellens Hofs Krugs-Buch 1747, 1752–1759, 1760–1766; Kuddum und Uppes Krugs-Buch 1752–1759, 1760–1764.

[68] Ebenda.

[69] Ebenda, Akte 1000.– Butter–Buch pro 1752–1754.

[70] Ebenda.–Getreide. 1763–1754.

[71] Ebenda.

[72] Ebenda. Buch von alle Ziegelsteine.. von 1742–1762; Gelöschten Kalck Buch.. 1760–1774.

[73] Ebenda. Eißen-Buch, wieviel eingekommen und was davon verbraucht worden.von 1761–1767.

[74] Ebenda, S. 101–107. Ein Buch mit dem Baumeister Müglas Pedo von 1758–1763.

[75] Ebenda, S. 76–83.Ein Arbeitsbuch mit Tocko Jahn, der Tischler, und auch mit Haina Jurri, der Zimmermann. Ao 1760–1763.

[76] AFCO, 91 K.

[77] Ebenda, 104 K.

[78] Ebenda.

[79] Ebenda. Annotation, was der alte Kutscher Hindrich Freytag an Stall Michel in Beyseyn meines Sohns Balthasar und Degelow im Stall und Wagenhaus abgeliefert hat, d. 5. Mart 1761.

[80] Ebenda. Zu des Meister Koch seine Nachricht gebe diesen Aufsatz auf alle Küchen Geräthe. 1771.

[81] Ebenda, 220 F.

[82] LVVA, Best. 110, Reg. 3, Akte 120, S. 80–95.

[83] Ebenda, Best. 1110, Reg. 14, Akte 400, 401; Best. 4060, Reg. 1, Akte 990.

[84] Ebenda, Akte 401, S. 67.

[85] Ebenda, S. 32.

[86] Ebenda, S. 45.

[87] Ebenda, Best. 4060, Reg. 1, Akte 990, S. 34.

[88] Ebenda, Best. 218, Reg. 1, Akten 1097, 1098; Reg. 3, Akte 383.

[89] Ebenda, S. 16.

[90] Ebenda, Reg. 3, Akte 383, S. 50–55.

[91] Ebenda, Best. 1679, Reg. 194, Akte 292.

[92] Ebenda, Best. 2748, Reg. 1, Akte 92.

[93] Ebenda, Akte 93.

[94] AFCO, 838.

[95] LVVA, Best. 1677, Reg. 14, Akte 355.

[96] Ebenda.

[97] Ebenda, Best. 1679, Reg. 80, Akte 37.

[98] Ebenda, S. 8, 9.

[99] Ebenda, Beilage.

[100] Ebenda, Best. 1630, Reg. 1, Akte 76, S. 213.

[101] Ebenda.

[102] AFCO, 833.

Ungurmuižas kungu māja un tās būvvēsture

Ilmārs Dirveiks

Kungu mājas būvvēsture

Latvijas muižu arhitektūras izpēte allaž ir aizraujošs process. Ik uz soļa sastopami negaidīti pārsteigumi, sabrūk vai dzimst hipotēzes un rodas jauni atklājumi. Diemžēl bieži ir tā, ka muižas būvvēsture tiek izzināta vārda šaurākajā nozīmē, proti, tiek fiksētas, analizētas un ar lielāku vai mazāku ticamības pakāpi vēsturiski secīgi sagrupētas tikai arhitektoniskas izmaiņas. Tas tādēļ, ka liels skaits vēsturisku dokumentu pagaidām nav apkopoti vai vienkārši nav saglabājušies.

Ungurmuiža ir izņēmums. Liktenim labpaticis saglabāt pēctečiem muižas kādreizējo cēlāju un īpašnieku pierakstus, dienasgrāmatas, vēstules un citus materiālus. Aiz būvprocesiem ir vēsturiski notikumi, reālas personas, kas, noteiktu mērķu un ideālu vadītas, ir veidojušas savu dzīvi, vienlaikus radot jau tolaik atzītas un paliekošas estētiskas vērtības.

Agrākie pētījumi

Ungurmuižas kungu mājas arhitektūra tās vērotāju iespaidojusi jau sen. Par to liecina mājas iemītnieku un viesu atmiņu vēstījumi. Šajos vērtējumos pārsvarā ir emocijas: sajūsma, lepnums, kam blakus — cieņa pret mājas cēlāju ģenerālleitnantu Baltazaru fon Kampenhauzenu. Saprotams ir personisko iespaidu subjektīvisms un nostalģija.

Pirmie profesionāļu dotie vērtējumi saistās ar 20. gadsimta pirmo pusi. Arhitekta H. Pīranga 1926. gadā Rīgā publicētajā trīssējumu darba "Das baltische Herrenhaus" pirmajā sējumā tikai dažu muižu arhitektūra analizēta plašāk. Starp tām ir Ungurmuiža ar tās kungu māju. Blakus apjoma, plānojuma un detaļu analītiskam apskatam arī šeit ievērojamu vietu ieņem autora emocionālais vērtējums.[1]

Detalizētāku Ungurmuižas kungu mājas fiksāciju, tiesa, bez plašāka komentāra, 1928. gadā veicis arhitekts Roberts Legzdiņš.[2] Viņš uzzīmējis 1. stāva plāna skici, kurā atzīmēti telpu un ailu izmēri, īsi raksturojis krāšņu tipus un uzņēmis dažus fotoattēlus. 1949. gadā līdzīgu, tikai daudz vienkāršāku 1. stāva un pagraba plāna skici izgatavojis arhitekts K. Vikmanis.[3] Visos minētajos materiālos trūkst 2. stāva plāna.

Sākot kungu mājas rekonstrukciju, 1952. un 1953. gadā tapuši vairāki arhitekta O. Treigūta uzmērojumi. Starp tiem arī ēkas 2. stāva plāns un garengriezums. Uzmērojumi ir pietiekami precīzi un objektīvi atspoguļo situāciju īsi pirms ēkas vēsturē ievērojamākās pārbūves. Diemžēl pirms radikālajām izmaiņām nedz arhīvos, nedz dabā netika veikti ēkas pētījumi un fotofiksācija. Pie vēsturiskā materiāla apkopošanas sāka strādāt krietni vēlāk — 70. gados sakarā ar kapličas un Tējas namiņa restaurācijas darbiem.[4] Ungurmuižas kungu mājas vispusīga, detalizēta izpēte, kurā iegūts līdz šim plašākais faktu materiāls, sākās tikai 80. gados un tika turpināta 1997. gadā.[5]

Kungu māja, pagalma fasāde, skats uz dienvidrietumiem. Foto, 20. gs. sāk. Kat. 5. 19.
Hoffassade des Herrenhauses, Blick nach Südwesten. Foto, Anfang 20. Jh. Kat. 5. 19.

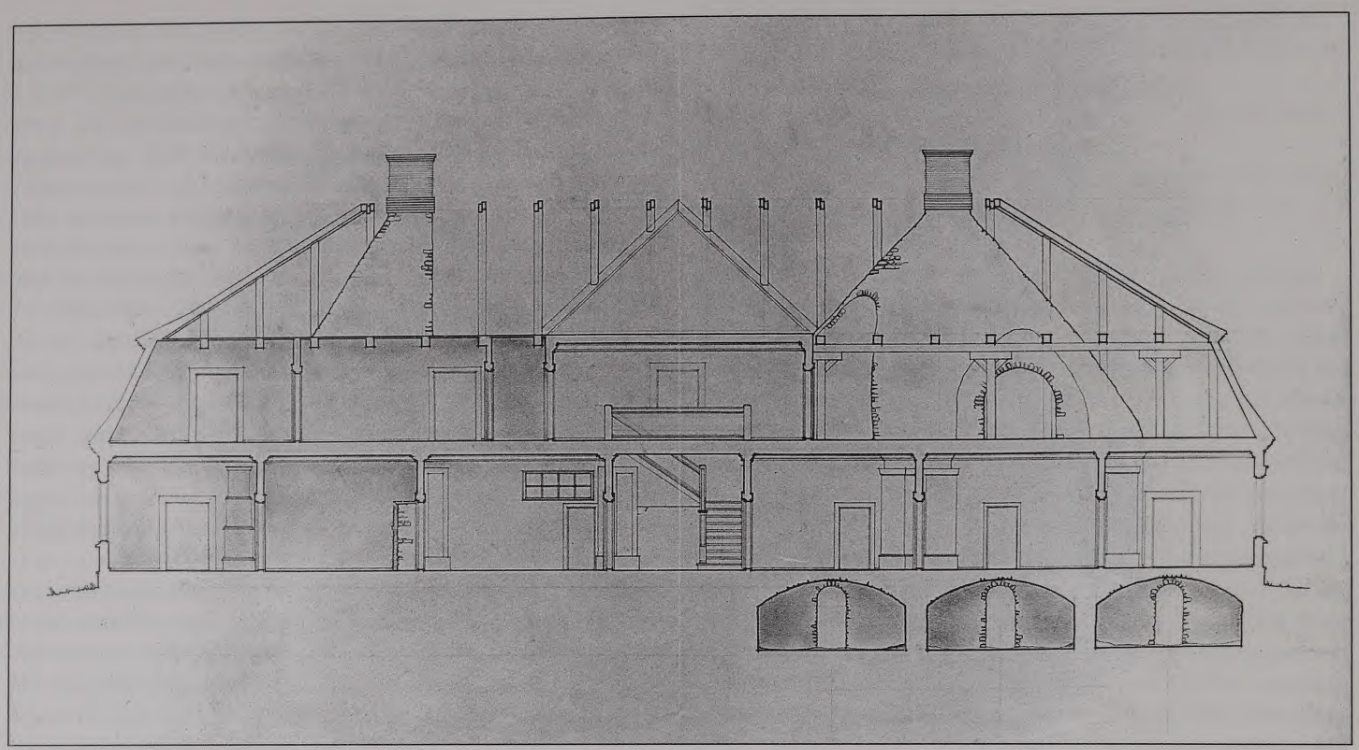

Kungu mājas garengriezums. O. Treigūta uzmērojums, 1952. g. Kat. 5. 13.
Längsschnitt des Herrenhauses. Bauaufnahme von O. Treigūts, 1952. Kat. 5. 13.

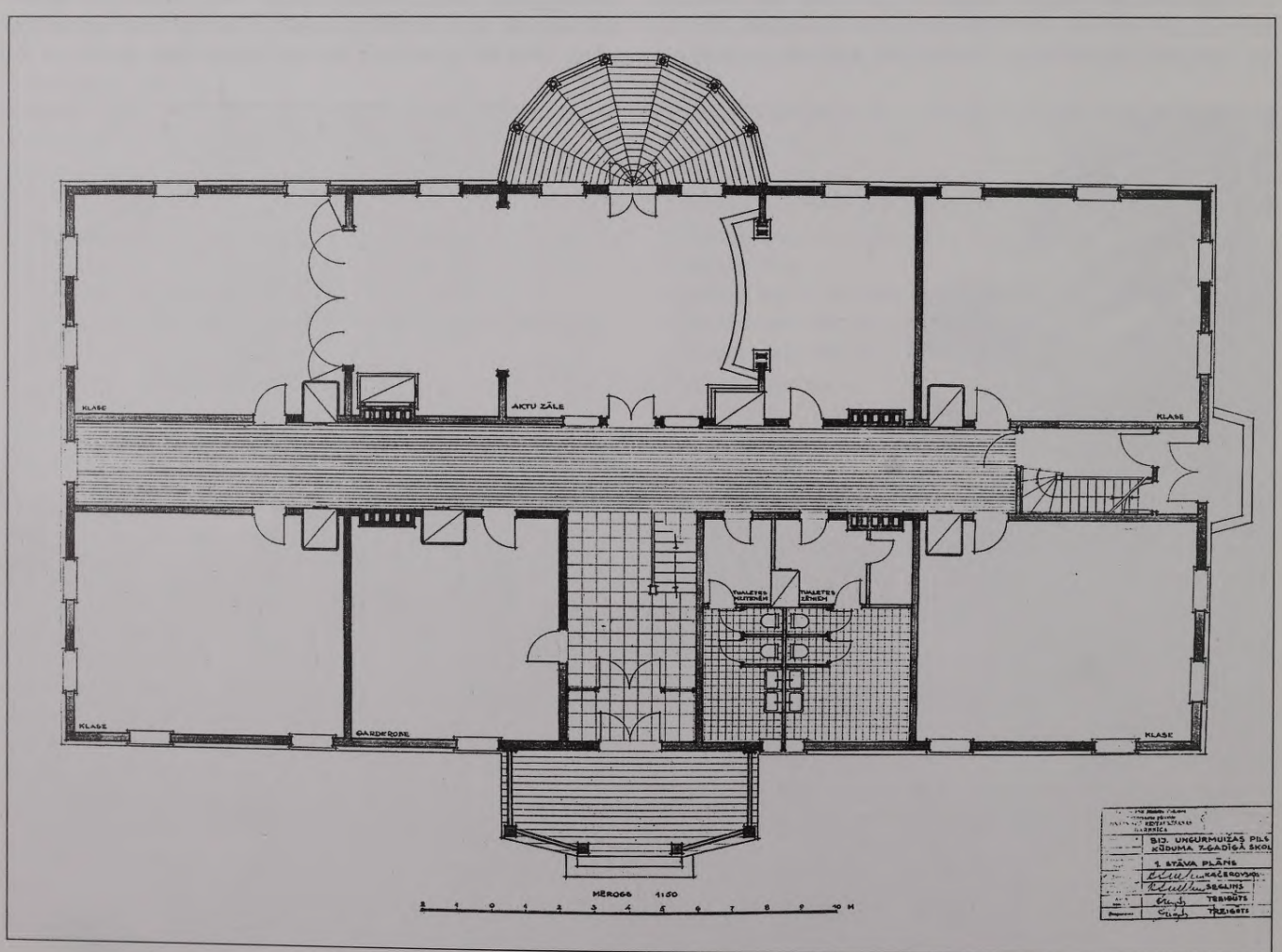

Kungu mājas pārbūves projekts skolas ierīkošanai, pirmā stāva plāns. O. Treigūts, 1959. g. Kat. 5. 15.
Entwurf zum Umbau des Herrenhauses für eine Schule, Grundriß des Erdgeschosses. O. Treigūts, 1959. Kat. 5. 15.

Ziemeļu kara sekas

Ziemeļu kara sekas jūtami ietekmēja muižu attīstību līdz pat 18. gadsimta vidum. Ekonomiskās grūtības tiešā veidā atspoguļojās pieticīgajā muižu arhitektūrā. Kungu mājas bieži līdzinājās zemnieku mitekļiem ar salmu jumtu, dažviet pat bez dūmeņa.[6] 18. gadsimta sākumā ar Pētera I pavēli mūra ēku celšana ar likumu tika ierobežota. Pamazām likums savu spēku zaudēja, un Vidzemē mūra ēku celšana plašāk ieviesās tikai 18. gadsimta otrajā pusē. Acīmredzot viens no šādu pārmaiņu veicinošiem faktoriem bija strauja mežu izsaimniekošana, jo pakāpeniska ekonomikas augšupeja prasīja arvien vairāk kokmateriālu celtniecības vajadzībām. Ēkas cēla gan zemnieki, gan muižnieki ar vietējo amatnieku un ieceļojušu meistaru palīdzību. Jau tolaik progresīvāk domājoši ļaudis paredzēja notikumu attīstību. Par to liecina V. fon Felkerzāma vēstule B. fon Kampenhauzenam, atbildot uz viņa sūdzību par pļavu un mežu trūkumu domēņu muižās: "Ar laiku laukos, ja te netiks ieviestas vācu būvēšanas tradīcijas (domātas mūra ēkas — *I. D.*), valdīs īstens kokmateriālu trūkums, jo šobrīd koki nesaprātīgi daudz tiek izmantoti ēku celtniecībai un kurināšanai. Tikai nelaikis ģenerālis Hellards bija ar mieru izsaukt cilvēkus no Vācijas, lai šīs vācu celtniecības tradīcijas ieviestu arī Vidzemē."[7]

Vecā apbūve

Dokumentāri iepriekšējā kungu māja minēta tikai vienu reizi — 1728. gada pirkšanas un pārdošanas līgumā. Muižu izpētē vienmēr intriģējošs ir jautājums par iepriekšējās kungu mājas atrašanās vietu un izskatu. Ungurmuižā pieņēmumi un hipotēzes šajā virzienā balstās uz vēsturisko attēlu un mūsdienu situācijas salīdzinošu analīzi. Pilnīgi precīza vecās kungu mājas vieta dabā nosakāma, vienīgi atrodot zem zemes tās pamatus vai pagrabu konstrukcijas. Pagaidām pārbaudes rakumi nav veikti. Tādēļ atliek topogrāfiska salīdzināšana, un kā orientieri var kalpot atsevišķas ēkas, kuru vieta ir precīzāk zināma.

Šāda ēka ir Vecā klēts, kas identificējama kā ap 1728. gadu zīmētā muižas skatā[8] pagalma kreisajā pusē tālāk redzamā celtne. Zīmējuma eksplikācijā tā arī nosaukta par klēti. Ēka pārbūvētā veidā pastāvēja līdz 20. gadsimta 50. gadiem.[9] 1949. gada fotogrāfijās tā redzama kā krusta pakšos celta sarkani krāsota guļbūve, kas sākotnēji pārsegta ar četrslīpju jumtu; iesējumi guļbūves sienās rāda, ka tā plānā bijusi trīsdaļīga. Tātad vecā kungu māja, kas 1728. gadā apzīmēta kā "Dzīvojamā māja", meklējama pagalma labajā pusē — kaut kur pie pašreizējās Mazās mājas.

No minētā muižas apbūves situācijas zīmējuma redzams, ka vecā dzīvojamā māja ir plānā divtraktu trīsdaļīga ēka ar apvalkdūmeni centrā. Gala sienā starp diviem logiem ir izvirzīts starpsienas iesējums. Abās pusēs ieejai, kas vērsta pret pagalmu, ir pa logam. Divslīpju jumts segts ar lubām. Paskaidrojuma rakstā norādīts, ka dzīvojamā māja ir 8 asis gara un 3 ½ asis plata (aptuveni 15 x 7 m), tātad apmēram četras reizes mazāka par tagadējo kungu māju. Šie pirmajā mirklī pārsteidzoši mazie izmēri patiesībā atbilst 17. gadsimta otrajā pusē celto muižu dzīvojamo ēku lielumam.[10] K. G. A. Oldendorpa 1754. gada akvarelī pagalma labajā pusē — vietā, kur iepriekš bija 17. gadsimta dzīvojamā māja, — redzama līdzīga, tikai katrā galā

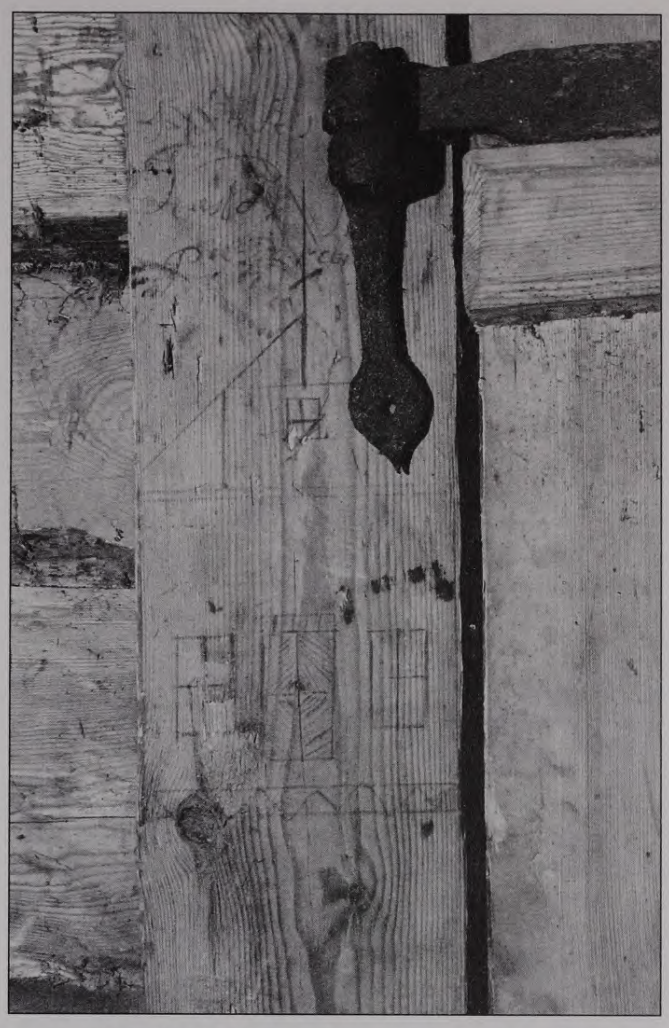

18. gadsimta būvzīmējums uz klēts durvju statņa. Foto, 1997. g.
Bauzeichnung aus dem 18. Jh. auf dem Türpfosten der Kleete. Foto, 1997.

par vienu asi garāka ēka.[11] Šeit varam izteikt minējumu, ka vecā māja ir pagarināta, izveidojot jauno ērberģi, par ko 1731. gadā B. fon Kampenhauzens rakstījis: "[..] Tā kā vecās grīdas un griesti vēl derīgi un izmantojami [retinājums mans — *I. D.*], vēl nepieciešami .." Tālāk seko baļķu skaits un garums, kādi vajadzīgi sānu un garensienām.[12]

Meklējot liecības par iepriekšējo kungu māju, jāatzīmē interesanti klēts apsekošanas rezultāti. Pagalma ziemeļaustrumu malā esošā Jaunā klēts celta laikā no 1738. līdz 1740. gadam. Tās sienās izmantoti vecākas ēkas sarkani krāsoti guļšķautņi. Taču īpašu interesi izraisa astoņi statņi, kas balsta sijas un izmantoti apcirkņiem. Statņi nāk no kādas vecākas ēkas, visticamāk, 17. gadsimta celtnes, kurā bijuši iestrādāti kā sijas. Pirmajā mirklī šķiet, ka 17. gadsimtā grezni profilētas griestu sijas varam iedomāties tikai muižas kungu mājā — Ungurmuižas vecajā dzīvojamā mājā. Tā varam teikt par sešiem klēts statņiem, turpretī mīklaināka ir divu pārējo izcelsme. Iepriekš izteiktais pieņēmums vairs nešķiet tik drošs, ja aplūkojam šos divus statņus ar sākotnēji profilētām trim šķautnēm (!). Pats par sevi šāds konstruktīvs elements ir reti sastopams, un loģiska tā iebūvēšanas vieta var būt kāpnes, balkons, galerija, kāda atvērta aila vai niša (piemēram, alkovs). Grūti iedomāties ap 1728. gadu zīmētajā nelielajā vienstāva dzīvojamā mājā kāpnes ar galeriju. Turklāt attēlā redzamais dūmenis kores centrā visai nepārprotami norāda uz

apvalkdūmeni. Katrā ziņā otrreizēja būvelementu izmantošana tika plaši praktizēta, par to liecina atsevišķu Ungurmuižas un Kūduma muižas ēku pārvietošana un B. fon Kampenhauzena piezīmes šajā sakarā.

Varētu domāt, ka sijas ir daļa no 1731. gadā jaunajā kungu mājā minētajām kāpnēm un priekšnama pārsegu ma. Taču arī šī versija atkrīt, jo esošās mājas pārsegumu sistēma neatbilst šādu siju lietojumam. Arī radikālas pārseguma izmaiņas kāpņu rajonā nav konstatētas. Bez tam atrasto siju profilējuma amatnieciskā kvalitāte nav atbilstoša B. fon Kampenhauzena laikā celtās mājas izpildījumam. Nezināmo ir pārāk daudz, tādēļ pagaidām jāpaliek pie atsevišķu faktu konstatācijas, kas nākotnē varētu palīdzēt turpmākiem pētījumiem.

"Liktenīgais" lēmums

Pēc Ungurmuižas un Kūduma muižas iepirkšanas ģenerālleitnants devās atpakaļ uz Krieviju. 1728.–1730. g. B. fon Kampenhauzens pavadīja Sanktpēterburgā un Maskavā, vedot aktīvu saraksti ar sievu, kas dzīvoja Rannu muižā netālu no Tērbatas. Korespondence vēsta par pārdomu un šaubu ceļu. Sākotnēji B. fon Kampenhauzens bija paredzējis savas nākotnes ieceres saistīt ar Kūduma muižu.

1730. gadā laikā no maija līdz jūnijam sarakstē ar sievu un pārvaldnieku Dolli risināti jautājumi, kas šajā gadā būtu būvējams Kūduma muižā un Ungurmuižā. Vēl jūnijā Dollem pasūtīta Kūduma situācijas skice, "..kādam jābūt muižas ēku izvietojumam"[13], bet nepilnu mēnesi vēlāk — 6. jūlijā — pieņemts "liktenīgais" lēmums, ka muiža jābūvē Ungurmuižā, nevis Kūdumā[14]. Šo datumu nosacīti varētu pieņemt par Ungurmuižas kungu mājas dzimšanas dienu.

Autors, makets, ietekmes

Lai kā izceltu ģenerālleitnanta lomu muižas tapšanas procesā, neapšaubāma ir kāda profesionāla arhitekta (būvmeistara) dota pamatideja, kas sakņojas 17. gadsimta beigu un 18. gadsimta sākuma kungu māju arhitektūras principos. Kungu mājas apjoma proporciju izjūta, fasāžu harmonija, detaļu kārtojums, plānojuma struktūra, vienā vārdā — profesionalitāte liecina, ka ēkai projekts ir bijis. Diemžēl, kā vairumā gadījumu Latvijas arhitektūras vēsturē, arī Ungurmuižas kungu mājas projekts līdz šim nav atrasts. Tomēr viens no apstākļiem, kas šo ēku izceļ pārējo vidū, ir tās makets. Dabiski, ka, iztrūkstot projektam, tieši makets ir tas, kurš rosina pārdomas un meklējumus ēkas iespējamā autora, idejas vai ietekmju virzienā.

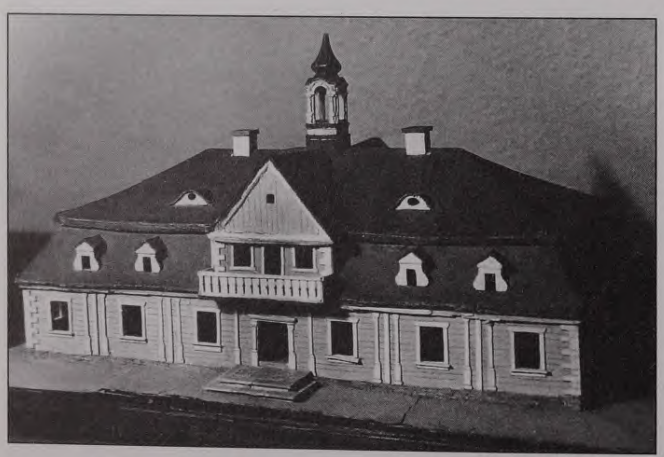

Kungu mājas makets, pagalma fasāde. 1728.–1730. g. B. fon Kampenhauzena īpašumā Meinerchāgenā. Kat. 5. 1.

Modell des Herrenhauses, Hoffassade. 1728–1730. In Besitz von B. von Campenhausen, Meinerzhagen. Kat. 5. 1.

Ir zināmi divi līdz mūsdienām saglabājušies Latvijas vēsturisko celtņu maketi: Stokholmā Kara arhīvā esošais Rīgas citadeles makets, kas izgatavots 17. gadsimtā, un Ungurmuižas kungu mājas makets. Kādā 20. gadsimta sākuma fotogrāfijā redzams, ka Ungurmuižā makets glabājies uz tā sauktā Dancigas skapja stikla kastē.

Uz pamatnes novietotais ēkas modelis ir izgatavots no kartona un krāsots. Īpaši nozīmīgs ir katra stāva plānojums, kas aplūkojams, secīgi noceļot mansarda jumta daļas. Celtnes jumts krāsots sarkans, bet dūmeņi — balti ar pelēku augšdaļu. Ēkas fasādes ir dzeltenas, ar baltām detaļām. Uz pelēkā cokola nosacīti uzzīmēts rustojums. Atšķirībā no stāva sienām, uz kurām horizontālas līnijas imitē koka guļšķautņus, mezonīnu frontonu vertikālais dalījums norāda uz dēļu apšuvumu.

Īpaši interesants ir divu veidu tornīšu piedāvājums. Viens tornītis, kas iecerē ir smalkāks, plānā ir četrstūru, otrs, formās robustāks, — sešstūru. Iespējams, ka doma par pulksteni B. fon Kampenhauzenam radusies jau sākumā un tornītis bijis paredzēts tā novietošanai. Dažas pazīmes jumta konstrukcijā liecina par labu šim pieņēmumam. Pulkstenis tika izgatavots un uzstādīts vēlāk — 1751. gadā, un to iebūvēja vieglāk pieejamā vietā — mezonīna bēniņos. Lai arī mājas proporciju harmonija šodien šķiet kā ideāla un pilnīgi realizēta iecere, zinot sākotnējos nolūkus, rodam izskaidrojumu fasāžu kompozīcijas principam. Piramidālais logu izkārtojums, pastiprinot centrisku kompozīciju, loģiski vainagotos ar tornīti.

Makets izgatavots pirms ēkas celšanas — laikā no 1728. līdz 1730. gadam, jo vēlāk tik detalizētam modelim nebūtu nozīmes. Turklāt bez tornīšiem tajā redzam vairākas citas nerealizētas idejas, piemēram, stūru rusti mezonīniem, lukarnas un neizteiksmīgie balkoni. Kā datējošs faktors vērtējams fakts, ka maketā 2. stāva jumta telpas nav paredzēts izbūvēt.

Jāpiekrīt B. fon Barzevišam, kas kungu mājas arhitektūrā saskata līdzību ar Sanktpēterburgas mūra ēku arhitektūru.[15] Taču dziļāk tā saprotama, ja zinām tālaika Sanktpēterburgas arhitektūras saknes.

Sanktpēterburgā bez itāļa Domeniko Trezīni un francūža Žana Batista Leblona visai sarežģīto mansarda jumta konstrukciju popularizēja galvenokārt vācu viesarhitekti Georgs Johans Matarnovi un Johans Frīdrihs Braunšteins, kas abi pārstāvēja Ziemeļvācijas arhitektūras skolu.[16] H. Pīrangs kungu mājā saskatījis pat vācu vēlā baroka piļu arhitektūras iezīmes.[17] Taču vācu arhitektu stilistiskie paņēmieni ļoti maz ieviesās Krievijas vidē. Tie bija pretrunā ar Pētera I laika būvniecību un nacionālajām krievu mākslas tradīcijām.[18]

Atceroties, ka 1729. gadu ģenerālleitnants pavada Maskavā, nepieciešams ieskatīties Piemaskavas muižu arhitektūrā. N. Tihomirovs tās raksturo kā būves ar ģeometriski pareizu uzbūvi (ar to acīmredzot domājot proporciju sakarības). Ēkas fasādi dala pilastri, stūros rusti, iekštelpās dekoratīvs apmetums un gleznojumi. Pētera I laika būvēm

raksturīgs mierīgs proporciju ritms.[19] Tiktāl gandrīz liekas, ka runa ir par Ungurmuižas kungu mājas fasādi. Taču skatu no Maskavas atpakaļ uz rietumiem pavērš jumta pilnā mansarda forma, kas tā arī palika tikai Sanktpēterburgas "importētā" baroka īpatnība. Pilnais mansarda jumts toties raksturīgs Prūsijas muižu arhitektūrai. Turklāt maketa jumta daļā esošie tā sauktie sikspārņlogi (*Fledermausgaupe*) bēniņu izgaismošanai 18. gadsimtā raksturīgi tikai Austrumprūsijas arhitektūrai, bet ne Baltijas reģionam vai Sanktpēterburgai.[20]

Ja arī persona, kas izgatavoja B. fon Kampenhauzena mājas projektu un maketu, tajā laikā strādāja Sanktpēterburgā, tad tas, visticamāk, bijis vācu izcelsmes arhitekts. Kungu mājas arhitektūras inspirācijas ceļš ir tēlaini zīmējams kā loks no Austrumprūsijas pa jūras ceļu līdz Sanktpēterburgai, no kuras savukārt atpakaļ līdz Vidzemei.

Būvdarbu sākums

Šķiet visai loģiski, ka B. fon Kampenhauzens arhitektu meklēja sev tuvās aprindās Sanktpēterburgā un šeit arī saņēma projektu un maketu. Tikmēr topošā muižas kompleksa apbūves kopējās aprises ģenerālleitnanta vadībā uz vietas izstrādāja muižas pārvaldnieks Dolle.

Drīz pēc pieņemtā lēmuma būvēt fon Kampenhauzenu ģimenes māju Ungurmuižā ģenerālleitnants jau saņēma Ungurmuižas (un ne vairs Kūduma muižas) ēku situācijas plānu un vēstulē izteica par to savu viedokli sievai. B. fon Kampenhauzena 1730. gada oktobrī izdarītās piezīmes kalendārā ļauj pieņemt, ka LVVA savulaik atrastais Ungurmuižas situācijas skičveida plāns ir 1730. gada sarakstē minētais.[21] Kaut arī vēlāk dabā realizētā apbūve ievērojami atšķiras no zīmējumā attēlotā, skicē pirmo reizi redzam kungu mājas plānoto novietojumu tās tagadējā vietā.

Savlaicīgi domājot par nākamās dzīvojamās ēkas būvi, B. fon Kampenhauzens 1730. gada oktobrī deva norādījumus, kā sievai ar pārvaldnieku Dolli jārīkojas, kas "šajā ziemā jāsagādā turpmākajām būvēm Ungurmuižā.. un ar kādiem noteikumiem jāpieņem kalējs Daniels".[22] Skaidrs, ka ziemā bija jāsagatavo kokmateriāli 1731. gada būvsezonai, tātad arī dzīvojamās mājas celšanai. Rakstot šīs vēstules, ģenerālleitnantam uz galda vajadzēja būt maketam un ēkas zīmējumam.

Sākot ar 1731. gadu, izpētes materiālus pārplūdina faktu lavīna, kas detalizēti ataino nepārtrauktu rosību Ungurmuižā turpmākos 25 gadus. Ieraksti B. fon Kampenhauzena kalendāros (dienasgrāmatās) ir nenovērtējami bagāts izziņas materiāls muižas dzīves izpētei tās pirmajos gadu desmitos.

Pirmās būvsezonas

Ungurmuižas kungu māja tika uzcelta divās būvsezonās. 1731. gadā ģenerālleitnants sīki raksturojis situāciju, uzskaitot, kas jau uzbūvēts un kas vēl nepieciešams.[23] No uzskaitījuma, kurā norādīts baļķu skaits un garums, saprotams, ka šajā gadā mājas 1. stāvs jau ir uzcelts. Sagatavošanai paredzamie baļķi domāti "augšgrīdām", "augšējā jumta spārēm", "augšējam pārsegumam", "frontonam", "baļķiem, uz kuriem būs smiltis", "jumta logiem" un "šindeļiem". Nosaukumi liecina paši par sevi — viss jumtam un mezonīniem. Savukārt kāpnēm paredzēti 20 četru asu gari baļķi. Nepārprotama norāde uz sākotnēji iebūvētām kāpnēm ir loģiska — pa tām nokļuva mezonīnu telpās un uz balkoniem. Pagaidām, apsekojot priekšnamu un kāpņu telpu, nav atrastas liecības par agrākajām kāpnēm. Trūkst B. fon Kampenhauzena 1731. gada kalendāra piezīmju. Varbūt tieši tajās mēs atrastu mājas pirmo celtnieku vārdus. Atliek pieņemt, ka tie paši amatnieki turpināja darbu arī nākamajā būvsezonā.

1732. gada martā Ungurmuižā no Sanktpēterburgas ieradās namdaris Fjodors un seši jauni ķieģeļu dedzinātāji.[24] Domājams, ka tieši namdara Fjodora vadībā ir celta kungu dzīvojamā māja. Tas liekas ticami, izlasot ģenerālleitnanta piezīmi 1733. gada februārī sakarā ar Fjodora atlaišanu: "..divus gadus strādājis Ungurmuižā.."[25] — tātad no 1731. gada. Jau pirmajā būvsezonā kā dēļu zāģeris strādāja arī polis Ivans no Rannu muižas. Visticamāk, ka būvdarbos no paša sākuma piedalījušies arī gadu vēlāk piezīmēs minētie amatnieki: vācu mūrnieks Baumgards, igauņu mūrnieks Juhans Taripers un galdnieks Jāns Kodara, abi no Rannu muižas, kā arī galdnieks Hanss no Pangodi muižas. No 1729. gada Ungurmuižā dzīvojis kalējs Mihaels Parkers, bet 1730. gadā pieņemts darbā kalējs Daniels.

Koka ēka, kurā ģenerālleitnants, pēc viņa paša vārdiem, iekravājās 1732. gada 6. augustā, bija vienkārša, sarkani krāsota guļbūve bez pilastriem, rustiem vai citiem dekoratīviem elementiem, pārsegta ar gropētu lubu jumtu. Acīmredzot telpas pamazām tika apmēbelētas, varbūt balsinātas vai izlīmētas ar vienkāršām papīra tapetēm. Taču nopietnus interjera izveidošanas pasākumus veikt bija pāragri. Vismaz trīs gadus ēka parasti deformējas koksnes fizikālo īpašību dēļ. Arī B. fon Kampenhauzena sieva Margarēta turpināja dzīvot Rannu muižā.

Turpmākie gadi

Turpmākie gadi līdz pat B. fon Kampenhauzena nāvei 1758. gadā liecina par nepārtrauktu dzīvojamās mājas pilnveidošanu vai remontiem. Ēka tikai pakāpeniski ieguva savu gatavo izskatu, ko gadsimta vidū ar rūpību gleznojumā fiksējis K. G. A. Oldendorps.

Interesanti, ka B. fon Kampenhauzens dzelzi, tēraudu un vienkāršus dzelzs izstrādājumus (naglas, āķus, vārtu un durvju viras) regulāri pasūtījis no Sanktpēterburgas. Dažkārt tā dēvēta par "kvalitatīvu Sibīrijas dzelzi". Turklāt ģenerālleitnants kādā vēstulē nākamajam znotam J. fon Hāgemeisteram "caur Rēveli dabūto Somijas dzelzi" kritizējis kā sliktāku par Krievijā ražoto.[26] Gatavu izstrādājumu pasūtīšana liecina, ka vietējie kalēji nevarēja apmierināt visas strauji augošās muižas saimniecības vajadzības. Diemžēl nav zināma dzīvojamās mājas grezno logu un durvju apkalumu izcelsme, bet tas varētu būt Mihaela Parkera darbs, kurš 20 gadus nostrādāja Ungurmuižā.

Laikā līdz 1753. gadam Ungurmuižā strādājuši mūrnieki igauņi Ado, Andress, Perts un Juhans Taripers, mūrniekmeistars Nikolauss Heinrihs Breitenšteins, igauņu galdnieks Merts, "vācu galdnieks" no Kuikažu pasta stacijas Igaunijā. Starp remontiem un pārbūvēm dažādās muižas saimniecības ēkās minēti darbi arī pie Lielās mājas dūmeņiem un cokola.

Ap 1747. gadu lielākā daļa jauno saimniecības ēku

bija uzcelta. Ģenerālleitnants varēja pievērsties plašai dzīvojamās mājas pārbūvei un interjeru izmaiņām. Novembrī namdaris no Rozbeķiem Kristofs Gerverts apņēmās: "..uzklāt jaunu jumtu lielajai mājai un visu izlabot, izveidot arī augšā istabas.."[27] Turpmākajos septiņos gados K. Gervertam bija liela loma Ungurmuižas būvvēsturē. Kad namdaris 1754. gadā beidza darbus, bija izbūvētas istabas dzīvojamās mājas 2. stāvā dienvidu pusē un bēniņos, kā arī uzcelts Tējas namiņš (*Lusthaus*)[28].

1749. gadā K. Gerverts pabeidza "augšējo jumtu", kas varētu nozīmēt bēniņu telpas. Istabas bija gatavas jau agrāk, bet to sienas vēl bija jāsagatavo apgleznošanai. Tādēļ Limbažu mākslinieks G. D. Hinšs savu darbu varēja sākt gadu vēlāk, un atkarībā no katras telpas gatavības pakāpes nākamie iemītnieki tās apdzīvoja pakāpeniski. Kāpnes dekorētas ar gadskaitli "1751", kas acīmredzot nozīmē to uzbūvēšanas laiku. Pēc ģenerālleitnanta piezīmes, ka 1750. gada oktobrī viņš "iekrāmējies" savā "agrākajā istabā", nevar apgalvot, ka runa ir par 2. stāvu, jo tikai 1752. gadā Cēsu mūrnieks Holsts B. fon Kampenhauzena guļamistabā (30. telpa) tika apmetis griestus. Bet 1751. gada janvārī bērnu audzinātājs Herolds pilnīgi noteikti jau "ievācies" savā "kambarī augšā", un oktobrī šeit savu istabu iekārtoja arī ģenerālleitnanta meita.

1751. gada novembrī tika noslēgts līgums ar Valmieras pulksteņmeistaru Filipu Mecki par pulksteņa ar zvanu izgatavošanu.[29] Nākamā — 1752. gada rudenī pulkstenis bija gatavs. Mehānismu iebūvēja mezonīna bēniņos, bet ciparnīcu — frontonā. Mākslinieks G. D. Hinšs, amatnieki un strādnieki šajā gadā turpināja darbu Tējas namiņa būvē, ko pabeidza 1753. gadā. G. D. Hinšs vienlaicīgi apgleznoja dzīvojamās mājas interjerus, to skaitā bēniņus ar telpu, kurā atradās pulksteņa mehānisms. Dzīvojamās mājas parādes priekšnams ķieģeļu klona vietā ap 1756. gadu ieguva reprezentablu Rīgā pirktu grīdu, kas sastāvēja no pelēkām un sārtām dolomīta plāksnēm.[30] Tas arī bija ģenerālleitnanta pēdējais nozīmīgākais veikums savā līdz pilnībai izveidotajā mājā.

Helēnes Juliānes fon Kampenhauzenas laiks

Pēc B. fon Kampenhauzena nāves atraitne Helēne Juliāne aktīvi turpināja vadīt saimniecību. Nepārtraukti nācās labot mājas jumtu.[31] Bija jāmaina nolietojušās grīdas, vispirms, protams, viesistabās.[32] Arī vecie logi laiku pa laikam bija jāremontē (1764. gadā dārza mājas logiem izgatavoti jauni āķi[33]). Divus gadus — 1759. un 1760. gadā — pie mājas logu un durvju remontiem strādājis smalkkalējs Johans Štube. Vēl aizvien modē bija spilgta krāsainība. 1772. gadā kungu mājai remontēja un pārkrāsoja skārda renes — ārpusē zaļas un iekšpusē sarkanas.[34] Viegli iztēloties, cik iespaidīgas izskatījās uz grezni kaltām konsolēm balstītas kronētu pūķu galvu formā veidotās ūdens notekas. Šādas notekas 18. gadsimtā bija populāras gan lauku, gan pilsētu mājās un raksturo tālaika aizraušanos ar Ķīnas mākslu.

1762. gadā ēkas dienvidu galā radās nopietna problēma — te ieviesās koksnes trupi izraisoša sēne. Tā skāra mazo priekšnamu un divas viesistabas (6, 8, 9). Divas grīdas nācās pārlikt ar flīzēm un nomainīt divu durvju statņus. Arī Lielajā istabā (11) nomainīja pusi sienas, to apmeta un nokrāsoja. "Viesu kambarī" (9) ielika jaunu grīdu.[35] Darbu veica namdaris Kēlers.[36] Atkal ieradās gleznotājs G. D. Hinšs, lai apgleznotu labotās vietas.[37] Par tālaika metodēm cīņā ar koksnes trupi liecina patlaban atsegtais ķieģeļu mūra klājs[38], kas izveidots zem jaunās grīdas.

Veiktie pasākumi nelīdzēja, un gadu vēlāk "aizmugurējā viesu kambarī" (8) atkārtoti nācās nomainīt durvju konstrukciju, pārlabot mūri un to nokrāsot.[39] Šoreiz remontu veica igauņu amatnieki galdnieks Jāns Toko un namdaris Jīri Haina, kas paralēli laboja mājas jumtu.[40] Lielās mājas šindeļu jumts nepārtraukti prasīja lielāku vai mazāku remontu, kas arī vienmēr tika rūpīgi veikts.

Ar 1762. gadu datēti dokumenti, kas liecina par Helēnes Juliānes fon Kampenhauzenas ieceri Ungurmuižā celt jaunu mūra dzīvojamo māju.[41] Projekts netika realizēts, bet no tā laika saglabājies senākais šobrīd zināmais esošās koka mājas plāna zīmējums mērogā. Uzmanību saista pievienotā telpu specifikācija, kas rakstīta ar H. J. fon Kampenhauzenas roku: "Cik gara un plata no visām istabām ir Ungurmuižas māja pēc iekšējiem mēriem." No tās uzzinām telpu funkciju un to nosaukumus 18. gadsimtā.

Gadsimta vidū mākslinieks G. D. Hinšs ar "viesu kambara" sienu gleznojumiem ienesa jauno rokoko modi interjerā, taču mājas ārpusē nekas par to vēl neliecināja. Pavērsiens kungu mājas fasāžu arhitektūrā bija logu izmaiņas 1774. gadā, kad Jāns Kodara un Kūlas Jānis izgatavoja 17 jaunus logus ar vērtnēm.[42] Pārējās 1. stāva trīs logailas vai nu bija aizbūvētas, vai palika neizmainītas. Jaunie logi, kam tagad katram bija divas vērtnes, radīja vieglāku stiklojuma iespaidu un atbilda 18. gadsimta otrās puses gaumei. Vēl 20. gadsimta sākumā bija saglabājies viens logs ļaužu ēdamistabā (15). Tas redzams "Das baltische Herrenhaus" ievietotajā fotoattēlā. H. Pīrangs to izmantojis fasādes rekonstrukcijas zīmējumā.[43]

18. gadsimta otrā pusē koki un apstādījumi vēl neaizēnoja dzīvojamās mājas apjomu — ēka stāvēja samērā klajā laukumā un tādēļ bija brīvi uztverama no tālākiem skatpunktiem. Uz zaļā ainavas fona izcēlās koši dzeltenā, ar baltām detaļām greznotā māja, ko sedza sarkani krāsotais jumts. Tas ir laiks, kad dzīvojamā māja vistuvāk atbilda vārdam "pils", kā to dažkārt vēlāk mēdza saukt.

19. gadsimts. Dāvids Blanks un "modernizācija"

19. gadsimta pirmajā trešdaļā (1802–1836) Ungurmuižas saimniecība bija Hermana Johana fon Kampenhauzena rokās. Pēc viņa nāves, kārtojot mantojuma dalīšanas dokumentus, atraitne Doroteja fon Kampenhauzena, dzimusi grāfiene fon Keizerlinga, ziņoja, ka muižas labiekārtošanā tikuši ieguldīti lieli līdzekļi.[44] To, ka kungu māju tiešām šajā laikā skārušas ārējas izmaiņas, redzam, salīdzinot J. K. Broces (1794) un H. fon der Brigenas (1835) zīmējumus. Ēkai pret pagalmu uzcelts jauns lievenis ar taisnās formās veidotu balkonu, ko balsta toskāniskā ordera kolonnas. Logi ieguvuši "klasicisma vizītkarti" — sešrūšu vērtnes. Kādreiz grezni profilētie lielie dūmeņi pārmūrēti. Savukārt plānojums vēl joprojām bija sākotnējais. Konkrētu ziņu par izmaiņām interjerā nav. Apmestajās telpās, protams, varēja mainīties tapešu apdare vai krāsojums.

Nozīmīgas pārmaiņas ēka piedzīvoja Ernsta Osvalda fon Kampenhauzena laikā, kurš Ungurmuižu mantoja 1841. gadā. Par tām varam spriest no namdaru meistara

Dāvida Blanka vēstules E. O. fon Kampenhauzenam, kurā minēta viņa kādreizējā darbība Ungurmuižā un kurai pievienoti 1. stāva plāna esošās situācijas un ieteicamo pārbūvju zīmējumi.[45] Varētu pieņemt, ka D. Blanka vārds saistāms ar minēto balkona un logu vērtņu izgatavošanu. Taču īpaši vērtīgs kungu mājas izpētei ir paredzamo pārbūvju plāns.

Pirmajā brīdī uzmanību vairāk saista divas jaunas ieejas durvju ailas fasādes malās (viena no tām simetrijas nolūkos — neīstā jeb "aklā" aila) un reprezentablo centrālo durvju likvidēšana, tās aizstājot ar logu, lai priekšnama vietā ierīkotu meitu istabu. Laimīgā kārtā šīs neveiksmīgās idejas, kas raksturo D. Blanku kā galēju racionālistu, palika uz papīra. Šodien, zinot ēkas plānojuma izmaiņas dabā, redzam, kas no piedāvātā patiešām ir realizēts.

Visbūtiskākās pārmaiņas, kas ienesa modernā laikmeta garu līdz tam vēl aizvien barokālās noskaņās ietvertās ēkas mierā, skāra gan arhitektūru, gan arī tās iemītnieku dzīvesveidu. Atbilstoši laikmeta prasībām tika modernizētas labierīcības — ēkā ierīkoja sauso ateju. Atsacīšanās no arhaiskajiem pārnēsājamiem "naktsskapjiem" vai "naktskrēsliem"[46] radīja nepieciešamību pēc īpašām telpām. D. Blanks visai nepateicīgo plānojuma situāciju atrisināja, vienu no atejām ierīkojot dienvidu puses priekšnama daļā (6). Visticamāk, ka analogu funkciju piešķīra arī virs priekšnama 2. stāvā esošai telpai (27). Ēkas pretējā — ziemeļrietumu galā šādas labierīcības tapa uz "rakstāmkambara" (17) platības rēķina. Šeit līdz ar atejas bedres ierīkošanu izbūvēja plašāku lieveni, radot iespēju iekļūšanai pagrabā arī no ārpuses. Dažas iekštelpas pārdalīja ar starpsienām (2, 3 un 12, 13). Savukārt, apvienojot "viesu kambari" (9) ar "mazo kambari" (10), tika radīta joprojām pastāvošā zāle. No 1842. gada ir ziņas par mājas jumtu: tas vēl joprojām bija ar "šindeļiem un dēļiem pārklāts".[47] Savukārt 1891. gadā kā jumta materiāls minēti "šindeļi un pape".[48]

Pārmaiņas, kas notika ar kungu māju 19. gadsimta pirmajā pusē, labi redzamas E. Dīkera 1862. gada akvarelī. No tā staro romantisks, klusināts miers karstā vasaras dienas vidū. Pāri sarkanbrūnos toņos krāsotās mājas pelēkajam jumtam paceļas liepas zaļais vainags, kas daļēji aizsedz veco, vēl 17. gadsimtā celto klēti. Labajā pusē siltumnīcas mūra siena sargā dārza klusumu no skolas ēkas trokšņa.

19. gadsimtā ēku apšuva ar vertikāli liktiem dēļiem, cenšoties uzlabot tās siltumnoturību. Gadsimta beigās pagalma fasādē un gala fasādēs vertikālo apšuvumu daļēji nomainīja horizontālu dēļu klājs. 1949. gadā arhitektam K. Vikmanim par šīm pārmaiņām stāstījis vietējais iedzīvotājs Ernests Grabis, kura brālis Pēteris piedalījies apšuvuma uzlikšanas darbos Ernesta jaunībā.[49]

20. gadsimts

20. gadsimta sākums vēl neliecināja par notikumu dramatisku turpmāko attīstību. Ap 1910. gadu notika mājas iekštelpu remonts, ko savās atmiņās minējis Hanss fon Kampenhauzens. Ap 1912. gadu meistari no Limbažiem māju nokrāsoja dzeltenu ar baltām detaļām un zaļām teknēm. 1913. gadā kārtējo reizi remontēja jumtu.[50]

Kara laikā ap 1915. gadu īpašnieki pārcēlās uz netālo Mazo māju. Līdz ar to gandrīz 35 turpmākos gadus kādreizējā kungu māja palika neapdzīvota un tukša. Kara vētrām plosoties, 1917. gadā tika izdemolēts augšstāvs, izlaupīta bibliotēka un malkā nokurinātas daudzas augšstāva starpsienas.

1930. gada septembrī Ungurmuižas kungu māju pēc īpašnieces Lilijas fon Kampenhauzenas uzaicinājuma apsekoja arhitekts Vilhelms Bokslafs. Viņa ekspertīzes raksts sākas ar pesimistisku konstatējumu: "Senā, mākslinieciski vērtīgā Ungurmuižas kungu māja šobrīd atrodas progresējoša sabrukuma stāvoklī un netiek apdzīvota."[51] Ekspertīzes slēdziens datēts ar 1930. gada 13. septembri. Par galveno problēmu V. Bokslafs uzskatījis bojāto jumtu, kas laiž cauri ūdeni, izraisot puvi un sēnītes *Merulius lacrimans* veidošanos. Pirmais ieteikums ir jumta segumu nomainīt ar cinkoto skārdu, ko pēc tam varētu nokrāsot. Jauno jumta klāju būtu iespējams likt uz vecā latojuma, to papildinot bojājumu vietās. Šo darbu izmaksas varētu sastādīt 1550 latu.

Otrais ieteikums attiecas uz trupes pārņemtajām koka daļām jumta krēslā, iekšējās un ārējās sienās, daļēji arī 1. stāva grīdās. Visas bojātās daļas jāizņem un jāsadedzina, blakus esošās vietas jāizžāvē un jānoklāj ar karstu *Carbolineum Avenarius* (vai arī *Antonnin*) šķīdumu tāpat kā visas jauniestrādājamās koka daļas. Par visām lietām nepieciešams māju pēc iespējas vairāk pakļaut caurvēja un gaismas iedarbībai, jo "sausums ir trupes lielākais ienaidnieks". Arī bojātos spāru galus iespējams saīsināt un ietvert divās no sāniem pieskrūvētās plankās. Visi šie pasākumi izmaksātu ne mazāk par 2000 latiem.

Trešā bojājumu grupa saistās ar mājas zemajiem pamatiem un lāgām, kam trūkst izolācijas pret augšupkāpjošo zemes mitrumu un kas pakļautas lietusūdens iedarbībai. Mājas dienvidu pusē lāgās konstatējamo trupi savukārt var būt izraisījušas inficētās koka daļas, kas palikušas no iepriekšējiem remontiem. Nepieciešams paaugstināt mūrēto cokolu, attiecīgi pazeminot zemes līmeni un gar cokolu ierīkojot drenāžu. Dienvidu puses sienai radikālākais līdzeklis būtu apakšējo baļķu nomaiņa ar ķieģeļu mūri līdz loga sola līmenim. Tas varētu izmaksāt apmēram 1000 latu. Visi darbi ēkas lielāko bojājumu novēršanai kopā izmaksātu ap 9000 latu, taču vajadzētu vēl 4000 latu, ja māju būtu nolemts savest kārtībā apdzīvošanai.

V. Bokslafa ieteikumi tomēr palika tikai uz papīra. Līdz pat 1939. gadam, kad notika vācu tautības Latvijas pilsoņu izceļošana uz Vāciju, nauda šīm nolūkam neatradās.

Gadu no gada tukšās ēkas stāvoklis pasliktinājās. Likteņa varā pamesta, tā ātri nonāca bēdīgā stāvoklī, un, 1951. gadā uzsākot rekonstrukcijas darbus, pavērās visai nepievilcīga aina: daudz malkai izzāģētu un aiznestu daļu, vietām iebrukuši griesti, pazudušas durvis un logi. 1952. gadā arhitekts O. Treigūts savā "Paskaidrojuma rakstā pie Ungurmuižas tehniskā projekta" rakstīja, ka logi izlauzti, saglabājušās tikai dažas durvju vērtnes, bet pārējās aiznestas uz citām ēkām. Neraugoties uz ēkas slikto tehnisko stāvokli, O. Treigūts uzsvēris ēkas vērtību: "..vienīgā reprezentatīvā muižnieku dzīvojamā ēka, kas tik veca, celta viscaur no koka un ir tik labi saglabājusies." Ēkā vēl bija saglabājušās barokālās podiņu krāsnis, par kurām "Paskaidrojuma rakstā.." īpaši norādīts, ka tās saglabājamas un restaurējamas. Tomēr tālāk atzīts, ka valsts sanitārās inspekcijas prasību dēļ nācies izdarīt izmaiņas celtnes ārējā izskatā, 2. stāvā izbūvējot papildu logus.[52] 1952. un 1953. gada pārbūve izpelnījusies arī kritiskas piezīmes.[53]

Kaut arī 1953. gadā dažās kungu mājas telpās sāka darboties skola, līdzekļu trūkuma dēļ rekonstrukcijas darbi ieilga. Tikai 1958. gadā izbūvēja skolas aktu zāli (11). Pēc oriģinālā griestu plafona uzmērojumiem tēlnieki Āboliņš, Bakēvics un Ehelaide izgatavoja kopiju. 12. telpu kā skatuvi savienoja ar jauno zāli, bet mājas ziemeļrietumu galā (16) iebūvēja šobrīd esošās kāpnes (šos darbus veica galdnieks Blumbergs). 1958. gadā telpas izbūvēja arī 2. stāva līdz šim tukšajā jumtaugšas daļā. Šajā pašā gadā kungu māja zaudēja priekšnama barokālo interjeru. Daudzas grīdas akmens plāksnes bija saplaisājušas, atsevišķu vispār trūka. Restaurācijai nepietika līdzekļu, tādēļ veco grīdu aizstāja ar jaunu — cementa klona lējumu. Līdz ar vējtvera stiklotās sienas parādīšanos priekšnama sākotnējā telpiskā struktūra zuda pavisam.

Protams, šodien atjaunošanas koncepcija un restaurācijas metodes būtu citas. 50. gadu rekonstrukcija, ierīkojot skolu, tālaika apstākļiem bija vienīgais ceļš, kā saglabāt ēku, kas citādi bija lemta bojāejai. Lai ekonomētu līdzekļus, maksimāli tika izmantoti esošie būvmateriāli — gan labotajās vietās, gan jaunajās konstrukcijās iebūvējot vēl derīgus veco sienu fragmentus.

Kungu mājas arhitektūra

Novietne un orientācija

Ēkas novietnes izvēli ietekmē dažādi faktori — reljefs, esošās apbūves izvietojums, orientācija pret debespusēm un dažkārt pat āderu tīkls. Visus apsvērumus šodien vairs neuzzināsim. Ungurmuižas kungu mājas garenasi orientējot ziemeļaustrumu–dienvidrietumu virzienā, panākts, ka dienas laikā saules gaisma skar visas dzīvojamās istabas.

Ceļot jaunas ēkas esošā muižas centra vietā, apdzīvošanai parasti turpināja izmantot veco kungu māju. Kādu laiku noderīgs bija arī stallis un citas saimniecības ēkas. Jaunbūvei allaž jāatrod jauna, pietiekami brīva vieta. K. G. A. Oldendorpa gleznotajā Ungurmuižas skatā redzams, cik meistarīgi, izmantojot esošos apstākļus, izcelta muižas galvenā ēka. Vecā klēts kopā ar Veco skolu labajā pusē tika izbūvētas ar līdzīgām gala fasādēm: katrā divas logailas, neliela piebūvīte un jumta logs. Līdz ar to veidojās skaidri izteiktas kulises. Iztēlojoties situāciju dabā, abas sānu ēkas uztveramas gandrīz kā kungu dzīvojamās mājas sānu "spārni", kas labi izceļ galveno ēku. Nepārprotami saskatāmas pārdomāta apbūves ansambļa iezīmes, kurā akcentēts simetrijas princips.

Konstrukcijas un materiāli

Zem kungu mājas vienas daļas atrodas pagrabs, kas pārsegts ar ķieģeļu velvēm. Tā sienas un cokols mūrēts no laukakmeņiem kaļķu javā, izmantojot arī ķieģeļus. Vienīgi 20. gadsimta sākumā izveidotajā vannasistabā ir tipoloģiski jaunāks pārsegums. To veido uz metāla sijām balstītas ķieģeļu velvītes.

Ēkas daļa virs cokola celta gludajos pakšos kā guļbūve no abpusēji tēstiem kaķētiem baļķiem. Spraugas starp guļbaļķiem aizpildītas ar sūnām. 14 vainagu noturību bez starpsienu iesējuma vēl pastiprina dzelzs enkuri. Ēkas ārsienu biezums ir 18–19 cm. Grīdas dēļus savstarpēji satapoja un pienagloja pie lāgām. 1. stāva griesti bija no trinītī liktiem dēļiem, ko pārseguma sijām pienagloja no apakšas. Tie saglabājušies vienīgi priekšnamā (1). Starpgriestus piebēra ar smiltīm, virs 2. stāva pārseguma siltumizolācijai uzbēra smiltis ar mālu saturošu maisījumu.

Ailas sākumā būvēja tikai statņos. Tas nozīmē, ka palodze un paloda (pārsedze) bija daļa no vainaga. Šāds paņēmiens 18. gadsimta 30. gados uzskatāms kā arhaisks. Kurzemē šajā laikā, piemēram, pārsedzi iestrādāja atsevišķi, to savienojot ar statņiem slīpsadurā.[54] Lielākā daļa ailu ir pārbūvētas, tādēļ sākotnējo ailas statņu principu var atrast tikai dažās vietās, piemēram, 2. telpas rietumu (gala) sienā un ļaužu ēdamistabas (15) durvīs uz gaiteni.[55] Meitu istabā (2), kur saglabājies vienīgais sākotnējais loga statnis, var izsekot celtniecības paņēmienu maiņām. Blakus statnim te redzamas vairāk nekā četrdesmit gadus vēlāk mainītās logailu konstrukcijas ar statņiem un atsevišķu palodu pārsedzi (namdaris J. Kodara, 1774). Šādā ailā jau ievietoja veselu loga bloku ar vērtnēm. Konstruktīvās shēmas maiņai sekoja arī jauna interjera iezīme — ap logiem parādījās seglīstes.

Īpaši jāpakavējas pie ēkas jumta, kas vienmēr izraisījis speciālistu interesi kā ēkas apjoma daļa, bet līdz šim tuvāk nav pētīts. Pilna mansarda jumta konstrukcijai var būt dažādi varianti. Viens no vienkāršākajiem redzams Ungurmuižā.

Kungu mājas jumta apakšējā mansarda daļā spāres ar saišķiem savienoja slīpi atgāžņi. Augšējā daļā (bēniņos) saišķi bija tikai ēkas centrālajā daļā, kur jumta elementi ir marķēti. Krustiskās savilces ēkas centrā varētu saistīt ar iecerēto tornīša izbūvi, lai gan B. fon Kampenhauzena piezīmēs par to nav nekādu norādījumu. Galos dūmvadu dēļ ir tikai atgāžņi spāru noturībai pret vertikālo slodzi — jumta seguma un sniega kārtas svaru ziemā.

Jumtu spāres kopā ar pārseguma sijām parasti veido vienu konstruktīvu sistēmu, kas izstrādāta tā, lai mazinātu spāru spiedienu uz ārsienām. Šī iemesla dēļ četrslīpju jumtiem, to skaitā pilna mansarda jumtiem, kopīga konstruktīva iezīme ir ēkas galos esošajās sijās atbilstoši spārēm iebūvētas izmijas, kas samazina jumta slodzi uz gala sienām. Tuvāk izpētot Ungurmuižas jumtu, atklājas kāda dīvainība — gala sienām šādu izmiju nav. Rezultātā ar laiku radušās deformācijas. Grūti atrast iemeslu tādam konstruktīvam neloģismam, būtībā — nemākulībai. Iespējams, tas izskaidrojams ar amatnieku pieredzes trūkumu šādas salīdzinoši modernas jumta konstrukcijas būvē vai ar savstarpēji nesaskaņotu dažādu izpildītāju darbu divās būvsezonās.[56] Šādā situācijā K. Gerverta 18. gadsimta vidū veiktā pārbūve dienvidu galā bija visai riskanta, jo tika izņemti mansarda daļas slīpie atgāžņi. Jumtu notur tikai jauno sienu savstarpējais sajūgums.

Ungurmuižas kungu mājas jumts nekad nav bijis segts ar kārniņiem. Šādam iesegumam tas nav paredzēts un to arī nebūtu izturējis.[57] Virs spārēm likti dēļi. Uz tiem pie latām pienagloja plēstas gropētas lubiņas (šindeļus). Konstrukciju no apakšas un augšas krāsoja sarkanu. Pilnā mansarda konstrukcija 18. gadsimta 30. gados Vidzemē nenoliedzami bija progresīva parādība.[58] Kā allaž, kaut kas jauns ir zināmā mērā eksperimentāls, un sadzīvē mansarda jumts mājas iemītniekiem radīja arī problēmas. Bieži bija nepieciešami remonti. Jumta sarežģītā forma ar mezonīniem un daudziem logiem nokrišņu ietekmē veicināja straujāku bojājumu rašanos konstrukcijas savienojumu vietās. Ziemā lēzenā augšējā daļa prasīja regulāru sniega novākšanu.[59]

Baroka arhitektūrā arī virs kores esošās dūmeņu "galvas" bija būtisks ēkas arhitektūras elements. Latvijā šī laika oriģināli maz saglabājušies, jo dūmeņu gali bieži pārmūrēti. Ungurmuižā dūmeņu forma bija 18. gadsimtam hrestomātiska — spēcīgi izteikts profilējums dzelteni krāsotā apmetumā, sānos sarkani pildiņi. 19. gadsimta pirmajā pusē dūmeņi ir pārmūrēti un apmesti. Gadsimta otrajā pusē tie no jauna pārveidoti atbilstoši "ķieģeļu stilam" — izšuvojot neapmestu mūrējumu. Jumta kopiespaidu nedaudz bojāja vienīgi dārza pusē esošais virtuves pavarda atsevišķais dūmenis. Šodien virs jumta esošie dūmeņi, lai arī cēli savā vienkāršībā, pārstāv jau 20. gadsimta formu un izpildījumu.

Kungu mājas istabu sienas sākumā balsināja vai aplīmēja ar tapetēm. Vēlāk lielu telpu daļu apgleznoja. Stūrus nosedza ar līstēm, kas gaiteņos un saimniecības telpās bija vienkāršas, bet dzīvojamās istabās — profilētas. Tikai dažu telpu sienas un griestus apmeta. Lai apmetums turētos, guļbaļķu virsmu uzcirta. Pēc apmetuma noņemšanas šis paņēmiens labi redzams stūra istabās. Griestu apmešanai un arī vēlākos remontos uz sienām apmetuma piesaistei izmantoja niedres. Ģenerālleitnanta guļamistabā (30) sienu apmetums likts uz pusplēstiem kārkliem, bet, lai padarītu javu plastiskāku, tai piejaukti mājdzīvnieku astri.

Nokrišņu ūdens novadīšanai jau 18. gadsimtā ap mājas cokolu izveidoja laukakmeņu bruģējumu.[60] 19. gadsimta vidū zem pagraba gaiteņu grīdas no ķieģeļiem ierīkoja drenāžu, ko izvadīja no ēkas zem ziemeļu galā esošā lieveņa. Līdzīga tekne ūdens novadīšanai ir no mazās virtuves (7A) uz priekšnamā (6) ierīkoto ateju.

Apjoms un fasādes

Ungurmuižas kungu mājas plāna ģeometriskais princips ir ļoti vienkāršs — četrstūris ar malu attiecībām 1:2 (vai divi kvadrāti). Mājas plāna ārējie izmēri bez apšuvuma ir 16,37 x 32,76 m. Arī stāva un jumta proporcijas ir tuvas attiecībai 1:2. Harmonisku sajūtu rada arhitekta meistarīgi izmantotie profesionālie paņēmieni. Daļu no tiem varam atšifrēt, citi iedarbojas uz zemapziņu nemanāmi. Visu elementu savstarpēja proporcionalitāte, kuras pamatā ir vienkāršas ģeometriskas figūras — kvadrāts un aplis —, logu ritma kārtojums, frontona jumta slīpums 45 grādu leņķī, pilastru pārojums galvenajā fasādē, kas nes galveno jumta slodzi,— tie ir tikai daži vieglāk pamanāmi faktori.

Ēkas 1. stāvā abpus centrālajai ieejai ir pa trim logu asīm. Pilastru pāri starp logiem balstīti uz podestiem. Fasādē pret dārzu logailu ir vairāk, tādēļ starp tām ir pa vienam pilastram. Ēkas stūrus nosedz rusti. Gala fasādēs ir pa diviem pilastriem abpus durvīm. Virs ieejas durvīm mājā bijuši virsgaismas logi, no kuriem saglabājies tikai galvenās ieejas logs. Kā aktīvs fasāžu elements darbojās arī logu aizvērtņi. Monumentālu iespaidu rada abās pusēs esošie mezonīni ar balkoniem. Galvenā fasāde līdz ar pulksteņa iebūvēšanu mezonīna frontonā ieguva patiesi greznu un atraktīvu iespaidu. To neuzkrītoši rada frontona lodziņu apmaļu liektās formas — mazliet no vēlīnā baroka "brīvības" uz pedantiskā "taisno formu" fona.

Priekšstatu par veco barokālo balkonu un lieveni var gūt vienīgi no 18. gadsimta zīmējumiem. Līdzīgi balkoni redzami J. K. Broces zīmētajos Rozbeķu un Piņķu muižu skatos. Raksturīgākā to īpatnība — balkons nav konstruktīvi saistīts ar lieveni. 19. gadsimtā balkona balsti saaug ar lieveni, kas tālāk daudzviet tiek transformēts par stiklotu verandu. Sava laikmeta noskaņu uz klasicisma lieveņa rāda lakoniskais un tomēr detaļās tik precīzais H. fon der Brigenas 1835. gada zīmējums. Ungurmuižā stiklota veranda parādījās tikai dārza fasādē 19. gadsimta otrajā pusē. 19. gadsimta beigās vai 20. gadsimta sākumā pie galvenās ieejas uzcēla trešo un pēdējo lieveni ar balkonu. Tā bija cenšanās radīt kaut ko atbilstošu ģenerālleitnanta dzīvojamai mājai, kas līdz ar tās slaveno cēlāju nu bija kļuvusi par leģendu. Diemžēl, atsakoties no formu

Kungu mājas galvenās ieejas durvju vērtne. Foto, 1949. g. Kat. 5. 34.
Türflügel vom Haupteingang des Herrenhauses. Foto, 1949. Kat. 5. 34.

vienkāršības, rezultāts nebija visai veiksmīgs. Šodien demontētā veidā saglabāts jau 50. gados restaurētais lievenis.

Fasāžu arhitektūrā būtiska nozīme ir krāsai. Ungurmuižas kungu mājas koloristika vienmēr bijusi kontrastaina — gaiši dekoratīvie elementi izcelti uz tumšāka fona.[61] Sākumā dekoratīvisma bija mazāk, valdīja prakticisms, jo bez dzīvojamās mājas daudz līdzekļu un materiālu bija jāvelta visa apbūves ansambļa iekārtošanai. Sarkani krāsoto ēku greznoja tikai 1. stāva rusti. Šādā izskatā māju nokrāsoja vēlreiz — dzeltenā okera tonī. Pēc fasāžu dekorēšanas ar pilastriem mājas apdarei sāka izmantot eļļas krāsas. Līdz pat 19. gadsimta pirmajai pusei kā pamattonis dominēja okers, uz kura izcēlās baltas vai pelēcīgas detaļas. Visam pāri — sarkans jumts. Dažreiz tradicionālajā polihromijas kompozīcijā ienesa kādu negaidītu akcentu: koši zaļus pilastru pamatnes dēļus vai — citā

remonta reizē — koši oranžas pilastru bāzes, podestus un kapiteļus (18. gadsimta vidū K. G. A. Oldendorpa akvarelī attēlots tieši šis kungu mājas fasāžu arhitektūras "ziedu periods"). Klasicisma laika kolorīts ienāca Ungurmuižā ar tipisko zaļganpelēko fona krāsojumu. Pēc apšūšanas 19. gadsimta vidū ēkai vēlreiz piešķīra līdzību sākotnējam izskatam, nokrāsojot to sarkanu ar baltām detaļām. 19. gadsimta otrajā pusē uzlikto horizontālo dēļu apšuvumu krāsoja gan zaļganpelēku, gan okera toņos.

Atsevišķu telpu sienas apmetot un no ārpuses apšujot ar dēļiem, centās samazināt siltuma zudumus un papildus nodrošināt sienas pret nokrišņu iedarbību. Kungu mājai statenisks apšuvums vēl saglabājies mezonīnos. Mezonīnu telpu ārsienas un 1. stāva fasādes sākotnēji bija neapšūtas un krāsotas vispirms sarkanā, pēc tam dzeltenā krāsā. 18. gadsimta pirmajā pusē, kad ēkas fasādes papildināja ar pilastriem, mezonīnu telpas apšuva ar vertikāliem, cieši kopā salaistiem spundētiem dēļiem, kas vēl redzami šo jumta izbūvju sānos. Savukārt frontonu daļā siena sastāv no dubulta dēļu klāja, kas piestiprināts karkasam. Ar laiku dēļu sadurās radās nelielas spraugas, kas, protams, nepalika bez mājas saimnieku ievērības. Uz tām uznagloja līstes. Tā kā tas darīts ilgākā laika periodā (18. gadsimts? — 20. gadsimta sākums), līstes nav vienādas un rada iespaidu par dažāda perioda apšuvumu.[62] Savukārt 1. stāva fasādes apšūtas, sākot ar 19. gadsimta vidu.[63] Tas ir laiks, kad statenisks apšuvums kļūst arvien populārāks.[64] Daļa no šī apšuvuma redzama H. Pīranga darbā "Das baltische Herrenhaus" publicētajā fotogrāfijā.[65]

Ēkai nav baroka laika "vizītkartes" — portāla. Ieejas galvenais dekoratīvais elements ir pašas durvis. Ungurmuižas kungu mājas ārdurvis ir vecākās šāda tipa durvis Latvijā. Smagās barokālās formās veidotās ārdurvju vērtnes iekārtas kāšu virās. Lai gan ārdurvis izgatavotas no priedes koka, iespējams, ka sākumā kādu laiku tās bijušas nekrāsotas.[66] Saglabājusies kastes tipa atslēga. Fotoattēlos redzams barokāli grezns atslēgas dekoratīvais nosegvairodziņš.[67] Virsgaismas loga vērtnes izgatavotas no ozola un restaurētas 1997. gadā.[68] Mājas galos bijušas dēļu durvis ar "skujiņā" liktu apšuvumu. Balkona durvīm stiklojums bija jau sākotnēji. Acīmredzot pēc verandas uzcelšanas 19. gadsimta otrajā pusē arī izejai uz dārzu ielika stiklotas vērtnes. Par iekšdurvju izskatu varam spriest pēc arhitekta O. Treigūta uzmērojumiem un H. Pīranga publicētā fotoattēla grāmatā "Das baltische Herrenhaus"[69]. Tās bijušas platas, ar diviem vienādiem pildiņiem un šauru starpjoslu pildiņa veidā. Arī iekšdurvis ailā ieliktas kāšu virās, no kurām saglabājušies divu veidu paraugi — grezni 18. gadsimta kalumi.

Dažkārt lietotais ēkas apzīmējums "pils" radies, pateicoties lielajam logu augstumam, kas 18. gadsimta pirmās puses koka mājām nav raksturīgi. Lieli izmēri rada arī konstruktīvas problēmas — smagas vērtnes, kas ieliktas tieši guļbūves statņos, neērta atvēršana. Tādēļ sākotnēji aila dalīta krusteniski ar šķērsi. Tas redzams arī K. G. A. Oldendorpa gleznojumos. 1774. gadā šķērsi izņēma un jaunās ailās katrā iebūvēja aplodu ar divām desmitrūšu vērtnēm. 19. gadsimta sākumā vēlreiz mainīja vērtnes un aizvērtņus. Katrai vērtnei bija trīs rūtis, kas kopā veidoja klasicismam raksturīgo sešrūšu logu, bet katram aizvērtnim bija divi pildiņi. Šīs logu konstrukcijas redzamas jau 1835. gada zīmējumā, un tās pastāvējušas vēl 20. gadsimta sākumā. Par logu apkalumu greznību liecina daži mansarda logu kāši un kāda savrup atrasta aizvērtņu vira. 70. gados vēl bija saglabājušies skaisti gravēti Tējas naminā logu apkalumi, par kuru izskatu varam spriest tikai pēc uzmērojuma.[70]

Plānojums

Ungurmuižas kungu mājas plāna shēmas pamatā ir divtraktu risinājums ar šaurāku atdalošu zonu — gaiteni ēkas garenvirzienā. Ziemeļu galā gaitenis turpinās līdz ēkas vidum. Dienvidu pusē šauro zonu veido priekšnams un apvalkdūmenis.

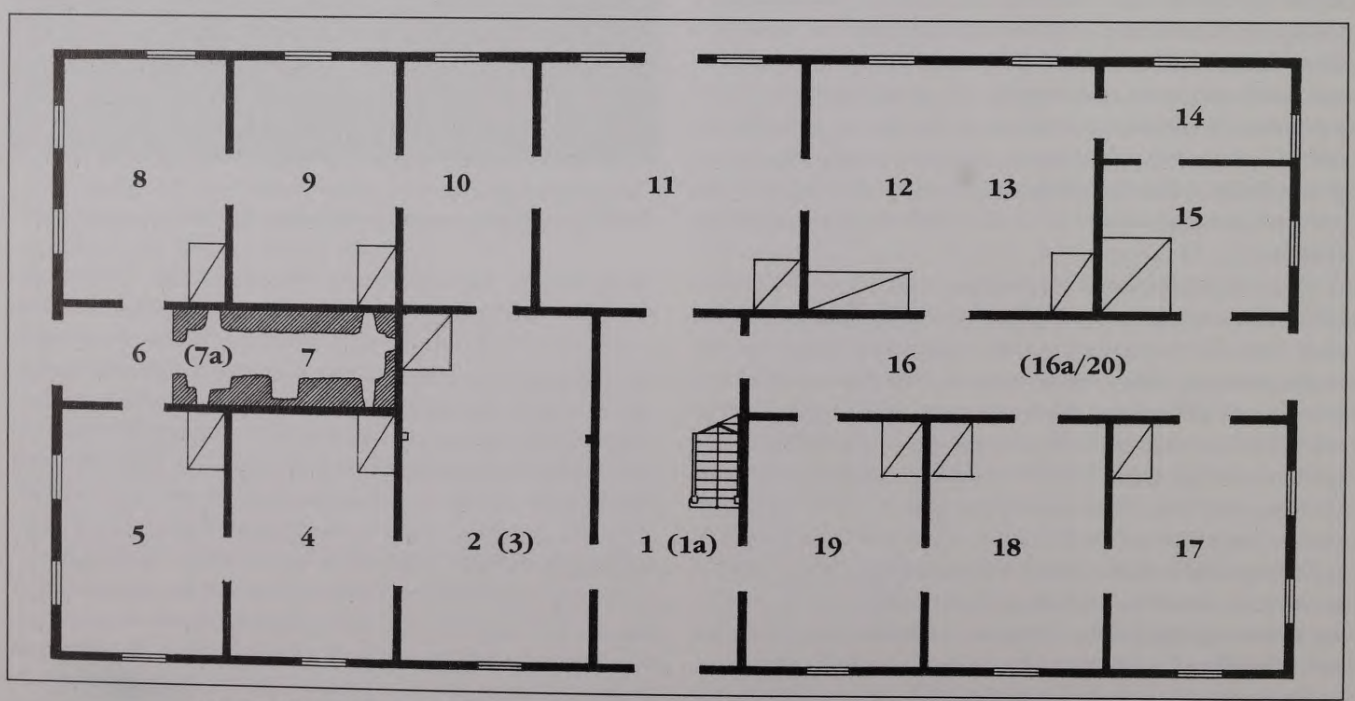

Kungu mājas pirmā stāva plāns 18. gadsimtā, shematiska rekonstrukcija. I. Dirveiks, 1998. g. Kat. 5. 17.
Grundriß des Erdgeschosses des Herrenhauses im 18. Jh., schematische Rekonstruktion. I. Dirveiks, 1998. Kat. 5. 17.

Zem ēkas ziemeļu daļas ir velvēts pagrabs, kurā sākotnēji varēja iekļūt tikai no gaiteņa (20). Ieeja pagrabā tieši no ēkas raksturīga 17. gadsimta muižu dzīvojamām mājām, kuru aprakstos bieži minēta lūka uz pagrabu no istabas.[71] Telpas izkārtotas anfilādē, bet kopējas plāna simetrijas nav. Izcelta tikai centrālā simetrijas ass, uz kuras virknējas galvenā ieeja ar priekšnamu, aiz kura seko dzīvojamā istaba ar izeju uz dārzu. Abām gala fasādēs esošām durvju ailām bija saimnieciska nozīme. Dzīvojamās istabas izvietotas ziemeļaustrumu un dienvidu daļā, kur tās grupējas ap samērā nelielu apvalkdūmeni. Mājas ziemeļrietumu pusē atrodas virtuve un kalpotāju telpas — "ļaužu kambaris". Dūmeņi savstarpēji savienojas tikai jumta stāvā un bēniņos. Kā redzam plānojuma shēmā, pilnīgi trūkst 17. gadsimta otrajā pusē vai vēl 18. gadsimta vidū daudzviet sastopamā vienkāršā plānojuma shēma ar vienu vai diviem apvalkdūmeņiem, ap kuriem grupējas telpas. Ungurmuižas piemērs 18. gadsimta 30. gados Vidzemē uzskatāms par progresīvu. Šeit plānojumu raksturo radoša pieeja, ko caurstrāvo prakticisms.

Iepriekš aprakstītais ir ēkas vēsturiskā plānojuma teorētisks portrets. Aplūkosim telpas, kādas tās paveras skatam šodien un ko vēl varam apjaust no pagājušā. Kā ceļvedis salīdzinošai analīzei noderēs H. J. fon Kampenhauzenas piezīmes ēkas 1762. gada plānam un Hansa fon Kampenhauzena atmiņas[72].

Mājas 1. stāvs

Priekšnams (1) pie galvenās ieejas ir garena un šaura telpa. Tas burtiski iespiests starp istabām un kalpo, tikai lai ēkā ienāktu vai pa kāpnēm nokļūtu uz 2. stāvu. Priekšnamam pilnībā trūkst reprezentācijas nozīmes, ko ienācējam liktu sajust plašāka telpiska kompozīcija ar labu izgaismojumu un brīvāku kāpņu izvietojumu. Daļēji to mēģināts kompensēt ar 18. gadsimtam raksturīgu dekoratīvu krāsojumu — marmorizētu rustojumu un cokolu. Priekšnams ir vienīgā 1. stāva telpa, kurā saglabājušies zem sijām trinītī liktie oriģinālie griestu dēļi.

Kāpnes ar margu statņos iegrieztajiem B. fon Kampenhauzena un H. J. fon Kampenhauzenas, dzimušas fon Štrālbornas, iniciāļiem, izgatavotas no dažādas koksnes: bērza un priedes. Priekšnama zemāko daļu (1A) zem kāpnēm Hanss fon Kampenhauzens atceras kā norobežotu ar stiklotu durvju sienu.

No priekšnama pa kreisi iekļūstam "garajā kambarī" (2, 3), kā 1762. gadā nosaukta mājas otra lielākā telpa. Tās sākotnējā nozīme nav īsti skaidra. Iespējams, ka telpa bijusi paredzēta īpašiem pasākumiem — svētkiem. Garumā tā aizņem vairāk nekā pusi no mājas platuma, tādēļ, lai nodrošinātos pret griestu siju lieci, sākotnēji iebūvēta pasija (siju garums šeit ir deviņi metri). Ēkas plānā šāda telpa nav visai veiksmīgs risinājums, jo tai ir tikai viens logs, līdz ar to istabas dziļākā daļa grimst puskrēslā. Pēc G. D. Hinša gleznojuma kontūrām varam spriest, ka tālākajā sienā pie apvalkdūmeņa bijusi krāsns, bet pretējā stūrī — kāda lāde vai cita smaga mēbele.

Kopš 19. gadsimta vidus "garais kambaris" bija sadalīts divās telpās. Priekšējā daļā (2) ierīkoja istabu kalponēm (Meitu istaba). Tās stūrī pie loga līdz 1951.–1963. g. rekonstrukcijai bija saglabājušās koka vītņu kāpnes ar dekoratīvu balsta kolonnu.[73] Kāpnes nodrošināja ātru

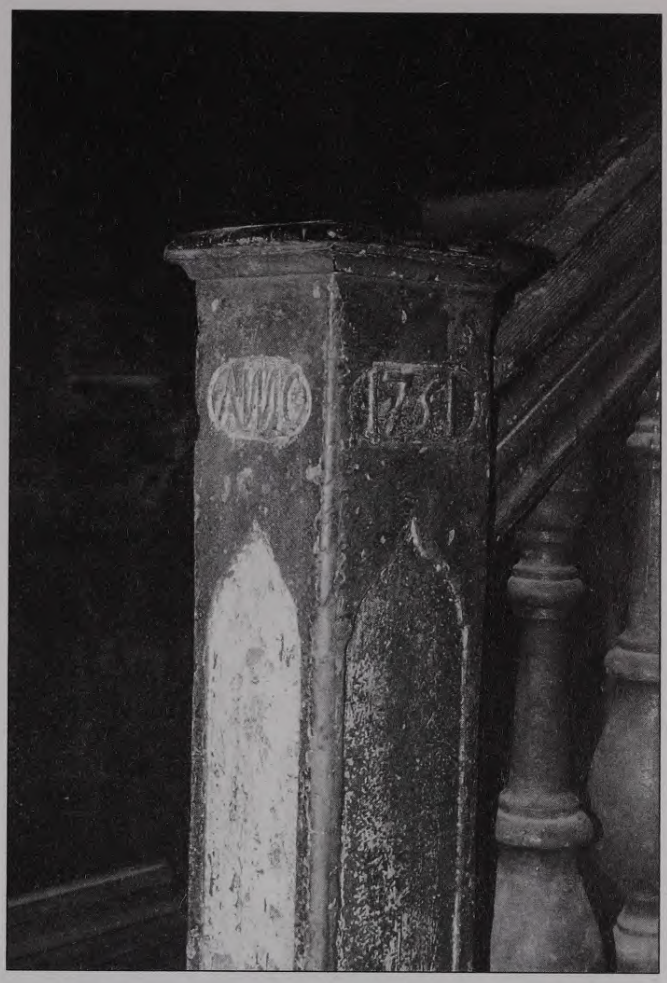

Kāpņu margu balsts ar izgatavošanas laika datējumu "1751". Foto, 1997. g. Kat. 5. 61.

Pfosten des Treppengeländes mit der Datierung 1751. Foto, 1997. Kat. 5. 61.

nokļūšanu 2. stāva istabās. Krāsni pārvietoja no telpas dziļuma uz Meitu istabu blakus starpsienai, kas to atdalīja no telpas dziļākajā daļā izveidotās noliktavas (3), kuru izgaismoja logi starpsienas augšdaļā.[74] 19. gadsimta beigās tika ierīkotas smagas metāla durvis, lai no noliktavas iekļūtu kādreizējā apvalkdūmenī izveidotajā "seifa" telpā (7). Noliktavu kopā ar apvalkdūmeni 50. gados pārveidoja par skolas gaiteni.

Aiz "garā kambara" nākamā telpa ir tā sauktā Skolas istaba (4). Tā pazīstama ar zilo ornamentālo gleznojumu uz dzeltena fona, kas bijis arī uz apvalkdūmeņa sienas apmetuma. Istabas kontūras nosakāmas tikai pēc 50. gados nojaukto starpsienu iesējumu vietām ārsienā. Rekonstrukcijas laikā Skolas istabu apvienoja ar stūra telpu, tā saukto Sarkano viesistabu (5), kur sākumā, domājams, bijusi tapešu apdare. Kad citu istabu sienas apgleznoja, stūra istabu apmeta, jo divu ārsienu un trīs logu dēļ tā bija vēsāka. 19. gadsimta beigās aizbūvēja mājas gala ieejai tuvāk esošo logu. Acīmredzot arī tādā veidā stūra telpas centās padarīt siltākas. Turklāt gadu gaitā no paaudzes paaudzē telpās bija uzkrājies liels skaits mēbeļu un citu istabas priekšmetu. Kādreizējā Lielā māja jau sen bija kļuvusi par mazu. Aizbūvējot kādu logu, istabu varēja ērtāk iekārtot.

Lai nokļūtu dārza pusē esošajās telpās, bija jāšķērso neliels priekšnams (6) pie dienvidu ieejas. Priekšnama sienas balsinātas sārtos toņos. 19. gadsimta vidū tā vienā

pusē ierīkoja ateju. No priekšnama varēja iekļūt apvalkdūmeņa daļā, nelielā velvētā telpā, kuru 19. gadsimta beigās izmantoja kā "mazgājamo istabu" (7A). Domājams, ka sākotnēji no šīs telpas varēja kurināt istabu krāsnis. Tagad priekšnama ārdurvju vietā ir logs un kādreizējais plānojums pilnībā pārveidots vienā kopējā skolas gaitenī.

Tālāk nokļūstam mājas dārza pusē esošajās istabās. Kaut starpsienas un grīdas zudušas, pamanāma kāda šai ēkas daļai raksturīga īpatnība. Līdz pat Lielajai istabai (11) zemgrīdas daļu veido ķieģeļu mūrējums, kurā redzamas grīdas lāgu vietas. Tā ir liecība par 1762. un 1763. gada cīņu ar "mājas sēni", kas detalizēti aprakstīta tālaika dokumentos. Lai apturētu šo bīstamo koksnes trupes izraisītāju, vajadzējis pilnībā mainīt zemgrīdas pabērumu.

Arī stūra istabai jeb Mātes kabinetam (8) šī paša iemesla dēļ mainīta priekšnama durvju ailas konstrukcija. 18. gadsimtā stūra telpa bijusi "aizmugurējais viesu kambaris". Arī šeit sienas jau tolaik apmeta, bet 18. gadsimta beigās, tāpat kā Sarkanajā viesistabā, rietumu sienā aizbūvēja vienu logu.

Ejot mājas centra virzienā, nonākam zālē, kas 19. gadsimta vidū izveidota, apvienojot divas istabas: "viesu kambari" (9) un "mazo kambari" (10). Lai gan 50. gados dārza fasādei nomainīta lielākā ārsienas daļa, atsevišķi G. D. Hinša gleznoti fragmenti ļauj atrast kādreizējās telpu robežas. Iespējams, ka "mazais kambaris" nav bijis apkurināms. Telpas apvienojot, kādreizējās sienas vietu interjerā rādīja aila ar toskāniskām kolonnām malās, bet uz Lielo istabu iebūvēja divvērtņu durvju ailu.

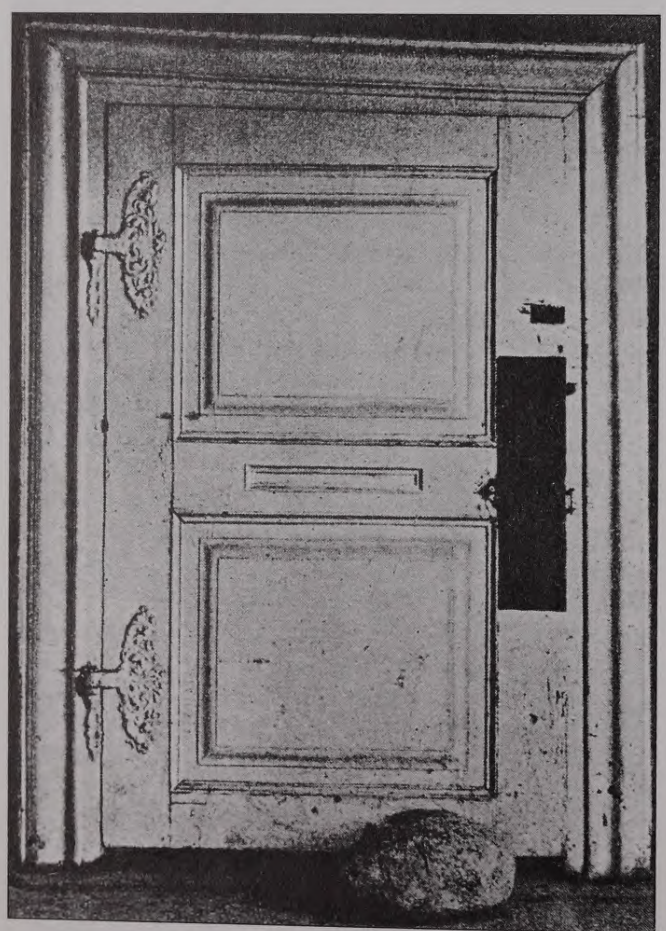

Kungu mājas iekšdurvis.

Innentür des Herrenhauses in Orellen.

Reprod.: Pirang I.–Abb. 169.

Mājas reprezentācijas centrs sākotnēji bija Lielā istaba. Tajā nokļūst arī no priekšnama. Lielās istabas sienas tika apmestas un griestos izveidots barokāls plafons. Hansa fon Kampenhauzena bērnībā telpa izmantota kā ēdamistaba. Atmiņās minētās sešas durvis tiešām pastāvējušas. Tagad zināms, ka ailas uz noliktavu (3) un daļu no saimniecības gaiteņa (20) savā projektā 1843. gadā paredzējis D. Blanks. 50. gadu rekonstrukcijas laikā, nedaudz izmainot telpas platumu, izgatavoja barokālā plafona kopiju. Caur durvīm un abiem logiem paveras skats uz dārzu ar Tējas namiņu, tā radot Ungurmuižai raksturīgās izjūtas — dabas un arhitektūras vienotības klātbūtni. Tādēļ saprotams, cik daudz zaudēja Lielā istaba, kad tai priekšā piebūvēja stikloto verandu.

No priekšnama pa labi ir ieeja kādreizējā namamātes "priekškambarī", kas vairāk pazīstams ar vēlāku nosaukumu — Vecā istaba (19). Šo durvju ailu aizmūrēja 19. gadsimta vidū. Aplūkojot iespaidīgos mākslinieka G. D. Hinša gleznojumus, atrodam, ka pie kādreizējās gaiteņa sienas tie apraujas. Pretējā stūrī bija krāsns. 19. gadsimta vidū, nojaucot gaiteņa sienu, ieguva izmēros analogu telpu "garajam kambarim". No šī brīža vairs neizmantoja veco noeju pagrabā.

Aiz "priekškambara" nākamā ir H. J. fon Kampenhauzenas guļamistaba (18). Par šo istabu ir maz ziņu. Dabā no tās saglabājusies tikai ārsienas daļa ar īpatnēju krāsojumu.[75]

H. J. fon Kampenhauzenas telpu grupā kā pēdējais ir "rakstāmkambaris", kas 20. gadsimta sākumā kalpoja kā muižas īpašnieka Baltazara Armina fon Kampenhauzena "kantoris" (17) — darba telpa un tikšanās vieta ar muižas ļaudīm. 19. gadsimta vidū istabas stūrī pie gaiteņa (16) ierīkoja ateju, tiesa, uz pusi mazāku, nekā bija paredzējis D. Blanks. Gadsimta beigās šādas labierīcības ieguva arī apmeklētāji un kalpotāji gaiteņa stūrī pie ārdurvīm. "Kantoris" sākotnēji bija vienkārši balsināts tāpat kā citas saimniecības gala telpas. Vēlāk sienas un griestus apmeta.

Mājas 1. stāva ziemeļrietumu daļā izvietotas saimnieciska rakstura telpas. Arī sienu apdare atbilstoši vienkāršāka — dažādu toņu balsinājums. Ienākot ēkā pa ziemeļu ieeju, nokļuva pelēcīgos toņos balsinātā garā gaitenī jeb garajā priekšnamā (16, 16A, 20), kas līdz 19. gadsimta vidum sadalīja šo ēkas pusi divās daļās. Vēlākās izmaiņās saskatāmas D. Blanka idejas. Gaiteni samazināja uz pusi, paplašinot ēdamistabu (19) un iebūvējot nelielu starptelpu ar kāpnēm uz 2. stāvu. Rezultātā palika telpa ar kāpnēm uz pagrabu. Līdz mājas pārbūvei ap 1910. gadu priekšnamam bija ķieģeļu grīda. 1963. gadā šeit iebūvēja kāpnes uz 2. stāvu.

No priekšnama pie ziemeļu ieejas pa labi nokļuva muižas ļaužu ēdamistabā (15), ko 18. gadsimtā sauca par "ļaužu kambari". Tajā bija maizes krāsns, kas ar vieglu kontūru ieskicēta 1762. gada plānā. Aiz ēdamistabas mājas stūrī ierīkoja pieliekamo jeb "pavāru kambari" (14). Paplašinot ēdamistabu uz kambara platības rēķina, 19. gadsimtā nedaudz pārvietoja starpsienu, tā aizsedzot pusi no gala fasādes loga. Ejot caur "pavāru kambari" vai arī pa atsevišķu ieeju no gaiteņa nokļuva plašā virtuvē (12, 13), kas sākotnēji robežojās ar mājas centrā esošo Lielo istabu. 1762. gada plānā šeit ieskicēts tikai neliels pavards vai krāsns, bet, spriežot pēc uzmērojumos redzamā dūmvadu blīvuma, šajā telpā pie gaiteņa sienas vajadzēja būt lielākam pavardam. Virtuve vairākkārt balsināta

sārtos un baltos toņos. 19. gadsimta vidus "modernizācijas" laikā lielo virtuvi ar mūra sienu sadalīja divās telpās, lai iepretim ēdamistabai (19) izveidotu atsevišķu "servējamo istabu" (12).

Mansards un mezonīni

Otrajā stāvā — mansardā — sākotnēji blakus nelielajai kāpņu telpai bija mezonīnos izbūvētas istabas, no kurām nokļuva arī uz abās pusēs mājai esošiem balkoniem. 18. gadsimta vidū dienvidu pusē iebūvēja istabas, bet pretējā — mansarda daļā saimnieciskas nozīmes kambarus (31, 32, 33).

Kāpņu telpā (21) gaisma ieplūda tikai pa šauriem durvju virsgaismu logiem. Telpai ir zemi griesti, jo dēļi trinītī nagloti zem sijām. No šejienes veda durvis uz mezonīnu istabām un mansarda jumta telpām.[76] Visu pārējo sienu un griestu laukumu, kā arī kāpnes klāj mākslinieka G. D. Hinša gleznojumi.

Kāpņu telpa ir vienīgā vieta mājā, kur vēl apskatāma B. fon Kampenhauzena laika grīda. Mūsdienu apmeklētāju pārsteidz grīdas dēļu platums — 48 cm, lai gan tālaika būvpraksei tas nebija nekas neparasts. Tā piemēram, kāds savrup atrodams durvju statnis no 2. stāva istabām ir 50 cm plats.

Pavēršot skatu apkārt, uzmanību saista divi grenadieri abpus durvīm, kas ved uz dārza puses mezonīna istabu (30). Tā ir ģenerālleitnanta kādreizējā guļamistaba (vēlāk "dzeltenā viesistaba"). Šeit ir gaišs, jo istabai ir divi logi un augstāki griesti nekā kāpņu telpā. Sākotnēji starp logiem bija izeja uz balkonu. 18. gadsimta vidū istabas sienas un griestus apmeta. Griestu ielocei nav dzegas — tas rada īpatnēju nepabeigtības sajūtu. Turpmāki pētījumi dotu atbildi, vai griestos bijis dekoratīvs plafons. Esošā krāsns iebūvēta mūsu gadsimta 50. gados, bet sākotnēji krāsns bijusi pretējā stūrī. Ziemeļu sienā ir durvis uz kambariem mansarda daļā. Dienvidu sienā durvis ierīkotas vēlāk. Pirms rekonstrukcijas darbiem bija palikusi tikai puse no šīs sienas. To aizbūvēja ar dažādiem apgleznotu guļbaļķu fragmentiem.

Pretējā — pagalma puses mezonīna daļā vēl 20. gadsimta sākumā bija gaitenis (35) ar istabu katrā pusē. 18. gadsimta vidū gaiteņa sienas pārvilka ar linu audeklu un apgleznoja. Šodien par gaiteņa sienām liecina tikai nelieli iecirtumi sienās.

Par gaiteņa ziemeļu pusē esošās telpas (34) funkciju ziņu nav. Atsevišķi nelieli auduma fragmenti liecina, ka arī tā bijusi tapsēta. Savukārt par pretējā pusē esošo telpu (22) zināms, ka 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā te bijusi saimnieces istaba. Krāsni iebūvēja samērā vēlu — 19. gadsimta vidū. Tomēr istaba izmantota jau sen — par to liecina daudzie balsinājumi un tapešu apdares kārtas. 19. gadsimta otrajā pusē telpu savienoja ar 1. stāvu, iebūvējot vītņu kāpnes no Meitu istabas (2). Pagalma mezonīna telpām ir zemi griesti, jo dēļi pienagloti zem sijām. Dēļu klājs rekonstrukcijas laikā pārlikts un daļēji nomainīts pēc ugunsgrēka 1963. gadā.

No kāpņu telpas caur nelielu starptelpu (24) nonākam K. Gerverta izbūvētajās mansarda stāva istabās. Šajā daļā par telpu funkciju 20. gadsimta sākumā var spriest no Hansa fon Kampenhauzena atmiņām. Austrumu pusē paliela telpa ar skatu uz pagalmu dēvēta par Bērnu istabu (25). Tai blakus jau sākotnēji izveidots šaurs, tumšs pieliekamais ar diviem skapjiem galos, ko izmantojusi apkopēja (23). Interesantās telpu kombinācijas sākotnējā nozīme diemžēl precīzi nav zināma (varbūt garderobe?). Saikne ar mezonīnā esošo saimnieces istabu ir vēlāka un tiešām radīta kalpotāju ērtākai kustībai. Arī mazās telpas mezonīna siena ir dekoratīvi apgleznota. Bērnu istabas kādreizējā vienīgā loga vieta palikusi starp abiem 1952. gadā jaunizbūvētajiem logiem.

Tālāk stūrī seko Guvernantes istaba (26). Šeit vēl saglabājušās sākotnējās logu izbūves. Sienu krāsojumam varam izsekot logailās līdz pat vērtnes gropei. Gan Bērnu istabā, gan šeit saglabājušies 18. gadsimta dēļu griesti.

Hanss fon Kampenhauzens atmiņās starptelpu (27) piemin kā sākotnēju alkovu (guļamnišu). Iespējams, ka tiešām šajā istabiņā pie apvalkdūmeņa sienas ir bijusi guļvieta. Pēc D. Blanka "modernizācijas" pasākumiem 19. gadsimta vidū šeit ierīkoja augšstāva ateju un, pievadot ūdensvadu, arī mazgātavu.

Otra dienvidu pusē esošā stūra istaba 19. gadsimta beigās bijusi tā sauktā Vecāku guļamistaba (28). Arī šeit, tāpat kā pagalma pusē un alkovā, saglabājušies sākotnējie dēļu griesti. Vecāku guļamistaba šķiet otrā stāva romantiskākā istaba. Tajā iespīdēja gan pusdienu, gan vakara saule. Turklāt viens no logiem paver skatu uz dārza dziļumā esošo Tējas namiņu.

Atgriežoties tuvāk mājas centram, nonākam "jauniešu istabā" (29). 18. gadsimta vidū šeit nebija atsevišķa istaba, bet caurstaigājama telpa ar kāpnēm uz bēniņiem pie mezonīna sienas. Kāpņu laida kontūrlīnijas vieta viegli pamanāma, jo virs tās uz sienas ir gleznojums. Nav zināms, kad, iebūvējot sienu pret starptelpu (24), izveidoja atsevišķu istabu. Šajā laikā patrepē bija mazs kambarītis, kura sienas izlīmēja ar papīru. Vēlāk "jauniešu istabu" savienoja ar ģenerālleitnanta guļamistabu. Nojaukto kāpņu vietā palika dēļu kambaris, ko atmiņās minējis Hanss fon Kampenhauzens. Arī starptelpai griestu dēļi bijuši nagloti zem sijām.

Mansarda stāva ziemeļu galā dzīvojamo istabu nebija. Neizmainot jumta konstrukciju, šeit bija iebūvēti ar stateniski liktu dēļu starpsienām atdalīti kambari saimniecības vajadzībām.[77] Pēc Hansa fon Kampenhauzena atmiņām tie kopskaitā bijuši ap 14 — sāls, malkas, vasaras, ziemas kambaris utt. Divos kambaros blakus mezonīnam pagalma pusē (33) glabāja grāmatas. Blakus tiem uz mezonīna sienas vēl nojaušama G. D. Hinša gleznota ainava, kas nofotografēta pirms rekonstrukcijas. 20. gadsimta 50. gados tieši šeit iebūvēja tualetes telpu. Gleznojuma kreisā mala iezīmē vietu, kur bijusi grāmatu kambara siena. Šo mansarda jumta daļu pilnībā pārveidoja 50. gadu rekonstrukcijas laikā, izbūvējot skolas direktora dzīvokli un mācību telpas.

Mājas bēniņi

Hanss fon Kampenhauzens atceras, ka kāpnes augstāk uz mājas bēniņiem vedušas no ziemeļu puses neapdzīvotās daļas. Šķiet, ka tās bijušas netālu no apakšējās 1. stāva uzejas starp dūmvadiem. Šodien mēs zinām, ka vismaz sākotnēji bijusi arī otra uzeja uz bēniņiem no 29. telpas.

Trīs telpas bijušas izbūvētas arī mājas bēniņu mezonīna daļā. Gan uz spārēm, gan sijām var atrast kādreizējo

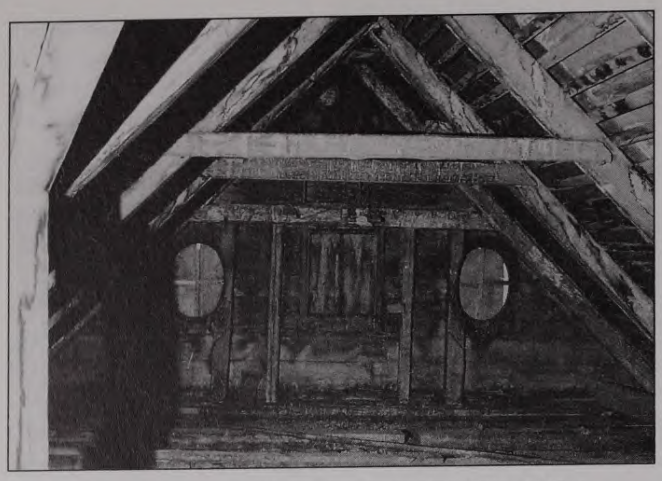

Bēniņu telpa virs pagalma puses mezonīna. Foto, 1997. g.
Bodenraum über dem Frontispiz auf der Hofseite. Foto, 1997.

Jumta spāres un sadure. Foto, 1997. g.
Fuge der Dachsparre und des Tragbalkens der Überdeckung. Foto, 1997.

starpsienu vietas, pēc kā redzams, ka sienas būvētas no stateniski trinītī liktiem dēļiem. Ērtākai staigāšanai visur bija ieklātas dēļu grīdas, izņemot dienvidu galu virs jaunizveidotajām mansarda stāva istabām. Jumta spāres ar dēļu klāju vienlaicīgi ir telpu "griesti". Mājas bēniņu centrālās telpas ziemeļu sienā bijušas durvis, bet blakus tām — kāds skapis. Uzmanību piesaista divi āķi spārē virs skapja un tā novietojums tieši virs spraugas starp mezonīna sienu un pārseguma siju. Jāuzdod mūžīgais jautājums: kāpēc? Kā daudzos gadījumos, ir tikai minējumi. Varbūt sākotnēji pulksteņa mehānismu bija paredzēts novietot centrālajā telpā (šeit vietā atcerēties maketā redzamo tornīti)? Skapis ar āķiem derētu pulksteņa atsvariem un saitēm. Pulksteņa uzvilkšanu parasti iekārtoja tā, lai nebūtu jākāpj uz bēniņiem. Izmantojot skapja atrašanās vietu virs mansarda stāva neapdzīvotās daļas, atsvarus veikli varētu novadīt uz leju, nebojājot redzamā vietā griestu konstrukciju. Kā zināms, pulksteni tomēr novietoja mezonīna daļā, un īpašā kastē ievietotie atsvari bija pieejami šaurajā gaitenī (35).[78]

1752. gadā pulksteņa ierīkošanai nācās mainīt frontona fasādi. Kādreizējā lodziņa vietā izveidoja ciparnīcu, bet abās tās pusēs — pa ovālam lodziņam. Rūpējoties par dārgo mehānismu, ziemā šiem logiem bija ieliekamas arī otras vērtnes. Pulkstenim piekļuva no divām pusēm pa kāpnītēm. Virs ciparnīcas redzams kāds skapītis bez durvīm; tā ir vienīgā vieta ēkā, kur savā vietā saglabājušās durvju viras. Arī frontona siena, tāpat kā jumtu slīpes, bija krāsota sarkana ar zili baltu un oranžu "marmorizējumu" uz spārēm un karkasa.

Dārza pusē esošā 46. telpa bija daudz zemāka, jo atrodas virs kādreizējās ģenerālleitnanta guļamistabas griestiem. Tajā varēja iekļūt no centrālās telpas, pakāpjoties pa kāpnītēm.

Pagrabs

Būvēt zem ēkas plašu pagrabu nebija vajadzības. Šī iemesla dēļ ēkā izveidotas tikai četras pagraba telpas ar gaiteni (20), kura galā veda kāpnes uz 1. stāvu. Šī asimetrija ēkas iekšējā struktūrā neatbilda barokālajam simetrijas principam fasādē. Pretruna tika novērsta ar 18. gadsimtam raksturīgu paņēmienu — cokola krāsojumā ēkas kreisajā pusē iezīmējot neīstus pagraba lodziņus.

Šodien pagrabā iekļūst no gaiteņa (16) blakus noejai, ko ierīkoja 19. gadsimta otrajā pusē[79], kad pagraba telpu (42) pielāgoja apdzīvošanai. Nokāpjot pagraba velvētajā gaitenī, minētā telpa ir pa labi dārza pusē. 50. gados, ielaužot velvi, to aizbēra. Pēdējos gados veiktajos izrakumos noskaidrojās, ka velvētā telpa siltināšanas nolūkos izoderēta ar papildu ķieģeļu sienām un tajā ierīkota krāsns. Turpinot izrakumus, varētu atrast 1. stāvā bijušās maizes krāsns fragmentus. Pagalma pusē esošām telpām ir ķieģeļu grīda. Pēdējā no telpām (40), šķiet, bijusi ar īpašu nozīmi, jo tai ierīkotas dubultas durvis un nišas plauktiem. 20. gadsimta sākumā izbūvēja jaunu pagraba telpu vannasistabai (41). Tajā varēja nokāpt pa metāla kāpnēm no "servējamās istabas" (12). Caurlauzums to savienoja ar pagraba centrālo gaiteni. 1997. gadā uzsākta ziemeļu gala lieveņa restaurācija atbilstoši E.Dīkera gleznā redzamai situācijai 1862. gadā.

Pēc Ungurmuižas arhitektūras detalizētas analīzes likumsakarīgi rodas jautājums par hronoloģiski un ģeogrāfiski tuvām analoģijām. Jāsecina, ka, meklējot šobrīd pieejamo vēsturisko materiālu klāstā, iespējamie analogi būtu jāizvēlas visai uzmanīgi. Ja atceramies apskata sākumā minēto situāciju pēc Ziemeļu kara, šķiet, labs piemērs tradicionālai kungu mājai šajā laikā ir Trikātas muižas kungu dzīvojamā māja.[80]

Tradicionāli tiek uzskatīts, ka vistuvākā līdzība Ungurmuižas kungu mājai ir ar Rozbeķu muižas kungu māju. Taču par tās izskatu varam spriest vienīgi pēc J. K. Broces zīmējuma 1794. gadā.[81] Īstenībā iegūstamā informācija ir visai ierobežota. Nav pat zināms attēlā redzamās ēkas datējums. Pēc attēla nevar apgalvot, vai šeit bijis pilnā mansarda jumts. Vērtīgākais zīmējumā ir detalizēti parādītais lievenis ar balkonu, kam ir nepārprotama līdzība ar Ungurmuižas kungu mājas 18. gadsimta zīmējumos redzamo balkonu. Varbūt to būvējis namdaris K. Gerverts, kurš Ungurmuižā 1747. gadā ieradās no Rozbeķiem? Un tomēr ticamāks ir pretējais atrisinājums — Ungurmuižas ietekme uz reģiona arhitektūru.

Ungurmuižas kungu dzīvojamā māja ir daudzu apstākļu ietekmē veidojies arhitektūras darbs. Tas arī atgādina, ka pret nacionālo iezīmju meklējumiem 18. gadsimta pirmās puses muižu arhitektūrā jāattiecas piesardzīgi. Iespējams, ka 17. gadsimtā muižu būvniecībā tautas koka celtniecības ietekme bijusi lielāka. Dabā tikpat kā nav

saglabājušies piemēri plašākai analīzei. 18. gadsimtā spēcīga ir ienākušu, ceļojošu meistaru ietekme, vismaz tik ilgi, kamēr pēc Ziemeļu kara jukām nav nostiprinājies vietējo amatnieku loks. Raksturīgs piemērs 20. gadsimta 20.–30. gadu centieniem absolutizēt tautas celtniecības tradīciju lomu arhitektūrā ir B. Vipera monogrāfija "Latvijas māksla baroka laikmetā", kur tieši Ungurmuižas kungu māja minēta kā viens no spilgtākiem paraugiem, "..kur vēsturiskā stila motīvi apvienojas ar tautas tradīcijām apbrīnojami harmoniskā veselā.."[82]. Mūsu rīcībā šobrīd ir visai detalizēts ieskats šīs Vidzemes muižas dzīvojamās mājas būvvēsturē. Tas ļauj skaidri saskatīt iespējamo ietekmju loku: Krievijā izgatavots vācu izcelsmes autora projekts, kas iemieso Austrumeiropā progresīvas idejas apjoma kompozīcijai, plānojuma un interjera principiem. Idejas realizētāji — krievu, igauņu un vācu meistari un amatnieki. Secinājums: Ungurmuižas kungu mājas arhitektūrai nav un nevar būt saiknes ne ar latviešu tautas celtniecības iespaidu, ne ar reģionālām baltiskām tradīcijām, kas tajā laikā tikai veidojās tādu nozīmīgu paraugu ietekmē, pie kādām pieder Ungurmuiža. Atsevišķa pētījuma tēma ir jautājums par Ungurmuižas mājas arhitektūras ietekmi uz citiem Vidzemes būvniecības pieminekļiem.

Diez vai kāds jelkad spēs izskaidrot Ungurmuižas pievilcības fenomenu. Taču uzdrošinos minēt, ka viens no noslēpuma skaidrojumiem ir tās arhitektūras savrupība, it kā atrautība no kāda konteksta, kas patiesībā nav definējams, jo šodien ēkai analogs Latvijā nav atrodams. Izsekojot Ungurmuižas tapšanas procesiem, kļūst labāk saprotami šīs savrupības iemesli.

Laiks nežēlīgi retinājis baroka muižas ansambļa ideālo shēmu. Tomēr nav iespējams nepamanīt šīs vietas harmonisko iekšējo sakārtotību. Vienlaikus šādai atklāsmei nepieciešams arvien vairāk sagatavots skatītājs. Ungurmuižas kungu mājas izpēte pašreizējā stadijā dod pietiekamu bāzi praktiskam saglabāšanas un atjaunošanas darbam. Bet ne tikai. Tas ir avots šī Latvijas arhitektūras un mākslas vēsturei unikālā pieminekļa dziļākai izpratnei un analīzei.

* * *

Kungu mājas telpu vēsturiskie nosaukumi un funkcijas

Pirmais nosaukums rāda telpas funkciju 20. gadsimta sākumā pēc Hansa fon Kampenhauzena atmiņām par Ungurmuižu, otrais — pēc Helēnes Juliānes fon Kampenhauzenas 1762. gadā sastādītās telpu specifikācijas. 1843. gada funkcijas un nosaukumi piedāvāti Dāvida Blanka pārbūves projektā, kas tika realizēts tikai daļēji.

1. stāvs

1 – priekšnams ar "slotu kambari" zem kāpnēm; 1762. g. — lielais priekšnams
1A – mazais priekšnams; 1762. g. — lielais priekšnams (kopā ar iepriekšējo)
2 – Meitu (kalpoņu) istaba; 1762. g. — "garais kambaris"
3 – noliktava; 1762. g. — "garais kambaris" (kopā ar iepriekšējo)
4 – Skolas istaba; 1762. g. — "priekšējais kambaris"
5 – Sarkanā viesistaba; 1762. g. — "aizmugurējais kambaris" (Knobena istaba)
6 – ateja; 1762. g. — mazais priekšnams
7 – "seifa" telpa, manteļskurstenis; 1762. g. — mazā virtuve
8 – Mātes kabinets, stūra istaba; 1762. g. — "aizmugurējais viesu kambaris"; 1843. g. — viesistaba
9 – zāle; 1762. g.— "viesu kambaris"; 1843. g. — zāle
10 – zāle (kopā ar iepriekšējo); 1762. g. — "mazais kambaris"; 1843. g. — zāle
11 – Ģimenes istaba, ēdamistaba; 1762. g. — Lielā istaba; 1843. g. — ēdamistaba
12 – "servējamā istaba"; 1762. g. — lielā virtuve
13 – virtuve ar pavardu; 1762. g. — lielā virtuve; 1843. g. — ļaužu virtuve
14 – pieliekamais; 1762. g. — "pavāru kambaris"; 1843. g. — ļaužu ēdamistaba
15 – muižas ļaužu ēdamistaba (ar maizes krāsni); 1762. g. — "ļaužu kambaris"; 1843. g. — ļaužu ēdamistaba (kopā ar iepriekšējo)
16 – gaitenis ar priekšnamu, uzgaidāmā telpa ar ateju muižas ļaudīm; 1762. g. — garais priekšnams
16A – mazais pieliekamais
17 – "kantori"; 1762. g. — H. J. fon Kampenhauzenas "rakstāmkambaris"; 1843. g. — rakstāmistaba
18 – Zaļā viesistaba; 1762. g. — H. J. fon Kampenhauzenas "guļamkambaris"; 1843. g. — guļamistaba
19 – ēdamistaba, Vecā istaba; 1762. g. — H. J. fon Kampenhauzenas "priekškambaris"; 1843. g. — Bērnu istaba
20 – priekšistaba (gaitenis)

2. stāvs

21 – kāpņu telpa
22 – saimnieces istaba
23 – apkopējas telpa
24 – starptelpa
25 – Bērnu istaba
26 – Guvernantes istaba
27 – mazgāšanās telpa ar tualeti; sākotnēji — alkovs
28 – Vecāku guļamistaba
29 – "jauniešu istaba"
30 – "dzeltenā viesistaba"; sākotnēji — ģenerālleitnanta B. fon Kampenhauzena guļamistaba
31–33 – bēniņi ar 14 kambariem (to skaitā — bibliotēka)
34 – telpa (nav pieminēta)
35 – gaitenis

Pagrabs

36 – pagraba noeja
37 – gaitenis
38 – telpa
39 – telpa
40 – telpa
41 – vannasistaba
42 – telpa
43 – atejas bedre

Otrie (augšējie) bēniņi

44 – priekštelpa
45 – "kaķu kambaris"
46 – priekštelpa

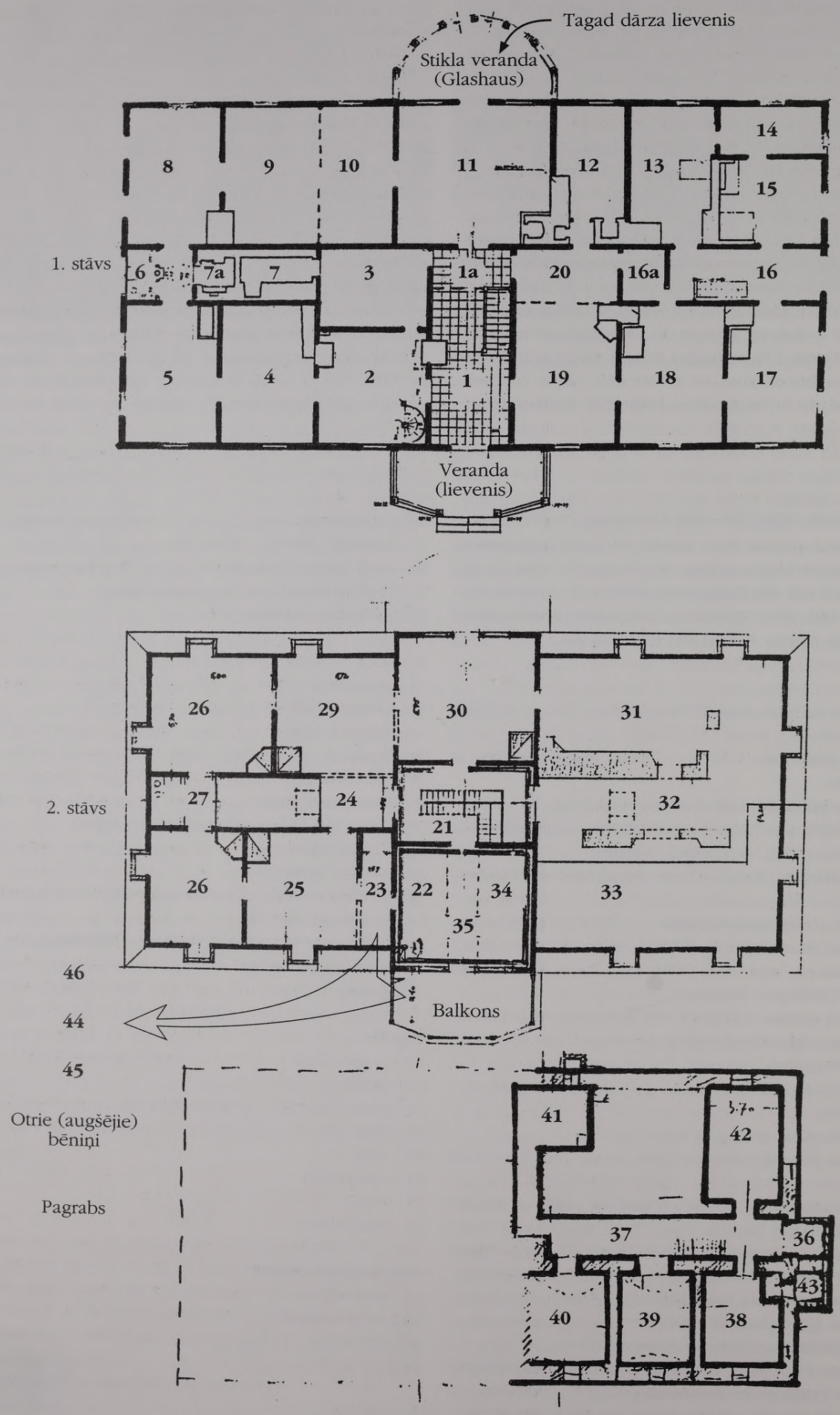
Tagad dārza lievenis
Stikla veranda
(Glashaus)
1. stāvs
8
9
10
11
12
13
14
15
6
7a
7
3
1a
20
16a
16
5
4
2
1
19
18
17
Veranda
(lievenis)
2. stāvs
26
29
30
31
27
24
21
32
26
25
23
22
34
33
35
46
44
Balkons
45
Otrie (augšējie)
bēniņi
41
42
Pagrabs
37
36
43
40
39
38

[1] Pirang I.–S.49–50.

[2] VKPAIDC. Ungurmuižas lieta.

[3] Turpat.

[4] Sk.: *Pētersone P.* Vēsturisko pētījumu materiāli par Ungurmuižas apbūves kompleksu. Rīga, 1976. Mašīnraksts. VKPAIDC.

[5] Šajā rakstā izmantoti vēstures zinātņu doktores P. Pētersones apstrādātie Latvijā un Vācijā esošie arhīvu materiāli par fon Kampenhauzenu dzimtu un Ungurmuižu, kā arī kungu mājas arhitektūras pētījumu rezultāti, ko raksta autors veicis kopā ar kolēģi J. Zviedrānu.

[6] *Huppel A. W.* Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland.–Riga, 1777.–T. 2.–S.318.

[7] Campenhausen. Generalleutnant.. 2. Teil.–Kap. 1.–S. 4. Ar ģenerāli Hellardu V. fon Felkerzāms domājis Valmiermuižas īpašnieku ģenerāli Ludvigu Nikolaju fon Hallartu.

[8] LVVA, 6999. f., 13. apr., 1619. 1. Ir dažādi uzskati par zīmējuma datējumu, kas var attiekties uz 17. gadsimta beigām vai 18. gadsimta sākumu. P. Pētersone pieļauj, ka tas tapis ap 1728. gadu sakarā ar muižas pārdošanu B. fon Kampenhauzenam. Muižas apbūves situācijas zīmējums savā detalizācijas pakāpē ir Latvijas arhitektūras vēsturei unikāls.

[9] Veco klēti B. fon Kampenhauzens, veidojot jauno muižas centru, atstāja un, nedaudz pārbūvējot, iekļāva jaunajā apbūves kompleksā. 18. gadsimta beigās vai 19. gadsimta sākumā pret pagalmu esošajā fasādē izveidots pussļaupts zelminis.

[10] Arhitekte I. Janelis pēc 1688. gada arklu revīzijas datiem apkopojusi ziņas par 17. gadsimta Ziemeļvidzemes muižu arhitektūru. Matemātiski vidējie 52 muižu dzīvojamo māju plāna izmēri ir 11,3 x 4,52 asis. Informācija no I. Janelis nepublicēto pētījumu materiāliem.

[11] K. G. A. Oldendorps kā mājskolotājs Ungurmuižā dzīvoja no 1753. līdz 1759. gadam.

[12] LVVA, 4060. f., 1. apr., 1000. 1., 108. lp.

[13] AFCO, 36 K.

[14] Turpat.

[15] Barsewisch. Fotosammlung..– CW 209.

[16] *Грабарь И.* История архитектуры.–Москва, 1909.–Т. 1.–С. 84.

[17] Pirang I.–S. 48.

[18] *Виппер Б.* Архитектура русского барокко.–Москва, 1978.–С. 47.

[19] *Тихомиров Н.* Архитектура Подмосковных усадеб.–Москва, 1955.–С. 46–47.

[20] Lai gan B. fon Kampenhauzenam bija ciešas saites ar Zviedriju, nav pamata runāt par tiešām analoģijām un ietekmēm. Tā, piemēram, kungu mājā redzamā mansarda jumta konstrukcija Zviedrijā sāk izplatīties tikai 18. gadsimta 30. gados — tātad Ungurmuižas celtniecības laikā. (Sk.: *Knorring P. v.* Takstolar i herrgardsbyggandet // Kultur Miljövard.–1994.–Vol. 1.–S. 9.)

[21] RPM arhīvā saglabājusies tikai plāna fotokopija. Oriģināls ietilpa to LVVA dokumentu grupā, kas vairs nav atrodama.

[22] AFCO, 36 K.

[23] LVVA, 4060. f., 1. apr., 1000. 1., 112.–113. lp.

[24] AFCO, 36 K.

[25] Turpat.

[26] Turpat, 70 K.

[27] Turpat, 36 K. Namdara K. Gerverta uzvārds rakstīts dažādi. 1754. gada 11. jūnija norēķinā par darbiem pie kungu mājas viņš parakstījies *Gerwerth* (LVVA, 1100. f., 14. apr., 402. 1., 9. lp.). 1747. gadā ģenerālleitnanta ierakstā — *Gerwehrt*. Atrodams dokumentos arī kā *Gerber*. Katrā ziņā uzvārda trešais burts ir bijis "r" un K. Gerverts nav piederīgs Cēsu apkaimē izplatītajai galdnieku Gevertu (*Gewerth*) dzimtai.

[28] Nosaukums "Tējas namiņš" ieviesies 20. gadsimta 70. gados restaurācijas darbu laikā. Šādi atpūtas namiņi dārzos un parkos 17. un 18. gadsimta dokumentos vācu valodā saukti *Lusthaus* (burtiskā tulkojumā — izpriecu nams). Latviešu valodā sastopami dažādi varianti. Visbiežāk — vienkārši "lustūzis". 20. gados Ungurmuižas namiņš saukts par "Atpūtas paviljonu". 1942. gadā Pieminekļu valdes sastādītajā aizsargājamo ēku sarakstā ar Nr. 1683 — "Kafijas paviljons".

[29] AFCO, 33.

[30] Turpat, 36 K.

[31] Turpat, 91a K.

[32] Turpat.

[33] LVVA, 4060. f., 1. apr., 1000. l., 5. lp.

[34] Turpat.

[35] AFCO, 104 K.

[36] Turpat, 91a K.

[37] Turpat, 104 K.

[38] Turpat.

[39] Turpat.

[40] LVVA, 4060. f., 1. apr., 1000. l., 76.–83. lp.

[41] RPM arhīvā saglabājušās tikai dokumentu fotokopijas. Oriģināli ietilpa to LVVA dokumentu grupā, kas vairs nav atrodama.

[42] AFCO, 91a K.

[43] Pirang I.–Abb.130–131.

[44] LVVA, 110. f., 2. apr., 2882. l.

[45] AFCO, 648.

[46] LVVA, 4060. f., 1. apr., 995. l., 68. lp. 1760. gadā pie kapličas darbiem strādāja smalkkalējs Johans Štube. Starp dažādiem blakusdarbiem minēta arī "naktskrēsla apsišana".

[47] Turpat, 218. f., 1. apr., 1097. l., 6.–16. lp.

[48] Turpat, 3. apr., 383. l., 54. lp.

[49] Kūduma pagasta Ungurmuižas bijušās pils tehniskais apraksts. Sastādījis K. Vikmanis. VKPAIDC.

[50] VKPAIDC. Ungurmuižas lieta.

[51] AFCO, 833.

[52] VKPAIDC. Ungurmuižas lieta.

[53] Cēsu rajona kultūras un izglītības darba nodaļas vadītāja J. Kleša vēstule Latvijas PSR Kultūras ministrijai. — Turpat.

[54] Slīpsadura Ungurmuižā redzama klēts durvju aplodām (1738–1742, namdaris Uļjans). Gadsimta vidū kungu mājas mansarda pārbūvē durvju ailām vēl izmantots statņu paņēmiens (1747–1751, namdaris K. Gerverts).

[55] Šeit vēl ir vienīgā vieta, kur redzami Ungurmuižas iekšdurvīm raksturīgie visai augstie durvju sliekšņi.

[56] 1731. gadā pabeidza tikai 1. stāvu — tātad sienas un pārsegumu.

[57] Šajā ziņā kļūdaina ir arhitekta H. Piranga zīmētā rekonstrukcija "Das baltische Herrenhaus" (1. d., 131. att.). Par jumta iesegumu ar šindeļiem liecina arī dokumenti — 1767. gada 16. aprīlī J. Kodara laboja kungu mājas jumtu un saņēma šim nolūkam 708 šindeļu naglas. Par jau sākumā projektētu vieglu jumta materiālu liecina arī spāru solis ~1,4 m.

[58] Šajā aspektā interesanta bijusi Skultes muižas kungu māja ar sarežģītas konfigurācijas pilnā mansarda jumtu (celta pēc 1739. gada). Tai līdzīgi piemēri Latvijā nav zināmi. Diemžēl ēka nav saglabājusies, un par tās izskatu var spriest tikai pēc J. K. Broces zīmējuma. Sk.: Brotze. Monumente..–Bd. 6.–S.126.

[59] Vēl 50. gados skolas direktorei tika pārmests par savlaicīgu sniega nenovākšanu, jo bija apdraudētas jumta konstrukcijas. VKPAIDC. Ungurmuižas lieta.

[60] Sākotnējais bruģis likts uz māla izolācijas kārtas. Kopumā konstatētas divas hronoloģiski secīgas bruģa kārtas.

[61] *Lēvalde D, Gaile I.* Ungurmuižas kungu mājas fasāžu krāsojuma izpēte. 1996. VKPAIDC. Ungurmuižas lieta; *Lēvalde D.* Ungurmuižas kungu māja laikā un krāsās // Latvijas Arhitektūra.–1997.–Nr.12.

[62] Dārza pusē līstes pienaglotas ar kaltām naglām. Galvenajā fasādē konstatējami vēlāki remonti — 19. gadsimta beigās vai 20. gadsimta sākumā.

[63] *Lēvalde D, Gaile I.* Ungurmuižas kungu mājas fasāžu krāsojuma izpēte.–21. lpp.

[64] *Jansons G.* Kurzemes pilsētu senās koka ēkas.–Rīga, 1982.–101. lpp.

[65] Pirang I.–Abb. 57.

[66] *Lēvalde D, Gaile I.* Ungurmuižas kungu mājas fasāžu krāsojuma izpēte.–5.lpp.

[67] Dekoratīvais nosegvairodziņš salauzts 70. gados. Neliels tā fragments glabājas CVMM.

[68] 1997. gadā vērtņu iestiklošanai izmantoja 18. gadsimta logu stiklu no Lēdurgas baznīcas izlauztajiem oriģināllogiem. Vērtnes restaurēja pieredzējis speciālists no Zviedrijas Tomass di Zazo.

[69] Šeit arī fotogrāfija, kurā ēkas ziemeļu gala ieejai redzamas durvis eklektiskās formās; tās nav saglabājušās.

[70] Arhitektes R. Dunkures darba zīmējumi Tējas namiņa restaurācijai. VKPAIDC. Ungurmuižas lieta.

[71] Pēc arhitektes I. Janelis nepublicēto pētījumu materiāliem.

[72] Campenhausen. Erinnerungen..

[73] Hanss fon Kampenhauzens atceras kolonnu kā "ļoti skaistu", "kvadrātisku", "katrā pusē uz iedziļinātas plaknes sekls no augšas uz leju ejošs lenšu rotājums" (Campenhausen. Erinnerungen..–S. 39). Viens kolonnas fragments 50. gados iebūvēts 7. telpas sienā.

[74] Tas redzams arī D. Blanka piedāvātajā pārbūves projektā.

[75] Pilnīgam priekšstatam par krāsojumu būtu nepieciešama detalizēta izpēte.

[76] Maketā kāpņu telpai nav durvju uz mansarda stāvu. Tomēr jādomā, ka durvis ir bijušas. Iespējams, ka tās līdz 18. gadsimta vidum bija šaurākas.

[77] Daudzi no šiem dēļiem tagad ielikti 2. stāva pārsegumā starp sijām. 34 cm platie dēļi bijuši likti trīnītī. To redzamās daļas ēvelētas un balsinātas. Nav atrasts neviens apgleznotas sienas fragments.

[78] Hanss fon Kampenhauzens atmiņās kļūdaini norāda, ka kaste ar atsvariem bijusi "augšējā kāpņu telpā" (21). Šeit G. D. Hinša apgleznotajos griestos nekas par to neliecina. Mezonīna pārsegumā vienīgais caurums ir virs gaiteņa (35) tieši zem pulksteņa mehānisma vietas.

[79] 19. gadsimta otrās puses noejas laids bijis nedaudz tālāk — tas neaizsedza durvis uz stūra istabu (17), kā tas izveidots 50. gadu rekonstrukcijas laikā.

[80] Brotze. Monumente..–Bd. 8.–S. 147.

[81] Brotze. Monumente..–Bd. 5.–S. 216.

[82] *Vipers B.* Latvijas māksla baroka laikmetā.–Rīga, 1937.–147. lpp.

Das Herrenhaus von Orellen und seine Baugeschichte

Ilmārs Dirveiks

Baugeschichte des Herrenhauses

Die Architekturforschung der Landgüter Lettlands ist ein spannender Prozeß. Auf Schritt und Tritt begegnet man Überraschungen, wobei öfters leider nur die Baugeschichte eines Hofes im engeren Sinne des Wortes dokumentiert wird, d. h., mehr oder weniger genau werden nur die architektonischen Veränderungen dokumentiert, analysiert und gruppiert, weil eine große Anzahl der historischen Quellen noch nicht erfaßt oder nicht mehr zugänglich ist. Mit anderen Worten – eine Form wird ohne den Inhalt untersucht.

Orellen dagegen ist eine Ausnahme, da seine Geschichte sehr umfangreich dokumentiert worden ist. Das Schicksal hat es gut mit den Nachfolgern gemeint, weil die Notizen der ehemaligen Bauherren und -arbeiter, ihre Tagebücher, Briefe und andere Dokumente erhalten geblieben sind. Auf Grund dessen können wir heute die Entstehung eines Livländischen Hofes bis in seine Einzelheiten verfolgen. Den Architekturforscher bietet sich die günstige Gelegenheit, die Form mit einem Inhalt zu füllen. Hinter dem Bau stehen wahrhafte Geschichten und reale Personen. Diese folgten ihr Leben lang bestimmte Ziel und Ideal, und es gelang ihnen, schon damals anerkannte ästhetische Werte zu schaffen.

Frühere Forschungen

Die Architektur des Herrenhauses in Orellen hat bereits früh die Aufmerksamkeit auf sich gezogen. Davon zeugen die Erinnerungen der Hausbewohner und ihrer Gäste – vorwiegend emotionale Äußerungen wie Begeisterung und Stolz. Ebenso zeigt sich Hochachtung vor dem Bauherrn des Hauses, Generalleutnant Balthasar von Campenhausen.

Die ersten Bewertungen der Fachleute stammen aus der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts. In dem seit 1926 in Riga veröffentlichten dreibändigen Werk des Architekten Heinz Pirang "Das baltische Herrenhaus" sind einige Güter architektonisch eingehender charakterisiert, darunter auch das Herrenhaus Orellen. Wobei neben der analytischen Auswertung der Bauumfänge, -planung und einzelner Fragmente die emotionale Einstellung des Autors hier eine Rolle spielt.[1]

Eine eingehendere Dokumentation des Herrenhauses hat 1928 der Architekt Roberts Legzdiņš[2] gegeben, obwohl auch ohne weitergehende Erläuterungen. Er zeichnete den Grundriß des Erdgeschosses mit den Maßen der Tür- und Fensteröffnungen, charakterisierte kurz die Ofentypen und nahm einige Fotos auf. Der Architekt K. Vikmanis[3] hat 1949 eine ähnliche, aber viel einfachere, Grundrißskizze vom Keller und Erdgeschoß gemacht. In allen erwähnten Quellen fehlen Pläne des ersten Stockwerkes.

Zu Beginn der Rekonstruktion des Herrenhauses hat der Architekt O. Treigūts mehrere Aufmessungen durchgeführt, darunter auch den Grundriß des ersten Stockwerks und den Längsschnitt. Die Aufmessungen sind genau und spiegeln die Situation vor dem bedeutendsten Umbau des Herrenhauses in seiner ganzen Geschichte wider. Vor diesen einschneidenden Veränderungen sind leider weder Forschungen vor Ort noch im Archiv durchgeführt worden, noch gibt es Fotoaufnahmen. Die historische Dokumentation wurde erst in den 70er Jahren unseres Jahrhunderts ausgewertet, als man mit der Restaurierung der Familiengruft und des Teehauses ("Lusthauses") begann.[4] Eine umfassende Erforschung des Herrenhauses, die das bis jetzt umfangreichste Faktenmaterial zu Tage förderte, begann in den 80er Jahren und wurde bis 1997 fortgesetzt[5].

Folgen des Nordischen Krieges

Die Folgen des Nordischen Krieges haben die Entwicklung der Landgüter bis Mitte des 18. Jahrhunderts spürbar beeinflußt. Die wirtschaftlichen Schwierigkeiten spiegelten sich direkt in der bescheidenen Architektur der Güter wider. Die Herrenhäuser ähnelten oft den Bauernhäusern mit Strohdächern – mancherorts sogar ohne Schornstein[6]. Gemäß dem Befehl Peters I. wurde der Bau von gemauerten Häusern Anfang des 18. Jahrhunderts gesetzlich eingeschränkt. Allmählich verlor das Gesetz an Kraft, aber der Bau von Steinhäusern verbreitete sich in Livland erst in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts. Bis dahin war die gesteigerte Bautätigkeit ganz offensichtlich Grund für die rapide Abholzung der Wälder. Häuser bauten sowohl Bauern als auch Gutsbesitzer. Als Arbeitskräfte wurden einheimische Handwerker und auch ausländische Fachleute eingestellt. Schon damals haben vorausschauende Leute die weitere Entwicklung dieser Geschehnisse erkannt: W. von Völkersahm schreibt auf die Beschwerde B. von Campenhausens über den Mangel an Wiesen und Wäldern in den Gütern: "Mit der Zeit wird es im Lande wegen der Hölzung und Gebäude größte Noth setzen, wenn nicht die Methode zum Bau nach der teutschen Bauerart introduciret wird, wie der wohlseelige Herr General Hallard schon willens war und Leuthe darzu aus Teutschland, uns es anzuweisen, verschrieben wollte."[7]

Alte Bebauung

Urkundlich ist das ursprüngliche Herrenhaus von Orellen erstmals 1728 im Kaufvertrag erwähnt worden. In der Güterforschung ist die Ermittlung von Standort und Aussehen des früheren Herrenhauses ein spannende Vorgang. In bezug auf Orellen, werden alle Hypothesen auf Grund der Analyse der historischen Abbildungen und des Vergleiches mit der heutigen Situation aufgestellt. Ganz genau ist der ursprüngliche Standort des Herrenhauses nur vor Ort zu bestimmen, wenn die Fundamente oder die Kellerräume freigelegt werden können. Vorläufig sind noch keine derartigen Probeausgrabungen gemacht worden. Bei dem topographischen Vergleich können als Wegweiser die Gebäude dienen, deren Standort bekannt ist.

Dazu gehört die sogenannte "alte" oder "rote" Kleete, die als das letzte Gebäude links im Hof auf einer Zeichnung zu erkennen ist.[8] In der Überlieferung steht auch

dafür die Bezeichnung "Kleete". Nach dem Umbau stand das Haus bis in den 50er Jahren des 20. Jh.[9] Auf den Fotoaufnahmen von 1949 ist es als rot gestrichener ursprünglich walmgedachter Kreuzecken-Blockbau zu sehen. Spuren auf den Wänden zeigen, daß der Blockbau dreiteilig gewesen ist.

Also ist das alte Herrenhaus, welches 1728 als "Wohnhaus" bezeichnet worden ist, auf der rechten Seite des Hofes, in der Nähe des heute so genannten Kleinen Hauses, zu finden.

Die schon erwähnte Skizze zeigt, daß das alte Wohnhaus ein dreiteiliges Zweitrakt-Gebäude mit einem Mantelschornstein war. Zwischen den beiden Fenstern in der Giebelseite sieht man die Verfugung einer Zwischenwand, die vorgeschoben ist. Es gibt je ein Fenster beiderseits des zum Hof ausgerichteten Eingangs. Das Haus hat ein mit Schindeln gedecktes Satteldach. Entsprechend der Explikation ist das Wohnhaus 8 Faden lang und 3 1/2 Faden breit (ca. 15 X 7 m) – also ungefähr viermal kleiner als das jetzige Herrenhaus. Diese im ersten Augenblick überraschend klein erscheinenden Maße entsprechen aber den Baumaßen der Herrenhäuser Ende des 17. Jahrhunderts.[10] Auf dem Gemälde von C. G. A. Oldendorp (1754) ist auf der rechten Hofseite, wo sich das alte Wohnhaus des 17. Jh. befunden hat, ein ähnliches, beidseits nur um einen Faden längeres Gebäude zu sehen.[11] Man könnte deshalb vermuten, daß während des Ausbaus der "neuen Herberge" das alte Haus verlängert worden ist, worüber 1731 Balthasar von Campenhausen geschrieben hatte:"... wann die alte Diehle und lege noch taugen und gebraucht werden können...", weiter folgt die Menge und Zahl der Balken, die für die Wände erforderlich sind.[12]

Auf der Suche nach den Zeugnissen über das ehemalige Herrenhaus sollte man die interessanten Ergebnisse aus der Erforschung der Kleete erwähnen. Die nordöstlich liegende sogenannte"neue Kleete" ist in der Zeit von 1738–1740 gebaut worden. In ihren Seitenwänden sind rot gestrichene Ganzhölzer eines älteren Gebäudes eingebaut. Ein besonderes Interesse wecken aber die 8 Pfosten, die die Balken stützen und für die Kornkästen benutzt wurden. Die Pfosten sind ursprünglich für ein älteres Gebäude, höchstwahrscheinlich für ein Gebäude des 17. Jh., wo sie als Tragbalken gedient haben, verwendet worden. Im ersten Moment könnte man vermuten, daß so prunkvoll profilierte Deckenbalken nur in dem Hauptgebäude des Gutes, also in dem alten Herrenhaus, zu finden sind. Das wäre durchaus vorstellbar für sechs der Korndarrenpfosten, doch die anderen zwei Pfosten, die ursprünglich dreiseitig profiliert waren, scheinen dies nicht mehr zu bestätigen. Ein solches Konstruktionselement kommt selten vor und kann für Treppen-, Balkon-, Säulengang-, Öffnungen- oder Nischenbau (z.B. Alkoven) benutzt werden. Für das 1728 gezeichnete einstöckige Wohnhaus mit einer Treppe und Galerie ist das kaum vorstellbar. Der auf dem Bild zentral im First sichtbare Schornstein beweist recht eindeutig das Bestehen eines Mantelschornsteins, was wiederum eine zentral angelegte große Halle in dem Gebäude nicht zuläßt. Zweifach gebrauchte Baumaterialien wurden auf den Campenhausenschen Gütern öfters praktiziert, wovon die Umstellung einiger Gebäude in Orellen und Kudum als auch B. von Campenhausens Notizen zeugen.

Es wäre denkbar, daß die Tragbalken einmal ein Bestandteil der Treppe des 1731 erwähnten neuen Herrenhauses gewesen sind. Aber auch diese Annahme trifft nicht zu, da solche Träger der Bauweise der Decken des bestehenden Hauses nicht entsprechen. Einschneidende Deckenveränderungen im Treppentrakt sind ebenso nicht feststellbar. Außerdem entspricht die handwerkliche Profilierungs-Qualität dieser Träger nicht der des Hauses. Sehr viele Fragen bleiben vorläufig noch offen, deshalb werden nur einzelne Tatsachen festgestellt, deren Bedeutung im Zusammenhang des Ganzeen noch weiterer Untersuchungen bedarf.

Der schicksalhafte Entschluß

Nach dem Kauf von Orellen und Kudum begab sich der Generalleutnant zurück nach Rußland. Die Jahre 1728 und 1729 verbrachte Balthasar von Campenhausen in Petersburg und Moskau. Er führte aber einen intensiven Briefwechsel mit seiner Frau, die in Randen nicht weit von Dorpat in Estland wohnte. Die Korrespondenz spiegelt Überlegungen und Zweifel wider. Es ist festzustellen, daß B. von Campenhausen ursprünglich seine Zukunftspläne in erster Linie mit Kudum verbunden hatte.

Bereits September 1728 stand B. von Campenhausen im Briefwechsel mit seinem Vetter über das Bauvorhaben in Kudum.[13] Von dieser Absicht zeugt der im Februar 1729 geschriebene Brief mit der Anweisung, man solle "... auf Orellen bis weitern Order nichts bauen lassen"[14] Der Besitzer selbst hat den Stand vor Ort nur bei einem kurzen zweitägigen Besuch am Jahresende kennengelernt.

1730 wandte sich B. von Campenhausen von Moskau aus wieder seinen livländischen Gütern zu. Die Fragen, was in dem Jahr in Orellen und Kudum zu bauen wäre, wurden im Briefwechsel zwischen seiner Frau und dem Verwalter Dolle gelöst. Noch im Juni wurde bei Dolle der Situationsplan von Kudum, "... wie die Hoflage soll angelegt werden"[15], bestellt. Einen knappen Monat später, am 6. Juli, ist der schicksalhafte Entschluß gefaßt: "Geschrieben an m. Frau einen ausführlichen Brief vor allem, daß der Hof auf Orellen und nicht auf Cudum gebaut werden soll"[16] Dieses Datum wäre also der "Geburtstag" des Herrenhauses von Orellen.

Der Autor, das Modell, die Einflüsse

Obwohl die Rolle des Generalleutnants am Werdegang seines Hauses nicht zu unterschätzen ist, hat zweifellos ein Architekt (Baumeister) die Grundidee entworfen, deren Wurzeln in den Prinzipien der Architektur Ende des 17. und Anfang des 18. Jh. zu suchen sind. Das Maßgefühl, die Harmonie der Fassaden, die Anordnung der Elemente, die Struktur der Planung des Herrenhauses – mit einem Wort: die Professionalität – bestätigen, daß es für dieses Haus einen Plan gegeben hat. Leider, wie in den meisten Fällen in der Architekturgeschichte Lettlands, ist der Plan des Herrenhauses von Orellen nicht auffindbar. Um so bemerkenswerter ist die Tatsache, daß von diesem Gebäude ein Modell existiert, das zu weiteren Überlegungen und der Suche nach dem Architekten und seinen Ideen veranlaßt. Bisher sind nur zwei Modelle lettländischer Architekturdenkmäler vorhanden: das Modell der Rigaer

Zitadelle im Kriegsmuseum von Stockholm und das Modell des Herrenhauses von Orellen, das sich bei Balthasar Freiherrn von Campenhausen in Meinerzhagen befindet. Eine Anfang unseres Jahrhunderts gemachte Fotoaufnahme zeigt dieses Modell in Orellen in einem Glaskasten auf dem sogenannten Danziger Schrank.

Das Modell ist aus Karton angefertigt und farbig gefaßt. Von besonderen Bedeutung ist die Planung jedes Stockwerkes, die zu sehen ist, wenn man das Mansardendach abhebt. Das Dach ist rot gestrichen, die Schornsteine weiß mit einem grauen Oberrand. Die Fassaden sind gelb mit weißen architektonischen Elementen. Auf dem grauen Sockel gibt es eine Art aufgezeichneter Rustika. Im Unterschied zu den Etagenwänden, wo mit den waagerechten Linien Ganzhölzer imitiert werden, weist die senkrechte Teilung der Mezzaningiebeln auf eine Bretterverkleidung hin.

Besonders eigenartig sind die zwei projektierten kleinen Türme. Einer der Türme, der filigraner konzipiert ist, ist quadratförmig, der andere, etwas robustere, hat eine sechseckige Form. Höchstwahrscheinlich hatte B. von Campenhausen schon am Anfang der Bauarbeiten die Idee zu einer Turmuhr gehegt.

Zu Gunsten dieser Annahme spricht auch die Dachkonstruktion. Die Uhr wurde später, 1751, angefertigt und in einen besser zugänglichen Platz im Mezzanindachboden eingebaut. Heute erscheint die Harmonie der Hausproportionen ideal verwirklicht. Wenn man aber die ursprünglichen Absichten kennt, sind die Prinzipien der Fassadenkomposition leicht zu erklären. Die zentrische Komposition betonend, hätte die pyramidale Fensteranordnung logischerweise ein Türmchen vervollkommnet.

Ein so detailliertes Modell hätte nach dem Bau des Hauses (1728–1730) keinen Sinn mehr gehabt, also ist das Modell vor dem Bau des Hauses hergestellt worden. Außerdem zeigt das Modell einige nicht verwirklichte Ideen, wie z. B. Quaderung der Mezzaninecken und wenig eindrucksvolle Balkons. Wichtig ist die Tatsache, daß der Ausbau des Dachgeschosses nicht vorgesehen war. Man kann sich der Meinung B. von Barsewischs anschließen, der Ähnlichkeiten mit Petersburger Häusern findet.[17] Weitere Einblicke bietet die damalige Petersburger Architektur.

Außer dem Italiener Domenico Trezzini und dem Franzosen Jean-Baptiste Leblond verwendeten die komplizierte Mansardendachkonstruktion vorwiegend die deutschen Gastarchitekten Georg Johann Mattarnovy und Johann Friedrich Braunstein aus der norddeutschen Architekturschule.[18] Der Architekt Pirang hat in dem Herrenhaus Orellen sogar Merkmale des deutschen spätbarocken Schloßbaus entdeckt.[19] Die stilistischen Merkmale der deutschen Architektur verbreiteten sich kaum in der russischen Umgebung. Sie widersprachen der Bauweise Peters I. und der Tradition der nationalen russischen Kunst.[20] Erinnern wir uns, daß der Generalleutnant den Sommer 1729 in Moskau verbracht hatte, und dort sicher Einblick in die Architektur der Landgüter um Moskau bekommen hatte. N. Tihomirov charakterisiert sie als streng geometrisch konstruierte Gebäude (damit sind höchstwahrscheinlich die Proportionen zu verstehen). Die Hausfassade wird von Pilastern und Eckquadern geteilt. In den Innenräumen sind dekorativer Putz und Wandmalereien vorherrschend. Für die Gebäude Peters I. ist ein ruhiger Rhythmus charakteristisch.[21] Dies trifft auch auf die Fassade von Orellen zu. Die volle Mansardendachform, die als Eigenart des "importierten" Petersburger Barocks geblieben ist, lenkt jedoch den architektonischen Blick von Moskau zurück "nach Westen".

Solche Mansardendächer sind für preussische Gutshäuser charakteristisch. Im Modell findet man Fledermausgaupen im Dach, die nur in der ostpreussischen Architektur des 18. Jh., nicht aber im Baltikum oder in Petersburg zu finden sind.[22] Wer auch immer das Modell in Petersburg angefertigt hat, ist wahrscheinlich doch ein deutschstämmiger Architekt gewesen. Bildhaft gesagt, der architektonische Inspirationsweg des Herrenhauses ist in einem Bogen von Ostpreußen über das Meer nach Petersburg und wieder zurück nach Livland zu verfolgen.

In der Architektur des Herrenhauses sind auch die Tendenzen zur Verherrlichung der lettischen Volksbauweise in den 20er–30er Jahren nachzuweisen. Hier ist die Monographie von B. Vipers "Latvijas māksla baroka laikmetā" (Die Kunst Lettlands im Zeitalter des Barock) zu erwähnen, wo Orellen als Musterbeispiel "...einer bewundernswert harmonischen Verschmelzung der historischen Stilart mit den Volkstraditionen...[23]" bezeichnet wird.

Bis sich nach den Wirren des Nordischen Krieges ein Kreis von einheimischen Baumeistern gebildet hatte, waren in der ersten Hälfte des 18. Jh. ausländische Baumeister dominierend. Heute gibt es eine recht detaillierte Dokumentation der Baugeschichte von Orellen, und die Einflußquellen sind deutlich zu erkennen: ein in Rußland von einem deutschstämmigen Architekten gezeichnetes Projekt, der darin fortschrittliche osteuropäische Ideen von Planung, Komposition und Innenausstattung verwirklichte. Handwerklich sind vorwiegend russische, estnische und deutsche Meister zu erwähnen, und es ist ganz deutlich, daß die Architektur von Orellen nicht der einheimischen Volksbauweise entspricht. Dies schließt aber den Einfluß der Architektur von Orellen auf die anderen Architekturdenkmäler diesen Region nicht aus.

Anfang der Bauarbeiten

Daß Balthasar von Campenhausen den Architekten unter seinem Bekanntenkreis in Petersburg ausgesucht und dort auch den Plan und Modell bekommen hatte, ist logisch. Das Konzept aller Baulichkeiten des Guts wurde aber unter Leitung des Generalleutnants von dem Gutsverwalter Dolle vor Ort ausgearbeitet.

Bald nach dem Beschluß, das Wohnhaus der Familie von Campenhausen in Orellen zu bauen (und nicht mehr in Kudum), bekam der Generalleutnant den Situationsplan der Gebäude und informierte darüber auch seine Frau. Gemäß der im November 1730 von Campenhausen im Kalender gemachten Notizen, ist der im Staatsarchiv gefundene Entwurf der Hoflage von Orellen wahrscheinlich der im Briefwechsel erwähnte Plan[24]. Obwohl sich die tatsächliche Bebauung von diesem Plan stark unterschiedet, wird in dieser Skizze zum ersten Mal der jetzige Standort des Herrenhauses gezeigt.

1730 teilt B. von Campenhausen brieflich seiner Frau

mit, was mit dem Verwalter zu verhandeln ist, was "diesen Winter wegen den künftigen Bau in Orellen " anzuschaffen ist, auf Grund welcher Bestimmungen der Schmied Daniel einzustellen ist.[25] Im Winter sollte das Bauholz für die Bausaison 1731, für den Bau des Wohnhauses, vorbereitet werden. Beim Schreiben dieser Briefe muß der Generalleutnant die Zeichnungen und das Modell vor sich auf dem Tisch gehabt haben.

Ab 1731 gibt es Material im Überfluß, in dem alle Maßnahmen in Orellen in den folgenden 25 Jahren eingehend dargestellt werden. Für eine Untersuchung der ersten zehn Jahre bilden die Notizen von Campenhausens Tagebuch die wichtigste Quelle. Es wird über den Kauf der Baumaterialien, über die Tätigkeiten der Handwerker und Meister, über den Anfang und das Ende der Bauarbeiten etc. berichtet, sowie über eine Unzahl von Renovierungen. Das Wohnhaus wird sehr oft erwähnt. Dieser Bericht faßt nur die wesentlichen Veränderungen zusammen.

Das Herrenhaus wurde in zwei Jahren gebaut. 1731 charakterisierte der Generalleutnant eingehend die Situation und zählte auf, was schon gebaut worden war, und woran es noch mangelte.[26] Auf Grund der Liste, in der die Zahl und Länge der Balken eingetragen ist, kann man feststellen, daß das Erdgeschoß des Hauses schon in diesem Jahr aufgebaut wurde. Das noch zu bearbeitende Bauholz ist für den oberen Boden, die Dachsparren, die obere Überdeckung, Giebel, Dachfenster und Schindeln vorgesehen. Diese Bezeichnungen bestätigen, daß es nur um Dach und Mezzanin geht. Für die Treppen sind zwanzig 4 Faden lange Balken eingeplant. Dieser eindeutige Hinweis auf die schon anfänglich gebaute Treppe ist logisch – die Treppe führte zu den Mezzaninräumlichkeiten und den Balkons. Bis jetzt wurden aber bei der Dokumentation des Treppenhauses und der Vorhalle keine Nachweise einer früheren Treppe gefunden. Die Notizen des Generalleutnants von Campenhausen von 1731 sind nicht mehr vorhanden. Vielleicht hätte man dort die Namen der ersten Baumeister des Hauses erfahren können. Jetzt kann man nur davon ausgehen, daß die ersten Handwerker ihre Arbeit auch in der nächsten Saison fortgesetzt haben.

1732 kamen aus Petersburg der Zimmermann Fjodor und sechs junge Ziegelbrenner nach Orellen.[27] Es ist denkbar, daß unter Leitung des Zimmermanns Fjodor die Bauarbeiten des Herrenhauses durchgeführt wurden. Auch die Anmerkung des Generalleutnants im Februar 1733 über die Entlassung Fjodors läßt das vermuten: "(...) Erlaß ich die Plotnicken so auf Orellen 2 Jahre gearbeitet haben (...)"[28], also seit 1731. In der ersten Bausaison hat auch der polnische Säger Iwan aus Randen in Orellen gearbeitet. Höchstwahrscheinlich haben an den Bauarbeiten schon von Anfang an auch folgende ein Jahr später in den Notizen erwähnten Bauarbeiter teilgenommen: der deutsche Maurer Baumgard, der estnische Maurer Johan Taripär und der Tischler Jan Koddar. Die beiden letzteren kamen aus Randen. Der Tischler Hans war aus Spankau. Dieser hielt sich in Orellen erst 1732 und 1733 auf. Es ist bekannt, daß seit 1729 der Schmied Michael Parker in Orellen lebte, 1730 wurde aber der Schmied Daniel eingestellt.

Das Holzgebäude, in welches der Generalleutnant am 6. August einzog, war ein einfacher, rotgestrichener, mit Kehlschindeln gedeckte Blockbau ohne Pilaster, Rustika oder andere dekorative Elemente. Die Räumlichkeiten waren wahrscheinlich weiß gestrichen oder mit einfachen Papiertapeten versehen. Es war noch verfrüht, ernsthaft an das Interieur zu denken. Wegen der physikalen Eigenschaften des Holzes verformt sich ein Haus mindestens noch die ersten drei Jahre.

Auch Margarethe, die Frau Balthasars von Campenhausen, lebte noch immer in Randen.

Die Weiterentwicklung

Die folgenden Jahre bis zum Tode Balthasars von Campenhausen 1758 zeugen von ununterbrochenen Arbeiten an der Vervollkommnung des Wohnhauses. Sein "schlüsselfertiges" Aussehen, welches im Gemälde von C.G.A. Oldendorp so sorgfältig dargestellt ist, bekam das Haus nur schrittweise.

Erwähnenswert, daß von Campenhausen auch Eisen, Stahl und ganz einfache Eisenteile (Nägel, Hacken, Tor- und Türangeln) regelmäßig mit dem Vermerk "best siberisch Eisen" in Petersburg bestellte. In einem Brief an seinen zukünftigen Schwiegersohn hat Campenhausen das "über Reval gelieferten finnische Eisen" "schlechter als das in Rußland hergestellte" charakterisiert.[29] Die Bestellung der Fertigteile zeugt davon, daß die einheimischen Schmiede den rapide zunehmenden Bedarf in der Wirtschaft nicht decken konnten. Leider ist die Herkunft der prunkvollen Fenster- und Türbeschläge unbekannt. In dem Zeitraum bis 1753 haben in Orellen die estnischen Maurer Ado, Andres, Pärt, und Juhan Tariper, der Mauermeister Nikolaus Heinrich Breitenstein, der estnische Tischler Märt, "der deutsche Tischler" von der Kuiktscher Poststation in Estland periodisch gearbeitet. Neben den Renovierungen und Umbauarbeiten der Wirtschaftsgebäude wird auch die Arbeit an den Schornsteinen und am Sockel des "Großen Hauses" genannt.

Ungefähr 1747 war der größte Teil der Gebäude bereits unter Dach. Der Generalleutnant konnte sich einem intensiveren Umbau des Wohnhauses und der Ausstattung der Innenräume zuwenden. Im November verpflichtete er den Zimmermann aus Rosenbeck Christoph Gerwerth: "(...) das große Haus neu zu überdachen und ganz renovieren, und die oberen Zimmer zu machen (...)"[30] Ch. Gerwerth spielte eine große Rolle in den folgenden sieben Jahren in der Geschichte von Orellen. Als der Zimmermann 1754 seine Arbeitsstelle verließ, waren im Wohnhaus die Zimmer auf der südlichen Seite des ersten Stockwerkes und auf dem Dachboden ausgebaut. Fertig war auch das sogenannte "Lusthaus".[31]

1749 beendete Gerwerth das "oberste Dach von Großen Hause", worunter wahrscheinlich der Dachboden zu verstehen ist. Die Zimmer waren schon vorher fertig, aber man mußte noch die Wände für Wandmalereien vorbereiten. Der Maler Hinsch aus Lemsal konnte seine Arbeit erst nach einem Jahr beginnen. Die Zimmer wurden allmählich der Reihe nach bewohnbar. Die Treppe ziert die Jahreszahl "1751". (Damit wäre das Baujahr der Treppe bestätigt.) Die Notizen des Generalleutnants, daß er 1750 in sein "vorige Zimmer " umgezogen sei, besagen noch nicht, daß es um das erste Stockwerk geht, denn die Decke des Schlafzimmers B. von Campenhausens (30)

wurde vom Maurer Holst aus Wenden erst 1752 verputzt. Im Januar 1751 bezog der Hofmeister Herold "die neue Kammern oben im Hause", und im Oktober richtete dort auch die Tochter des Generalleutnants ihr Zimmer ein.

Im November 1751 wurde mit dem Uhrmacher aus Wolmar Philipp Metzke der Vertrag über die Anfertigung einer Glockenuhr geschlossen.[32] Die Uhr war schon im November des nächsten Jahres fertig. Das Uhrwerk wurde auf dem Mezzanindachboden eingebaut, das Ziffernblatt im Giebel. Der Maler Hinsch, Handwerker und Arbeiter setzten in diesem Jahr die Bauarbeiten am "Lusthaus" fort. Die Arbeit wurde 1753 beendet. Hinsch hat gleichzeitig an den Wandmalereien im Wohnhaus, auf dem Dachboden und in dem Raum, wo sich das Uhrwerk befand, gearbeitet. 1756 wurde der Ziegelboden in der Einganghalle des Wohnhauses durch repräsentative in Riga gekaufte rosa und graue Dolomitplatten ersetzt.[33] Seitens des Generalleutnants war dies die letzte bedeutende Vervollkommnung des Hauses.

Die Zeit von Helene Juliane von Campenhausen

Nach dem Tod von B. von Campenhausen leitete die Witwe Helene Juliane energisch das Anwesen weiter. Das Dach des Hauses mußte immer wieder repariert werden.[34] Die abgenutzten Fußböden sollten vor allem in den Gästezimmern ausgewechselt werden. Auch die alten Fenster mußten von Zeit zu Zeit ausgebessert werden. (1764 wurden neue Haken für die Fenster des Gartenhauses angefertigt.[36]) Zwei Jahre lang (von 1759–1760) führte der Kleinschmied Johann Stubbe Reparaturen an Fenstern und Türen aus. Die Farbenpracht war immer noch modern. 1772 wurden die blechernen Dachrinnen des Herrenhauses renoviert und von außen grün, von innen rot neu gestrichen.[37] Man kann sich leicht vorstellen, wie eindrucksvoll die in Form von gekrönten Drachenköpfen angefertigten und auf den prächtig geschmiedeten Konsolen gestützten Dachrinnen wirkten. Im 18. Jahrhundert waren derartige Hausdachrinnen sowohl auf dem Lande als auch in den Städten beliebt. Sie zeugen von der damaligen Begeisterung für die chinesische Kunst.

1762 kündete sich am südlichen Ende des Gebäudes ein ernstes Problem an: die Schwammbildung. Davon waren zwei Gästezimmer und der kleine Vorraum betroffen (6, 8, 9). Zwei Fußböden mußten mit Fliesen gedeckt und zwei Türpfosten ausgewechselt werden. Auch im Großen Zimmer (11) wurde eine Hälfte der Wand ausgewechselt, verputzt und gestrichen. In der "Gästekammer" (9) wurde der Fußboden neu verlegt.[38] Die Arbeit wurde vom Zimmermann Kehler ausgeführt.[39] Es kam wieder der Maler Hinsch, um die ausgebesserten Stellen zu bemalen.[40] Von den damaligen Bekämpfungsmethoden der Schwammbildung zeugt die heute aufgedeckte Schicht der Ziegelmauer, die unter dem neuen Fußboden eingelegt worden ist.[41]

Die getroffenen Maßnahmen waren nicht wirksam, und ein Jahr später mußte in der "hinteren Gästekammer" (8) die Türkonstruktion nochmals ausgewechselt, die Mauer ausgebessert und gestrichen werden.[42] Diesmal wurde die Renovierung von estnischen Handwerkern – Tischler Jaan Tocko und Zimmermann Jürri Haina – ausgeführt, die gleichzeitig auch das Dach des Hauses instand setzten.[43] Das Schindeldach des Großen Hauses benötigte ständig größere und kleinere Reparaturen, die immer auch sorgfältig ausgeführt wurden.

Aus dem Jahr 1762 stammende Urkunden zeugen vom Vorhaben Helene Julianes von Campenhausens, ein neues Wohngebäude aus Ziegeln in Orellen zu errichten.[44] Dieses Projekt wurde nicht verwirklicht, jedoch ist aus dieser Zeit die älteste bis jetzt bekannte Zeichnung eines maßstabsgetreuen Grundrisses vom existierenden Holzhaus erhalten geblieben. Aufmerksamkeit erregt die beiliegende von Helene Juliane von Campenhausen geschriebene Spezifikation der Räume:

"Die länge und breite von alle Zimmer in Orellenschen Haußе im lichten." Daraus erfahren wir die Funktionen und Benennungen der Räume im 18. Jahrhundert.

Während der Maler Hinsch in der Mitte des Jahrhunderts mit seiner Wandmalerei in der Gästekammer (9) die neue Mode des Rokoko in die Innenausstattung einführte, konnte man an der Außenseite des Hauses noch nichts davon merken. Der Wendepunkt in der Fassadenarchitektur des Herrenhauses war die Änderung der Fenster 1774, als von Jan Koddara und Jānis Kūla 17 neue Fenster mit Flügeln angefertigt wurden.[45] Die anderen drei Fensteröffnungen des Erdgeschosses waren entweder zugemauert oder blieben unverändert. Überraschend erscheint die Tätigkeit des zu dieser Zeit über 60 Jahre alten Tischlers Koddara aus Randen, der sich schon am Bau des Hauses beteiligt hatte. Er hat seinen Herrn überlebt und die Arbeit fortgesetzt. Die neuen Fenster mit je zwei Flügeln bewirkten den Eindruck einer leichteren Verglasung und entsprachen dem Geschmack der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts. Ein Fenster war noch Anfang des 20. Jahrhunderts im Leute-Eßzimmer erhalten geblieben (15). Es ist auf dem im "Baltischen Herrenhaus" veröffentlichten Foto zu sehen. H. Pirang hat es für seine Rekonstruktionszeichnung der Fassade benutzt.[46]

In der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts warfen die Bäume und Grünanlagen noch keinen Schatten auf das Gebäude, das sich auf einem verhältnismäßig offenen Platz befand und somit leicht von weitem wahrzunehmen war. Vor dem Hintergrund der grünen Landschaft hob sich deutlich das sonnengelb gestrichene, mit weißen Elementen geschmückte Haus mit rotem Dach ab. In dieser Zeit entsprach das Gebäude am ehesten einem "Schloß", wie es später zuweilen genannt wurde.

Das 19. Jahrhundert. David Blank und "die Modernisierung"

Im ersten Drittel des 19. Jahrhunderts (1802–1836) leitete Hermann von Campenhausen das Gut Orellen. Beim Erledigen der Erbschaftsdokumente nach seinem Tod berichtete die Witwe Dorothea von Campenhausen, geborene Gräfin Kayserlingk, daß für die Einrichtung des Gutes große Geldmittel aufgewendet wurden.[47] Daß das Herrenhaus in dieser Zeit tatsächlich äußere Veränderungen erlebte, wird beim Vergleich der Zeichnungen von J. Chr. Brotze (1794) und von H. von der Brüggen (1835) deutlich. Auf der Hofseite des Hauses wurde eine neue Veranda mit einem im Plan trapezförmigen Balkon, der von toskanischen Säulen gestützt wird, gebaut. Die Fenster haben "die Visitenkarte

des Klassizismus" erhalten – Flügel mit sechs Fensterscheiben. Die einst prächtig profilierten großen Schornsteine wurden umgesetzt. Die Planung blieb immer noch die ursprüngliche. Es fehlt an konkreten Nachweisen über Veränderungen der Innenausstattung. In den verputzten Räumen konnten sich die Tapeten oder der Anstrich selbstverständlich geändert haben.

Wesentliche Veränderungen erlebte das Gebäude in der Zeit von Ernst von Campenhausen, der Orellen 1841 geerbt hatte. Das läßt sich aus dem Brief des Zimmermannes David Blank 1841 an Ernst von Campenhausen schließen, in dem seine frühere Tätigkeit in Orellen erwähnt wird und dem Zeichnungen des Erdgeschosses und Empfehlungen für den Umbau beigelegt sind.[48] Man kann annehmen, daß Blanks Name mit der Anfertigung des obengenannten Balkons und der o.g. Fensterflügel verbunden ist. Besonders wichtig für die Erforschung des Herrenhauses ist aber der Plan für den vorgesehenen Umbau.

Mehr Aufmerksamkeit erregen im ersten Moment zwei neue Eingangstüren an den Seiten der Fassade (eine davon wäre symmetriehalber eine unechte oder eine "Blindöffnung" gewesen) und die Entfernung der repräsentativen zentralen Tür. Anstelle der Tür wollte man ein Fenster einbauen und anstelle des Vorraumes eine "Mägdestube" einrichten. Glücklicherweise bestanden diese Ideen, die D. Blank als einen extremen Rationalisten charakterisieren, nur auf dem Papier. Heutzutage, da wir von den Veränderungen der Planung des Gebäudes in seiner natürlichen Beschaffenheit Kenntnis haben, sehen wir, was von diesen Vorschlägen tatsächlich realisiert worden ist.

Wesentliche Veränderungen, die den modernen Zeitgeist in die bisherige barocke Ruhe des Hauses brachten, betrafen sowohl die Architektur wie auch die Lebensgewohnheiten der Hausbewohner. Den Forderungen der Epoche entsprechend wurden die sanitären Einrichtungen modernisiert – im Haus wurden Aborte eingerichtet. Dieser Verzicht auf die archaischen, tragbaren "Nachtschränke" bzw. "Nachtstühle"[49] benötigte spezielle Räume. Durch Einrichtung eines der Aborte im südlichen Teil des Vorraumes hat D. Blank das Problem der ungünstigen Planung gelöst (6). Höchstwahrscheinlich wurde dem im ersten Stockwerk über dem Vorraum liegenden Raum eine analoge Funktion zugeteilt (27). Am anderen, nordwestlichen Ende des Hauses entstanden solche Einrichtungen auf Kosten der Größe der Schreibkammer (17). Mit dem Einrichten der Senkgrube wurde hier eine größere Freitreppe gebaut. Dadurch wurde der Zugang in den Keller auch von außen ermöglicht. Einige Innenräume wurden durch Querwände geteilt (2, 3 und 12, 13). Durch eine Vereinigung "der Gäste-" (9) und der "Kleinen Kammer" entstand der bis heute existierende Saal. Seit 1842 gibt es Nachweise über das Hausdach: es war immer noch mit "Schindeln und Brettern bedeckt"[50], 1881 werden aber als Dachdeckungsmaterial "Schindeln und Pappe" erwähnt[51].

Die in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts am Herrenhaus vollzogenen Veränderungen sind im Aquarellgemälde von E. Dücker (1862) sehr gut zu sehen. Das zur Mittagszeit eines heißen Sommertages entstandene Gemälde strahlt eine romantische, besänftigende Ruhe aus. Über dem grauen Dach des in rotbraunen Tönen gestrichenen Hauses erhebt sich die grüne Krone eines Lindenbaumes, der teilweise die alte, schon im 17. Jahrhundert gebaute Kleete beschattet. An der rechten Seite schützt eine gemauerte Wand des Gewächshauses die Gartenstille vor dem Lärm des Schulgebäudes.

Um die Wärmeisolierung des Gebäudes zu verbessern, wurde es im 19. Jahrhundert mit senkrecht angeordneten Brettern verkleidet. Am Ende des Jahrhunderts wurde die senkrechte Verkleidung an der Hoffassade und an den Seitenfassaden teilweise durch eine waagerechte Bretterverkleidung ersetzt. Von diesen Veränderungen erfuhr 1949 der Architekt Vikmanis von dem Einheimischen Ernests Grabis, dessen Bruder Peter an den Verkleidungsarbeiten, in der Zeit, als Ernest noch Kind war, teilgenommen hatte.[52]

Das 20. Jahrhundert

Am Anfang des 20. Jahrhunderts deutete noch nichts auf den weiteren dramatischen Verlauf der Ereignisse hin. Um 1910 wurden die Innenräume des Gebäudes renoviert, wie H. von Campenhausen in seinen Erinnerungen erwähnt. Um 1912 strichen die Meister aus Lemsal das Gebäude gelb mit weißen Elementen und grünen Dachrinnen. Wiederum wurde das Dach repariert.[53]

Während des Krieges um 1915 zogen die Hausbesitzer in das in der Nähe liegende Kleine Haus. Von da an stand das ehemalige Herrenhaus für die nächsten fast 35 Jahre leer. 1917 wurde das Obergeschoß des Hauses zerstört und die Bibliothek ausgeplündert. Viele Querwände des Obergeschosses wurden als Brennholz verwendet.

Im September 1930 wurde das Herrenhaus in Orellen nach der Aufforderung der Besitzerin Lilli von Campenhausen vom Architekten Wilhelm Bockslaff besichtigt. Sein Expertise beginnt mit einer pessimistischen Feststellung: "Das alte, künstlerisch wertvolle Herrenhaus zu Orellen befindet sich zur Zeit im Zustande eines fortschreitenden Ruins und ist eben unbewohnbar"[34]. Das Hauptproblem war das beschädigte Dach, das Wasser durchließ, wodurch Fäulnis und die Entstehung des Pilzes Merulius lacrimans verursacht wurde. Bocklaffs erste Empfehlung war, die alte Dachdeckung gegen Zinkblech auszuwechseln, das danach angestrichen werden könnte. Für die neue Dacheindeckung könnte man den alten Lattenrost benutzen oder ihn an beschädigten Stellen nachträglich ergänzen. Die Kosten für diese Arbeiten könnten etwa 1.550 Lat betragen.

Die zweite Empfehlung bezog sich auf die von Moder betroffenen Holzteile im Dachstuhl, in den Innen- und Außenwänden, teilweise auch in den Fußböden des Erdgeschosses. Alle beschädigten Stellen sollten herausgenommen und verbrannt werden, die Nebenstellen sollten getrocknet und mit heisser Carbolineum Avenarius-Lösung genauso wie die neu einzulegenden Holzteile bearbeitet werden. Es sei vor allem nötig, das Haus möglichst viel der Einwirkung von Zugluft und Licht auszusetzen.

Die dritte Gruppe von Schäden wurde durch das niedrige Fundament und die Verschalung des Hauses verursacht. Der Verschalung fehlte eine Dichtung gegen die hochsteigende Erdfeuchtigkeit, das Fundament war dem Einfluß des Regenwassers ausgesetzt. Der in der Verschalung in der Südseite des Gebäudes festgestellte Moder

könnte durch infizierte restliche Holzteile früherer Renovierungsarbeiten verursacht worden sein. Es sei notwendig, den gemauerten Sockel durch entsprechende Senkung des Erdreichspiegels und durch die Errichtung einer Drainage den Sockel entlang zu erhöhen. Das radikalste Mittel für die Wand der Südseite wäre das Ersetzen der unteren Balken durch eine Ziegelmauer bis in die Höhe der Fensterbank. Das könnte etwa 1.000 Lat kosten. Alle Arbeiten zur Beseitigung der größeren Schäden am Haus würden insgesamt ca. 9.000 Lat kosten. Um das Haus bewohnbar zu machen, wären allerdings noch zusätzlich 4.000 Lat nötig.

Die Empfehlungen von W. Bockslaff wurden aber nicht in die Tat umgesetzt. Bis zum Jahr 1939, als die lettischen Staatsbürger deutscher Nationalität nach Deutschland auswanderten, hatte man kein Geld für diesen Zweck gefunden.

Der Zustand des leeren Gebäudes verschlechterte sich Jahr für Jahr. Das seinem Schicksal überlassene Gebäude verfiel zusehends. Als 1951 mit den Rekonstruktionsarbeiten begonnen wurde, zeigte sich ein Jammerbild: viele zum Heizen zersägte und weggetragene Holzteile, mancherorts eingebrochene Decken, verschwundene Türen und Fenster. Im Keller häuften sich schon seit 1940 Schmutz und Gemüsereste. Die örtliche Kollektivwirtschaft lagerte künstliche Düngemittel und Gemüse sogar in den Räumen des Erdgeschosses. 1952 berichtete der Architekt O. Treigūts in seinem "Erklärungsschreiben zum technischen Projekt in Orellen", daß die Fenster ausgebrochen worden und nur einige Fensterflügel erhalten geblieben sind. Die übrigen wurden in andere Gebäude weggetragen. Abgesehen vom schlechten technischen Zustand des Gebäudes, hat O. Treigūts den Wert des Hauses betont: " ... das einzige repräsentative Wohnhaus der Gutsbesitzer, das so alt, ausschließlich aus Holz gebaut und so gut erhalten geblieben ist." Im Gebäude waren noch die barocken Kachelöfen erhalten geblieben, worauf im "Erklärungsschreiben" extra hingewiesen ist, daß sie zu erhalten und zu restaurieren sind. Dennoch wird weiter berichtet, daß den Forderungen der staatlichen Sanitärinspektion folgend die Änderungen am Äußeren des Hauses durch Ausbau zusätzlicher Fenster im ersten Stockwerk vollzogen wurden.[54]

Der Umbau von 1952 und 1953 erntete auch kritische Bemerkungen: "Bei der Verfolgung der Rekonstruktionsarbeiten des Schlosses Orellen bin ich zur Schlußfolgerung gekommen, daß das Schloßgebäude zur Zeit nicht als ein historisches Gebäude rekonstruiert, sondern den Bedürfnissen der Schule angepaßt wird. Von den teuren und schönen historischen Öfen, die noch im guten Zustand waren, ist dort kaum etwas übrig geblieben."[55]

Obwohl 1953 in einigen Räumen des Herrenhauses eine Schule eingerichtet wurde, zogen sich die Rekonstruktionsarbeiten wegen Geldmangels in die Länge. Erst 1958 baute man den Festsaal der Schule aus (11). Nach den Aufmessungen des Original-Plafonds fertigten die Bildhauer Āboliņš, Bakēvics und Ehelaide eine Kopie. Der Raum Nr. 12 – als Bühne – wurde mit dem neuen "Saal" (11) zusammengefügt, im nordwestlichen Ende des Gebäudes (16) wurde die heutige Treppe eingebaut (diese Arbeit wurde vom Tischler Blumbergs verrichtet). 1958 wurden in dem bisher leeren Teil des Dachgeschosses neue Räume ausgebaut. Im selben Jahr büßte das Herrenhaus die barocke Innenausstattung des Vorraumes ein. Viele der steinernen Fußbodenplatten hatten Risse bekommen, einige fehlten überhaupt. Für die Restaurierung fehlte es an Geldmitteln, deshalb wurde der alte Fußboden durch einen neuen, gegossenen Zementboden, ersetzt. Mit dem Bau der verglasten Terrassenwand des Windfangs verschwand die ursprüngliche Struktur des Vorraumes völlig. Das bewertete der Autor der Rekonstruktion O. Treigūts als "... einen Mangel der bisherigen Restauration ... " und bemerkte, daß " ... bei weiterem Ausbau dem Fußboden das alte Aussehen zu verleihen ist ..."[56] 1959 wurden im Gebäude Toiletten eingebaut (19). Aufgrund der von mangelhaften Qualität ausgeführten Arbeiten wurde dem Haus das Jahr 1963 beinahe zum Verhängnis. Im ersten Stockwerk brach ein Brand aus, der ziemlich schnell gelöscht werden konnte. Das Gebäude erregte so wieder die Aufmerksamkeit verschiedener zuständiger Personen und eine Bewertung der Statik des Hauses ergabt, daß die Räume mit verstärkenden Stützen und Pfetten versehen werden sollten. Das zweite Mal brannte das Herrenhaus 1977 in einer Januarnacht. Glücklicherweise konnte das Feuer schnell gelöscht werden. Beschädigt wurde ein Teil der bemalten Wand des Treppenhauses (21).

Die Sanierungskonzeption und die Restaurierungsmethoden wären heute selbstverständlich anders gewesen. Die Einrichtung einer Schule während der Rekonstruktion in den 50er Jahren war die einzige Möglichkeit, das Gebäude vor dem Verfall zu retten. Um Geldmittel zu sparen, wurden vorwiegend die zugänglichen Baumaterialien verwendet. Sowohl in die renovierten als auch in die neuen Konstruktionen wurden die noch brauchbaren alten Wandfragmente eingebaut. Dank der Kompetenz des Architekten O. Treigūts blieben Dutzende von bemalten Originalelementen der Innenausstattung erhalten. Ein wichtiger Bestandteil der weiteren Restaurierung wird eine sorgfältige Erfassung der Wandfragmente und deren Einbau an ihrem ursprünglichen Platz sein.

Vor beinahe 270 Jahren verkörperte das Herrenhaus Orellen die Wünsche und Vorstellungen des energischen und tatkräftigen Generalleutnants von einem harmonischen und schönen Lebensmilieu. Wir haben die allmählichen Veränderungen, die sich an dem Gebäude während seiner langen Lebenszeit unabwendbar vollzogen haben, bis zum heutigen Tag verfolgt. Jetzt, wo wir die Geschichte des Hauses kennen, können wir zu seiner Betrachtung in der gegenwärtige Gestalt übergehen.

Architektur des Herrenhauses

Für eine umfassende Vorstellung vom Gebäude im Ganzen ist die historische und stilistische Analyse unzureichend. Um die Entstehungszeit, den mutmaßlichen Baumeister, Analogien, Veränderungen und Einflüsse beurteilen zu können, muß man wissen, auf welche Weise und aus welchem Material das Haus gebaut ist.

Standort und Orientierung

Die Wahl des Standortes wird von verschiedenen Faktoren beeinflußt – dem Relief, der Lage bereits existierender Bauten, der Orientierung nach Himmelsrichtungen und manchmal sogar den Wasserscheiden.

Von allen diesen Überlegungen werden wir heute nicht mehr erfahren können. Da die Längsachse des Herrenhauses in die nordöstlich-südwestliche Richtung ausgerichtet wurde, scheint die Sonne im Laufe des Tages in alle Wohnzimmer.

Beim Bau neuer Gebäude anstelle eines bereits existierenden Gutshofs wurde das alte Herrenhaus als Wohngebäude in der Regel weiter benutzt. Eine Zeitlang wurden auch der alte Stall und andere Wirtschaftsgebäude benutzt. Für einen Neubau braucht man immer einen neuen, hinreichend freien Platz. Auf der von C. G. A. Oldendorp gemalten Ansicht von Orellen wird sichtbar, wie meisterhaft sich das Hauptgebäude den gegebenen Umständen anpaßt. Die erhaltene Alte Kleete und die Alte Schule wurden mit einander ähnelnden Endfassaden gebaut, und zwar mit je zwei Fensteröffnungen, einem kleinen Anbau und einem Dachfenster. Dadurch entstand eine klar definierte Kulisse. So sind die zwei Seitenbauten, wenn man sich die Situation vor Augen hält, beinahe als 'Seitenflügel' aufzufassen, die ganz deutlich das Hauptgebäude hervorheben. Auf diese Weise werden die Kennzeichen eines wohldurchdachten Bauensembles mit einem akzentuierten Symmetrieprinzip sichtbar.

Konstruktionen und Baumaterialien

Unter einem Teil des Herrenhauses befindet sich ein Keller mit Ziegelgewölbe, dessen Wände und Sockel aus Feldsteinen mit Kalkmörtel gemauert sind, dabei wurden auch Ziegelsteine verwendet. Für das Badezimmer, das zu Beginn des 20. Jahrhunderts entstand, verwendete man eine modernere Konstruktion: man stützte das Ziegelgewölbe mit Metallträgern.

Der Gebäudeteil oberhalb des Sockels ist ein in glatten Hausecken gebauter Blockbau aus beidseitig behauenen "gekatzten" Balken. Die Spalten zwischen den Balken sind mit Moos gefüllt. Die Standfestigkeit der 14 Kränze ohne die Zwischenwandbefestigung verstärken noch zusätzlich die Eisenanker. Die Dicke der Außenwände ist 18–19 cm. Die Fußbodenbretter wurden verzapft und an die Lagen genagelt. Die Decke des ersten Stockwerks bestand aus gestülpter Deckenschalung, die von unten genagelt wurden. Sie sind nur im Vorraum erhalten geblieben. Die Zwischendecke wurde mit Sand gefüllt, oberhalb des 2. Stockwerks wurde als Wärmeisolierung Sand mit Lehmanteilen vermischt.

Am Anfang wurden die Fenster- und Türöffnungen nur im Gerüst gebaut. Dies bedeutet, daß die Fensterbank und das Fensterbrett ein Teil des Kranzes waren. Diese Methode war schon in den 30er Jahren des 18. Jahrhunderts veraltet. Beispielsweise wurde in Kurland um diese Zeit der Fenstersturz separat eingearbeitet, indem er dem Ständer in schräger Gehrung[57] zusammengefügt wurde. Der größte Teil der Fensteröffnungen ist umgebaut worden, deshalb sind die ursprünglichen Ständer nur an einigen Stellen aufzufinden, so z.B. in der westlichen Hinterwand des Raumes Nr. 2 und bei der zum Gang[58] hinausgehenden Tür des Leutezimmers (15). In

Kungu māja, dārza fasāde, skats uz ziemeļrietumiem. Foto, 20. gs. sāk. Kat. 5. 20.
Gartenfassade des Herrenhauses, Blick nach Nordwesten. Foto, Anfang 20. Jh. Kat. 5. 20.

dem Mädchenzimmer (2), wo noch der einzige ursprüngliche Fensterständer erhalten geblieben ist, kann man die Veränderungen in der Bauweise verfolgen. Neben dem Ständer sind hier die nach vierzig Jahren ausgewechselten Konstruktionen mit einzelnen Fensterbrettern (Baumeister Jan Koddara, 1774) noch zu sehen. In eine solche Öffnung wurde schon eine Blockzarge mit Flügeln eingesetzt. Der Veränderung des Konstruktionsschemas folgte auch ein neues Ausstattungselement, nämlich profilierte Fensterumrahmungen.

Besondere Aufmerksamkeit hat bei Fachleuten seit langem das Dach des Gebäudes hervorgerufen, jedoch wurde es bis jetzt nicht genauer untersucht. Ein

Jumta tekne — ūdensspļāvējs kungu mājas stūrī. Foto, 1979. g. Kat. 5. 35.
Wasserspeier an der Ecke des Herrenhauses. Foto, 1979. Kat. 5. 35.

Mansardenwalmdach läßt mehrere Konstruktionsvarianten zu. Eine der einfachsten ist in Orellen zu sehen.

Im unteren Teil der Dachmansarde des Herrenhauses wurden die Sparren mit Hilfe von schrägen Auflagern mit den Bunden zusammengefügt. Im oberen Teil des Dachbodens gab es Bunde nur im zentralen Teil des Gebäudes, wo die Dachelemente markiert sind. Die Existenz der kreuzartigen Zugbalken im Zentrum des Gebäudes könnte auf die Absicht, einen Turm zu bauen, verweisen, obwohl es in den Notizen von Balthasar von Campenhausen keine Hinweise darauf gibt. Wegen der Rauchabzüge gibt es an den Raumenden Auflager gegen die vertikale Belastung, d.h. gegen das Gewicht der Dachdecke und des Schnees im Winter.

Zusammen mit den Deckenbalken bilden die Dachsparren ein konstruktives, den Druck auf die Außenwände verringerndes System. Deswegen haben Dächer mit vier Schrägen, darunter auch die Vollmansardendächer, ein gemeinsames Konstruktionselement, und zwar: in die Tragbalken den Sparren entsprechend eingebaute Stichbalken an den Hausenden, was die Belastung auf die Endwände verkleinert. Bei der näheren Untersuchung der Dachkonstruktion in Orellen stellt sich heraus, daß die Stichbalken fehlen, was wiederum im Lauf der Zeit zu Deformationen geführt hat. Eine solche unlogische Konstruktionsbesonderheit ist eventuell mit Stümperei oder Erfahrungsmangel der Handwerker bei der Ausführung dieser vergleichsweise modernen Dachkonstruktion zu erklären – oder auch mit der ungenügenden Abstimmung unter verschiedenen Handwerkern innerhalb zweier Baujahre[59]. In einer solchen Situation war der von Chr. Gerwerth ausgeführte Umbau der Südseite Mitte des 18. Jahrhunderts, wo die schrägen Auflager des Mansardenteils entfernt wurden, riskant genug. Das Dach wird nur durch das Baugefüge der Wände zusammengehalten.

Das Dach des Herrenhauses Orellen war nie mit Ziegeln bedeckt. Für eine solche Bedeckung war es nie bestimmt und hätte auch nicht das Gewicht ausgehalten[60]. Auf die Sparren sind Bretter gelegt worden, auf die an den Latten geschlissene gekehlte Dachschindeln genagelt wurden. Die Konstruktion wurde von oben und von unten rot gestrichen. Eine Vollmansardenkonstruktion war in den 30er Jahren des 18. Jahrhunderts in Livland eine unzweifelhaft fortschrittliche Sache[61]. Wie immer ist etwas Neues ein Experiment, und für die Hausbewohner bereitet es in ihrem Alltag auch einige Probleme. Oft mußte man Reparaturen durchführen. Die komplizierte Dachform mit Mezzaninen und mit den vielen Fenstern hat die Schadenentstehung infolge von Niederschlägen an den Verbindungsstellen der Konstruktion beschleunigt. Im Winter mußte ständig der flache obere Dachteil vom Schnee befreit werden.[62]

In der Architektur des Barock waren auch die oberhalb des Dachfirstes befindlichen Schornsteinköpfe ein wesentliches Element. In Lettland sind wenige Originale aus dieser Zeit erhalten, weil die Schornsteinenden öfters umgesetzt worden sind. Die Schornsteinform in Orellen war für das 18. Jahrhundert typisch mit seiner stark ausgeprägten Profilierung im Verputz, gelb gestrichen mit roter Füllung an den Seiten. Ende des 19. Jahrhunderts wurden die Schornsteine umgesetzt und verputzt. In der zweiten Jahrhunderthälfte wurden sie aufs Neue verändert, dem 'Ziegelstil' entsprechend. Der Gesamteindruck des Daches wird nur von dem auf der Gartenseite einzeln stehenden Küchenschornstein etwas verschlechtert. Die heutigen auf dem Dach sich befindenden Schornsteine zeigen schon die Form und Ausführung des 20. Jahrhunderts.

Die Zimmer des Herrenhauses waren anfänglich getüncht oder mit Tapeten beklebt. Später wurde ein großer Teil der Zimmer ausgemalt. Die Wandecken wurden mit Leisten bedeckt, die in den Gängen und in den Wirtschaftsräumen einfach, in den Zimmern aber mit Profilierung versehen waren. Nur einige Zimmer hatten verputzte Decken und Wände. Damit der Verputz hielt, wurden die Kanthölzer aufgehackt. Nach Entfernung des Verputzes ist dieses Verfahren in den Eckzimmern gut zu sehen. Für den Deckenverputz und auch bei den späteren Wandrenovierungen wurde Schilfrohr als Unterlage benutzt. Im Schlafzimmer des Generalleutnants wurden die Wände auf halbgeschlissene Weiden verputzt. Um den Mörtel plastischer zu machen, wurde noch Roßhaar dazugegeben.

Zur Ableitung der Niederschläge wurde bereits im 18. Jahrhundert um den Haussockel Feldsteinpflaster gelegt.[63]

Mitte des 19. Jahrhunderts wurde unter dem Boden der Kellergänge eine Ziegeldrainage installiert, die aus dem Gebäude hinaus auf die Nordseite des Gebäudes führte. Eine ähnliche Wasserableitungseinrichtung gibt es von der "kleinen Küche" (7a) aus zu dem im Vorraum (6) befindlichen Abort.

Nun haben wir erfahren, woraus das Haus gebaut wurde. Der erste reale Eindruck von einem Gebäude entsteht aber lange vor Kenntnis solche Konstruktionsnuancen. Orellen fasziniert bereits von Weitem und beim ersten Anblick, und es entsteht ein natürliches Bedürfnis zu verstehen, was einen solchen Eindruck hervorruft. Die Antwort wäre in Ausmaßen, Proportionen und in den Besonderheiten der Fassadenarchitektur zu suchen, die, wenn auch von der Hand eines unbekannten Meisters, uns mit offensichtlichen wie auch verborgenen handwerklichen Kunstfertigkeiten in ihren Bann ziehen.

Bauvolumen und Fassaden

Das geometrische Prinzip des Herrenhauses Orellen ist sehr einfach: Es ist ein Viereck mit dem Seitenverhältnis 1:2 (oder zwei Quadrate). Die Hausmaße ohne Verkleidung sind 16,37 auf 32,76 m. Auch die Wand- und Dachproportionen stehen fast im Verhältnis 1:2. Ein harmonisches Gefühl vermitteln die von dem Architekten professionell angewandten handwerklichen Kunstfertigkeiten. Einen Teil davon können wir entziffern, ein anderer Teil übt auf uns eine unbewußte Wirkung aus. Die gegenseitige Proportionalität aller Elemente, wie z.B. Quadrat und Kreis, die Fensteranordnung, die Dachschräge unter 45°, die gepaarte Pilasteranordnung in der Hauptfassade, die das Hauptgewicht des Daches trägt, das sind nur einige, leichter zu erkennende Faktoren.

Im Erdgeschoß des Gebäudes gibt es auf jeder Seite des Haupteinganges je 3 Fensterachsen. Die Pilasterpaare zwischen den Fenstern sind auf Podeste gestützt. In der Fassade der Gartenseite gibt es mehr Fenster, deshalb ist auch nur jeweits ein Pilaster dazwischen. Die Hausecken werden jeweils von Quadern gedeckt, die Endfassaden haben je zwei Pilaster beiderseits der Tür. Oberhalb der Eingangstür gab es Lichtfenster, von denen nur das größte Fenster des Haupteingangs erhalten geblieben ist. Als ein attraktives Fassadenelement wirkten auch die Fensterläden. Einen monumentalen Eindruck vermitteln die beidseitig angebauten Mezzanine mit Balkonen. Mit dem Uhreinbau in dem Mezzaningiebel erlangte die Hauptfassade ein wahrhaft prunkvolles und attraktives Aussehen. Dies wird durch die gebogenen Formen der Giebelfensterzargen, durch dieses kleine Merkmal der 'Freiheit' des Barock im Hintergrund der pedantischen geraden Formen erreicht.

Eine Vorstellung von dem Barock-Balkon und der Veranda kann man nur aus den Zeichnungen des 18. Jahrhunderts bekommen. Ähnliche Balkone sind auf den Zeichnungen von den Gutshöfen Pinkenhof und Rosenbeck von J. C. Brotze zu sehen. Das auffallendste Merkmal ist das Fehlen einer konstruktiven Verbindung der offenen Veranda mit dem Balkon. Später im 19. Jahrhundert wachsen die Balkonpfeiler mit der Freitreppe zusammen, die dann schließlich in eine verglaste Veranda umgewandelt wird. Einen charakteristischen klassizistischen Eindruck von der offenen Veranda vermittelt die Zeichnung von H. von der Brüggen. In Orellen gab es die verglaste Veranda an der Gartenseite erst in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Ende des 19. Jahrhunderts oder auch Anfang des 20. Jahrhunderts wurde am Haupteingang die dritte und damit die letzte Veranda mit Balkon gebaut. Hier wird das Bestreben sichtbar, etwas von dem Wohnhaus des Generalleutnants nachzuahmen, das schon durch seinen berühmten Bauherrn legendär geworden war. Leider ist es durch die Absage an die Einfachheit der Form nicht besonders gelungen. Heute ist im demontierten Zustand die schon in den 1950er Jahren restaurierte offene Veranda erhalten geblieben.

Eine wichtige Rolle in der Fassadenarchitektur spielt die Farbe. Die Farbwahl in Orellen war immer kontrastreich – die hellen dekorativen Elemente heben sich von dem dunkleren Hintergrund ab.[64] Am Anfang spielte das Dekorative eine nicht so wichtige Rolle, es herrschte 'Praktizismus', weil außer dem Wohnhaus für das ganze Bauensemble Finanzmittel und Material benötigt wurden. Das rot gestrichene Gebäude wurde am Anfang nur von der Eckquaderung geschmückt. Das unveränderte Gebäude wurde noch einmal – diesmal im gelben Ocker-Ton gestrichen. Nach der Fassadendekoration mit Pilastern begann man Ölfarben zu benutzen. Bis zur ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts dominierte Ocker als Grundton, auf dessen Hintergrund weiße oder graue Details hervorgehoben wurden. Darüber war ein rotes Dach. Manchmal wurde in die polychrome Komposition ein Akzent gesetzt: eine grüne Pilasterbasis, oder ein anderes Mal, während der Renovierung, eine orangefarbene Pilasterbasis, Podeste und Kapitelle (auf dem Gemälde von C. G. A. Oldendorp ist gerade diese 'Blütezeit' der Architektur des Herrenhauses in der Mitte des 18. Jahrhunderts zu sehen). Seine klassizistische Prägung bekam Orellen mit der für diesen Stil typischen grau-grün gestrichenen Fassade. Nach der Verkleidung Mitte des 19. Jahrhunderts wurde das Haus in der ursprünglichen Farbpalette gestrichen, nämlich rot mit weißen Details. In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts entstandene Verkleidung mit horizontalen Brettern wurde mal graugrün, mal auch ockerfarben gestrichen.

Durch Innenverputz und Außenverkleidung einzelner Raumwände versuchte man den Wärmeverlust zu verringern und die Wände gegen Beschädigung durch Niederschläge zu schützen. Die senkrechte Verkleidung ist noch in den Mezzaninen erhalten. Die Außenwände der Mezzaninräume und die Fassaden des Erdgeschosses waren ursprünglich nicht verkleidet und am Anfang rot, danach gelb gestrichen. In der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts, als das Gebäude mit Pilastern ausgestattet wurde, wurden die Mezzaninräume mit vertikalen, eng aneinander gereihten ausgespundeten Brettern verkleidet, die noch an den Seiten von diesem Dachausbau zu sehen sind. Im Giebel besteht die Wand aus einem doppelten Bretterdeck, das am Gerüst gefestigt ist. Mit der Zeit entstanden in den Bretterfugen kleine Ritzen, die selbstverständlich von den Hauseinwohnern nicht unbemerkt geblieben sind. Darauf wurden Leisten genagelt. So wurde es längere Zeit gemacht (18. bis Anfang des 20. Jh.), da die Leisten nicht gleich groß sind, entsteht der Eindruck von einer Verkleidung in verschiedenen Zeitperioden.[65] Die

Erdgeschoßfassaden wurden seit der Mitte des 19. Jahrhunderts verkleidet.[66] Dies ist die Zeit, als die senkrechte Verkleidung sich immer mehr verbreitet.[67] Ein Teil von dieser Verkleidung ist auf einem Foto im Buch von H. Pirang "Das baltische Herrenhaus" zu sehen.[68]

Das Gebäude hat nicht die 'Visitenkarte' der Barockzeit – ein Portal. Das dekorative Hauptelement ist die Tür selbst. Die Tür in Orellen ist die älteste Tür dieser Art in Lettland. Die in massiven barocken Formen gestalteten Türflügel sind in Hakenangeln aufgehängt. Ungeachtet dessen, daß die Tür aus Fichtenholz gemacht ist, ist es gut möglich, daß sie anfänglich einige Zeit ungestrichen war.[69] Erhalten geblieben ist ein Kastenschloß. Auf den Fotos ist das mit Barock-Dekor verzierte Schlüsseldeckschild[70] zu sehen. Die Oberlichtfenster sind aus Eichenholz und wurden 1997 restauriert[71]. An den Hausseiten waren Brettertüren mit Fischgrätenmuster. Die Balkontüren waren schon von Anfang an verglast. Nach dem Veranda-Ausbau in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts bekam der Garteneingang verglaste Flügel. Über das Aussehen der Innentür könnnen wir uns nach den Aufmessungen von O. Treigūts und nach dem von H. Pirang publizierten Foto in dem Buch "Das baltische Herrenhaus" ein Bild machen[72]. Sie war breit, mit zwei gleichen Füllungen und einem schmalen Zwischenbereich in der Art einer Füllung. Auch die Innentür hing in Hakenangeln, von denen zwei Exemplare – prunkvolles Schmiedewerk des 18. Jahrhunderts – erhalten sind.

Das Gebäude wird manchmal als Schloß bezeichnet. Dies läßt sich mit der großen Fensterhöhe erklären, was für Holzhäuser in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts nicht charakteristisch ist. Große Ausmaße verursachen auch konstruktionsbedingte Probleme – schwere Flügel, die direkt in die Blockbaurahmen gelegt sind, unbequemes Aufmachen der Fenster. Deshalb ist die Fensteröffnung anfänglich kreuzartig mit einem Kämpfer geteilt worden, wie auf den Zeichnungen von C. G. A. Oldendorp zu sehen ist. 1774 wurde der Kämpfer entfernt und in die neuen Fensteröffnungen wurde ein Fensterrahmen mit jeweils zwei Zehnfensterscheiben eingesetzt. Anfang des 19. Jahrhunderts wurden die Flügel und Fensterläden nochmals ausgewechselt. Jeder Flügel hatte drei Fensterscheiben, die zusammen betrachtet das für den Klassizismus charakteristische Sechsscheibenfenster bildeten, jeder Fensterladen hatte zwei Füllungen. Diese Fensterkonstruktionen sind schon auf einer Zeichnung aus dem Jahr 1835 zu sehen, und es gab sie noch zu Beginn des 20. Jahrhunderts. Von der Pracht der Fensterbeschläge zeugen einige Mansardenfensterhaken und ein abseits gefundener Fensterhakenflügel. In den 1970er Jahren waren noch die schön gravierten Fensterbeschläge des Teehäuschens vorhanden, von deren Aussehen wir uns nur nach den Messungen ein Bild machen können[73].

Planung

Die Grundlage für das Planschema von Orellen ist eine Zweitraktlösung mit einem schmaleren Trennungsteil, dem Gang in der Längsrichtung. Im Nordteil reicht der Gang bis zu der Mitte des Gebäudes. Auf der Südseite wird die schmale Zone vom Vorraum und dem Mantelschornstein gebildet.

Unter dem Nordteil des Gebäudes befindet sich ein Kellergewölbe, in das man anfänglich von dem Gang (20) aus hineingelangen konnte. Der Kellereingang direkt von dem Gebäude aus ist für die Herrenhäuser des 17. Jahrhunderts charakteristisch. In den Beschreibungen ist oft die Rede von einer Luke zum Keller direkt von einem Zimmer aus[74]. Die Räume bilden eine Enfilade, es fehlt aber eine gemeinsame Plansymmetrie. Nur die zentrale Symmetrieachse ist hervorgehoben, auf der der Haupteingang und der Gang angebracht sind, daran schließt sich das Wohnzimmer mit dem Ausgang zum Garten an. Die beiden Türöffnungen an den Fassadenenden hatten eine praktische Bedeutung. Die Wohnzimmer sind im nordöstlichen und südlichen Teil plaziert, wo sie sich um einen kleineren Mantelschornstein gruppieren. Im nordwestlichen Teil befinden sich die Küche und die Dienerräume, die sog. Leutekammern. Die Schornsteine sind nur im Dachgeschoß und in der Mansarde miteinander verbunden. Das hier verwendete Planschema unterscheidet sich deutlich von dem in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts und auch noch in der Mitte des 18. Jahrhunderts vielerorts gebräuchlichen und einfachen Planschema mit einem oder zwei Mantelschornsteinen und Räumen rundherum. Das Beispiel von Orellen ist in den 30er Jahren des 18. Jahrhunderts in Livland als fortschrittlich anzusehen. Hier prägt die schöpferische Idee die Planung.

Alles vorher beschriebene ist als theoretisches Gerüst der historischen Planung des Gebäudes zu betrachten. Schauen wir uns die Räume im heutigen Zustand an und versuchen wir die Vergangenheitsspuren aufzudecken. Als Reiseführer dienen uns die Notizen von Helene Juliane von Campenhausen für den Grundriß aus dem Jahr 1762 und die Erinnerungen des Hans von Campenhausen[75].

Das Erdgeschoß des Gebäudes

Der Vorraum (1) am Haupteingang ist ein länglicher und schmaler Raum. Er ist buchstäblich zwischen den Zimmer "eingedrückt" und dient nur zum Eintreten, oder in das erste Stockwerk zu gelangen. Dem Vorraum fehlt völlig die Repräsentationsfunktion, die dem Eintretenden eine weitläufigere Raumkomposition mit guter Beleuchtung und einer freieren Treppengestaltung verschaffen könnte. Teilweise wurde versucht, dies mit einer in Quadern eingeteilten aufgemalten Marmorierung und einem Sockel zu kompensieren. Der Vorraum ist der einzige Raum, wo noch unter den Tragbalken die in gestülpter Deckenschalung gelegten Originaldeckenbalken erhalten sind.

Die Treppen mit den in das Treppengeländerpfosten geschnitzten Initialen von B. von Campenhausen und H. J. von Campenhausen, geborener von Straelborn, sind aus Birken- und Fichtenholz gefertigt. Den Untertreppenraum (1A) hat Hans von Campenhausen als einen abgegrenzten Raum mit einer verglasten Türwand in Erinnerung.

Links von dem Vorraum gelangen wir in die "Lange Kammer" (2, 3), wie 1762 der zweitgrößte Raum des Hauses genannt worden ist. Seine ursprüngliche Bedeutung ist nicht klar. Es ist möglich, daß der Raum für besondere Anlässe, Feste gedacht war. In der Länge nimmt der Raum die Hälfte der Hausbreite ein; um deshalb eine

Verbiegung der Tragbalken zu vermeiden, ist hier ein Hilfstragbalken eingebaut, denn die Tragbalkenlänge beträgt hier 9 Meter. Ein so großer Raum mit nur einem Fenster ist nicht die beste Planungslösung, denn der größte Teil des Raumes bleibt unbelichtet. Nach dem Verlauf der Wandbemalung von Hinsch ist anzunehmen, daß an der hinteren Wand am Mantelschornstein ein Ofen und in der gegenüberliegenden Ecke – eine Truhe oder anderes massives Möbelstück standen. In der Mitte der Wand war eine mit Säulen eingerahmte Tür zu der "Kleinen Kammer" (10).

Seit Ende des 19. Jahrhunderts war das lange Zimmer in zwei Räume geteilt. Im vorderen Teil (2) wurde das sog. "Mädchenzimmer" eingerichtet. Bis zur Rekonstruktion der Jahre 1951/1963 gab es in der Ecke eine Wendeltreppe aus Holz mit einer dekorativen Stützsäule.[76] So konnte man schnell in die Räume des ersten Stockwerks gelangen. Der Ofen wurde von dem Hinterraum in das Mädchenzimmer verlegt, neben die Zwischenwand, die den im hinteren Teil des Raumes eingerichteten Lagerraum (3) abtrennte. Er wurde von einem Fenster im oberen Teil der Zwischenwand[77] belichtet. Ende des 19. Jahrhunderts wurde eine schwere Metalltür angefertigt, durch die man vom Lagerraum in einen "Safe" – ähnlichen Raum gelangte, der im Mantelschornstein eingerichtet wurde. Der Lagerraum und der Mantelschornstein wurden in den 1950er Jahren zum Schulkorridor umgebaut.

Der nächste Raum hinter der "Langen Kammer" ist das Schulzimmer (4), bemerkenswert durch die blaue ornamentale Bemalung auf gelbem Hintergrund, die auch den Verputz der Mantelschornsteinwand bedeckte. Die Konturen des Zimmers sind nur nach den Einbandstellen der in den 1950er Jahren abgerissenen Zwischenwände in der Außenwand feststellbar. Während der Rekonstruktion wurde das Schulzimmer mit dem Eckraum, dem sog. "Roten Gästezimmer" (5) verbunden, wo anfänglich eine Tapezierung anzunehmen ist. Als man die Wände anderer Zimmer bemalte, wurde das Eckzimmer wegen der kältedurchlässigen zwei Außenwände und der drei Fenster verputzt. Ende des 19. Jahrhunderts wurde das Fenster am hinteren Eingang zugebaut. Höchstwahrscheinlich versuchte man auf solche Weise die Eckräume vor Kälte zu schützen. Außerdem hatte sich von Generation zu Generation eine große Menge von Möbeln und anderen Gegenständen angesammelt. Das "große Haus" war schon längst zu klein geworden. Wenn man das Fenster zumauerte, konnte man das Zimmer bequemer einrichten.

Um zu den Räumen auf der Gartenseite zu gelangen, mußte man einen kleinen Vorraum (6) an der Südseite durchqueren. Die Wände des Vorraums waren in rötlichen Tönen getüncht. In der Mitte des 19. Jahrhunderts wurde dort auf der einen Seite ein Abort eingerichtet. Von dem Vorraum aus konnte man in den Mantelschornstein, einen kleinen gewölbten Raum, der am Ende des 19. Jahrhunderts als Waschraum (7A) benutzt wurde, gelangen. Es ist anzunehmen, daß anfänglich von diesem Raum aus die Zimmeröfen geheizt wurden. Zur Zeit ist anstelle der Außentür des Vorraums ein Fenster. Die frühere Planung ist völlig umgeändert, wodurch ein einheitlicher Gang für die Schule entstanden ist.

Weiter gelangen wir in die Zimmer auf der Gartenseite. Obwohl die Zwischenwände und Fußböden ver-

Priekšnama ziemeļrietumu siena ar kāpņu apakšējo laidu. Foto, 1936. g. Kat. 5. 60.

Nordwestliche Wand der Vorhalle mit dem unteren Lauf der Treppe. Foto, 1936. Kat. 5. 60.

schwunden sind, ist eine diesem Hausteil charakteristische Eigenart bemerkenswert. Bis zum Großen Zimmer (11) besteht der Unterbodenteil aus Ziegeln, wo die Lagenstellen des Fußbodens zu sehen sind. Sie zeugen von den Kämpfen der Jahre 1762 und 1763 mit dem "Hauspilz", die detailliert in den Dokumenten der damaligen Zeit beschrieben worden sind. Um diesen gefährlichen Holzmoder aufzuhalten, mußte man die Unterbodenstreu auswechseln.

Auch in dem Eckzimmer, dem Kabinett der Mutter (8), mußte man aus diesem Grund die Konstruktion der Vorraumtür ändern. Im 18. Jahrhundert war das Eckzimmer die "Hintere Gästekammer". Auch hier wurden die Wände schon damals verputzt, aber Ende des 18. Jahrhunderts wurde, genauso wie in dem Roten Gästezimmer, auf der Westseite ein Fenster verbaut.

Weiter in Richtung zum Zentrum des Hauses, kommen wir in den "Saal", der Mitte des 19. Jahrhunderts durch die Vereinigung von zwei Zimmern, der "Gästekammer" (9) und der "Kleinen Kammer" (10), entstanden ist. Obwohl bei der Gartenfassade der größte Teil der Außenwand in den 1950er Jahren ausgewechselt wurde, kann man anhand einzelner Fragmente der Wandmalerei von Hinsch die einstigen Raumgrenzen auffinden. Wahrscheinlich war die "kleine Kammer" nicht beheizt. Die Stelle der früheren Zwischenwand ist markiert durch die Öffnung mit den toskanischen Säulen an den Seiten, zum Großen Zimmer wurde eine Zweiflügeltür eingebaut.

Das Repräsentationszentrum des Hauses war anfänglich das Große Zimmer (11). Dorthin gelangte man auch durch den Vorraum. Die Wände des Großen Zimmers waren verputzt und ein Plafond im Barockstil angefertigt. In der Kindheit von Hans von Campenhausen wurde der Raum als Eßzimmer benutzt. Die in den "Erinnerungen" erwähnten sechs Türen haben wirklich existiert. Jetzt ist bekannt, daß die Türöffnungen zum Lagerraum (3) und zum Wirtschaftsgang (20) von D. Blank in seinem Projekt vom Jahre 1843 vorgesehen waren. Als man während der Rekonstruktion der 1950er Jahre die Breite des Raumes etwas änderte, wurde eine Kopie des Deckenstucks angefertigt. Durch die Tür und die beiden Fenster öffnet sich der Blick auf den Garten mit dem Teehäuschen, diese für Orellen so charakteristische harmonische Vereinigung von Natur und Architektur. Aus diesem Grund ist es verständlich, warum das Große Zimmer so viel durch den Anbau der Glasveranda eingebüßt hat.

Vom Wohnzimmer kehren wir zurück in den Vorraum (1) des Hauses, um in die ehemaligen Gemächer der Witwe des Generalleutnants, Helene Juliane von Campenhausen zu gelangen. Vom Vorraum dem Prinzip der Enfilade folgend, befindet sich rechts der Eingang in das ehemalige "Vorzimmer" der Hausherrin, das eigentlich mehr als das "Alte Zimmer" (19) bekannt ist. Diese Türöffnung wurde Mitte des 19. Jahrhunderts zugemauert. Wenn wir die beeindruckenden Malereien von Hinsch betrachten, sehen wir, daß sie an der ehemaligen Gangwand plötzlich abbrechen. In der Ecke gegenüber befand sich einst der Ofen. In der Mitte des 19. Jahrhunderts wurde die Gangwand abgetragen und dadurch ein in den Maßen der "langen Kammer" (2, 3) entsprechender Raum gewonnen. Von diesem Zeitpunkt an wurde der alte Eingang in den Keller nicht mehr benutzt.

Ziemeļrietumu gala ieejas durvju vira. 18. gs. 30. gadi. Foto, 1998. g. Kat. 5. 76.
Türangel der nordwestlicher Eingangstür. 30er Jahre 18. Jh.
Foto, 1998. Kat. 5. 76.

Das nächste Zimmer nach dem "Vorzimmer" ist das Schlafzimmer (18) von Helene Juliane von Campenhausen. über dieses Zimmer ist nur wenig bekannt. Erhalten geblieben ist davon nur ein Teil der Außenwand mit einer eigenartigen Bemalung, einer Art weißer "Marmorierung"[78] auf grünem Hintergrund. Bei den Restaurierungsarbeiten könnte hier ein konzeptuelles Problem entstehen: was ist mit den während der Restaurierungsarbeiten in den 1950er Jahren in die Außenwände verlegten Zwischenwandmalerien von Hinsch zu machen?

Ebenfalls zur Raumgruppe von Helene Juliane von Campenhausen gehört die "Schreibkammer", die Anfang des 20. Jahrhunderts dem Gutsbesitzer Balthasar von Campenhausen als "Comptoir" (17) diente. Das war ein Arbeitsraum und Treffpunkt mit den Gutsleuten. Mitte des 19. Jahrhunderts wurde ein Abort in der Ecke des Zimmers am Gang (16) eingerichtet, wenn auch ein um die Hälfte kleinerer als von D. Blank vorgesehen. Ende des Jahrhunderts wurden solche Bequemlichkeiten auch für Besucher und Bedienstete in der Ecke des Gangs an der Außentür eingerichtet. Das "Comptoir" war anfänglich einfach getüncht, wie die anderen Räume des "Wirtschaftsteils". Später wurden die Wände und die Decken verputzt.

In dem nordwestlichen Teil des Gebäudes befinden sich Wirtschaftsräume. Auch die Wände sind hier viel einfacher – in verschiedenen Farbtönen angestrichen. Betrat man das Gebäude durch den Nordeingang, so gelangte man in den graugetünchten langen Gang oder den "Langen Vorraum" (16, 16A, 20), der diese Gebäudehälfte bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts in zwei Teile teilte. Bei den späteren Veränderungen sind die Ideen von D. Blank zu bemerken. Der Gang wurde um die Hälfte verkleinert, dafür wurde das Speisezimmer vergrößert und ein kleiner Zwischenraum mit der Treppe zum 1. Stockwerk angebaut. Unverändert blieb nur der Raum mit der Treppe zum Keller. Bis zum Umbau des Hauses um 1910 hatte der Vorraum einen Ziegelfußboden. 1963 wurde hier eine Treppe zum 1. Stockwerk gebaut.

Vom Vorraum des Nordeingang gelangte man rechts in das Speisezimmer der Gutsleute (15), das im 18. Jahrhundert die "Volkskammer" genannt wurde. Sie hatte einen Backofen, der mit einer leichten Kontur im Plan von 1762 skizziert ist. In der Ecke hinter dem Eßzimmer wurde die Vorratskammer oder die "Kochs Kammer" (14) eingerichtet. Bei der Vergrößerung des Eßzimmers auf Kosten der Kammerfläche wurde die Zwischenwand im 19. Jahrhundert etwas verschoben und somit die Hälfte des Fensters der Endfassade zugedeckt. Weiter durch die "Kochs Kammer" oder durch einen speziellen Eingang vom Gang aus gelangte man in eine große Küche (12, 13), die anfänglich an das Große Zimmer (11) im Hauszentrum grenzte. In dem Plan aus dem Jahre 1762 ist hier nur ein mittelgroßer Herd oder Ofen skizziert, die Dicke des Rauchfangs in den Messungen verweist aber auf die mögliche Existenz eines größeren Herds oder Ofens an der Gangwand in diesem Raum. Die Küche

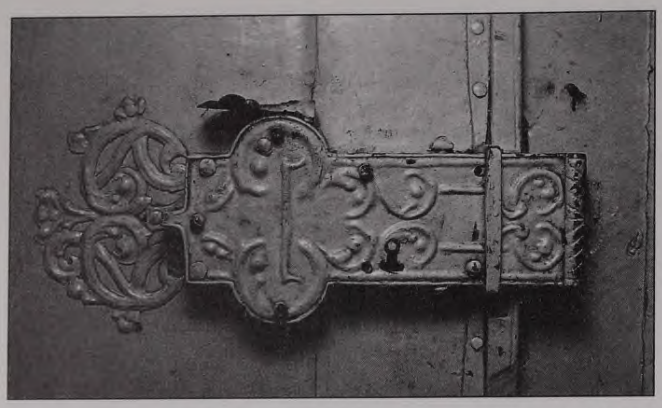

Ieejas durvju atslēgas kārba. 18. gs. 30. gadi. Foto, 1998. g. Kat. 5. 75.
Kastenschloß der Eingangstür. 30er Jahre des 18. Jh. Foto, 1998. Kat. 5. 75.

wurde anfänglich mehrfach in rötlichen und weißen Farbtönen getüncht. Während der Modernisierung in der Mitte des 19. Jahrhunderts wurde die Küche durch eine gemauerte Wand in zwei Räume geteilt, um ein besonderes Anrichtezimmer (12) neben dem Eßzimmer (19) zu bekommen.

Die Mansarde und Mezzanine

Anfänglich waren im 1. Stockwerk – in der Mansarde – neben dem Treppenraum in den Mezzaninen ausgebaute Zimmer, von denen man in beidseitig des Hauses gelegene Balkone gelangen konnte. Mitte des 18. Jahrhunderts wurden Zimmer auf der Südseite eingebaut, auf der gegenüberliegenden Seite – im Mansardenteil – wurden Wirtschaftsräume ("Kammern") (31, 32, 33) eingerichtet.

In den Treppenraum (21) gelangte das Licht nur über die kleinen Fenster oberhalb der Tür. Der Raum hat eine niedrige Decke, weil die Bretter unterhalb der Tragbalken in gestülpter Deckenschalung genagelt sind. Von hier führte die Tür zu den Mezzaninzimmern und den Dachräumen der Mansarde[79]. Den übrigen Teil der Wände und der Decke schmücken die Malereien von Hinsch, die wegen des Halbdunkels eigentlich nicht ausreichend bewundern werden konnten. Das ewige Halbdunkel durchbrach ab und zu ein Sonnenstrahl, die Kerze eines Ankömmlings oder eine Öllampe. Hans von Campenhausen hat diese Eindrücke in seinen "Erinnerungen" trefflich beschrieben. Auch Hinsch konnte übrigens seine filigrane Arbeit nur mit Hilfe von Kerzenlicht ausführen.

Das Treppenhaus ist der einzige Ort im Hause, wo noch der originale Fußboden aus der Zeit Balthasar von Campenhausens zu sehen ist. Den heutigen Besucher überrascht die Bretterbreite (48 cm), obwohl das für die Baupraxis der damaligen Zeit nichts Ungewöhnliches war. So ist, zum Beispiel, ein abseits sich befindendes Türgestell aus dem 1. Stockwerk 50 cm breit.

Weiter bemerken wir zwei Grenadiere beiderseits der Tür, die in das Mezzaninzimmer (30) der Gartenseite führt. Das ist das ehemalige Schlafzimmer des Generalleutnants (später das "Gelbe Zimmer" genannt). Hier ist es hell, weil das Zimmer zwei Fenster und eine höhere Decke als der Treppenraum hat. Anfänglich gab es zwischen den Fenstern einen Ausgang auf den Balkon. In der Mitte des 18. Jahrhunderts wurden die Zimmerwände und die Decke verputzt. Die Deckenkehle hat kein Gesims, wodurch ein Eindruck der Unfertigkeit entsteht. Weitere Untersuchungen könnten die Frage nach der Existenz eines stukkierten Deckenplafonds beantworten. Der vorhandene Ofen ist in den 1950er Jahren gebaut, anfänglich stand aber der Ofen in der gegenüberliegenden Ecke. An der Nordwand befindet sich eine Tür zu den "Kammern" im Mansardenteil. Die Tür in der Südwand ist später eingebaut worden. Vor den Rekonstruktionsarbeiten war nur die Hälfte der Wand erhalten geblieben. Sie wurde mit verschiedenen bemalten Balkenfragmenten zugebaut.

Vom Schlafzimmer gehen wir in den gegenübergelegenen Mezzaninteil der Hofseite. Heute betritt der Besucher einen hellen Raum mit einer verglasten Balkontür. Doch noch Anfang des 20. Jahrhunderts war hier ein Gang (35) mit beidseitig gelegenen Zimmern. Mitte des 18. Jahrhunderts wurden die Gangwände mit Leinwand verkleidet und bemalt. Auf die Deckenbretter, genauso wie in dem Treppenraum, malte Hinsch einen Himmel mit Vögeln. Heute weisen nur kleine Kerben auf die Existenz der Gangwände hin.

Über die Funktion des an der Nordseite des Ganges gelegenen Raumes (34) gibt es keine Hinweise. Einzelne kleinere Stoffragmente lassen annehmen, daß auch er tapeziert war. Vom gegenüberliegenden Raum weiß man, daß sich hier Ende des 19. und Anfang des 20. Jahrhunderts das Zimmer der "Wirtin" befand. Der Ofen wurde verhältnismäßig spät – in der Mitte des 19. Jahrhunderts – installiert. Ungeachtet dessen wurde das Zimmer schon lange vorher benutzt, wovon viele Tünch- und Tapetenschichten zeugen. In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts wurde der Raum durch eine Wendeltreppe mit dem Dienstmädchenzimmer im Erdgeschoß verbunden. Die Mezzaninräume der Hofseite haben niedrige Decken, weil die Bretter direkt an die Tragbalken genagelt sind. Die Bretter wurden während der Rekonstruktion verlegt und nach dem Brand im Jahre 1963 teilweise ausgewechselt.

Von dem Treppenraum (21) gelangen wir über einen kleinen Zwischenraum (24), zu dem wir später noch zurückkehren werden, in die von C. Gerwerth ausgebauten Räume der Mansardenetage. Über die Zweckbestimmung dieser Räume erfahren wir aus den "Erinnerungen" Hans von Campenhausens, welche die Zeit Anfang des 20. Jahrhunderts betreffen. Ein größerer Raum auf der Ostseite mit Blick auf den Hof wurde "Kinderzimmer" (25) genannt. Daneben befand sich eine schon seit den Anfängen existierende schmale dunkle Vorratskammer mit zwei Schränken an den Enden (23), welche von der Putzfrau benutzt wurden. Die ursprüngliche Bestimmung dieser interessanten Raumkombination ist leider nicht eindeutig bekannt (vielleicht Garderobe?). Die Verbindung mit dem in dem Mezzanin sich befindenden "Raum der Wirtin" (22) ist später entstanden und bezweckt tatsächlich einen bequemeren Dienstleuteverkehr. Auch die Mezzaninwand des kleinen Raumes ist dekorativ bemalt. Die Stelle des einzigen Fensters im "Kinderzimmer" ist zwischen den 1952 neugebauten Fenstern zu suchen.

Weiter in der Ecke ist das Zimmer der Gouvernante (26). Hier sind noch die alten Fensterstellen erhalten geblieben. Die Wandbemalung können wir in den Fensterleibungen bis zu der Fensterkehle entdecken. Hier

und auch in dem Kinderzimmer sind noch die Bretterdecken aus dem 18. Jahrhundert erhalten.

Hans von Campenhausen erwähnt in seinen Erinnerungen den Zwischenraum Nr. 27 als Schlafnische. Gut möglich, daß in diesem Zimmerchen an dem Mantelschornstein ein Schlafplatz gewesen ist. Infolge der "Modernisierungsmaßnahmen" von David Blank Mitte des 19. Jahrhunderts wurde hier eine Toillette und, nach der Verlegung der Wasserleitung, auch ein Waschraum eingerichtet. 1952 wurde hier ein Fenster im neuen Schulgang eingebaut.

Das zweite Eckzimmer auf der Südseite war Ende des 19. Jahrhunderts das sog. Elternschlafzimmer (28). Auch hier, genauso wie in der Schlafnische, ist die ursprüngliche Bretterdecke erhalten geblieben. Das Elternschlafzimmer scheint das romantischste Zimmer des ersten Stockwerks gewesen zu sein. Hier schien sowohl die Morgen-, als auch die Abendsonne hinein. Von einem der Fenster öffnete sich dabei der Blick auf das Teehäuschen im Inneren des Gartens. Näher an das Hauszentrum gelegen ist das "Jungenzimmer" (29). Mitte des 18. Jahrhunderts gab es hier kein separates Zimmer, sondern einen Durchgangsraum mit Treppe zur Mansarde an der Mezzaninwand. Die Konturlinie der ehemaligen Treppenführung ist leicht zu bemerken, denn dort begann die Wandbemalung. Es ist nicht bekannt, wann die Wand gegen den Zwischenraum (24) eingebaut wurde und dadurch ein einzelnes Zimmer entstanden ist. Unter der Treppe war zu dieser Zeit ein kleiner Raum, dessen Wände Papiertapeten hatten. Später wurde das "Jungenzimmer" mit dem Schlafzimmer des Generalleutnants (33) vereint. Anstelle der abgetragenen Treppe blieb eine "Bretterkammer", die Hans von Campenhausen in seinen "Erinnerungen" erwähnt. Bemalt wurde auch die große freistehende Türleibung zum Zwischenraum (24), von dem man zurück in den Treppenraum gelangen konnte. Auch in dem Zwischenraum sind die Deckenbretter direkt unter die Tragbalken genagelt worden.

Auf der Nordseite der Mansardenetage gab es keine Wohnzimmer. Hier waren durch senkrecht gelegte Bretterzwischenwände[80] geteilte "Kämmerchen" für wirtschaftliche Zwecke, dabei blieb die Dachkonstruktion unverändert. Nach den "Erinnerungen" von Hans von Campenhausen waren es 14 an der Zahl – "Salz-", "Holz-", "Sommer-", "Winterkammer". In zwei Kammern an der Hofseite neben dem Mezzanin (30) wurden Bücher aufbewahrt. Daneben sind auf der Mezzaninwand noch Spuren der von Hinsch gemalten Landschaft sichtbar, die vor der Rekonstruktion fotografiert wurde. In den 1950er Jahren wurde hier die Toilette eingerichtet. Der linke Rand der Bemalung markiert die Stelle, wo die Wand der Bibliothek gewesen ist. Diesen Mansardendachteil hat man während der Rekonstruktion völlig verändert und die Wohnung für den Schuldirektor und Unterrichtsräume eingebaut.

Der Dachboden

Hans von Campenhausen erinnert sich, daß eine Treppe von dem unbewohnten Nordteil zum Dachboden geführt hat. Es ist möglich, daß sie sich nicht weit von dem unteren Aufgang des Erdgeschosses zwischen den Mantelschornsteinen befand. Heute wissen wir, daß wenigstens anfänglich auch vom Raum Nr. 29 ein zweiter Aufgang zum Dachboden führte.

Drei Räume waren auch in dem Mezzaninteil des Dachbodens ausgebaut. Sowohl auf den Sparren wie auch auf den Tragbalken kann man die Stellen der Zwischenwände noch gut erkennen. Sie bestanden aus senkrecht in die gestülpte Deckenschalung gelegten Brettern. Überall war Bretterfußboden, mit Ausnahme des Südendes oberhalb der neugemachten Räume im Mansardengeschoß. Die Dachsparren mit den gelegten Brettern sind gleichzeitig auch die Decken der Räume. In der Nordwand des zentralen Raumes des Mansardengeschosses (44) war eine Tür, daneben ein Schrank. Aufmerksamkeit erregen zwei Haken im Dachsparren über dem Schrank, und zwar genau über der Spalte zwischen der Mezzaninwand und dem Überdeckungstragbalken. Es fragt sich: Warum? Wie in den meisten Fällen gibt es nur Vermutungen. Vielleicht wollte man in diesem zentralen Raum den Uhrmechanismus unterbringen (evtl. im Zusammenhang mit dem auf dem Modell vorhandenen Türmchen)? Ein Schrank mit Haken würde sich sehr gut für die Uhr mit den Gewichten eignen. Das Aufziehen der Uhr wurde so organisiert, daß man nicht auf den Dachboden steigen mußte. Bei dem Standort des Schrankes über dem unbewohnten Teil des Mansardengeschosses konnte man die Gewichte nach unten ableiten, ohne dabei die Deckenkonstruktion an einer sichtbaren Stelle zu beschädigen. Wie bekannt, stand die Uhr im Mezzaninteil und die Gewichte hingen in einem extra für diese Zwecke konstruierten Verschlag auf dem schmalen Gang (35)[81]. Hans von Campenhausen gibt in seinen "Erinnerungen" an, daß Uhrwerk habe sich in [?] befunden. Das kann aber nach den baulichen Gebenheiten nicht stimmen.

Bleiben wir bei diesen Annahmen und wenden wir uns dem eigentlichen "Uhrraum" (45) zu. 1752 mußte man für die Uhrinstallation die vordere Fassade verändern. Anstelle des ehemaligen kleinen Fenster wurde das Zifferblatt installiert, an dessen beiden Seiten je ein ovales Fenster eingebaut wurde. Aus Sorge um den teuren Mechanismus hatten die Fenster zusätzlich je einen zweiten Flügel, die im Winter eingelegt werden konnten. Zu der Uhr konnte man von zwei Seiten über die Treppe gelangen. Über dem Zifferblatt ist ein Schränckchen ohne Tür zu sehen; das ist der einzige Ort im Gebäude, wo die Türangel an ihrer ursprünglichen Stelle erhalten geblieben ist. Wie die Dachschrägen war auch die Giebelwand, rot mit blauweißer und orangefarbener "Marmorierung" auf Sparren und Gerüst.

Der Raum Nr. 46 auf der Gartenseite ist viel niedriger, weil er sich über der Decke des Schlafzimmers vom Generalleutnant befindet. In diesen Raum gelangte man über die Treppe vom zentralen Raum.

Der Keller

Es war nicht nötig einen großen Keller unter dem Gebäude zu bauen. Deshalb gibt es im Gebäude nur vier Kellerräume mit einem Gang, an dessen Ende eine Treppe zum Erdgeschoß (20) führte. Die assymetrische Struktur des Gebäudeinneren bildet einen Gegensatz zu dem barocken Symmetrieprinzip der Fassade; diesen Gegensatz beseitigte man in einer für das 18. Jahrhundert charakte-

ristischen Art, nämlich indem man auf der linken Gebäudeseite auf dem Sockel Kellerfenster malte.

Heute gelangt man in den Keller vom Gang (16) neben dem Zugang, der in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts gebaut wurde,[82] als der Kellerraum (42) zum Wohnraum umgebaut wurde. Wenn man den gewölbten Gang im Keller begeht, befindet sich der oben erwähnte Raum rechts auf der Gartenseite. In den 1950er Jahren wurde das Gewölbe eingebrochen und dieser Raum zugeschüttet. Während der Ausgrabungen in den letzten Jahren zeigte sich, daß der gewölbte Raum zum Zweck der Kälteisolierung mit zusätzlichen Ziegelwänden verkleidet und ein Ofen installiert worden war. Würde man die Ausgrabungen fortsetzen, könnte man die Fragmente des Backofens aus dem Erdgeschoß finden. Die Räume auf der Hofseite haben Ziegelfußböden. Der letzte Raum (40) hatte anscheinend eine besondere Bedeutung, denn er hat eine Doppeltür und Regalnischen. Zu Beginn des 20. Jahrhunderts wurde ein neuer Raum im Keller ausgebaut, der als Badezimmer (41) diente. In ihn gelangte man von dem Servierzimmer (12) über eine Metalltreppe. Ein Durchbruch in der Wand verband das Badezimmer mit dem Kellergang. 1997 wurde mit der Restaurierung der offenen Veranda begonnen. Als Vorbild diente das Gemälde von E. Dücker aus dem Jahre 1862.

Nach einer detaillierten Analyse der Architektur von Orellen stellt sich die Frage nach chronologischen und geographischen Analogien. In Anbetracht z. Zt. zugänglichen historischen Materials, sollte man sich nicht zu übereilten Schlußfolgerungen verleiten lassen. Wenn wir uns an die anfangs geschilderte Lage nach dem Nordischen Krieg erinnern, könnte als gutes Beispiel traditioneller Herrenhausarchitektur um diese Zeit das Herrenhaus von Trikaten dienen[83].

Traditionell wird behauptet, daß das Herrenhaus von Orellen die meiste Ähnlichkeit mit dem Herrenhaus von Rosenbeck aufweist. Über dessen Aussehen können wir aber nur nach der Zeichnung von J. C. Brotze aus dem Jahre 1794 und einer Stickarbeit urteilen.[84] Die zugängliche Information ist recht begrenzt. Sogar die Bauzeit des Gebäudes ist nicht bekannt. Nach Brotzes Zeichnung kann man nicht sagen, ob das Gebäude ein Vollmansardendach hatte. Die wertvollste Information, die uns die Zeichnung vermittelt, ist die detaillierte Aufzeichnung der Veranda mit Balkon, die eine unbezweifelbare Ähnlichkeit mit dem auf den Zeichnungen des 18. Jahrhunderts sichtbaren Balkon des Herrenhauses von Orellen hat. Vielleicht ist es die Arbeit desselben Baumeisters Christoph Gerwerth, der 1747 aus Rosenbeck nach Orellen kam? Glaubwürdiger aber scheint die umgekehrte Lösung, nämlich der Einfluß Orellens auf die Architektur der Region.

Anstelle des Resümees

Das Idealschema des barocken Herrenhauses Orellen ist im Laufe der Zeit nach den sich ändernden Anforderungen und Bedürfnissen umgestaltet worden. Die harmonische innere Ordung des Ensembles jedoch ist unübersehbar erhalten geblieben. Wahrscheinlich erschließt sich aber nur dem geübten Betrachter die Einsicht in diese Ordnung.

Viel Arbeit ist noch erforderlich, damit Orellen wieder in seiner ursprünglichen Schönheit erscheinen kann. Auch die architektonischen und historischen Untersuchungen sind noch nicht am Ende. Vieles kommt hoffentlich noch bei der Restaurierung zum Vorschein. Der derzeitige Forschungsstand bietet aber schon eine gute Grundlage für die weitere Arbeit an Erneuerung und Restaurierung und dient einem tieferen Verständnis dieses einzigartigen architektonischen und kunstgeschichtlichen Denkmals in Lettland.

* * *

Historische Benennungen der Räume und ihre Funktionen*

Die erste Benennung zeigt die Funktion der Räume Anfang des 20. Jhs. nach Hans von Campenhausens "Erinnerungen an Orellen", die letzte – die Einteilung der Räume nach einem von H. J. von Campenhausen im Jahre 1762 aufgestellten Verzeichnis. Die Benennungen und Funktionen vom Jahre 1843 bietet der Entwurf zum Umbau des Herrenhauses von D. Blanck, der teilweise durchgeführt wurde.

Erdgeschoß

1 – Vorhaus mit "Besenkammer" unter der Treppe; 1762 – "Großes Vorhaus"

1A – Kleines Vorhaus; 1762 – "Großes Vorhaus" (zusammen mit dem erstgenannten)

2 – Mädchenzimmer (Zimmer der Dienstmägde); 1762 – "Lange Kammer"

3 – "Schaffrei"; 1762 – "Lange Kammer" (zusammen mit dem vorerwähnten Raum)

4 – Schulzimmer; 1762 – "Vorder Kammer"

5 – Rotes Gästezimmer; 1762 – "Knobbens [des Sekretärs] Hinter Kammer"

6 – "Plumpsklo"; 1762 – "Kleines Vorhaus"

7 – Safe, Mantelschornstein; 1762 – "Kleine Küche"

8 – Schreibzimmer der Mutter, Eckzimmer; 1843 – Gastzimmer; 1762 – "Hintere Gastkammer"

9 – Saal; 1843 – Saal; 1762 – "Gast Kammer"

10 – Saal, zusammen mit dem vorgenannten; 1843 – Saal; 1762 – "Gast Kammer"

11 – "Familienzimmer", Speisezimmer; 1843 – Speisezimmer; 1843 – Saal; 1762 – "Große Stube"

12 – Anrichtezimmer; 1762 – "Große Küche"

13 – Küche mit Herd; 1843 – "Leute–Küche"; 1762 – "Große Küche"

14 – Handkammer; 1843 – Leute–Eßzimmer; 1762 – "Kochs Kammer"

15 – Leute-Eßzimmer (mit Brotbackofen); 1843 – Leute-Eßzimmer, zusammen mit dem vorgenannten; 1762 – "Volks-Kammer"

16 – Korridor mit Vorhaus, Warteraum für die Leute mit dem "Clo"; 1762 – "Langes Vorhaus"

16A – Kleine Handkammer

17 – "Comptoir"; 1843 – Schreibzimmer; 1762 – "Schreib Kammer" von H. J. von Campenhausen

18 – Grünes Gästezimmer; 1843 – Schlafzimmer; 1762 – "Schlaf Kammer" von H. J. von Campenhausen

19 – Speisezimmer, "Altes Zimmer", 1843 – Kinderzimmer; "Vor Kammer von H. J. von Campenhausen

20 – Vorkammer

Oberstock

21 – Treppenhaus
22 – Zimmer der Wirtin
23 – Kammer der Putzfrau
24 – Zwischenraum
25 – Kinderzimmer
26 – Zimmer der Gouvernante
27 – Badezimmer mit einem "Plumpsklo"; ursprünglich – Alkoven
28 – Schlafzimmer der Eltern
29 – "Jungenzimmer"
30 – Gelbes Zimmer, ursprünglich – Schlafzimmer des Generalleutnants B. von von Campenhausen
31–33 – Bodenraum mit 14 Kammern (darunter – Bibliothek)
34 – Raum (unbenannt)
35 – Korridor

Keller

36 – Abstieg in den Keller
37 – Korridor
38 – Raum
39 – Raum
40 – Raum
41 – Badezimmer
42 – Raum
43 – Abtrittsgrube

Zweiter (oberer) Boden

44 – Vorhaus
45 – "Katzenzimmer"
46 – Vorhaus

*Das Plan schema siehe S.130.

---

[1] Pirang, 1, S. 49, 50

[2] VKPAIDC, Dokumentation über Orellen.

[3] Ebenda.

[4] Vgl.: Pētersone P. (1976): Vēsturisko pētījumu materiāli par Ungurmuižas apbūves kompleksu. Rīga VKPAIDC. (Historische Forschungen über die Bauarbeiten in Orellen).

[5] In diesem Artikel werden die von Frau Dr. P. Pētersone in den Archiven Lettlands und Deutschlands bearbeiteten Urkunden über die Familie Campenhausen und Orellen, als auch die Ergebnisse der mit dem Architekten J. Zviedrāns gemeinsam durchgeführten Forschung des Herrenhauses, benutzt.

[6] Hupel A. W.: *Topographische Nachrichten von Lief- und Estland,* II, Riga, 1777., S. 318.

[7] Campenhausen H. Generalleutnant Balthasar Frhr. von Campenhausen – Orellen. 1689–1758, II T., I Kap. S. 4. Manuskript AFCO, 780 F.

[8] LVVA, Best. 6999, Reg. 13, Akte 1619. Das Herkunftsdatum der Zeichnung wird unterschiedlich eingeschätzt, vom Ende des 17. Jh. – Anf. des 18. Jh. P. Pētersones Meinung nach ist diese Skizze mit dem Jahr 1728 zu datieren, als das Landgut B. von Campenhausen verkauft wurde. Mit ihrer detailierten Darstellung der Gutsbebauung ist diese Abbildung einzigartig in der Baugeschichte Lettlands.

[9] Bei dem Bau des Zentrums der neuen Güter hat B. von Campenhausen "die alte Kleete" nach einem Umbau gelasssen. Ende des 18. Jh. oder am Anfang des 19. Jh. wird in der Hoffassade ein Krüppelwalmdach eingerichtet.

[10] Die Architektin I. Janelis hat nach den Daten der Hakenrevision von 1688 eine Übersicht über die nordlivländische Gutsarchitektur des 17. Jahrhunderts verfaßt. Die Durchschnittsmaße von 52 Gutswohnhäusern sind 11,3 x 4,52 Faden. Aus nicht veröffentlichten Forschungsmaterialien von I. Janelis.

[11] C. G. A. Oldendorp hat vom 1753–1759 in Orellen als Hauslehrer gearbeitet.

[12] LVVA, Best. 4060, Reg. 1, Akte 1000, Bl. 108.

[13] AFCO, 36 K.

[14] Ebenda.

[15] Ebenda.

[16] AFCO, 36 K.

[17] Barsewisch. Familienarchiv, CW 209.

[18] Grabarj I.(1909): Istorija arhitektury. Kap. 1, 84.

[19] Pirang, 1, S. 48.

[20] Vipper, B. (1978): *Arhitektura russkogo barokko.* 47, Moskwa.

[21] Tihomirow, N. (1955): *Arhitektura podmoskovnyh usadeb.* S. 46–47, Moskwa.

[22] Trotz enger Beziehungen Balthasars von Campenhausens zu Schweden, kann man nicht von direkten Analogien oder Einflüssen sprechen. Die Verwendung der erwähnten Mansardendachkonstruktion des Herrenhauses ist in Schweden erst ab den 30er Jahren des 18. Jh. zu beobachten, – also während der Bauarbeiten von Orellen. (P. von Knorring. Takstolar I herrgardsbyggandet/Kultur Miljövard, 1994/1, Stockholm, 9.

[23] Vipers, B. (1937): Latvijas māksla baroka laikmetā. Riga, 1937, S. 147.

[24] Nach 1966 ist das Original im Staatsarchiv nicht mehr zu finden. Nur im Schloßmuseum Ruhenthal ist ein Foto des Planes erhalten.

[25] AFCO, 36 K.

[26] LVVA, Best. 4060, Reg. 1, Akte 1000, Heft 1.

[27] AFCO, 36 K.

[28] Ebenda.

[29] AFCO, 70 K.

[30] AFCO, 36 K. Der Name des Zimmermanns wird verschieden geschrieben. Am 11.06.1754 auf der Rechnung über die Arbeit am Herrenhaus hat er seinen Namen Gerwerth unterschrieben (LVVA, Best. 1100, Reg. 14, Akte 402, Bl. 9.). 1749 erwähnte der Generalleutnant Gerwehrt in seinen Notizen. Ganz eindeutig kann man feststellen, daß der dritte Buchstabe des Nachnamens "r" ist und daß dieser Gerwerth mit dem in der Umgebung von Wenden verbreiteten Tischlernamen Gewerth nicht verwandt ist.

[31] Die Bezeichnung "Teehaus" wurde dem Gebäude während der Restaurationsarbeiten in den 70er Jahren des 20. Jh. gegeben. Im 17. und 18. Jh. wurden aber solche Gebäude in Gärten und Parks "Lusthaus" genannt.

[32] AFCO, 33.

[33] AFCO, 91 aK.

[34] AFCO, 833. Die Schlußfolgerung der Expertise ist vom 13. September 1930 datiert.

[35] LVVA, Best. 4060, Reg. 1, Akte 1000, Heft 17.

[36] LVVA, Best. 4060, Reg. 1, Akte 1000, Heft 3.

[37] Ebenda.

[38] AFCO, 104, S. 31.

[39] AFCO, 91 aK.

[40] AFCO, 104, S. 31.

[41] LVVA, Best. 4060, Reg. 1, Akte 1000, Heft 17, S. 68.

[42] Ebenda.

[43] LVVA, Best 4060, Reg. 1, Akte 1000, Heft 9.

[44] Im Archiv des Schloßmuseums Ruhenthal sind nur Fotokopien der Dokumente erhalten geblieben. Die Originale gehörten zu einer Dokumenten-Mappe, die seit 1970 nicht mehr auffindbar ist.

[45] AFCO, 91 aK.

[46] Pirang, 1, Abb. 130, 131.

[47] LVVA, Best. 110, Reg. 2, Akte 1.

[48] AFCO, 648.

[49] LVVA, Best. 4060, Reg. 1, Akte. 995, S. 68. 1760 nahm an den Arbeiten an der Familiengruft auch der Kleinschmied Johann Stubbe teil. Unter verschiedenen Nebenarbeiten ist auch "das Beschlagen des Nachtstuhls" erwähnt.

[50] LVVA, Best. 218, Reg. 1, Akte 1097, S. 6–16.

[51] LVVA, Best. 218, Reg. 3, Akte 383.

[52] VKPAIDC, die technische Beschreibung des ehemaligen Schlosses Orellen in der Gemeinde Kudum. Erstellt von K. Vikmanis.

[53] VKPAIDC.

[54] Ebenda.

[55] Aus dem Brief des Abteilungsleiters für Kultur und Bildung des Bezirks Wenden L. Kelšs an das Ministerium für Kultur der Lettischen SSR. VKPAIDC.

[56] Treigūts, O. Rechenschaftsbericht über die Restaurierungsarbeiten des Baudenkmals – des ehemaligen Schlosses Orellen – im Jahre 1958. Maschinenschrift VKPAIDC.

[57] "Die Gehrung" ist in Orellen bei der Tür der Kleete (1738–1742; Baumeister Uljan) zu sehen. Um die Jahrhundertmitte wurde bei dem Umbau der Mansarde des Herrenhauses bei den Türöffnungen noch die "Tragbalkenmethode" angewandt. (1747–1751; Baumeister Ch. Gerwerth).

[58] Hier ist noch die einzige Stelle, wo die für die Innentüren charakteristischen, relativ hohen Schwellen zu sehen sind.

[59] 1731 wurde nur das Erdgeschoß, d.h., nur die Wände und Überdeckung gebaut.

[60] In dieser Hinsicht ist die von H. Pirang gezeichnete Rekonstruktion in dem Buch *"Das baltische Herrenhaus"* (1. Teil, Bild 131) fehlerhaft. Die Dachdeckung mit Schindeln ist auch dokumentarisch belegt – am 16. April 1767 reparierte Jan Koddara das Herrenhausdach und bekam für diesen Zweck 708 Schindelnägel. Von der Absicht, leichtes Material für das Dach zu benutzen, zeugt auch der Abstand zwischen den Sparren – 1,4 m.

[61] Unter diesem Aspekt interessant war das Herrenhaus von Adiamünde mit einem Vollmansardendach komplizierter Konstruktion (gebaut nach 1739). Weitere ähnliche Beispiele in Lettland sind nicht bekannt. Leider ist das Gebäude nicht erhalten geblieben und über sein Aussehen kann man nur nach der Zeichnung von J. C. Brotze urteilen. S. Monumente ..., Bd. 6, S. 126.

[62] Noch in den 1950er Jahren wurde der Schuldirektorin vorgeworfen, nicht rechtzeitig den Schnee geräumt zu haben, wodurch die Dachkonstruktionen geschädigt werden konnten. Materialien .von VKPAIDC.

[63] Das ursprüngliche Pflaster wurde auf eine Lehmisolationsschicht gelegt. Insgesamt sind zwei chronologisch aufeinanderfolgende Pflasterschichten entdeckt.

[64] Lēvalde D., Gaile I. *"Ungurmuižas kungu mājas fasāžu krāsojuma izpēte"* ("Untersuchung der Fassadenbemalung des Herrenhauses von Orellen"; R.,1996. VKPAIDC; Lēvalde D. "Ungurmuižas kungu māja laikā un krāsās" ("Das Herrenhaus von Orellen in Zeit und Farben"; // Latvijas Arhitektūra.–R., 1997.–Nr.12.

[65] Auf der Gartenseite sind die Leisten mit geschmiedeten Nägeln genagelt worden. In der Hauptfassade sind mehrere Renovierungen festzustellen – Ende des 19. Jh. oder Anfang des 20. Jhs.

[66] Lēvalde D., Gaile I. *"Ungurmuižas kungu mājas fasāžu krāsojuma izpēte"*. R. 1996, S. 21. VKPAIDC.

[67] Jansons G. *"Kurzemes pilsētu senās koka ēkas"*. (Die alten Holzbauten von Kurland) R. 1982, S.101.

[68] Pirang, 1, Taf. 57.

[69] Lēvalde D., Gaile I. *"Ungurmuižas kungu mājas fasāžu krāsojuma izpēte"*. R. 1996, S. 5. VKPAIDC.

[70] Das dekorative Deckschild ist in den 1970er Jahren beschädigt worden. Ein kleines Fragment ist im Museum für Geschichte und Kunst in Wenden zu sehen.

[71] Für die Verglasung der Flügel im Jahre 1997 wurde das gebrochene Fensterglas von der Kirche in Loddiger aus dem 18. Jahrhundert benutzt. Die Arbeit hat der erfahrene Fachmann aus Schweden, Thomas di Sasso ausgeführt.

[72] In dem Buch ist auch ein Foto, auf dem die Nordseitentür in eklektischen Formen, die nicht erhaltengeblieben sind, zu sehen.

[73] Die Zeichnungen der Architektin R. Dunkure für die Restaurierung des Teehäuschens. VKPAIDC.

[74] Nach den unveröffentlichten Materialien der Architektin I. Janelis.

[75] Campenhausen. Erinnerungen.

[76] Hans von Campenhausen beschreibt in seinen "Erinnerungen" die Säule als "sehr schön", "quadratisch", ".. auf jeder Seite befand sich auf einem vertieften Feld ein von oben nach unten durchlaufendes flaches Bandmuster." Ein Säulenfragment wurde 1950 in die Wand des Raumes Nr. 7 eingebaut.

[77] Dies ist auch in dem von D. Blank angebotenen Umbauprojekt zu sehen.

[78] Um eine genaue Vorstellung über die Bemalung zu bekommen, müßte man eine detailliertere Untersuchung durchführen.

[79] Auf dem Modell hat der Treppenraum keine Tür zum Mansardengeschoß. Es ist aber anzunehmen, daß eine solche existiert hat. Wahrscheinlich war die Tür bis Mitte des 18. Jahrhunderts schmaler.

[80] Viele dieser Bretter liegen jetzt zwischen den Tragbalken in der Decke des ersten Stockwerks. Die 34 cm breiten Bretter sind im Drillich gelegt worden. Deren sichtbare Teile sind gehobelt und getüncht. Es wurde kein einziges bemaltes Fragment gefunden.

[81] Hans von Campenhausen macht in seinen "Erinnerungen" die falsche Angabe, daß der Verschlag mit den Gewichten sich im "oberen Treppenraum" (21) befand. In der Deckenbemalung von Hinsch gibt es keinen Hinweis darauf. In der Mezzaninüberdeckung ist das einzige Loch über dem Gang (35) genau unter der Stelle des Uhrmechanismus.

[82] Der nach unten führende Treppenlauf aus der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts lag etwas anders, — er verdeckte nicht die Tür zu dem Eckzimmer Nr. 17, wie das während der Rekonstruktion 1950 gemacht wurde.

[83] Brotze, Monumente, Bd. 8, S. 147.

[84] Brotze, Monumente, Bd. 5, S. 216.

Ungurmuižas kungu mājas interjers

Ieva Lancmane
Imants Lancmanis

Ungurmuižas kungu mājā kulminējās visa tā noskaņa, kas raksturīga šai apbrīnojami viengabalainajai vietai. Telpu sienu apdare, iekārtas priekšmeti un daudzie portreti harmoniski apvienojās, lai atklātu Ungurmuižas iekšējo būtību, tajā ielikto vienkāršību, patiesīgumu un tradīciju izjūtu. Gadsimti un stilu maiņa nespēja laupīt Ungurmuižas interjeram, šai visvairāk mainīgajai ēkas sastāvdaļai, tā autentiskumu, senatnīgumu, pat zināmu arhaismu.

Par Ungurmuižas kungu mājas interjeru tās agrīnajā periodā (1730–1732) dokumentārie avoti nerunā, taču stilistiskās pazīmes ļauj pieņemt, ka tieši tad tapusi divu pirmā stāva telpu griestu apdare. Pēc 1951.–1963. g. pārbūves joprojām ir saglabājies — tikai citādā izpildījumā — griestu rotājums ar centrālo zvaigzni un to ietverošajiem profiliem Lielajā jeb Ģimenes istabā (11. telpa), kā pēc tradīcijas apzīmēja parka puses centrālo telpu, un tai pieguļošajā telpā (10).

Ēkas pastāvēšanas sākumposmā tapuši arī vairāki sienu gleznojumi. 1739. gadā Ungurmuižā minēts "tapešu taisītājs" Jērgens Diprē (*Jörgen Dupre*), kura franču uzvārds varētu apliecināt viņa saistību ar hernhūtiešu koloniju Ungurmuižā.[1] Tajā gan 18., gan 19. gadsimtā konstatējami vairāki franču tautības ieceļotāji, kuru senči hugenoti visdrīzāk bija aizklīduši no Francijas pēc Nantes edikta atcelšanas 1685. gadā.

Galvenā loma Ungurmuižas kungu mājas interjera brīnuma tapšanā ir Limbažu krāsotāju meistaram Georgam Dītriham Hinšam, kura darbība saistīta ar otro mājas pārbūves posmu.[2] Šis pārbūves cikls, kas sākās 1747. gadā, noslēdzās 1750. gada 31. oktobrī, kad ģenerālleitnants no jauna ievācās savās istabās.

Ģenerālleitnanta rūpīgi vestā izdevumu uzskaite rāda G. D. Hinša ierašanos Ungurmuižā 1750. gada 24. aprīlī. 1751. gadā, spriežot pēc ģenerālleitnanta pierakstiem, mājā nav notikuši rotāšanas darbi, toties gadu vēlāk tie atsākās ar jaunu sparu. Vairāku gadu laikā G. D. Hinšs šeit radīja dekoratīvo gleznojumu ciklu, kas vērtējams kā plašākais un krāšņākais no zināmajiem baroka laika interjera gleznojumiem Vidzemē.

1752. gada 26. maijā G. D. Hinšs atkal ieradās Ungurmuižā. Šajā gadā ģenerālleitnants pašrocīgi iegrāmatojis septiņos termiņos māksliniekam veiktās izmaksas, kopumā par 82 valstsdālderiem un 55 vērdiņiem.[3] Tiesa, nav uzrādīti izpildītie darbi. Droši zināms vienīgi tas, ka G. D. Hinšs šajā gadā apgleznojis vienu krāsni, ko apliecina

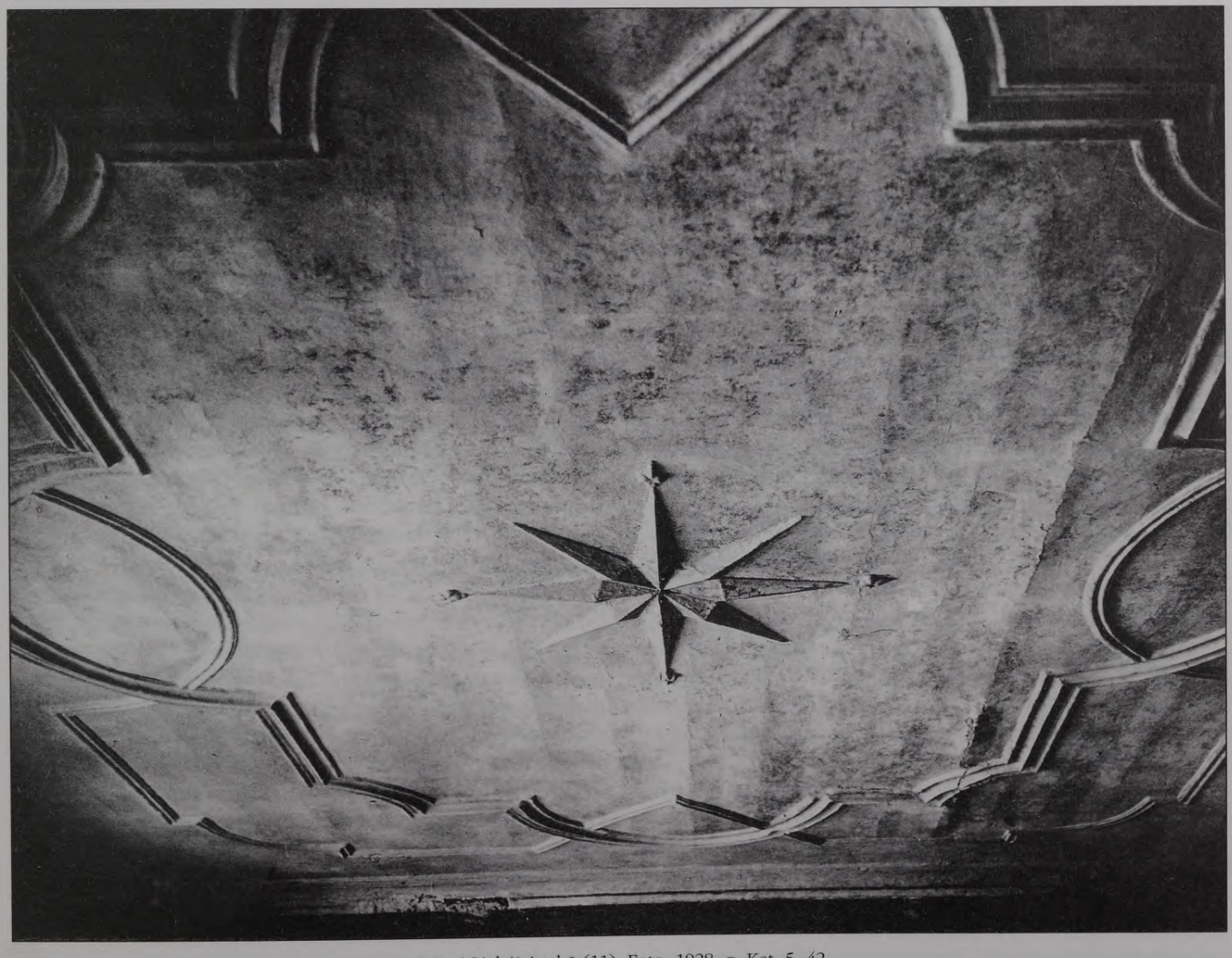

Griesti Lielajā istabā (11). Foto, 1928. g. Kat. 5. 42.
Decke im Familienzimmer (11). Foto, 1928. Kat. 5. 42.

apgleznota plāksne no krāsns frontona ar gadskaitli "1752". Nākamajā gadā ģenerālleitnanta ieraksta vēstījums ir precīzāks: "19. aprīlī ieradās krāsotājs Hinšs un sāka strādāt šādās dienās" (tālāk uzskaitīti datumi). Ar 26. aprīli G. D. Hinšs sācis arī mācīt ģenerālleitnanta bērniem zīmēšanu. Pēdējā naudas izmaksa šajā gadā notikusi 8. oktobrī, un meistars pavisam saņēmis 134 valstsdālderus.[4]

Ģenerālleitnanta norēķinu grāmatas ļauj izsekot G. D. Hinša darbībai arī turpmākajos gados. 1754. gadā viņš strādājis no janvāra līdz 31. oktobrim, kopumā (ieskaitot produktu vērtību) saņemot 153 valstsdālderus, to skaitā par krāsns apgleznošanu. No 1754. gada 5. novembra saglabājusies kvīts ar G. D. Hinša parakstu par 63 1/2 valstsdālderu un 16 vērdiņu saņemšanu.[5]

Kaut gan 1755. gada 21. oktobrī ģenerālleitnants atkal ierakstījis kalendārā, ka ģimene ievākusies savās telpās (kopš 1732. gada tas noticis jau trešo reizi), šķiet, ka mājas uzlabošana nav pilnībā pārtraukta. Katrā ziņā 1756. gadā G. D. Hinšs strādājis līdz pat 10. oktobrim un saņēmis 61 valstsdālderi un 28 vērdiņus. Seši dālderi pie norēķina vēl izsniegti kā iemaksa par "darbiem pie krāsns" (*Ofen arbeit*) — keramikas apgleznošanas darbi vienmēr notika ziemā. Jāpieņem, ka G. D. Hinšs bez minētās krāsns pabeigšanas un nodošanas 1757. gada sākumā Ungurmuižā darījis vēl ko, jo līdz 1. martam Šēfera un Nīmaņa firma iegrāmatojusi dažādu krāsu piegādes. Tad iestājies pārtraukums līdz 1762. gadam, un šajā starplaikā G. D. Hinšs vienīgi 1758. gada 27. oktobrī saņēmis samaksu par "mazo grenadieri"[6] — kādu nezināmu glezniecības darbu.

Pēc 1762. gada pārbūves, kas bija saistīta ar trupes bojājumiem kungu mājas dienvidaustrumu stūra trīs telpu sienās, tā paša gada 10. jūnijā G. D. Hinšs no jauna ieradās Ungurmuižā. Šoreiz viņš atbrauca kopā ar dēlu un mācekli, un darbi ilga no 10. līdz 29. jūnijam. Kā galvenais viņu veikums atzīmējama Lielās istabas (11) izkrāsošana, kā arī "viesu kambara" (9) un "mazā kambara" (10) trupes un remontā bojāto sienu gleznojumu izlabošana.[7]

Turpmākie Ungurmuižas kungu mājā notikušie darbi saistāmi tikai ar remontiem un atsevišķu interjera elementu nomaiņu. Visbiežāk nācās mūrēt un labot krāsnis, turklāt apgleznotās krāsnis cita pēc citas izzuda un tika aizstātas ar vienkāršākām — melnām un baltām glazētām krāsnīm. 19. gadsimta gaitā, neraugoties uz fon Kampenhauzenu dzimtas lielo pietāti pret māju un tās sākotnējo izskatu, pakāpeniski notikusi sienu gleznojumu pārklāšana ar tapetēm. To noteica ne tik daudz laikmeta gaumes maiņa, kā praktiskas dabas apsvērumi, jo guļšķautņu sienas tomēr nespēja pilnīgi nodrošināt pret vēja pūsmām un aukstuma ieplūšanu telpā. Daļā telpu jau sākotnēji bija paredzēta papīra vai auduma tapešu apdare vai arī tās tika apmestas un krāsotas — visas stūra telpas (5, 8, 17), kā arī Lielā istaba un ģenerālleitnanta guļamistaba (30).

Zināmas pārmaiņas ienesa daži ēkas atjaunošanas darbi 19. gadsimta pirmajā trešdaļā, kas tika veikti Rīgas namdaru meistara Dāvida Blanka vadībā, kā arī lielākas pārbūves 40. gados, kurām arī par pamatu daļēji tika ņemti D. Blanka priekšlikumi. Domājams, ka tieši tad tika aizmūrētas durvis no priekšnama (1) uz Veco istabu (19) un pilnīgi pārgleznotas istabas alegoriskās sienu kompozīcijas.

Atsevišķas pārmaiņas interjerā saistījās ar ēkas atjaunošanu ap 1910. gadu. Tad tika modernizēta namamātes Lilijas fon Kampenhauzenas rakstāmistaba (8), izmantojot tolaik iecienītos sienas paneļus, uz kuru dzegas varēja novietot tajā laikā populārās sīkumlietiņas — vāzītes un figūriņas. Tomēr arī tas šeit noticis ar to pašu atturību un vairīšanos no greznības, kas raksturīga visai Ungurmuižas nama vēsturei un fon Kampenhauzenu dzīves stilam. Paneļi tika izgatavoti no pavisam vienkāršiem dēļiem, krāsoto sienu augšmalu rotājot ar šablonētu jūgendstila ornamentu tā vienkāršotā, naivā variantā.

Dekors apmetumā

Mūsdienās, ieejot Ungurmuižas kungu mājā, redz tikai atsevišķus senākās interjera apdares fragmentus, daļa no kuriem turklāt skatāma rekonstruētā vai pārveidotā izskatā. Tas sakāms arī par abām griestu rozetēm (10, 11). Pēckara atjaunošanas laikā tika pilnīgi likvidēts sākotnējais veidojums un darināta tā kopija, kas visās detaļās nav pilnīgi identiska ar zudušo oriģinālu. Galvenokārt tas sakāms par profiliem.

Stilistiski šie griestu veidojumi ir raksturīgi 18. gadsimta pirmās puses interjeriem. Liekto un taisno profilēto veidgabalu salikumi, kas atspoguļo barokālas kartušas ideju, Latvijā konstatējami ļoti ilgā laika posmā, un tas liecina par krietnu konservatīvismu šajā dekoratīvās mākslas nozarē. Ungurmuižas zāles griestu veidojumam tuva analoģija kādreiz atradusies Dannenšterna namā Rīgā, kas celts un iekārtots 17. gadsimta pašās beigās.[8] Cits analoģisks griestu veidojums atrodams pusgadsimtu vēlāk datējamā ēkā — no Ungurmuižas salīdzinoši netālajā Liepupes kungu mājā (celta 1751. gadā).[9] No šī griestu dekora līdz mūsdienām saglabājusies tikai zvaigzne, bet profilu ierāmējums pēckara laikā ticis iznīcināts. Ne tikai vispārējā kompozicionālā līdzība, bet arī detaļu veidojums (zvaigzne, lilijas zvaigznes galos) liek domāt, ka Ungurmuižā un Liepupē strādājis viens un tas pats meistars. Diemžēl nosaukt viņu vārdā nav iespējams. Tālaika vietējā būvprakse tikai retos gadījumos pazina īpašu "stukatiera" amatu. Parasti griestu barokālos ģeometriskos profilus kā apmetuma darbu sastāvdaļu izgatavoja mūrnieki. Vienīgais kvalificētais mūrnieks, kas blakus amatniekiem dzimtcilvēkiem uzrādīts ģenerālleitnanta piezīmēs Ungurmuižas celtniecības pirmajā posmā, ir "vācu mūrnieks Baumgards", kurš 1732. gada 14. oktobrī atlaists mājās līdz nākamā gada pavasarim.[10]

Ungurmuižas Lielās istabas veidojumam līdzīga rozete bijusi arī Straupes pilī. Pēc tās nodedzināšanas 1905. gadā barons Hanss fon Rozens lūdzis atļauju izmantot Ungurmuižas lielo griestu rozeti kā paraugu zudušā griestu veidojuma atjaunošanai, taču Ungurmuižas īpašnieki nav vēlējušies, ka tā tiek precīzi kopēta, un ticis izveidots aptuvens atdarinājums.[11] Šis gadījums ne tikai rāda radniecību starp laika un stila ziņā līdzīgiem stuka dekorācijas piemēriem, bet arī atspoguļo Ungurmuižas mājas kā dzimtas tradīciju nesējas vietu fon Kampenhauzenu ģimenes apziņā.

Citi stuka veidojumi Ungurmuižā nav saglabājušies, kaut gan iespējams, ka tādi ir bijuši. 1752. gada 14. jūnijā ģenerālleitnants par savas guļamistabas "ģipša griestu" izveidošanu noslēdzis līgumu ar Cēsu mūrnieku Holstu.[12]

Tā kā tas maksājis 12 valstsdālderus, kas tam laikam bija salīdzinoši liela summa, domājams, ka šajā darbā ietilpa ne tikai gluds apmetums, bet arī griestu dekoratīva apdare.

Dekoratīvā glezniecība

Mūsdienās Ungurmuižas kungu mājas iekštelpu gleznojumi līdz pat 80. gadiem vairāk bija pazīstami tikai pēc nostāstiem. No daudzajiem gleznojumiem samērā neskarti bija izdzīvojuši vienīgi sienu un griestu gleznojumi centrālās kāpņu telpas (21) otrajā stāvā. Visur citur sienas bija izlauztas, pārbūvētas, apmestas un pārkrāsotas. Tikai kāpņu telpas nomelnējusī neparastā un iespaidīgā dekorācija izraisīja apbrīnu un lika ar nožēlu domāt par kādreiz pieminētiem pārējo telpu gleznojumiem, kuri dabā vairs nebija atrodami. Kā vēstīja arhīvu dokumenti, šos sienu gleznojumus bija izpildījis krāsotāju meistars no Limbažiem G. D. Hinšs.

Līdz ar ēkas izpētes un restaurācijas darbiem 80. gados pakāpeniski tika atsegtas vecās guļšķautņu sienas, un tas, kas uz tām kļuva ieraugāms, pārspēja cerēto: sienu gleznojumu fragmenti bija saglabājušies daudzās pirmā un otrā stāva telpās.

Uz dzīvojamās mājas otrā stāva sienām dažās vietās atklājās ļoti padzisuši ornamentāli gleznojumi, kas tehnoloģiski un stilistiski stipri atšķiras no pārējās dekoratīvās apdares. Tie gleznoti uz balsinājuma, kas uzklāts pāri guļšķautņiem, un izpildīti ar melnu un sarkanbrūnu krāsu un dzelteno okeru. Vislabāk apskatāms fragments 29. telpā (sienā uz 30. telpu). Te pirmajā izbūves periodā, kad mansarda stāvs bija tikai daļēji izbūvēts, atradās koka kāpnes uz jumtaugšu.

Radniecīgu ornamentālo gleznojumu var saskatīt otrā stāva dienvidaustrumu galā uz 27. telpas sienām. Te izdarīti zondāžu atsegumi un noņemts kaļķu apmetums, taču visā laukumā gleznojumu vēl sedz vēlāka laika apmetuma skaliņu tīkls. Tam cauri var saskatīt trauslu, drūpošu krāsu slāni.

Stilistiski šie panaivi gleznotie motīvi saistāmi ar baroka beigu posmu, kad sulīgais akanta lapu vijums kļuvis trauslāks, bet vēl nav parādījies raksturīgais lentes ornaments. Atbilstoši kungu mājas būvvēsturei gleznojumu var datēt ar laiku starp 18. gadsimta 30. un 50. gadiem — pirms mansarda stāva pārbūves, kad tajā bija izveidotas tikai dažas nelielas telpas.

1739. gada Ungurmuižas dokumentos parādās "tapešu taisītājs" Jērgens Diprē. Nav ziņu, cik ilgi viņš muižā uzturējies un kāda bijusi viņa loma kungu mājas interjera rotāšanā, taču kāds ieraksts netieši norāda, ka J. Diprē Ungurmuižu pametis, iespējams — nomiris. Tas ir nedatēts saraksts ģenerālleitnanta norēķinu grāmatā, kurā uzskaitīti darbarīki krāsu beršanai, maisīšanai un uznešanai uz pamatnes, kā arī dažādas šablonu formas — "4 lielās tapešu formas", "plata vainaga forma", "treses forma". Visi aprakstītie priekšmeti tika nodoti Baltazaram fon Kampenhauzenam un glabājās muižā arī vēlāk.[13]

Ar tapetēm var saprast dekoratīvos izstrādājumus gan uz papīra, gan arī uz auduma. J. Diprē mantu sarakstā uzskaitītie piederumi lakas sagatavošanai un eļļas glabāšanai liek domāt par auduma apdrukāšanas tehnoloģiju, izmantojot šablonus, nevis kokā grieztas spiedņa formas. Ģenerālleitnants ar apdrukātām audekla tapetēm bija izrotājis vairāku telpu sienas arī savā Rannu muižā Igaunijā, un meistars, kas to bija veicis, tāpat kā J. Diprē, saukts par "tapešu taisītāju".[14] To, ka audumu apdrukāšana tobrīd šajā novadā bijusi izplatīta, liecina arī "audekla drukātāja" (*Leinwanddrucker*) Eliasa Hēdlera darbība Cēsīs un Liepupē.[15]

Ungurmuižā joprojām redzami vairāki sienu dekori, kas imitē tapetes un darināti ar šablonu tieši uz guļšķautņu sienām. Viens no iespaidīgākajiem ar zilu ananasa ziedu, akanta lapu un lentes ornamentiem dzeltenā fonā saglabājies pirmā stāva ziemeļaustrumu pusē tā sauktajā Skolas istabā (4). Četri atšķirīgi motīvi te kārtoti vertikālās tapešu raporta slejās, kuru iedomātā sadure iezīmēta ar smalku brūnganu līniju. Ornamenti uznesti ar koši zilu krāsu, bet ik detaļa papildināta ar tumšāku, niansēs tonāli atšķirīgu kontūru, iesvītrojumu vai elementu, kas dažviet akanta lapās veido ēnu partijas, bet citur tikai dekoratīvi aizpilda laukumu. Sienas augšdaļu noslēdz šaura melna josla, bet apakšdaļu sedz iluzori aveņkrāsas paneļi ar pelēkiem pildiņiem. Paneļu profili imitē dabiskas gaismas veidotas formas, bet pildiņu laukumus aizpilda smalks akanta lapu un lentes ornaments gaišā violeti brūnā tonī, ko papildina zaļi zāles pušķi. Kompozīcija pilnībā saglabājusies tikai uz ziemeļu ārsienas guļšķautņiem, kas kopš 19. gadsimta bijuši aizklāti ar skalu pinumu un apmesti. Pārējās trīs šķērssienas laika gaitā nojauktas un izmantotas būvmateriālos ēkas sienu protezēšanai vai ailu aizpildīšanai — daudzus dzeltenzili apgleznotus fragmentus tagad var redzēt dažādās ēkas sienās. To ir tik daudz, ka nākotnē iespējams rekonstruēt daļu no šķērssienām.

Šīs telpas ornamentika, it īpaši šaurajos cokola daļas paneļos, ir ļoti daiļrunīga. Raibais, smalkais elementu savijums, kuru kopumā mēdz apzīmēt par lentes ornamentu, sakņojas franču dekoratīvajā mākslā (t.s. *Régence* ornaments) un ir raksturīgs 18. gadsimta pirmajā trešdaļā, tāpēc, to ieraugot, gribas teikt: kāpēc gan lai tā nebūtu 30. gadu dekorācija, kāpēc lai tās nebūtu J. Diprē tapetes? Nav izslēgts, ka J. Diprē savu tapešu piedāvājumus pats arī demonstrējis uz sienām.

Lielāks pārsteigums tomēr ir tas, ka *Régence* lentes ornamenta pinumus kopā ar lambrekeniem un smalkām akanta lapiņām var ieraudzīt arī 18. gadsimta vidū pārbūvētajā mansarda stāvā, tātad ēkas zonā, kuras izgleznošana norisa krietni vēlāk un saistās ar cita dekoratora — G. D. Hinša vārdu. Mansarda izbūve notika laikā no 1747. līdz 1750. gadam. Tad izzāģēja siju statņus, lai tie netraucētu iebūvēt jaunas dzīvojamās istabas, un pārveidoja logus. 1751. gadā ierīkoja kāpnes uz jauno otro stāvu. Tikai pēc tam varēja ķerties pie jaunizveidoto telpu dekorēšanas. Taču arī šajās telpās parādās J. Diprē tapešu motīvi. Izskaidrojums varētu būt viens — J. Diprē formas un G. D. Hinša izpildījums.

G. D. Hinšs ieradās Ungurmuižā 1750. gada 24. aprīlī, bet jau pirms tam janvārī uz Rīgu Šēfera un Nīmaņa firmai bija nosūtīts viņa darbam vajadzīgo krāsu pieprasījums. Jādomā, ka drīz pēc tam mākslinieks ķēries pie telpu dekorēšanas. Ierakstos ģenerālleitnanta norēķinu grāmatās galvenokārt gan minētas tikai maksājumu summas, retu reizi norādot padarīto darbu. Telpu izgleznošana parasti nav pieminēta. Tomēr krāsu un pārējo izlietoto vai pieprasāmo materiālu saraksti dod priekšstatu par G. D. Hinša darbu ievērojamajiem apjomiem.

No gleznieciības tehnoloģijas viedokļa interesanti ir arī Šēfera un Nīmaņa firmas piegādāto krāsu pigmentu saraksti. No tiem redzams, ka materiāli bija dārgāki nekā darbaspēks. Tā, piemēram, 1754. gadā par krāsām izdoti 83 valstsdālderi. Bez svina baltās krāsas minēti šādi pigmenti: dzeltenie — tumšais un gaišais dzeltenais okers, dzeltenā laka (gaišā un tumšā)[16], auripigments; sarkanie — cinobrs, Florences laka (karmīns), svina mīnijs *(Menige);* zilie — Berlīnes lazūra, indigo; brūnais — mūmija, umbra. Kā melnā krāsviela lietoti kvēpi. Bez tam tikušas piegādātas īstā zelta un sudraba lapiņas, kā arī dzeltena un balta metāla lapiņas abu dārgmetālu lētākai atdarināšanai. Saistvielu sarakstā ir līme, terpentīneļļa un kalofonijs.[17]

G. D. Hinša stila vienīgais paraugs ilgu laiku bija kāpņu telpas (21) sienu un griestu gleznojums ar slavenajām grenadieru figūrām, ainavām, barokālām vītām kolonnām un mākoņos lidojošiem putniem. Četras dabiskas guļšķautņu sienas un dēļu griestu segums parādes kāpņu telpas otrajā stāvā kalpo par pamatu G. D. Hinša izteiksmīgajai dekorācijai, kas, par laimi, nekad nav bijusi aizkrāsota vai pārveidota. Uz sienām paveras plašas kalnainas ainavas ar cietokšņu pilīm un baznīcu torņu smailēm, ko malās piesedz slaidu koku kulises. Dienvidrietumu sienā redzama kaujas lauka nometne ar teltīm un zaldātu figūriņām, bet sienas centrā divas iespaidīgas grenadieru figūras sargā ieeju bijušajā ģenerālleitnanta guļamistabā (30). Grenadieru košo zili–balti–sarkano tērpu papildina augstas cepures ar Krievijas ķeizara Pētera I kronētu monogrammu un uzrakstu: "Гранодирской Кампенгаузень Полкь 1712 году". Attēlotais sižets ņemts no B. fon Kampenhauzena dzīves. Dzīvības glābēji (*Lebensretter*) — tā dzimtas leģendā apzīmēti abu grenadieru tēli. Z. fon Fēgezaks monogrāfiskajā un reizē beletristiskajā apcerējumā "Vorfahren und Nachkommen" raksta, ka attēlotie grenadieri izglābuši B. fon Kampenhauzena dzīvību Poltavas kaujas laukā 1709. gadā, kur viņš karojis kā Kārļa XII trabants.[18] Atšķirīgi gleznojumu interpretē Hermans fon Kampenhauzens ģenerālleitnanta biogrāfijā.[19] Viņš arī min ģimenes leģendu, pēc kuras attēlotie grenadieri kādas nenosauktas kaujas laikā ģenerālleitnantam izglābuši dzīvību, taču raksta, ka tai nav atrodams nekāds dokumentārs pamats: ".. katrā ziņā droši ir tas, ka Baltazars Kampenhauzens ar pateicību visā mūža garumā pieminējis sava pulkveža laika garos pārgājienu gadus, jo viņš licis uzgleznot šos grenadierus tad, kad tas laiks jau sen, sen bija izskanējis." Bet varbūt arī mājas cēlājs bija vēlējies iemūžināt savas dzīves nozīmīgo brīdi, kad, sekojot Pētera I uzaicinājumam, viņš iestājās Krievijas armijā, 1712. gadā saņēma pulkveža pakāpi un nodibināja savu grenadieru pulku.

Grenadieri līdz šai dienai sargā sava komandiera istabas durvis: pa kreisi — zaldāts, pa labi — iespējams, pats Pēteris I. Varbūt tā to bija vēlējies redzēt ģenerālleitnants, bet varbūt tas ir mākslinieka paša sacerēts joks; katrā ziņā grenadiera sejā ir atpazīstami Pētera I vaibsti, ko G. D. Hinšs ņēmis no gravīru paraugiem. Pārējo trīs sienu durvju ailas ietver ziediem apvītu iluzoru gaišpelēku vīto kolonnu pāri.

Figūru attēlojums uz ainavas fona nav nekas neparasts 18. gadsimta monumentālajā mākslā, taču tieši grenadieru tēli dekoratīvajā gleznieciībā ir sastopami ļoti reti. Šīs idejas pirmparaugi nākuši no grafikas lapām, grāmatu tituliem un vinjetēm. Ungurmuižas figūrām ļoti līdzīgi gleznoti grenadieru tēli redzami Smedbinas muižā Vermlandē, Zviedrijā, uz iluzoru durvju fona priekšnamā pretī ieejai attēlotajā sardzē. Pētījumā par Skandināvijas dekoratīvo gleznieciību šie 1764. gadā Bengta fon Eksteda muižā radītie tēli atzīmēti kā unikāli.[20] Cits attālāks piemērs no Sandemaras pils Zviedrijā rāda 1719. gada sienu gleznojumu vestibilā ar dabiska lieluma mednieku figūrām uz meža fona.[21] Turpat kāpņu platformā, it kā atspiedies pret sienu, sardzē stāv uzgleznots huzārs. Ainava aiz viņa muguras grimst sienas plaknē nosacītu krāsu un tonalitātes gammā, bet figūra izdalās ar asām, skaidrām aprisēm, kolorīta piesātinātību un tonāliem kontrastiem, it kā stāvētu atrauti no sienas. Šis attēlošanas paņēmiens aizgūts no baroka laikmeta siluetfigūrām, dēlī izzāģētiem un rūpīgi apgleznotiem "mānekļiem", ko mīlēja uzstādīt pilīs un parkos un kas bija izplatīti visā Eiropā. Arī Ungurmuižas grenadieri dzimuši šajā pašā tēlu galerijā. Taču kā monumentāli dekoratīvās gleznieciības piemērs tie ir pilnīgi vienreizēji, jo ir vienīgie Latvijā, turklāt agrīnāki nekā viņu par unikāliem apzīmētie līdzinieki Zviedrijā.

Blakus 30. telpai kāda neliela otrā stāva pieliekamā kambara sienas (no 32. uz 21. telpu) arī bijušas apgleznotas ar ainavām — to var redzēt 1949. gada fotouzņēmumā. Gleznojums ir daļēji saglabājies, taču to sedz apmetums. Šajā celtnes daļā — otrā stāva ziemeļrietumu pusē — pagaidām nekādi citi sienu gleznojumi nav konstatēti. Hansa fon Kampenhauzena saistošajās atmiņās tomēr var lasīt, ka te atradušies četrpadsmit neapkurināmi kambari ar apgleznotām sienām: ".. šeit pa daļai skopi apgaismotajās telpās lāga māldermeistars Hince bija varējis iztrakoties gluži pēc savas patikas. .. te bija redzami jātnieki, kuri no bisēm šauj uz bēgošiem zaķiem, ka dzirksteles vien šķīst, un daudzas citas līdzīgas ainavas un scēnas. Īpaši jauki bija apgleznotas durvis, kas veda uz manteļskurstenī izveidoto malkas kambari: tur bija redzams kalpotājs dabiskā lielumā, skaistā sarkanā frakā ar malkas grozu uz muguras."[22] Atsevišķi gleznojumi bija atrodami pat augšējā bēniņu līmenī virs telpas ar pulksteņa mehānismu (44, 45): ".. arī šī galīgi tumšā vieta bija apgleznota — pa labi pie sienas atradās koks, zem tā suns dzinās pakaļ kaķim, un attēlots arī pats kaķis — brīdī, kad tas gatavojas pazust zem jumta."[23] Koka šķērssienas ar visiem gleznojumiem aizgāja bojā 1917. gadā, kad kazaki tās izlauza un sadedzināja.

Plaša ainava ar kokiem, ezeriem, pilīm un alegoriskām figūrām atsegta Vecajā istabā (19) uz dienvidaustrumu un ziemeļaustrumu sienas, noņemot pāri uzklātu apmetumu. Vēl 20. gadsimta sākumā, kā tas redzams šī laika fotouzņēmumā, telpas sienām bija saglabāts sākotnējais izskats.

Gleznojuma kopējais kompozīcijas izkārtojums atgādina G. D. Hinša paņēmienu, bet detaļu atveidojums, tipāžs, tērpi, kolorīts un parupjais otas triepiens liecina par 19. gadsimta pirmās puses daiļkrāsotāja darbu. Plašas zaļas ainavas un debesu fonā te rosās mitoloģiski tēli fantastiskos tērpos, atgādinādami leģendas par Zemes un Debesu mīlestību un mīlestības upuriem.

Vecās istabas gleznojumi pieminēti dzimtas vēsturē, pateicoties kādreiz uz sienas lasāmai devīzei "Treue, Liebe, Einigkeit — Bringt Segen, Ruh, Zufriedenheit", ko

debesu fonā uz lentēm rakstītu nesa divas lidojošu eņģeļu figūras. Var pieņemt, ka gleznojumu didaktiski moralizējošo saturu bija noteicis pats ģenerālleitnants, izveidojot sava veida fon Kampenhauzenu dzimtas "laulību istabu". Emblemātiskie gleznojumi uz ziemeļrietumu sienas minēti daudzos ģimenes locekļu atstāstos. 1931. gadā to kopiju gleznoja Freda fon Gersdorfa. Dabā šī kompozīcijas daļa saglabājusies fragmentāri, jo atradusies uz koka šķērssienas, ko vēlāk nojauca, pēc tam izmantojot ziemeļaustrumu sienas protezēšanai.

Vecajā istabā ainavas gleznojums nosedz arī kādu aizmūrētu senas durvju ailas vietu dienvidaustrumu sienas vidū. To pētot, izrādījās, ka viss virspusē redzamais ir tikai remontu laika dekorācija, kas radīta 19. gadsimta vidū. Zem tās uz guļšķautņu sienām ir saglabājies kompozīcijā līdzīgs, bet izpildījumā daudz veiklāks, formās sulīgāks G. D. Hinša oriģināls.

Nokaļot apmetumu, vairākās telpās uz sienām parādījās gleznojums ar vītām barokālām kolonnām. Blakus pirmā stāva Lielajai istabai (11), kur kādreiz atradies "mazais kambaris" (10) (ko vēlāk apvienoja ar "viesu kambari" (9) un izveidoja zāli), atrodami daži sākotnējās apdares fragmenti. Oriģinālie fona laukumi krāsoti pelēkrozā krāsā. Uz šī fona līdzās loga un durvju ailai maigi iezīmējas zilganbaltas vītās kolonnas, kas apņemtas ar zelta un sudraba ziedu vītnēm. Viena no kolonnām redzama visā augstumā, tā vainagota ar zaļi nosūbējušu zeltītu korintisku kapiteli un novietota uz zeltītas bāzes virs marmorēta pelēkzila plintusa. Sienas lejasdaļu sedz 54 cm augsts aveņsārts panelis ar pelēku marmora dzīslojumu. Uz fona laukuma manāma arī šaura vertikāla zaļgana josla ar iluzoru gaismas un ēnas kontūru. Tāpat kā citās telpās, arī te sienu laukumos bijušas iezīmētas vertikālās "tapešu" slejas, kaut arī bez tapešu ornamenta.

Vītas zaļas kolonnas uz gaiši pelēka sienas fona, apņemtas ar zaļganpelēkām monohromām ziedu un lapu vītnēm, bijušas Bērnu istabā (25) mājas otrajā stāvā. Tās ietvērušas logu un durvju ailas. Saglabājušies tikai fragmenti, no tiem daļa kā atsevišķi baļķi citu telpu sienās. Bērnu istabas sienu augšmalu kā frīze noslēdz lambrekenu josla cinobra sarkanā krāsā ar zelta dzelteniem akanta, gliemežnīcas un lentes ornamenta motīviem, bet apakšdaļu 54 cm augstumā sedz uzgleznots aveņkrāsas panelis ar košiem, raibiem zili–balti–sārtiem "marmora" pildiņiem. Kolonnas un ziedu vijas klāj samērā rūpīgs vēlāks pārgleznojums: sākotnēji kolonnas bijušas gaiši dzeltenzaļas, bet ziedi un lapas — daudzkrāsaini.

Barokālas kolonnas kādreiz balstījušas arī tā sauktās Vecāku guļamistabas (28) sienas. Te dekorācija bijusi karaliski iespaidīga. Uz olīvzaļa fona, ietverot logu un durvju ailas, rindojušās uzgleznotas baltas vītās kolonnas uz zeltītām pamatnēm, vainagotas ar zeltītiem kapiteļiem un apņemtas ar zelta un sudraba ziedu vītnēm, ko caurvija zaļganbrūni stiebri un lapas. Sienu augšdaļu noslēdza mazi tumšzaļi lambrekeni un tumšsarkanu drapēriju festoni ar bārkstīm un pušķiem, bet apakšdaļu sedza 62 cm augsts gaiši brūna paneļa krāsojums. 19. gadsimtā kolonnas aizkrāsoja, sienas pārkrāsoja ozollapu zaļā krāsā, bet drapērijas ar rupju otu un biezu krāsu "atjaunoja". Vēlāk, pārbūvējot telpas, ziemeļrietumu siena un daļa no

Skats no Guvernantes istabas (26) uz Bērnu istabu (25). Foto, 1952. g. Kat. 5. 69.
Blick vom Zimmer der Gouvernante (26) zum Kinderzimmer (25). Foto, 1952. Kat. 5. 69.

ziemeļaustrumu sienas tika nojaukta, bet zaļi krāsotie guļšķautņi izmantoti citu sienu pielabošanai un nelietojamu durvju ailu aizpildīšanai.

G. D. Hinša krāsu pasūtījumu sarakstos atrodamas gan īstā zelta un sudraba lapiņu grāmatiņas, gan arī paciņas ar zelta un sudraba imitāciju krāsainā metālā.[24] Lielāks pasūtījums datēts ar 1755. gadu. Šajā laikā, domājams, tapusi Vecāku guļamistabas apdare, kurā atrodams samērā daudz gleznojuma detaļu uz sudraba un zelta pamata.

Apskatītos interjerus vieno ne tikai G. D. Hinša iemīļotās barokālās kolonnas. Te visur izmantoti arī J. Diprē tapešu šabloni, visbiežāk — "vainagojuma formas", kas tekstā apzīmētas kā lambrekenu gleznojumi.

Guvernantes istabā (26) laimīgā kārtā saglabājušās trīs oriģinālās sienas, uz kurām atklāta vesela tapešu raksta kompozīcija. Dzeltenbrūnas tabakas krāsas fonā ar zaļganbrūnu umbru uznests zīmējums un ēnu partijas, kam pāri ar pelēcīgu krāsu, it kā imitējot damasta vieglo vizēšanu, ietonēti lieli dekoratīvi ziedi un lapas. Visi brīvie laukumi aizpildīti ar sīku treljāžas rakstu. Sienu laukumus šķērso ar sudraba ornamentu apdrukātas pelēkzilganas "treses", kas sadala tos vertikālās slejās. Sienu augšmalu noslēdz barokālu lambrekenu josla ("vainagojums") ar sudrabotiem akanta un lentes ornamentiem, bet apakšdaļu sedz 56 cm augsts pelēks uzkrāsots panelis, ko no tapetes atdala iluzora profilu josla. Paneļa pildiņi izraibināti ar pelēku, baltu un brūngansārtu marmora rakstu. Tapešu ornaments klāj arī dziļās logu ailas — gan sienas, gan pārsegumu.

Visas šīs baroka izjūtā veidotās interjera dekorācijas vidū atšķiras viena no pirmā stāva viesu telpām — "viesu kambaris" (9). Sienu plaknes krāsotas liepu lapu zaļumā un dalītas vertikālos panno laukumos, ko ietver iluzoras profilu apmales un plastiskas rokaju un ziedu grupas. Ar viegliem un gracioziem otas vilcieniem skicējošā manierē laukumos iegleznotas pastorālas ainas ar ganiem un dārzniecēm, suņiem, aitām un stārķiem. Viss gleznojums ir monohroms, izpildīts grizaja paņēmienā zaļā kolorītā, vienīgi 3 cm platas zeltītas joslas starp panno laukumiem iezīmē vertikālu dalījumu "tapešu" slejās. Līdz mūsu dienām vecajās vietās saglabājušies tikai daži apgleznotie sienu posmi, citi kā kokmateriāls pārceļojuši uz blakustelpu sienām, bet daži citi redzami vairs vienīgi vecās fotogrāfijās.

Arī šis izrādījās G. D. Hinša darbs. Tas paliktu neatmināts, ja nebūtu dažu senu fotouzņēmumu ar šobrīd vairs neeksistējošām podiņu krāsnīm, par kuru apgleznošanu G. D. Hinšs saņēmis samaksu 1752.–1756. gadā. Krāšņu fotoattēli rāda divu veidu figurālus gleznojumus — uz katra atsevišķa podiņa pa reliģiska sižeta grupai vai cilvēka atveidam. Katra podiņa laukumu ietver lineārs ierāmējums ar rokajiem stūros. Uz pilastriem redzamas gliemežnīcas, rokaji un puķu vītnes, bet profiljoslas izraibinātas ar marmora dzīslojuma rakstu. Attēlojums — ar zilu kobaltu uz pelēkbaltas alvas glazūras — drīzāk līdzinās zīmējumam ar otu, kur paņēmiens ir zināms un roka praksē labi ievingrināta. Pēc atrastām podiņu lauskām, kas šobrīd ir vienīgās liecinieces G. D. Hinša spēju daudzveidībai, var secināt, ka sižetiem izmantoti gatavi grafiski paraugi vai šim nolūkam izgatavoti speciāli šabloni. Vienu no krāsns podiņa figūriņām — ganu ar spieķi rokā — tikpat rotaļīgi

Vecāku guļamistaba (28), skats uz dienvidiem. Foto, 1997. g. Kat. 5. 71.
Schlafzimmer der Eltern (28), Blick nach Süden. Foto, 1997. Kat. 5. 71.

uzskicētu mēs varam ieraudzīt zaļajā rokaju panno laukumā uz "viesu kambara" dienvidrietumu sienas.

Sienu dekora stila maiņa liekas pieņemama, ņemot vērā, ka meistaram Ungurmuižā nācās izmantot dažādus viņam dotus paraugus — gan J. Diprē šablonus, gan arī tālaika modernās rokoko gravīras. Kaut gan ir zināms, ka G. D. Hinšs ar palīgiem 1762. gada vasarā darbojies tieši šajā "zaļajā" istabā un divās blakustelpās, hipotēzi, ka šķietami atšķirīgais gleznojums parādījies 1762. gadā, nav iespējams izvirzīt. Atalgojums — pieci valstsdālderi — bija pārāk zems un Ungurmuižā pavadītais laiks — pārāk īss. Līdz ar to jāsecina, ka arī "viesu kambara" zaļo sienu apgleznošanu G. D. Hinšs veicis jau iepriekšējos gados vienlaikus ar pārējām telpām.

G. D. Hinšs ar neapvaldītu patiku ir apgleznojis katru brīvo virsmu, kā piemērotu neitrālu motīvu lietojot marmora rakstu. Viņa iemīļotā marmora imitācija klāj ne tikai paneļu laukumus, bet arī sienas priekšnamā (1), tā sauktajā Zaļajā viesistabā (18) un "garajā kambarī" (2, 3). Marmorētas ir koka profiljoslas, kāpņu balustri, margas, jumta sijas un dārza paviljona — Tējas namiņa fasādes elementi.

Priekšnamā uz sienām imitēta pelēka, zilgansārti dzīslota marmora plākšņu apdare, ko augšmalā un apakšmalā virs paneļa ierobežo plata tumšzaļa josla. Sienu apakšdaļu nosedzis tumšs, pelēksārti dzīslots iluzors marmora panelis ar zilpelēkiem pildiņiem.

Noliktavas istaba (3) līdzās priekšnamam sākotnēji bijusi daudz plašāka, apvienota ar 2. telpu, un kalpojusi cēlākiem mērķiem — tas ir bijušais "garais kambaris". To parāda sienu apdare — no apmetuma atbrīvotās sūnu zaļās sienas apakšdaļā sedz paneļa krāsojums brūnā marmora imitācijā ar izteiksmīgu marmora dzīslojumu melnā, pelēkā, baltā un rozā krāsā, bet abpus durvju ailai uz "mazo kambari" (10) slejas taisnas brūna "marmora" kolonnas ar zeltītiem kapiteļiem, balstītas uz zeltītas bāzes un rozā marmora plintusa.

Zaļajā viesistabā blakus Vecajai istabai sienas bijušas olīvzaļas, krāšņi rotātas marmora rakstā ar tumši sarkanu, rozā, tumši zaļu un baltu krāsu, bet 61 cm augstais cokols bijis izkrāsots sārtā marmora imitācijā. Sienu laukumi bijuši dalīti vertikālās joslās ar 2 cm platām zeltītām svītrām, kas, līdzīgi kā citur, marķē iedomāto tapešu sleju robežas.

Pat jumtaugšā frontona daļā balti krāsotās sijas un statņus rotājis pelēkzilgans un oranži rozā marmorējums, kas lieliski harmonējis ar frontona sienas tumšo, brūngani sarkano plakni. Šodien vairs nav iespējams atrast un uzskaitīt visas Ungurmuižas kungu mājas dekoratīvās apdares sastāvdaļas, lai aptvertu, kāda tā pavērās 18. gadsimta vidū. Jau tagad viss apjaustais liecina par lielu krāsainību un bagātīgu dekoratīvo piesātinājumu, tomēr tā ir tikai daļa no G. D. Hinša uzburtās ilūziju pasaules. Katru mājinieku un it īpaši viesus, izejot dārzā, priecēja gleznojums uz Tējas namiņa lielajiem divviru vārtiem. Jau no mājas lieveņa bija labi saskatāms, ka tajos kā spoguļattēlā parādās "liepu dārzs", lidojošas bezdelīgas, kungu māja ar žogu un vārtiņiem, figurālās puķudobes ar taciņām un cilvēki — kungi un dāmas, kas tur pastaigājas.

Atsaucoties uz L. fon Kampenhauzenas 1932. gadā sniegtām ziņām, P. Kampe rakstījis, ka tāpat bijušas apgleznotas arī dzīvojamās mājas ārdurvis parka pusē.[25] Tas tomēr ir pārpratums, jo uz profilētām pildiņu vērtnēm attēlot parka ainavu nav iespējams. P. Kampe gan pareizi minējis, ka mājā atradies vēl viens parka prospekts. Tāds tiešām redzams 20. gadsimta pirmās puses fotoattēlos. Gleznojums uz audekla, patiesībā — apgleznotas audekla tapetes atradies otrā stāva koridorā uz ziemeļaustrumu puses balkonu (35). Te attēlots vērienīgs, no gravīrām patapināts franču parka skats ar figurāli apcirptu īvju un ciprešu rindām, kas saslēdzas pie parka paviljona prospekta dziļumā. Priekšplānā var redzēt mazu figurālu baseinu, strūklaku gulbja formā un lodi, ko ūdens strūkla pacēlusi gaisā. Turpat kāds rokoko laikmeta kungs baltās zeķēs un platmalē ar baltām spalvām pasniedzis roku dāmai. Kaut arī ainava rāda kaut ko līdzīgu Versaļas labi iekoptā parka skatam, Ungurmuižas Tējas namiņa pazīstamās formas alejas dziļumā ļauj domāt, ka prospektā attēlota mazliet idealizēta Ungurmuižas parka vīzija. Var pieņemt, ka tieši šis sienas gleznojums izraisījis iepriekšminēto pārpratumu. Arī te mēs neapšaubāmi saskaramies ar G. D. Hinša darbu. Tāpat kā virs grenadieru galvām kāpņu telpā, arī šeit griestos attēloti lidojoši putni.

Tējas namiņa fasādē lēzenās ailās abpus vārtiem vismaz kopš 1882. gada stāvēja arī divas grenadieru figūras. Tās bija uz dēļu vairogiem gleznotas kāpņu telpas figūru samērā primitīvas kopijas. Kā liecināja uzraksts viena gleznojuma aizmugurē, to 1882. gadā bija darinājis Cēsu daiļkrāsotājs P. H. Frišs pēc iepriekšējā gleznojuma paraugā, par ko uzrakstā teikts: "Die alte Malerei war 130 Jahre alt." Vairogi ar grenadieriem 20. gadsimta otrajā pusē ir nozuduši, un priekšstatu par tiem sniedz vienīgi fotouzņēmumi. Var tikai atzīmēt, ka G. D. Hinša gleznotajā dārza prospektā Tējas namiņa fasāde ir attēlota bez grenadieriem — ailas līdzās portālam aizpilda logi.

Kāda 20. gadsimta sākuma fotogrāfija rāda Tējas namiņa vārtu gleznojumu nevainojami saglabājušos, lietus un sniega nebojātu. Rūpīgāk ieskatoties, redzams, ka gleznojums atrodas ne vairs uz divviru vērtnēm, bet liela panno, kas aizsedz durvju vietu un nav paredzēts virināšanai. Panno, līdzīgi kā vairogi ar grenadieru figūrām, veidots no vertikāliem, blīvi kopā sadzītiem dēļiem (to platums 25–30 cm), un tā gleznojums rekonstruē veco, izbālējušo un nobrukušo oriģinālu. Domājams, ka panno pasūtīts vienlaikus ar grenadieru figūrām 1882. gadā. Tas bijis nekustīgi nostiprināts virs vecajām vērtnēm, sānu pilastru vietā uzliekot profilētas aplodas. Aplūkotais panno līdz mūsu dienām nav saglabājies. Savukārt vecie apgleznotie Tējas namiņa vārti stipri bojātā stāvoklī atradās vēl vecajā vietā, kad 1975. gadā sākās namiņa restaurācijas projektēšana. Tad arī tos pārveda uz Rundāles pils muzeju, kur tika veikta gleznojuma konservācija.

Par šīs iluzorās pasaules radītāju — krāsotāju meistaru Georgu Dītrihu Hinšu zināms samērā maz. G. D. Hinšs laulājies 1746. gada 24. jūnijā Rīgā, Sv. Jēkaba baznīcā ar rīdzinieci Annu Helēnu Štolcu (1722–1792).[26] Viņiem bija seši dēli un divas meitas.[27] Par Limbažu pilsētas pilsoni G. D. Hinšs kļuva 1758. gada 26. septembrī.[28] Divi no dēliem — Johans Frīdrihs (1748–1798) un Johans Ernsts (1752–1818) — apguva tēva profesiju un kļuva par krāsotāju amata meistariem. 1775. gadā G. D. Hinšs kopā ar dēliem izkrāsojis Alojas baznīcu, kas ir pēdējais zināmais viņa darbs.[29]

Meistars miris pirms 1782. gada, jo Limbažu pilsētas magistrāta sastādītajā pilsētas iedzīvotāju sarakstā 1782. gadā

Anna Helēna Hinša minēta jau kā atraitne.[30] 1784. gadā Limbažu pilsētas baznīcas grāmatā ierakstīta G. D. Hinša sieva, dēli Johans Frīdrihs un Johans Ernsts, māceklis Kristians Grūnaus, kalpone Fedota un kalps Jone.[31]

Nezinot G. D. Hinša biogrāfiju, viņam tikuši pierakstīti darbi, ko patiesībā veicis kāds no minētajiem viņa dēliem.[32] Hinšu dzimtā krāsotāju meistars bija arī nākamajā paaudzē, un tas bija Johana Ernsta Hinša dēls Georgs Konrāds (1790–1836), kurš 1819. gada 11. janvārī kļuva par Rīgas Mazās ģildes krāsotāju amata locekli.[33]

Krāsnis

Svarīga 18. gadsimta interjera sastāvdaļa ir apsildes ķermenis — krāsns. Par kamīniem Vidzemē vairāk iespējams runāt klasicisma laika mājās 18. gadsimta beigās. Arī Ungurmuižā ir zināmi tikai divi kamīni — Vecās istabas (19) stūrī (19. gadsimts ?) un Lielajā istabā (11), kur to iebūvēja tikai 20. gadsimta sākumā.

Arī no daudzajām krāsnīm Ungurmuižas kungu mājā šobrīd vairs apskatāmas tikai divas. Tās pārstāv vienkāršāko 18. gadsimta krāšņu tipu ar formā spiestiem reljefiem podiņiem, kuri pārklāti ar glazūru vai — vienkāršākos gadījumos — krāsoti vai apkvēpināti. Melni glazēti podiņi kopā ar baltām šaurām starpjoslām veido krāsns tipu, kas kā baroka interjera iecienīta sastāvdaļa parādījās jau 17. gadsimtā.

Krāsns ar zvaigznes motīvu, ko sauc arī par "ordeņu" krāsni, atrodas 1951.–1963. g. pārbūves laikā izveidotajā skolas zālē, kas tika radīta, savienojot 10. un 11. telpu. Formās un proporcijās atšķirīgas šī tipa krāsnis 20. gadsimta sākuma fotogrāfijās redzamas 5. un 10. telpā. Krāsns 9. telpā augšdaļā bijusi dekorēta ar lauztu frontonu. Tas, domājams, bijis identisks ar Auciema muižas krāsns frontonu, kura aizpildījumu veido veikli modelēts rokoko ornaments (tagad RPM).

Podiņi ar reljefo zvaigzni Vidzemē parādījās 18. gadsimta otrajā pusē un ir saistāmi ar vēlīnā baroka un rokoko pāreju uz klasicismu. Ungurmuižā pārstāvēts stūra podiņa veids ar šķautņaino kolonniņu, taču iespējams arī otrs variants — ar apaļajām kolonniņām. Šī veida krāsnis atrodamas arī Kurzemē (Medzes muižā).

20. gadsimta 30. gadu fotoattēlos 2. telpā redzamā melnā krāsns ar barokālu podiņa ierāmējumu nav saglabājusies. Tās podiņi pieder tipam, kas 18. gadsimtā bija vienlīdz izplatīts gan Vidzemē (Mujānu muižā, Dzērbenes mācītājmuižā), gan Kurzemē.

Melnās krāsnis savos pierakstos minējis jau ģenerālleitnants. 1750. gada kalendārā viņš atzīmējis Limbažu podnieka Ernsta Daniela Kristmana darbību Ungurmuižā, kura ilga līdz 12. oktobrim. Kristmans minēts Ungurmuižā arī 1755. gadā. Meistara izgatavoto krāšņu izskatu precizē piezīmes kalendāra beigās, kurā pieminētas arī divas melnas krāsnis. Viena no tām bijusi neliela un atradusies kādā no otrā stāva kambariem (maksājusi astoņus valstsdālderus), otra maksājusi 12 dālderus.[34]

Melnās krāsnis bija pašas vienkāršākās un lētākās starp visiem glazēto un dekorēto krāšņu tipiem. Spriežot pēc cenas, kopumā 25 valstsdālderiem, melnajam tipam piederējušas arī divas krāsnis, ko 1757. gadā pārmūrējis Limbažu podnieks Johans Braunšveigs[35]. Vēl 1774. gada augustā Ungurmuižā tikušas uzmūrētas divas melni glazētas podiņu krāsnis, viena no tām — Lielajā mājā, otra — kalpu ērberģī. 1777. gada 29. maijā izsniegti 1700 ķieģeļi krāšņu mūrēšanai Lielajā istabā un "garajā kambarī" (2, 3); vismaz pēdējā piederējusi melni glazētajam tipam ar barokālo pildiņu. Uz šo periodu stilistiski var attiecināt muižas teritorijā atrastos melni glazētos krāšņu podiņu fragmentus ar rokoko ornamenta reljefu. Nav šaubu, ka tieši melnās krāsnis Ungurmuižas kungu mājā veidojušas vairumu no kopējā apkures ķermeņu skaita.[36]

Citam melnās krāsns paveidam piederīga krāsns ar ovālu podiņa ierāmējumu 1951.–1963. g. pārbūves laikā iemūrēta skolas zāles pretējā stūrī (vietā, kur fotogrāfijas rāda melno krāsni ar zvaigžņu motīvu). Krāsns izcelšanās un saistība ar Ungurmuižu nav zināma, jo senos fotoattēlos tā nav redzama. Šis izteikti klasicistiskais tips — ar pērļu virkni ovālā pildiņa ierāmējumā un pinuma motīvu stūra podiņos — Vidzemē parādījās vēlāk, 18. gadsimta beigās, un tika izmantots ilgu laiku. Zemnieku vidē šos podiņus līdz ar dažiem citiem prototipiem turpināja ražot vēl 19. gadsimta otrajā pusē. Ungurmuižas krāsnij podiņi nav glazēti, bet vāpēti un pārklāti ar pernicu, kas atbilst minētajam izplatības lokam.

Tikai baroka beigu posmā, 18. gadsimta vidū, Vidzemē parādījās balti glazētās podiņu krāsnis. To būvei reizēm izmantoja jau pastāvošos reljefa tipus, melnās glazūras vietā vienkārši pārklājot podiņus ar baltu alvas glazūru, bet parasti mainījās arī dekors. Tieši šajā posmā izplatījās rokoko stila podiņi, bet krāsns kopformā lielāku nozīmi ieguva tās vainagojums — kupols, frontons, bieži arī ģerboņi. Baltās krāsnis no 18. gadsimta pēdējā ceturkšņa gan

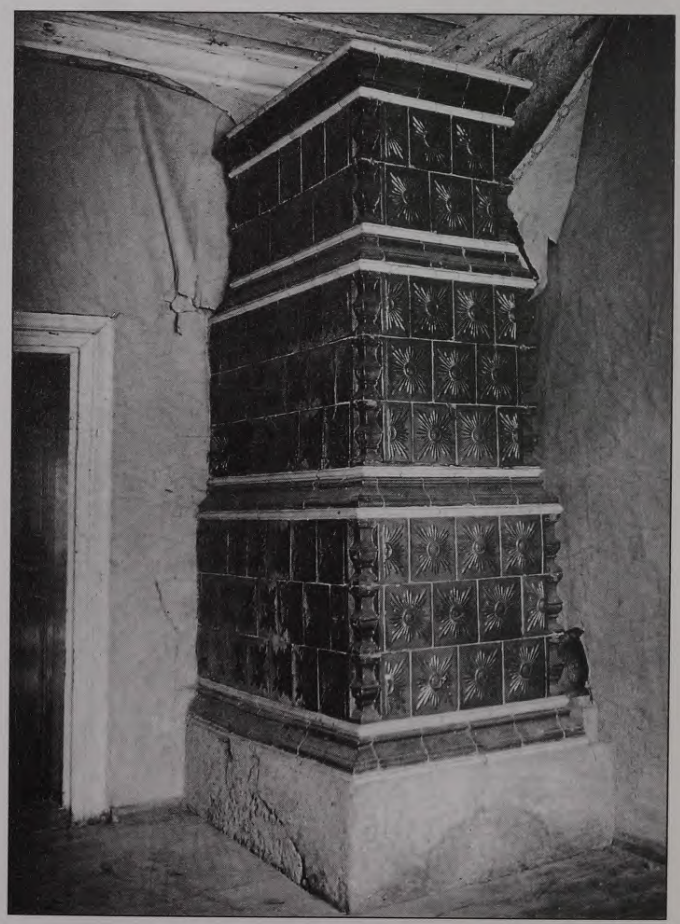

Krāsns Sarkanajā viesistabā (5). Foto, 1928. g. Kat. 5. 56.
Ofen im roten Gastzimmer (5). Foto, 1928. Kat. 5. 56.

vairāk saglabājušās Kurzemē (piemēram, Popes un Puzes muižā). Apriķu (Kurzemē) muižas kungu mājas zālē pirms Otrā pasaules kara atradās krāsns, kuras balti reljefos podiņus papildināja gleznots ģerbonis frontonā (18. gadsimta 40. gadu vidus).

To, ka arī Ungurmuižā bijuši divi liela izmēra podiņi ar fon Kampenhauzenu un fon Štrālbornu ģerboni, apliecina Hansa fon Kampenhauzena atmiņas — tie tikuši iemūrēti Lielās istabas jaunajā kamīnā. Viens apgleznots podiņš ar Bībeles sižetu atradies balti glazētas krāsns nišas augšējā pārsegumā Guvernantes istabā (26). Uz tā bijis attēlots Kristus ar Mariju Magdalēnu, kas susina viņa kājas savos matos, tātad kristīgās pazemības un grēku piedošanas simbols.[37] Šāda sižeta izvēle nebija nejaušība, un jādomā, ka meditācijai paredzētu attēlu iesaistīšana interjerā visdrīzāk bija paša ģenerālleitnanta ideja. Iespējams, tieši šo krāsni viņš domājis, ierakstot 1750. gada kalendārā:

Apgleznotas krāsns fragments telpā Nr. 8. Foto, 1949. g. Kat. 5. 49.
Fragment eines bemalten Ofens im Raum Nr. 8. Foto, 1949. Kat. 5. 49.

"Viena gluži balta krāsns kā manā guļamistabā ar vienu lielu gleznotu podiņu — 16 valstsdālderi."[38] Ieraksts liecina, ka runa ir par divām baltajām krāsnīm, no kurām viena atradusies ģenerālleitnanta guļamistabā (30), bet otra izgatavota tai līdzīga. Tātad tā varēja atrasties minētajā otrā stāva 26. telpā. Šāda krāsns maksājusi tikpat, cik viscaur apgleznotā krāsns — 16 valstsdālderus. Fotogrāfijās neviena no baltajām krāsnīm vairs nav redzama, bet atsevišķi saglabājušies podiņi (resp. fragmenti) rāda reljefu vēlā baroka ornamentu.

Greznākais un dekoratīvākais 18. gadsimta krāšņu tips bija saistīts ar kobaltzilā apgleznojuma tradīciju, kas Vidzemē izplatījās, sākot ar gadsimta otro ceturksni. Ungurmuižā, pēc arhīvu ziņām, G. D. Hinšs bija apgleznojis vismaz piecas krāsnis, no kurām diemžēl saglabājušies tikai sīki fragmenti. Fotogrāfijās veselā veidā no tām dokumentēta tikai viena — 8. telpā (pēc Helēnes Juliānes fon Kampenhauzenas 1762. gada plāna — "aizmugurējais viesu kambaris", 20. gadsimta sākumā — brīvkundzes L. fon Kampenhauzenas rakstāmistaba). Krāsns forma ir galēji vienkārša. Fotogrāfija rāda, ka savienojuma vietas nav sākotnējās — trūkst 18. gadsimtā krāsns stūros obligāto savilču, kas virspusē tika nosegtas ar dekoratīvām misiņa plāksnītēm. Arī ļoti ievērīgais Hanss fon Kampenhauzens raksta: ".. es gribētu domāt, ka tā salikta vēlāk no pāri palikušiem, vēl lietojamiem podiņiem."[39] Tāpat jāapšauba, vai krāsns apmalēs atrodamais motīvs — augu ornamenta apvīta slaida piramīda — sākotnēji ticis lietots apvērstā veidā. Podiņu gleznojums rokaju ornamenta kartušās ir samērā daudzveidīgs un sarežģīts, kaut gan motīvi daļēji atkārtojas (caurmērā katrs sižets krāsnī redzams divreiz). Attēlojumiem par pamatu, kā parasti tālaika praksē, būs kalpojušas gravīras. Tematika ir visai plaša. Atrodamas pāris alegorijas — Fortūna uz lodes, Flora vai Cerera, sieviete ar spoguli, kas autora iecerē droši vien simbolizējusi Iedomību, bet vīrietis, kas pārvēršas kokā, ir Kipariss no antīkās leģendas. Pārējās figūras pieder parastajai 18. gadsimta tematikai — kavalieris ar zobenu, dāma ar putniņu, mednieks ar tauri, zemnieks ar izkapti, zemnieks ar vārpām. Poļu tipa karotājs gleznainā tērpā ar garu āvu rokā rāda vienu no tiem tēliem, kas tik bagātīgi pārstāvēti baroka laika reliģisko gleznu fonos.

Pati pirmā krāsns, ko Ungurmuižā 1750. gadā apgleznojis G. D. Hinšs, atšķirusies ar Bībeles sižetu attēlojumu; ģenerālleitnants to minējis kā ierīkotu savā "augšas kambarī"[40]. Krāsns vēlāk tikusi nojaukta un glabājusies bēniņos. Tikai kungu mājas remonta laikā 20. gadsimta sākumā, kad Lielās istabas stūrī tika iemūrēts kamīns, tā augšdaļai izmantoti šīs krāsns fragmenti. Uz 16 podiņiem bija attēloti Vecās un Jaunās derības sižeti: Kristus Eļļas kalnā, Kristus šaustīšana cietumā, Golgāta, Kristus augšāmcelšanās, Kristus kristīšana, Svētais vakarēdiens, Kristus pie staba, Dāvids cīņā ar Goliatu, Tobijs un eņģelis, Marijas pasludināšana u.c. Katru podiņu ierāmē šaurs profila gleznojums ar viena tipa ornamentālām kartušām stūros. Apakšā vidū norādīts Bībeles teksts. Gleznojumi ir reālistiskāki un detalizētāki, nekā parasti to var redzēt reliģiska satura podiņos vai Delftas tipa flīzēs. Nav zināms, vai kamīnam izmantotie nišas ierāmējuma podiņi ar trapecveida dzegu pārsegumā pieder šai pašai krāsnij. Katrā ziņā nišas un frontoni būtiski papildinājuši krāšņu dekoratīvo iespaidu. 1949. gadā Ungurmuižā vēl atradies un ticis fotografēts fragments no kādas nezināmas krāsns — frontona plāksne ar kronētu gadskaitli "1752"; no tās atrasts neliels fragments.

1762. gadā kādam Šucenam tikuši samaksāti 18 valstsdālderi par jaunu krāsni muižas rakstveža Knobena istabā. Lielā summa liecina, ka arī tā bijusi apgleznota krāsns.[41]

Mēbeles un mākslas priekšmeti kungu mājas interjerā

Ungurmuižas kungu mājas apmēbelējums un mākslas priekšmeti, kādi tie pazīstami no jaunākā laika attēliem un inventāra aprakstiem, ir tikai nelielas paliekas no sākotnējās vēsturiskās iekārtas, kas daļēji zudusi jau 18. gadsimtā. Tomēr arī visi vēlākā laika priekšmeti, kas parādījās Ungurmuižā, dabiski iekļāvās mājas gaisotnē; tā laimīgi pārcieta arī daudzām Vidzemes un Kurzemes kungu mājām liktenīgo pretenciozo historisma laikmetu. Daļa no mājas senās iekārtas gāja zudībā 1837. gadā, kad Hermana Johana fon Kampenhauzena atraitne Doroteja muižā sarīkoja ūtrupi, kas gan ienesa tikai 200 rubļu.

Senākais zināmais inventāra saraksts attiecas uz 1797. gadu, kad muiža tika izrentēta Karlam Frīdriham fon Brimmeram.[42] Tajā uzskaitīts ļoti pieticīgs inventārs. Tas, no

Skapis no Ungurmuižas. 18. gs. sāk. Privātīpašumā VFR. Foto, 1998. g. (Sal. kat. 6.4.)

Schrank aus Orellen. Anfang 18. Jh. In Privatbesitz, Deutschland. Foto, 1998. (Vgl. Kat. 6.4.)

vienas puses, varētu būt izskaidrojams ar piētisma iespaidu uz fon Kampenhauzenu ģimenes dzīves stilu, no otras puses, iespējams, ka daļu mēbeļu bija paņēmis līdzi uz Sāmsalu tās jaunais vicegubernators Baltazars fon Kampenhauzens.

Sarakstā tūlīt aiz iebūvētajiem sienas skapjiem, no kuriem divi bijuši ēdamistabā (19?), pieci — lielajā priekšnamā (1) un garajā priekšnamā (16), seko "divi veci skapji ar kokgriezumiem". Tie droši vien ir tie paši, kas redzami fotogrāfijās 20. gadsimta sākumā (tobrīd tie atradās Vecajā istabā) un joprojām saglabājušies dzimtas īpašumā Vācijā. Viens no tiem darināts 17. gadsimta pēdējā ceturksnī raksturīgās holandiešu baroka fomās. Spriežot pēc nevainojamām proporcijām, atturīgām, bet labi nostrādātām detaļām, kā arī dažiem specifiskiem elementiem, kas nav raksturīgi vietējai mēbeļu galdniecībai (virpotās melnās puslodes pildiņu stūros, liesmu līstu izmantojums dzegā), iespējams, ka skapis tiešām atvests no ārzemēm.

Otrs skapis pārstāv tā saukto Hamburgas tipu, kura uzplaukums bija ap 1700. gadu, un rāda greznāko, kokgriezumiem bagātīgi rotāto korpusa mēbeļu dekorēšanas veidu, kad izmantots riekstkoka finierējums un plastisks ornamentāls dekors. Skapis, domājams, darināts Rīgā. Intarsijas (margrietiņas veida rozete) durvju pildiņos, kas rāda ceļu, pa kuru 18. gadsimtā tālāk attīstījās mēbeļu dekors, liek novirzīt tā datējumu uz nedaudz vēlāku laiku un domāt, ka skapis tapis 18. gadsimta pirmajā gadu desmitā. Neraugoties uz dzegas centrā redzamo Ticības alegoriju, to nevar uzskatīt par īpašu ar fon Kampenhauzenu dzimtas reliģiozitāti saistītu pazīmi, jo gan Hamburgas, gan Dancigas tipa skapjiem alegoriski reljefi, visbiežāk tikumu alegorijas, piederēja pie "standarta izpildījuma". Pircējam palika tikai izvēles jautājums.

No lielajām mēbelēm vēl uzskaitītas lādes, kas sauktas par kastēm (*Kasten*) un galvenokārt bija domātas veļas glabāšanai, kā arī balti krāsots rakstāmskapis (*contoir*[43]).

Inventāra sarakstā minēts zaļi krāsots skapis, kas atspoguļo 18. gadsimtam raksturīgo polihromiju un vēlēšanos mēbeles iesaistīt interjera kopējā krāsainībā. To rāda arī citi Ungurmuižas priekšmeti: pelēki krāsots atlokāms galds, ovāls sarkanbrūni krāsots galds, divi zaļi geridoni[44]. Daļa no šiem priekšmetiem varēja būt arī apgleznota; nav izslēgts, ka inventārā minētais ovālais sarkanbrūnais galds ir tas pats apgleznotais angļu tipa tējas galdiņš, kas joprojām atrodas fon Kampenhauzenu dzimtas īpašumā un, iespējams, pieder G. D. Hinša rokai.

1797. gadā mājā bijis samērā daudz galdu, to skaitā trīs ozolkoka ēdamgaldi. Viens no tiem, iespējams, identisks ar 20. gadsimta sākuma fotogrāfijā Vecajā istabā redzamo galdu ar lielām virpotām bumbveida kājām. Šis holandiešu baroka galda tips Latvijā bija iecienīts vēl 18. gadsimta pirmajā pusē, un tādējādi to varētu uzskatīt par piederīgu pašam pirmajam Ungurmuižas kungu mājas apmēbelējuma periodam (ap 1730. gadu). Dzimtas īpašumā joprojām saglabājies līdzīgās formās darināts oktogonāls galds, kura profilētā mala un balsta forma liek datēt to ar

Galdiņš ar apgleznotu virsmu. G. D. Hinšs (?), 18. gs. v. Privātīpašumā VFR. Foto, 1997. g.

Tischlein mit einer aufklappbaren, bemalten Platte. G. D. Hinsch (?), Mitte 18. Jh. In Privatbesitz, Deutschland. Foto, 1997.

18. gadsimta sākumu. Galda virsma ieklāta ar šīfera plāksni, ko ietver koka apmale ar ornamentālām vairāku šķirņu koka intarsijām.

Saraksta sastādīšanas laikā mājā bija 11 ar zaļu plīšu pārvilkti krēsli, trīs no tiem — ar roku balstiem. Domājams, ka tās bija paliekas no mēbeļu komplekta, par kura izgatavošanu 1756. gada 28. janvāri ģenerālleitnants bija vienojies ar Rīgas krēslu taisītāju Karlu Klauu. Toreiz tika pasūtīti 18 vienkārši krēsli un četri ar rokturiem, kurus meistars par 26 valstsdālderiem apņēmās izgatavot līdz 12. martam. Jau 1752. gada 17. februārī ar šo pašu meistaru bija līgts par divu krēslu ar roku balstiem izgatavošanu.[45] Vismaz stilistiski K. Klaua darbībai varētu atbilst 20. gadsimta sākuma fotogrāfijās redzamais augstais krēsls ar "ausīm", kas apvilkts ar izšuvumu, kā arī otrs līdzīgs, kas tobrīd bijis apvilkts ar ādu. Krēsli pieder tā sauktajam karalienes Annas tipam, taču bija ne mazāk iecienīti visā Ziemeļeiropas teritorijā. Divi šī veida krēsli saglabājušies līdz mūsu dienām.

1797. gada inventārā vēl uzskaitīti divi lieli krēsli ar zeltītas ādas un juhtādas apvilkumu. Iespējams, ka viens no tiem redzams Vecās istabas fotogrāfijā; tajā sēž Emmija fon Kampenhauzena. Krēsla balstu izteikti barokālā forma rāda, ka tas piederējis 18. gadsimta pirmajai trešdaļai.

Sēdmēbeļu vidū fotogrāfijās redzami arī franču rokoko tipa krēsli, taču nav iespējams spriest, vai tie piederējuši 18. gadsimtam vai neorokoko posmam 19. gadsimta otrajā pusē. Katrā ziņā 1797. gada inventārā minēti vēl "10 gabali dažāda veida veci krēsli". 1939. gada mēbeļu sarakstā minēta "kumode izliektās baroka formās", kas varētu attiekties uz kādu 18. gadsimta vidus priekšmetu. Ar šo pašu laiku datējams arī kāds angļu stāvpulkstenis, kas atradās Vecajā istabā un gāja bojā Morfeldē, Vartegauā 1945. gadā.

Krēsls ar "ausīm" no Ungurmuižas, atzveltnes daļa. Rīga, K. Klaus, 1752. g. Privātīpašumā VFR. Foto, 1998. g. Kat. 6. 9.

Lehnstuhl mit "Ohren" aus Orellen, Lehne mit Stickerei. Riga, K. Klaus, 1752. In Privatbesitz, Deutschland. Foto, 1998. Kat. 6. 9.

Ar senatora Baltazara fon Kampenhauzena un viņa dēla Hermana Johana fon Kampenhauzena laiku saistāma sarkankoka klasicisma mēbeļu parādīšanās Ungurmuižā. Brīvkundzes L. fon Kampenhauzenas 1939. gadā sastādītajā to mēbeļu sarakstā, kas novietotas Straupes pilī, vairāki priekšmeti uzrādīti kā piederīgi 1800. gada "pūra mēbelēm": pults, sofa ar atvilktnēm abās pusēs, stūra skapis un tualetes galds. Raksturīgs 18. gadsimta pašu beigu sadzīves priekšmets ir sarakstā minētā sofa, kas redzama arī fotogrāfijās. Mēbelē iemiesotā ideja — apvienot dīvāna un kumodes funkciju — bija iecienīta vienkāršajā un racionālajā vācu klasicisma mēbeļu mākslā.

1939. gada sarakstā minētas arī tā sauktā Žakoba stila mēbeles. Šis Krievijā un Baltijā izplatītais apzīmējums, ne visai precīzi izmantojot franču mēbeļnieka Anrī Žakoba vārdu, tika attiecināts uz vienkāršām sarkankoka mēbelēm, ko parasti rotāja spiestu misiņa detaļu aplikācijas — profilētas līstes un diskveida elementi. Uz minēto mēbeļu paveidu attiecināms ovāls galdiņš ar nelielām bronzas detaļu aplikācijām (tas redzams gadsimta sākuma fotogrāfijās un joprojām atrodas dzimtas īpašumā).

Kā jebkurā citā Vidzemes vai Kurzemes muižā, arī Ungurmuižā plaši bijis pārstāvēts bīdermeiera stils. Viens šī stila galds L. fon Kampenhauzenas 1939. gada sarakstā ir precīzi datēts ar 1847. gadu, bet par krēsliem teikts aptuvenāk — "ļoti daudz lielāku un mazāku krēslu no bīdermeiera laika". Minēta arī augsta sarkankoka kumode, zems sarkankoka stūra skapis un divas sarkankoka gultas, kas nākušas no Barklaju de Tolli īpašuma.

19. gadsimta otrajā pusē Ungurmuižā parādījās historisma mēbeles. Ja kungu mājas senajos interjeru attēlos tādas redz maz, skaidrojums meklējams apstāklī, ka pēc 1905. gada Baltazara Konrāda Maksimiliana fon Kampenhauzena atraitne Emmija pārcēlās uz Mazo māju, ņemot līdzi daudzas mēbeles, pie kurām bija pieradusi un kuras lielā mērā nāca no viņas pūra pēc kāzām 1869. gadā. Tieši šie pūra priekšmeti Ungurmuižā varēja ienest jaunā laikmeta vēsmas un lielāku raibumu. E. fon Kampenhauzenas pašrocīgi sastādītais mēbeļu saraksts "Meine Aussteuer u. mir geschenkte Sachen"[46] rāda historisma laikam raksturīgās etažeres, dažādas formas galdiņus — puķēm, tējas dzeršanai, rokdarbiem, izšūšanai, smēķēšanai —, vairākas sofas, daudz dekoratīvo priekšmetu: vāzes, bistes, lampas. Kopā tas veidoja interjeru, kuru Hanss fon Kampenhauzens savās atmiņās raksturojis kā "piebāztu ar dīvaini savītām sofām, šūpuļkrēsliem, tepiķiem, marmora vāzēm, bistēm un 70. un 80. gadu bezgala daudzajiem nieciņiem, taču vienalga neaprakstāmi mājīgu"[47]. Daudz kas no tā redzams Mazās mājas interjera fotogrāfijās ap 1910. gadu.

E. fon Kampenhauzenas mēbeļu saraksts, iespējams, datējams pēc interesantajām ziņām tā noslēgumā — tas ir 1891. gada oktobrī veikts pārskats par kungu mājas

Lielās istabas (11) austrumu stūris. Foto, pēc 1910. g. Kat. 5. 39.
Östliche Ecke des Familienzimmers (11). Foto, nach 1910. Kat. 5. 39.

apgaismojumu ar petrolejas lampām. Tādas pa visu māju bijušas tikai 14: divas priekšnamā un koridorā, pa vienai zālē, ēdamistabā, Vecajā istabā, Guvernantes istabā, fon Kampenhauzenu meitu istabā, kalpoņu istabā, trīs lampas "augšā" (mansarda stāva telpās), vēl trīs lampas virtuvē un ļaužu istabā. Divas petrolejas lampas atradušās mazajā ērberģī; katru dienu kopā izlietoti pieci stopi petrolejas. Tas bija zināms progress salīdzinājumā ar mājas pavisam skopo apgaismojumu 18. gadsimta 60. gados, kad H. J. fon Kampenhauzena sastādījusi pārskatu par katru ziemas dienu izlietojamo sveču skaitu. Viena pati svece, acīmredzot pārgriezta uz pusēm, dega priekšnama divās laternās, trīs sveces pienācās meitām "garajā kambarī", kur tās droši vien strādāja dažādus mājas darbus, puse sveces dega virtuvē, puse — bufetes istabā. Vislabāk apgaismots bija ēdamgalds, uz kura atradās četras sveces. Arī pati muižas īpašniece sev pieticīgi bija paredzējusi dienai tikai pusotras sveces priekšistabā; tas nozīmēja, ka svečturis pēc vajadzības tika pārnēsāts. Vēl divas sveces pienācās rakstvedim Knobenam, divas — ārstam. Pa vienai svecei katru dienu tika izdalīts stallim, pa vienai uz piecām dienām — ļaužu virtuvē ēdienreizēm. Trīs sveces saņēma galdnieks Kūlas Jānis, "ja tam jāstrādā pie galdniecības darbiem".[48]

Atsevišķas mēbeles ienākušas kungu mājā arī 20. gadsimta sākumā, pārveidojot apmēbelējumu atbilstoši jauno īpašnieku gaumei; piemēram, 1909. gadā Rīgā pirkta sarkankoka bufete. 1919. gadā sakarā ar kara postījumiem sastādītajā muižas inventāra novērtējumā visas kungu mājas mēbeles kopā notaksētas par 13 150 krievu zelta rubļiem.

Cik var spriest, Ungurmuižā bijis ļoti maz gleznu šī vārda plašākā nozīmē — kā mākslas darbi, kas kalpo telpu greznošanai. Iespējams, ka tas bija saistīts ar hernhūtisma idejām, nepieņemot mākslas darbu kā baudas un luksusa iemiesojumu. Goda vietā toties bija pašu fon Kampenhauzenu portreti. Laimīgā kārtā tie ir saglabājušies un atrodas brīvkunga Baltazara fon Kampenhauzena īpašumā.[49]

1797. gadā, kad Ungurmuiža tika izrentēta, mājā atradušies 18 portreti un citas gleznas. Diemžēl sākotnējās ģīmetnes, kuras mājā ienāca ģenerālleitnanta un viņa atraitnes laikā, aizceļoja no Ungurmuižas un Vidzemes vispār jau 18. gadsimtā. Pēc tam kad atraitne Helēne Juliāne pēc mantojuma strīda panāca vienošanos ar savu padēlu Johanu Kristofu fon Kampenhauzenu, viņš atbilstoši ģenerālleitnanta testamentam bez brīvkunga diploma oriģināla saņēma arī savu vecvecāku, tēva un viņa pirmās sievas, savas mātes, portretus. Tos savukārt mantoja viņa dēls Pīrss, un to tālākais liktenis nav zināms. 1763.–1765. g. H. J. fon Kampenhauzena tika maksājusi par četrām portretu kopijām un nelaiķa vīra portretam kā pāra attēlu likusi gleznot savu ģīmetni. Šo kopiju autors nav zināms, bet savukārt citiem dzimtas pārstāvjiem kopijas darinājis mākslas mīļotājs brīvkungs Voldemārs Dītrihs fon Budbergs, kurš bija apprecējis J. K. fon Kampenhauzena meitu Sofiju Elīzabeti. Saglabājies tikai viņa sievastēva portrets — V. D. fon Budbergs to kopējis no

J. Darbesa gleznas. Pa vienam ģenerālleitnanta portretam, kas arī piederējuši V. D. fon Budberga otai, atradies Rīgas ģimnāzijā un Rīgas Sv. Jēkaba baznīcā, taču to tagadējā atrašanās vieta nav zināma.[50]

Ar senatoru B. fon Kampenhauzenu un viņa sievu Sofiju Eleonoru Ungurmuižā atkal ienāca oriģinālportreti. Prūsijas ceļojuma laikā viņi bija likuši sevi portretēt gleznotājam J. F. Kunkelam.

Mākslinieciski pats vērtīgākais darbs Ungurmuižas portretu galerijā parādījās līdz ar Hermana Johana fon Kampenhauzena pasūtījumu Antonam Grafam. Tas notika 1803. gadā, laikā, kad A. Grafs vēl joprojām bija slavas augstumos. Saglabājušās vēstuļu kopijas jautājumā par oriģinālportreta tālāko pavairošanu. Tās ne tikai atspoguļo tam laikam raksturīgo ģīmetņu kopēšanu, bet arī rāda ārzemēs tapušu portretu un to repliku lēno un grūto ceļu uz Baltiju. 1804. gada 14. martā H. J. fon Kampenhauzens rakstīja A. Grafam uz Drēzdeni un lūdza vienu no sava portreta kopijām un mācītāja D. Reinharda portretu sūtīt uz Hernhūti tēvamāsai Martai fon Baranovai[51], bet otru kopiju — uz Leipcigu tirgotājam Bartelsam, kam to būs jānogādā tālāk. No nākamās — nedatētas — vēstules var uzzināt, ka H. J. fon Kampenhauzena oriģinālportrets tajā laikā atradies pie kāda Gregorija kunga, pie kura bija saņemama samaksa par kopēšanas un sūtīšanas izdevumiem (20 luidori un 66 sakšu dālderi). H. J. fon Kampenhauzens lūdzis arī A. Grafam pēc sava ieskata pasūtīt kopijām rāmjus. Trešā vēstule par šo tēmu rakstīta 1804. gada augustā. H. J. fon Kampenhauzens izteicis pateicību, ka atbilstoši viņa norādījumiem portreta oriģināls caur Pandera tirdzniecības namu Rīgā nosūtīts kambarkungam fon Budbergam[52], bet viena kopija nogādāta uz Hernhūti. Tomēr radies pārpratums sakarā ar otru H. J. fon Kampenhauzena portreta kopiju un D. Reinharda portreta kopiju. Rakstītājs lūdz, gadījumā ja šie darbi caur Hammelderfera firmu vēl nebūtu izsūtīti, tos paņemt un nodot tirgotājam Bartelsam, jo tie nav domāti sūtīšanai uz Vidzemi, bet gan kādam mācītājam Saksijā.[53] E. Berkenhāgens savā monogrāfijā par A. Grafu piemin divus H. J. fon Kampenhauzena portreta variantus, no kuriem vienu pareizi uzskata par otras repliku.[54]

Portretu galerija labi pārstāvēta ar bīdermeiera laika darbiem. Johanu Kristofu fon Kampenhauzenu gleznojis Roberts Švēde. Raksturīgi un labi vēlīnā bīdermeiera gleznieciības paraugi ir Ernsta Osvalda fon Kampenhauzena un viņa sievas Marijas Luīzes portreti, kas gleznoti drīz pēc viņu kāzām 1842. gadā. Iespējams, ka arī tie ir R. Švēdes darbi.

Savā laikā populārais un ļoti ražīgais Rīgas gleznotājs Jūliuss Zīgmunds 1878. gadā darinājis Ungurmuižas īpašnieku B. K. M. fon Kampenhauzena un viņa sievas Emmijas portretus, kuri, spriežot pēc Hansa fon Kampenhauzena atmiņām, nepavisam nav guvuši ģimenes locekļu un laikabiedru piekrišanu.[55] Patiesībā šķiet, ka šie portreti pieder J. Zīgmunda veiksmīgākajiem darbiem. Šis

Brīvkundzes Lilijas fon Kampenhauzenas kabinets (8). Foto, 1910. g. Kat. 5. 47.
Schreibzimmer (8) der Freifrau Lilli von Campenhausen. Foto, 1910. Kat. 5. 47.

mākslinieks vairāk bija specializējies gludu un neizteiksmīgu dzimtas portretu kopiju darināšanā. Arī trīs Ungurmuižas senču portretu kopijas (ģenerālleitnants B. fon Kampenhauzens, senators B. fon Kampenhauzens, landrāts H. J. fon Kampenhauzens), domājams, tapušas tajā pašā 1878. gadā. Šīs gleznas 1892. gadā tika nodotas Rīgas Vēstures un senatnes pētītāju biedrībai (resp. Doma muzejam), bet 1940. gadā atdotas atpakaļ fon Kampenhauzenu ģimenei.[56]

1919. gadā muižas inventāra sarakstā bez 18 senču portretiem (kopā novērtēti par 3600 krievu rubļiem) un portretu gravīrām (visas kopā vērtētas par 1000 rubļiem) parādās vēl tikai divas gleznas, katra 500 rubļu vērtībā. Iespējams, ka ar tām domātas joprojām dzimtas īpašumā saglabājušās Jākoba Zamuela Beka gleznas — klusās dabas. Šie darbi, kas tuvi holandiešu 17. gadsimta gleznie cībā iemīļoto *Vanitas* kluso dabu moralizējoši padrūmajai noskaņai, varēja atrast vairāk iecietības fon Kampenhauzenu acīs nekā citu viņa laikabiedru izklaidējošāka un vieglprātīgāka māksla.

Ar slavenā feldmaršala dēla firsta Ernsta Magnusa Barklaja de Tolli mantojumu (viņš bija precējies ar Ungurmuižas īpašnieka Johana Kristofa meitu Leokādiju) mājā bija nonācis arī feldmaršala portrets, kas Ungurmuižas

Kamīna pulkstenis. Francija, 1806. g. Foto, 1998. g. Kat. 6. 10.

Kaminuhr aus dem Saal des Herrenhauses. Frankreich, 1806. 1998. Foto, Kat. 6. 10.

Amālija Doroteja fon Samsona-Himmelšterna. K. J. Stāls fon Holšteins, ap 1840. g. Foto, ap 1910. g. Kat. 7. 36.

Amalie Dorothea von Samson-Himmelstierna. C. J. Stael von Holstein, um 1840. Foto, um 1910. Kat. 7. 36.

mērogiem milzīgā izmēra dēļ tika uzglabāts bēniņu stāva bibliotēkā, līdz 1896. gadā B. K. M. fon Kampenhauzens to atdāvināja Rīgas Vēstures un senatnes pētītāju biedrībai.

No sīkākiem priekšmetiem Hansa fon Kampenhauzena atmiņās minēts franču bronzas pulkstenis, acīmredzot rokoko stila darbs. Ar minēto Barklaju de Tolli ģimenes mantojumu Ungurmuižā nonāca arī atsevišķi ampīra stila priekšmeti: bronzas pulkstenis, kas atvests 1815. gadā no Parīzes, bronzas svečturis, kā arī daļa no porcelāna servīzes, ko Leipcigas pilsēta 1814. gadā bija dāvinājusi feldmaršalam Leipcigas kaujas piemiņai. Pēc gariem vēstures līkločiem viena tase ar apakštasi no šīs servīzes nokļuvusi Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā, apliecinot lietu dīvainos likteņus un dodot iespēju izstādē parādīt vēl vienu priekšmetu, kam bijis lemts saistīties ar fon Kampenhauzenu leģendu.

---

[1] Ar pilnu vārdu un uzvārdu — *Jörgen Dupre* — "tapešu taisītājs" minēts vienu reizi kā ģenerālleitnanta kučiera igauņa Tepana meitas krusttēvs kopā ar pašu ģenerālleitnantu, drēbnieku Glēzeru un dārznieku Šperlingu (AFCO, 36 K. St. Petersburgischer Kalender 1739; 27. novembra ieraksts). Nedatētā sarakstā, kur uzskaitītas saņemtās tapešu formas, šis amatnieks minēts tikai kā *Tapetenmacher Jörgen.*

[2] AFCO, 36 K. St. Petersburgscher Kalender 1750.

[3] LVVA, 4060. f., 1. apr., 1000. 1., 42. a lp.

[4] AFCO, 33 F. Arbeitsbuch des Mahlers Hinsch. 1753–1762. Šīs norēķinu grāmatas ieraksti šeit un par nākamajiem gadiem tomēr nedaudz atšķiras no līdzīga satura grāmatas "Ein Buch mit dem Mahler Hinsch. Ao 1752, 1753, 1762" (LVVA, 4060. f., 1. apr., 1000. 1., 42.–46. lp.). LVVA eksemplārā nav uzrādītas nostrādātās dienas. G. D. Hinša līgums ar B. fon Kampenhauzenu paredzēja 10 valstsdālderu mēnesī.

[5] LVVA, 1100. f., 14. apr., 402. 1., 19. lp.

[6] AFCO, 104 K. Ausgaben 1757/58.

[7] Turpat, 33 F. Arbeitsbuch des Mahlers Hinsch. 1753–1763. H. J. fon Kampenhauzenas ierakstā darba veids gan nosaukts par apgleznošanu: "..die Grosse Stube zu bemahlen," — taču, domājams, te darīšana ar 18. gadsimtā izplatītu valodnieciski terminoloģisku nepreciziātī —

"gleznot, apgleznot" (*malen, bemalen*) ne vienmēr konsekventi šķirts no "krāsot, nokrāsot" (*anstreichen*).

[8] *Kampe P.* Rīgas dzīvojamo ēku iekštelpu arhitektoniskais veidojums // Latvijas Arhitektūra.–1939.–Nr. 3.–82. lpp., 10. att. Analoģiski dekori atrodami arī Rundāles pils kāpņu telpās (1739) un līdz 1905. gadam Straupes pilī (18. gadsimta 20. gadi).

[9] Sk. Pieminekļu valdes 1929. gada foto. LVM, neg. Nr. CVVM 18346.

[10] AFCO, 36 K. Kalender 1732.

[11] Campenhausen. Erinnerungen..–S. 39. Ungurmuižas griestu veidojumam līdzīgs griestu dekors pēc V. Bokslafa vadītās atjaunošanas (1906–1909) joprojām redzams Lielstraupes pils ēdamzālē. V. Bokslafs pats šo griestu parauga jautājumu formulējis šādi: "Die Decken der Haupträume sind mit barocken Stuckmotiven nach heimischen Vorbildern aus damaliger Zeit ausgestattet."–Schloß Groß-Roop in Livland // Jahrbuch für bildende Kunst in den Ostseeprovinzen.–Riga, 1909.–S. 136.

[12] AFCO, 36 K. St. Petersburger Kalender 1752.

[13] Turpat, 37 F.

[14] Campenhausen. Freiherr..–S. 325 ("1723. 13. September. — Dito kam der Tapetmacher nach Randen"), 345 (ar krievu namdariem nosūtīts "Leinwand zu Tapeten").

[15] Audumu drukātājs E. Hēdlers 1759. gadā minēts Cēsu baznīcas grāmatās (LVVA, 235. f., 3. apr., 27. 1.), 1764. un 1765. gadā — Liepupes baznīcas grāmatās (Turpat, 2. apr., 15. 1., 39. lp.).

[16] Dokumentos saukta par *Sittgelb*, kas ir neprecīzs apzīmējums 16.–18. gs. iecienītai, taču neizturīgai organiskajai augu krāsvielai, kura tālaika holandiešu un vācu literatūrā saukta par *Schittgeel*.

[17] LVVA, 1100. f., 14. apr., 402. 1., 17.–18. lp.; 4060. f., 1. apr., 992. l., 60. lp. (Šēfera un Nīmaņa firmas rēķini); 1000. 1., 46.–47. lp. (ģenerāļleitnanta B. fon Kampenhauzena "Ein Buch mit dem Mahler Hinsch..").

[18] Vegesack. Vorfahren..–S. 14.

[19] Campenhausen. Freiherr..–S. 93.

[20] Zviedru literatūrā Smedbinas muiža minēta galvenokārt ar *von Echstedtska Gården* nosaukumu. Grenadieru gleznojumu loma īpaši izcelta grām.: *Innes J.* Scandinavian Painted Decor.–London, 1992.–P. 102 ("The celebrated interior, the Hallway .. epitomizes a sort of innocent gusto in its style of decoration which is perhaps unique to its place and time, and without parallel in the more knowing decorative tradition of Continental Europe"). Par muižu un māju sk.: *Cederlund J.* Von Echstedtska Gården.–Karlstad, 1995 (24. lpp. redzams vēl viens šaurs gleznots panno ar grenadiera figūru); The von Echstedt Manor: Rococo in Värmland.–[B. v.], 1986 (ceļvedis). Pateicība par iespēju izmantot abas publikācijas pienākas restauratoram J. Zviedrānam.

[21] *Innes J.* Scandinavian Painted Decor.–P. 187–193.

[22] Campenhausen. Erinnerungen ..–S. 52.

[23] Turpat.

[24] LVVA, 4060. f., 1. apr., 1000. 1., 46.–46. a lp. (pārskats par 1755. gadā izlietotajiem materiāliem: trīs grāmatiņas "īsta zelta no Dancigas", divas sudraba grāmatiņas, trīs paciņas dzeltenā metāla un divas paciņas baltmetāla lapiņu).

[25] Campe. Lexikon..–Bd. 1.–S. 321.

[26] LVVA, 3142. f., 1. apr., 15. 1., 43. lp. (Rīgas sv. Jēkaba draudzes baznīcas grāmatas).

[27] Turpat, 235. f., 3. apr., 153. 1., 15., 20., 22., 27., 31., 35., 40., 48. lp. (Limbažu baznīcas grāmatas).

[28] Turpat, 222. f., 4. apr., 356. 1., 16. lp. (Limbažu pilsētas 1761. gada pilsoņu saraksts).

[29] *Sloka L.* Vidzemes draudžu hronikas.–Rīga, 1925.–46. lpp.

[30] LVVA, 222. f., 2. apr., 1043. 1., 80. lp. (Limbažu pilsētas 1782. gada pilsoņu saraksts).

[31] Turpat, 4. apr., 235. 1., 16. lp. (Limbažu pilsētas 1784. gada pilsoņu saraksts).

[32] Campe. Lexikon..–Bd. 1.–S. 321. Uzrādīta G. D. Hinša darbošanās Ozolmuižā pie Limbažiem 1791.–1792. gadā. Patiesībā te jau strādājis Georga Dītriha dēls Johans Frīdrihs. Liepupes baznīcas rēķinu grāmatā 1791. gada 23. septembra ierakstā atzīmēts, ka noslēgts kontrakts ar Johanu Frīdrihu Hinšu par Liepupes baznīcas torņa un fasāžu ārējo koka daļu nokrāsošanu (LVVA, 4287. f., 1. apr., 7. 1., 133. c lp.).

[33] LVVA, 224. f., 1. apr., 1824. 1., 13. lp. (Rīgas krāsotāju amata meistaru 1786.–1936. g. saraksts).

[34] AFCO, 36 K. St. Petersburgscher Kalender 1750.

[35] Johans Braunšveigs (dzim. 1722. gadā) — podnieku meistars Limbažos. Minēts vēl 1786. gadā (LVVA, 235. f., 3. apr., 155. 1.; 22. f., 2. apr., 1043. 1., 38. lp.).

[36] 1762. gadā mājā tikušas tīrītas divas stūra krāsnis un "..vēl 12 citas krāsnis", kā to H. J. fon Kampenhauzena ierakstījusi Ungurmuižas, Kūduma un Lenču muižas ienākumu un izdevumu grāmatā par 1762. un 1763. gadu. AFCO, 104 K.

[37] Campenhausen. Erinnerungen..–S. 41.

[38] AFCO, 36 K. St. Petersburgscher Kalender 1750.

[39] Campenhausen. Erinnerungen..–S. 40.

[40] AFCO, 36 K. St. Petersburgscher Kalender 1750 ("vor ein ganz gemachten Ofen, mit biblischen Historien oben auf m. kammer — 16 Rthlr").

[41] Turpat, 104 K. Tā kā H. J. fon Kampenhauzenas minētā "Knobena istaba" ir 5. telpa, kurā savukārt mūsu gadsimtā atradusies melnā krāsns ar zvaigžņu motīvu, secināms, ka krāsnis laika gaitā mainījušas savas vietas un melnās krāsnis pakāpeniski izspiedušas trauslākos apgleznotos sildķermeņus.

[42] Turpat, 514. 1939. gada 9. oktobrī L. fon Kampenhauzenas sastādītajā mēbeļu sarakstā par priekšmetiem, kas atrodas Straupes pilī, minēti arī divi skapji no 1797. gada saraksta ar piezīmi, ka pirms kara vienu no tiem kā īpaši nozīmīgu novērtējis Vācu muzejs Nirnbergā.

[43] Ar *contoir* vārdu var tikt apzīmēti vairāki rakstāmmēbeļu paveidi — gan kumodes izskatā ar atvāžamu rakstāmo virsmu, gan arī ar dokumentiem domātu skapīti augšējā daļā.

[44] Geridons (franču *guéridon*) — mazs galdiņš uz vienas kājas; arī dekoratīvs postaments. Latvijā tas ienāca, pateicoties paraugiem no Anglijas un Holandes, kur šādi mazi galdiņi ar centrālo balstu un trim kājām apakšējā noslēgumā bija populāri.

[45] AFCO, 91 a K. St. Petersburgscher Kalender; Campe. Lexikon..–Bd. 2.–S. 113.

[46] AFCO, 678.

[47] Campenhausen. Erinnerungen..–S. 16–17.

[48] Campenhausen. Generalleutnant.. 2. Teil.–Kap. 3.–S. 66 ("Nota, wie die Lichte im Winter täglich verbraucht werden").

[49] Fon Kampenhauzenu ikonogrāfiju detalizēti un rūpīgi analizējis prof. B. fon Barzevišs krājumā "Fotosammlung Campenhausen-Wolff". Tā dati likti kataloga portretu anotāciju pamatā.

[50] Katalog der Culturhistorischen Ausstellung.–Riga, 1883.–S. 92, Nr. 869 (gleznas izmērs bijis 60,5 x 48 cm); Nordisches Archiv.–1808.–Oct.–S.75 ("das Bild derselben, von der Hand des bekannten Freundes der Kunst, des verstorbenen Herrn Baron Woldemar Dietrich v. Budberg gemahlt, hängt in dem Saal des Gymnasiums").

[51] 1737. gadā dzimusī ģenerāļleitnanta meita Marta Magdalēna bija precējusies ar ģenerālmajoru Ādamu Reinholdu fon Baranovu, bet pēc vīra nāves kopš 1793. gada dzīvoja Hernhūtē, kur mira 1822. gadā.

[52] H. J. fon Kampenhauzena māsas Šarlotes Dorotejas vīrs, vēlākais Igaunijas gubernators barons Gothards fon Budbergs.

[53] AFCO, 366 a F.

[54] *Berckenhagen E.* Anton Graff: Leben und Werk.–Berlin, 1967.–S. 80, Nr. 152–153.

[55] Campenhausen. Erinnerungen..–S. 16–17.

[56] LVVA, 4038. f., 1. apr., 92.–93., 97. lp. (Doma muzeja portretu galerijas inventāra saraksts); turpat, 14. lp. (saraksts par priekšmetiem, kas iepakoti un nodoti UTAG 1940. gadā).

Innenausstattung des Herrenhauses Orellen

Ieva Lancmane
Imants Lancmanis

Im Herrenhaus Orellen findet die ganze, für diesen erstaunlich einheitlichen Ort charakteristische Stimmung ihre Vollendung. Die Gestaltung der Räume, das Mobiliar und die vielen Porträts bringen in harmonischem Einklang das innere Wesen von Orellen – Bescheidenheit, Wahrhaftigkeit und Traditionssinn – zum Ausdruck. Der Lauf der Jahrhunderte und die sich ändernden Stilrichtungen vermochten der Innenausstattung von Orellen die Authentizität, Altertümlichkeit und sogar einen gewissen Archaismus nicht zu nehmen.

In der ersten Bauperiode (1730–1732) ist die Innenausstattung des Herrenhauses in den Urkunden nicht erwähnt, die Stilmerkmale aber lassen vermuten, daß bereits damals die Decke in zwei Räumen des Erdgeschosses mit Stuckarbeit verziert worden war.

Nach dem Umbau von 1951–1963 ist die Decke im Familienzimmer (auch das Große Zimmer genannt) mit dem zentralen Stern und den Einfassungsprofilen in abgewandelter Form erhalten geblieben. Auch im Nebenraum ist eine ähnliche Deckenverzierung bis auf den heutigen Tag erhalten geblieben.

In der Frühzeit des Herrenhauses sind mehrere Wandbemalungen entstanden. 1739 wird der "Tapetenmacher" Jörgen Dupre[1] erwähnt, dessen französischer Familienname auf eine vermutliche Verbindung mit der Kolonie der Herrnhuter in Orellen hinweist. Im 18. und 19. Jh. sind mehrere französische Einwanderer im Ort nachweisbar, deren hugenottische Vorfahren 1685 nach der Aufhebung des Edikts von Nantes Frankreich verlassen hatten.

Die Hauptrolle bei der Gestaltung der bewunderungswerten Innenausstattung des Herrenhauses kommt dem Maler Georg Dietrich Hinsch aus Lemsal zu. Seine Tätigkeit fällt in die zweite Bauperiode des Hauses.[2] Der Umbau begann 1747 und dauerte bis zum 31. Oktober 1750, als der Generalleutnant wieder seine Räume bezog.

Die sorgfältige Auflistung aller mit dem Umbau verbundenen Ausgaben weist darauf hin, daß der Maler Hinsch am 24. April 1750 in Orellen eingetroffen ist. Aus den Notizen des Generalleutnants ist ersichtlich, daß 1751 mit der Innenausstattung des Hauses noch nicht begonnen wurde, dafür war die Arbeit nach einem Jahr in vollem Gange. In einigen Jahren hat Hinsch im Haus dekorative Malereien geschaffen, die zu den umfangreichsten und prächtigsten Innenausstattungen der Barockzeit in Livland gehören.

Am 26. Mai 1752 kam Hinsch erneut nach Orellen. Der Generalleutnant hat die Kosten für dieses Jahr in sieben Abrechnungsterminen eigenhändig in die Bücher eingetragen, es waren insgesamt 82 Reichstaler und 55 Groschen.[3] Die geleistete Arbeit wird nicht eingehender erläutert. Es ist nur bekannt, daß Hinsch in jenem Jahr einen Ofen bemalt hat. Als Bestätigung dafür gilt eine bemalte Ofengiebelplatte mit der Jahreszahl "1752". Im nächsten Jahr sind die Anmerkungen des Generalleutnants ausführlicher: "Am 19. April kam der Maler Hinsch und begann an folgenden Tagen (weiter folgen die Daten) zu arbeiten". Am 26. April begann Hinsch den Zeichenunterricht für die Kinder des Generalleutnants. Den letzten Betrag hat Hinsch am 8. Oktober des Jahres ausgezahlt bekommen und somit insgesamt 134 Reichstaler verdient.[4]

Die Abrechnungsbücher des Generalleutnants geben eine Übersicht über die Tätigkeit von G. D. Hinsch in den folgenden Jahren. 1754 hat er vom Januar bis zum 31. Oktober gearbeitet, wofür er, Lebensmittel angerechnet, 153 Reichstaler verdient hat, darunter auch für die Bemalung eines Ofens. Eine von Hinsch unterzeichnete Quittung über die Auszahlung von 63 Reichstalern und 16 Groschen hat sich erhalten.[5]

Obwohl der Generalleutnant am 21. Oktober 1754 erneut eine Anmerkung in seinen Kalender eingetragen hat, daß die Familie ihre Räume bezogen hat (seit 1732 bereits zum dritten Mal), ist die Vervollständigung des Hauses vermutlich fortgesetzt worden. Hinsch hat 1756 bis zum 10. Oktober gearbeitet und für seine Arbeit 61 Reichstaler und 28 Groschen erhalten. Taler sind ihm zusätzlich als Anzahlung für "Ofenarbeit" ausgehändigt, weil die Bemalung von Kacheln immer im Winter vorgenommen wurde. Vermutlich hat Hinsch Anfang 1757 nach der Bemalung des Ofens noch irgendwelche Arbeiten in Orellen geleistet, weil die Eintragungen in den Büchern der Firma von Schaeffer und Niemann für die Zeit bis zum 1. März noch die Lieferung von verschiedenen Farben bescheinigen. Danach folgt eine Unterbrechung bis 1762. In dieser erwähnten Zeit hat G. D. Hinsch nur am 27. Oktober 1758 einen Betrag für den "kleinen Grenadier" – ein näher nicht bekanntes Bild – ausgezahlt bekommen.[6]

Nach dem Umbau von 1762, der wegen der Vermoderung an den Wänden in drei Eckzimmern im südöstlichen Teil des Herrenhauses unternommen wurde, kam Hinsch am 10. Juni erneut nach Orellen. Dieses Mal begleiteten ihn sein Sohn und ein Lehrling. Die Arbeit dauerte vom 10. bis zum 29. Juni. Der wichtigste Auftrag war das Streichen des Großen Zimmers (11) sowie die Erneuerung der Wandbemalung im Gästezimmer (9) und der Kleinen Kammer (10), die durch Moder beschädigt waren.[7]

Die künftigen Arbeiten im Herrenhaus waren mit Renovierung und Austausch einiger Elemente der Innenausstatung verbunden. Die größte Sorgfalt erforderten die Öfen, wobei die bemalten Öfen allmählich einem anderen Ofentyp Platz machten – sie wurden nämlich durch einfachere, schwarz oder weiß glasierten Öfen ersetzt. Obwohl die Familie von Campenhausen große Pietät dem Haus und gegenüber seiner ursprünglichen Ausstattung hegte, wurden die Wandbemalungen im 19. Jh. nach und nach durch Tapeten verdeckt. Das lag weniger am veränderten Geschmack der aufkommenden Epoche, als an rein praktischen Erwägungen, da die Blockbauwände den stürmischen Windböen im Winter nicht standhalten konnten und es in den Räumen bitterkalt war. In einigen Räumen war eine Wandbekleidung mit Papier- oder Leinwandtapeten von Anfang an vorgesehen. In allen Eckzimmern (5, 8, 17), im Großen Zimmer (11) und im Schlafzimmer des Generalleutnants (30) wurden die Wände verputzt und gestrichen.

Während der Erneuerungsarbeiten im ersten Drittel des 19. Jh. wurden einige Veränderungen vorgenommen, die

unter der Leitung des Zimmermannmeisters David Blank aus Riga durchgeführt wurden. In den 40er Jahren wurden auch größere Umbauten vorgenommen, die teilweise auf D. Blanks Anregung zurückgehen. Vermutlich wurde zu jener Zeit die Tür von der Vorhalle zum Alten Zimmer zugemauert. Alle allegorischen Wandkompositionen in diesem Raum wurden übermalt.

Einzelne Verwandlungen wurden in der Innenausstattung auch während der Erneuerung des Hauses um 1910 durchgeführt. So wurde das Schreibzimmer der Freifrau Lilli von Campenhausen modernisiert, die Wände wurden mit der damals beliebten Holztäfelung verkleidet, Nippes, Vasen und Figürchen schmückten das Gesims. Auch hier wurde bei den Veränderungen auf die gleiche Schlichtheit und Zurückhaltung geachtet, die die ganze Geschichte des Herrenhauses und die Lebensweise von Campenhausens bestimmt hatte. Für die Täfelung wurden einfache Holzbretter benutzt, der oberste Teil der Wände erhielt nur einen Schablonendekor in vereinfachter Variante des Jugendstilornaments.

Der Stuckdekor

Heute sind beim Betreten des Herrenhauses in Orellen nur einzelne Reststücke der älteren Innenausstattung zu sehen, wobei ein Teil davon wiederhergestellt oder verändert worden ist. Dasselbe trifft auch auf die beiden Deckenrosetten (10, 11) zu. Bei der Wiederherstellung in der Nachkriegszeit wurde der ursprüngliche Dekor vollkommen vernichtet und durch eine Kopie ersetzt, die mit dem Original leider nicht in allen Einzelheiten übereinstimmt. Am meisten sind davon die Profilleisten betroffen.

Stilistisch entspricht der Deckendekor der Innenausstattung der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts. Die Komposition aus geschweiften und geraden Stuckelementen, die Anklänge an eine Barockkartusche widerspiegeln, ist in Lettland längere Zeit vorherrschend, was von einem ausgeprägtem Konservativismus auf dem Gebiet der dekorativen Kunst zeugt. Eine ähnliche Komposition des Deckendekors befand sich einst im Dannenstern-Haus in Riga, dessen Innenräume Ende des 17. Jh. ausgestattet wurden.[8] Noch ein ähnlicher Deckendekor befindet sich in einem 50 Jahre später errichteten Gebäude, dem 1751 unweit von Orellen gebauten Herrenhaus Pernigel.[9] Von diesem Deckendekor hat sich bis zu unserer Zeit nur der Stern erhalten, die Profileinfassung ist in den Nachkriegsjahren verlorengegangen. Die Analogien in der allgemeinen Komposition sowie einzelne Details (der Stern, die Lilien an den Ecken des Sterns) lassen vermuten, daß in Orellen und Pernigel ein und derselbe Meister tätig war. Leider ist sein Name nicht bekannt. Die heimische Baupraxis jener Zeit bezeichnete nur in seltenen Fällen einen Handwerker als "Stukkateur". In der Regel fertigten die Maurer die barocken, geometrisch ausgearbeiteten Deckenprofile als einen Bestandteil der Putzarbeit an. Als einziger gelernter Maurer ist neben den leibeigenen Handwerkern in den Anmerkungen des Generalleutnants in der ersten Periode der Bauarbeiten des Herrenhauses "der deutsche Maurer Baumgard" angegeben, der am 14. Oktober 1732 eingestellt und im Frühjahr des nächsten Jahres nach Hause entlassen worden war.[10]

Eine Rosette, ähnlich wie im Großen Zimmer in Orellen, befand sich auch im Schloß Groß-Roop. Nach dem Brand des Schlosses im Jahre 1905 hat Baron Hans von Rosen sich mit einer Bitte an die Eigentümer von Orellen gewandt, die große Deckenrosette als Muster für die Wiederherstellung des verlorengegangenen Deckendekors benutzen zu dürfen, stieß jedoch auf die Absage der Campenhausens, die mit der Anfertigung einer genauen Kopie nicht einverstanden waren, weshalb eine Nachbildung angefertigt wurde, die nur in großen Linien ähnlich war.[11] Dieser Vorfall deckt nicht nur die zeitliche und stilistische Verwandtschaft ähnlicher Muster des Stuckdekors auf, sondern weist auch auf die Bedeutung des Herrenhauses Orellen als Träger der Familientradition im Bewußtsein der Familie von Campenhausen hin.

Weitere Stuckdekors sind in Orellen nicht nachweisbar, obwohl es solche gegeben haben könnte. Am 14. Juni 1752 hat der Generalleutnant einen Vertrag mit dem Maurer Holst aus Wenden über die Anfertigung der Gipsdecke in seinem Schlafzimmer abgeschlossen.[12] Die Kosten für die Arbeit betrugen 12 Reichstaler – für jene Zeit eine stattliche Summe, die vermuten läßt, daß es nicht eine glatte Stuckdecke gewesen ist, sondern daß sie auch dekorativ ausgestattet gewesen war.

Dekorative Malerei

Bis in die 80er Jahre unseres Jahrhunderts war Näheres über die Malereien der Innenräume in Orellen meist nur aus Überlieferungen bekannt. Verhältnismäßig gut erhalten haben sich nur die Wand- und Deckenmalereien im ersten Stockwerk des Haupttreppenraumes. In anderen Räumen waren die Wände ausgebrochen, umgebaut, verputzt und neu gestrichen. Nur der ungewöhnliche und eindrucksvolle, schon dunkel gewordene Dekor des Treppenhauses rief Bewunderung hervor und ließ mit Bedauern an die verlorengegangene Malerei in anderen Räumen denken. Aus Archivurkunden ist ersichtlich, daß die Wände vom Meister Georg Dietrich Hinsch aus Lemsal gestaltet waren.

Bei Forschungs- und Restaurierungsarbeiten in den 80er Jahren wurden die alten Blockkantenwände freigelegt. Das Ergebnis übertraf alle Erwartungen – Reste der Wandbemalung hatten sich in vielen Räumen des Erdgeschosses und des ersten Stockwerks erhalten.

An den Wänden im ersten Stockwerk des Wohnhauses ist an manchen Stellen verblaßte Bemalung freigelegt worden, die sich in stilistischer und technischer Hinsicht bedeutend von der übrigen dekorativen Gestaltung unterscheidet. Der Dekor ist auf weiß getünchte Blockkantenbalken mit schwarzem, rotbraunem und gelbem Ocker aufgetragen. Am besten hat sich ein Reststück im Raum Nr. 29 (an der Wand zum Raum Nr. 30) erhalten. In der ersten Bauperiode, als die Mansarde erst zum Teil ausgebaut war, befand sich dort eine Holztreppe, die in die Dachkammer führte. Die Wand an der Treppe war hellgrau oder weiß angestrichen. An dieser Wand sind mit rotbrauner und schwarzer Kalkfarbe skizzenhaft schlanke, weite Gewinde gemalt, die sich in Voluten einwickeln und von Rankenmotiv ergänzt werden.

Eine ähnliche Bemalung ist an der südöstlichen Wand im Raum 27 im ersten Stockwerk zu sehen. In diesem Raum wurden einige Stellen zur Probe freigelegt, aber die

Malerei ist noch von einem Netz der Spalierlatten eines späteren Verputzes bedeckt. Durch das Netz ist eine brüchige, abbröckelnde Farbschicht sichtbar. Der Dekor ist in schwarz und rotbraun gezeichnet und von gelben Ockerstrichen ergänzt.

Stilistisch sind diese naiv gemalten Motive in die Endzeit des Barocks zu datieren, als die üppige Akanthusranke zarter geworden ist, das charakteristische Bandelwerkornament aber noch nicht vorkommt. Aus der Baugeschichte des Herrenhauses geht hervor, daß die Bemalung in den 30er bis 50er Jahren des 18. Jh. ausgeführt wurde – also vor dem Umbau der Mansarde, als dort nur einige kleine Räume ausgebaut waren.

1739 erscheint in den Akten von Orellen der Name des Tapetenmachers Jörgen Dupre. Aus den Anmerkungen ist nicht ersichtlich, wie lange sich Dupre in Orellen aufhielt und welche Arbeit er bei der Gestaltung der Innenausstattung geleistet hat. Nur aus einer Anmerkung ist indirekt zu schließen, daß Dupre Orellen verlassen hat, vermutlich gestorben war. Es handelt sich um eine nicht datierte Eintragung im Abrechnungsbuch des Generalleutnants, wo verschiedenes Werkzeug für die Farbenreibung, -mischung und -auftragung, sowie verschiedene Schablonen – 4 "große Formen zu Tapeten", "eine breit Crants Form", "kleine Tresform" – aufgelistet werden. Alle erwähnten Gegenstände wurden Balthasar von Campenhausen übergeben und später auf dem Gut aufbewahrt.[13]

Die Tapeten können aus Papier oder aus Leinwand gewesen sein. Unter Dupre's Sachen wird das Zubehör für die Vorbereitung des Lacks sowie für die Aufbewahrung des Öls erwähnt. Das läßt vermuten, daß es sich hier um die Technik des Leinendrucks handelt, bei der Schablonen anstatt der in der Drucktechnik nötigen Preßformen verwendet wurden. Der Generalleutnant hatte mit bedruckten Leinwandtapeten auch die Wände in mehreren Räumen auf seinem Gut Randen (Estland) beziehen lassen. Der Meister, der diese Arbeitet geleistet hat, wurde ebenso wie Dupre einfach als "Tapetenmacher" bezeichnet.[14] Von der Verbreitung dieses Handwerks in dem Gebiet zeugt die Tätigkeit des "Leinwanddruckers" Elias Hödler in Wenden und Pernigel.[15]

In Orellen haben sich einige Wanddekors erhalten, die eine Tapetenimitation darstellen und mit der Schablone direkt auf die Blockkantenwand aufgetragen sind. Ein eindrucksvoller Dekor mit blauen Ananasblüten, Akanthusblättern und dem Bandelwerkornament auf gelbem Hintergrund befindet sich auf der nordöstlichen Seite des Erdgeschosses, in dem sogenannten Schulzimmer (4). Vier unterschiedliche Motive sind in senkrechten Streifen des Tapetenrapports angeordnet, deren scheinbare Verbindungsnaht von einer dünnen bräunlichen Linie gekennzeichnet ist. Die Muster sind mit einer prächtigen blauen Farbe aufgetragen, und jedes Detail ist mit einer dunkleren Konturlinie, einem Strichmuster oder ähnlichen Elementen ergänzt, wobei sie zwischen den Akanthusblättern ab und zu Schattenpartien bilden oder an anderen Stellen nur als Verzierung für freie Flächen dienen. Oben wird die Wand von einem schmalen schwarzen Streifen abgeschlossen, den unteren Teil dagegen bedeckt ein himbeerfarbener Sockel mit grauen Füllungen. Diese Füllungen sind von einem zarten Muster von Akanthusblättern und Bandornament in einem hellen lilabraunen Farbton ausgefüllt und von grünen Grasbüscheln ergänzt. Die ganze Komposition hat sich nur an der nördlichen Außenwand erhalten, die seit dem 19. Jahrhundert verputzt war. Die übrigen drei Querwände sind im Laufe der Zeit abgetragen und als Baumaterial verwendet, viele blaugelb bemalte Reststücke sind zur Zeit an verschiedenen Wänden des Hauses zu betrachten. Ihre Anzahl ist so groß, daß sich vermutlich wenigstens ein Teil der Querwände rekonstruieren ließe.

Die Ornamentik dieses Raums, besonders im schmalen Sockelteil, ist sehr aufschlußreich. Die bunte, zierliche Verflechtung von Elementen, das als Bandelwerkornament bezeichnet wird, hat seinen Ursprung in der französischen dekorativen Kunst. Es handelt sich um das sogenante Régence-Ornament, das für das erste Drittel des 18. Jh. charakteristisch ist. Sein Aussehen führt zu der Frage: Warum sollte das kein Dekor aus den 30er Jahren sein und womöglich die Tapeten von Dupre selbst? Es könnte doch sein, daß Dupre selbst seine Tapetenmuster an den Wänden vorgeführt hat.

Eine größere Überraschung ist jedoch das Vorhandensein des Régence-Bandelwerkornaments zusammen mit Lambrequins und zierlichen Akanthusblättern auch in der Mansarde, die in der Mitte des 18. Jh. umgebaut wurde, in dem Teil des Hauses, der viel später ausgestattet wurde und dessen Gestaltung mit dem Namen eines anderen Meisters – Hinsch – verbunden ist. Die Mansarde wurde 1747 bis 1750 ausgebaut. Zu jener Zeit wurden Teile des Balkengestells entfernt, um den Ausbau neuer Wohnräume zu erleichtern, die Fenster wurden verändert. 1751 wurde die Treppe in das neue erste Stockwerk errichtet. Erst nach diesen Arbeiten konnte die Arbeit an der Gestaltung der neuen Räume begonnen werden. Aber auch in diesen Räumen kommen die Motive der Dupre'schen Tapeten vor. Wahrscheinlich vereinigten sich hier die Formen von Dupre mit der Ausführung von Hinsch.

Georg Dietrich Hinsch erscheint in Orellen am 24. April 1750, jedoch bereits im Januar wurde an die Firma von Schaeffer und Niemann eine Anfrage über Farben abgeschickt, die er für die Arbeit benötigte. Vermutlich hat der Meister bald danach mit der Ausstattung der Räume begonnen. In den Anmerkungen, die der Generalleutnant in seine Bücher eingetragen hat, werden zwar die einzelnen Kostenbeträge erwähnt, jedoch nur selten die geleistete Arbeit ausführlich beschrieben. Die Bemalung der Räume wird gewöhnlich nicht erwähnt. Trotzdem geben die Listen mit der Aufzählung von verbrauchten oder angeforderten Farben und anderem Material eine Übersicht über den Umfang der Arbeit von Hinsch.

Maltechnisch sind die Verzeichnisse von Farbpigmenten interessant, die die Firma von Schaeffer & Niemann geliefert hat. Es ist bemerkenswert, daß die Kosten für das Material die Bezahlung für die geleistete Arbeit übertrafen. 1754 wurden für die Farben 83 Reichstaler ausgegeben. Neben dem Bleiweiß wurden folgende Pigmente verwendet: für gelb-Ockergelb (hell und dunkel), gelber Lack (hell und dunkel[16], Auripigment, für rot-Zinnober, Florentinischer Lack (Karmin); die Bleimennige; für blau-Berliner Blau, Indigo; für braun-Mumio, Umber. Statt schwarzer Farbe wurde Ruß verwendet. In dem Lieferschein sind auch echtes Blattgold und -silber erwähnt sowie gelbes und weißes Blattmetall. Als

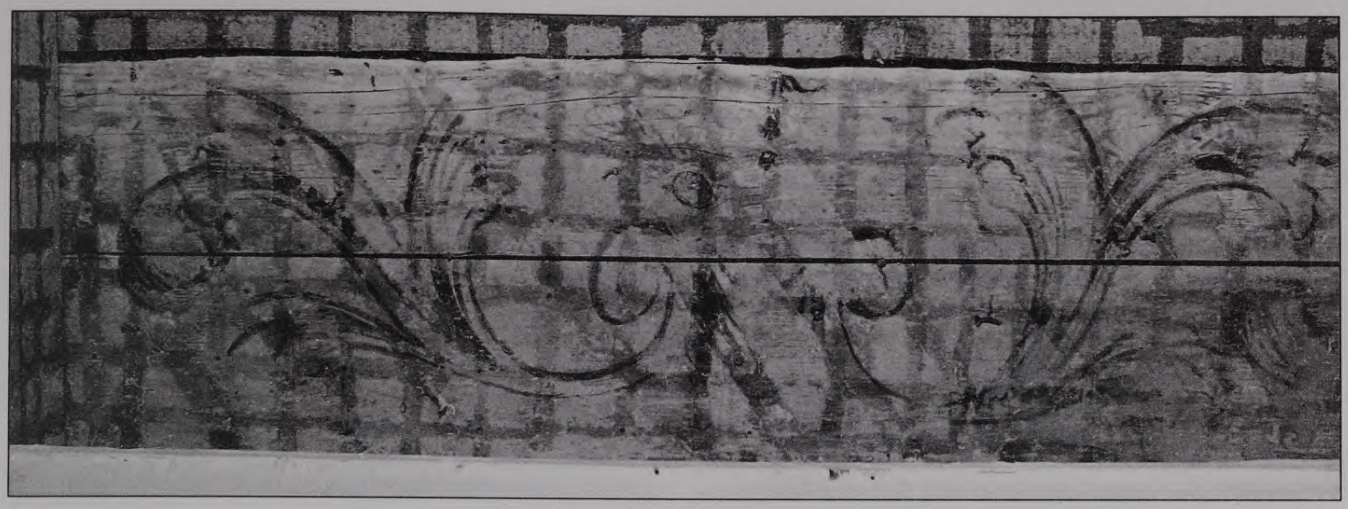

Loga ailas gleznojums Bērnu istabā (25). Foto, 1992. g.
Malerei in der Fensterlucht des Kinderzimmers (25). Foto, 1992.

Bindemittel benutzte man Leim, Terpentinöl und Kolophonium.[17]

Lange Zeit galt die Wand- und Deckenbemalung im Treppenraum (21) mit den bekannten Gestalten der Grenadiere, Landschaften, barocken Säulen und den in Wolken schwebenden Vögeln als das einzige Beispiel für den Stil von Hinsch. Vier Blockkantenwände und die Decke aus Brettern im ersten Stockwerk des Haupttreppenraumes bilden den Hintergrund für diese ausdrucksvolle Dekoration, die Hinsch geschaffen hat und die zum Glück zu keiner Zeit übermalt oder verändert wurde. Die Wände zeigen Berglandschaften mit befestigten Burgen und spitzen Kirchtürmen, die eine Kulisse von schlanken Bäumen einfaßt. An der südwestlichen Wand ist ein Feldlager mit Zelten und Soldaten dargestellt, in der Mitte bewachen zwei Grenadiere den Eingang in das einstige Schlafzimmer des Generalleutnants. Die Grenadiere fragen prächtige blau-weiß-rote Monturen und hohe Soldatenmützen mit gekröntem Monogramm des russischen Zaren Peter I. sowie die Aufschrift Гранодирской Кампенгаузень Полкь 1712 году. Das Sujet ist aus dem Leben Balthasar von Campenhausens gegriffen. Lebensretter – so werden in der Familiengeschichte legendär die beiden Grenadiere genannt. S. von Vegesack schreibt in seiner belletristischen Monographie "Vorfahren und Nachkommen", daß besagte Grenadiere 1709 auf dem Schlachtfeld bei Poltau, wo er als Trabant von Karl XII. gekämpft hatte, B. von Campenhausen das Leben gerettet haben.[18] Eine andere Version führt H. von Campenhausen in der Biographie des Generalleutnants an.[19] Auch er erzählt die Familiensage, nach der die Grenadiere in einer nicht näher genannten Schlacht dem Generalleutnant das Leben gerettet haben sollen, vermerkt jedoch, daß die Erzählung jeder dokumentarischen Grundlage entbehrt: "Sicher jedoch aber gedachte Balthasar Campenhausen zeitlebens in Dankbarkeit auch der langen Marschjahre in seiner Oberstzeit; denn er hat jene Bilder seiner Grenadiere aufrichten lassen, als jene Zeit längst – längst verklungen war." Aber vielleicht wollte der Bauherr die bedeutendste Zeit seines Lebens verewigen lassen, als er 1712 dem Aufruf Peter I. folgend, in die russische Armee eintrat, den Rang eines Obersten erhielt und sein Grenadierregiment gründete.

Die Grenadiere bewachen die Zimmertür ihres Obersten bis zum heutigen Tag: links ein Soldat, rechts vermutlich Peter I. selbst. Vielleicht wollte der Generalleutnant es selbst so sehen, womöglich aber hat der Künstler sich einen Spaß erlaubt: das Gesicht des Grenadiers weist die Gesichtszüge Peter I. auf, wofür Hinsch Kupferstiche benutzt hat. Die Türen in den übrigen drei Wänden sind von gemalten hellgrauen gewundenen Säulenpaaren eingefaßt.

Die Darstellung von Figuren auf dem Hintergrund einer Landschaft ist in der Monumentalkunst des 18. Jh. nichts Ungewöhnliches, doch die Gestalten von Grenadieren sind in der dekorativen Kunst sehr selten anzutreffen. Die ersten Beispiele stammen von Graphiken, Titelblättern der Bücher und Vignetten. Ähnliche Figuren, wie die Grenadiere in Orellen, finden sich im Gut Smedbyn in Värmland in Schweden als Wachposten auf der gemalten Tür in der Vorhalle. In der Forschung über dekorative Malerei in Skandinavien sind diese 1764 auf dem Gut des Bengt von Echstedt geschaffenen Figuren als Unikat bezeichnet.[20] Ein weiteres Beispiel aus dem Schloß Sandemar in Schweden zeigt in der Vorhalle eine Wandbemalung aus dem Jahre 1719 mit Jägergestalten in natürlicher Größe auf dem Hintergrund eines Waldes.[21] In demselben Raum auf dem Treppenabsatz, hält ein gemalter Husar Wache, wobei es den Anschein erweckt, als ob er sich gegen die Wand stützt. Die Landschaft hinter seinem Rücken versinkt in der Wandfläche in einer Vielfalt von Farben und Farbtönen, wogegen sich die Figur mit scharfen, klaren Umrissen, mit gesättigten und abstechenden Farben hervorhebt, als ob sie getrennt von der Wand wäre. Diese Maltechnik ist von den Silhouetten der Barockzeit übernommen, von "Gaukelfiguren", die aus einem Brett gesägt und sorgfältig bemalt waren, und die gewöhnlich in Schlössern und Parks aufgestellt wurden und in ganz Europa beliebt waren. Die Grenadiere aus Orellen gehören zu derselben Figurengalerie. Als Beispiele der monumental-dekorativen Malerei sind sie absolut einmalig, da sie die einzigen Gestalten dieser Art in Lettland sind, außerdem sind sie noch viel früher entstanden als die analogen Bilder in Schweden, die als Unikate bezeichnet wurden.

Neben diesem Raum liegt im ersten Stockwerk eine kleine Vorratskammer, deren Wände ebenfalls mit

Landschaften bemalt waren (von Nr. 32 zu Nr. 21); das zeigt eine Aufnahme aus dem Jahre 1949. Die Bemalung ist stellenweise erhalten geblieben, obwohl sie teilweise von dem Verputz verdeckt ist. In diesem Teil des Gebäudes – auf der nordwestlichen Seite im ersten Stockwerk – sind bis auf heute keine anderen Wandbemalungen entdeckt worden. In den Erinnerungen Hans von Campenhausens wird erwähnt, daß es im Hause noch 14 Kammern mit bemalten Wänden gegeben hätte: " ... hier in ziemlich karg beleuchteten Räumen konnte sich der gute Malermeister Hinze nach Belieben austoben. (...) hier gab es sowohl Reiter, die aus den Büchsen auf fliehende Hasen schossen, daß die Funken nur so sprühten, als auch viele andere ähnliche Landschaften und Bilder. Besonders hübsch war die Tür zur Holzkammer bemalt, die im Mantelschornstein ausgebaut war: dort war ein Diener in natürlicher Größe dargestellt, in einem schönen roten Frack mit einem Holzkorb auf dem Rücken".[22] Einzelne Bilder befanden sich sogar in Höhe des Dachbodens, über dem Raum mit dem Uhrmechanismus (44, 45): " ... auch dieser ganz dunkle Ort war bemalt – rechts an der Wand war ein Baum, darunter jagte ein Hund eine Katze und die Katze selbst war auch dargestellt – in dem Augenblick, als sie unter dem Dach hineinschlüpfte."[23] Die hölzernen Querwände mit den Bemalungen sind 1917 verlorengegangen, als die Kosaken sie herausgebrochen und verbrannt haben.

An der südöstlichen und nordöstlichen Wand im Alten Zimmer (19) wurde nach Abtragung des Verputzes eine breite Landschaft mit Bäumen, Seen, Schlössern und allegorischen Figuren freigelegt. Wie eine alte Fotoaufnahme zeigt, hatten die Räume ihr ursprüngliches Aussehen noch bis Anfang des 20. Jh. bewahrt.

Die Anordnung der gesamten Komposition erinnert an Hinsch, die Gestaltung von Details, die einzelnen Figuren, Kleidung, Farbgebung und die gröbliche Pinselführung dagegen lassen die Arbeit eines Malers aus der ersten Hälfte des 19. Jh. erkennen. Auf dem Hintergrund von weiten grünen Landschaften und des Himmels agieren hier mythologische Gestalten in phantastischer Bekleidung, die an die Erzählungen über himmlische und irdische Liebe und an die Opfer dieser Liebe erinnern.

Die Malerei des Alten Zimmers ist in die Familiengeschichte eingegangen, da dort einst eine Devise an der Wand zu lesen war: "Treue, Liebe, Einigkeit-Bringt Segen, Ruh, Zufriedenheit", die auf dem Hintergrund des Himmels von zwei fliegenden Engelsfiguren getragen wurde. Wahrscheinlich hat den didaktisch moralisierenden Ausspruch der Generalleutnant selbst gewählt und auf solche Weise eine Art von "Trauungs-Zimmer" der Familie von Campenhausen errichten lassen. Die emblematischen Malereien an der nordwestlichen Wand sind in vielen Erzählungen der Familienmitglieder erwähnt. 1931 hat Freda von Gersdorff die Aufschrift kopiert (Kat. Nr.5.52). Dieser Teil der Komposition an der Wand ist nur bruchstückhaft erhalten, da die Querwand, an der sie sich befand, später abgetragen und zur Erneuerung der nordöstlichen Wand benutzt wurde.

Die gemalte Landschaft im Alten Zimmer verdeckt auch eine später zugemauerte Türöffnung in der Mitte der südöstlichen Wand. Nachforschungen haben ergeben, daß die Bemalung an der Oberfläche um die Mitte des 19. Jh. entstanden war. Darunter hat sich an den Blockkantenwänden ein Originalwerk von Hinsch erhalten, das in der Komposition ähnlich, in der Ausführung aber viel geschickter und in der Form farbenprächtiger ist.

Nach Abtragung des Verputzes trat eine Bemalung mit gewundenen barocken Säulen an den Wänden in mehreren Räumen hervor. Neben dem Großen Zimmer (11), wo sich ursprünglich die "Kleine Kammer" befand (10), die später mit dem Nebenraum (9) vereinigt wurde, wodurch der Saal entstand, finden sich einige Elemente der ursprünglichen Ausstattung. Auf einem graurosa Hintergrund zeichnen sich neben der Fenster- und Türöffnungen feine blau-weiße gewundene Säulen ab, die von goldenen und silbernen Blumengirlanden umwoben sind. Eine Säule ist in der ganzen Größe zu sehen. Sie steht auf einer vergoldeten Basis oberhalb der marmorierten graublauen Bodenleiste und wird von einem vergoldeten korinthischen Kapitell gekrönt. Der Sockel am unteren Teil der Wand ist himbeerfarben mit grauer Marmoräderung. Wie in anderen Räumen, so waren auch hier an den Wandflächen senkrechte "Tapetenränder" eingezeichnet, obwohl ohne den Tapetendekor.

Gewundene grüne Säulen auf hellgrauem Hintergrund, die von grüngrauen einfarbigen Blüten- und Blättergirlanden umwoben waren, befanden sich einst im Kinderzimmer (25) im ersten Stockwerk des Hauses. Die Girlanden faßten die Fenster- und Türöffnungen ein. Von ihnen sind nur einzelne Reststücke erhalten, ein Teil davon sogar als einzelne Balken in den Wänden anderer Räume. Den oberen Wandrand im Kinderzimmer schließen Lambrequins im Zinnoberrot mit goldgelben Akanthusblättern, Muscheln und Bandelwerk ab, der untere Teil dagegen ist in der Höhe von 54 cm mit einem gemalten himbeerfarbenen Sockel mit prächtigen, bunten blau-weißroten "Marmorfüllungen" verziert. Die Säulen und Blumengirlanden sind später sorgfältig übermalt worden, früher waren die Säulen hell gelbgrün, die Blumen und Blätter vielfarbig.

Die barocken Säulen stützten einst auch die Wände im sogenannten Schlafzimmer der Eltern (28). Hier war der Dekor wirklich prachtvoll. Auf einem olivgrünen Hintergrund reihten sich weißgemalte gewundene Säulen auf vergoldeten Sockeln, die auch die Fenster- und Türöffnungen einfaßten. Die Säulen waren von vergoldeten Kapitellen gekrönt und von goldenen und silbernen Blumengirlanden umwoben, die von grünbraunen Halmen und Blättern durchzogen waren. Den oberen Rand der Wände schlossen kleine dunkelgrüne Lambrequins und dunkelrote Draperien mit Fransen und Troddeln ab, der untere Teil war dagegen in einer Höhe von 62 cm in der Art eines hellbraunen Sockels gemalt. Im 19. Jh. wurden die Säulen übermalt, die Wände wurden eichengrün angestrichen, aber die Draperien mit grober Pinselführung und dicker Farbe "erneuert". Später, beim Umbau der Räume, wurde die nordwestliche Wand und ein Teil der nordöstlichen Wand abgetragen, die grün angestrichenen Blockkanten jedoch für die Erneuerung anderer Wände verwendet.

In den Bestellungslisten von Hinsch ist unter den Farben echtes Blattgold und -silber zu finden sowie Päckchen mit Gold- und Silberersatz.[24] Eine größere Bestellung ist 1755 aufgegeben worden. Vermutlich wurde

gerade in jener Zeit die Wandgestaltung im Schlafzimmer der Eltern unternommen, in dem ziemlich viele Details auf goldenem und silbernem Hintergrund gemalt waren.

Für die erwähnte Innenausstattung sind nicht nur barocke Säulen charakteristisch, die von Hinsch gern bevorzugt wurden. Hier sind überall auch die Tapetenschablonen von Dupre verwendet worden, am meisten die "Krantsform", wie im Verzeichnis des Generalleutnants die Lambrequins bezeichnet sind.

Im Zimmer der Gouvernante sind glücklicherweise drei der ursprünglichen Wände erhalten, an denen eine Komposition des Tapetenmusters freigelegt wurde. Auf einem braungelben tabakfarbenen Hintergrund ist mit grünbraunem Umber das Muster und die Schattenpartien aufgetragen; darüber sind mit gräulicher Farbe gleich dem leichten Schillern des Damasts, große dekorative Blumen und Blätter angedeutet. Alle freien Flächen füllt ein winziges Treillagemuster aus. Quer über die Wandflächen verlaufen blaugraue, mit einem silbernen Ornament bedruckte "Tressen", die die Fläche in senkrechte Streifen unterteilen. Den oberen Rand der Wand schließt ein Streifen barocker Lambrequins mit silbernem Akanthus– und Bandelwerkornament ab, den unteren Teil bekleidet ein hoher grau angestrichener Sockel, der von der Tapete durch eine gemalte Profilleiste getrennt wird. Die Füllungen des Sockels tragen ein buntes grau, weiß und bräunlichrosa marmoriertes Muster. Dieses Tapetenmuster bedeckt vollständig auch die tiefen Fensteröffnungen.

Von all diesen barockartigen Dekorationen der Innenausstattung unterscheidet sich ein Raum im Erdgeschoß – die "Gäste-Kammer" (9). Die Wandflächen sind lindgrün gestrichen und in senkrechte Panneaus unterteilt, die mit gemalten Profilleisten und plastischen Rocaille- und Blumengruppen versehen sind. Mit leichten und zierlichen Pinselstrichen, sind auf die Flächen Pastoralen mit Hirten und Gärtnerinnen, Hunden, Schafen und Störchen gemalt. Die Malerei ist einfarbig, ausgeführt in einem grünen Ton im Grisaille-Verfahren, nur die 3 cm breiten goldenen Streifen zwischen den Panneaus betonen die senkrechte Unterteilung in "Tapetenstreifen". Bis heute haben sich nur einige bemalte Wandflächen erhalten, die übrigen wurden als Baumaterial in anderen Räumen benutzt; einige sind nur auf alten Fotos zu sehen.

Auch das hat sich als eine Arbeit von Hinsch erwiesen. Es wäre wahrscheinlich ein Geheimnis geblieben, gäbe es nicht einige alte Aufnahmen, die heute schon verlorengegangene Kachelöfen zeigen und für deren Bemalung die Autorschaft von Hinsch 1752–1756 urkundlich belegt ist. Die Fotos zeigen figürliche Bemalung zweifacher Art – auf jeder einzelnen Kachel ist eine Bibelszene oder eine Figur dargestellt. Jede Kachel ist von einer geraden Einfassung umgeben mit Rocaillen an den Ecken. Die Pilaster sind mit Muscheln, Rocaillen und Blumengewinden geschmückt, die Profilleisten mit einer bunten marmorierten Äderung versehen. Die kobaltblaue Darstellung auf grauweißer Zinnglasur erinnert eher an eine Pinselzeichnung, bei der das Verfahren bekannt und die Hand eingeübt ist. Die gefundenen Reststücke der Kacheln lassen vermuten, daß

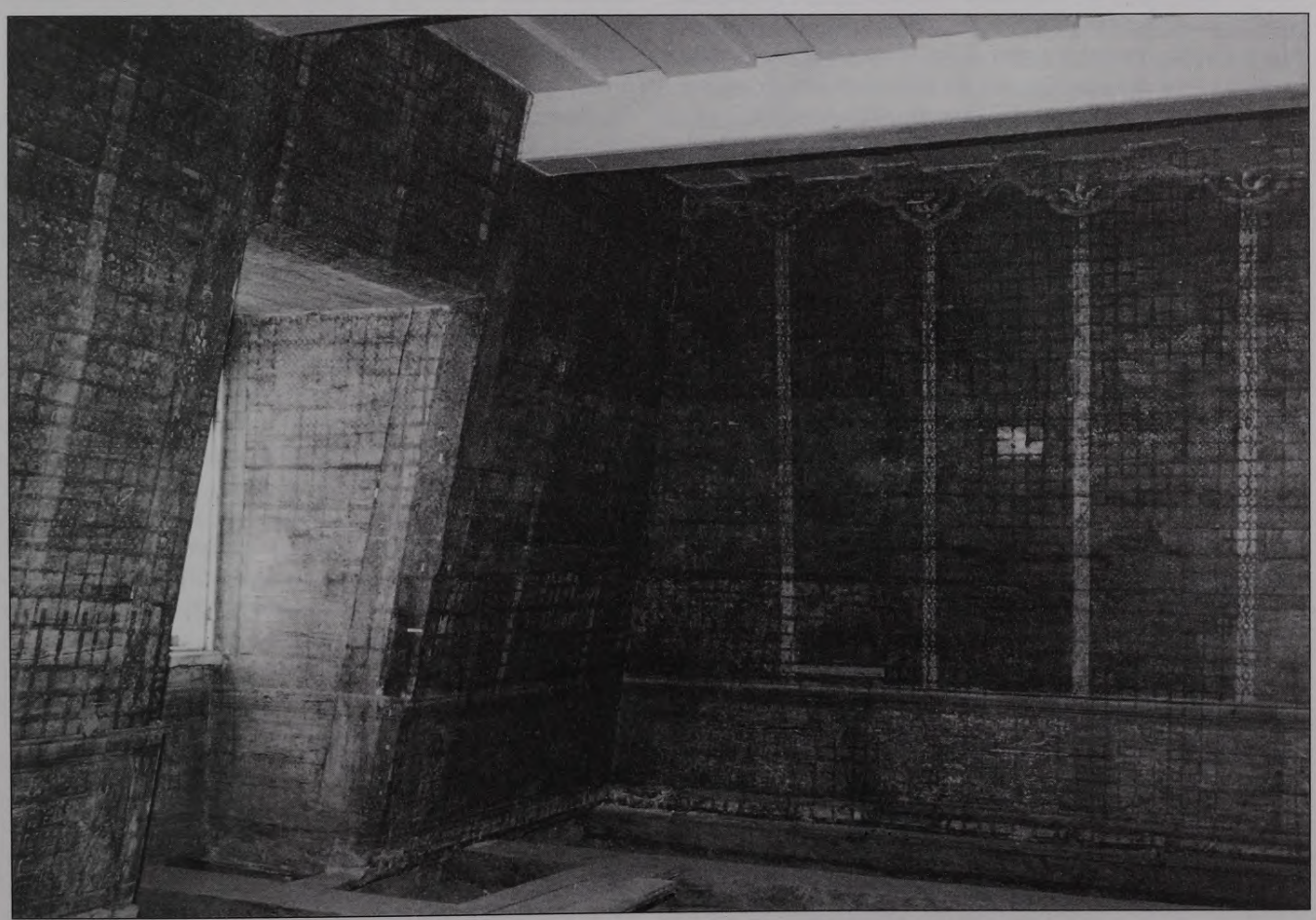

Sienas gleznojums Guvernantes istabā (26). Foto, 1998. g. Kat. 5. 68.
Wandmalerei im Zimmer der Gouvernante (26). Foto, 1998. Kat. 5. 68.

für die Bemalung schon fertige graphische Muster oder eigens für diese Zwecke angefertige Schablonen verwendet wurden. Eine Figur auf den Kacheln – ein Hirte mit dem Stock in der Hand, der leicht skizziert ist – ist auf dem grünen Rocaille-Panneau an der südwestlichen Wand in der "Gästekammer" zu sehen.

Die Stiländerung des Wanddekors scheint berechtigt zu sein, da der Meister in Orellen verschiedene schon vorhandene Vorbilder – sowohl die Schablonen von Dupre als auch die damals modernen Kupferstiche des Rokokostils – nutzte. Obwohl bekannt ist, daß im Sommer 1762 Hinsch mit seinen Gehilfen in diesem "grünen" Zimmer und zwei Nebenräumen tätig war, ist zu bezweifeln, daß die scheinbar unterschiedliche Bemalung 1762 entstanden ist. Die Entlohnung mit 5 Reichstalern wäre zu niedrig und die in Orellen verbrachte Zeit zu kurz.

Folglich muß Hinsch die Wände im Gästezimmer ein Jahr vorher gestaltet haben.

G. D. Hinsch hat mit unbändiger Freude jede freie Fläche bemalt, indem er als ein neutrales Motiv die Marmorierung benutzte. Die von ihm bevorzugte Marmorimitation bedeckt nicht nur den Sockelteil der Wände, sondern auch alle Wandflächen in der Vorhalle, im Grünen Gästezimmer (18) und in der Langen Kammer (2, 3). Marmoriert sind die hölzernen Profilleisten, Baluster der Treppe, das Treppengeländer, die Dachbalken und Fassadenelemente im Gartenpavillon – dem Teehaus.

In der Vorhalle waren die Wände mit gemalten grauen, blaurot geäderten «Marmorplatten» ausgestattet, die am oberen und unteren Rand über dem Sockel von einem breiten dunkelgrünen Streifen eingefaßt waren. Die freigelegten Flächen lassen vermuten, daß dieser Streifen um die einstigen Türöffnungen in der Vorhalle und um die später zugemauerte Türöffnung in der westlichen Wand zum früheren Alten Zimmer verlief. Der untere Teil der Wände war von einem gemalten dunklen graurot geäderten «Marmorsockel» mit graublauen Füllungen verkleidet.

Der Lagerraum («Schaffrei») (3) neben der Vorhalle ist ursprünglich viel größer gewesen, er war mit dem Raum Nr. 2 vereinigt und wurde einst die Lange Kammer genannt. Davon zeugt die durch die beiden Räume gehende Wandgestaltung – die vom Verputz befreiten moosgrünen Wände haben unten einen braun gemalten marmorierten Sockel mit ausdruckvoller Äderung in schwarzer, grauer, weißer und rosa Farbe. Beiderseits der Türöffnung zur Kleinen Kammer (10) erheben sich gerade braune "Marmorsäulen" mit vergoldeten Kapitellen, die sich auf vergoldete Basem stützen und eine rosafarbene marmorne Sockelleiste haben.

Im sogenannten Grünen Gästezimmer (18) neben dem Alten Zimmer waren die Wände olivgrün, mit einer prächtig verzierten Marmorierung in dunkelrot, rosa, dunkelgrün und weiß, der 61 cm hohe Sockel war dagegen in rosafarbener Marmorimitation ausgeführt. Die Wandflächen waren in senkrechte Streifen durch 2 cm breite vergoldete Streifen geteilt, die auch die Ränder der "Tapeten" markierten.

Sogar auf dem Dachboden waren die weiß gestrichenen Balken und Stützen mit einer graublauen und orangefarbenen Marmorierung verziert, die mit der dunklen bräunlichroten Wandfläche harmonierte.

Heute ist es leider nicht mehr möglich, alle Bestandteile

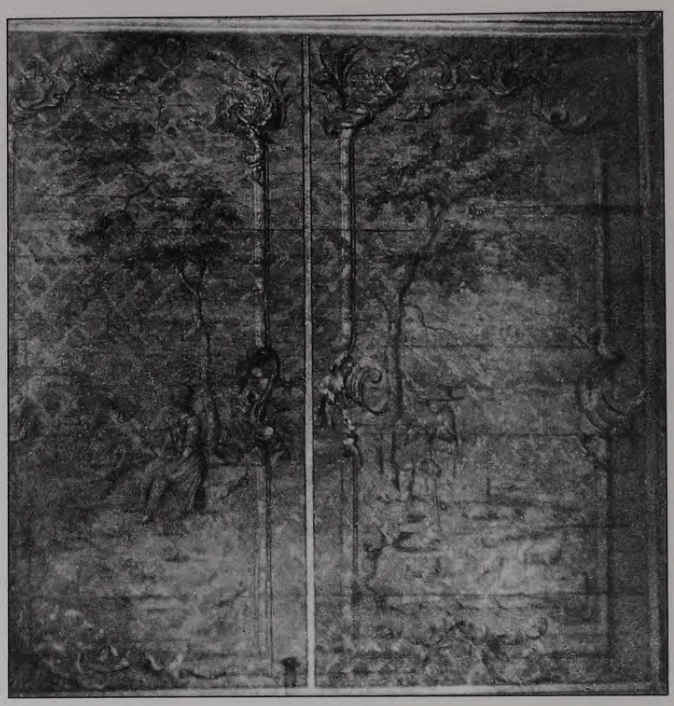

Sienas gleznojuma fragments bijušā "viesu kambari" (9). Foto, 1925. g.

Fragmente der Wandmalerei in der vormaligen Gästekammer (9). Foto, 1925.

der dekorativen Gestaltung im Herrenhaus von Orellen zu finden und zu erfassen, um eine Vorstellung von dem Anblick Mitte des 18. Jh. zu gewinnen. Das vorhandene Material zeugt aber von Farbenpracht und einer reichen Fülle des Dekors, obwohl es nur ein Bruchstück der von Hinsch gestalteten Welt darstellt.

Jeder Hausangehörige und vor allem die Gäste erfreuten sich im Garten an der Bemalung der großen Flügeltür des Teehauses. Schon von der Veranda des Hauses öffnete sich der Ausblick zum Tor, in dem wie in einem Spiegel der Lindengarten, fliegende Schwalben, das Herrenhaus mit dem Zaun und dem Tor, die figürlichen Blumenbeete, Pfaden und die Herren und Damen, die dort spazierten, erscheinen.

P. Campe beruft sich auf die 1932 von Lilli von Campenhausen gemachten Angaben und schreibt, daß die Außentür des Wohnhauses auf der Parkseite gleichfalls bemalt war.[25] Das muß ein Mißverständnis sein, da es auf den profilierten Türfüllungen nicht möglich wäre, eine Parklandschaft darzustellen. P. Campe hat jedoch mit recht erwähnt, daß es im Hause noch ein Parkprospekt gegeben hatte. In einigen Aufnahmen aus dem frühen 20. Jh. ist es zu sehen. Bemalte Leinwand, eigentlich bemalte Leinwandtapeten, befanden sich im Gang des ersten Stockwerks in Richtung des Balkons (35). Es stellt eine monumentale, aus den Kupferstichen entliehene Parklandschaft mit figürlich gestutzten Reihen von Taxusbäumen und Zypressen dar, die am Parkpavillon in der Tiefe des Prospekts ineinanderfließen. Im Vordergrund ist ein kleines Wasserbecken dargestellt, ein Springbrunnen in Form eines Schwans und eine Kugel, die vom Wasserstrahl emporgehoben wird. Daneben reicht ein Kavalier der Rokokozeit in weißen Strümpfen und weißgefiedertem Hut seine Hand einer Dame. Obwohl die Darstellung an einen gut gepflegten Park vom Typ Versailles erinnert,

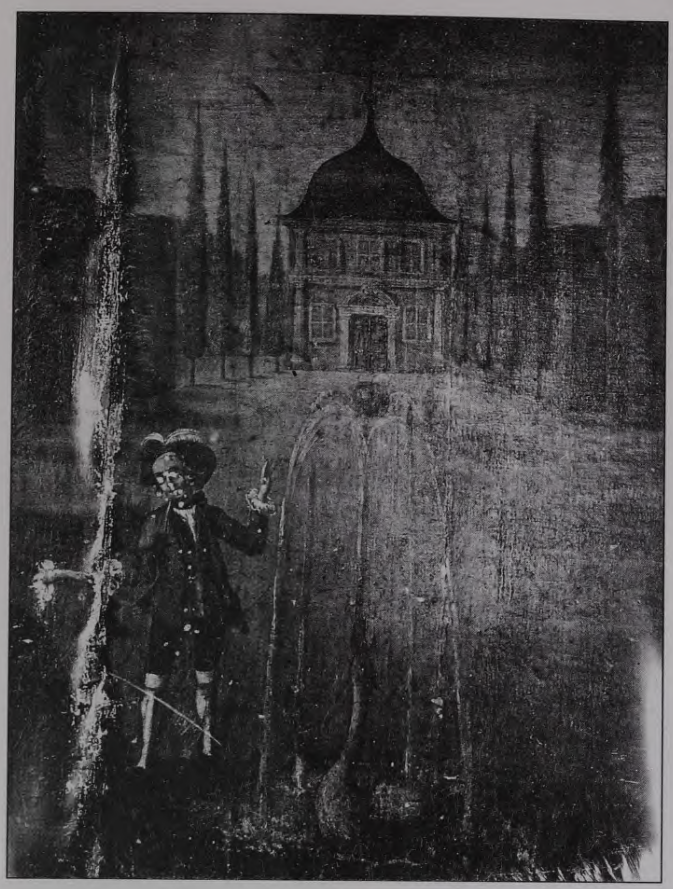

Sienas gleznojums uz audekla otrā stāva gaitenī (35). Foto, 1925. g. Kat. 5. 73.

Wandmalerei auf Leinwand im Korridor des Oberstocks (35). Foto, 1925. Kat. 5. 73.

lassen die bekannten Umrisse des Teehauses von Orellen in der Tiefe der Allee die Vermutung zu, daß es eine visionäre Darstellung des Parks von Orellen ist. Auch diese Arbeit stammt zweifelsohne von Georg Dietrich Hinsch. Hier, ebenso wie über den Köpfen der Grenadiere im Treppenraum, sind an der Decke schwebende Vögel dargestellt.

Auf der Fassade des Teehauses, in den flachen Öffnungen zu beiden Seiten der Tür standen zwei Grenadiere. Das waren auf Bretterschilden gemalte verhältnismäßig primitive Figuren. Eine Inschrift auf der Rückseite einer gemalten Figur zeigte, daß es die Arbeit eines Kunstmalers Frisch aus Wenden im Jahre 1882 gewesen war. Eine weitere Nachforschung ist nicht möglich, da die Schilde mit beiden Grenadieren in der zweiten Hälfte des 20. Jh. verlorengegangen sind und nur die Fotoaufnahmen eine Vorstellung davon geben. Bemerkenswert ist, daß in dem von Hinsch gemalten Parkprospekt die Fassade des Teehauses ohne Grenadiere dargestellt ist; in den Öffnungen neben dem Portal sind Fenster dargestellt.

Eine Fotoaufnahme aus dem frühen 20. Jh. zeigt die Torbemalung des Teehauses einwandfrei erhalten, nicht von Regen und Schnee angegriffen. Beim aufmerksamen Hinsehen fällt auf, daß die Bemalung sich nicht auf den Türflügeln befindet, sondern auf einem großen Panneau, das die Türöffnung verdeckt und wahrscheinlich nicht zum Öffnen vorgesehen war. Das Panneau ist, gleich den Schilden mit den Grenadiersfiguren, aus senkrechten, dicht gefugten Brettern angefertigt (mit einer Breite von 25–30 cm), und ihre Bemalung stellt das alte verblichene und abgeblätterte Original wieder her. Wahrscheinlich war das Panneau 1882 gleichzeitig mit den Grenadiersfiguren in Auftrag gegeben. Das Panneau war oberhalb der alten Türflügel befestigt, indem man an die Stelle der Seitenpilaster profilierte Rahmen aufsetzte.

Das Panneau hat sich nicht bis in unsere Zeit erhalten. 1974, als die Restaurierungsarbeiten der Wandbemalung im Treppenraum des Wohnhauses aufgenommen wurden, befand sich die alte Tür des Teehauses noch an ihrer Stelle, obwohl sie stark beschädigt war. Später wurde sie ins Schloßmuseum Ruhental gebracht, wo die Konservierung durchgeführt wurde.

Über den Schöpfer dieser Scheinwelt – den Malermeister Georg Dietrich Hinsch gibt es wenig Information. G. D. Hinsch wurde am 24. Juni 1746 in der St. Jakobs Kirche zu Riga mit der Rigenserin Anna Helene Stolz (1722–1792) getraut.[26] Sie hatten 6 Söhne und 2 Töchter.[27] Bürger der Stadt Lemsal wurde Hinsch am 26. September 1758.[28] Zwei seiner Söhne – Johann Friedrich (1748–1798) und Johann Ernst (1752–1818) nahmen den Beruf ihres Vaters an und wurden Malermeister. 1755 hat G. D. Hinsch mit den Söhnen einen Auftrag in der Kirche von Allendorf angenommen, dies ist seine letzte überlieferte Arbeit.[29]

Der Meister ist vor 1782 gestorben, da in dem Bürgerregister der Stadt Lemsal 1782 Anna Helene Hinsch schon als Witwe eingetragen ist.[30] Im Kirchenbuch von Lemsal sind 1784 Hinschs Frau, seine Söhne Johann Friedrich und Johann Ernst, sowie der Lehrling Christian Grünau, die Dienstmagd Fedota und der Knecht Jone eingetragen.[31]

Irrtümlicherweise wurden Georg Dietrich Hinsch Werke zugeschrieben, die in Wirklichkeit einer seiner Söhne ausgeführt hat.[32] Ein Malermeister kam in der Familie Hinsch auch in der nächsten Generation vor: Der Sohn von J. E. Hinsch Georg Konrad (1796–1836) wurde am 11. Januar 1819 in die Malerzunft der Kleinen Gilde zu Riga aufgenommen.[33]

Öfen

Ein wichtiger Bestandteil des Interieurs im 18. Jh. ist die Beheizung – der Ofen. Kamine kommen in Livland vorwiegend im ausgehenden 18. Jh. in den Häusern klassizistischen Stils vor. Auch in Orellen sind nur zwei Kamine bekannt: in der Ecke des Alten Zimmers (19. Jh.?) und im Großen Zimmer, wo er erst Anfang des 20. Jh. eingebaut wurde.

Von den vielen Öfen im Herrenhaus Orellen sind nur zwei erhalten. Sie gehören zu den einfachsten ihrer Art im 18. Jh., gesetzt aus gepreßten reliefartigen Kacheln, mit Glasur überzogen oder nur bemalt oder mit Ruß angestrichen waren. Mit schwarzer Glasur überzogene Kacheln mit schmalen weißen Streifen dazwischen prägen den Typ des Ofens, der als beliebter Bestandteil der Innenausstattung der Barockzeit schon im 17. Jh. erscheint.

Der Ofen mit dem Sternenmotiv, der auch "Ordenssternofen" genannt wird, befindet sich im Saal, der beim Umbau von 1951/63 durch die Vereinigung der Räume Nr. 10 und Nr. 11 eingerichtet wurde. Öfen dieses Typs, die sich durch Form und Ausmaße unterscheiden, sind in den Aufnahmen des frühen 20. Jh. in den Räumen Nr. 10 und Nr. 5

zu sehen. Der oberste Teil des Ofens im Raum Nr. 9 war mit einem geknickten Fronton verziert. Wahrscheinlich gleicht es dem Ofengiebel aus dem Herrenhaus Autzem, mit einem geschickt ausgearbeiteten Rokoko-Dekor (zur Zeit RPM).

Die Kacheln mit reliefartigem Ordensstern kommen in Livland in der 2. Hälfte des 18. Jh. vor, in der Zeit, als Spätbarock und Rokoko zum Klassizismus übergehen. In Orellen wurden die Kacheln mit der vierkantigen Säule für die Bearbeitung der Kanten benutzt, es kamen damals aber auch Kacheln anderer Art vor – mit runden Säulen. Öfen dieses Typs findet man auch in Kurland (Gut Medsen).

Die Aufnahmen aus den 30er Jahren des 20. Jh. zeigen im Raum Nr. 2 einen schwarzen Ofen mit barocken Kacheln, der sich leider nicht erhalten hat. Diese Kacheln gehören zum Typ, der im 18. Jh. sowohl in Livland, als auch in Kurland verbreitet war (Gut Mojahn, Pastorat Serben).

Bereits der Generalleutnant hatte die schwarzen Öfen in seinen Notizen erwähnt. Im Kalender des Jahres 1750 trug er eine Notiz über die Arbeit des Töpfermeisters Ernst Daniel Christmann aus Lemsal ein, der bis zum 12. Oktober in Orellen gearbeitet hatte. Christmanns Name erscheint auch 1755 in den Notizen. Die Anmerkungen am Ende des Kalenders, in denen zwei schwarze Öfen erwähnt sind, lassen Genaueres über die von diesem Meister gekachelten Öfen erfahren. Der eine Ofen war nicht groß und befand sich in einer Kammer des ersten Stockwerks (er hat 8 Reichstaler gekostet), die Kosten für den zweiten Ofen betrugen 12 Taler.[34]

Die schwarzen Öfen waren die einfachsten und billigsten von allen glasierten und plastisch verzierten Öfen. Die Kosten – insgesamt 25 Reichstaler – zeigen, daß zum Typ der schwarzen Öfen auch zwei Öfen gehörten, die der Töpfermeister Johann Braunschweig[35] aus Lemsal 1757 umgebaut hat. Im August 1774 sind in Orellen noch zwei weitere mit schwarzer Glasur überzogene Kachelöfen gesetzt worden; der eine befand sich im Großen Haus, der andere in der Herberge. Am 29. Mai 1777 sind 1700 Backsteine für die Ofensetzung in der Großen Kammer und der Langen Kammer zugeteilt worden; der letztere gehörte wahrscheinlich zum schwarz überzogenen Typ mit barocker Füllung. In dieselbe Zeit gehören Überreste von schwarz glasierten Ofenkacheln mit reliefartigem Rokoko-Dekor, die auf dem Gutshof gefunden wurden. Sicherlich gehörte zu diesem Typ der schwarzen Kachelöfen der Großteil aller Öfen im Herrenhaus Orellen.[36]

Einen anderen Typ vertritt der Ofen mit eirunder Kachelumrahmung. Während des Umbaus 1951/1963 wurde ein solcher Ofen in der gegenüberliegenden Ecke des Schulsaals gesetzt (früher Raum Nr. 10) an der Stelle, wo die früheren Aufnahmen den schwarzen Ofen mit dem Sternenmotiv zeigen. Wann der Ofen gesetzt wurde und inwieweit er mit Orellen in Verbindung steht, ist nicht festzustellen, da er in den älteren Aufnahmen nicht zu sehen ist. Öfen dieses prägnant klassizistischen Typs – mit einer Perlenkette in Umrahmung und dem Flechtmotiv in den Eckkacheln – kommen in Livland später, Ende des 18. Jh. vor und waren längere Zeit üblich. Der Typ der Kacheln wurde auch in den Bauernhäusern verwendet und noch in der zweiten Hälfte des 19. Jh. hergestellt. Am Ofen von Orellen sind die Kacheln nicht glasiert, sondern schwarz gefärbt und mit Ölfirnis überzogen.

Erst in der Endzeit des Barocks, Mitte des 18. Jh., erscheinen in Livland die weiß glasierten Kachelöfen. Für diese Öfen wurden manchmal schon vorhandene Reliefttypen benutzt, nur anstatt der schwarzen Glasur wurde die weiße verwendet. In der Regel wurde auch der Dekor geändert. Um diese Zeit kommen die Kacheln des Rokoko-Stils vor, und im Gesamtbild des Ofens kommt der Bekrönung – Kuppeln, Giebel, oft auch Wappen – eine größere Bedeutung zu. Die weißen Öfen aus dem letzten

Krāsns Meitu istabā (2). Foto, 1929. g. Kat. 5. 57.
Ofen im Mädchenzimmer (2). Foto, 1929. Kat. 5. 57.

Viertel des 18. Jh. haben sich überwiegend in Kurland erhalten (z. B., in den Herrenhäusern Popen und Pussen). Im Saal des Herrenhauses Appricken (Kurland) befand sich vor dem zweiten Weltkrieg ein Ofen, dessen plastischen weißglasierten Kacheln von einem gemalten Wappen im Giebel ergänzt waren (40er Jahre des 18. Jh.).

Aus den Erinnerungen H. von Campenhausens geht hervor, daß es in Orellen auch zwei große Kacheln mit dem Wappen von Campenhausen und dem von Straelborn gegeben hat, die in den neuen Kamin im Familienzimmer eingesetzt wurden. Eine bemalte Kachel mit einem Bibelmotiv befand sich in dem Sturz der Ofennische im Zimmer der Gouvernante, wo ein mit weiß glasierter Ofen gesetzt war (26). Das Bild auf der Kachel stellte Christus und Maria Magdalena dar, als sie seine Füße mit ihrem Haar trocknet, also ein Sinnbild der christlichen Demut und der Sündenvergebung.[37] Das Motiv war keineswegs zufällig gewählt, wahrscheinlich hat der

Generalleutnant selbst mit dem Gedanken gespielt, die zur Andacht anregenden Bilder in die Innenausstattung einzubeziehen. Vermutlich ist gerade dieser Ofen gemeint, als er im Kalender des Jahres 1750 notierte: "ein ganz weißer Ofen, genauso wie in meinem Schlafzimmer, – mit einer großen bemalten Kachel – 16 Reichstaler".[38] Aus der Notiz geht hervor, daß es zwei weiße Öfen gegeben hatte – den einen im Schlafzimmer des Generalleutnants (Raum Nr. 30) und einen zweiten, der nach dem Muster des ersten angefertigt wurde. Der zweite Ofen könnte sich im schon erwähnten Raum Nr. 26 im zweiten Stockwerk befunden haben. Die Kosten für diesen Ofen betrugen auch 16 Reichstaler, der gleiche Betrag wurde für ganz bemalte Öfen bezahlt. Die Aufnahmen zeigen keinen der weißen Öfen, einzelne erhaltene Kacheln (bzw. Reststücke) weisen einen reliefartigen Dekor des Spätbarock auf.

Im 18. Jh. ist der prunkvollste Ofentyp mit der kobaltblauen Bemalung verbunden; die Verbreitung dieses Typs ist in Livland seit dem zweiten Viertel des 18. Jh. zu vermerken. Im Archiv findet man Hinweise, daß Hinsch in Orellen mindestens 5 Öfen bemalt hat, von denen leider nur kleine Reststücke übriggeblieben sind. Die Aufnahmen zeigen nur einen unbeschädigten Ofen im Raum Nr. 8, nach dem 1762 von H. J. von Campenhausen aufgestellten Plan in der "hinter Gast Kammer", die Anfang des 20. Jh. von Lilli von Campenhausen als Schreibzimmer benutzt wurde. Die Form des Ofens war äußerst schlicht. Aus der Fotoaufnahme ist ersichtlich, daß die Zusammensetzung nicht die ursprüngliche war, auch fehlen die im 18. Jh. üblichen Klammern mit dekorativen Messingplatten an den Ofenkanten. H. von Campenhausen schreibt treffend: "ich möchte glauben, daß dieser Ofen später gesetzt ist – aus den restlichen, noch brauchbaren Kacheln"[39]. Ebenso ist zu erwägen, ob das Motiv an den Kanten des Ofens – eine von Rankenwerk umwobene schlanke Pyramide – ursprünglich umgekehrt gesetzt war. Die Bemalung der Kacheln in den Kartuschen mit dem Rocailledekor ist vielfältig und kompliziert, auch wenn die Motive sich wiederholen (jedes Motiv wiederholt sich durchschnittlich zweimal). Als Muster für die Kachelbemalung sind vermutlich die damals üblichen Kupferstiche benutzt worden. Der Themenkreis ist recht breit. Es gibt einige Sinnbilder – Fortuna auf der Kugel, Flora oder Ceres, eine Frau mit dem Spiegel, die nach der Vorstellung des Autors die Hoffart versinnbildlicht, und der Mann, der sich in einen Baum verwandelt, ist Cyparissus aus einem Mythos der Antike. Die anderen Gestalten stammen aus dem üblichen Themenkreis des 18. Jh. – der Kavalier mit dem Säbel, die Dame mit dem Vogel, der Jäger mit dem Horn, der Bauer mit der Sense oder mit Ähren. Ein – wahrscheinlich polnischer – Krieger in malerischer Bekleidung mit einer langen Axt in der Hand gehört zu den Gestalten, die oft den Hintergrund in den Werken der sakralen Malerei der Barockzeit schmückten.

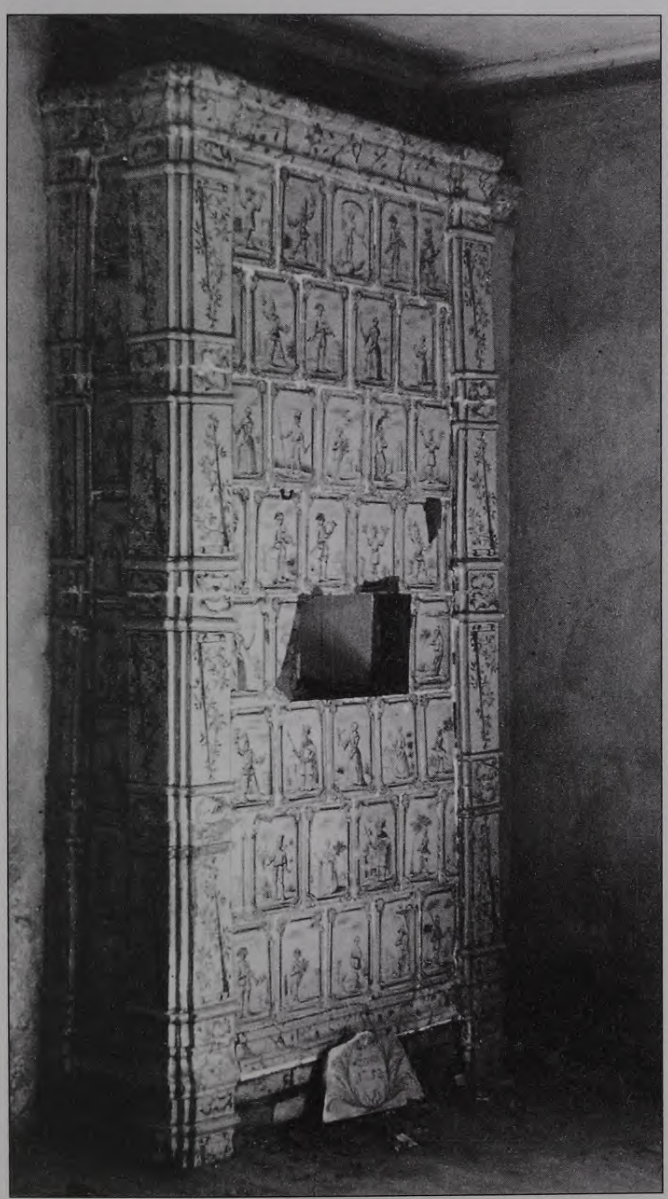

Apgleznota krāsns telpā Nr. 8. Foto, 1949. g. Kat. 5. 48.
Bemalter Ofen im Raum Nr. 8. Foto, 1949. Kat. 5. 48.

Der erste Ofen, den Hinsch 1750 in Orellen bemalt hat, wurde mit biblischen Motiven geschmückt; der Generalleutnant erwähnt, daß dieser Ofen in seiner "oberen Kammer" gesetzt war.[40] Später wurde der Ofen abgetragen und die Kacheln auf dem Dachboden gelagert. Erst Anfang des 20. Jh., als das Herrenhaus renoviert wurde und in der Ecke des Familienzimmers ein Kamin gesetzt wurde, wurden für seinen oberen Teil Stücke dieses Ofens verwendet. 16 Kacheln zeigen Motive des Alten und des Neuen Testaments: Christus auf dem Ölberg, Christi Geißelung im Kerker, Golgatha, Christi Auferstehung, Christi Taufe, das Heilige Abendmahl, David im Kampf mit Goliath, Tobias und der Engel, Verkündigung Mariae u.a. Jede Kachel ist von einer schmalen dekorativen Umrahmung eingefaßt, die an den Ecken Rocaille-Kartuschen hat. Jeweils unten in der Mitte steht der entsprechende Bibelvers. Die Malereien sind realistisch und mehr detailliert als sonst üblich auf Kacheln mit biblischen Motiven oder Delfter Fliesen. Es ist nicht bekannt, ob die für den Kamin verwendeten Kacheln von der Einfassung der Nische mit dem trapezartigen Gesims in der Überdeckung von demselben Ofen stammen. Es ist nicht zu leugnen, daß Nischen und Giebel zum dekorativen Aussehen der Öfen wesentlich beigetragen haben. 1949 befand sich in Orellen das Bruchstück eines unbekannten Ofens, das auch abgebildet ist – es ist die Giebelplatte mit der gekrönten Jahreszahl 1752, von der ein kleineres Reststück gefunden worden ist.

1762 sind einem gewissen Schutzen für einen neuen

Vecās istabas (19) dienvidaustrumu siena. Foto, 1903. g. Kat. 5. 51.
Südöstliche Wand des Alten Zimmers (19). Foto, 1903. Kat. 5. 51.

Ofen im Zimmer des Gutsbeamten Knobben 18 Reichstaler bezahlt worden. Die Höhe des Betrags spricht dafür, daß auch jener Ofen bemalt gewesen ist.[41]

Möbel und Kunstgegenstände im Interieur des Herrenhauses

Die Möblierung und Kunstgegenstände im Herrenhaus Orellen, wie sie von den Fotoaufnahmen und Inventarverzeichnissen aus der jüngsten Zeit bekannt sind, stellen nur spärliche Reste der ursprünglichen historischen Einrichtung dar, die zum Teil schon im 18. Jh. verlorengegangen ist. Jedoch fügten sich auch alle späteren Gegenstände, die angeschafft wurden, ganz natürlich in das Gesamtbild des Hauses ein; die Einrichtung wurde auch von der Anmaßung des Historismus verschont, die vielen Herrenhäusern in Livland und Kurland zum Verhängnis wurde.

Die früheste bekannte Inventarliste stammt aus dem Jahre 1797, als das Gut an Karl Friedrich von Brümmer verpachtet wurde.[42] Zu jener Zeit war das Inventar noch sehr bescheiden. Einerseits wäre das auf den Einfluß des Pietismus zurückzuführen, der die Lebensgewohnheiten der Familie von Campenhausen bestimmte, andererseits hat der neue Vizegouverneur von Livland Balthasar von Campenhausen wahrscheinlich einen Teil der Möbel in seine neue Rezidenz auf Ösel mitgenommen.

Auf der Inventarliste gleich hinter den eingebauten Wandschränken, von denen zwei im Eßzimmer (19?) und 5 im Großen Vorhaus (1) und im Langen Vorhaus (16) waren, stehen "zwei alte Schränke mit Holzschnitzereien". Wahrscheinlich sind das Schränke, die auf den Fotos aus dem frühen 20. Jh. zu sehen sind (damals im Alten Zimmer) und noch heutzutage zum Eigentum der Familie in Deutschland gehören. Ein Schrank, der im letzten Viertel des 17. Jh. angefertigt wurde, weist die charakteristischen Formen des holländischen Barock auf. Die einwandfreien Proportionen, schlichte, aber gut ausgearbeitete Details sowie einige Elemente, die für die heimische Möbeltischlerei nicht eigentümlich waren (die gedrechselten schwarzen Halbkugeln an den Ecken der Füllung, die Verwendung von Flammenleisten im Gesims), lassen die Vermutung zu, daß der Schrank im Ausland angeschafft worden war.

Ein anderer Schrank gehört zum sogenannten Hamburger Typ, dessen Blütezeit um 1700 war, prunkvolle, reichlich mit Holzschnitzereien verzierte Art der Möbel, wofür Nußbaum und ein plastischer Dekor verwendet wird. Der Schrank ist vermutlich in Riga angefertigt worden. Die Intarsien (Rosetten in Form einer Wucherblume) in der Türfüllung deuten die Richtung an, in welche der Möbeldekor sich im 18. Jh. weiter entwickelte, und läßt gleichzeitig die Datierung auf eine spätere Zeit verschieben, d. h. der Schrank ist im ersten Jahrzehnt des 18. Jh. angefertigt. Die Glaubensallegorie in der Mitte des Gesimses ist kein besonderes, auf die Religiösitat der Familie von Campenhausen hinweisendes Merkmal, – die Schränke des Hamburger sowie des Danziger Typs mit allegorischen Reliefs, am meisten mit Sittenallegorien,

gehörten zur "Massenware". Der Käufer hatte nur die Freiheit der Auswahl.

Von den großen Möbelstücken stehen auf der Liste noch die Truhen, auch Kasten genannt, die zur Aufbewahrung der Wäsche vorgesehen waren, sowie ein weißgestrichener Schreibschrank – der «Contoir».[43]

Auf der Bestandliste ist ein grüngestrichener Schrank erwähnt, in dem sich die für das 18. Jh. charakteristische Farbgebung widerspiegelt, sowie der Wunsch, die Möbelstücke in die Polychromie der Innenausstattung einzubeziehen. Das ist auch an anderen Möbelstücken in Orellen zu sehen: ein grau gestrichener aufklappbarer Tisch, ein eirunder rotbraun gestrichener Tisch, zwei grüne Gueridons.[44] Wahrscheinlich ist ein Teil dieser Gegenstände auch bemalt gewesen. Vermutlich ist der in der Liste angeführte ovale rotbraune Tisch derselbe bemalte englische Teetisch, der noch heute zum Eigentum der Familie von Campenhausen gehört und vermutlich von Hinsch stammt.

1797 hat es im Hause ziemlich viele Tische gegeben, darunter auch drei eichene Eßtische. Vielleicht ist einer von diesen Tischen der gleiche, der in einer Aufnahme aus dem frühen 20. Jh. zu sehen ist – ein Tisch mit großen gedrechselten kugelförmigen Tischbeinen. Dieser Tisch im Stil des holländischen Barock war in Lettland noch in der ersten Hälfte des 18. Jh. beliebt. Die Datierung dieses Tisches läßt sich somit mit der ersten Möblierungsperiode des Herrenhauses Orellen, um 1730, ansetzen. Zum Familieneigentum nach wie vor gehört ein achteckiger Tisch

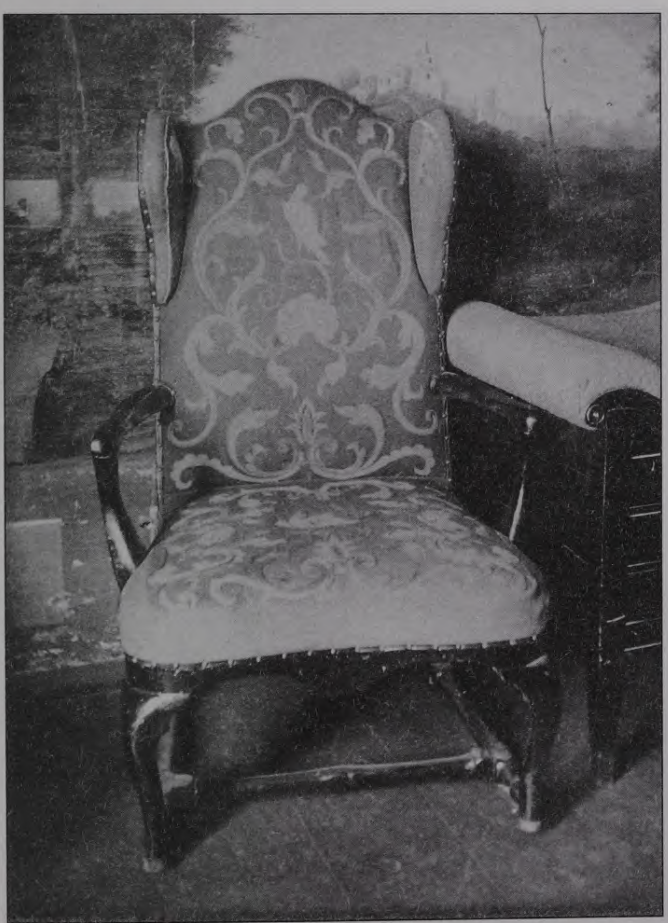

Krēsls ar "ausīm" Vecajā istabā. Rīga, K. Klaus, 1752. g. Foto, 20. gs. sāk. Kat. 6. 8.

Lehnstuhl mit "Ohren" im Alten Zimmer. Riga, K. Klaus, 1752. Foto, Anfang 20. Jh. Kat. 6. 8.

ähnlichen Stils, dessen Profilkante und die Form der Beine ihn in das frühe 18. Jh. datieren läßt. In die Tischplatte ist eine Schieferplatte eingelegt, die von einem hölzernen Rand mit dekorativen Intarsien aus mehreren Holzarten eingefaßt ist.

1797 gab es im Hause 11 mit grünem Plüsch bezogene Stühle, drei davon hatten Armlehnen. Vermutlich sind das die Reststücke aus dem Möbelsatz, über dessen Anfertigung am 28. Januar 1756 der Generalleutnant sich mit dem Rigaer Meister Karl Klau geeinigt hatte. Damals wurden 18 einfache Stühle und 4 Stühle mit Armlehnen bestellt, und der Meister hat sich verpflichtet, den Auftrag bis zum 12. März für 26 Reichstaler auszuführen. Schon am 17. Februar 1752 hatte derselbe Meister einen Auftrag über die Anfertigung von 2 Sesseln mit Armlehnen erhalten.[45] Den stilistischen Merkmalen nach könnte zu Klau's Werk der hohe Sessel mit "Ohren" gehören, der mit einer Stickarbeit bezogen ist und den eine Aufnahme aus dem Anfang des 20. Jh. zeigt, sowie ein Stuhl, der damals mit Leder bezogen war. Die Sessel gehören zu dem sogenanten Typ der "Queen-Anne", doch sie waren in ganz Europa beliebt. Zwei Sessel dieser Art haben sich bis heute erhalten.

Im Inventarverzeichnis von 1797 werden noch zwei große Sessel angeführt, die mit vergoldetem Leder und Juchtenleder bezogen waren. Einer von ihnen ist vermutlich auf dem Foto des Alten Zimmers zu sehen – in ihm sitzt Emmy von Campenhausen. Die barocke Form der Armlehnen weist auf das erste Drittel des 18. Jh. hin.

Die Aufnahmen zeigen, daß unter den Sitzmöbeln auch einige Sessel des französischen Rokoko gewesen sind, leider ist es schwierig zu unterscheiden, ob sie aus dem 18. Jh. oder aus der Periode des Neurokoko aus der 2. Hälfte des 19. Jh. stammen. In der Liste von 1797 sind noch "10 Stück alte Stühle von verschiedener Sorte" erwähnt. Im Verzeichnis aus dem Jahre 1939 wird "eine Kommode, geschweifte Barockform", angeführt, die wahrscheinlich einen Gegenstand aus der Mitte des 18. Jh. bezeichnet. Auf dieselbe Zeit wird eine englische Standuhr datiert, die sich im Alten Zimmer befand und 1945 in Moorfeld im Warthegau verlorengegangen ist.

In der Zeit des Senators Balthasar von Campenhausen und seines Sohnes Hermann Johann von Campenhausen erscheinen in Orellen klassizistische Mahagoni-Möbel. Lilly von Campenhausen hatte im Oktober 1939 ein Möbelverzeichnis über die im Schloß Groß-Roop deponierten Möbelstücke aufgestellt; mehrere Gegenstände sind mit dem Vermerk – die "Aussteuer-Möbel" aus 1800 versehen: das Pult, ein Sofa mit Schubladen beiderseits, ein Eckschrank und ein Waschtisch. Ein charakteristischer Gegenstand aus dem ausgehenden 18. Jh. ist das im Verzeichnis angeführte Sofa, das auch in den Aufnahmen zu erkennen ist. In der schlichten und rationalen deutschen klassizistischen Möbelkunst war der in diesem Möbelstück verwirklichte Gedanke sehr beliebt – die Vereinigung der Funktionen von Liege und Kommode.

Im Verzeichnis von 1939 werden auch die Möbelstücke des sogenannten Jacob-Stils angeführt. Diese in Rußland und im Baltikum verbreitete Bezeichnung, in der, nicht ganz zutreffend, der Name des französischen Möbeltischlers Henry Jacob benutzt ist, bezog sich auf einfache Möbelstücke aus Mahagoni-Holz, die Details aus

gepreßtem Messing-Profilleisten und diskusförmige Elemente als Verzierung hatten. Zu diesem Möbeltyp gehört auch ein ovales Tischchen mit kleinen Bronzedetails (es ist in der Aufnahme aus dem Anfang des 20. Jh. zu sehen und gehört auch heutzutage zum Eigentum der Familie).

Wie auch in jedem anderen Gut in Livland oder Kurland war der Biedermeier-Stil in Orellen stark vertreten. Ein Tisch dieser Stilrichtung ist in der von Lilli von Campenhausen aufgestellten Liste von 1939 mit einer genauen Datierung versehen – mit 1847, bei den Stühlen steht aber ein weniger genauer Vermerk – "sehr viele größere und kleinere Stühle aus der Biedermeierzeit". Aufgelistet werden auch eine hohe Kommode aus Mahagoni-Holz, ein niedriger Eckschrank und zwei Betten aus Mahagoni, die aus dem Eigentum der Barclay de Tollys stammen.

In der 2. Hälfte des 19. Jh. kommen in Orellen auch Möbel des Historismus vor. Wenn in den früheren Aufnahmen der Innenausstattung des Herrenhauses es nur wenige solcher Möbelstücke gab, so ist dies dadurch zu erklären, daß die Witwe B. M. von Campenhausens Emmy nach 1905 in das Kleine Haus zog, wobei sie wahrscheinlich viele Möbelstücke mitgenommen hat, an die sie sich gewöhnt hatte und die zum größten Teil zu ihrer Aussteuer gehörten. Diese Gegenstände schufen in Orellen größere Vielfalt und brachten Strömungen der neuen Epoche. Das von Emmy von Campenhausen eigenhändig aufgestellte Möbelverzeichnis "Meine Aussteuer und mir geschenkte Sachen"[46] weist auf die für den Historismus charakteristische Etageren, Tische unterschiedlicher Form – Blumentische, Teetische, Tische für Handarbeit, Stickerei, Rauchen, mehrere Sofas, viele Dekorationsstücke, wie Vasen, Büsten, Lampen hin. Das alles zusammen bildete die Innenausstattung, die Hans von Campenhausen in seinen Erinnerungen als "vollgestopft mit sonderlich verflechteten Sofas, Schaukelsesseln, Teppichen, Marmorvasen, Büsten und unendlich vielen Nippsachen aus den 70er und 80er Jahren, doch trotzdem unendlich anheimelnd" beschreibt.[47] Vieles davon ist in den Aufnahmen der Innenausstattung aus dem Kleinen Haus um 1910 zu sehen.

Die interessanten Notizen am Ende der von Emmy von Campenhausen aufgestellten Liste lassen eine Datierung zu. Es ist die im Oktober 1891 verfaßte Übersicht über die Petroleumlampen, die im Herrenhaus für die Beleuchtung gebraucht wurden. Es gab insgesamt nur 14 Lampen im Haus: 2 im Vorzimmer und Korridor, je eine im Saal, Eßzimmer, Altem Zimmer, Zimmer der Gouvernante, Töchterzimmer, Mägdezimmer, noch drei Lampen in der Küche und im Zimmer für Dienstleute. Zwei Petroleumlampen befanden sich in der "kleinen Herberge"; für alle Lampen wurden täglich 5 Stofe Petroleum verbraucht.[48]

Einzelne Möbelstücke für das Herrenhaus wurden auch im frühen 20. Jh. angeschafft, wodurch die Möblierung der Räume dem Geschmack der neuen Eigentümer angepaßt wurde, z. B. wurde 1909 in Riga ein neues Büfett aus Mahagoni-Holz gekauft. In der 1919 abgefaßten Bewertung

Zāles (9, 10) austrumu puse. Foto, 20. gs. sāk. Kat. 5. 44.
Östliche Seite des Saals (9, 10). Foto, Anfang 20. Jh. Kat. 5. 44.

des gesamten Bestandes des Hofes wurden alle Möbelstücke des Herrenhauses mit insgesamt 13.150 russischen Goldrubeln bewertet.

Allem Anschein nach hat es in Orellen sehr wenig Bilder gegeben, die als Kunstgegenstände zu betrachten wären und der Ausschmückung des Raumes dienten. Wahrscheinlich ist das auf den Einfluß der Herrnhuter zurückzuführen, die ein Kunstwerk als Sinnbild des Genusses und des Luxus nicht akzeptierten. Dafür stehen am Ehrenplatz die Bildnisse der von Campenhausens selbst. Zum Glück haben sich diese Kunstwerke erhalten und sind zur Zeit Eigentum des Freiherrn Balthasar von Campenhausen.[49]

1797, als Orellen verpachtet wurde, gab es im Haus 18 Porträts und andere Bilder. Leider wurden die ersten Porträts, die zur Zeit des Generalleutnants und später seiner Witwe im Hause waren, aus Orellen und Livland bereits im

Galdiņš no kungu mājas. Krievija (?), 18. gs. b. Foto, 1998. g. Kat. 6. 11.

Tischchen aus dem Herrenhause. Rußland (?), Ende 18. Jh. Foto, 1998. Kat. 6. 11.

18. Jh. weggebracht. Als die Witwe Helene Juliane nach dem Streit um die Erbschaft eine Einigung mit ihrem Stiefsohn Johann Christoph von Campenhausen erreicht hatte, erhielt er laut Testament des Generalleutnants neben dem Original des Freiherrn-Diploms, auch die Bilder seiner Großeltern, seines Vaters und seiner Mutter. Diese Bilder hat später sein Sohn Pierce geerbt. Leider ist das weitere Schicksal der Bilder unbekannt. 1763–1765 hat Helene Juliane von Campenhausen einen Betrag für 4 Porträtkopien bezahlt, und als Gegenstück zum Bildnis ihres verstorbenen Gatten auch sich selbst porträtieren lassen. Der Autor dieser Kopien ist nicht bekannt, für die anderen Familienmitglieder hat aber der Kunstliebhaber Freiherr Woldemar Dietrich von Budberg die Kopien angefertigt, der die Tochter Johann Christophs von Campenhausen, Sophie Elisabeth geheiratet hatte. Von den Porträts hat sich nur das seines Schwiegervaters erhalten; W. D. von Budberg hat es von dem von J. Darbes gemalten Bildnis kopiert. Je ein Bildnis des Generalleutnants, auch von Budberg gemalt, befand sich im Rigaer Gymnasium und in der St. Jacobs Kirche in Riga, doch ihr heutiger Aufenthaltsort ist nicht bekannt.[50]

Zur Zeit des Senators Balthasar von Campenhausen und seiner Frau Sophie Eleonore erscheinen Originalbildnisse in Orellen. Während ihrer Preußen-Reise haben sie sich von einem Maler namens J. F. Kunckel porträtieren lassen.

Das in künstlerischer Hinsicht wertvollste Gemälde in der Ahnengalerie in Orellen schuf im Auftrag Hermann von Campenhausens Anton Graff 1803, zu der Zeit, als Graff auf dem Gipfel seines Ruhmes stand. Die Korrespondenz zur Frage über die weiteren Kopien des Originalbildnisses ist erhalten. Sie zeugt nicht nur von dem Brauch, Bildnisse kopieren zu lassen, sondern auch von dem langen und schwierigen Weg der im Ausland angefertigten Porträts und ihrer Repliken in das Baltikum. Am 14. März 1804 schrieb H. von Campenhausen an A. Graff nach Dresden und bat, die Kopie eines seiner Bildnisse sowie das Porträt des Pastors D. Reinhard an Martha von Baranoff, seine Tante väterlicherseits[51], nach Herrnhut schicken zu lassen, eine andere Kopie an den Kaufmann Barthels nach Leipzig, der sie dann weiter schicken sollte. Aus dem nächsten, undatierten Brief ist ersichtlich, daß das Originalbildnis von Campenhausens zu jener Zeit sich bei einem Herrn Graegory befunden hat, bei dem auch der Betrag für die Kosten fürs Kopieren und die Versandkosten abzuholen (20 Louisdors und 66 sächsische Taler) wären. H. von Campenhausen hat A. Graff auch gebeten, die Rahmen für die Kopien nach seiner eigenen Einsicht bestellen zu lassen. Ein dritter Brief zu derselben Frage ist im August 1804 verfaßt. H. von Campenhausen äußert seine Dankbarkeit, daß das Original gemäß seinen Anweisungen durch die Vermittlung des Handelshauses Pander in Riga an den Kammerherrn von Budberg[52] geschickt worden sei, und eine Kopie nach Herrnhut. Es gab zwar ein Mißverständnis mit einer anderen Kopie des Porträts von Campenhausens und dem Bild Reinhards. Der Autor des Briefes äußert die Bitte, falls diese Werke durch die Vermittlung der Firma Hammeldorfer noch nicht abgeschickt wären, sie abzuholen und dem Kaufmann Barthels bringen zu lassen, da sie nicht fürs Abschicken nach Livland vorgesehen waren, sondern für einen Pastor in Sachsen.[53] E. Berckenhagen erwähnt in seiner Monographie über A. Graff zwei Varianten des Bildnisses Hermann von Campenhausens, von denen eine Variante mit Recht für die Replik einer anderen angesehen wird.[54]

In der Ahnengalerie sind viele Werke der Biedermeierzeit vertreten. Christoph von Campenhausen wurde von Robert Schwede gemalt. Gute und charakteristische Malerwerke des späten Biedermeiers sind die Porträts Ernst von Campenhausens und seiner Gattin Maria, die bald nach ihrer Hochzeit von 1842 gemalt sind. Vermutlich sind es auch Werke von R. Schwede.

Der seinerzeit sehr bekannte und äußerst fruchtbare Maler Julius Siegmund aus Riga hat 1878 die Bildnisse von Balthasar Maximilian von Campenhausen und seiner Gattin Emmy angefertigt, die laut den Erinnerungen H. von Campenhausens von den Famielienangehörigen und Zeitgenossen keineswegs akzeptiert wurden.[55] In Wirklichkeit scheinen diese Bildnisse zu den am meisten gelungenen Werken Siegmunds zu gehören. Dieser Künstler hatte sich auf Anfertigung von flachen und ausdrucksleeren Kopien spezialisiert. Vermutlich sind

auch die drei Kopien der Ahnenbilder aus Orellen (Generalleutnant B. von Campenhausen, Senator B. von Campenhausen, Landrat Hermann von Campenhausen) in demselben Jahr 1878 angefertigt worden. Diese Porträts wurden 1892 der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde zu Riga übergeben (bzw. dem Dom-Museum), und 1940 an die Familie von Campenhausen zurückgegeben.[56]

1919, als wegen der Kriegsverwüstungen eine Bestandliste des Hofes aufgestellt wurde, erscheinen im Verzeichnis neben 18 Ahnenbildern (deren Gesamtwert auf 3600 russische Rubel geschätzt wird) und Kupferstichen (geschätzter Gesamtwert 1000 Rubel) nur noch zwei Bilder, jedes im Wert von 500 Rubeln. Wahrscheinlich sind damit zwei Stilleben von Jacob Samuel Beck gemeint, die auch heute noch zum Eigentum der Familie gehören. Diese Werke, die Anklänge an die moralisierend düstere Stimmung der holländischen Vanitas-Stilleben zeigen und im 17. Jh. beliebt waren, fanden wahrscheinlich mehr Toleranz in den Augen von Campenhausens, als die amüsierende und leichtfertige Kunst anderer seiner Zeitgenossen.

Mit der Erbschaft des Fürsten Ernst Magnus Barclay de Tolly, des Sohnes des berühmten Feldmarschals, der die Tochter des Eigentümers von Orellen Johann Christoph, Leokadie, geheiratet hatte, erschien im Hause auch das Bild des Feldmarschals, das wegen seiner für Orellen riesigen Ausmaße in der Bibliothek auf dem Dachboden aufbewahrt wurde, bis B. M. von Campenhausen es 1896 der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde zu Riga schenkte.

Von den kleineren Gegenständen ist in den Erinnerungen H. von Campenhausens eine französische Bronzeuhr erwähnt, wahrscheinlich ein Werk des Rokoko. Mit der schon erwähnten Erbschaft des Barclay de Tolly erscheinen in Orellen auch einzelne Gegenstände des Empire-Stils: eine Bronzeuhr, 1815 aus Paris mitgebracht, ein bronzener Leuchter sowie Teile eines Porzellanservices, das die Stadt Leipzig 1814 als Andenken an die Schlacht bei Leipzig dem Feldmarschal geschenkt hat. Nach langen geschichtlich bedingten Umwegen ist eine Tasse mit Untertasse aus diesem Service ins Museum für Rigaer Geschichte und Schiffahrt gelangt, die uns vor Augen führt, welch sonderbare Schicksale Gegenstände erleben und uns somit die Möglichkeit geben, in der Ausstellung noch ein Objekt zu zeigen, das mit der Geschichte von Campenhausens verbunden ist.

---

[1] Mit vollem Vor- und Nachnamen "Jörgen Dupre der Tapetenmacher", ist er ein einziges Mal erwähnt – als Pate der Tochter des Kutschers des Generalleutnants, des Esten Tepan, zusammen mit dem Generalleutnant selbst, dem Schneider Glaser und dem Gärtner Sperling (AFCO, 36 K, St.Petersburgischer Kalender, 1739, Eintragung am 27. November). In einer undatierten Liste, wo die "Formen", bzw. die Tapeten-Schablonen aufgelistet werden, ist dieser Handwerker nur als Tapetenmacher Jörgen genannt.

[2] AFCO, 36 K. St. Petersburgischer Kalender, 1750.

[3] LVVA (Historisches Staatsarchiv Lettlands) Best. 4060, Reg. 1, Akte 1000, Bl. 42b.

[4] AFCO, 33 F/6 Arbeitsbuch des Mahlers Hinsch. 1753–1762. Die Eintragungen in diesem Buch an dieser Stelle und in den künftigen Jahren unterscheidet sich jedoch ein wenig von einem inhaltlich ähnlichen Buch, Ein Buch mit dem Maler Hinsch Ao 1752 Ao 1753 Ao 1762, siehe: LVVA, Best. 4060, Beschr. 1, Akte 1000, Bl. 42b. Im Exemplar des LVVA sind die abgearbeiteten Tage nicht angezeigt. In Hinschs Vertrag mit B. von Campenhausen war der Monatslohn von 10 Reichstalern vorgesehen.

[5] LVVA, Best. 1100, Reg. 14, Akte 402, Bl. 19.

[6] AFCO, 104 K, Ausgaben 1757/58.

[7] AFCO, 33 F Arbeitsbuch des Mahlers Hinsch. 1753–1763. In der Eintragung H. J. von Campenhausen ist die Arbeit als Bemalung bezeichnet: " ... die Große Stube zu bemahlen", aber vermutlich handelt es sich um einen im 18. Jh. verbreiteten terminologischen Fehler – malen, bemalen wird nicht immer streng von streichen, anstreichen unterschieden.

[8] Kampe P. Rigas dzivojamo ēku iekštelpu arhitektoniskais veidojums//Latvijas arhitektūra.–R., 1939.–Nr. 3.–S. 82., Abb. 10. Gleiche Dekors kommen auch im Treppenraum des Schlosses von Ruhental vor, 1739, bis 1905 – im Schloß Groß-Roop, 20er Jahre des 18. Jh.

[9] Siehe Foto der Denkmalverwaltung, 1929, LVM, Nr. CVVM 18346.

[10] AFCO, 36 K: Kalender 1732.

[11] Campenhausen, Erinnerungen..., S. 39. Ein Deckendekor, der ähnlich dem Dekor ist, der noch heute im Eßsaal des Schlosses von Groß-Roop nach der von W. Bockslaff geleiteten Wiederherstellung von 1906–1909. W. Bockslaff hat über das Muster an die Decke geschrieben: "die Decken der Haupträume sind mit barocken Stuckmotiven nach heimischen Vorbildern aus damaliger Zeit ausgestattet": Schloß Groß-Roop in Livland, in: Jahrbuch für bildende Kunst in den Ostseeprovinzen. Riga, 1909, S. 136.

[12] AFCO, 36 K, St. Petersburger Kalender 1752.

[13] AFCO, 37 F.

[14] Campenhausen. Freiherr..., S. 325: "1723. 13. September. – Dito kam der Tapetenmacher nach Randen", S. 345 – mit russischen Tischlern sind "Leinwand zu Tapeten" abgeschickt.

[15] Der Tapetendrucker E. Hödler ist 1759 in den Kirchenbüchern von Wenden vermerkt: LVVA, Best. 235, Reg. 2, Akte 27, 1764 und 1765 – in den Kirchenbüchern von Pernigel: LVVA, Reg. 235, Reg. 2, Akte 15, Bl. 39.

[16] In den Dokumenten genannt Sittgelb, das eine ungenaue Bezeichnung für die im 16.–18. Jh. beliebte, aber nicht haltbare organische Naturfarbe ist, die in der holländischen und deutschen Literatur als Schittgeel bezeichnet wird.

[17] LVVA, Best. 1100., Reg. 14, Akte 402, S. 17–18.; Best. 4060, Beschr. 1, Akte 992, Bl. 60: Rechnungen der Firma Niemann & Schaefer; LVVA, Best. 4060, Reg. 1, Akte 1000, Bl. 46–47: Generalleutnant B. von Campenhausen, Ein Buch mit dem Mahler Hinsch.

[18] Vegesack. Vorfahren..., S. 14.

[19] Campenhausen. Freiherr ..., S. 93.

[20] In der schwedischen Literatur ist der Hof Smedbyn vor allem mit der Bezeichnung von Echstedtska Garden erwähnt. Die Bedeutung dieser gemalten Grenadiere ist sehr hervorgehoben: Innes J. "Scandinavian Painted Décor". London, 1992, P.102.: the celebrated interior, the Hallaway ... epitomizes a sort of innocent gusto in its style of decoration which is perhaps unique to its place and time, and without parallel in the more knowing decorative tradition of Continental Europe. Über den Hof und das Haus siehe: Cederlund J. "Von Echstedstka garden". Karlstad, 1995 (Auf S. 24 ist noch ein schmales gemaltes Panneau mit einer

Grenadiersfigur); "The von Echstedt Manor. Rococo in Värmland" (Reiseführer), 1986. Der Dank für die Möglichkeit, die beiden Veröffentlichungen ausnutzen zu können gebührt dem Restaurator J. Zviedräns.

[21] Innes J. "Scandinavian Painted Decor", London, 1992, P. 187–193.

[22] Campenhausen. Erinnerungen ... S. 52

[23] Ebenda.

[24] LVVA, Best. 4060, Reg. 1, Akte 1000, Bl. 46–46b.: in der Übersicht über 1755 verbrauchte Materialien – 3 Bücher "echtes Gold aus Danzig", 2 Bücher Silber, 3 Päckchen mit Blättern des gelben Metalls und 2 Päckchen mit Blättern des weißen Metalls.

[25] Campe. Lexikon, I, S. 321.

[26] LVVA, Best. 3142, Reg. 1, Akte 15, S. 43: Kirchenbücher der Gemeinde der St. Jacobs Kirche zu Riga.

[27] LVVA, Best. 235, Reg. 3, Akte 153, Bl. 15, 20, 22, 27, 31, 35, 40, 48: Kirchenbücher von Lemsal.

[28] LVVA, Best. 222, Reg. 4, Akte 356, Bl. 16: Bürgerverzeichnis von Lemsal 1761.

[29] Sloka L. "Vidzemes draudžu hronikas".–R., 1925.–S. 46.

[30] LVVA, Best. 222, Reg. 2, Akte 1043, Bl. 80: Bürgerverzeichnis von Lemsal 1782.

[31] LVVA, Best. 222, Reg. 235, Akte 16: Bürgerverzeichnis von Lemsal 1784.

[32] Campe. Lexikon, I, S. 321, wird Hinschs Tätigkeit in Lappier unweit von Lemsal in den Jahren 1791–1792 dokumentiert. In Wirklichkeit hat hier schon der Sohn von Georg Dietrich, Johann Friedrich, gearbeitet. In dem Rechnungsbuch der Kirche Pernigel in der Eintragung vom 23. September 1791 ist vermerkt, daß mit Johann Friedrich Hinsch ein Vertrag abgeschlossen ist über die Anstreichung des Kirchturms von Pernigel und der äußeren Holzteile der Kirchenfassade: LVVA, Best. 4287, Reg. 1, Akte 7, Bl. 133–c.

[33] LVVA, Best. 224, Reg. 1, Akte 1824, Bl. 13: Die Liste der Malermeister von Riga 1786–1936.

[34] AFCO, 36 K, St. Petersburger Kalender 1750.

[35] Johann Braunschweig (geb. 1722), Töpfermeister in Lemsal. Erwähnt auch 1786 (LVVA, Best. 235, Reg. 3, Akte 155; LVVA, Best. 22, Beschr. 2, Akte 1043, Bl. 38).

[36] 1762 wurden zwei Ecköfen im Haus gescheuert und « ... vor die 12 andere Öfens auszuschuerren» wie H. J. von Straelborn in das Einkünfte- und Ausgabenbuch von Orellen, Gut Kudum und Gut Lentzenhof für 1762 und 1763 eingetragen hat. AFCO, 104 K.

[37] Campenhausen. Erinnerungen. S. 41.

[38] AFCO, 36 K, St. Petersburgischer Kalender. 1750.

[39] Campenhausen. Erinnerungen.. S. 40.

[40] AFCO, 36 K. St. Petersburgischer Kalender.

[41] AFCO, 104 K. Da das von H. J. von Campenhausen erwähnte "Knobbens Zimmer" der Raum Nr. 5 ist, in dem sich in unserem Jh. der schwarze Ofen mit dem Sternenmotiv befunden hat, ist zu schließen, daß die Öfen einst ihre Platze geändert haben, und die schwarzen Öfen allmählich die brüchigeren bemalten Öfen verdrängt haben.

[42] AFCO, 514. Am 9. Oktober 1939 werden in dem von L. von Campenhausen aufgestellten Möbelverzeichnis unter den Gegenständen im Schloß Groß-Roop auch beide Schränke erwähnt mit der Anmerkung, daß einen Schrank vor dem Krieg das Germanische Nationalmuseum in Nürnberg als besonders wertvoll eingeschätzt hat.

[43] Als Contoir werden mehrere Arten der Schreibmöbel bezeichnet – Kommoden mit aufklappbarer Schreibplatte, sowie mit einem für Dokumente vorgesehenen Schränkchen im oberen Teil.

[44] Franz. guéridon – ein kleiner einbeiniger Tisch; auch ein dekoratives Postament.

[45] AFCO, 91a K, St. Petersburgischer Kalender; Campe. Lexikon, II, S. 113.

[46] AFCO, 678.

[47] Campenhausen. Erinnerungen, S. 16–17.

[48] AFCO, 678

[49] Die Ikonographie von Campenhausens hat eingehend und sorgfältig Prof. B. von Barsewisch (BRD, Pankow/Prignitz) in der Fotosammlung Campenhausen-Wolff analysiert. Die Angaben sind als Grundlage für die Anmerkungen über Porträts ausgenutzt.

[50] Katalog der Culturhistorischen Ausstellung. Riga, 1883, S. 92, Nr. 869. Das Bild war 60,5 x 48 cm groß; Nordisches Archiv, Oct. 1808, S. 75: "das Bild derselben, von der Hand des bekannten Freundes der Kunst, des verstorbenen Herrn Baron Woldemar Dietrich v. Budberg gemahlt, hängt in dem Saal des Gymnasiums."

[51] Die 1728 geborene Tochter des Generalleutnants Martha Magdalene hatte den Generalmajor Adam Reinhold von Baranoff geheiratet, lebte nach dem Tode des Gatten seit 1793 in Herrnhut und ist dort 1822 gestorben.

[52] Baron Gotthard von Budberg , der Gatte von Charlotte Dorothea, Schwester Hermann von Campenhausens, der spätere Gouverneur von Estland.

[53] AFCO, 366 a F.

[54] Berckenhagen E. Anton Graff. "Leben und Werk". Berlin, 1967, S. 80. Nr. 152, 153.

[55] Campenhausen. Erinnerungen ..., S. 16, 17.

[56] LVVA, Best. 4038, Reg. 1, Akte 92, 93, 97: Die Bestandliste der Bildnisgalerie des Dommuseums; ebenda, S. 14: Liste über die Gegenstände, die 1940 verpackt und an UTAG übergeben sind.

Ungurmuižas apbūves komplekss un parks

Dace Ķibilda

".. manā atmiņā Ungurmuiža allaž saistās ar gaišām vasaras naktīm, ziedošiem ceriņiem un jasmīniem. Viss pagalms, vecā, zemā koka dzīvojamā ēka, dārza žogs — viss slīka reibinoši smaržojošā baltu un violetu ziedu jūrā. Un, kad vakaros bālās mēnessgaismas apspīdētajos krūmos balsis pacēla neskaitāmas lakstīgalas un gandrīz kā diena gaišā vasaras nakts kā caurspīdīgs plīvurs viļņoja aiz atvērtā loga, tad vecā, ar skaidām apjumtā ēka ar baltajām kolonnām šķita kā noburta pasakā."[1] Tā savas bērnības atmiņas par Ungurmuižu grāmatā "Vorfahren und Nachkommen" apraksta Zigfrīds fon Fēgezaks. Kopš tā tālā laika apritējis gandrīz gadsimts, tomēr joprojām Ungurmuiža fascinē ar kādu īpašu siltu noskaņu, kas staro no simtgadīgo ozolu varenajiem stumbriem un kādreiz krāšņajām liepu alejām.

Ungurmuižas apbūves komplekss 18. gadsimta sākumā

Sākot pētīt Ungurmuižas ansambļa veidošanās vēsturi, jāatkāpjas gandrīz trīssimt gadu senā pagātnē — līdz pat 18. gadsimta sākumam, laikam, kad tikko pār zemi bija vēlies Ziemeļu karš, aiz sevis atstādams dziļas, postošas pēdas.

Latvijas Valsts vēstures arhīva fondos glabājas kāds nedatēts nezināma autora izgatavots Ungurmuižas zīmējums.[2] Tas, domājams, rāda muižas centru īsi pēc Ziemeļu kara. Zīmējumā attēlots iežogots taisnstūrveida pagalms, ap kuru virknējas četras nelielas, vienkārša izskata ēkas: dzīvojamā māja (apzīmēta ar burtu M), ērberģis jeb kalpu māja (L), stallis ar ratnīcu (C) un klēts (D). Abām dzīvojamām mājām ir divslīpju, bet stallim un klētij — četrslīpju lubu jumts ar slogiem. Pagalma pretējās pusēs ierīkoti vārti. Vārtus vainago dekoratīvi veidota augšdaļa ar lodi virsotnē. Dzīvojamās mājas galā aiz zedeņu žoga ierīkots neliels sakņudārzs (N). Blakus pagalma stūrī būvētajai klētij parādīts koka sētas apjozts 37 asis garš un 17,5 asis plats (apmēram 66 x 31 m) dārzs (F) ar taisnās rindās stādītiem kokiem. Lai gan sīkāks dārza apraksts nav dots, tas, šķiet, bijis 18. gadsimta sākumam tipisks muižas dārzs, kurā puķes un dekoratīvos kokus audzēja kopā ar augļukokiem, dārzeņiem un ārstniecības augiem. Aiz dārza atradies vecais laidars (G), tālāk — jaunais laidars (H) un rija (I). Pie zīmējuma labajā pusē attēlotā dzirnavu dīķa (Q) bijušas nelielas dzirnavas (P), pirts un brūzis.

Līdzās pagalmam iezīmēts ozolu un liepu mežs. No šī meža līdz mūsdienām saglabājušies koki veido pamatu tai ainavai, ar kādu mums asociējas Ungurmuiža šodien: plaši, zālaini pakalni, kuros slejas milzu ozoli repuļainiem stumbriem. Spriežot pēc zīmējuma, kokiem jau tad jābūt sasniegušiem vērā ņemamu lielumu. Apmēram tādu Ungurmuižu 1728. gadā savā īpašumā ieguva landrāts un ģenerālleitnants Baltazars fon Kampenhauzens.

Ungurmuižas prospekts. 1728. g. (?). Kat. 4. 5.
Prospekt des Guthes Orellen. 1728 (?). Kat. 4. 5.

1730. gads — jaunā ansambļa ieceres nobriešana

Tā kā ģenerālleitnants Ungurmuižu pirka kā vienotu īpašumu kopā ar Kūduma muižu, viņam sākotnēji bija jāapsver, kuru no muižām izvēlēties par turpmāko dzīvesvietu. 1730. gada 11. jūnijā B. fon Kampenhauzens vēstulē lūdza muižas pārvaldnieku Dolli atsūtīt viņam zīmējumu, kā būtu jāiekārto Kūduma muižas centrs.[3] Tomēr drīz vien viņš pieņēma galīgo lēmumu par labu Ungurmuižai.[4] No šī brīža sākās muižā veicamo darbu intensīva plānošana. Tā paša gada 1. oktobrī B. fon Kampenhauzens rakstīja savai sievai Margarētai fon Liliengrēnai, ka saņēmis Ungurmuižas skici.[5] Domājams, ka šī bija tā pati skice, kuras fotokopija glabājas Rundāles pils muzeja arhīvā.[6] Nav zināms, vai tās autors varētu būt pats pārvaldnieks Dolle.

Lai arī skicē redzamajā plānojumā saglabāts ēku izvietojuma princips ap iežogotu taisnstūrveida pagalmu, zīmējums liecina par jaunu kvalitāti ansambļa veidošanas izpratnē. Dzīvojamā māja te jau traktēta kā kompozīcijas centrs un galvenā dominante. Tā atrodas iepretī iebraucamajiem vārtiem pagalma tālākajā galā. Blakus vārtiem zīmēts stallis ar ratnīcu. Pagalma austrumu pusē paredzēta klēts, pretējā pusē pie ceļa gar dzirnavu dīķi — siernīca. Pagalma stūros simetriski plānotas četras ēkas: piena glabātava, mantu klēts, ledus pagrabs un putnu māja. Pārējās saimniecības ēkas — rija, brūzis, pirts un kūtis — atrodas ārpus žoga.

Kaut gan ēku plānojums attēlots visai shematiski, zināmu priekšstatu par to iecerēto izskatu tas sniedz. Visām celtnēm bija paredzēti četrslīpju jumti. Īpaši akcentēta siernīcas ēka. To vainago tornis ar lodi un vējarādītāju.

Salīdzinājumā ar iepriekš aplūkoto zīmējumu šoreiz daudz nozīmīgāka vieta ansamblī ierādīta dārzam. Tas plānots tieši pretī dzīvojamās mājas logiem. Starp dārzu un māju zīmēts garš, šaurs dīķis. No pagalma dārzā var nokļūt pāri greznām margām rotātam tiltiņam. Skicē dārza detalizēts plānojums nav rādīts, trapecveida laukuma vidū ierakstīts tikai vārds "Baumgarten" — koku dārzs.

Zīmējumā pirmo reizi parādās jauns piebraucamais ceļš no austrumu puses. Otrs, tāpat kā agrāk, orientēts uz ziemeļiem. Abos zīmējumos rādīto esošo un plānoto ēku vietas daudzmaz savietot ļauj atzīmētais dzirnavu dīķa dambis. Ja situācija skicē attēlota kaut cik precīzi, stallis bija ieplānots apmēram tajā vietā, kur nākamajā — 1731. gadā sāka būvēt jauno kungu māju. Kungu māju bija paredzēts celt vēlākā "liepu dārza" teritorijā. Tādējādi jaunais pagalms veidotos blakus esošajam, dodot iespēju celtniecības laikā joprojām izmantot vecās ēkas.

Laiks no 1731. gada līdz 18. gadsimta vidum – Ungurmuižas ansambļa izveidošana

1731. gadā muižā sākās aktīvi būvdarbi. B. fon Kampenhauzena turpmāko gadu piezīmēs[7] fiksēta dažādu amatnieku ierašanās Ungurmuižā, viņu paveiktie darbi un aizbraukšana. Pierakstos redzama īsta muižā nodarbināto meistaru tautību varavīksne: tur strādājuši vācieši, krievi, somi, poļi, igauņi un latvieši. Šis fakts nebūt nepārsteidz, zinot B. fon Kampenhauzena ciešo saikni ar Krieviju un Igauniju. Savukārt no fon Kampenhauzenu ģimenes ienākumu un izdevumu grāmatām[8] rodas priekšstats par

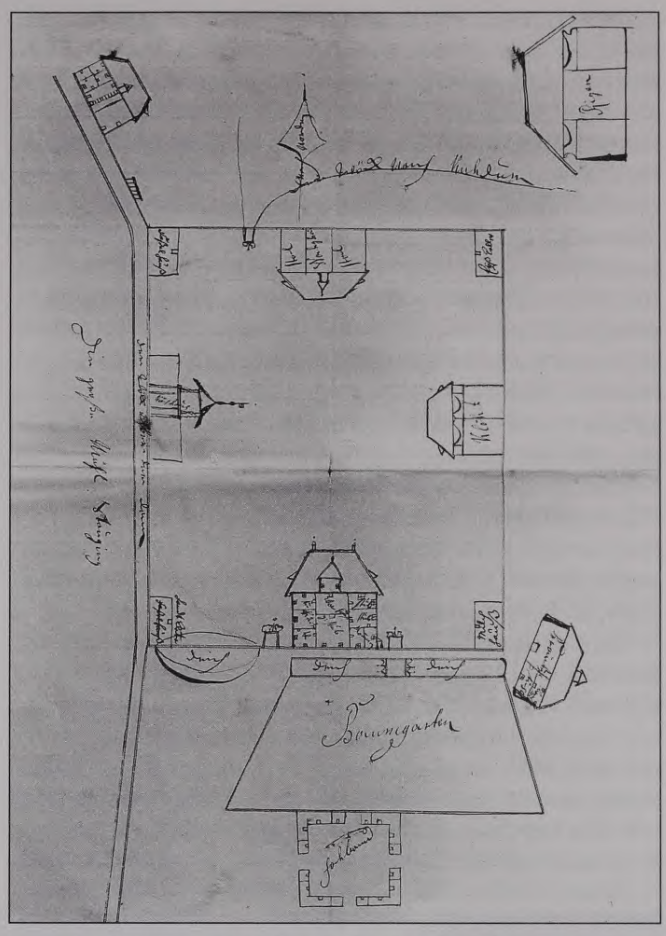

Ungurmuižas apbūves idejas uzmetums. Nezināms autors, 1730. g. Kat. 4. 6.

Skizze zu einem Bebauungsplan von Orellen. Unbekannter Autor, 1730. Kat. 4. 6.

celtniecības apjomu. 1731. gadā materiāli gatavoti ne vien dzīvojamai ēkai, bet arī ērberģim, klētīm, stallim ar ratnīcu, putnu mājai, dzirnavām un vēl veselai virknei ēku. Turpat minētas ēkas, kuras no vienas muižas pārvietojamas uz otru. Tā, piemēram, no Ungurmuižas uz Kūduma muižu pārvests stallis un klēts, bet no Kūduma muižas uz Ungurmuižu — dzīvojamā māja.

Kungu māju (1) uzcēla divās būvsezonās. Sākumā tā bija vienkārša, sarkani krāsota guļbūve, pārsegta ar gropētu lubu jumtu. Dzīvošanai bija izbūvēts tikai pirmais stāvs. Nākamajos gados turpinājās mājas pilnveidošana. Gadsimta vidū tā jau bija ieguvusi kungu mājai atbilstošus dekoratīvos elementus — rustus, pilastrus, logu apmales, ūdens tekņu galus pūķu galvu veidā.[9] Turpmāko 15 gadu laikā uzbūvēja arī visas nepieciešamākās saimniecības ēkas. Reizē ar ēku kompleksu uzsāka dārza iekārtošanu. Jau 18. gadsimta vidū Ungurmuižas ansamblis pamatvilcienos bija izveidots.

Ungurmuižu 1754. gadā gleznojis K. G. A. Oldendorps, kurš šajā laikā muižā strādāja par mājskolotāju. Viņa akvarelis rāda, ka nesen celtais ēku komplekss ievērojami atšķīrās no sākotnējās ieceres. Šķiet, bija uzvarējuši praktiski apsvērumi, muižas apbūvē iekļaujot ēkas no iepriekšējās apbūves. Salīdzinot akvareli ar 18. gadsimta sākuma zīmējumu, abpus kungu mājai redzamās ēkas iespējams identificēt ar zīmējumā rādīto klēti (D) un ērberģi (L).

Kungu mājai kreisajā pusē attēlotā klēts (Sarkanā klēts) (2) tika nojaukta tikai 20. gadsimta 50. gados.

Speciālistu viedoklis allaž bijis vienots — tā saglabājusies no iepriekšējā apbūves perioda. Šajā pieņēmumā tomēr mulsina viens apstāklis. Zīmējumā rādītā klēts ir 6 x 3,5 asis liela (apmēram 10,7 x 6,2 m). Turpretī Sarkanās klēts izmēri bijuši 17,6 x 9,5 m. Varbūt starp nedatētajā attēlā fiksēto situāciju un 1731. gadā sākto ansambļa būvi pastāvējis vēl kāds mums nezināms periods? Bet varbūt tomēr Sarkanā klēts iepriekšcelto izmēros mazāko ēku nomainījusi jaunā ansambļa celtniecības gaitā. Baltazara fon Kampenhauzena 1741. gada piezīmēs minēts, ka tā paša gada 3.aprīlī noslēgts līgums ar mūrnieku N. H. Breitenšteinu par klēts būvēšanu ar velvētu pagrabu un pamatiem.[10] Klēts kungu mājas rietumu galā būvēta krietnu gadsimtu vēlāk. Varbūt Sarkanās klēts pastāvīgā atrašanās mitruma ietekmē zem blakus stādītās alejas zariem veicinājusi ēkas paātrinātu novecošanu. Tas savukārt vēlāk radījis pieņēmumu par klēts lielo vecumu. Tā ir versija, ko noliegt vai apstiprināt varētu tālāka ēkas pamatu izpēte. To, ka zem Sarkanās klēts bijis pagrabs, apliecina 1937. gada fotouzņēmums.

Garā ēka pagalma labajā pusē varētu būt vecā dzīvojamā māja (M), kas paplašināta, piebūvējot galos pa vienam apkures centram. Rezultātā gleznā redzamajai ēkai jau ir trīs dūmeņi. Var diskutēt par šīm pārbūvēm, var pieturēties viedoklim, ka gleznā redzamās ēkas būvētas no jauna, tomēr neapstrīdams ir fakts, ka jaunā kungu māja uzcelta līdz tam brīvā vietā starp vecās apbūves klēti un ērberģi.

Visas ēkas bija virknētas ap lielu, blīvas koka sētas apjoztu pagalmu. Pagalmam vienu — aksiāli plānoto vārtu vietā bija izveidotas divas atsevišķas iebrauktuves. Necilāki vārti atradās pagalma kreisajā pusē. Abpus tiem žogam bija pieplakušas saimniecības ēkas. Galvenie vārti savukārt bija iekārtoti tieši pretī kungu mājai. Tiem simetriski abās pusēs atradās klēts un stallis. Aiz staļļa paslēpušās redzamas vēl pāris ēkas. Domājams, ka viena no tām bijusi putnu māja.

Saglabājies ar 1732. gadu datēts putnu mājas plāna zīmējums.[11] Tajā attēlota 11 asis gara un trīs asis plata ēka, kurā paredzētas telpas tītariem, vistām, zosīm un pīlēm. Starp katriem diviem putnu nodalījumiem plānota neliela telpa — varbūt barības izsniegšanai, bet varbūt apkures vieta, jo ziemā putniem bija nepieciešama apsildīšana. Putnu mājas priekšā zīmēts nožogots putnu pagalms, kas, tāpat kā ēka, dalīts divās daļās. Ciktāl uzceltā putnu māja atbilda šim projektam, nav zināms. To, ka tāda muižas saimniecības ēku klāstā bijusi, apliecina B. fon Kampenhauzena piezīmes. Tajās atrodams ieraksts, ka 1748. gada augustā poļi pie vistu mājas sākuši rakt dīķi.[12]

Ansambļa vizuālajā koptēlā nozīmīga loma bija jaunajai, lielajai graudu klētij (13). Līgumu par klēts celšanu B. fon Kampenhauzens 1738. gadā noslēdzis ar namdari Uļjanu.[13] Uļjans Kūduma muižā un Ungurmuižā strādājis ilgus gadus. Zināms, ka viņš 1734. gadā labojis Kūduma dzirnavas, bet laikā no 1738. līdz 1741. gadam Ungurmuižā būvējis arī riju un kūti, remontējis kādu dzīvojamo ēku un dzirnavas.[14]

Ungurmuižas klēts ir viena no Latvijā retajām līdz mūsu

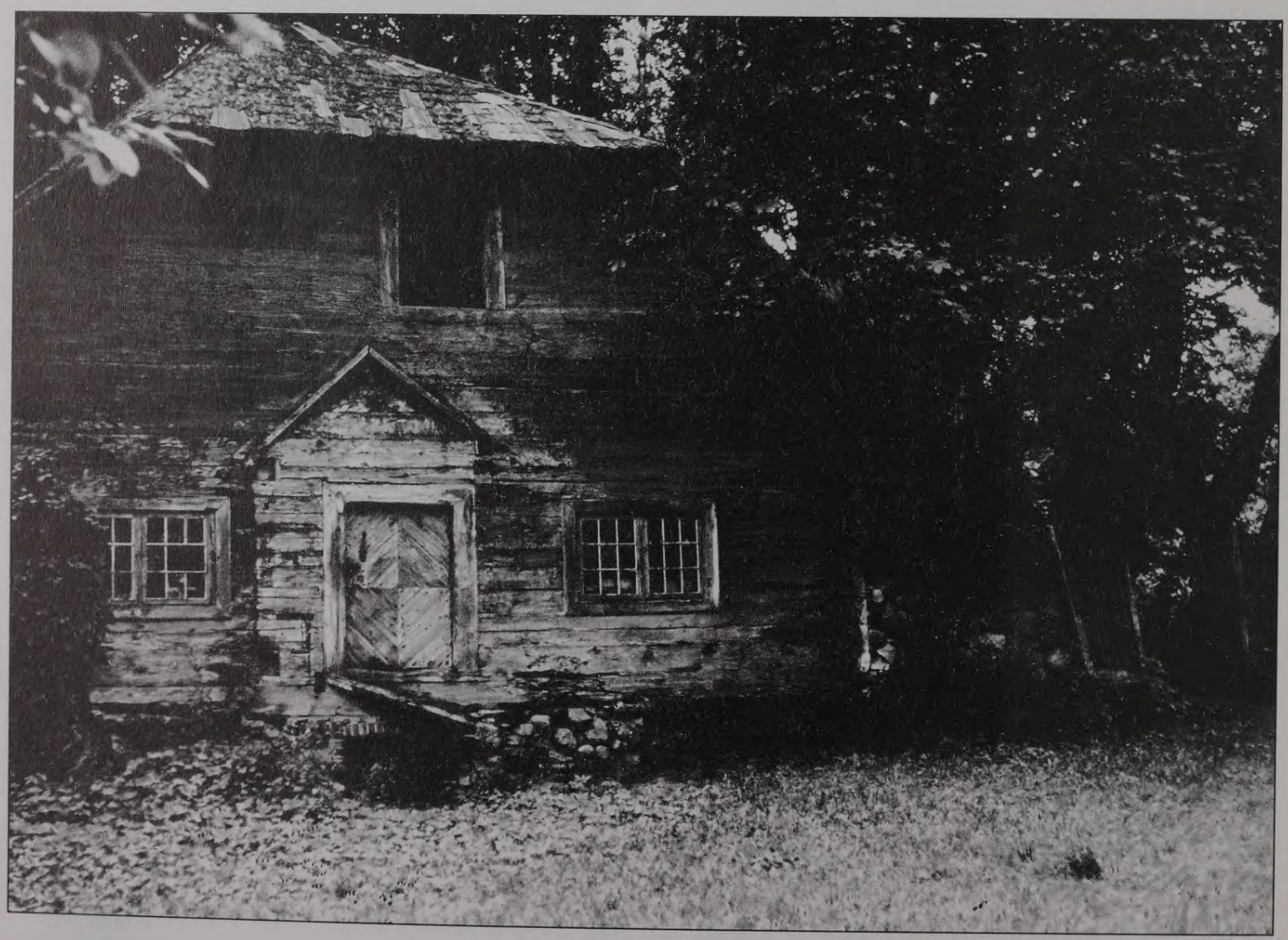

Sarkanā klēts. Foto, 1937. g. Kat. 7. 26.
Die Rote Kleete. Foto, 1937. Kat. 7. 26.

dienām nonākušajām 18. gadsimta muižu koka klētīm. Tā ir krusta pakšos celta abpus tēstu guļbaļķu ēka. Klēts pusnošļaupto jumtu sākumā segušas ar slogiem stiprinātas lubas,[15] vēlāk tai uzlikts skaidu jumts. Klētij ir vaļējs lievenis, kura galos izbūvēti mazi kambarīši — tā sauktie būri, bet klēts trīs nodalījumos no lieveņa ved platas, ar profildēļiem dubultskujiņā apšūtas durvis. Dēļu gludā daļa un durvju aplodas krāsotas tumši sarkanas, bet profilējums — balts. Tādas pašas, tikai nedaudz šaurākas ir arī "būru" durvis. Interesanti, ka identisks bijis K. G. A. Oldendorpa akvarelī attēlotais pagalma galveno vārtu risinājums. Arī to vērtnes krāsotas efektīgā sarkanbaltā rakstā. Klēts lieveņa jumta pārkari balsta sešu toskāniskā kārtojuma koka kolonnu rinda. Domājams, sākotnēji to vietā bijuši kvadrātiska šķērsgriezuma stabi, kādus var redzēt Rozbeķu muižas klētij J. K. Broces 1794. gadā zīmētajā minētās muižas skatā. Stabi pret kolonnām, visticamāk, nomainīti ap 18. un 19. gs. miju. Celtnes sienas krāsotas dzeltenā okera krāsā, bet kolonnas — baltas.

Arhitektoniski pieskaņots klētij bija pagalma vārtu pretējā pusē būvētais stallis (12).[16] Šāds paņēmiens — būvēt pie kungu mājas pagalma izskatā identisku klēti un stalli — 18. gadsimta muižu arhitektūrā ir visai izplatīts. Diemžēl neviens Ungurmuižas attēls nerāda ēkas tādā rakursā, kas šo apgalvojumu tieši apstiprinātu. K. G. A. Oldendorpa akvarelī fiksēta pat kāda atšķirība — stallim bijis divslīpju, nevis pusnošļaupts jumts. Tā segums gan bijis tāds pats kā klētij — ar slogotām lubām. Bez tam ēkas zelminis, šķiet, bijis būvēts pildrežģa tehnikā. Minējumu, ka stallis nav celts kā guļbūve, apstiprina Ungurmuižā 1842. gadā izdarītās inventarizācijas materiāli.[17] Vienīgais ēku sarakstā atzīmētais stallis bijusi ar dakstiņu jumtu (arī klētij tobrīd bijis dakstiņu jumts) segta mūra ēka. Varbūt abas ēkas arhitektoniski vienoja stabojuma vai kolonādes rotāts lievenis? Par iespējamo staļļa celšanas laiku šobrīd var pieņemt 1750. gadu.[18]

Par jaunā ansambļa būtisku sastāvdaļu kļuva parks. Tagad tas bija traktēts jau gluži citā kvalitātē nekā līdzšinējais muižas dārzs. Par Ungurmuižas parka projekta autoru uzskata vācu dārznieku Heiseru.[19] B. fon Kampenhauzens ilgāku laiku ar viņu sarakstījies, Heisers vairākkārt pieminēts arī ģenerālleitnanta piezīmēs.[20] Viņa uzvārdam priekšā lietotais *Herr* (kungs) liecina, ka viņš nav bijis ierindas dārznieks, bet cienījams sava aroda speciālists. 1733. gada 9. jūlijā dārznieks Heisers ieradās Ungurmuižā, kur pavadīja vienu dienu.[21] Acīmredzot viņš sniedzis konsultāciju dārza veidošanā, jo, spriežot pēc B. fon Kampenhauzena piezīmēm, šajā gadā muižas pārvaldnieka Abrahama vadībā veikti arī parka iekārtošanas darbi.[22]

B. fon Kampenhauzena pierakstos daudzas atzīmes attiecas uz Ungurmuižā nodarbinātajiem dārzniekiem laikposmā no 1733. līdz 1753. gadam.[23] Muižā pastāvīgi ir strādājis viens galvenais dārznieks, kas piezīmēs allaž saukts uzvārdā — Kempe, Šperlings, Mejs. Līdzās viņam darbojušies vairāki dārznieki no vienkāršu ļaužu vidus, kuri saukti vārdā — Hanss, Kerts, Jākobs, Pēters.[24] Atkārtoti un ilgus gadus muižā strādājis dārznieks zviedrs Gustavs Kempe no Ērgļiem.[25] Pirmo reizi viņa ierašanās Ungurmuižā atzīmēta 1734. gada 4. aprīlī. G. Kempe Ungurmuižā darbojies vēl 1738. gada 20. jūlijā, kad viņš apprecēja ģenerālleitnanta pirmās sievas "kambarjumpravu" A. Lundgrēnu. Cik ilgi viņš šeit strādājis, nav zināms, jo noslēgtajā līgumā tas nav minēts. Astoņus gadus vēlāk G. Kempe atkal iestājies B. fon Kampenhauzena dienestā. Ģenerālleitnanta norēķinu grāmatā atrodams šāds ieraksts: "1742. gada 14. decembrī ieradās dārznieks Kempe ar sievu. Abi kopā saņems 50 valstsdālderus gadā un četrus kreklus. Sieva būs kalpone muižas maizē."[26] Šoreiz G. Kempe muižā nostrādāja vairāk nekā trīs gadus — līdz 1746. gada martam.[27]

Vecākā Ungurmuižas parka daļa saistās ar tā saukto liepu dārzu (15), ko izveidoja kungu mājas dienvidu pusē. Tas bija 60 x 100 m liels regulāra plānojuma dārzs. Vērīgu skatītāju pirmajā mirklī var pārsteigt baroka laikam neraksturīgā atkāpe no stingras simetrijas — dārza centrālais celiņš nav perpendikulārs kungu mājas garenfasādei, bet veido ar to 75 grādu leņķi. Skaidrojums tam ļoti vienkāršs: jauno ēku kompleksu necēla tukšā vietā. Bija jau izveidojušies galvenie ceļi, un pastāvēja iepriekšējā apbūve, kurā nācās iekļaut jaunceļamās ēkas. Savus noteikumus izvirzīja arī reljefs — stāvā nogāze pret dzirnavu dīķi. Lai iegūtu pietiekami lielu, līdzenu platību, nācās nedaudz uzbērt dārzam paredzētā laukuma dienvidu galu,[28] kā arī nobīdīt tā simetrijas asi. Šī simetrijas ass nobīde optiski tika izlīdzināta ar plānojuma palīdzību.

"Liepu dārzu" sākotnēji pa perimetru apjoza plats celiņš. Dienvidrietumu un austrumu pusē tas bija cirptas liepu alejas — gaiteņa ieskauts, bet pret dzirnavu dīķi vērsto dārza malu norobežoja augsts laukakmeņu mūra žogs. Kungu mājai tuvāko daļu aizņēma klajš zāliena parters ar puķu stādījumiem. Tad dārzu šķērsoja celiņš austrumu–rietumu virzienā. Tam sekojošo taisnstūrveida laukumu sadalīja diagonāli celiņi. Laukumu sadrumstalotā forma "mīkstināja" un padarīja mazāk uzkrītošas plānojuma ģeometriskās "nepilnības". Tās notušēja arī partera zālienu malās stādītie koki — ozoli un liepas. Iespējams, šo koku uzdevums bija noslēpt skatam baroka dārzā ne gluži iederīgās kungu mājai blakus esošās ēkas — veco klēti un ērberģi. Dārza noslēdzošā daļa, kas plānā veidoja kvadrātu, bija sadalīta trijstūrveida bosketos. Celiņu malas norobežoja cirpti dzīvžogi. Vai tie tiešām bija veidoti no īvēm, kā to apraksta Hermans fon Kampenhauzens?[29] Pilnīgi iespējams, ja ņem vērā, ka dārzu plānojis vācu dārznieks Heisers. Rietumeiropas baroka dārzos īves bija ļoti iecienītas, jo labi padodas cirpšanai. Turpretī Vidzemes skarbās ziemas tās nespēja pārciest.

Šajā sakarā situāciju 18. gadsimta vidus Latvijas muižu parkos trāpīgi raksturojis Baltijas vācu vēsturnieks Augusts Hupels: "Arī skaisti un pareizi izplānoti parki pie mums nav vairs retums, lai gan ziemās liela daļa no šī skaistuma izsalst."[30] Dārzu projektēšanā pieaicinātie citzemju speciālisti, protams, nevarēja tik labi pārzināt vietējos klimatiskos apstākļus, tādēļ pati daba viņu veidotajos apstādījumos ienesa savas korekcijas. Starp citu, piemērotu koku sugu izvēles problēma Ungurmuižas parkā pastāvējusi ne tikai tā izveides pirmsākumā. Tādā pašā dabiskā ceļā kā īves te izzuduši arī vēlāk stādītie skābarži, vilkābeles, kastaņas. Varbūtējos īvju dzīvžogus gar kvadrāta diagonālajiem celiņiem nomainījuši zemi cirpti liepu dzīvžogi. Kas atradās bosketu iekšienē — atpūtas laukumiņi vai ārstniecības un košumaugu stādījumi, atliek tikai minēt, jo rakstītie avoti par to ziņas nesniedz.

18. gadsimta vidū "liepu dārza" kompozīciju papildināja

un noslēdza parka paviljons — Tējas namiņš jeb "lustūzis" (16).[31] To cēlis namdaris no Rozbeķiem Kristofs Gerverts. Viņš strādājis Ungurmuižā no 1747. līdz 1754. gadam. Šajā laikā viņš ne tikai uzcēlis parka paviljonu, bet arī no jauna apjumis kungu māju un izbūvējis tai otrā stāva istabas.[32] Zinot šo faktu, kļūst saprotama minētā Rozbeķu muižas skata pārsteidzošā līdzība Ungurmuižas celtnēm. J. K. Broces zīmējumā redzamajam Rozbeķu muižas paviljonam bijis gluži tāds pats jumta izliekums kā Tējas namiņam. Nenoliedzami sasaucas arī abu kungu māju arhitektoniskais risinājums.

Tējas namiņa celtniecība pabeigta 1753. gadā, par ko liecina kāpņu balstā iegrieztais gadskaitlis. Namiņš ir plānā kvadrātiska ēka, kura celta "liepu dārza" centrālā celiņa galā. Patiesībā celiņš turpinās arī paviljona iekšienē, un kustību tam cauri nodrošina lielie divviru vārti celtnes ziemeļu un dienvidu fasādē. Ēkas stūrī iebūvētas kāpnes uz augšstāvu, bet sānos — nelielas palīgtelpas. Namiņa otrajā stāvā atrodas plaša telpa, ko izgaismo sešrūšu logi — pa trim katrā fasādē. Tējas namiņš celts statņu konstrukcijā, ar vertikālu dēļu aizpildījumu. Pārsteidz stūra statņi, kas izgatavoti no viengabala šķautņiem 45 x 45 cm šķērsgriezumā, to ārpusē iztēšot pilastru, bet iekšpusē — iedziļinājumu iekšējā apšuvuma pienaglošanai. Šāda izmēra stūra statņu pagatavošanai bija vajadzīgi baļķi ar vismaz divu metru lielu apkārtmēru.[33] Apbrīnot seno meistaru prasmi liek arī pirms divarpus gadsimtiem celtās, joprojām ideāli gludās apmēram 50 cm plato dēļu sienas.

Ēku sedzis stāvs, barokāli izliekts jumts,[34] kas pārgāja smailē ar lodi un vējarādītāju. Jumta teknes stūrus rotāja tādas pašas spārnotas pūķu galvas kā kungu mājai. Paviljona sienas bija krāsotas tumši sarkanas, bet pilastri, logu un vārtu apmales, starpstāvu dzega — gaiši pelēkā krāsā ar melnu iluzora marmorizējuma rakstu. Vārtu abas puses "sargāja" gleznoti grenadieri, bet uz vērtnēm bija uzgleznota Ungurmuižas ainava.

Šī ainava[35] dod zināmu priekšstatu par "liepu dārza" izskatu 18. gadsimta vidū. Tajā attēlots skats, kāds tolaik pavērtos, ja nostātos pie Tējas namiņa sienas un raudzītos kungu mājas virzienā. Priekšplānā redzamas zemu apcirptu dzīvžogu rindas, virs kurām paceļas augstāki piramidāli cirptu koku silueti. Zālienā kungu mājas priekšā — divas simetriskas, apaļas puķudobes. Gleznojumu nekādā ziņā nevar uzskatīt par pilnīgi reālistisku, izņemot varbūt vienīgi samērā skrupulozi izzīmēto kungu māju, tomēr baroka dārza raksturs te atklāts ļoti pārliecinoši. Savulaik līdz ar pašu Tējas namiņu šis vārtu gleznojums kļuvis par nozīmīgu akcentu "liepu dārza" kompozīcijā.

"Liepu dārzam" dienvidu un austrumu pusē piekļāvies liels augļudārzs. Parka sākotnējās daļas veidošana neapšaubāmi ritējusi vienlaikus ar kungu mājas būvi, turpretī augļudārza ierīkošanas datēšana ir problemātiskāka.[36] Pēdējos gados apgūtie arhīvu materiāli[37] ļauj izvirzīt hipotēzi, ka vienlaicīgi ar "liepu dārzu" uzsākta arī augļudārza iekārtošana. Par apstiprinājumu tam var kalpot ieraksti B. fon Kampenhauzena piezīmēs par dīķu rakšanas darbiem Ungurmuižā, piemēram: "1732. gada 1. jūlijā ieradās somu dīķu racēji." Nedaudz vēlāk: "1732. gada 12. augustā pieņēmu deviņus somu dīķu racējus, kuri sāk strādāt."[38] Tā kā darbs pie muižas jauno dzirnavu būves sākts tikai divus gadus vēlāk — 1734. gadā, bet "liepu dārzā" dīķi nav bijuši, šeit varētu būt runa par kādu no dīķiem augļudārzā, visticamāk, ka rakts pusapļa formas dīķis (23) dārza austrumu malā. Par labu šai hipotēzei liecina augļudārza regulārais plānojums.[39]

Vēl kāda dārza esamību Ungurmuižā 18. gadsimta otrajā pusē bez jau sākotnējā "liepu dārza" apstiprina ieraksti fon Kampenhauzenu ģimenes saimniecības grāmatās, piemēram: "1758. gadā dārzam taisīts dēļu žogs"; "1761. gadā dārza sētai gatavoti stabi"; "1761. gadā dārza mājai sāka noņemt jumtu".[40] Minētā dārza māja, kas nosaukta par *Garten Haus*, nav Tējas namiņš, jo tas allaž apzīmēts ar

Tējas namiņa kāpņu balsts ar gadskaitli "1753". Foto, 1997. g. Kat. 7. 12.

Treppenpfosten des Lusthauses mit der Jahreszahl 1753. Foto, 1997. Kat. 7. 12.

vārdu *Lusthaus*. Helēne Juliāne fon Štrālborna savās 1761. gada piezīmēs raksta, ka "10. martā dārza dīķī ielaisti 300 asari".[41]

Par šāda dārza pastāvēšanu nav lielu šaubu, jo kaut kur bija jāaudzē augļi, ogas un dārzeņi, bet "liepu dārzs" šo vajadzību apmierināšanai nebija izmantojams. Spriežot pēc zīmējuma, kas rāda Ungurmuižu īsi pēc Ziemeļu kara, dārza iekārtošanai tikusi izmantota iepriekšējā augļudārza teritorija. Atklāts paliek jautājums, cik lielā mērā jaunais augļudārzs pildīja arī parka funkcijas. To, ka tam varēja būt arī šāda funkcija, pieļauj tālaika prakse apvienot augļudārzus ar košumdārziem, kā arī kompozicionāli pārdomātais plānojums.

Augļudārza iekārtošana, iespējams, sākusies 1732. gadā ar minētā pusapļa formas dīķa izrakšanu. Dīķa dibenu izklāja ar ozolkoka dēļiem,[42] visticamāk, lai pasargātu no aizaugšanas ar ūdenszālēm. Dīķis saistījās vienotā

ūdenssistēmā ar grāvi, kas stiepās gar zemas laukakmeņu atbalstsienas norobežoto dārza austrumu un dienvidu malu. Šāda grāvja un atbalstsienas līdzāspastāvēšana radīja baroka dārzos tik iecienīto kanālu iespaidu. Domājams, ka sākotnēji tas pastāvīgi bijis pilns ar ūdeni. To nodrošināja Ungurmuižas rūpīgi pārdomātā grāvju sistēma. Zilu stīdziņu veidā šī sistēma uzskatāmi parādās muižas 1863. gada plānā. Grāvju tīkls savāca ūdeņus no muižas mitruma pārbagātajiem tīrumiem. Savukārt sausuma periodos pastāvēja iespēja pievadīt ūdeni no Unguru ezera. Minētajā plānā redzams grāvis, kas pusapļa dīķi savienoja ar dzirnavu upītes augšteci.

Pusapļa dīķis kļuva par dārza plānojuma kompozīcijas pamatelementu. Tā virzienā radiāli saplūda pieci simetriski izvietoti celiņi. Centrālais celiņš veda uz "liepu dārza" dienvidaustrumu stūri, kur tas savienojās ar regulārā dārza alejām. Augļudārza ziemeļu daļu šķērsojis otrs, tam paralēls celiņš, kas pie Sarkanās klēts saslēdzies ar "liepu dārza" šķērsceliņu. Tādējādi abu parka daļu plānojums saistījās vienotā kompozicionālā sistēmā. Arī Tējas namiņš bija ne vien lielisks noslēgums baroka dārza centrālajai asij: tas vienlaikus kļuva par augļudārza galveno vizuālo akcentu.

18. gadsimta vidū dārza ziemeļu daļā izraka vēl vienu dīķi (22). Šoreiz tika nolīgti poļi.[43] Arī šī dīķa dibenu izklāja ar ozolkoka dēļiem. Varbūt dīķu rakšanu stimulējuši ne tikai estētiski apsvērumi, bet arī tīri praktiska nepieciešamība nosusināt smago, mālaino un mitro Ungurmuižas zemi.[44] Vasarā savukārt dīķis lieti noderēja dārza stādījumu laistīšanai. Bez tam tajā tika audzētas zivis.

Paralēli ansambļa reprezentatīvās daļas veidošanai B. fon Kampenhauzens neatslābstošu uzmanību veltīja muižas saimnieciskajai darbībai un ar to saistīto ēku būvei. 1735. gadā Ungurmuiža modernizēja spirta brūzi.[45] Iespējams, ka uzlabojumi skāra ne vien brūža iekārtas, bet arī veco ēku, kas atradās netālu no dzirnavām, un tās vietā tika uzcelta jauna mūra ēka. Dzirnavas sākotnēji, šķiet, izmantotas vecās, jo laikā no 1734. līdz 1746. gadam lielākie fiksētie būvdarbi veikti Kūduma dzirnavās.[46] Ungurmuižas dzirnavu pārkārtošanu uzsāka 1748. gadā ar dambja pārbūvi.[47] Nākamā — 1749. gada augustā mūrnieks N. H. Breitenšteins lika pamatus dzirnavām.[48] Domājams, ka tās, tāpat kā Kūdumā celtās, bija mūra ēka.

Ļoti drīz atklājās, ka Ungurmuižas apkārtnē atrodami kvalitatīvi māli. 1735. gada 11. novembrī tika pieņemts darbā ķieģeļu dedzinātājs Antons, kuram "nākamā gada vasarā jāizgatavo 50 000 ķieģeļu".[49] Tiesa, ķieģeļu cepli iekārtoja nedaudz atstatus uz austrumiem, tādēļ muižas centra apbūvi tas vizuāli neizmainīja.

18. gadsimta vidus, precīzāk — 1754. gads Ungurmuižas vēsturē uzskatāms par nozīmīgu robežskaitli. Bija sasniegta zināma jaunā apbūves ansambļa pabeigtības pakāpe — izbūvēti kungu mājas abi stāvi, uzceltas vai izremontētas nepieciešamākās saimniecības ēkas, ierīkots laikmeta stilam un prasībām atbilstošs dārzs. Un viss — ar Ungurmuižai raksturīgo gaumes un mēra izjūtu.

18. gadsimta otrā puse — 19. gadsimta 30. gadi

Pēc ģenerālleitnanta B. fon Kampenhauzena nāves uz apmēram 700 metrus attāla paugura ziemeļrietumos no kungu mājas atraitnes H. J. fon Štrālbornas vadībā tika uzsākta dzimtas kapličas (43) būve. Kapliču uzcēla laikā no 1758. līdz 1760. gadam.[50]

1758.–1759. gadā uz Kapličas kalnu tika iekārtots ceļš.[51] Gar ceļa abām pusēm iestādīja divrindu cirptu liepu aleju, tā saukto melno aleju. Tādējādi tika izveidota divpusēja skatu perspektīva: no kungu mājas verandas bija redzama noplanēta paugura virsotnē būvētā kapliča, savukārt no laukumiņa kapličas priekšā pāri toreiz vēl zemajiem kokiem vīdēja dzīvojamās mājas apjoms ar pulksteni zelminī. Pulksteņa zvanu lietoja ne vien ikdienas laika skaitīšanai, bet arī nelaiķu apzvanīšanai.

Citi 18. gadsimta otrajā pusē muižā veiktie celtniecības darbi ansambļa plānojumu jūtami neietekmēja. Galvenokārt remontēja jau esošās saimniecības ēkas. Uzcēla arī dažas jaunas, piemēram, ledus pagrabu (5), kādu šķūni. Uzbūvēja siltumnīcu.[52] Vai tā bija mums zināmā siltumnīca pie "liepu dārza" mūra, kura fiksēta 1863. gada plānā? Vienīgais mums pieejamais materiāls, kas rāda muižas ēkas piemērotā rakursā un varētu dot atbildi uz šo jautājumu, ir J. K. Broces 1794. gadā zīmētais Ungurmuižas skats.[53] Zīmējums rāda, ka aplūkotajā vietā vispār nav nožogojuma. Redzami "liepu dārza" apstādījumi un tālumā — Tējas namiņš. Tas nedaudz liek apšaubīt attēla precizitāti detaļās, jo šķiet, ka šajā laikā te, tāpat kā kungu mājas pretējā galā, jau vajadzēja būt dārza mūrim vai vismaz sētai.[54] Līdz ar to jautājums par sākotnējo siltumnīcas atrašanās vietu pagaidām paliek neatbildēts.

Salīdzinot J. K. Broces zīmējumu ar K. G. A. Oldendorpa 1754. gada akvareli, redzams, ka četrdesmit gadu laikā, kas šķir abus darbus, principiālas izmaiņas ansambļa apbūvē nav notikušas; pagalmu papildinājuši vienīgi divi tā kreisajā pusē uzcelti paviljoni. Kā savā atmiņu stāstījumā raksta Hanss fon Kampenhauzens, pēc viņa domām, to uzdevums bija nodalīt saimniecības pagalmu no pagalma dzīvojamās mājas priekšā.[55] Uz kolonnām balstītie paviljonu jumti bija veidoti līdzīgi Tējas namiņa kupolam.

Nākamo pieturas punktu Ungurmuižas ansambļa un parka attīstības izpētē dod Latvijas Vēstures muzeja krājumā esošais H. fon der Brigenas zīmējums, kas darināts 1835. gadā un rāda ļaužu grupu Ungurmuižas kungu mājas parka pusē. Attēlā redzamas arī vairākas tālaika apbūvi un stādījumus raksturojošas detaļas: latiņu žogs ar vārtiem, tālāk — blīva sēta, aiz kuras paceļas baložu māja uz četriem augstiem stabiem un vējarādītāju korē. Tālumā redzams ar kokiem un krūmiem apaugušais Kapličas kalns.

Tas nav daudz, tomēr pietiekami, lai varētu secināt, ka šajā laikā vēl pastāvējusi sākotnēji izveidotā Ungurmuižas ansambļa plānojuma sistēma — ēku kārtojums ap nožogotu pagalmu. Tāpēc ticams šķiet pieņēmums, ka arī parku līdz tam laikam pārmaiņas nav skārušas.

19. gadsimta vidus. Konceptuāli jauna pieeja ansambļa plānošanai

Lielo pārmaiņu laiks Ungurmuižā ienāca 19. gadsimta vidū. 1841. gadā muižu mantoja Ernsts Osvalds fon Kampenhauzens. Viņa vadībā veiktie būvdarbi bija pakļauti jaunā laikmeta domāšanas veidam un estētiskajām prasībām. Tobrīd muižu plānošanā jau valdīja gluži citi, barokālajām normām diametrāli pretēji principi. Pretī klasiskajai noteiktībai ēku arhitektūrā kā līdzsvarojošs moments tika likta brīva, ainaviska dabas uztvere.

Ungurmuižā noslēgtā, iežogotā pagalma vietā kungu mājas priekšā izveidoja lielu zāliena apli, tā saukto rundu. Muižas pagalmu neilgi pēc pārkārtošanas rāda Eižena Dīkera glezna. Tajā redzams nu jau reprezentatīvā kungu mājas priekšlaukuma fragments. Klajo zāliena apli abās pusēs kā kulises papildina mazāki, košumkrūmiem apstādīti trijstūrveida laukumiņi. Kvalitatīvas pārmaiņas skārušas arī ēkas. Skolas vietā, kuru no K. G. A. Oldendorpa akvareļa atceramies kā nelielu ēku ar četrslīpju jumtu un vienu skursteni, paceļas kapitāli pārbūvēta ēka[56], tā saukta Vecā skola[57] (3), ar pusnošļauptu kārniņu jumtu un diviem dūmeņiem. Mājas gala fasādi rotā stūra rusti un vēdekļveidā spraišļots pusaploces logs, kāds atrodas arī abu garenfasāžu zelmiņos. Arī Sarkanās klēts gala fasāde pielāgota ansambļa izvirzītajai simetrijas prasībai: ēkas ziemeļu gala četrslīpju jumts nomainīts pret pusnošļauptu.

19. gadsimta vidus ienesa korekcijas arī augļudārzā, kas tagad kļuva par neapšaubāmu parka sastāvdaļu. Dārza centrā ap 18. gadsimta vidū rakto dīķi (22) izveidoja ainaviska plānojuma daļu. Dīķa malā auga daži lieli ozoli no kādreizējā ozolu un liepu meža. Tos papildināja ar jauniem stādījumiem. Netālu pie dārza ziemeļu malas iestādīja palielu ozolu grupu. Dārza sākotnējais regulārais pamatplānojums tika saglabāts, taču tagad to papildināja arī atsevišķi ainaviski stādījumi. Sintezējot abus parka mākslas principus, radās īpatnēja sintētiska ainava, kurā pusloka dīķa malas radiālo, strikto celiņu tīklu papildināja ainaviski brīvas stādījumu grupas.

Augļudārzā atradās arī kāda būve, kuras pamatā nebija profesionāļa iniciatīva. Tomēr tā pastāvēja pietiekami ilgu laiku, radīdama dārzā romantisku stūrīti, un tālab ir pieminēšanas vērta. Tas bija "mazais Unguriņš" (21) — neliela pildrežģa tehnikā būvēta ēciņa. Zēna gados (19. gadsimta 50. gadu otrajā pusē) ar amatnieku palīdzību to cēlis Baltazars Konrāds Maksimilians fon Kampenhauzens. "Mazais Unguriņš" bija bērnu rotaļu namiņš, kura pirmajā stāvā bijusi iekārtota istabiņa ar īstu pavardu, bet uz otro stāvu vedušas ārējās kāpnes ar kokā griezt ām margām. Kā redzams attēlā, tas nedaudz atgādinājis piparkūku mājiņu. "Mazais Unguriņš" atradies augļudārza ziemeļrietumu pusē blakus "liepu dārza" lielajai alejai. Pie tā bijis iekārtots rotaļu laukums, aploks, kurā dzīvojusi stirna, un dārzs ar bērnu dobēm.

Ungurmuižas 1863. gada plānā[58] redzama pilnīgi izveidojusies apbūves un teritorijas plānojuma sistēma, kas vēlāk vairs principiāli mainīta netika. Kompozīcijas centrā atrodas kungu māja (1). Tās priekšā — parādes pagalms ar lielo zāliena apli. Ap pagalmu simetriski kārtotas ēkas: ērberģis (Vecā skola) (3) un Sarkanā klēts (2), dzīvojamā māja (Mazā māja) (9), magazīna (14), klēts (13) un stallis (12). Aiz kungu mājas — abi dārzi. Vēl nodalās divas lielas saimniecības ēku grupas dzirnavu dīķa (28) ziemeļu un dienvidu galā.

E. O. fon Kampenhauzena saimniekošanas laiks Ungurmuižā iezīmējās ne tikai ar aprakstītajiem pārkārtojumiem. Līdztekus norisa arī apjomīgi būvdarbi. Salīdzinot 1842. gada inventarizācijā reģistrēto ēku sarakstu ar 1863. gada plānā attēlotajām, redzams, ka aizritējušo divdesmit gadu laikā muižas ēku skaits apmēram divkāršojies.

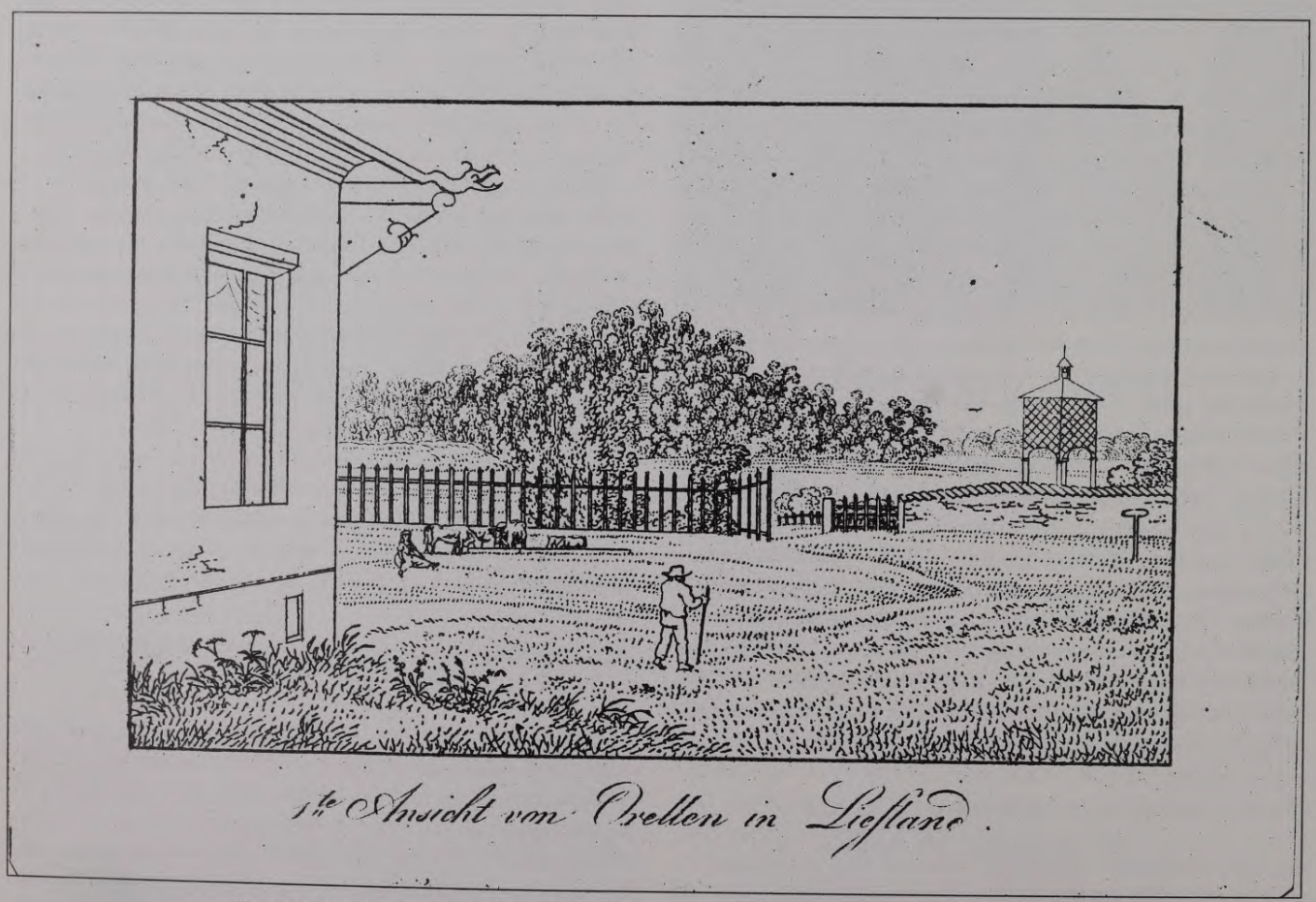

Skats no kungu mājas uz Kapličas kalnu. Nezināma autora litogrāfija, 19. gs. 2. cet. Kat. 4. 11.
Blick von dem Herrenhaus auf den Kapellenberg. Unbekannter Autor, 2. Viertel 19. Jh. Kat. 4. 11.

"Mazais Unguriņš". Foto, ap 1910. g. Kat. 7. 39.
"Klein-Orellen". Foto, um 1910. Kat. 7. 39.

Šajā laikposmā tika uzcelta Mazā māja (9) — dzīvojamā ēka pagalma rietumu pusē. Tā ir guļbūvē celta ēka ar trīs ieejām — abos galos un aizmugures fasādes vidū — un divslīpju jumtu. Sākotnēji tajā dzīvoja pārvaldnieks un muižas kalpotāji. Uz šejieni pārcēla arī latviešu bērnu skolu. Aiz Mazās mājas uzbūvēja malkas šķūni (10) ar režģotas koka konstrukcijas sienām un pagrabu.

Blakus Vecajai skolai uzcēla ledus pagrabu ar virsbūvi (6), bet tās aizmugurē — divas nelielas kūtiņas cūkām un putniem (7, 8). Vēl divas kūtis (29, 30) uzbūvēja pie dzirnavu dīķa blakus brūzim. Vēlāku pārbūvju laikā brūža ēku saslēdza vienotā apjomā ar kūti (29). Visas šīs ēkas bija celtas līdzīgi — ar augstiem laukakmeņu virspamatiem, uz kuriem liktas vairākas guļbaļķu kārtas. Pie kūtīm ierīkoja utilitāru, bet nepieciešamu būvi — apjumtu mēslu krātuvi (31). Netālu pie dzirnavu upītes uzcēla ķieģeļu ēciņu, kurā iekārtoja veļas mazgātavu un stārasta dzīvokli (32). Saimniecības ēkas bija visai nelielas, jo galvenais fon Kampenhauzenu lopkopības komplekss atradās Kūduma muižā.

Domājams, ka 19. gadsimta vidū Ungurmuižā tika uzceltas arī jaunās dzirnavas (34). Uz to būvniecības laiku norāda šķērssienu mūrēšanas paņēmiens: laukakmeņu mūrējums, kur akmeņu spraugas aizķīlētas ar akmens šķembām. Tās klātas ar kaļķu javas apmetumu, kurā vienmērīgi iespiestas sīkākas tumša akmens šķembas. Lielo akmeņu pieres ir atstātas neapmestas. Šāds mūrēšanas veids Vidzemē bija iecienīts jau 19. gadsimta pirmajā pusē, bet Ungurmuižā tas ienāca gadsimta vidū E. O. fon Kampenhauzena aktīvi izvērsto celtniecības darbu laikā. Tāpat mūrētas ledus pagraba (6) un Mazā kroga (52) sienas. Jaunuzceltās dzirnavas bija apjomā smagnēja ēka ar četrslīpju kārniņu jumtu. Tajā atradās arī dzirnavnieka dzīvoklis.

Dzirnavu dīķa dienvidu galā izveidojās vesela saimniecības zona. Dīķa austrumu krastā uzcēla divus šķūņus (45, 46). Arī tie bija arhitektoniski saskaņoti. Šķūņu sienas bija no koka plankām, kas iestiprinātas mūrētos plēstu laukakmeņu stabos ar sarkano ķieģeļu stūriem. Būvējot šķūņus, ņēma vērā to novietojumu: gala fasādes bija orientētas pret galveno piebraucamo ceļu, kas veda uz muižu no Unguru ezera puses. Viena šķūņa gals pat bija tieši asēts pret ceļu. Ēku īpatnēji zemajiem, platajiem zelmiņiem bija līdzīgs dekoratīvais noformējums ar ažūri izzāģētām koka detaļām.

Runājot par Ungurmuižas piebraucamo ceļu, jāpiemin vēl kāda ēka, kas iezīmēja pašu tā aizsākumu pie Cēsu–Straupes lielceļa. Tas ir Mazais krogs jeb Unguru krogs (52), kas šajā vietā pastāvējis apmēram no 18. gadsimta sākuma. 1842. gada inventarizācijā Mazais krogs vēl atzīmēts kā koka ēka ar salmu jumtu.[59] Kroga galvenās fasādes akmenī iekalts gadskaitlis "1887".[60] Tomēr šis skaitlis visdrīzāk apzīmē kādas pārbūves laiku, jo pēc visām pazīmēm Mazais krogs pieder 19. gadsimta vidū celtajām Ungurmuižas ēkām.

Mazā kroga plānojums bija tradicionāls: kroga istabām bija piebūvēta nedaudz platāka stadula, ierīkojot leņķī pret ceļu pavērstus iebraucamos vārtus. No laukakmeņiem mūrētas kroga istabu sienas un puse no stadulas sienām, savukārt kroga ārsienu mūrējums ir identisks jau aprakstītajām dzirnavām. Stadulas priekšējā siena un puse no austrumu sienas celta pildrežģa konstrukcijā. Lai panāktu vizuālu simetriju, uz stadulas austrumu gala sienas mūra daļas bija uzkrāsots iluzors pildrežģa zīmējums. Kroga abi augstie zelmiņi veidoti pildrežģī ar apmesta ķieģeļu mūra aizpildījumu. Pret muižas alejas sākumu vērstajam zelminim ir sīkāks un sarežģītāks režģojuma raksts. 19. gadsimta beigās (varbūt tas noticis minētajā 1887. gadā?) kroga ēka ieguva savādu papildinājumu. Celtnes rietumu galā par apmēram metru tika pagarināts jumts un zem tā izveidots dekoratīvs koka balkons. Balkona un jumta malas rotāja kokā zāģēts ornaments, bet jumta kori vainagoja daudzstaraina koka zvaigzne. Kā absolūti nekonstruktīvi šie papildinājumi ilgu mūžu nepiedzīvoja.

Pie kroga sākās muižas galvenā piebraucamā aleja. Tās sākumposmā, kur apkārtējie tīrumi bija ļoti zemi, gandrīz dūksnaini, stādīti melnalkšņi, tālāk — liepas un ozoli.

Laikposmā starp 1842. un 1863. gadu dzirnavu dīķa rietumu krastā uzcēla kalpu māju grupu: dzīvojamo māju, klēti un kūti. Dzīvojamā māja (50) bija laukakmeņu mūra ēka — jau 19. gadsimtā tā ieguva nosaukumu "Mūrmāja" — ar muižu kalpu mājām tipisku plānojumu. Katrām divām kalpu ģimenēm bija kopēja virtuve, no kuras veda durvis uz istabu. Mājā varēja mitināties astoņas ģimenes. Blakus uzbūvēja klēti (49) — netēstu baļķu guļbūves ēku krusta pakšos. Tā bija rindu klēts ar divpadsmit nodalījumiem, kuros veda pa divām sapārotas, zemas durvis. Pretī klētij uzcēla laukakmeņu mūra kūti (47) kalpu lopiem, bet pie dzirnavu upītes — pirtiņu (48). Nedaudz tālāk kalpu mājai rietumu pusē uzbūvēja jauno riju (51). Tai bija platāka vidusdaļa — piedarbs, kam pieslēdzās divas rijas telpas. Piedarba konstrukcija bija analoga šķūņiem (45, 46): plankas laukakmeņu mūra stabos. Rija celta netēstu baļķu guļbūvē ar krusta pakšiem. Ēku sedza apjomīgs četrslīpju skaidu jumts ar platām pažobelēm.

19. gadsimta vidū dzirnavu dīķa malā iepretī augļudārza dienvidrietumu stūrim tika uzcelta arī kalte (26) un kalēja māja ar smēdi (27).

19. gadsimta otrā puse — 20. gadsimta sākums

Gadsimta vidū uzsāktais process pakāpeniski, bet konsekventi turpinājās līdz pat Pirmajam pasaules karam. Jaunās saimniecības ēkas cēla atstatus, galvenokārt palejā pie dzirnavu dīķa — it kā ļoti tuvu kungu mājai, bet, pateicoties reljefam, vizuāli nodalītā saimniecības zonā. Lai arī saimnieciskās norises pamazām attālinājās no dzīvojamās mājas pagalma, tās pagalma malās vēl atradās 18. gadsimtā būvētās saimniecības ēkas.

Situācija mainījās 19. gadsimta 80. gados, kad zibens spēriena izraisītā ugunsgrēkā nodega klētij (13) simetriski celtais stallis (12). Izrādījās, ka tas aizsedzis lielisku skatu uz vareniem ozoliem, tāpēc jauno stalli (33) nolēma būvēt citur. Tam atrada vietu ieplakā aiz Mazās mājas. Sākot ar šo brīdi, kungu mājas ziemeļu puses teritorija aiz klajā zāliena "runda" pamazām veidojās par gandrīz dabas dotu ainavu parku. To vajadzēja vien nedaudz izkopt un papildināt, un šajā virzienā pavērās tāla skatu perspektīva — zāliens ar žuburotiem milzu kokiem, aiz tiem reljefā viegli viļņotas pļavas. Priekšplānā skatu bagātināja stādīta koku un krūmu grupa (asās egles un baltās apses). 20. gadsimta sākumā (ap 1910. gadu) gandrīz analoga situācija izveidojās pagalma austrumu malā. Tur nojauca veco, vairs nevajadzīgo magazīnas ēku.[61] Arī šajā virzienā izveidoja skatu perspektīvu, kas optiski paplašināja parka robežas.

Varbūt tādēļ, ka daļu vecā augļudārza kopš gadsimta vidus aizņēma ainaviskie parka apstādījumi, 19. gadsimta nogalē Ungurmuižā ierīkoja vēl vienu augļudārzu ap jauno stalli pie dzirnavu upītes.[62] Tajā stādītas ābeles un lazdas. Dārzu apjozis cirpts eglīšu dzīvžogs.

Ap šo pašu laiku vai nedaudz agrāk izveidoja Ungurmuižas mežaparku (40). Tā teritorija ir ar izteiktu, paugurotu reljefu. Ceļš uz mežaparku sākās pagalma kreisajā pusē pie staļļa ozoliem un gandrīz turpat sazarojās divos virzienos. Pa labi ziemeļaustrumu virzienā pastaigu celiņš vedis caur stādītu ozolu un liepu audzi uz pauguru, sauktu par Veģu kalniņu. (Vāciski tā nosaukums *Verlobungsberg* — "saderināšanās kalns".) Mežaparka rietumu daļa, kura atradusies kapličas ceļa ziemeļu pusē, sākusies tūlīt aiz pagalma lielajiem ozoliem. Tā iekārtota uz stāva, iegarena uzkalna. Sulīgo reljefu papildināja trīs dīķu virkne. Caur mežaparku vijušies grantēti celiņi. Tajā aug liels skaits Eiropas lapegļu, daļa no tām sasniegusi ievērojamus izmērus. Aiz uzkalna reljefam sākas kritums dzirnavu upītes virzienā. Te taisnās rindās stādīti ozoli un vīksnas. Domājams, šī koku audze iekārtota 19. gadsimta otrajā pusē. Tajā atradusies putnu māja, tāpēc tā saukta par "putnu dārzu". Koku audze turpinājusies līdz dzirnavu upītei. Tur kapličas ceļš pāri tiltiņam ar melni krāsotām koka margām, tā sauktajam melnajam tiltam, ieveda jau minētajā "melnajā alejā". Gar kapličas ceļa malām bijušas stādītas puķes un košumkrūmi.[63]

Gadsimtu mija

Laiks ap gadsimtu miju Ungurmuižā neiezīmējās ar plašiem celtniecības darbiem. Tie galvenokārt saistījās ar

Mazā māja. Foto, ap 1905. g. Kat. 7. 32.
Das Kleine Haus. Foto, um 1905. Kat. 7. 32.

esošo ēku pārbūvēm. Kapitāli pārbūvēja kūti (29). To apvienoja ar blakus celto brūža ēku.[64] Jaunajā celtnē iekārtoja pienotavu, dzīvokļus un kūti. Pie dzirnavu dīķa uzcēla pirti un dzīvojamo ēku — izskatā vienkāršas koka ēkas ar divslīpju jumtiem.

Toties pēdējo lielāko pārplānošanu piedzīvoja muižas parks. Jau sen no barokāla cirpuma žņaugiem bija izaudzis 18. gadsimta pirmajā pusē iekārtotais "liepu dārzs". Bija pārstāts cirpt perimetrālo aleju, ļaujot tai brīvu augšanas vaļu, tomēr dārza plānojums netika mainīts. To nepārveidoja arī 19. gadsimta vidū, kad Ungurmuižā notika principiālā pāreja uz ainavisko parka plānošanu.

Jaunais stallis. Foto, ap 1910. g. Kat. 7. 40.
Der neue Stall. Foto, um 1910. Kat. 7. 40.

1863. gada uzmērojumā "liepu dārzam" vēl parādās pilns sākotnējais celiņu tīkls.

"Liepu dārza" rekonstrukcijas projekta autora vārds nav nogrimis aizmirstībā[65] — tas ir parku arhitekts Valters fon Engelhards[66]. Pēc viņa ieceres tika atjaunoti un papildināti dārza apstādījumi. Pārplānoja arī celiņu tīklu. V. fon Engelhards savu priekšteču darbam piegāja ar pietiekamu pietāti. Celiņu tīkls netika veidots no jauna, bet prasmīgi reducēts esošais. Kungu mājai tuvākajā daļā līdz "liepu krustam" atstāti tikai malējie celiņi, tādējādi iegūstot plašu zālienu ēkas priekšā. Arī tālāk ceļu skaitu samazināja līdz minimumam: bez perimetrālā saglabāti abi diagonālie celiņi un centrālais no krustojuma vidus līdz Tējas namiņam. Kungu mājas priekšā izveidots grantēts laukums, aiz kura atradusies pusloka formas puķudobe. Tajā atbilstoši gadalaikiem stādīja hiacintes, begonijas un citas puķes. Celiņiem, kas gāja uz laukuma abām pusēm, bija puķu apmales. Tās papildināja ar podiem zemē ierakti lauru kociņi un mirtes. Tomēr dārza galvenais akcents bija fantastiski žuburotās agrāk cirpto liepu alejas. Pie tām vasarās no siltumnīcas iznesa un novietoja podus ar palmām. Aleju krustpunktā bija paliels atpūtas laukums ar puķu dobēm, tā sauktais Rozbeķu laukums. Savu nosaukumu tas ieguvis divu ar vīteņkresēm apaudzētu kolonnu dēļ, kuras uz šejieni pārvestas no nodegušās Rozbeķu muižas. Tādu nenoliedzami romantisku "liepu dārza" ainu 20. gadsimta sākumā uzbur Hansa fon Kampenhauzena atmiņu stāstījuma lappuses.

Šķiet, tieši šajā laikā "liepu dārza" rietumu stūrī izveidots skatu laukums, tā sauktais bastions (18). Šajā vietā dārza mūris nojaukts līdz zemes līmenim un tam piemūrēta zemāka trapecveidā izvirzīta laukakmeņu atbalstsiena. Par "bastionu" tas nosaukts tādēļ, ka šāda konstrukcija raisīja asociācijas ar viduslaiku piļu nocietinājumiem. Nogāzē pie "bastiona" tika savelti milzu laukakmeņi. Gar atbalstsienas malu tika iestādīts zems dzīvžogs, pāri kuram pavērās brīnišķīgs skats uz dzirnavu ezera spoguli un ēkām un tālāk — uz Kapličas kalnu. Šāda skatu laukuma iekārtošanu neapšaubāmi bija iedvesmojušas 19. gadsimta otrajā pusē mākslā un arhitektūrā atdzimušās romantisma tendences.

Tās savu piepildījumu bija ieguvušas arī kādā īpatnēji iekārtotā augļudārza stūrītī — "baltajā dārzā". Tajā varēja nokļūt pa kāpnītēm no "liepu dārza" puses. Dārzu apjozis baltu krūmu rožu dzīvžogs, tajā stādīti tikai "balti" augi: ķirši, zemenes, jāņogas, ērkšķogas, avenes ar bālām ogām. Arī visas puķes bijušas baltas. "Balto dārzu" iekārtojusi Amālija fon Kampenhauzena 19. gadsimta nogalē.

Atmiņu pieraksti fiksējuši, kāds mūsu gadsimta sākumā izskatījies pārējais augļudārzs. No ārpasaules to atdalījis biezs ceriņu dzīvžogs. Tajā pārrāvums bijis tikai iepretim pusapļa dīķim, tā sauktajam zaļajam dīķītim jeb "Marijas sēdeklim"(*Mariensitz*). Tur caur zaļi krāsotas sētas latiņām vīdējušas krāšņas puķudobes. Priekšplānā stādītas zemākas, tad arvien augstākas puķes, aiz tām — dekoratīvie krūmi. Vidējo celiņu ieskāvusi ne pārāk sen stādīta liepu aleja (tā sākotnēji, šķiet, bijusi cirpta). Gar dārza celiņiem garās rindās bijuši stādīti dažādu šķirņu augļukoki un ogukrūmi. Pie "liepu dārza" dienvidpuses mūra atradusies 19. gadsimta beigās būvētā jaunā siltumnīca (20). Siltumnīcas uzcelšana šajā vietā uzskatāma par vienu no retajām neveiksmēm parka plānošanā. Tā vairākos skatu rakursos konkurēja ar Tējas namiņa eleganto apjomu. Bez tam tā izjauca kādreiz tik skaidro parka plānojumu, nobīdot vienu no galvenajiem ceļiem — centrālo celiņu, kas veda no pusapļa dīķa uz "liepu dārza" stūri. Blakus siltumnīcai bijušas sakņudārza dobes, bet pie "liepu dārza" dienvidpuses mūra auguši vīnogulāji.

Tāda Ungurmuiža bija 20. gadsimta sākumā — muižas kā pilnvērtīga saimnieciska organisma pastāvēšanas beigu posmā, ar kuru noslēdzās gandrīz divsimt gadus garā muižas ansambļa un parka veidošanās vēsture.

Pārskatot Ungurmuižas ansambļa veidošanās gaitu, jāsecina, ka tas nav viena laikmeta un stila estētiskās domas galarezultāts. Laikam ritot, šeit materializējusies vairāku paaudžu projektētāju, amatnieku un dārzu mākslinieku prasme un pieredze, krājusies ansambļa veidotāju pozitīvā aura. Sākotnēji barokālo ansambli katrs laikposms bagātinājis ar kādu jaunu niansi, radot unikālu parādību — Ungurmuižu, kurā vienotā veselumā saplūst daba ar arhitektūru. Varbūt tieši tas izskaidro Ungurmuižas īpatno valdzinājumu, ko izjutis katrs, kas kaut reizi vienatnē pakavējies muižas žuburoto ozolu ēnā.

* * *

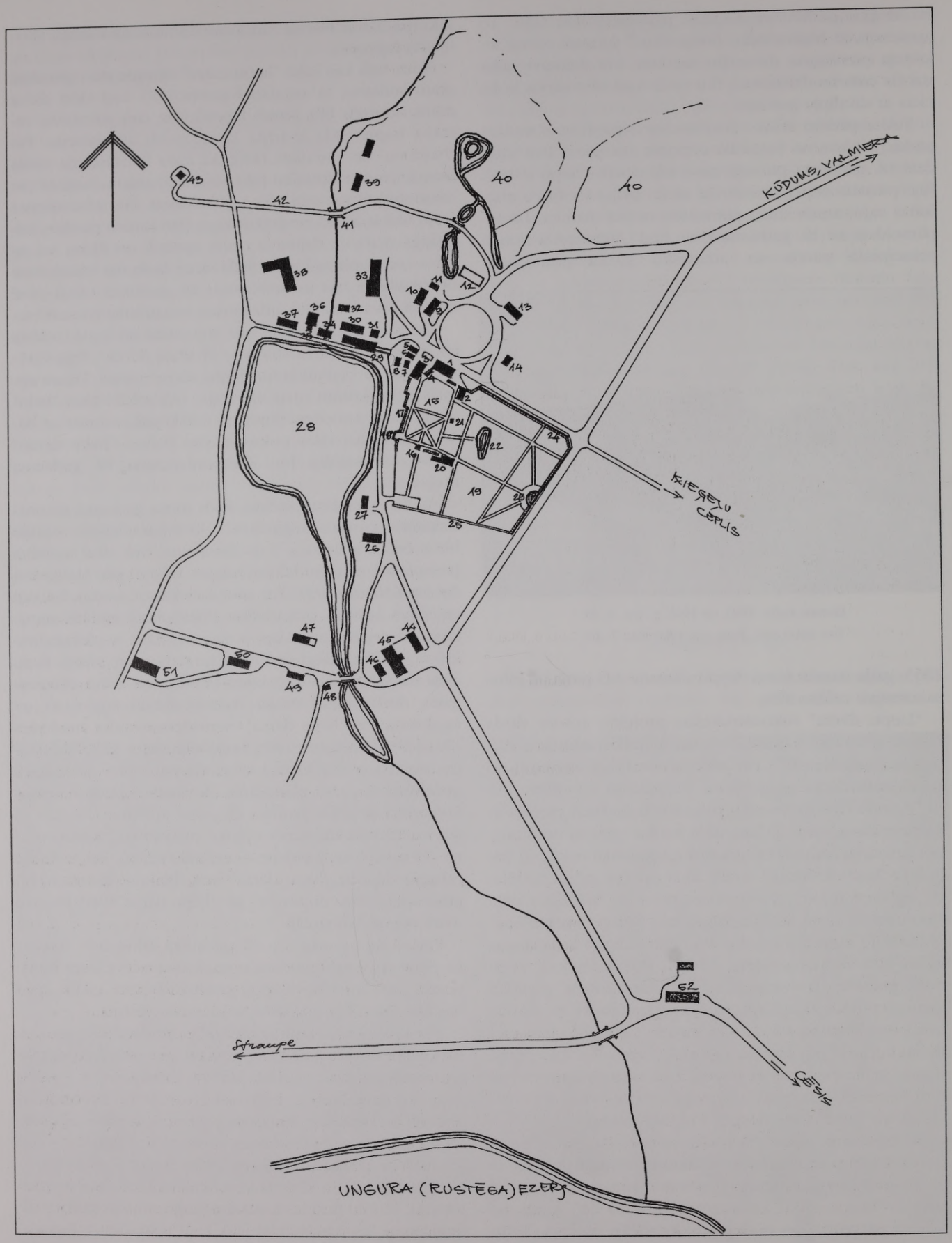

Ēku un būvju eksplikācija

1 – kungu māja
2 – Sarkanā klēts
3 – Vecā skola (ērberģis)
4 – siltumnīca
5 – ledus pagrabs
6 – mājas ledus pagrabs ar virsbūvi — klēti
7 – putnu kūts
8 – cūku kūts
9 – Mazā māja
10 – malkas šķūnis
11 – pagrabs

12 – vecā staļļa vieta
13 – graudu klēts
14 – magazīna
15 – "liepu dārzs"
16 – Tējas namiņš
17 – laukakmeņu mūra žogs
18 – skatu laukums — "bastions"
19 – augļudārzs
20 – jaunā siltumnīca
21 – "mazais Unguriņš"
22 – diķis
23 – pusapļa diķis
24 – laukakmeņu mūra atbalstsiena ar grāvi
25 – laukakmeņu krāvuma valnis
26 – kalte
27 – kalēja māja
28 – dzirnavu diķis
29 – pienotava, dzīvokļi un kūts; agrāk — ēkas rietumu gals — brūzis
30 – kūts
31 – mēslu krātuve
32 – veļas mazgātava un stārasta dzīvoklis
33 – jaunais stallis
34 – dzirnavas
35 – kūts
36 – kūts
37 – dzīvojamā ēka un pirts
38 – šķūnis
39 – putnu māja
40 – mežaparks
41 – "melnais tilts"
42 – "melnā aleja"
43 – kapliča
44 – šķūnis
45 – šķūnis
46 – šķūnis
47 – kūts
48 – pirts
49 – klēts
50 – kalpu māja
51 – rija
52 – Mazais krogs

---

[1] Vegesack. Vorfahren..–S. 18–19.

[2] LVVA, 6999. f., 13. apr., 1619. l.

[3] AFCO, 36 K.

[4] Turpat. (B. fon Kampenhauzena vēstule sievai 1730. gada 6. jūlijā.)

[5] Turpat.

[6] Oriģināls, kurš glabājās LVVA, tagad tur vairs nav atrodams.

[7] AFCO, 36 K, 70 a F.

[8] LVVA, 4060. f., 1. apr., 1000. l.

[9] Detalizētu Ungurmuižas kungu mājas būvvēsturi un arhitektonisko analīzi sk. I. Dirveika rakstā "Ungurmuižas kungu māja un tās būvvēsture" kat. 115.–132. lpp.

[10] AFCO, 36 K.

[11] Fotokopija RPM.

[12] AFCO, 70 a F.

[13] AFCO, 91 a K.

[14] LVVA, 4060. f., 1. apr., 1000. l.

[15] H. J. fon Štrālbornas 1772. gada piezīmēs (LVVA, 4060. f., 1. apr., 1000. l.) muižā veicamo darbu sarakstā minēts: "Lielo graudu klēti ar lubām noklāt, likt šo jumtu sist ar dzelzs naglām."

[16] Campenhausen. Erinnerungen..–S. 35.

[17] LVVA, 218. f., 1. apr., 12. l., 17. lp.

[18] 1750. gada 19. februārī Ungurmuižā sākta staļļa būve. Visticamāk, ka tas arī ir mūsu apskatītais stallis. AFCO, 70 a F.

[19] Campenhausen. Generalleutnant.. 2. Teil.–Kap. 1.–S. 10.

[20] Turpat.

[21] AFCO, 36 K.

[22] Campenhausen. Generalleutnant.. 2. Teil.–Kap.1.–S. 5.

[23] AFCO, 36 K.

[24] B. fon Kampenhauzens arī pats rūpējies par dzimtļaužu skološanu dažādos amatos. 1753. gada 5. maija piezīmēs, piemēram, izlasāms šāds teikums: "Aizsūtīju no Rannu muižas atnākušo jaunekli Pedo uz Katvaru muižas dārzniecību mācīties."–Turpat.

[25] Turpat.

[26] AFCO, 70 a F.

[27] Turpat.

[28] Hidrobūvju speciālists Andris Eglītis izvirza hipotēzi, ka arī stāvā nogāze "liepu dārza" rietumu pusē ir cilvēka roku veidota. Vecākajā Ungurmuižas skicē šajā vietā neparādās izteikts reljefs, tajā pašā laikā citur tas iezīmēts skrupulozi un atbilst mūsdienu situācijai. Pēc A. Eglīša domām, ierīkojamā dārza teritoriju planēja arī rietumu virzienā, uzbēršanai lietojot grunti, ko ieguva, padziļinot dzirnavu diķi.

[29] Campenhausen. Generalleutnant.. 2. Teil.–Kap.1.–S. 10.

[30] *Hupel A. W.* Topographische Nachrichten von Lief- und Estland.–Riga, 1777.–T. 2.

[31] Nosaukums "Tējas namiņš" Ungurmuižas parka paviljonam parādījies salīdzinoši nesen — tikai 20. gadsimta otrā pusē. Fon Kampenhauzenu dokumentos tas konsekventi dēvēts par *Lusthaus*. Arī vietējo iedzīvotāju vidū ir iesakņojies no vāciskā nosaukuma atvasinātais apzīmējums "lustūzis".

[32] AFCO, 70 a F.

[33] Šādas aplēses izdarījis arhitekts Gunārs Jansons (sk.: *Jansons G.* Arhitektūras pieminekļi Gaujas nacionālajā parkā.–Rīga, 1987.– 105.–106. lpp.).

[34] 20. gadsimta 70. gados uzbūvētā jaunā jumta forma manāmi atšķiras no sākotnējās.

[35] Tējas namiņa vārtu gleznojumam 19. gadsimtā (iespējams, 1882. gadā, kad Tējas namiņu apšuva ar horizontāliem dēļiem) tika izgatavota kopija, kas redzama vairākos 20. gadsimta sākuma fotoattēlos.

[36] Parku arhitekte Ilze Janelis šīs parka daļas izveidošanu attiecina uz 19. gadsimta pirmo pusi (sk.: VKPAIDC materiāli par Ungurmuižu. Pieminekļa pase. Sastādījusi I. Janelis 1982. gadā).

[37] Šajā rakstā izmantoti vēstures zinātņu doktores Pārslas Pētersones apstrādātie LVVA un Herdera institūta Mārburgā materiāli par fon Kampenhauzenu dzimtu un Ungurmuižu.

[38] AFCO, 36 K.

[39] Mūsu rīcībā diemžēl nav uz šo laikposmu attiecināma grafiskā materiāla. Parka plānojuma analīzei šajā rakstā izmantots Ungurmuižas 1863. gada uzmērojuma plāns (oriģināls LVVA, 1679. f., 194. apr., 292. l.).

[40] LVVA, 4060. f., 1. apr., 1000. l.

[41] AFCO, 91 a K.

[42] Campenhausen. Erinnerungen..–S. 31. Šo faktu 80. gadu vidū pārbaudīja Latvijas Universitātes pasniedzēju talcinieku grupa, kas parkā veica kopšanas darbus.

[43] B. fon Kampenhauzena norēķinu grāmatās (AFCO, 70 a F) 1748.–1751. g. fiksēta virkne ierakstu par poļu dīķu racējiem. 1750.–1751. gadā tā, visticamāk, bija minētā dārza dīķa rakšana. Piemēram: "Atnāca pirmais poļu dīķu racējs Simons ar 5 puišiem."

[44] Ciņa ar pārlieku mitrumu Ungurmuižā noritējusi pastāvīgi. Kāds no vietējiem iedzīvotājiem Kārlis Zvans (dzim. 1920. gadā) atceras, ka vēl 20. gadsimta pirmajā pusē augļudārza teritorijā funkcionējusi paegļa koka cauruļu meliorācijas sistēma.

[45] AFCO, 36 K.

[46] Turpat.

[47] AFCO, 70 a F.

[48] Turpat.

[49] AFCO, 36 K.

[50] Kapliča detalizēti apskatīta I. Lancmaņa un I. Dirveika rakstā "Fon Kampenhauzenu dzimtas kapi Ungurmuižā" kat. 209.–220. lpp.

[51] Helēne Juliāne fon Štrālborna savās piezīmēs 1758. gada 4. oktobrī raksta: "Uzrakstīt kapteinim Bokam un palūgt sešus spēcīgus igauņus, kuri varētu planēt ceļu uz kapukalnu."–AFCO, 91 a K.

[52] Saimniecības grāmatās (LVVA, 4060 f., 1. apr., 1000. l.) atzīmēts, ka 1770. un 1775. gadā remontētas siltumnīcas krāsnis.

[53] Brotze. Monumente..–Bd 6.–Abb. 188.

[54] Pie secinājuma par J. K. Broces zīmējuma nosacītību nonākusi arī arhitekte Daiga Lēvalde, izsakot varbūtību, ka skats drīzāk ticis pārzīmēts, nevis gleznots dabā (*Lēvalde D, Gaile I*. Ungurmuižas kungu mājas fasāžu krāsojuma izpēte. 1996. VKPAIDC. Ungurmuižas lieta).

[55] Campenhausen. Erinnerungen..–S. 34–35.

[56] Ērberģa jeb Vecās skolas ēkas būvvēsture pagaidām nav veikta. Tomēr daži tās elementi (piemēram, divi atšķirīgas konstrukcijas apvalkdūmeņi) apstiprina hipotēzi, ka tā ir pārbūvēta iepriekšējā perioda ēka.

[57] Ēka savu nosaukumu ieguvusi no tā, ka tajā kādu laiku darbojusies skola latviešu zemnieku bērniem.

[58] LVVA, 1679. f., 194. apr., 292. l.

[59] Turpat, 218. f., 1. apr., 1097.l., 17. lp.

[60] Arhitekts G. Jansons grāmatā "Arhitektūras piemineķļi Gaujas nacionālajā parkā" minējis citu gadskaitli — "1841", kas ir kļūdains. Akmenī iekaltais skaitlis ar horizontālu nogriežņa formas svītru apakšā, visticamāk, ir ģeodēzijas atzīme.

[61] Ziņas par to, kāda šī ēka bijusi, nav saglabājušās. Pēc tās nojaukšanas jauno magazīnu uzcēla Kūduma muižā.

[62] Campenhausen. Erinnerungen..–S. 64.

[63] Parka ainavas analīzei izmantots iepriekšminētais Hansa fon Kampenhauzena atmiņu apkopojums par Ungurmuižu (Campenhausen. Erinnerungen..), kā arī Antonijas Bisenieces, Ungurmuižas stārasta meitas (dzim. 1907. gadā), atmiņu pieraksts.

[64] Kopš tā laika brūzis Ungurmuižā vairs nepastāvēja. Liels brūzis darbojās fon Kampenhauzeniem piederošajā Lenču muižā.

[65] Campenhausen. Erinnerungen..–S. 54.

[66] Barons Morics Aleksandrs Valters fon Engelhards (1864–1940) — dārzu arhitekts. No 1892. līdz 1905. gadam strādājis par daiļdārznieku un dārzu būves inženieri Latvijā un Igaunijā. No 1906. gada — Diseldorfas pilsētas dārzu mākslinieks.

Bauensemble und Park von Orellen

Dace Ķibilda

"...in meiner Erinnerung (ist) Orellen immer mit hellen, warmen Sommernächten, blühendem Flieder und Jasmin verbunden (...). Der ganze Hof, das alte niedrige Holzhaus, die Gartenzäune, alles versank in einem weißen und lila-blauen Blütenmeer, das betäubend duftete. Und wenn dann abends in dem von Mondschein übergossenen oder in blassen Sternenlicht schimmernden Gebüsch der vielstimmige Gesang, das Schluchzen und Geschmetter der unzähligen Nachtigallen anhob, sich mit dem Flieder- und Jasminduft mischte und die fast taghelle Sommernacht wie ein durchsichtiger Schleier durch die offenen Fenster wogte, dann lag das alte schindelgedeckte Haus mit seinen weißen Säulen wie in einem Märchen verzaubert da."[1] So schildert Siegfried von Vegesack seine Erinnerungen an Orellen im Buch "Vorfahren und Nachkommen". Seitdem ist ein knappes Jahrhundert vergangen, das Gut Orellen besticht aber immer noch durch nur ihm eigene Wärme, die seine uralten Eichen und die vormals prächtigen Lindenalleen ausstrahlen.

Orellen Anfang des 18. Jahrhunderts

Wenn man die Baugeschichte des Landguts Orellen aufzeichnen will, muß man sich fast 300 Jahre zurückversetzen – bis in das angehende 18. Jahrhundert, als der Nordische Krieg eben übers Land gegangen war und überall verheerende Spuren hinterlassen hatte.

Das Historische Staatsarchiv Lettlands birgt eine nicht datierte Zeichnung von einem Unbekannten.[2] Es ist anzunehmen, daß da der Gutshof Orellen kurz nach dem Nordischen Krieg dargestellt ist. Man sieht einen umzäunten rechteckigen Hof mit vier schlichten Gebäuden um ihn herum: Wohnhaus (M), Herberge (Behausung für das Gesinde) (L), Stall mit Wagenscheunen (C) und Kleete (Kornspeicher) (D). Beide Wohnhäuser haben ein Satteldach, der Stall und die Kleete – ein Walmdach mit Lubbendeckung. Zwei Tore sind an gegenüberliegenden Seiten des Hofes zu sehen. Über den Toren ragt ein dekoratives Element mit einer Kugel auf der Spitze empor. An einem Ende des Wohnhauses hinter dem Flechtzaun ist ein kleiner Gemüsegarten (N). Neben der Kleete in der Ecke des Hofes befindet sich hinter dem Lattenzaun ein ca. 66 x 31m großer Obstgarten (F), die Bäume bilden schnurgerade Reihen. Es fehlt an einer detaillierten Gartenbeschreibung, aber es ist wohl anzunehmen, daß dies ein typischer Gutsgarten des angehenden 18. Jahrhunderts war, wo Blumen und Zierbäume neben Obstbäumen, Gemüse und Heilkräutern gepflanzt wurden. Hinter dem Garten stand der alte Viehhof (G), etwas weiter – der neue Viehhof (H) und die Korndarre (I). Neben dem rechts in der Zeichnung erkennbaren Mühlenteich (Q) stand eine kleine Mühle (P), das Badehaus und die Brennerei.

Direkt neben dem Hof sieht man auf der Zeichnung

Graudu klēts. Foto, 1974. g. Kat. 7. 28.
Kornkleete. Foto, 1974. Kat. 7. 28.

einen Eichen- und Lindenhain. Bäume, die vom Hain übriggeblieben sind, bilden jetzt die Dominante der Landschaft, die uns heute in Orellen dermaßen beeindruckt: weite Grashügel mit riesigen rauhstämmigen Eichen. Die Zeichnung läßt ahnen, daß schon damals die Bäume ein beträchtliches Alter erreicht hatten. Etwa in diesem Zustand erwarb Landrat und Generalleutenant Balthasar von Campenhausen im Jahre 1728 das Landgut Orellen.

1730 – Heranreifung des geplanten Bauensembles

Da der Generalleutenant dieses Gut zeitgleich mit dem Gut Kudum erwarb, mußte er als erstes entscheiden, in welchem er sich niederlassen sollte. Vom 11. Juni 1730 stammt ein Schreiben von Campenhausens an den Gutsverwalter Dolle mit der Bitte, einen Entwurf für den Ausbau des Gutszentrums von Kudum zu erstellen.[3] Schon bald fiel die endgültige Entscheidung zugunsten von Orellen.[4] Danach setzte eine intensive Bauplanungsphase ein. Am 1. Oktober des gleichen Jahres schrieb Balthasar von Campenhausen an seine Frau Margaretha von Liliengreen über den erhaltenen Entwurf von Orellen.[5] Wahrscheinlich handelte es sich dabei um die gleiche Skizze, deren Foto im Archiv des Schloßmuseums Ruhental liegt.[6] Es ist nicht bekannt, ob sie vom Verwalter Dolle selbst entworfen worden ist.

Obwohl im Entwurf die Anordnung der Gebäude um den Hof herum bewahrt wird, vermittelt die Zeichnung ein grundsätzlich neues Verständnis der Ensemblegestaltung. Das Wohnhaus wird eindeutig als Dominante und Kompositionszentrum gesehen. Es liegt gegenüber dem Einfahrtstor am entferntesten Hofende. Neben dem Tor wird ein Stall mit Wagenscheunen eingeplant. Die Ostseite des Hofes gehört der Kleete, die gegenüberliegende Seite am Weg zum Mühlenteich – der Käserei. In den Ecken des Hofes sind vier symmetrisch angelegte Gebäude eingezeichnet: Milchkammer, Handkleete, Eiskeller und Geflügelhaus. Die übrigen Hilfsgebäude – Korndarre, Brauerei, Badehaus und Stallungen – liegen auf der anderen Seite des Zaunes.

Trotz der recht schematischen Darstellung gewinnt man einen Eindruck von dem geplanten Aussehen des Hofes. Alle Gebäude sollten ein Walmdach bekommen. Die Käserei wurde durch ihren Turm mit Kugel und Wetterfahne besonders hervorgehoben.

Im Vergleich zur eingangs geschilderten Zeichnung wird dem Garten eine viel größere Bedeutung beigemessen. Er soll vor den Fenstern des Wohnhauses liegen. Zwischen Haus und Garten ist ein länglicher schmaler Teich geplant. Vom Hof führt eine Brücke mit verziertem Geländer in den Garten. Diese Skizze enthält keinen detaillierten Gartenplan, inmitten des trapezförmigen Platzes steht lediglich geschrieben: Baumgarten.

Zum ersten Mal sieht man in der Zeichnung ein neue Zufahrt vom Osten. Die alte geht nach wie vor zum Norden hin. Eine ungefähre Ortsbestimmung von bestehenden und geplanten Gebäuden erlaubt nur der Mühlenteichdamm. Wenn die Skizze mehr oder weniger präzise ist, dann war der Stall dort geplant, wo im nächsten Jahr, 1731, der Neubau des Herrenhauses einsetzte. Das Herrenhaus war ursprünglich im später gesetzten Lindengarten vorgesehen. Auf diese Art entstand der neue Hof neben dem bestehenden, so daß man auch die alten Gebäude benutzen konnte.

Von 1731 bis Mitte des 18. Jahrhunderts – Entstehung des Bauensembles Orellen.

1731 setzen im Gut rege Bauarbeiten ein. Die Notizen des Balthasar von Campenhausen enthalten Informationen über Ankunft, ausgeführte Arbeiten und Abreise verschiedener Handwerker.[7] Die beschäftigten Meister vertreten verschiedene Nationalitäten: Deutsche, Russen, Finnen, Polen, Esten und Letten, was nicht verwundert, da Balthasar von Campenhasen enge Beziehungen zu Rußland und Estland gepflegt hat. Die Einnahmen- und Ausgabenbücher der Familie von Campenhausen geben Einblick in den Umfang der Bauarbeiten.[8] Im Jahre 1731 wird Material nicht nur für das Wohnhaus, sondern auch für Herberge, Kleete, den Stall mit Wagenscheunen, das Geflügelhaus, die Mühle und eine Reihe anderer Gebäude besorgt. Es gibt auch Daten über Gebäude, die von einem Gut ins andere versetzt werden sollen – z. B., der Stall und die Kleete von Orellen nach Kudum, das Wohnhaus dagegen von Kudum nach Orellen.

Das Herrenhaus (1) wurde in zwei Baujahren fertiggestellt. Anfangs war es ein schlichter, rot gestrichener Blockbau mit einem Dach aus gekehlten Schindeln. Nur das Erdgeschoß war zum Wohnen eingerichtet. In den nächsten Jahren wurde das Haus vervollständigt. Bereits um die Jahrhundertmitte besaß das Gebäude ein Herrenhaus gebührende Verzierungen: Eckquaderung, Pilaster, Fenstereinfassungen, Wasserspeier in Form von Drachenköpfen.[9] In den nächsten 15 Jahren wurden auch die nötigsten Hilfsgebäude erbaut. Zur gleichen Zeit wurde der Garten angelegt. Gegen Mitte des 18. Jahrhunderts war das Orellen-Ensemble in seinen Grundzügen fertig.

Orellen wurde 1754 von C. G. A. Oldendorp gemalt, der im Gut damals als Hauslehrer tätig war. Sein Aquarell zeigt, daß sich der eben fertiggestellte Gebäudekomplex erheblich von dem Bauentwurf unterscheidet. Offenbar haben praktische Überlegungen die Oberhand gewonnen, weil auch ehemalige Gutsgebäude mit ins Bauensemble aufgenommen wurden. Beim Vergleich des Aquarellgemäldes mit der Zeichnung aus dem Anfang des 18. Jahrhunderts ist ersichtlich, daß zwei Häuser zu beiden Seiten des Herrenhauses mit der Kleete (D) und der Herberge (L) in der alten Zeichnung identisch sind.

Die Kleete links des Herrenhauses ("Rote Kleete") (2) wurde erst in den 50er Jahren dieses Jahrhunderts abgetragen. Fachleute waren immer der Meinung, daß sie aus einer früheren Bauperiode stammt. Gegen diese Annahme spricht jedoch, daß die Ausmaße der Kleete in der Zeichnung ca. 10,7 x 6,2 m betragen. Die "Rote Kleete" war aber 17,6 x 9,5 m groß. Vielleicht liegt zwischen der alten Zeichnung und dem Neubau des Gutskomplexes eine uns nicht bekannte Periode? Oder hat doch die "Rote Kleete" das ältere Gebäude im Laufe des Neubaus abgelöst? Balthasar von Campenhausen erwähnt 1741 in seinen Notizen den Vertrag vom 3. April mit dem Maurer Breitenstein über den Bau der Handkleete mit gewölbtem Keller und Fundament.[10] Die Kleete am westlichen Ende

Ungurmuižas kungu mājas makets. 1728.—1730. g.

Modell des Herrenhauses in Orellen. 1728/1730.

Kungu māja, pagalma fasāde. Foto, 1997. g.

Herrenhaus, Hoffassade. Foto 1997.

Kungu mājas pulksteņa zvans.
Rīga, H. Bīrmana darbnīca, 1751. g.

Uhrglocke des Herrenhauses.
Riga, Werkstatt H. Byhrmanns, 1751.

Kungu māja, pagalma fasāde, skats pagalma ainavā. Foto, 1997. g.
Hoffassade des Herrenhauses in der Hoflandschaft. Foto 1997.

1. 1732. g.
   1732.
2. 18. gs. 50. g.
   50er Jahre des 18. Jh.
3. 19. gs. vidus.
   Mitte des 19. Jh.
4. 19. gs.—20. gs. sāk.
   Ende des 19. Jh./Anf. des 20. Jh.

Kungu mājas krāsojuma rekonstrukcijas shēmas. I. Gaile, D. Lēvalde, I. Dirveiks, 1997. g.
Rekonstruktionsschemas für die farbige Fassung des Herrenhauses. I. Gaile, D. Lēvalde, I. Dirveiks, 1997.

Kungu mājas fasādes sienas fragments ar krāsojumu kārtām. Foto, 1996. g.

Freigelegte Wand unter dem Pilaster mit der ursprünglichen Farbschicht und den Mustern von späteren farblichen Fassungen. Foto 1996.

Kungu māja, pagalma fasāde, skats uz rietumiem. Foto 1998. g.
Herrenhaus, Hoffassade, Blick nach Westen. Foto 1998.

Kungu mājas jumta tekne
ar ūdenssplāvēju. Foto, 1997. g.

Wasserspeier an dem Dach des Herrenhauses.
Foto 1997.

Sienas gleznojums kāpņu telpā (21), skats uz dienvidu stūri. Foto, 1998. g.

Wandmalerei im Treppenraum (21), Blick zur südlichen Ecke. Foto 1998.

Sienas gleznojums kāpņu telpas (21) ziemeļu stūrī. Foto, 1998. g.
Wandmalerei an der nördlichen Ecke des Treppenraumes (21). Foto 1998.

Sienas gleznojuma daļa Skolas istabā (4). Foto, 1997. g.
Teil der Wandmalerei im "Schulzimmer" (4). Foto 1997.

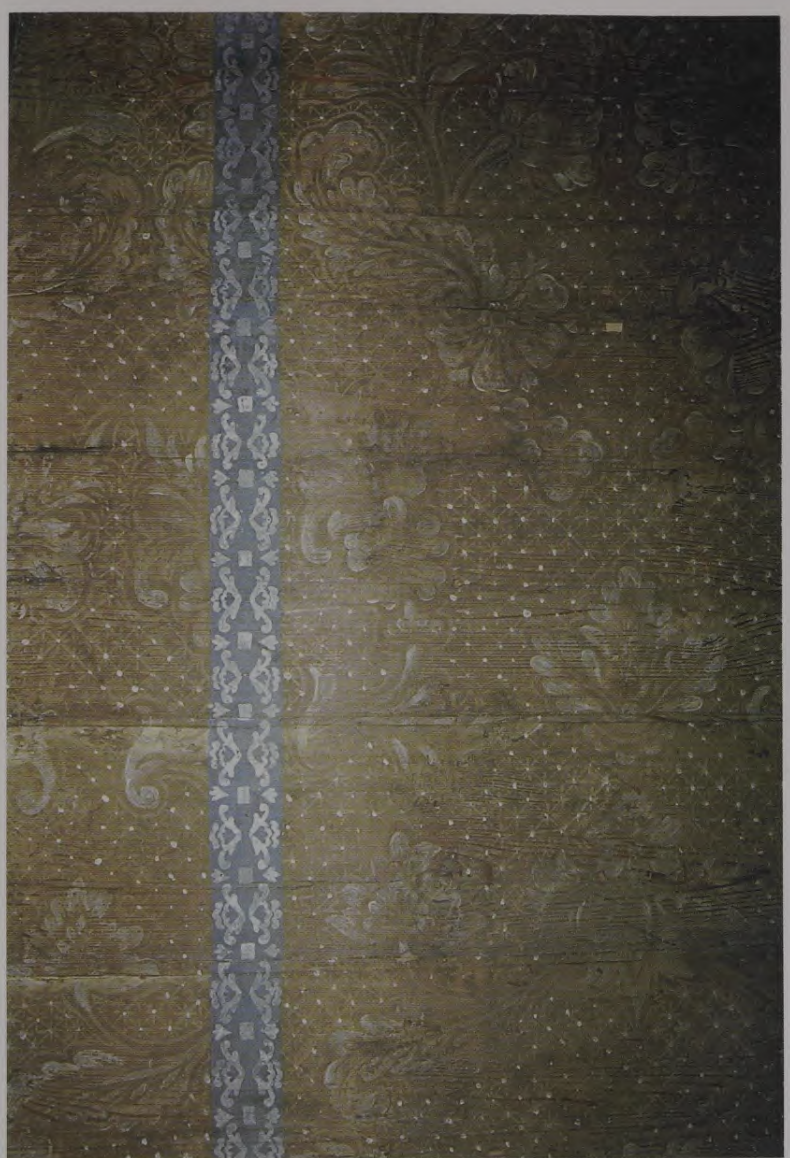

Sienas gleznojuma fragments Guvernantes istabā (26). Foto, 1998. g.
Fragment der Wandmalerei im Zimmer der Gouvernantin (26). Foto 1998.

Vecāku guļamistabas (28) guļšķautņu sienas fragments ar apgleznojumu.

Bemalter Balken aus dem Schlafzimmer der Eltern (28).

Sienas gleznojuma daļa Bērnu istabā (25). Foto, 1997. g.
Teil der Wandmalerei im Kinderzimmer (25). Foto 1997.

Sienas gleznojums Vecajā istabā (19). Foto, 1997. g.
Wandmalerei im "alten Zimmer" (19). Foto 1997.

des Herrenhauses wurde ein gutes Jahrhundert später erbaut. Vielleich hat die Lage der "Roten Kleete" unter den Linden und die damit zusammenhängende Feuchtigkeit eine vorzeitige Alterung des Gebäudes verursacht. Dies dürfte später zu der Annahme ihres großen Alters geführt haben. Diese Version könnten nur weitere Forschungsarbeiten am Fundament bestätigen. Ein Foto von 1937 belegt, daß die "Rote Kleete" in der Tat über einen Keller verfügt hat.

Das längliche Gebäude rechts im Hof ist auf dem Bild von Oldendorp wahrscheinlich das alte Wohnhaus (M), das an beiden Enden erweitert worden ist. Daher hat das Haus im Gemälde bereits drei Rauchabzüge. Möglichereweise handelt es sich jedoch bei den Bauten auf dem Gemälde auch nicht um einem Neubau. Fest steht aber, daß das neue Herrenhaus im freien Raum zwischen der alten Kleete und der Herberge gebaut wurde.

Alle Gebäude reihten sich um einen großen, dicht umzäunten Hof. Dieser hat nicht mehr ein axial geplantes Tor, sondern zwei einzelne Einfahrten. Ein kleineres unauffälliges Tor war auf der linken Hofseite. Zu beiden Seiten davon schlossen sich dem Zaun Hilfsgebäude an. Das Haupttor lag direkt dem Herrenhaus gegenüber, auf beiden Seiten von diesem Tor lagen wiederum Kleete und Stall. Hinter dem Stall erblickt man noch einige Gebäude, eines davon war möglicherweise das Faselhaus (Geflügelhaus).

Es gibt einen Entwurf vom Geflügelhaus aus dem Jahre 1732.[11] Es stellt ein 11 Faden langes und 3 Faden breites Häuschen dar, in dem Truthähne, Hühner, Gänse und Enten Platz fanden. Zwischen je zwei Abteilungen ist ein kleiner Zwischenraum geplant – zum Füttern oder auch zum Beheizen, da man die Vögel im Winter warmhalten mußte. Vor dem Geflügelhaus ist ein zweiteiliger Geflügelhof entworfen. Es ist nicht bekannt, inwieweit das tatsächlich erbaute Geflügelhaus diesem Projekt entsprach. Aus den Notizen des Balthasar von Campenhausen ist ersichtlich, daß ein solches Haus auf der Liste der Gutsgebäude stand und polnische Arbeiter im August 1748 neben dem Hühnerhaus einen Teich zu graben begannen.[12]

Bei dem visuellen Gesamteindruck des Baukomplexes spielte die neue große Kleete (13) eine bedeutende Rolle. Den Vertrag über den Bau dieses Gebäudes schloß B. von Campenhausen mit dem Zimmermann Uljan im Jahre 1738 ab.[13] Uljan hat auf den Gütern Kudum und Orellen viele Jahre gearbeitet. Es ist überliefert, daß er 1734 die Mühle von Kudum reparierte, ferner hat er zwischen 1738 und 1741 die Korndarre und Stallungen in Orellen errichtet und eines der Wohnhäuser und die Mühle renoviert.[14]

Die Kleete von Orellen ist eine der wenigen in Lettland erhaltenen hölzernen Getreidekammern aus dem 18. Jahrhundert. Der Blockbau mit vorragenden Balkenenden ("Norken") ist aus beidseitig behauenem Kantenholz. Das Satteldach war zuerst mit Lubben bedeckt[15], die oben durch hölzernes Gitterwerk festgehalten waren, später war das Dach aus Schindeln. Die Kleete hatte eine offene Vorhalle mit zwei Kammern an beiden Enden; von der Vorhalle

Skats parkā. Foto, 20. gs. sāk. Kat. 7. 22.
Blick in den Park. Foto, Anfang 20. Jh. Kat. 7. 22.

Tējas namiņš. Foto, 20. gs. sāk. Kat. 7. 1.
Lusthaus. Foto, Anfang 20. Jh. Kat. 7. 1.

führte eine breite, mit Profilbrettern in Doppelfischgrätenmuster verkleidete Tür in drei Abteilungen der Kleete. Die glatten Bretterteile und Türrahmen sind dunkelrot angestrichen, die Profilierung ist weiß. Sehr ähnlich, nur etwas schmaler, sind die Türen der Seitenkammern. Interessant ist, daß im Gemälde von C. G. A. Oldendorp das Haupttor vom Hof genauso dargestellt ist. Die Torflügel besitzen das gleiche rotweiße Muster. Das Dach der Veranda ruht auf sechs toskanischen Holzsäulen. Wahrscheinlich ersetzten sie ältere, im Querschnitt quadratische Pfähle, ähnlich denjenigen auf der Zeichnung des Gutes Rosenbeck von J. Chr. Brotze aus dem Jahre 1794; die Zeichnung stellt die Kleete des Gutes dar. Die Säulen lösten die Pfähle wahrscheinlich um die Jahrhundertwende (18.–19. Jh.) ab. Die Wände des Baus sind ockergelb, die Säulen weiß.

Der Stall (12) auf der anderen Seite vom Tor war architektonisch der Kleete angepaßt.[16] Es war in der Gutsarchitektur des 18. Jahrhunderts recht verbreitet, auf dem Herrenhof ähnlich aussehende Kleeten und Ställe zu bauen. Leider gibt es keine Abbildung von Orellen, die dies bestätigen würde. Im Gemälde von C. G. A. Oldendorp ist sogar ein Unterschied zu sehen – der Stall hat ein Satteldach, kein Krüppelwalmdach. Das Dach ist aber genauso wie bei der Kleete mit Lubben bedeckt. Das Gebäude besitzt einen Fachwerkgiebel. Auch die Bestandsaufnahme von 1842 bekräftigt die Annahme, daß der Stall ursprünglich kein Blockbau war.[17] Der einzige Stall auf der Liste von 1842 ist ein Backsteinhaus mit Ziegeldach (auch die Kleete hatte zu dieser Zeit ein Ziegeldach). Vielleicht verfügten beide Gebäude über eine Vorhalle mit Säulen? Man nimmt an, daß der Stall 1750 erbaut worden ist.[18]

Zu einem wichtigen Bestandteil des neuen Ensembles wurde der Park. Er wurde im Unterschied zum vormaligen Gutsgarten ganz anders entworfen. Als Schöpter des Entwurftes gilt der deutsche Gärtner Heusser.[19] B. v Campenhausen stand lange Zeit in Briefkontakt mit ihm, sein Name wird in den Notizen des Generalleutnants mehrmals erwähnt.[20] Die Anrede "Herr" vor dem Namen zeugt davon, daß Heusser kein gemeiner Gärtner, sondern ein angesehener Fachmann seines Berufes war. Am 9. Juli 1733 kam Heusser nach Orellen, um dort einen Tag zu verbringen.[21] Offensichtlich hat er die Gutsleute über den Gartenbau beraten, denn aus den Notizen von Campenhausen ist ersichtlich, daß im gleichen Jahr unter Leitung des Gutsverwalters Abraham der Park angelegt worden ist.[22]

Balthasar von Campenhausen berichtet viel und oft über die zwischen 1733 und 1753 auf dem Gut beschäftigten Gärtner.[23] Es gab stets einen fest angestellten Gärtner auf dem Gut, der in den Notizen immer beim Familiennamen genannt wird: Kämpe, Sperling, Mey. Diesem haben Gärtner von einfachem Stand zur Seite gestanden, die beim Vornamen genannt werden: Hans, Kehrt, Jacob, Peter.[24] Der aus Erlaa stammende Schwede Gustaf Kämpe hat mehrmals etliche Jahre als Gärtner auf dem Gut verbracht.[25] Seine erstmalige Ankunft in Orellen ist mit 4. April 1734 datiert. Am 20. Juli 1734 war G. Kämpe offensichtlich immer noch auf dem Gut beschäftigt, da er an diesem Tag A. Lundgreen, "Kammerjungfrau" der ersten Frau des Generalleutnants, geheiratet hat. Es ist nicht überliefert, wie lange er insgesamt hier tätig war, da im abgeschlossenen Vertrag diesbezügliche Angaben fehlen. Im Einnahmen- und Ausgabenbuch[26] von Campenhausens findet sich folgende Notiz:"Ao 1742 d. 14. Dec. in mein Diensten der Gärtner Kämpe mit sein Frau angenommen und ihm jährl. versprochen 50 Rt. Zusammen von ihn 4 Hemde..." Diesmal hat Kämpe mehr als drei Jahre auf dem Gut gearbeitet – bis März 1746.[27]

Der älteste Teil des Parks von Orellen ist wohl der sogenannte "Lindengarten" (15) auf der Südseite des Herrenhauses. Er war geometrisch geplant, seine Fläche betrug 60 x 100 m. Einem aufmerksamen Beobachter entgeht nicht eine für den Barock untypische Abweichung von symmetrischer Strenge – der zentrale Weg des Gartens verläuft nicht rechtwinklig zur Vorderfront des Herrenhauses, sondern bildet mit ihr einen Winkel von 75°. Die Erklärung ist simpel: der neue Baukomplex entstand ja nicht auf grüner Wiese. Es gab bereits die nötigsten Wege, auch die früher erbauten Gebäude, die Anpassung des Neuen verlangten. Auch das Relief des Geländes – der steile Abhang zum Mühlenteich – mußte berücksichtigt werden. Deshalb mußte man, um ausreichend Platz zu haben, das südliche Ende des dem Garten zugedachten Geländes aufschütten[28] und die Symmetrieachse desselben etwas verschieben. Diese Verschiebung wurde optisch ausgeglichen.

Der "Lindengarten" war ursprünglich von einem breiten Pfad umrandet. Auf der südwestlichen und östlichen Seite war der Pfad auf beiden Seiten von einer geschnittenen Lindenallee umgeben, die Gartenseite zum Mühlenteich hin war von einer hohen Feldsteinmauer begrenzt. Auf

dem an das Herrenhaus angrenzenden Gelände befand sich ein Rasen mit Blumenrabatten. Über den rechteckigen Platz liefen diagonale Pfade. Die "zerstückelte" Form des Geländes läßt die geometrischen "Mängel" der Planung in den Hintergrund treten. Das gleiche bewirkten auch die am Rand der Rasenflächen gepflanzten Bäume – Eichen und Linden. Vielleicht erfüllten diese Bäume den Zweck, die Gebäude neben dem Herrenhaus – alte Kleete und Herberge – zu verdecken, da diese nicht gerade in einen Barockgarten paßten. Der im Grundriß quadratische Endteil des Gartens war in drei dreiecksförmige Bosketts geteilt. An den Wegen liefen Heckenentlang. Waren das in der Tat Eiben, wie Hermann von Campenhausen schreibt?[29] Gut möglich, insbesondere wenn man berücksichtigt, daß der Garten vom deutschstämmigen Architekten Heusser geplant wurde. In westeuropäischen Barockgärten waren Eiben sehr beliebt, da sie sich leicht beschneiden lassen. Die harten Winter von Livland konnten sie aber schlecht überstehen.

Treffend beschreibt der deutschbaltische Historiker August Hupel die Lage der Gutsparks in Livland um die Mitte des 18. Jahrhunderts: "Auch schöne und richtig geplante Parks sind bei uns keine Seltenheit mehr, obwohl ein großer Teil dieser Zierde im Winter erfriert.[30]" Die Fachleute aus dem Ausland, die man zum Gartenentwerfen geholt hatte, waren verständlicherweise schlecht informiert über hiesige Klimaeigenheiten, daher waren die von ihnen entworfenen Anlagen natürlichen Änderungen unterworfen. Das Problem der richtigen Auswahl von Baumsorten für den Park Orellen bestand nicht nur zu Beginn seiner Anlage. Gleich den Eiben sind auch die später gepflanzten Hainbuchen, Weißdorne und Kastanien im Laufe der Zeit eingegangen. Die Eibenhecken neben den diagonalen Pfaden wurden durch tief geschnittene Lindenhecken abgelöst. Darüber, was innerhalb der Bosketts war – Rastplätze oder Anlagen von Heilkräutern oder Zierpflanzen, geben die schriftlichen Quellen keine Auskunft.

In der Mitte des 18. Jahrhunderts wurde die Komposition des "Lindengartens" durch einen Parkpavillon – Teehaus oder "Lusthaus"[31] (16) – ergänzt und vollendet. Er wurde von Zimmermann Christoph Gerwerth aus Rosenbeck erbaut. Gerwerth war von 1747 bis 1754 in Orellen tätig. In dieser Zeit hat er nicht nur den Parkpavillon gebaut, sondern auch das Herrenhaus neu überdacht und die Räume des ersten Stocks eingerichtet.[32] Wenn man dies weiß, verwundert es einen nicht, daß die bereits erwähnte Ansicht des Gutes Rosenbeck eine große Ähnlichkeit mit der Bebauung von Orellen aufweist. Der Pavillon in J. Chr. Brotzes Zeichnung besaß genau die gleiche Dachbiegung wie das Teehäuschen. Auch beide Herrenhäuser in Orellen und Rosenbeck sind architektonisch recht ähnlich.

Das Teehäuschen wurde 1753 fertiggestellt, das bezeugt die in das Treppenpostament geschnitzte Jahreszahl. Es ist ein im Grundriß quadratisches Gebäude, das am Ende des zentralen Pfades vom "Lindengarten" plaziert ist. Der Pfad führt durch das Teehaus hindurch, dies ermöglichen geräumige Flügeltore in der nördlichen und südlichen Fassade. In der Ecke führt eine Treppe zum Obergeschoß, zu beiden Seiten befinden sich Nebenräume. Im Obergeschoß gibt es einen größeren Raum mit drei sechsscheibigen Fenstern in jeder der drei Wände. Das Teehaus ist ein Bohlenständerbau mit senkrechter Bretterfüllung. Eigenartig sind die Eckgestelle aus ganzen Kanthölzer von 45 x 45 cm Durchmesser, nach außen als Pilaster geschnitzt, innen haben sie eine Vertiefung zur Befestigung der Innenverkleidung. Zur Herstellung solcher Rahmen benötigte man Balken von mindestens 2 m Umfang.[33] Vom Können der alten Meister zeugen auch die über 250 Jahre alten und nach wie vor vollkommen glatten Wände aus 50 cm breiten Brettern.

Der Bau war von einem steilen, barockartig gebogenen Dach bedeckt[34], das mit einer Wetterfahne und einer Kugel

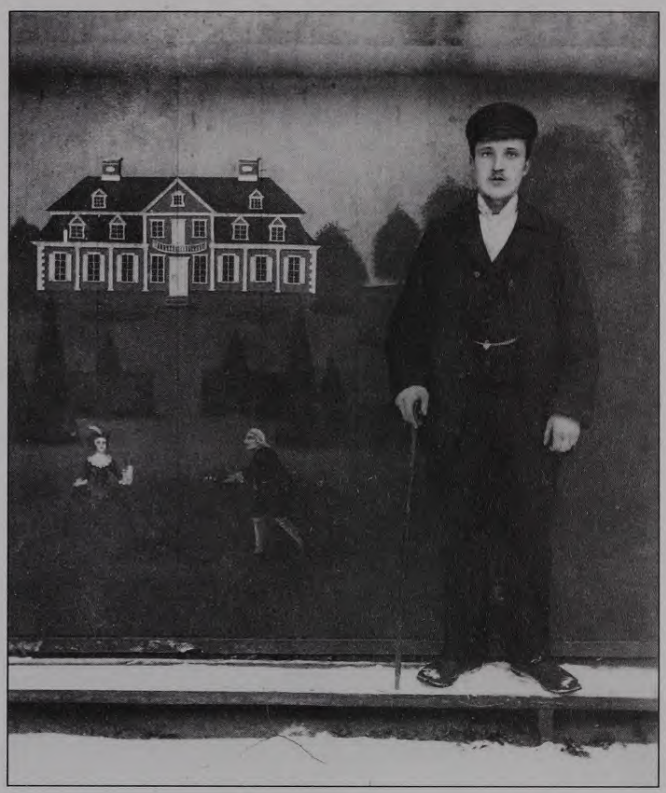

Tējas nama durvju gleznojums. Foto, ap 1910. g. Kat. 7. 2.
Türmalerei des Lusthauses. Foto, um 1910. Kat. 7. 2.

auf der Spitze endete. Die Dachrinnen endeten ebenso wie beim Herrenhaus mit Drachenköpfen. Die Wände des Pavillons waren dunkelrot gestrichen, die Pilaster, Fenster- und Torrahmen waren ebenso wie das Gesims des Zwischengeschosses hellgrau mit schwarzer Marmorierung. Zu beiden Seiten des Tores "standen" gemalte Grenadiere, und die Flügel zeigten eine ebenfalls gemalte Parklandschaft von Orellen.

Dieses Landschaftsbild[35] läßt erahnen, wie der "Lindengarten" um die Mitte des 18. Jahrhunderts ausgesehen hat. Der dargestellte Blick eröffnet sich, wenn man vom Teehaus in Richtung des Herrenhauses schaut. Im Vordergrund sieht man niedrig geschnittene Hecken, dahinter stehen höhere pyramidenartig zugeschnittene Bäume. Den Rasen vor dem Herrenhaus zieren zwei runde symmetrische Blumenrabatten. Mit Ausnahme des recht genau nachgezeichneten Herrenhauses ist dieses Bild keineswegs eine realistische Darstellung, doch zeigt es treffend die Eigenart eines Barockgartens. Neben dem Teehaus war diese Tormalerei ein wichtiger Akzent in der Komposition des "Lindengartens".

Südlich und östlich schmiegt sich an den "Linden-

Vecā skola, skats no kungu mājas stūra. Foto, 1925. g. Kat. 7. 31.
Die Alte Schule, Blick von der Ecke des Herrenhauses. Foto, 1925. Kat. 7. 31.

garten" ein großer Obstgarten an. Der Park wurde gleichzeitig mit dem Herrenhaus eingerichtet, über den Obstgarten kann man das wohl nicht behaupten.[36] Die unlängst erforschten Archivalien[37] lassen vermuten, daß der Obstgarten zusammen mit dem "Lindengarten" entstanden ist. Das bestätigen auch die Notizen des Balthasar von Campenhausen über das Graben von Teichen in Orellen aus dem Jahre 1732, z. B.: " 1. Juli kamen die finsche Teichen Gräber an." Etwas später: "Sept. d. 12 nahm ich 9 finsche Teichen Gräbers an welche arbeiteten biß (...)[38]." Da der Bau der neuen Mühle erst zwei Jahre später, 1734, beginnt und der "Lindengarten" keine Teiche besaß, könnte einer der Teiche im Obstgarten gemeint sein, wahrscheinlich der halbkreisförmige Teich (23) auf der östlichen Gartenseite. Für diese Annahme spricht auch die regelmäßige Planung des Gartens.[39]

Daß in Orellen in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts neben dem ursprünglichen "Lindengarten" noch ein weiterer Garten bestanden haben soll, halten auch die Geschäftsbücher der Familie von Campenhausen fest. Beispiele: "1758 – Ein Bretten Zaun am Fronte vorm Garten; 1761 – Pfähle für den Gartenzaun vorbereitet; 1761 – Das Garten Haus Neu gedeckt mit Giebel u. Fenstern."[40] Der hier erwähnte Bau, Gartenhaus, ist nicht das heutige Teehaus, denn dieses wird immer in Dokumenten Lusthaus genannt. Helene Juliane von Straelborn notiert 1761, daß "16. Marti im Garten Teich 300 Barse gelegt[41]."

Es besteht kein Zweifel, daß ein Garten dieser Art existierte, denn irgendwo mußte man ja Obst, Beeren und Gemüse anbauen, und der "Lindengarten" konnte diesen Zweck nicht erfüllen. Das Bild von Orellen kurz nach dem Nordischen Krieg läßt die Annahme zu, daß der neue Garten teilweise an der Stelle des ehemaligen Gartens entstand. Nicht klar ist aber, inwieweit der neue Obstgarten auch die Aufgaben eines Parks erfüllte. Dies ist durchaus möglich, da ja damals Sitte war, Obstgarten und Ziergarten zu vereinen, auch die Planung des Gartens ist wohlüberlegt.

Das Gartenanlegen setzt 1732 mit dem halbkreisförmigen Teich ein. Der Teichgrund wurde mit Eichenbrettern bedeckt[42], wohl um die Veralgung zu verhindern. Der Teich war in ein Bewässerungssystem mit dem Graben eingebunden, der entlang der Ost- und Südseite des Gartens verlief und durch eine niedrige Stützwand aus Bruchsteinen abgegrenzt war. Diese Verbindung von Graben und Stützwand trug dazu bei, daß ein bei Barockgärten sehr beliebter "Kanaleffekt" zustande kam. Man vermutet, daß der Graben anfänglich immer voll Wasser war, was durch das ausgeklügelte Grabensystem von Orellen gewährleistet wurde. Im Plan von Orellen aus dem Jahre 1863 ist dieses System als Netz von feinen blauen Fäden kenntlich gemacht. Das Grabennetz sammelte das Wasser von wasserreichen Äckern des Gutes auf. In Dürreperioden bestand wiederum die Möglichkeit, Wasser vom Orellenschen See abzuleiten. Im vorhin erwähnten Plan sieht man einen Graben, der den halbkreisförmigen Teich mit dem Oberlauf des Mühlenbaches verbunden hat.

Der halbkreisförmige Teich wurde zum zentralen Element des Gartenplanes. In seine Richtung liefen fünf radial angelegte symmetrische Pfade zusammen. Der zentrale Weg führte in den Süd-Ost-Winkel des "Lindengartens" und endete an den Alleen des regelmäßig angelegten Gartens. Den nördlichen Teil des Obstgartens

Skats uz saimniecibas ēku grupu no diķa puses. Foto, ap 1910. g. Kat. 7. 50.
Blick zur Gruppe der Wirtschaftsgebäude von der Teichseite. Foto, um 1910. Kat. 7. 50.

durchkreuzte ein anderer, parallel verlaufender Pfad, der an der "Roten Kleete" mit dem Querweg des "Lindengartens" zusammenlief. Das bewirkte ein einheitliches Kompositionssystem der beiden Parkteile. Auch das Teehaus diente nicht nur als ein vortrefflicher Akzent der Hauptachse des Barockgartens, es war auch ein gelungener Blickfang innerhalb des Obstgartens.

Gegen Mitte des 18. Jahrhunderts grub man im nördlichen Teil des Gartens noch einen Teich (22). Diesmal wurden polnische Arbeiter angestellt.[43] Auch hier wurde der Teichgrund mit Eichenbrettern bedeckt. Das Graben von Teichen war anscheinend nicht nur ästhetischen Überlegungen zu verdanken, sondern war zugleich praktischer Natur. Es entsprang dem Wunsch, die schwere, tonhaltige und feuchte Erde von Orellen zu entwässern.[44] Im Sommer diente der Teich zum Besprengen von Gartenpflanzen, auch Fische wurden darin gezüchtet.

Gleichzeitig mit der Gestaltung des repräsentativen Teils widmete Balthasar von Campenhausen der wirtschaftlichen Tätigkeit des Gutes und der Errichtung von hierzu notwendigen Bauten viel Aufmerksamkeit. 1753 wurde die Brennerei in Orellen modernisiert.[45] Möglich, daß nicht nur die Anlagen der Brennerei erneuert wurden, sondern auch das alte Gebäude in der Nähe der Mühle, an dessen Stelle ein Ziegelbau entstand. Es scheint, daß anfangs die alte Mühle benutzt wurde, da zwischen 1734 und 1746 die größten überlieferten Arbeiten in der Mühle von Kudum ausgeführt worden sind.[46] Die Renovierung der Mühle in Orellen setzte 1748 mit dem Umbau des Dammes ein.[47] Im folgenden Jahr – 1749 – baute Maurermeister Breitenstein ein Mühlenfundament.[48] Wahrscheinlich handelte es sich bei diesem Bau genauso wie in Kudum um einen Ziegelbau.

Bald fand man heraus, daß der Boden um Orellen reich an wertvollem Ton war. Am 11. November 1735 wurde Ziegelbrenner Anton eingestellt, der die Aufgabe bekam, "im nächsten Sommer 50.000 Ziegelsteine herzustellen."[49] Die Ziegelbrennerei wurde etwas weiter östlich errichtet, so daß der Blick auf das Gutszentrum nicht beeinträchtigt wurde.

Die Mitte des 18. Jahrhunderts, genauer das Jahr 1754, markierte einen wichtigen Wendepunkt in der Geschichte Orellens. Das neue Bauensemble hatte eine gewisse Vollkommenheit erlangt – beide Stockwerke des Herrenhauses waren fertig, die nötigen Hilfsgebäude waren erbaut oder erneuert, der Garten war entsprechend den Anforderungen des Zeitalters gestaltet. Und all dem war die für Orellen typische Mäßigkeit und Einfachheit eigen.

Zweite Hälfte des 18. Jahrhunderts – 30er Jahre des 19. Jahrhunderts

Nach dem Tod des Balthasar von Campenhausen begann man unter Aufsicht der Witwe H. J. von Straelborn auf dem ca.700 m vom Herrenhaus entfernten Hügel eine Kapelle – die Familiengruft (43) zu bauen. Die Kapelle entstand zwischen 1758 und 1760.[50]

1758–1759 wurde zum Kapellenberg ein Weg gelegt.[51] Auf beiden Seiten wurden zwei Reihen beschnittener

Mazais krogs. Foto, 1946. g. Kat. 7. 52.
Der Kleine Krug (Gasthaus). Foto, 1946. Kat. 7. 52.

Linden gepflanzt – die sogenannte "Schwarze Allee." Auf diese Weise erreichte man eine doppelte Aussichtsperspektive – von der Veranda des Herrenhauses sah man die Familiengräber auf dem Gipfel eines planierten Hügels. Vom Platz vor der Kapelle konnte man hinter den damals niedrigen Bäumen das Wohnhaus mit der Uhr im Giebel sehen. Das Uhrglockenspiel diente nicht nur zur Zeitrechnung; es läutete auch bei Begräbnissen.

Andere Bauarbeiten, die um die Mitte des 18. Jahrhunderts verrichtet wurden, haben das Bauensemble kaum beeinflußt. Hauptsächlich wurden bestehende Hilfsgebäude renoviert. Es entstanden auch einige neue, wie z.B ein Eiskeller (5) und die Scheunen. Auch ein Treibhaus wurde gebaut.[52] War es das uns bekannte Treibhaus an der Mauer des "Lindengartens" aus dem Plan von 1863? Die einzige vefügbare Quelle, die die Gutsgebäude aus einem passenden Blickwinkel zeigt und die wir befragen können, ist J. Chr. Brotzes Zeichnung von Orellen aus dem Jahre 1794.[53] Dort sieht man an der betreffenden Stelle gar keine Umzäunung, dafür die Bäume des "Lindengartens" und das Teehaus in der Ferne. Das läßt die Genauigkeit des Zeichners etwas bezweifeln, da zu dieser Zeit hier ebenso wie am anderen Ende vom Herrenhaus bereits eine Gartenmauer oder zumindest ein Zaun gestanden haben soll.[54] Daher läßt sich die Frage nach dem ursprünglichen Standort des Gewächshauses noch nicht beantworten.

Beim Vergleich der Zeichnung von Brotze mit dem Aquarell von C. G. A. Oldendorp aus dem Jahre 1754 sieht man, daß im Laufe von 40 Jahren, die zwischen beiden Darstellungen liegen, das Bauensemble keine bedeutenden Änderungen erfahren hat; nur die linke Hofseite besitzt zwei neue Pavillons. Hans von Campenhausen vermutet in seinen Erinnerungen, daß die Pavillons den Hof des Herrenhauses vom Wirtschaftshof abzugrenzen hätten.[55] Die auf Säulen ruhenden Dächer beider Bauten ähnelten der Kuppel des Teehauses.

Die nächste Quelle zur Erforschung des Bauensembles und Parks von Orellen ist die Zeichnung von H. von der Brüggen aus den Fonds des Historischen Museums Lettland, die aus dem Jahr 1835 stammt. Sie zeigt eine Damengruppe auf der Hofseite des Herrenhauses. Die Zeichnung hält auch mehrere typische Merkmale der damaligen Bauweise und der Gartenplanung fest: Lattenzaun mit Eingangstor, etwas weiter – ein dichter Zaun, dahinter ein Taubenschlag auf vier hohen Pfählen und einer Wetterfahne auf dem Dachfirst. In größerer Entfernung sieht man den mit Bäumen und Gebüsch bewachsenen Kapellenberg.

Es ist nicht allzuviel, aber genug, um behaupten zu können, daß sich die ursprüngliche Planung des Gutsensembles Orellen – Häuserreihe um einen umzäunten Hof – bis zur betreffenden Zeit erhalten hat. Deshalb kann man annehmen, daß auch der Park bis dahin seine ursprüngliche Gestalt bewahrt hatte.

Mitte des 19. Jahrhunderts: Grundsätzlich neue Einstellung zur Planung des Gutsensembles

Gegen Mitte des 19. Jahrhunderts erlebte Orellen erneut tiefgreifende Änderungen. 1841 erbte Ernst von Campenhausen das Gut. Die Bauarbeiten unter seiner Aufsicht spiegelten die Denkweise und ästhetisches Verständnis der neuen Zeit wider. Im Planen von Gutskomplexen herrschten andere, vom Barock völlig sich unterscheidende Grundsätze vor. Die klassizistische Strenge in der Architektur wurde durch freimütiges, die Landschaft wahrendes Naturverständnis ergänzt.

An der Stelle des geschlossenen, umzäunten Hofes wurde vor dem Herrenhaus eine große Rasenfläche angelegt – sie sogenannte Runde. Das Gemälde von Eugen Dücker zeigt den Gutshof kurz nach den Umwandlungen. Da sieht man bereits einen Teil des repräsentativen Platzes vor dem Herrenhaus. Die runde Rasenfläche wird auf beiden Seiten von kleineren, mit Ziersträuchern bepflanzten dreieckigen Plätzchen eingeschlossen. Auch die Gebäude haben qualitative Änderungen erfahren. An der Stelle der Schule, die auf dem Aquarell von C. G. A. Oldendorp als ein kleines Gebäude mit Walmdach und einem Schornstein zu sehen ist, steht jetzt ein von Grund auf renoviertes Haus[56], die sogenannte Alte Schule[57] mit einem ziegelgedeckten Krüppelwalmdach und zwei Rauchabzügen. Die Endfassade schmückt Eckquaderung und ein Halbbogenfenster mit radialer Teilung der Fensterscheiben, ein gleiches Fenster ziert auch beide Giebel der Endfassaden. Auch die Endfassaden der "Roten Kleete" sind der symmetrischen Komposition des Ensembles angepaßt worden – das Walmdach der nördlichen Seite des Baus ist durch Krüppelwalmdach ersetzt worden.

Gegen Mitte des 19. Jahrhunderts wurde auch der Obstgarten umgewandelt, indem er Teil des Parks wurde. Im Zentrum des Gartens, rund um den Teich (22) aus dem 18. Jahrhundert, wurde eine Art künstlicher Landschaft gebildet. Am Teichrand standen noch restliche Eichen des vormaligen Eichen- und Lindengartens, die durch junge Bäume und Sträucher ergänzt wurden. Auf der nördlichen Gartenseite wurden recht viele junge Eichen gesetzt. Die ursprüngliche regelmäßige Planung des Gartens wurde bewahrt, es kamen nur vereinzelte Bepflanzungen hinzu. Durch Synthese beider Grundsätze der Parkgestaltung entstand eine eigenartige synthetische Landschaft, in der das radiale Netz der Wege um den halbbogenförmigen Teich durch zerstreute Grünanlagen ergänzt wurde.

Im Obstgarten war auch ein Gebäude, das nicht von einem Fachmann errichtet worden war. Es bestand aber recht lange und bildete eine romantische Gartenecke, deshalb ist es erwähnenswert. Dieses kleine Fachwerkhäuschen hieß "Klein-Orellen" (21). Balthasar Conrad Maximilian von Campenhausen baute es als Kind mit Hilfe von Handwerkern in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. "Klein-Orellen" war ein Kinderspielhaus, im Erdgeschoß befand sich ein kleines Zimmer mit echtem Herd, außen führte eine Treppe mit holzgeschnitzten Geländer zum ersten Stock. Die Fotos zeigen ein Gebäude, das einem Lebkuchenhaus ähnelt. "Klein-Orellen" befand sich auf der nordwestlichen Gartenseite neben der großen Allee des Lindengartens. Direkt daneben war ein Kinderspielplatz, eine Rehkoppel und ein Garten mit Blumenrabatten für Kindern.

Im Plan von Orellen aus dem Jahre 1863 sieht man ein ausgereiftes Planungssystem der Gebäude und des Parks, das im folgenden nicht meht grundsätzlich geändert wurde.[58] Im Zentrum der Komposition steht das Herrenhaus (1), gleich davor der Paradehof mit einem

runden Rasen. Um den Hofen reihen sich symmetrisch die Gebäude: Herberge (Alte Schule) (3) und "Rote Getreidekammer" (2), Wohnhaus (Kleines Haus) (9), Magazin (14), Handkammer (13) und Stall (12). Hinter dem Herrenhaus liegen beide Gärten. Zwei größere Gruppen von Wirtschaftsgebäuden stehen am nördlichen und südlichen Ende des Mühlenteiches (28).

Das Leben und Wirken des Ernst von Campenhausen brachte für Orellen nicht nur die eben aufgezählten Änderungen. Es wurde auch viel Neues gebaut. Wenn man die Inventarliste der Gebäude von 1842 mit dem Plan von 1863 vergleicht, so hat sich die Zahl der Gutsgebäude im Laufe von 20 Jahren beinahe verdoppelt.

In dieser Zeit entstand das Kleine Haus (9) – das Wohnhaus auf der Westseite des Hofes, ein hölzernes Blockhaus mit drei Eingängen – an beiden Enden und in der Mitte der hinteren Fassade – und einem Satteldach. Anfangs wohnten darin der Verwalter und die Bediensteten. Hierhin wurde auch die Schule für lettische Kinder versetzt. Hinter dem Kleinen Haus baute man eine Holzscheune (10) mit Holzgitterwänden und einen Keller.

Neben der Alten Schule errichtete man einen Eiskeller mit Überbau (6), dahinter zwei kleine Stallungen für Geflügel und Schweine (7, 8). Zwei weitere Ställe (29, 30) kamen neben den Mühlenteich in der Nähe der Brennerei. Später wurde die Brennerei mit dem Stall (29) vereinigt. Die Bauweise war bei allen diesen Bauten gleich – ein hohes Fundament aus Feldsteinen mit mehreren Schichten Balkenholz darauf. Zu den Ställen gesellte sich ein utilitärer und notwendiger Bau – eine überdachte Düngegrube (31). Nahe am Mühlenbach entstand ein Ziegelhaus, wo Wäscherei und Wohnung des Starasts (Gutsaufseher) (32) Platz fanden. Alle Wirtschaftsgebäude waren recht klein, denn der eigentliche Viehzuchtskomplex der Familie von Campenhausen war in Kudum eingerichtet.

Es ist anzunehmen, daß die neue Mühle (34) in Orellen auch gegen Mitte des 19. Jahrhunderts entstanden ist. Davon zeugt die Bauweise der Trennwände – Mauer aus Feldsteinen mit Steinsplittern in den Spalten. Die Wände waren mit Kalkmörtel beworfen, dieser wiederum war mit feineren dunklen Steinsplittern durchsetzt. Die größeren Steine sind nicht beworfen. Diese Bauweise war bereits Anfang des 19. Jahrhunderts in Livland sehr beliebt, und kam auch nach Orellen gegen Mitte des Jahrhunderts, als sich auf dem Gut dank Ernst von Campenhausen rege Bautätigkeit entfaltete. Die Wände des Eiskellers (6) und des Kleinkruges (52) sind genauso gemauert. Die neue Mühle war ein schwerfälliger Bau mit schindelgedecktem Walmdach, neben der Mühle selbst barg er auch die Wohnung des Müllers.

Am südlichen Ende des Mühlenteiches bildete sich nach und nach eine Wirtschaftszone heraus. Am östlichen Ufer des Teiches baute man zwei Holzscheunen (45, 46). Das waren einheitlich konzipierte Bauten mit Wänden aus Holzplanken, die an gemauerten Bruchsteinpfählen befestigt waren. Die Ecken der Pfähle waren aus roten

Skats uz muižas centru austrumu virzienā. Foto, ap 1910. g. Kat. 7. 49.
Blick zum Gutszentrum in östlicher Richtung. Foto, um 1910. Kat. 7. 49.

Ziegelsteinen. Beim Bau der Scheunen berücksichtigte man auch die Lage: die Endfassaden blickten zur Hauptzufahrt des Gutes von dem Orellenschen See hin. Ein Ende der Scheunen war direkt der Zufahrt gegenüber. Die niedrigen und breiten Giebel der Häuser besaßen gleichartige holzgeschnitzte Verzierungen.

Wenn von der Zufahrt von Orellen die Rede ist, muß man noch ein Haus erwähnen, das an ihrem Anfang bei der Landstraße Wenden-Roop stand. Das ist der Kleinkrug von Orellen (52), ein Wirtshaus stand an diesem Platz wahrscheinlich schon seit Anfang des 19. Jahrhunderts. Im Inventarverzeichnis von 1842 wird der Kleinkrug als strohgedecktes Holzgebäude beschrieben.[59] Ein Stein an der Hauptfassade des Krugsgebäudes trägt zwar die Inschrift "1887"[60], doch bezeichnet diese eher einen Umbau, denn alles spricht dafür, daß der Kleinkrug zu den in der Mitte des 19. Jahrhunderts entstandenen Bauten von Orellen gehörte.

Die Planung des Kleinkrugs war traditionell: an Wirtshausräumen schloß sich eine etwas breitere Stadolle (Wirtshausstall) an, das Einfahrtstor bildete einen Winkel zur Straße. Alle Wände der Krugsgebäudes und die Hälfte der Stallwände sind aus Feldsteinen, die Außenwände sind genauso wie bei der vorher erwähnten Mühle bearbeitet. Die Vorderwand der Stadolle und Teile der östlichen Wand sind im Fachwerk errichtet. Zugunsten der visuellen Symmetrie war auf dem gemauerten Teil der Ostwand Fachwerkmuster aufgemalt. Beide hohen Giebel des Kruges sind aus Fachwerk, gefüllt mit verputzter Ziegelsteinmauer. Der Giebel zur Gutsallee besaß ein feineres Fachwerkmuster. Ende des 19. Jahrhunderts (1887?) bekam das Haus eine sonderbare Ergänzung. Am westlichen Ende wurde das Dach um ca.1 m verlängert, um darunter einen hölzernen Zierbalkon zu errichten. Die Dach- und Balkonränder schmückten holzgeschnitzte Ornamente, den Dachfirst zierte ein vielzackiger Stern, der ebenso aus Holz gearbeitet war. Da diese Ergänzungen vollkommen zwecklos waren, blieben sie nicht lange bestehen.

Am Krug begann die Hauptzufahrtsallee des Gutes. Am Anfang der Allee wurden wegen der tiefgelegenen und sumpfigen Ackerfelder Schwarzerlen gepflanzt, Linden und Eichen folgten etwas weiter.

Zwischen 1842 und 1863 wurden am westlichen Ufer des Mühlenteiches Knechtshäuser gebaut: Wohnhaus, Kleete und Stall. Das Wohnhaus (50) – ein gemauertes Feldsteingebäude, das bereits im 19. Jahrhundert "Mūrmāja" ("Mauerhaus") genannt wurde – entsprach der damals üblichen Planung von Knechtshäusern. Alle zwei Familien hatten eine gemeinsame Küche mit dem Stubeneingang. Acht Familien konnten im Haus wohnen. Direkt daneben war die Kleete (49) – ein Blockbau mit gekreuzten Hausecken aus unbehauenem Balkenholz. Das war eine Reihenkammer mit zwölf Abteilungen mit gepaarten niedrigen Eingangstüren. Gegenüber der Handkammer stand der Stall (47) aus Feldsteinen für das Bauernvieh, am Mühlenbach war ein kleines Badehaus (48) gebaut. Etwas weiter auf der Westseite des Wohnhauses wurde eine neue Riege (51) errichtet, sie hatte einen breiteren Mittelteil – Dreschboden – und zwei angrenzende Räume. Der Dreschboden glich den Scheunen (45, 46) – in Feldsteinpfähle eingemauerte Planken. Auch die Kleete war ein Blockbau mit gekreuzten Hausecken aus unbehauenem Balkenholz. Bedeckt war das Gebäude von einem lubbengedeckten weitläufigen Walmdach.

Um die Mitte des 19. Jahrhunderts entstand am Mühlenteich auf der südwestlichen Seite des Gartens eine Darre (26) und das Wohnhaus für den Schmied samt der Schmiede selbst (27).

Zweite Hälfte des 19. Jahrhunderts – Anfang des 20. Jahrhunderts

Die Umgestaltung des Gutshofs, die Mitte des 19. Jahrhunderts einsetzte, dauerte bis zum ersten Weltkrieg fort. Neue Wirtschaftsgebäude wurden, etwas entfernt vom Herrenhaus, in der Niederung am Mühlenteich gebaut – so waren sie nah, aber nicht sichtbar, sondern in einer eigens dafür vorgesehenen "Wirtschaftszone". Obwohl das wirtschaftliche Leben immer mehr vom Gutshof verlagert wurde, ließ man am Rand des Hofes die im 18. Jahrhundert gebauten Wirtschaftsgebäude weiterbestehen.

In den 80er Jahren des vorigen Jahrhunderts änderte sich diese Lage, als der symmetrisch zur Kornkleete (13) gebaute Stall (12) nach einem Blitzschlag niederbrannte. Es zeigte sich auf einmal, daß der Stall eine wunderschöne Sicht auf riesige Eichen verdeckt hatte, und aus diesem Grund sollte der neue Stall (33) woanders gebaut werden. Man fand Platz dafür in der flachen Niederung hinter dem Kleinen Haus.

Von diesem Zeitpunkt an bildete sich auf dem Gelände nördlich vom Herrenhaus eine Art origineller Landschaftspark heraus. Es waren nur ganz kleine Ergänzungen und Änderungen nötig, um eine großartige Aussicht in die Umgebung zu eröffnen – weiträumiger Rasen mit zweigigen Riesenbäumen, dahinter sanft hügelige Wiesen. Vorne bereicherte die Landschaft eine gesetzte Baumgruppe (Tannen und Espen). Anfang des 20. Jahrhunderts (um 1910) gingen auf der Ostseite des Hofes fast identische Änderungen vor sich. Das alte, nicht mehr genutzte Magazin wurde abgetragen[61], um den Park optisch zu vergrößern.

Im ausgehenden 19. Jahrhundert wurde in Orellen rund um den neuen Stall am Mühlenbach ein neuer Obstgarten gepflanzt.[62] Der Grund dafür war vielleicht die immer weitere Ausbreitung des Landschaftsparks auf dem Gelände des alten Gartens. Der neue Obstgarten bestand aus Apfelbäumen und Haseln, Hecke aus geschnittenen Tannen umzäunte ihn.

Etwa zur gleichen Zeit wurde der Waldpark (40) von Orellen angelegt. Sein Relief zeichnet sich durch zahlreiche Hügel aus. Der Weg zum Waldpark setzte links im Hof bei den Eichen am Stall ein und verzweigte sich ein paar Schritte weiter in zwei Richtungen. Nach rechts, in Richtung Nord-Ost, führte der Weg durch einen gepflanzten Eichen- und Lindenhain zum Veģu-Hügel (auf Deutsch hieß der Hügel "Verlobungsberg".) Der westliche Teil des Waldparks, nördlich vom Weg zum Kapellenberg gelegen, begann hinter den großen Eichen im Hof. Es ist ein steiler länglicher Hügel. Die üppige Landschaft ergänzte eine Reihe aus drei Weihern. Durch den Waldpark führten Kieswege. Den Baumbestand bildeten größtenteils europäische Lärchen, einige unter ihnen

haben erheblichen Umfang erreicht. Hinter dem Hügel fällt der Abhang nach unten, Richtung Mühlenbach. Hier stehen Eichen und Ulmen in geraden Reihen. Diese Bäume sind aller Wahrscheinlichkeit nach in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts gepflanzt. Wegen des hier erbauten Geflügelhauses nannte man den Hain den "Vogelgarten". Die Baumreihen reichten bis an den Mühlenbach. Dort führte der Weg zu den Familiengräbern über eine kleine Brücke mit schwarzem Holzgeländer (die sogenannte "Schwarze Brücke") in die vorher bereits erwähnte "Schwarze Allee". Den Pfad säumten Blumen und Ziersträucher.[63]

Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert

Um die Jahrhundertwende wurden keine bedeutenden Bauarbeiten in Orellen verzeichnet. Größtenteils wurden bestehende Bauten rekonstruiert. Der Stall (29) wurde gründlich renoviert und mit der nebenstehenden Brennerei vereint.[64] Das neue Gebäude barg jetzt die Molkerei, mehrere Wohnungen und einen Stall. Am Mühlenteich baute man ein Bade- und ein Wohnhaus, beide einfache Holzbauten mit Satteldach.

Dafür erlebte der Park die letzte umfangreiche Planung. Der "Lindengarten" wurde schon lange nicht mehr barock geschnitten, wie es die Mode des 18. Jahrhunderts verlangte. Auch die perimetrale Allee konnte frei wachsen, ohne geschnitten zu werden. Ungeachtet dessen wurde die Gartenplanung nicht geändert. Das gilt auch für die Mitte des 19. Jahrhunderts, als man in Orellen grundsätzlich zur naturnahen Landschaftsplanung überging. Die Aufmessungen von 1863 zeigen, daß der "Lindengarten" immer noch sein vollständiges Pfadennetz besaß.

Der Autor des Rekonstruierungsprojektes vom "Lindengarten" ist nicht in Vergessenheit geraten[65] – der Parkarchitekt Walter von Engelhardt.[66] Nach seinen Entwürfen wurden die Gartenanlagen erneuert und ergänzt. Auch das Netz der Parkwege unterlag einer Verwandlung. W. von Engelhardt nahm einfühlsam Rücksicht auf das Werk seiner Vorgänger. Es wurde kein neues Pfadennetz gebildet, man schränkte nur das Bestehende ein. Im Mittelteil des Hofes – vor dem Herrenhaus – beließ man nur die Randwege, so daß vor dem Haus ein weiträumiger Rasen entstand. Auch andernorts werden nur die nötigsten Wege behalten – der umgebende, beide diagonal verlaufende und der mittlere Weg von der Kreuzung bis zum Teehaus. Vor dem Herrenhaus bildete man einen mit Kies bestreuten Platz, dahinter war eine halbbogenförmige Blumenrabatte angelegt. Da wurden je nach der Jahreszeit Hyazinthen, Begonien und andere Blumen gepflanzt. Wege, die zu beiden Seiten des Platzes führten, waren blumenumrandet. Dazu kamen Lorbeerbäumchen und Myrten in Töpfen. Das Eindrücklichste aber waren im Garten die phantastischen, ehemals geschnittenen und jetzt verzweigten Lindenalleen. Im Sommer brachte man aus dem Gewächshaus Töpfe mit Palmen. Die Kreuzung der Alleen bildete ein größerer Platz mit Blumenrabatten, der sogenannte Rosenbecksche Platz. Der Name stammte aus dem abgebrannten Gut Rosenbeck, denn von dort kamen zwei mit Kressen umrankte Säulen, die den Platz zierten. Ein derartig romantisches Bild vom "Lindengarten" am Anfang des 20. Jahrhunderts zaubert H. von Campenhausen in seinen Erinnerungen hervor.

Zu dieser Zeit wurde wahrscheinlich in der westlichen Ecke des "Lindengartens" ein Schauplatz, die sogenannte "Bastei"(18) angelegt. Die Gartenmauer wurde an dieser Stelle dem Boden gleichgemacht und bekam eine trapezartig vorspringende Stützwand aus Feldsteinen. Der Name "Bastei" rührt wohl daher, daß das Gebilde an Befestigungen mittelalterlicher Burgen erinnerte. Der Abhang der "Bastei" wurde mit riesigen Findlingen gefestigt. Den Wandrand entlang wurde eine niedrige Hecke gepflanzt, darüber blickte man auf den Spiegel des Mühlenteiches und die Häuser, etwas weiter war der Kapellenberg sichtbar. Die Entstehung dieses Schauplatzes war zweifellos von romantischen Tendenzen in der Parkplanung der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts inspiriert.

Das gleiche kann man auch über eine andere eigenartige Ecke des Obstgartens sagen: den "Weißen Garten". Dahin führte eine Treppe aus dem "Lindengarten". Den Garten umgaben weiße Rosensträucher, darin wurden ausschließlich "weiße" Pflanzen gesetzt: Kirschen, Erdbeeren, Johannisbeeren, Stachelbeeren, weiße Himbeeren. Auch alle Blumen waren weiß. Der "Weiße Garten" wurde von Emmy von Campenhausen im ausgehenden 19. Jahrhundert angelegt.

Die Erinnerungen von H. von Campenhausen geben Auskunft darüber, wie der übrige Obstgarten Anfang dieses Jahrhunderts ausgesehen hat. Von der Außenwelt trennte ihn eine dichte Fliederhecke. Es gab nur einen Durchbruch gegenüber dem halbrunden Weiher, dem sogenannten "Grünen Teich" oder "Mariensitz". Dort schienen durch grüne Latten prachtvolle Blumenrabatten hindurch. Im Vordergrund pflanzte man kleinere Blumen, dahinter immer höhere Gewächse und Ziersträucher. Den Mittelweg säumte eine junge Lindenallee (es scheint, daß diese ursprünglich geschnitten worden ist.) Andere Gartenwege entlang waren verschiedene Obstbäume und Beerensträucher gesetzt. An der südlichen Mauer des "Lindengartens" befand sich das neue, am Ende des 19. Jahrhunderts gebaute Gewächshaus (20). Der Bau des Gewächshauses an dieser Stelle ist als eine der seltenen Fehlleistungen der Parkplanung anzusehen. Unter mehreren Blickwinkeln konkurrierte es mit dem eleganten Teehäuschen. Auch wurde dadurch die bisher transparente Parkplanung verletzt, da einer der Hauptwege – der zentrale Weg vom halbrunden Weiher zur Ecke des "Lindengartens" – verschoben wurde. Neben dem Gewächshaus waren Gemüsebeeten, an der südlichen Mauer des Lindengartens wuchsen Weinreben.

Anfang dieses Jahrhunderts, in der Endphase seines Bestehens, als sich die rund 200 Jahre währende Geschichte des Bauensembles und des Parks ihrem Ende nähert, wird Orellen als ein voll funktionierender Wirtschaftskomplex geschildert.

Wenn man diese Geschichte überschaut, so wird deutlich, daß das Gutsensemble nicht die Ästhetik und das Stilverständnis eines Zeitalters dokumentiert. Im Laufe der Zeit hat hier die Erfahrung und Kunstfertigkeit von Architekten, Handwerkern und Gartenplanern aus mehreren Generationen Gestalt gewonnen. Das ursprünglich

barocke Ensemble erhielt in jedem Zeitabschnitt neue Nuancen und Details, die letztendlich ein einzigartiges Gebilde – Orellen – entstehen ließen, bei dem Natur und Architektur sich in einem harmonischen Zusammenspiel vereinigen. Das ist vielleicht die Erklärung für seinen Charme, den jeder verspürt, der einmal allein unter den schattigen Eichen des Gutshofes verweilt hat.

* * *

Bezeichnungen der Gebäude und Bauten*

1 – Herrenhaus
2 – "Rote Kleete"
3 – "Alte Schule" (Herberge)
4 – Treibhaus
5 – Eiskeller
6 – Eiskeller des Hauses mit dem Überbau – der Kleete
7 – Geflügelstall
8 – Schweinestall
9 – "Kleines Haus"
10 – Holzscheune
11 – Keller
12 – Frühere Stelle des Stalls
13 – Kornkleete
14 – Magazin
15 – "Lindengarten"
16 – Lusthaus – "Tee-Häuschen"
17 – Umzäunung von Feldsteinen
18 – Aussichtsplatz "Bastei"
19 – Obstgarten
20 – Neues Treibhaus
21 – "Klein-Orellen"
22 – Teich
23 – Halbkreisförmiger Teich
24 – Stützwand von Feldsteinen mit dem Graben
25 – Wall – aufgeschichtet von Feldsteinen
26 – Darre
27 – Schmiede, Schmiedewohnung
28 – Mühlenteich
29 – Molkerei, Wohnungen, Stall; früher – an der westlichen Giebelseite des Hauses – Brennerei
30 – Viehstall
31 – Düngergrube
32 – Wäscherei und Wohnung des Starasten (Gutsaufsehers)
33 – Neuer Stall
34 – Mühle
35 – Viehstall
36 – Viehstall
37 – Wohnhaus und Badehaus
38 – Scheune
39 – "Geflügelhaus"
40 – Waldpark
41 – "Schwarze Brücke"
42 – "Schwarze Allee"
43 – Kapelle
44 – Scheune
45 – Scheune
46 – Viehstall
47 – Viehstall
48 – Badehaus
49 – Kleete
50 – Knechtshaus
51 – Riege
52 – "Kleinkrug"

* Das Plan schema siehe S. 192.

---

[1] Vegesack. Vorfahren... S. 18–19.

[2] LVVA, Best. 6999, Reg. 13, Akte 1619.

[3] AFCO, 36 K.

[4] Ebenda. (Brief Balthasar von Campenhausens an seine Frau vom 6. Juli 1730.)

[5] Ebenda.

[6] Original vormals im LVVA aufbewahrt, ist nicht mehr auffindbar.

[7] AFCO, 36 K, 70 a F.

[8] LVVA, Best. 4060, Reg. 1, Akte 1000.

[9] Detaillierte Baugeschichte und architektonische Analyse des Herrenhauses bietet der Artikel von I. Dirveiks "Herrenhaus Orellen und seine Baugeschichte."

[10] AFCO, 36 K.

[11] Fotokopie im Schloßmuseum Ruhental.

[12] AFCO, 70 a F.

[13] AFCO, 91 a K.

[14] LVVA, Best. 4060, Reg. 1, Akte 1000.

[15] In den Notizen J. H. von Straelborn aus dem Jahre 1772 (LVVA, Best. 4060, Reg. 1, Akte 1000.) steht geschrieben: "Die grosse Korn Kleete mit lubben gedeckt, u. zum ersten mahl solche dächer mit eysern Nägels befästigen laßen, um die Nachricht die Nach Kommenden zu geben, welches länger aushalten wird."

[16] Campenhausen. Erinnerungen.., S. 35.

[17] LVVA, Best. 218, Reg. 1, Akte 12, Bl. 17.

[18] Am 19. Februar 1750 beginnt man in Orellen mit dem Bau des Stalles. Es ist höchstwahrscheinlich der hier erwähnte Stall.

[19] Campenhausen. Generalleutnant. .. 2. Teil–Kap. 1, S. 10.

[20] Ebenda.

[21] AFCO, 36 K.

[22] Campenhausen, GeneralleutnanT. .. 2. Teil, Kap. 1, S. 5.

[23] AFCO 36 K.

[24] Auch B. von Campenhausen selbst hat für die Ausbildung der Leibeigenen gesorgt. In den Notizen vom 5. Mai 1753, zum Beispiel, schreibt er: "Sandte den von Randen gekommenen Jungen Pehdo nach Cadfer die Gärtnerey zu lernen."–Ebenda.

[25] Ebenda.

[26] AFCO, 70 a F.

[27] Ebenda.

[28] Andris Eglītis, Fachmann für hydrotechnische Bauten, vermutet, daß der steile Abhang auf der Westseite des "Lindengartens" durch Menschenhand gebildet wurde. In der frühesten Skizze von Orellen besitzt die betreffende Stelle kein ausgeprägtes Relief, in anderen Materialien dagegen wird das Relief besonders hervorgehoben und entspricht dem Zustand von heute. A. Eglītis glaubt, daß das Gelände des geplanten Gartens auch in westlicher Richtung planiert wurde, wobei für die Aufschüttung der bei der Vertiefung des Mühlenteiches ausgehobene Sand verwendet wurde.

[29] Campenhausen. Generalleutnant. .. 2. Teil, Kap. 1, S. 10.

[30] Hupel, A. W. "Topographische Nachrichten von Lief- und Estland". Riga, 1777.–T. 2.– S. 65.

[31] Der Name "Teehaus" für das Pavillon des Parks von Orellen ist neu – es kommt um die zweite Hälfte des 20. Jahrhunderts auf. In den Schriften der Familie von Campenhausen wird es immer als "Lusthaus" bezeichnet. Auch die Ortsbewohner haben das abgewandelte deutsche Wort "lustūzis" übernommen.

[32] AFCO, 70 a F.

[33] Der Architekt Gunārs Jansons behauptet das aufgrund von Aufmessungen. (siehe auch: Jansons G. "Arhitektūras pieminekļi Gaujas nacionālajā parkā".–Rīga, 1987.–S. 105–106.

[34] Die Form des neuen, in den 70er Jahren dieses Jahrhunderts erbauten Daches unterscheidet sich von der ursprünglichen Gestalt.

[35] Eine Kopie von der Tormalerei des Teehauses wurde anscheinend 1882 erstellt, als das Teehaus mit horizontalen Brettern verkleidet wurde. Diese Kopie sieht man auf mehreren Fotos aus dem Anfang des 20. Jahrhunderts.

[36] Die Parkarchitektin Ilze Janelis mutmaßt, daß dieser Parkteil eher der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts entstammt. (Siehe auch Materialien von VKPAIDC über Orellen-Parkbeschreibung, erstellt 1982 von I. Janelis).

[37] Für diesen Beitrag wurden die von Historikerin Dr. Pārsla Pētersone bearbeiteten Materialien von LVVA und dem Herder-Institut in Marburg über die Familie von Campenhausen und das Gut Orellen verwandt.

[38] AFCO, 36 K

[39] Wir verfügen leider über keine Schriftstücke der betreffenden Periode. Die Analyse der Parkplanung stützt sich auf den Aufmessungsbericht von Orellen im Jahre 1863 (Original liegt im LVVA, Best. 1679, Reg. 194, Akte 292).

[40] LVVA, Best. 4060, Reg. 1, Akte 1000.

[41] AFCO, 91 a K.

[42] Campenhausen, Erinnerungen .. –S. 31. Das stellte um die Mitte der 80er Jahre eine freiwillige Helfergruppe aus Lektoren der Universität Lettlands beim Aufräumen des Parks fest.

[43] In den Einnahmen- und Ausgabenbüchern B. von Campenhausens (AFCO, 70 a F) finden sich 1748–1751 mehrere Notizen über polnische Teichgräber.

[44] Die Feuchtigkeit war in Orellen immer wieder ein zu lösendes Problem. Einer der Ortsbewohner Kārlis Zvans (geb. 1920) kann sich erinnern, daß noch in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts auf dem Gelände des Obstgartens ein Entwässerungssystem aus Wacholderrohren in Betrieb war.

[45] AFCO, 36 K.

[46] Ebenda.

[47] AFCO, 70 a F.

[48] Ebenda.

[49] Ebenda.

[50] Eine detaillierte Beschreibung der Grabkapelle enthält der Artikel von I. Lancmanis und I. Dirveiks "Das Familienbegräbnis der Gutsbesitzer von Orellen".

[51] AFCO, 91 a K

[52] In den Geschäftsbüchern (LVVA, Best. 4060, Reg. 1, Akte 1000) heißt es, daß 1770 und 1775 die Öfen des Gewächshauses repariert worden sind.

[53] Brotze J. Chr. "Sammlung verschiedener Livländischer Monumente, ..", Bd. 6, Bl. 188.

[54] Auch die Architektin Daiga Levalde vermutet, daß das Bild von Brotze nicht nach der Natur gezeichnet, sondern eher nachgezeichnet wurde (D. Levalde, I. Gaile. "Erforschungen des Fassadenanstrichs am Herrenhaus Orellen", 1996. Im VKPAIDC).

[55] Campenhausen. Erinnerungen .. –S. 34–35.

[56] Die Baugeschichte der Herberge (der Alten Schule) ist bisher nicht erstellt worden. Einige Elemente aber (z.B. zwei verschiedenartig gebaute Mantelschornsteine) bestätigen die Annahme, daß die Herberge infolge des Umbaus eines älteren Gebäudes entstanden ist.

[57] Der Name des Baus ist darauf zurückzuführen, daß hier eine Zeitlang eine Schule für lettische Bauernkinder eingerichtet war.

[58] LVVA; Best. 1679, Reg. 194, Akte 292.

[59] Ebenda, Best. 218, Reg. 1, Akte 1097, Bl. 17.

[60] Der Architekt G. Jansons erwähnt in seinem Buch "Architekturdenkmale im Nationalpark von Gauja" die Jahreszahl 1841, die nicht stimmt. Die eingemeißelte Inschrift mit waagerechtem Strich darunter ist höchstwahrscheilich eine geodäsische Marke.

[61] Es gibt keine Nachweise über das Äußere dieses Gebäudes. Nach dem Abtragen wurde das neue Magazin auf dem Gut Kudum gebaut.

[62] Campenhausen. Erinnerungen.. –S. 64.

[63] Die Analyse der Parklandschaft beruht auf zwei Quellen – Erinnerungen von Hans von Campenhausen und einem Bericht von Antonija Biseniece (geb. 1907), einer Tochter des Starasts von Orellen.

[64] Seidem gab es in Orellen keine Brennerei mehr. Eine große Brennerei wurde auf dem Campenhausenschen Gut Lentzenhof betrieben.

[65] Campenhausen. Erinnerungen .. –S. 54.

[66] Baron Moritz Alexander Walter von Engelhardt (1864–1940) – Gartenarchitekt. Zwischen 1892 und 1905 war er als Gartenarchitekt und Garteningenieur in Livland und Estland tätig. Seit 1906 arbeitete er als Park- und Gartenplaner der Stadt Düsseldorf.

Fon Kampenhauzenu dzimtas kapi Ungurmuižā

Imants Lancmanis
Ilmārs Dirveiks

Ungurmuižas būtiska sastāvdaļa ir dzimtas kapu kalniņš, tā sauktais Kapličas kalns *(Kapellenberg)*. Neliela aleja kopš 18. gadsimta savienoja dzīvojamo māju un atdusas vietu, abi dzimtas mitekļi savā starpā bija harmoniski saistīti. Akmens katafalks kapličas priekšā, uz kura pirms apbedīšanas nolika zārku, lai no turienes vēl pēdējo reizi it kā varētu paskatīties uz dzīvojamo māju, bija kā simbols šai Ungurmuižas ansamblī ieliktajai saistībai starp dzīvi un nāvi.

Tomēr Kapličas kalna tapšana nebūt nebija viegla un savā laikā izraisīja pat nesaskaņas fon Kampenhauzenu ģimenes locekļu starpā. Tikai 1760. gada 7. augustā atraitne Helēne Juliāne fon Štrālborna varēja ierakstīt kalendārā, ka viņas nelaiķa vīrs šajā dienā ticis pārapbedīts kapličā un tas noticis, neraugoties uz ".. lielām un gandrīz neiespējamām grūtībām..". Tālāk atraitne piebildusi: ".. es noliecos pateicībā Tā priekšā, kas man ne tikai to atļāvis, bet arī novācis no ceļa visas grūtības un man palīdzējis tik labi piepildīt mana nelaiķa vīra gribu (un vēl labāk, nekā viņš to bija iecerējis), tā ka šī celtne, kas man ir mīļākā visā Ungurmuižā, varējusi tikt novesta līdz pilnīgai gatavībai".[1]

Pēc Ungurmuižas nopirkšanas 1728. gadā ģenerālleitnants jau drīz pieredzēja bēres. 1733. gada 23. decembrī nomira viņa pirmā sieva Margarēta, kura tika apglabāta Rannu baznīcā fon Kampenhauzenu īpašumos Igaunijā. Jau tad dzimusi iecere par kapličas būvi Ungurmuižā, jo saglabājusies 1734. gada 11. jūlijā izdota ev.-lut. Baznīcas Vidzemes virskonsistorijas atļauja ".. Rannu baznīcā pēc visiem likumiem apglabāto kādreizējo laulāto draudzeni no turienes paņemt un savā dzimtmuižā Ungurmuižā apglabāt .. tomēr tādā veidā, ka gan pie līķa izņemšanas, gan arī pie apbedīšanas Ungurmuižā tas notiek klusībā un bez jebkādām ceremonijām".[2]

Sakarā ar ģenerālleitnanta otrreizējo appreciēšanos 1736. gadā šī iecere zaudēja savu nozīmi un Ungurmuižā nekas nenotika. Kad 1740. gadā nomira ģenerālleitnanta dēls Jākobs Benjamins, to apglabāja Auciema kapsētā[3] tāpat kā 1742. gadā mirušo dēlu Nikolausu Benjaminu. Abi tika pārapbedīti Ungurmuižā dažas dienas pirms viņu tēva guldīšanas jaunajā kapličā.

Ģenerālleitnants nomira Sanktpēterburgā 1758. gada 28. janvārī. Vēstulē, ko 3. februārī atraitnei rakstījis viņas meitas Martas vīrs Ādams Reinholds fon Baranovs, atspoguļojas pats pirmais posms ģenerālleitnanta ilgajā ceļā uz miera vietu Ungurmuižā: ".. papus tika ietērpts savā zilajā tērpā ar zelta izšuvumiem, melnās zeķēs ar melnām kurpēm, ar ordeņa zvaigzni un lenti. Zārks ir apsists ar vienkāršu melnu flaneli *(Boy)*; mēs to netaisījām greznāku, jo Ungurmuižā glabājas viņa paša sagatavotais zārks. Nelaiķis trešajā dienā tika klusībā apglabāts šejienes luterāņu baznīcā."[4]

Turpmāko notikumu gaitu rāda sarakste starp atraitni Helēni Juliāni un viņas padēlu Johanu Kristofu, kas attiecas gan uz bērēm, gan it īpaši uz apbedīšanas vietu. 1758. gada 4. martā zārks no Sanktpēterburgas tika atvests uz Ungurmuižu, tūlīt ievietots otrā zārkā, ko ģenerālleitnants jau dzīves laikā bija sev pasūtījis, un aizvests uz Straupes muižai piederošo kapu velvi Straupes baznīcā. Par to rakstīts dažas dienas vēlāk H. J. fon Štrālbornas vēstulē padēlam. Sākotnēji Helēne Juliāne gribējusi kā pagaidu apbedījuma vietu izmantot Auciema kapsētas kalnu, jo tajā jau bija apglabāti dēli. Tad viņa piekrita Johana Kristofa ieteikumam nelaiķi pagaidām uzglabāt Straupes baznīcā, taču tikai līdz laikam, kad Ungurmuižā būs uzcelta kapliča. Sarakste vairāku mēnešu garumā parāda Helēnes Juliānes un Johana Kristofa atšķirīgos viedokļus attiecībā uz nelaiķa pēdējo gribu par apbedīšanas vietu. Atraitne apgalvoja, ka viņš vēlējies atdusēties Ungurmuižā. Tas tiek minēts viņas vēstulēs padēlam un arī 1771. gadā Vidzemes konsistorijā iesniegtajā lūgumrakstā: "Mans nelaiķa vīrs jau savas dzīves laikā bija nolēmis sev un saviem mājiniekiem apglabāšanai izvēlēties vietu, ko bija iemīļojusi viņa pirmā sieva.. Pēc mana nelaiķa dzīvesbiedra nāves uz viņa paša šim nolūkam izraudzītā kalna uzcēlu nelielas kapenes."[5] J. K. fon Kampenhauzens toties atsaucās uz testamentu, kurā savukārt nelaiķa pēdējā griba bija formulēta pietiekami nenoteikti. Viņš uzskatīja, ka tēvs, rakstot: ".. es gribu tikt apglabāts kā nabaga grēcinieks Dieva priekšā, bet arī kā manas Ķeizarienes uzticams kalps," — ar šo otro piebildi tomēr domājis "dižciltīga un nopelniem bagāta cilvēka apbedīšanu".[6] Jau 4. marta vēstulē Johans Kristofs ar līdzīgu neapmierinātību tika rakstījis: "..dārgajam nelaiķa tēvam, kurš ar godu kalpojis daudziem monarhiem un kļuvis neaizmirstams savā tēvzemē, jātiek ieraktam smilšu kalnā, kur nav ne baznīcas, ne kapelas."[7] Savukārt 7. martā: "Visā pasaulē, sākot ar karali un beidzot ar ubagu, neviens savus mirušos neapglabā citur kā vien iesvētītā kapavietā. .. no nelaiķa tēva reizes desmit esmu dzirdējis, ka viņš gribētu Straupes kapos iegūt kapavietu."[8] Galu galā J. K. fon Kampenhauzens tomēr samierinājās ar pamātes vēlēšanos izveidot ģimenes kapus Ungurmuižā.

Pie mazāk svarīgām lietām piederēja jautājums par bēru ceremoniju, kam vajadzēja notikt Straupes baznīcā. 15. marta vēstulē H. J. fon Štrālborna izteica priekšlikumu bēru ceremonijas laikā baznīcā novietot tukšu zārku, bet pašu nelaiķi atstāt pagaidu apbedījuma vietā. Tā kā ģenerālleitnanta pasūtītais zārks tika atzīts par pārāk vienkāršu, bija nolemts darināt vēl vienu jaunu — ārējo zārku, kas būtu apvilkts ar samtu, bet rokturi un uzrakstu plāksnes izgatavoti no metāla. Kā rakstīja J. K. fon Kampenhauzens, "..šādas plāksnes kalpo pēcnācējiem kā cienījami piemineķļi, un cik iepriecināts bija nelaiķis tēvs, kad viņš no Zviedrijas saņēma norakstu no savas mirušās mātes [zārka] plāksnes"[9]. Pēc vēstulēs apspriestās samta izvēles atraitne rakstīja, ka viņa "labāk gribētu zilu nekā melnu, bet citādi mans vismīļotais dēls labāk spēs izšķirties, vai rokturus likt sudrabot vai zeltīt, — es galīgi nezinu, kāda ir pēdējā mode"[10].

Aizkavēšanos bēru rīkošanā izraisīja attiecību saasināšanās starp H. J. fon Štrālbornu un viņas padēlu pēc tam, kad tika atvērts ģenerālleitnanta testaments. Johans Kristofs uzskatīja, ka viņa mantojuma tiesības nav tikušas ievērotas un griezās ar lūgumrakstu pie ķeizarienes Elizabetes Petrovnas, bet pamātei 10.aprīļa vēstulē paziņoja, ka viņa var organizēt bēres, kā pati vēlas. Līdz ar to bēru ceremonija, kuru bija iecerēts sarīkot tūlīt pēc Lieldienām, notika Straupes baznīcā tikai 15. jūlijā.[11]

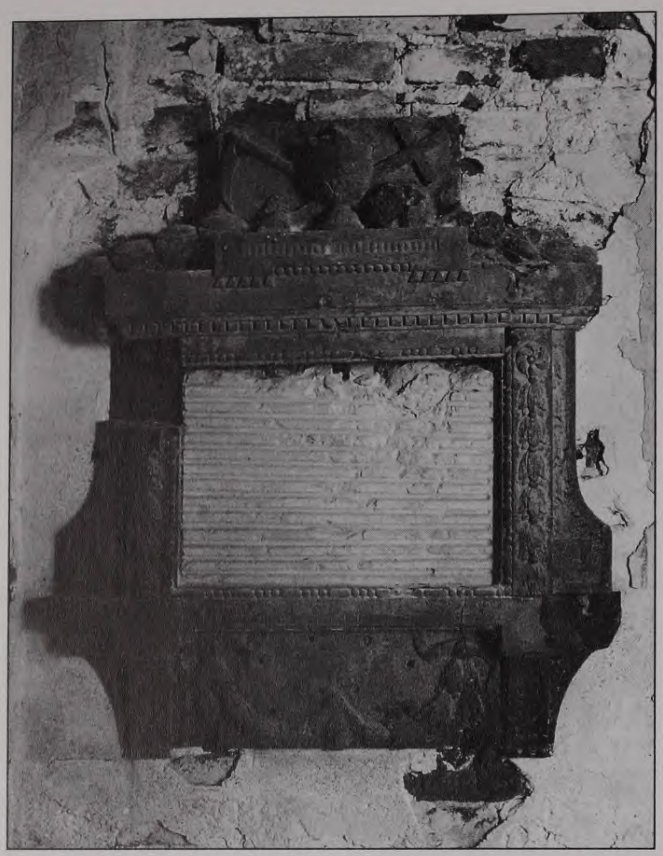

Sofijas Eleonoras fon Kampenhauzenas epitāfija, fragments. Rīga, P. Dills, 1792.–1794. g. Kat. 8. 15.

Epitaph von Sophie Eleonore von Campenhausen, Fragment. Riga, P. Dill, 1792–1794. Kat. 8. 15.

Helēne Juliāne jau 1758. gada martā rakstīja Johanam Kristofam: ".. esmu ķērusies pie šeit ierīkojamās miera vietas un likusi jau savest daudzus materiālus,"[12] — bet 8. aprīlī viņa rakstiski izsaukusi divus mūrniekus uz Ungurmuižu. Tā paša gada 4. oktobrī atraitne savā kalendārā izdarījusi ierakstu, ka lūgts kapteinim P. M. Bokam atsūtīt sešus igauņus, kuriem jāplanē ceļš uz Kapličas kalnu.[13] Savukārt 1759. gada 11. janvārī Ungurmuižā smalkkalējs Johans Štube kopā ar savu zelli un muižas kalēju sāka darbu pie kapličas vārtiem, šī skaistā ažūrā kaluma, kas joprojām saglabājies. Vārti izmaksāja 40 valstsdālderu, tiem tika izmantoti 16 plakandzelzs gabali un piecas kantaināš dzelzs stangas.[14]

Kapličas vieta tika sagatavota rūpīgi. Kalna virsotni nolīdzināja un nostiprināja ar laukakmeņiem. Rietumu nogāzē var atrast daudzus akmeņus, kas izmētāti, rokot Pirmā pasaules kara ierakumus. Līdz mūsdienām vislabāk saglabājusies kalna ziemeļu pusē esošā laukakmeņu krāvuma siena.

Pati kapličas būve nezināmu iemeslu dēļ tomēr aizkavējusies līdz pat 1760. gada pavasarim, kad martā šiem darbiem no muižas ķieģeļu cepļa saņemti 22 000 ķieģeļu (vēlāk vēl 12 500 ķieģeļu un 3500 pusķieģeļu), 9 mucas dzēsto kaļķu un 19. aprīlī Ungurmuižā sācis darboties mūrniekmeistars Karls Zīgmunds Kāla[15] bet no 5. jūnija — igauņu namdaris Pedo Miglass[16].

Ģenerālleitnants kapličā tika guldīts 1760. gada 7. augustā, bet būvei šajā brīdī kāda akcenta vēl trūcis — tikai 1762. gada 11. jūnijā gleznotājs Georgs Dītrihs Hinšs sācis apsudrabot un apzeltīt fon Kampenhauzenu un fon Štrālbornu alianses ģerboni kapličas fasādē, ko 1760. gada jūnijā no metāla bija izgatavojis jostinieku meistars Johans Burhards Terpeks[17]. Nav zināms, vai kapliču krāsoja tūlīt vai nedaudz vēlāk.[18]

1764. gadā kapliča pieminēta sakarā ar to, ka atjaunots un nokrāsots jumts. Jumta skārda atkārtota krāsošana notikusi 1770. un 1773. gadā. Tikai 1771. gada 8. jūnijā maksāts par kapličas vārtu roktura un turekļa izgatavošanu.

1771. gadā, neraugoties uz 1734. gadā izdoto konsistorijas atļauju par dzimtas kapu izveidošanu Ungurmuižā, bija parādījies rīkojums atsākt apbedījumus Straupes baznīcā. H.J. fon Štrālborna, pamatojoties uz to, ka nevienai no trim fon Kampenhauzenu dzimtas muižām (Ungurmuiža, Kūdums, Lenči) Straupes baznīcā nebija savu kapeņu, lūdza konsistorijai atļaut izdarīt apbedījumus Ungurmuižā un turpat noturēt arī bēru ceremoniju. Krievijas ķeizarienes Katrīnas II 1772. gadā izdotais aizliegums veikt apbedījumus baznīcās šo jautājumu atrisināja pašos pamatos. Nu arī citām muižām nācās ierīkot savas dzimtas kapenes un celt kapličas. Ungurmuiža izrādījās aizsteigusies priekšā kaimiņiem Vidzemē arī šajā jomā. Ungurmuižas kapliča kļuva par zināmu prototipu, kura ietekmi vairāk vai mazāk jūt Ēveles, Vidrižu, Valmiermuižas (Valmieras kapos), Trikātas, Salacgrīvas, Rāmuļu un citu Vidzemes kapliču būvēs.

Pēc H. J. fon Štrālbornas nāves 1775. gadā kapličā blakus vīra kapaplāksnei parādījās viņas epitāfija — smilšakmenī kalta dekoratīva apmale ar teksta plāksni centrā un fon Kampenhauzenu un fon Štrālbornu ģerboņiem augšdaļā. Epitāfija saglabājusies, taču uzraksts gājis bojā.

Nākamais apbedījums Ungurmuižas kapličā notika 1791. gadā, kad nomira ģenerālleitnanta jaunākā dēla Baltazara fon Kampenhauzena sieva Sofija Eleonora, dzimusi Voldeka fon Arneburga. Viņas bēres un tām sekojošā rosība ap epitāfijas uzstādīšanu Ungurmuižas kapličā ir sīki dokumentēta un dod labu ieskatu klasicisma laikmeta kultūrā, kur joprojām augstais reprezentācijas līmenis atspoguļo baroka atskaņas. Sofijas Eleonoras epitāfijas meti, kas saglabājušies dzimtas arhīvā Mārburgā, savukārt ir vienīgie zināmie kapa pieminekļu projekti tālaika Latvijas teritorijā.

B. fon Kampenhauzens, pulkvežleitnants un Ungurmuižas īpašnieks, kā Vidzemes vicegubernators tobrīd rezidēja Sāmsalā. Bēru ceremonija, kas notika Kuresārē (Ārensburgā) 1791. gada 21. februārī, rāda smalki koptu kultūrvidi: "Tajā pašā rītā, kad nelaiķe bija šķīrusies no šīs pasaules, līķis tika saģērbts un trīs dienas ilgi gulēja parādes gultā uzfrizēts, ar turbāna galvassegu un pilnīgi jaunā gaišzilā grodetūra kleitā ar jauniem un ārkārtīgi skaistiem apšuvumiem. Svētdienas pēcpusdienā viņa tika iezārkota un novietota baznīcas līķu kambarī. Dienu pirms bērēm, 24. marta priekšpusdienā, viņa no līķu kambara tika nogādāta uz baznīcu un nolikta uz trīs pakāpienus augsta *Castrum doloris*, kas bija pārvilkts ar melnu tūku un gar pakāpieniem izrotāts ar vītņveidā izgrieztu baltu krepa lenti. Zārks bija apvilkts ar sārtu samtu, četrās kārtās rotāts ar īstām sudraba tresēm rokas platumā un sudraba bārkstīm, tam bija seši sudraba rokturi, bet galvgalī un kājgalī — sudraba plāksnes. Plāksnes zem rokturiem bija sudrabotas. Uz zārka bija novietots sudraba krucifikss. *Castrum doloris* abās pusēs stāvēja astoņi geridoni, uz katra atradās sudraba svečturis ar melnām vaska svecēm, kas bija rotātas ar baltām vītnēm. Tas viss kopā bija lieliski un spoži.

Altāris, kancele, visas luktas un soli bēru dalībniekiem baznīcā bija pārvilkti ar melnu tūku, bet īpaši izcēlās altāris un ērģeles. Tiem bija krokoti priekškari ar baltām lentēm, pie kurām karājās balti pušķi. Visi logi baznīcā bija aizklāti ar melnu audumu, tā ka dienas gaisma nevarēja iespiesties, un tas kopā ar daudziem degošajiem lukturiem radīja jo svinīgāku iespaidu.

Bēru dienā, 25. marta pēcpusdienā, ap plkst. diviem pavadītāji salasījās sēru namā. Kad visi bija kopā, bēru vadītājs landmaršals fon Sakena kungs saņēma savu zizli. Tas bija 9 pēdas garš, resns, taču iekšpusē tukšs, pārvilkts ar īstu sudraba glasē audumu un uzposts ar melnu un baltu krepu. Diviem sēru maršaliem, padomniekam fon Zasa kungam un asesoram fon Bürmeistara kungam bija baltas krepa lentes, un katrs saņēma melni lakotu zizli ar sudrabotu uzgali, bet visi pavadītāji saņēma krepu pie cepurēm un baltus cimdus. Tagad skolotāji ar vietējās skolas bērniem, skaitā 31, ienāca zālē (nelaiķe vienmēr bija gribējusi, lai viņu izvadītu skolas bērni), visi melnos mēteļos un ar krepu pie cepurēm. Galma padomnieks maršals fon Sakena kungs visas provinces muižniecības vārdā sērojošajam pakaļpalicējam pasniedza melnā taftā iesietu sēru dziesmu, bet sēru maršalu meitas baltā taftā iesietu dziesmu daudzos eksemplāros izdalīja sanākušajiem. Tad bēru vadītājs noturēja runu.. Kad viņi bija atgriezušies, maršals deva zīmi viņam sekot, un vispirms gāja vainaga nesēji (pēc ārzemju paraduma), bet pagaidām bez krusta, pēc tam 30 skolnieki pāros, skolotāji, tad garīdznieki, 16 nesēji, bēru vadītājs, pavadītāji un, visbeidzot, divi maršali. Ieejot baznīcā, katram tika izsniegta drukāta sēru kantāte. Gājiena dalībnieki ieņēma savas vietas baznīcas solos, bet mācītāji apsēdās uz astoņiem krēsliem, kas bija nolikti līdzās nelaiķei .. Kad tika uzsākti dziesmas divi pēdējie panti, nesēji devās pie zārka — viens maršals gāja pa priekšu, otrs aiz muguras. Divi sargi noņēma geridonus ar lukturiem, krusta nesējs paņēma uz zārka guļošo, ar baltu krepu apsieto sudraba krucifiksu un nostājās aizmugurē. Maršals deva zīmi, līķis tika pacelts un novietots uz nestuvēm. Pa to laiku nesējs ar krustu bija nostājies tūlīt aiz maršala, viņam sekoja 30 pāros sastājušies skolnieki, mazākie priekšā un lielākie aizmugurē, tālāk nāca viens pats priekšdziedātājs, tad abi skolotāji, pēc tam garīdznieki — vispirms četri pilsētas mācītāji, tad četri lauku mācītāji un, visbeidzot, superintendents, ko ietvēra abi konsistorijas piesēdētāji. Tad sekoja nelaiķe, aiz tās bēru vadītājs, divu valsts padomnieku pavadītais sērojošais pakaļpalicējs un tad visi bēru dalībnieki, otrais maršals noslēdza gājienu. Nelaiķi uzlika uz sešu zirgu vilktiem sēru ratiem, kuru abās pusēs gāja desmit nesēji. Pie katra zirga bija viens kareivis. Kamēr tas

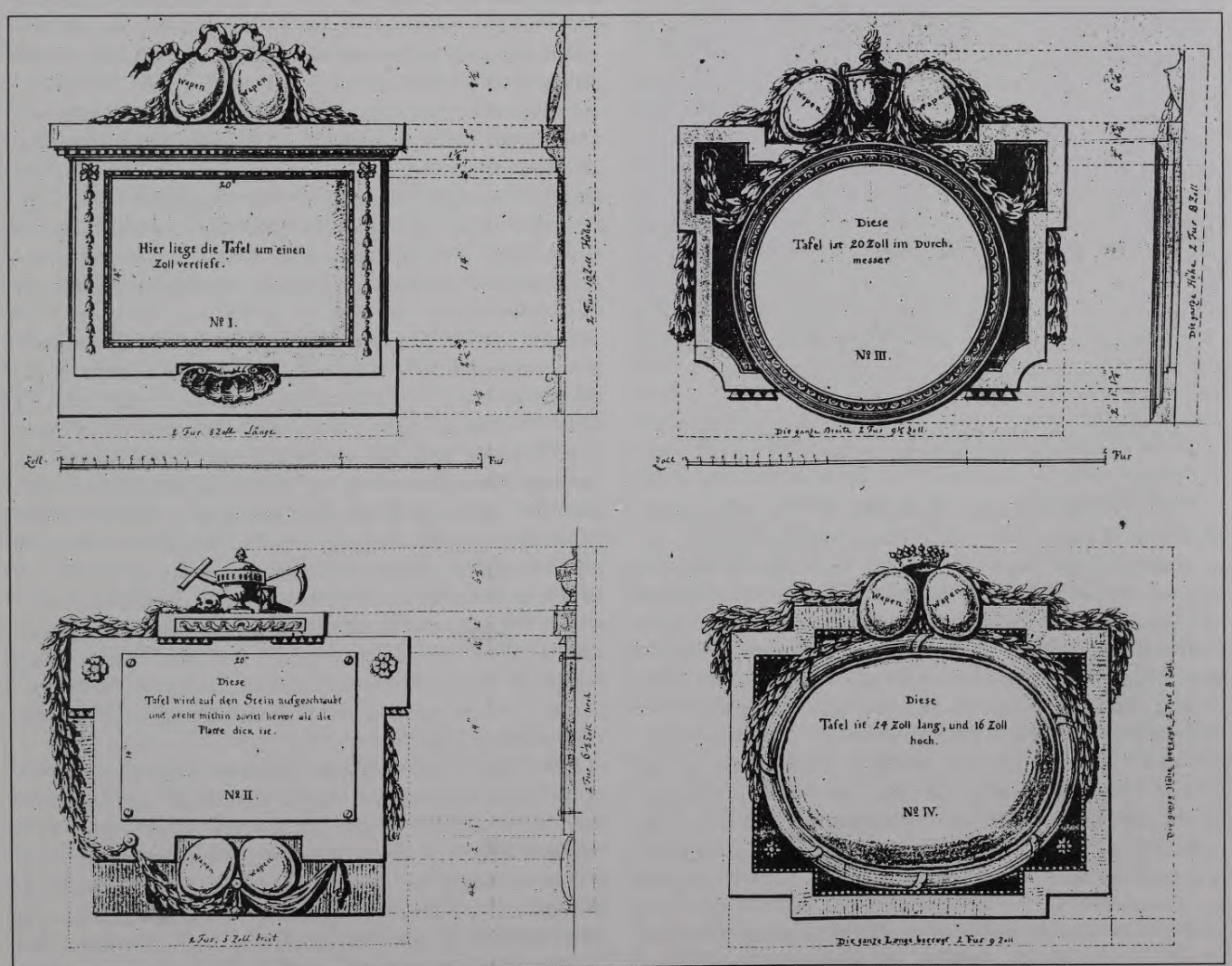

Meti Sofijas Eleonoras fon Kampenhauzenas epitāfijai. L. A. fon Mellins, 1792. g. Kat. 8. 13.
Epitaphenentwürfe für Sophie Eleonore von Campenhausen. L. A. von Mellin, 1792. Kat. 8. 13.

notika, priekšā iznāca seši muzikanti ar pūšamajiem instrumentiem, tērpti melnos mēteļos ar baltu krepu pie cepurēm, viņiem blakus bija pirmais maršals un krusta nesējs. Bēru gājiens sāka kustēties pa egļu aleju, kas tajā pašā dienā bija izveidota līdz kapsētai. Laiks bija skaists un ceļš — sauss. 150 kareivju bija nostājušies ceļam abās pusēs, lai pasargātu gājienu no skatītājiem. Visi gājēji pirms zārka bija melnos mēteļos, bet pārējie aiz zārka, izņemot sērojošo kungu, bēru vadītāju un maršalu, bija baltos mēteļos. To noteica melno mēteļu trūkums, taču izskatījās ļoti labi. Aiz gājiena brauca 32 karietes, visas

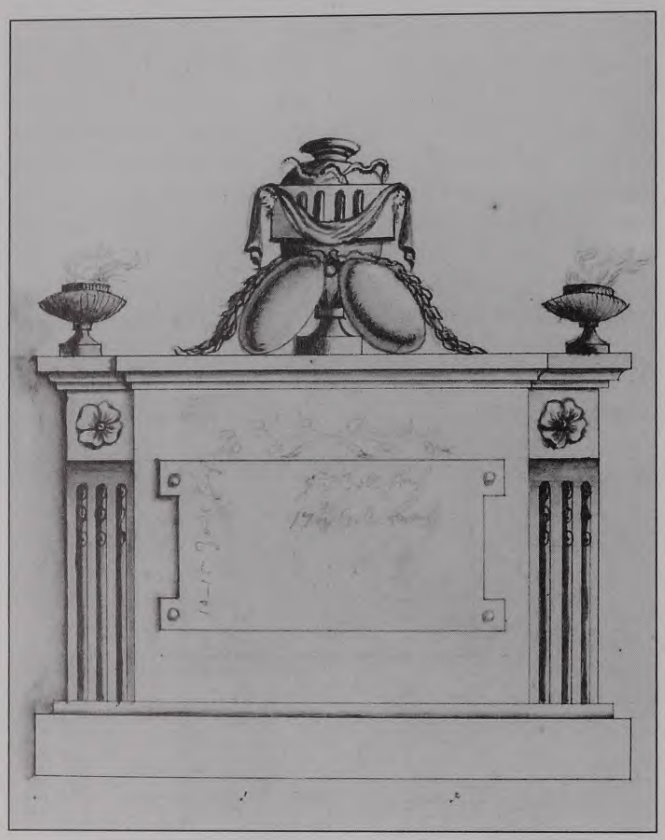

Mets Sofijas Eleonoras fon Kampenhauzenas epitāfijai.
L. A. fon Mellīns, 1792. g. Kat. 8. 13.

Epitaphenentwürfe für Sophie Eleonore von Campenhausen.
L. A. von Mellin, 1792. Kat. 8. 13.

noteiktā kārtībā pēc īpaši pieņemta ratu meistara norādījumiem. [..] Kapsētā .. līķis tika novietots kapličā. Virsmācītājs Kēnigs teica iesvētīšanas runu, un noslēgumā sekoja minētās dziesmas divi pēdējie panti. Tad visiem tika izsniegta sēru dziesma, sērotājs nelaikes vīra kungs to saņēma nodrukātu uz balta atlasa un iesietu melnā atlasā. Tagad sākās gājiena virzīšanās atpakaļ iepriekšējā kārtībā, tikai muzikanti un līķu rati gāja nobeigumā. Karietes uz lielceļa bija pienācīgi sakārtotas, un tad visi devās uz sēru namu, kur tika sniegts šādām bērēm atbilstošs mielasts. [..] Atpakaļceļā rātsnams un nami ielās, pa kurām virzījās sēru gājiens, bija apgaismoti un pie tiesas nama pilsoņi bija uzstādījuši transparentus ar veikli gleznotām alegorijām, kas jo labāk izskatījās tamdēļ, ka bija jau satumsis."[19]

S. E. fon Kampenhauzenas epitāfijas izgatavošanu uzņēmās vadīt Bīriņu muižas īpašnieks grāfs Ludvigs Augusts Mellīns. Viņš bija nenogurdināms Apgaismības laikmeta darbinieks, mazliet vēsturnieks un arheologs, mazliet arhitekts un parku projektētājs, pazīstams vispirms ar savu Vidzemes ģeogrāfijas atlantu.

L. A. Mellīna darbošanās atspoguļojas viņa vēstulē nelaikes Sofijas Eleonoras vīram vicegubernatoram B. fon Kampenhauzenam, kas datēta ar 1792. gada 15. jūliju. Grāfs nosūtījis vairākus epitāfijas metus un par tiem rakstīja: "..esmu vairāk centies ierobežoties nekā izvērsties, lai tā [epitāfija] pēc iespējas mazāk izvirzītos uz priekšu un nebūtu pārāk iespiesta stūrī, bet arī lai virs tās nākotnē novietojamām citām epitāfijām nelaupītu vietu."[20] L. A. Mellīns iesaka šī darba veikšanai akmeņkali Pēteru Dillu[21], kas Rīgā strādā divus gadus, ir pierādījis savas spējas un nav dārgs. L. A. Mellīnam piederošajā Bīriņu muižā P. Dills izgatavojis divus pieminekļus no sarkanā Zviedrijas marmora, kuri augstumā sasniedza no 15 līdz 20 pēdām, taču tie maksājuši tikai 150–160 valstsdālderu, turpretī vecais Rīgas akmeņkalis Hāberkorns šo darbu notaksējis ne lētāk par 350 dālderiem. Līdz ar to L. A. Mellīns lēš, ka Ungurmuižas piemiņas plāksne P. Dilla darbnīcā varētu maksāt starp 50 un 60 valstsdālderiem. L. A. Mellīns slavē arī P. Dilla spēju izveidot skaistu šriftu un domā, ka varētu iztikt bez zeltītas vara uzrakstu plāksnes un tekstu iekalt tieši akmenī; burtus varētu zeltīt, bet iespējams arī zeltīt pamatu un tekstu iekrāsot melnu. Pēc L. A. Mellīna domām, marmorā varētu izkalt arī ģerboņus un pēc tam tos krāsot un zeltīt. Viņš pats piedāvājas veikt krāsošanu un zeltīšanu, ".. jo es to daru tikpat labi kā krāsotāji, kas šos darbus paveic viegli un, starp citu, tomēr pieprasa lielu maksu"[22]. Kā otru iespēju grāfs L. A. Mellīns ierosina visu epitāfiju pasūtīt no misiņa jostinieku meistaram, turklāt uzrakstu plāksne būtu zeltīta, bet pārējās daļas klātas ar matētu un pulētu sudrabojumu. Kā piemēru tam, ka izmaksas nevarētu būt pārāk augstas, L. A. Mellīns min valsts padomnieka fon Dāla zārka rotājumu komplektu, kurā ietilpuši seši masīvi rokturi un divas plāksnes, un tas viss kopā maksājis apmēram 150 vai 160 valstsdālderu.

Grāfa L. A. Mellīna nākamā vēstule B. fon Kampenhauzenam datēta ar 2. septembri. Pieticīgi pateikdamies par komplimentiem viņa zīmējumiem, L. A. Mellīns min, ka metus Nr.1 un 2 tagad apvienojis jaunā zīmējuma variantā. Uzturoties Rīgā, L. A. Mellīns apmeklējis akmeņkali, kuram minējis par iespējamo B. fon Kampenhauzena pasūtījumu. Akmeņkalis savukārt apsolījis ".. pielikt visu savu mākslu un par ļoti zemu cenu"[23]. Attiecībā uz uzrakstu plāksni un ģerboņiem, ņemot vērā epitāfijas mazos izmērus un ar to saistīto burtu salasāmību, L. A. Mellīns tomēr iesaka izšķirties par to izgatavošanu no vara plāksnes, ko varētu izdarīt jostinieku meistars Kristians Braunšveigs. Rīgā L. A. Mellīns redzējis dažādus sarkanā marmora paraugus, no kuriem labākie, krāsā viendabīgākie un lētākie vesti no Zviedrijas.

L. A. Mellīna vēstulēm pavisam kopumā pievienoti pieci epitāfijas varianti, kas vairāk vai mazāk iekļaujas realizētā pieminekļa shēmā, kā arī trīs skices, kas rāda pavisam atšķirīgu pieminekļa tipu — ar raudošu bērnu figūrām un eņģeļiem. Šķiet, ka attēlā (211. lpp.) redzamie divi varianti ir meti Nr. 1 un 2, par kuru apvienošanu viņš runājis vēstulē B. fon Kampenhauzenam, jo tie satur kapličā joprojām apskatāmās epitāfijas elementus.

1792. gada 28. oktobrī Rīgā tika noslēgts līgums ar jau minēto akmeņkali P. Dillu, taču pēdējā apmaksa izdarīta

tikai 1794. gada 16. martā. Epitāfijas izkalšana bija maksājusi 100 valstsdālderu. Savukārt 1792. gada 26. oktobrī grāfs L. A. Mellīns B. fon Kampenhauzena uzdevumā noslēdza līgumu ar jostinieku meistaru K. Braunšveigu: ".. brīvkungu Kampenhauzenu un Voldeku ģerboņus pēc dotajiem izmēriem, sešas collas augstus un piecas collas platus, pēc zīmējuma un pienācīgajām heraldiskajām krāsām apzeltīt ar īstu zeltu un apsudrabot, izstrādāt uz to rūpīgāko, bet bez krāsošanas.."[24] Līgtā summa bija 40 valstsdālderu.[25]

No šiem metāla izstrādājumiem līdz mūsu dienām nonācis tikai fon Kampenhauzenu ģerbonis un neliels uzrakstu plāksnes fragments ar pirmajiem diviem teksta vārdiem. Epitāfijas liktenis, tik sīki iepazīts tās tapšanas procesā, bēdīgi turpinājās 20. gadsimtā. Jau 1917. gada postījumos tika norauti ģerboņi, bet plāksne gāja bojā pēc Otrā pasaules kara. Kā pēdējā 90. gadu vidū tika nogāzta epitāfijas marmora apmales augšējā daļa, kura tagad redzama izstādē.

1800. gadā mira arī pats vicegubernators B. fon Kampenhauzens. Viņa epitāfija bija daudz vienkāršāka — balta marmora plāksne ar iekaltu tekstu. Pēc šī parauga — profilētās ģipša apmalēs ietverta marmora plāksne — mirušo piemiņas zīmes kapličā tika veidotas arī turpmāk.

1823. gadā Sanktpēterburgā nomira vicegubernatora dēls Krievijas valsts kontrolieris Baltazars fon Kampenhauzens. Viņa bēres izraisīja veselu apvērsumu kapličas iekārtojumā, kas vienā stūrī ieguva nesamērīgi lielu marmora pieminekli. Ernestīne fon Šulca-Ašerādena, dzimusi fon Kampenhauzena, kura vēroja šīs bēres kā 13 gadu vecs bērns, savos memuāros apraksta atraitnes Praskovjas un viņas radinieku ielaušanos Ungurmuižas klusumā un fon Kampenhauzenu dzimtas bēru tradīcijās: "..Kapličas kalnā viņi ņēmās ar mūrniekiem, kuri kapličā izlauza lielu velvi, kamēr pārējie zārki bija tieši guldīti smiltīs. Tur bija uzstādīts zārks, un mums par šausmām blakus atradās melna kaste ar iekšām, jo līķis bija iebalzamēts. Tas viss atstāja nepatīkamu iespaidu uz šo mīļo vietu, kas parasti bija klusa un vienkārša. Šie krievu kungi un viņu kalpi iegrieza savus vārdus vecajos, cienījamajos kokos, bija tik skaļi, ņēmās ar savām kastēm, dēļi un lūku pinumi mētājās apkārt, vārdu sakot, tās bija svešādas izdarības, kuras nabaga tēvocis nespēja novērst, kaut gan šim vienam kapam tika aizņemts pārāk daudz vietas. Man šķiet, ka tas arī galīgi noskaņoja manu māti tikt apglabātai ārpus kapličas. [..] Kad viss bija gatavs, bēru laikā izmisusī atraitne pārlieku nodevās savu skumju izrādīšanai, skaļi kliedza un elsoja, gribēja lēkt vaļējā kapā, tā ka nācās viņu saturēt. Es biju tik muļķe un ticēju, ka viņa to tiešām vēlas, un lūdzu viņu aizkavēt, bet mana māte teica, ka varu būt mierīga — viņa to nedarīs."[26]

19. gadsimta pirmajā ceturksnī sākās pirmie apbedījumi ap kapliču. 1822. gadā tās priekšā apglabāja Veselavas muižas (vēlāk arī Ungurmuižas) īpašnieka Johana Kristofa fon Kampenhauzena dēlu Heinrihu Balduinu, kas nomira tūlīt pēc dzimšanas; viņam 1828. un 1841. gadā sekoja vecāki. Turpmāk apbedīšana notika gan kapličā, gan ap to. Beidzamais iekšējais apbedījums izdarīts 1907. gadā, apglabājot pēdējo Turaidas muižas īpašnieku no šīs dzimtas brīvkungu Baltazaru fon Kampenhauzenu.

Apbedījumi apkārt kapličai tika visumā veikti pēc viena parauga, lietojot akmens plāksnes, retāk — akmeņus un zemas stēlas, bet tikai vienā gadījumā uzstādot krustu. Šī pieticība atbilda hernhūtiešu tradīcijai, kuri krustu uzskatīja par simbolu, uz ko cienīgs tikai Kristus. Vienīgais krusts parādījās 1902. gadā uz Marijas fon Kampenhauzenas, dzimušas fon Klotas, kapa. Tā bija nelaikes vēlēšanās, un uz to pastāvēja viņas vīrs. Hanss fon Kampenhauzens savās atmiņās min, ka viņa vectēvs Baltazars Konrāds Maksimilians fon Kampenhauzens ar šo dzimtas lēmumu bijis ļoti neapmierināts un pametis bēru viesus, ieslēdzoties savā istabā. Krusts nolauzts jau Pirmā pasaules kara laikā un, kā raksta Hanss fon Kampenhauzens, ".. nolikts guļus uz kapa. Tādējādi kopējais skats vairs netika bojāts."[27] Līdz mūsu dienām krusts nav saglabājies.

Ungurmuižas kapliča cieta krievu armijas postījumos 1917. gadā, kas dokumentēts fotogrāfijās. Grīda tika uzlauzta, izrakņājot apbedījumus, apgāzta pat ģenerālleitnanta kapavietas masīvā plāksne.

Tā kā Ungurmuižas centru neatsavināja agrārās reformas laikā, dzimtas kapenes tika savestas kārtībā un tās joprojām turpināja izmantot. Komunistu terora laikā 1919. gadā Cēsu cietumā tika nogalināts pēdējais Ungurmuižas īpašnieks Baltazars Armins fon Kampenhauzens, kuru apbedīja Cēsu kapos, bet kapličā tika uzstādīta neliela piemiņas plāksne. Saglabājusies kvīts par 1948 rubļu saņemšanu par šīs plāksnes izgatavošanu, kā arī par Ilzenes muižas īpašnieka Remberta Voldemāra fon Kampenhauzena dēla Leopolda piemiņas plāksnes izgatavošanu, kas maksājusi 3500 rubļu.[28] Šajā sakarībā 1924. gada 15. jūnijā no Šarlotenburgas Berlīnē Lilijai fon Kampenhauzenai bija rakstījusi nelaika māsa māksliniece Marga fon Kampenhauzena. Viņa arī citējusi vēlamo piemiņas plāksnes tekstu, kas tika realizēts un joprojām redzams uz attiecīgā pieminekļa. L. fon Kampenhauzena īstā atdusas vieta ir Meža kapi Rīgā. Vēstule interesanta arī ar to, ka tajā pieminēta Ungurmuižas kapličas atjaunošana, kurā vēstules rakstītāja lūgta piedalīties.

1933. gadā kapu kalniņā tika guldīts 28 gadu vecumā mirušais B. A. fon Kampenhauzena dēls Aksels. Tomēr tā nebija pēdējā fon Kampenhauzenu saskare ar dzimtas kapenēm. Pēc tam kad 1942. gadā mira L. fon Kampenhauzena, viņas pelnu urna tika atvesta un apglabāta Kapličas kalnā. Kara laikā no Vācijas uz Ungurmuižu tika pārvestas arī urnas ar Emmijas fon Kampenhauzenas, dzimušas fon Samsonas-Himmelšternas (mirusi 1925. gadā), Marijas fon Kampenhauzenas, dzimušas fon Vulfas (mirusi 1935. gadā), un Brigites (Gitas) fon Kampenhauzenas, dzimušas fon Štakelbergas (mirusi 1933. gadā), pīšļiem.

1939. gada 16. oktobrī pirms aizbraukšanas no Latvijas sastādīts sīks apraksts par visiem apbedījumiem kapličā, kā arī papildināts 1923. gadā sastādītais blakus kapličai esošo apbedījumu apraksts.[29]

Pēc toreizējās plākšņu numerācijas un to izvietojuma koriģēts 1974. gadā zīmētais kapu plāns, kas ievietots katalogā. Laikā no 1974. gada 15. jūnija līdz 13. jūlijam šī raksta autors tika uzmērījis un aprakstījis Kapličas kalna apbedījumus. Pateicoties Kūduma skolai un arheologiem, kas tobrīd darbojās Āraišos, tika savesti kārtībā kapi, aizraktas bedres, vietā noliktas kapaplāksnes. Tomēr kapu postīšana turpinājās arī turpmākajos gados. Pēdējā kapavietu sakārtošana un plākšņu izvietošana notikusi beidzamajā desmitgadē. Šobrīd jāsecina, ka salīdzinājumā ar 1974. gada stāvokli nav vairs atrodama viena

kapaplāksne, bet salīdzinājumā ar 1939. gada stāvokli zudumi ir vēl lielāki. Piedevām kapaplākšņu novietojums kapličas ziemeļu pusē pēc pēdējā laika pārkārtojumiem daļēji neatbilst sākotnējam stāvoklim.

Kapličas kalns

Ceļš uz Kapličas kalnu sākas no vietas, kur kādreiz Ungurmuižā cauri galvenajiem vārtiem ieveda Valmieras ceļš. Tagad šo vietu iezīmē tikai klēts ēka, bet piebraucamais ceļš muižas pagalmā ieved paralēli dzīvojamās ēkas fasādei. Kapu ceļš ved garām lielajiem ozoliem parka ziemeļu stūrī, šķērso dzirnavu upīti un pāriet dubultā cirptu liepu alejā, kas pēdējo gadu desmitu laikā kļuvusi ļoti reta — saglabājušās tikai ārējās koku rindas.

Kalns, kas 18. gadsimtā bija kails, kopš 19. gadsimta tika apaudzēts ar lapukokiem un dažām eglēm, kas tagad vasarās kapliču pilnīgi aizsedz. Tā skatam paveras tikai pēc tam, kad ceļš ar loku uzvijies pašā kalna augšā.

Fon Kampenhauzenu dzimtas kapličas vietas izvēle un galvenās — austrumu fasādes rūpīgi izsvērtā kompozīcija bija radīta, lai, neraugoties uz attālumu, ēku organiski iekļautu muižas kompleksā. Kapliču sākotnēji varēja vienmēr redzēt no muižas centra. Mūsdienās šis vienotā ansambļa iespaids nav izjūtams, jo kādreizējie rūpīgi izveidotie skatpunkti ir vai nu pilnīgi, vai daļēji zuduši jaunu koku un krūmu aizsegā. Īpaši vasarās kapliča bija spilgts krāsu akcents uz ainavas zaļā fona, vairāk radot mākslinieciskas kopsakarības nekā asociācijas ar ēkas funkciju — vienlaikus it kā klātesot, tomēr netraucējot "šīs pasaules priekus". Pilnīgi citādas izjūtas pārņem, tuvojoties Kapličas kalnam un esot tā virsotnē blakus kapličai. Kļūst skaidrs, ka 1760. gadā bija tapusi vēl viena Ungurmuižas kompleksa ēka, kas savā ārējā veidolā iemiesoja visas tās pašas iezīmes, kuras raksturo fon Kampenhauzenu dzimtas mājvietu kopumā, — dvēseles mieru, harmoniju, klusinātu romantismu.

Kapliča

Kapliča celta no apmesta ķieģeļu mūra, uz laukakmeņu un ķieģeļu mūra pamatiem un cokola. Ēkas plāns ir tuvs kvadrātam, tomēr austrumu un rietumu fasāde ir nedaudz platāka — 9,16 m pret ziemeļu un dienvidu fasādes platumu 8,4 m. Galvenā fasādē veidota ordera sistēmā ar antablementu. Tā arhitrāvu balsta stūru pilastri ar toskāniskiem kapiteļiem, virs kuriem novietota izteiksmīgi profilēta mūra dzega. Ieejas portāls celts no ozolkoka. Līdz mūsdienām saglabājušies sānu pilastri (bez bāzēm), arhivolts ar slēgakmeni un dzega virs tā. Pilastru bāzes īpatnējā veidā bijušas analogas to kapiteļiem. Portāla augšdaļa ar dzegu un volūtām, spriežot pēc atšķirīga materiāla — priedes koka — un atšķirīgiem krāsu slāņiem, nomainīta 19. gadsimtā. Lai koka daļas kaut daļēji pasargātu no nokrišņiem, volūtas pārsedza ar skārdu. Starp frontona volūtām senāk atradies vara vai misiņa skārdā darināts fon Kampenhauzenu un fon Štrālbornu alianses ģerbonis, kas pazudis pēc Otrā pasaules kara.[30]

Aktīva fasādes sastāvdaļa, kas lielā mērā izceļ tās barokāli simetrisko kompozīciju, ir abās pusēs portālam esošie "aklie" logi. Pati par sevi logailas imitācija fasādes kompozīcijas labad ir plaši pazīstams paņēmiens kā baroka, tā klasicisma arhitektūrā. Retāk sastopama ir logailas imitācija materiālā, jo daudz vienkāršāk un lētāk to var panākt ar krāsojumu. Stiklojumu šiem šķietamajiem logiem aizstāja melns krāsojums.

Ēkas būvapjomu vainago barokālas formas jumts. Skārda jumta kupols augšā beidzas ar skārdā veidotu smilšu pulksteni, kas atjaunots pēdējās restaurācijas laikā 1978. gadā un maz līdzinās oriģinālam. Tad arī likts jauns jumts, toties vecais jumta segums, kā to rāda seni fotoattēli, sastāv no mūsdienās nepierasti mazām plāksnēm. Ungurmuižas kapličas jumtam pavisam izlietotas 417 skārda plāksnes. Dažu 1997. gadā atrastu plākšņu izmērs ir 410 x 560 mm, kas aptuveni atbilst izmēram 1,5 x 2 pēdas, tātad proporcijai, kura tipiska 18. gadsimtā ražotajam jumta skārdam.[31] Katrā jumta plaknē bija iestrādāti četri āķi laipas balstīšanai, lai tādējādi atvieglotu jumta apkopi vai remontu. Remonta laikā tika atjaunots arī ārsienu apmetums.

Zondāžās atklātais fasāžu sākotnējais spilgtais tonālais salikums balstās uz 18. gadsimtā populāro kontrasta principu. Sienu pamattonis bija rozā, bet galvenās fasādes durvis, apmetumā veidotie stūru pilastri, cokols un atsevišķas koka portāla daļas — melni. "Aklo" logu rāmjus un portāla reljefās daļas krāsoja sarkanus. Analogi bijušas krāsotas mazliet vēlāk celtā fon Budbergu kapliča Vidrižos (ap 1797. gadu) un Trikātas kapliča (18. gadsimta 4. ceturksnis). Ungurmuižas kapličas skārda jumts sākotnēji bija zaļā krāsā.[32]

Ar melno krāsojumu panākts ieejas durvju ailas "bezgalīga dziļuma" efekts. To pastiprina divkāršs ailas noslēgums: ažūrie priekšā esošie dzelzs vārti un aiz tiem pavisam nedaudz dziļāk melnas koka durvju vērtnes. Senākajos melnbaltajos fotoattēlos vārtu kalumā gaišākā tonī izceļas dekoratīvi ziedi. Vai tas sākotnēji būtu bijis zeltījums, nav pasakāms, jo 80. gados restaurācijas laikā vārti pilnībā notīrīti (daļēji nomainītas detaļas), neveicot oriģinālkrāsojuma izpēti. Ieejas priekšā no laukakmeņiem bija izveidots neliels panduss.

Tieši fasāžu krāsojums ienesa galvenās ārēji redzamās izmaiņas kapličas arhitektūrā. 19. gadsimtā tas ir populārais dzeltenā okera kontrasts ar balto; jumts divreiz krāsots zaļš. Dažviet uz fasādēm var manīt krāsojumu, kurā uz dzeltenīga fona ar brūnganām kontūrlīnijām imitēts rustojums. Iespējams, ka tieši šajā periodā jumts pirmo un vienīgo reizi bijis krāsots sarkans, kā tas redzams uz oriģinālajām skārda plāksnēm. Tomēr 20. gadsimta pirmajā pusē kapliča atkal bija krāsota tradicionāli — uz okera pamata ar baltu izceļot reljefās detaļas. Jumts bijis sarkanbrūns. Šis krāsojums tika atjaunots arī 1976. gadā un daļēji ir saglabājies. 20. gadsimta sākumā uzņemtā fotogrāfijā manāms, ka kapličas logu aizvērtņi krāsoti, imitējot vērtni ar divu rūšu stiklojumu.

18. gadsimta memoriālo celtņu — kapliču arhitektūrai raksturīga izteikti vienpusīga orientācija ar akcentu uz galveno fasādi. Tajā ap ieeju uzrakstu vai ģerboņu veidā parasti koncentrēta informācija par mirušo piederību konkrētai dzimtai. Pretstatā galvenajai fasādei pārējās fasādes ir galēji vienkāršotas. Arī Ungurmuižā katrai no tām ir tikai pa vienam logam ar aizvērtni. Drošībai logu koka aplodās bija iestrādātas restes, bet aizvērtņiem izkala barokālas divpusēji liektas kāšu viras. Iespējams arī, ka logiem bijušas uz iekšu veramas stiklotas vērtnes.

1976. gadā sāktās atjaunošanas laikā visi minētie elementi ir nomainīti.

Kapliču pārsedz krusta velve, kas apmesta ar kaļķu javu un centrālajā daļā rotāta ar četrstūrveida profilētu apmali, kura ietver ventilācijas lūku.

Apbedījumi kapličā izdarīti tieši smiltīs, bez izmūrētas kapeņu velves. Vienīgais izņēmums ir valsts kontroliera B. fon Kampenhauzena apbedījums, kam zem masīvā marmora pieminekļa izmūrēta īpaša kapene ar ķieģeļu mucas velvi. Pārējie dzimtas locekļi, kā to 1974. gadā varēja secināt pēc dažiem izpostītajiem apbedījumiem, guldīti zemē vairākos slāņos, turklāt senākais līmenis ir apmēram 180 cm dziļumā. Pašreizējais grīdas segums — pelēkas un melnas cementa flīzes, kas liktas pēc šaha galdiņa principa, — domājams, tapis sakarā ar pēdējo apbedījumu kapličā 1907. gadā. Kā pamatne izmantots ķieģeļu un, iespējams, veco flīžu lausku maisījums ar kaļķu javu. Sākotnējā grīda nav saglabājusies. 1997. gadā Kapličas kalna nogāzē atrastās divas māla flīzes (70 x 255 x 255 mm) ļauj pieņemt, ka kapličai sākotnēji izmantots tieši šis — 18. gadsimtā ļoti populārais materiāls.

Apbedījumi un piemiņas plāksnes kapličā*

1. Piemiņas plāksne Jākobam Benjaminam fon Kampenhauzenam** (1738–1740), ģenerālleitnanta Baltazara fon Kampenhauzena dēlam. Saglabājusies tikai barokāli profilētā ģipša apmale, kas ietver sarkani krāsotu vidējo daļu. Šajā vietā sākotnēji atradusies misiņa uzrakstu plāksne, kas, domājams, noplēsta 1917. gada postījumu laikā.[33] Epitāfija analoga nākamajai piemiņas plāksnei, kas veltīta ģenerālleitnanta otram agri mirušajam dēlam Nikolausam Benjaminam. Abi tika pārapbedīti kapličā dažas dienas pirms tēva pārvešanas no Straupes baznīcas kapenēm. Uzraksts nav zināms, jo atšķirībā no nākamās epitāfijas zem metāla plāksnes nav bijis saglabājies pats pirmais — uzkrāsotais uzraksts.

2. Piemiņas plāksne Nikolausam Benjaminam fon Kampenhauzenam (1740–1742), ģenerālleitnanta Baltazara fon Kampenhauzena dēlam. Saglabājusies tikai apmale, kas ietver sarkani krāsotu uzrakstu plāksni. Uzraksts nav saglabājies. Spriežot pēc fotogrāfijām, tas bijis uzkrāsots. Jāpieņem, ka tas bijis epitāfijas sākotnējais — pagaidu variants, ko vēlāk nosedza misiņa plāksne. Fotouzņēmumi rāda daļu no uzraksta: *[..] 1740 den 21 Februari [..] entschlaffen und begraben [..] 1742 den 18.*

Octobr. [..] nieder gesengt A: 1760 den 4 August [..] der fröligen Aufferstehung.

3. Kapaplāksne ģenerālleitnantam Baltazaram fon Kampenhauzenam (1689–1758), Ungurmuižas pirmajam īpašniekam. Sarkanbrūna marmora plāksne, kas bijusi paaugstināta virs grīdas 37 cm augstumā; tās balstīšanai (plāksnes garenvirzienā) izbūvētas divas ķieģeļu sienas. Plāksne sasista, saglabājušies atsevišķi fragmenti. Uzraksts

Kapliča. Foto, 1928. g. Kat. 8. 3.
Kapelle. Foto, 1928. Kat. 8. 3.

(pēc 1939. un 1949. gada noraksta): *Allhier ruhen die Gebeine des Wey-Hochwohlgebohrnen Herrn, Herrn Balthasar Baron von Campenhausen, Ihro Kayserlichen Mayestät von allen Reussen Hochbestalten General Lieutenants Gouverneuren des Herzogthums Finland, Ritter des St. Alexander Ordens, Erbherrn der Güther Randen, Walgutta u. Neu Tennasilm, Kudum, Orellen u. Lenzenhoff. Er erblickte das Licht dieser Welt in Stockholm den 30. Junii 1689 und entschlaf als armer Sünder auf das Verdienst seines Erlösers zu St. Petersburg den 28 Januari 1758. Sein Leichnam wurde den 15 Jul. ej. a. in der Ropschen Kirche begraben und im Jahr 1769*[34] *unter diesem Stein nieder gesencket. Er ist nun in Frieden. Christe du Lamm Gottes der du tragst die Sünde der Welt erbarme dich unser.*

4. Epitāfija brīvkundzei Helēnei Juliānei fon Kampenhauzenai, dzim. fon Štrālbornai (1703–1775), ģenerālleitnanta Baltazara fon Kampenhauzena sievai. Gaiša smilšakmens dekoratīva apmale ar tajā pašā materiālā kaltiem fon Kampenhauzenu un fon Štrālbornu ģerboņiem augšmalā. Uzrakstu plāksne (misiņa skārds ar krāsojumu) gājusi bojā. Uzraksts (pēc 1939. gada noraksta un 1929. gada foto): *Dem unvergesslichen Andenken Einer treuen Magd Christi der weil: Hochwohlgeb: Frau General-Lieutenantin Freyfrau von Campenhausen geb:. Helene Iul: von Straelborn, geb: zu Reval, d: 28. Jan: 1703, verm: zu Kirrisar d: 5. Aug. 1736, entschlief zu Orellen, d: 21. Jan: 1775. Ward hier neben Ihrem, zur Seite ruhenden Gemahl niedergesenkt d.16: Febr: ej: a:.*

5. Epitāfija brīvkundzei Sofijai Eleonorai fon Kampenhauzenai, dzim. Voldekai fon Arneburgai (1744–1791), senatora Baltazara fon Kampenhauzena sievai. Sarkanbrūna marmora dekoratīvais ierāmējums ietvēris uzrakstu plāksni no zeltīta misiņa ar melni iekrāsotiem, padziļinātiem burtiem (saglabājies neliels fragments ar teksta diviem pirmajiem vārdiem). Apakšējā daļā bijuši piestiprināti fon Kampenhauzenu un Voldeku fon Arneburgu polihromi, zeltīti un sudraboti ģerboņi (saglabājies tikai fon Kampenhauzenu ģerbonis). Uzraksts (1939. gads): *Hier schlummert unter den Ihrigen der frohen Auferstehung enttgegen die Vice Gouverneurin Freifrau von Campenhausen geb: Sophia Eleonora Woldeck v. Arneburg, in die Welt getreten den 30. Jan./10. Febr. 1747*[35] *und zu ihrer Heimat zurück gekehrt den 21.Febr./ 4.März 1791. Das Andenken der treuesten Gattin, der glücklichsten Mutter, der würdigsten Ihres Geschlechts lebt auf immer.*

Helēnes Juliānes fon Kampenhauzenas epitāfija. Foto, 1929. g. Kat. 8. 12.
Epitaph von Helene Juliane von Campenhausen. Foto, 1929. Kat. 8. 12.

6. Piemiņas plāksne brīvkungam Baltazaram fon Kampenhauzenam (1745–1800), Ungurmuižas īpašniekam. Balta marmora plāksne, ko ierāmē profilēta ģipša apmale. Uzraksts: *ZWISCHEN MUTTER UND GATTIN RUHT HIER EIN TREUER IÜNGER SEINES HERRN, UND THÄTIGER BEFÖRDERER DES GUTEN AUF ERDEN; BALTHASAR FREYHERR VON CAMPENHAUSEN; AUF ORELLLEN, KUHDUM, LENZENHOF, DUBINSKY; WESSELSHOF, PAULENHOF, AULE, KIKERINA, LASCHKOWITSCH UND RAKULITZ; RUSSISCH KAYSERLICHER GEHEIMER RATH, SENATEUR, MITGLIED DER GESETZ=COMMISSION, EHRENMITGLIED DES TUTEL CONSEILS DES S. PETERSBURGSCHEN ERZIEHUNGSHAUSES, DES S: ANNEN:-ORDENS ERSTER UND DES S: WOLODIMIR ORDENS 2TER CLASSE RITTER, GEBOREN ZU ORELLEN DEN 28 JANUAR 1745, ENTSCHLAFEN ZU PEDDAST 12 JULII 1800*[36].

Apakšā ļoti bojāta smilšakmens plāksne ar četru rindu uzrakstu, no tā salasāmi tikai daži vārdi apakšējā rindā.

7. Piemiņas plāksne brīvkungam Baltazaram fon Kampenhauzenam (1772–1823). Nav saglabājusies. Balta marmora plāksnes augšdaļā bija iekalts brīvkungu fon Kampenhauzenu ģerbonis un teksts: *In der stillen Wohnung des Friedens ruhet hier neben seinen Eltern und Vorreltern ein treuer Junge seines Herrn und eifriger Beförderer des Guten auf Erden Freyherr Balthasar von Campenhausen, Russisch-Kaiserlicher Geheimer Rath, Senateur, wirklicher Kammerherr, Mitglied des Reichs-Raths und der Minister-Comité, Reichs-Controleur der inneren Angelegenheiten und Ritter der Orden des St. Alexander-Newsky, des St. Annen erster Classe mit Diamanten Insignen, des St. Johannes von Jerusalems. Geboren zu Lenzenhoff den 5. Januar 1772, entschlafen zu St. Petersburg den 11. September 1823*[37].

Plāksnes apakšā saglabājusies smilšakmens plāksnīte ar Bībeles tekstu. Plāksnes priekšā bija uzstādīts kapa piemineklis no balta un pelēka marmora, ko no pārējās kapličas atdalīja čuguna margas. Pieminekļa pamatne no pelēkā marmora plāksnēm ir iznīcināta, taču saglabājusies augšējā segplāksne no masīva pelēkā marmora un no baltā marmora kalta skulptūra — sērojoša sievietes figūra, kas pārliekusies pār urnu. Pēckara laikā nogāztā skulptūra 1974. gadā tika atrasta smiltīs blakus bedrei, kas bija izveidojusies, postītājiem ielaužoties kapa velvē. No margām saglabājušies tikai nelieli čuguna lējuma fragmenti.

8. Piemiņas plāksne brīvkungam Lorencam Johanam fon Kampenhauzenam (1781–1830), Turaidas muižas īpašniekam. Balta marmora plāksne, ko ierāmē profilēta ģipša apmale; stūros bijušas metāla rozetes (vienīgā saglabājusies rozete izstādīta). Uzraksts: *Lorenz Johann Freyherr von Campenhausen, auf Schloss Treyden und Aula, Gross-Herzoglich Mecklenburg-Schwerinscher Kammerherr, geboren zu Orellen den 11. November 1781, in des*

Herren Freude eingegangen zu Schloss Treyden, den 5. September 1830.

9. Piemiņas plāksne Katarīnai Dorotejai Martai Sofijai fon Kampenhauzenai (1823–1832), Lorenca Johana fon Kampenhauzena meitai. Maza balta marmora plāksnīte. Nav saglabājusies. Uzraksts (1939. gads): *Anna Catharina Dorothea Martha Sophia Baronesse von Campenhausen, geboren Dresden den 6/18. März 1823, heimgegangen Schloss Treyden d. 8./20. Mai 1832.*

10. Piemiņas plāksne Dorotejai Helēnei Elīzabetei fon Kampenhauzenai (1784–1833), senatora Baltazara fon Kampenhauzena meitai. Balta marmora plāksne. Nav saglabājusies. Uzraksts (1939. gads): *Dorothea Helene Elisabeth Baronesse von Campenhausen, geboren in Arensburg den 14. Januar 1784, heimgegangen in Wenden den 22. Juni 1833.*

11. Piemiņas plāksne brīvkungam Hermanam Johanam fon Kampenhauzenam (1773–1836), Ungurmuižas īpašniekam. Balta marmora plāksne, ko ierāmē profilēta ģipša apmale. Nav saglabājusies. Uzraksts (1939. gads): *Hier ruhet zu den Füssen seines Grossvaters Hermann Johann Freiherr von Campenhausen, auf Orellen, Kuhdum, Lenzenhof, Dubinsky, Landrath, Oberkirchenvorsteher, Mitglied des Livländ: Hofgerichts, Präsident der Gesellschaft für Geschichte u: Altertumskunde der Ostseeprovinzen, Direktor der Rigaischen Hilfsbibelgesellschaft desgl: der Roop-Ronneburgschen Hilfsbibelgesellschaft Herzoglich Sachsen Gothascher Kammerherr u: Ritter des St. Wladimir Ordens III er Klasse. Gebohren zu Lenzenhof am 9. May 1773, entschlief zu Orellen am 27. September 1836.*

12. Piemiņas plāksne brīvkundzei Helēnei Ulrikai Sofijai fon Kampenhauzenai, dzim. Stālai fon Holšteinai (1802–1869), Lorenca Johana fon Kampenhauzena sievai. Balta marmora plāksne, ko ierāmē profilēta ģipša apmale, stūros bijušas metāla rozetes. Uzraksts: *Helene Ulrica Sophia Freyfrau von Campenhausen, geb. Stael von Holstein, geboren zu Hannijöggi in Estland, d. 4. August 1802, gestorben zu Schloss Treyden d. 18. December 1869. Die irdische Hülle ist links zur Seite ihres Gemahls zur Erde bestattet.*

13. Piemiņas plāksne Dorotejai fon Kampenhauzenai (1828–1881), Lorenca Johana fon Kampenhauzena meitai. Balta marmora plāksnīte zem plāksnes Nr. 8. Nav saglabājusies. Uzraksts (1939. gads): *Dorothea Baronesse von Campenhausen, geb. d. 30ten Sept. 1828, gest. d. 4ten Aug 1881.*

14. Piemiņas plāksne brīvkungam Baltazaram fon Kampenhauzenam (1829–1907), Turaidas muižas īpašniekam. Balta marmora plāksne. Nav saglabājusies. Uzraksts (1939. gads): *In der Kapelle beim Eingang ruht Balthasar Baron Campenhausen, Erbherr auf Schloß Treyden, geb.den 10. November 1829, gest. den 7. April 1907.*

15. Piemiņas plāksne brīvkungam Baltazaram Arminam fon Kampenhauzenam (1870–1919), pēdējam Ungurmuižas īpašniekam. Plāksnes izskats nav zināms. Uzraksts (1939. gads): *Dem Gedächtnis von Balthasar Armin Freiherr von Campenhausen, Erbherrn auf Orellen, geb. 30. VII 1870 in Orellen, erschossen 26.V 1919 im Gefängnis zu Wenden, ruht auf dem deutschen Friedhof in Wenden.*

Kapličā atradusies arī misiņa piemiņas plāksne senatora Baltazara fon Kampenhauzena agri mirušajiem bērniem Ernstam Ludvigam (1770–1771) un Juliānei Šarlotei Eleonorai (1774–1775). Plāksne glabājas fon Kampenhauzenu dzimtas arhīvā. Tās sākotnējais novietojums nav zināms. Kapličā bijusi vēl kāda ovāla plāksne ar brīvkungu fon Kampenhauzenu ģerboni, kuras sākotnējā piederība nav skaidra.

1939. gadā kapličā ar 15. numuru uzrādīts smilšakmens krusts "ar metālu", no kura uzraksta citēta tikai daļa: *Landrath Hermann Baron von Campenhausen geb. 1863 ..*

Apbedījumi ap kapliču***

1. Brīvkungs Ernsts Arnolds fon Kampenhauzens (1873–1894), Baltazara Konrāda Maksimiliana fon Kampenhauzena trešais dēls. Smilšakmens plāksne. Uzraksts: *Hier ruht in Gott Ernst Arnold Freiherr von Campenhausen, geboren in Kaugershof den 14ten April 1873, gestorben in Stetten den 13ten Juni 1894.*

2. Brīvkungs Baltazars Konrāds Maksimilians fon Kampenhauzens (1843–1905), Ungurmuižas īpašnieks. Pelēka granīta plāksne. Uzraksts: *Hier ruht in Gott Balthasar Conrad Maximilian Freiherr von Campenhausen, dim. Landrath und Oberkirchenvorstehr, Erbherr auf Orellen, Lenzenhof, Kuhdum und Rosenbeck, geb. den 26ten Juli 1843 in Orellen. Gest. den 8ten Oktober 1905 in Riga.*

3. Brīvkundze Emmija fon Kampenhauzena, dzim. fon Samsona-Himmelšterna (1841–1925), Baltazara Konrāda Maksimiliana fon Kampenhauzena sieva. Pēc 30. gadu apraksta, tā bijusi maza plāksnīte, kas pieslieta pie plāksnes Nr. 2. Saglabājušies daži fragmenti. Uzraksts: *Hier ruht in Gott bei ihrem Gatten Emmy Baronin Campenhausen, geb. von Samson-Himmelstjerna, geb. 11.2.1841 in Sepkull, gest. 18.12.1925 in Heidelberg.*

4. Brīvkundze Marija Luīze fon Kampenhauzena, dzim. fon Smitena (1823–1886), Ernsta Osvalda Hermana fon Kampenhauzena sieva. Smilšakmens plāksne (pārlūzusi). Uzraksts: *Hier ruht in Gott Marie Louise Freifrau von Campenhausen, geborene von Smitten, geboren in Soor den 31ten Mai 1823, gestorben in Orellen den 18ten Februar 1886.*

5. Brīvkungs Ernsts Osvalds Hermans fon Kampenhauzens (1813–1877), Ungurmuižas īpašnieks. Smilšakmens plāksne (salauzta trīs gabalos). Uzraksts: *Hier ruht in Gott Ernst Oswald Freiherr von Campenhausen, Erbherr auf Orellen, Kuhdum, Lenzenhof und Kurtenhof, geboren in Wesselshof den 14ten Maerz 1813, gestorben in Bordeaux den 8ten Februar 1877.*

Aiz šīs plāksnes atradušās divas mazas kapa kopiņas, kur apglabāts Ernsta Osvalda Hermana fon Kampenhauzena nedzīvi dzimušais dēls un Baltazara un Brigites fon Kampenhauzenu 1928. gadā nedzīvi dzimušais dēls.

6. Klementīne Teofile Konstancija fon Kampenhauzena (1858–1859), Teofila Aurela fon Kampenhauzena meita. Neliela smilšakmens plāksnīte plāksnes Nr. 5 priekšā. Saglabājies fragments. Uzraksts: *Clementine Theophile Constantia Campenhausen, geb. 9. April 1858, gestorben 10. Januar 1859.*

7. Brīvkundze Estere Šarlote Henriete fon Kampenhauzena, dzim. fon Kālena (1815–1901), Teofila Aurela fon Kampenhauzena otrā sieva. Smilšakmens plāksne, stūros dekoratīvi kalumi ar palmetēm. Uzraksts: *Esther Charlotte Henriette Baronin von Campenhausen, geborene von*

Kahlen, geboren in Rujen Grosshof den 21ten September 1815, gestorben in Riga den 28ten Januar 1901.

8. Brīvkungs Teofils Aurels fon Kampenhauzens (1808–1863). Smilšakmens plāksne, stūros dekoratīvi kalumi ar palmetēm. Uzraksts: *Theophil Aurel Baron von Campenhausen, geboren in Wesselshof am 22ten November 1808, selig gestorben in Berlin am 16ten Juli 1863.*

9. Brīvkundze Izabella Luīze Frīderike fon Kampenhauzena, dzim. baronese fon Volfa (1820–1849), Teofila Aurela fon Kampenhauzena pirmā sieva. Smilšakmens plāksne, stūros dekoratīvi kalumi ar akanta lapu volūtām. Plāksne, kas 1974. gadā bija sadalījusies vairākos slāņos, kapsētā vairs nav atrodama. Uzraksts (1974. gads): *Isabelle Louise Friederike Baronin von Campenhausen, geborene Freifräulein von Wolff, geboren in Wrangelshof am 25ten August 1820, selig entschlafen in Wesselshof am 24. November 1849 ihres Alters 29 Jahre und 3 Monate.*

10. Brīvkundze Marija Katerīne Frīderike fon Kampenhauzena, dzim. fon Klota (1843–1902); Ādažu muižas īpašnieks Baltazars Kristofs Heinrihs fon Kampenhauzens (1840–1909). Tumšpelēks granīta krusts. Saglabājusies tikai pamatne. Uzraksts: *Marie Catherine Friederike Baronin von Campenhausen, geb. v. Klot, geb. den 6. Mai 1843, gest. den 17. August 1902.* Uz krusta bijis uzraksts: *Dim. Landrath Balthasar Baron Campenhausen, geb. 2. April 1840, gest. 23. Mai 1909.*

11. Brīvkungs Remberts Šulcs fon Ašerādens (1797–1850), Ozolu muižas īpašnieks; baroniete Ernestīne Šulca fon Ašerādena, dzim. fon Kampenhauzena (1810–1902). Smilšakmens plāksne. Uzraksts: *Rembert August Baron Schoultz Ascheraden, Erbherr auf Eckhof, geboren in Loeser den 1ten März 1797, heimgegangen in Eckhof den 10ten Mai 1850. Ernestine Baronin Schoultz Ascheraden, geboren Baronesse Campenhausen, geboren in Wesselshof den 26ten July 1810, heimgegangen in Loddiger den 2ten July 1902.*

12. Heinrihs Balduins fon Kampenhauzens (†1822), Johana Kristofa fon Kampenhauzena dēls. Maza smilšakmens plāksne. Uzraksts: *Heinrich Balduin v. Campenhausen, geboren in Wesselshof den 29ten Juni 1822 entschlief nach 30 Stunden.*

13. Brīvkungs Johans Kristofs fon Kampenhauzens (1780–1841), Ungurmuižas īpašnieks. Smilšakmens plāksne, uzraksts daļēji izzudis, noslāņojoties plāksnes virskārtai. Uzraksts (1974. gads): *Johann Christoph Freiherr von Campenhausen, General Consistorial Assessor und Ritter, Erbherr auf Wesselshof, Orellen, Lenzenhof, Dubinsky. Geb. zu Orellen den 13. Juni 1780, entschlafen in Leipzig den 1. Nov. 1841. Allhier versenkt den 4. August 1861.*

14. Brīvkundze Klementīne Marija fon Kampenhauzena, dzim. baronese fon Volfa (1784–1828), Johana Kristofa fon Kampenhauzena sieva. Smilšakmens plāksne, stūros akanta lapu rozetes. Uzraksts: *Clementine Marie Bar: Campenhausen geborne Bar: Wolff, geboren zu Neu-Laitzen den 10ten Aug. 1784, heimgegangen zu Wesselshof den 27ten Maerz 1828.*

15. Brīvkungs Roderihs Sigismunds Otokars fon Kampenhauzens (1816–1829), Johana Kristofa fon Kampenhauzena dēls. Kaļķakmens plāksne, stūros rozetes (trūkst augšējā labā stūra). Uzraksts: *Roderich Baron Campenhausen, geb. zu Neu-Laitzen d. 9. Juny 1816, entschlafen zu Wesselshof d. 21. May 1829.*

16. Piemiņas plāksne firstienei Leokādijai Barklajai de Tolli, dzim. baronesei fon Kampenhauzenai (1807–1852), Johana Kristofa fon Kampenhauzena meitai. Nav saglabājusies. Uzraksts (1939. gads): *Zum Andenken unserer in Bachhof beerdigten geliebten Schwester der Fürstin Leocadie Barclay de Tolly geborene Baronesse Campenhausen geborne in Neu-Laitzen den 10. April 1807, entschlafen in Achern den 7. September 1852.*

17. Piemiņas plāksne Melānijai fon Barzevišai, dzim. baronesei fon Kampenhauzenai (1815–1901), Johana Kristofa fon Kampenhauzena meitai. Nav saglabājusies. Uzraksts (1939. gads): *Zum Andenken an Melanie von Barsewisch geb. Freiin von Campenhausen. Neu-Laitzen 23.5.1815. Fürstenwalde 6.3.1901.*

18. Brīvkungs Maksimilians Oto Tiodulfs fon Kampenhauzens (1825–1847), Johana Kristofa fon Kampenhauzena dēls. Smilšakmens plāksne. Uzraksts: *Maximilian Baron von Campenhausen Russ: Kaiser: Ingenieur Fähnrich, geb. in Wesselshof den 5ten November 1825, heimgegangen in St. Petersburg den 14 Januar 1847.*

19. Maksimilians fon Kampenhauzens (1844–1845) un Konstance fon Kampenhauzena (1846–1849), Leonharda fon Kampenhauzena bērni. Smilšakmens plāksne. Uzraksts: *Hier ruhen die Kinder des Freiherrn Leonhard von Campenhausen Maximilian, geb. in Riga d. 17. Juni 1844, gest. daselbst d. 22. Juli 1845 und Constance, geb. in Loddiger d. 26. Nov. 1846, gest. daselbst d. 9. Nov. 1849.*

20. Brīvkungs Leonhards fon Kampenhauzens (1814–1851) un viņa sieva Elīzabete, dzim. baronese fon Dīsterlo (1817–1851). Kaļķakmens plāksne. Uzraksts: *Hier ruhen der Kreisrichter Leonhard Freiherr von Campenhausen, geboren den 23sten April 1814 in Wesselshof, gestorben in Loddiger den 12. Septbr. 1851, und seine Gattin Elisabeth geb. Baronesse Düsterloh, geboren in Grusien den 9ten April 1817, in Loddiger d. 4. Juli 1851 entschlafen an einem Tage mit ihrem Sohne Rembert, geboren den 18ten Januar 1848.*

21. Arturs Remberts fon Kampenhauzens (1848–1851), Leonharda un Elīzabetes fon Kampenhauzenu dēls. Plāksne nav saglabājusies. Uzraksts (1923. gads): *Rembert Campenhausen, geb. d. 18. Jan. 1848, gest. d. 4. Juli 1851.*

22. Brīvkundze Jūlija Aleksandra fon Kampenhauzena, dzim. baronese von Klota (1846–1904), Heinriha Konstantina Gastona fon Kampenhauzena sieva. Smilšakmens plāksne. Uzraksts: *Hier ruhet in Gott die Freifrau Julie Alexandra von Campenhausen, geborene Freiin von Klot aus dem Hause Odsen. Geboren zu Schloss Nitau am 6. Februar 1846, sanft entschlafen zu Reval am 3. Maerz 1904.*

23. Brīvkungs Heinrihs Konstantins Gastons fon Kampenhauzens (1847–1906), Teofila Aurela fon Kampenhauzena dēls. Smilšakmens plāksne. Uzraksts: *Gaston Heinrich Constantin Baron Campenhausen a. d. H. Wesselshof, geb. zu Catharinenberg am 23t Mai 1847, gest. zu Riga am 22t August 1906.*

24. Izabella Leokādija fon Kampenhauzena (†1870), Heinriha Eduarda Paula fon Kampenhauzena meita. Smilšakmens plāksne. Uzraksts: *Isabelle Leocadie Baronesse Campenhausen, geb. in Schloss Trikaten am 7. Februar 1870, gest. am 9. Juli d. J.*

25. Karolīne Nollena (1791–1873), fon Kampenhauzenu bērnu audzinātāja Veselavas muižā un Ungurmuižā. Smilšakmens plāksne. Uzraksts: *Hier ruhet Caroline Nollen, geb. d. 5. Okt. 1791, heimgegangen in Orellen 27. Jan. 1873, die 60 Jahre lang der Familie Campenhausen in hingebender Liebe verbunden war.*

26. Brīvkungs Heinrihs Makss Gotlībs fon Kampenhauzens (1841–1906), Dubinskas un Tiegažu muižas īpašnieks. Smilšakmens plāksne. Uzraksts: *Hier ruht in Gott Heinrich Max Gottlieb Freiherr von Campenhausen aus dem Hause Wesselshof, Erbherr auf Dubinsky und Tegasch, geb. am 3. März 1841 in Katharinenberg, heimgegangen am 6. Juli 1906 in Tegasch.*

27. Brīvkungs Arturs fon Kampenhauzens (1818–1846), Johana Kristofa fon Kampenhauzena dēls. Smilšakmens plāksne, stūros rozetes. Uzraksts: *Arthur Baron v. Campenhausen, verabschiedeter Russ: Kais: Ingenieur Lieutenant, geb. in Semershof d. 10ten April 1818, entschlafen in Orellen am 4ten Octobr. 1846.*

28. Brīvkungs Leopolds Klemenss fon Kampenhauzens (1828–1895), Johana Kristofa fon Kampenhauzena dēls. Pelēka granīta plāksne. Uzraksts: *Hier ruhet in Gott Baron Leopold Clemens Campenhausen, Praesident des Cameralhofes von Livland, geboren zu Wesselshof am 21sten März 1828, entschlafen in Riga den 4ten Januar 1895.*

29. Brīvkundze Ženija fon Kampenhauzena, dzim. fon Reiterna (1831–1905), Leopolda Klemensa fon Kampenhauzena sieva. Pelēka granīta plāksne. Uzraksts: *Hier ruhet in Gott Baronin Jenny Campenhausen, geb. von Reutern, geb. in Berditschew am 29. Aug. 1831, entschlafen in Rawlitz am 20. Jan. 1905.*

30. Brīvkungs Oskars fon Kampenhauzens (1851–1900), Leopolda Klemensa fon Kampenhauzena dēls. Pelēka granīta plāksne. Uzraksts: *Hier ruht in Gott Oscar Baron Campenhausen, geboren in Danzig am 4ten October 1851, entschlafen in Rawlitz am 31ten Juli 1900.*

31. Brīvkungs Remberts Voldemārs fon Kampenhauzens (1860–1913), Ilzenes muižas īpašnieks. Smilšakmens plāksne. Uzraksts: *Hier ruhet in Gott Baron Rembert Woldemar Campenhausen, geboren in Copenhagen am 3./15. Febr. 1860, gestorben in Ilsen 19. October/1. November 1913.*

32. Brīvkungs Heinrihs Eduards Pauls fon Kampenhauzens (1845–1906), Stalbes muižas īpašnieks. Smilšakmens plāksne. Uzraksts: *Eduard Paul Heinrich Freiherr von Campenhausen aus dem Hause Wesselshof, Landrath, Herr auf Stolben, geb. den 24. April 1845 in Catharinenberg, heimgegangen den 30. Mai 1906 in Stolben.*

33. Brīvkungs Leopolds Viktors fon Kampenhauzens (1895–1919), Remberta Voldemāra fon Kampenhauzena dēls. Laukakmens ar teksta iekalšanai noslīpētu priekšējo daļu. Uzraksts: *Leopold Baron Campenhausen – Ilsen, geb. 16. October 1895, gefallen 18. Februar 1919.*

34. Brīvkundze Marija Johanna Emīlija fon Kampenhauzena, dzim. fon Vulfa (1854–1935), Heinriha Eduarda Paula fon Kampenhauzena sieva. Pelēka granīta stēla ar noapaļotu augšdaļu. Uzraksts: *Marie Johanna Emilie Freifrau von Campenhausen, geb. von Wulff, geb. 8./20.VIII 1854 in Menzen, heimgegangen 6. XI 1935 in Berlin.*

35. Brīvkungs Pauls Eduards Heinrihs fon Kampenhauzens (1881–1915) Smilšakmens plāksne. Uzraksts: *Paul Eduard Heinrich Baron Campenhausen, geb. 18. Oct. 1881 in Schloss Sesswegen, gefallen den 19. July 1915 in der Schlacht bei Cholm.*

36. Benedikta fon Kampenhauzena (1874–1875), Heinriha Konstantina Gastona fon Kampenhauzena meita. Smilšakmens plāksne. Uzraksts: *Benedicte Campenhausen, geb. d. 24. Mai 1874, gest. d. 25. Mai 1875.*

37. Brīvkundze Brigite (Gita) fon Kampenhauzena, dzim. baronese fon Štakelberga (1898–1933), Baltazara Ernsta fon Kampenhauzena pirmā sieva. Granīta plāksne. Uzraksts: *Hier ruht in Gott Freifrau Brigitte von Campenhausen, geb. Freiin von Stackelberg, * 20.IV/2.V 1898 in Dorpat, †10.II 1933 in Cassel.*

38. Brīvkungs Aksels Eduards fon Kampenhauzens (1905–1933), Baltazara Armina fon Kampenhauzena dēls. Granīta plāksne. Uzraksts: *Hier ruhet in Gott Freiherr Axel Eduard von Campenhausen, * 2./15.VIII 1905 in Rosenbeck, †19.X 1933 in Riga.*

1939. gada apbedījumu sarakstā vēlāk ierakstīts piemiņas akmens Hermanam Johanam fon Kampenhauzenam (1871–1919), pēdējā Ungurmuižas īpašnieka B. A. fon Kampenhauzena brālim, kas bija izdevis vairākus darbus par dzimtas ģenealoģiju. Akmens nav saglabājies, tas atradies blakus apbedījumam Nr. 1. Uzraksts (1939. gads): *Dem Gedächtnis des Freiherrn Hermann von Campenhausen, geb. 12./24.12.1871 in Kaugershof, gest. 8.5.1919 in Riga.*

Pārējie apbedījumi Kapličas kalnā nepieder fon Kampenhauzenu dzimtas locekļiem un viņu tuviniekiem. Kapličas aizmugurē atrodas galvenokārt muižas kalpotāju un hernhūtiešu apbedījumi.

* Numerācija dota hronoloģiskā secībā.

** Šeit un turpmāk personvārdi un to secība dota pēc fon Kampenhauzenu dzimtas ģenealoģijas tabulas un var atšķirties no uzrakstiem uz piemiņas plāksnēm.

*** Numerācijas secība pēc 1923. gada apraksta un plāna; plāns pēc 1974. gada stāvokļa; precizējumi un papildinājumi pēc stāvokļa pirms Otrā pasaules kara. Numuri piešķirti tikai tiem apbedījumiem, uz kuriem atradušies kapa pieminekļi. Apbedījumu shēmu sk. 230. lpp.

---

[1] AFCO, 91 a K.

[2] Turpat, C II, 34 F, Nr. 1.

[3] LVVA, 235. f., 5.apr., 15.l., 159.a–160. lp. (Straupes draudzes baznīcas grāmatas (izrakstu krājums), mirušo saraksts; "..auf dem Autzemschen Kirchhof am 6.I begraben worden"). Blakus piezīme, ka 181. lp. kā apbedīšanas datums uzrādīts 7. janvāris. Šis otrais datums noteikti ir pareizais, jo, ņemot vērā, ka Jākobs Benjamins mira 5. janvārī, maz ticams, ka viņš būtu apglabāts jau nākamajā dienā.

[4] AFCO, D V, 175 K.

[5] Turpat, C II, 34 F, Nr. 2.

[6] Turpat, D II, 134 K.

[7] Turpat, 121 F.

[8] Turpat, 134 K.

[9] Turpat.

[10] Turpat, C II, 86 F, Nr. 15.

[11] LVVA, 235. f., 5. apr., 15. l., 163.a lp. ("[1758] 15.VII war die Beerdigung des Hn Gener. Lieut: Baron u. Ritter des St. Alexander Ordens Balthasar v. Campenhausen vormaligen Gouverneur von Finnland, welches d. 28.I in St.Petersburg verstarb im 68. J. seines Alters. Die Leiche wurde erst beygesetzt in dem Gr. Ropschen Erbbegräbniß, hernach ordentl. begr. u. sodann in das zu Orellen gemauerte Begräbniß versenckt").

[12] AFCO, C II B, 92 F.

[13] Turpat, C II B, 91 a K.

[14] Turpat; LVVA, 4060. f., 1. apr., 992. l., 64.–64.a, 66. lp.

[15] AFCO, C II B, 91 a K; H. J. fon Štrālborna mūrniekmeistara uzvārdu raksta kā Kalo. Domājams, ka tas ir Rīgas mūrniekmeistars Karls Zīgmunds Kāla, sk.: Campe. Lexikon..–Bd. 1.–S. 298–299.

[16] AFCO, C II B, 91 a K; LVVA, 4060. f., 1. apr., 1000. l., 105. lp.

[17] AFCO, C II B, 91 a K; H. J. fon Štrālbornas ieraksts: "Johan Burghardt Törpeck der Giortler."

[18] Parasti ēkas mūriem pirms krāsošanas ļauj kādu laiku žūt. Iespējams, ka vilcināšanos ar jau 1760. gadā gatavā ģerboņa krāsošanu izraisīja 1762. gadā vienlaikus ar G. D. Hinša darbu veiktā fasādes krāsošana. Kaut gan H. J. fon Štrālborna, rakstot par 1760. gadā paveikto, piebildusi: "Ein steinernes Begräbnis aufgebaut, mit eysernen Platten bedeckt und angestrichen," — domājams, ka šis ieraksts neapzīmē vienā gadā paveiktos darbus, bet summē visu kapličas izveidošanas procesu kopumā.

[19] AFCO, VII A, 266 F.

[20] Turpat.

[21] Turpat. Iespējams, ka L. A. Mellīna minētais Pēters Dills ir akmeņkaļa un tēlnieka Johana Pētera Dilla dēls. Pēdējais savukārt ir bijis Rīgas mērogiem ļoti augsta līmeņa meistars. Viņš strādājis Brukzālas pilī pie blakuskāpņu izbūves līdzās šīs pils slavenajai J. B. Neimaņa projektētajai kāpņu telpai un savā laikā ticis rekomendēts Bādenes–Durlahas markgrāfam kā "ārkārtīgi veikls jauns mākslinieks". Viņa darbība Rīgā konstatējama kopš 1763. gada. Rīgas pilsonis no 1786. gada. Miris 1804. gadā Rīgā. Viņu nevar identificēt ar Ungurmuižas epitāfijas autoru Pēteru Dillu, par kuru L. A. Mellīns raksta kā par jaunu tēlnieku ("der junge Bildhauer") un kurš turklāt Rīgā strādāja tikai divus gadus. Sk.: Campe. Lexikon..–Bd. 1.–S. 302.

[22] AFCO, VII A, 266 F.

[23] Turpat.

[24] Turpat.

[25] Metāla daļu izgatavošanas un zeltīšanas izmaksas grūti precizēt. 1792. gada 26. oktobra līgumā K. Braunšveigs par diviem ģerboņiem prasījis 40 valstsdālderu, bet 1793. gada 11. februārī par plāksnes vidusdaļas, ordeņa un citu metāla detaļu izgatavošanu, sudrabošanu un zeltīšanu viņš savukārt pieprasījis 280 valstsdālderu. 1794. gada 15. februārī K.Braunšveigs sastādījis maksājuma pieprasījumu, pēc kura saņēmis tikai septiņus valstsdālderus. Tā neapšaubāmi ir pēdējā maksājuma daļa, tāpēc visas epitāfijas kopējās izmaksas nav iespējams aprēķināt. Atzīmējams, ka krāsotāju amata meistara Gustava Gerharda Kīzericka nedatētā tāmē par visas epitāfijas izgatavošanu, ieskaitot akmens un metāla detaļas, to krāsošanu un zeltīšanu, aprēķināti 380 valstsdālderi.

[26] Memoiren der Baronin Ernestine Schoultz-Ascheraden geb. Baronesse Campenhausen.–Riga, 1908.–S. 56–57.

[27] Campenhausen. Erinnerungen..–S. 67.

[28] AFCO, III A, 838. B. A. fon Kampenhauzena un L. fon Kampenhauzena piemiņas plāksnes izgatavojis A. Sproģis Cēsīs, bet savukārt Augusta Folca firma Rīgā pēc L. fon Kampenhauzenas pasūtījuma izgatavojusi divus citus kapa pieminekļus, par ko sastādīts rēķins 1925. gada 18. decembrī.

[29] Turpat, F III, 505 K. Apbedījumi ap kapliču dokumentēti divos aprakstos — 1923. gadā (rokrakstā) un 1939. gadā (mašīnrakstā), no kuriem plāns pievienots pirmajam. Numerācija abos aprakstos nesakrīt. 1923. gada aprakstam 1939. gadā pievienoti daži papildinājumi. 1939. gadā sastādīts apraksts par apbedījumiem un piemiņas plāksnēm kapličā, kam pievienots skičveidīgs plāns. Katalogā publicētajā plānā izmantota 1923. gada plāna numerācijas secība, bet piemiņas plāksnes kapličā apskatītas hronoloģiskā secībā.

[30] Ģerboni pēc fotoattēliem 1998. gadā sintētiska materiāla lējumā atjaunojis tēlnieks restaurators Gunārs Grīnfelds.

[31] Äldre jämsplatsarbeten — Riksantikvarieämbetet och Tatens Historiska museer Rapport.–Stockholm, 1979.–Nr. 5.

[32] Kapličas logu un jumta skārda krāsojuma analīzi veica LVM Restaurācijas centra izpētes laboratorijas ķīmiķe Z. Kreicuma. Jumta skārda krāsojuma apakšējā slānī konstatēts svina baltums eļļā maisījumā ar vara zaļo pigmentu. Kopumā atrodami seši skārda krāsojuma slāņi.

[33] 1939. gada aprakstā minēts "Messing fehlt". Tik konkrēts zudušās detaļas materiāls varēja tikt uzrādīts vienīgi gadījumā, ja plāksne bija gājusi bojā samērā nesen (1917. gadā) un tās izskats vēl bija atmiņā.

[34] Gan 1939., gan 1949. gada apraksts liecina, ka plāksnē bijis iekalts kļūdains apbedīšanas gads — 1769.

[35] 1939. gada apraksts liecina, ka plāksnē bijis iekalts kļūdains dzimšanas gads — 1747.

[36] Senators B. fon Kampenhauzens ticis apbedīts kapličā tikai 1801. gada 31. maijā.–LVVA, 235. f., 5. apr., 15. l., 169. lp.

[37] Valsts kontrolieris B. fon Kampenhauzens apglabāts kapličā 1823. gada 3. oktobrī.–Turpat, 174. a lp.

Die Familiengräber der Gutsbesitzer von Orellen

Imants Lancmanis
Ilmārs Dirveiks

Einen wesentlichen Bestandteil von Orellen bildet die Anhöhe des Familienfriedhofs, der sogenannte Kapellenberg. Eine kurze Allee verband seit dem 18. Jahrhundert das Herrenhaus mit der Ruhestätte; beide Behausungen der Familie waren harmonisch miteinander vereinigt. Der steinerne Katafalk vor der Gruft, auf den man vor der Bestattung den Sarg stellte, als sollte der Verstorbene noch einen letzten Blick auf das Herrenhaus werfen, war wie ein Symbol für die in dem Ensemble von Orellen eingeflochtene Bindung zwischen Leben und Tod.

Dennoch fiel die Errichtung des Kapellenbergs gar nicht leicht und rief seinerzeit Zwistigkeiten unter den Angehörigen der Familie von Campenhausen hervor. Erst am 7. August 1760 konnte die Witwe Helene Juliane von Straelborn in den Kalender eintragen, daß ihr seliger Ehemann an jenem Tag in der Gruft seine Ruhe gefunden habe und daß es geschehen sei, ungeachtet "manche große und vielfältige Schwürigkeiten," dabei fügte sie hinzu: "Ich beuge mich Dankbarlich vor den, der mirs nicht allein erlaubt, sondern auch alle Schwürigkeiten aus dem Wege geräumte, mir leichte geholfen, nach meines seel. Mannes Wunsch und (noch besser, als er es gedacht) so gut hat geraten lassen, daß dieses Gebäude (welches mir das liebste ist auf Orellen) in seiner vollkommen fertigen Stande gesetzt worden."[1]

Schon bald nach dem Erwerb des Gutes Orellen im Jahre 1728 sollte der Generalleutnant einen schmerzlichen Verlust erleichen. Am 23. Dezember 1733 starb seine erste Frau Margaretha, welche in der Kirche Randen (Rannu), auf dem estländischen Besitztum der Familie von Campenhausen, beigesetzt wurde. Schon damals dachte man an den Bau einer Gruft in Orellen. Am 11. Juli 1734 wurde dem Generalleutnant von dem livländischen ev.-luth. Konsistorium die Genehmigung erteilt "[..] seine in der Randenschen Kirche ordentl. begrabene Weyl. Fr. Eheliebste von dannen abholen, und auf seinem ErbGuthe Orellen an dem von ihr bey ihrem Leben benennten Orthe einsenken zu lassen, vertheilt, [..] jedoch in dem Maaße, daß bey Abholung der Leiche so wohl als deren Einsenckung zu Orellen alles in der Stille und ohne Gepränge geschiehe [..]"[2]

Wegen der zweiten Eheschließung des Generalleutnants im Jahre 1736 verlor diese Idee ihre Bedeutung und in Orellen blieb alles unverändert. Als 1740 Jakob Benjamin, der Sohn des Generalleutnants starb, wurde er ebenso wie der 1742 gestorbene Sohn Nikolaus Benjamin auf dem Friedhof Autzem[3] beerdigt. Beide wurden später nach Orellen überführt und einige Tage vor ihrem Vater in der neuen Gruft beigesetzt.

Der Generalleutnant starb am 28. Januar 1758 in St. Petersburg. Im Brief vom 3. Februar, den Adam Reinhold von Baranoff, der Ehemann der Tochter Martha, an die Witwe schrieb, wird die erste Etappe des langen Weges deutlich, den der Generalleutnant bis zu seiner Ruhestätte in Orellen zurücklegen sollte: "[..] Papa haben wir in sein blaues Kleid mit gold, nebst schuhe, und Schwartze strümpfe, Ordens Stern und Bant, eingekleidet, der Sarg ist ordinair mit Schwartz Boy beschlagen, wir haben es nicht kostbarer machen dürffen, weil er sein eignes Sarg auf Orellen fertig hat, die Leiche habe den 3ten Tag in der hiesigen Lutherschen Kirche gantz in der Stille beygesetzet [..]".[4]

Den Verlauf weiterer Ereignisse zeigt der Briefwechsel zwischen der Witwe Helene Juliane und ihrem Stiefsohn Johann Christoph, in dem es um die Beerdigung und insbesondere um die Beerdigungsstätte geht. Am 4. März 1758 wurde der Sarg aus St. Petersburg nach Orellen gebracht, der Leichnam in einen anderen Sarg umgebettet, welchen der Generalleutnant schon zu seinen Lebzeiten für sich verfertigen ließ, in die Roopsche Kirche überführt und später in dem zum Gute Groß-Roop gehörenden Grabgewölbe beigesetzt. Darüber schreibt Helene Juliane von Straelborn ein paar Tage später in dem Brief an ihren Stiefsohn. Anfangs wollte Helene Juliane als zeitweilige Beerdigungsstätte den Kapellenberg zu Autzem benutzen, weil dort schon beide Söhne beerdigt waren. Dann willigte sie aber in den Vorschlag von Johann Christoph ein, den Toten eine Zeitlang in der Roopschen Kirche zu lassen, jedoch nur bis zur Fertigstellung der Gruft auf Orellen. Der einige Monate dauernde Briefwechsel zeigt die unterschiedlichen Meinungen von Helene Juliane und Johann Christoph in bezug auf den letzten Willen des Verstorbenene hinsichtlich der Ruhestätte. Helene Juliane behauptete, daß er den Wunsch geäußert hätte, in Orellen bestattet zu werden. Dies erwähnt sie in ihren Briefen an den Stiefsohn sowie in der Bittschrift, die 1771 dem livländischen Oberkonsistorium vorgelegt wird: "Mein seel. Gemahl ist bey seinem Leben bereits bedacht gewesen, unter dem Guthe Orellen eine von seiner ersten Gemahlin beliebte Grabstätte für sich und seine Hausgenossen zu wählen [..] Nach dem Ableben meines seel. EheHerrn ließ ich auf dem von Ihm selbst dazu destinirten Berge ein kleines begräbniß bauen [..]."[5] Johann Christoph, der Stiefsohn der Witwe, berief sich dagegen auf das Testament, in welchem seinerzeit der letzte Wille des Verstorbenen ungenau formuliert war. Johann Christoph von Campenhausen war der Meinung, daß der Vater, indem er schrieb: "Ich will zwar als ein armer Sünder vor Gott, aber als ein treuer Knecht meiner Kayserin begraben seyn", mit dieser zweiten Bemerkung wohl die "Beerdigung eines distinguirten Edelmanns"[6] im Sinn gehabt hätte. Schon in dem Brief vom 4. März hat Johann Christoph ähnlich unzufrieden geschrieben, daß " mein theurer seel. Vater, der vielen Monarchen mit Ehren gedient und in seinem Vaterlande sich [..] unvergeßlich gemacht in einem Sandhügel ohne Kirche und Capelle eingescharrt werden soll [..]"[7], und am 7. März fuhr er fort: "In der ganzen Welt darf vom Könige bis zum Bettler niemand anders wo seine Leiche begraben als auf dem geweyheten Gottes Acker, [..] ich nicht mir wohl zehen mahl von dem Sel. Vater gehöret, daB er auf dem Roopschen Gottes Acker ein Begräbnis haben wollte [..]"[8] Letzten Endes gab Johann Christoph von Campenhausen dem Wunsch seiner Stiefmutter nach, die Begräbnisstätte der Familie in Orellen zu errichten.

Weniger bedeutend war die Frage hinsichtlich der Trauerzeremonie, die in der Roopschen Kirche stattfinden

sollte. In dem Brief vom 15. März äußerte Helene Juliane v. Straelborn den Vorschlag, während der Trauerzeremonie in der Kirche einen leeren Sarg aufzustellen, den Verstorbenen aber auf der vorläufigen Aufbahrungsstelle zu lassen. Da der vom Generalleutnant bestellte Sarg als zu einfach empfunden wurde, beschloß man noch einen neuen äußeren Sarg anzufertigen, der mit Samt überzogen werden sollte und dessen Handgriffe und Inschrifttafeln in Metall ausgeführt werden sollten. Wie Johann Christoph von Campenhausen schrieb, "solche Platen sind vor die Nachkommenschaft ehrwürdige denkmähler, und wie erfreut war der Sel. Vater wie er nur

Kapličas portāls. Foto, 1929. g. Kat. 8. 5.
Portal der Kapelle. Foto, 1928. Kat. 8. 5.

die Abschrift von der Plate seiner Sel. Mutter aus Schweden erhielt."[9] Während man in den Briefen über die Wahl des Samtstoffes beriet, schrieb die Witwe: "so habe lieber Blau wie Schwarz, im übrigen belieben mein allerliebster Sohn Silber oder verguldete Klammern machen zu lassen, nach Ew. bester Hinsicht, ich verstehe es gar nicht wie es jetzo Mode ist."[10]

Die Zuspitzung der Beziehung zwischen Helene Juliane von Straelborn und ihrem Stiefsohn, nachdem das Testament des Generalleutnants geöffnet war, war der Grund für die Verzögerung der Bestattung. Johann Christoph meinte, daß sein Erbrecht verletzt worden sei, und wandte sich mit einer Bittschrift an die Kaiserin Elisabeth Petrowna; der Stiefmutter teilte er dann aber in seinem Brief vom 10. April mit, daß sie die Bestattung organisieren könne, wie sie es sich wünsche. In Folge dessen fand die Trauerzeremonie, die gleich nach Ostern vorgesehen war, erst am 15. Juli in der Kirche zu Roop statt.[11]

Schon im März 1758 schrieb die Witwe Helene Juliane ihrem Stiefsohn Johann Christoph: "ich habe gleich schon zu seiner hier anzulegenden Ruhestätte Anstalt gemacht, und viel Materialien herzufahren lassen."[12] Am 8. April berief sie schriftlich zwei Maurer nach Orellen. Am 4. Oktober desselben Jahres trug die Witwe in ihren Kalender ein, daß sie den Kapitän P. M. Bock "um sechs starke frische Esten gebethen [hat], die den Weg nach den Begräbnis Berg planieren sollen."[13]

Außerdem begann der Kleinschmied Johann Stubbe zusammen mit seinem Gesellen und dem Hofschmied am 11. Januar 1759 in Orellen die Arbeit an dem Torgitter der Kapelle – an jener schönen, durchbrochenen Schmiedearbeit, die noch erhalten geblieben ist. Das Tor kostete 40 Reichstaler, dafür wurden 16 Stücke Flacheisen und 5 kantige Eisenstangen verwendet.[14]

Der Platz für die Kapelle wurde sorgfältig vorbereitet. Der Gipfel der Anhöhe wurde planiert und mit Feldsteinen befestigt. Am westlichen Hang kann man Steine finden, die während des ersten Weltkriegs beim Graben der Schützengräben durcheinander gerieten. Bis heute ist am besten die aus Feldsteinen gemauerte Wand an der Nordseite der Anhöhe erhalten.

Der Bau der Kapelle verzögerte sich jedoch aus unbekannten Gründen bis zum Frühjahr 1760, bis dann im März aus der Ziegelbrennerei des Hofes für diese Arbeiten 22.000 Ziegel und 9 Fässer mit gelöschtem Kalk (später noch zusätzlich 12.500 Ziegel und 3.500 Halbziegel) fertig waren. Am 19. April begann der Maurermeister Karl Siegmund Kahlau,[15] am 5. Juni aber der estnische Zimmermann Müglas Pedo[16], auf Orellen zu arbeiten.

Der Generalleutnant wurde am 7. August 1760 in der Kapelle bestattet, doch zu dieser Zeit fehlte am Bau ein wichtiges Detail: Erst am 11. Juni 1762 begann der Künstler Georg Dietrich Hinsch das Allianz-Wappen der von Campenhausens und von Straelborns an der Kapellenfassade zu versilbern und zu vergolden. Das Wappen war im Juni 1760 von dem Gürtlermeister Johann Burchard Törpeck[17] aus Metall verfertigt worden. Es ist unbekannt, ob die Kapelle gleich oder etwas später gestrichen wurde.[18]

Im Jahre 1764 wird die Kapelle anläßlich der Erneuerung und des Dachanstrichs erwähnt. Das Dachblech wurde wiederholt in den Jahren 1770 und 1773 gestrichen. Erst am 8. Juni 1771 bezahlte man die Anfertigung des Handgriffs am Kapellentor.

Ungeachtet der vom Konsistorium 1734 erteilten Erlaubnis hinsichtlich der Errichtung der Familiengruft auf Orellen, wurde 1771 eine Verordnung, die Bestattungen wieder in der Roopschen Kirche aufzunehmen, erlassen.

Da keines der drei der Familie von Campenhausen gehörenden Erbgüter (Orellen, Kudum und Lenzenhof) in der Kirche zu Roop ein eigenes Grabgewölbe hatte, bat Helene Juliane von Straelborn das Konsistorium um Erlaubnis, die Bestattungen auf Orellen durchführen sowie die Trauerzeremonie daselbst halten zu dürfen. Das 1772 erlassene Verbot der russischen Kaiserin Katharina II., Bestattungen in den Kirchen verzunehmen, löste die Frage grundsätzlich. Nun mußten auch die anderen Güter ihre Familienfriedhöfe errichten und Kapellen bauen. Orellen hat seine Nachbarn in Livland auch auf diesem Gebiet übertroffen. Die Kapelle von Orellen wurde zu einem Vorbild, dessen Einflüsse mehr oder weniger in den livländischen Kapellbauten von Altwohlfahrt, Widdrisch,

Wolmarshof (auf dem Friedhof in Wolmar), Trikaten, Salis, Ramelshof u.a. zu spüren sind.

Nach dem Tod von Helene Juliane von Campenhausen wurde 1775 in der Kapelle neben dem Grabstein ihres Ehemannes auch ihr Epitaph – ein in Sandstein gemeißelter dekorativer Rahmen mit einer Inschrifttafel im Zentrum und dem Wappen von Campenhausens' und von Straelborns' am oberen Teil errichtet. Das Epitaph ist erhalten geblieben, die Inschrifttafel aber ist verlorengegangen.

Die nächste Bestattung in der Kapelle von Orellen fand 1791 statt, als Sophie Eleonore, geb. Woldeck von Arneburg – die Ehefrau des jüngsten Sohnes vom Generalleutnant Balthasar von Campenhausen, starb. Ihre Bestattung und die danach eingetretenen Differenzen wegen der Grabinschrift in der Kapelle von Orellen ist eingehend dokumentiert und verschafft einen guten Einblick in die Kultur des klassizistischen Zeitalters, wo das hohe Niveau der Repräsentation immer noch den Widerhall des Barock reflektierte. Die Entwürfe für das Epitaphs für Sophie Eleonore, die im Familienarchiv in Marburg aufbewahrt werden, sind die einzigen bekannten Entwürfe von Grabdenkmälern auf dem Territorium des heutigen Lettlands.

Balthasar von Campenhausen, Oberstleutnant und Besitzer von Orellen, residierte damals als Baltischer Vizegouverneur auf Ösel. Deswegen fand die Trauerzeremonie in Arensburg am 21. Februar 1791 statt; sie zeigt ein fein gepflegtes Kulturmilieu:

"An demselben Morgen da die Wohlselige verschieden war, ward die Leiche angekleidt, und lag frisirt mit einem Turbankopfzeug, in einem hellblauen ganz neuen Grosdetournen Kleide mit einem ebenfalls ganz neuen außerordentlichen schönen Besatz, 3 Tage lang, auf dem Paradebett. Am Sonntage Nachmittags wurde sie eingesargt, und in die bey der Kirche befindliche Leichenkammer, beygesezt.

Den Tag vor dem Leichenbegängniß, als am 24sten Merz Vormittags wurde sie aus der Leichenkammer nach der Kirche gebracht, und auf das zu dem Ende vor dem Altar errichtete, 3 Stuffen hohe, mit schwarzem Tuch überzogene und längst den Stuffen mit weißen guirlantirten ausgezackten Krepflor, verzierte Castrum doloris gesezt. Der Sarg war mit ponceau Sammet überzogen, mit handbreiten ächten silbernen Lahntressen und silbernen Frangen, 4schichtigt besezt, hatte sechs massiv silberne Griffe und am Kopf- und Fuß-Ende, silberne Platen. Die Klauen unter dem Sarge waren versilbert. Auf dem Sarge lag ein silbernes Crucifix. An beyden Seiten des Castrum doloris standen 8 Gueridons, und auf einem jeden, ein silberner Armleuchter mit schwarzen durch versilberte Ranken gezierten Wachslichten. Das ganze zusammen gab ein herrliches Lustre.

Altar, Kanzel, alle Chöre und die Bänke für das Trauergefolge waren in der Kirche mit schwarzem Tuch überzogen, insonderheit namen sich der Altar und die Orgel sehr aus. Beyde hatten Vorhänge die in Falten aufgezogen und mit weißem Band besezt waren, woran große weiße Quaste hingen. Alle Fenster der Kirche waren mit schwarzem Zeug verhangen, so daß kein Tageslicht hineindrang, und diese Dammerung, die zwar durch die vielen brennenden Lichter erleuchtet war, machte einen desto feyerlichen Eindruck.

An dem Begräbnißtage, den 25sten Merz Nachmittags um 2 Uhr, versammelte sich der Leichen-Conduct im Sterbhause. Nachdem derselbe beysammen war, erhielt der Prästaw H. Landmarschall v. Sacken seinen Stab. Dieser war 9 Fuß hoch, sehr dick, aber inwendig hohl und also leicht, mit ächtem silbernen Glacee überzogen, und mit schwarzem und weiß glacirtem Flor aufgepuft. Die 2 Trauermarschälle H. Rath v. Sass und H. Assessor V. Buhrmeister, hatten Bandontiere von weißem Krepflor, ein jeder einen schwarz lackirten Stab mit einem versilberten Knopf, und das ganze Gefolge Flor auf die Hüte und weiße Handschuh erhalten. Nun fanden sich die Lehrer mit samtlichen Schulern der hiesigen Kronsschule, 31 an der Zahl, in den Versammlungssaal ein, (die Wohlselige hatte immer gewünscht, mit der Schule begraben zu werden) alle in schwarzen Mänteln und Flor auf den Hüten. – Der Adelsmarschall Herr Hofrath v. Sacken, überreichte im Namen des Adels dieser Provinz, dem Herrn Leidtragenden, ein Carmen in schwarzem Taft, und die Trauermarschälle denen Fräulein Töchtern, in weißem Taft gebunden, welches hierauf in vielen Exemplaren auch der Versammlung praesentirt wurde. – Jezt hielt der Prästaw eine Rede [..] der eine Marschall gab der Schule das Zeichen, ihm zu folgen – zuerst der Träger des Krantzes (nach ausländischer Sitte), aber noch ohne Kreutz – sodann die 30 Schüler alle paarweise – die Lehrer – hierauf die Geistlichkeit – dann die 16 Träger – der Prästaw – das Leichengefolge und zulezt der zweyte Marschall. Beym Eintritt in die Kirche wurde einem jeden die gedruckte Cantate überreicht. – Der Zug nahm seine angewiesenen Bänke ein, die Prediger aber verfügten sich auf die bey der Leiche gesezten 8 Stühle. [..[Hierauf wurden die beyden lezten Verse des vorigen Liedes angestimmt – während dessen gingen die Träger zum Sarge, der eine Marschall voraus, der andere schloß. – Die Gueridons mit den Leuchtern wurden von 2 Leichenwärtern weggehoben. – Der Kreutzträger nahm das auf dem Sarge liegende mit weißem Krepflor nach hintenzu behangene silberne Crucifix, stellte sich damit hin. – Der eine Marschall gab das Zeichen, die Leiche wurde gehoben und auf die herbey gebrachte Bahre gesezt. Indeßen trat der Träger mit dem Kreutz gleich hinter dem Marschall hervor – die 30 Schüler alle nach der Größe rangirt, die Kleinern voran, und die Grössern nach, paarweise, folgten ihm – hinter ihnen der Kantor allein – sodann die beyden Schullehrer – hierauf die Geistlichkeit, neml. die beyden Stadtprediger zuerst, dann 4 Landsche Prediger, und zulezt der Superintendent in der Mitte seinen beyden Consistorialassessoren. – Nun kam die Leiche – hinter derselben der Prästaw – hierauf der Herr Leidtragende von zweyen Etatsrathen begleitet, und sodann das Gefolge paarweise – der zweyte Marschall beschloß den Conduct. [..] Die Leiche ward auf den sechsspannigen Trauerwagen gesezt, an deren Seiten die 10 Träger gingen – bey einem jeden Pferd war ein Soldat zum Führer – indem dieses geschah, traten 6 Mann Musikanten mit blasenden Instrumenten in schwarzen Mänteln und Flor auf den Hüten, zwischen dem ersten Marschall und dem Kreutzträger ein. [..] Der Zug ging durch eine an demselben Tage aufgestellte Gränen Allee bis zum Kirchhofe hinaus zu Fuß, das Wetter war schön und der Weg trocken. – 150 Mann Soldaten waren längst dieser Allee postirt, um selbige von

Zuschauern frey zu erhalten. – Der ganze Zug vor dem Sarge war in schwarzen Mänteln, der Zug aber hinter dem Sarge, außer dem Herrn Leidtragenden, dem Prästaw und dem Marschall, in weißen Mänteln. Der Mangel an schwarzen Mänteln veranlaßte dies. Es nahm sich aber sehr gut aus. – Hinter diesem Zuge folgten 32 Kutschen, alle nach der Ordnung und der dem hierüber angestellten Wagenmeister gegebenen Vorschrift, rangirt. [..] Auf dem Kirchhofe [..] wurde die Leiche in die Kapelle gesezt. Ober Pastor Koenigk that die Einsegnung mit einer Rede, und den Beschluß machten die lezten Verse des ebengenannten Liedes. – Hierauf wurde das Carmen von einem Ungenannten herumpräsentirt, der Herr Leidtragende bekam dieses auf weißem Atlas gedruckt und in schwarzem Atlas gebunden. Nun erhob sich der Zug zu seiner Retour, alles in der vorigen Ordnung, nur Musikanten und der Leichenwagen zulezt. – Die Kutschen standen auf der Heerstraße gehörig rangirt, und so gings nach dem Trauerhause, alwo ein diesem so großen Leichenbegängniße angemessenes Souper gegeben ward. [..] In dem Rückzuge waren das Rathhaus und die Häuser der Straßen, wodurch der Zug geschah, von den Einwohnern erleuchtet und bey dem Gerichtshause hatte die Bürgerschaft eine transparente, mit schicklichen gemahlten Sinnbildern versehene Illumination angebracht, die um so besser ausfiel, als es bey dem Rückzuge schon finster geworden war."[19]

Die Aufsicht der Fertigstellung des Epitaphs von Sophie Eleonore von Campenhausen übernahm der Besitzer von Koltzen Ludwig August Graf Mellin. Er war ein engagierter Vertreter der Aufklärung, ein wenig Historiker und Archäologe, ein wenig Architekt und Parkgestalter, der vor allem durch seinen livländischen Geographie-Atlanten bekannt geworden ist.

Die Tätigkeit von Mellin kommt zum Ausdruck in seinem Brief vom 15. Juli 1792 an den Witwer der seligen Sophie Eleonore, den Vizegouverneur von Campenhausen. Der Graf hat mehrere Entwürfe des Epitaphs an ihn gesandt und schrieb darüber: "... ich habe mich dabey mehr einzuschränken, als zu extendiren gesucht, auch so wenig als möglich vorspringen lassen, damit das Monument weder zu sehr in die Ecke hineingedrängt, noch einem etwaigen obern Epitaph den Raum benehme..."[20]

Für die Ausführung dieser Arbeit empfahl Mellin den Steinmetz Peter Dill[21], der zwei Jahre lang in Riga gearbeitet und seine Fähigkeiten bewiesen hatte und keine zu hohen Preise festsetzte. Auf dem Mellin gehörenden Gut Koltzen hat Dill zwei Denkmäler aus rotem schwedischen Marmor gemeißelt, die die Höhe von 15 bis 20 Fuß erreichten; sie kosteten nur 150–160 Reichstaler, dagegen hatte der alte Rigaer Steinmetz Haberkorn diese Arbeit für nicht billiger als 350 Taler taxiert. Deshalb hatte Mellin berechnet, daß die Orellsche Gedenktafel in der Werkstatt von Dill zwischen 50 und 60 Reichstalern kosten würde. Mellin lobte auch Dills Fähigkeit, eine schöne Schrift zu gestalten, und war der Meinung, daß man auch ohne vergoldete Inschrifttafel aus Kupfer auskommen sowie den Text direkt in den Stein meißeln könne; die Buchstaben könnten golden sein, doch es wäre auch möglich, den Grund zu vergolden und den Text schwarz zu malen. Nach der Meinung Mellins könnte man die Wappen in Marmor meißeln und sie danach anstreichen und vergolden lassen. Er selber meldete sich für die Maler- und Vergoldungsarbeiten an, "... denn ich mach es eben so gut wie die Mahler, als welche die Sachen leicht und überhin machen, und sich noch dazu theuer bezahlen lassen."[22] Als eine andere Möglichkeit schlug Graf Mellin vor, das ganze Epitaph aus Messing bei einem Gürtlermeister zu bestellen, wobei die Inschrifttafel vergoldet, die anderen Teile aber mit mattiertem und poliertem Silberüberzug bedeckt wären.

Als Beispiel dazu, daß die Kosten nicht zu hoch sein dürften, führt Mellin die Sargverzierung des Staatsrats von Dahl an, die sechs massive Handgriffe und zwei Tafeln enthielt und insgesamt etwa 150 oder 160 Reichstaler gekostet hatte.

Der nächste Brief von Graf Mellin an Balthasar von Campenhausen ist vom 2. September datiert. Bescheiden dankt er für die Komplimente in bezug auf seine Zeichnungen und erwähnt, daß er jetzt die Entwürfe Nr. 1 und 2 in einer neuen Zeichnungsvariante vereinigt habe.

Während seines Aufenthaltes in Riga habe Mellin den Steinmetz besucht, dem er die Bestellung von Campenhausen in Aussicht stellte. Der Steinmetz habe seinerseits versprochen "...seine ganze Kunst anzuwenden, auch will er im Preise sehr billig seyn..."[23] In bezug auf die Inschrifttafel und das Wappen, wenn man das kleine Maß des Epitaphs und die damit verbundene Lesbarkeit der Buchstaben in Betracht zieht, empfehle Mellin doch, sich für die Kupfertafel zu entscheiden, die der Gürtlermeister Christian Braunschweig verfertigen könne. In Riga habe Mellin verschiedene Muster von rotem Marmor gesehen, von denen die besten, die in Farbe homogensten und billigsten, aus Schweden eingeführt worden seien.

Den Briefen Mellins sind insgesamt fünf Varianten des Epitaphs hinzugefügt, die sich mehr oder weniger in das Schema des hergestellten Denkmals einfügen, sowie drei Entwürfe, die einen ganz unterschiedlichen Denkmaltyp zeigen und zwar mit Gestalten weinender Kinder und Engel. Vermutlich sind die auf der Abbildung S. 211 dargestellten zwei Varianten die Entwürfe Nr. 1 und 2, von deren Vereinigung er im Brief an Balthasar von Campenhausen schrieb, weil sie die Elemente des in der Kapelle vorhandenen Epitaphs enthalten.

Am 28. Oktober 1792 wurde in Riga ein Vertrag mit dem schon erwähnten Steinmetz Peter Dill abgeschlossen, doch die letzte Zahlung wurde erst am 16. März 1794 geleistet. Das Epitaph hat 100 Reichstaler gekostet. Ludwig August Graf Mellin hat seinerseits am 26. Oktober 1792 im Auftrag von Balthasar von Campenhausen den Vertrag mit dem Gürtlermeister Christian Braunschweig abgeschlossen, laut dem er "zwey Stück Wapen nehml: das Freyherrl. Campenhausensche und das Woldecksche nach der vorgezeigter Größe von 6 Zoll hoch, und 5 Zoll breit, nach der Zeichnung und deren gehörigen Tincturen ächt vergoldet und versilbert, und auf das allersauberste gearbeitet und getrieben können ohne die Mahlerarbeit."[24] Die vereinbarte Summe war 40 Reichstaler.[25]

Von diesen Metallarbeiten sind bis zu unseren Tagen nur das Wappen von Campenhausen und ein kleines Bruchstück der Inschrifttafel mit den ersten zwei Wörtern aus dem Text überliefert. Das Schicksal des Epitaphs, dessen Entstehung wir nun eingehend kennengelernt haben, fand im 20. Jahrhundert eine traurige Fortsetzung.

Schon während der Zerstörungen 1917 wurden die Wappen herausgerissen, die Tafel selbst ging nach dem zweiten Weltkrieg zugrunde. Als letzter Teil zerbrach Mitte der 90er Jahre der obere Teil des Marmorrandes. Dieser Teil ist jetzt in der Ausstellung zu sehen.

1800 starb auch der Vizegouverneur Balthasar von Campenhausen. Sein Epitaph war viel einfacher: Eine weiße Marmortafel mit eingemeißeltem Text. Nach diesem Muster, d.h. in profilierten Gipsleisten eingeschlossene Marmortafeln – wurden die Gedenkzeichen für die Verstorbenen in der Kapelle auch weiterhin gestaltet.

Im Jahre 1823 starb in St. Petersburg der Sohn des Vizegouverneurs, der russische Reichskontrolleur Balthasar von Campenhausen. Seine Bestattung verursachte einen wahren Aufstand in der Kapelleneinrichtung, da damals in einer Ecke das übergroße Marmormonument errichtet wurde.

Ernestine von Schoultz-Ascheraden, geb. von Campenhausen, die diese Bestattung als 13jähriges Kind miterlebte, beschrieb in ihren Memoiren das Eindringen der Witwe Praskowja und ihrer Verwandten in die Stille von Orellen und in die Bestattungstraditionen der Familie Campenhausen: "Auf dem Kapellenberg hantirten sie mit den Maurern herum, die in der Kapelle ein großes Gewölbe schlugen, während die anderen Sarge alle direkt in die Erde gesenkt sind. Hier sollte aber das Monument aufgestellt werden. Der Sarg stand da aufgebahrt und zu unserem Entsetzen ein schwarzer Kasten daneben mit den Eingeweiden, da der Leichnam einbalsamirt war. Alles machte einen so unangenehmen Eindruck an diesem lieben Ort, wo es sonst so still und schlicht war. Diese russischen Herren und Diener schnitten ihre Namen in die alten ehrwürdigen Bäume, waren so laut und hantirten mit den Kisten; Bretter und Ragoschen lagen herum, kurz ein ganz fremdes Getreibe, daß der arme Oncle gar nicht abwehren konnte, obgleich sie für dieses eine Grab viel zu viel Raum einnahmen. Ich glaube das alles hat auch meine Mutter zu dem entschiedenen Ausspruch veranlaßt, jedenfalls außerhalb der Kapelle dereinst zu ruhen. [..] Bei der Beerdigung, die, sobald alle Arbeiten beendigt waren, stattfand, machte die verzweifelte Wittwe einen zu großen Aufwand an Schmerzensäuserungen, schrie laut und schluchzte, wollte sich in die offene Gruft hinabstürzen, daß sie gehalten werden mußte. Ich war so dumm zu glauben, daß sie wirklich zu ihm hinab wollte, bath meine Mutter sie doch zu halten, die sagte mir aber leise, ich möge ruhig sein, sie werde es gewiß selbst nicht thun."[26]

Die ersten Gräber rund um die Kapelle stammen aus dem ersten Viertel des 19. Jahrhunderts. 1822 wurde vor der Kapelle Heinrich Balduin, Sohn des Besitzers von Wesselshof (später auch Orellen) Johann Christoph von Campenhausen, begraben. Er ist gleich nach seiner Geburt gestorben. Ihm folgten die Eltern 1828 und 1841. Weiterhin fanden die Beerdigungen sowohl in der Kapelle, als auch neben ihr statt. Die letzte Beerdigung in der Kapelle war 1907, als der letzte der zu dieser Familie gehörende Gutsbesitzer von Treyden, Balthasar Freiherr von Campenhausen, bestattet wurde.

Die Beerdigungen um die Kapelle wurden im allgemeinen auf ähnliche Weise durchgeführt, d.h. unter Verwendung von Steinplatten, seltener – von Steinen und niedrigen Stelen, und nur in einem einzigen Fall – mit der Aufrichtung eines Kreuzes. Diese Bescheidenheit entsprach der Herrnhuter Tradition, laut welcher das Kreuz als Symbol betrachtet wurde, dessen nur Christus würdig sei. Das einzige Kreuz wurde 1902 auf dem Grab von Marie von Campenhausen, geb. von Klot, errichtet. Das war ihr Wille gewesen und darauf bestand auch ihr Gatte. In seinen Erinnerungen erwähnt H. von Campenhausen, daß sein Großvater, Balthasar Maximilian von Campenhausen, mit diesem Beschluß der Familie sehr unzufrieden gewesen sei und die Trauernden verlassen habe und sich in seinem Zimmer einschloß. Das Kreuz wurde bereits während des ersten Weltkriegs zerbrochen und, wie H. von Campenhausen schreibt, "die Russen haben das Kreuz heruntergeschlagen, und es wurde flach auf das Grab gelegt. So war das Gesamtbild nicht länger gestört."[27] Das Kreuz ist leider nicht erhalten.

Die Kapelle von Orellen hat 1917 unter den Verwüstungen der russischen Armee gelitten, was auch auf Fotos dokumentiert ist. Die Diele wurde aufgebrochen und die Grabstätten durchwühlt, sogar die massive Platte von der Grabstätte des Generalleutnants wurde umgeworfen.

Da man das Gutszentrum von Orellen während der Bodenreform nicht enteignete, wurde die Familiengruft in Ordnung gebracht und auch weiterhin benutzt. Während des Kommunistenterrors 1919 wurde der letzte Besitzer von Orellen Balthasar Armin von Campenhausen im Gefängnis von Wenden umgebracht und auf dem dortigen Friedhof bestattet. In der Kapelle aber wurde eine kleine Gedenktafel aufgestellt.

Es gibt eine Quittung über 1948 Rubel für die Amfertigung dieser Tafel sowie eine weitere für die Gedenktafel für Leopold, den Sohn des Gutsbesitzers auf Ilsen, Rembert von Campenhausen, die 3.500 Rubel gekostet hat.[28] In diesem Zusammenhang schrieb die Schwester des Verstorbenen, die Künstlerin Marga von Campenhausen, am 15. Juni 1924 aus Berlin-Charlottenburg an Lilli von Campenhausen. Sie übermittelt den gewünschten Text für die Gedenktafel, der auch gemeißelt wurde und noch immer auf dem Grabstein zu sehen ist. Die wirkliche Ruhestätte von Leopold von Campenhausen war der Waldfriedhof in Riga. Der Brief ist auch dadurch interessant, daß dort die Wiederherstellung der Kapelle auf Orellen erwähnt wird, an der die Autorin des Briefes gebeten wurde sich zu beteiligen.

Im Jahre 1933 wurde auf dem Kapellenberg Axel, der im Alter von 28 Jahren verstorbene Sohn des B. A. von Campenhausen, beigesetzt. Jedoch war das noch nicht die letzte Beerdigung der Familienangehörigen von Campenhausens in ihrer Familienkapelle. Als Lilli von Campenhausen 1942 starb, wurde ihre Asche nach Orellen gebracht und auf dem Kapellenberg beigesetzt. Während des Krieges wurden auch die Urnen von Amalie (Emmy) von Campenhausen, geb. Samson von Himmelstjerna (gest. 1925), Marie von Campenhausen, geb. von Wulff (gest. 1935) und Brigitte (Gita) von Campenhausen, geb. von Stackelberg (gest. 1933), nach Orellen überführt.

Am 16. Oktober 1939 wurde ein detailliertes Verzeichnis aller Bestattungen innerhalb der Kapelle erstellt, sowie die 1923 verfaßte Chronik der neben der Kapelle sich befindenden Gräber ergänzt.[29]

Nach der damaligen Platten-Numerierung und ihrer Aufstellung wurde der im Jahre 1974 gezeichnete Friedhofsplan, welcher im Katalog aufgenommen ist, korrigiert. In der Zeit vom 15. Juni bis 13. Juli 1974 hat der Verfasser dieses Artikels die Gräber des Kapellenbergs vermessen und beschrieben. Mit Hilfe der Schule in Kudum und den Archäologen, die seinerzeit in Arrasch tätig waren, wurde der Friedhof in Ordnung gebracht, die Gruben zugeschüttet und die Grabplatten an die richtigen Stellen gesetzt. Jedoch hörte die Zerstörung des Friedhofes auch in den folgenden Jahren nicht auf. Im letzten Jahrzehnt wurden die Grabstellen erneut geordnet und die Platten aufgestellt. Heute ist im Vergleich zu 1974 eine Grabplatte nicht mehr zu finden; aber im Vergleich zu 1939 sind die Verluste noch größer. Dabei entspricht die Stellung der Grabplatten an der Nordseite der Kapelle nach den Veränderungen der letzten Zeit teilweise nicht mehr der ursprünglichen Lage.

Kapellenberg

Der Weg zum Kapellenberg beginnt an der Stelle, wo einst durch das Haupttor die Wolmarsche Landstraße ins Gut Orellen hineinführte. Zur Zeit bezeichnet nur das Kornspeichergebäude diese Stelle, die Anfahrt zum Gutshof geht aber parallel zu der Fassade des Wohnhauses. Der Kapellenweg führt an große Eichen in der Nordecke des Parks vorbei, überquert den Mühlenbach und geht in eine doppelte gestuzte Lindenallee über, welche während der letzten Jahrzehnte ziemlich licht geworden ist – es sind nur noch die äußeren Baumreihen vorhanden.

Die Anhöhe, die im 18. Jahrhundert kahl war, ließ man seit dem 19. Jahrhundert mit Laubbäumen und einigen Tannen bewachsen, die jetzt zur Sommerzeit die Kapelle vollkommen verdecken. Man erblickt sie erst, nachdem der Weg in einem Bogen die Höhe erreicht hat.

Die Wahl des Ortes für die Familienkapelle von Campenhausen und die sorgfältig ausgewogene Komposition der Hauptfassade erfolgte bewust, um, trotz der Entfernung, das Gebäude organisch mit dem Gutskomplex zu verbinden. Ursprünglich konnte man die Kapelle ständig vom Gutshof aus sehen. Heute ist dieser Eindruck vom vereinten Ensemble nicht mehr zu spüren, weil die einst so sorgsam geschaffenen Aussichtspunkte entweder völlig oder teilweise durch Bäume und Sträucher verdeckt sind. Besonders im Sommer wirkte die Kapelle als ein farbiger Akzent auf dem grünen Hintergrund der Landschaft – vorhanden, jedoch "die Freuden dieser Welt" nicht störend. Ganz andere Empfindungen überkommen einen auf dem Kapellenberg, wenn man neben der Kapelle steht. Es wird deutlich, daß die Kapelle 1760 als ein Gebäude des Gutskomplexes Orellen entstanden ist, das in seinem äußeren Erscheinungsbild dieselben Merkmale trägt, welche für das Zuhause der Familie von Campenhausen insgesamt charakteristisch sind: Seelenruhe, Harmonie und stille Romantik.

Kapelle

Die Kapelle baute man aus Ziegeln, die verputzt waren und zwar auf einem Fundament und einem Sockel aus Feldsteinen und Ziegeln. Der Grundriß des Gebäudes zeigt fast ein Quadrat, jedoch die Ost- und Westfronten sind etwas breiter – 9,16 m, im Vergleich zu der Breite der Nord- und Südfronten, deren jede 8,4 m mißt. An der Hauptfassade wird der Architrav durch Eckpilaster mit toskanischen Kapitellen gestützt; darüber liegt ein ausdrucksvoll profilierter Mauersims. Das Portal ist aus Eichenholz. Bis heute sind die Seitenpilaster (ohne Basis) und die Archivolte mit dem Schlußstein und einem Sims erhalten geblieben. Die Pilasterbasen waren auf eine eigenartige Weise ihren Kapitellen analog Den oberen Teil des Portals mit Gesimsen und Voluten, soweit man nach den Unterschieden im Material – Kieferholz – und den unterschiedlichen Farbschichten urteilen kann, hat man im 19. Jahrhundert ausgewechselt. Um die Holzdetails einigermaßen vor Niederschlägen schützen zu können, deckte man die Voluten mit Blech. Zwischen den Voluten des Frontons befand sich früher ein in Kupfer oder Messing getriebenes Allianzwappen der von Campenhausen und von Straelborn, das nach dem zweiten Weltkrieg verschollen ist.[30]

Ein wichtiger Bestandteil der Fassade, der besonders ihre barocke symmetrische Komposition hervorhebt, sind die "blinden Fenster" beiderseits des Portals. Die Imitation der Fensteröffnungen zur Betonung der Fassaden-Komposition ist weit bekannt sowohl in der Architektur des Barock als auch der des Klassizismus. Seltener kommt die Imitation der Fensteröffnungen werden sie mit architektonischen Mitteln vor, denn viel einfacht und billiger mit Hilfe der Farbe erreichen. Das Glas wurde in diesen Scheinfenstern durch einen schwarzen Anstrich ersetzt.

Der Baukörper wird durch ein barockes Dach bedeckt Die Dachkuppel aus Blech endet in mit einer Blech ausgeführten Sanduhr, die während der letzten Restaurierung im Jahre 1978 erneuert wurde und nur teilweise dem Original ähnelt. Damals wurde auch ein neues Dach gedeckt; die ursprüngliche Bedachung dagegen – wie die alten Aufnahmen zeigen – bestand aus ungewöhnlich kleinen Platten. Für das Kapellendach in Orellen sind insgesamt 417 Blechplatten verwendet worden. Das Ausmaß einiger 1997 gefundener Platten beträgt 410 x 560 m, was ungefähr dem Ausmaß von 1,5 x 2 Fuß entspricht, also der Proportion, die für das im 18. Jahrhundert produzierte Dachblech typisch war.[31] Auf jeder Dachfläche waren vier Haken zum Anbringen eines Steges eingearbeitet, um die Pflege oder Renovierung des Daches zu erleichtern. Während der Renovierung wurde auch der Putz der äußeren Wände erneuert.

Der ursprünglich greller Farbgebung, die während der Untersuchungen entdeckt worden ist, liegt das im 18. Jahrhundert populäre Kontrastprinzip zugrunde. Der Grundton der Wände war rosa, die Tür der Hauptfassade aber sowie die Eckpilaster, der Sockel und einzelne Teile des Holzportals – schwarz. Die Zargen der "Blindfenster" und die Reliefteile des Portals waren rot gestrichen. Ähnlich waren die später gebaute Kapelle der Familie von Budberg in Widdrisch (um 1797) und die Kapelle in Trikaten (letztes Viertel des 18. Jahrhunderts)

augestrichen. Das Blechdach der Orellenschen Kapelle war ursprünglich grün.[32]

Mit der schwarzen Farbe hat man den Effekt einer "unendlichen Tiefe" der Eingangstüröffnung erreicht. Er wird durch die doppelte Abschließung der Öffnung verstärkt: Vorne durch die durchbrochene Eisenpforte und dahinter, etwas tiefer, durch schwarze Holztürflügel.

Auf älteren schwarzweißen Abbildungen heben sich in der Schmiedearbeit des Tores dekorative Blumen in hellerem Ton hervor. Ob das ursprünglich eine Vergoldung gewesen war, ist nicht mehr festzustellen, da während der Restaurierung in den 80er Jahren, ohne nach dem Originalanstrich nachzuforschen, das Tor vollkommen gereinigt worden ist, wobei einige Details ersetzt wurden. Vor dem Eingang war eine kleine pandusartige Erhöhung aus Feldsteinen gebaut.

Gerade der Fassade-Anstrich brachte die bemerkenswerten Veränderungen in der Architektur der Kapelle. Im 19. Jahrhundert ist dies der Kontrast zwischen dem populären Ockergelb und dem Weiß. Zu dieser Zeit wurde das Dach zweimal grün gestrichen. An manchen Stellen kann man bei den Fassaden den Anstrich vermuten, wo auf dem gelben Hintergrund mit braunen Konturen eine Quaderung imitiert worden war. Möglich, daß gerade in dieser Zeit das Dach zum ersten und einzigen Mal rot gestrichen wurde, so wie man das auf den originalen Blechplatten findet. Jedoch war in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts die Kapelle wieder traditionell gestrichen, indem man die reliefartigen Details durch Weiß auf dem Ockergrund hervorhob. Das Dach war rötlich braun. Diese Farbe wurde auch beim Anstrich 1976 verwandt und ist teilweise erhalten geblieben. Ein Foto Anfang des 20. Jahrhunderts läßt vermuten, daß die Fensterläden der Kapelle auf eine Art gestrichen sind, um zwei Glasscheiben zu imitieren.

Die Architektur der Grabkapellen im 18. Jahrhundert ist geprägt durch eine einseitige Akzentuierung der Hauptfassade. An der Fassade beim Eingang ist die Information über den Verstorbenen in Form von Inschriften oder Wappen. Im Unterschied zur Hauptfassade sind die anderen Fassaden äußerst einfach. Auch auf Orellen hat eine jede von ihnen nur ein Fenster mit einem Laden. Der Sicherheit wegen waren in den Holzzargen der Fenster Gitter eingebaut, für die Läden aber schmiedete man barocke, beidseitig gebogene Haspen. Vermutlich hatten die Fenster auch nach innen sich öffnende Glasflügel. Alle genannten Elemente sind während der 1976 begonnenen Restaurierung neu angefertigt worden.

Die Kapelle ist von einem mit Kalk verputzen, Kreuzgewölbe bedeckt, dessen zentralen Teil eine viereckige profilierte Einfassung, die die Lüftungsluke umfaßt, schmückt.

Die Särge wurden in der Kapelle direkt in die Erde gebettet, ohne ein gemauertes Grabgewölbe zu haben. Die einzige Ausnahme bildet die Grabstätte des Reichskontrolleurs Balthasar von Campenhausen (gest. 1823), für die unter dem massiven Marmormonument ein Tonnengewölbe aus Ziegeln gemauert worden ist. Die anderen Familienmitglieder, wie man es an einigen zerstörten Grabstätten 1974 feststellen konnte, sind in mehreren Schichten beerdigt worden, dabei liegt die älteste Ebene ungefähr 180 cm tief. Der jetzige Dielenbelag – graue und schwarze schachbrettartig gelegte Zementfliesen – ist vermutlich im Zusammenhang mit der letzten in der Kapelle durchgeführten Bestattung im Jahre 1907 entstanden. Als Grund für den Belag ist eine Mischung von Ziegeln und womöglich altem Fliesenschutt mit Kalkmörtel verwendet worden. Die ursprüngliche Diele ist nicht mehr vorhanden. Die zwei im Jahre 1997 auf dem Abhang des Kapellenberges gefundenen Tonfliesen (70 x 255 x 255 mm) lassen vermuten, daß ursprünglich in der Kapelle gerade dieses, im 18. Jahrhundert so populäre Material verwendet worden ist.

Gräber und Gedenktafeln in der Kapelle (chronologisch geordnet)

1. Gedenktafel für Jakob Benjamin von Campenhausen (1738–1740), Sohn des Generalleutnants Balthasar von Campenhausen. Erhalten ist nur die barocke profilierte Gipsumrahmung, die den rot gestrichenen mittleren Teil umgibt. An dieser Stelle befand sich ursprünglich eine Inschrifttafel aus Messing, welche vermutlich während der Plünderung 1917 abgerissen worden ist.[33] Dieses Epitaph gleicht der nächsten Gedenktafel, die Nikolaus Benjamin, dem anderen früh gestorbenen Sohn des Generalleutnants, gewidmet ist. Die beiden wurden in der Kapelle einige Tage vor der Überführung ihres Vaters aus der Gruft der Roopschen Kirche umgebettet. Die Inschrift ist unbekannt, denn im Unterschied zu dem nächsten Epitaph war unter der Metalltafel die erste Aufschrift nicht erhalten.

2. Gedenktafel für Nikolaus Benjamin von Campenhausen (1740–1742), den Sohn des Generalleutnants Balthasar von Campenhausen. Erhalten ist nur die Umrahmung, welche eine rot bemalte Inschrifttafel umfaßt. Die Inschrift selbst ist nicht erhalten. Soweit Fotos erkennen lassen, war sie aufgemalt. Vermutlich war das die ursprüngliche zeitweilige Variante des Epitaphs, das später mit der Messingplatte bedeckt wurde. Die Fotoaufnahmen zeigen einen Teil der Inschrift: *[..] 1740 den 21 Februari [..] entschlaffen und begraben [..] 1740 den 18. Octobr. [..] nieder gesengt A: 1760 den 4 August [..] der fröligen Aufferstehung.*

3. Grabplatte des Generalleutnants Balthasar von Campenhausen (1689–1758), des ersten Besitzers von Orellen. Bräunlich-rote Marmorplatte, die sich 37 cm hoch über die Diele erhebt, als Stütze (in waagerechter Richtung der Platte) sind zwei Ziegelwände gebaut. Die Platte ist zerschlagen, aber einzelne Fragmente sind erhalten. Die Inschrift (nach den Abschriften von 1939 und 1949) lautet: *Allhier ruhen die Gebeine des Wey-Hochwohlgebohrnen Herrn, Herrn Balthasar Baron von Campenhausen, Ihro Kayserlichen Mayestat von allen Reussen Hochbestalten General Lieutenants Gouverneuren des Herzogthums Finland, Ritter des St. Alexander Ordens, Erbherrn der Güther Randen, Walgutta u. Neu Tennasilm, Kudum, Orellen u. Lenzenhoff. Er erblickte das Licht dieser Welt in Stockholm den 30. Junii 1689 und entschlaf als armer Sünder auf das Verdienst seines Erlösers zu St. Petersburg den 28 Januari 1758. Sein Leichnam wurde den 15 Jul. ej.a. in der Ropschen Kirche begraben und im Jahr 1769*[34] *unter diesem Stein nieder gesencket. Er ist nun in Frieden. Christe du Lamm Gottes der du trägst die Sünde der Welt erbarme dich unser.*

4. Epitaph der Freifrau Helene Juliane von Campenhausen, geb. von Straelborn (1703–1775), Ehefrau des Generalleutnants Balthasar von Campenhausen. Eine dekorative Einfassung aus hellem Sandstein mit den Wappen derer von Campenhausen und von Straelborn aus demselben Material am oberen Rand. Die Inschrifttafel (Messingblech mit Farbe) ist verschollen, die Inschrift (nach der Abschrift 1939 und dem Foto 1929): *Dem unvergesslichen Andenken Einer treuen Magd Christi der weil: Hochwohlgeb: Frau General-Lieutenantin Freyfrau von Campenhausen geb:. Helena Iul: von Straelborn, geb: zu Reval, d: 28. Jan: 1703, verm: zu Kirrisar d: 5. Aug. 1736, entschlief zu Orellen, d: 21. Jan: 1775. Ward hier neben Ihrem, zur Seite ruhenden Gemahl niedergesenkt d. 16: Febr: ej: a:*

5. Epitaph der Freifrau Sophie von Campenhausen, geb. Woldeck von Arneburg (1744–1791), Ehefrau des Senators Balthasar von Campenhausen. Die dekorative Einfassung aus rötlich braunem Marmor umgab früher die Inschrifttafel aus vergoldetem Messing mit schwarz gemalten, vertieften Buchstaben (erhalten ist ein kleines Bruchstück mit den zwei ersten Worten aus dem Text). Am unteren Teil waren polychrome, vergoldete und versilberte Wappen der Familien von Campenhausen und Woldeck von Arneburg befestigt, davon ist das Wappen von Campenhausen erhaltengeblieben. Inschrift (nach der Abschrift 1939): *Hier schlummert unter den Ihrigen der frohen Auferstehung entgegen die Vice Gouverneurin Freifrau von Campenhausen geb: Sophia Eleonora Woldeck v. Arneburg, in die Welt getreten den 30. Jan./ 10. Febr. 1747*[35] *und zu ihrer Heimat zurück gekehrt den 21. Febr./4. März 1791. Das Andenken der treuesten Gattin, der glücklichsten Mutter, der würdigsten Ihres Geschlechts lebt auf immer.*

6. Gedenktafel für Balthasar Freiherr von Campenhausen (1745–1800), den Besitzer von Orellen. Eine Tafel aus weißem Marmor, umfaßt von profilierter Gipsumrahmung. Inschrift: *ZWISCHEN MUTTER UND GATTIN RUHT HIER EIN TREUER JUNGER SEINES HERRN, UND THÄTIGER BEFÖRDERER DES GUTEN AUF ERDEN; BALTHASAR FREYHERR VON CAMPENHAUSEN; AUF ORELLEN, KUHDUM, LENZENHOF, DUBINSKY; WESSELSHOF, PAULENHOF, AULE, KIKERINA, LASCHKOWITSCH UND RAKULITZ; RUSSISCH KAYSERLICHER GEHEIMER RATH, SENATEUR, MITGLIED DER GESETZ=COMMISSION, EHRENMITGLIED DES TUTEL CONSEILS DES S. PETERSBURGSCHEN ERZIEHUNGSHAUSES, DES S: ANNEN: ORDENS ERSTER UND DES S: WOLODIMIR ORDENS 2TER CLASSE RITTER, GEBOREN ZU ORELLEN DEN 28. JANUAR 1745, ENTSCHLAFEN ZU PEDDAST 12 JULII 1800.*[36]

Der untere Teil besteht aus einer sehr beschädigten Sandsteinplatte mit einer Inschrift aus vier Zeilen, von der nur einige Worte in der unteren Zeile lesbar sind.

7. Die Gedenktafel für Balthasar Freiherr von Campenhausen (1772–1823) ist nicht erhalten. Auf dem oberen Teil einer Platte aus weißem Marmor befand sich das Wappen der Freiherren von Campenhausen und folgender Text: *In der stillen Wohnung des Friedens ruhet hier neben seinen Eltern und Voreltern ein treuer Junge seines Herrn und eifriger Beförderer des Guten auf Erden Freyherr Balthasar von Campenhausen, Russisch-*

Kapličas iekšskats uz ziemeļrietumiem. Foto, 1939. g. Kat. 8. 9.
Innenansicht der Kapelle nach Nordwesten. Foto, 1939. Kat. 8. 9.

Kaiserlicher Geheimer Rath, Senateur; wirklicher Kammerherr, Mitglied des Reichs-Raths und der Minister-Comité, Reichs-Controleur der inneren Angelegenheiten und Ritter der Orden des St. Alexander-Newsky, des St. Annen erster Classe mit Diamanten Insignen, des St. Johannes von Jerusalems. Geboren zu Lenzenhoff den 5. Januar 1772, entschlafen zu St. Petersburg den 11. September 1823.[37]

Auf der Platte unten ist ein Sandsteintäfelchen mit dem Bibeltext erhalten. Vor der Platte war ein Grabmal aus weißem und grauem Marmor, das von der übrigen Kapelle durch ein Gitter aus Gußeisen getrennt war. Das Postament des Denkmals aus grauen Marmorplatten ist vernichtet, jedoch die obere Deckplatte aus massivem grauem Marmor und eine Skulptur aus weißem Marmor – welche die Gestalt einer trauernden Frau darstellt, die sich über die Urne gebeugt hat – sind erhalten. Die in der Nachkriegszeit umgekippte Skulptur wurde 1974 im Sand neben einer Grube gefunden, die die Plünderer ausgegraben hatten, um ins Grabgewölbe einbrechen zu können. Von dem Gitter sind nur kleine Fragmente erhalten.

8. Gedenktafel für Lorenz Johann Freiherr von Campenhausen (1781–1830), den Besitzer des Gutes Treyden. Eine Platte aus weißem Marmor, von profilierter Gipsumrahmung umfaßt; an den Ecken waren Metallrosetten (die einzige erhaltene Rosette ist ausgestellt). Inschrift: *Lorenz Johann Freyherr von Campenhausen, auf Schloss Treyden und Aula, Gross-Herzoglich Mecklenburg-Schwerinscher Kammerherr, geboren zu Orellen den 11. November 1781, in des Herren Freude eingegangen zu Schloss Treyden, den 5. September 1830.*

9. Gedenktafel für Catharina Dorothea Martha Sophia von Campenhausen, Tochter des Vorherigen (1823–1832). Kleines Täfelchen aus weißem Marmor (nicht vorhanden). Inschrift (1939): *Anna Catharina Dorothea Martha Sophia Baronesse von Campenhausen, geboren Dresden den 6./18. März 1823, heimgegangen Schloss Treyden d. 8./20. Mai 1832.*

10. Gedenktafel für Dorothea Helene Elisabeth von Campenhausen (1784–1833), Tochter des Senators Balthasar von Campenhausen. Weißer Marmor (nicht vorhanden), von profilierter Gipsumrahmung umfaßt. Inschrift (1939): *Dorothea Helene Elisabeth Baronesse von Campenhausen, geboren in Arensburg den 14. Januar 1784, heimgegangen in Wenden den 22. Juni 1833.*

11. Gedenktafel für Hermann Johann Freiherr von Campenhausen (1773–1836), den Besitzer von Orellen. Eine Tafel aus weißem Marmor (nicht vorhanden), von profilierter Gipsumrahmung umfaßt. Inschrift (1939): *Hier ruhet zu den Füssen seines Grossvaters Hermann Johann Freiherr von Campenhausen, auf Orellen, Kuhdum, Lenzenhof, Dubinsky, Landrath, Oberkirchenvorsteher, Mitglied des Livländ: Hofgerichts, Präsident der Gesellschaft für Geschichte u: Altertumskunde der Ostseeprovinzen, Direktor der Rigaischen Hilfsbibelgesellschaft desgl: der Roop-Ronneburgschen Hilfsbibelgesellschaft, Herzoglich Sachsen Gothascher Kammerherr u: Ritter des St. Wladimir Ordens IIIer Klasse. Gebohren zu Lenzenhof am 9. May 1773, entschlief zu Orellen am 27. September 1836.*

12. Gedenktafel für Helene Ulrica Sophia Freifrau von Campenhausen, geb. Stael von Holstein (1802–1869),

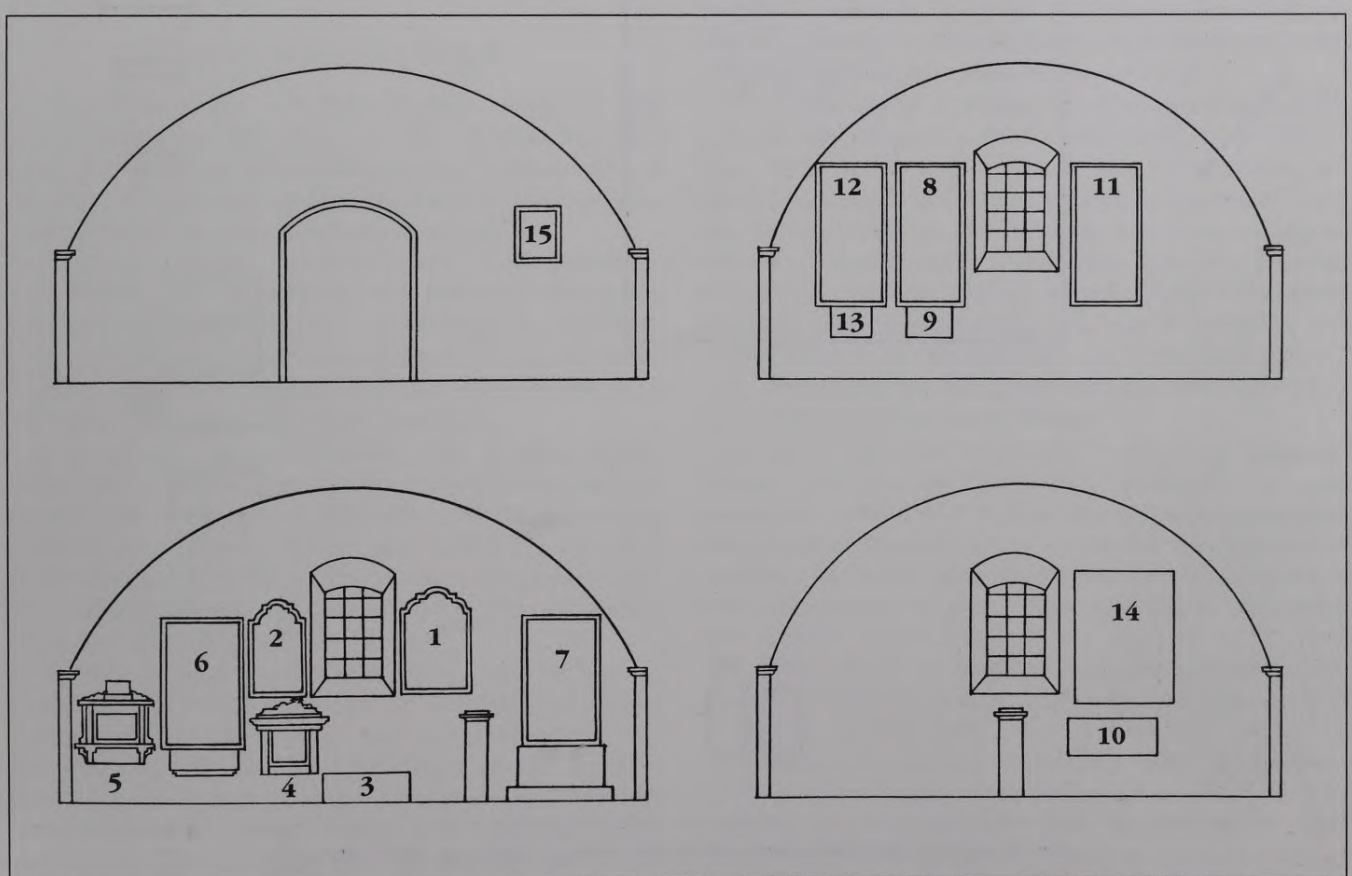

Fon Kampenhauzenu epitāfijas un piemiņas plāksnes, kapličas sienu izkļājumu shēmas. I. Lancmanis, 1974.–1998. g.
Epitaphien und Gedenkplatten in der Kapelle. I. Lancmanis, 1998. Rekonstruktion nach einer Aufmessung von 1974.

Ehefrau von Lorenz Johann von Campenhausen. Eine Tafel aus weißem Marmor, von profilierter Gipsumrahmung umfaßt, an den Ecken seien Metallrosetten gewesen. Inschrift: *Helene Ulrica Sophia Freyfrau von Campenhausen, geb. Stael von Holstein, geboren zu Hannijöggi in Estland, d. 4. August 1802, gestorben zu Schloss Treyden*

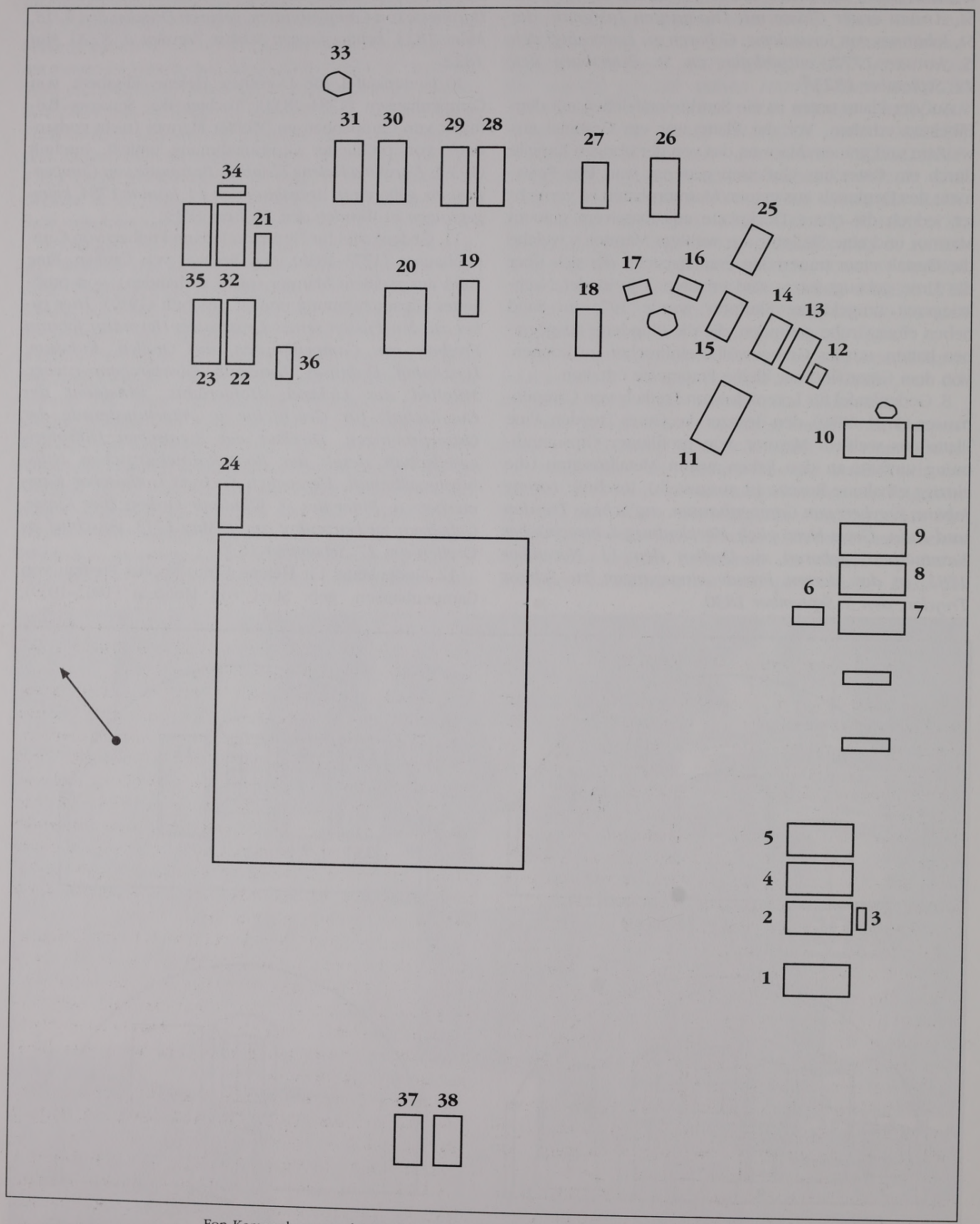

Fon Kampenhauzenu dzimtas kapi, apbedījumu shēma. I. Lancmanis, 1974.–1998. g.

Familiengräber der Familie von Campenhausen – Schema der Gräber. I. Lancmanis, 1998. Rekonstruktion nach einer Skizze des Lageplans von 1939 und einer Bauaufnahme von 1974 (die Gräber hinter der Kapelle, die sich nicht auf die Familie von Campenhausen beziehen, sind hier nicht dargestellt).

d. 18. December 1869. Die irdische Hülle ist links zur Seite ihres Gemahls zur Erde bestattet.

13. Gedenktafel für Dorothea von Campenhausen (1828–1881), Tochter des Lorenz Johann von Campenhausen. Ein Täfelchen aus weißem Marmor unter der Tafel Nr. 8 (nicht vorhanden). Inschrift (1939): *Dorothea Baronesse von Campenhausen, geb. d. 30ten Sept. 1828, gest. d. 4ten Aug. 1881.*

14. Gedenktafel für Balthasar Freiherr von Campenhausen (1829–1907), den Besitzer des Gutes Treyden. Eine Tafel aus weißem Marmor (nicht vorhanden). Inschrift (1939): *In der Kapelle beim Eingang ruht Balthasar Baron Campenhausen, Erbherr auf Schloss Treyden, geb. den 10. November 1829, gest. den 7. April 1907.*

15. Gedenktafel für Balthasar Armin von Campenhausen (1870–1919), den letzten Besitzer von Orellen. Das Aussehen der Tafel ist unbekannt. Inschrift (1939): *Dem Gedächtnis von Balthasar Armin Freiherr von Campenhausen, Erbherrn auf Orellen, geb. 30. VII. 1870 in Orellen, erschossen 26. V. 1919 im Gefängnis zu Wenden, ruht auf dem deutschen Friedhof in Wenden.*

In der Kapelle befand sich auch eine zur Zeit im Familienarchiv von Campenhausens aufbewahrte Gedenktafel aus Messing zum Andenken an Ernst Ludwig (1770–1771) und Juliane Charlotte Eleonore (1774–1775), die beiden früh gestorbenen Kinder des Senators Balthasar von Campenhausen. Ihr ursprünglicher Standort ist unbekannt.

Im Verzeichnis von 1939 wurde in der Kapelle unter Nummer 15 ein Sandsteinkreuz "mit Metall" angeführt, von dessen Inschrift nur ein Teil erhalten ist: *"Landrath Hermann Baron von Campenhausen geb. 1863 ..."*

Gräber neben der Kapelle

(Die Reihenfolge der Numerierung entstammt der Beschreibung und dem Plan von 1923, der Plan fixiert die Lage von 1974 mit Präzisierungen und Ergänzungen im Vergleich zu der Vorkriegslage. Es wurden nur diejenigen Gräber numeriert, die Grabsteine besaßen).

1. Ernst Arnold Freiherr von Campenhausen (1873–1894), der dritte Sohn von Balthasar Maximilian Conrad von Campenhausen. Sandsteinplatte. Inschrift: *Hier ruht in Gott Ernst Arnold Freiherr von Campenhausen, geboren in Kaugershof den 14ten April 1873, gestorben in Stetten den 13ten Juni 1894.*

2. Balthasar Conrad Freiherr von Campenhausen (1843–1905), Besitzer von Orellen. Graue Granitplatte. Inschrift: *Hier ruht in Gott Balthasar Conrad Maximilian Freiherr von Campenhausen, dim. Landrath und Oberkirchenvorsteher, Erbherr auf Orellen, Lenzenhof, Kuhdum und Rosenbeck, geb. den 26ten Juli 1843 in Orellen. Gest. den 8ten Oktober 1905 in Riga.*

3. Emmy Freifrau von Campenhausen, geb. von Samson-Himmelstjerna (1841–1925), Ehefrau von Balthasar Conrad Freiherr von Campenhausen. Nach der Beschreibung der 30er Jahre war dies ein kleines Täfelchen, an die Tafel Nr. 2 angelehnt. Erhalten sind einige Fragmente. Inschrift: *Hier ruht in Gott bei ihrem Gatten Emmy Baronin Campenhausen, geb. von Samson-Himmelstjerna, geb. 11. 2. 1841 in Sepkull, gest. 18. 12. 1925 in Heidelberg.*

4. Marie Louise Freifrau von Campenhausen, geb. von Smitten (1823–1886), Ehefrau von Ernst Oswald Freiherr von Campenhausen. Sandsteinplatte (entzwei gebrochen). Inschrift: *Hier ruht in Gott Marie Louise Freifrau von Campenhausen, geborene von Smitten, geboren in Soor den 31ten Mai 1823, gestorben in Orellen den 18ten Februar 1886.*

5. Ernst Oswald Freiherr von Campenhausen (1813–1877), Besitzer von Orellen. Sandsteinplatte (in drei Teile gebrochen). Inschrift: *Hier ruht in Gott Ernst Oswald Freiherr von Campenhausen, Erbherr auf Orellen, Kuhdum, Lenzenhof und Kurtenhof, geboren in Wesselshof den 14ten Maerz 1813, gestorben in Bordeaux den 8ten Februar 1877.* Hinter dieser Platte befanden sich zwei kleine Gräber, wo der totgeborene Sohn des Ernst Oswald von Campenhausen und der 1928 totgeborene Sohn von Balthasar und Brigitte von Campenhausen bestattet sind.

6. Clementine Theophile Constantia von Campenhausen (1858–1859), Tochter des Theophil Aurel von Campenhausen. Eine kleine Sandsteinplatte vor der Tafel Nr. 5 (erhalten ist ein Fragment). Inschrift: *Clementine Theophile Constantia Campenhausen, geb. 9. April 1858, gestorben 10. Januar 1859.*

7. Esther Charlotte Henriette Freifrau von Campenhausen, geb. von Kahlen (1815–1901), zweite Ehefrau von Theophil Aurel Freiherr von Campenhausen. Sandsteinplatte, an den Ecken dekorative Palmetten. Inschrift: *Esther Charlotte Henriette Baronin von Campenhausen, geborene von Kahlen, geboren in Rujen Grosshof den 21ten September 1815, gestorben in Riga den 28ten Januar 1901.*

8. Theophil Aurel Freiherr von Campenhausen (1808–1863). Sandsteinplatte, an den Ecken dekorative Palmetten. Inschrift: *Theophil Aurel Baron von Campenhausen, geboren in Wesselshof am 22ten November 1808, selig gestorben in Berlin am 16ten Juli 1863.*

9. Isabelle Louise Friederike Freifrau von Campenhausen, geb. Baronesse von Wolff (1820–1849), erste Ehefrau von Theophil Aurel Freiherr von Campenhausen. Sandsteinplatte, an den Ecken dekorative Voluten in Form von Akanthusblättern. Die Platte, die sich 1974 in mehrere Schichten zerteilt hat, ist nicht mehr auf dem Friedhof vorhanden. Inschrift (1974): *Isabelle Louise Friederike Baronin von Campenhausen, geborene Freifräulein von Wolff, geboren in Wrangelshof am 25ten August 1820, selig entschlafen in Wesselshof am 24. November 1849 ihres Alters 29 Jahre und 3 Monate.*

10. Marie Catherine Friederike Freifrau von Campenhausen, geb. von Klot (1843–1902); Balthasar von Campenhausen (1840–1909) Besitzer des Gutes Neuermühlen. Dunkelgraues Granitkreuz (es ist nur das Fundament vorhanden). Inschrift: *Marie Catherine Friederike Baronin von Campenhausen, geb. v. Klot, geb. den 6. Mai 1843, gest. den 17. August 1902.*

Auf dem Kreuz sei folgende Aufschrift gewesen: *Dim. Landrath Balthasar Baron Campenhausen, geb. 2. April 1840, gest. 23. Mai 1909.*

11. Rembert Freiherr Schoultz von Ascheraden (1797–1850), Besitzer von Eckhof; Ernestine Freifrau Schoultz von Ascheraden, geb. von Campenhausen (1810–1902). Sandsteinplatte. Inschrift: *Rembert August Baron Schoultz Ascheraden, Erbherr auf Eckhof, geboren in Loeser den 1ten März 1797, heimgegangen in Eckhof den 10ten Mai 1850.*

Ernestine Baronin Schoultz Ascheraden, geboren Baronesse Campenhausen, geboren in Wesselshof den 26ten July 1810, heimgegangen in Loddiger den 2ten July 1902.

12. Heinrich Balduin von Campenhausen (1822), Sohn von Johann Christoph Freiherr von Campenhausen. Eine kleine Sandsteinplatte. Inschrift: *Heinrich Balduin v. Campenhausen, geboren in Wesselshof den 29ten Juni 1822 entschlief nach 30 Stunden.*

13. Johann Christoph Freiherr von Campenhausen (1780–1841), Besitzer von Orellen. Sandsteinplatte, die Inschrift ist durch die Verschichtung des oberen Teils der Tafel teilweise verlorengegangen. Inschrift (1974): *Johann Christoph Freiherr von Campenhausen, General Consistorial Assessor und Ritter, Erbherr auf Wesselshof, Orellen, Lenzenhof, Dubinsky. Geb. zu Orellen den 13. Juni 1780, entschlafen in Leipzig den 1. Nov. 1841. Allhier versenkt den 4. August 1861.*

14. Clementine Marie Freifrau von Campenhausen, geb. Baronesse von Wolff (1784–1828), Ehefrau von Johann Christoph Freiherr von Campenhausen. Sandsteinplatte, an den Ecken sind Rosetten in Form von Akanthusblätter. Inschrift: *Clementine Marie Bar: Campenhausen geborne Bar: Wolff, geboren zu Neu-Laitzen den 10ten Aug. 1784, heimgegangen zu Wesselshof den 27ten Maerz 1828.*

15. Roderich Sigismund Ottokar von Campenhausen (1816–1829), Sohn von Johann Christoph von Campenhausen. Kalksteinplatte, an den Ecken sind Rosetten (es fehlt die Ecke oben rechts). Inschrift: *Roderich Baron Campenhausen, geb. zu Neu-Laitzen d. 9. Juny 1816, entschlafen zu Wesselshof d. 21. May 1829.*

16. Gedenktafel (nicht vorhanden) für die Fürstin Leocadie Barclay de Tolly, geb. Baronesse von Campenhausen (1807–1852), Tochter von Johann Christoph von Campenhausen. Inschrift: *Zum Andenken unserer in Bachhof beerdigten geliebten Schwester der Fürstin Leocadie Barclay de Tolly geborene Baronesse Campenhausen geborne in Neu-Laitzen den 10. April 1807, entschlafen in Achern den 7. September 1852.*

17. Gedenktafel (nicht vorhanden) für Melanie von Barsewisch, geb. Baronesse von Campenhausen (1815–1901), Tochter von Johann Christoph von Campenhausen. Inschrift: *Zum Andenken an Melanie von Barsewisch geb. Freiin von Campenhausen. Neu-Laitzen 23. 5. 1815. Fürstenwalde 6. 3. 1901.*

18. Maximilian Otto Thiodulph von Campenhausen (1825–1847), Sohn von Johann Christoph von Campenhausen. Sandsteinplatte. Inschrift: *Maximilian Baron von Campenhausen Russ: Kaiser: Ingenieur Fähnrich, geb. in Wesselshof den 5ten November 1825, heimgegangen in St. Petersburg den 14. Januar 1847.*

19. Maximilian von Campenhausen (1844–1845) und Constanze von Campenhausen (1846–1849), Kinder von Leonhard von Campenhausen. Sandsteinplatte. Inschrift: *Hier ruhen die Kinder des Freiherrn Leonhard von Campenhausen Maximilian, geb. in Riga d. 17. Juni 1844, gest. daselbst d. 22. Juli 1845 und Constance, geb. in Loddiger d. 26. Nov. 1846, gest. daselbst d. 9. Nov. 1849.*

20. Leonhard Freiherr von Campenhausen (1814–1851) und seine Ehefrau Elisabeth, geb. Baronesse von Düsterloh (1814–1848). Kalksteinplatte. Inschrift: *Hier ruhen der Kreisrichter Leonhard Freiherr von Campenhausen, geboren den 23sten April 1814 in Wesselshof, gestorben in Loddiger den 12. Septbr. 1851, und seine Gattin Elisabeth geb. Baronesse Düsterloh, geboren in Grusien den 9ten April 1817, in Loddiger d. 4. Juli entschlafen an einem Tage mit ihrem Sohne Rembert, geboren den 18ten Januar 1848.*

21. Arthur Rembert von Campenhausen (1848–1851), Sohn von Leonhard Freiherr von Campenhausen. Die Tafel ist nicht vorhanden. Inschrift (1923): *Rembert Campenhausen, geb. d. 18. Jan. 1848, gest. d. 4. Juli 1851.*

22. Julie Alexandra Freifrau von Campenhausen, geb. Baronesse von Klot (1846–1904), Ehefrau von Gaston Heinrich Constantin Freiherr von Campenhausen. Sandsteinplatte. Inschrift: *Hier ruhet in Gott die Freifrau Julie Alexandra von Campenhausen, geborene Freiin von Klot aus dem Hause Odsen. Geboren zu Schloss Nitau am 6. Februar 1846, sanft entschlafen zu Reval am 3. Maerz 1904.*

23. Gaston Heinrich Constantin Freiherr von Campenhausen (1847–1906), Sohn von Theophil Aurel von Campenhausen. Sandsteinplatte. Inschrift: *Gaston Heinrich Constantin Baron Campenhausen a. d. H. Wesselshof, geb. zu Catharinenberg am 23t Mai 1847, gest. zu Riga am 22t August 1906.*

24. Isabelle Leocadie von Campenhausen (1870), Tochter von Heinrich Eduard Paul von Campenhausen. Sandsteinplatte. Inschrift: *Isabelle Leocadie Baronesse Campenhausen, geb. in Schloss Trikaten am 7. Februar 1870, gest. am 9. Juli d. J.*

25. Caroline Nollen (1791–1873), Erzieherin der Kinder von Campenhausens auf den Gütern Wesselshof und Orellen. Sandsteinplatte. Inschrift: *Hier ruhet Caroline Nollen, geb. d. 5. Okt. 1791, heimgegangen in Orellen 27. Jan. 1873, die 60 Jahre lang der Familie Campenhausen in hingebender Liebe verbunden war.*

26. Heinrich Max Gottlieb Freiherr von Campenhausen (1841–1906), Besitzer von Dubinsky und Tegasch. Sandsteinplatte. Inschrift: *Hier ruht in Gott Heinrich Max Gottlieb Freiherr von Campenhausen aus dem Hause Wesselshof, Erbherr auf Dubinsky und Tegasch, geb. am 3. März 1841 in Katharinenberg, heimgegangen am 6. Juli 1906 in Tegasch.*

27. Arthur Freiherr von Campenhausen (1818–1846), Sohn von Johann Christoph von Campenhausen. Sandsteinplatte mit Rosetten an den Ecken. Inschrift: *Arthur Baron v. Campenhausen, verabschiedeter Russ: Kais: Ingenieur Lieutenant, geb. in Semershof d. 10ten April 1818, entschlafen in Orellen am 4ten Octobr. 1846.*

28. Leopold Clemens von Campenhausen (1828–1895), Sohn von Johann Christoph von Campenhausen. Graue Granitplatte. Inschrift: *Hier ruhet in Gott Baron Leopold Clemens Campenhausen, Praesident des Cameralhofes von Livland, geboren zu Wesselshof am 21sten März 1828, entschlafen in Riga den 4ten Januar 1895.*

29. Jenny Freifrau von Campenhausen, geb. von Reutern (1831–1905), Ehefrau von Leopold Clemens von Campenhausen. Graue Granitplatte. Inschrift: *Hier ruhet in Gott Baronin Jenny Campenhausen, geb. von Reutern, geb. in Berditschew am 29. Aug. 1831, entschlafen in Rawlitz am 20. Jan. 1905.*

30. Oscar Freiherr von Campenhausen (1851–1900), Sohn von Leopold Clemens von Campenhausen. Graue Granitplatte. Inschrift: *Hier ruht in Gott Oscar Baron*

Campenhausen, geboren in Danzig am 4ten October 1851, entschlafen in Rawlitz am 31ten Juli 1900.

31. Rembert Woldemar Freiherr von Campenhausen (1860–1913), Besitzer von Ilsen. Sandsteinplatte. Inschrift: *Hier ruhet in Gott Baron Rembert Woldemar Campenhausen, geboren in Copenhagen am 3./15. Febr. 1860, gestorben in Ilsen 19. October /1. November 1913.*

32. Eduard Paul Heinrich Freiherr von Campenhausen (1845–1906), Besitzer von Stolben. Sandsteinplatte. Inschrift: *Eduard Paul Heinrich Freiherr von Campenhausen aus dem Hause Wesselshof, Landrath, Herr auf Stolben, geb. den 24. April 1845 in Catharinenberg, heimgegangen den 30. Mai 1906 in Stolben.*

33. Leopold Freiherr von Campenhausen (1895–1919), Sohn von Rembert Woldemar von Campenhausen. Feldstein – Text auf geschliffenem vorderen Teil. Inschrift: *Leopold Baron Campenhausen – Ilsen, geb. 16. October 1895, gefallen 18. Februar 1919.*

34. Marie Johanna Emilie Freifrau von Campenhausen, geb. von Wulff (1854–1935), Ehefrau von Eduard Paul Heinrich Freiherr von Campenhausen. Graue Granitstele mit abgerundetem oberen Teil. inschrift: *Marie Johanna Emilie Freifrau von Campenhausen, geb. von Wulff, geb. 8./20. VIII 1854 in Menzen, heimgegangen 6. XI. 1935 in Berlin.*

35. Paul Eduard Heinrich Freiherr von Campenhausen (1881–1915). Sandsteinplatte. Inschrift: *Paul Eduard Heinrich Baron Campenhausen, geb. 18. Oct. 1881 in Schloss Sesswegen, gefallen den 19. July 1915 in der Schlacht bei Cholm.*

36. Benedicte von Campenhausen (1874–1875), Tochter von Heinrich Constantin Gaston von Campenhausen. Sandsteinplatte. Inschrift: *Benedicte Campenhausen, geb. d. 24. Mai 1874, gest. d. 25. Mai 1875.*

37. Brigitte (Gita) Freifrau von Campenhausen, geb. Baronesse von Stackelberg (1893–1933), erste Ehefrau von Balthasar Ernst von Campenhausen. Granitplatte. Inschrift: *Hier ruht in Gott Freifrau Brigitte von Campenhausen, geb. Freiin von Stackelberg, *20. IV./2. V. 1898 in † 10. II. 1933 in Cassel.*

38. Axel Eduard Freiherr von Campenhausen (1905–1933), Sohn von Balthasar Armin von Campenhausen. Granitplatte. Inschrift: *Hier ruhet in Gott Freiherr Axel Eduard von Campenhausen, *2./15. VIII. 1905 in Rosenbeck, † 19. X. 1933 in Riga.*

Später wurde in das Bestattungsverzeichnis von 1939 der Gedenkstein für Hermann Johann von Campenhausen (1871–1919), den Bruder des letzten Besitzers von Orellen B. A. von Campenhausen, eingetragen, der mehrere genealogische Werke über die Familie herausgegeben hat. Der Stein ist nicht vorhanden, er befand sich neben dem Grab Nr. 1. Inschrift (1939): *Dem Gedächtnis des Freiherrn Hermann von Campenhausen, geb. 12./24. 12. 1871 in Kaugershof, gest. 8. 5. 1919 in Riga.*

Die übrigen Gräber auf dem Kapellenberg gehören weder den Familienmitgliedern von Campenhausen noch ihren Nächsten. Hinter der Kapelle befinden sich hauptsächlich die Gräber der Bediensteten und der Herrnhuter.

---

[1] AFCO, 91 F.

[2] AFCO, 34 F, Nr.1.

[3] LVVA, Bestand 235, Register 5, Akte 15, Bl. 159, 160: Das Verstorbenen–Verzeichnis im Kirchenbuch der Roopschen Gemeinde (Sammelband von Auszügen) *".. auf dem Autzemschen Kirchhof am 6. I begraben worden."* Daneben hat man vermerkt, daß auf der Seite 181 als Beerdigungsdatum der 7. Januar genannt wird. Dieses zweite Datum ist sicher das richtige, weil kaum anzunehmen ist, daß Jakob Benjamin, der am 5. Januar gestorben ist, bereits am nächsten Tag beerdigt wurde.

[4] AFCO, 175 K.

[5] AFCO, 34 F, Nr. 2.

[6] AFCO, 134 K.

[7] AFCO, 121 F.

[8] AFCO, 134 K.

[9] Ebenda.

[10] AFCO, 86 F, Nr. 15.

[11] LVVA, Best. 235, Reg. 5, Akte 15, Bl. 163: "[1758] 15. VII. war die Beerdigung des Hn Gener. Lieut: Baron u. Ritter des St. Alexander Ordens Balthasar v. Campenhausen vormaligen Gouverneur von Finnland, welches d. 28. I in St. Petersburg verstarb im 68. J. seines Alters. Die Leiche wurde erst beygesetzt in dem Gr. Ropschen Erbbegräbniß, hernach ordentl. begr. u. sodann in das zu Orellen gemauerte Begräbniß versenckt."

[12] AFCO, B, 92 F.

[13] AFCO, B, 91 a K.

[14] Ebenda; LVVA, Best. 4060, Reg. 1, Akte 992, Bl. 64, 66.

[15] AFCO, B, 91 a K; Helene Juliane von Straelborn schreibt den Namen des Maurermeisters "Kalo". Vermutlich ist er mit dem Rigaer Maurermeister Karl Siegmund Kahlo identisch. Siehe: Campe. Lexikon, I, S. 298–299.

[16] AFCO, B, 91 a K; LVVA, Best. 4060, Reg. 1, Akte 1000, Bl. 105.

[17] AFCO, B, 91 a K. Die Eintragung von Helene Juliane von Straelborn: "Johann Burghart Törpeck der Giortler".

[18] Gewöhnlich läßt man die Mauer des Gebäudes vor dem Anstrich eine Zeitlang trocknen. Möglicherweise war die Verzögerung der Bemalung des schon 1760 fertiggestellten Wappens durch den gleichzeitig durchgeführten Fassadenanstrich von Hinsch 1762 zu erklären. Obwohl Helene Juliane von Straelborn zu den 1760 ausgeführten Arbeiten geschrieben hat: *"Ein steinernes Begräbnis aufgebaut, mit eysernen Platten bedeckt und angestrichen"*, ist jedoch anzunehmen, daß diese Eintragung nicht die Arbeiten eines Jahres, sondern den Abschluß des Kapellenbaus betrifft.

[19] AFCO, 266 F.

[20] Ebenda.

[21] Ebenda. Es könnte sein, daß der von Ludwig August Mellin erwähnte Peter Dill ein Sohn des Steinmetzes und Bildhauers Johann Peter Dill ist. Der Letztere war für Rigaer Verhältmisse ein Meister von sehr hohem Niveau. Er hat im Schloß Bruchsal am Ausbau der Nebentreppe, die sich an das berühmte von J. B. Neumann entworfene Treppenhaus anschließt, mitgewirkt und wurde seinerzeit dem Markgraf von Baden-Durlach als ein "außerordentlich geschickter junger Künstler" empfohlen. Seine Tätigkeit in Riga kann man seit 1763 belegen, er war Rigaer Bürger seit 1786. Gestorben ist er in Riga 1804. Man kann ihn nicht mit Peter Dill, dem Meister des Epitaphs von Orellen identifizieren, den Mellin als einen jungen Bildhauer beschreibt, der erst zwei Jahre lang in Riga tätig ist. Siehe: Campe. Lexikon I, S. 302.

[22] AFCO, 266 F.

[23] Ebenda.

[24] Ebenda.

[25] Es ist schwer, die Kosten für die Anfertigung der Metallteile und für die Vergoldung festzustellen. Obwohl Ch. Braunschweig im Vertrag vom 26. Oktober 1792 für zwei Wappen 40 Reichstaler verlangte, setzte er dann am 11. Februar 1793 eine Summe von 280 Reichtalern für die Anfertigung des mittleren Teils der Platte, des Ordens und anderer Metallteile fest. Am 15. Februar 1794 stellte Ch. Braunschweig eine Rechnung auf, laut der er nur 7 Reichstaler bekommen hatte. Das ist zweifellos der letzte Teil der Zahlung; deshalb ist es nicht möglich, die Pauschalkosten zu dem Epitaph zu berechnen. Es ist zu bemerken, daß in dem Kostenvoranschlag des Malermeisters Gustav Gerhard Kieseritzky fur die gesamte Anfertigung des Epitaphs, die Stein- und Metalldetails sowie ihre Farbfassung und ihre Vergoldung miteingerechnet, 380 Reichstaler veranschlagt sind.

[26] *Memoiren der Baronin Ernestine Schoultz-Ascheraden geb. Baronesse Campenhausen*. Riga 1908, S.56, 57.

[27] Campenhausen, Erinnerungen. S. 67.

[28] AFCO, 838. Die Gedenktafeln an B. A. von Campenhausen und L. von Campenhausen fertigte A. Sprogis in Wenden. Aber die Firma August Volz hat in Riga auf Bestellung von Lilli von Campenhausen zwei andere Grabsteine gemacht, darüber wurde eine Rechnung am 18. Dezember 1925 ausgestellt.

[29] AFCO, 505 K. Die Bestattungen um die Kapelle sind in zwei Verzeichnissen dokumentiert: in der Handschrift von 1923 und in der Maschinenschrift von 1939; der ersten ist ein Plan beigefügt. Die Numerierung der beiden Verzeichnisse stimmt nicht überein. Dem Verzeichnis von 1923 sind einige Ergänzungen von dem des Jahres 1939 hinzugefügt. 1939 ist ein Verzeichnis von Gräbern und Gedenktafeln in der Kapelle aufgestellt worden, es hat einen skizzenartigen Plan als Anlage. In dem im Katalog veröffentlichten Plan ist die Reihenfolge der Numerierung von 1923 beibehalten, die Gedenktafeln in der Kapelle dagegen sind in chronologischer Reihenfolge aufgeführt.

[30] Das Wappen ist 1998 von dem Restaurator Gunārs Grīnfelds – aus synthetischem Material nach alten Fotos wiederhergestellt worden.

[31] "Äldre jämsplatsarbeten – Riksantikvarieämbetet och Tatens Historiska museer Rapport". – Stockholm 1979. Nr. 5.

[32] Die Analysen von dem Anstrich der Kapellenfenster und des Dachblechs führte die Chemikerin Z. Kreicuma aus dem Labor des Restaurierungszentrums vom Historischem Museum Lettlands durch. In der unteren Anstrichsschicht des Dachblechs ist das Bleiweiß in Öl, das mit grünem Kupferpigment gerührt war, festgestellt. Im allgemeinen sind sechs Anstrichschichten des Blechs entdeckt worden.

[33] In der Beschreibung von 1939 ist vermerkt *"Messing fehlt"*. So konkret konnte man auf das Material des verschollenen Details nur in dem Fall hinweisen, wenn die Tafel erst vor kurzer Zeit verlorengegangen wäre (1917) und ihr Aussehen noch in Erinnerung haftete.

[34] Sowohl die Beschreibung aus dem Jahre 1939 als auch diejenige aus dem Jahre 1949 bezeugen, daß auf der Tafel ein fehlerhaftes Bestattungsjahr eingemeißelt worden war, d.h. 1769.

[35] Die Beschreibung aus dem Jarh 1939 bezeugt, daß auf der Tafel ein fehlerhaftes Geburtsjahr eingemeißelt worden war – 1747.

[36] Der Senator B. von Campenhausen wurde erst am 31. Mai 1801 in der Kapelle beigesetzt. LVVA, Best. 235, Reg. 5, Akte 15, Bl. 169.

[37] Der Reichskontrolleur B. von Campenhausen wurde am 3. Oktober 1823 in der Kapelle bestattet. LVVA, Best. 235, Reg. 5, Akte 15, Bl.. 174.

Ūdenssaimniecības būves fon Kampenhauzenu dzimtas īpašumos Raiskuma pagastā

Andris Eglītis

Ungurmuižas un tai piederošās Kūduma muižas centru vietas izvēli neapšaubāmi ietekmējuši labvēlīgie apstākļi ūdensteces izmantošanai. Sākums šai ūdenstecei ir Rustēga (*Orellen* jeb Unguru) ezers — ap 380 ha liela ūdenskrātuve. Tai pieguļošais sūneklis uzkrāj ievērojamu ūdens daudzumu, kurš garantē noteci arī gada sausākajos periodos.

Rustēga ezera ūdeņus kā pirmās saņēma Ungurmuižas dzirnavas, kuras atradās uz ezera vienīgās iztekas Dzirnupītes pusotra kilometra attālumā no ezera. Padarījusi darbu Ungurmuižas dzirnavās, Dzirnupīte uzpildīja Kūduma muižas dzirnavu dīķī un tālāk, plūstot caur Kūduma (Kūdēna) ezeru un uzņemot Driškina un Mellezera sūnekļu ūdens krājumus, pievienojās Lenčupes straumei. Arī Lenčupe strādāja fon Kampenhauzenu labā, griežot dzirnakmeņus Lenču muižai piederošajās Kalna dzirnavās un darbinot Lenču muižas gaterzāģi Sila dzirnavās, lai tad cauri muižas siliem ieplūstu Gaujā.

Rustēga ezers ar Dzirnupīti un divām dzirnavām Ungurmuižas īpašnieka rokās nonāca jau 1728. gadā. 1745. gadā, kad, pateicoties ķeizarienes Elizabetes labvēlībai, Baltazars fon Kampenhauzens ieguva arī Lenču muižu, Kampenhauzenu dzimtai bija iespēja netraucēti saimniekot visā ūdens tecē no Rustēga ezera līdz Gaujai. Mainoties muižas saimniekošanas apstākļiem un attīstoties ūdensspēka izmantošanas ierīcēm, šī dzimta arī turpmākajos gadsimtos izmantoja minētās ūdensteces enerģiju savu saimniecisko jautājumu risināšanā.

20. gadsimta sākumā Ungurmuižas un Lenču muižas Kalna dzirnavās ūdensratus nomainīja turbīnas. Tās palielināja dzirnavu jaudu vairāku iekārtu vienlaicīgai darbināšanai, bet arī patērēja vairāk ūdens. Lai no Rustēga ezera paņemtu vairāk ūdeni, padziļināja Dzirnupītes izteku. Padziļināts tika arī iztekas turpinājums, bet, lai sasniegtu ezerdobes dziļākos ūdeņus, iepretī iztekai tāda paša dziļuma kanālu izraka ezera piekrastes sēklī.

Pagaidām nav noskaidrots, kad Dzirnupītes gultnē pie Rustēga ezera iebūvēja slūžas ūdens papildu krājumu radīšanai. Ūdeni uzkrāja pavasara palos, tā paildzinot dabisko ūdens atplūdi. Tomēr ūdens uzkrājumi bija savlaicīgi jānovada, lai nenoslīktu ezera piekrastes meži un nesaasinātos kaimiņu attiecības, jo Rustēga dienvidaustrumu daļa ar pieguļošo sūnekli un mežu piederēja citu muižu īpašniekiem.

Nozīmīgākās hidrotehniskās būves fon Kampenhauzenu īpašumos, bez šaubām, bija ūdensdzirnavas, no kurām svarīgākās atradās pašā Ungurmuižas centrā.

Ungurmuižas karte. 1684. g. K. Harstēna 1683. gada kartes kopija.

Karte des Gutes Orellen. 1684. Kopie einer Karte nach der Karte von Ch. Harsteen 1683.

Pateicoties ūdeņiem bagātajam Rustēga ezeram, pie šīm dzirnavām nevajadzēja veidot lielu ūdenskrātuvi.

Ungurmuižas ūdensdzirnavu sākotne vēl prasa papildu pētījumus. Senākā šobrīd zināmā liecība par dzirnavu pastāvēšanu ir 1638. gada zviedru revīzijas dokumenti, kuros minēts, ka fon Ungernam piederošās Unguru muižas dzirnavas ir izpostītas.

Pirmo priekšstatu par dzirnavu novietojumu sniedz zīmējums, kas radies ap 1728. gadu, kad muiža vēl nebija fon Kampenhauzenu dzimtas īpašumā. Uz austrumiem no muižas centra apbūves attēlā redzams dzirnezers ar uzbērtu dambi, kas ir saglabājies vēl līdz mūsu dienām. Dzirnavu dambja austrumu galā iezīmēta pati dzirnavu ēka — taisnstūrveida būve ar četrslīpju lubu jumtu. Pie ēkas krei-

Saimniecības ēkas dzirnavu dīķa ziemeļu galā. Foto, ap 1910. g. Kat. 7. 47.

Wirtschaftsgebäude an der Nordseite des Mühlenteichs.
Foto, um 1910. Kat. 7. 47.

sās sānu fasādes attēlots koka ūdensrats. Attēlā redzamais dambis ļauj spriest, ka dzirnavas darbinātas ar tolaik moderno augšteces ūdensratu, kura lietderības koeficients sasniedza 75 procentus. Apakšteces ūdensratam, kurš neprasīja ūdens uzstādījumu un bija piemērots maza ūdens krituma apstākļos, lietderības koeficients bija tikai 30–35 procenti. Augšteces ūdensrata trūkums bija tā atrašanās ārpus dzirnavu ēkas — Vidzemes bargajos ziemas apstākļos tas neglābjami iesala ledū.

Šis varēja būt viens no iemesliem, kāpēc ģenerālleitnants Baltazars fon Kampenhauzens, 1732. gadā pabeidzis kungu mājas būvi un parka ierīkošanu, ķērās pie dzirnavu dambja pārbūves, dzirnavu ēku paplašināšanas un modernizēšanas, ceļot jaunu mūra ēku.

Baltazara fon Kampenhauzena kalendārā ierakstīts, ka "1734. gada 17. aprīlī pieņemts darbā dzirnavnieks Johans Gross, lai Ungurmuižā būvētu aizsprostu un dzirnavas, un viņam iemaksāta rokasnauda — 12 Alberta valstsdālderi". Par Johana Grosa sekmīgu darbu liecina ieraksts Ungurmuižas 1759. gada revīzijas aktā, kur minētas "jaunas no akmens būvētas dzirnavas". Nav zināms, vai vecā dzirnavu ēka tika nojaukta vai arī notika daļēja vecās būves iekļaušana jaunceltnē. Visdrīzāk, ka jaunajās dzirnavās bija iebūvēts segts ūdensrats ar augšējo ūdens pieplūdi un caurtece virzīta jaunā gultnē. Johana Grosa vadībā vecā dambja vietā izbūvēja arī jaunu dzirnavu dambi.

Tā kā muižas saimnieciskās prasības pēc dzirnavu produkcijas (milti, putraimi, lopbarība u.c.) ar gadiem pieauga, ir pamats domāt, ka Ungurmuižas dzirnavās varēja darboties vismaz divi augšteces ūdensrati.

20. gadsimta sākumā visās Baltijas guberņās notika dzirnavu pārbūves, koka ūdensratus nomainot pret krietni ražīgākām ūdens turbīnām. Pēdējo jauda tajos pašos apstākļos dažkārt bija pat desmitkārt lielāka. Arī Ungurmuižas dzirnavās muižas pēdējās īpašnieces Lilijas fon Kampenhauzenas laikā pirms Pirmā pasaules kara tika iebūvēta turbīna. Pieaugošais ūdens patēriņš lika turēt kārtībā Dzirnupītes gultni un īpaši tās izteku no Rustēga ezera. Šķiet, tieši šī iemesla dēļ zemes reformas laikā 20. gados muižas nedalāmajās zemes platībās tika iekļauta arī teritorija ap Dzirnupītes izteku. Savukārt Mazā kroga īpašniekam bija uzlikts apgrūtinājums — nodrošināt pieeju (pievedceļu) Dzirnupītes iztekai.

Saglabājusi savu priekšteču iemantoto varu pār Rustēga ūdeņiem, Lilija fon Kampenhauzena labprātīgi dalījās to izmantošanā ar Lenčupes dzirnavniekiem. Par melderi viņas dzirnavās strādāja Kalna dzirnavu īpašnieks Fricis Bitmets. Viņa dēls Romāns Bitmets slūžas uz Dzirnupītes pie Rustēga lietojis vēl pēc Otrā pasaules kara.

1926. gada Valmieras apriņķa Unguru muižas neatsavināmās daļas ēku aprakstā Nr. 36, kur minētas ūdensdzirnavas ar dzīvokli, tās ierakstītas kā 21,2 x 11,5 x 3,0 m liela ēka, celta no laukakmens, ar dakstiņu jumtu. Ēka raksturota kā veca, ar "beigtu" jumtu un griestiem. Acīmredzot, nespēdams dzirnavas atjaunot, melderis Fricis Bitmets 1935. gadā dzirnavu darbību pārtrauca un nolaida turbīnu līdz kameras grīdai, lai tā labāk saglabātos turpmākajiem laikiem. 70. gados dzirnavu ēku uzspridzināja Rīgas kinostudija.

Sena vēsture ir arī Kūduma muižas dzirnavām, kuras atrodamas L. A. Mellīna 1791.–1793. g. sastādītajā kartē. Šīs dzirnavas gan beigušas darboties jau pagājušajā gadsimtā. Kūduma dzirnavas bija ierīkotas plašas, lēzenas ezerdobes galā, vietā, kur tā noslēdzas ar šauru "sedlu" vietu. Te vajadzīgo uzdambējumu varēja panākt ar nelieliem zemes darbiem. Dzirnavu ēka atradās tiešā kungu mājas tuvumā. No kungu mājas varēja redzēt gan pašas dzirnavas ar dzirnezeru, gan arī lejāk purva malā atrodošos Kūduma ezeru. Jau pagājušā gadsimtā plašās ezerdobes vietā tika iekārtotas auglīgas pļavas, bet Dzirnupīte savā dabiskajā tecējumā atkal brīvi ieplūda Kūduma ezerā.

Pie fon Kampenhauzenu īpašumiem piederēja arī Lenču muižas Kalna dzirnavas, kuras nebija saistītas ar muižas centra apbūvi. Ar spēcīgu sprostu tās skauj Lenčupe vietā, kur upes lēnais plūdums lejpus muižas pēkšņi iegūst straujumu, ieplūstot Gaujas senlejā. Šajā vietā upes tece nodrošina nepieciešamo ūdens daudzumu un jaudu dzirnavu ratiem arī bez lielāka dzirnezera. Dzirnavās vēl šodien ir saglabāta gan ūdens turbīna, gan elektrības piedziņa, un tās darbojas joprojām. Patlaban Kalna dzirnavas ir fon Kampenhauzenu pēdējo dzirnavnieku Bitmetu dzimtas īpašumā.

Lenčupes ūdeņus izmantoja vēl vienas — Lenču muižas Sila dzirnavas. Muižas laikā tās darbināja gateri;

visapkārt bija meži, un to pārstrāde fon Kampenhauzeniem deva labu peļņu. Atšķirībā no iepriekš aprakstītajām Sila dzirnavas nebija celtas tieši uz Lenčupes, bet uz dzirnavu rata (vēlāk turbīnas) barošanai uzbūvēta apvedkanāla (derivācijas kanāls). Šāds kanāls caur nelielām slūžām ūdeni paņēma tikai tik daudz, cik dzirnavām bija nepieciešams. Lenčupes dabisko plūdumu dzirnavu vietā tikai nedaudz aizturēja vienkāršas koka slūžas, kuras netraucēja lašu "kāpšanu" uz nārstošanas vietām.

Fon Kampenhauzenu īpašumos bez ūdensdzirnavām pastāvēja arī virkne cita rakstura hidrotehnisku būvju. Atsevišķa to grupa saistās ar mežu meliorāciju.

Baronu fon Kampenhauzenu īpašumā atradās Lenču muižas Gaujmalas meži ar izcilām mastu priedēm. Nolūkā paplašināt šo mežu bagātību un cerībā uz nopietnu koksnes krājumu pieaugumu fon Kampenhauzeni ieguldīja līdzekļus Driškina un Mellezera sūnekļu nosusināšanā, grāvjus vadot caur Kūduma ezeru uz Lenčupi. Šie pasākumi vienlaikus deva papildu ūdensnoteci arī dzirnavu darbināšanai.

Tāpat tika nosusināti sūnekļi ap Audēnu dzelvīti, grāvi virzot gar Lenču muižu un atkal papildinot Lenčupes teci. Līdzīgā veidā darbi tika veikti arī Modes purvā, Ķelderpurvā un ap Līņezeru. Kūdrāja seklākajās vietās iecerētais mērķis arī tika sasniegts, un mežaudze uzlabojās.

Pie interesantākajiem hidrotehniskajiem pasākumiem Ungurmuižā atzīmējama arī pļavu plūdināšana.

Lai racionalizētu zemkopību un attīstītu lopkopību, 18. gadsimta beigās un 19. gadsimta sākumā Vidzemes muižās uzsāka pļavu meliorēšanas darbus — raka grāvjus, grieza ciņus, apara pļavas un iekopa tajās kultūrzāļu sējumus. Lipškalna muižā pie Trikātas tika ierīkota pat īpaša pļavu meistaru skola, kuru uzturēja Vidzemes muižniecība un Vidzemes ekonomiskā biedrība. Ja ūdens pietika, tika veikta arī pļavu apūdeņošana, tās pārplūdinot. Daudzās Vidzemes muižās (piemēram, Jaunraunas muižā), izmantojot minerālvielām bagātos palu ūdeņus, sasniedza visai atzīstamus rezultātus — pļavu ražība palielinājās trīs un pat četrkārtīgi.

Baronu fon Kampenhauzenu saimniecībā Ungurmuižā pļavu applūdināšanai izmantoja Rustēga ezera ūdeni. Rustēga palu ūdeņi gan nebija bagāti ar barības vielām, tādēļ plūdināšana šeit notika ar citu mērķi — ātrāk atsildīt sasalušo augsni un pasargāt zālājus no pavasara salnām. Applūdināšana veicināja arī trūdvielu mineralizāciju un skābekļa ieplūšanu augsnē. Šādi pļavu ražību varēja pat divkāršot.

Vienmērīgai Ungurmuižas pļavu pārplūdināšanai tajās tika izveidota īpaša grāvju sistēma, kas vēlāk kalpoja arī pļavu nosusināšanai. Kartogrāfiskie materiāli liecina, ka applūdināma bijusi lielā pļava pie Ungurmuižas ķieģeļu cepļa starp ozolaini un Pļaviņu mājām. No Dzirnupītes uz šo pļavu ūdeņus pievadīja galvenais pievadgrāvis. Tas bija stipri līkumots un virzīts gar pļavas kūdrāja austrumu malu. Grāvis bija izrakts arī kūdrājā gar pļavas rietumu malu. Lai pievadītu ūdeni pļavai, bija jāaizver Dzirnupītes slūžas lejpus atzarojuma. Palu ūdeņi strauji plūda pa grāvi uz pļavām. Minētais pļavmalas grāvis bija ar mazu kritumu, tāpēc pietika to nosprostot divās vai trīs vietās, lai pļavu meistara izvēlētā secībā citu pēc cita applūdinātu pļavu nogabalus.

Pļavu plūdināšana, izmantojot palu ūdeņus, ilga apmēram mēnesi. Šajā laikā ūdens paspēja atkausēt sasalušo kūdrāju un izspiest no augsnes trūdēšanas procesā radušās gāzes. Atverot slūžas, ūdeņiem atbrīvoja ceļu uz Dzirnupītes lejāko posmu Anuļu pļavās. Tagad grāvji veica citu, ne mazāk svētīgu darbu — nosūca lieko augsnes mitrumu, dodot iespēju ieplūst tajā svaigam skābeklim. Rezultātā trūdēšanas procesi atjaunojās un sākās strauja pārziemojušo zālienu atkopšanās. Pēc pusotra mēneša applūdinātajās pļavās bija pļaujams pirmais siens. Sausās vasarās pēc pļaujas uz divām trim nedēļām apūdeņošana tika atkārtota. Te atkal savu svētību deva Rustēga ezera ūdens bagātība.

Dabā un kartogrāfiskajos materiālos labi redzams arī līdz mūsdienām saglabājušos plūdināšanas grāvīšu tīkls nelielā pļaviņā starp Dzirnupīti un ceļu no Mazā kroga uz Anuļiem. Ūdeņiem bagātajos fon Kampenhauzenu īpašumos bija arī citas vietas, kur izmantot pļavu plūdināšanu.

Aleja no Cēsu–Straupes lielceļa uz Ungurmuižas centru. Foto, ap 1910. g. Kat. 7. 51.

Allee von der Wenden-Roopschen Landstraße zum Gutszentrum Orellen. Foto, um 1910. Kat. 7. 51.

Tā, piemēram, Kūduma muižas bijušajā Dzirnezera gultnē — auglīgu dūņu krātuvē — bija ierīkotas leknas pļavas. Nedaudz sarežģītākos apstākļos plūdināšanu varēja veikt arī Lenčupes pļavās, kur tam ļoti piemērota bija ieplaka upes kreisajā krastā aiz muižas.

Ungurmuižā ūdeņi tika izmantoti arī zivsaimniecībai. Pētot dabā Rustēga ezera ziemeļrietumu līci, gar krasta līniju vērojami uzvalnējumi, kas atdala piekrastes palienes no ezera. Uzdambējumi vietām bija pārtraukti ar pārrakumiem, lai palu laikā palienēs iekļūtu zivis. Šo pārrakumu vietās zivis varēja viegli noķert, kad iznārstojušas tās atgriezās ezerā. Asari un karpas muižas saimniecības vajadzībām tika audzētas arī parku dīķos.

Daļa no hidrotehniskajām būvēm baronu fon Kampenhauzenu muižās bija tieši saistīti ar tās šķērsojošiem ceļiem. Caur baronu īpašumiem Raiskuma pagastā veda divi ļoti nozīmīgi ceļi: Sanktpēterburgas–Rīgas zirgu pasta ceļš ar staciju Lenču muižas teritorijā un guberņas nozīmes ceļš satiksmei no Cēsīm uz Limbažiem. Minētie ceļi krustojās pie Stalbes Vecā kroga, bet tos savienoja arī vietējas nozīmes ceļi. Viens no tiem veda no Auciema uz Lenču muižu, otrs — gar Ungurmuižu — no Mazā kroga caur Anuļiem. Visticamāk, ka pēdējais tika uzlabots un iztaisnots, ar tiltiem un ceļu grāvjiem aprīkots un kokiem apstādīts tieši tad, kad satiksme no Sanktpēterburgas uz Rīgu strauji pieauga.

Jādomā, ka līdz fon Kampenhauzenu ienākšanai Ungurmuižā ceļš Mazais krogs–Anuļi veda tieši caur muižu. Izveidojot parku un atvirzot saimniecisko dzīvi no kungu mājas, jaunais ceļš tika ierīkots tā, lai netraucētu muižas mieru un klusumu. Garāmbraucējus priecēja skats uz labi koptajām muižas pļavām un ganībām, stādīto ozolu mežaudzi, ābeļdārzu un jaunierīkoto parku. Šo ainu papildināja arī ar pedantisku rūpību ierīkotie ceļmalas grāvīši, kuru nogāzes bija izliktas ar laukakmeņiem. Šie miniatūrie kanāli, ūdens piepildīti, saplūda ar ceļam piekļauto dīķīšu spoguļiem.

Grāvji un rūpīgi koptie ceļu profili nodrošināja ceļu izmantošanu visu gadu. Ceļu grāvojums bija cieši saistīts ar lauku, pļavu un mežu nosusināšanas sistēmu un veidoja vienotu nosusināšanas grāvju tīklu.

Apzinoties ikvienas ūdenskrātuves saimniecisko lietderību, tā vienlaikus tika arī saprātīgi iesaistīta Ungurmuižas ainavas veidošanā. Padziļinot Ungurmuižas dzirnezera labo krastu, tā grunti izmantoja gan dambja pārbūvei, gan arī krastmalas ceļa terases veidošanai. Līdzīgi ainavā iekļāva ikvienu būves elementu — tiltiņu, caurteku u.c. —, no kuriem daļa tiek izmantota vēl tagad. No šādām būvēm atzīmējams mūrēts akmens tiltiņš uz Dzirnupītes pie Mazā kroga, kura velves vidusdaļa ir saglabājusies līdz mūsu dienām.

Kā tika glābta Ungurmuiža

No Cēsu rajona pieminekļu inspektores dienasgrāmatas

Dace Puķīte

1997. gada rudenī

Notraucu putekļus burtnīcu kaudzītei un sāku pārlapot senas dienas... Ceturtdaļgadsimta pagājis, kopš pirmoreiz ieraudzīju Ungurmuižu. Uzsākot darbus Ungurmuižā, Vidzemes zonas pieminekļu inspektores amatā biju nostrādājusi tieši sešus mēnešus. Tas, ko es šodien panāktu ar prātu, toreiz bija jāpieveic ar spēku. Mani vienīgie ieroči bija diža mute, nerimtīgs cīņas spars, neaptverama mīlestība uz šo mazo muižiņu un godprātīgi līdzgaitnieki. Šīs traģikomiskās laikmeta ainiņas lai ir pateicība un piemiņa viņu nesavtīgajam darbam.

Par to, kā tapa glābti gleznojumi kungu mājas mansardstāva gaitenī

1974. gada 1. februārī

Zvanījis Kūduma skolas direktors Jānis Dālmanis. Apkopēja esot mazgājusi otrā stāva gaiteņa sienas, un tur parādījušies kaut kādi gleznojumi. Interesanti — skola ar sienu gleznojumiem??? Sēžos Limbažu autobusā un pēc pārdesmit minūtēm esmu ceļa galā. Pāri Ungura ezeram pūš salts vējš. Veros apkārt, uz kurieni doties. Vecs krogs, no tā ved melnalkšņu aleja, tad parks...simtgadīgi ozoli ķeburainiem zariem un pret tiem... mans Dievs! Tik maza un tik cilvēcīgi mīļa — muižiņa!

Direktors izrāda gaiteņa apgleznotās sienas un griestus. Krāsa atlupusi plāksnītēm vien, tikko turas pie pamatnes, vietām nobirumi, mehāniski bojājumi. Nobrīdinu, ka nedrīkst pieskarties ne ar slapju, ne ar sausu lupatu, pilnīgi nekā.

Atvados un brienu skatīties, kas vēl palicis no kādreizējās godības: saimniecības ēkas, dzīvojamās mājas, parka paviljons. Tā divslīpju jumtam vējš pluina ruberoīda strēmeles. Apšuvuma dēļi nomelnējuši un satrupējuši. No vārtu ailas augšas raugās nosaluši bāli zilgani ķerubīši. Pāri straujai melnai, melnai upītei pa aleju brienu augšā kapu kalniņā... dzeltena kapličiņa četršķautņu kupolu, vārti kaltās mežģīnēs, uz sienām karalaika ložu pēdas, pakalnē ierakumu tranšeja. Pāri jumtam pārkritusi milzīga divžuburu liepa. Vējš pieņemas, salst, sāk krēslot, pret vakariem aizlaižas vārnu bars... Pie kājām noveļas dzegas gabals. Briesmīgi salst! Brienu atpakaļ. Žēli lūdzošie vaidi attālinās. Pret naksnīgajām debesīm iznirst kungu mājas siluets. Bezcerīgi skumji manī noraugās ķerubīši. Es vēl atnākšu, uzsmaidu viņiem. Viņi neticīgi šūpo galviņas...

1974. gada 3. februārī

Sastādu tehniskās pārbaudes aktus, lai Kultūras ministrijai pēc iespējas patiesāk atainotu Ungurmuižas bēdīgo stāvokli.

1974. gada 4. februārī

Braucu uz Kultūras ministriju. Muzeju un kultūras pieminekļu zinātniskās pētniecības padomes mākslas sektora vadītāja Valda Vilīte ieteic trīs republikas vadošās gleznu restauratores — Dzintru Kalandārovu, Ievu Lancmani un Ritu Plaudi. Dodos uz Dannenšterna namu, zīlēdama: ņemsies — neņemsies tik milzīgu darbu... Ņemsies!!! Man jāsameklē 10 litri spirta un jānokārto finansiālie jautājumi.

1974. gada 8. februārī

Tautas izglītības nodaļas (turpmāk TIN — *Red.*) vadītājs Gunārs Vītols joprojām slims. Neko nevaru noskaidrot par finansēm Ungurmuižai.

1974. gada 13. februārī

Ar gleznu restauratorēm braucam uz Ungurmuižu. Samērām gleznojuma kopplatību — 58,24 m^2. Viena dm^2 gleznojumu nostiprināšana maksā 3,12 rbļ. Meitenes mani mierina, ka viņas ir gatavas strādāt par jebkuru cenu, ka tādu vērtību gluži vienkārši nedrīkst aizlaist postā. Tiek veikti arī izmēģinājumi un secināts, ka gleznojumi nostiprinās labi. Darbus varētu sākt, tiklīdz skolā beigsies stundas. Ritai Plaudei saplīst krūzīte. Steidzam ķert laimes lauskas!

1974. gada 4. martā

Atveseļojies Gunārs Vītols. Eju uz TIN. Uzlieku sirdi uz delnas un eju iekšā. Pretim panākas liela auguma vīrs, no kura staro tāds neparasts gaišums un labestība. Runājam īsi un lietišķi — gleznojumu nostiprināšanai var atvēlēt 10 000 rubļu. Man jānoskaidro, kādā veidā darbus varētu apmaksāt.

1974. gada 6. martā

Pie b. Vītola nekādi nav iespējams slēgt līgumu ar restauratorēm. Vienīgā iespēja — pārskaitīt naudu kādai iestādei, kura nodarbojās ar remonta un restaurācijas jautājumiem.

Tās pašas dienas novakarē

Uz "kafiju" pie mana Direktora (cik noprotu, viņš ticies ar b. Vītolu). "Jūs, biedrene Puķīte, rīkojaties pārāk brīvi. Aizliedzu jums turpmāk jebkādus ar pieminekļiem saistītus jautājumus kārtot pašai. Visu turpmāk kārtošu es. Pats braukšu uz objektiem un tad arī noteikšu, kurus remontēt un kurus ne! Tāpat aizliedzu jums organizēt visādus Rīgas haltūristus un blēžus. Par to summu, kas tiks izgrūsta viņiem, tak var nopirkt gandrīz vai mašīnu!"

Nomierinu savu nabaga Direktoru, ka par to summu var nopirkt divas mašīnas, un vairāk sarunās neielaižos.

1974. gada 8. aprīlī

Eju pie b. Vītola noskaidrot, cik liela summa apstiprināta II ceturksnim, lai varētu sākt gleznojumu nostiprināšanas darbus. Plānā ir paredzēts 5000 rubļu. Tad saņemu burvīgu tēvišķīgu rājienu, kāpēc gan es tā neinformējot savu Direktoru par darbiem Ungurmuižā. Klusēju.

1974. gada 13. maijā

Cēsu Finansu nodaļā pie b. Bisenieka. Viņš saka, ka varētu jau samaksāt restauratorēm caur kolhoza būvbrigādi, tikai rajona vadība esot bailīga un nepiekritīšot tādam darījumam. Tomēr lūdzu vēl mēģināt rast vietējās iespējas.

1974. gada 29. maijā

Rīgā, kombinātā "Māksla". Te darba algās izmaksā 20–30 procentu. Tas neder. Eju pie Rīgas lietišķās mākslas

vidusskolas mācību un ražošanas darbnīcas vadītājas b. Lapsas. Šajā iestādē darba algās izmaksā 60 procentu no koptāmes. Viņa ir ar mieru uzņemties starpnieka lomu, ja vien Kultūras ministrija parūpētos par papildu darba algas fondu piešķiršanu. Eju uz Kultūras ministriju pie O. Klints. Viņa paskaidro, ka papildu fondu piešķirt nevar. Vai tiešām būs jālien Kultūras ministrijas Zinātniskās restaurēšanas remontu kantora (turpmāk ZRRK — *Red.*) lamatās? Zvanu b. Vītolam, ka rīt kopā ar gleznu restauratorēm ieradīsimies pie viņa informēt ieinteresētās personas par veicamajiem darbiem un vienoties par finansēšanu.

1974. gada 30. maijā

Visas četras sēžam G. Vītola kabinetā. Ieradies arī Kultūras nodaļas vadītājs b. Bērziņš un Finansu nodaļas vadītājs b. Bisenieks. Neveikls klusums. Vēsa distance. Aizdomīgi pētoši acu pāri uzlūko mūs. Viss skaidrs: ieradusies tā "Rīgas blēžu — restauratoru banda". Saspringto klusumu pārtrauc Dzintra Kalandārova, iepazīstinādama klātesošos ar gleznojumu stāvokli un darba procesiem. Atkal klusums. Tad runāju es, skaidrodama, ka Ungurmuižas apbūves komplekss ir tik bēdīgā stāvoklī, ka būtu jātaupa katra kapeika, tāpēc vajadzētu atrast izdevīgāko finansēšanas veidu, lai naudu neaprītu sveša iestāde, 80 procentu paturot savā kabatā. Atkal klusums. Lūdzu mīļo Dieviņu, lai meitenes neaizskrietu no kabineta, galu galā — katram cilvēkam taču ir arī sava pašcieņa. Beidzot vienā teikumā tiek paskaidrots: vienalga, cik tas arī maksātu, galvenais, lai šī lieta ietu caur kādu Rīgas iestādi! Jūtamies kā skrandaini ubagi, kuriem par katru cenu labi jānopelna te — Ungurmuižā. Atstājam kabinetu.

Ar varu iebīdu meitenes pa restorāna durvīm. Sēžam, līdz esam vienojušās, ka nav pasaulē nekā tāda, kas mūs spētu novērst no mums vien veicamās m i s i j a s. Un mēs to pildīsim! Ne soli atpakaļ!

1974. gada 31. maijā

Kultūras ministrijas Kapitālās celtniecības daļā pie priekšnieka b. Salmiņa. Viņš apsolās gleznojumu konservācijas darbus iekļaut papildplānā. Gleznu restauratoru sastādītā tāme jāpārtaisa, piemērojot ZRRK izcenojumiem. Eju uz Kultūras ministrijas Zinātniskās restaurēšanas projektēšanas kontruktoru biroju (turpmāk ZRPKB — *Red.*) pie b. Rozenštrauha, kurš ārpus plāniem apņemas tāmi izstrādāt divu nedēļu laikā. Kā kārtīgā tāmē pienākas, būs būvgružu izvešana 10 km attālumā (t.i., 400 olu čaumalas un spainis vates tamponu) utt.

1974. gada 4. jūnijā

Imants Lancmanis dabūjis aparatūru Ungurmuižas gleznojumu fotofiksācijai. Man vienīgi jāsadabū mašīna transportēšanai no Rīgas uz Ungurmuižu. Visu dienu līdz krēslai zvanu un skrienu pa visdažādākajām iestādēm un klauvēju pie privātpersonu sirdīm. Bezcerīgi! Sašļukusi sēžu muzejā pie telefona un pūlos kaut ko izdomāt. Kā vienmēr smaidošs ienāk restaurators Eduards Baķis un saka: "Nu tad rīt sešos braucam?"

1974. gada 5. jūnijā

Rīgā iekraujam mašīnā aparatūru un ar Ievu un Imantu Lancmaņiem un Ritu Plaudi braucam uz Ungurmuižu. Gleznojumiem pirmoreiz veiks kārtīgu fotofiksāciju. Atkal griežu telefona ripu un meklēju transportu atceļam. Nesameklēju. Rīdzinieki aizbrauc ar autobusu, bet aparatūra paliek Ungurmuižā. Pati dodos mājās. Mājinieki, ieraudzījuši mani gluži sašļukušu, apņemas "štrumentus" nogādāt Rīgā.

1974. gada 6. jūnijā

Rīgā izkraujam aparatūru, un es dodos uz ZRRK. Sastopu abus manus priekšniekus — b. Tuču un b. Smilu. Gribu precizēt dažu organizatoriskas dabas jautājumu. Klusi, lēni mani apstājis varenu vīru bars un ņemas apriet no visām pusēm: velns vien zinot, ko es te vervējot. Vai tad es nezinot, ka vienīgie gleznu restauratori esot tikai viņu iestādei. Vienīgi viņi protot kvalificēti izpildīt darbus. Pacietīgi noklausos un tad ķeros pie pārbaudīta paņēmiena: uzbrukums — labākā aizstāvēšanās. Izsaku patiesu sajūsmu par viņu lielo pašapziņu un nosaucu dažus viņu "zinātniski sacūkotos" objektus (nelaimīgā kārtā mācību nolūkos bieži piedalījos metodiskajās padomēs un biju labi informēta par vispārējo stāvokli).

1974. gada 10. jūnijā

Laimējas dabūt autobusu, un braucu uz Rīgu pēc restauratoru mantām, lai atvestu uz Ungurmuižu. Pirms atceļa dodamies uz Kultūras ministriju, lai Kultūras pieminekļu zinātniski metodiskās padomes sēdē apstiprinātu gleznojumu konservācijas metodiku. Sēdē piedalās Ieva un Imants Lancmaņi, Romis Bēms, Edgars Dubiņš, Irēna Bākule, Rita Plaude, Dzintra Kalandārova un Dace Čoldere. Ieteikto un pārbaudīto konservācijas metodiku klātesošie apstiprina.

1974. gada 11. jūnijā

No paša rīta visas četras dodamies uz ZRRK. Situācija mainījusies — kungi nāk pretī smaidīgi kā cukurgailīši. Nu kā gan ne, tik izdevīgs darījums — nav jāpakustina pat mazais pirkstiņš, bet 75 procenti ieripo kabatā. Dzintra un Ieva aizbrauc uz Ungurmuižu. Mēs ar Ritu ejam uz ZRPKB pēc tāmes. Tāmes vēl nav, bet kuru katru brīdi jau būšot ...Ceļā dodas arī Rita, un ar šo dienu sākas darbi Ungurmuižā.

1974. gada 12. jūnijā

Trīs Latvijas spēcīgākās gleznu restauratores tikko kā vakar vakarā sakārtojušās darbam, kad šodien Ungurmuižā iebrauc prominenta komisija. No ZRRK biedri Meijerovics, Smila, Šmits, Vecvagars; no ministrijas I. Bākule un L. Plauciņš. ZRRK vīri rāda, ko māk: tiek smalki apcerēti ķīmiskie procesi, laku reģenerācija utt. Tikai viss teiktais gan attiecas uz Rundāles pili, kur gleznojumi ir uz apmetuma, nevis kā te — uz koka guļbaļķiem. Pacietīgi noklausāmies ar neviltotu sajūsmu.

1974. gada 13. jūnijā

Braucu uz Valsts Mākslas muzeju Rīgā, Gorkija ielā, jo, lūk, kantorim vajag dokumentus par restauratoru kvalifikāciju, kaut gan kantorī atrodas dažādi dokumenti, kur kvalifikācija jau parādās.

1974. gada 14. jūnijā

No Ungurmuižas zvana restauratores — vajag sešus litrus destilētā ūdens. Skraidu pa aptiekām Cēsīs — nav. Jožu uz Valmieru pie savas māmuļas darbabiedrenēm

Valmieras Vecajā aptiekā. Pārvaldnieka vietniece b. Liepkalne pielej man lielo burku.

1974. gada 15. jūnijā

Vedu destilēto ūdeni uz Ungurmuižu. Neticu savām acīm: melno, nokvēpušo sienu vietā ieraugu mirdzošu, brīnumainu pasauli... Ar to visu kontrastē restauratoru meiteņu pelēkās, nogurušās sejas, starp kvēlojošām spuldzēm bezgaisa telpā no kompresēm tvaiko indīgi garaiņi. Ar baltu krāsu notrieptas durvju apmales, krāsojot grīdu, nošķiesti gleznojumi, kāds apmērcējis delnu krāsā un atstājis savas plaukstas nospiedumu uz grenadiera sejas. Dienu un nakti kājās stāvot, ar necilvēcīgu pacietību tas viss tiek atgūts pa kvadrātcentimetram. Toties sajūta tāda, it kā augšām celtos Burtnieku pils... Ap kolonnām apvijušās rozes sāk smaržot, pāri Itālijas plašumiem pūš spirdzinošs vējš, prieks un gandarījums ir neaprakstāms. Dod, Dievs, katram reizi mūžā kaut ko tādu izbaudīt!

1974. gada 17. jūnijā

Zvanu uz ZRRK darbu vadītājam b. Smilam un ziņoju, ka steidzīgi vajadzīga vate un spirts. Zvanu uz ZRPKB — Ungurmuižas tāme esot gatava. Drāžos uz Rīgu pēc tāmes. Izrādās, ka tāme atdota arhīvā, un man, protams, nav pilnvaras.

1974. gada 19. jūnijā

Šodien brauc komisija pieņemt gleznojumu nostiprināšanas pirmo kārtu. Sazvanu rajona arhitekti V. Cauni, TIN vadītāju G. Vītolu, Kultūras nodaļas vadītāju I. Bērziņu un uzaicinu viņus braukt kopā ar mums iepazīties ar paveikto. Tad eju uz aptieku izlūgties medicīniskās šļirces un acu skalpelīšus Ungurmuižai.

Atbrauc komisija: R. Bēms, A. Belmane, D. Čoldere, I. Lancmanis, E. Kļaviņš, kā arī Rundāles pils muzeja fotogrāfs izdarīt foto fiksāciju. Atbrauc arī G. Vītols un I. Bērziņš. Meitenes iepazīstina ar paveikto: sienas nostiprinātas ar olu emulsiju, atstāti nelieli laukumiņi salīdzināšanai. Pamēģināts stiprināt arī debesis. Atklājas rozā mākoņiši ar putniņiem. G. Vītols izsaka domu, ka nākotnē vajadzētu muižu atbrīvot no skolas un pili saglabāt kā eksponātu. Komisija ar darbiem apmierināta, un paveiktais augstu novērtēts. Nolemj tonēt tikai nelielus defektus daiļo grenadieru sejās un vairāk ar restaurāciju nekur neiejaukties, lai saglabātu gleznojumu pirmreizējo burvību.

1974. gada 20. jūnijā

Braucu uz ZRPKB pēc tāmes gleznojumu nostiprināšanai. Oho!!! 6000 rbļ. vietā uzskrūvēti 13 000!!! Aizvedu tāmi uz ZRRK. Protams, vate un spirts nav sagādāti un neviens pat negatavojas to darīt!

1974. gada 21. jūnijā

Eju ar dokumentu paketi uz TIN. Ne grāmatvede, ne G. Vītols nav saskārušies ar šādu dokumentāciju, un aizņemtības dēļ viņiem nav arī īpašas iespējas iedziļināties visā šajā jūklī. "Es jūs pilnvaroju kārtot jautājumus," saka G. Vītols.

1974. gada 23. jūnijā

Cepu kūciņu, braucu Jāņos nosveicināt meitenes. Viņas bauda Ungurmuižas neatkārtojamo burvību: rīta migliņā pļaviņā skraidelē zaķīši, ganās stirniņas, zem ozoliem aug baravikas, visa pasaule zied lieliem, ziliem zvaniem... Atbrauc arī Imants Lancmanis. Plānojam turpmākos darbus un to iespējamo secību.

1974. gada 24. jūnijā

Eju pie b. Vītola parakstīt dokumentus.

1974. gada 25. jūnijā

Braucu uz Rīgu ZRRK atdot parakstītās formas Nr. 2 par padarītajiem darbiem un darbu pieņemšanas aktus. Ne vates, ne spirta, protams, nav. Eju pie vec. arhitekta Šmita. Tas apžēlojas un uzraksta lūgumu Galvenās aptieku pārvaldes priekšniekam piešķirt restaurācijas vajadzībām piecus kg vates. Braucu uz Galveno aptieku pārvaldi. Tiek dota atļauja trīs kg vates iegādei. Jāiet uz aptieku Nr. 18 Suvorova ielā. Stāvu garā rindā un nododu pieprasījumu. Stāvu otrā rindā, tikpat garā kā iepriekšējā, un samaksāju skaidrā naudā (no sava, nevis no ZRRK maka). Man tiek prasīta pilnvara vates saņemšanai. Sapņos nerādījās, ka, maksājot skaidrā naudā, arī vajadzīga pilnvara. Braucu uz ZRRK pēc pilnvaras. Te man tiek prasīta Cēsu pilnvara, kura mani pilnvaro saņemt ZRRK pilnvaru. Paziņoju, ka neatstāšu kabinetu, kamēr nesaņemšu pilnvaru, jo es, tāpat kā viņi, esmu Kultūras ministrijas sistēmas ierēdne. Saņemu pilnvaru!!! Eju uz 18. aptieku. Stāvu vēl garākā rindā. Laukā + 30° C. Saņemu kaudzi dokumentu vates saņemšanai. Eju uz noliktavu. Stāvu rindā. Saņemu vati. Soļoju uz staciju, bailīgi apkārt lūkodamās, kaut tikai

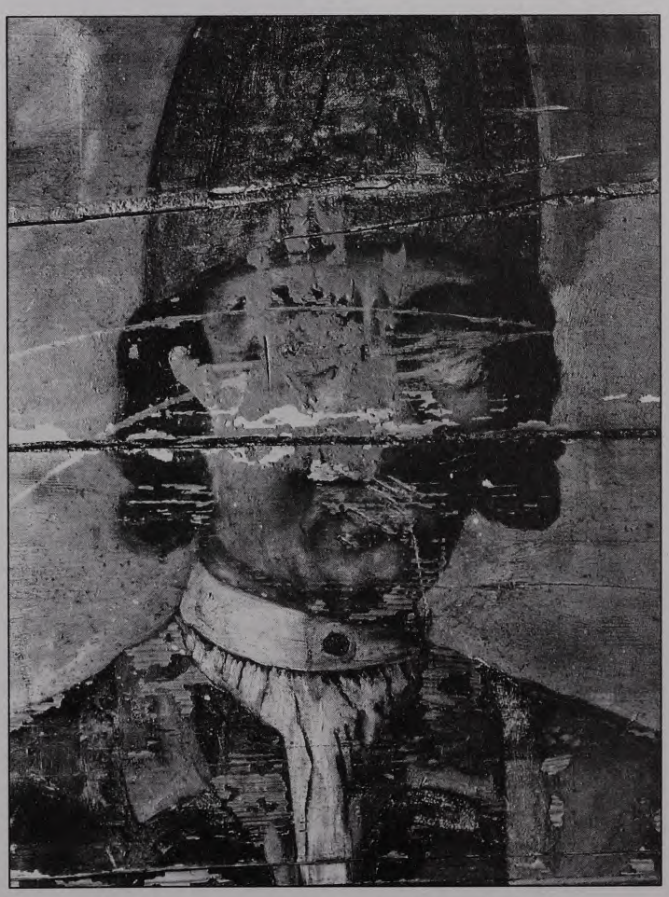

Sienas gleznojums pirms restaurācijas. Grenadiera figūras fragments. Foto, 1974. g.

Fragment der Grenadierfigur vor der Reinigung (auf dem Gesicht ein Abdruck mit einer in Farbe eingetauchter Hand). Foto, 1974.

nu kāds man šos trīs kg Tadžikijas zelta nenozagtu! Stāvu rindā. Nopērku biļeti un laimīgi atkrītu vilciena sēdeklī.

1974. gada 27. jūnijā

Kārtoju papīrus bankā, lai meitenes beidzot saņemtu kādu kapeiku. Man tiek paziņots: tā kā tāme it kā pārsniedz 5000 rbļ., finansēšanu varēs sākt tikai ceturtajā ceturksnī, neraugoties uz to, ka šajā ceturksnī tika apstiprināti 5000 rbļ. Jūtos kā pēdējā idiote, jo tie cilvēki savas nabaga algas ir ieguldījuši dārgo materiālu iegādei un no kaut kā taču ir arī jādzīvo... Braucu ar papīriem uz ZRRK. Tur visi uz mani skatās kā uz briesmīgu noziedznieci: "Ko jūs esat izdarījusi!" Es: "Arī man to būtu interesanti uzzināt." Izrādās, ka tai pilnvarai, ar kuru saņēmu trīs kg vates, ir bijis vajadzīgs vēl viens zīmogs — ne vien grāmatvedes, bet arī paša priekšnieka. Paskaidroju, ka galu galā pilnvaru izsniedza viņi un viņiem arī bija jāzina, kā dokumenti jānoformē, kantoris nav spējīgs veikt savus viselementārākos pienākumus un nevis veicina, bet ar neizdarību traucē darbu gaitu un nekādus ar pilnvaru saistītus jautājumus negatavojas vairāk kārtot.

1974. gada 1. jūlijā

Restauratores zvana no Ungurmuižas, ka svētdien par godu direktoru semināram fizkultūras skolotāja paņēmusi dižu pindzeli, baltas emaljas krāsas podu un pamatīgi ar biezu kārtu notriepusi kāpņu margu skaistos sākuma balstus. Drāžos uz Ungurmuižu. Meitenes, pametušas darbus 2. stāvā, steidz likt kompreses balstiem.

Labi, ka nav revolvera un es īsti nezinu, kur atrodas trešā ribu starpa, jo jūtu sevī briestam slepkavīgas tieksmes. Ja blakus diendienā redzams, kā restauratores pūlas noņemt balto krāsu durvju apmalēm, neskarot oriģinālo marmorizēto krāsas slāni, tad atliek tikai jautāt — vai šie jaunie triepumi ir stulbums vai apzināta, klaja ņirgāšanās? Sameklēju vainīgo personu, izvelku likumu krājumu un nolieku priekšā 206. pantu — divi gadi cietumsoda vai pamatīga naudas summa. Lūdzu direktoru šo jautājumu izskatīt kolektīvā.

ZRRK atvedis spirtu, kurš pretīgi smird un kuram nav pat nekāda marķējuma, kas tas ir! Paņemu pudeli līdzi, mēģināšu kaut ko izdomāt.

1974. gada 2. jūlijā

Atbrauc ZRRK darbu vadītājs J. Tučs un J. Vecvagars. Kratu lielo Tuču kā pelavu maisu par visām cūcībām. Galā noprasu, kā tad beidzot būs ar darba algām — līgumi un garantijas par finansēšanu viņiem ir, par padarīto vajadzētu sākt maksāt. J. Tučs paziņo, ka algām tā arī būšot paredzētie 30 procenti no koptāmes. (Tajā pašā laikā Rundāles restauratori saņem 50 procentus.) J. Tučs paskaidro, ka mēs te neko nevarot gribēt, jo tā jau esot paņemti ārpus šīgada plāniem!

1974. gada 10. jūlijā

Gaidām Rundāles mašīnu, lai aizvestu restauratoru mantas. Viens posms pie gleznojumu konservācijas pabeigts... Pāri parka koku galotnēm riet saule. Sēžam uz lieveņa, mūs apņem krēsla un silti, kūpoši miglas vāli. Visapkārt lievenim spaiņos salikti lielo, zilo zvanu klēpji. Ar mums kopā sēž skolotāji, putodams šaujas šampanietis. Tad čalas pieklust, baudām nakts burvību, kurā izkūst zaru asās kontūras un zilganblāvajā gaismā aizplūst aleja

Sienas gleznojums kāpņu telpā pirms restaurācijas. Foto, 1974. g.

Teil der Malerei auf der nordöstlichen Wand des Treppenraumes während der Konservierung mit zwei ungefestigten (helleren) Farbschichtflächen. Foto, 1974.

un Tējas namiņš. Dīvaini, kāpēc tieši šeit, šajā mazajā Lielās pasaules nostūrītī, vienā nedalāmā veselumā saplūdis ikdienišķais un Lielā Mūžība un "Dieviņš staigā pa zemes virsu", kā teikts senā dziesmā?

Klusumu pārtrauc pienācēji ar šokolādes kārumiem. Atceramies, ka kapličas priekšā darbarīku kastē ir sveces. Ceļos un eju. Apsēžos kapu kalniņā un gaidu. Kaut kas sāk čabēt. Pienāk... ezītis. Tik jaukā izskatā ar bruņukreklu mugurā varētu būt tikai pats vecais Baltazars. Apvaicājos — kur vecā kundze? Klusums. Pat lapiņa nekustas. Rīta pusē atbrauc mašīna un sākas rosība.

1974. gada 18. jūlijā

Skraidu, meklēdama, kur varētu dabūt organisko stiklu, ar ko nosegt gleznojumus.

1974. gada 19. jūlijā

Šorīt atbrauc Ieva Lancmane un Rita Plaude pirmoreiz nolakot gleznojumus. Pie viena precīzi samērām telpu ar visām durvju ailām — Ieva apņemas sagatavot projektu organiskā stikla aizsegiem. Protams, ZRPKB šādi darbi nav šīgada plānā. Esmu gatava līst zemē: atkal neizdarības dēļ kādam jānodarbojas ar labdarību.

1974. gada 25. jūlijā

Ieeju Cēsu Kultūras nodaļā pie vadītāja Ilmāra Bērziņa aprunāties, vai nevarētu finansēt projekta izstrādāšanu organiskā stikla aizsegiem. Tikko pa kabineta durvīm

izgājis mans Direktors. Nabaga Ilmārs pūlas atcerēties, par ko tad īsti bija mani jāstrostē. Būdams patiesi labs E. Veidenbauma vārdā nosauktā Cēsu Tautas teātra aktieris, viņš, kāpinot un klusinot intonāciju, ņemas mani audzināt: "Jums, biedrene Puķīte, reizi par visām reizēm ir jāatceras, ka jūs esat pakļauta savam Direktoram un man. Pavēlu jums tūlīt pārtraukt darbus Ungurmuižā. Jūsu zināšanai — nepaklausīgus darbiniekus no darba atbrīvo!" Jūtu, ka viņam pašam šī saruna liekas varen jocīga un tā nemaz nav viņa pārliecība. Sarunai liecinieku nav, rakstiski rājieni arī netiek formēti, neuzskatu par vajadzīgu aizstāvēties un spēlēju tādā pašā garā pretī: kautrīgi veros pagaldē un solos laboties. Pie viena arī apvaicājos, vai nevarētu pēc tāmes samaksāt par organiskā stikla aizsegu projektēšanu. Pagaidām gan neko solīt nevarot, jo esot grūtības ar naudu.

1974. gada 31. jūlijā

Uzzinu, ka ZRRK esot dažas loksnes organiskā stikla.

1974. gada 1. augustā

Drāžu uz Rīgu. Eju pie arhitekta Šmita. Gleznojumiem pēc konservācijas vajadzīga fotofiksācija. Vienojamies, ka to kvalitatīvāk izdarīs ZRPKB fotogrāfs Šaicāns. Tad eju pie darbu vadītāja Smilas. Abi dodamies pie priekšnieka Meijerovica un saņemam atļauju organiskā stikla iegādei pēc formas Nr. 2. Noliktavā ir tikai sešas loksnes — 1,50 x 1,70 m lielas. Vienojamies, ka kantoris meklēs trūkstošās.

1974. gada 19. augustā

Kārtoju TIN grāmatvedībā jautājumu par jūnija mēneša finansēm, jo kantorim nav ienākusi nauda. TIN nav pienācis ne rēķins, ne forma Nr. 2 par padarītajiem darbiem. Zvanu uz ZRRK. Izrādās, dokumenti adresēti Kūduma skolai, tur arī nosūtīti un, tā kā vasarā visi ir brīvdienās, droši vien izmirkuši pastkastītē pie kāda koka!

1974. gada 3. septembrī

Atbrauc brigadieris J. Vecvagars un atved organiskā stikla aizsegu projektu. Tāme jāapstiprina ZRPKB.

1974. gada 13. septembrī

ZRPKB vienojamies ar b. Krēsliņu, ka tāmi uztaisīs divu nedēļu laikā. ZRRK eju pārkontrolēt, vai nav sagādātas organiskā stikla loksnes. Nekā...

1974. gada 18. septembrī

Jūtot, ka Ungurmuižā rosība turpinās, Direktors veic pasākumus. Šodien muzejā Cēsu partijas komitejas izbraukuma sēde. Viens no jautājumiem — mana morālā stāja. Direktors referē par maniem pārkāpumiem un atkārtoti uzsver, ka esot pakļauta viņam. Biedri no partijas komitejas visu uzmanīgi noklausās, un Rolands Upīte man jautā — vai tad es vairs neesot Vidzemes zonas piemineklu inspektore? Atbildu, ka esmu gan. Tad biedrs Upīte paziņo, ka viņi nu gan te neko nevarēšot līdzēt, jo tādā gadījumā es esot pakļauta Kultūras ministrijai un Direktors ar savām sūdzībām par mani lai griežoties tur!!!

1974. gada 19. septembrī

No rīta — TIN pie G. Vītola parakstīt pieprasījumu tāmes izstrādāšanai Ungurmuižas sienu gleznojumu vairogiem. Nosūtu tāmi ZRPKB.

1974. gada 2. oktobrī

ZRRK nav ne mazāko cerību dabūt tādu "superdeficītu" kā leņķa dzelži. Nolemju lūgt G. Vītolu, lai šoreiz viņš parunā ar kolhoza "Uzvara" priekšniecību, varbūt var sadabūt.

1974. gada 25. oktobrī

Atbrauc Ungurmuižas konservēto gleznojumu pieņemšanas komisija: glezniecības restauratori no Maskavas, no mūsu Kultūras ministrijas — Irēna Bākule, Valda Vilīte, Dace Čoldere un restauratores Dzintra Kalandārova un Ieva Lancmane, no ZRRK — Smila, Šmits un Vecvagars. Maskavas augsti kvalificētie speciālisti augstu novērtē paveikto. Atļaujos pačukstēt b. Smilam, ka tas būs viens no retajiem objektiem, ar ko kantoris varēs lepoties.

I.Vecvagars brāķē vairogu zīmējumus. No tādiem rasējumiem neko nevarot saprast. Es saku, ka katrs kolhoza amatnieks tādu "štruntu" uztaisīs, lai tikai fiksi gādā šurp organisko stiklu.

1974. gada 28. oktobrī

Braucu uz Raiskuma ciemu pie kolhoza "Uzvara" priekšsēdētāja vietnieces aprunāties par leņķa dzelžiem un to sagatavēm gleznojumu aizsegiem. Ja nu tas esot Ungurmuižai, tad mēģināšot tās lietas nokārtot, lai tikai es iedodot projektiņu, kas un kā jādara. Sēžu līdz pusnaktij un no skices uztaisu jaunu rasējumu ar detalizētiem iznesumiem un profiliem.

1974. gada 31. oktobrī

Rīgā ZRPKB pēc aizsegu tāmes. Izrādās, visa dokumentācija, kas attiecas uz Cēsu objektiem, aizturēta, jo Cēsis nav pārskaitījušas naudu.

1974. gada 5. novembrī

Braucu uz Raiskumu. Dzelži būs pēc nedēļas.

1974. gada 12. novembrī

Zvanu uz Raiskuma ciemu, uz Lenčiem Uldim Brālēnam. Viņš gluži kreņķīgs — atvesti 75 mm dzelži, bet mums vajag 25 mm.

1974. gada 18. novembrī

Mani izsauc Kultūras nodaļas vadītājs I. Bērziņš (hm, tādā interesantā datumā) un liek atzīties, ka mani vairāk interesējot Ungurmuiža, nevis Lielā Tēvijas kara Brāļu kapi. Paziņoju, ka neatzīšos vis. 5. novembrī, tieši pirms Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas 57. gadadienas, kopā ar kara komisariāta pārstāvjiem apsekojām visus 23 Brāļu kapus: visi bija saposti. Vienīgi dažas marmora piemiņas plāksnes bija ieplīsušas, bet tas jau attiecas uz Kultūras nodaļas darbinieku neizdarību. Toties, kā b. Bērziņam zināms, Ungurmuiža ir avārijas stāvoklī. Un... novirzu sarunu par Tējas namiņa remontiem!

1974. gada 23. novembrī

Joprojām tramdos pa dažādiem uzņēmumiem, meklēdama, kur atrast 25 mm leņķa dzelžus. Ieraugu, ka Starpkolhozu celtniecības organizācijas noliktavā ir vajadzīgais izmērs. Priekšnieks izsniedz atļauju apmainīt. Zvanu U. Brālēnam uz Raiskumu, lai steidzīgi brauc šurp ar visiem 75 mm leņķa dzelžiem.

1974. gada 25. novembrī

Direktors sastādījis garu apsūdzības rakstu ar neskaitāmiem maniem "nāves grēkiem".

1974. gada 26. novembrī

Piebrauc ZRRK mašīna ar 18 loksnēm organiskā stikla. Metos mašīnā un braucu līdzi palīgā šoferim izkraut.

1974. gada 27. novembrī

Piebrauc U. Brālēns no Raiskuma ar saviem leņķa dzelžiem. Braucam uz Starpkolhozu celtniecības organizāciju. Galīgi piedzēries noliktavas pārzinis stīvē laukā 25 mm dzelžus. Saskaitu, ka ir jau pieci gabali vairāk. Piemiedzu ar aci U. Brālēnam, lai klusē, galu galā viņiem taču paliek 75 mm. Laimīgi tiekam garām caurlaidei un braucam uz Raiskumu. Vienojamies, ka labi ātri uztaisīs sagataves.

1974. gada 30. decembrī

Eduards Baķis un Mārtiņš Jakāns beidz montēt organiskā stikla aizsegus gleznojumiem. Komisija darbu pieņem ar vērtējumu "teicami". Kāds jauks Vecā gada noslēgums...

1975. gada 22. janvārī

Šorīt jau pie muzeja durvīm skrien pretī mani jaukie kolēģi sašutuši un uztraukušies. Esot ieradies jauns cilvēks, uzaicināts strādāt par pieminekļu inspektoru. Nomierinu savus līdzjutējus. Veru Direktora kabineta durvis. Tik tiešām — abi sēž un jau apspriež darāmos darbus. Uzsmaidu un paziņoju, ka demisionēt negatavojos, bet trīs stingros rājienus ar pavēlēm, kā arī vispusīgu sava darba vērtējumu neesmu saņēmusi.

1975. gada 23. janvārī

11.00 man pasniedz lapu ar 17 jautājumiem, uz kuriem plkst. 12.00 jāsniedz atbilde. Kaut kas manī sāk salūzt. Saņemu pēdējos spēkus un nolemju arī šoreiz atsist uzbrukumu. Saskrien palīgos mani darbabiedri, visu saskaitļojam, saliekam katrai atbildei arī materiālu apstiprinājumu, un, kad ierodas komisija, nospriegojusies kā stīga, uzlikusi uz delnas savu nabaga mazo sirsniņu, vēl reizi atstāju kaujas lauku kā uzvarētāja.

1975. gada 24. janvārī

Šodien partijas komitejas izbraukuma sēde muzejā. Izskatīts tiek arī mans jautājums. Attopos, ka jau trešo reizi bezmērķīgi riņķoju pa Cēsīm. Jāiet, jāsavāc mantas un jāmeklē cita mājvieta. Es vairs nespēju... Pretīgs slapjdraņķis. No parka kokiem gāžas netīras sniega pikas. Slāju pa Padomju ielu un iznāku pret TIN namu. Ieiešu pie Gunāra Vītola izsūdzēt savas bēdas. Uzkāpju otrajā stāvā. Aizeju līdz kabinetam. Ceļu roku, lai pieklauvētu. Nevaru. Tas taču būs tik muļķīgi. Ko es teikšu? Sūdzēšos par Direktoru? Tas nav viņa līmenis, un arī manējais tas nedrīkst būt! Uz pirkstu galiem attālinos un eju projām. Velkos pret kalnu pa Komjaunatnes ielu. Priekšā nostājas divu lielu zābaku purngali. Mana nosalusī ķepiņa pazūd lielā, siltā plaukstā. "Tikko biju Ungurmuižā. Gleznojumi izskatās ļoti jauki! Paldies, biedrene Puķīte, par jūsu darbu! Sekmes turpmāk!" dzirdu Gunāra Vītola balsi. Soļi attālinās. Slūžas ir vaļā. Nesaprotu, kopš kura laika sniega ūdens ir tik sāļš.

Drāžos kalnā, man taču bija jāpiezvana ZRRK...

1975. gada 23. augustā

Tuvojas jaunais mācību gads. Kāds krāsojis grīdu un nošķiedis gleznojumus uz visām četrām sienām. Tas ir par manu lētticību — toreiz uzklausot fizkultūras skolotājas gaudas un atlaižot soda naudu par noķēpātajiem kāpņu balstiem.

1977. gada 19. janvārī

Mammīte izceļ mani no slimības gultas — ar visu lielo klepu un 39° temperatūru, vīsta mani siltā šallē. "Tev jābrauc," viņas balss aizlūst, "Ungurmuiža nodegusi. Tūlīt būs taksometrs!"

Drāžam no Valmieras pa Straupes šoseju. No Kūduma pagrieziena šoferītis spiež volgas pedāli grīdā. Cauri parka kokiem spīd jumts! Jumts! Jumts vēl ir!

Uzskrienu pa kāpnēm otrajā stāvā. Direktors Dālmanis savā mierīgajā balsī, it kā tāds nieks vien būtu, stāsta: "Nez kāpēc nakti nevarēju aizmigt. Sāku vērot, ka istabā tāda kā jocīga dūmaka. Saausījies gāju skatīties, ko tie baloži bēniņos trokšņo. Tad jau viss otrā stāva vestibils bija pilns melniem, kodīgiem dūmiem. Liesmas caur baļķu spraugu spiedās no fizikas kabineta. Izcēlu no gultas sievu un bērnus un pats skrēju zvanīt ugunsdzēsējiem. Protams, telefons nedarbojās. Pa to laiku sieva jau bija sasaukusi skolotāju Vītiņu Ausmu, kājās bija visi bērni Mazajā mājā. Skrēja visi — lieli un mazi. Sastājās rindā, ar rokām ūdens spaiņus padeva no pagalma uz otro stāvu. Ar sienu ātri tikām galā. Visgrūtāk bija ar griestiem. No tiem pilēja melnas, degošas darvas lāses. Pa to laiku kāds no kaut kurienes bija sazvanījis ugunsdzēsējus. Kad tie atbrauca, briesmas jau bija pāri."

Uzkāpu bēniņos. Liesmas šāvušās jumtā, aplaizījušas spāres un latas un — noplakušas. Vasarā ugunsdzēsēji apstrādāja jumta konstrukcijas ar pretuguns šķīdumu. Nemūžam nedomāju, ka tas tik iedarbīgs. Varēja taču gaidīt vēl vienu vasaru un tad... Vestibilā, kur liesmas šāvušās cauri baļķu starpai, bojāts gleznojums 3 x 79 cm lielā laukumā. Skatos notikušajā kā brīnumā. Sausie baļķi pārklājušies sveķu lāsītēm. Tas viss varēja izkūpēt dažās minūtēs, un skolotāju un bērniņu pārcilvēcīgās pūles te nelīdzētu. Neizkūpēja, te Dieviņš staigā pa zemes virsu!

Par to, kā pirmoreiz padomju Latvijā remontēja baronu kapliču

1974. gada 13. februārī

Kāpju Kapličas kalnā skatīties, ko varētu iesākt ar kapliču. Jumtam uzkritušie milzu liepas žuburi, vējā šūpojoties, nemitīgi drupina ķieģeļus. Ļaunākais, ka kuru katru brīdi var iebrukt velve. Tāpat vien caurumu lāpīšanai neredzu jēgu un tehniskas iespējas, jo jumta konstrukcija satrupējusi.

1974. gada 6. martā

Informēju G. Vītolu par bēdīgo stāvokli. Viņš saka, ka TIN nekādi nevar finansēt baronu kapliču. To lietu vajadzētu virzīt caur Kultūras ministriju, un tad rajona vadība varētu pieslēgties ar saviem līdzekļiem.

1974. gada 8. aprīlī

Zvanu uz Gaujas mežniecību un lūdzu b. Krūzem palīdzību novākt kapličai uzkritušo koku. Viņš solās apsvērt iespējas.

1974. gada 13. jūnijā

Pie Kultūras ministrijas vecākā arhitekta Leona Plauciņa. Abi izstrādājam stratēģiju un taktiku, kā dabūt "uz pekām" kapliču. Ja Kultūras ministrija finansētu projektēšanu, tas mums Cēsu rajonā būtu zināms atspēriena punkts turpināt finansēt restaurācijas darbus. Un, ja nu te provincē sanāktu "ziepes", tad mēs ar pirkstu varētu rādīt uz Rīgas pusi — šie taču pirmie sāka. Tā arī vienojamies. Man jākārto dokumenti.

Tad ar Ievu un Imantu Lancmaņiem apspriežam darbus, kuri jāpaveic, pirms nāk ZRRK vīri. Vispirms vajadzētu ar lāpstām pārcilāt zemi un savākt visas kapaplākšņu un epitāfiju detaļas. Tad vajadzētu precīzi uzmērot un atšifrēt visus apbedījumus kapličā un ap to. Šo darbu apņemas veikt Imants Lancmanis.

1974. gada 17. jūnijā

Kultūras ministrijas vecākā arhitekte Irēna Bākule iesaka kā pirmo sniegt pieprasījumu projektēt kapliču, tad jau Tējas namiņa projektēšanu būšot vieglāk dabūt cauri augstākām instancēm.

1974. gada 27. jūnijā

Saņemu no TDP IK priekšsēdētāja pieprasījumu (ar visiem zīmogiem) Kultūras ministrijai finansēt kapličas projekta dokumentācijas izstrādāšanu.

1974. gada 5. jūlijā

Šodien kapličā talka. Atsaucība ir necerēta. Atbrauc pat sirmais tēlnieks Kārlis Jansons un mākslas zinātniece Erna Berkholce, kādreizējā muzeja direktore Konstance Ozola, tēlnieki Andrejs Jansons un Maija Baltiņa, cēsnieks Juris Šmits, muzeja kolēģi Sarma Ruska un Jānis Melngailis, vietējie skolotāji, atbrauc Ieva un Imants Lancmaņi. Visi strādā, muguras neatliekuši, bet pret vakaru darba vēl paliek gana. Esam rūpīgi salasījuši Baltazara fon Kampenhauzena sārti brūnās kapaplāksnes 43 fragmentus. Joprojām ne miņas no Baltazara fon Kampenhauzena baltā marmora kapa pieminekļa. Vietējie stāsta, ka esot sadauzīts sīkos gabalos. "Gan jau tie gabali tepat mētājas!" Nemētājas vis! Tas liek domāt, ka skulptūrai jābūt veselai.

Rītdienai jādabū jauni spēki. Cēsu autoostā sastopu jautru studentu baru — arheologa Jāņa Apala praktikantus. Mīļi lūdzu aprunāties ar Zigrīdu un Jāni Apaliem, vai nebūtu ar mieru visi kopā sestdien atbraukt talkā.

1974. gada 7. jūlijā

Agri no rīta eju uz autoostu. Ungurmuižā visa arheologu saime jau sēž rindā un gaida. Tad vieni nostājas ķēdē un cītīgi pēdo riņķī kapukalnam, iztaustīdami sūnas un zāles un savākdami kapaplākšņu un epitāfiju detaļas. Otri tīra un rūpīgi krauj grīdas flīzes, metāla lējumus un kalumus. Trešie lēnām un uzmanīgi attīra smilšu kārtu kapličas priekšējā labajā stūrī. Parādās pieminekļa gaišpelēkā marmora pamatnes stūris. Eju uz stalli pie vecā Grabīša dabūt trepes, virves, maisus. Atgriežos atpakaļ. Plāksne attīrīta. Aptinam maisus, lai nesabojātu marmoru. Ar kāpņu un virvju palīdzību plāksni izveļam virszemē. Un tad plkst. 14.30 bedres dibenā atklājas skulptūra. Par laimi, starp to un plāksni ir bijis smilšu slānis. Bojāta tikai skulptūras galva un roka. Grūtākais, kā šo milzīgo smagumu uzmanīgi izcelt no divu metru dziļuma. Ietinam skaisto jaunavu rupjos pakulu maisos, sasaistām ar virvēm, uzguldām uz kāpnēm, bet — nekā. Mūsu spēki ir par vājiem. Skrienu uz skolu un sameklēju četrus vīrus. Nezin no kurienes uzrodas divi ziņkārīgie, pašiem mums ir trīs vīri. Tā pa deviņiem cīnoties, skulptūra pēc ilgiem gadiem ierauga saules gaismu. Jānis Apals mūs nofotografē. Es šajā brīdī uzlidoju septītajās debesīs un aizmirstu izvilkt fotoaparātu! Šķiet, līksmo visa Ungurmuiža. Ļaudis nāk skatīties kā brīnumā. Saimniecīte sagādā maizi un pat desu, kāds atstiepj piena kannu. Velku laukā mammītes līdzdoto kūku un gurķus.

Plkst. 16.00 arheologi aizbrauc. Mēs ar Ievu un Imantu Lancmaņiem paliekam vieni. Nospriežam, ka darbi jāpabeidz, citādi nakti var uzrasties kādi ļaundari un iedomāties bedrē meklēt zeltu. Mākoņo. Iededzam akumulatora barotu spuldzi. Sākas negaiss, spuldze bālē un izdziest pavisam. Sadedzam sveces un turpinām strādāt. Zibens, pērkona grāviens, un mēs tumsā ieraugām salamandru, kas spīdina acu dimantiņus. Kapliča, negaiss, sveces un salamandra — tādu sakritību var piedzīvot tikai reizi mūžā. Tumsā puslīdz esam visu sakārtojuši un varam atstāt kapliču.

1974. gada 8. jūlijā

Zvanu kolhoza dispečerei, lai sūta desmit vīrus un smago mašīnu: uz muzeja noliktavām jāaizved skulptūra un kapaplākšņu fragmenti.

1974. gada 9. jūlijā

Visu nakti gāž lietus ar spaiņiem. No rīta izstaigāju ceļus. Uzbraukt Kapličas kalnā nav ne mazāko cerību, labi, ja varēs pieturēties kaut kur lejā. Ap deviņiem atbrauc mašīna ar trim vīriem. Iebilstu, ka spēki tā kā par vājiem. Šie cērt pretī, ka neesot vis nekādi Rīgas kundziņi, lai tik dodot to dāmu šurp! Nekā — skulptūra nav ar pliku roku ņemama. Eju uz skolu pēc talciniekiem. Atnāk desmit Daugavpils skolas puiši. Kā viduslaiku inkvizitori piesienam skaisto marmora dāmu pie trepēm. Mēģinām celt. Pacelt varam. Zēniem ceļgali mīksti. Trepes lokās un krakšķ. Ar dārgo nastu lēni virzāmies uz mašīnu. Pārējais jau iet vieglāk. Izceļam un aizstiepjam arī kaltos vārtus. Mašīna grimst dubļos līdz rumbām. Lēnām virzāmies uz lielceļu. Muzejnieki jau mūs gaida, stallim — ratnīcai vārti līdz galam vaļā. Atviegloti uzelpojam — vērtības ir drošībā!

1974. gada 11. jūlijā

Šodien Daugavpils skolnieki nāk palīgos sasaiņot kastēs kapaplākšņu un epitāfiju fragmentus. Savācu kārbās katru mazāko akmens plākšņu drumsliņu. Galu galā nav zināms, ko īsti nākotnē vajadzēs. Sen sarunātā kolhoza mašīna šodien atkal neatbrauc.

1974. gada 30. oktobrī

Ļoti baidos, ka skulptūrai kaut kas nenotiek, jo muzeja noliktavā tāpat kāda kustība notiek. Mīļi lūdzu muzeja galdnieku Jāņonkuli sanaglot kasti. Sameklējam dēļu galus un uztaisām pamatīgu būri. Piemineklis atkal nonāk ieslodzījumā. Toties abi saņemam krietnu sutu no Direktora par muzeja "mantas" (dēļu) izvazāšanu.

1975. gada 17. februārī

Saņemu projektēšanas uzdevumu kapličai.

1975. gada 19. aprīlī

Jau aizritējis vairāk nekā gads, bet neviens neņemas nozāģēt kapličai uzkritušo liepu. Visi apskata, noplāta rokas un... ar to lieta izbeigta. Atceros, ka vēl neesmu traucējusi 5. meža iecirkņa mežtehniķi Puriņu. Ugunsdzēsēji kāpnes var atvest ceturtdien, un mēs sarunājam tikties Kapličas kalnā.

1975. gada 23. aprīlī

Vēlreiz sazvanos ar b. Puriņu un ugunsdzēsējiem. Visam vajadzētu būt kārtībā.

1975. gada 24. aprīlī

Šorīt Kapličas kalna pakājē stāv trīs žiguļi un treileris. Piebraucam mēs — ar "pažarnieku" sarkano milzeni. Skats efektīgs. Toties ķerties pie zāģēšanas darbiem neviens tā īsti nesolās. Līņā sīks lietutiņš. Liepas stumbri pēc ziemas noglumējuši slideni, augstums pamatīgs. Viens liepas žuburs guļ uz jumta, otrs draudīgi karājas pāri. Tik ilgi esmu ķēpājusies ar bezcerīgām komisijām. Ja šie vīri nevarēs, citu nav! Tagad vai nekad! Sāku dzīt ķīli viņu krūtīs dusošajā patmīlībā. Viens maza auguma "pažarnieciņš" neiztur. Nostājies MRS vīru priekšā, nicīgi noskata viņus no galvas līdz kājām un saka : "Kauna lieta, nav jau piektais stāvs! Tad jau laikam man būs jāparāda kā tās lietas dara!" Mežinieki padod motorzāģi, un viņš kā pantera uzlokās pa slapjo, slideno stumbru līdz galotnei. Zāģis rēc, un klucīši ripo lejā. Mežinieku vīri sarosās — neies tak ļaut sev "izgriezt pogas"! Vīri ar žagariņu smiltīs zīmē shēmu, kā otrajam liepas stumbram apņemt trosi, tad vajadzīgā leņķī to nostiprināt pie pakalnē augošā koka un tad lēnām ar treileri atvilkt. Tiek sarēķināts tāds leņķis, lai koks celtos, nevis šļūktu pa jumta virsmu, un tad kristu zemē blakus kapličai. Vīri novelk trosi, treileris ierūcas. Trose nospriegojas. Abas ar arhitekti Dunkuri bailīgi veramies notiekošajā — šajā brīdī kapliča var tikt noslaucīta. Briesmīgs krakšķis. Liepa guļ zemē pie kapličas!

18.00 abi stumbri ir novākti pilnībā. Miļā Ungurmuižas saimniece Antonija Vīns atkal izlīdzas ar "zaceni". Sareizinu divpadsmit pusstopiem un šoreiz patiesi redzu, "par ko"!

1977. gada 21. jūnijā

Beidzot saņemu kapličas projektu.

1977. gada 5. jūlijā

Iepazīstinu Cēsu rajona TDP IK priekšsēdētāju Gunāru Vīksnu ar kapličas projekta dokumentāciju. Viņš apsola 16 000 rbļ. un pilnvaro mani formēt dokumentus. Braucu uz Rīgu pie b. Meijerovica un mēģinu vēlreiz panākt, lai kapliču ieliek papildplānā, jo kuru katru brīdi draud iebrukt velve. Neko nesola. Arī Kapitālās celtniecības daļā sarunas nesekmīgas.

1978. gada 31. janvārī

Noslēdzu līgumu ar Zinātniskās restaurēšanas pārvaldi (bij. ZRRK; turpmāk ZRP — *Red.*) par kapličas restaurācijas darbiem 1978. gadam.

1978. gada 22. februārī

Ar arhitekti Dunkuri sarēķinām, ka Tējas namiņa pabeigšanai un kapličai vajadzētu 20 m3 apaļkoku dēļu. Uzzinu, ka Starpkolhozu celtniecības organizācija ir atteikusies no saviem kokmateriālu fondiem. Dodos uz Cēsu Mežrūpniecības saimniecību. Direktors paziņo, ka jāgriežas Mežrūpniecības ministrijā.

1978. gada 31. martā

Zvanu padomju saimniecības "Piebalga" direktoram Dūklavam. Ar kokmateriāliem neesot nekādu problēmu. Saimniecība rakstīs rēķinu ZRP, un, tiklīdz nauda būs pārskaitīta, baļķus varēs saņemt.

Sazvanos ar darbu vadītāju Kraukli, un vienojamies, ka baļķus vedīs uz ZRP zāģētavu, bet viņi kapličai atvestu no saviem krājumiem sagatavotus zāģmateriālus.

1978. gada 26. maijā

P/s "Piebalga" tā arī nesūta rēķinu. Braucu pati uz Jaunpiebalgu, nokārtoju dokumentus, sameklēju mežkopi Guntaru Dolmani un sarunāju labus baļķus.

1978. gada 30. maijā

ZRP vīri strādā kapličā. Drīz vajadzēs ūdeni mūrēšanas darbiem. Neko labāku nevaru izdomāt kā no kolhoza izlūgties govju dzirdināšanai domāto ūdens mucu, kuru tad katru rītu mazs traktoriņš varētu uzvilkt kalnā.

1978. gada 31. jūlijā

Ar Kultūras ministrijas vecāko arhitekti Irēnu Bākuli braucam pārskatīt darbus. Kapličai nojauktas jumta konstrukcijas, vīri uzmūrējuši vienu ceturto daļu no dzegas.

1978. gada 17. augustā

Mūžam neizdibināmā finansu sistēma! Es laikam nekad to neapgūšu! Pienāk ziņa, ka ZRP samazināts plāns šim gadam par 50 000 rbļ.

1978. gada 21. augustā

Rīgā virinu Kultūras ministrijas Kapitālās celtniecības daļas durvis, lai tiktu pie papildplāna turpināt darbus kapličā.

Pēc pusdienas iebraucu Ungurmuižā. Lietus gāž bez mitas. Dubļi līdz potītēm. Vīri pabeiguši mūrēt dzegu un sāk montēt jumta konstrukcijas. Eduardam Baķim, Mārtiņam Jakānam, Reinim Lielkājim, Imantam Ozoliņam un Genādijam Sivickim — visiem pieciem komandas vīriem kūp slapjās muguras.

Paspēju ieiet arī pie Gunāra Vīksnas. Informēju, ka no tāmē paredzētās summas — 21 540 rbļ. ir apgūti 6933 rbļ. un šajā sezonā vēl vajadzēs 5000 rbļ. G. Vīksna saka, ka naudas trūkums nebūs šķērslis, lai darbus turpinātu. Ja pietrūks, Kultūras nodaļa ieskaitīs.

1978. gada 21. septembrī

Mani izsauc Finansu nodaļas priekšnieks b. Bisenieks. Kultūras nodaļai jau labu laiku nav grāmatveža. Viņš pat nezina, kāds ir Kultūras nodaļas finansiālais stāvoklis un ko varēs iedot Tējas namiņa un kapličas restaurācijai. Jūtu, ka no niknuma uzsprāgšu. To nedrīkst. Nedabūšu naudu. Apņemos pildīt man tik patīkamo, turklāt vēl manai mākslas vēsturnieces profesijai tik ļoti atbilstošo grāmatveža darbiņu. Kultūras nodaļā krauju dokumentus grēdā un urbjos cauri. Tad pats Ilmārs Bērziņš ņemas noformēt atskaiti.

1978. gada 22. septembrī

Abi dodamies pie biedra Bisenieka. Kultūras nodaļai vēl ir krājumā 8000 rbļ.: muzejam — 4500 rbļ.; bibliotēkai — 1500 rbļ. Līdzekļi kapličas restaurācijai tiek sabalansēti, aizņemoties no katra šo un to. Rakstu lūgumu pārcelt līdzekļus un pamatojumu, kur tos izlietot. 5000 rbļ. kapličai un 6000 rbļ. Tējas namiņam ir sagādāti.

1978. gada 15. decembrī

Vedu uz Rīgu finansu izziņu. ZRP atkal tracis — Puķītei gan iedoti zāģmateriāli Ungurmuižai, bet viņa, kas to būtu domājis, apaļkokus to vietā nav iedevusi. Kā tas iespējams? Eju uz grāmatvedību skaidrot. Izrādās, ka padomju saimniecība "Piebalga" atskaitījusi naudu atpakaļ, jo ZRP izvedusi tikai vienu kravu un par pārējo nav likusies zinis. Varbūt atkal jābrauc pie Dūklava un jāsāk viss no gala?

1979. gada 15. janvārī

Brīnumskaista diena! Jau pa gabalu saulē laistās kapličas jaunais cinkotā skārda jumts. Vīri kapličas lodziņiem montē kaltās restes un slēģīšus.

1979. gada 16. janvārī

Cēsīs iebrauc jaunais darbu vadītājs Pēteris Ločmelis un ZRP priekšniecība. Ieradušies apspriest darbus 1979. gada sezonai. Iepazīstinu ar kapličas projektu un tāmi. Interjerā kapličai jālabo velves un sienu apmetums, jākrāso kaļķa krāsā. Jāatlej trūkstošās mākslīgā granīta flīzes. Vēl vienīgi jāprecizē, ko darīt ar marmora piemiņas plāksnēm. Bet tas jau netraucēs sienās izveidot profilētās apmales vietās, kur plāksnes bijušas.

Tējas namiņš, galvenā fasāde. Foto, 1975. g. Kat. 7. 5.
Lusthaus, Haupfassade. Foto, 1975. Kat. 7. 5.

1979. gada 26. janvārī

Pārbaudu Kapitālās celtniecības daļā plānu 1979. gadam un secinu, ka Ungurmuižā paredzēts apgūt 7000 rbļ. Visu vasaru kapličas stūrī maisos cietē cements. Ap kapliču mētājas būvgruži un kokmateriālu paliekas. Darbi nenotiek.

1979. gada 20. augustā

Jaunā Kultūras nodaļas vadītāja Lūcija Suhānova noformē pieprasījumu restaurācijas darbiem 1980. gadam par 7000 rbļ. Vienīgais darbiņš, ko ZRP ar pūlēm uzspiežu 1980. gada sezonai, ir kapličas kalto vārtu restaurācija.

1980. gada 10. septembrī

ZRP kalējam Viktoram Slapkovskim nācās krietni papūlēties, kamēr vārtiem noņēma rūsu. Daža smalki kaltā detaļiņa zudusi, daža rūsas grauzta un mehāniski saņurcīta. Galā saņemam labi attīrītus, restaurētus, ar aizsargkrāsu pārklātus vārtus. Apgūti 1000 rbļ. Un tas arī viss.

1980. gada 12. decembrī

Lūcija Suhānova atkal ieplāno līdzekļus. Pūlamies iedabūt kapliču ZRP darbu plānos 1981. gadam. Pilnīga bezcerība. Beidzot man skaidrs — ar lielo karoti viss krējums jau nosmalstīts. Turpmākie darbi ir no tiem, kur "nav iekšā"!

Nevaru pat piedabūt vīrus aizvākt būvgružus un maisos sacietējušo cementu. Smilšu pulkstenis jumta smailē nerimtīgi skaita laiku, un vienīgais mierinājums ir jaunais jumts. Pateicoties tam, kapliča ir glābta.

Par to, kā Tējas namiņš atguva savu jaunību

1974. gada 13. februārī

Šodien Ungurmuižā Kultūras ministrijas komisija apskata Tējas namiņu un nolemj, ka jau šovasar būtu vajadzīgs jauns jumts.

1974. gada 6. martā

Dodos pie TIN vadītāja Gunāra Vītola un izklāstu stāvokli, kādā atrodas vienīgais Latvijā saglabājies no koka celtais 18. gadsimta parka paviljons. Informēju, ka Kultūras ministrija apņemas finansēt objekta vēsturisko izpēti. Kādas būtu rajona iespējas finansēt Tējas namiņa projektēšanu? G. Vītols apsolās parunāt ar Cēsu rajona TDP IK priekšsēdētāju Gunāru Vīksnu un cer saņemt pozitīvu atbildi.

1974. gada 13. jūnijā

Rajonam ar līdzekļiem neklājas visai spoži. Vienojamies ar G. Vīksnu un G. Vītolu, ka man jāmēģina caur Kultūras ministriju panākt finansējumu projektēšanai un tad rajons apņemtos finansēt restaurācijas darbus. Braucu uz Kultūras ministriju pie arhitekta Leona Plauciņa. Viņš, iepriecināts par cēsnieku labajiem nodomiem, apsola finansēt projektēšanu gada otrajā pusē. Man steidzīgi jānokārto dokumenti.

1974. gada 17. jūnijā

Eju uz TIN pie b. Vītola, lai saņemtu pieprasījumu projektēt Tējas namiņu.

1974. gada 19. jūnijā

Ungurmuižā G. Vītols uzklausa Kultūras pieminekļu zinātniski metodiskās padomes speciālistu secinājumus

par Tējas namiņa stāvokli un veicamajiem pasākumiem. G. Vītols informē, ka ir apspriedies ar Cēsu rajona TDP IK priekšsēdētāju G. Vīksnu un, tā kā Kultūras ministrija par saviem līdzekļiem apņemas veikt projektēšanu, rajona vadība atvēlēs naudu restaurācijai.

1974. gada 3. jūlijā

Ar dokumentu paketi dodos pie ZRPKB priekšnieka b. Rozenštrauha. Viņš apņemas Tējas namiņa projektēšanu ietvert plānā, sākot ar 1975. gada janvāri.

1974. gada 22. novembrī

Šorīt sakarā ar Tējas namiņa projektēšanas darbiem atbrauc ZRPKB priekšnieka vietnieks b. Krēsliņš un arhitekts G. Zirnis, kurš būs galvenais projekta autors. Viņš, uzmetis aci Tējas namiņam, paziņo, ka viss skaidrs un nekādu problēmu ar projektēšanu nebūšot. Iebilstu, ka problēmas ir smagas — jau sākot ar jumta formas atjaunošanu. Bez tam nav zināms, kas atrodas zem dēļu apšuvuma utt.

1975. gada 17. februārī

Eju uz Kultūras ministriju pie arhitektes Irēnas Bākules pēc Tējas namiņa projektēšanas uzdevuma. Irēna informē, ka projektēšanas uzdevums sastādīts kopīgi ar Imantu Lancmani. Saņemu arī Lancmaņa skices ar norādēm par to, kam darba gaitā jāpievērš īpaša uzmanība. Iepazīstos ar arhitekti Rasmu Dunkuri, kura oficiāli nozīmēta par Tējas namiņa galveno projekta autori.

1975. gada 19. februārī

Kopā ar arhitekti Dunkuri braucam uz Ungurmuižu. Priecājos, ka viņai Tējas namiņš šķiet "cietais rieksts".

1975. gada 24. februārī

Eju pie b. Vītola apstiprināt Tējas namiņa projektēšanas uzdevumu. Izrādās, ka dokumenti finansēšanai nosūtīti uz TIN. Savācu dokumentus, lai vestu atpakaļ uz Rīgu, jo finansē taču Kultūras ministrija.

1975. gada 27. februārī

Dodos uz ZRP pie vēsturiskās izpētes grupas priekšnieka Roberta Malvesa noskaidrot, vai ir nozīmēta persona, kura veiks Ungurmuižas vēsturisko izpēti. Beidzot ir — vēsturniece Pārsla Pētersone. Ieeju arī paskatīties, kā Rasmai Dunkurei veicas ar uzmērošanas darbiem. Grūtības ar augstuma mēriem. Vajadzīgas garas kāpnes.

1975. gada 15. aprīlī

Skraidu pa Cēsu iestādēm, meklēdama garas kāpnes. Eju uz Ziemeļu elektrotīkliem — neesot. Brīvprātīgo ugunsdzēsēju biedrībai mašīna remontā. Profesionālie ugunsdzēsēji laipni piedāvā kāpnes ar visu mašīnu ceturtdien.

1975. gada 23. aprīlī

Eju uz 4. pilsētas profesionāli tehnisko skolu. Sarunāju palīgos divus zēnus, jo Tējas namiņam atsevišķās vietās būs jānoņem dēļu apšuvums.

1975. gada 24. aprīlī

Šorīt jau plkst. 8.00 skrienu uz "pažarniekiem". Mašīna ir, kāpnes ir, arhitekte Dunkure arī. Drāžu uz profesionāli tehnisko skolu. Skolnieki aizsūtīti pārģērbties. Atnāk tikai viens puisis. Otrs ceļā no kopmītnes pazudis. Braucam. Pēc pamatīga darba atklājas interesanta aina: zem apšuvuma parādās pilastru paliekas, dzega, krāsojuma pēdas u.tml. Jāgaida, kamēr restauratori uzcels sastatnes un noņems apšuvumu pilnībā. No Ungurmuižas nevaru sazvanīt ugunsdzēsējus, lai brauc pēc savām kāpnēm. Atstāt arī baidos. Beidzot ar mežinieku mašīnu nogādājam kāpnes līdz viņu kantorim "Eniņos". Nākamā dienā saņemu rājienu no ugunsdzēsēju dispečeres. Atvainojos un paskaidroju, ka darījām, ko varējām, lai kāpnes nogādātu drošā vietā. Bars dūšīgu "pažarnieku" nospriež, ka pareizi darīts, sameklē mašīnu, un mēs braucam uz "Eniņiem".

1975. gada 30. maijā

Ierodos Rīgā ZRP pie R. Malvesa noskaidrot, vai beidzot ir uzsākti Ungurmuižas vēsturiskās izpētes darbi. Sirmais kungs mīļi smaida un atrunājas, ka vēl neesot vis.

1975. gada 9. jūnijā

Rīgā pie arhitektes Dunkures. Viņa pati pūlas arhīvos savākt nepieciešamās ziņas. Eju pie R. Malvesa un stingri uzstāju, ka objekts ir plānā un izpētes darbi uzsākami nekavējoši.

1976. gada 2. jūlijā

Pagājis apaļš gads, bet dokumentācijas sagatavošana vilkusies gliemeža gaitā. Nu beidzot varu sākt domāt par Tējas namiņa iekļaušanu ZRP restaurācijas darbu plānā 1977. gadam. Tikai kokmateriāli jāsagādā man! Eju pie G. Vītola noskaidrot, kādā veidā varētu tikt pie baļķiem. Saruna sākas ar vārdiem: "Biedrene Puķīte, vai Direktors ir informēts par darbiem Ungurmuižā?" Paskaidroju, ka mans priekšnieks īpašu interesi neizrāda un ne reizi šajā objektā nav iegriezies. G. Vītols lūdz man regulāri informēt Direktoru, citādi Ungurmuižas dēļ tiekot traucēti darbi Cēsu pilsdrupās (!!??). Tas nu man nav nekādi saprotams, jo patlaban nekāda praktiskā darbība Ungurmuižā nenotiek. Turklāt gada laikā nelielie darbiņi ir paveikti, balstoties tikai uz maniem personīgiem kontaktiem un, ja nepieciešams, arī pusstopiem. Tālākās sarunās neielaižos un paskaidroju, ka laiks visu noliks savās vietās un gan jau kļūs zināms, kurš kuram te traucējis. Tad ķeramies pie lietas. Izrādās, ka TIN kokmateriālu fondu nav un nav iespējams arī kokmateriālus nopirkt. Man jāsameklē iestāde, kas varētu atdot savus fondus, kurus tad ZRP varētu izpirkt.

1976. gada 8. jūlijā

Rīgā pie arhitektes Dunkures, lai noskaidrotu, cik m^3 apaļkoku vajag. Izrādās — 110 m^3. Palūdzu arī materiālu specifikāciju.

1976. gada 31. augustā

Pēc izmisīgas zvanīšanas un skraidīšanas pa dažādām Cēsu pilsētas un rajona iestādēm, beidzot Baltijas mašīnu izmēģināšanas stacijas direktors b. Ieviņš apsola iedot no saviem kokmateriālu fondiem.

1976. gada 6. septembrī

Braucu uz Baltijas mašīnu izmēģināšanas staciju kārtot dokumentus kokmateriālu fondu saņemšanai. Izrādās, ka

tie nav fondi lietaskokiem, bet papīrmalkai. Ņemu, jo citas izejas nav. Gan jau kaut ko izdomāšu.

1976. gada 13. septembrī

Rīgā pie ZRP inženiera Pundura. Vienojamies, ka izdevīgāk un lētāk būtu kokmateriālus sazāģēt tepat Cēsu rajonā. Plānu daļā b. Nērings sola: ja 1977. gada maijā zāģmateriāli būs nokrauti pie Tējas namiņa, viņš garantēs būvbrigādi. Ģeniāli izdomāts! Bet citas izejas nav. Tad ZRP pie arhitektes R. Dunkures. Viņa patlaban pūlas modelēt Tējas namiņa jumta formu. Uztaisīts arī makets. Ko lai dara, fotogrammetrija mūsu valstī nav pieejama. R. Dunkure patiesi pūlas tikt galā pēc labākās sirdsapziņas — rūpīgi un pacietīgi.

1976. gada 30. septembrī

Pie G. Vītola saņemu pasūtījumu restaurācijas darbiem Tējas namiņā 1977. gadā.

1976. gada 3. oktobrī

Rīgā atkal tramdos pa ZRP sakarā ar dokumentāciju. Vēl nav. Iesniedzu pieprasījumu ZRP pēc garantijas, ka dokumentācija būs pēc mēneša. Katram gadījumam aizeju arī uz Kultūras ministriju pie b. Plauciņa un b. Salmiņa, mēģinu pārliecināt, ka ieslēgšana remontu un restaurācijas plānā ir Tējas namiņa dzīvības un nāves jautājums.

1976. gada 9. novembrī

Rīgā — atkal par to pašu jautājumu: kad beidzot būs dokumentācija?

1977. gada 4. janvārī

Braucu uz Amatas krautuvi, jo tiekot ievesti ļoti labi apaļkoki. Priekšniecībai izstāstu savu vajadzību. Ceļu priekšā materiālu specifikāciju un arī dokumentu par 110 m3 papīrmalkas. Nu, ja jau Ungurmuižai, tad esot jāpalīdz. Norunājam, ka dabūšu mašīnu un tad uz vietas arī nokomplektēsim vajadzīgos izmērus. Kopš 28. decembra autokombināts mani krāpj ar baļķu vedēju mašīnu.

1977. gada 5. janvārī

Šodien sola mašīnu plkst. 8.30, tad 15.00, atkal nekā.

1977. gada 6. janvārī

Beidzot 9.30 zvana, ka mašīna būs vienam reisam. Atsūta "Kolhidu" ar bortiem! Braucam uz krautuvi. Tur pēc stundas gaidīšanas beidzot uzrodas viens vīrs, kurš man padod baļķus, kādi pagadās. Spurojos pretī, rādu dokumentus, lūdzos un draudu. Nav arī neviena, kam sūdzēties. Vienā mierā man piekrauj 8,1 m^3, un ripojam uz "Dimdu" zāģētavu Raiskumā. Tur sīki vīrelīši, pilni kā mārki, lēkā ap mašīnu klaigādami — neredzot, par ko laukā kraut. Noskaitu 4,12 rbļ. (pusstopam). Palūdzu vēl palīgos celtniekus, kuri strādā turpat blakus ēkā. Kādu stundu cīnoties, baļķi ir izkrauti. Janvāra spelgoņā plānajā vējjaciņā izsalstu līdz kaulam. Nospriežu, ka tā lieta jādara gluži citādāk: jānolasa un jānokrauj vajadzīgie baļķi un tad tikai jābrauc pēc tiem.

1977. gada 15. martā

MRS divus mēnešus diendienā sola baļķu vedēju. Braucu uz ZRP pie b. Pundura. Mašīna būs otrdien, 22. martā. Tējas namiņa darbu vadītājs būs Elmārs Krauklis, brigadieris — Herberts Cībarts. Viņi vēlas laicīgi iepazīties ar darāmajiem darbiem.

1977. gada 17. martā

Braucu uz "Dimdām" nobrīdināt vīrus, lai otrdien būtu pie skaidras saprašanas un gatavi pieņemt baļķu kravas. Tad braucu uz Amatas krautuvi. Te MRS inženieris Roze pieprasa, lai nekāda materiālu atlase nenotiktu. Jāņem pēc kārtas sešmetrīgie. Par to man pretī jādod leņķa dzelži.

Roze aizbrauc, bet Puķīte paliek. Amatas krautuves darbu vadītājs Ķibers zvana uz MRS direktora vietniekam b. Jansonam un izstāsta, kas par lietu un kādam objektam. Biedrs Jansons dod pavēli — celtniecībai piemērotus baļķus sagarināt pēc materiālu specifikācijas. Ņemu "collštoku", un ar b. Zaķi ejam darboties.

1977. gada 21. martā

Lai varētu uzsākt darbus, nepieciešama finansu izziņa. Zvanu TIN grāmatvedei — atkal nav. Bankā sakot, ka tāda nemaz neesot vajadzīga. Atbrauc E. Krauklis. Stiepju viņu uz TIN. Viņš ņemas pats tās lietas izskaidrot. Vienojamies, ka es no rīta gaidīšu grāmatvedi pie bankas un abas iesim šo jautājumu beidzot nokārtot.

1977. gada 22. martā

Aizeju laicīgi. Grāmatvede neatnāk. Izziņu nedabūju. Braucu uz Amatas krautuvi. ZRP šoferītis jau priekšā. Ilgi jāgaida uz iekrāvēju, jo gara rinda. Iekraujam vienu kravu, kad saule jau ripina uz vakarpusi. Katram gadījumam Cēsīs paķeru tīkliņu ar aliņiem. Kā tad! Mīluliši atkal pilni kā zeķes! Atkal vaimanā, ka neredzot, "par ko". Rīkojos kā ēzeļu dresētāja cirkā, tikai burkāna vietā turu tiem pie deguna alus pudeli un nedodu, kamēr puse baļķu nav izkrauta.

1977. gada 23. martā

Šodien vedam pārējās kravas. Balķi ideāli — kā no izstādes, labākie visā krautuvē! Zāģētavā veči atkal pilnā. Sagrabinu makā pēdējās kapeikas aliņiem, ko viņiem "salāpīties". Pēdējām divām kravām paņemu no milicijas līdzi divus "sutkiniekus". Baļķi ir 7,50 m gari un turpat pusmetru diametrā. Cīniņš ir pamatīgs.

1977. gada 24. martā

Pēc pēdējās kravas šoferītis aizbrauc viens. Atpakaļceļā dodos līdzi, lai kolhoza kantorī noformētu baļķiem pieņemšanas un nodošanas aktu.

1977. gada 29. martā

No Tējas namiņa kokmateriālu specifikācijas ņemos ar visiem izmēriem izzīmēt katru būvkoku, lai maniem mīlulīšiem "Dimdu" zāģētavā nebūtu nekādu pārpratumu. Beidzot dabūju arī finansu izziņu. Jaunā muzeja direktore Zigrīda Balode atved no Rīgas Tējas namiņa tāmi.

1977. gada 30. martā

Ar E. Kraukli pirmoreiz braucam iepazīties ar darbiem Tējas namiņā. Viņam objekts patīk. Nu kā gan ne — tur ir iekšā!!! Atpakaļceļā iebraucam "Dimdās". "Štellers" skaidrā! Atdodu materiālu specifikāciju.

1977. gada 31. martā

Braucu uz "Dimdām". Zāģeri sūdzas, ka viņus sūtot uz siltumnīcu lāpīšanas darbiem. Sazvanos ar kolhoza "Uzvara" būvdarbu vadītāju Baumani. Viņš atvainojas un paskaidro, ka vīrus nodarbinās tikai vienu nedēļu. Tad zvanu uz Ungurmuižu skolas direktoram un šķiļu zibšņus ar pērkona dārdiem: par Tējas naminā izgāztajiem minerālmēsliem, par samētātajiem salauztajiem soliem, par... Saņemu atbildi, ka viņam tāds Tējas naminš nemaz neesot vajadzīgs!

1977. gada 7. aprīlī

Atbrauc Ungurmuižas skolas direktors Dālmanis. Atdodu viņam par Tējas naminu sastādīto aktu un paziņoju, ka es viņu piespiedīšu mīlēt Tējas naminu. Esot iztīrīts un aizslēgts. Abi atkal smaidām. Re, kā!!!

1977. gada 8. aprīlī

No Kultūras ministrijas zvana Irēna Bākule un informē, ka E. Krauklis bijis Kapitālās celtniecības daļā un ziņojis, ka Puķīte šogad kokmateriālus nesagatavošot un Tējas naminu varot izslēgt no plāniem. J. Flūgins toties šim objektam pievilcis zvaigznīti. Tas nozīmē, ka Tējas naminš ir to objektu skaitā, no kura ir atkarīgas ZRP prēmijas.

1977. gada 11. aprīlī

Braucu uz Raiskumu. Būvdarbu vadītājs Baumanis slimnīcā. Dodos pie kolhoza "Uzvara" priekšsēdētāja vietnieka b. Seisuma. Viņš apsola, ka pēc dienām trim vīri būs siltumnīcu remontu beiguši. Eju uz dārzniecību. Mani draiskuļi solās divās dienās darbus pabeigt un atgriezties zāģētavā.

1977. gada 13. aprīlī

Zvana b. Seisums un paziņo, ka jautājums par koku zāģēšanu neesot saskaņots ar kolhoza priekšsēdētāju b. Varpahovski. Saku, ka tā gan ir viņu saimniecības iekšēja lieta, bet aizbraukt un informēt es, protams, varu. Nevaru tūdaļ doties ceļā, jo vispirms jānolasa referāts politseminārā. Politsemināra vadītājs V. Rudzītis mani uzslavē par pamatīgām, dziļi izprastām zināšanām hunveibinu jautājumā. "Aiz laimes" sarkdama un bālēdama, uz pirkstu galiem izlavos no zāles.

1977. gada 18. aprīlī

Braucu uz Raiskumu. Būvdarbu vadītājs Baumanis joprojām slimnīcā. Priekšsēdētāja vietnieks b. Seisums — slims. Vietā atstātais zēns neko par baļķu zāģēšanu nezina. Varpahovskis nav sastopams.

1977. gada 19. aprīlī

Ar agro autobusu drāžu uz Raiskumu. Varpahovskis paziņo, ka šodien viņš rakstot atskaiti par gurķiem, rīt — par gaļu un es te ar saviem pieminekļiem lai liekot viņu mierā. Velkos ar kājām uz Cēsīm. Iebrauc darbu vadītājs E. Krauklis. Vienojamies, ka katram zāģerim samaksāsim 50 rbļ., tad tā lieta ies.

1977. gada 20. aprīlī

Jau novakare, bet neko lietas labā neesmu varējusi izdarīt. Truli nīkstu kafejnīcas mīkstajā krēslā, meklējot kādu atspēriena punktu. Aiz muguras atskan mundra balss: "Sveika, Ungurmuižas saimniec!" Būvdarbu vadītājs Baumanis! Izveseļojies! Viņš apsola nekavējoši sākt zāģēšanu. Es par to vīriem piesolu katram 50 rbļ.

1977. gada 25. aprīlī

Šodien pirmdiena. Zvanu uz Raiskumu. Vīri jau visu sestdienu un svētdienu zāģējuši. Braucu uz Raiskuma "Dimdām" kopā ar diviem restauratoriem namdariem E. Baķi un Ozoliņu. Gribu, lai viņi pārbauda zāģmateriālu kvalitāti. Vīri apstiprina, ka sazāģēts normāli.

1977. gada 3. maijā

Paķeru tīkliņā dažus aliņus un eju lejā uz "Dimdām" apskatīties, kā maniem mīlulīšiem klājas. Jau pa gabalu redzu, ka laukā nāk šķībi dēļi. Veči atkal pilni. Šie neliekas dzirdēt manu čiepstēšanu. Uzskrūvēju kārtīgus decibelus: "Tu, vecais lapsu gaļa, kam tu zāģē — kolhoza cūku kūtij vai Ungurmuižai!" Griežu ap galvu tīkliņu ar aliņiem un grasos triekt pret baļķiem. Tas iedarbojas. Gateris tiek apturēts, un "štellers" šļupst: "Irbīt, irbīt, nedusmojies, skrūves izļurkājušās!" — "Nu tad ķīlē!" draudīgi pavicinu aliņus. Gaidu, kamēr saremontē. Tad nolieku uz bluķa savas pudeles, veči attin "zaceni", saskandinām alumīnija krūzītes un sarunājam godīgi pabeigt darbus līdz galam.

1977. gada 5. maijā

Šodien pabeidz zāģēšanas darbus "Dimdās". ZRP solītais termiņš nokavēts par piecām dienām. Zvanu E. Krauklim, lai sūta mašīnu, kā varam nogādāt materiālus Ungurmuižā, kamēr nav izvazāti.

1977. gada 24. maijā

Beidzot atbrauc autoceltnis un "Kolhida". Zāģmateriāli nokrauti tieši zem elektrības vadiem. Esam spiesti meklēt elektriķi, lai izdara atslēgumu. Krava pēc kravas kraujas pie Tējas naminā. Bezkaislīgi veros notiekošajā un tā arī nevaru sev iestāstīt, ka tā ir realitāte.

1977. gada 31. maijā

Iebrauc arhitekte Dunkure, darbu vadītājs Krauklis un brigadieris Cībarts. Vienojamies, ka brigadieris darīs visu iespējamo, lai maksimāli saglabātu oriģinālkonstrukcijas, un, cik vien iespējams, izlīdzēsies ar protezēšanu, nevis pilnīgu bojāto konstrukciju nomaiņu. Cībarta kungs (es viņu nekādi nevaru nosaukt par biedru) teikto uzņem kā pašsaprotamu lietu.

1977. gada 1. jūnijā

TIN kārtoju dokumentus: lai zāģeriem beidzot varētu samaksāt tos 150 rbļ., tāme "jāuzskrūvē" līdz 450 rbļ. Turklāt — citādi nevarēs samaksāt par būvgružu izvešanu!!!

1977. gada 27. jūnijā

Zvanu E. Krauklim, lai taču beidzot zāģeriem atved naudu. Man tiek paziņots, ka vīrus ar 1. jūniju no objekta noņems, jo Cēsīm esot parāds 30 000 rbļ. Ar muzeja direktori Zigrīdu Balodi jožam uz banku. Izrādās, ka Cēsis ir pārskaitījušas naudu, kārtības nav Rīgā.

Iebrauc E. Krauklis. Braucu līdzi uz Ungurmuižu. E. Krauklis aizrāda vīriem, ka viņi par daudz noņemoties ar bojāto vietu izkalšanu un protezēšanu. H. Cībarts paziņo, ka viņš bojātas konstrukcijas negrasās likt atpakaļ. Es vēl pa virsu noberu Krauklim kārtīgus "piparus" un eju

skaidrot, kāpēc vīriem nav nokārtotas pusdienas un istaba nakšņošanai. Skolas direktors taisnojas, ka neesot sanācis laika. Nokomandēju, lai šodien istaba būtu, un pati eju uz "Bundulīti" pie Unguru ezera meklēt skolas saimnieci. Antonijas kundze, glīti saposusies, gatavojas braukt uz Piebalgu pie bērniem. Ar pusdienu vārīšanu nu gan nekas nesanākšot. Izsaku nožēlu, jo restauratori ilgojas tieši pēc viņas vārītām pusdienām. Antonija Vīns šķelmīgi pasmaida un apsolās saimniekot.

1977. gada 29. jūnijā

Rīgā ZRP sapulcējas "dūži" un sāk mani tiranizēt: darbi jāpārtrauc, jo Tējas namiņam esot iedalīti tikai 15 000 rbļ. Apvaicājos, vai tad tie jau iztērēti. Vēl neesot vis! Paziņoju, lai vispirms apgūst tos pašus un tad sāk mani grauzt kā sakaltušu piparkūku. No Cēsīm atsūtīta atpakaļ forma Nr. 2. Jāraksta "Kūduma astoņgadīgās skolas remonts", jo TIN nedrīkst apmaksāt kaut kāda tur parka paviljona restaurāciju. Tad ar arhitekti Rasmu Dunkuri ejam uz kalēju darbnīcu pārkontrolēt, vai Tējas namiņa notekcaurule — pūķis nokļuvis šeit. Kalējs priecājas par skaisto darbu. Sastopu arhitektu Šmitu. Viņš izsaka domu, ka Tējas namiņa jaunais vēja rādītājs stilistiski būs atrauts no pārējiem metālkalumiem. Arhitekte Dunkure paskaidro, ka paraugam izmantots 18. gadsimta vēja rādītājs no Limbažu rajona muižas un viņai nav tiesību kaut ko izgudrot pašai. Kuram taisnība?

1977. gada 11. jūlijā

Braucu uz Ungurmuižu. Gaisā slejas Tējas namiņa jumta statņi. Vīri ar cirvīti pietēš spāres. Atvesti logu bloki. Palūdzu H. Cībartu uztaisīt aprēķinu, vai netrūks kokmateriālu. Tad sēžos pazondēt notekas skārda pūķi. Izrādās, ka ir bijušas zeltītas detaļas — žaunas, zobi, dzelksnītis u.c.

1977. gada 14. jūlijā

Šorīt vīri sāk montēt pirmo spāri. Atbrauc Ieva Lancmane izdarīt fasāžu krāsojuma zondāžas. Viņa arī apņemas sagatavot krāsojuma pasi. Vienojamies, ka centrālās apgleznotās durvis nedrīkst likt atpakaļ. Tās jākonservē un jāatstāj kā eksponāts, bet laikazobam jāpakļauj kopija.

1977. gada 20. jūlijā

Vīri zvana, ka spāres augšā. Cepu kūku, triepju sviestmaizes. Ar muzeja meitenēm sarunājam dikti smalki iebraukt Ungurmuižā. Taksometru stāvvietā sadabūjam melnu volgu. Līdzi brauc arī muzeja jaunā direktore Zigrīda Balode. Turpat četrus gadus esmu sapņojusi par šo vienu vienīgo mirkli, kad virs Tējas namiņa pacelsies ozollapu vainags. Kad nu šis brīdis ir pienācis, "pulveris izšauts" un priekam vairs nav palicis ne kripatiņas. Kā vienmēr, "plēšu jokus" ar vīriem, saskandinu un saucu tostus. Kad nu esam tikuši līdz kūkai, izrādās, ka nav neviena naža. Šie ar cirvīti varēja dabūt augšā Tējas namiņu, un es nevarēšu pieveikt kūku? Ņemu lielo cirvi un sacērtu kūku gabalos!

1977. gada 29. jūlijā

Šogad auksta vasara. Vēl neesmu īsti novilkusi džemperus un vējjaku. Nemitīgi līst. Visa pasaule izmirkusi. Brienu cauri dubļiem uz Ungurmuižu. Tējas namiņa smailē jau vēja rādītājs. Vīri sāk apšūt jumtu ar dēļiem.

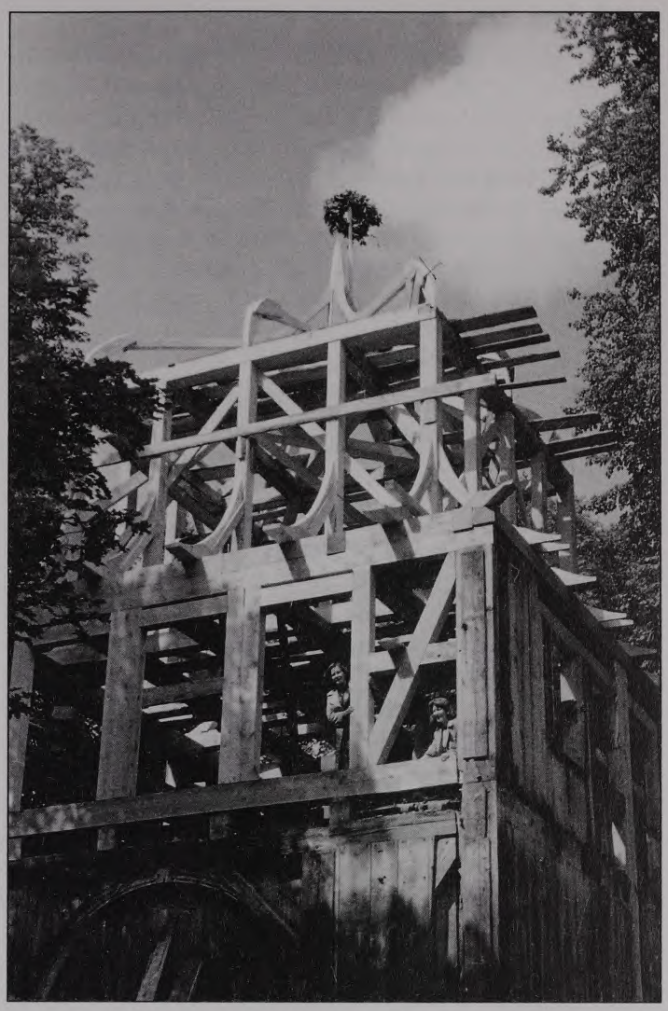

Tējas namiņa atjaunošanas spāru svētki 1977. gada 20. jūlijā. Foto, 1977. g. Kat. 7. 7.

Richtfest des Lusthauses am 20. Juli 1977. Foto, 1977. Kat. 7. 7.

1977. gada 23. augustā

Jumts top ieģērbts vara skārda apvalkā. Pienācis pēdējais brīdis, kad vēl varētu nozeltīt vēja rādītāja lodi. Joprojām nevaru sadabūt zelta lapiņas. Ar pārskaitījumu nepārdod, bet skaidras naudas man nav. Imants Lancmanis sola arī no savas puses interesēties, vai kaut kur kādā iestādē nespīd zelts.

1977. gada 1. septembrī

Kā vienmēr "šiverīgs" ierodas Elmārs Krauklis. Tējas namiņā apgūti 15 000 rbļ. Nu tad varam doties pie G. Vītola aprunāties par turpmākajiem 6000 rbļ. — G. Vītols telefonsarunā ar G. Vīksnu vienojas, ka par 6000 rbļ tiks dota finansu izziņa. Atkal taujāju, vai nekādi nav iespējams atrast 100 rbļ. zelta folija iegādei. "Nē, ar skaidras naudas līdzekļiem rīkoties nav iespējams!"

1977. gada 5. septembrī

Braucu uz Ungurmuižu. Tējas namiņam ar vara skārdu nosegtas trīs jumta plaknes.

1977. gada 6. septembrī

ZRP noformēju dokumentus par piešķirtajiem 6000 rbļ.

1977. gada 7. septembrī

Šodien aizlodēs Tējas namiņa vēja rādītāja bumbu. Vīri raksta vēstulīti nākamajām paaudzēm.

Ieliekam tekstā arī visu darbu darītāju uzvārdus:
Herberts Cībarts — namdaris, brigadieris, dz. 1916. g.
Imants Ozoliņš — namdaris, dz. 1928. g.
Mārtiņš Jakāns — namdaris, dz. 1948. g.
Eduards Baķis — namdaris, dz.1945. g.
Jānis Andersons — namdaris, dz.1946. g.
Aleksejs Ivanovs — namdaris, dz.1932. g.
Artūrs Millers — skārdnieks, dz.1913. g.
Arvīds Čavars — skārdnieks, dz.1919. g.
Viktors Slapkovskis — kalējs.
Krauze — stiklinieks.
Juris Bauers — namdaris, dz.1942. g.
Elmārs Krauklis — darbu vadītājs, dz. 1931. g.
Šodien sirms kungs, mīļi saukts par Krauzīti, ļoti pamatīgi ņemas stiklot Tējas namiņa logu sīkās rūtiņas.

1977. gada 20. septembrī

Bankas inspektors Vītols ļoti ieinteresējies par Ungurmuižu un Tējas namiņu. Debatējam kādas pāris stundas. Beidzot viņš paņem Pārslas Pētersones izstrādāto Ungurmuižas izpēti divos sējumos. Uz kādas rakstītas sūdzības pamata sākta finansu revīzija. Mani tas ļoti iepriecina, jo esmu tik nepieredzējusi, ka "veiklie Rīgas zēni" jau nu gan bez īpašām grūtībām mani "var apvest ap stūri".

1977. gada 27. septembrī

Rīgā ZRP noformēju dokumentus 1978. gadam. Tējas namiņš būs plānā. Iepazīstos ar parka izpēti. I. Janele sastrādājusi nopietnu materiālu. Caur viņas prizmu raugoties, aptveru, cik maz es esmu pamanījusi pati. Tad sastopu arhitekti Dunkuri un saņemu aprēķinus zelta lapiņām. Dodos uz veikalu ar pārvaldes pieprasījumu un par 54 rbļ. nopērku 0,6 m^2 sen ilgoto zeltu! Grāmatiņas — maziņas, maziņas, lapiņas — plāniņas, plāniņas. Tādām drīkst pieskarties tikai pats meistars Vecvagars. Bāžu dārgo mantu kabatā un priekšā aizkabinu lielu spraužamadatu. Tagad esmu bagātākā sieviete Eiropā!

1977. gada 18. oktobrī

Elmārs Krauklis atved atpakaļ manu zeltu. Tas esot iekšdarbiem. Bija man to zināt, ka pastāv divu veidu lapiņas — iekšējiem un āra darbiem!

1978. gada 31. janvārī

Rīgā pilnībā nokārtoju visu dokumentāciju šīs sezonas darbiem.

1978. gada 23. maijā

Kultūras ministrijā no Irēnas Bākules saņemu Ievas Lancmanes izstrādāto Tējas namiņa krāsojuma pasi.

1978. gada 11. jūlijā

Krāsotāju brigāde jau visu mēnesi gruntē un krāso Tējas namiņu. Kā saka brigadieris Eduards Leonovičs: "Viss būs pēc labākajiem Rietumeiropas paraugiem!"

Vakara pusē iebraucu Ungurmuižā. Tējas namiņš nokrāsots. Izskatās pēc ērma! Pirmajā mirklī nevaru aptvert, kāpēc. Tad ieraugu uz baļķa uzkrāsoto daiļi dzīslota marmora ornamentu. Tiešām, marmorizēts pēc labākajiem Rietumeiropas paraugiem. Dzirdu lejā pie ezera balsis. Mani jaukie vīri makšķerē. Turpat sēž arī krāsotājmeistars Edžus. Nolemju viņus pagaidām netraucēt. Klusiņām apsēžos uz dēļu kaudzes un sāku kārtīgi aplūkot Tējas namiņu. Marmorizējums ir tik precīzs, ka namiņa detaļas

Tējas namiņa atjaunošanas spāru svētku atzīmēšana 1977. gada 20. jūlijā.

Richtfest des Lusthauses am 20. Juli 1977.

patiesi atgādina īsta marmora veidojumus. Protams, kas gan var būt smieklīgāks par dēļu paviljoniņu ar pompoziem īsta marmora pilastriem! Re, kur tas suns aprakts! Sameklēju detaļu ar oriģinālo marmorizējumu. Uz pelēcīgi balta fona ar cietu sarenīti vilkti neveikli tumšpelēki ķeksīši — it kā būtu spēlējies bērns. Toties cik ļoti šis naivisms piestāv Tējas namiņam. Bet ko lai es tagad saku saviem Rietumeiropas "skunstmālderiem"? Būtu slikti, sadotu ar pindzeli pa ausīm. Toties te viss darīts ar lielu mīlestību. Vīri, mani pamanījuši, rāpjas kalnā. "Nu, ko es teicu," smaida Edžiņš. "Jā, žēl, ka es teiktajam piegriezu tik maz vērības," novelku pie sevis. "Ko Pūķis ar to grib teikt?" — "To, ka jūs esat triepuši kā cunftīgi meistari, bet vajadzēja tā, kā to dara parasti bauri!" Rādu oriģināldetaļas ķeksīšus. Tur nu zinātniskie restauratori neko nevar iebilst. Ņemam caurspīdīgu papīru, kopējam ķekšus, tad mērcam pindzeles podā un mācāmies draiski "ķeksēties". Izrādās, tas nemaz nav tik viegli!

1978. gada 26. jūlijā

Ungurmuižā sākas briesmīgs pērkona negaiss. Kaut kur iesper kokā. Tad tikai apjēdzu, ka Tējas namiņš ir bez zibens novedēja! Kur es biju agrāk! Negaiss pārskrien, eju skatīties Tējas namiņu. Vīri detaļas pārkrāsojuši. Nu jau izskatās tīri normāli. "Eiropas līmenis" paliek zem šīs kārtas nākamām paaudzēm ko brīnīties.

1978. gada 31. jūlijā

Beidzot Tējas namiņš bez sastatnēm. Īsts skaistulis! Mazliet "klibo" jumta forma. Bet gan jau mūsu bērniem būs citas tehniskās iespējas un viņi kļūdu izlabos.

1978. gada 20. septembrī

Zvana rundālieši. Sadabūjuši biezo lapiņu zeltu pūķu zeltīšanai.

1979. gada ZRP plānos šai sezonai atvēlēti 3000 rubļu. Sanāks Tējas namiņa interjera izkrāsošanai.

1979. gada 29. maijā

Neraugoties uz ļoti spiedīgiem materiāliem apstākļiem, Gunārs Vītols atkal atrod vajadzīgos 3000 rbļ.

1979. gada 9. jūlijā

Ungurmuižā iebrauc krāsotāju brigāde un sāk gruntēt Tējas namiņa iekštelpu sienas.

1979. gada 25. jūlijā

Krāsotāju brigadieris Eduards Leonovičs rūc jau no paša rīta. Braukšot te atkal visādi gudrie no Austrumu zemēm, tad jau labāk savākt podus un pazust kokos. Iebrauc Ieva, Lauma un Imants Lancmaņi palīgos sajaukt vajadzīgos krāsu toņus Tējas namiņa interjeram. Iepazīstinu viņus ar labāko krāsotāju brigādi visā ZRP un iesaku izvirzīt augstas prasības, ņemot vērā viņu kvalifikāciju. Edžiņš atkal smaida. Viss kārtībā. Abi ar Imantu Lancmani maisās pa podiem, līdz vajadzīgie toņi sajaukti un izmēģināšanai uz sienas uztriepti.

1979. gada 4. septembrī

Rajonam atlicis mazliet naudas, varētu nozeltīt pūķiem detaļas.

1979. gada 9. oktobrī

Saņemu tāmi pūķu zeltīšanai par 1050 rbļ.

1979. gada 29. novembrī

Atvedam Tējas namiņam trūkstošos dēļus. Namdari Eduards Baķis, Mārtiņš Jakāns un Imants Ozoliņš strādā Tējas namiņa apakšējā stāvā. Pūķu zeltīšana ir absolūti reāla. Nu būtu jādabū jaunie vara skārda briesmoņi no Tējas namiņa notekcaurulēm atkal uz zemes. Mārtiņš Jakāns apņemas viņus nokabināt tāpat bez sastatnēm. Pie pēdējā pūķa Mārtiņš slīd, balansēdams uz Tējas namiņa jumta malas. Vecie notekcauruļu āķi iztur, bet varēja neizturēt... Kur bija mana galva! Pūķi dodas uz Rīgu.

1980. gada 5. februārī

ZRP vienojamies ar zeltīšanas meistaru Vecvagaru par darbiem.

1980. gada 27. februārī

Brīdī, kad jāsākas darbiem, pūķi no ZRP 3. brigādes skapja gala ir nozuduši bez pēdām. Darbu vadītājs Pēteris Ločmelis rausta plecus — kā tas tā varot būt! Bezcerīgi pūlos sadzīt pēdas. Pārvaldes ļaudis to visu izliekas nemanām...

(Pūķi neatgriezās, bet vēl šodien tiem kaut kur ir jābūt — dzīviem...)

Ungurmuižas kompleksa aizsardzības, projektēšanas un restaurācijas darbu hronika

Dace Puķīte

Otrā pasaules kara laikā muižas kungu māja tiek pamesta. Pēc kara, nodibinoties kolhozam, kungu māju pārvērš par minerālmēslu un kartupeļu noliktavu, klētī glabā graudus. Lai pasargātu izpostīto Ungurmuižas kungu māju no iznīcības, tiek gatavota programma tās pielāgošanai skolas vajadzībām.

1949.27.07. Arhitekts K. Vikmanis veic ansambļa apsekošanu, pieraksta iedzīvotāju sniegtās ziņas un sagatavo ēku aprakstus. Šajā gadā Kūduma četrgadīgo skolu pārceļ no pagasta centra uz Ungurmuižas Mazo māju.

1950.10.10. Arhitektūras pieminekļu aizsardzības pārvaldē tiek iesniegts pieminekļu saraksta projekts, kurā ietvertas Ungurmuižas ansambļa ēkas: kungu māja, Vecā skola, klēts, kapliča.

1951. gada vidū Ministru padomes Arhitektūras pārvaldes (MP AP) priekšnieks E. Kišē un MP AP Pieminekļu aizsardzības daļas priekšnieks L. Plauciņš nosūta vēstuli Cēsu rajona Tautas izglītības nodaļai ar ierosinājumu atjaunot Ungurmuižas kungu māju un telpas izmantot Kūduma septiņgadīgās skolas vajadzībām.

1951.10.10. Cēsu rajona Tautas izglītības nodaļa atbildes vēstulē MP AP apsola remontam iedalīt 30 000 rbļ., piebilstot, ka "ēkas atjaunošana un nodošana skolas lietošanā veicinātu tās saglabāšanu un uzraudzību". Tiek plānoti līdzekļi un remontdarbu termiņi.

1952.07.06. MP AP priekšnieks vēstulē Cēsu Tautas izglītības nodaļas vadītājai lūdz izvākt no Ungurmuižas kungu mājas pirmā stāva mākslīgos mēslus un puvušās saknes.

1952.12.06. MP AP tiek lūgta nauda remonta darbiem, lai 1953. gadā ēku varētu nodot Kūduma septiņgadīgās skolas rīcībā.

1952.10.07. Sagatavots tehniskais projekts kungu mājas rekonstrukcijai. Par darbu izpildītāju apstiprina MP AP Zinātniskās restaurēšanas darbnīcas. Tehniskā projekta sastādītājs un rekonstrukcijas un remonta darbu vadītājs — arhitekts O. Treigūts.

Piemērojot ēku skolas vajadzībām, pirmajā stāvā paredzētas četras klases, fizkultūras zāle, garderobe un tualetes, otrajā stāvā — mācību kabinets, fotolaboratorija, skolotāju istaba, kanceleja, pionieru istaba, bibliotēka, mācību telpas, dzīvojamā istaba, guļamistaba un virtuve. Tiek uzsākti rekonstrukcijas un remonta darbi.

1952.22.08. Tiek pieņemts Ministru padomes lēmums par to, ka "Ungurmuižas pils ir ievesta valsts aizsargājamo pieminekļu sarakstā".

1952.01.09. Paredzētie remontdarbi līdz mācību sākumam nav veikti. Vēstulē MP AP Cēsu rajona Tautas izglītības nodaļas vadītāja V. Avdoško paskaidro, ka apmetuma darbus un krāšņu izbūvi varētu pabeigt, vēlākais, līdz 15. novembrim.

1953.01.06. Cēsu rajona Kultūras un izglītības nodaļas vadītājs J. Klešs ziņo MP AP, ka kungu māja, pielāgojot to skolas vajadzībām, netiek atjaunota kā vēsturiska celtne. "No dzegām un skaistām vēsturiskām krāsnīm, kas vēl bija labā stāvoklī, tur gandrīz nekas nav palicis.."

1953. gada septembrī kungu mājā mācības uzsāk divas klases. Remontdarbi ir ieilguši, būtībā pārtraukti līdzekļu trūkuma dēļ.

Kungu māja, dārza fasāde, skats uz ziemeļaustrumiem. Foto, ap 1952. g. Kat. 5. 25.
Herrenhaus, Gartenfassade, Blick nach Nordosten. Foto, um 1952. Kat. 5. 25.

1954. gadā nauda remontdarbiem tiek piešķirta, darbi turpinās.

1955.–1959. g. remontdarbi ar pārtraukumiem turpinās.

1959. gadā skolas direktors J. Kalējs Zinātniskās restaurēšanas darbnīcām pasūta projektu Vecās skolas kapitālremontam, tajā paredzot arī ēdnīcu.

1960. gadā darbi atkal tiek pārtraukti. Vēl aizvien nav iekārtoti sanitārie mezgli un uzstādīti ūdens rezervuāri.

Skolas direktors J. Kalējs iesniedz Arhitektūras pieminekļu aizsardzības inspekcijai saskaņošanai skolotāju dzīvojamās mājas (Mazās mājas) kapitālremonta dokumentāciju, kas sagatavota Cēsu projektu un tāmju birojā.

1961. gadā kungu mājas remontdarbi skaitās pabeigti. Sporta laukums ierīkots brīvajā zālienā kungu mājas priekšā, pasargājot parka teritoriju no pārplānošanas un koku izzāģēšanas.

1963.17.01. Kungu mājā izceļas ugunsgrēks, ko izdodas ātri nodzēst. Sasauktā komisija secina, ka remontdarbi nav izpildīti pēc projekta — krāsnīm un dūmvadiem nav izveidota paredzētā izolācija. Skolā pārtrauc mācību darbu.

1963.22.01. Komisija no Rīgas (inženieris ķīmiķis M. Kalniņš, inženieris celtnieks K. Šķerbelis, arhitekts L. Plauciņš), apsekojot ēku un veicot pētījumus, konstatē, ka apmetumā radušās 5–6 cm platas plaisas un sienu koka konstrukcijas 30 procentu apmērā bojājušas triju veidu sēnes. Bojājumu rezultātā sienas zaudējušas ap 30 procentu mehāniskās stiprības. Otrajā stāvā iebūvētā jaunā krāsns un uz jumta guļošais sniegs radījis vairāku desmitu tonnu papildu slodzi. Komisija iesaka likvidēt krāsnis, iekārtot centrālapkuri, pirmā un otrā stāva gaiteņos izvietot balstus un regulāri tīrīt no jumta sniegu.

1963. gads paiet, likvidējot ugunsgrēka sekas. Tiek gatavota tehniskā dokumentācija, veikti remonta un rekonstrukcijas darbi.

1969.25.12. Ministru padome uz Maskavu nosūta vēstuli, kurā Ungurmuižas kungu māju rekomendē iekļaušanai vissavienības nozīmes arhitektūras un mākslas pieminekļu sarakstā.

1973.03.11. No Tējas namiņa fasādes naktī tiek nozagts vienīgais vēl tobrīd saglabājies vairogs ar grenadiera gleznojumu.

1974.01.01. Par Cēsu rajona dabas un vēstures pieminekļu inspektori Cēsu Vēstures un mākslas muzeja paspārnē sāk strādāt mākslas zinātniece D. Puķīte. *(Red.)*

1974. gadā tiek veikta kungu mājas kāpņu telpas sienu gleznojumu konservācija un restaurācija: nostiprināts gleznojums un grunts kārta, izlīdzinātas deformācijas, notīrīts nosēdumu slānis, noņemti eļļas krāsu, tintes un zīmuļu uzsmērējumi, izdarīti nelieli tonējumi ar akvareli ieskrāpējumu vietās uz grenadieru sejām. Restaurāciju veic Rundāles pils muzeja eļļas un temperas stājgleznieciības restauratores I. Lancmane, Dz. Kalandārova, R. Plaude. Pēc darbu beigšanas sienas tiek aizklātas ar organiskā stikla vairogiem.

Cēsu Tautas izglītības nodaļa sāk plānot Tējas namiņa restaurāciju. Vasarā tiek sākta Kapličas kalna un kapličas sakopšana, uzmērošana un inventarizācija. Bojāto akmens pieminekļu un plākšņu fragmentus pārved uz Cēsu Vēstures un mākslas muzeju.

1974.29.11. Laikrakstā "Padomju Jaunatne" publicēts Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības sabiedriskā inspektora G. Eniņa raksts par Ungurmuižas dižkokiem, no kuriem 40 ir dižozoli. Tiem līdzās parkā — 10 milzīgi celmi no iepriekšējos gados bojā gājušiem kokiem. Inspektors pārmet kolhozam, kura pārziņā atrodas klēts, ka ugunsdzēšamo instrumentu kaste pienaglota tieši pie dižozola stumbra.

1975. gadā sākas Tējas namiņa restaurācijas projektēšana. Projekta autore — arhitekte R. Dunkure. Vēsturniece P. Pētersone uzsāk Ungurmuižas ansambļa vēsturisko izpēti.

1976.21.07. Pabeigts kapličas restaurācijas projekts.

1977.19.01. Kungu mājā izceļas ugunsgrēks, kuru izdodas ātri nodzēst. Sasauktā komisija konstatē, ka nekavējoties jāveic krāšņu un dūmvadu kapitālais remonts un jāmaina vissavienības nozīmes arhitektūras pieminekļa izmantošanas veids, jo pašreizējais — skolas ēka — nenodrošina tā saglabāšanu.

No 1977. līdz 1979. gadam tiek veikta Tējas namiņa restaurācija.

No 1978. līdz 1980. gadam tiek veikta kapličas restaurācija.

1980. gadā restaurators S. Astičs glezno grenadiera kopiju Tējas namiņa fasādei — zudušā gleznojuma aizstāšanai. Finansu trūkuma dēļ iecerētais darbs netiek pabeigts.

1984. gadā D. Puķīte aiziet no rajona pieminekļu inspektores posteņa. *(Red.)*

Sākas Ungurmuižas ansambļa, arī parka, izpēte, ko veic arhitekte D. Balode (Ķibilda). Tiek uzmērota teritorija un saimniecības ēkas.

1989. gadā Kūduma pamatskola pārtrauc darbu. Kungu māja kļūst par Cēsu Vēstures un mākslas muzeja filiāli un Gaujas nacionālā parka aizsardzības zonas objektu. Kungu mājā tiek sāktas iekštelpu sienu zondāžas, sienu atbrīvošana no apmetuma, atsegto sienu gleznojumu konservācija. Darbus veic monumentālās gleznieciības restaurators J. Spilners. Tiek atklāti gleznojumi trīspadsmit pirmā un otrā stāva telpās.

1990. gada vasarā darbos piedalās arī Rīgas lietišķās mākslas vidusskolas audzēkņi K. Suipe, V. Siliņš, A. Skulme, M. Brasliņš, Ē. Šulcs. *(Red.)*

Laikā no 1991. līdz 1992. gadam gleznojumu atsegšanas un konservācijas darbos piedalās restaurators J. Spilners. Darbi pārtrūkst 1992. gada vasarā finansu trūkuma dēļ. *(Red.)*

1992.02.10. Tiek dibināts Ungurmuižas fonds. Fonda prezidente — arhitekte D. Asarīte. Viņas vadībā notiek tālākā praktiskā kungu mājas izpēte un gatavošana kompleksai restaurācijai. Šajā laikā demontē veco skolas santehnisko iekārtu, šķērssienas un grīdu segumus, atrok aizbērtās pagrabtelpas, atsedz ēkas pamatus.

1996. gadā beidz pastāvēt Cēsu muzeju apvienība. Ungurmuižas kungu māja nonāk pagasta pašvaldības pārziņā.

1997.07.04. Arhitekte D. Ķibilda sāk darboties Cēsu rajona pieminekļu aizsardzības inspektores postenī.

1997.17.12. Par Ungurmuižas fonda prezidentu kļūst E. Raitums, bijušais Cēsu muzeju apvienības līdzstrādnieks, muižas ansambļa pārvaldnieks.

Chronik der ausgeführten Schutz- und Sanierungsarbeiten in Orrellen

Dace Puķīte

Während des Zweiten Weltkrieges wurde das Herrenhaus von Orellen verlassen. Nach dem Krieg und der Gründung einer Kolchose wird das Herrenhaus als Lagerraum für Mineraldünger und Kartoffeln genutzt; in der Kornkammer wurde Getreide gelagert. Um das ausgeplünderte Herrenhaus vor Zerstörung zu bewahren, wurde die Einrichtung einer Schule geplant.

27.07.1949 Architekt K. Vikmanis untersucht den Baukomplex, befragt Ortsbewohner und erstellt Berichte über die einzelnen Gebäude. Im gleichen Jahr wird die Grundschule (Unterrichtdauer 4 Jahre) aus dem Gemeindezentrum von Kudum ins Kleine Haus von Orellen velegt.

10.10.1950 Bei der Verwaltung für Baudenkmalsschutz wird ein Projekt eingereicht, folgende Gebäude des Komplexes Orellen unter Denkmalschutz zu stellen: das Herrenhaus, die alte Schule, die Kornkammer und die Grabkammer.

Mitte 1951 Der Direktor der Architekturverwaltung am Ministerrat (MPAP) E. Kišē und der Direktor der Abteilung für Denkmalschutz L. Plauciņš schlagen der Volksbildungsabteilung des Bezirks Wenden vor, das Herrenhaus des Landgutes Orellen sanieren zu lassen, um dort die siebenjährige Schule von Kudum einzurichten.

10.10.1951 Die Volksbildungsabteilung des Bezirks Wenden nimmt den Vorschlag an und erklärt sich bereit, 30.000 Rubel für dieses Vorhaben zu erteilen. Gleichzeitig wird erklärt, daß die "...Erneuerung des Gebäudes und seine künftige Nutzung als Schule seine Erhaltung und Überwachung erleichtern wird." Man erstellt einen Finanzplan und setzt Termine der Renovierungsarbeiten fest.

07.06.1952 Der Direktor von MPAP ersucht die Leiterin der Volksbildungsabteilung von Wenden, Kunstdünger und verfaultes Gemüse aus dem Erdgeschoß des Herrenhauses zu entfernen.

12.06.1952 Die MPAP wird um finanzielle Mittel für die Instandsetzung ersucht, damit das Gebäude bereits 1953 der Grundschule von Kudum übergeben werden kann.

10.07.1952 Das technische Grundprojekt für die Rekonstruktion ist fertig. Ausführende sind Mitarbeiter der Werkstätten für authentische Renovierung der MPAP. Bauleiter und Autor des Renovierungsprojektes ist der Architekt O. Treigūts. Nach der Umwandlung des Gebäudes in eine Schule sind im Erdgeschoß folgende Räume vor gesehen – vier Klassenzimmer, ein Sportsaal, eine Garderobe und ein WC; im 1. Stock: ein Unterrichtsraum, ein Fotolabor, ein Lehrerzimmer, ein Amtsstube, ein Pionierzimmer, mehrere Klassenzimmer, eine Bibliothek, eine Wohnstube, ein Schlafraum und eine Küche. Die Sanierungsarbeiten beginnen.

22.08.1952 Der Ministerrat erläßt die Verordnung über die "Eintragung des Schlosses Orellen in die Liste der vom Staat geschützten Kulturdenkmaler."

01.09.1952 Zu Beginn des Schuljahres sind die Sanierungsarbeiten immer noch im Gange. Die Leiterin der Volksbildungsabteilung von Wenden V. Avdoško erklärt in ihrem Schreiben an die MPAP, die Stuckarbeiten und das Setzen der Öfen noch bis zum 15. November dauern würde.

01.06.1953 J. Klešs, der Leiter des Departements für Kultur und Ausbildung im Bezirk Wenden, berichtet der MPAP, daß bei der Umwandlung des Herrenhauses in eine Schule das historische Erbe vernachlässigt werde: "Von den Gesimsen und den schönen historischen Öfen, die noch in recht gutem Zustand waren, ist fast nichts mehr übriggeblieben..."

Im September 1953 fangen zwei Klassen mit dem Unterricht im Herrenhaus an. Die Renovierungarbeiten ziehen sich hin, da die Mittel ausgeschöpft sind.

1954 Es werden zusätzliche Gelder zur Verfügung gestellt, die Arbeiten werden weitergeführt.

1955–1959 Die Renovierung wird mit mehreren Unterbrechungen fortgesetzt.

1959 Der Schuldirektor J. Kalējs beantragt bei den Werkstätten für authentische Renovierung der MPAP Mittel für eine Generalsanierung des alten Schulgebäudes, die eine Kantine mit einschließt.

1960 Die Renovierungsarbeiten werden abermals eingestellt. Es gibt nach wie vor keine Sanitäranlagen und Wasserbehälter.

Der Schuldirektor J. Kalējs reicht bei der Verwaltung für Baudenkmalsschutz die Unterlagen für eine Generalsanierung des "Kleinen Hauses" (das als Lehrerunterkunft dient) ein; das Projekt stammt aus dem Projektionsbüro von Wenden.

1961 Die Renovierung des Herrenhauses wird als beendet erklärt. Als Sportplatz dient die Rasenfläche vor dem Herrenhaus, damit soll der Park vor einer Neuplanung und seine Bäume vor Ausholzung bewahrt werden.

17.01.1963 Im Herrenhaus bricht Feuer aus, das schnell gelöscht wird. Die einberufene Kommission stellt fest, daß die Sanierungsarbeiten nicht sachgemäß ausgeführt worden sind, die Rauchabzüge besitzen keine passende Isolierung. Der Unterricht wird eingestellt.

22.01.1963 Eine Kommission aus Riga (Chemieingenieur M. Kalniņš, Bauingenieur K. Šķerbelis, Architekt K. Plauciņš) untersucht das Gebäude und stellt 5–6 cm breite Risse in der Stukkatur und 30% Beschädigung der hölzernen Wandkonstruktionen durch drei Pilzarten fest. Der Schaden mindert die Tragfähigneit der Wände um 30%. Der neugebaute Ofen und der Schnee auf dem Dach verursachen eine Zusatzlast von mehreren Hundert Zentnern. Die Kommission rät, die Öfen zu beseitigen, eine Zentralheizung zu installieren, Stützen in den Fluren vom Erdgeschoss und 1. Stock einzubauen und das Dach regelmäßig vom Schnee zu säubern.

Das Jahr 1963 verstreicht mit der Beseitigung der Brandschäden. Technische Unterlagen werden vorbereitet, die Sanierung dauert fort.

25.12.1969 Der Ministerrat sendet ein Schreiben nach Moskau mit dem Vorschlag, das Herrenhaus von Orellen als staatlich geschütztes Bau- und Kunstdenkmal anzuerkennen.

03.11.1973 Von der Vorderfront des Teehauses wird das einzige erhaltene Schild mit Grenadierabbildung gestohlen.

Restaurators Juris Spilners ar mācekļiem. Foto, 1990. g.

Restaurator Juris Spilners mit Lehrlingen. Foto, 1990.

01.01.1974 Die Kunstwissenschaftlerin D. Puķīte beginnt am Museum für Geschichte und Kunst Wenden als Inspektor für Natur- und Baudenkmäler im Bezirk Wenden zu arbeiten (*Red.*)

1974 werden die Wandmalereien im Treppenhaus des Herrenhauses restauriert: die Malerei samt der Grundschicht wird gefestigt, Verformungen geglättet, die Ablagerungenschicht entfernt, ebenso wie Übermalungen mit Ölfarben, Bleistift und Tinte, kleine Kratzer und Risse auf Grenadiergesichtern werden mit Wasserfarben leicht übermalt. Die Restaurierung wird von I. Lancmane, Dz. Kalandārova und R. Plaude durchgeführt, die alle Restauratorinnen von Öl- und Temperagemälden im Schloß Rundāle sind. Danach werden die Wände mit Plexiglas bedeckt.

Die Abteilung für Volksbildung Wenden plant die Renovierung des Teehauses. Im Sommer beginnen die Aufräumungarbeitern, Vermessung und Inventarisierung des Grabhügels und der Gruft. Die beschädigten Teile der steinernen Denkmäler und Grabplatten werden im Museum für Geschichte und Kunst Wenden gelagert.

29.11.1974 In der Zeitung "Padomju Jaunatne" erscheint ein Beitrag von G. Eniņš, Inspektor der Gesellschaft für Natur- und Denkmalschutz über die alten Bäume, darunter 40 alte Eichen, von Orellen. Im Park sind 10 riesige Baumstämme, die in vorhergehenden Jahren eingegangen sind. Der Kolchose, die die Getreidekammer benutzt, wird vorgeworfen, daß der Brandschutzkasten direkt an eine uralte Eiche genagelt ist.

1975 Es beginnt die Planung der Teehaussanierung. Autorin – die Architektin R. Dunkure. Die Historikerin P. Pētersone beginnt mit der historischen Untersuchung des Bauensembles Orellen.

21.07.1976 Das Sanierungsprojekt der Grabkammer ist fertiggestellt.

19.01.1977 Im Herrenhaus bricht erneut Feuer aus, das rasch gelöscht wird. Die einberufene Kommission befindet, daß eine Generalsanierung von Öfen und Rauchabzügen dringend nötig ist und die Nutzung des unter staatlichen Schutzes stehenden Baudenkmals als Schule nicht angemessen ist, da das Gebäude auf diese Weise nicht erhalten werden kann.

1977–1979 Das Teehaus wird renoviert.

1978–1980 Die Grabkammer wird restauriert.

1980 Der Restaurator S. Astičs zeichnet eine Kopie des Grenadiergemäldes für die Vorderfront des Teehauses, um das gestohlene Schild zu ersetzen. Unzureichende finanzielle Mittel verhindern die Fertigstellung.

1984 D. Puķīte verläßt die Stelle des Inspektors für Denkmalschutz des Bezirkes Wenden *(Red.)*. Es beginnt eine gründliche Untersuchung des Ensembles Orellen. Diese Arbeit leitet die Architektin D. Balode (Ķibilda). Es folgen Vermessungen des Territoriums und der Wirtschaftsgebäude.

1989 Die Grundschule von Kudum stellt den Unterricht ein. Das Herrenhaus wird Filiale des Museums für Geschichte und Kunst Wenden und Schutzobjekt innerhalb der Schutzzone des Nationalparks Gauja. Im Herrenhaus werden die Wände der Innenräume sondiert und vom Stuck freigelegt, die aufgedeckten Malereien werden restauriert. Ausführender Restaurator der Monumentalmalerei ist J. Spilners. Man findet Malereien in dreizehn Räumen des Erdgeschosses und im 1. Stocks.

Im Sommer 1990 arbeiten hier Schüler der Rigaer Schule für angewandte Kunst: K. Suipe, V. Siliņš, A. Skulme, M. Brasliņš, Ē. Šulcs (*Red.*).

Zwischen 1991 und 1992 nimmt auch der Restaurator J. Spilners an den Freilegungs- und Konservierungsarbeiten teil. Die Arbeiten werden im Sommer 1992 aus finanziellen Gründen abgebrochen. (*Red.*)

02.10.1992 Es wird die Stiftung Orellen mit der Präsidentin D. Asarīte gegründet. Sie leitet die weitere praktische Untersuchung des Herrenhauses und die Vorbereitungsarbeiten für eine vollständige Sanierung. In dieser Zeit werden die alten Sanitäranlagen der Schule entfernt, Trennwände und Bodenbeläge herausgenommen, die verschütteten Kellerräume und Fundamente des Gebäudes freigelegt.

1996 Der Museenverband von Wenden stellt seine Tätigkeit ein. Das Herrenhaus von Orellen wird der Gemeindeverwaltung überantwortet.

07.04.1997 Architektin D. Ķibilda nimmt den Posten des Inspektors für Denkmalschutz im Bezirk Wenden an.

17.12.1997 Präsident der Stiftung Orellen wird E. Raitums, ehemaliger Mitarbeiter des Museenverbandes Wenden und Verwalter des Gutskomplexes.

Ieskats Ungurmuižas fonda un vasaras nometņu darbā

Edgars Raitums

Ungurmuižas ansamblis kā muzejiska struktūra sāka darboties 1989. gadā līdz ar Kūduma pamatskolas pārcelšanos uz jaunām telpām. Tas bija iespējams, pateicoties Cēsu muzeju apvienības aktīvajai kultūrpolitikai. Iekļaujot Ungurmuižu muzeju apvienības sastāvā, bija paredzēts daļu muižas kompleksa ēku atjaunot sākotnējā izskatā, kā jau tas bija darīts ar muižas "lustūzi" jeb Tējas namiņu. Kungu mājai blakus esošajā ēkā jeb bijušajā ērberģī — skolā — bija plānots izveidot Cēsu rajona skolu muzeju.

Šie Ungurmuižas restaurācijas sākumgadi sakrita ar atmodas laiku, tādēļ darbi, rīkojot sakopšanas talkas gan parkā, gan fon Kampenhauzenu dzimtas kapličā, tika veikti ar lielu entuazismu. Aktīvajā Cēsu muzeju apvienības darbības posmā — līdz 1993. gadam — kungu mājā tika nojauktas 50. gados iebūvētās starpsienas, kā arī no griestiem un sienām noņemts tajā pašā laikā uzklātais apmetums visās pirmā stāva telpās un pusē no otrā stāva telpām. Rezultātā interjeros tika atsegti apmēram 90 procenti sienu gleznojumu, kurus attīrīja un, kur nepieciešams, arī nostiprināja. Lai konstatētu starpstāvu konstrukciju tehnisko stāvokli, tika noņemta grīda un izolējošais materiāls abos starpstāvu līmeņos. Tāpat tika attīrīta viena no divām ar būvgružiem aizbērtajām pagraba velvēm. Projektēšanas un izpētes darbus Ungurmuižā šajā laikā veica Restaurācijas institūta speciālisti D. Asarīte, I. Dirveiks un L. Zemītis. Līdztekus būvdarbiem tika veikta arī fotofiksācija (Ģ. Jēkabsons).

1992. gadā finansējums no rajona pašvaldības budžeta vairs nespēja nodrošināt Ungurmuižā uzsākto darbu nepārtrauktību, tādēļ, apvienojoties restaurācijas speciālistiem — arhitektiem, inženieriem, vēsturniekiem — un citiem interesentiem, tika dibināts Ungurmuižas fonds. Fonda mērķis bija veicināt Ungurmuižas ansambļa un parka izpēti, vadīt praktiskos restaurācijas darbus, piesaistīt papildu finansējumu un organizēt dažādus reklāmas pasākumus.

1993. gada jūnijā, jūlijā un augustā, pateicoties fon Kampenhauzenu ģimenes ziedojumam Ungurmuižas fondā, atsākās pārtrauktie restaurācijas darbi. Šajā laikā apmēram ceturtdaļai kungu mājas tika nostiprināti pamati un nomainīti pirmie divi guļšķautņu vainagi. Līdztekus tika sagatavots un izdots Ungurmuižas ansamblim veltīts buklets.

1996. gada pavasarī notika Cēsu muzeju apvienības reorganizācija, kuras rezultātā Ungurmuiža nonāca Raiskuma pagasta padomes valdījumā. Tā paša gada vasarā Ungurmuižā notika pirmā starptautiskā restaurācijas nometne, kuru organizēja Ungurmuižas fonds sadarbībā ar Zviedrijas vēsturisko ēku saglabāšanas biedrību, Raiskuma pagasta padomi un Valsts Kultūras pieminekļu aizsardzības inspekciju, kas nometnei sniedza morālu un materiālu atbalstu. Nometnes darbs, kas apvienoja sevī

Skats no Sarkanās viesistabas (5) Meitu istabas (2) virzienā. Foto, 1998. g. Kat. 5. 58.
Blick von dem Roten Gästezimmer (5) in Richtung Mädchenzimmer (2). Foto, 1998. Kat. 5. 58.

praktisko darbu un izglītības procesu, tika virzīts uz Ungurmuižas vēsturiskā kompleksa atjaunošanu, vienlaikus popularizējot tradicionālos būvniecības paņēmienus un materiālus. Lai apgūtu zviedru restauratoru pieredzi, četri no Ungurmuižas nometnes dalībniekiem (I. Gaile, D. Lēvalde, J. Zviedrāns, E. Raitums) piedalījās divās restaurācijas nometnēs Zviedrijā — Vermlandē un Gotlandē.

Šāda tipa restaurācijas nometņu pirmsākumi meklējami Francijā laikā pēc Otrā pasaules kara, un to ideja — apvienot vēsturiskā mantojuma glābšanā dažādu nāciju cilvēkus. Katru gadu līdzīgās nometnēs piedalās līdz pat 10 000 cilvēku. Nometņu dalībnieki darbojas gan viduslaiku pilļu, baznīcu un klosteru, gan 19. gadsimta dzelzceļu atjaunošanā, zemūdens arheoloģijā un visdažādākajās restaurācijas nozarēs. Šādās nometnēs to dalībnieki iepazīst attiecīgās zemes nacionālo kultūru, celtniecības tradīcijas u. tml. Līdz ar to tās jāvērtē kā ļoti efektīvs informācijas izplatīšanas un vienlaikus — kultūrizglītojošs pasākums.

Kā dalībnieku, tā arī darbu vadītāju sastāvs Ungurmuižas nometnē bija internacionāls: puse bija zviedri, puse — latvieši. Darbi pieredzējušu speciālistu (arh. I. Heinrihsone un I. Dirveiks u.c.) uzraudzībā norisinājās šādās specialitātēs: namdara, mūrnieka apmetēja, krāsotāja, galdnieka un stiklinieka specialitātē. Katrs darba process tika uzsākts ar teorētisku ievadu un meistaru paraugdemonstrējumiem. Darba dienas beigās, kā arī nedēļas nogalē notika lekcijas par jautājumiem, kas saistīti ar kultūras mantojumu un tā saglabāšanu, kā arī ekskursijas pa kultūrvēsturiski nozīmīgām Latvijas vietām. Notika arī amatnieku darbnīcu apmeklējumi.

Ungurmuižā, līdzīgi kā zviedru nometnēs, tika iesaistīti gan profesionāļi, gan dažāda vecuma un sagatavotības pakāpes amatieri — cilvēki, kurus vienkārši interesē seņas celtnes un paši celtņu īpašnieki. Šāda pieeja uzskatāma par veiksmīgu, jo vēsturisku ēku restaurācija prasa dažādus amatnieciskos līmeņus un daudzus darbus kvalificētā uzraudzībā var veikt arī nespeciālisti. Starptautiskā nometne Ungurmuižā tika rīkota arī nākamajā — 1997. gadā, un tādas paredzētas arī turpmākajos gados.

1996. un 1997. gada nometnē lielākais darbu apjoms tika veikts kungu mājas restaurācijā. Daļēji tika nostiprināti ēkas pamati (izmantojot baltkaļķa javu). Nometnes dalībnieki attīrīja un uzmēroja ļaužu gala uzejas kāpņu vietu, ieklāja vertikālo un horizontālo māla izolāciju ļaužu galā un atjaunoja laukakmeņu bruģi. Tāpat tika atjaunots sākotnējais zemes līmenis pie ļaužu gala un parādes fasādes. Firmas "AIG" speciālistes D. Lēvalde un I.Gaile veica fasāžu krāsojuma izpēti (izpētes rezultāti apkopoti sējumā: Fasāžu krāsojuma izpēte.–Rīga: SIA "AIG", 1997). Tika uzsākta ar būvgružiem aizbērtās pagraba telpas attīrīšana, lai vēlāk atjaunotu iebrukušo velvi. Izmantojot autentiskus materiālus un paņēmienus, tika sākta logu vērtņu restaurācija. Aizsākta arī ārsienu apakšējo vainagu protezēšana un nomaiņa.

Šajos gados veikti arī atsevišķi fon Kampenhauzenu dzimtas kapličas restaurācijas darbi: atjaunots ārējais apmetums un arhitektoniskās detaļas (izmantojot kaļķu javu), attīrītas oriģinālās grīdas flīzes, un sagatavots pamats to atkārtotai ieklāšanai, attīrīts un, izmantojot tradicionālās krāsas, pārkrāsots koka portāls, durvis, "aklie" logi un jaunizgatavotie slēģi. Tika attīrīti un atjaunoti kapličas ažūrie dzelzs vārti un slēģu apkalumi. Nometnes dalībnieki likvidēja pamežu kapukalna nogāzēs.

1998. gada nometnē paredzēts turpināt uzsāktos restaurācijas darbus Ungurmuižas kungu mājā un kapličā. Kapličas restaurāciju plānots pabeigt divos gados, patlaban gan neparedzot epitāfiju un kapa pieminekļu restaurāciju.

Einblick in die Arbeit der Stiftung Orellen sowie der Sommerlager in Orellen

Edgars Raitums

Das Ensemble Orellen begann seine Tätigkeit als eine Museumsstruktur im Jahre 1989, als die Kudumsche Grundschule neue Räume bezog. Diese Möglichkeit entstand dank der aktiven Kulturpolitik, welche der Museumsverein der Stadt Wenden betrieb. Durch die Einverleibung des Gutshofes Orellen in den Bestand des Museumsvereins wurde der Beschluß gefaßt, einen Teil der zu dem Gutskomplex gehörenden Gebäude in ihrer ursprünglichen Gestalt zu erneuern, ebenso wie das schon mit dem "Teehäuschen" getan worden war. Es war vorgesehen, das in der Nachbarschaft zum Herrenhaus erbaute Gebäude oder die ehemalige Herberge (Schule) als Schulmuseum des Bezirks Wenden einzurichten.

Die Anfänge der Restaurierung von Orellen fielen mit der Zeit der politischen Veränderungen zusammen, deshalb wurden die Arbeiten bei den freiwilligen Reinigungs- und Aufräumungsvorhaben sowohl im Park als auch in der Familienkapelle von Campenhausens mit großem Enthusiasmus durchgeführt.

Während der Zeit der aktiven Tätigkeiten des Museumsvereins von Wenden, d.h. bis 1993, wurden im Herrenhaus die in den 50er Jahren entstandenen Zwischenwände abgerissen sowie Wände und Decken in allen Räumen der ersten Etage und zur Hälfte in den Räumen der zweiten Etage vom Verputz der 50er Jahre befreit. Dabei wurden 90% der Wandmalerei in den Interieurs freigelegt, die dann gereinigt und, wo nötig, auch konserviert wurde. Um den technischen Zustand der Zwischenetage-Konstruktionen festzustellen, wurde die Diele und das Isolationsmaterial in den beiden Zwischenetagen ausgehoben. Ebenso wurde das eine der beiden mit Bauschutt zugeschütteten Kellergewölben gereinigt. Die Projektierungs- und Forschungsarbeiten führten in dieser Zeit die Fachleute des Restaurierungsinstituts D. Asarīte, I. Dirveiks und L. Zemītis durch. Neben den Bauarbeiten wurde der vorhandene Baubestand fotographisch dokumentiert (Ģ. Jēkabsons). Die bewilligten Finanzmittel des Bezirks Wenden konnten 1992 die Kontinuität der in Orellen begonnenen Arbeiten nicht mehr sichern. Deshalb wurde unter Mitwirkung von Architekten, Ingenieure, Historiker und anderen Interessenten die Stiftung Orellen gegründet. Ziel der Stiftung war die Förderung der Erforschung des Gutes Orellen und seiner Parkanlagen, die Leitung der praktischen Restaurierungsarbeiten, die Erschließung zusätzlicher Finanzmittel sowie Organisierung verschiedener Werbemaßnahmen.

Dank der Spende der Familie von Campenhausen für die Stiftung Orellen wurden die unterbrochenen Restaurierungsarbeiten im Juni, Juli und August 1993 wieder aufgenommen. Im Laufe dieser Zeit wurde ca. ein Viertel vom Fundament des Herrenhauses gefestigt und die ersten zwei Balkenkränze ausgewechselt. Gleichzeitig wurde ein dem Ensemble von Orellen gewidmetes Faltblatt vorbereitet und herausgegeben. Im Frühjahr 1996 wurde der Museumsvereins von Wenden neu strukturiert. Infolgedessen kam Orellen unter Verwaltung des Gemeinderats Raiskum. Im Sommer desselben Jahres wurde in Orellen das erste internationale Restaurierungslager organisiert, das von der Stiftung Orellen in Kooperation mit der schwedischen Gesellschaft zur Erhaltung historischer Bauten, dem Gemeinderat Raiskum und der Staatlichen Inspektion für Denkmalschutz, welche dem Lager moralische und materielle Unterstützung gewährte, geleitet wurde. Die Arbeit im Lager, die das Praktische mit dem Bildungsprozeß verband, strebte die Wiederherstellung des historischen Komplexes von Orellen an. Gleichzeitig wurde traditionelle Bauart und Baumaterial vorgestellt. Um die Erfahrung der schwedischen Restauratoren übernehmen zu könnte, beteiligten sich vier Teilnehmer des Lagers von Orellen (I. Gaile, D. Lēvalde, J. Zviedrāns und E. Raitums) an zwei Restaurierungslagern in Schweden – in Wärmland und auf Gotland. Die Anfänge der Restaurierungslager Art sind in Frankreich in der Zeit nach dem dieser zweiten Weltkrieg zu suchen. Ihre Idee ist, Menschen verschiedener Nationen zur Rettung des historischen Erbes zu vereinigen. Jedes Jahr nehmen an ähnlichen Lagern bis zu 10.000 Menschen teil – an Restaurirungen mittelalterlicher Burgen, Kirchen und Klöstern, an Inbetriebnahme alter Eisenbahnen des 19. Jahrhunderts, an archälogischen Expeditionen u.a.m.

Die Zusammensetzung der Teilnehmer im Lager Orellen war international – zur Hälfte waren es Schweden, zur Hälfte Letten. Unter Anleitung von Fachleuten (den Architekten I. Heinrihsone, I. Dirveiks u.a.) wurden Arbeiten in folgenden Handwerken geleistet: die der Zimmerleute, Maurer, Verputzer, Maler, Tischler und Glaser. Jeder Arbeitsablauf wurde eingeleitet mit einer theoretischer Einführung und einer praktischen Vorführungen. Abends und am Wochenenden werden Vorträge über Kulturgut und dessen Bewahrung gehalten, Ausflüge zu kulturhistorischen Orten organisiert und Handwerkerbetriebe besucht.

In Orellen, ebenso wie in den schwedischen Lagern, arbeiteten sowohl Fachleute als auch Laien verschiedenen Alters und verschiedener Vorbereitungsstufen: Menschen, die ganz einfach Interesse für alte Bauten und ihre Besitzer haben. Dieser Zugang ist erfolgversprechend, weil die Restaurierung historischer Bauten verschiedene Stufen handwerklichen Könnens erfordert und viele Arbeiten unter Aufsicht eines Fachmanns auch Laien leisten können. Die internationalen Lager fanden auch im folgenden Jahr 1997 statt; sie sind auch in Zukunft geplant.

Während der Lager 1996 und 1997 wurde vor allem an der Restaurierung des Herrenhauses gearbeitet. Teilweise wurde das Fundament des Gebäudes gefestigt (mit Hilfe von Weißkalkmörtel). Die Teilnehmer des Lagers reinigten und vermaßen die Aufgangstreppe im Bedienstetenteil, legten dort die waagerechte und die senkrechte Lehmisolation und erneuerten das Feldsteinpflaster. Ebenso wurden das ursprüngliche Bodenniveau am Bedienstetenteil und die Eingangsfassaden testauriert. Experten der Firma "AIG", D. Lēvalde und I. Gaile, untersuchten den Fassadenanstrich (zusammengefaßt im Sammelband *"Forschung des Fassadenanstrichs"*, Riga, 1997). Desgleichen wurde mit der Freilegung der mit

Fon Kampenhauzenu kapličas apmetuma atjaunošana vasaras nometnes laikā 1997. gada jūlijā.

Erneuerung des Wandputzes der Kapelle in Orellen während des Sommerlagers 1997.

Bauschutt zugeschütteten Kellerräume begonnen, um später das eingestürzte Gewölbe wiederherstellen zu können. Durch Verwendung authentischen Materials und Anwendung alter Methoden begann man mit der Restaurierung der Fensterflügel. Desgleichen wurde mit der Auswechselung der unteren Balkenkränze der Außenwände begonnen.

In diesen Jahren wurden auch einzelne Restaurierungsarbeiten an der Familienkapelle von Campenhausens durchgeführt: Der Außenputz und die architektonischen Details (unter Verwendung von Kalkmörtel) wurden erneuert, die originalen Fußbodenfliesen gereinigt und der Grund zur erneuten Verlegung der Fliesen vorbereitet. Das Holzportal, die Türen, die Blindfenster und die neugemachten Fensterläden wurden gereinigt und mit traditionellen Farben gestrichen. Die Eisenpforte der Kapelle und die Beschläge der Läden wurden gereinigt und erneuert. Auch die Abhänge des Grabhügels wurden ausgeholzt.

Für 1998 sind weitere Restaurierugsarbeiten für das Herrenhaus und für die Kapelle vorgesehen, wobei geplant ist die Kapelle in zwei Jehren zu beeden. Dabei wird wohl die Restaurierung der Epitaphe und Grabsteine nicht in Frage kommen.

1. Fon Kampenhauzenu dzimtas politiskā, dienesta un saimnieciskā darbība, muižu ieguve un apbūve, muižu saimniecība

1. Dokumente über die politische, amtliche und wirtschaftliche Tätigkeit der Familienmitglieder von Campenhausen, den Erwerb und die Bewirtschaftung der Landgüter

1.1. Kampenhauzena grenadieru pulka rullis. 1713.–1720. g.

Sastādījis B. fon Kampenhauzens, rakstījis armijas rakstvedis, krievu val.

Papīrs, ādas iesējums, lielformāta lapas ar zeltījumu, misiņa slēdži, 835 lappuses.

AFCO, 12a; agrāk atradies Ungurmuižas bibliotēkā, tāpēc nav vecā arhīva numura.

Foliants satur Kampenhauzena pulka rašanās vēsturi, virsnieku sarakstu (viņu vidū ir tikai viens vienīgs *ārzemnieks*), vienību sarakstu, inventāra un munīcijas tabeles, kā arī dienā veikto maršrutu uzskaitījumu. Tik godprātīgi rakstīti dienesta ruļļi krievu karaspēkā tolaik nebija parasta parādība; Baltazars fon Kampenhauzens šeit vadījies pēc zviedru parauga.

Lit. (fragmenti): Campenhausen. Freiherr..–S. 191–197.

Izstādīts reprodukcijās: 1. Vāks; 2. 354.–355. lpp. — daļa no dienas maršruta 1719. gadā.

1.1. Regimentsrolle des Campenhausenschen Grenadierregiments. 1713–1720.

Verfaßt von B. von Campenhausen, geschrieben von einem Armeeschreiber, russisch.

Papier, in Leder gebunden, Großfolio mit Goldschnitt, Messingschließen, 835 Seiten.

AFCO, 12a; früher in der Orellenschen Bibliothek, daher keine alte Archivnummer.

Der Foliant enthält die Entstehungsgeschichte des Campenhausenschen Regiments, eine Offiziersliste (unter ihnen befindet sich nur ein einziger *Ausländer*), eine Liste der Mannschaften, Verzeichnis des jährlichen Zu- und Abgangs, eine Namens- und Dienstliste aller Soldaten des Regiments, Inventar- und Munitionstabellen sowie ein Verzeichnis der täglich zurückgelegten Marschrouten. So gewissenhaft geführte Dienstrollen sind in der russischen Armee in dieser Zeit keineswegs üblich; Balthasar von Campenhausen nahm hier schwedische Gepflogenheiten zum Vorbild.

Lit. (Auszüge): Campenhausen. Freiherr..–S. 191–197.

Ausgestellt in Reproduktionen: 1. Einband; 2. S. 354–355 – Ausschnitt aus der täglichen Marschroute aus dem Jahr 1719.

1.2. Krievijas ķeizarienes Katrīnas I dokuments par ģenerālmajora pakāpes piešķiršanu pulkvedim Baltazaram fon Kampenhauzenam 1726. gada 24. novembrī. Rakstīts 1727. gadā.

Pergaments, iespiestajā dokumenta tekstā ar roku ierakstīti vārdi un datumi, 25 x 43 cm, krievu val.

AFCO, 12b.

Izstādīts reprodukcijās: viss pergaments un teksta fragments.

1.2. Urkunde der Kaiserin Katharina I. von Rußland über die Ernennung von Oberst Balthasar von Campenhausen zum Generalmajor am 24. Nov. 1726. Ausgestellt 1727.

Pergament, in den gedruckten Ernennungstext sind handschriftlich die Namen und Daten eingefügt, 25 x 43 cm, russisch.

AFCO, 12b.

Ausgestellt in Reproduktionen: Das gesamte Pergamentblatt und ein Textfragment.

1.3. Ungurmuižas un Kūduma muižas pirkšanas un pārdošanas līgums. Rīga, 1728. gada 15. augusts.

Papīrs, *in folio*, 3 lappuses.

AFCO, 56.

1. Pirkšanas un pārdošanas līgums. Salocīta dubultlapa uz zīmogpapīra. Krievijas valsts ģerboņa zīmogs katras lapas labajā pusē augšā un lapu otrajā pusē (divgalvains ērglis ar trīs kroņiem, scepteri un valsts ābolu, gadskaitlis *1724*). Pirkšanas un pārdošanas līgumu parakstījuši un ar sarkaniem zīmogiem apzīmogojuši Magdalēna Elīzabete Bīlova, atraitne fon Hallarte[1], Baltazars fon Kampenhauzens, Oto Kristofs Rihters kā asistents un liecinieks, K. V. Kampenhauzens kā liecinieks, Gothards Vilhelms fon Budbergs kā asistents un liecinieks, Johans Gustavs fon Budbergs, *pieaicinātais liecinieks*.

Izstādīts reprodukcijā: pēdējā lappuse ar zīmogiem.

2. Pirkuma vērtības atšifrējums. Lapa ceturtdaļloksnes formātā.

Kūduma muižas un Ungurmuižas izmaksas

Pirkuma cena	*6550 Alberta valstsdālderi*
Cilvēki	*500*
Celtniecības izmaksas un raža	*300*
Dzirnavu aizsprosts	*36*
Lopi	*260*
Viens puisis no kapteiņa Freimana kunga	*20*
Summa — 7666 Alberta valstsdālderi	

Izstādīts reprodukcijā.

1.3. Kaufbrief über die Güter Orellen und Kudum. Riga, 15. Aug.1728.

Papier, Folio, 3 Seiten.

AFCO, 56.

1. Kaufbrief. Gefaltetes Doppelblatt auf Stempelpapier. Stempel des russischen Reichswappens jeweils rechts oben auf den recto-Seiten (doppelköpfiger Adler mit drei Kronen, Szepter und Kugel, Jahreszahl *1724*), der Kaufbrief unterzeichnet und rot besiegelt von Magdalena Elisabeth Bülow, Witwe von Hallart[2], Balthasar von Campenhausen, Otto Christoph Richter, als Assistent und Zeuge, C.W. Campenhausen, als Zeuge, Gotthard Wilhelm von Budberg, als Assistent und Zeuge, Johann Gustaf von Budberg, *erbehtener Gezeuge*.

Augestellt in Reproduktion: Letzte Seite mit Siegeln.

2. Auflistung des Kaufwertes. Quartzettel.

Kosten des Güther Kudum und Orellen

Der Kaufschilling	*6550 rh alb.*
Menschen	*500*
Vor Bau unkosten und Erntte	*300*
Mühlendamm	*36*
Vieh	*260*
Ein Kerl vom Herrn Capit. Freymann	*20*
Summa 7666 rh alb.	

Ausgestellt in Reproduktion.

1.4. *Ieņēmumu un izdevumu rokasgrāmata, iesākta 1729. gada 1. janvārī*, turpināta līdz 1729. gada oktobrim. B. fon Kampenhauzens.

Papīrs, 45 lappuses, 32,5 x 10,5 cm.

AFCO, 36a.

Specificēti virtuves rēķini. Pirmajās divās lappusēs — mēneša pārskats par *saņemto* naudu (no 61 līdz 196 rubļiem). Seko virtuves izdevumu uzskaitījums pa dienām. Katru dienu parādās aile: trīs kapeikas — *alus nauda pavāram.* Acīmredzot virtuve ēdienu gatavošanai saņēma pret samaksu ne tikai iepirktus produktus, bet arī pašas muižas ražojumus, kā pienu, olas, sīpolus utt. Tādējādi dažādas muižas saimniecības nozares savstarpējo preču apmaiņu apmaksāja naudā.

Izstādīts reprodukcijā: viena lappuse — virtuves rēķins par jūliju un augustu.

1.4. *Handbuch von Einnahme und Ausgabe von den 1. Januar 1729* bis Oktober 1729.

45 von B. von Campenhausen beschriebene Seiten, 32,5 x 10,5 cm.

AFCO, 36a.

Spezifizierte Küchenrechnungen. Auf den ersten beiden Seiten Monatsübersicht über *Empfangenes* Geld (zwischen 61 und 196 Rubel). Es folgen Auflistungen von Küchenausgaben für jeden Tag. Täglich erscheint ein Posten von drei Kopeken *biergeld dem koch.* Offenbar erhielt die Küche nicht nur zugekaufte, sondern auch Produkte des eigenen Hofes wie Milch, Eier, Zwiebeln etc. gegen Geld. Die unterschiedlichen Wirtschaftszweige des Hofes mußten demnach für den Warenaustausch untereinander mit Geld bezahlen.

Ausgestellt in Reproduktion: Eine Seite – Küchenrechnugen für Juli und August.

1.5. Ungurmuižas un Kūduma muižas ēku būvei nepieciešamo kokmateriālu saraksts. B. fon Kampenhauzens, 1731. g.

Papīrs, 10,5 x 16,4 cm (16 lapas).

LVVA, 4060. f., 1. apr., 1000. l., 108.–123. lp.

Iesiets papīra vākos. Uz vāka uzraksts: *Annotation waß ich zu allerley Gebäude auf Kuhdum und Orellen noch für Sort von Holtz nohtig habe Ao 1731.*

Burtnīcā uzskaitīti kokmateriāli: jaunajam ērberģim — 250 gab.; krogam pie Libertiem — 25 gab.; Kūduma muižas rijai — 506 gab.; jaunajam stallim un ratnīcai — 84 gab.; vecajam stallim, ko no Ungurmuižas pārved uz Kūduma muižu, — 35 gab.; vecajai mājai no Kūduma muižas — 100 gab.; vecajai klētij, ko no Ungurmuižas pārved uz Kūduma muižu, — 57 gab.

Atvērumā 112. lapā: Ungurmuižas lielajai mājai nepieciešamo kokmateriālu saraksts — 224 gab.

Atvērumā 113. lapā: Ungurmuižas lielajā dzīvojamā ēkā izlietoto kokmateriālu saraksts — 11 138 gab.; tālāk seko: lielajai sētai un vārtiem Ungurmuižā — 4656 gab.; pirtij un brūzim — 390 gab.; lielajam Āžu krogam — 700 gab.; Kūduma krogam pie Lenču muižas — 665 gab.; lopu stallim jaunajā Kūduma muižā — 342 gab.; dzirnavām jaunajā Kūduma muižā — 320 gab.; jaunajai rijai Ungurmuižā — 477 gab.; jaunajai klētij Ungurmuižā — 873 gab.; jaunajam lopu stallim Ungurmuižā — 748 gab.; ledus pagrabam, klētij, mājputnu mājai, jaunajām dzirnavām, iesala rijai, zemnieku zirgu stallim, kalpotāju pirtij Ungurmuižā kokmateriālu daudzums nav uzskaitīts.

1.5. Verzeichnis der für den Bau der Gebäude auf den Gütern Orellen und Kudum benötigten Bauhölzer. B. von Campenhausen, 1731.

Papier, 10,5 x 16,4 cm (16 Blätter).

LVVA, Best. 4060, Reg. 1, Akte 1000, Bl. 108–123.

Papiereinband. Aufschrift auf dem Deckel: *Annotation waß ich zu allerley Gebäude auf Kuhdum und Orellen noch für Sort von Holtz nohtig habe Ao 1731.*

Im Heft ist die Anzahl der Bauhölzer aufgeführt: für die neue Herberge – 250 Stück, für den Krug bei Libert – 25 Stück, für die Korndarre auf dem Gut Kudum – 506 Stück, für den neuen Stall und den Wagenschuppen – 84 Stück, für den alten Stall, der von Orellen nach Kudum überführt wird – 35 Stück, für das alte Haus auf dem Gut Kudum – 100 Stück, für die alte Kleete, die man aus Orellen nach Kudum überführt – 57 Stück.

Aufgeschlagen: das Blatt 112: Verzeichnis der für das große Haus auf Orellen benötigten Bauhölzer, insgesamt 224 Stück.

Aufgeschlagen: das Blatt 113: Verzeichnis der für das große Wohnhaus in Orellen verbrauchten Hölzer – 11.138 Balken; weiter folgen: für den großen Zaun und die Pforte in Orellen – 4.656 Stück, für die Badestube und das Brauhaus – 390 Stück, für den großen Äžu–Krug – 700 Stück, für den Kudumkrug am Lenzenhof – 665 Stück, für den Viehstall auf dem neuen Gut Kudum – 342 Stück, für die Mühle auf dem neuen Gut Kudum – 320 Stück, für die neue Korndarre in Orellen – 477 Stück, für die neue Kleete in Orellen – 873 Stück, für den Neuen Viehstall in Orellen – 748 Stück; für den Eiskeller, die Kleete, das Faselhaus, die neue Mühle, die Malzdarre, den Bauernpferdestall, die Badestube des Gesindes in Orellen ist die Zahl der Rohhölzer nicht angeführt.

1.6. Ģenerālleitnanta Baltazara fon Kampenhauzena kalendāri ar viņa piezīmēm. 1733.–1757. g.

Astotdaļformāta sējumiņi papes vākos, kuru iesējumam izmantots raibs papīrs ar dažādiem, pa daļai ļoti mākslinieciskiem iespiestiem rakstiem.

AFCO, 36.

Atvērumā: *Sanktpēterburgas kalendārs 1734. gadam pēc Kristus dzimšanas. Tas ir parasts gads ar 365 dienām, domāts Krievijas impērijas nozīmīgākajām vietām. Sanktpēterburga, Zinātņu akadēmija.* Kalendārs ir starpināts, tā ka pie mēnešiem iespējams izdarīt ikdienas piezīmes. Katrs mēnesis parādās vienreiz pēc Jūlija un otrreiz pēc krievu kalendāra. Ar simboliem, kuru skaidrojums dots leģendā kalendāra beigās, norādīts planētu stāvoklis, zvaigžņu zīmes, mēness un zvaigžņu stāvoklis, ieteicamie darbi, tādi kā sēšana un stādīšana, asins nolaišana un matu griešana, kā arī svēto vārdadienas. Kalendāra beigās ievietotas dažas lappuses ar astronomiskām, astroloģiskām un vēsturiskām ziņām, valdnieku dzimšanas dienu kalendārs un pārskats par pasta dienām Sanktpēterburgā un Rīgā. Atvērtajā lappusē ģenerālleitnants par 1734. gada aprīli atzīmējis: *Ungurmuiža. 4. [aprīlī] šeit ieradās galdnieks Ado, tāpat arī dārznieki Hanss un Perts, arī divi ogļdeģi. 8. uzsākta aršana, proti, vispirms Ungurmuižā. 10. uz Rannu aizsūtītas dārza sēklas, tāpat arī aizrakstīts Hakai. 12. būts Straupes baznīcā pie dievgalda pie mācītāja Šprekelzena, lai Tas Kungs svētī.*[3] *14. Lieldienu rītā agri bija savāds sapnis, kas nākotnē sola daudz ciešanu,*[4] *Dievs, palīdzi man caur manu Kungu Jēzu paciest un līdz mūža galam izturēt, amen. 16. aizrakstīju mācītājam Foitam un viņa sievai.*[5] *Arī mācītājam Loderam*[6] *un nosūtīju viņam 3½ valstsdālderu nodošanai Rīgas pasta namā par avīzēm no 1733. gada Miķeļiem līdz 1734. gada Lieldienām. 17 pieņemts dzirnavnieks Johans Gross, lai celtu dambi un dzirnavas pie Ungurmuižas, iedota rokasnauda — 12 Alberta valstsdālderi. 19. es aizbraucu no Ungurmuižas un 21. ierados Ūsnā*[7] *un 24. — Rannu.*

Izstādīts krāsu foto: sešu kalendāru kompozīcija, no kuriem viens atvērts.

1.6. Kalender des Generalleutnants Balthasar von Campenhausen mit seinen Notizen. 1733–1757.

Die Oktavbändchen haben unterschiedliche, aus buntem Papier verfertigte Einbände, die z.T. sehr kunstvolle Prägemuster aufweisen.

AFCO, 36.

Aufgeshlagen ist der *St. Petersburger Calender, auf das Jahr nach Christi Geburt 1734. Welches ein gemeines Jahr ist von 365 Tagen, gerichtet Auf die Vornehmsten Orte des Rußischen Reiches. St. Petersburg, bey der Academie der Wissenschafften.* Die Kalender sind durchschossen, so daß zu den Monaten Tagesnotizen gemacht werden können. Jeder Monat erscheint einmal nach dem Julianischen und einmal nach dem russischen Kalender. In Symbolen, die in einer Legende am Ende erklärt werden, werden anhand des Planetenstandes, der Sternzeichen, Mondphasen, Aspecten (Zusammenkunft, Gegenschein, Drittelschein...), empfohlene Handlungen wie Säen und Pflanzen, Aderlassen, Haare schneiden (*Wehlungen*) und die Namenstagen der Heiligen angegeben. Am Ende des Kalenders folgen einige Seiten mit astronomischen, astrologischen und historischen Nachrichten, ein Geburtstagskalender regierender Fürsten und ein Überblick über die Posttage in St. Petersburg und Riga. Auf der abgebildeten Seite notierte der Generalleutnant zum April 1734: *Orellen. Den 4. kahm der Tischler Ado hierher, dito auch Gärtner Hans und Perth, dito die zwey Teerbrenners. Den 8. den anfang mit Pflügen gemacht und zwar erst auf Orellen. Den 10. Garten Saamen nach Randen gesant, dito an Hackschc geschrieben. Den 12. In der Roopschen Kirche zum abendmahl gewesen bei Pastor Spreckelsen, der Herr geseegne es.*[8] *Den 14. am Oster Morgen frühe einen merkwürdigen traum gehabt, welcher mit viele leyden in der künfftigen Zeit bedeutet*[9]*, Gott helffe mir tragen, und bis an meinem Ende überwinden, durch meinen Herrn Jesum amen. Den 16. geschrieben an Pastor Voit und seine Frau.*[10] *Dito an Pastor Loder*[11] *und an ihm gesant 3 ½ Reichstaler auf dem Rigischen Posthause abzugeben vor Gazetten, vor Michaelii 1733 bis Ostern 1734. Den 17. den Müller Johan Gross angenommen, den Damm und Mühle bei Orellen zu bauen, Handgeldt gegeben 12 Reichsthaler Alb. Den 19. reisete ich von Orellen und kahm den 21. nach Neu-Tennasilm*[12] *und den 24. nach Randen.*

Ausgestellt als Farbfoto: Komposition aus 6 Kalendern, davon eins aufgeschlagen.

1.7. Ģenerālleitnanta Baltazara fon Kampenhauzena sarakste sakarā ar viņa otrajām laulībām 1736. gada 5. augustā. 1736. g.

AFCO, 23.

Baltazara fon Kampenhauzena otrās laulības pēc viņa paša vēlēšanās notika ar Rēveles Doma mācītāja Mikvica starpniecību, kurš bija precējies ar ģenerālleitnanta pameitu. Sarakstīšanās pirms kāzām ilga sešas nedēļas; līgavainis un līgava pirmoreiz redzējās tikai kāzās.

1. Pirmā Helēnes Juliānes vēstule savam nākamajam vīram 1736. gada 21. jūnijā, ko viņa formāli un godbijīgi iesāk ar šādu uzrunu: *Augstlabdzimušais ģenerālmajora kungs un landrāt, iekš Dieva godātais kungs.* Vēstule aizņem salocītas lapas (18,5 x 22,5 cm) trīs lappuses.

2. Baltazara atbildes vēstule Helēnei 1736. gada 29. jūnijā. Jau otrajā vēstulē — vēl pirms satikšanās dzīvē — Baltazars šādi uzrunā savu nākamo sievu: *Mana no Dieva man lemtā un sirsnīgi vismīļotā līgava!* Viņš ir drošs par drīzumā paredzētajām laulībām un citu pēc citas atspēko Helēnes šaubas, ko viņa izteikusi Rēveles Doma mācītājam un laulību starpniekam Mikvicam, kā arī izklāsta līgavai savus priekšstatus par kāzām bez liekas greznības, bez viesiem un svētku drānām. Vēstule rakstīta uz astoņām lappusēm, divas salocītas lapas, katra 16 x 20,5 cm.

Izstādīts reprodukcijās: B. fon Kampenhauzena atbildes vēstules pirmā un pēdējā lappuse un adrese.

1.7. Korrespondenz des Generalleutnants Balthasar von Campenhausen über seine zweite Heirat am 5. Aug. 1736. 1736.

AFCO, 23.

Balthasars zweite Ehe wurde auf seinen Wunsch hin vom Revaler Domprediger Mickwitz vermittelt, der mit seiner Stieftochter verheiratet war. Der Hochzeit ging ein sechswöchiger Briefwechsel voraus; die Brautleute sahen sich erstmals anläßlich der Hochzeit.

1. Erster Brief Helene Julianes vom 21. Juni 1736 an ihren zukünftigen Ehemann, den sie förmlich und respektvoll folgendermaßen betitelt: *Hochwohlgebohrener Herr GeneralMajor und LandRath, In Gott geEhrter Herr.* Der Brief umfaßt 3 Seiten eines Faltblattes (18,5 x 22,5 cm).

2. Antwortbrief Balthasars an Helene, 29. Juni 1736. Schon in seinem zweiten Brief, noch vor einem ersten Zusammentreffen, bezeichnet Balthasar seine künftige Frau als *Meine von Gott mir bestimmte und hertzlich geliebteste Braut!* Er geht bereits von der baldigen Eheschließung aus, räumt Punkt für Punkt Helenes dem Revaler Domprediger und Ehevermittler Mickwitz gegenüber geäußerten Bedenken aus und teilt seiner Braut seine Vorstellungen von einer Hochzeit ohne jedes Gepränge, ohne Gäste und ohne Festkleider mit. Der Brief umfaßt 8 Seiten, auf zwei Faltblättern (16 x 20,5 cm).

Ausgestellt in Reproduktionen: Antwortbrief B. v. Campenhausens – die erste und die letzte Seiten, sowie die Adresse.

1.8. Ķeizarienes Elizabetes (1741–1762) kronēšanas laikā Maskavā 1742. gada 26. aprīlī teiktā apsveikuma runa.

Papīrs, *in folio*, salocīta dubultlapa, 3 lappuses.

AFCO, 45.

Baltazars fon Kampenhauzens, būdams Vidzemes bruņniecības delegācijas loceklis, kurai bija jāpanāk no jaunās ķeizarienes Vidzemes bruņniecības privilēģiju apstiprināšana, bija atbildīgs par runām, kas tika teiktas oficiālos gadījumos, piemēram, nākot pie varas jaunam valdniekam vai kronēšanas laikā. Šinī gadījumā tas ir ar B. fon Kampenhauzena roku rakstīts runas noraksts, ko viņš laikam gan sagatavojis ievietošanai arhīvā. Visas uzrunas ķeizarienei un viņas tituli ir izcelti — rakstīti lielākiem un atšķirīgiem burtiem.

Visugaišākā, Visuvarenākā dižā kundze un ķeizariene, visu krievu patvaldniece,

Viszēligākā ķeizariene un kundze!

Nekad vēl plašajā Krievzemē un jo īpaši ar to apvienotajā uzticamajā Vidzemē nav bijusi priecīgāka diena par šo, kurā Jūsu Ķeizariskā Majestāte pagodinās uzlikt uz savas svētās galvas visuvareno ķeizara kroni.

Jau sirmā senatnē augstu vērtēja šī kroņa izcilību. Jūsu Ķeizariskās Majestātes slavas vainagotie priekšteči ar neskaitāmām uzvarām un nemirstīgiem, slavas pilniem darbiem kaldinājuši Eiropas un Āzijas godbijību pret to, un caur Jūsu Ķeizariskās Majestātes pašas nesalīdzināmo tikumu šī kroņa spožums sasniedzis visaugstāko pilnības pakāpi.

Vissvētlaimīgākais liktenis Jūsu Ķeizariskajai Majestātei jau izsenis caur Visgaišāko dzimšanu un pamatotām dabiskām tiesībām uz to lēmis šo diženo ķeizara kroni, bet vienīgi Jūsu Ķeizariskās Majestātes visaptverošā gudrība, bezbailīgā varoņdrosme un nesatricināmā drošsirdība piepildīs šī visgudrā likteņa vistaisnīgāko spriedumu un spēs to apbrinas cienīgā veidā novest līdz augstākajai laimei.

Tādēļ svētlaimīga ir plašā Krievijas impērija ar tās neskaitāmajiem iedzīvotājiem; jo sevišķi svētlaimīga ir vispadevīgākā, uzticamākā Vidzemes hercogistes bruņniecība, kas drīkst ieraudzīt tik varenu rotu uz zemeslodes cienījamākās galvas un pašreizējās svētās

svaidīšanas un kronēšanas laikā var vienlīdz no jauna cerēt uz Jūsu Ķeizariskās Majestātes visā pasaulē izslavēto žēlastību un taisnīgumu un savu tagadējo un viņu vēlāko pēcteču labklājību un svētlaimi.

No šī brīža visa uzticamā Vidzemes bruņniecība uzskatīs par savu vissvarīgāko galveno nodarbi klusībā lūgt par Jūsu Ķeizariskās Majestātes visdārgāko veselību, ilgu mūžu un vislaimīgāko valdīšanu, bet publiski, cik bieži vien radīsies izdevība, ar prieku nodot savu mantu, asinis un dzīvību Jūsu Ķeizariskās Majestātes uzticīgā kalpībā. Ar šo vispadevības apliecinājumu mēs, kas baudām nenovērtējamo laimi stāvēt Jūsu Ķeizariskās Majestātes troņa priekšā, — mēs un visi mūsu līdzbrāļi pazemībā metamies pie Jūsu kājām un par visu vairāk vēlamies negrozāmi godināt Jūsu Ķeizariskās Majestātes zemes mātes labvēlību un žēlastību.

Mēs, tagadējie šim augstajam uzticības apliecinājumam deleģētie Vidzemes hercogistes landrāti, sveicinām Jūsu Ķeizariskās Majestātes Visaugstāko Žēlastību un visdziļākā padevībā un godbijībā noliekam savas sirmās galvas pie Jūsu Ķeizariskajām kājām.

B. fon Kampenhauzens

Izstādīts reprodukcijā: pirmā lappuse.

1.8. Laudatio zur Krönung der Kaiserin Elisabeth (1741–1762), gehalten in Moskau am 26. April 1742.

Papier, Folio, gefaltetes Doppelblatt, 3 Seiten.

AFCO, 45.

Als Mitglied der Delegation der Livländischen Ritterschaft, die bei der neuen Kaiserin die Bestätigung der ritterschaftlichen Privilegien Livlands erwirken sollte, war Campenhausen für die Reden bei offiziellen Anlässen wie dem Regierungsantritt oder der Krönung zuständig. Es handelt sich um eine Abschrift der Rede von Balthasars Hand, die er wohl zur Archivierung anfertigte. Alle Anreden und Titel der Kaiserin sind durch Größe und Schriftart hervorgehoben.

Allerdurchlauchtigste GroßMächtigste grosse Frau und Kayserin Selbst Herrscherin aller Reussen,

Allergnädigste Kaysserin und Frau!

Niemahlen ist ein Tag dem weiten Rußlande, und besonders dem damit vereinigten getreuen Liefflande erfreulicher gewesen, als der gegenwärtige, an welchen Ew. Kayserl. Mayestät die Mächtigste Kayser Krohne auf Dero geheiligtes Haupt zu setzen geruhet haben.

Die greise VorWelt hat bereits die Vortrefflichkeit dieser Krohne hochgeschätzet. Ew. Kayserl. Mayestät glorwürdige Vorfahren haben durch unzählige Siege und unsterbliche ruhmvolle Thaten Europa und Asien in Ehrfurcht gegen dieselbe gesetzet, und durch Ew. Kayserl. Mayestät eigene unvergleichliche Tugenden hat ihr glantz den höchsten grad der Vollkommenheit erreicht.

Das Glückseeligste Verhängnis hat durch eine allerdurchlauchtigste Geburt und darauf gegründetes Recht der natur Ew. Kayserl. Mayestät vorlängst diese erhabene Kayser-Krohne bestimmt, aber nur allein Ew. Kayserl. Mayestät durchdringende Weisheit, unerschrockener Helden-Muht und standhaffteste Tapferkeit haben solchen des weisesten Verhängnisses gerechtesten Schluß auszuführen und auf die bewundersWürdigste Arth zum glücklichen Stande zu bringen vermocht.

Glückseelig ist demnach das weite Rußische Reich mit deßen unzählichen EinWohnern; Glückseelig ist besonders die alleruntertähnigste getreueste Ritterschaft des Hertzogthums Liefland, welche einen so mächtigen Schmuck auf dem würdigsten Haupte der Erden erblikken und bey gegenwärtiger heiligen Salb- und Krönungshandlung auf Ew. Kayserl. Mayestät weltgepriesene Gnade und Gerechtigkeit ihre und ihrer spähtesten nachkommen Wohlfahrt und Glückseeligkeit gleichsam aufs Neue gründen kan.

Fortan wird die gesamte getreueste Liefländische Ritterschafft ihr Wichtigstes Haupt-geschäffte seyn laßen, Vor Ew. Kayserl. Mayestät allertreueste Gesundheit, langes Leben und beglückteste Regierung in stille zu behten, öffentlich aber so offte sich die gelegenheit darbiehtet, Gut, bluth und leben in Ew. Kayserl. Mayestät getreuesten diensten freudigst aufzuopfern. Mit dieser aller untertähnigsten Versicherung werffen wir, die wir das unschäthzbahre Glück geniesen, vor Ew. Kayserl. Mayestät Thron zu erscheinen, uns und Unßere sämtlichen Mitbrüder zu dero Füßen in Demuht nieder, und wünschen nichts so sehr, als Ew. Kaysserl. Mayestät allerhöchster Landes-Mütterlicher Hulde und -Gnade unverrückt gewürdiget zu werden.

Wir gegenwärtige bey dieser hohen Sollennitet des hertzogthums Liefland abegeordnete Land-Räthe empfehlen unß besonders Ew. Kayserl. Mayestät allerhöchsten Gnade und legen in tiefster Submission und Ehrfurcht Unßere Graue häupter zu dero Kayserl. Füßen nieder.

B. v. Campenhausen

Ausgestellt in Reproduktion: Erste Seite.

1.9. Ungurmuižas ķieģeļnīcas ķieģeļu uzskaites burtnīca. B. fon Kampenhauzens un H. J. fon Kampenhauzena, 1742.–1762. g.

Papīrs, 10,3 x 16,5 cm (18 lapas).

LVVA, 4060. f., 1. apr., 1000. l., 62.–79. lp.

Iesieta kartona vākos.

Burtnīcā ir ieraksti par izgatavoto un pārdoto ķieģeļu daudzumu, kurus no ķieģeļu cepļa saņēmis amtmanis Zēderbergs.

1.9. Ziegelinventar der Orellenschen Ziegelei. B. v. Campenhausen und H. J. v. Campenhausen, 1742–1762.

Papier, 10,3 x 16,5 cm (18 Blätter).

LVVA, Best. 4060, Reg. 1, Akte 1000, Bl. 62–79.

Pappeinband.

Im Heft sind Angaben über die Zahl der gebrannten und verkauften Ziegel, welche der Amtmann Sederberg von der Ziegelbrennerei empfangen hat. Es sind die Geldsummen, die man für die verkauften Ziegel bekommen hat, notiert.

1.10. Linu apstrādes reģistrācijas grāmata. 1742.–1746. g.

Papīrs, 32 x 14,5 cm (13 lapas).

LVVA, 4060. f., 1. apr., 1010. l., 14.–27. lp.

Iesieta papīra vākos. Uz vāka uzraksts: *Ao 1742 Weber und Bleich=Buch.*

Uzskaite par audējiem izsniegtajiem linu diegiem, noaustajiem audekliem, samaksu par darbu; balināšanai izsniegto audeklu saraksti.

Atvērumā — 17. lapa.

1.10. Abrechnungsbuch über Flachsbearbeitung. 1742–1746.

Papier, 32 x 14,5 cm (13 Blätter).

LVVA, Best. 4060, Reg. 1, Akte 1010, Bl. 14–27.

Papiereinband. Aufschrift auf dem Dekkel: *Ao 1742 Weber und Bleich=Buch.*

Angaben über das den Webern ausgehändigte Leinengarn, das gewebte Leinen und den Arbeitslohn sowie Verzeichnisse der zum Bleichen gegebenen Leinentücher vorhanden.

Aufgeschlagen: Das Blatt 17.

1.11. Norēķinu grāmata par kalpotājiem izsniegtajiem pabalstiem (naudā un graudā) Ungurmuižā. 1742.–1753. g.

56 aprakstītas lappuses, 42 x 16 cm. Ar pergamentu apvilkti koka vāki, ādas siksniņas aizsiešanai, uz vāka augšpusē atzīme (droši vien saimniecības kantora numerācija) *18.4* (ļoti bāli), pa labi — *C. B.*

AFCO, 70a.

Kalpotājus ik reizes pierakstīja tajā gadā, kad viņi stājās dienestā, bieži norādot vietu,

no kurienes viņi ieradušies, un atzīmējot, kas viņiem, sākot dienestu, ticis iedots (galvenokārt drēbes), pēc tam ik gadus ailēs ierakstīja, kādas drēbes, naturālijas vai cik daudz naudas attiecīgajam kalpotājam iedots. Tā, piemēram, atvērtajā lappusē atzīmēts, ka dārznieki saņēmuši *naudu (Alberta valstsdālderus/vērdiņus), ikdienas svārkus, kreklus, zeķes, kurpes*. Alfabēts norēķinu grāmatas labajā malā atviegloja datu sameklēšanu un papildināšanu.

Norēķinu grāmatas beigās ieliktas dažas lapiņas ar sēklu sarakstiem un specificēts rēķins par dārza darbarīkiem.

1. *Dārza sējumu saraksts, 1746. g.* Apakšējā mala apgriezta, 15,7 x 15,8 cm. Minētas 17 dažādas dārzeņu un garšaugu šķirnes, norādot to daudzumu un cenu.

2. *Daždažādas puķu sēklas.* 16 x 20,3 cm. Puķu uzskaitījums, kuras iesētas 1744., 1745. un 1746. gadā.

3. *Dārza sēklas, 1747 g.* 12 x 18,5 cm. 15 dārzeņu un garšaugu šķirnes ar norādi uz daudzumu un cenu, gandrīz identisks 1746. g. sarakstam (1.).

4. *Daždažādas dārza sēklas, 1746. g. In folio*, aprakstīts no abām pusēm. Detalizēts dārzeņu un garšaugu uzskaitījums, kuri iesēti 1743.–1745. gadā.

5. *1740. g. specifikācija visiem dārza darbarīkiem Ungurmuižā. In folio*, aprakstīts no abām pusēm.

Izstādīts reprodukcijās.

1.11. Abrechnungsbuch über Zuwendungen an Bedienstete (Gelder und Sachwerte) in Orellen. 1742–1753.

56 beschriebene Seiten, 42 x 16 cm. Pergamentbezogener Holzeinband mit Lederriemen zum Verschließen, auf dem Deckel oben (wohl als Signatur im Wirtschaftskontor) *18.4* (sehr blaß), rechts *C. B.*

AFCO,70a

Die Bediensteten wurden mit dem Jahr des jeweiligen Dienstbeginns, oft mit Angabe ihrer Herkunft, eingetragen, es wurde festgehalten, was ihnen zum Dienstbeginn ausgehändigt wurde (meist Kleidung), jährlich wurde dann in Spalten notiert, was dem Betreffenden an Kleidern, Naturalien oder Geld ausbezahlt wurde, so erhielten auf der abgebildeten Seite z. B. Gärtner: *Gelt (Rth alb/Erding), altagsrock, Hemde, Strümpfe, Schu, Stübeln*. Ein Daumenregister am rechten Rand erleichterte das Wiederfinden und Ergänzen der Angaben.

Hinten im Abrechnungsbuch sind verschiedene Zettel mit Saatlisten und einer spezifizierten Rechnung für Gartengeräte eingelegt.

1. *Garten Saat liste 1746*, unten beschnitten, 15,7 x 15,8 cm. Aufgeführt werden 17 verschiedene. Sorten von Gemüse und Kräutern, mit Mengen- und Preisangabe.

2. *Alle handt blumen Satt*, 16 x 20,3 cm. Auflistung von Blumen, die in den Jahren 1744, 1745 und 1746 ausgesät wurden.

3. *Garten Saamen 1747*, 12 x 18,5 cm. 15 Sorten Gemüse und Kräuter mit Mengen- und Preisangabe, fast identisch mit Liste von 1746 (1.).

4. *Alle handt Gartten Saamen 1746*, Folio, beidseitig beschrieben. Ausführliche Auflistung von Gemüse- und Kräutersamen, die 1743–1745 gesät wurden.

5. *Anno 1740. Specification, Auf all das Garten Werck-Zeug auf Orellen*, Folio, beidseitig beschrieben.

Ausgestellt in Reproduktionen.

1.12. Dāvinājuma akts par Rannu, Valgutas un Ūsnas muižas (Igaunijā) piešķiršanu ģenerālleitnantam Baltazaram fon Kampenhauzenam. Sanktpēterburga, 1743. g.

Pergaments, tuša, krāsa, zelts, iesiets sarkana samta un brokāta vākos, piekārta sudraba kapsula ar Krievijas ķeizarienes zīmogu un zelta pušķiem.

Baltazara brīvkunga fon Kampenhauzena īpašumā Meinerchāgenā, VFR. No Ungurmuižas arhīva.

Izstādīts krāsu foto: vāks un pirmā lapa.

1.12. Geschenkurkunde über Randen, Walguta und Neu-Tennasilm (Estland) an Generalleutnant Balthasar von Campenhausen. Sankt Petersburg, 1743.

Pergament, Tusche, Farbe, Gold; gebunden in rotem Samt und Brokat; anhängig eine silberne Kapsel mit dem Siegel der russischen Kaiserin sowie goldene Quaste.

In Besitz von Balthasar Freiherr von Campenhausen, Meinerzhagen. Aus dem Archiv von Orellen.

Ausgestellt als Farbfotos: Deckel und erste Seite.

1.13. Dokumenti par Baltazara fon Kampenhauzena dāvinājumu Kampenhauzena patversmei Rīgā. 1743.–1819. g.

Papīrs, 20,8 x 32,5 cm (3. dokuments — h 34,8 cm) (18 lapas).

LVVA, 2932. f., 2. apr., 10. l., 1.–18. lp.

Iesieti papīra vākos, ārpuse apvilkta ar zaļu zīdu, rotātu zeltītiem ornamentiem, iekšpuse — ar sarkanu zīdu. Lapas iesietas ar savītiem sarkana, melna un dzeltena zīda diegiem.

1. B. fon Kampenhauzena paziņojums par 2000 valstsdālderu liela kapitāla dāvinājumu Kampenhauzena patversmei Rīgā un par šī kapitāla procentu iekasēšanas un lietošanas nosacījumiem. Rīga, 1746. gada 6. janvāris. B. fon Kampenhauzena paraksts un zīmoga nospiedums sarkanā lakā. Nosacījumu papildinājums. Rīga, 1746. gada 28. februāris. B. fon Kampenhauzena paraksts.

2. B. fon Kampenhauzena paziņojums par noteikta daudzuma pārtikas produktu piegādi ik gadus no Ungurmuižas un Kūduma muižas Kampenhauzena patversmes uzturēšanai. Rīga, 1746. gada 11. marts. B. fon Kampenhauzena paraksts un zīmoga nospiedums sarkanā lakā.

3. Rīgas rātes uzskati jautājumā par Kampenhauzena patversmei Rīgā dāvinātā kapitāla (kas saskaņā ar dāvinājuma dokumentu ieguldīts Ūsnas muižā Igaunijā) izmaksāšanu. Rīga, 1819. gada 10. decembris.

4. Rīgas rātes paziņojums, ka Ūsnas muižu no B. fon Kampenhauzena mantiniekiem nopircis Aksels Heinrihs fon Brīnings, kurš saskaņā ar 1759. gada 28. janvārī parakstīto dokumentu uzņēmies saistības par procentu izmaksu Kampenhauzena patversmei Rīgā no B. fon Kampenhauzena 2000 valstsdālderu lielā legāta, kas ieguldīts Ūsnas muižā. Rīga, 1760. gada 4. februāris.

5. Krievijas ķeizarienes Elizabetes Petrovnas dāvinājuma akts ar tulkojumu vācu valodā. (Kopija.) Saskaņā ar šo dokumentu B. fon Kampenhauzens saņem dzimtsīpašumā Rannu, Valgutas un Ūsnas muižu Igaunijā. Sanktpēterburga, 1743. gada 3. oktobris. Uz atsevišķas lapas — dāvinājuma akta oriģinālam sudraba kapsulā pievienotā Krievijas ķeizarienes Elizabetes Petrovnas lielā zīmoga zīmējums (kat. Nr. 1.12.).

1.13. Urkunden über die Aussetzung eines Legats von Balthasar von Campenhausen an das "Campenhausens Elend" in Riga. 1743–1819.

Papier, 20,8 x 32,5 cm (Dritte Urkunde – h – 34,8 cm) (18 Blätter).

LVVA, Best. 2932, Reg. 2, Akte 10, Bl. 1–18.

Eingebunden in einem Papierdeckel, von außen mit grüner, golden ornamentierter Seide, innen mit roter Seide überzogen. Die Blätter sind mit einer aus rotem, schwarzem und gelbem Faden gedrehten Kordel gebunden.

1. Bekanntmachung B. von Campenhausens über die Aussetzung eines Legats von 2000 Reichstalern an das "Campenhausens Elend" in Riga sowie über die Bedingungen in bezug auf die Erhebung der Zinsen von diesem Kapital und der Verwendung des Geldes. Riga, 6. Januar 1746. Unterschrift B. von Campenhausens und sein Siegelabdruck in rotem Lack. Zusatz zu den Bedingungen. Riga, 28. Februar 1746. Unterschrift B. von Campenhausens.

2. Kundgabe B. von Campenhausens über die regelmäßigen Zustellung einer

bestimmten Menge von Lebensmitteln aus den Gütern Orellen und Kudum an die Bewohnerinnen der Stiftung. Riga, 11. März 1746. Unterschrift B. von Campenhausens und sein Siegelabdruck in rotem Lack.

3. Meinung des Rigaer Rates zu der Auszahlung des an das "Campenhausens Elend" in Riga geschenkten Kapitals, das laut der Schenkungsurkunde auf dem Gutshofe Neu-Tennasilm (Estland) angelegt war. Riga, 10. Dezember 1819.

4. Kundgabe des Rigaer Rates, daß Axel Heinrich von Bruiningk das Gut Neu-Tennasilm von den Erben B. von Campenhausens gekauft hat. Der neue Besitzer hat sich verpflichtet, laut dem am 28. Januar 1759 unterzeichneten Kontrakt die Renten aus dem 2000 Reichstaler großem Legat B. von Campenhausens, das auf dem Gute Neu-Tennasilm angelegt war, an das "Campenhausens Elend" in Riga auszuzahlen. Riga, 4. Februar 1760.

5. Schenkungsurkunde der russischen Kaiserin Elisabeth Petrowna mit der Übersetzung ins Deutsch. (Kopie.) Laut dieser Urkunde erhielt B. von Campenhausen die estnischen Güter Randen, Walguta und Neu-Tennasilm in Erbbesitz. Sankt Petersburg, 3. Oktober 1743. Auf einem Einzelblatt –Zeichnung des großen Siegels der Kaiserin Elisabeth Petrowna von Rußland, das dem Original der Donationsurkunde in einer silbernen Kapsel beigefügt war (vgl. Kat. Nr. 1.12.).

1.14. Koku zāģētāja Ivana Bulatova veikto darbu apmaksas burtnīca. B. fon Kampenhauzens, 1747.–1748. g.

Papīrs, 10,3 x 14 cm (3 lapas).

LVVA, 4060. f., 1. apr., 1000. l., 98.–100. lp.

Iesieta papīra vākos. Uz vāka uzraksts: *1747 Buch mit dem Säger Ivan Bulatoff angenommen d: 17: Nov: und bekomt so wie er vorhin gesaaget hat so an geld alß Proviant.*

1.14. Zahlungsheft des Sägers Ivan Bulatoff. B. v. Campenhausen, 1747–1748.

Papier, 10,3 x 14 cm (3 Blätter).

LVVA, Best. 4060, Reg. 1, Akte 100, Bl. 98–100.

Papiereinband. Aufschrift auf dem Deckel: *1747 Buch mit dem Säger Ivan Bulatoff angenommen d: 17: Nov: und bekomt so wie er vorhin gesaaget hat so an geld alß Proviant.*

1.15. Ungurmuižas krogu grāmata. 1747.–1751. g.

Papīrs, 32,8 x 10,6 cm (26 lapas).

LVVA, 4060. f., 1. apr., 1011. l., 1.–27. lp.

Iesieta papīra vākos. Uz vāka uzraksts: *Orellische Krugs-Buch. Pro 1747.*

Burtnīcā uzskaitīti ienākumi no muižas krogiem — naudā un graudā.

Atvērumā 7. lapā — ieņēmumi 1747. gada 12. oktobrī–12. decembrī.

1.15. Einkommensbuch der Orellenschen Krüge. 1747–1751.

Papier, 32,8 x 10,6 cm (26 Blätter).

LVVA, Best. 4060, Reg. 1, Akte 1011, Bl. 1–27.

Papiereinband. Aufschrift auf dem Dekkel: *Orellische Krugs-Buch. Pro 1747.*

Im Heft ist das Einnahmen von den Krügen des Gutes Orellen in Geld und Naturalien notiert.

Aufgeschlagen Blatt 7: Einnamen vom 12. Oktober bis zum 12. Dezember 1747.

1.16. Ģenerālleitnanta Baltazara fon Kampenhauzena testaments 1748. gada 16. martā. 1758. gada 12. februāra kopija, Sanktpēterburgā apstiprinājis notārs N. F. Hagmans.

Papīrs, ceturtdaļloksne, 19 aprakstītas lappuses.

AFCO, 86.

Pēc atgriešanās no Somijas Baltazars fon Kampenhauzens bieži nedēļām ilgi slimoja. Viņš atstāja landrāta posteni (1745. g.) un sastādīja testamentu par mantojumu.

Izstādīts reprodukcijās: 1. Pirmā lappuse; 2. Fragments, kas attiecas uz Ungurmuižu (24. lpp. nobeigums): *Bet Kūduma muiža, Ungurmuiža un Lenču muiža pēc manas nāves nekad nekādos laikos nedrīkst tikt pārdotas, tām, kamēr vien ir dzīvs kāds no pēcnācējiem, jāatrodas viņu mūžīgā īpašumā un pārvaldījumā.* B. fon Kampenhauzens norāda, ka gadījumā, ja viņa tiešie pēcnācēji izmirtu, muižas manto viņa māsas Vendulas Margarētas fon Znoilski pēcnācēji, bet katoļticīgā brāļa Johana pēcnācēji Polijā ir izslēgti no mantojuma uz visiem laikiem.

1.16. Testament des Generalleutnants Balthasar von Campenhausen vom 16. März 1748. Kopie vom 12. Febr. 1758, in St. Petersburg vom Notar N. F. Hagmann beglaubigt.

Papier, Quart, 19 beschriebene Seiten.

AFCO, 86.

Nach seiner Rückkehr aus Finnland war Balthasar von Campenhausen häufig wochenlang bettlägerig. Er nahm seinen Abschied als Landrat (1745) und regelte mit dem Testament seinen Nachlaß.

Ausgestellt in Reproduktionen: 1. Erste Seite; 2. Orellen betreffender Abschnitt (Ende 24): *Kudum, Orellen und Lentzenhoff aber sollen nach meinem Tod niemalen und zu keiner Zeit verkaufft werden, sondern der Posteritet, so lange einer übrig, zum Ewigen Posses und Sitz verbleiben.* Für den Fall, daß seine direkte Nachkommenschaft ausstirbt, verfügte B. v. Campenhausen, daß die Güter an die Nachkommen seiner Schwester Wendula Margaretha v. Snoilsky fallen, die Nachkommen seines katholischen Bruders Johann in Polen sollen aber auf immer von der Erbfolge ausgeschlossen bleiben.

1.17. Ģenerālleitnanta Baltazara fon Kampenhauzena līgums ar mucinieku Johannesu Bāku. 1748. gada 8. novembris.

Papīrs, 21 x 16 cm, aprakstīts no vienas puses. Tā kā J. Bāks nav pratis rakstīt, viņš pilnvarojis parakstīties kādu Šmila kungu.

AFCO, 33a.

Šīsdienas datumā esmu vienojies ar ģenerāli Kampenhauzena kungu strādāt pie viņa muižā un norunājis izgatavot alus mucas: ar tilpumu 120 stopi — samaksa par darbu viens valstsdālderis, ar tilpumu 240 stopi — pusotra valstsdāldera.. Darbu gribu uzsākt vēl pirms Ziemassvētkiem. Ka to godīgi ievērošu un darbu padarīšu labi, es apliecinu, parakstot savu vārdu. Rīga, 1748. gada 8. novembris.

Johanness Bāks

Tā kā vīrs, uz ko tas attiecas, nemāk rakstīt, tad viņš lūdza mani parakstīt viņa vārdu, ko es ar šo apliecinu.

J. V. Šmīls

Izstādīts reprodukcijā.

1. 17. Vertrag des Generalleutnants B. von Campenhausen mit dem Faßbinder Johannes Baack. 8. Nov. 1748.

Papier, 21 x 16 cm, einseitig beschrieben. Da J. Baack nicht schreiben konnte, beauftragte er einen Herrn Schmiel, für ihn zu unterschreiben.

AFCO, 33a.

Im Heuttigen dato habe mit dem Herrn Generalen Campenhausen accordiert, bey ihme auf den hof zu arbeiten und habe verabredet, vor ein last bier Tonnen von 120 stof groß, macherlohn Ein Reichsthaler, vor ein last von 240 stof groß, anderthalb Reichsthaler, und vor brau kiehnsten von 18 lof groß drey Reichsthaler ein paar, vor anderes und viertels 6 Erding ein stück. Die arbeit will ich noch vor Weihnachten anfangen. Daß ich dieses redlich halten will, auch gute arbeit machen, bescheinige mit meines Nahmens Unterschrifft. Riga, d. 8. Nov. 1748.

Johannes Baack

Weil selbiger Mann dem dieses angehent nicht schreiben kan, so bin von ihm gebethen worden, seinen Namen zu unterschreiben, solches bescheinige hiemit.

J. W. Schmiel

Ausgestellt in Reproduktion.

1.18. 1751. gadā uzceltajā lielajā ķiegeļu šķūnī novietoto ķieģeļu inventāra uzskaites grāmata.

12 aprakstītas lappuses, ierakstus izdarījis B. fon Kampenhauzens ar sarkanu un melnu tinti, astotdaļloksnes formāta burtnīca (10 x 16 cm).

AFCO, 104, 31.

Lielais, jaunais Ungurmuižas ķieģeļu šķūnis, 40 asu garš un 3 asis plats. Ziņas par to, kāda veida un cik daudz ķieģeļu tajā gadu no gada novietoti. Proti: 1. Parasti, labi dedzināti ķieģeļi; 2. Tie paši ar dzelzs piejaukumu — mūrēšanai ūdenī; 3. Četrkantīgi, biezi — grīdām; 4. Mazi bolandiešu klinkeri — skursteņiem; 5. Ķieģeļi velvēm; 6. Velvju ķīļi — visādām velvēm; 7. Lielas, plānas krāsns plātnes — podniekiem podiņu krāsnīm. Iesācis ar Tā Kunga paligu 1751. gada 29. janvārī B. fon K., sen.

Ģenerālleitnants, kā visiem zināms, ļoti lepojās ar savu ķieģeļu cepļu produkciju. Tos ražoja ne tikvien pašu patēriņam, bet līdztekus tam arī pārdošanai. Pēdējā lappusē viņš ierakstījis: *Piezīme. Blakus šim šķūnim atrodas tā sauktais vecais ķieģeļu šķūnis, kas arīdzan ir pavisam pilns un kur, kā manās piezīmēs rakstīts, novietoti 391 668 dažādi ķieģeļi. Un, tā kā daļai 1756. g., kā arī šī gada velvju ķieģeļu un velvju ķīļu nevienā no abiem šķūņiem nebija vietas, tad vēl citā šķūnī novietoti 28 540 velvju ķieģeļi, 24 120 velvju ķīļi un 24 960 parasti ķieģeļi, kopā — 67 620 ķieģeļi. Visos trīs šķūņos kopā ir 1 072 107 dažāda veida ķieģeļi. Ar to šodien, 1757. gada 12. martā, arī beidzu.*

Es uzteicu Dievu, lai viss gods viņam vienīgajam, kurš man arī pie šī darba izrādījis savu žēlastību un palīdzību. B. fon Kampenhauzens.

Izstādīts reprodukcijās: 1. Titullapa; 2. Pēdējā lappuse.

1.18. Inventarbüchlein über Anzahl und Sorten der Ziegel, die in der 1751 errichteten großen Ziegel-Scheune gelagert wurden.

12 beschriebene Seiten, Eintragungen von B. von Campenhausen in roter und schwarzer Tinte, Oktavheft (10 x 16 cm).

AFCO, 104, 31.

Die Grosse Neue Orellsche Ziegel-Scheune von 40 Faden lang, und 3 Faden breit. Nachricht, was vor Sorten und wie viel von Jahr zu Jahr in derselben ist geleget worden. Nemlich: 1. Ordinaire gut gebranndte Ziegel, 2. Eiserne dito, in Wasser zu mauren, 3. Viereckigte Dicke, zu Fuß-Bohden, 4. Holländische kleine Klingkers, zu Schornsteinen, 5. Gewölbsteine, 6. Gewölb-Keyle, zu allerley Gewölber, 7. Große dünne Ofen-Platten, vor Töpfers zu Kachel-Ofens. Der Anfang geschahe durch des Herrn hülfe den 29. Januari anno 1751 von B. v. C. Sen.

Der Generalleutnant war auf die Produktion seiner Ziegeleien offenkundig sehr stolz. Es wurde nicht nur zum eigenen Bedarf, sondern darüber hinaus zum Verkauf produziert. Auf der letzten Seite notierte er: *Notice. Es ist neben dieser Scheune die sogenandte Alte Ziegel-Scheune, die gleichfals gantz voll, in welcher laut meiner Annotation 391.668 allerley ziegel sich befindet. Und da ein Theil der Gewölb Steine und Gewölb Keyle von Anno1756, auch von disem Jahr in die beeden Scheune nicht raum hatten, so sind im Neuen Fahland in einer Scheune folgende gelegt: Nemlich Gewölbsteine 28.540 Stück, Gewölb Keyle 24.120 Stück, Ordinaire Ziegel 24.960 Stück in allem 67.620 Ziegel. Die General Summa aller Ziegel in denen dreien Scheunen ist 1.072.107 Stück allerley Ziegel. Hiermit mache ich heutte, den 12. Martii Anno 1757 ein Ende.*

Gott preyse ich, und ihm allein sey alle Ehre, der auch bey dieser Arbeit mir seine Gnade und Hülfe erzeiget hat. B. v. Campenhausen.

Ausgestellt in Reproduktionen: 1. Titelblatt; 2. Letzte Seite.

1.19. Līgums ar pulksteņmeistaru Filipu Mecki no Valmieras 1751. gada 19. novembrī un rēķins.

Papīrs, *in folio*.

AFCO, 33.

Lai pārrunātu pasūtījumu muižas pulksteņa izgatavošanai un noteiktu līguma punktus, pulksteņmeistars pats personīgi atbrauca no Valmieras trīs mēnešus pirms darba sākuma. Viņš izgatavoja pulksteni 1752. gada pavasarī Ungurmuižā uz vietas. Pulksteņa zvans, kuru saskaņā ar līguma 5. punktu ģenerālleitnants pats nopirka un apmaksāja, šodien atrodas kāda dzimtas pēcteča īpašumā.

Ģenerālleitnanta fon Kampenhauzena kungs tālākminētajā datumā noslēdzis šādu vienošanos ar Valmierā dzīvojošo pulksteņmeistaru Filipu Meckes kungu.

1) Meckes kungs izgatavo Ungurmuižā lielu mājas pulksteni tā, lai zvans un ciparnīca atrastos mājas ārpusē, augšā erkerā, un lai to vajadzētu uzvilkt tikai reizi astoņās dienās.

2) Šo pulksteni Meckes kungs apsola izgatavot ne tikai labi un kārtīgi, bet arī tik uzticami, lai nebūtu vajadzīga pārbaude, tomēr galvenokārt tam jābūt stipram un izturīgam.

3) Darbs iesākams 1752. gada februāra mēnesī. Tā kā, pēc Meckes kunga domām, pulkstenis var būt gatavs trijos līdz četros mēnešos, tad viņu februārī kopā ar zelli atvedīs no Valmieras uz Ungurmuižu, kur tad abi iepriekš minētajā laikā tik ilgi, kamēr atradīsies šeit darbā, saņems uzturu un veļu par brīvu.

4) Nepieciešamo dzelzi, tēraudu un svinu ģenerāļa kungs apsola uz Meckes kunga rēķina likt atvest no Rīgas un pēc tam no iepriekš norunātās summas to atskaitīt, neko neprasot par vešanu.

5) Visu, kas šim pulkstenim nepieciešams, sagādā un sarūpē Meckes kungs, izņemot zvanu, ko ģenerāļa kungs pats liks pasūtīt un arī apmaksās.

6) Stundas uz ciparnīcas atzīmētas ar vācu cipariem un visas apzeltītas ar īstām zelta lapiņām. Tomēr, gadījumā ja ģenerālim vēlāk labpatiktos, tad meistars neko citu nepievienotu kā tikai zeltu. Bet pati ciparnīca pārklājama ar alvotu skārdu.

7) Tad, kad šis pulkstenis būs pilnīgi gatavs, uzstādīts un pilnībā darbosies, ģenerāļa kungs izmaksās Filipam Meckes kungam visu iepriekš norunāto summu, proti, 70 (septiņdesmit) Alberta valstsdālderu. Bez tam vēl kā dāvanu ģenerāļa kungs apsola tam pašam dot pārtiku, proti, divus pūrus rudzu, divus pūrus iesala, vienu pūru putraimu, ceturtdaļu sviesta, vienu mārciņu žāvēta speķa, vienu mārciņu aitasgaļas.

8) Pagaidām arī pastāv noruna, ka, gadījumā ja ģenerāļa kungs gribētu likt izgatavot galda pulksteni, kurš sit un atkārto ceturtdaļ-, pus- un pilnas stundas, tad Meckes kungam arī šāds pulkstenis jāizgatavo, un, tā kā viņš sola to labi un kārtīgi izdarīt, tad iepriekš tiek norunāta summa 70 (septiņdesmit) Alberta valstsdālderu, kurus viņam izmaksās, kad pulkstenis būs gatavs.

Lielākai šīs vienošanās drošībai izgatavoti divi vienādi eksemplāri, ko parakstījušas abas puses. Tā noticis Ungurmuižā 1751. gada 19. novembrī.

B. fon Kampenhauzens
Filips Mecke

Saskaņā ar šo līgumu Meckes kungs saņēmis

1751. gada 19. novembrī	*10 Alberta valstsdālderu. NB: pulkstenis*
tad pat speķi	*vienu mārciņu*
tad pat aitas gaļu	*vienu mārciņu*
25. aprīlī rudzus	*4 pūrus*
sviestu	*¼*
miežu putraimus	*½ pūru*
griķus	*¼ pūru*
pelēkos zirņus	*¼ pūru*
6. maijā pie tā paša rēķina iedoti	*10 Alberta valstsdālderi*

Izstādīts reprodukcijās.

1.19. Vertrag mit dem Uhrmacher Philipp Metzke aus Wolmar am 19. November 1751 mit Quittung.

Papier, Folio.

AFCO, 33.

Um den Auftrag zu einer Hofuhr zu besprechen und vertraglich festzulegen, reiste der Uhrmacher drei Monate vor Arbeitsbeginn eigens aus Wolmar an. Er baute die Uhr im Frühjahr 1752 vor Ort in Orellen. Die zur Uhr gehörende Glocke, die der Generalleutnant nach § 5 des Vertrags selbst besorgte und bezahlte, befindet sich heute im Besitz eines Nachkommen.

Es hat der Herr GeneralLeutenant v Campenhausen mit dem zu Wollmar wohnenden UhrMacher Herrn Philip Metzke im unten gesetzten Dato folgenden accord geschloßen.

1) Auf dem Hofe Orellen macht Herr Metzke eine große Haus Uhr, da Glocke und Zifer-blad außerhalb dem Hause, oben im Ercker zu stehen komt, und nur alle Acht Tage aufgezogen wird.

2) Dieses Werck verspricht Herr Metzke in allen Stücken nicht alleine sauber und gut, sondern auf treu und glauben, hauptsächlich durable und starck zu machen.

3) Der Anfang dieser arbeit gebet vor sich im Monath Februarii Anno 1752. Und da nach Herrn Metzkes meynung die gantze Uhr in 3 bis 4 Monath fertig werden kan, so wird derselbe aus Wollmar in Februarii mit seinen gesellen nach Orellen abgeholet, alwo sie beyde so lange sie hier in arbeit stehen, in der obbenandten Zeit freye Kost und Wäsche geniesen.

4) Das nöthige Eysen, SteuerStahl und Bley verspricht der Herr General vor Rechnung des Herrn Metzke, so aber von der voraccordirten Summa nachhero decortiret wird, aus Riga holen zu laßen, ohne vor die fuhre demselben etwas anzurechnen.

5) Alles was zu dieser Uhr erfordert wird, besorgt und schaft Herr Metzke, außer die Glocke, die der Herr General selber bestellen läßt, und auch bezahlt.

6) Die Stunden am Zifer-blad werden mit deutsche Zahlen, und zwar alle mit echt blad-Gold aufs beste verguldet. Im Fall aber, dem General künnftig gefallen mögete, so giebt derselbe weiter nichts alß das Gold dazu. Das Zifer-blad selbst aber wird mit verzinten blech überzogen.

7) Wenn diese Uhr gantz fertig, auch aufgesetzt, und völlig im gange ist, so zahlet der Herr General die gantze voraccordierte Summa an Herrn Philip Metzke, nemlich 70, schreibe Siebentzig Rth. alb. Alß ein geschenk aber verapricht der Herr General nachfolgende Victualien demselben über dem noch zu geben, nemlich Roggen 2 lof, Maltz 2 lof, Grütz 1 lof, ¼ tell butter, geräuchert Speck 1 Pfund, dito Schaffleisch 1 Pfund.

8) Es ist auch vorläufig verabredet, daß, im fall der Herr General eine Tisch-Uhr, die viertel, halbe und gantze Stunden schlägt und repetirt, machen lasen will, der Herr Metzke auch selbige zu verfertigen hat, und da er versichert, sie sauber und gut zu machen, so ist eins vor alles 70, schreibe siebentzig Rth. alb. voraccordiret worden, welche ihme, wenn die Uhr fertig ist, außgezahlet werden.

Zu mehrerer sicherheit dieses accords sind zwey gleichlautende Exemplaria, von beyden Theilen unterschrueben. So geschehen zu Orellen den 19. November Anno 1751.

B. v. Campenhausen
Philipp Metzke

Auf diesen contract hat Herr Metzke empfangen

1751 d. 19. November	*10 Rth alb. NB: Eine Uhr*
dito Speck	*1 Pfund*
dito Schaffleisch	*1 Pfund*
d. 25. Aprill Roggen	*4 lof*
Butter	*¼*
Gersten Grütz	*½ lof*
Buchweytzen dito	*¼ lof*
Graue Hol-Erbsen	*¼ lof*
d. 6. May Zum selben Contant gegeben	*10 Rther albs.*

Ausgestellt in Reproduktionen.

1.20. Mūrnieka Nikolausa Heinriha Breitenšteina kvīts par naudas saņemšanu. Ungurmuiža, 1752. gada 20. septembris.

Papīrs, 20,5 x 15,8 cm (1 lapa).

LVVA, 1100. f., 14. apr., 402. l., 8. lp.

Mūrnieks apliecina, ka par 99 dienu darbu Ungurmuižā 1752. gadā saņēmis 49 ½ valstsdālderu.

1.20. Quittung des Maurers Nikolaus Heinrich Breitenstein über den Empfang des Geldes. Orellen, den 20. September 1752.

Papier, 20,5 x 15,8 cm (1 Blatt).

LVVA, Best. 1100, Reg. 14, Akte 402, Bl. 8.

Der Maurer bezeugt, daß er 1752 für die Arbeit an 99 Tagen auf Orellen 49 ½ Reichstaler empfangen hat.

1.21. Krāsotāju meistara Georga Dītriha Hinša veikto darbu burtnīca. B. fon Kampenhauzens un H. J. fon Kampenhauzena, 1752.–1762. g.

Papīrs, 10,5 x 16,5 cm (6 lapas).

LVVA, 4060. f., 1. apr., 1000. l., 42.–47. lp.

Iesieta papīra vākos, dažas lapas atsevišķi. Uz vāka uzraksts: *Ein Buch mit dem Mahler Hinsch. Ao 1753. Ao 1762.*

1.21. Arbeitsbuch des Malers Georg Dietrich Hinsch. B. v. Campenhausen und H. J. v. Campenhausen, 1752–1762.

Papier, 10,5 x 16,5 cm (6 Blätter).

LVVA, Best. 4060, Reg. 1, Akte 1000, Bl. 42–47.

Papiereinband, einige lose Blätter. Aufschrift auf dem Einband: *Ein Buch mit dem Mahler Hinsch. Ao 1753. Ao 1762.*

1.22. Limbažu krāsotāju meistara Georga Dītriha Hinša veikto darbu burtnīca — to dienu kalendārs, kurās viņš strādājis Ungurmuižā. B. fon Kampenhauzens (1753.–1756. g.) un H. J. fon Kampenhauzena (1762. g.).

Papīrs, 23 lappuses, ceturtdaļloksne, 15,5 x 10 cm.

AFCO, 33.

Krāsotāju meistars parasti ieradās aprīlī, vienu reizi pat martā, un palika Ungurmuižā līdz oktobrim vai novembrim; viņš strādāja 100–153 dienas gadā. Līdztekus dzīvojamo telpu apgleznošanai — galvenokārt ar ainavām — viņš mācīja arī zīmēšanu ģenerālleitnanta bērniem (Helēnes Juliānes kalendāra piezīme 1753. gada 26. aprīlī).

Izstādīts reprodukcijās: 1. 1755. gada jūnijs–jūlijs. Vasarsvētkos Georgs Dītrihs Hinšs pārtrauca darbu uz sešām dienām: *9.* [jūnijā] *gultas diena mājās* (šajā dienā viņš droši vien būs palicis gultā), *10. aizbrauca uz mājām*, tad seko trīs Vasarsvētku svinamās dienas, *14. dzēra.*

2. 1762. gads. G. D. Hinšs ieradās vēlreiz, lai veiktu pielabošanas darbus. *10. jūnija pēcpusdienā ieradās krāsotājs Hinšs ar savu dēliņu un iesāka apgleznot lielo istabu, apzeltīt ģerboni pie kapličas līdz ar piecu portretu rāmjiem, apgleznot bojātās un labotās vietas viesistabā un "mazo kambari"*. Par darbiem, kuru izpildīšanai viņam bija nepieciešamas 12 dienas, viņš saņēma sešus valstsdālderus.

1.22. Arbeitsbuch des Malermeisters Georg Dietrich Hinsch aus Lemsal: Kalender über die Tage, an denen er in Orellen gearbeitet hat. B. v. Campenhausen 1753–1756 und H. J. v. Campenhausen 1762.

Papier 23 Seiten, Quart 15,5 x 10 cm.

AFCO, 33.

Der Malermeister kam jeweils im April, einmal schon im März, und blieb bis Oktober oder November in Orellen; er arbeitete 100–153 Tage pro Jahr. Neben der

Bemalung der Wohnräume, vor allem mit Landschaften, gab er auch den Kindern des Generalleutnants Malunterricht (Kalendernotiz Helene Julianes zum 26. Apr. 1753).

Ausgestellt in Reproduktionen: 1. Juni/Juli 1755. Über Pfingsten unterbrach er die Arbeit für sechs Tage: *d. 9. Bett Tag nach haus* (an diesem Tag blieb der Maler wohl im Bett), *d. 10. nach hause gereist*, es folgen drei Pfingst-Feiertage, *d. 14. gesoffen.*

2. 1762 kam Hinsch noch einmal, um Ausbesserungsarbeiten durchzuführen. *Den 10. Junii, nachmittag kam der Mahler Hinsch mit sein Sohnlein, und fung an die grose Stube zu bemahlen, das Wappen am begräbnis zu vergulden, nebst 5. Potre Rahmens zu vergulden. 4. Die schadhaften und reparirten stellen in das Gastzimmer und kleine Kammer zu bemahlen.* Er erhielt für die Arbeiten, für die er 12 Tage brauchte, sechs Reichstaler.

1.23. Būvmeistara Kristofa Gerverta kvīts. Ungurmuiža, 1754. gada 11. janvāris.

Papīrs, 21,1 x 19,8 cm (1 lapa).

LVVA, 1100. f., 14. apr., 402. l., 9. lp.

Būvmeistars apliecina, ka par būvdarbiem Ungurmuižā saņēmis no ģenerālleitnanta Baltazara fon Kampenhauzena samaksu — 374 Alberta valstsdālderus. Lapas otrā pusē atzīme par norēķināšanos ar K. Gervertu.

1.23. Quittung des Baumeisters Christoph Gerwerth. Orellen, 11. Januar 1754.

Papier, 21,1 x 19,8 cm (1 Blatt).

LVVA, Best. 1100, Reg. 14, Akte 402, Bl. 9.

Der Baumeister beglaubigt: Für *den auf Orellen verfertigten Bau ist mir von Sr. Excellence den Herrn General Lieutt. und Ritter Baron v. Campenhausen völlig und richtig mit .. 374 Rthlr. alb. contant bezahlet worden .. Christobh Gerwerth.* Auf der Rückseite ist ein Vermerk über die Abrechnung mit Gerwerth.

1.24. Krāsotāju meistara Georga Dītriha Hinša rēķins un kvīts par darbu Ungurmuižā. 1754. gada 5. novembris.

Papīrs, 31,5 x 19, 8 cm (1 lapa).

LVVA, 1100. f., 14. apr., 402. l., 19. lp.

Pēc ģenerālleitnanta Baltazara fon Kampenhauzena pasūtījuma Georgs Dītrihs Hinšs strādājis Ungurmuižā sešus mēnešus un deviņas dienas, un saskaņā ar līgumu viņam bija jāsaņem 10 valstsdālderu mēnesī; pēc galīgā aprēķina G. D. Hinšs saņēmis 63 ½ Alberta valstsdālderu un 16 vērdiņus. Lapas otrā pusē atzīme par norēķināšanos ar G. D. Hinšu.

1.24. Rechnung und Quittung des Malermeisters Georg Dietrich Hinsch über die in Orellen geleistete Arbeit, 5. November 1754.

Papier, 31,5 x 19,8 cm (1 Blatt).

LVVA, Best. 1100, Reg. 14, Akte 42, Bl. 19.

Auf Bestellung von Generalleutnant Balthasar v. Campenhausen hat Georg Dietrich Hinsch sechs Monate und neun Tage in Orellen gearbeitet und laut dem Vertrag sollte er 10 Reichstaler pro Monat bekommen; laut Gesamtrechnung hat Hinsch 63 ½ Reichstaler Alb. 16 Ferding empfangen. Auf der Rückseite ist eine Anmerkung über die Abrechnung mit Hinsch.

1.25. Rīgas mūrnieka Kālas vēstule ģenerālleitnantam Baltazaram fon Kampenhauzenam ar gaišpelēku un sarkanbrūnu flīžu piedāvājumu jaunai grīdai. 1756. gada 17. decembris.

Papīrs, 3 lappuses, salocīta dubultlapa, 20,5 x 16 cm.

AFCO, 33a.

Mūrnieks Kāla iesaka izdarīt pirkumu steidzami, jo flīzes ir labas kvalitātes un kamanu ceļš transportēšanai arī labs. Vēstule ar sarkanu salauztu zīmogu un adresi (*a son Excellence Monsieur le Baron de Campenhausen, Lieutenant General, et Chevalier de l'ordre de St. Alexandre a Orellen*).

Izstādīts reprodukcijā: pēdējā lappuse.

1.25. Brief des Maurers Kahla aus Riga an den Generalleutnant Balthasar von Campenhausen mit einem Angebot für weißgraue und rotbraune Fliesen für eine neue Diele. 17. Dez. 1756.

Papier, 3 Seiten, gefaltetes Doppelblatt, 20,5 x 16 cm.

AFCO, 33a

Kahla empfiehlt schnellen Kauf, da die Fliesen guter Qualität und die Schlittenbahn zum Transport gut sei. Mit rotem zerbrochenem Siegel und Adresse (*a son Excellence Monsieur le Baron de Campenhausen, Lieutenant General, et Chevalier de l'ordre de St. Alexandre a Orellen*).

Ausgestellt in Reproduktion: Letzte Seite.

1.26. Helēnes Juliānes fon Kampenhauzenas vēstule kambarjunkuram fon Mengdenam ar paziņojumu par viņas vīra Baltazara fon Kampenhauzena nāvi. Ungurmuiža, 1758. gada 12. februāris.

Papīrs, iespiests teksts, papildināts ar rokrakstu, 33,4 x 21,2 cm (1 lapa ar melnu apmali).

LVVA, 4011. f., 1. apr., 756. l., 35. lp.

Helēne Juliāne fon Kampenhauzena raksta, ka viņas vīrs pēc ilgas slimības miris Sanktpēterburgā 1758. gada 28. janvārī.

1.26. Brief von Helene Juliane von Campenhausen an den Kammerjunker von Mengden mit der Mitteilung vom Tod ihres Gatten Balthasar von Campenhausen. Orellen, 12. Februar 1758.

Papier, Drucksache, ergänzt durch handschriftlichen Zusatz, 33,4 x 21,2 cm (1 Blatt mit schwarzem Rand).

LVVA, Best. 4011, Reg. 1, Akte 756, Bl. 35.

Helene Juliane von Campenhausen schreibt, daß ihr Mann infolge einer langen Krankheit in Sankt-Petersburg am 28. Januar 1758 gestorben sei.

1.27. Piemiņas runa sakarā ar ģenerālleitnanta Baltazara fon Kampenhauzena nāvi. Rīga, 1758. g.

Papīrs, iespieddarbs, 32,2 x 20,5 cm (25 lapas).

LVVA, 4011. f., 1. apr., 756. l., 36.–60. lp.

Iesieta papīra vākos. Runu sacerējis Rīgas Sv. Pētera baznīcas arhidiakons Imanuels Justuss fon Esens un nolasījis to Rīgā Kampenhauzena patversmē 1758. gada 19. februārī; iespiests Rīgā Frēliha tipogrāfijā. Titullapa: *Gedächtniß-Rede/ zum ruhmwürdigen Andenken/ Ihro Excellence/ des weiland Hochwohlgebohrnen Herrn General-Lieu-/tenants und Ritters vom Allexander Newsky-/ Orden/ Freiherrn/ Balthasar v. Campenhausen,/ Erbherrn von Orellen u. and.m.,/ eines grossen Wohlthäters der Armen,/ auf obrigkeitliche Anordnung/ in dem von Denenselben mildest begabten Stifte,/ Campenhausens-Elend genandt,/ vor ansehnlicher Versammlung den 19. Febr. gehalten/ und auf Erfordern dem Druck überlassen/ von Immanuel Justus von Essen,/ Archidiaconus zu St. Petri./ Riga, gedruckt mit Frölichischen Schriften, 1758.*

1.27. Gedenkrede anläßlich des Todes von Generalleutnant Balthasar von Campenhausen. Riga, 1758.

Papier, Drucksache, 32,2 x 20,5 cm (25 Blätter).

LVVA, Best. 4011, Reg. 1, Akte 756, Bl. 36–60.

Papiereinband. Die Rede wurde vom Erzdiakon der St. Petri Kirche in Riga Immanuel Justus v. Essen verfaßt und am 19. Februar 1758 im "Campenhausens Elend" in Riga gehalten. Gedruckt in Riga bei Frölich. Aufschrift auf dem Titelblatt: *Gedächtniß-Rede/ zum ruhmwürdigen Andenken/ Ihro Excellence/ des weiland Hochwohlgebohrnen Herrn General-Lieu-/tenants und Ritters vom Allexander Newsky-/ Orden/ Freiherrn/ Balthasar v. Campenhausen,/ Erbherrn von Orellen u. and. m.,/ eines grossen Wohlthäters der Armen,/ auf*

obrigkeitliche Anordnung/ in dem von Denenselben mildest begabten Stifte,/ Campenhausens-Elend genandt,/ vor ansehnlicher Versammlung den 19. Febr. gehalten/ und auf Erfordern dem Druck überlassen/ von Immanuel Justus von Essen,/ Archidiaconus zu St. Petri./ Riga, gedruckt mit Frölichischen Schriften, 1758.

1.28. Ģenerālleitnanta sievas Helēnes Juliānes fon Kampenhauzenas zīmējumu burtnīca.

Papīrs, 15 x 20 cm, 56 lappuses ar tušas un krīta zīmējumiem, nelieliem vienbalsīgiem skaņdarbiem un ziedu akvareļiem.

AFCO, 96.

Iespējams, ka arī Helēne Juliāne fon Kampenhauzena, tāpat kā viņas bērni, ņēma stundas pie krāsotāju meistara Georga Dītriha Hinša.

Izstādīts: 1 (reprodukcijā). Akvarelis ar ugunīgi sarkanu tulpi un prīmulas lapu.

2. Divi skaņdarbi, domājams, trompetei (virs melodijām iepriekšējā lappusē rakstīts: *skaņdarbi trompetei*). Pa kreisi — *March de Westerboten*, pa labi — *Prelūdija* ar divām īsām *Polonēzēm*.

1.28. Zeichenheft Helene Julianes von Campenhausen, der Ehefrau des Generalleutnants.

Papier, 15 x 20 cm, 56 Seiten mit Tuschzeichnungen, Kreidezeichnungen, kleinen einstimmigen Musikstücken und Blumenaquarellen.

AFCO, 96.

Möglicherweise erhielt auch Helene Juliane von Campenhausen wie ihre Kinder Unterricht beim Maler Hinsch.

Ausgestellt: 1 (in Reproduktion). Aquarell einer rot-geflammten Tulpe und eines Primelblattes.

2. Zwei Musikstücke, vermutlich für Trompete (die Melodien auf der vorangehenden Seite sind mit *Trompett-Stücke* überschrieben). Links ein *March de Westerboten*, rechts ein *Prelude* mit zwei kurzen *Polonesen*.

1.29. Divas dziesmugrāmatas.

Ādas iesējums.

AFCO, 96a.

1. grāmata — papīrs, 1158 lappuses, 6,8 x 16,2 cm, 5,9 cm bieza. Nolietojuma pēdas: pazuduši misiņa slēdži, grāmatas muguriņa stipri nodilusi.

Satur priekšvārdu, jauno priekšvārdu, melodiju rādītāju, alfabētisko rādītāju un rādītāju pēc baznīcas gada; daļai dziesmu notis sākumā; beigās četri Helēnes Juliānes pašas sacerēti, ar roku ierakstīti dziesmu teksti, katrs uz divām tukšām lappusēm, turklāt vienai lapai trūkst puses; datumi: 1729. gada 21. oktobris un 1729. gada 2. novembris (priekšpusē), 1736. gada 2. marts (aizmugurē). Pēdējā ierakstītā dziesma ir šāda (tulkojums):

Melodija: Mūsu Tēvs etc., uzrakstīta 1736. gada 2. martā.

1. pants.
Tagad ir dzidrs dzīves laiks,
Kungs, sagatavo vien manu dvēseli,
lai tā allaž dzīvo Tev
un vēlas Tev uzticēt savas lietas,
mans Dievs, Tu, kas visas lietas zini,
lai Tev par to slava, pateicība un alga.

2. pants.
Lai slavēts vienīgi Tas Kungs,
viņam pienākas arī šis upuris:
mana dvēsele, sirds, prāts un manas jūtas.
Vadi tās ar savu labestību,
lai es nekļūstu svārstīga,
kamēr vien dzīvoju pasaulē.

3. pants.
Ja šim gadam jākļūst par pēdējo,
tad liec pieminekli šo,
ka es, lai nāvē nepārvērstos pīšļos,
pirms mirstu, raidu savu dvēseli uz Tevi
un Tevī iegūstu mieru.

J. H. Štrālborna

2. grāmata — papīrs, 805 lappuses, lapu malas apzeltītas, no sākotnēji diviem misiņa slēdžiem ādas iesējumā saglabājies viens.

Grāmata ietver arī Prūsijas karaļa Frīdriha Vilhelma I privilēģiju, konsistorijas padomnieka Georga Fridriha Rogala priekšvārdu dziesmugrāmatas lietošanai, rādītāju pēc baznīcas gada, melodiju rādītāju, Bībeles vietu (*teicienu*) rādītāju, kā arī satura rādītāju sākumā un alfabētisko rādītāju un lūgsnas beigās. Bez notīm. Pēc privilēģiju teksta iespējams noteikt dziesmugrāmatas iespiešanas vietu un datējumu: karalis Frīdrihs Vilhelms I atļauj izdevējam Johanam Heinriham Hartungam 1738. gadā Kēnigsbergā iespiest *poļu Bībeli*. Tāpēc jādomā, ka dziesmugrāmata nākusi no Hartunga tipogrāfijas Kēnigsbergā un nav iespiesta agrāk kā 1738. gadā.

1.29. Zwei Gesangbücher.

Hochformatig, ledergebunden.

AFCO, 96a.

1. Papier, 1158 Seiten, 6,8 x 16,2 cm, 5,9 cm dick. Gebrauchsspuren: Messingschließen verloren, Buchrücken stark abgenutzt

Enthält eine Vorrede, eine Neue Vorrede, ein Melodienregister, ein alphabetisches Register und ein Register nach dem Kirchenjahr; teilweise mit Noten vorne; hinten auf je zwei freien Seiten 4 selbstverfaßte Liedtexte Helene Julianes handschriftlich eingetragen, wobei die Hälfte eines Blattes fehlt; mit Datum: 21. Okt. 1729 und 2. Nov. 1729 (vorne), 2. März 1736 (hinten). Das letzte eingetragene Lied lautet:

Melodie: Vater unser im etc., gemacht Anno 1736, den 2. Mertz.

1. vers.
Nun ist ein eitel lebenszeit,
Herr mache nur mein Seel bereit,
das der allzeit dier leben mach
und in dein will empfehln sein sach,
mein Gott, der alle dinge weiß,
dier sei davor lob, dank und Preiß.

2. vers.
Gelobet sei der Herr allein,
ihm soll auch dies zum Opfer sein:
mein Seel, Hertz, Sin und mein gemüht.
Regiere dieß durch deine güht,
das ich nicht wanckelmühtig werd,
so lang ich lebe auff der erd.

3. vers.
Soll dieses Jahr das letzte sein,
so geb zum denkmahl dieses ein,
das ich, eh ich sterb,
das ich im Tode nicht verderb,
leit meine Seel nach deinem sin,
zuletzt die rube nehme hin.

J. H. Straelborn

2. Papier, 805 Seiten, mit Goldschnitt versehen; von ursprünglich zwei Messingschließen am Lederband ist eine erhalten.

Es umfaßt auch ein Privileg von König Friedrich Wilhelm I. von Preußen, eine Vorrede zum Gebrauch des Gesangbuches von Georg Friedrich Rogall, Konsistorialrat, ein Register nach dem Kirchenjahr, ein Melodienregister, ein Bibelzitat- (*Spruch-*) verzeichnis, sowie ein Inhaltsverzeichnis am Anfang des Gesangbuches und ein alphabetisches Register und Gebete am Schluß. Ohne Noten. Der Privilegientext läßt auf Herkunft und Datum schließen: König Friedrich Wilhelm I. gestattet 1738 dem Verleger Johann Heinrich Hartung in Königsberg die Herausgabe einer *polnischen Bibel*. Das Gesangbuch stammt demnach wohl aus der Druckerei Hartungs in Königsberg und wurde nicht vor 1738 gedruckt.

1.30. Sudraba patvāra zīmējums.

H. J. fon Kampenhauzena (?), ap 1760. g.

Foto no oriģināla, 1966. g.

Palielinājums no negatīva RPM, Nr. 348.

Uzraksts apakšā: *Eine Silberne Tee Maschine;* malā: *Die Fason von ein Straußen Ey.* Ar kontūru izpildītais zīmējums rāda vienu no rokoko laika patvāru modeļiem, kādi tika lietoti gan tējas vārīšanai, gan karstvīna gatavošanai. Kopforma un it īpaši pamatnes izveidojums liecina par angļu

paraugu ietekmi, kas bija spēcīga Rīgas sudrabkaļu vidū. Perspektīvais attēlojuma veids un apakšā pierakstītie izmēri (*1 Fuß 2 Zoll hoch*) ļauj domāt, ka tas ir zīmējums no priekšmeta, nevis mets pasūtījumam.

1.30. Zeichnung einer silbernen Teemaschine. H. J. von Campenhausen (?), um 1760.

Foto des Originals, 1966.

Vergrößerung eines Negativs aus RPM, Nr. 348.

Aufschrift unten: *Eine silberne Tee Maschine*; am Rande: *Die Fason von ein Straußen Ey*. Die konturierte Zeichnung zeigt eine der Teemaschinen der Rokokozeit, die sowohl für das Aufbrühen von Tee als auch für die Zubereitung von Glühwein gebraucht wurden. Die gesamte Form und vor allem die Gestaltung des Fußes zeugen von den Einflüssen englischer Vorbilder, die unter den Rigaer Silberschmieden stark verbreitet waren. Die perspektivische Darstellung sowie die unten angeführten Ausmaße (*1Fuß 2 Zoll hoch*) lassen vermuten, daß die Zeichnung einen vorhandenen Gegenstand darstellt und nicht als Entwurf für eine Bestellung gilt.

1.31. *Ziņas par to, kas manos atraitnes gados manās trīs muižās uzcelts un labots.*

Papīrs, atsevišķa, no abām pusēm trijās ailēs aprakstīta lapa, 22,5 x 25,5 cm.

AFCO, 104, 31.

Ģenerālleitnanta sievas Helēnes Juliānes fon Kampenhauzenas uzskaitījums par būvēm un remontiem, kas veikti Ungurmuižā, Kūduma un Lenču muižā laikā no 1758. līdz 1768. gadam; ielikts ķieģeļu inventāra sarakstā. No uzskaitījuma izriet, ka līdztekus saimniecības ēku celtniecībai un remontam 1760. gadā uzcelta kapliča: *Uzcelta un nokrāsota mūra kapliča, apjumta ar dzelzs plātnēm*. 1762. gadā slapjās ēku trupes dēļ divās viesu un mazajās priekšistabās nojauca un uzmūrēja no jauna sienas, pārklāja ar flīzēm divas grīdas, atjaunoja un apsita četras durvju stenderes; lielajā istabā ielika jaunu, ar ģipsi apmestu un nokrāsotu *pussienu*. Bet jau gadu vēlāk (1763. gadā) tālākajā viesistabā atkal bija ieviesusies trupe, tur atjaunoja un apgleznoja mūri, durvis un stenderi. Vidējā viesistabā ielika jaunu grīdu. 1764. gadā atjaunoja un nokrāsoja kapličas un "lustūža" griestus. 1766. gadā H. J. fon Kampenhauzena lika savā *priekškambari* pārvietot krāsni, tika izremontēta arī siltumnīca un dārza mājai ielikti jauni logi.

1.31. *Nachricht, was auf meinen drey Güthern in mein Witteben Zeit gebaut und reparirt worden.*

Papier, beidseitig in je 3 Spalten beschriebenes Einzelblatt, 22,5 x 25,5 cm.

AFCO, 104,31.

Auflistung Helene Julianes, der Ehefrau des Generalleutnants, über Bauten und Reparaturen in Orellen, Kudum und Lentzenhof 1758–1768; eingelegt in das Ziegeleinventarverzeichnis. Danach wurde abgesehen von dem Bau und der Reparatur von Wirtschaftsgebäuden 1760 das Begräbnis errichtet: *Ein steinernes Begräbnis aufgebaut, mit eysernen Platen bedeckt und angestrichen;* 1762 mußten im Wohnhaus wegen Schwammbefalls in zwei Gäste-und kleinen Vorzimmern Wände eingerissen und neu gemauert werden; zwei Dielen- (*Faß-*) böden wurden mit Fliesen belegt, vier Türpfosten wurden erneuert und verkleidet, in der großen Stube wurde eine *halbe Wand* neu eingesetzt, mit Gips beworfen und bemalt. Schon ein Jahr später (1763) war das hintere Gästezimmer wieder von Schwamm befallen, Mauer, Tür und Türpfosten wurden erneuert und bemalt. Das mittlere Gästezimmer erhielt einen neuen Dielenboden. 1764 wurden die Dächer der Grabkammer und des Lusthauses ausgebessert und gestrichen. 1766 ließ Helene Juliane in ihrer *Vorderkammer* den Ofen versetzen. Das Treibhaus wurde repariert und das Gartenhaus erhielt neue Fenster.

1.32. Būvmeistara Pedo Miglasa veikto darbu apmaksas burtnīca. H. J. fon Kampenhauzena, 1758.–1762. g.

Papīrs, 10,5 x 17 cm (7 lapas).

LVVA, 4060. f., 1. apr., 1000. l., 101.–107. lp.

Iesieta papīra vākos. Uz vāka uzraksts: *Ein Buch mit dem Bau-Meister Müglas Pedo von Ao 1758 an bis 1760, und 1761 hat er Krickes Gesinde aus Eigener Trieb angenommen.*

Burtnīcā ir būvmeistara darbu uzskaitījums un to apmaksa naudā un graudā. Strādāts galvenokārt pie saimniecības ēkām, taču 1760. gadā arī pie dzimtas kapličas būves.

1.32. Zahlungsheft des Baumeisters Müglas Pedo. H. J. v. Campenhausen, 1758–1762.

Papier, 10,5 x 17 cm (7 Blätter).

LVVA, Best. 4060, Reg. 1, Akte 1000, Bl. 101–107.

Papiereinband. Aufschrift auf dem Einband *Ein Buch mit dem Bau-Meister Müglas Pedo von Ao 1758 an bis 1760, und 1761 hat er Krickes Gesinde aus Eigener Trieb angenommen.*

Im Heft sind die Arbeiten des Baumeisters aufgeführt sowie die Zahlungen an Geld und Naturalien angegeben. Er hat vor allem an den Wirtschaftsgebäuden gearbeitet, 1760 war er auch am Bau der Familiengrabkammer tätig.

1.33. Smalkkalēja Johana Štubes rēķins par darbu Ungurmuižā un kvīts par samaksas saņemšanu. 1758. gada 16. novembris.

Papīrs, 31,8 x 21 cm (2 lapas).

LVVA, 4060. f., 1. apr., 992. l., 62.–63. lp.

Rēķins par darbu no 1758. gada 1. janvāra: *Waß ich vur Seiner Excellentzen die Frau Generahl von Campenhausen an Schloßer Arbeit verfertig und gemacht habe. Auf das Gutt Orellen von Anno 1758 den 1. Januar.* Neaprakstītās lapas otrajā pusē atzīme par norēķināšanos ar J. Štubi. Bez atslēgu labošanas dažādām Ungurmuižas un Kūduma muižas ēkām J. Štube izgatavoja 14 stūru apkalumus ģenerālleitnanta zārkam, kas tika pieskrūvēti ar 56 koka skrūvēm.

1.33. Rechnung des Feinschmieds Johann Stubbe über die Arbeit in Orellen und Quittung über den erhaltenen Lohn. 16. November 1758.

Papier, 31,8 x 21 cm (2 Blätter).

LVVA, Best. 4060, Reg. 1, Akte 992, Bl. 62, 63.

Die Rechnung vom 1. Januar 1758 über die geleistete Arbeit: *Waß ich vur Seiner Excellentzen die Frau Generahl von Campenhausen an Schloßer Arbeit verfertig und gemacht habe. Auf das Gutt Orellen von Anno 1758 den 1. Januar.* Auf der Rückseite eines unbeschriebenen Blattes ist ein Vermerk über die Abrechnung mit dem Feinschmied Stubbe. Außer der Reparatur der Schlüssel für verschiedene Gebäude auf den Gütern Orellen und Kudum hat der Feinschmied *Seiner Excellentzen Sarck mit 14 Eckbender verfertigt und mit 56 holtzschrauben angeschrauben.*

1.34. Smalkkalēja Johana Štubes rēķins par darbu Ungurmuižā un atzīme par samaksas saņemšanu. 1759. gada 1. janvāris.

Papīrs, 27 x 21 cm (1 lapa).

LVVA, 4060. f., 1. apr., 992. l., 64. lp.

Rēķins par darbu no 1758. gada 1. janvāra: *Waß ich vur Ihro Excellentzen die gnedige Frau Generahl von Campenhausen An Schlößer arbeit verfertig und gemacht habe. Auf das Gutt Orellen von Anno 1758 den 1. Januar.* Līdzās dažādu atslēgu un sadzīves priekšmetu remontam J. Štube labojis arī Ungurmuižas kungu mājas lielo pulksteni, saņemot par darbu vienu valstsdālderi (*die große Uhr renoffirt — 1 rthlr. cur.*).

1.34. Rechnung des Feinschmieds Johann Stubbe über die Arbeit in Orellen und Quittung über den erhaltenen Lohn. 1. Januar 1759.

Papier, 27 x 21 cm (1 Blatt).

LVVA, Best. 4060, Reg. 1, Akte 992, Bl. 64.

Eine Rechnung vom 1. Januar 1758 über geleistete Arbeit: *Waß ich vur Ihro Excellentzen die gnedige Frau Generahl von Campenhausen An Schlößer arbeit verfertig und gemacht habe. Auf das Gutt Orellen von Anno 1758 den 1. Januar.* Außer der Reparatur von verschiedenen Schlüsseln und Hausgeräten hat der Feinschmied auch die große Uhr des Herrenhauses Orellen repariert und dafür einen Reichstaler bekommen (*die große Uhr renoffirt – 1 rthlr. cur.*).

1.35. Ungurmuižas krogu grāmata. 1760.–1773. g.

Papīrs, 32,8 x 10,6 cm (11 lapas).

LVVA, 4060. f., 1. apr., 1011. l., 43.–54. lp.

Iesieta papīra vākos. Uz vāka uzraksts: *Orellens Hoffs Krugs-Buch. Pro 1760, 1761, 1762, 1763, 1764, 1765, 1766.*

Burtnīcā uzskaitīti ienākumi no muižas krogiem gan naudā, gan graudā. Vāka iekšpusē atšifrēti rēķinu burtnīcā lietotie apzīmējumi pārdotajām precēm.

Burtnīcas atvērumā 1. lapā — ieņēmumi 1760. gada 2. janvārī–31. augustā.

1.35. Einkommenbuch der Orellenschen Krüge. 1760–1773.

Papier, 32,8 x 10,6 cm (11 Blätter).

LVVA, Best. 4060, Reg. 1, Akte 1011, Bl. 43–54.

Papiereinband. Aufschrift auf dem Einband: *Orellens Hoffs Krugs-Buch. Pro 1760, 1761, 1762, 1763, 1764, 1765, 1766.*

Im Heft sind Einnahmen von Wirtshausr, sowohl in Geld als auch in Naturalien, aufgeführt. Auf der Innenseite des Einbands sind die im Rechnungsheft gebrauchten Bezeichnungen für die verkauften Waren erklärt.

Aufgeshlagen das erste Blatt: Auf der Deckelseite sieht man die Erklärung der Bezeichnungen, rechts – die Einnahmen vom 2. Januar bis zum 31. August 1760.

1.36. Degvīna ieņēmumu un izdevumu grāmata. H. J. fon Kampenhauzena, 1761.–1776. g.

Papīrs,10,5 x 17,8 cm (34 lapas).

LVVA, 4060. f., 1. apr., 1011. l., 114.–133. lp.

Iesieta brūna kartona vākos.

1.36. Abrechnungsbuch für Branntwein. H. J. v. Campenhausen, 1761–1776.

Papier, 10,5 x 17,8 cm (34 Blätter).

LVVA, Best. 4060, Reg. 1, Akte 1011, Bl. 114–133.

Einband, brauner Pappkarton.

1.37. No Rīgas un Sanktpēterburgas ievesto un izlietoto metāla izstrādājumu uzskaites burtnīca. H. J. fon Kampenhauzena, 1761.–1769. g.

Papīrs, 10,5 x 16,5 cm (20 lapas).

LVVA, 4060. f., 1. apr., 1000. l., 1.–20. lp.

Iesieta papīra vākos, dažas lapas atsevišķi. Uz vāka uzraksts: *Eyßen Buch, wieviel eingekommen und was davon verbraucht worden von Ao 1761 bis 1767.*

1.37. Aus Riga und St. Petersburg eingeführte und verbrauchte Eisenwaren. H. J. v. Campenhausen, 1761–1769.

Papier, 10,5 x 16,5 cm (20 Blätter).

LVVA, Best. 4060, Reg. 1, Akte 1000, Bl. 1–20.

Papiereinband, einige lose Blätter. Aufschrift auf dem Deckel: *Eyßen Buch, wieviel eingekommen und was davon verbraucht worden von Ao 1761 bis 1767.*

1.38. Savērpto linu reģistrācijas grāmata. H. J. fon Kampenhauzena, 1762.–1774. g.

Papīrs, 38 x 14,8 cm (23 lapas).

LVVA, 4060. f., 1. apr., 1010. l., 63.–91. lp.

Iesieta papīra vākos. Uz vāka uzraksts: *Flachs und Spinn=Buch von Orellen und Lentzenhofschen Bauerschaft Ao 1762 bis Ao 1770 u. s. w. bis 1774.*

Ungurmuižas un Lenču muižas zemnieku sētām vērpšanai izsniegto linu uzskaite un atzīmes par saņemto gatavo produkciju.

Burtnīcas atvērumā 72. lapā — Ungurmuižas zemnieku sētas, kurām izsniegti lini vērpšanai 1762. gada 5. decembrī–1768. gada 1. decembrī.

Lapas augšmalā uzraksts: *Waß Ich habe Wercken laßen an Fläßerne leinwant Pro Ao 1743.* Seko audējiem Heinriham, Jākam, Jēkabam Bārdiņam u. c. aušanai izsniegto materiālu, gatavo audeklu daudzuma uzskaite, samaksa valstsdālderos un vērdiņos.

1.38. Heft zur Registrierung des gesponnenen Flachses. H. J. v. Campenhausen, 1762–1774.

Papier, 38 x 14,8 cm (23 Blätter).

LVVA, Best. 4060, Reg. 1, Akte 1010, Bl. 63–91.

Papiereinband. Aufschrift auf dem Deckel: *Flachs und Spinn=Buch von Orellen und Lentzenhofschen Bauerschaft Ao 1762 bis Ao 1770 u. s. w. bis 1774.*

Registrierung des an die Bauerngesinde von Orellen und Lenzenhof zum Spinnen abgegebenen Flachses und Notizen über die empfangene fertige Produktion.

Aufgeschlagen Seite 72: Bauerngesinde von Orellen, denen Flachs zum Spinnen vom 5. Dezember 1762 bis zum 1. Dezember 1768 gegeben worden ist.

Aufschrift am oberen Seitenrand: *Waß Ich habe Wercken laßen an Fläßerne leinwant Pro Ao 1743.* Es folgen Auflistungen des an die Weber Heinrich, Jack, Jakob Barding u. a. zum Wirken ausgehändigten Flachses, der Menge der gewirkten Leinwand, der Entlohnung in Reichstalern und Pfenningen.

1.39. Saraksts par 1774. gadā izsniegto alu. ***Cik daudz alus ļaudis Ungurmuižā ik dienas un ik nedēļas saņēmuši.***

Papīrs, abās pusēs aprakstīta lapa, 9,7 x 20 cm.

AFCO, 104, 12.

Daži kalpotāji saņēma alu katru dienu, citi tikai divreiz nedēļā. No kāda cita avota izriet, ka mātes zīdītājas saņēmušas papildu devu.

1.39. Bierliste von 1774. ***Was das Volck in Orellen an Bier sowohl täglich als wöchentlich bekommen.***

Papier, beidseitig beschriebene Zettel, 9,7 x 20 cm.

AFCO, 104, 12.

Einige Bedienstete erhielten täglich Bier, andere nur zweimal pro Woche. Aus anderer Quelle geht hervor, daß außerdem stillende Mütter einen Zuschlag erhielten.

1.40. ***Kādu proviantu trīs muižas skolasbērni saņem skolā ik nedēļas.***

Papīrs, viena lapa, 8 x 12 cm.

AFCO, 104, 29.

Zemnieku bērniem pārtika bija jāņem līdzi no mājām, bet muižas kalpu bērni to saņēma no kungiem.

1.40. ***Was die 3 Hofs Schulkinder wöchentlich in der Schule proviant kriegen.***

Papier, Zettel, 8 x 12 cm.

AFCO, 104, 29.

Während die Bauernkinder ihren Proviant mitbringen mußten, erhielten die Kinder des Gutsgesindes ihn von der Herrschaft zugeteilt.

1.41. Skolas inventārs. ***Kas skolā atrodams no kungu lietām.*** Droši vien starp 1758. un 1768. gadu pierakstījusi Helēne Juliāne fon Kampenhauzena — acīmredzot sakarā ar skolmeistaru maiņu.

Papīrs, viena lapa, 11 x 20 cm.

AFCO, 104, 30.

Atzīmēti alvas, dzelzs un misiņa virtuves trauki, četri svečturi, gulta ar piederumiem (skolotājam), viena liela Bībele, trīs mazas Bībeles un rokasgrāmata.

1.41. Schulinventar. *Was in der Schule ist von herrschaftlichen Sachen.* Wohl zwischen 1758 und 1768, aufgeschrieben von Helene Juliane von Campenhausen anläßlich eines Schulmeister-Wechsels.

Papier, ein Blatt, 11 x 20 cm.

AFCO, 104, 30.

Verzeichnet ist Kochgeschirr aus Zinn, Eisen und Messing, 4 Leuchter, ein Bett mit Zubehör (für den Lehrer), eine große Bibel, 3 kleine Bibeln und 1 Handbuch.

1.42. Senatora Baltazara fon Kampenhauzena (1745–1800) skolas burtnīcas.

Papīrs, 9 aprakstītas lappuses, 16 x 20 cm.

AFCO, 182.

Ģenerālleitnants savus bērnus no otrās laulības nodeva hernhūtiešu mājskolotāju audzināšanā.

Izstādīts reprodukcijās: 1. Latiņu un grieķu gramatikas likumi dzejas formā. Gramatika skaidrota ar attēliem no militārās jomas (*Karavīri, Dezertieri, Maršals Maskulinums, Guvernantes Feminas armija*). Atvērtā lappuse sākas ar šādu pantu, kas bija jāiemācās no galvas (tulkojums):

Dezertieri no Maskulinuma kunga grieķu korpusa

Ir pieci neitrāļi, kas beidzas ar es, proti, hippomanes,

Cacoethes un nepentes, panaces, trichomanes.

Pie Feminas kundzes aizmuka,

Kas beidzas ar n — ædon, icon, hyedon un haloyon —

Un kas beidzas ar pus: lagopus, apus..

2. Baltazara jautājumi un atbildes.

Papīrs, *in folio*, 6 aprakstītas lappuses, jautājumi par jauno mācību vielu pasvītroti ar sarkanu, izcelti dziesmu un Bībeles panti, kas rakstīti ar gotiskiem burtiem.

Jautājumus uzdod tēvs, un pirmie ir par Veco derību; baznīcas gada garumā tiek apskatīta Jēzus dzīve, ir jānoskaita attiecīgie dziesmu panti; tiek atprasīts gada iedalījums pa mēnešiem, nedēļām un dienām; tad seko jautājumi par ģimenes vēsturi (*Kā sauca manu tēvu..*), par eksaminējamā paša personu (dzimšanas diena, kristības, kūmas); jānoskaita tēvreize, atsevišķi panti un grieķu alfabēts. Kopā 120 jautājumi ar atbildēm, sadalīti ailēs.

1.42. Schulhefte des Senateurs Balthasar von Campenhausen (1745–1800).

Papier, 9 beschriebene Seiten, 16 x 20 cm.

AFCO, 182.

Der Generalleutnant ließ seine Kinder aus zweiter Ehe von Herrnhuter Hauslehrern erziehen.

Ausgestellt in Reproduktionen: 1. Lateinische und griechische Grammatikregeln in Versen. Die Grammatik wird mit Bildern aus dem militärischen Bereich beschrieben (*Soldaten, Deserteurs, Marschall Maskulinum, Armee der Gouvernantin von Femina*). Die aufgeschlagene Seite beginnt mit folgendem Merkvers:

Deserteurs aus dem griechischen Corps des Herrn Maskulinum

In es gibt es 5 neutrale, nemlich das hippomanes,

Cacoethes und nepentes, panaces, trichomanes.

Aus n lief ædon, icon, hyedon und der haloyon;

Und aus pus: lagopus, apus zur Frau Femina davon...

2. Balthasars Fragen und Antwort.

Papier, 6 beschriebene Seiten, Folio, Fragen zu neuem Stoff rot unterstrichen, Lied- und Bibelverse hervorgehoben, in gotischen Buchstaben.

Die Befragung wird vom Vater vorgenommen und beginnt mit dem Alten Testament; am Kirchenjahr entlang wird das Leben Jesu behandelt, entsprechende Liedverse müssen aufgezählt werden; die Einteilung des Jahres nach Monaten, Wochen und Tagen wird abgefragt; es folgen Fragen zur Familiengeschichte (*Wie hies mein Pappa...*), zur Person des Prüflings (Geburtstag, Taufe, Paten); das Vaterunser, einige Verse und das griechische Alphabet müssen aufgesagt werden. Zusammen 120 Fragen mit Antworten, in Spalten notiert.

1.43. Dzejoļi un ziedu zīmējumi, ko senatoram Baltazaram skolas laikā dzimšanas un vārda dienā dāvinājuši brāļi un māsas, vecāki un mājskolotāji.

Papīrs, 16 x 20,5 cm.

AFCO, 183.

Hernhūtiešu audzināšanas sistēmā īpašu lomu spēlēja dievbijīgu teicienu un pantu mācīšanās no Bībeles, dziesmugrāmatas vai arī no pašu sacerētā, to izjušana un pārdomāšana. Teicienus kaligrāfiskā rakstā ierakstīja burtnīcās vai uz lapām un bieži ierāmēja ar krāsainiem ziedu ornamentiem. No 1753. gada bērniem zīmēšanu mācīja krāsotāju meistars Georgs Dītrihs Hinšs, kurš apgleznoja arī sienas Ungurmuižas dzīvojamā ēkā.

1. Burtnīca, ko brālim vārda dienā 1756. gada 6. janvārī dāvinājusi viņa māsa Doroteja Elīzabete.

Papīrs (8 lappuses).

Burtnīcas lapas ietver ziedu zīmējumi, zīmēti ar zīmuli un izkrāsoti ar akvareļu krāsām.

Izstādīta pirmā lappuse, kur redzama silpurene, narcise, atraitnīte un sniegpulkstenītis.

2. Hernhūtiešu mājskolotāja K. G. A. Oldendorpa (uzturējās Ungurmuižā no 1753. līdz 1759. g.) sacerētais dzejolis Baltazaram astoņu gadu jubilejā 1753. gada 28. novembrī.

Papīrs, sarkana un melna tinte (6 lappuses).

Burtnīca apvilkta ar papīru, krāsotu ar zeltainu bronzu. Dzejolī astoņās strofās izskaidrots Bībeles pants (1. Jāņa grām., 5:3). Pēdējā lappusē atzīmētas dziesmas un panti, ko jubilāram dziedājuši, respektīvi, veltījuši, viņa vecāki, kūmas u. c.

3. Dzejolis, ko Baltazaram viņa 12. dzimšanas dienā 1757. gada 28. novembrī dāvinājusi māsa Doroteja Elīzabete.

Savā divpadsmitajā dzimšanas dienā Baltazars no māsas Dorotejas Elīzabetes saņēmis ar sarkanu tinti rakstītu dzejoli ovālas raibas vijas ierāmējumā, ko apakšā noslēdz puķu pušķis. Rāmja augšdaļā ietverts slīps ovāls, kurā kā dzejoļa ilustrācija ar melnu tinti zīmēts emblemātisks zīmējums: pa labi virs akmens pulksteņa (cilvēka augumā, ar romiešu ciparnīcu) — mūža laikrāža — uz ceļa parka ainavā stāv divpadsmitgadīgais jubilārs svārkos un cepurē; pa kreisi mazs bērns kleitiņā ar sarkanu jostu (blakus uzraksts ar sarkanu tinti *tur! tur!*) stāv uz takas, kas ved augšup gar upi — laikam Jordānu — un fonā pa labi aizvijas uz dzelteni sārtā staru vainagā mirdzošo debešķo Jeruzālemi. Dzejolis rāmī (tulkojums):

Mūža pulkstenis nu reizi apgājis loku,
Un gadu rādītājs sāk atkal gaitu jaunu.
Cik mīlīgi nu vēries ceļš uz bērnu dienām!
Dod, Jērs, lai Baltazars to vienmēr
atrast var,
Tu pats tak teicis tiki: griežamies
atpakaļ, un kļūstiet vēlreiz
Mazi bērniņi, iekams nākat manā
valstībā.
Tas nozīmē: lai pieņemas spēkā saprāts
un miesa, un locekļi,
Kam tas gan kaitēt var? Sirds maiga
viņa rociņās
Ir Jēriņa zīme un atdusas: tur! tur!
Tā tic un mīl, tā tek sārtā pavadā
Un teic, ja jautāts tiek: vai mīļš tev Jērs?
Ak jā!
Ja es nu gluži pretēji tik mazs kā
bērniņš kļūtu,
Tad svētīto valstību iemantotu,
Jo pilsoņiem tādiem ir jābūt.
Ar Jēra asinīm es visu iemantošu:

Tā ir uzvara,
To dedzīgi es lūdzu.

Ungurmuižā 1757. gada 28. novembrī.

1.43. Verse und Blumenbilder zu Geburts oder Namenstagen für den Senateur Balthasar aus seiner Schulzeit, die ihm Geschwister, Eltern und Hauslehrer schenkten.

Papier, 16 x 20,5 cm.

AFCO, 183.

Das Erlernen, Verinnerlichen und Bedenken von frommen Sprüchen und Versen aus der Bibel, dem Gesangbuch oder auch selbstgedichtet, spielte in der Herrnhuter Erziehung eine besondere Rolle. Die Sprüche wurden in Schönschrift in Hefte oder auf Zettel geschrieben und z. T. mit farbigen Blumenornamenten gerahmt. Die Kinder hatten seit 1753 Malunterricht bei Maler Hinsch, der auch die Wände im Wohnhaus in Orellen bemalte.

Ausgestellt in Reproduktionen: 1. Zum Namenstag ihres Bruders am 6. Jan. 1756 schenkte Dorothea Elisabeth ihm ein Heft, das neben dem Titelblatt 7 Seiten mit Blumenbildern umfaßt, die sie mit Bleistift vorzeichnete und in Aquarell ausführte. Auf der abgebildeten ersten Seite sieht man eine Küchenschelle, eine Narzisse, ein Stiefmütterchen und ein Schneeglöckchen.

2. Der Herrnhuter Hauslehrer (*Hofmeister*) C. G. A. Oldendorp (1753–59 in Orellen) schrieb Balthasar zu seinem achten Geburtstag (28. Nov. 1753) ein Gedicht (*nachfolgend Lied*), in dem er ihm in 8 Strophen einen Bibelvers (1. Joh. 5, 3) auslegt.

Heft mit 6 beschrieben Seiten, in mit Goldbronze bemaltem Papierumschlag, rote und schwarze Tinte. Auf der letzten Seite sind die Lieder und Verse notiert, die dem Jubilar seine Eltern, Paten u. a. gesungen bzw. gegeben haben.

3. Zum 12. Geburtstag erhielt Balthasar, vermutlich ebenfalls von der Schwester Dorothea Elisabeth, ein mit roter Tinte geschriebenes Gedicht in einem gemalten ovalen, bunten Rankenrahmen mit einem Blumenboukett an der Sohle. Als Teil des Rahmens oben ein Queroval mit einer schwarzen Tuschzeichnung, die emblemähnlich das nachfolgende Gedicht illustriert: Zur Rechten einer über mannshohen steinernen Uhr mit römischem Zifferblatt, der Lebensuhr, steht der zwölfjährige Jubilar mit Rock und Hut auf einem Weg in einer Parklandschaft; zur Linken steht ein Kleinkind im Kleidchen mit rotem Gürtel und der ebenfalls roten Beischrift *da! da!* auf einem geschwungenen Weg an einem Wasserlauf, wohl dem Jordan, der rechts im Hintergrund auf das im gelb-roten Strahlenkranz leuchtende himmlische Jerusalem zuführt. Dazu das Gedicht:

Nun ist die Lebensuhr einmal
herumgeloffen,
Der Jahreszeiger fängt von forne wieder an.
Wie lieblich steht der Weg zur Kindlichkeit
izt offen!
Lamm, gieb, daß Balthasar ihn immer
finden kan.
Du hast ja selbst gesagt: Kehrt um, und
werdet wieder
Zu kleinen Kindlein, und dann kommt in
mein Reich.
Das heißt: Es nehme zu Verstand und Leib
und Glieder,
Was schadet das? Das Herz ist zärtlich in
seinen Händchen
Des Lämmleins Nägelmahl, und ruhet aus:
da! da!
Es gläubt, es liebt, es läuft im rothen
Gängelbändchen,
Und spricht, wenn man es frägt: Liebst du
das Lamm?
Ach ja!
Wenn ich nun völlig umgekehrt
so klein als wie ein Kindlein werd:
so ist das selge Reich denn mein,
denn solche Bürger müssens seyn.
Im Blut des Lamms ererb ich alles mit:
Das ist der Sieg,
darum ich sehnlich bitt.

Orellen d. 28. Nov. 1757.

1.44. Podzēnu muižai piederošās Pasta stacijas pusmuižas pirkšanas un pārdošanas līgums. Vaidava, 1773. gada 13. februāris.

Papīrs, 32,5 x 20,5 cm (4 lapas).

LVVA, 4060. f., 1. apr., 988. l., 25.–26. lp.

Brīvkundze Marta fon Belinghauzena, dzim. fon Cimmermane, pārdod viņai piederošo Podzēnu muižas Pasta stacijas pusmuižu līdz ar zemnieku sētu Kilkuti pulkvežleitnantam brīvkungam Baltazaram fon Kampenhauzenam par 4500 Alberta valstsdālderiem. Līgums apstiprināts ar parakstiem un ģerboņu zīmogu nospiedumiem sarkanā lakā. Šādu personu paraksti un zīmogi: Marta fon Belinghauzena, dzim. fon Cimmermane, Baltazars fon Kampenhauzens, Gothards Johans fon Millers kā ieceltais kurators, Karls Ludvigs Vasmunds kā liecinieks.

1.44. Kaufvertrag der zum Gut Podsem gehörenden "Postierungs-Hoflage". Waidau, 13. Februar 1773.

Papier, 32,5 x 20,5 cm (4 Blätter).

LVVA, Best. 4060, Reg. 1, Akte 988, Bl. 25–26.

Freifrau Martha v. Bellingkhausen, geb. v. Zimmermann, verkauft die zum Gut Podsem gehörende "Postierungs-Hoflage" samt dem Bauernhof Kilkut an den Oberstleutnant Freiherr Balthasar v. Campenhausen für 4500 Reichstaler Alb. Original mit Unterschriften und Wappensiegeln in rotem Lack von Martha v. Bellingkhausen, geb. v. Zimmermann, Balthasar v. Campenhausen, Gotthard Johann v. Müller, konstituiertem Kurator, und Carl Ludvig Wasmundt als Zeugen.

1.45. Kūduma muižas un Ungurmuižas zemnieku klaušu un nodevu saraksts (*specifikācija*). 1785. gada 30. janvāris.

Papīrs, *in folio*, salocīta dubultlapa, 34 x 21 cm.

AFCO, 220a.

Saraksts ir Rīgas Ekonomijas kameras veiktās nodokļu pārbaudes noraksts, kam bija jāsaskan ar 1759. gada revīzijas sarakstiem. No šī saraksta redzams, ka Kūduma muižā bija 19 klaušu zemnieki un stārasts, no kura neprasīja nodevas, bet Ungurmuižā — 12 zemnieki. Zemnieku klaušas bija dažādas: viņiem nedēļā vienu pilnu vai pusi dienas vajadzēja nokalpot ar zirgu, bet no Jurģiem līdz Miķeļiem vai nu reizi nedēļā, vai ik pārnedēļas pildīt otrinieku klaušas kājām. Turklāt viņiem bija jādod nodevas graudā: gan noteikta naudas summa, gan noteikts daudzums rudzu, miežu, auzu, siena, kaņepju, aitu, olu, vistu, lopu virvju, maisu un savērptu linu, kā arī jāsavērpj noteikts daudzums muižas linu.

Izstādīts reprodukcijās.

1.45. Liste (*Specification*) über Arbeits- und Abgabenpflichten (*Gerechtigkeiten*) der Bauern von Kudum und Orellen. 30. Jan. 1785.

Papier, Folio, Gefaltetes Doppelblatt, 34 x 21 cm.

AFCO, 220a.

Die Liste ist eine Abschrift der von der Oeconomie Kammer in Riga vorgenommenen Überprüfung der Abgaben, die mit denen der im Jahr 1759 durchgeführten Revision übereinstimmen mußten. Demnach gab es in Kudum 19 abgabepflichtige Bauern und einen Starost, der nichts zahlen mußte, und in Orellen 12 Bauern. Die Pflichten der Bauern waren unterschiedlich hoch; sie mußten wöchentlich eine oder eine halbe Pferdefuhre fahren und von St. Georg bis Michaelis wöchentlich einen oder eine jede zweite Woche – *Ohterneken* – Erntedienst zu Fuß leisten. Sie mußten zudem Abgaben in Form von Geld sowie Roggen, Gerste, Hafer, Heu, Hanf, Schafen, Eiern, Hühnern, Viehstricken, Säcken und

gesponnenem Flachs leisten und eine festgesetzte Menge Hof-Flachs spinnen.

Ausgestellt in Reproduktionen.

1.46. Piemiņas dzejolis sakarā ar Vidzemes vicegubernatora Baltazara fon Kampenhauzena laulātās draudzenes Sofijas Eleonoras, dzim. Voldekas fon Arneburgas, nāvi. Ārensburga (Kuresāre), 1791. g.

Papīrs, iespieddarbs, 32,5 x 20,2 cm (2 lapas).

LVVA, 4011. f., 1. apr., 756. l., 10.–11. lp.

Iespiests Rīgā J. K. D. Millera tipogrāfijā. Titullapa: *Auf den Tod/ weyland Ihro Excellence/ der/ Hochgebohrnen Freyfrau/ Frau/ Sophia Eleonora,/ gebohrnen/ Woldeck von Arneburg,/ Gemahlin Sr. Excellence/ des Rußisch-Kayserlichen würcklichen Staatsraths, Vice-Gouverneurs/ Rigischen Statthalterschaft und Großkreuz des St. Wladimir-/ Ordens 2ter Classe,/ Freyherrn von Campenhausen./ Von/ einem Ungenannten./ Arensburg 1791./ Riga, gedruckt von Julius Conrad Daniel Müller.*

1.46. Gedicht zum Tod von Sophie Eleonora, geb. Woldeck von Arneburg, Gemahlin des livländischen Vize-Gouverneurs Balthasar von Campenhausen. Arensburg, 1791.

Papier, Druckarbeit, 32,5 x 20,2 cm (2 Blätter).

LVVA, Best. 4011, Reg.1, Akte 756, Bl. 10, 11.

Gedruckt in Riga beiJ. C. D. Müller. Titelblatt: *Auf den Tod/ weyland Ihro Excellence/ der/ Hochgebohrnen Freyfrau/ Frau/ Sophia Eleonora,/ gebohrnen/ Woldeck von Arneburg,/ Gemahlin Sr. Excellence/ des Rußisch-Kayserlichen würcklichen Staatsraths, Vice-Gouverneurs/ Rigischen Statthalterschaft und Großkreuz des St. Wladimir-/ Ordens 2ter Classe,/ Freyherrn von Campenhausen./ Von/ einem Ungenannten./ Arensburg 1791./ Riga, gedruckt von Julius Conrad Daniel Müller.*

1.47. Rentnieka pārņemtais Kūduma muižas un Ungurmuižas inventārs. Pielikums rentes līgumam, 1797. g.

Papīrs, *in folio*, 4 aprakstītas lappuses.

AFCO, 220.

1797. gadā ģenerālleitnanta dēls senators Baltazars fon Kampenhauzens Ungurmuižu, Kūduma un Lenču muižu izrentēja Frīdriham fon Brimmeram. Saskaņā ar līgumu rentnieks uzņēmās saistības, nododot muižu atpakaļ īpašniekam, pret samaksu pārņemto inventāru pēc īpašnieka vēlēšanās atdot uz tādiem pašiem noteikumiem, bet par velti pārņemtās mantas atdot bez bojājumiem un pilnā skaitā. Kaut arī inventāra saraksts nav pilnīgs, tas sniedz priekšstatu par muižu aprīkojumu, pirmām kārtām par Ungurmuižas dzīvojamās mājas iekārtojumu. Muižai piederējusi degvīna virtuve, brūzis, ceptuve, mazgātava, pienotava, vairākas klētis, ledus un citi pagrabi. Uzskaitīts šāds dzīvojamās mājas inventārs: 18 gleznas, 14 skapji, rakstāmgalds, septiņas lādes, galdi, krēsli, naktskrēsli, mazgājamie galdi, bērnu galds, gultas un aizsegi.

Izstādīts reprodukcijās.

1.47. Inventar der Güter Kudum und Orellen, das der Arrendator vom Eigentümer übernahm. Anlage zum Pachtvertrag, 1797.

Papier, Folio, 4 beschriebene Seiten.

AFCO, 220.

1797 verpachtete der Sohn des Generalleutnants, der Senateur Balthasar von Campenhausen, die Güter Orellen, Kudum und Lentzenhof an Friedrich von Brümmer. Der Arrendator verpflichtete sich, das gegen Bezahlung Übernommene bei Rückgabe des Gutes auf Wunsch zu denselben Konditionen, das unentgeltlich Übernommene ohne Qualitätsverlust und vollständig zurückzugeben. Die Liste gewährt einen Einblick in die Ausstattung der Güter und vor allem in die Einrichtung des Wohnhauses in Orellen, auch wenn es sich nicht um eine vollständige Inventarliste handelt. Demnach gehörten zum Hof eine Branntweinküche, ein Brauhaus, eine Backstube, ein Waschhaus, eine Milchkammer, mehrere Kornscheunen (*Kleeten*), ein Eiskeller und andere Keller. Folgendes Inventar des Wohnhauses wird aufgeführt: 18 Gemälde, 14 Schränke, ein Schreibcontoir, 7 Truhen (*Kasten*), Tische, Stühle, Nachtstühle, Waschtische, ein Kindertisch, Betten und Schirme.

Ausgestellt in Reproduktionen.

1.48. Veselavas muižas kungu māja. Nezināms autors, 19. gs. sāk.

Papīrs, sēpija, 8 x 11 cm (attēls).

Prof. Bernharda fon Barzeviša īpašumā Pankovā/Prignicā, VFR.

Vienīgais zināmais attēls no Veselavas kungu mājas pirms tās nodegšanas 1841. gada februārī. Ēka celta 18. gs. 3. ceturksnī Frīdriham Justīnam fon Brīningam un tolaik kopā ar Carnikavas un Valtenberģes pili bija lepnākās lauku rezidences Vidzemē. Mājai bija mansarda jumts, kas zīmējumā attēlots neprecīzi un neuzrāda jumta plakņu savstarpējos leņķus. Pēc 1841. g. ēka atjaunota ar četrslīpju jumtu.

Veselava bija fon Kampenhauzenu dzimtas īpašums no 1797. līdz 1920. gadam.

1.48. Herrenhaus Wesselshof. Unbekannter Künstler. Anfang des 19. Jh.

Papier, Sepia, 8 x 11 cm (Bild).

In Besitz von Prof. Bernhard von Barsewisch, Pankow/Prignitz.

Es ist die einzige erhaltene Abbildung des Herrenhauses Wesselshof vor seiner Einäscherung im Februar 1841. Das Gebäude wurde im dritten Viertel des 18. Jahrhunderts für Friedrich Justinus von Bruiningk errichtet und galt damals – gleich Zarnikau und Schloß Salisburg – als eine der prächtigsten Landresidenzen Livlands. Das Haus hatte ein Mansarddach, das auf der Zeichnung ungenau dargestellt ist, so daß die gegenseitigen Winkel der Dachflächen nicht zu erkennen sind. Nach der Wiederherstellung im Jahre 1841 erhielt das Haus ein Walmdach.

Wesselshof befand sich in Besitz der Familie von Campenhausen 1797–1920.

1.49. Līgums ar Ungurmuižas dzimtcilvēku namdari Kūlas Mārci par Trikātas baznīcas pārbūves darbiem. Trikāta, 1787. gada 2. janvāris.

Papīrs, 34,4 x 20,7 cm (2 lapas).

RPM, Nr. RPM 9288.

Līgums paredz Trikātas baznīcas jumta un velvju kapitālremontu, visu logu sleņģu nomaiņu, kā arī velvju divkārtēju nokrāsošanu, par to namdarim saņemot 130 valstsdālderu. Līgumu parakstījis Trikātas baznīcas priekšnieks Karls fon Štrokirhs, Trikātas mācītājs Johans Baltazars Zalcmans, apakšā Kūlas Mārča paraksts: *Scho kuntrakt es ar sawu wahrdu apleezinaju Kuhla Mahrtz.* Viņa drošais paraksts ne tikai liecina par Ungurmuižas zemnieku rakstītprasmi, bet arī rāda fon Kampenhauzenu zemnieku izglītošanas darba rezultātus, kas dzimtcilvēkam ļāva kļūt par profesionālu un patstāvīgi darboties spējīgu amatnieku.

Iespējams, ka Kūlas Mārcis bijis celtniecības darbos Ungurmuižā 18. gs. 50.–70. gados minētā galdnieka Kūlas Jāņa dēls. Kūlas (mājas) piederēja Ungurmuižai jau vismaz kopš 17. gs. otrās puses (atzīmētas 1683. g. kartē, kat. Nr. 4.1.).

1.49. Vertrag mit dem Orellenschen Erbbauern – Zimmermann Kuhla Mahrtz über den Umbau der Kirche in Trikaten. Trikaten, 2. Januar 1787.

Papier, 34,4 x 20,7 cm (2 Blätter).

RPM, Nr. RPM 9288.

Im Vertrag ist eine vollständige Instandsetzung des Kirchendachs und der Kirchengewölbe, zweimaliger Anstrich der Gewölbe sowie Auswechselung aller Fensterschlengen vorgesehen, wofür der Zimmermann 130 Reichstaler erhalten sollte. Den Vertrag haben der Vorsteher der Trikatenschen

Kirche Carl von Strohkirch und Pastor Johann Balthasar Salzmann unterzeichnet, unten – die Unterschrift von Kuhla Mahrtz: *Scho kuntrakt es ar savu wahrdu apleezinaju Kuhla Mahrtz.* (Diesen Kontrakt bestätige ich mit meinem Namen Kuhla Mahrtz.) Seine sichere Hand zeugt nicht nur von der Schreibfertigkeit der Orellenschen Bauern, sondern belegt auch die Ergebnisse der Aufklärungsarbeit der Familie von Campenhausen, dank der ein Erbbauer zu einem fachkundigen Handwerker, der selbständig zu arbeiten fähig war, werden konnte.

Womöglich war Kuhla Mahrtz ein Sohn des Tischlers Kuhla Jahn, der sich an den Bauarbeiten in Orellen in den 50er bis 70er Jahren des 18. Jahrhunderts beteiligt hatte. Das Bauerngesinde "Kuhlas" gehörte zum Gute Orellen mindestens seit der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts (es ist auf der Karte von 1683 eingezeichnet, Kat. Nr. 4.1.).

1.50. *Rēķināšanas grāmatiņa ne priekš visiem tumšiem ļaudīm, bet tiem vien par labu sarakstīta, kas gudrību un gaišu prātu cienī, iztaisīta no Rubenes mācītāja Kristofa Hardera.* Rīga, 1806. g. Pārrakstījis Ungurmuižas dārznieks Fricis Girgensons.

Papīrs, tinte, āda, kartons, 22,4 x 17,3 cm.

LVM, Nr. VN 1557.

1842. gadā piederējusi Jānim Jurgensonam (Jirgensonam?).

1.50. *Rēķināšanas grāmatiņa ne priekš visiem tumšiem ļaudīm, bet tiem vien par labu sarakstīta, kas gudrību un gaišu prātu cienī, iztaisīta no Rubenes mācītāja Kristofa Hardera (Rechnungsbuch – nicht für alle ungebildeten Leute, sondern für die nur, die Wissen und Verstand hoch schätzen – verfaßt von dem Pastor in Pappendorf Christoph Harder).* Riga, 1806. Abgeschrieben durch den Gärtner in Orellen Fricis Girgensons.

Papier, Tinte, Leder, Karton, 22,4 x 17,3 cm.

LVM, Nr. VN 1557.

1842 in Besitz von Jānis Jurgensons (Jirgensons?).

1.51. Ungurmuižas skolas 1819./1820. mācību gada stundu saraksts. 1819. (?) g.

Rokraksts. Papīrs, tinte, 35,5 x 43,3 cm.

LVM, Nr. VN 7260, CVVM 36865. Iegūts no Pieminekļu valdes.

Lit.: Ārends. Liecības..

1.51. Stundenplan der Orellenschen Schule für das Lehrjahr 1819/1820. 1819 (?).

Handschrift, Papier, Tinte, 35,5 x 43,5 cm.

LVM, Nr. VN 7260, CVVM 36865. Erworben von dem Denkmalamt.

Lit.: Ārends. Liecības..

1.52. Ungurmuižas īpašnieka Hermana Johana fon Kampenhauzena vēstule kādam Vidzemes mācītājam par Jaunās derības jauno latviešu tulkojumu. Ungurmuiža, 1821. gada 24. maijs.

LAB, fonds "Avoti Latvijas vēsturē", mskr. 1140, 48. sainis, Nr. 10.

Vēstule rāda Hermana Johana fon Kampenhauzena augsto erudīciju teoloģijas jautājumos, iedziļināšanos latviešu valodas jautājumos un nozīmi, kādu viņš piešķīra Bībeles izplatībai latviešu zemnieku vidū.

Vēstulē arī skarta tolaik joprojām aktuālā hernhūtisma tēma. H. J. fon Kampenhauzens raksta: *..jaunais izdevums vairumam latviešu, īpaši brāļu draudzēs, kuru spriedums man zināms, ir patīkama dāvana, ko viņi arī saiešanas namos daudz lieto Bībeles vakaru priekšlasījumos un bērnu mācīšanā. Pēc viņu domām, tā salīdzinājumā ar veco izdevumu šim nolūkam labāk kalpo ne tikai skaidrākas drukas, lētuma un ērtāka formāta, bet galvenokārt saprotamākas valodas un vārdu kārtības dēļ.*

1.52. Schreiben des Besitzers von Orellen Hermann Johann von Campenhausen an einen livländischen Pastor über die neue lettische Übersetzung des Neuen Testaments. Orellen, 24. Mai 1821.

LAB, Best. "Quellen zur Geschichte Lettlands", Mskr. 1140, Paket 48, Nr. 10.

Der Brief zeigt die hohe Gelehrsamkeit Hermann Johann von Campenhausens auf dem Gebiet der Theologie, sein tiefes Verständnis für die Probleme der lettischen Sprache sowie die große Bedeutung, die er der Verbreitung der Bibel unter den lettischen Bauern beigemessen hat.

Im Brief ist auch das immer noch aktuelle Thema der Herrnhuter berührt. H. J. von Campenhausen schreibt, daß *..die neue Ausgabe den meisten Letten, besonders denen von der Brudersocietät, deren Urtheile mir darüber bekannt geworden, ein angenehmes Geschenk war, wie sie dann auch in den Versammlungs Häusern zum Vorlesen in den Bibelabenden und beym Unterricht der Kinder recht viel von ihnen gebraucht wird. Dazu eignet sich nach ihrer Meinung vorzugsweise vor der alten Ausgabe nicht bloß ihr deutlicher Druck und Wohlfeilheit und bequemes Format derselben, sondern auch ihre meistentheils ihnen verständlichere Sprache und Wortstellung.*

1.53. Ungurmuižas skolas 1821./1822. mācību gada stundu saraksts. 1821. (?) g.

Rokraksts. Papīrs, tinte (?), 36,6 x 46,1 cm.

LVM, Nr. VN 7259, CVVM 36864. Iegūts no Pieminekļu valdes.

Lit.: Ārends. Liecības..

1.53. Stundenplan der Orellenschen Schule für das Lehrjahr 1821/1822. 1821 (?).

Handschrift, Papier,Tinte (?), 36,6 x 46,1 cm.

LVM, Nr. VN 7259, CVVM 36864. Erworben von dem Denkmalamt.

Lit.: Ārends. Liecības..

1.54. Ungurmuižas skolas 1821./1822. mācību gada dežurantu saraksts. 1821.–1822. g.

Rokraksts. Papīrs, tinte, 36,6 x 46,1 cm.

LVM, Nr. VN 7261, CVVM 36866. Iegūts no Pieminekļu valdes.

Sarakstu papildina sīki paskaidrojumi par dežurantu veicamajiem darbiem.

Lit.: Ārends. Liecības..

1.54. Verzeichnis der Diensthabenden in der Orellenschen Schule für das Lehrjahr 1821/1822. 1821–1822.

Handschrift, Papier,Tinte (?), 36,6 x 46,1 cm.

LVM, Nr. VN 7261, CVVM 36866. Erworben von dem Denkmalamt.

Lit.: Ārends. Liecības..

1.55. Hermana Johana fon Kampenhauzena atraitnes Dorotejas vēstule Straupes baznīcas priekšstāvjiem par 100 rubļu liela kapitāla dāvināšanu nabagu pabalstīšanai. Ungurmuiža, 1837. gada 26. aprīlis.

Papīrs, tinte, 36,5 x 22,3 cm. Ar melnu lakas zīmogu.

RPM, Nr. RPM ZA 9291. Iegūts antikvāra tirdzniecībā 1998. gadā.

Doroteja fon Kampenhauzena, dzim. grāfiene fon Keizerlinga, paziņo, ka pievieno jau pastāvošajam Martas Magdalēnas fon Baranovas 100 rubļu legātam Straupes baznīcā Ungurmuižas nabagu pabalstīšanai tādu pašu summu no savas puses *pateicīgā piemiņā manam mūžībā aizgājušajam neaizmirstamajam laulātajam draugam par Ungurmuižā caur Tā Kunga žēlastību pavadītajiem gadiem.* 1837. gadā D. fon Kampenhauzenai beidzās atraitnes gads un viņai bija Ungurmuiža jāatstāj.

Ovālais zīmogs ar alianses ģerboni ātšķiras no otra zināmā D. fon Kampenhauzenas zīmoga (kat. Nr. 2.15.).

1.55. Schreiben der Witwe Hermann Johann von Campenhausens, Dorothea, an die Vorsteher der

Gemeinde Groß-Roop über die Aussetzung eines Legats von 100 Rubel zur Unterstützung der Armen. Orellen, 26. April 1837.

Papier, Tinte, 36,5 x 22,3 cm. Mit einem Siegelabdruck in schwarzem Lack.

RPM, Nr. RPM ZA 9291. Erworben im Antiquitätenhandel 1998.

Dorothea von Campenhausen, geb. Gräfin von Keyserlingk, teilt mit, daß sie dem von Martha Magdalena von Baranoff für die Kirche in Groß-Roop ausgesetzten Legat zur Unterstützung der Armen des Gutes Orellen ihrerseits eine ebenso große Summe *in dankbarer Erinnerung an die durch des Herrn Gnade an der Seite meines verewigten unvergeßlichen Gatten in Orellen verlebten Jahre* hinzufügt. 1837 lief das Witwenjahr von D. von Campenhausen ab, und sie sollte Orellen verlassen.

Das ovale Siegel mit dem Allianzwappen weist manche Unterschiede zu dem anderen überlieferten Siegel von D. von Campenhausen auf (Kat. Nr. 2.15.).

1.56. Ielūgums piedalīties Marijas fon Klotas un brīvkunga Baltazara fon Kampenhauzena laulību ceremonijā 1864. gada 29. decembrī. Odziena, 1864. gada decembris.

Papīrs, litogrāfija, 21,1 x 13,5 cm (1 lapa).

LVVA, 4011. f., 1. apr., 756. l., 97. lp.

Ielūgumu parakstījuši līgavas vecāki E. fon Klots un F. fon Klota, dzim. grāfiene Stenboka-Fermora.

1.56. Einladung zur Trauungszeremonie von Marie von Klot und dem Freiherrn Balthasar von Campenhausen am 29. Dezember 1864. Odsen, Dezember 1864.

Papier, Lithographie, 21,1 x 13,5 cm (1 Blatt).

LVVA, Best. 4011, Reg. 1, Akte 756, Bl. 97.

Die Einladung haben die Eltern der Braut - Ed. von Klot und Fr. von Klot. geb. Gräfin Stenbok-Fermor, unterzeichnet.

1.57. Paziņojums par brīvkunga Ernsta Osvalda fon Kampenhauzena nāvi. Rīga, 1877. gada 9. februāris.

Papīrs, iespiests teksts, 20,2 x 14,2 cm (1 lapa).

LVVA, 4011. f., 1. apr., 756. l., 21. lp.

Baltazara Konrāda Maksimiliana fon Kampenhauzena paziņojums savas mātes vārdā par to, ka 1877. gada 8. februārī Bordo pilsētā Francijā 64. dzīves gadā pēkšņi miris Ernsts Osvalds fon Kampenhauzens.

Paziņojums publicēts avīzes "Rigasche Zeitung" 1877. gada 33. numura pielikumā.

1.57. Anzeige über den Tod des Freiherrn Ernst Oswald von Campenhausen. Riga, den 9. Februar 1877.

Papier, Drucksache, 20,2 x 14,2 cm (1 Blatt).

LVVA, Best. 4011, Reg. 1, Akte 756, Bl. 21.

Anzeige von Balthasar Konrad Maximilian von Campenhausen im Namen seiner Mutter über den plötzlichen Tod von Ernst Oswald von Campenhausens am 8. Februar 1877, gestorben in seinem 64. Lebensjahr in Bordeaux/Frankreich.

Anzeige in der Beilage der "Rigaschen Zeitung" Nr. 33, 1877.

1.58. Paziņojums par Ungurmuižas īpašnieka Ernsta Osvalda fon Kampenhauzena apbedīšanu Ungurmuižā. Rīga, 1877. gada 7. marts.

Papīrs, iespiests teksts, 20,2 x 13,8 cm (1 lapa).

LVVA, 4011. f., 1. apr., 756. l., 22. lp.

Leopolda fon Kampenhauzena paziņojums par to, ka 1877. gada 14. martā Ungurmuižā notiks viņa brāļa landrāta Ernsta Osvalda fon Kampenhauzena bēres.

Paziņojums publicēts avīzes "Rigasche Zeitung" 1877. gada 53. numura pielikumā.

1.58. Anzeige über die Bestattung des Besitzers von Orellen Freiherrn Ernst Oswald von Campenhausen in Orellen. Riga, 7. März 1877.

Papier, Drucksache, 20,2 x 13,8 cm (1 Blatt).

LVVA, Best. 4011, Reg. 1, Akte 756, Bl. 22.

Bekanntmachung Leopold von Campenhausens über die Bestattung seines Bruders, des Landrats Ernst Oswald von Campenhausen in Orellen am 14. März 1877.

Anzeige in der Beilage der "Rigaschen Zeitung" Nr. 53, 1877.

1.59. Dziesmu teksti brīvkunga Baltazara Armina fon Kampenhauzena un Lilijas fon Lēvisas of Menāras laulību ceremonijai 1896. gada 12. septembrī.

Papīrs, iespieddarbs, 22,5 x 15 cm (2 lapas).

LVVA, 4011. f., 1. apr., 756. l., 106.–107. lp.

Iespiests Vilhelma Ferdinanda Hekera tipogrāfijā Rīgā. Titullapa: *Zur Trauung/ des Herrn/ Balthasar Baron Campenhausen/ mit dem Fräulein/ Lilli von Lövis of Menar/ am 12. September 1896.*

1.59. Liedertexte zur Trauungszeremonie von Balthasar Armin von Campenhausen und Lilli von Löwis of Menar am 12. September 1896.

Papier, Drucksache, 22,5 x 15 cm (2 Blätter).

LVVA, Best. 4011, Reg. 1, Akte 756, Bl. 106–107.

Gedruckt bei Wilhelm Ferdinand Häcker in Riga. Aufschrift auf dem Titelblatt: *Zur Trauung/ des Herrn/ Balthasar Baron Campenhausen/ mit dem Fräulein/ Lilli von Löwis of Menar/ am 12. September 1896.*

1.60. Paziņojums par Ungurmuižas īpašnieka bijušā Vidzemes landrāta Baltazara Konrāda Maksimiliana fon Kampenhauzena nāvi Rīgā 1905. gada 8. oktobrī.

Papīrs, iespieddarbs, 27,8 x 22,2 cm (1 lapa ar sēru apmali).

LVVA, 4011. f., 1. apr., 756. l., 121. lp.

1.60. Anzeige über den Tod des Besitzers von Orellen, des ehemaligen. livländischen Landrats Balthasar Konrad Maximilian von Campenhausen am 8. Oktober 1905 in Riga.

Papier, Drucksache, 27,8 x 22,2 cm (1 Blatt mit einem Trauerrand).

LVVA, Best. 4011, Reg. 1, Akte 756, Bl. 121.

1.61. *1827. gadā dibinātajā sabiedrībā apdrošināto ēku saraksts, sastādīts Cēsīs 1900. gada 6. janvārī, 1905. gada 23. februārī, 1910. gada 30. oktobrī.*

Papīrs, *in folio*, salocīta lapa; formulārs ar situācijas plānu diemžēl nav aizpildīts.

AFCO, 705.

Baltazars Armins fon Kampenhauzens (1870–1919) bija apdrošinājis Ungurmuižai piederošās mājas kādā apdrošināšanas sabiedrībā kopsummā par 47 672 rubļiem. No apdrošināšanas saraksta redzams, kādas mājas tanī laikā eksistēja un no kāda materiāla tās būvētas. Blakus daudzajām koka mājām, kas bija apjumtas ar lubiņām vai kārniņiem, bija mājas no laukakmeņiem, *mūrētas* (laikam gan no ķieģeļiem) un viena kleķa māja ar skaidu jumtu. Nākamā vērtīgākā māja pēc kungu dzīvojamās mājas bija zirgu stallis ar dzīvokli un mūra pienotava ar dzīvokli.

Izstādīts reprodukcijā.

1.61. *Verzeichnis der in der 1827er Gesellschaft versicherten Gebäude, angefertigt in Wenden, den 6. Jan. 1900, 23. Febr. 1905, 30. Okt. 1910.*

Papier, Folio, Faltblatt; das Formular für den Situationsplan ist leider nicht ausgefüllt.

AFCO, 705.

Balthasar Armin von Campenhausen (1870–1919) hatte die Gebäude, die zu dem Gut Orellen gehörten, bei einer Versicherungsgesellschaft für insgesamt 47.672 Rubel versichert. Aus der Versicherungsliste ist ersichtlich, welche Gebäude in dieser Zeit existierten und aus welchem Material sie

gebaut waren. Neben den zahlreichen Holzhäusern, die mit Schindeln oder Pfannen gedeckt waren, gab es Gebäude aus Feldsteinen, *gemauerte* (wohl aus Backsteinen) und ein Wohnhaus aus Lehm mit Spondach. Das kostbarste Gebäude nach dem herrschaftlichen Wohnhaus waren der Pferdestall mit Wohnung und die gemauerte Molkerei mit Wohnung.

Ausgestellt in Reproduktion.

1.62. Dokumenti par Baltazara Armina fon Kampenhauzena un viņa sievas Lilijas izsūtīšanu uz Sibīriju. 1915.–1918. g.

AFCO, 715.

1915. gadā Pirmā pasaules kara laikā Baltazaru Arminu fon Kampenhauzenu (1870–1919) izsūtīja uz Sibīriju, kur viņš kopā ar sievu divus gadus dzīvoja policijas uzraudzībā.

1. Izsūtīšanas pavēle uz Sibīriju (Irkutsku), izbraukšana 1915. gada 6. novembrī. Papīrs, mašīnraksts ar diviem violetiem zīmogiem, ar roku pierakstīta atļauja par pagaidu uzturēšanos Petrogradā, 18 x 3 cm, krievu val.

2. Izceļošanas atļauja un raksturojums, 1918. g.

3. Atgriešanās atļauja, 1918. g.

Izstādīts reprodukcijās.

1.62. Dokumente über die Verbannung Balthasar Armin von Campenhausens und seiner Frau Lilli nach Sibirien. 1915–1918.

AFCO, 715.

Balthasar Armin von Campenhausen (1870–1919) wurde während des ersten Weltkrieges 1915 nach Sibirien verbannt, wo er zusammen mit seiner Frau zwei Jahre lang unter Polizeiaufsicht lebte.

1. Verbannungsbefehl nach Sibirien (Irkutsk), Reiseantritt am 6. Nov. 1915. Papier, Maschinenschrift mit zwei lilafarbenen Stempeln, handschriftlich ergänzte Erlaubnis zum Zwischenaufenthalt in Petrograd, 18 x 3 cm, russisch.

2. Ausreiseerlaubnis und Führungszeugnis, 1918.

3. Rückkehrerlaubnis, 1918.

Ausgestellt in Reproduktionen.

1.63. Akts par Ungurmuižas inventāra pārņemšanu valsts īpašumā. 1919. gada 27. novembris.

Papīrs, 22 x 36 cm (2 lapas).

LVVA, 1677. f., 14. apr., 355. l., 1.–2. lp.

Aktā atzīmēts kustamais un nekustamais inventārs kopsummā par 971 790 Latvijas rubļiem.

1.63. Urkunde über die Übernahme des Inventars von Orellen in Staatsbesitz. 27. November 1919.

Papier, 22 x 36 cm (2 Blätter).

LVVA, Best. 1677, Reg. 14, Akte 355, Bl. 1–2.

In der Urkunde ist das bewegliche und unbewegliche Vermögen im Wert von 971.790 lettischen Rubel aufgenommen.

1.64. Ungurmuižas īpašnieka Baltazara Armina fon Kampenhauzena miršanas apliecības kopija. Rīga, 1920.gada 5. jūlijs.

Papīrs, 17 x 21 cm (1 lapa).

LVVA, 214. f., 5. apr., 239. l., 125. lp.

Cēsu draudzes mācītāja P. Apkalna 1920. gada 14. jūnijā izdotās miršanas apliecības kopiju izsniegusi Vidzemes bruņniecības komiteja; kopija apstiprināta ar Vidzemes bruņniecības zīmogu un sekretāra parakstu.

Dokumentā rakstīts: *Brīvkungs Baltazars Armins fon Kampenhauzens dzimis Ungurmuižā 1870. gada 20. jūnijā, miris Cēsīs 1919. gada 26. maijā (viņu nošāvuši boļševiki), apbedīts Cēsu vācu kapsētā.*

1.64. Kopie der Todesurkunde des Besitzers von Orellen Balthasar Armin von Campenhausen. Riga, 5. Juli 1920.

Papier, 17 x 21 cm (1 Blatt).

LVVA, Best. 214, Reg. 5, Akte 239, Bl. 125.

Die Kopie der Todesurkunde – ausgestellt von dem Komitee der livländischen Ritterschaft; das Original stammt vom Pastor der Wendenschen Gemeinde P. Apkalns vom 14. Juni 1920. Die Kopie ist durch den Stempel der livländischen Ritterschaft und die Unterschrift ihres Sekretärs beglaubigt.

Balthasar Armin v. Campenhausen, geb. d. 20. Juni 1870 auf dem Gute Orellen .. ist am .. 26. Mai im Jahre 1919 in Wenden gestorben (ermordert von den Bolschewiken) und auf dem Wendenschen Deutschen Stadtfriedhofe beerdigt.

1.65. Papildakts par Ungurmuižas inventāra pārņemšanu valsts īpašumā. 1920. gada 2. novembris.

Papīrs, 22 x 36 cm (3 lapas).

LVVA, 1677. f., 14. apr., 355. l., 5.–7. lp.

Aktā atzīmēts dzīvojamās mājas inventārs pa istabām kopsummā par 3345 rbļ. 50 kap.

1.65. Zusatzdokument über die Übernahme des Inventars von Orellen in Staatsbesitz. 2. November 1920.

Papier, 22 x 36 cm (3 Blätter).

LVVA, Best. 1677, Reg. 14, Akte 355, Bl. 5–7.

Im Dokument ist das Inventar des Wohnhauses aufgeteilt nach Zimmern im Wert von 3345 Rubel 50 Kopeken angegeben.

1.66. Lilijas fon Kampenhauzenas lūgums Pieminekļu valdei palīdzēt aizsargāt Ungurmuižas parku un ģimenes kapsētu no izpostīšanas. Ungurmuiža, 1925. gada oktobris.

Papīrs, 35,2 x 22,2 cm (1 lapa).

LVVA, 1630. f., 1. apr., 76. l., 124. lp.

Teksts latviešu valodā, paraksts un datums vācu valodā. Uz iesnieguma zīmogmarka un Pieminekļu valdes ierēdņu piezīmes.

Pēc muižas zemes atsavināšanas saskaņā ar Latvijas Republikas agrārreformu bijušās Ungurmuižas īpašnieces Baltazara Armina fon Kampenhauzena atraitnes Lilijas fon Kampenhauzenas īpašumā kā neatsavināmo daļu atstāja muižas centru, bet daļa no parka un Kapličas kalna tika piešķirta jaunsaimniecībām. L. fon Kampenhauzena lūdz Pieminekļu valdi parūpēties, lai tiktu aizliegts izcirst kokus parkā un kapsētā.

1.66. Gesuch Lilli von Campenhausens an das Denkmalamt, um Hilfe zum Schutz des Parks und des Familienbegräbnisses in Orellen. Orellen, Oktober 1925.

Papier, 35,2 x 22,2 cm (1 Blatt).

LVVA, Best. 1630, Reg. 1, Akte 76, Bl. 124.

Der Text ist lettisch verfaßt, die Unterschrift und das Datum deutsch. Auf dem Gesuch gibt es eine Stempelmarke sowie Notizen der Beamten des Denkmalamtes.

Nach der Enteignung des Großgrundbesitzes laut der in der Republik Lettland durchgeführten Agrarreform hat man Lilli von Campenhausen, der ehemaligen Besitzerin von Orellen und Witwe Balthasar Armin von Campenhausens, das Gutszentrum als Restbesitz gelassen, jedoch einen Teil des Parkes und des Kapellenberges unter den neuen Landwirten verteilt. Lilli von Campenhausen bittet das Denkmalamt, das Abholzen der Bäume im Park und auf dem Friedhof zu verbieten.

1.67. Pieminekļu valdes inspektora Pētera Ārenda ziņojums Pieminekļu valdei par Ungurmuižas dārza paviljona tehnisko stāvokli. 1930. gada 11. jūlijs.

Papīrs, 22,5 x 17,8 cm (1 lapa).

LVVA, 1630. f., 1. apr., 76. l., 213. lp.

Uz dokumenta — Pieminekļu valdes atzīmes: reģistrācija par ziņojuma saņemšanu un lēmums.

P. Ārends raksta: [..] *Paviljona konstruktīvās koka daļas uzglabājušās līdz šim ļoti labi, bojāts vienīgi dēļu jumta segums (zem papes), tās vietas, kur pape jau*

ilgāku laiku bijusi caura. Lai paviljonu uzglabātu no tālākiem bojājumiem, nekavējoties jāizlabo jumts.

Tomēr paviljona jumtu neizdevās glābt, kupols tika nojaukts un uzcelts vienkāršs divslīpju jumtiņš.

1.67. Bericht des Inspektors des Denkmalamtes Pēteris Ārends an das Denkmalamt über den technischen Zustand des Gartenpavillons in Orellen. 11. Juli 1930.

Papier, 22,5 x 17,8 cm (1 Blatt).

LVVA, Best. 1630, Reg. 1, Akte 76, Bl. 213.

Auf dem Dokument sind Notizen des Denkmalamtes: Registrierung des Eingangs und der gefaßte Beschluß.

P. Ārends schreibt: *Bisher sind die konstruktiven Holzteile des Pavillons sehr gut erhalten; beschädigt ist nur die Bedachung (unter der Pappe), und zwar an denjenigen Stellen, wo die Pappe schon eine längere Zeit durchnässt war. Um den Pavillon vor weiteren Schädigungen zu schützen, muß das Dach dringend repariert werden.*

Es gelang jedoch nicht, das Dach des Pavillons zu retten, die Kuppel wurde abgetragen und an ihrer Stelle baute man ein kleines einfaches Satteldach.

1.68. Pieminekļu valdes paziņojums Lilijai fon Kampenhauzenai. 1930. gada 18. septembris. (Noraksts.)

Papīrs, ar rakstāmmašīnu rakstīts teksts, 22,5, x 18 cm (1 lapa).

LVVA, 1630. f., 1. apr., 76. l., 212. lp.

Pieminekļu valde paziņo, ka Ungurmuižas dārza paviljons atzīts par aizsargājamu arhitektūras pieminekli un tā jumta labošanai piešķirta nauda — Ls 50 ar noteikumu, ka īpašniece no savas puses ieguldīs tikpat lielu summu. Doti sīkāki norādījumi par paviljona jumta remontu.

1.68. Mitteilung des Denkmalamtes an Lilli von Campenhausen. 18. September 1930. (Abschrift.)

Papier, Maschinenschrift, 22,5 x 18 cm (1 Blatt).

LVVA, Best. 1630, Reg. 1, Akte 76, Bl. 212.

Das Denkmalamt teilt mit, daß der Gartenpavillon in Orellen als Architekturdenkmal anerkannt und für seine Dachreparatur eine Summe von 50 Lats bewilligt worden ist mit der Bedingung, daß die Besitzerin ihrerseits eine gleichwertige Summe spendet. Beigefügt sind detailierte Hinweise zur Reparatur des Daches.

1.69. Paziņojums par Aksela fon Kampenhauzena nāvi. Rīga, 1933. gada 19. oktobris.

Papīrs, iespiests teksts, izgriezums no avīzes, 7,5 x 15 cm (1 lapa), uzlīmēts uz papīra lapas.

LVVA, 1100. f., 14. apr., 898. l., 21. lp.

Paziņojumu par Aksela fon Kampenhauzena (1905–1933) nāvi un iezārkošanas ceremoniju, kas notiks Rīgā, Baložu ielā 19, 1933. gada 21. oktobrī parakstījusi Lilija fon Kampenhauzena.

Paziņojums publicēts avīzes "Rigasche Rundschau" 1933. gada 19. oktobra numurā.

1.69. Anzeige über den Tod Axel von Campenhausens. Riga, 19. Oktober 1933.

Papier, Drucksache, Zeitungsausschnitt, 7,5 x 15 cm (1 Blatt), aufgeklebt auf einem Papierbogen.

LVVA, Best. 1100, Reg. 14, Akte 898, Bl. 21.

Anzeige über den Tod Axel von Campenhausens (1905–1933) und die Sarglegung, am 21. Oktober 1933 in Riga, Baložu Straße 19, unterzeichnet von Lilli von Campenhausen.

Die Anzeige ist in der "Rigaschen Rundschau" vom 19. Oktober 1933 veröffentlicht.

---

[1] 1727. gadā mirušā ģenerāļa fon Hallarta atraitne. 1721. gadā fon Hallarts bija iestājies Krievijas dienestā, un viņa, tāpat kā B. fon Kampenhauzena, mājā vienmēr bija mājskolotāji piētisti no Halles. Fon Hallarta atraitne cieši pieslējās hernhūtiešu brāļu draudzei.

[2] Witwe des 1727 verstorbenen Generals v. Hallart. Er war 1721 in russische Dienste getreten und hatte wie B. von Campenhausen immer pietistische Hauslehrer aus Halle im Haus. Seine Witwe schloß sich eng der Herrnhuter Brüdergemeine an.

[3] Pie dievgalda gāja reti, augstākais, trīs reizes gadā, un ģenerālleitnants to vienmēr atzīmēja.

[4] Sapņiem piešķīra lielu nozīmi, un tos bieži pierakstīja.

[5] Foits nāca no Halles un strādāja pie B. fon Kampenhauzena kā mājskolotājs. Viņš apprecēja ģenerālleitnanta māsasmeitu Šarloti fon Znoilski un kļuva par virsmācītāju Pērnavā. Starp B. fon Kampenhauzenu un vairākiem viņa bērnu bijušajiem mājskolotājiem turpinājās dzīva sarakste.

[6] J. Loders bija otrais B. fon Kampenhauzena bērnu mājskolotājs; arī viņš nāca no Halles un vēlāk kļuva par rektoru jaundibinātajā ģimnāzijā Rīgā.

[7] Ūsnā dzīvoja B. fon Kampenhauzena brālēns, kuram viņš bija iznomājis Rannu muižu.

[8] Man ging selten, maximal dreimal im Jahr zum Abendmahl, was der Generalleutnant jeweils notierte.

[9] Träume spielten eine große Rolle und wurden häufig notiert.

[10] Voit kam aus Halle als Hauslehrer zu Campenhausen, heiratete die Nichte des Generalleutnants Charlotte v. Snoilsky und wurde Oberpastor in Pernau. Zu den ehemaligen Hauslehrern hielt Campenhausen z. T. intensiven brieflichen Kontakt.

[11] Joh. Loder war der zweite Hauslehrer der Campenhausenschen Kinder; er kam ebenfalls aus Halle und wurde Rektor des neugegründeten Gymnasiums in Riga.

[12] In Neu- Tennasilm lebte Balthasars Vetter, dem er Randen verpachtete.

2. Fon Kampenhauzenu dzimtas heraldika un sfragistika
2. Heraldik und Sphragistik der Familie von Campenhausen

2.1. Kampenhauzenu ģerboņa attēlojumi. 18. gs. 2. puse.

1. Krāsains ģerbonis; pergaments, guaša, 11,8 x 13,5 cm.

AFCO, 455.

Dzimtas ģerboņa vairogs: lambrekeni ar sarkanu un sudrabu, uz kronētās bruņucepures dzimtas ģerboņa kleinods, visam apkārt ar sudraba brokātu izoderēta ģerboņa purpura mantija.

2. Krāsains ģerbonis; pergaments, guaša, 16,7 x 18,3 cm.

AFCO, 455.

Patvarīgs dzimtas un brīvkungu ģerboņa 2. laukuma salikums vairoga galvā (augošs lauva ar pretī vērstu galvu). Brīvkungu ģerboņa bruņucepures samainītas vietām, brīvkungu ģerboņa vairoga turētāji katrs atrodas nepareizā pusē. Grifs brūns, nevis zeltīts.

2.1. Darstellungen des Campenhausen-Wappens. 2. Hälfte des 18. Jh.

1. Farbiges Wappen in Deckfarben auf Pergament, 11,8 x 13,5 cm.

AFCO, 455.

Stammwappen, Helmdecken rot-silbern, auf dem gekrönten Helm die Helmzier des Stammwappens, umgeben von purpurnem Wappenmantel, mit Silberbrokat dubliert.

2. Farbiges Wappen in Deckfarben auf Pergament, 16,7 x 18,3 cm.

AFCO, 455.

Willkürliche Zusammensetzung des Stammwappens und des 2.Feldes des freiherrlichen Wappens im Schildhaupt (Löwe leopardiert und wachsend). Die Helme des freiherrlichen Wappens seitenverkehrt, ebenso die Schildhalter des freiherrlichen Wappens in seitenverkehrter Stellung, Greif braun anstatt golden.

2.2. Brīvkungu fon Kampenhauzenu ģerbonis. 1747. g.

Papīrs, akvarelis.

Baltazara brīvkunga fon Kampenhauzena īpašumā Meinerchāgenā, VFR.

Kopija no brīvkunga diploma oriģināla. Diploma oriģināls nonāca ģenerālleitnanta Baltazara fon Kampenhauzena vecākā dēla Johana Kristofa īpašumā, un tā atrašanās vieta nav zināma. Kopija kalpojusi par galveno paraugu vairumam vēlāko ģerboņa atveidojumu, ieskaitot zīmogus, ģerboni virs kapličas ieejas, A. Ģ. fon Fēgezakas ģerboņu grāmatu, kas visi atkārto diploma ģerboņa pamatnes zīmējumu ar vēlīnā baroka ornamentiku: gliemežvāks, treljāža, mazās akanta lapiņas.

Modernais heraldiskais apraksts: četrdalīts, ar sirds vairogu; 1. — dalīts, augšā zilā laukā 5 zelta piecstaru zvaigznes (2, 1, 2), apakšā zelta laukā 3 zilas upes; 2. — melnā laukā zelta lauva ķetnās tur sarkanu komandas zizli ar zelta apkalumiem; 3. — melnā laukā pretēji vērsts zelta lauva ķetnās tur sarkanu liesmojošu granātu; 4. — dalīts, augšā sarkanā laukā atvērta sudraba bruņucepure ar zelta kroni, caur atvērumu 2 sakrustoti tumīra šķēpi ar ziliem karogiem, kam virsū zelta krusts, apakšā zaļā laukā Sv. Aleksandra Ņevska ordeņa krusts dabiskās krāsās.

Sirds vairogs (dzimtas ģerbonis) — sudraba laukā uz zaļa pakalna sarkana mūrēta pils ar 2 torņiem, augšā 3 zelta bultas ar zilām spalvām, malējās uz augšu, vidējā uz leju. Zviedru brīvkunga kronis. Divas bruņucepures ar zviedru brīvkunga kroni; 1. kleinods — pretēji vērsts zelta puslauva ķetnās tur sarkanu komandas zizli, kas apvīts ar zaļu lauru zaru un kronēts ar zelta kroni; 2. kleinods (dzimtas kleinods) — starp diviem zaļiem vainagveidīgi savienotiem lauru zariem 2 augošas kailas, ar elkoņiem kopā vērstas, asinīm apslacītas rokas, pie delnām apsietas ar sarkanām lentēm, tur pa vienai zelta bultai ar zilām spalvām. Vairoga turētāji: labā pusē zelta grifs, kreisā pusē melns ērglis ar zelta knābi un nagiem. Vairogu apņem ģerboņa mantija — labā pusē melns, kreisā pusē sarkans — ar sudraba oderi, zelta bārkstīm un auklām.

Ģenerālleitnanta B. fon Kampenhauzena saņemtais zviedru brīvkunga tituls radīja nepieciešamību savākt dzimtas dižciltības dokumentus un iepazīt ģerboni. Kā raksta Hermans fon Kampenhauzens (*Campenhausen H. v.* Kritische Spaziergänge nach Orellen..–1913; rokraksts AFCO, 781), ģenerālleitnants vēl 1733. gadā, kad bija vajadzīgi dzimtas ģenealoģijas materiāli Vidzemes bruņniecības matrikulas komisijai (sk. LVVA, 214. f., 4. apr., 17. l., 293. lp.), nebija redzējis 1675. g. dižciltības renovācijas diplomu. Pat dzimtas ģerboņa vispārīgais izskats viņam ilgi nav bijis skaidrs, un sava īsā Polijas dienesta laikā viņš to centies noskaidrot pie vecākā brāļa, kura īpašumā bija nonākuši divi 1705. gadā mirušā tēva zīmogi. Brīvkunga titulu Zviedrijas karalis piešķīra 1744. gada 11. jūnijā, bet tikai 1746. gada rudenī ģenerālleitnants saņēma brīvkunga diplomu, kas atbilstoši viņa vēlmēm bija *daudz greznāks, nekā tur parasti pieņemts, iesiets samtā un ar sudraba kapsulu* (*Campenhausen H. v.* Kritische Spaziergänge nach Orellen..–S. 13). Pēc Vidzemes bruņniecības jaunā nama uzcelšanas 18. gs. 50. gados bruņinieku zālē uzstādīja uz skārda plāksnes gleznotu fon Kampenhauzenu dzimtas ģerboni un brīvkungu fon Kampenhauzenu ģerboni (kat. Nr. 2.5.).

Izstādīts reprodukcijā.

2.2. Wappen der Freiherren von Campenhausen. 1747.

Papier, Aquarell.

In Besitz von Balthasar Freiherr von Campenhausen, Meinerzhagen.

Kopie vom Original des Freiherrndiploms. Das Original des Diploms ging in Besitz des ältesten Sohnes von Generalleutnant Balthasar von Campenhausen, Johann Christoph über; heute ist der Verbleib des Diploms unbekannt. Die Kopie hat als Vorlage für die meisten Darstellungen des Wappens gedient, darunter auch für etliche Siegel, für das Wappen am Kapellenportal sowie die Abbildung im Wappenbuch von A. G. von Vegesack, welche die Zeichnung des Fußgestells vom Wappen mit der Ornamentik des späten Barocks – Muschelwerk, Treillage, kleines Akanthuslaub – wiederholen.

Moderne Blasonierung: Geviert mit Herzschild; 1. Geteilt, oben in Blau 5 goldene Sterne (2, 1, 2), unten in Gold 3 blaue Ströme; 2. In Schwarz ein goldener Löwe mit einer geflammten Granate; 4. Geteilt, oben in Rot ein silberner, goldgekrönter, offener Helm, durch welchen 2 Turnierlanzen mit blauen, mit goldenem Kreuz belegten Fahnen kreuzweise gesteckt sind, unten in Grün das Kreuz des St. Alexander-Newski-Ordens. Auf dem Schild die schwedische Freiherrenkrone. Zwei freiherrlich gekrönte Helme, als Helmzier rechts ein wachsender, goldener, leopardierter Löwe, der einen roten, goldbeschlagenen und mit zwei grünen Lorbeerzweigen umwundenen Kommandostab hält, links zwei herauswachsende nackte, blutbespritzte, abgewandte, an den Gelenken mit einem roten Bandschleifen umbundene Arme, je einen zugewandten, goldenen, blaubefiederten Pfeil mit Stahlspitzen haltend, zwischen zwei zum aufgerichteten Kreuz zusammengebundenen grünen Lorbeerzweigen. Schildhalter: Rechts ein rückschauender goldener Greif, links ein schwarzer, goldbewährter Adler. Der Schild von einem Schwarz und Rot gespaltenen, silbergefütterten, goldbordierten und verschnürten Wappenmantel umgeben.

Der von Generalleutnant B. von Campenhausen erlangte schwedische Freiherrntitel gab Anlaß für die Sammlung von Adelsbeweisen der Familie und das Kennenlernen des Wappens überhaupt. Hermann von Campenhausen (*Campenhausen H. v.* Kritische Spaziergänge nach Orellen ..–1913; Manuskript

AFCO, 781) berichtet, daß der Generalleutnant im Jahre 1733, als die genealogischen Urkunden an die Matrikelkommission der Livländischen Ritterschaft eingegeben werden sollten (siehe LVVA, Best. 214, Reg. 4, Akte 17, Bl. 293) das Adelsrenovationsdiplom vom Jahre 1675 noch nicht gesehen hatte. Sogar von dem Stammwappen hatte er ziemlich lange keine Vorstellung, und während seines kurzfristigen Dienstes in Polen versuchte er es bei seinem ältesten Bruder, der im Besitz von zwei Siegeln des 1705 verstorbenen Vaters war, zu klären. Der Freiherrntitel wurde von dem König von Schweden am 11. Juni 1744 verliehen, aber erst im Herbst 1746 erhielt der Generalleutnant das Freiherrndiplom, das seinem Wunsch gemäß *aufs beste als dort gewöhnlich, in Sammet eingebunden und mit einer silbernen Capsel versehen* war. (*Campenhausen H. v.* Kritische Spaziergänge nach Orellen ..–S. 13). Nach der Errichtung des neuen livländischen Ritterhauses in den 50er Jahren des 18. Jahrhunderts wurde im Rittersaal das auf einer Blechtafel gemalte Campenhausen-Stammwappen und das freiherrliche Wappen aufgestellt (Kat. Nr. 2.5.).

Ausgestellt in Reproduktion.

2.3. Brīvkungu fon Kampenhauzenu ģerbonis.

Papīrs, 23 x 37 cm (1 lapa).

LVVA, 4038. f., 2. apr., 48. l., 9. lp. No Rīgas Vēstures un senatnes pētītāju biedrības bibliotēkas.

Zīmējums A. Ģ. fon Fēgezakas Vidzemes ģerboņu grāmatas manuskriptā. Manuskripts iesiets vākos. Titullapā uzraksts: *Die Wappen der Hochwohlgebohrnen Ritterschaft des Hertzogthums Liefland wie auch anderer aus Liefland entsprossenen oder aber allhier subsistirenden und zur Zeit nicht immatriculirten Geschlechter.* Sākotnējā vāka iekšpusē: *N. 322. Archiv N° 205. Vol: III. 1759. Gezeichnet von Frl. Anna Gerdrutha von Vegesack.*

Zem ģerboņa uzraksts: *91. V. Campenhausen Balthasar baronis: von Fridr: 1. König in Schweden d. 11 Jun: 1744.*

Ģerboņu krājuma autore Anna Ģertrūde fon Fēgezaka (1721–1775), Rīgas birģermeistara Gotharda fon Fēgezaka meita, 1759. gadā dāvināja ģerboņu grāmatu Vidzemes bruņniecībai.

2.3. Wappen der Freiherren von Campenhausen.

Papier, 23 x 37 cm (1 Blatt).

LVVA, Best. 4038, Reg. 2, Akte 48, Bl. 9. Aus der Bibliothek der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde in Riga.

Eine Zeichnung im Manuskript des Wappenbuches von A. G. von Vegesack. Das Manuskript ist in einem Deckel eingebunden. Auf dem Titelblatt die Aufschrift: *Die Wappen der Hochwohlgebohrnen Ritterschaft des Herzogthums Liefland wie auch anderer aus Liefland entsprossenen oder aber allhier subsistirenden und zur Zeit nicht immatriculirten Geschlechter.* Auf der inneren Seite des ursprünglichen Deckels: *N. 322. Archiv N° 205. Vol: III.1759. Gezeichnet von Frl. Anna Gerdrutha von Vegesack.*

Unter dem Wappen die Aufschrift: *91. V. Campenhausen Balthasar baronis: von Fridr. 1. König in Schweden d. 11 Jun: 1744.*

Im Jahre 1759 schenkte die Autorin des Wappenbuches, Anna Gerdrutha von Vegesack (1721–1775), Tochter des Rigaer Bürgermeisters Gotthard von Vegesack, diese Wappensammlung der Livländischen Ritterschaft.

2.4. Brīvkungu fon Kampenhauzenu ģerbonis, tā apraksts, ciltskoks un dzimtas vēsture līdz 1836. gadam.

Papīrs, 25,5 x 37cm, ciltskoka lapas izmēri — 46,5 x 37 cm (5 lapas).

LVVA, 214. f., 4. apr., 17. l., 289.–293. lp.

Ievietots Vidzemes bruņniecības ģerboņu un ģenealoģisku materiālu krājumā (vākts kopš 1797. g., domājams, sakarā ar Krievijas ķeizara Pāvila I tajā pašā gadā aizsākto impērijas ģerboņu izdevumu). Krājums iesiets vākos. Uz vāka un titullapā uzrakstu nav.

Atvērumā 289. lapā — nodaļas virsraksts: *Nr. 91 et 92. Geschlechtsregister und Beweise über den Adel der Freiherrn v. Campenhausen.*

Seko krāsains ģerboņa zīmējums ar tā aprakstu.

Atvērumā 290. lapā — fon Kampenhauzenu dzimtas ciltskoka tabula no 17. gs. līdz 1836. gadam.

291.–293. lp. — ciltskoka paskaidrojumi un pierādījumu saraksts no 17. gs. līdz 1799. gadam.

2.4. Wappen der Freiherren von Campenhausen, Blasonierung des Wappens, Stammbaum und Geschichte der Familie bis 1836.

Papier, 25,5 x 37 cm, Ausmaße des Stammbaum-Blattes – 46,5 x 37 cm (5 Blätter).

LVVA, Best. 214, Reg. 4, Akte 17, Bl. 289–293.

Enthalten in einem Sammelband über Wappen und genealogischen Materialien der Livländischen Ritterschaft (gesammelt seit 1797, vermutlich für die Wappensammlung des Russischen Reichs, deren Veröffentlichung in demselben Jahr laut Befehl des Kaisers Paul I. von Rußland begonnen wurde.) Die Sammlung ist gebunden. Auf dem Einband und dem Titelblatt sind keine Aufschriften.

Aufgeschlagen: Seite 289 – Titel des Kapitels: *Nr. 91 et 92. Geschlechtsregister und Beweise über den Adel der Freiherrn v. Campenhausen.*

Es folgt eine farbige Wappenzeichnung und die Blasonierung.

Aufgeschlagen: Seite 290 – Stammbaum der Familie von Campenhausen vom 17. Jh. bis 1836.

Seite 291–293 – Erklärungen zum Stammbaum und Auflistung der Adelsbeweise vom 17. Jh. bis 1799.

2.5. Plāksne ar brīvkungu fon Kampenhauzenu ģerboni. 18. gs. v.

Skārds, krāsa, zeltījums, 30 x 22,5 cm.

Prof. Aksela brīvkunga fon Kampenhauzena īpašumā Hannoverē, VFR. No Ungurmuižas.

Plāksne sākotnēji atradusies Vidzemes bruņniecības vecajā namā Rīgā. Ģenerālleitnants Baltazars fon Kampenhauzens zviedru brīvkunga titulu ieguva 1744. gadā, bet diplomu saņēma tikai 1746. gadā. 1747. gadā, kad tika sastādīta Vidzemes bruņniecības matrikula, brīvkungu fon Kampenhauzenu dzimta tajā tika uzņemta ar 69. numuru. 1750. gadā sākās jauna Vidzemes bruņniecības nama celtniecība blakus Sv. Jēkaba baznīcai, kura bija Vidzemes bruņniecības baznīca līdz pat 1920. g. un kurā atradās ģenerālleitnanta portrets. Jauno bruņniecības namu uzcēla 1863.–1867. g. pēc arhitektu R. Pflūga un J. H. Baumaņa projekta (tagadējais Latvijas Saeimas nams). Pēc ģimenes tradīcijas plāksni no nojaucamās ēkas izglābis toreizējais Ungurmuižas īpašnieks landrāts Ernsts Osvalds fon Kampenhauzens. Domājams, ka tas ir vienīgais saglabātais piemērs no Vidzemes bruņniecības vecā nama ģerboņu plākšņu krājuma.

Plāksne redzama fotogrāfijā Ungurmuižas kungu nama Lielajā istabā pie sienas (kat. Nr. 5.39.). Turpat atradusies arī otra izpildījumā un formātā analoģiska plāksne ar fon Kampenhauzenu dzimtas ģerboni.

2.5. Tafel mit dem Wappen der Freiherren von Campenhausen. Mitte 18. Jh.

Eisenblech, Farbe, Vergoldung, 30 x 22,5 cm.

In Besitz von Prof. Axel Freiherr von Campenhausen, Hannover. Aus Orellen.

Ursprünglich befand sich die Tafel im alten Gebäude der Livländischen Ritterschaft in Riga. Der schwedische Freiherrntitel wurde an Generalleutnant Balthasar von Campenhausen im Jahre 1744 verliehen, aber erst 1746 erhielt er das Freiherrndiplom. 1747, als die Adelsmatrikel der Livländischen Ritterschaft eingeführt wurde, wurde die Familie der Freiherren von Campenhausen in sie mit der Nummer 69 eingetragen. 1750 wurde der Bau eines neuen Gebäudes für die Livländische Ritterschaft in Riga neben der St. Jakobs Kirche, welche als die Kirche der Livländischen

Ritterschaft bis zum Jahr 1920 galt und in der sich das Porträt des Generalleutnants befand, in Angriff genommen. Das neue Ritterhaus (heute das Parlamentgebäude Lettlands) wurde 1863–1867 nach den Entwürfen von Architekten R. Pflug und J. H. Baumann errichtet. Der Familientradition nach wurde die Tafel aus dem abzubrechenden Gebäude von dem damaligen Besitzer von Orellen, Landrat Ernst Oswald von Campenhausen, gerettet. Wahrscheinlich ist es das einzige erhaltene Exemplar von der Sammlung der Wappentafeln aus dem alten livländischen Ritterhause.

Die Tafel sieht man auf einer Fotografie an der Wand (Kat. Nr. 5.39.) im Großen Zimmer des Herrenhauses Orellen. Dort befand sich noch eine andere, dem Format und der Ausführung nach analoge Tafel mit dem Campenhausen-Stammwappen.

2.6. Ģenerālleitnanta Baltazara fon Kampenhauzena vai senatora Baltazara fon Kampenhauzena zīmoga meti. 18. gs. 2. puse.

1. Papīrs, sarkana krāsa, tuša, sudraba krāsa, 2,7 x 3,3 cm.

AFCO, 455.

2. Pergaments, polihroms gleznojums uz balta un brūna fona, 2,9 x 3,4 cm. Meta izpildījums analogs Nr. 1, tikai apakšā ordeņa lente.

2.6.2.

AFCO, 455.

Šim metam ļoti līdzīgs ir senatora B. fon Kampenhauzena zīmogs, kas izgatavots 18. gs. 70. gados.

3. Papīrs, tušas mazgājums, 2,7 x 3,3 cm. Meta izpildījums analogs Nr. 2.

AFCO, 455.

2.6. Petschaft–Entwürfe des Generalleutnants Balthasar von Campenhausen oder des Senateurs Balthasar von Campenhausen. 2. Hälfte der 18. Jh.

1. Papier, rote Farbe, Tusche und Silber, 2,7 x 3,3 cm.

AFCO, 455.

2. Pergament, polychrom auf weißem Grund vor braunem Hintergrund, 2,9 x 3,4 cm. Wie Nr. 1, doch unten mit dem Ordensband.

AFCO, 455.

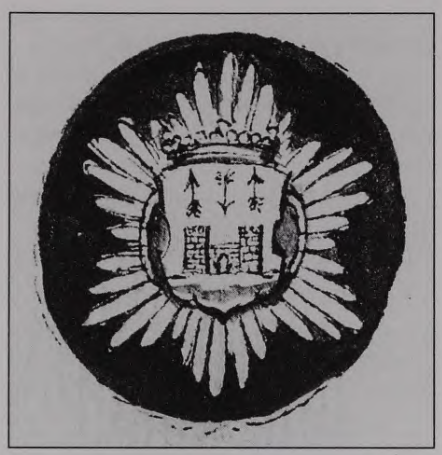

2.7.2./1.

Sehr ähnlich diesem Entwurf ist das Petschaft des Senateurs B. von Campenhausen aus den 70er Jahren des 18. Jh. gearbeitet.

3. Papier, Tusche, laviert. 2,7 x 3,3 cm. Darstellung wie Nr. 2.

AFCO, 455.

2.7. Senatora Baltazara fon Kampenhauzena zīmoga meti.

1. Deviņi meti uz vienas lapas, ne vēlāk kā 1782. g.

Papīrs, spalvas zīmējums ar tušu, sarkana laka, 22,5 x 21 cm.

AFCO, 450.

Lapas apakšā divi sarkani zīmogu nospiedumi: 1) realizētais zīmoga nospiedums līdzās uzmetumam: slīpi novietots dzimtas ģerbonis ovālā vairogā, to balsta grifs, kas labās kājas nagos virs vairoga tur brīvkunga kroni; 2) brīvkunga fon Budberga zīmogs ar iniciāļiem *WB* (Voldemārs Budbergs?). Šis zīmogs sastopams jau uz Andreasa fon Budberga un Annas Helēnes Šarlotes fon Mekas laulību līguma (1782. gada 7. martā).

Zīmoga nospiedums ar Budbergu ģerboni un burtiem *WB*, kā arī atjautīgais un elegantais metu izpildījums varētu norādīt uz mākslinieciski augsti apdāvināto brīvkungu Voldemāru Dītrihu fon Budbergu (1740–1784) kā autoru. Viņš bija zīmējis savam sievastēvam Johanam Kristofam fon Kampenhauzenam ģimenes kapličas uzmetumu Ropažos, kur virs ieejas novietotā interesantā heraldiskā kompozīcija demonstrē līdzīgu rotaļīgu ģerboņa elementu izmantošanu (kapliča izpostīta).

2. Divi meti, 18. gs. b.

Papīrs, tušas mazgājums, 3 x 2,4 cm; 2,6 x 2,4 cm.

AFCO, 455.

1) Ordeņa zvaigzne kā dzimtas ģerboņa pamats zem zviedru brīvkunga kroņa.

2) Papildus vēl lente un ordeņa krusts.

Šajos uzmetumos laikam izmantota Sv. Annas ordeņa zvaigzne, jo Sv. Vladimira ordeņa zvaigzne izceļas ar savu īpašo formu (divi viens otram pārlikti gandrīz kvadrātveidīgi četrstūri — sudrabs pār zeltu).

3) Senatora zīmoga nospiedums melnā lakā uz brūnganas aploksnes, 2,6 x 2,7 cm.

AFCO, 455.

2.7. Petschaft–Entwürfe des Senateurs Balthasar von Campenhausen.

1. Neun Entwürfe auf einem Blatt, vor 1782.

Papier, Federzeichnung in Tusche, roter Lack, 22,5 x 21 cm.

AFCO, 450.

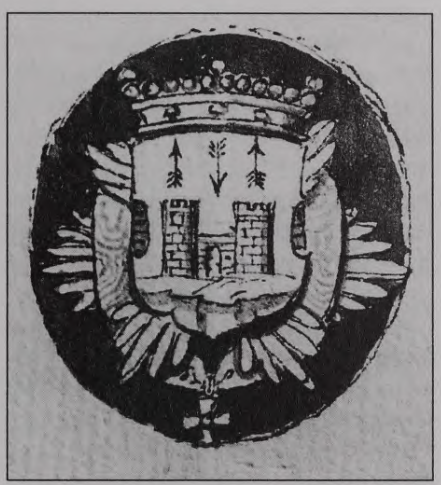

2.7.2./2.

Unten zwei rote Siegelabdrücke: l. Ausführung neben dem Entwurf: Stammwappen in ovalem Schild, schräg gestellt, von einem Greif gestützt, der in seiner Rechten eine Freiherrenkrone über den Schild hält; 2. Siegel des Freihern von Budberg mit den Buchstaben *WB* (Woldemar Budberg ?). Dieser Siegel kommt schon auf dem Ehepakt zwischen Andreas von Budberg und Anna Helene Charlotte von Meck (1782. 7. 3.) vor.

Der Siegelabdruck mit dem Budbergschen Wappen und den Buchstaben *WB*, wie auch die geistreiche und elegante Ausführung der Skizzen könnte auf die Urheberschaft des künstlerisch hochbegabten Freiherrn Woldemar Dietrich von Budberg (1740–1784) hindeuten. Er hatte für seinen Schwiegervater Johann Christoph von Campenhausen den Entwurf zur Familiengrabkapelle in Rodenpois geliefert, wo die interessante heraldische Komposition über dem Eingang eine ähnlich spielerische Behandlung der Wappenelemente aufwies (die Kapelle ist zerstört).

2. Zwei Entwürfe, Ende des 18. Jh.

Papier, Tusche laviert, 3 x 2,8 cm; 2,6 x 2,4 cm.

AFCO, 455.

1) Mit dem Ordensstern als Unterlage für das Stammwappen unter der schwedischen Freiherrenkrone.

2) Zusätzlich mit Band und Ordenskreuz.

Bei diesen Skizzen ist wohl der Stern des St. Annen-Ordens gemeint, denn der Stern des St. Wladimir-Ordens zeichnet sich durch seine besondere Form aus (zwei fast quadratische übereinandergelegte Vierecke: Silber über Gold).

3) Siegelabdruck des Senateurs in schwarzem Lack, auf bräunlichem Umschlag, 2,6 x 2,7 cm.

AFCO, 455.

2.8. Senatora Baltazara fon Kampenhauzena vai valsts kontroliera Baltazara fon Kampenhauzena (?) zīmoga meti.

Divi meti, 18. gs. b. vai 19. gs. sāk.

Papīrs, zīmulis, 20 x 15,5 cm; 20 x 16 cm.

AFCO, 455.

Sv. Vladimira ordenis kā pamats dzimtas ģerbonim, ko ietver Sv. Annas ordeņa lente un krusts zem zviedru brīvkunga kroņa. Zīmogu (kat. Nr. 2.9.) izgatavoja pēc šiem metiem, tomēr ar izmaiņām (kopumā attēloti pieci ordeņi), turklāt zviedru brīvkunga kroņa augšējās pērles nav attēlotas, tādējādi pastāv iespēja to sajaukt ar grāfa kroni.

2.8. Petschaft–Entwürfe des Senateurs Balthasar von Campenhausen oder des Reichskontrolleurs B. von Campenhausen (?).

Zwei Entwürfe, Ende des 18. oder Anfang des 19. Jh.

Papier, Bleistift, 20 x 15,5 cm; 20 x 16 cm.

AFCO, 455.

Mit dem Stern des St. Wladimir-Ordens als Unterlage des Stammwappens, umgeben von dem Band und Kreuz des St. Annen-Ordens, unter der schwedischen Freiherrenkrone. Das Petschaft des Reichskontrolleurs (Kat. Nr. 2.9.) wurde vermutlich nach diesen Skizzen mit Änderungen ausgeführt (insgesamt 5 Orden sind wiedergegeben), dabei sind die obersten Perlen der schwedischen Freiherrenkrone nicht dargestellt, was zur Verwechslung mit der Grafenkrone führen kann.

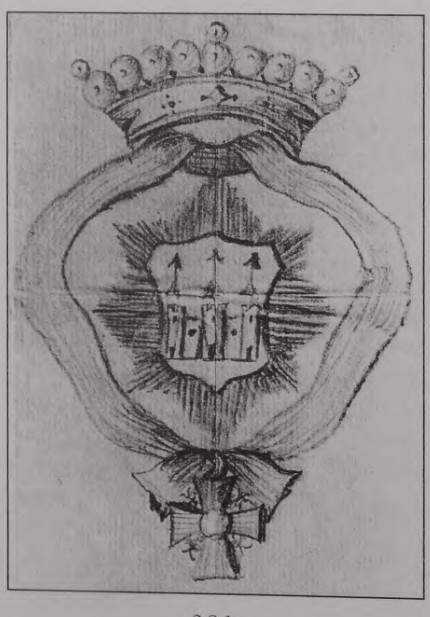

2.8.1.

2.9. Valsts kontroliera Baltazara fon Kampenhauzena zīmoga nospiedums. 18. gs. b.

Sarkana laka (lakas zudumi), 29 x 24 mm (ovāls).

LAB, no A. Buhholca kolekcijas, 780, atvilktne Nr. 76.

2.9.

Pilns brīvkunga ģerbonis.

2.9. Siegelabdruck des Reichskontrolleurs Balthasar von Campenhausen. Ende des 18. Jh.

Roter Lack (Lackverluste), 29 x 24 mm (oval).

LAB, aus der Sammlung von A. Buchholtz, 780, Schublade Nr. 76.

Freiherrliches Vollwappen.

2.10. Zīmoga nospiedums ar brīvkungu fon Kampenhauzenu ģerboni. 18. gs. 2. puse.

Sarkana laka, 31 x 24 mm (ovāls).

LVM, Nr. CVVM 163691.

Līdzīgs iepriekšējam, ar tāda paša tipa pamatni, taču ģerbonis vairāk pietuvināts ovālā laukuma malām.

2.10. Siegelabdruck mit dem freiherrlichen Wappen. 2. Hälfte des 18. Jh.

Roter Lack, 31 x 24 mm (oval).

LVM, Nr. CVVM 163691.

Dieser Siegelabdruck ist dem vorigen ähnlich – das Wappen hat ein Fußgestell desselben Typus, ist aber näher an den Rand der ovalen Fläche gerückt.

2.11. Zīmoga nospiedums ar brīvkungu fon Kampenhauzenu ģerboni. 18. gs. v.

Sarkana laka, 25 x 24 mm (ovāls).

LAB, no A. Buhholca kolekcijas, 780, atvilktne Nr. 76.

2.11.

Dzimtas ģerboņa vairogs, aptverts ar ģerboņa mēteli. Kleinodā iztrūkst vainaga un apsēja ap rokām, rokas attēlotas bruņās.

2.11. Siegelabdruck mit dem freiherrlichen Wappen. Mitte des 18. Jh.

Roter Lack, 25 x 24 mm (oval).

LAB, aus der Sammlung von A. Buchholtz, 780, Schublade Nr. 76.

Schild des Stammwappens von einem Wappenmantel umgeben. Am Helmkleinod fehlt die Krone und an den Armen die Bandschleifen; die Arme sind gepanzert.

2.12. Valdības padomnieka Johana Kristofa fon Kampenhauzena zīmoga nospiedums. 18. gs. v.(?)

Sarkana laka, 29 x 24 mm (ovāls).

RVKM, Nr. VRVM 15068.

2.12.

Dzimtas ģerboņa vairogs, bet ar zviedru brīvkunga kroni, vairoga turētājiem un abām ķiverēm. Pēc kompozīcijas un ģerboņa pamatnes atbilst krāsainajam zīmoga metam (kat. Nr. 2.6.2.), kas realizēts Johanna Kristofa fon Kampenhauzena pusbrāļa Baltazara zīmogā, bet atšķirībā no tā nav atveidots pilns brīvkunga ģerbonis. Piederību J. K. fon Kampenhauzenam apliecina izgriezums no dokumenta ar J. K. fon Kampenhauzena pa-

rakstu (otrs eksemplārs melnā lakā, arī ar parakstu — RVKM, Nr. VRVM 14545).

2.12. Siegelabdruck des Regierungsrats Johann Christoph von Campenhausen. Mitte des 18. Jh. (?)

Roter Lack, 29 x 24 mm (oval).

RVKM, Nr. VRVM 15068.

Schild des Stammwappens, aber mit der schwedischen Freiherrnkrone, den Schildhaltern und den beiden Helmen. Der Komposition und dem Fußgestell nach entspricht es dem farbigen Entwurf (Kat. Nr. 2.6.2.), der im Siegel seines Stiefbruders Balthasar ausgeführt worden ist; im Unterschied zum letzten ist es nicht als ein Vollwappen dargestellt. Daß es sich um einen Siegel Johann Christoph von Campenhausens handelt bezeugt ein Ausschnitt aus einer, Urkunde mit der Unterschrift von J. Ch. von Campenhausen (zweites Exemplar im schwarzen Lack, auch mit einer Unterschrift versehen – RVKM, Nr. VRVM 14545).

2.13. Senatora Baltazara fon Kampenhauzena zīmoga nospiedums. Pirms 1782. g.

Sarkana laka (ar melnas lakas plankumiem), 25 x 21 mm.

LAB, no A. Buhholca kolekcijas, 780, atvilktne Nr. 76.

2.13.

Dzimtas ģerboņa vairogu pietur grifs, uz vairoga slīpi novietots barona kronis.

Zīmogs atspoguļo vēlīnā rokoko un agrīnā klasicisma heraldiskām kompozīcijām piemītošo nevērību ģerboņa sastāvdaļu traktējumā. Atteikšanās no ķiveres, lambrekeniem un kleinoda 18. gadsimtā notika franču heraldikas iespaidā.

Atbilst vienam no deviņiem zīmoga metiem (kat. Nr. 2.7.1.), kuru autors, domājams, ir mākslinieks amatieris brīvkungs Voldemārs Dītrihs fon Budbergs (1740–1784), kurš bija saradojies ar fon Kampenhauzenu dzimtu (valdības padomnieka Johana Kristofa fon Kampenhauzena znots). Lapas apakšdaļā sarkanā lakā uzspiests gan realizētais zīmogs, gan arī zīmogs ar brīvkungu fon Budbergu ģerboni un iniciāļiem *WB*. Zīmogs bijis izgatavots vismaz līdz 1782. g. sākumam, jo atrodams uz 1782. gada 7. martā sastādītā laulību līguma starp Andreasu fon Budbergu un Annu Helēni Šarloti fon Meku.

2.13. Siegelabdruck des Senateurs Balthasar von Campenhausen. Vor 1782.

Roter Lack (mit Flecken von schwarzem Lack), 25 x 21 mm.

LAB, aus der Sammlung von A. Buchholtz, 780, Schublade Nr. 76.

Als Schildhalter des Stammwappens tritt der Greif auf, schräg auf dem Schild ist die Baronskrone angebracht.

Das Siegel bringt die für die heraldischen Kompositionen des Rokoko und des frühen Klassizismus kennzeichnende Willkür bei der Behandlung der Wappenelemente zutage. Verzicht auf Helm, Helmdecken und Helmzier geschah unter dem Einfluß der französischen Heraldik.

Das Siegel entspricht einem von den neun Siegelentwürfen (Kat. Nr. 2.7.1.), die wahrscheinlich von der Hand des Kunstliebhabers Freiherrn Woldemar Dietrich von Budberg (1740–1784) stammen, der mit der Familie von Campenhausen verwandt war (er war Schwiegersohn des Regierungsrats Johann Christoph von Campenhausen). Unten am Blatt ist sowohl der Abdruck des ausgeführten Siegels als auch ein Siegelabdruck mit dem freiherrlichen Wappen von Budberg und den Initialen *WB*. Mindestens Anfang des Jahres 1782 war das Siegel schon geschnitzt, denn sein Abdruck steht auf dem Ehevertrag vom 7. März 1782 zwischen Andreas von Budberg und Anna Helene Charlotte von Meck.

2.14. Valsts kontroliera Baltazara fon Kampenhauzena zīmoga nospiedums. 19. gs. 1.cet.

Sarkana laka (lakas lūzumi un nodrupumi), 42 x 30 mm.

LAB, no A. Buhholca kolekcijas, 780, atvilktne Nr. 76.

Dzimtas ģerbonis ovālā vairogā uz Sv. Vladimira ordeņa zvaigznes, vainagots ar zviedru brīvkunga kroni, kam atšķirībā no meta (kat. Nr. 2.8.) nav attēlotas trīs pērles augšējā rindā, tā kļūdaini radot priekšstatu par grāfa kroni (iespējams, ka ar šo zīmogu saistāmi zīmuļa meti dzimtas arhīvā, kat. Nr. 2.8.). Apakšā attēloti pieci ordeņi, kas bija piešķirti Baltazaram fon Kampenhauzenam.

2.14. Siegelabdruck des Reichskontrolleurs Balthasar von Campenhausen. 1. Viertel des 19. Jh.

Roter Lack (Brüche und Verluste des Lacks), 42 x 30 mm.

LAB, aus der Sammlung von A. Buchholtz, 780, Schublade Nr. 76.

2.14.

Stammwappen im ovalen Schild mit dem St. Wladimir-Orden als Unterlage unter der schwedischen Freiherrenkrone. Im Unterschied zum Entwurf (Kat. Nr. 2.8.) sind hier die drei obersten Perlen nicht dargestellt, was zur Verwechselung mit der Grafenkrone führt (womöglich ist dieses Siegel auf die Bleistiftskizzen im Familienarchiv, Kat. Nr. 2.8. zurückzuführen). Unten sind fünf Orden wiedergegeben, die Balthasar von Campenhausen verliehen worden waren.

2.15. Brīvkundzes Dorotejas fon Kampenhauzenas, dzim. grāfienes fon Keizerlingas, zīmoga nospiedums. 19. gs. sāk. (pēc 1807. g.).

Sarkana laka, 21 x 24 mm (ovāls).

LAB, no A. Buhholca kolekcijas, 780, atvilktne Nr. 76.

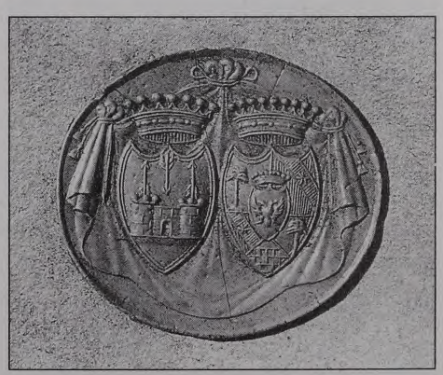

2.15.

Brīvkungu fon Kampenhauzenu (dzimtas ģerboņa vairogs un barona kronis) un grāfu fon Keizerlingu (pilns grāfu ģerboņa vairogs zem grāfa kroņa) alianses ģerbonis uz kopēja ģerboņa mēteļa.

Doroteja fon Kampenhauzena (1779–1847) — Lielblīdenes muižas īpašnieka grāfa Albrehta Johana fon Keizerlinga meita, Ungurmuižas īpašnieka Hermana Johana

fon Kampenhauzena (1773–1836) sieva (precējusies 1807. gadā).

2.15. Siegelabdruck der Freifrau Dorothea von Campenhausen, geb. Gräfin von Keyserlingk. Anfang des 19. Jh. (nach 1807).

Roter Lack, 21 x 24 mm (oval).

LAB, aus der Sammlung von A. Buchholtz, 780, Schublade Nr. 76.

Allianzwappen der Freiherren von Campenhausen (Stammwappen und Baronskrone) und der Grafen von Keyserlingk (vollständiges gräfliches Wappen unter der Grafenkrone) auf dem gemeinsamen Wappenmantel.

Dorothea von Campenhausen (1779-1847) – Tochter des Besitzers von Groß-Blieden, Grafen Albrecht Johann von Keyserlingk, Gemahlin des Besitzers von Orellen Hermann Johann von Campenhausen (1773–1836), (vermählt 1807).

2.16. Brīvkundzes Šarlotes Dorotejas Henrietes fon Budbergas, dzim. fon Kampenhauzenas, zīmoga nospiedums. 19. gs. sāk.

Sarkana laka, 11 x 14 mm (taisnstūris ar nošļauptiem stūriem).

LAB, no A. Buhholca kolekcijas, 780, atvilktne Nr. 76.

2.16.

Brīvkungu fon Budbergu (dzimtas ģerboņa vairogs) un brīvkungu fon Kampenhauzenu (dzimtas ģerboņa vairogs) alianses ģerbonis uz kopēja ģerboņa mēteļa, ko vainago barona kronis.

Šarlote Doroteja Henriete (1778–1831) — senatora Baltazara fon Kampenhauzena meita, 1801. gadā precējusies ar Vidrižu muižas īpašnieku, vēlāko Igaunijas gubernatoru brīvkungu Gothardu fon Budbergu.

2.16. Siegelabdruck der Freifrau Charlotte Dorothea Henriette von Budberg, geb. von Campenhausen. Anfang des 19. Jh.

Roter Lack, 11 x 14 mm (Rechteck mit abgeschrägten Ecken).

LAB, aus der Sammlung von A. Buchholtz, 780, Schublade Nr. 76.

Allianzwappen der Freiherren von Budberg (Stammwappen) und der Freiherren von Campenhausen (Stammwappen) auf dem gemeinsamen Wappenmantel unter der Baronskrone.

Charlotte Dorothea Henriette (1778– 1831) – Tochter des Senateurs Balthasar von Campenhausen, heiratete 1801 den Freiherrn Gotthard von Budberg auf Widdrisch, den späteren Gouverneur von Estland.

2.17. Brīvkundzes Ženijas fon Kampenhauzenas, dzim. fon Reiternas, zīmoga nospiedums. 19. gs. v. (pēc 1850. g.).

Melna laka, 20 x 25 mm (taisnstūris ar nošļauptiem stūriem).

RVKM, Nr. VRVM 14075.

Brīvkungu fon Kampenhauzenu (dzimtas ģerboņa vairogs) un fon Reiternu alianses ģerbonis. Virs augšdaļā kopā savērstiem vairogiem — barona kronis.

Ženija fon Reiterna (1831–1905) — Restu muižas (Igaunijā) īpašnieka Ādama Kristofa fon Reiterna meita, 1850. gadā precējusies ar Ravlicas muižas īpašnieku Leopoldu Klemensu fon Kampenhauzenu (1828–1895).

2.17. Siegelabdruck der Freifrau Jenny von Campenhausen, geb. von Reutern. Mitte des 19. Jh. (nach 1850).

Schwarzer Lack, 20 x 25 mm (Rechteck mit abgeschrägten Ecken).

RVKM, Nr. VRVM 14075.

Allianzwappen der Freiherren von Campenhausen (Stammwappen) und der Herren von Reutern. Auf den schräg nach innen geneigten Schilden ist die Baronskrone angebracht.

Jenny von Reutern (1831–1905) – Tochter des Besitzers von Rösthof (Estland) Adam Christoph von Reutern, heiratete 1850 Leopold Clemens von Campenhausen (1828–1895) auf Rawlitz.

2.18. Zīmoga nospiedums ar brīvkungu fon Kampenhauzenu ģerboni. 18. gs. 2. puse.

2.18.

Sarkana laka, 25 x 32 mm (noapaļots taisnstūris).

RVKM, Nr. VRVM 14066.

Brīvkungu fon Kampenhauzenu pilns ģerbonis uz vienkāršotas lentveida pamatnes, kas atbilst šīs detaļas atveidojumam ģerbonī no Vidzemes bruņniecības vecā nama (kat. Nr. 2.5.). Zīmoga piederība nav konstatēta.

2.18. Siegelabdruck mit dem Wappen der Freiherren von Campenhausen. 2. Hälfte des 18. Jh.

Roter Lack, 25 x 32 mm (abgerundetes Dreieck).

RVKM, Nr. VRVM 14066.

Freiherrliches Wappen auf einem bandartigen Fußgestell, das der Darstellung dieses Teils auf dem Wappen aus dem alten livländischen Ritterhaus entspricht (Kat. Nr. 2.5.). Die Zugehörigkeit des Siegels ist nicht festgestellt.

2.19. Zīmoga nospiedums ar brīvkungu fon Kampenhauzenu ģerboni. 19. gs. sāk.

Sarkana laka, 23 x 19 mm (ovāls).

LAB, no A. Buhholca kolekcijas, 780, atvilktne Nr. 76.

2.19.

Dzimtas ģerboņa vairogs, ķivere ar barona kroni un dzimtas kleinodu. Zīmoga piederība nav konstatēta.

2.19. Siegelabdruck mit dem Wappen der Freiherren von Campenhausen. Anfang des19. Jh.

Roter Lack, 23 x 19 mm (oval).

LAB, aus der Sammlung von A. Buchholtz, 780, Schublade Nr. 76.

Stammwappen, Helm mit der Baronskrone und dem Stammhelmzier. Die Zugehörigkeit des Siegels ist nicht festgestellt.

3. Fon Kampenhauzenu dzimtas ikonogrāfija
3. Ikonographie der Familie von Campenhausen

3.1. Nezināms mākslinieks.
Eberts fon Štrālborns. 18. gs. sāk.
Audekls, eļļa, 80 x 60 cm. Izstādīta fotokopija oriģinālmērogā.

3.1.

Baltazara brīvkunga fon Kampenhauzena īpašumā Meinerchāgenā, VFR. No Ungurmuižas portretu galerijas.

Eberts fon Štrālborns (1666–1736) — zviedru armijas ģenerālmajors, ģenerālleitnanta Baltazara fon Kampenhauzena sievas Helēnes Juliānes tēvs.

Iespējams, tas ir viens no četriem portretiem, ko Helēne Juliāne tika saņēmusi no tēva mantojuma.

3.1. Unbekannter Künstler.
Ebert von Straelborn. Anfang des 18. Jh.
Leinwand, Öl, 80 x 60 cm. Ausgestellt Fotokopie im Originalmaßstab.
In Besitz von Balthasar Freiherr von Campenhausen, Meinerzhagen. Aus der Ahnengalerie in Orellen.
Ebert von Straelborn (1666–1736) – Generalmajor der schwedischen Armee, Vater der Gemahlin des Generalleutnants Balthasar von Campenhausen, Helene Juliane.
Wahrscheinlich ist es eines der vier Bildnisse, die Helene Juliane von ihrem Vater geerbt hatte.

3.2. Nezināms mākslinieks.
Johans Hermans fon Kampenhauzens. 1763.–1765. g., kopija no 17. gs. b. oriģināla.
Audekls, eļļa, 80 x 63 cm. Izstādīta fotokopija oriģinālmērogā.
Baltazara brīvkunga fon Kampenhauzena īpašumā Meinerchāgenā, VFR. No Ungurmuižas portretu galerijas. Pārī ar Nr. 3.3.
Johans Hermans fon Kampenhauzens (1641–1705) — ģenerālleitnanta Baltazara fon Kampenhauzena tēvs. 1675. gadā iecelts muižnieku kārtā, no 1677. g. pulkvedis, 1705. gadā Rīgas komandants.
Lit.: Vegesack. Vorfahren..–Attēls starp 32. un 33. lpp.

3.2. Unbekannter Künstler.
Johann Hermann von Campenhausen. Kopie 1763–1765 vom Original aus dem Ende des 17. Jh.
Leinwand, Öl, 80 x 63 cm. Ausgestellt Fotokopie im Originalmaßstab.
In Besitz von Balthasar Freiherr von Campenhausen, Meinerzhagen. Aus der Ahnengalerie in Orellen. Gegenstück zu Nr. 3.3.
Johann Hermann von Campenhausen (1641–1705) – Vater des Generalleutnants Balthasar von Campenhausen. 1675 geadelt, seit 1677 Oberst, 1705 – Kommandant von Riga.
Lit.: Vegesack. Vorfahren..–Abbildung zwischen Seite 32 und 33.

3.3. Nezināms mākslinieks.
Agnese Margarēta fon Kampenhauzena. 1763.–1765. g., kopija no 17. gs. b. oriģināla.
Audekls, eļļa, 82 x 64 cm. Izstādīta fotokopija oriģinālmērogā.
Baltazara brīvkunga fon Kampenhauzena īpašumā Meinerchāgenā, VFR. No Ungurmuižas portretu galerijas. Pārī ar Nr. 3.2.
Agnese Margarēta fon Kampenhauzena, dzim. fon Gildenhofa (1653–1703), — Johana Hermana fon Kampenhauzena sieva, ģenerālleitnanta Baltazara fon Kampenhauzena māte.
Lit.: Vegesack. Vorfahren ..–Attēls starp 48. un 49. lpp.

3.3. Unbekannter Künstler.
Agnes Margaretha von Campenhausen. Kopie 1763–1765 vom Original aus dem 17. Jh.
Leinwand, Öl, 82 x 64 cm. Ausgestellt Fotokopie im Originalmaßstab.
In Besitz von Balthasar Freiherr von Campenhausen, Meinerzhagen. Aus der Ahnengalerie in Orellen. Gegenstück zu Nr. 3.2.
Agnes Margaretha von Campenhausen, geb. von Gyldenhoff (1653–1703), – Gemahlin Johann Hermann von Campenhausens, Mutter Balthasar von Campenhausens.
Lit.: Vegesack. Vorfahren..–Abbildung zwischen Seite 48 und 49.

3.4. Nezināms mākslinieks.
Ģenerālleitnants Baltazars fon Kampenhauzens. 1763. g., kopija no 18. gs. 1. puses oriģināla.
Audekls, eļļa, 82 x 66 cm. Izstādīta fotokopija oriģinālmērogā.
Baltazara brīvkunga fon Kampenhauzena īpašumā Meinerchāgenā, VFR. No Ungurmuižas portretu galerijas. Pārī ar Nr. 3.5.
Aizmugurē uz audekla uzraksts: *H. General Lieutenant / Baron von Campenhausen / gb. Stockholm d. 30 Junii 1689. /cop: 1763.*
Baltazars fon Kampenhauzens (1689–1758) — krievu armijas ģenerālleitnants, Ungurmuižas pirmais īpašnieks.
Lit.: Vegesack. Vorfahren..–Attēls starp 112. un 113. lpp.

3.4. Unbekannter Künstler.
Generalleutnant Balthasar von Campenhausen. Kopie 1763 vom Original aus der 1. Hälfte des 18. Jh.
Leinwand, Öl, 82 x 66 cm. Ausgestellt Fotokopie im Originalmaßstab.
In Besitz von Balthasar Freiherr von Campenhausen, Meinerzhagen. Aus der Ahnengalerie in Orellen. Gegenstück zu Nr. 3.5.
Auf der Rückseite der Leinwand die Inschrift: *H. General Lieutenant / Baron von Campenhausen / gb. Stockholm d. 30. Junii 1689. / cop:1763.*
Balthasar von Campenhausen (1689–1758) – Generalleutnant der russischen Armee, der erste Besitzer von Orellen.
Lit.: Vegesack. Vorfahren..–Abbildung zwischen Seite 112 und 113.

3.5. Nezināms mākslinieks.
Brīvkundze Helēne Juliāne fon Kampenhauzena. 1763. g.
Audekls, eļļa, 82 x 66 cm. Izstādīta fotokopija oriģinālmērogā.
Baltazara brīvkunga fon Kampenhauzena īpašumā Meinerchāgenā, VFR. No Ungurmuižas portretu galerijas. Pārī ar Nr. 3.4.
Aizmugurē uz audekla uzraksts: *Fr Hel. Jul. von Sträelborn / verm: Gener Lieutenantin Baronne/ von Campenhausen / nat. d. 28. Jan. 1703 / gemahlt 1763.*
Helēne Juliāne fon Kampenhauzena, dzim. fon Štrālborna (1703–1775), — ģenerālleitnanta Baltazara fon Kampenhauzena sieva.

H. J. fon Kampenhauzena 1763. gadā bija spiesta sākt ģimenes portretu kopiju pasūtīšanu, pēc tam kad oriģinālus saņēma mantojumā padēls Johans Kristofs fon Kampenhauzens. 1764. gadā viņa maksājusi par savu portretu un mirušā vīra portreta kopiju (kat. Nr 3.4.). Šie izdevumi minēti viņas ienākumu un izdevumu grāmatā (AFCO, 97 F): *Vor mein und des Seel. Mannes Portre bezahlet – 28 Rubel.* 1765. gadā viņa maksājusi vēl 30 rubļus par četriem portretiem, to starpā, domājams, abu vīra vecāku portretu kopijām (kat. Nr. 3.2., 3.3.), bet 1766. gadā vēlreiz maksāts par portretu izgatavošanu.

Lit.: Vegesack. Vorfahren..–Attēls starp 128. un 129. lpp.

3.5. Unbekannter Künstler.

Helene Juliane Freifrau von Campenhausen. 1763.

Leinwand, Öl, 82 x 66 cm. Ausgestellt Fotokopie im Originalmaßstab.

In Besitz von Balthasar Freiherr von Campenhausen, Meinerzhagen. Aus der Ahnengalerie in Orellen. Gegenstück zu Nr. 3.4.

Auf der Rückseite der Leinwand die Aufschrift: *Fr. Hel. Jul. von Stræelborn / verm: Gener. Lieutenantin Baronne/ von Campenhausen / nat. d. 28. Jan. 1703 / gemahlt 1763.*

Helene Juliane von Campenhausen, geb. von Straelborn (1703–1775), – Gemahlin Balthasar von Campenhausens.

1763 war H. J. von Campenhausen genötigt, an Portraitkopien der Familienmitglieder zu denken, nachdem die Originale ihrem Stiefsohn Johann Christoph als Erbschaft zugefallen waren. 1764 bezahlte sie die Kopie ihres Porträts und des ihres verstorbenen Gemahls (Kat. Nr. 3.4.). Diese Ausgaben sind in ihrem Kontobuch angeführt (AFCO, 97 F): *Vor mein und des Seel. Mannes Portre bezahlt – 28 Rubel.* 1765 zahlte sie weitere 30 Rubel für vier Bildnisse, darunter vermutlich für die Kopien der Bildnisse von den beiden Eltern ihres Gemahls (Kat. Nr. 3.2., 3.3.); 1766 wurde wiederum eine Summe für das Malen von Porträts bezahlt.

Lit.: Vegesack. Vorfahren..–Abbildung zwischen Seite 128 und 129.

3.6. Jozefs Darbess (1747–1810).

Valdības padomnieks Johans Kristofs fon Kampenhauzens. 1781. g.

Audekls, eļļa, 61 x 46 cm. Izstādīta fotokopija oriģinālmērogā.

Baltazara brīvkunga fon Kampenhauzena īpašumā Meinerchāgenā, VFR. No Ungurmuižas portretu galerijas.

Paraksts: *Darbes pinx. 1781.*

Johans Kristofs fon Kampenhauzens (1716–1782) — Baltazara fon Kampenhauzena vecākais dēls no pirmās laulības, Rannu, Lēdurgas, Katvaru, Ropažu muižas īpašnieks, Krievijas valdības padomnieks.

Lit.: Vegesack. Vorfahren..–Attēls starp 176. un 177. lpp.

3.6. Joseph Darbes (1747–1810).

Regierungsrat Johann Christoph von Campenhausen. 1781.

Leinwand, Öl, 61 x 46 cm. Ausgestellt Fotokopie im Originalmaßstab.

In Besitz von Balthasar Freiherr von Campenhausen, Meinerzhagen. Aus der Ahnengalerie in Orellen.

Unterschrift: *Darbes pinx. 1781.*

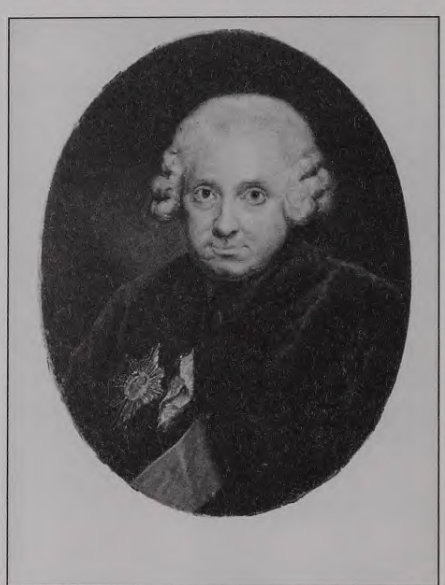

3.6.

Johann Christoph von Campenhausen (1716–1782), der älteste Sohn Balthasar von Campenhausens aus erster Ehe, Besitzer der Güter Randen, Loddiger, Kadfer, Rodenpois, russischer Regierungsrat.

Lit.: Vegesack. Vorfahren..–Abbildung zwischen Seite 176 und 177.

3.7. Voldemārs Dītrihs fon Budbergs (1740–1784), kopija no Jozefa Darbesa gleznas.

Valdības padomnieks Johans Kristofs fon Kampenhauzens. 1782. g.

Audekls, eļļa, 60,8 x 46,8 cm.

Cēsu Vēstures un mākslas muzejs, Nr. CM 329.

Fona kreisajā malā uzraksts: *W.B. p. 1782.*

Johans Kristofs fon Kampenhauzens, sk. kat. Nr. 3.6.

3.7. Woldemar Dietrich von Budberg (1740–1784), Kopie nach einem Gemälde von Joseph Darbes.

Regierungsrat Johann Christoph von Campenhausen. 1782.

Leinwand, Öl, 60,8 x 46,8 cm.

Museum für Geschichte und Kunst in Wenden, Nr. CM 329.

Inschrift am linken Rand des Hintergrunds: *W. B. p.1782.*

Johann Christoph von Campenhausen, siehe Kat. Nr. 3.6.

3.8. J. F. Kunkels (gleznotājs Prūsijā 18. gs. 3. cet.)

Senators Baltazars fon Kampenhauzens. 1767. g.

Audekls, eļļa, 80 x 63 cm. Izstādīta fotokopija oriģinālmērogā.

Baltazara brīvkunga fon Kampenhauzena īpašumā Meinerchāgenā, VFR. No Ungurmuižas portretu galerijas. Pārī ar Nr. 3.9.

Baltazars fon Kampenhauzens (1745–1800) — ģenerālleitnanta Baltazara fon Kampenhauzena dēls no otrās laulības, Vidzemes vicegubernators, senators, Ungurmuižas un Veselavas muižas īpašnieks.

Gleznas Nr. 3.8. un 3.9. 1905. gadā glābšanas nolūkos esot izgrieztas no rāmjiem, līdz ar to sarucis formāts un senatora portrets zaudējis kreisās rokas pirkstus (īpašnieka B. brīvkunga fon Kampenhauzena Meinerchāgenā informācija).

J. F. Kunkels minēts Tīmes–Bekera mākslinieku leksikonā tikai sakarā ar ģenerālleitnanta F. A. fon Jēces (*von Jeetze*) portreta gravīru, kas darināta pēc viņa gleznas; pilns vārds nav minēts (*Thieme U., Becker F.* Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler.–Leipzig, 1928.–Bd. 22.–S. 103).

3.8. J. F. Kunckel (Maler in Preußen, 3. Viertel des 18. Jh.).

Senateur Balthasar von Campenhausen. 1767.

Leinwand, Öl, 80 x 63 cm. Ausgestellt Fotokopie im Originalmaßstab.

3.8.

In Besitz von Balthasar Freiherr von Campenhausen, Meinerzhagen. Aus der Ahnengalerie in Orellen. Gegenstück zu Nr. 3.9.

Balthasar von Campenhausen (1745–1800) – Sohn Balthasar von Campenhausens aus zweiter Ehe, Vizegouverneur von Livland, Senateur, Besitzer von Orellen und Wesselshof.

Gemälde Nr. 3.8., 3.9. seien im Jahre 1905, um sie vor der Vernichtung zu retten, aus den Rahmen geschnitten worden; infolge dessen hat sich das Format verkleinert und das Porträt des Senateurs habe die Finger der linken Hand eingebüßt (Information von B. Freiherr von Campenhausen in Meinerzhagen).

J. F. Kunckel ist im Künstlerlexikon von Thieme-Becker nur im Zusammenhang mit dem Kupferstich von Generalleutnant F. A. von Jeetze, der nach einem Gemälde von J. F. Kunckel gestochen worden ist, genannt; sein Vorname ist nicht erwähnt. (*Thieme U., Becker F.* Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler.–Leipzig, 1928.–Bd. 22.–S. 103.)

3.9. J. F. Kunkels (gleznotājs Prūsijā 18. gs. 3. cet.)

Brīvkundze Sofija Eleonora fon Kampenhauzena. 1767. g.

Audekls, eļļa, 84 x 65 cm. Izstādīta fotokopija oriģinālmērogā.

3.9.

Baltazara brīvkunga fon Kampenhauzena īpašumā Meinerchāgenā, VFR. No Ungurmuižas portretu galerijas. Pārī ar Nr. 3.8.

Sofija Eleonora fon Kampenhauzena, dzim. Voldeka fon Arneburga (1744–1791) — senatora Baltazara fon Kampenhauzena sieva.

Lit.: Vegesack. Vorfahren ..–Attēls starp 256. un 257. lpp.

3.9. J. F. Kunckel (Maler in Preußen, 3. Viertel des 18. Jh.).

Freifrau Sophie Eleonore von Campenhausen. 1767.

Leinwand, Öl, 84 x 65 cm. Ausgestellt Fotokopie im Originalmaßstab.

In Besitz von Balthasar Freiherr von Campenhausen, Meinerzhagen. Aus der Ahnengalerie in Orellen. Gegenstück zu Nr. 3.8.

Sophie Eleonore von Campenhausen, geb. Woldeck von Arneburg (1744–1791) – Gemahlin des Senateurs Balthasar von Campenhausen.

Lit.: Vegesack. Vorfahren..–Abbildung zwischen Seite 256 und 257.

3.10. Antons Grafs (1736–1813).

Brīvkungs Hermans Johans fon Kampenhauzens. 1803.–1804. g.

Audekls, eļļa, 69 x 56 cm. Izstādīta fotokopija oriģinālmērogā.

Privātīpašumā VFR. No Ungurmuižas portretu galerijas.

Hermans Johans fon Kampenhauzens (1773–1836) — senatora Baltazara fon Kampenhauzena dēls, Vidzemes landrāts, Vidzemes ev.-lut. konsistorijas prezidents, Ungurmuižas īpašnieks.

A. Grafs bija gleznojis arī divas portreta replikas (sk. 1804. g. saraksti starp gleznotāju un H. J. fon Kampenhauzenu, AFCO, 366).

Lit.: *Berckenhagen E.* Anton Graff: Leben und Werk.–Berlin, 1967.–S. 80.–Nr. 152, 153.

3.10. Anton Graff (1736–1813).

Freiherr Hermann Johann von Campenhausen. 1803/1804.

Leinwand, Öl, 69 x 56 cm. Ausgestellt Fotokopie im Originalmaßstab.

In Privatbesitz, Deutschland. Aus der Ahnengalerie in Orellen.

Hermann Johann von Campenhausen (1773–1836) – Sohn des Senateurs Balthasar von Campenhausen, Livländischer Landrat, Präsident des Livländischen Ev.-luth. Konsistoriums, Besitzer von Orellen.

A. Graff hatte zwei Repliken des Porträts gemalt (siehe den Briefwechsel zwischen dem Künstler und H. J. von Campenhausen vom Jahre 1804, AFCO, 366).

Lit.: *Berckenhagen E.* Anton Graff: Leben und Werk.–Berlin, 1967.–S. 80.–Nr. 152, 153.

3.11. Nezināms mākslinieks.

Brīvkungs Lorencs fon Kampenhauzens. 19. gs. sāk.

Audekls, eļļa, 71 x 56 cm. Izstādīta fotokopija oriģinālmērogā.

Baltazara brīvkunga fon Kampenhauzena īpašumā Meinerchāgenā, VFR. No Ungurmuižas portretu galerijas.

Lorencs fon Kampenhauzens (1781–1830) — senatora Baltazara fon Kampenhauzena dēls, Meklenburgas–Šverīnes lielhercoga kambarkungs, Turaidas muižas īpašnieks.

3.11. Unbekannter Künstler.

Freiherr Lorenz von Campenhausen. Anfang des 19. Jh.

Leinwand, Öl, 71 x 56 cm. Ausgestellt Fotokopie im Originalmaßstab.

3.11.

In Besitz von Balthasar Freiherr von Campenhausen, Meinerzhagen. Aus der Ahnengalerie in Orellen.

Lorenz von Campenhausen (1781–1830) – Sohn des Senateurs Balthasar von Campenhausen, Kammerherr des Großherzogs von Mecklenburg-Schwerin, Besitzer des Gutes Treiden.

3.12. Zēna portrets, pusfigūra. Ap 1790. g.

Guaša, 9 x 11 cm.

AFCO, 96.

Zēna portrets profilā uz ovāla debeszila fona. Domājams, ka attēlots viens no senatora Baltazara fon Kampenhauzena dēliem, gleznots kā kādas hernhūtiešu skolas audzēknis.

3.12. Halbfigürliches Knabenportrait. Um 1790.

Gouache, 9 x 11 cm.

AFCO, 96.

Knabenportrait in Profil, vor ovalem, himmelblauem Hintergrund. Vermutlich ein Sohn des Senateurs Balthasar von Campenhausen als Schüler einer Herrnhuter Schule.

3.13. Roberts Konstantins Švēde (1806–1871).

Brīvkungs Johans Kristofs fon Kampenhauzens. 19. gs. 30. gadi.

Audekls, eļļa, 78 x 63 cm. Izstādīta fotokopija oriģinālmērogā.

Baltazara brīvkunga fon Kampenhauzena īpašumā Meinerchāgenā, VFR. No Ungurmuižas portretu galerijas.

Johans Kristofs fon Kampenhauzens (1780–1841) — senatora Baltazara fon Kampenhauzena dēls, Veselavas muižas mantinieks, no 1836. g. — Ungurmuižas īpašnieks.

R. K. Švēde kā portreta autors konstatējams pēc uzraksta uz litogrāfijas, kas izgatavota pēc šī parauga (B. fon Barzeviša kolekcijā; Barsewisch. Fotosammlung..–CW 41). Viens no pirmajiem zināmajiem R. K. Švēdes darbiem. Viņa ļoti veiksmīgā portretista karjera uzplauka Sanktpēterburgā kopš 19. gs. 40. gadu otrās puses.

Lit.: Vegesack. Vorfahren..–Attēls starp 272. un 273. lpp.

3.13. Robert Konstantin Schwede (1806–1871).

Freiherr Johann Christoph von Campenhausen. 30er Jahre des 19. Jh.

Leinwand, Öl, 78 x 63 cm. Ausgestellt Fotokopie im Originalmaßstab.

In Besitz von Balthasar Freiherr von Campenhausen, Meinerzhagen. Aus der Ahnengalerie in Orellen.

Johann Christoph von Campenhausen (1780–1841) – Sohn des Senateurs Balthasar von Campenhausen, erbte das Gut Wesselshof, seit 1836 Besitzer von Orellen.

R. K. Schwede ist dieses Porträt auf Grund einer Inschrift auf der Lithographie, die nach diesem Gemälde angefertigt ist, zuzuschreiben (B. von Barsewisch. Fotosammlung..–CW 41). Es ist eins dererstен bekannten Werke von R. K. Schwede. Seine sehr erfolgreiche Laufbahn als Porträtmaler begann in Sankt Petersburg in der zweiten Hälfte der 40er Jahre des 19. Jhs.

Lit.: Vegesack. Vorfahren..–Abbildung zwischen Seite 272 und 273.

3.14. Roberts Konstantins Švēde (?).

Brīvkungs Ernsts Osvalds fon Kampenhauzens. 19. gs. 40. gadi.

Audekls, eļļa, 82 x 64 cm. Izstādīta fotokopija oriģinālmērogā.

Baltazara brīvkunga fon Kampenhauzena īpašumā Meinerchāgenā, VFR. No Ungurmuižas portretu galerijas. Pārī ar Nr. 3.15.

Ernsts Osvalds fon Kampenhauzens (1813–1877) — Johana Kristofa fon Kampenhauzena dēls, Vidzemes landrāts, Ungurmuižas īpašnieks.

3.14. Robert Konstantin Schwede (?).

Freiherr Ernst Oswald von Campenhausen. 40er Jahre des 19. Jh.

Leinwand, Öl, 82 x 64 cm. Ausgestellt Fotokopie im Originalmaßstab.

In Besitz von Balthasar Freiherr von Campenhausen, Meinerzhagen. Aus der Ahnengalerie in Orellen. Gegenstück zu Nr. 3.15.

Ernst Oswald zu Campenhausen (1813–1877) – Sohn Johann Christoph von Campenhausens, Livländischer Landrat, Besitzer von Orellen.

3.15. Roberts Konstantins Švēde (?).

Brīvkundze Marija Luīze fon Kampenhauzena. 19. gs. 40. gadi.

Audekls, eļļa, 82 x 65 cm. Izstādīta fotokopija oriģinālmērogā.

Baltazara brīvkunga fon Kampenhauzena īpašumā Meinerchāgenā, VFR. No Ungurmuižas portretu galerijas. Pārī ar Nr. 3.14.

Marija Luīze fon Kampenhauzena, dzim. fon Smitena (1823–1886), — Ernsta Osvalda fon Kampenhauzena sieva (precējusies 1842. gadā).

3.15. Robert Konstantin Schwede (?).

Freifrau Marie Louise von Campenhausen. 40er Jahre des 19. Jh.

Leinwand, Öl, 82 x 65 cm. Ausgestellt Fotokopie im Originalmaßstab.

In Besitz von Balthasar Freiherr von Campenhausen, Meinerzhagen. Aus der Ahnengalerie in Orellen. Gegenstück zu Nr. 3.14. Marie Louise von Campenhausen, geb. von Smitten (1823–1886), – Gemahlin Ernst Oswald von Campenhausens (vermählt 1842).

3.16. Jūliuss Zīgmunds (1828–1909).

Brīvkungs Baltazars Konrāds Maksimilians fon Kampenhauzens. 1878. g.

Audekls, eļļa, 83 x 64 cm. Izstādīta fotokopija oriģinālmērogā.

Baltazara brīvkunga fon Kampenhauzena īpašumā Meinerchāgenā, VFR. No Ungurmuižas portretu galerijas. Pārī ar Nr. 3.17.

Paraksts ar sarkanbrūnu krāsu kreisā apakšējā malā: *J. Siegmund p. / 1878.*

Baltazars Konrāds Maksimilians fon Kampenhauzens (1843–1905) — Ernsta Osvalda fon Kampenhauzena dēls, *Dr. iur.*, Vidzemes landrāts, Ungurmuižas īpašnieks.

3.16. Julius Siegmund (1828–1909).

Freiherr Balthasar Conrad Maximilian von Campenhausen. 1878.

Leinwand, Öl, 83 x 64 cm. Ausgestellt Fotokopie im Originalmaßstab.

In Besitz von Balthasar Freiherr von Campenhausen, Meinerzhagen. Aus der Ahnengalerie in Orellen. Gegenstück zu Nr. 3.17.

Unterschrift mit rotbrauner Farbe unten rechts: *J. Siegmund p. / 1878.*

Balthasar Conrad Maximilian von Campenhausen (1843–1905) – Sohn Ernst Oswald von Campenhausens, *Dr. iur.*, livländischer Landrat, Besitzer von Orellen.

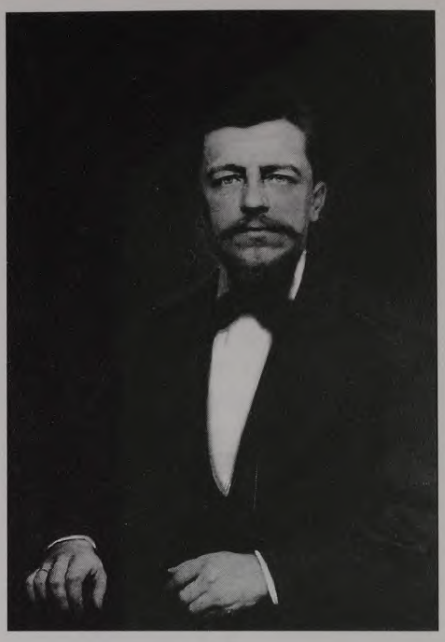

3.16.

3.17. Jūliuss Zīgmunds (1828–1909).

Brīvkundze Emmija fon Kampenhauzena. 1878. g.

Audekls, eļļa, 82 x 63 cm. Izstādīta fotokopija oriģinālmērogā.

Baltazara brīvkunga fon Kampenhauzena īpašumā Meinerchāgenā, VFR. No Ungurmuižas portretu galerijas. Pārī ar Nr. 3.16.

Paraksts ar sarkanbrūnu krāsu kreisā apakšējā malā: *J. Siegmund p. / 1878.*

Emmija fon Kampenhauzena, dzim. fon Samsona-Himmelšterna (1841–1925), — Baltazara Konrāda Maksimiliana fon Kampenhauzena sieva.

3.17. Julius Siegmund (1828–1909).

Freifrau Emmy von Campenhausen. 1878.

Leinwand, Öl, 82 x 63 cm. Ausgestellt Fotokopie im Originalmaßstab.

3.17.

In Besitz von Balthasar Freiherr von Campenhausen, Meinerzhagen. Aus der Ahnengalerie in Orellen. Gegenstück zu Nr. 3.16.

Unterschrift mit rotbrauner Farbe unten rechts: *J. Siegmund p. / 1878.*

Emmy von Campenhausen, geb. von Samson-Himmelstierna (1841–1925), – Gemahlin Balthasar Conrad Maximilian von Campenhausens.

3.18. Oto fon Kursels (1884–1967).

Brīvkundze Emmija fon Kampenhauzena. 20. gs. 1. cet.

Audekls, eļļa. Izstādīta fotokopija oriģinālmērogā.

Baltazara brīvkunga fon Kampenhauzena īpašumā Meinerchāgenā, VFR. No Ungurmuižas portretu galerijas.

Portrets gleznots, izmantojot fotogrāfijas un atmiņas, pēc E. fon Kampenhauzenas draudzenes Annas fon cur Milenas pasūtījuma.

3.18. Otto von Kursell (1884–1967).

Freifrau Emmy von Campenhausen. 1. Viertel des 20. Jh.

Leinwand, Öl. Ausgestellt Fotokopie im Originalmaßstab.

In Besitz von Balthasar Freiherr von Campenhausen, Meinerzhagen. Aus der Ahnengalerie in Orellen.

Das Porträt ist nach Fotografien und Erinnerungen im Auftrag der Freundin E. von Campenhausens, Anna von zur Mühlen, gemalt.

3.19. Nezināms mākslinieks.

Heinrihs Johans fon Štakelbergs. 18. gs. 3. cet.

Papīrs, pastelis. Izstādīta fotokopija oriģinālmērogā.

Baltazara brīvkunga fon Kampenhauzena īpašumā Meinerchāgenā, VFR. No Ungurmuižas portretu galerijas.

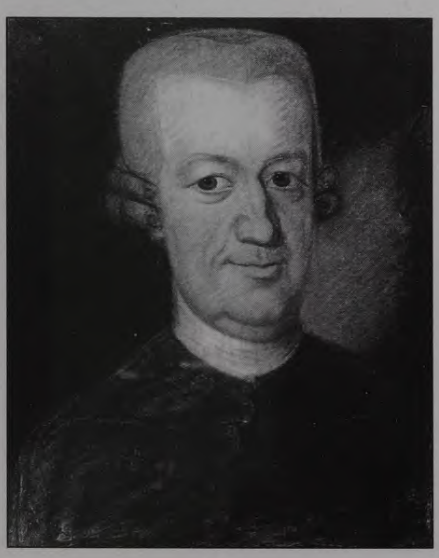

3.19.

Heinrihs Johans fon Štakelbergs (†1781) — Tageperas (Igaunijā) muižas īpašnieks, Pērnavas zemes tiesnesis, E. O. fon Kampenhauzena sievas Marijas Luīzes, dzim. fon Smitenas, vecvectēvs. Viņa meita Renāte Helēne (1749–1786) 1767. gadā apprecēja Heinrihu Johanu fon Smitenu.

3.19. Unbekannter Künstler.

Heinrich Johann von Stackelberg. 3. Viertel des 18. Jh.

Papier, Pastell. Ausgestellt Fotokopie im Originalmaßstab.

In Besitz von Balthasar Freiherr von Campenhausen, Meinerzhagen. Aus der Ahnengalerie in Orellen.

Heinrich Johann von Stackelberg (†1781) – Besitzer von Wagenküll (Estland), Pernauscher Landrichter, Urgroßvater der Gemahlin E. O. von Campenhausens, Marie Louise, geb. von Smitten. Seine Tochter Renate Helene (1749–1786) heiratete 1767 Heinrich Johann von Smitten.

3.20. Nezināms mākslinieks.

Ģenerālleitnanta Baltazara fon Kampenhauzena dēls (Johans Kristofs?). 18. gs. 1. cet.

Audekls, eļļa. Izstādīta fotokopija oriģinālmērogā.

Baltazara brīvkunga fon Kampenhauzena īpašumā Meinerchāgenā, VFR. No Ungurmuižas portretu galerijas.

B. fon Barzevišs uzskata, ka gleznas aizmugurē esošais uzraksts, kas to apzīmē kā Johana Kristofa portretu, ir ticams. Dzimtas tradīciju, pēc kuras tajā senāk saskatīja ģenerālleitnanta mazdēla Pīrsa (1746–1807) attēlojumu, savukārt izslēdz tērpa agrīnais datējums (Barsewisch. Fotosammlung..–CW 8).

3.20. Unbekannter Künstler.

Sohn des Generalleutnants Balthasar von Campenhausen (Johann Christoph?). 1. Viertel des 18. Jh.

Leinwand, Öl. Ausgestellt Fotokopie im Originalmaßstab.

In Besitz von Balthasar Freiherr von Campenhausen, Meinerzhagen. Aus der Ahnengalerie in Orellen.

B. von Barsewisch ist der Meinung, daß die Inschrift auf der Rückseite des Gemäldes, die es als Porträt von Johann Christoph bezeichnet, glaubhaft ist. Der Familienansicht, daß es sich um ein Portrait von Pierce (1746–1807), dem Enkelsohn des Generalleutnants handelt, widerspricht die Datierung des Gewandes aus einer früheren Zeit (Barsewisch. Fotosammlung..–CW 8).

3.21. Brīvkungs Ernsts Osvalds fon Kampenhauzens.

Foto, 19. gs. 70. gadi.

Palielinājums no oriģināla Baltazara brīvkunga fon Kampenhauzena īpašumā Meinerchāgenā, VFR. Pārī ar Nr. 3.22.

Ernsts Osvalds fon Kampenhauzens, sk. kat. Nr. 3.14.

3.21. Freiherr Ernst Oswald von Campenhausen.

Foto, 70er Jahre des 19. Jh.

Vergrößerung des Originals im Besitz Balthasar Freiherr von Campenhausen, Meinerzhagen. Gegenstück zu Nr. 3.22.

Ernst Oswald von Campenhausen, siehe Kat. Nr. 3.14.

3.22. Brīvkundze Marija Luīze fon Kampenhauzena.

Foto, 19. gs. 70. gadi.

Palielinājums no oriģināla Baltazara brīvkunga fon Kampenhauzena īpašumā Meinerchāgenā, VFR. Pārī ar Nr. 3.21.

Marija Luīze fon Kampenhauzena, sk. kat. Nr. 3.15.

3.22. Freifrau Marie Louise von Campenhausen.

Foto, 70er Jahre des 19. Jh.

Vergrößerung des Originals im Besitz von Balthasar Freiherr von Campenhausen, Meinerzhagen. Gegenstück zu Nr. 3.21.

Marie Louise von Campenhausen, siehe Kat. Nr. 3.15.

3.23. Fon Kampenhauzenu legāta pēdējā sapulce Lēdurgas muižā.

Foto, 1903. g.

Reprodukcija no oriģināla Kristas brīvkundzes fon Kampenhauzenas īpašumā Vērdā, VFR.

Ungurmuižas īpašnieks Baltazars Konrāds Maksimilians fon Kampenhauzens — aizmugurē sestais no labās, viņa sieva Emmija — priekšā otrā no kreisās, vēlākais Ungurmuižas īpašnieks (no 1905. g.) Baltazars Armins fon Kampenhauzens — priekšā pirmais no labās, viņa sieva Lilija — aizmugurē septītā no labās.

3.23. Die letzte Versammlung des Campenhausenschen Legats auf dem Gute Loddiger.

Foto, 1903.

Reproduktion des Originals im Besitz von Christa Freifrau von Campenhausen, Wehrda.

Der Besitzer von Orellen, Balthasar Conrad Maximilian von Campenhausen – hinten, der sechste von rechts; seine Frau Emmy – vorne, zweite von links; der spätere Besitzer von Orellen (seit 1905), Balthasar Armin von Campenhausen – vorne, der erste von rechts; seine Frau Lilli – hinten, siebte von rechts.

3.24. Ungurmuižas pēdējais īpašnieks brīvkungs Baltazars Armins fon Kampenhauzens.

Foto, ap 1910. g.

Foto prof. Kristofa brīvkunga fon Kampenhauzena īpašumā Maincā, VFR.

3.24.

Baltazars Armins fon Kampenhauzens (1870–1919) — Ungurmuižas īpašnieka Baltazara Konrāda Maksimiliana fon Kampenhauzena vecākais dēls, mantoja Ungurmuižu, Kūduma, Lenču un Rozbeķu muižu. *Dr. phil.* (1896. gadā Jēnas universitātē). Nogalināts komunistu režīma laikā Cēsīs 1919. gada 26. maijā. Alise fon Sīversa, dzim. fon Kampenhauzena, savās atmiņās par viņu raksta: *Ballijs* [B. A. fon Kampenhauzena iesauka] *bija vīrs ar skaidri izteiktu un spēcīgu savdabīgumu. Viņš gāja savu ceļu absolūti mierīgi un ar mērķa apziņu, nekam neļaujot sevi novērst no tā, ko uzskatīja par pareizu. Vienaudži to mīlēja un cienīja apbrīnojamo uzskatu dēļ. 1919. gadā viņu Cēsīs nošāva boļševiki — turklāt viņš apliecināja lielu vīrišķību un gara spēku. Viņš bija maza auguma un nepievērsa vērību savam ārējam izskatam, bija vienmēr jauks biedrs draugiem un kaimiņiem.*

3.24. Der letzte Besitzer von Orellen, Freiherr Balthasar Armin von Campenhausen.

Foto, um 1910.

Foto im Besitz von Prof. Christoph Freiherr von Campenhausen, Mainz.

Balthasar Armin von Campenhausen (1870–1919) – der älteste Sohn des Besitzers von Orellen, Balthasar Conrad Maximilian von Campenhausen, erbte Orellen, Kudum, Lentzenhof und Rosenbeck. *Dr. phil.* (1896, Universität Jena). Er wurde zur Zeit des kommunistischen Regimes am 26. Mai 1919 in Wenden ermordert. Alice von Sivers, geb. von Campenhausen, schreibt über ihn in ihren Erinnerungen: *Balli* [Balthasar von Campenhausen] *war ein Mann von ausgeprägter, starker Eigenart, der absolut ruhig und zielbewußt seinen Weg ging und von dem, was er für richtig erkannte, nicht abwich. Er war bei seinen Altersgenossen allgemein beliebt und geachtet wegen seiner ausgezeichneter Gesinnung. Er ist im Jahre 1919 von den Bolschewiken in Wenden erschossen worden, wo er viel Männlichkeit und Mut bewies. Von kleinem Wuchs, gab er nichts auf sein Äußeres, war aber ein fröhlicher Genosse mit seinen Freunden und Nachbarn.*

3.25. Ungurmuižas pēdējā īpašnieka brīvkunga Baltazara Armina fon Kampenhauzena sieva Lilija, dzim. fon Lēvisa of Menāra.

Foto, ap 1910. g.

Foto prof. Kristofa brīvkunga fon Kampenhauzena īpašumā Maincā, VFR.

Lilija fon Kampenhauzena, dzim. fon Lēvisa of Menāra (1876–1942), — Kudlingas muižas īpašnieka Oskara fon Lēvisa of Menāra meita, 1896. gadā precējusies ar Baltazaru Arminu fon Kampenhauzenu. Pēc vīra nogalināšanas līdz 1939. g. savu bērnu vārdā pārvaldīja Ungurmuižas neatsavināmo daļu. Mira pēc nelaimes gadījuma Morfeldē, Vartegauā 1942. gadā. Alise fon Sīversa raksta: *Lilija bija slaida un ļoti labi izskatījās. Viņai bija daudz garīgu aizraušanos, arī mākslinieciskas un zinātniskas intereses. Viņa savus bērnus audzināja stingri, bet ļoti labi; tie visi kļuva par krietniem cilvēkiem. Viņas dzīvais gars ņēma dalību visās lietās.*

3.25.

3.25. Gemahlin des letzten Besitzers von Orellen, Freiherr Balthasar Armin von Campenhausen, Lilli, geb. von Löwis of Menar.

Foto, um 1910.

Foto im Besitz von Prof. Christoph Freiherr von Campenhausen, Mainz.

Lilli von Campenhausen, geb. von Löwis of Menar (1876–1942), – Tochter des Besitzers von Kudling, Oskar von Löwis of Menar, seit 1896 vermählt mit Balthasar Armin von Campenhausen. Nach der Ermordung ihres Gatten verwaltete sie bis 1939 im Namen ihrer Kinder das Restgut Orellen. Sie starb nach einem Unfall in Moorfelde/Warthegau im Jahre 1942. Alice von Sivers schreibt: *Lilli war schlank und sah sehr gut aus. Sie hatte viel geistige Liebhabereien, auch künstlerische und wissenschaftliche Interessen. Ihre Kinder erzog sie streng, aber sehr gut, alle zu tüchtigen Menschen. Ihr lebhafter Geist nahm an allem regen Anteil.*

3.26. Ungurmuižas pēdējais īpašnieks brīvkungs Baltazars Armins fon Kampenhauzens uz zirga.

Foto, ap 1910. g.

Palielinājums no oriģinālnegatīva CVMM (J. Žagara fonds).

Baltazars Armins fon Kampenhauzens uz zirga Ungurmuižas kungu mājas priekšā.

3.26. Der letzte Besitzer von Orellen, Freiherr Balthasar Armin von Campenhausen, auf einem Pferd.

Foto, um 1910.

Vergrößerung des Originalnegativs aus CVMM (Bestand von J. Žagars).

Balthasar Armin von Campenhausen auf einem Pferd vor dem Herrenhause Orellen.

3.27. Brīvkundze Lilija fon Kampenhauzena muižas pagalmā.

Foto, ap 1910. g.

Palielinājums no oriģinālnegatīva CVMM (J. Žagara fonds).

Lilija fon Kampenhauzena ar zirgu uz muižas pagalma dienvidaustrumu puses ceļa; aizmugurē — graudu klēts.

3.27. Freifrau Lilli von Campenhausen auf dem Gutshof.

Foto, um 1910.

Vergrößerung des Originalnegativs aus CVMM (Bestand von J. Žagars).

Lilli von Campenhausen mit einem Pferd auf der südöstlichen Seite des Gutshofes; Hinten – die Kleete.

3.28. Ungurmuižas pēdējā īpašnieka brīvkunga Baltazara Armina fon Kampenhauzena dēli Baltazars un Oskars.

3.26.

3.27.

3.31.

Foto, ap 1912. g.

Palielinājums no oriģinālnegatīva CVMM (J. Žagara fonds).

Fotografēti uz kungu mājas lieveņa; labajā malā redzama ieejas durvju vērtne.

3.28. Söhne des letzten Besitzers von Orellen, Freiherr Balthasar Armin von Campenhausen, Balthasar und Oskar.

Foto, um 1912.

Vergrößerung des Originalnegativs aus CVMM (Bestand von J. Žagars).

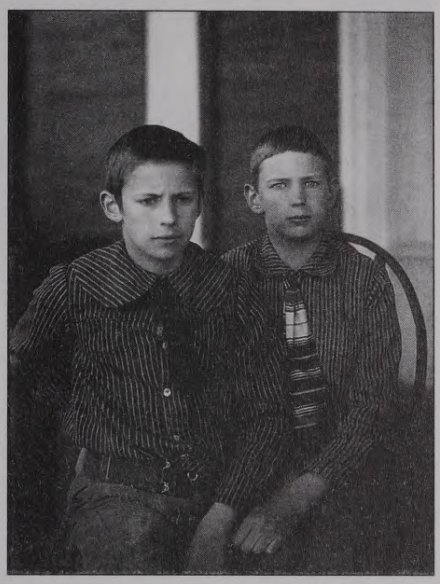

3.28.

Fotografiert auf der offenen Veranda des Herrenhauses; rechts sieht man den einen Flügel der Eingangstür.

3.29. Ungurmuižas pēdējā īpašnieka brīvkunga Baltazara Armina fon Kampenhauzena sieva Lilija ar dēliem Hansu un Akselu.

Foto, ap 1912. g.

Palielinājums no oriģinālnegatīva CVMM (J. Žagara fonds).

3.29. Gemahlin des letzten Besitzers von Orellen, Freiherr Balthasar Armin von Campenhausen, Lilli mit ihren Söhnen Hans und Axel.

Foto, um 1912.

Vergrößerung des Originalnegativs aus CVMM (Bestand von J. Žagars).

3.30. Ungurmuižas pēdējā īpašnieka brīvkunga Baltazara Armina fon Kampenhauzena meita Adlīne uz zirga.

Foto, ap 1912. g.

Palielinājums no oriģinālnegatīva CVMM (J. Žagara fonds).

3.32.

Adlīne fon Kampenhauzena uz zirga Ungurmuižas kungu mājas priekšā; fonā — Mazā māja.

3.30. Tochter des letzten Besitzers von Orellen, Freiherr Balthasar Armin von Campenhausen, Adline auf einem Pferd.

Foto, um 1912.

Vergrößerung des Originalnegativs aus CVMM (Bestand von J. Žagars).

Adline von Campenhausen auf einem Pferd vor dem Herrenhaus Orellen; im Hintergrund das Kleine Haus.

3.31. Fon Kampenhauzenu bērni Ungurmuižas parkā.

Foto, ap 1912. g.

Palielinājums no oriģinālnegatīva CVMM (J. Žagara fonds).

No kreisās — Ungurmuižas īpašnieka Baltazara Armina fon Kampenhauzena dēls Baltazars (1898–1941), dēls Oskars (1899– 1944), brāļa Heinriha Karla Gerharda (1874– 1936) meita Juliāne (1902–1990), brāļadēls Ernsts (1900–1953) un brāļadēls Otokars Lorencs (1899–1963).

3.31. Kinder der Familie von Campenhausen im Park von Orellen.

3.33.

Foto, um 1912.

Vergrößerung des Originalnegativs aus CVMM (Bestand von J. Žagars).

Von links – Sohn des Besitzers von Orellen, Balthasar Armin von Campenhausen, Balthasar (1898–1941), Sohn Oskar (1899–1944), Tochter des Bruders von B. A. von Campenhausen, Heinrich Carl Gerhard (1874–1936), Juliane (1902–1990), Neffen von B. A. von Campenhausen Ernst (1900–1953) und Ottokar Lorenz (1899–1963).

3.32. Bērnu svētki Ungurmuižā (Aksela fon Kampenhauzena dzimšanas diena?).

Foto, ap 1910. g.

Palielinājums no oriģinālnegatīva CVMM (J. Žagara fonds).

Svētku dalībnieku grupa uz Ungurmuižas kungu mājas lieveņa, to skaitā fon Kampenhauzenu bērni Adlīne, Hanss, Oskars un Baltazars. Jubilārs Aksels (?) klēpī vecmāmiņai Aleksandrai fon Freimanei, dzim. fon Lēvisai of Menārai. No verandas kreisās puses staba pa kreisi — Lilija fon Kampenhauzena, pa labi — Hansa un Aksela mājskolotāja Elza Ekerta.

Šie svētki atspoguļoti arī citos CVMM negatīvos (fotogrāfs J. Žagars).

3.32. Kinderfest auf Orellen (Geburtstagsfeier von Axel von Campenhausen?).

Foto, um 1910.

Vergrößerung des Originalnegativs aus CVMM (Bestand von J. Žagars).

Gruppe der am Kinderfest Beteiligten auf der Veranda, unter ihnen die Kinder der Familie von Campenhausen, Adline, Hans, Oskar und Balthasar. Das Geburtstagskind Axel (?) – auf dem Schoß der Großmutter, Alexandra von Freymann, geb. von Löwis of Menar. Links vom Pfeiler auf der linken Seite der Veranda – Lilli von Campenhausen, rechts – die Hauslehrerin von Hans und Axel – Else Eckert.

Diese Feier geben auch andere Negative aus CVMM wieder (fotografiert von J. Žagars).

3.33. Pavasara talka Ungurmuižas dārzā.

Foto, 1913. g. (?)

Palielinājums no oriģināla AFCO, 520 K.

Pavasara darbi augļudārzā. Lilija fon Kampenhauzena ar meitu Adlīni, dēliem Hansu, Akselu un Oskaru, otrā no kreisās — mājskolotāja Elzbete Jānenca, pa labi — mājskolotāja Elza Ekerta, kura pavadīja Kampenhauzenus izsūtījumā uz Irkutsku. Fonā pa kreisi — Sarkanā klēts, tālāk — kungu māja.

3.33. Frühlingsarbeiten im Garten von Orellen.

Foto, um 1913 (?).

Vergrößerung einer Fotografie aus AFCO, 520 K.

Gemeinsame Arbeit im Obstgarten: Lilli von Campenhausen mit ihrer Tochter Adline und Söhnen Hans, Axel und Oskar. Die zweite von links – die Hauslehrerin Elsbeth Jahnenz, rechts – die Hauslehrerin Else Eckert, genannt Eckerlein, die die Familie von Campenhausen in die Verbannung nach Irkutsk begleitete. Im Hintergrund links – die Rote Kleete, weiter – das Herrenhaus.

3.34. Teoloģijas profesors Hanss brīvkungs fon Kampenhauzens.

Foto, ap 1960. g.

Foto prof. Kristofa brīvkunga fon Kampenhauzena īpašuma Maincā, VFR.

Hanss fon Kampenhauzens (1903–1989) — Baltazara Armina fon Kampenhauzena un Lilijas fon Kampenhauzenas dēls. Starptautiski pazīstams teoloģijas profesors, daudzu teoloģisku sacerējumu autors. Sarakstījis katalogā publicētās atmiņas par Ungurmuižu.

3.34. Professor der Theologie Hans Freiherr von Campenhausen.

Foto, um 1960.

Foto im Besitz von Prof. Christoph Freiherr von Campenhausen, Mainz.

3.34

Hans von Campenhausen (1903–1989) – Sohn von Balthasar Armin von Campenhausen und Lilli von Campenhausen. International bekannter Professor der Theologie, Autor zahlreicher theologischer Aufsätze, hat die in dem vorliegenden Katalog veröffentlichten Erinnerungen an Orellen verfaßt.

4. Ungurmuižas kartes, plāni un senie skati
4. Karten, Pläne und alte Ansichten von Orellen

4.1. Ungurmuižas karte. 1683. g.
Zīmējis Kristians Harstēns.
Papīrs, akvarelis, 58 x 45 cm.
Mērogs zviedru olektīs.
LVVA, 7404. f., 1. apr., 214.l.
Uzraksts: *Groß Roopß Gebiet, Orellen Hoff och des Bönder.*
Eksplikācijā atzīmētas muižas un zemnieku zemes. Muižas centrs iezīmēts tagadējā vietā — nosacīts ēkas attēls ar divslīpju jumtu.

4.1. Karte von Orellen. 1683.
Gezeichnet von Christian Harsteen.
Papier, Aquarell, 58 x 45 cm.
Maßstab in schwedischen Ellen.
LVVA, Best. 7404, Reg. 1, Akte 214.
Aufschrift: *Groß Roopß Gebiet, Orellen Hoff och des Bönder.*
In der Explikation sind die Ländereien des Gutes und der Bauern angeführt.
Die Lage des Gutszentrums entspricht der heutigen; auf der Karte ist eine skizzenhafte Darstellung eines Hauses mit dem Satteldach.

4.2. Ungurmuižas zemju robežu plāns. 1891. g. (1883. g. kartes kopija.)
Vidzemes bruņniecības mērnieka R. Millera uzmērojums.
Pauspapīrs, tinte, tušas mazgājums, 94 x 467,5 cm.
Mērogs 1 : 5200.
LVVA, 1679. f., 194. apr., 292. l.
Kartes augšējā daļā uzraksti: *Prodt. Orellen d. 27. August 1891. Assessor: G. v. Vegesack.*
Privatgut Orellen mit Kuhdum. Kreis Wolmar, Kirchspiel Roop. Emendirt, vermerkt, taxirt und zur Karte gebracht im Jahre 1883 nach der im Jahre 1863 vom Ritterschafts Landmesser Wruck ausgeführten Messung durch den Livländischen Ritterschafts Landmesser (gezeichnet) R. Müller.
Kartes labajā pusē uzraksts: *Bestätigt mittelst Abschiedes eines Kaiserlichen Riga-Wolmarschen Kreisgerichts d. d. Febr. c. sub. Nr. 428. Wolmar, den 23. Febr. 1884.*
Vidzemes bruņniecības mērnieka Vruka 1863. gadā izgatavoto Ungurmuižas un Kūduma muižas karti 1883. gadā pēc zemju pārmērīšanas pārzīmējis R. Millers. Apstiprināta pēc Rīgas–Valmieras apriņķa tiesas lēmuma Nr. 428 Valmierā 1884. gada 23. februārī. Šis kartes kopiju 1891. gadā izgatavojis, resp., licis izgatavot, G. fon Fēgezaks.
Kartē atzīmētas Ungurmuižas zemju robežas ar Auciema, Stalbes, Lenču, Daibes, Rozbeķu un Raiskuma muižām.
Uz kartes ir Ungurmuižas centra ēku situācija un parka plānojums, atzīmēti krogi, zemnieku sētas, kapsētas, dzirnavas, mežniecība u.c.

4.2. Grenzkarte der Ländereien von Orellen. 1891. (Kopie der Karte von 1883.)
Vermessung des Landvermessers der Livländischen Ritterschaft R. Müller.
Pauspapier, Tinte, Tusche, laviert, 94 x 467,5 cm.
Maßstab 1 : 5200.
LVVA, Best. 1679, Reg. 194, Akte 292.
Oben die Aufschriften: *Prodt. Orellen, d. 27. Aug. 1891. Assessor: G. v. Vegesack.*
Privatgut Orellen mit Kuhdum. Kreis Wolmar, Kirchspiel Roop. Emendirt, vermerkt, taxirt und zur Karte gebracht im Jahre 1883 nach der im Jahre 1863 vom Ritterschafts Landmesser Wruck ausgeführten Messung durch den Livländischen Landmesser (gezeichnet) R. Müller.
Auf der rechten Seite die Aufschrift: *Bestätigt mittelst Abschiedes eines Kaiserlichen Riga-Wolmarschen Kreisgerichts. d. d. Februar c. sub. N. 428.*
Wolmar, den 23. Febr. 1884.
Die vom Landvermesser der Livländischen Ritterschaft Wruck im Jahre 1863 entworfene Karte zeichnete im Jahre 1883 – nach einer neuen Vermessung – R. Müller um. Durch den Bescheid vom Riga-Wolmarschen Kreisgericht – Nr. 428, Wolmar, den 23. Februar 1884, wurde diese Karte bestätigt. 1891 ließ G. Vegesack eine Kopie der Karte anfertigen.
Auf der Karte sind die Grenzen der Ländereien von Orellen mit den Gütern Autzem, Stolben, Lenzenhof, Daiben, Rosenbeck und Raiskum eingezeichnet.
Die Karte zeigt den Situationsplan des Gutszentrums Orellen und die Planung der Parkanlage; es sind Krüge, Bauernhöfe, Friedhöfe, Mühlen, Förstereien u. a. eingezeichnet.

4.3. Ungurmuižas zemju sadalīšanas plāna fragments — muižas centra teritorija. 20. gs. 20. gadi.
Autors un precīzs gads nav norādīts.
Pauspapīrs, tinte, tušas mazgājums, 18 x 23 cm.
Mērogs 1 : 5200.
LVVA, 1679. f., 80. apr., 37. l.
Plāna augšējā malā uzraksts: *Ungurmuiža Valmieras apr, Straupes dr, 1 : 5200.*
Plāna fragmentā redzama muižas centra ēku situācija un parka plānojums.

4.3. Fragment des Plans zur Aufteilung der Ländereien von Orellen – das Gelände des Gutszentrums. 20er Jahre des 20. Jh.
Ohne Angabe von Autor und Jahr.
Pauspapier, Tinte, Tusche, laviert, 18 x 23 cm.
Maßstab 1 : 5200.
LVVA, Best. 1679, Reg. 80, Akte 37.
Am oberen Rande des Plans die Aufschrift: *Ungurmuiža Valmieras apr, Straupes dr, 1:5200. (Das Gut Orellen, Kreis Wolmar, Kirchspiel Groß-Roop, 1:5200.)*
Auf dem Fragment der Karte sieht man den Situationsplan der Gutsgebäude und den Plan der Parkanlage.

4.4. Ungurmuižas neatsavināmās daļas projekta plāns. 1922. g.
Valmieras apriņķa mērnieka K. Zilenberga uzmērojums 1922. gada 5. jūlijā.
Pauspapīrs, tinte, tušas mazgājums, 40 x 51,5 cm.
Mērogs 1 : 5200.
LVVA, 1679. f., 80. apr., 37. l.
Plāna augšā uzraksts: *Ungurmuižas neatsavināmās daļas projekta plāns, Valmieras apriņķi, samērs 1 : 5200.*
Kreisajā stūrī uzraksts: *Piekritu neatsavināmās daļas ierādīšanai pēc pirmā projekta, par kuru ir bijusi panākta vienošanās ar īpašnieku un kuram ir piekritusi pagasta un apriņķa komiteja. 12. XII 22. A. Kalniņš.*
Labajā stūrī — zemkopības ministra apstiprinājums.
Plāna apakšējā daļā — eksplikācija un mērnieka K. Zilenberga paraksts.
Plānā redzamas fon Kampenhauzenu īpašumā atstātās zemes robežas un muižas centra ēku situācija.

4.4. Plan des projektierten Restgutes Orellen. 1922.
Vermessung des Wolmarschen Kreislandvermessers K. Zilenbergs vom 5. Juli 1922.
Pauspapier, Tinte, Tusche, laviert, 40 x 51,5 cm.
Maßstab 1 : 5200.
LVVA, Best. 1679, Reg. 80, Akte 37.
Oben die Aufschrift: *Ungurmuižas neatsavināmās daļas projekta plāns, Valmieras apriņķi, samērs 1 : 5200 (Plan des projek-*

tierten Restgutes Orellen, Kreis Wolmar, Maßstab 1 : 5200).

In der linken Ecke die Aufschrift: *Piekritu neatsavināmās daļas ierādīšanai pēc pirmā projekta, par kuru ir bijusi panākta vienošanās ar īpašnieku un kuram ir piekritusi pagasta un apriņķa komiteja. 12. XII 22. A. Kalniņš (Ich stimme der Anweisung des Restgutes laut dem ersten Projekt zu, worüber mit dem Besitzer eine Einigung getroffen wurde, – und die das Kirchspiel- und Kreiskomitee akzeptiert hat. 12. XII. 22. A. Kalniņš).*

In der rechten Ecke – die Bestätigung des Ministers für Landwirtschaft.

Im unteren Teil des Plans – die Explikation und Unterschrift des Landvermessers K. Zilenbergs.

Auf dem Plan sieht man die Grenzen des Restgutes der Familie von Campenhausen und den Situationsplan der Gutsgebäude.

4.5. *Ungurmuižas prospekts* — muižas centra aksonometrisks zīmējums ar eksplikāciju. Nedatēts (1728. g.?).

Papīrs, zīmulis, apzīmējumi plānā un eksplikācija ar tušu, 43,5 x 65,3 cm (divas kopā salīmētas lapas).

LVVA, 6999. f., 13. apr., 1619. l., 1.–2. lp.

Uzraksts: *Prospect des Guthes Orellen.*

Apzīmējumi plānā un eksplikācija:

A. Ozolu un bērzu mežs.

B. Vārti. 1. Iebrauktuve. 2. Izbrauktuve — katra 1 asi plata, no B. 1. līdz B. ir 15 asis. No B. līdz C. ir 15 asis.

C. Stallis: C. 1. Stallis, C. 2. Ratnīca, no tās līdz D. ir 23 ½ asu.

D. Klēts: tā ir 6 asis gara, 3 ½ asu plata. Stallis ir 7 asis garš, 3 ½ asu plats.

E. Dārzs, durvis 1 asi platas, no šejienes līdz B. 2. ir 15 asis.

F. Dārzs, 37 asis garš, 17 ½ asu plats.

G. Vecais laidars ir 13 asis garš un 8 asis plats. No G. līdz H. ir 8 asis.

H. Jaunais laidars, tā garums un platums — 14 asis, jo tas ir regulārs četrstūris.

I. Rija, garums — 15 asis, platums — 5 ½ asu. Starp H. un I. ir 117 asis.

K. Celiņš. L. Ērberģis jeb kalpu māja. Starp K. un L. ir 5 asis, pats ērberģis, proti, L. K. ir 6 asis.

M. Dzīvojamā māja, no šīs dzīvojamās mājas līdz L. ir 25 asis. Pati dzīvojamā māja ir 8 asis gara, 3 ½ asu plata.

N. Sakņudārzs, no M. līdz N. 7 asis.

O. Brūzis un pirts, kopā 14 asis 6 pēdas gari un 5 asis plati. Līdz P. ir 17 asis.

P. Dzirnavas, garums — 5 asis 6 pēdas, platums — 3 asis. No P. līdz Q. ir 23 asis, no Q. līdz pat B. 2. ir 7 asis. No B. 1. līdz N. ir 7 asis.

Q. Dzirnavu dīķis. R. Grāvis jeb kanāls no dzirnavu dīķa.

S. Aizsprosts. T. Vecā rija.

U. Lauki. V. Pļavas.

4.5. *Prospect des Guthes Orellen* – axonometrische Zeichnung des Gutszentrums mit einer Explikation. Undatiert (1728 ?).

Papier, Bleistiftzeichnung, Bezeichnungen auf dem Plan und in der Explikation mit Tusche, 43,5 x 65,3 cm, (zwei zusammengeklebte Blätter).

LVVA, Best. 6999, Reg. 13, Akte 1619, Bl. 1, 2.

Aufschrift: *Prospect des Guthes Orellen.*

Bezeichnungen auf dem Plan und die Explikation:

A. Eichen- und Bircken-Wald.

B. Pforten. 1. Einfurth. 2. Ausfurth, jede 1 faden breit, von B.1. bis B sind 15 faden. Von B bis C. sind 15 faden.

C. Stall: C.1. Stall, C.2. Wagen-Haus, davon bis D. sind 23 ½ faden.

D. Kleethe: ist an sich selbst 6 faden lang, 3 ½ breit. Der Stall aber 7 faden lang, 3 ½ breit.

E. Garten, Thür 1 faden breit, hievon bis B.2. sind 15 faden.

F. Garten, lang 37, breit 17 ½.

G. der alte Viehe-Garten in der läng 13 faden, breit 8 faden. G. bis H 8 faden.

H. der Neue Viehe-Garten, lang und breit 14 faden, weil er accurat vier–Eck.

I. Rige, lang 15 faden, breit 5 ½ faden. Zwischen H. und I. sind 117 faden.

K. Gang. L. Herberge oder Volks-Stube. Zwischen K. und L. sind 5 faden, an sich selbst neml. L.K.6 faden.

M. Wohn–Hauß, von diesem Wohn-Hauß bis L. 25 faden. Das Wohn-Hauß an sich selbst 8 faden lang, 3 ½ breit.

N. Kräut-Garten, von M. bis N. 7 faden.

O. Brau-Hauß und Bad-Stube, ist zusammen 14 faden 6 Schuhe lang und 5 faden breit. Ist bis P. 17 faden.

P. Mühle, lang 5 faden 6 Schu, breit 3 faden. Von P. bis Q. sind 23 faden, von Q. bis nach B.2. sind 7 faden. Von B.1. biß N. 7 faden.

Q. Mühlen-Teich. R. Strohm oder Canal auß dem Mühlen-Teich.

S. Ein Damm. T. die alte Riege.

U. Felder. V. Heu-Schlag.

4.6. Ungurmuižas apbūves idejas uzmetums. 1730. g.

Foto no oriģināla, 1966. g.

Palielinājums no negatīva RPM, Nr. 350.

Uzmetums, kura autors, spriežot pēc rokraksta un rakstības veida, nav ģenerālleitnants, bet kāds būvmeistars, rāda muižas apbūves sākotnējo ieceri, no kuras vairākas sastāvdaļas tika īstenotas, vienlaikus saglabājot kopējo muižas pagalma kompozīcijas ideju 1728. g. plānā. Dzīvojamo ēku paredzēts novietot uz ansambļa simetrijas ass, kas stiepjas ziemeļaustrumu–dienvidrietumu virzienā, taču iebraucamie vārti novirzīti no simetrijas ass. Darbu gaitā tika paturēta situācija, kāda bija jau izveidojusies — ar simetrisku iebrauktuvi, bet šajā vietā paredzēto stalli novirzot uz vienu malu. Uzmetumā lielā graudu klēts iecerēta kā pagalma dienvidaustrumu malas centrālais objekts, taču dabā tika izveidota iebraucamos vārtus flankējoša kompozīcija — stalļi un klēts. Pagalma pretējā pusē klētij plānots paviljonveidīgs "siera namiņš". Nelielā "rokas klēts" iecerēta mājas ziemeļrietumu pusē, otrā malā liekot "piena māju"; patiesībā abas celtnes tika novietotas pretējā kārtībā. Simetrijas ass virzienā uz dienvidrietumu pusi plānotā koku skola un laidars atbilda gan tam, kas jau pastāvēja 1728. g. plānā, gan tam, kas tika realizēts dabā. Blakus iebrauktuvei pagalma stūrī paredzēta putnu māja.

4.6. Skizze zu einem Bebauungsplan von Orellen. 1730.

Foto vom Original, 1996.

Vergrößerung eines Negativs aus RPM, Nr. 350.

Der Entwurf, dessen Autor der Handschrift und der Schreibweise nach nicht der Generalleutnant, sondern ein Baumeister ist, zeigt den ursprünglichen Bebauungsplan des Gutszentrums, von dem einige Bestandteile zur Ausführung gekommen sind, wobei die allgemeine Kompositionsidee für die Gestaltung des Hofes aus dem Plan von 1728 beibehalten wurde. Es war vorgesehen, das Wohnhaus auf der Symmetrieachse des Ensembles, die sich von Nordosten nach Südwesten erstreckt, anzuordnen, die Einfahrt aber von der Symmetrieachse seitlich zu rücken. Im Laufe der Bauarbeiten wurde die Situation, die sich gebildet hatte, – mit einer symmetrischen Einfahrt, beibehalten; der Stall aber, der an dieser Stelle geplant war, wurde seitlich gerückt. Laut Entwurf sollte die große Kleete (Kornspeicher) zum zentralen Objekt auf der südöstlichen Seite des Hofes werden, in Wirklichkeit wurde aber eine die Einfahrt flankierende Komposition, die von den Ställen und der Kornkleete gebildet wurde, ausgeführt. Auf der anderen Seite des Hofes, gegenüber der Kleete, war ein pavillonartiges "Käsehaus" geplant. Die kleine "Handkleete" sollte nordwestlich vom Herrenhaus errichtet werden, die "Milchkammer" aber auf der anderen Seite. In Wirklichkeit wurden diese Gebäude umgekehrt errichtet. Die für die Baumschule und die Viehburg geplante Lage in Symmetrieach-

senrichtung nach Südwesten entsprach der Lage, die schon auf dem Plan von 1728 wiedergegeben war, als auch der, die zur Ausführung kam. Neben der Einfahrt, in der Ecke des Hofes, war ein Vogelhaus geplant.

4.7. K. G. A. Oldendorps.
Ungurmuižas apbūves panorāma ar mājskolotāju K. G. A. Oldendorpu un fon Kampenhauzenu ģimeni. 1754. g.

Papīrs, guaša, 17,7 x 35,7 cm (attēls). Izstādīta krāsu lāzerkopija oriģinālmērogā.

Privātīpašumā VFR.

Apakšā labajā stūrī uzraksts ar baltu: *Oldendorp / fec. /1754;* uz melnā rāmiša apakšā vidū: *Orellen.*

Gleznojumā redzama Ungurmuižas centra apbūve — ģenerālleitnanta Baltazara fon Kampenhauzena iecere pabeigtā veidā. Autora izvēlētais mākslīgi paaugstinātais skatpunkts un augstā detalizācijas pakāpe ļauj attēlu izmantot vispusīgiem muižas vēstures pētījumiem, kaut gan pagalma mērogs un ēku proporcijas ir ļoti nosacītas. Priekšplānā — galvenā iebrauktuve pagalmā no Kūduma ceļa. Pa kreisi — vēl šodien esošā Jaunā klēts, kas celta no 1738. līdz 1740. g., tai ir lubu jumts ar sarkani krāsotiem slogiem (nav attēloti pareizā perspektīvā). Pretējā pusē — stallis, pagalma labajā pusē — vecā dzīvojamā māja, kas tikusi pārbūvēta un pagarināta. Kungu mājas krāsojumā redzamas "neīstā" pagraba "aklās" logailas, sarkanais lubu jumts un dūmeņu vairākkrāsu apdare. Pa kreisi no kungu mājas ir Sarkanā klēts, labajā pusē — Vecā skola. Abām izveidotas kompozicionāli līdzīgas gala fasādes. Dārza dziļumā redzams nesen uzceltais Tējas namiņš, bet nelielā ēciņa pie dārza žoga, tā sauktais ķīniešu namiņš, domājams, ir ateja. Pagalmu no trim pusēm ietver žogs, ko dienvidaustrumu puses vidū pārtrauc trīsdaļīgi sarkani krāsoti vārti; tiem simetriska brīvstāvoša vārtu būve izveidota pretējā pusē nogāzes malā. Līdzīgas formas, bet augstāki vārti noslēdz galveno iebrauktuvi.

4.7. C. G. A. Oldendorp.
Ansicht des Gutshofs Orellen mit dem Hauslehrer C. G. A. Oldendorp und der Familie von Campenhausen. 1754.

Papier, Gouache, 17,7 x 35,7 cm (Bild). Ausgestellt ist eine farbige Laserkopie im Originalmaßstab.

In Privatbesitz, Deutschland.

Unten in der rechten Ecke die Aufschrift in Weiß: *Oldendorp / fec. 1754*; auf dem schwarzen Rahmen unten in der Mitte: *Orellen.*

Die Malerei zeigt das Gutszentrum von Orellen – die Verwirklichung der Idee des Generalleutnants von Balthasar Campenhausen. Der vom Autor gewählte künstlich erhöhte Blickpunkt und die detailgetreue Darstellung ermöglicht die Benutzung dieser Abbildung für vielseitige Forschungen der Gutsgeschichte, obwohl der Maßstab des Hofes und die Proportionen der Gebäude ungenau sind. Im Vordergrund ist die Haupteinfahrt in den Hof von der Kudumer Landstraße her. Links – die bis heute erhaltene Neue Kleete, die 1738–1740 errichtet worden ist; sie hat ein Schindeldach mit rot angestrichenen Belastungshölzern (die Darstellungsperspektive ist falsch). Gegenüber befindet sich der Stall, auf der rechten Seite des Hofes ist das Alte Wohnhaus, das umgebaut und verlängert worden ist. Der Anstrich des Herrenhauses zeigt die blinden Fensterluchten des Scheinkellers, das rote Schindeldach und die mehrfarbige Fassung der Schornsteine. Links von dem Herrenhaus liegt die Rote Kleete, rechts – die Alte Schule. Von der Komposition her sind die Giebelfassaden dieser beiden Gebäude ähnlich gestaltet. In der Tiefe des Gartens sieht man das unlängst errichtete Lusthaus; das kleine Häuschen am Gartenzaun aber, das sogenannte chinesische Häuschen, war vermutlich der Abtritt. Von drei Seiten ist der Hof mit einem Zaun umgeben, der auf der südöstlichen Seite in der Mitte von einem dreiteiligen, rot angestrichenen Tor unterbrochen wird; ein freistehender, symmetrisch zu diesem Tor angelegter Torbau befindet sich auf der gegenüberliegenden Seite, am Rande des Abhangs. Ein Tor von ähnlicher Gestalt, aber höher, schließt die Haupteinfahrt.

4.8. K. G. A. Oldendorps.
Kungu māja ar mājskolotāju K. G. A. Oldendorpu un viņa audzēkņiem. Starp 1753. un 1759. g.

Papīrs, guaša. Palielinājums no foto AFCO, 520 F.

Kungu mājas pagalma fasāde, skats uz austrumiem. Redzams mazais balkons, kura daļa virs 19. gs. 30. gados piebūvētā lieveņa bija saglabājusies līdz pat 1951. gadā sāktajām pārbūvēm. Attēla kreisajā malā aiz koka žoga paceļas Tējas namiņa kupols, bet nelielā celtne žoga priekšā, iespējams, ir tā sauktais ķīniešu namiņš, muižas ateja, kas zaudēja nozīmi pēc tualešu iebūvēšanas kungu mājā 19. gs. 40. gados. Attēla kreisajā malā redzams hernhūtiešu mājskolotājs K. G. A. Oldendorps ar mazo Baltazaru fon Kampenhauzenu un vēl kādu audzēkni. Fon Kampenhauzenu arhīvā saglabājušies K. G. A. Oldendorpa parakstītie zīmējumi, ko viņš dāvinājis saviem audzēkņiem, kā arī viņa 1754. gadā darinātā Ungurmuižas panorāma ļauj arī šo zīmējumu pierakstīt mājskolotājam.

4.8. C. G. A. Oldendorp.
Herrenhaus mit dem Hauslehrer C. G. A. Oldendorp und seinen Schülern. Zwischen 1753 und 1759.

Papier, Gouache. Vergrößerung einer Fotografie aus AFCO, 520 F.

Die Hoffassade des Herrenhauses, Blick nach Osten. Man sieht den kleinen Balkon, dessen ein Teil sich über der in den 30er Jahren des 19. Jhs. errichteten offenen Veranda bis zu den Umbauten 1951 erhalten hatte. Auf der rechten Seite des Bildes erhebt sich hinter dem hölzernen Zaun die Kuppel des Lusthauses; das kleine Gebäude vor dem Zaun ist wahrscheinlich das sogenannte chinesische Häuschen – der Abtritt des Gutshofes, der nach der Einrichtung der Toiletten im Herrenhaus in den 40er Jahren des 19. Jhs. an Bedeutung verlor. Auf der linken Seite des Bildes sieht man den Herrnhuter-Hauslehrer C. G. A. Oldendorp mit dem kleinen Balthasar von Campenhausen und noch einen Mitschüler. Aufgrund der im Archiv der Familie von Campenhausen erhaltenen Zeichnungen, die C. G. A. Oldendorp unterzeichnet und seinen Schülern geschenkt hat, sowie der Ansicht des Gutes Orellen von seiner Hand aus dem Jahre 1754 ist auch die Herkunft dieser Zeichnung auf den Hauslehrer zurückzuführen.

4.9. Johans Kristofs Broce (1742–1823).
Ungurmuižas apbūves ansambļa kopskats. 1794.

Papīrs, tuša, akvarelis, 21 x 30 cm. Izstādīta krāsu datorkopija.

Brotze J. Chr. Sammlung verschiedener liefländischer Monumente, Prospecte, Wappen etc.– Bd. 6.–S. 118. LAB, Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa.

Attēla apakšējā labajā stūrī: *1794.* Zem attēla uzraksts: *Prospect des Gutes Orellen.*

Priekšplānā — dīķis, kreisajā malā — stallis, pa labi — vecā dzīvojamā ēka. Pagalmā attēloti divi paviljoni, kādu savukārt nav citos attēlos.

Zīmējumā ir daudz nosacītības un neprecizitātes, kas J. K. Brocem parasti nav raksturīgi — nav attēlota Vecā skola, kungu mājai nav zīmēti stūra rusti, aiz dīķa paceļas nenosakāma materiāla siena. Domājams, ka J. K. Broce šo skatu nav zīmējis no dabas, bet pārzīmējis no kāda gatava attēla. Sējumā tas nav ielīmēts, bet tieši iegleznots lapā.

4.9. Johann Christoph Brotze (1742–1823).
Gesamtansicht des Gebäudeensembles Orellen. 1794.

Papier, Tusche, Aquarell, 21 x 30 cm. Ausgestellt in Reproduktion.

Brotze J. Chr. Sammlung verschiedener liefländischer Monumente, Prospecte, Wappen etc.–Bd. 6.–S. 118. LAB, Abteilung für seltene Ausgaben und Manuskripte.

Unten rechts auf dem Bild: *1794.* Unter dem Bild die Aufschrift: *Prospect des Gutes Orellen.*

Im Vordergrund sieht man den Teich, auf der linken Seite – den Stall, rechts – das alte Wohnhaus. Auf dem Hof sind zwei Pavillons dargestellt, die auf anderen Zeichnungen nicht da sind.

Vieles ist auf der Zeichnung skizzenhaft und unpräzise wiedergegeben, was in der Regel für J. Chr. Brotze nicht kennzeichnend ist – so ist das alte Schulhaus nicht dargestellt, an den Ecken des Herrenhauses sind die Rustika-Quadern nicht eingezeichnet, hinter dem Teich erhebt sich eine Wand, deren Baumaterial nicht festzustellen ist. Wahrscheinlich hat J. Chr. Brotze dieses Bild nicht nach der Natur gezeichnet, sondern von einer Abbildung kopiert. Das Bild ist in den Band nicht eingeklebt, sondern direkt auf ein Blatt gemalt.

4.10. Helēne fon der Brigena (1804–?). **Skats no kungu mājas lieveņa uz Kapličas kalnu**. 1835. g.

Papīrs, zīmulis, tuša, 25,5 x 20,1 cm.

LVM, Nr. CVVM 215469.

Uzraksts zīmējuma apakšējā kreisajā stūrī: *Orellen den 3 u. 5 Juni 1835.*

Precīzā lineārā zīmējumā attēlots nesen uzceltais jaunais kungu mājas pagalma fasādes lievenis, uz kura sēž trīs sievietes ar rokdarbiem un viena sieviete ar atvērtu grāmatu. Attēla centrā — Kapličas kalns, labajā malā — baložu māja.

Domājams, ka dāmu grupas vidū attēlota namamāte brīvkundze Doroteja fon Kampenhauzena, dzim. grāfiene Keizerlinga (1779–1847). Iespējams, ka pretējā pusē sēdošā sieviete ar grāmatu rokā attēlo pašu zīmējuma autori Helēni fon der Brigenu. Viņa dzimusi 1804. gada 9. maijā Rocēžu muižas (Kurzemē) īpašnieka Kristofa Ernsta fon der Brigena un viņa sievas Helēnes Elīzabetes, dzim. fon Brīningas, ģimenē. Pēdējie 1790. gadā tika salaulāti Ungurmuižā, ko tolaik rentēja līgavas tēvs Frīdrihs Justīns fon Brīnings. Viņam piederošo Veselavas muižu savukārt 1797. gadā nopirka senators Baltazars fon Kampenhauzens. Fon Kampenhauzenu un fon Brīningu ģimeni saistīja piesliešanās hernhūtisma idejām.

Zīmējums ietilpst LVM albumā, kur galvenokārt attēloti Vidzemes skati, to skaitā Limbažu pilsēta un apkārtne (zīmējumi datēti starp 1831. un 1835. g.) . H. fon der Brigenas vectēvs F. J. fon Brīnings pēc Veselavas muižas pārdošanas Limbažos bija nopircis māju, un tur arī vēlāk dzīvoja viņas radinieki; tas izskaidro zīmējumu saistību ar šo Vidzemes novadu. Daļa zīmējumu ir kopijas no Gerharda fon Reiterna zīmējumiem, kas tagad atrodas Valsts Ermitāžā Sanktpēterburgā.

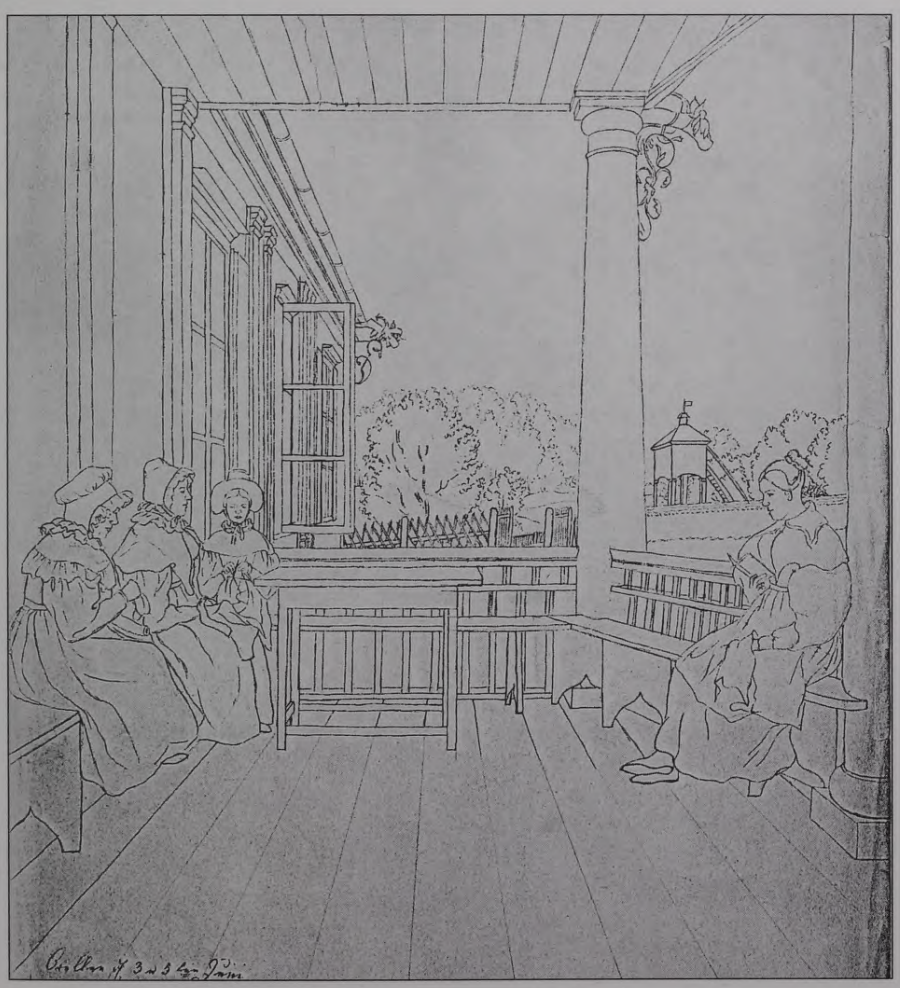

4.10.

4.10. Helene von der Brüggen (1804–?). **Blick von der Veranda des Herrenhauses auf den Kapellenberg.** 1835.

Papier, Bleistift, Tusche, 25,5 x 20,1 cm.

LVM, Nr. CVVM 215469.

Aufschrift auf der Zeichnung unten links: *Orellen den 3 u. 5 Juni 1835.*

Die präzise lineare Zeichnung stellt die kürzlich errichtete neue offene Veranda an der Hoffassade des Herrenhauses dar, wo drei Frauen mit Handarbeiten und eine mit einem geöffneten Buch sitzen. Im Zentrum des Bildes der Kapellenberg, auf der rechten Seite das Taubenhaus.

Wahrscheinlich ist inmitten der Damengruppe die Gutsbesitzerin, Dorothea von Campenhausen, geb. Gräfin Keyserlingk (1779–1847), dargestellt. Die gegenüber sitzende Frau mit einem Buch in der Hand ist womöglich die Autorin der Zeichnung selbst. Sie wurde am 9. Mai 1804 in der Familie des Besitzers des Gutes Rothsehden (Kurland), Christoph Ernst von der Brüggen, und seiner Frau, Helene Elisabeth, geb. von Bruiningk, geboren. Die letztgenannten wurden 1790 auf Orellen, das zu dieser Zeit vom Vater der Braut, Friedrich Justinus von Bruiningk, gepachtet wurde, vermählt. Senateur Balthasar von Campenhausen erstand von ihm im Jahre 1797 das Gut Wesselshof. Die Familien von Campenhausen und von Bruiningk waren sich zugetan und durch die Ideen der Herrnhuter miteinander verbunden.

Die Zeichnung stammt aus einem Album im Historischen Museum Lettlands, wo vorwiegend livländische Ansichten gesammelt sind, darunter auch die Ansichten von Lemsal und seiner Umgebung (die Zeichnungen sind 1831–1835 datiert). Der Großvater von H. von der Brüggen, F. J. von Bruiningk, hatte nach dem Verkauf von Wesselshof ein Haus in Lemsal gekauft, wo später auch seine Nachkommen wohnten; diese Tatsache erklärt die Verbindung der vorliegenden Zeichnung mit diesem Gebiet von Livland. Ein Teil der Zeichnungen sind Kopien der Zeichnungen Gerhard von Reuterns, die sich jetzt in der Staatlichen Ermitage in Sankt Petersburg befinden.

4.11. Nezināms mākslinieks. **Skats no muižas pagalma uz Kapličas kalnu**. 19. gs. 2. cet.

Litogrāfija, 9 x 14,3 cm (attēls). Izstādīta kserokopija (palielināta).

Prof. Kristofa brīvkunga fon Kampenhauzena īpašumā Maincā, VFR.

Uzraksts: *1te Ansicht von Orellen in Liefland.*

Attēlā redzams kungu mājas ļoti shematiski attēlotās pagalma fasādes pēdējais logs (dienvidaustrumu stūrī). Litogrāfijas centrā — Kapličas kalns ar izcirsto skatu stigu un kaplīču kalna galā. Pagalmu ierobežo koka žogs, ko vidū pārtrauc ceļš, kurš ved lejā uz dzirnavu dīķi. Attēla labajā malā — treljāžas veida baložu māja.

Komplektā ar otru litografēto Ungurmuižas skatu (kat. Nr. 4.12.). Iespējams, ka litogrāfijas parādīšanās saistāma ar H. fon der Brigenas 1835. g. zīmējumiem (kat. Nr. 4.10.).

4.11. Unbekannter Künstler.

Blick vom Hof auf den Kapellenberg. 2. Viertel des 19. Jh.

Lithographie, 9 x 14,3 cm (Bild). Ausgestellt in Reproduktion (vergrößert).

In Besitz von Prof. Christoph Freiherr von Campenhausen, Mainz.

Aufschrift: *1te Ansicht von Orellen in Liefland.*

Auf dem Bild sieht man das letzte Fenster der sehr schematisch dargestellten Hoffassade (an der südöstlichen Ecke). Im Zentrum der Lithographie – der Kapellenberg mit einer Lichtung, die eine Aussicht auf die Kapelle auf der Spitze des Berges eröffnet. Der Hof ist von einem Zaun umgeben, der in der Mitte von einer Landstraße, die nach unten zum Mühlenteich führt, unterbrochen ist. Auf der rechten Seite – ein Taubenhaus aus Gitterwerk. Gegenstück zu einer anderen lithographierten Ansicht von Orellen (Kat. Nr. 4.12.).

Womöglich ist die Herkunft der Lithographie auf die Zeichnungen von H. von der Brüggen vom Jahre 1835 zurückzuführen (Kat. Nr. 4.10.).

4.12. Nezināms mākslinieks.

Skats uz iebrauktuvi muižas pagalmā. 19. gs. 2. cet.

Litogrāfija, 9 x 14,3 cm (attēls). Izstādīta kserokopija (palielināta).

Baltazara brīvkunga fon Kampenhauzena īpašumā Meinerchāgenā, VFR.

Uzraksts: *2te Ansicht von Orellen in Liefland.*

Attēls rāda centrālo skatu no kungu mājas uz iebrauktuvi; pa kreisi — stallis, pa labi — klēts, vidū — žoga pārrāvums — iebrauktuve muižas centrā. Komplektā ar otru litografēto Ungurmuižas skatu (kat. Nr. 4.11.).

4.12. Unbekannter Künstler.

Blick auf die Einfahrt in den Gutshof. 2. Viertel des 19. Jh.

Lithographie, 9 x 14,3 cm (Bild). Ausgestellt in Reproduktion (vergrößert).

In Besitz von Balthasar Freiherr von Campenhausen, Meinerzhagen.

Aufschrift: *2te Ansicht von Orellen in Liefland.*

Das Bild zeigt die zentrale Ansicht vom Herrenhaus auf die Einfahrt; links ist der Stall, rechts die Kleete, in der Mitte ein Durchbruch im Zaun – die Einfahrt in das Gutszentrum. Gegenstück zu einer anderen lithographierten Ansicht von Orellen (Kat. Nr. 4.11.).

4.13. Eižens Dīkers (1841–1916).

Skats uz Ungurmuižas pagalmu ar kungu māju un Veco skolu. 1862. g.

Papīrs, akvarelis, 21,7 x 40,7 cm. Izstādīta tipogrāfiski iespiesta reprodukcija oriģinālmērogā.

Baltazara brīvkunga fon Kampenhauzena īpašumā Meinerchāgenā, VFR.

Paraksts: *Eugene Dücker, Orellen 1862.*

4.11.

Skats no pagalma ziemeļrietumu malas (tagadējās Mazās mājas vietas) uz dienvidiem. Attēls rāda kungu māju pēc pagalma puses lieveņa piebūves, fasāžu apšūšanas ar dēļiem un nokrāsošanas tumšsarkanā krāsā ar baltām detaļām. Kreisajā malā aiz kokiem redzama Sarkanā klēts.

E. Dīkers gleznojis šo akvareli laikā, kad sākās viņa ainavu gleznotāja karjera. 1861. gadā par diviem Vidzemes dabasskatiem viņš Pēterburgas Mākslas akadēmijā saņēma mazo zelta medaļu, bet 1862. gadā par kādu Rēveles apkaimes ainavu — lielo zelta medaļu un kā akadēmijas stipendiāts ieguva tiesības sešus gadus papildināt mākslinieciško izglītību ārzemēs.

4.13. Eugene Dücker (1841–1916).
Blick auf den Hof Orellen mit dem Herrenhaus und der Alten Schule. 1862.

Papier, Aquarell, 21,7 x 40,7 cm. Ausgestellt in gedruckter Reproduktion im Originalmaßstab.

In Besitz von Balthasar Freiherr von Campenhausen, Meinerzhagen.

Unterschrift: *Eugene Dücker, Orellen 1862.*

Blick von der nordwestlichen Seite des Hofes (den jetzigen Standort des Kleinen Hauses) nach Süden. Das Bild zeigt das Herrenhaus nach dem Anbau der Veranda auf der Hofseite, der Bekleidung der Fassade mit Brettern und dem Anstrich in dunkelroter Farbe mit weißen Details. Auf der linken Seite hinter den Bäumen sieht man die Rote Kleete.

E. Dücker hat dieses Aquarell am Anfang seiner künstlerischen Laufbahn gemalt. 1861 wurde er von der Akademie der Künste in Sankt Petersburg für zwei livländische Landschaften mit der kleinen Goldmedaille ausgezeichnet, 1862 erhielt er für eine Landschaft von der Umgebung Revals die große Goldmedaille und das Stipendium der Akademie der Künste, um seine künstlerische Ausbildung im Auslande für die Dauer von sechs Jahren fortzusetzen.

4.14. Johans Kristofs Broce (1742–1823).
Rozbeķu muižas pagalma skats. 1794. g.

Papīrs, tuša, 21 x 30 cm. Izstādīta datorkopija.

Brotze J. Chr. Sammlung verschiedener liefländischer Monumente, Prospecte, Wappen etc.–Bd. 6.–S. 26. LAB, Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa.

Rozbeķu (Rozulas) muižu 1872. gadā nopirka Ungurmuižas īpašnieks Baltazars Konrāds Maksimilians fon Kampenhauzens; no viņa to pārņēma dēls Baltazars Armins, kas Rozbeķos saimniekoja līdz tēva nāvei 1905. gadā.

Rozbeķu muižas dzīvojamā mājā vērojamas analoģijas ar Ungurmuižas kungu māju, taču tās celšanas laiks ir vēlāks, domājams, 18. gs. 3. ceturksnis. Kungu māja nodega 1897. gadā. Ungurmuižai līdzīgs arī paviljons, kurš Rozbeķu muižā celts pagalmā un kura sīkie lodziņi augšmalā liek domāt par atšķirīgu funkciju — tas būs kalpojis kā "siera namiņš". Šīs augstās, siera nogatavināšanai domātās būves nereti muižās tika celtas kā paviljoni vai torniši.

4.14. Johann Christoph Brotze (1742–1823).
Hofansicht des Gutes Rosenbeck. 1794.

Papier, Tusche, 21 x 30 cm. Ausgestellt in Reproduktion.

Brotze J. Chr. Sammlung verschiedener liefländischer Monumente, Prospecte, Wappen etc.–Bd. 6.–S. 216. LAB, Abteilung für seltene Ausgaben und Manuskripte.

Der Besitzer von Orellen, Balthasar Conrad Maximilian von Campenhausen, kaufte 1872 das Gut Rosenbeck; von ihm übernahm es sein Sohn Balthasar Armin, der die Wirtschaft auf Rosenbeck bis zum Tode seines Vaters im Jahre 1905 führte.

Das Herrenhaus Rosenbeck weist Analogien mit dem Herrenhaus Orellen auf, obwohl es später, vermutlich im 3. Viertel des 18. Jhs., erbaut worden ist. Das Herrenhaus ging 1897 in Feuer auf. Ähnlichkeiten mit Orellen hat auch der Pavillon, der auf dem Hof des Gutes Rosenbeck errichtet ist; die winzigen Fensterchen am Oberteil dieses Pavillons zeugen von einer unterschiedlichen Funktion dieses Gebäudes (im Vergleich zu Orellen) – dieser Pavillon dürfte als "Käsehaus" gedient haben. Solche hohen Bauten, die zum Reifen von Käse gedacht waren, wurden auf den Gutshöfen oft in der Art von Pavillons oder Türmchen errichtet.

4.14.

5. Kungu māja

5. Das Herrenhaus

5.1. Ungurmuižas kungu mājas makets, pagalma fasāde. 1728.–1730. g.

Kartons, papīrs, krāsa, uz koka pamatnes, h — 14 cm, sienas — 18,6 x 37 cm. Restaurēts Lauterbahā ap 1948. g.

Baltazara brīvkunga fon Kampenhauzena īpašumā Meinerchāgenā, VFR.

Ēkas jumts krāsots sarkans, fasādes — dzeltenas ar baltām detaļām, uz cokola nosacīti uzzīmēts rustojums. Maketam piederīgi divu veidu maināmi tornīši. Makets ir izjaucams, iekšpusē atrodams stāvu plānojums, kas atbilst situācijai dabā. Ēka uzcelta samērā tuva maketam. Nav uzbūvēts tornītis, nav "sikspārņa" logu un lukarnu gala fasādēs. Atšķirīgs ir balkona veidojums.

Makets ir vienīgais saglabājies šāda veida piemērs Latvijas 18. gs. muižu arhitektūrā.

5.1. Modell des Herrenhauses Orellen, Hoffassade. 1728–1730.

Karton, Papier, Farbe, auf einer Unterlage aus Holz, h – 14cm, Wände 18,6 x 37 cm. Restauriert in Lauterbach um 1948.

In Besitz von Balthasar Freiherr von Campenhausen, Meinerzhagen.

Das Dach des Gebäudes ist rot gestrichen, die Fassaden gelb mit weißen Details, auf dem Sockel ist die Rustika skizzenhaft eingezeichnet. Das Modell ist alternativ mit zwei verschiedenen Türmchen versehen. Man kann das Modell auseinandernehmen, die Raumordnung der Geschosse entspricht der wirklichen Lage. Das Gebäude weicht nicht viel vom Modell ab; das Türmchen ist aber nicht erbaut, es gibt auch keine Fledermausgauben und Lukarnen an den Giebelseiten. Unterschiedlich ist auch die Gestaltung des Balkons.

Es handelt sich um das einzig erhaltene Modell dieser Art für die Architektur der Gutshöfe des 18. Jhs.

5.2. Flīžu grīdas ieseguma mets. 1756. g. (?)

Foto no oriģināla, 1966. g.

Palielinājums no negatīva RPM, Nr. 342.

Gaišu un tumšu flīžu salikuma mets centrālā kompozīcijā. Klāt pielīmēta papīra lente ar flīžu izmēru (18 collas). Iespējams, ka mets saistāms ar Rīgas mūrniekmeistara K. Z. Kālas vēstuli ģenerālleitnantam 1756. gada 17. decembrī par gaišpelēku un sarkanbrūnu flīžu iegādi (kat. Nr. 1.25.).

5.2. Entwurf zum Belag des Fliesenbodens. 1756 (?).

Foto nach Originalzeichnung, 1966.

Vergrößerung eines Negativs aus RPM, Nr. 342.

Anordnung von hellen und dunklen Fliesen in einer Zentralkomposition. Daran klebt ein Papierband mit Angaben über Fliesenmaße (18 Zoll). Womöglich ist der Entwurf mit dem Brief des Rigaer Maurermeisters Kahla an den Generalleutnant vom 17. Dezember 1756 bezüglich der Anschaffung hellgrauer und rotbrauner Fliesen (Kat. Nr 1.25.) in Verbindung zu bringen.

5.3. Kungu mājas plāns. H. J. fon Kampenhauzena (?), ap 1762. g.

Foto no oriģināla, 1966. g.

Palielinājums no negatīva RPM, Nr. 335.

1730.–1732. g. celtās mājas plāna lineārais tušas zīmējums papildināts ar vieglu zīmuļa kontūru, kas iezīmē telpu sadalījumu vietās, kur pārtrūkst pamatlīnija (starp telpām Nr. 8, 9 un 12, 13 — pēc kataloga telpu numerācijas), kā arī krāsnis. Plāns atbilst telpu specikācijai un izmēriem (kat. Nr. 5.4.). Šo plānojumu māja saglabāja līdz pat pārbūvēm pēc 1843. g. (sk. D. Blanka plānu kat. Nr. 5.10.).

5.3. Grundriß des Herrenhauses. H. J. von Campenhausen (?), um 1762.

Foto vom Original, 1966.

Vergrößerung eines Negativs aus RPM, Nr. 335.

Die lineare Tuschzeichnung des 1730–1732 errichteten Hauses ist durch eine leichte Bleistiftkontur ergänzt, die die Öfen und die Raumordnung an den Stellen einzeichnet, wo die Grundlinie unterbrochen ist (zwischen den Räumen Nr. 8, 9 und 12, 13 – laut Nummerierung der Räume im Katalog). Der Grundriß stimmt mit der Beschreibung und den Ausmaßen der Räume (Kat. Nr. 5.4.) überein. Dieser Plan des Hauses wurde bis zu den Umbauten nach 1843 beibehalten (Siehe den Entwurf von D. Blanck, Kat. Nr. 5.10.).

5.4. Kungu mājas telpu specifikācija un izmēri. H. J. fon Kampenhauzena, ap 1762. g.

Foto no oriģināla, 1966. g.

Palielinājums no negatīva RPM, Nr. 355.

Virsraksts: *Die länge und breite von allen Zimmer in Orellenschen Hauße im lichten.* Uzskaitītas šādas telpas: lielais priekšnams, lielā istaba, "mazais kambaris", viesu istabas priekšnams, aizmugurējā viesu istaba, mazais priekšnams, mazā virtuve, "Knobena [rakstvedis Ungurmuižā] aizmugurējais kambaris", "tā paša priekšējais kambaris", "garais kambaris", "mans priekšnams", "[mana] guļamistaba", "[mana] rakstāmistaba", garais priekšnams, lielā virtuve, "pavāra kambaris", ļaužu istaba. Māja kopumā ir 18 x 8 asis liela.

5.4. Spezifikation und Ausmaße der Räume im Herrenhaus. H. J. von Campenhausen, um 1762.

Foto vom Original, 1966.

Vergrößerung eines Negativs aus RPM, Nr. 355.

Inschrift: *Die länge und breite von allen Zimmer in Orellenschen Hauße im lichten.* Folgende Räume sind aufgezählt: das große Vorhaus, das große Zimmer, die "kleine Kammer", die Vorhalle des Gästezimmers, das hintere Gästezimmer, das kleine Vorhaus, die kleine Küche, die Hinterkammer von Knoben [Sekretär in Orellen], die "vordere Kammer desselben", die "lange Kammer", "mein Vorhaus", "[mein] Schlafzimmer", "[mein] Schreibzimmer", das lange Vorhaus, die große Küche, die Kammer des Kochs, das Leutezimmer. Das Haus ist 18 x 8 Faden groß.

5.5. Jaunās kungu mājas būvmets. Nezināms autors, 1762. g.

Foto no oriģināla, 1966. g.

Palielinājums no negatīva RPM, Nr. 349, 353.

Bez mēroga.

1. Garenfasāde. Deviņu ailu asu mūra ēka ar vienas ass sānu rizalītiem un mansarda jumtu. Trīs asu mezonīns ar balkonu, kas saistīts ar ieejas kāpnēm.

2. Garengriezums. Divi manteļskursteņi, kāpnes uz mezonīnu vestibila stūrī.

Iecere par jaunas mūra dzīvojamās ēkas celšanu Ungurmuižā tikai trīsdesmit gadus pēc tās uzcelšanas un septiņus gadus pēc pārbūves var likties negaidīta. Vienīgais izskaidrojums var būt konstatētā trupe koka mājas dienvidu stūrī, kas 1762. gadā noveda pie remontdarbiem un ievērojamām sienu un grīdu nomaiņām. Trupes parādīšanās varēja likt domāt par ēkas nenovēršamu bojāeju. Taču remonts pierādīja, ka nav nepieciešams celt jaunu māju.

Mets samērā precīzi atkārto netālās Liepupes muižas kungu māju, kas bija celta neilgi pirms tam — 18. gs. 50. gados (mājas fasādē gadskaitlis *1751*). Plānojuma skice (kat. Nr. 5.6.) un ar to saistītā telpu specifikācija (kat. Nr. 5.7.) tomēr rāda, ka Liepupes kungu mājas prototips ticis

ievērojami koriģēts. Atrodami arī citi alternatīvi varianti (kat. Nr. 5.8.). Izmēru un plānojuma galveno principu ziņā jaunā iecere daudz neatšķiras no vecās koka mājas, to garumā un platumā pārsniedzot par divām asīm.

5.5. Entwurf zum Bau des neuen Herrenhauses. Unbekannter Autor, 1762.

Foto vom Original, 1966.

Vergrößerung eines Negativs aus RPM, Nr. 349, 353.

Ohne Maßstab.

1. Längsfassade. Steingebäude von neun Fensterachsen mit einachsigen Seitenrisaliten und einem Mansarddach. Dreiachsiger Dachausbau mit einem Balkon, der mit der Eingangstreppe verbunden ist.

2. Längsschnitt. Zwei Mantelschornsteine, die Treppe zum Dachausbau in der Ecke des Vorhauses.

Das Vorhaben, ein neues steinernes Wohnhaus in Orellen nur dreißig Jahre nach der Erbauung und sieben Jahre nach dem Umbau des Herrenhauses zu errichten, kann etwas seltsam erscheinen. Das wäre nur durch den Schwammbefall an der südlichen Ecke des Holzhauses zu erklären, die 1762 zu Instandsetzungen und umfangreichen Auswechslungen von Wänden und Böden führte. Der Schwammbefall ließ wahrscheinlich einen unvermeidlichen Untergang des Hauses voraussehen. Trotzdem erwies sich der Bau eines neuen Hauses nach den vorgenommenen Renovierungsmaßnahmen als unnötig.

Der Entwurf wiederholt ziemlich genau das unweit gelegene Herrenhaus Pernigel, das kurz vorher errichtet worden war – in den 50er Jahren des 18. Jhs. (die Fassade führt die Jahreszahl *1751*). Die Grundrißskizze (Kat. Nr. 5.6.) und die damit verbundene Spezifikation (Kat. Nr. 5.7.) zeigen aber, daß das Urbild des Herrenhause Pernigel tiefgreifend korrigiert worden ist. Es gibt auch andere alternative Varianten (Kat. Nr. 5.8.). Was die Ausmaße und die grundsätzliche Raumordnung betrifft, weist das geplante Gebäude keine großen Unterschiede zum alten Herrenhause auf; es ist nur um zwei Faden länger und breiter als das alte.

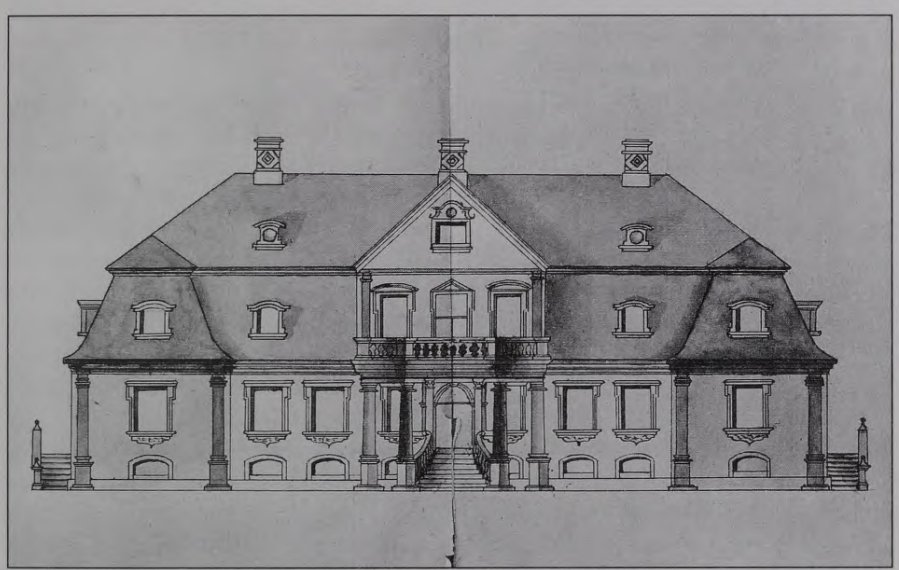

5.5.1.

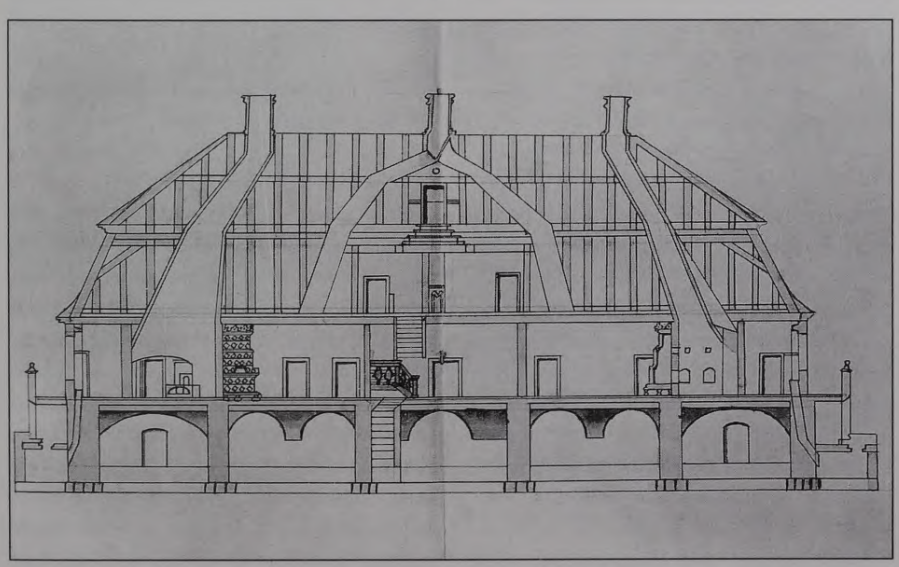

5.5.2.

5.6. Jaunās kungu mājas plāna skice. H. J. fon Kampenhauzena (?),1762. g.

Foto no oriģināla, 1966. g.

Palielinājums no negatīva RPM, Nr. 346.

Galvenajos izmēros plāns atbilst fasādes būvmetam, identiskas arī gala kāpnītes un ieejas kāpnes ar balkonu, tomēr iekštelpu kārtojums mainīts. Paredzēts palielināt saimniecības telpu apjomu, uz vienas istabas rēķina iecerēts izveidot "mazo spirta dedzināšanas virtuvi". Plānam atbilst ar H. J. fon Kampenhauzenas roku rakstītā telpu specifikācija (kat. Nr. 5.7.). Paredzēts zem visas ēkas izveidot pagrabu, no kura pusi aizņemtu gan muižas, gan kroga vajadzībām domātas alus, vīna un degvīna glabātavas.

5.6. Grundrißskizze des neuen Herrenhauses. H. J. von Campenhausen (?), 1762.

Foto vom Original, 1966.

Vergrößerung eines Negativs aus RPM, Nr. 346.

Den wichtigsten Ausmaßen nach entspricht der Grundriß dem Aufriß der Fassade, identisch sind auch die kleinen Treppen an den Giebelseiten und die Eingangstreppe mit dem Balkon; die Raumordnung ist aber verändert. Es ist vorgesehen, den Umfang der Wirtschaftsräume zu vergrößern, auf Kosten eines Zimmers wird die Einrichtung der "kleinen Branntweinküche" geplant. Dem Plan entspricht die eigenhändige Spezifikation der Räume (Kat. Nr. 5.7.) – von H. J. von Campenhausen. Es ist geplant, einen Keller unter dem ganzen Gebäude zu errichten, von dem die Hälfte als Lagerräume für Bier, Wein und Branntwein, dienen sollte für die Wirtshäuser sowohl für den Bedarf des Hofes, als auch für die Krüge.

5.7. Jaunās dzīvojamās mājas telpu specifikācija. H. J. fon Kampenhauzena, (?), 1762. g.

Foto no oriģināla, 1966. g.

Palielinājums no negatīva RPM, Nr. 356.

Virsraksts: *Notice wan ein Steinern Hauß auf Orellen solte gebaut werden nach den im 1762sten Jahre gemachten Riß von 22. Faden lang und 10. Faden breit im lichten.* Uzskaitītas 19 telpas.

5.7. Spezifikation der Räume des neuen Herrenhauses. H. J. von Campenhausen (?), 1762.

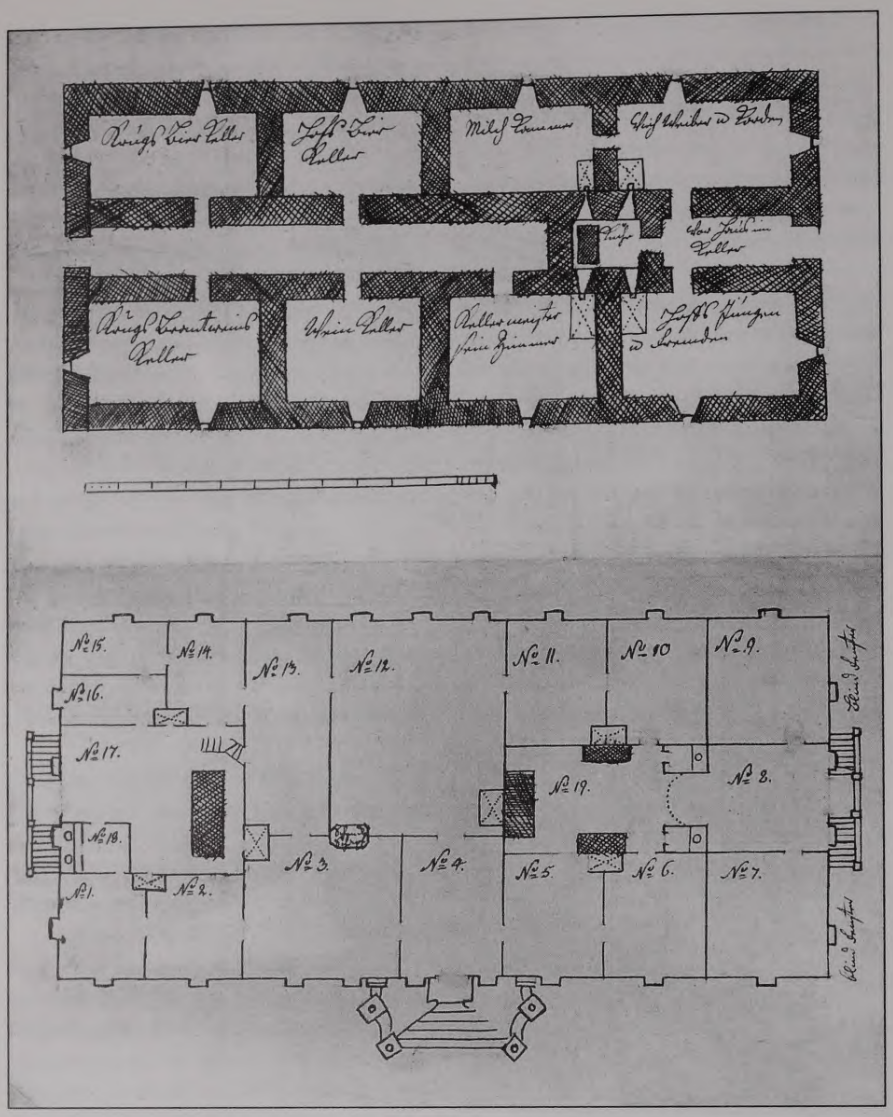

5.6.

Foto vom Original, 1966.

Vergrößerung eines Negativs aus RPM, Nr. 356.

Inschrift: *Notice wan ein Steinern Hauß auf Orellen solte gebaut werden nach den im 1762sten Jahre gemachten Riß von 22. Faden lang und 10. Faden breit im lichten.* Aufgezählt sind 19 Räume.

5.8. Jaunās kungu mājas plāna variants. Ap 1762. g.

Foto no oriģināla, 1966. g.

Palielinājums no negatīva RPM, Nr. 351.

Mērogs soļos (aršīnās).

Nezināms būvmeistars piedāvājis tālaika Vidzemes arhitektūrai ļoti modernu telpu kārtojumu, kurā jūtams franču arhitektūras teorētiķu (F. Blondels) iespaids. Ievietojot virtuvi vienā no diviem sānu spārniem, atņemta tālaika Vidzemes un Kurzemes kungu mājās ļoti jūtamā saimnieciskās dzīves klābūtne un uzsvērta reprezentācijas puse. Māja dalās divās pilnīgi simetriskās daļās — namatēva un namamātes pusē — , ko savieno lielais salons (šis vārds, kas šeit lietots zāles vietā, vēl lieku reizi rāda franču paviljonu arhitektūras ietekmi), turklāt lielās telpas vērienīgi pretstatītas pavisām mazām privāta rakstura telpiņām (to skaitā arī Francijā obligātais kabinets). Tikpat neparasta tālaika Vidzemei ir metā attēlotā kamīnu lietošana visās galvenajās telpās. Projektā ieliktā tieksme uz reprezentāciju jūtama arī plāna apzīmējumos — pagalms nosaukts par "iekšējo pils pagalmu". Divi ornamentāli parteri, regulāri kociņu stādījumi un it īpaši dobju rindas, kas ietver māju, liecina par baroka laikmeta domāšanu. Nav šaubu, ka hernhūtisma tradīcijās augušajai H. J. fon Kampenhauzenai tik rotaļīgi aristokrātiska mājokļa ideja nevarēja būt pieņemama. Vienīgie elementi, kas rāda būvmeta sakarības ar Ungurmuižu, ir staļļa un klēts novietojums pagalma pretējā malā (zīmējumā tie gan sajaukti vietām) un baložu māja pagalma centrā.

5.8. Eine Grundrißvariante des neuen Herrenhauses. Um 1762.

Foto vom Original, 1966.

Vergrößerung eines Negativs aus RPM, Nr. 351.

Maßstab in Schritten (Arschinen).

Ein unbekannter Baumeister hat eine für die damalige Architektur Livlands sehr moderne Raumordnung vorgeschlagen, bei der die Einflüsse der französischen Bautheoretiker (F. Blondel) sichtbar werden. Indem die Küche in einem der zwei Seitenflügel eingerichtet wird, büßt das Herrenhaus die für die damaligen Herrenhäuser von Kurland und Livland so charakteristische Nähe des Wirtschaftslebens ein, und die repräsentative Funktion des Hauses gewinnt an Gewicht. Das Gebäude teilt sich in zwei symmetrische Teile – den des Hausherren und den der Hausfrau, die durch den großen "Salon" miteinander verbunden sind (dieses Wort, das hier anstatt von "Saal" gebraucht wird, zeugt nochmals von dem Einfluß der französischen Pavillonarchitektur); außerdem sind die großen Räume großzügig ganz kleinen Privaträumen (unter ihnen auch das für Frankreich unentbehrliche Kabinett) entgegengesetzt. Ebenso fremdartig für das damalige Livland sind auch die auf dem Grundriß dargestellten Kamine in allen Haupträumen. Die im Grundriß vorhandene Neigung zur Repräsentation macht sich auch in den Erläuterungen zum Plan geltend – der Hofplatz wird als "innerer Schloßhof" bezeichnet. Die zwei ornamentalen Parterres und die regelmäßigen Anpflanzungen von Bäumchen, besonders aber die Reihen der Beete, die das Haus einfassen, zeugen von der Denkweise des Barockzeitalters. Es besteht kein Zweifel darüber, daß für die in den Traditionen der Herrnhuter erzogene H. J. von Campenhausen die Idee von einem so spielerischen aristokratischen Heim unannehmbar war. Die einzigen Elemente, die Ähnlichkeiten mit der Lage in Orellen aufweisen, sind die an der gegenüberliegenden Seite des Hofes gelegenen Gebäude – der Stall und die Kleete (auf dem Plan sind sie zwar umgekehrt eingezeichnet) und der Taubenschlag im Zentrum des Hofes.

5.9. Divi lieveņa un balkona margu metu varianti. D. Blanks (?), 19. gs. 2. cet.

Foto no oriģināla, 1966. g.

Palielinājums no negatīva RPM, Nr. 345.

Piedāvāti divi varianti lieveņa priekšējās plaknes noformējumam ar kolonnām: augšējā variantā ļoti vienkāršoti attēlotas kompozītordera kolonnas, bet apakšējā zīmējumā kapiteļi tuvi ampīra stila beigu posmā iemīļotajiem ēģiptiskajiem kolonnu vainagojumiem. Lievenis tomēr tika realizēts daudz vienkāršotākās formās, izmantojot toskāņu kolonnas, bet metā paredzēto kalto margu vietā liekot virpotus stabiņus. Atšķirīgi tika izveidota arī lieveņa konfigurācija, kura plānā ieguva trapecveida formu.

Zīmējumi saistāmi ar lieveņa izbūvi 19. gs. 30. gados, varbūt to autors ir D. Blanks (sk. kat. Nr. 5.10.).

5.9. Skizzen für Veranda- und Balkonbrüstungen. D. Blank (?), 2. Hälfte des 19. Jh.

Foto vom Original, 1966.

Vergrößerung eines Negativs aus RPM, Nr. 345.

Es werden zwei Varianten für die Gestaltung der Vorderfront der Veranda mit Säulen vorgeschlagen: die obere Variante führt sehr einfach dargestellte Säulen der Kompositordnung vor; in der unteren Zeichnung aber ist die Kapitellausbildung den in der Endperiode des Empire beliebten ägyptischen Säulenkrönungen ähnlich. Die Ausführung des Entwurfes erfolgte jedoch in mehr vereinfachten Formen – durch Anwendung von toskanischen Säulen; anstatt der im Entwurf vorgesehenen schmiedeeisernen Brüstung wurden gedrechselte Baluster gesetzt. Auch die Konfiguration der Veranda wurde verändert, – sie bekam die Form eines Trapezes.

Die Zeichnungen sind auf den Ausbau der Veranda in den 30er Jahren des 19. Jhs. zurückzuführen, und der Autor ist womöglich D. Blank (siehe Kat. Nr. 5.10.).

5.10. Namdara Dāvida Blanka vēstule Ernstam Osvaldam fon Kampenhauzenam (1813–1877) ar dzīvojamās mājas plāna skici pirms un pēc plānotās pārbūves. Skrunda, 1843. gada 18. aprīlis.

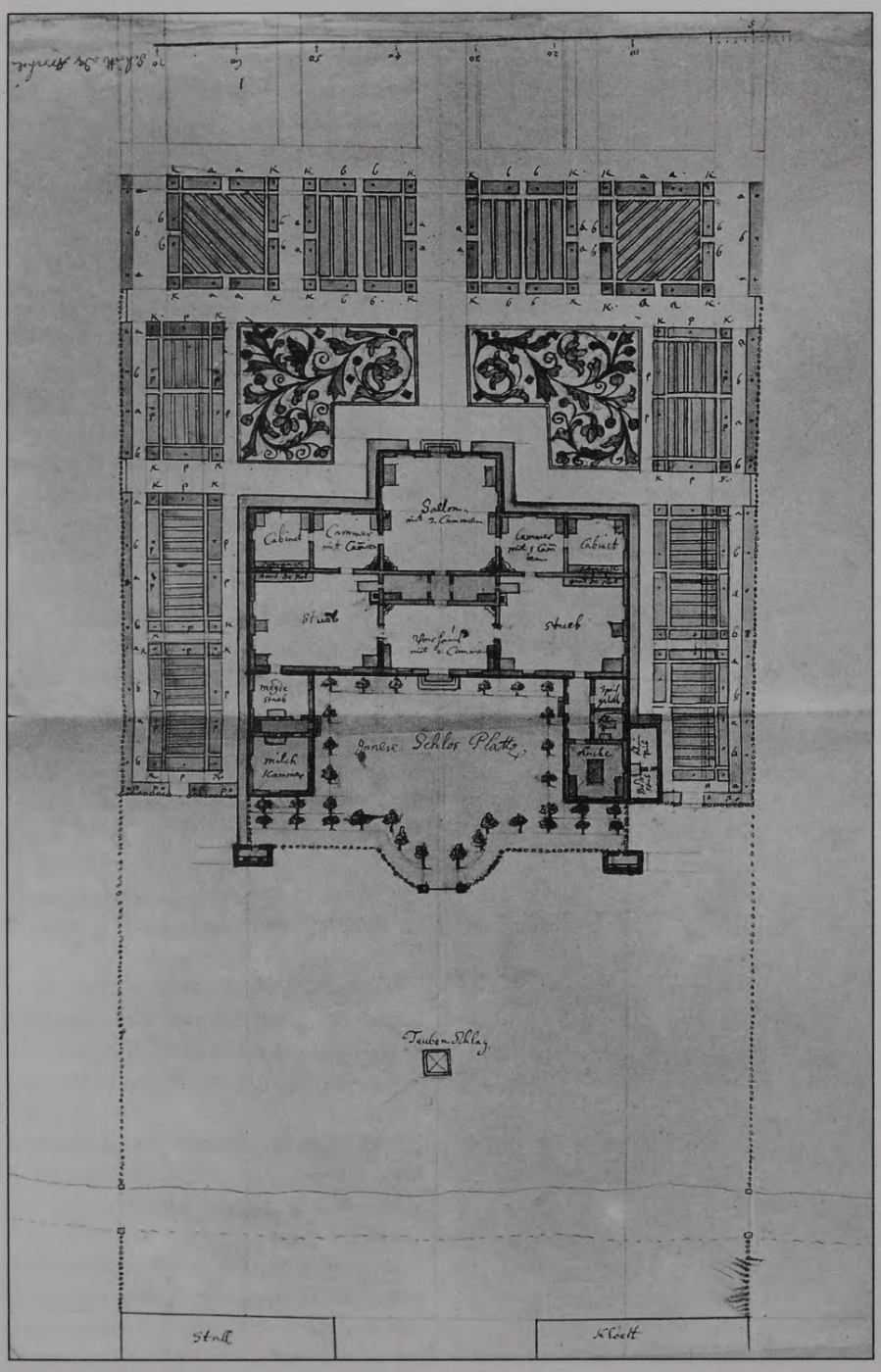

5.8.

Dubultlapa, astotdaļloksnes formāts, plāns — 19 x 24,5 cm (māja attiecīgi — 13 x 5 cm).

AFCO, 648.

Namdaris Jelgavā bija iepazinies ar Ernsta Osvalda fon Kampenhauzena brāli (domāts Leonhards fon Kampenhauzens (1814–1851), kas 1843. gadā nopirka Lēdurgas muižu un bija precējies ar Elīzabeti fon Dīsterlo), kurš *apprecējis manu novadnieci,* un pēc atmiņas uzzīmējis mājas plānu, jo jau Ernsta tēvoča Hermana Johana fon Kampenhauzena (1773–1836) laikā bija piedalījies dažās pārbūvēs. Viņš raksturo dzīvojamo māju: *Tā ir izturīgi un stipri būvēta māja, kā to tagad vairs nemēdz darīt, — stāv gandrīz jau simt gadu un ir labā stāvoklī.*. Apmēram pusi no ierosinātajām pārmaiņām īstenoja (piemēram, divu telpu apvienošana vienā zālē, tualešu izbūve), dažas tomēr bija pārāk radikālas, lai tās varētu pieņemt (ieejas pārcelšana uz kreiso iebrauktuves pusi, vestibila pārkārtošana par meitu, respektīvi, kalpoņu, istabu).

Vēstule (tulkojums):

Augstdzimušais barona kungs,

pamatojoties uz godu būt pazīstamam ar Jūsu cienījamā brāļa kungu no Jelgavas, kurš apprecējis manu novadnieci, pielikumā atļaujos nosūtīt Jūsu Augstdzimtībai plānu Ungurmuižas dzīvojamās mājas pārbūvei; šī māja man labi pazīstama un palikusi atmiņā no agrākiem laikiem, kad vēl Jūsu augsti godātais tēvoča kungs nelaikis kambarkungs barons Kampenhauzens tur dzīvoja un man arī tur jau viņa laikā vajadzēja izdarīt pārmaiņas. Tā ir izturīgi un stipri būvēta māja, kā to tagad vairs nemēdz darīt, — stāv gandrīz jau simt gadu un ir labā stāvoklī.

Mani vecvecāki saņēmuši no ļoti slavenā ģenerāļa un bruņinieka barona Kampenhauzena daudzus žēlastības apliecinājumus, tā ka es vienmēr ar pateicību sirdī esmu gatavs ziedoties visas ģimenes labā.

Jūsu Augstdzimtības padevīgākais
Dāvids Blanks,
namdaris,
Skrundas dzirnavās
1843. gada 18. aprīlī.

Izstādīts reprodukcijā.

5.10. Brief des Zimmermeisters David Blank an Ernst Osvald von Campenhausen (1813–1877) mit einer Grundrißskizze des Wohnhauses vor und nach den geplanten Umbauten. Schrunden (Kurland), 18. Apr. 1843.

Doppelblatt im Oktav–Format, Riß auf 19 x 24,5 cm (Haus jeweils 13 x 5 cm).

AFCO, 648.

Der Zimmermann hattte in Mitau den Bruder von Ernst kennengelernt (gemeint ist Leonhard von Campenhausen (1814–1851), der 1843 Loddiger kaufte und Elisabeth von Düsterlohe heiratete), der *eine Landsmännin von mich heirathen thut* und zeichnete aus dem Gedächtnis den Plan des Hauses, in dem er bereits zur Zeit von Hermann Johann von Campenhausen (1773–1836), dem Onkel von Ernst, an einigen Umbauten beteiligt war. Er charakterisiert das Wohnhaus: *Es ist ein solid und stark gebautes Haus, wie man jetzt nicht mehr zu bauen pflägt, – steht bald hundert Jahr und ist frisch und gesund.* Etwa die Hälfte von den vorgeschlagenen Änderungen wurden verwirklicht (z. B., Vereinigung zweier Räume zu einem Saal, Ausbau der Toiletten), einige waren aber zu radikal (Verlegung des Eingangs nach der linken Anfahrtsseite, Umwandlung des Vestibüls zum Mädchenzimmer), um angenommen zu werden.

Ausgestellt in Reproduktion.

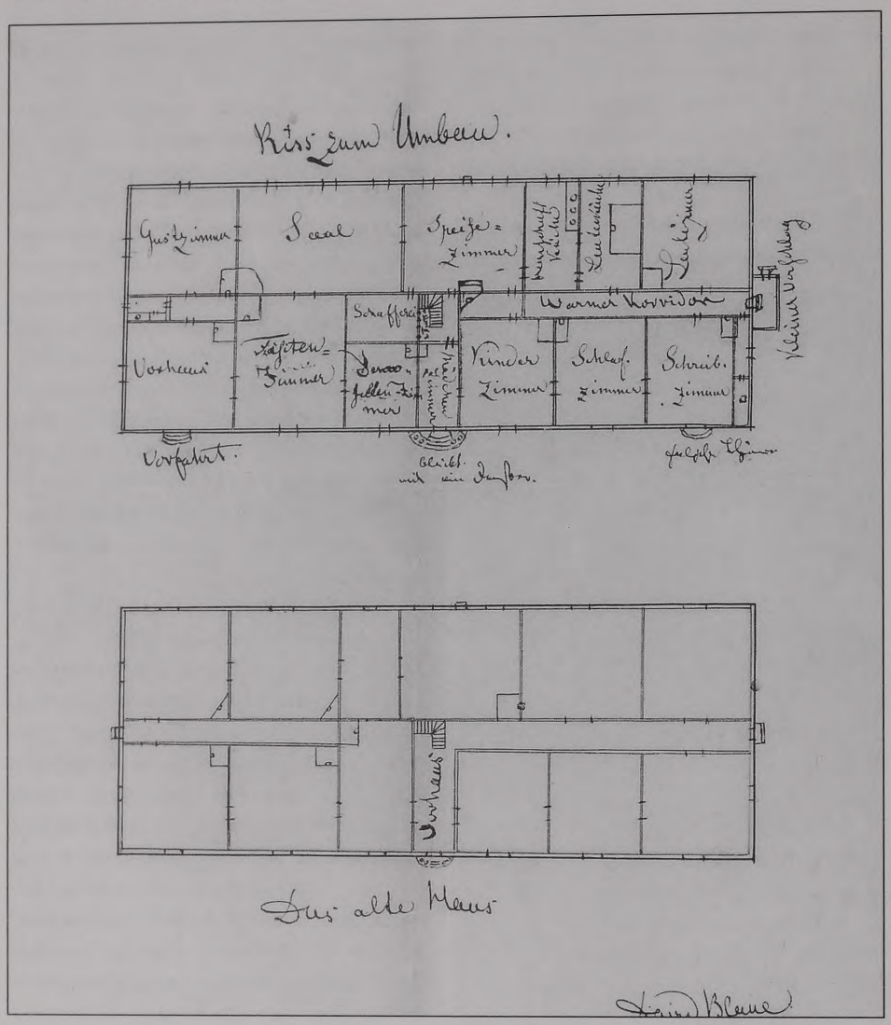

5.10.

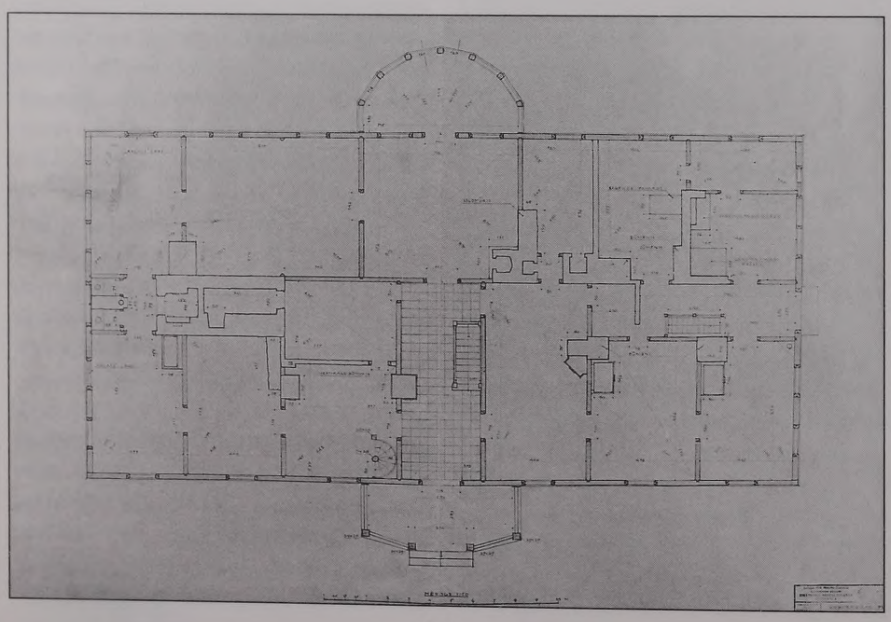

5.12.

5.11. Kungu mājas pirmā stāva plāns. R. Legzdiņa uzmērojums,1928. g.

Foto no oriģināla VKPAIDC.

Zīmuļa skice bez mēroga, ar pierakstītiem izmēriem.

5.11. Grundriß vom Erdgeschoß des Herrenhauses. Bauaufnahme von R. Legzdiņš, 1928.

Foto vom Original aus VKPAIDC.

Bleistiftskizze ohne Maßstab, mit notierten Ausmaßen.

5.12. Kungu mājas pirmā stāva plāns. O. Treigūta uzmērojums, 1952. g.

Foto no oriģināla VKPAIDC.

Mērogs 1:50.

Izstrādāts LPSR Ministru Padomes Arhitektūras pārvaldes Zinātniskās restaurēšanas darbnīcās, parakstīts 1952. gada 2. februārī.

5.12. Grundriß vom Erdgeschoß des Herrenhauses. Bauaufnahme von O. Treigūts, 1952.

Foto vom Original aus VKPAIDC.

Maßstab 1:50.

Ausgearbeitet in der Wissenschaftlichen Restaurierungswerkstatt der Bauverwaltung beim Ministerrat der LSSR, unterzeichnet am 2. Februar 1952.

5.13. Kungu mājas garengriezums. O. Treigūta uzmērojums, 1952. g.

Foto no oriģināla VKPAIDC.

Mērogs 1:100.

Izstrādāts LPSR Ministru Padomes Arhitektūras pārvaldes Zinātniskās restaurēšanas darbnīcās, parakstīts 1952. gada 2. februārī.

5.13. Längsschnitt des Herrenhauses. Bauaufnahme von O. Treigūts, 1952.

Foto vom Original aus VKPAIDC.

Maßstab 1:100.

Ausgearbeitet in der Wissenschaftlichen Restaurierungswerkstatt der Bauverwaltung beim Ministerrat der LSSR, unterzeichnet am 2. Februar 1952.

5.14. Kungu mājas otrā stāva plāns. O. Treigūta (?) kopija no O. Treigūta 1952. g. uzmērojuma, 1953. g.

Foto no oriģināla VKPAIDC.

Mērogs 1:100.

Zīmuļa kopija no zīmējuma, kas, domājams, arī ietilpis dokumentācijas komplektā. Vienīgais zināmais otrā stāva plāna uzmērojums pirms 1951.–1963. g. pārbūves.

5.14. Grundriß vom Obergeschoß des Herrenhauses. Kopie von O. Treigūts (?), nach der Bauaufnahme von O. Treigūts aus dem J. 1952, 1953.

Foto vom Original aus VKPAIDC.

Maßstab 1:100.

Bleistiftkopie einer Zeichnung, die womöglich zur Dokumentation zum Umbaugehörte. Es ist die einzige bekannte Bauaufnahme des Obergeschosses vor den Umbauten 1951–1963.

5.15. Kungu mājas pārbūves projekts skolas ierīkošanai, pirmā stāva plāns. O. Treigūts, 1959. g.

Foto no oriģināla VKPAIDC.

Mērogs 1:50.

Izstrādāts LPSR Ministru Padomes Arhitektūras pārvaldes Zinātniskās restaurēšanas darbnīcās.

5.15. Entwurf zum Umbau des Herrenhauses zu einer Schule, Grundriß des Erdgeschosses. O. Treigūts, 1959.

Foto vom Original aus VKPAIDC.

Maßstab 1:50.

Ausgearbeitet in der Wissenschaftlichen Restaurierungswerkstatt der Bauverwaltung beim Ministerrat der LSSR.

5.16. Kungu mājas pārbūves projekts skolas ierīkošanai, otrā stāva plāns. O. Treigūts, 1959. g.

Foto no oriģināla VKPAIDC.

Mērogs 1:50.

Izstrādāts LPSR Ministru Padomes Arhitektūras pārvaldes Zinātniskās restaurēšanas darbnīcās.

5.16. Entwurf zum Umbau des Herrenhauses zu einer Schule, Grundriß des Obergeschosses. O. Treigūts, 1959.

Foto vom Original aus VKPAIDC.

Maßstab 1:50.

Ausgearbeitet in der Wissenschaftlichen Restaurierungswerkstatt der Bauverwaltung beim Ministerrat der LSSR.

5.17. Kungu mājas pirmā stāva plāns 18. gadsimtā, shematiska rekonstrukcija. I. Dirveiks, 1998. g.

Tušas zīmējums, 29,5 x 42 cm.

Bez mēroga.

5.17. Grundriß vom Erdgeschoß des Herrenhauses im 18. Jahrhundert, schematische Rekonstruktion. I. Dirveiks, 1998.

Tuschzeichnung, 29,5 x 42 cm.

Ohne Maßstab.

5.18. Kungu mājas krāsojuma shēmas. Arh. I. Gaile, D. Lēvalde, I. Dirveiks, 1997. g.

Tušas zīmējums ar iekrāsojumu.

Bez mēroga.

1. Kungu māja 1732. gadā — 1. slānis.

2. Kungu māja 18. gs. 50. gados — II periods, 3. slānis.

3. Kungu māja 19. gs. v. — II periods, 8. slānis.

4. Kungu māja 19. gs.b. /20. gs. sāk. — V periods, 11. slānis.

5.18. Rekonstruktionsschema für die farbige Fassung des Herrenhauses. I. Gaile, D. Lēvalde, I. Dirveiks, 1997.

Tuschzeichnung, koloriert.

Ohne Maßstab.

1. Herrenhaus im J. 1732 – 1. Schicht.

2. Herrenhaus in den 50er Jahren des 18. Jh. – II. Periode, 3. Schicht.

3. Herrenhaus, Mitte des 19. Jh. – II. Periode, 8. Schicht.

4. Herrenhaus, Ende des 19. Jh./ Anfang des 20. Jh. – V. Periode, 11. Schicht.

5.19. Kungu māja, pagalma fasāde, skats uz dienvidrietumiem.

Foto, 20. gs. sāk. (pirms 1906. g.).

Palielinājums no oriģināla LVVA, 2478. f., 1. apr., 92. l., 588. lp. No Rīgas Arhitektu biedrības 1906. g. materiāliem par žurnāla "Jahrbuch für bildende Kunst in den Ostseeprovinzen" izdošanu.

Ēka redzama pirms lielā remonta ap 1910.–1912. g. — ar vecajiem logiem (ar divām trīsrūšu vērtnēm, bez sadalījuma).

5.19. Hoffassade des Herrenhauses, Blick nach Südwesten.

Foto, Anfang des 20. Jh. (vor 1906).

Vergrößerung des Originals aus LVVA, Best. 2478, Reg. 1, Akte 92, Bl. 588. Aus den Materialien des Rigaer Architektenvereins für die Zeitschrift "Jahrbuch für bildende Kunst in den Ostseeprovinzen".

Das Gebäude ist hier vor der tiefgreifenden Renovierung um 1910–1912 zu sehen – mit den alten Fenstern (mit zwei Flügeln von jeweils drei Scheiben, ohne Kämpfer).

5.20. Kungu māja, dārza fasāde, skats uz ziemeļrietumiem.

Foto, 20. gs. sāk. (pirms 1907. g.).

Palielinājums no oriģināla LVVA, 2478. f., 1. apr., 93. l., 80. lp. No Rīgas Arhitektu biedrībai 1907. gadā iesūtītajiem materiāliem, domājams, sakarā ar žurnālam "Jahrbuch für bildende Kunst in den Ostseeprovinzen" paredzētu rakstu.

Lit.: *Pētersone P.* Fon Kampenhauzenu ģimene un viņu Ungurmuiža LVVA dokumentos // Latvijas Arhīvi.–1994.–Nr. 3.–71. lpp.

5.20. Gartenfassade des Herrenhauses, Blick nach Nordwesten.

Foto, Anfang des 20. Jh. (vor 1907).

Vergrößerung des Originals aus LVVA, Best. 2478, Reg. 1, Akte 93, Bl. 80. Aus den dem Rigaer Architektenverein zugesandten Materialien, womöglich für einen Beitrag in der Zeitschrift "Jahrbuch für bildende Kunst in den Ostseeprovinzen".

Lit.: *Pētersone P.* Fon Kampenhauzenu ģimene un viņu Ungurmuiža LVVA dokumentos // Latvijas Arhīvi.–1994.–Nr. 3.–S. 71.

5.21. Kungu māja, skats uz dienvidiem.

Foto, 20. gs. sāk.

Palielinājums no reprodukcijas negatīva BCB (O. Bonga kolekcija), Nr. 1014.

Lit.: Pirang I.–Taf. 57, Abb. 130 (kā foto īpašnieks uzrādīts arhitekts V. Bokslafs).

5.21. Herrenhaus, Blick nach Süden.

Foto, Anfang des 20. Jh.

Vergrößerung eines Reproduktionsnegativs aus BCB (Sammlung O. Bong), Nr. 1014.

Lit.: Pirang I.–Taf. 57, Abb. 130 (Foto aus dem Besitz des Architekten W. Bockslaff).

5.22. Kungu māja, pagalma fasāde, skats uz dienvidrietumiem.

Foto, 1925. g.

Palielinājums no foto Herdera institūtā Mārburgā, VFR (F. fon Volfa fotoarhīvs), neg. Nr. 135323.

Fotografēšanas laikā jau bija pagājuši desmit gadi, kopš ēka netika apdzīvota. Redzami pirmie bojājumi, piemēram, nobrukusi ziemeļrietumu puses skursteņa augšdaļa.

5.22. Herrenhaus, Hoffassade, Blick nach Südwesten.

Foto, 1925.

Vergrößerung eines Fotos aus dem Herder-Institut in Marburg (Fotoarchiv von F. von Wolff), Neg. Nr. 135323.

Zur Zeit der Aufnahme waren schon zehn Jahre vergangen, seit dem das Gebäude nicht bewohnt war. Die ersten Beschädigungen sind zu sehen, z. B. der obere Teil des Schornsteins auf der nordwestlichen Seite ist herabgestürzt.

5.23. Kungu māja pagalma ainavā, skats uz dienvidrietumiem.

Foto, 1925. g.

Palielinājums no foto Herdera institūtā Mārburgā, VFR (F. fon Volfa fotoarhīvs), neg. Nr. 135326.

Lit.: Pirang I.–Taf. 57, Abb. 129.

5.23. Herrenhaus in der Hoflandschaft, Blick nach Südwesten.

Foto, 1925.

Vergrößerung eines Fotos aus dem Herder-Institut in Marburg (Fotoarchiv von F. von Wolff), Neg. Nr. 135326.

Lit.: Pirang I.–Taf. 57, Abb. 129.

5.24. Kungu māja, skats uz dienvidiem.

Foto, 1949. g.

Palielinājums no oriģinālnegatīva VKPAIDC, Nr. 7110.

Dokumentācija mājas pamestībai pirms pārbūves — vaļējas durvis, logi bez vērtnēm, aiznaglotas ailas.

5.24. Herrenhaus, Blick nach Süden.

Foto, 1949.

Vergrößerung des Originalnegativs aus VKPAIDC, Nr. 7110.

Das Foto dokumentiert die Verwahrlosung des Gebäudes vor dem Umbau – offene Türen, Fenster ohne Flügel, vernagelte Luchten.

5.25. Kungu māja, dārza fasāde, skats uz ziemeļaustrumiem.

Foto, ap 1952. g.

Palielinājums no foto VKPAIDC, Nr. 5650.

Fotouzņēmums rāda kungu māju pārbūves procesā. Ēkas ziemeļrietumu puse jau atjaunota, mansarda stāvā iebūvēti trīs jauni logi. Otra celtnes daļa darba procesā — ar daļēji atjaunotu apšuvumu pirms jauno durvju un logu ielikšanas.

5.25. Herrenhaus, Gartenfassade, Blick nach Nordosten.

Foto, um 1952.

Vergrößerung des Fotos aus VKPAIDC, Nr. 5650.

Das Gebäude ist im Umbau begriffen. Die nordwestliche Seite ist bereits wiederhergestellt, im Dachgeschoß sind drei neue Fensterluchten ausgebaut. Die andere Seite des Gebäudes ist noch im Bau – die Bekleidung ist teilweise erneuert, die neuen Türen und Fenster sind noch nicht eingesetzt.

5.26. Kungu māja, pagalma fasāde, skats uz rietumiem.

Foto, 1974. g.

Palielinājums no negatīva RPM, Nr. 6346.

Fotouzņēmums raksturo kungu mājas izskatu laikā, kad tur darbojās skola. Celtne no tehniskā viedokļa bija samērā labā stāvoklī un saglabāja izskatu, ko bija ieguvusi 1951.–1963. g. pārbūves laikā. Galvenā atšķirība no kādreizējā stāvokļa ir skolas vajadzībām izbūvētie mansarda stāva papildu logi.

5.26. Herrenhaus, Hoffassade, Blick nach Westen.

Foto, 1974.

Vergrößerung eines Negativs aus RPM, Nr. 6346.

Das Foto zeigt das Herrenhaus aus der Zeit, als dort eine Schule eingerichtet war. Der technische Zustand des Gebäudes war verhältnismäßig gut, und die Form, die das Gebäude während der Umbauten 1951–1963 erhalten hatte, wurde beibehalten. Der Hauptunterschied zum früheren Zustand sind die im Dachgeschoß errichteten zusätzlichen Fenster.

5.27. Kungu māja, dārza fasāde, skats uz ziemeļaustrumiem.

Foto, 1974. g.

Palielinājums no negatīva RPM, Nr. 6348.

5.27. Herrenhaus, Gartenfassade, Blick nach Nordosten.

Foto, 1974.

Vergrößerung eines Negativs aus RPM, Nr. 6348.

5.28. Kungu māja, pagalma fasāde, skats uz rietumiem.

Foto, 1998. g.

Palielinājums no krāsu negatīva RPM, Nr. K-278.

5.28. Herrenhaus, Hoffassade, Blick nach Westen.

Foto, 1998.

Vergrößerung eines Farbnegativs aus RPM, Nr. K-278.

5.29. Kungu māja, dārza fasāde, skats uz ziemeļiem.

Foto, 1998. g.

Palielinājums no krāsu negatīva RPM, Nr. K-300.

5.29. Herrenhaus, Hoffassade, Blick nach Norden.

Foto, 1998.

Vergrößerung eines Farbnegativs aus RPM, Nr. K-300.

5.30. Kungu māja pagalma ainavā, skats uz dienvidrietumiem.

Foto, 1998. g.

Palielinājums no krāsu negatīva RPM, Nr. K-259.

5.30. Herrenhaus in der Hoflandschaft, Blick nach Südwesten.

Foto, 1998.

Vergrößerung eines Farbnegativs aus RPM, Nr. K-259.

5.31. Kungu māja, pagalma fasādes centrālā un dienvidaustrumu daļa.

Foto, 1997. g.

Palielinājums no krāsu negatīva RPM, Nr. K-153.

5.31. Herrenhaus, der zentrale und südöstliche Teil der Hoffassade.

Foto, 1997.

Vergrößerung eines Farbnegativs aus RPM, Nr. K-153.

5.32. Kungu māja, pagalma fasāde, skats pagalma ainavā.

Foto, 1997. g.

Palielinājums no krāsu negatīva RPM, Nr. K-126.

5.32. Hoffassade des Herrenhauses in der Hoflandschaft.

Foto, 1997.

Vergrößerung eines Farbnegativs aus RPM, Nr. K-126.

5.33. Kungu mājas centrālā ieeja.

Foto, 1928. g.

Palielinājums no oriģinālnegatīva LVM, Nr. CVVM 766684.

Redzamas ieejas durvis ar visām sākotnējām sastāvdaļām, ieskaitot virsgaismas logu, kas izgatavots no ozolkoka. Pēc Otrā pasaules kara gājis bojā labās vērtnes apakšējais pildiņš un atslēgas cauruma vairodziņš (fragments CVMM).

5.33. Haupteingang des Herrenhauses.

Foto, 1928.

Vergrößerung des Originalnegativs aus LVM, Nr. CVVM 766684.

Man sieht die Eingangstür mit allen ursprünglichen Bestandteilen, einschließlich des Lichtgadens, der aus Eichenholz angefertigt ist. Nach dem II. Weltkrieg sind die untere Füllung des rechten Türflügels und das Schlüssellochschildchen verlorengegangen (Fragment in CVMM).

5.34. Kungu mājas galvenās ieejas labās puses durvju vērtne.

Foto, 1949. g.

Palielinājums no oriģinālnegatīva VKPAIDC, Nr. 7422.

Fotouzņēmums rāda, ka vēl īsi pirms pārbūves uzsākšanas durvīm bija saglabājušās neskartas visas sākotnējās sastāvdaļas.

Sienas gleznojuma fragments bij. "Viesu kambarī" (9). Foto, 1997. g.
Fragmente der Wandmalerei in der vormaligen Gästekammer (9). Foto 1997.

Telpu Nr. 3 un Nr. 7 sienas pēc apmetuma noņemšanas. Foto, 1998. g.
Wände in den Räumen Nr. 3 und Nr. 7 nach dem Abstoßen des Putzes. Foto 1998.

Klusā daba ar jēra cisku. J. Z. Beks, 18. gs. 3. cet.
J. S. Beck. 3. Viertel des 18. Jh. Stilleben mit Lammskeule.

Klusā daba ar diviem medījuma putniem. J. Z. Beks, 18. gs. 3. cet.
J. S. Beck. 3. Viertel des 18. Jh. Stilleben mit zwei Wildvögeln.

Skapis no Ungurmuižas kungu mājas.
Ziemeļaustrumeiropa,
17. gs. b.
Foto, 1997. g.

Schrank aus dem Herrenhaus Orellen.
Nordeuropa, Ende des 17. Jh.
Foto 1997.

Skats uz Veco skolu no kungu mājas lieveņa. Foto, 1997. g.
Blick zur Alten Schule von der Veranda auf der Gartenseite des Herrenhauses. Foto 1997.

Skats uz muižas pagalmu no kādreizējās iebrauktuves puses. Foto, 1997. g.
Blick auf den Hofplatz von der Seite der vormaligen Zufahrt. Foto 1997.

Tējas naminš, skats uz dienvidiem. Foto, 1997. g.
Lusthaus, Blick nach Süden. Foto 1997.

Klēts ar ozoliem, skats uz rietumiem. Foto, 1997. g.
Kleete mit Eichen, Blick nach Westen. Foto 1997.

Graudu klēts, nojumes stūris. Foto, 1997. g.
Kornkleete, Vordachecke. Foto 1997.

Skats no "Bastiona" uz dīķi. Foto, 1997. g.
Blick von der "Bastei" zum Teich. Foto 1997.

Skats uz Karpu dīķi no dienvidiem. Foto, 1997. g.
Blick auf den Karpfenteich vom Süden. Foto 1997.

Skats uz kapličas kalnu no kungu mājas pagalma.
Foto, 1998. g.

Blick auf den Kapellenberg vom Gutshof.
Foto 1998.

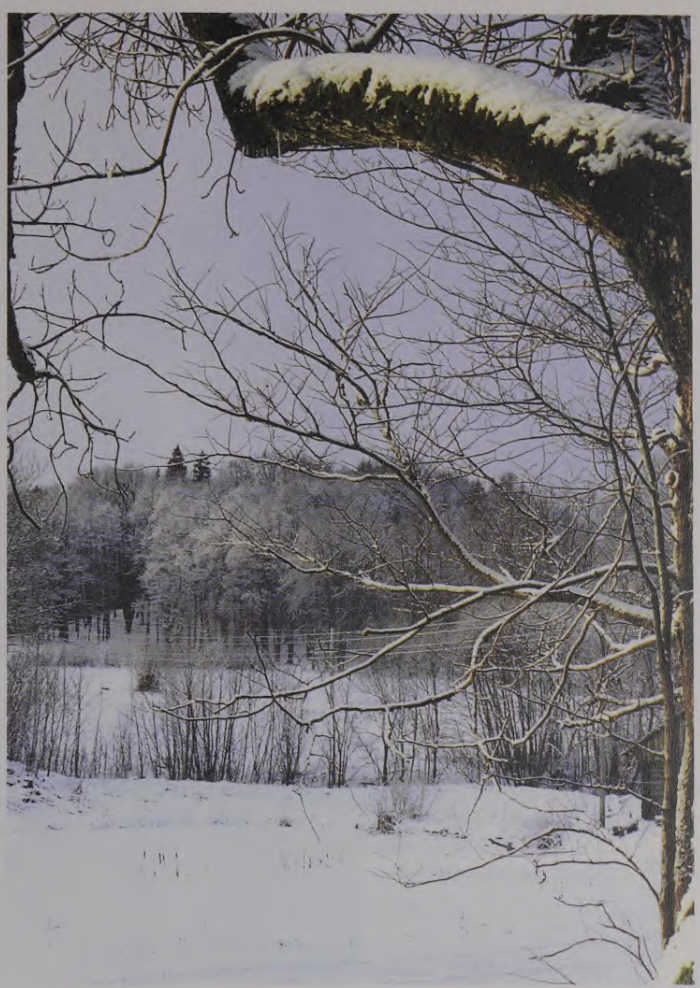

Mazā māja, skats uz rietumiem. Foto, 1998. g.
Das Kleine Haus, Blick nach Westen. Foto 1998.

Kapliča ziemas saulrietā. Foto, 1998. g.
Kapelle im Winter beim Sonnenuntergang. Foto 1998.

Plāksne ar brīvkungu fon Kampenhauzenu ģerboni no
Sofijas Eleonoras fon Kampenhauzenas epitāfijas Ungurmuižas kapličā.
Rīga, 1792.—1794. g.

Platte mit dem Wappen der Freiherren von Campenhausen aus dem Epitaph
von Sophie Eleonore von Campenhausen in der Kapelle zu Orellen.
Riga 1792/1794.

5.33.

5.34. Der rechte Türflügel vom Haupteingang des Herrenhauses.

Foto, 1949.

Vergrößerung des Originalnegativs aus VKPAIDC, Nr. 7422.

Das Foto zeigt, daß noch kurz vor Beginn der Umbauten alle ursprünglichen Details an der Tür erhalten waren.

5.35. Jumta tekne — ūdensspļāvējs kungu mājas stūrī.

Foto, 1979. g.

Palielinājums no negatīva RPM, Nr. plg 21724/9.

1998. gadā savā vietā vēl atrodas tikai viena no 14 ūdens teknēm pūķa figūras izskatā. Divas teknes eksponētas izstādē (kat. Nr.5.36.).

5.35. Dachrinne – Wasserspeier an der Ecke des Herrenhauses.

Foto 1979.

Vergrößerung eines Negativs aus RPM, Nr. plg 21724/9.

Von den 14 Dachrinnen in Gestalt eines Drachen findet sich 1998 nur eine an ihrem ursprünglichen Platz. Zwei Dachrinnen werden in der Ausstellung exponiert (Kat. Nr. 5. 36.).

5.36. Kungu mājas jumta teknes — ūdensspļāvēji (2).

20. gs. sāk. (?) kopija no 18. gs. parauga.

Dzelzs skārds, eļļas emulsijas krāsas paliekas, 66 x 41 x 47 cm.

5.36. Dachrinnen – Wasserspeier des Herrenhauses (2).

Kopie (Anfang des 20. Jh.?) vom Original aus der Mitte des 18. Jh.

Eisenblech, Überreste der Ölemulsionsfarbe, 66 x 41 x 47 cm.

5.37. Kungu mājas fasādes pilastri (2).

50. gadu atkārtojums no 18. gs. v. oriģināla.

Koks (priede), eļļas krāsa, 337 x 44,5 x 14 cm.

5.37. Pilaster an der Fassade des Herrenhauses (2).

Wiederholung des Originals aus der Mitte des 18. Jhs. in den 50er Jahren des 20. Jhs.

Holz (Föhre), Ölfarbe, 337 x 44,5 x 14 cm.

5.38. Kungu mājas pilastra bāze.

18. gs. v.

Koks (ozols), eļļas krāsa, 22,8 x 44,9 cm.

Profilēta detaļa, izstrādāta no monolītas ozolkoka plankas.

5.38. Pilasterbasis des Herrenhauses.

Mitte des 18. Jh.

Holz (Eiche), Ölfarbe, 22,8 x 44,9 cm.

Profiliertes Detail, hergestellt aus einer monoliten Eichenplanke.

5.39. Lielās istabas (11) austrumu stūris.

Foto, pēc 1910. g.

Palielinājums no oriģināla AFCO, 520 K.

Redzama telpas daļa starp ieeju no priekštelpas un ieeju zālē (9,10). Gandrīz visu telpas stūri aizņem zems dīvāns ar trīspakāpju polsterējumu, kādi bija modē ampīra un bīdermeiera laika "dīvāna istabās" (atzveltnes izšuvums — 20. gs. sāk.). Kreisajā malā ovāls tā sauktā Žakoba tipa galdiņš ar ampīra stila pulksteni (kat. Nr. 6.10., 6.11.), virs tā pie sienas zeltīts spogulis (18. gs. v.). Dīvānam priekšā angļu tipa galdiņš atvērtā stāvoklī. Blakus durvīm uz zāli krēsls ar izšūtu atzveltni un sēdekli (kat. Nr. 6.8.). Aiz bīdermeiera stila krēsla kreisajā malā redzama daļa no portjeras, kas aizvietoja durvis uz vestibilu.

Pie sienas Martas fon Baranovas un viņas vīra Ādama fon Baranova portreti, zem M. fon Baranovas portreta brīvkungu fon Kampenhauzenu ģerbonis no vecā Vidzemes bruņniecības nama (kat. Nr. 2.5.), zem Ā. fon Baranova portreta — fon Kampenhauzenu ģerbonis tādā pašā materiālā un izpildījumā kā iepriekšminētais, pa labi augšā Turaidas pilsdrupu pagalma ainava, zemāk — K. G. A. Oldendorpa Ungurmuižas prospekts (kat. Nr. 4.7.). Fotouzņēmums datējams ar laiku pēc 1910. g., kad zālē tika atsegts sienas gleznojums telpas dienvidu stūri starp durvīm uz telpu Nr. 8 un logu. Tādējādi tur vairs nebija iespējama fon Baranovu laulātā

pāra portretu atrašanās (sk. kat. Nr. 5.43.), kas tika pārvietoti uz šajā fotogrāfijā redzamo vietu Lielajā istabā. (Identifikācija pēc: Barsewisch. Fotosammlung.–CW 224.)

5.39. Östliche Ecke des Familienzimmers (11).

Foto, nach 1910.

Vergrößerung des Originals aus AFCO, 520 K.

Zu sehen ist der Teil des Raumes zwischen dem Eingang aus dem Vorhaus und dem Eingang in den Saal (9, 10). Fast die ganze Ecke des Raumes nimmt ein niedriger Divan mit einer dreistufigen Polsterung ein; solche Divane waren im Zeitalter des Empire und des Biedermeiers für die "Divan-Zimmer" große Mode (die Stickerei der Lehne – Anfang des 20. Jhs.). Auf der linken Seite steht ein Tischchen des sogenannten Jacob-Typs mit einer Uhr im Empire Stil (Kat. Nr. 6.10., 6.11.), darüber an der Wand – ein vergoldeter Spiegel (Mitte des 18. Jhs.). Vor dem Divan – ein Tischchen englischen Typs, in geöffneter Stellung. Neben der Tür zum Saal – ein Lehnstuhl mit gestickter Lehne und Sessel (Kat. Nr. 6.8.). Hinter dem Stuhl im Biedermeierstil ist auf der linken Seite der Rand der Portiere zu sehen, die die Tür zum Vestibül ersetzte.

An der Wand hängen Bildnisse von Martha von Baranoff und ihrem Gatten Adam von Baranoff; unter dem Porträt von Martha von Baranoff befindet sich das Wappen der Freiherren von Campenhausen aus dem alten Ritterschaftshaus (Kat. Nr. 2.5.), unter dem Porträt von A. von Baranoff – das von Campenhausensche Wappen aus demselbem Material und in derselben Ausführung wie der vorerwähnte; rechts oben – die Hofansicht der Burgruine Treyden, darunter – die Ansicht des Gutes Orellen von C. G. A. Oldendorp (Kat. Nr. 4.7.). Die Aufnahme stammt aus der Zeit nach 1910, als in der südlichen Ecke des Saals die Malerei zwischen der Tür zum Raum Nr. 8 und dem Fenster freigelegt wurde. Danach konnten die Porträts des Ehepaars von Baranoff hier nicht mehr bleiben (siehe Kat. Nr. 5.43.), und sie wurden an die Stelle im großen Zimmer, die auf dieser Aufnahme zu sehen ist, versetzt. (Identifikation nach: Barsewisch. Fotosammlung..– CW 224).

5.40. Kamīna augšdaļa Lielajā istabā (11) ar apgleznotiem krāsns podiņiem.

Foto, 1925. g.

Palielinājums no oriģināla RPM zinātniskajā arhīvā Ungurmuižas lietā.

Kamīna augšdaļa — dekoratīvs panno no 16 apgleznotiem krāsns podiņiem ar Bībeles sižetiem. Kamīns būvēts ap 1910. g. no krāsns podiņiem, kuri pirms tam glabājās ēkas bēniņos. Krāsni apgleznojis G. D. Hinšs 1750. gadā, veicot savu pirmo keramikas apgleznošanas darbu Ungurmuižā. Kamīna lejasdaļā izmantoti pilastri, kas, iespējams, piederēja šai pašai krāsnij.

5.40. Kaminaufsatz im Familienzimmer (11) mit bemalten Ofenkacheln.

Foto, 1925.

Vergrößerung des Originals aus dem wissenschaftlichen Archiv RPM, – Akte des Gutes Orellen.

Kaminaufsatz – dekoratives Wandbild aus 16 bemalten Ofenkacheln, das biblische Geschichten darstellt. Der Kamin wurde um 1910 aus Ofenkacheln, die vorher auf dem Dachboden des Hauses lagen, gesetzt. Den Ofen bemalte G. D. Hinsch im Jahr 1750. Es war seine erste Arbeit der Keramikbemalung auf Orellen. Für den Unterteil des Kamins wurden Pilaster verwendet, die womöglich aus demselben Ofen stammten.

5.41. Krāsns centrālās telpas (bij. Lielās istabas, 11) ziemeļu stūrī.

Foto, 1974. g.

Palielinājums no negatīva VKPAIDC, Nr. 2407.

Melni glazēta krāsns ar zvaigznes motīvu jaunajā salikumā pēc 1951.–1963. g. pārbūves. Patvarīgi izvēlētas stāvu proporcijas, otrādi apgriezta vainagojošā dzega. Uzstādīta vietā, kur 20. gs. sākumā atradās kamīns.

5.41. Ofen in der nördlichen Ecke des zentralen Raumes (des früheren Familienzimmers 11).

Foto, 1974.

5.40.

Vergrößerung eines Negativs aus VKPAIDC, Nr. 2407.

Schwarz glasierter Ofen mit einem Sternenmotiv – neu errichtet während des Umbaues 1951–1963. Die Proportionen der Etagen sind frei gewählt, das krönende Gesims ist umgekehrt gesetzt. Der Ofen ist an der Stelle errichtet worden, wo sich Anfang des 20. Jhs. ein Kamin befand.

5.42. Griesti Lielajā istabā (11).

Foto, 1928. g.

Palielinājums no oriģinālnegatīva LVM, Nr. CVVM 76685.

Skats uz griestiem no zāles (9,10) durvīm. Deformētais apmetuma slānis labi parāda griestu klājuma dēļu konstrukciju.

5.42. Decke im Familienzimmer (11).

Foto, 1928.

Vergrößerung des Originalnegativs aus LVM, Nr. CVVM 76685.

Blick zur Decke von der Tür des Saales (9, 10). Die deformierte Putzschicht zeigt sehr deutlich die Bretterkonstruktion der Decke.

5.43. Zāles (9, 10) dienvidaustrumu siena ar ieeju Lilijas fon Kampenhauzenas kabinetā (8).

Foto, 1910. g.

Palielinājums no oriģināla AFCO, 520 K.

Fotogrāfija rāda telpu pēc remonta, kurš notika 20. gs. sākumā un kura laikā tika likvidēta nepiemērotā sienas dekorācija ar pildiņu dalījumu un neorokoko ornamentu (sal. kat. Nr. 5.44.), bet savukārt pirms remonta, kura laikā atsedza zaļo grizaja gleznojumu laukumā starp durvīm un sienu. Attēla labajā pusē virs mēbeļu grupas ar bīdermeiera sofu, galdu un klasicisma krēsliem Martas fon Baranovas, dzim. fon Kampenhauzenas (1737–1822), un viņas vīra vēlākā krievu armijas ģenerālmajora Ādama fon Baranova portreti (nav saglabājušies). Virs durvīm valdības padomnieka Johana Kristofa fon Kampenhauzena (1716–1782) portrets (J. Darbess, 1781. g. , kat. Nr. 3.6.). Kreisajā malā virs tā sauktā Žakoba tipa sarkankoka galdiņa (kat. Nr. 6.11.) un ampīra stila pulksteņa (kat. Nr. 6.10.) portreti (no augšas uz leju): Marta Sofija fon Plesena, dzim. fon Kampenhauzena (1776–1835) (pastelis (?), nav saglabājies), firstiene Leokādija Barklaja de Tolli, dzim. fon Kampenhauzena (1807–1852), ar jaunāko brāli Leopoldu (1828–1895) (akvarelis, nav saglabājies), brīvkunga Johana Kristofa fon Kampenhauzena (1780–1841) bērni Maksimilians (1825–1847) un Leopolds (1828–1895) (akvarelis, ap 1830. g., Baltazara brīvkunga fon Kampenhauzena īpašumā Meinerchāgenā, VFR).

5.43.

5.43. Südöstliche Wand des Saals (9,10) mit dem Eingang zum Arbeitszimmer von L. von Campenhausen (8).

Foto, 1910.

Vergrößerung des Originals aus AFCO, 520 K.

Das Foto zeigt den Raum nach der Renovierung Anfang des 20. Jhs., während der die unangemessene Wanddekoration – aufgemalte Füllungen und Neorokoko-Ornament beseitigt wurde (Vergl. Kat. Nr. 5.44.); jedoch war zu dieser Zeit die grüne Grisaille-Malerei zwischen Tür und Außenwand noch nicht freigelegt. Auf der rechten Seite der Abbildung, über einer Möbelgruppe von Biedermeier-Sofa, Tisch und Klassizismus-Stühle, waren Bildnisse von Martha von Baranoff (1737–1822) und ihrem Gatten Adam von Baranoff (die Porträts sind nicht erhalten). Über der Tür – das Porträt des Regierungsrats Johann Christoph von Campenhausen (1716–1782) (J. Darbes, 1781, Kat. Nr. 3.6.). Auf der linken Seite über einem Mahagoni-Tischchen des sog. Jacob-Typs (Kat. Nr. 6.11.) und einer Uhr im Empire-Stil (Kat. Nr. 6.10.) waren folgende Bildnisse (von oben nach unten): Martha Sophie von Plessen, geb. von Campenhausen (1776–1835) (Pastell (?), nicht erhalten), Fürstin Leocadie Barclay de Tolly, geb. von Campenhausen (1807–1852) mit ihrem jüngeren Bruder Leopold (1828–1895) (Aquarell, nicht erhalten), Kinder von Johann Christoph von Campenhausen (1780–1841), Maximilian (1825–1847) und Leopold (1828–1895) (Aquarell, um 1830, in Besitz von Balthasar Freiherr von Campenhausen, Meinerzhagen).

5.44. Zāles (9,10) ziemeļaustrumu un dienvidaustrumu siena.

Foto, 20. gs. sāk.

Palielinājums no oriģināla AFCO, 520 K.

Fotogrāfija rāda zāles daļu no nišas sākuma līdz durvīm uz Lilijas fon Kampenhauzenas kabinetu (8). Kreisajā malā redzama kolonna, kas iezīmē vietu, kur senāk atradusies siena starp "mazo kambari" (10) un "viesu kambari" (9). Telpas sienas dekorētas ar naivu vēlā baroka ornamenta apgleznojumu un tumši krāsotu paneļa daļu,

stūrī melni glazēta krāsns ar staru ornamentu. Pie zāles garensienas bīdermeiera sofa un galds, kam apkārt klasicisma krēsli.

Uz garensienas Ungurmuižas īpašnieku portreti (no kreisās): brīvkungs Johans Kristofs fon Kampenhauzens (1780–1841, kat. Nr. 3.13.), Ernsts Osvalds fon Kampenhauzens (1813–1877, kat. Nr. 3.14.), viņa sieva Marija Luīze, dzim. fon Smitena (1823–1886, kat. Nr. 3.15.), Baltazars Konrāds Maksimilians fon Kampenhauzens (1843–1905, kat. Nr. 3.16.) un viņa sieva Emmija, dzim. fon Samsona-Himmelšterna (1841–1925, kat. Nr. 3.17.). Zemāk, no kreisās: Praskovja fon Kampenhauzena, dzim. Periča (akvarelis, ap 1818. g., Baltazara brīvkunga fon Kampenhauzena īpašumā Meinerchāgenā, VFR), P. fon Kampenhauzenas vīrs valsts kontrolieris Baltazars fon Kampenhauzens (1772–1823, akvarelis, 1818. g., Baltazara brīvkunga fon Kampenhauzena īpašumā Meinerchāgenā, VFR), zem tā brīvkunga J. K. fon Kampenhauzena bērni Maksimilians (1825–1847) un Leopolds (1828–1895). Tālāk J. K. fon Kampenhauzena otrā sieva Doroteja, dzim. fon der Ostena-Sakena (1795–1877), Marta Sofija fon Plesena, dzim. fon Kampenhauzena (1776–1835) (guašas gleznojums, ap 1810. g.). Starp durvīm un krāsni tā sauktā Žakoba tipa galdiņš (kat. Nr. 6.11.), virs tā (no augšas) M. S. fon Plesena (sk. kat. Nr. 5.43.), firstiene Leokādija Barklaja de Tolli, dzim. fon Kampenhauzena (1807–1852, sk. kat. Nr. 5.43.). Virs durvīm valdības padomnieka J. K. fon Kampenhauzena portrets (kat. Nr. 3.6.). (Identifikācija pēc: Barsewisch. Fotosammlung..– CW 225.)

5.44. Nordöstliche und südöstliche Wand des Saals (9, 10).

Foto, Anfang des 20. Jh.

Vergrößerung des Originals aus AFCO, 520 K.

Die Fotografie zeigt den Teil des Saals von der Nische bis zur Tür zum Kabinett von Lilli von Campenhausen (8). Auf der rechten Seite sieht man die Säule, die die Stelle bezeichnet, wo früher die Wand zwischen der "kleinen Kammer" (10) und der "Gästekammer" (9) stand. Die Wände des Raumes sind durch naive Malereien mit Rokoko-Ornamenten und durch einen dunklen Anstrich dekoriert; in der Ecke – der schwarz glasierte Ofen mit dem Strahlen-Ornament. An der Längswand des Saals – ein Biedermeier-Sofa und ein Tisch, um den klassizistische Stühle geordnet sind.

Auf der Längswand die Porträts der Besitzer von Orellen (von links): Freiherr Johann Christoph von Campenhausen (1780–1841, Kat. Nr. 3.13.), Ernst Oswald von Campenhausen (1813–1877, Kat. Nr. 3.14.), seine Gemahlin Marie Louise, geb. von Smitten (1823–1886, Kat. Nr. 3.15.), Balthasar Conrad Maximilian von Campenhausen (1843–1905, Kat. Nr. 3.16.) und seine Gemahlin Emmy, geb. von Samson-Himmelstierna (1841–1925, Kat. Nr. 3.17.). Unten, von links: Proskovia von Campenhausen, geb. Peritsch (Aquarell, um 1818, in Besitz von Balthasar Freiherr von Campenhausen, Meinerzhagen), der Gemahl von P. von Campenhausen, Reichskontrolleur Balthasar von Campenhausen (1772–1823, Aquarell, 1818, in Besitz von Balthasar Freiherr von Campenhausen, Meinerzhagen, unter diesem – die Kinder von Freiherr J. Ch. von Campenhausen, Maximilian (1825–1847) und Leopold (1828–1895). Weiter: die zweite Gemahlin von J. Ch. von Campenhausen, Dorothea, geb. von der Osten-Sacken (1795–1877), Martha Sophie von Plessen, geb. von Campenhausen (1776–1835) (Gouachemalerei, um 1810). Zwischen der Tür und dem Ofen – ein Tischchen des sog. Jacob-Typs (siehe Kat. Nr. 6.11.), darüber (von oben): M. S. von Plessen (siehe Foto, Kat. Nr. 5.43.), Fürstin Leocadie Barklay de Tolly, geb. von Campenhausen (1807–1852, siehe Foto, Kat. Nr. 5.43.). Über der Tür – das Porträt des Regirungsrats J. Ch. von Campenhausen (siehe Kat. Nr. 3.6.) (Identifikation nach: Barsewisch. Fotosammlung..– CW 225).

5.45. Sienas gleznojuma fragments bij. "viesu kambarī" (9).

Foto, 1997. g.

Palielinājums no krāsu negatīva RPM, Nr. K-138.

Augšējā daļa no zaļā grizajā gleznota panno. Saglabājusies augšdaļa no rokaju ornamenta veidota panno ierāmējuma un koku lapotnes ar putniem.

Fragments saglabājies uz kādreizējās telpas Nr. 9 iekšējās sienas. Ēkā atrodami arī citi fragmenti no šī gleznojuma, kas izmantoti kā būvmateriāls 1951.–1963. g. pārbūves laikā. Divi baļķi ar gleznojumu izstādīti (kat. Nr. 5.46.). Gleznojums 19. gadsimtā aizklāts ar apmetumu, domājams, 40. gados notikušās pārbūves laikā, kad tika apvienots "viesu kambaris"(9) un "'mazais kambaris" (10). Ap 1912. g. notikušo remontdarbu laikā daļa no gleznojuma attīrīta un atstāta apskatei.

5.45. Fragment der Wandmalerei in der früheren "Gästekammer" (9).

Foto, 1997.

Vergrößerung eines Farbnegativs aus RPM, Nr. K-138.

Der obere Teil des grünen "en grisaille" gemalten Wandbildes. Erhalten sind der Oberteil des von Rocaille-Ornamenten gebildeten Rahmens des Wandbildes und das Laubwerk mit Vögeln.

Das Fragment hat sich auf der Innenwand des ehemaligen Raumes Nr. 9 erhalten. Im Gebäude finden sich noch andere Fragmente dieses Wandbildes. Sie wurden während des Umbaus 1951–1963 als Baumaterial benutzt. Zwei Balken mit Malereien sind ausgestellt (Kat. Nr. 5.46.). Im 19. Jh., wahrscheinlich während der Umbauten in den 40er Jahren, als die "Gästekammer" (9) und die "kleine Kammer" (10) vereint wurden, wurden die Malereien mit einer Putzschicht bedeckt. Während der Renovierungen um 1912 wurde ein Teil der Malerei freigelegt und gereinigt.

5.46. Kungu mājas telpas Nr. 9 guļšķautņu sienas fragmenti (1–2) ar gleznojumu.

G. D. Hinšs, 1752.–1756. g.

Koks, eļļa; 1 — 185 x 25 x 17 cm; 2 — 185 x 28 x 17 cm.

Gleznojuma kompozīcijā saistīti fragmenti: zaļā fonā panno ierāmējuma daļas, rokaju un lapu motīvi.

5.46. Fragmente (1–2) der Wandmalerei im Raum Nr. 9.

G. D. Hinsch, 1752–1756.

Holz, Öl; 1 – 185 x 25 x 17 cm; 2 – 185 x 28 x 17 cm.

Fragmente, verbunden in einer dekorativen Komposition: Auf grünem Hintergrund – Teile vom Rahmenwerk, Rocaille- und Laubwerkmotive.

5.47. Brīvkundzes Lilijas fon Kampenhauzenas kabinets (8).

Foto, 1910. g.

Palielinājums no oriģināla AFCO, 520 K.

Frontāls skats pret telpas dienvidrietumu sienu, pa labi siena uz zāli (9, 10).

Telpa redzama pēc remonta, kura laikā tika aizsegts un pilnīgi noslēpts logs uz parku. Sienas krāsotas, augšdaļā rotātas ar vienkāršu vēlīnā jūgendstila ornamentu, apakšdaļā koka panelis. Gleznas, visi iekārtas priekšmeti, vāzes un sīkie objekti rāda kabineta īpašnieces vēlēšanos radīt ļoti vienkāršu, bet savam laikam modernu vidi.

Melnā tērpā Anna Hafnere, dzim. fon Freimane (1850–1935), Lilijas fon Kampenhauzenas mātesmāsa, Mālpils mācītāja Paula Hafnera sieva, pa kreisi Hanss fon Kampenhauzens (1903–1989), pa labi Aksels fon Kampenhauzens (1905–1933). Šo attēlu papildina vienlaicīgi uzņemta otra fotogrāfija (oriģinālnegatīvs CVMM), kas rāda A. Hafneri zemajā zvilnī pie sienas uz zāli.

5.47. Schreibzimmer (8) der Freifrau Lilli von Campenhausen.

Foto, 1910.

Vergrößerung des Originals aus AFCO, 520 K.

Frontalblick zur südwestlichen Wand des Raumes, rechts – Eingang zum Saal (9, 10).

Man sieht hier den Raum nach der Renovierung, als das Fenster zum Park völlig verdeckt wurde. Die Wände sind getüncht, der obere Teil ist mit einem einfachen Ornament des späten Jugendstils verziert, der untere Teil – mit Holzpaneele. Die Gemälde sowie alle Gegenstände der Innenausstattung – Vasen und kleine Gegenstände zeugen von dem Wunsch der Besitzerin, eine einfache aber für ihre Zeit moderne Umgebung zu schaffen.

Die Frau im schwarzem Kleid – Anna Haffner, geb. von Freymann (1850–1935), Tante von Lilli von Campenhausen, Gemahlin des Pastors zu Lemburg, Paul Haffner, links – Hans von Campenhausen (1903–1989), rechts – Axel von Campenhausen (1905–1933). Als Ergänzung zu dieser Abbildung gilt eine andere, gleichzeitig mit dieser gemachte Aufnahme (Originalnegativ in CVMM), die A. Haffner auf der niedrigen Liege an der Wand zum Saal zeigt.

5.48. Apgleznota krāsns telpā Nr. 8.

Foto, 1949. g.

Palielinājums no oriģinālnegatīva VKPAIDC, Nr. 7414.

Vienstāva krāsns ar G. D. Hinša zili apgleznotiem podiņiem. Domājams, uzstādīta telpā remontdarbu laikā ap 1910. gadu. Iznīcināta vai nolaupīta 1951.–1963. g. pārbūves darbu laikā. Saglabājušies nelieli fragmenti, kat. Nr. 5.85.). Krāsns apakšā piesliets fragments no citas krāsas — plāksne ar gadskaitli *1752*.

5.48. Bemalter Ofen im Raum Nr. 8.

Foto, 1949.

Vergrößerung des Originals aus VKPAIDC, Nr. 7414.

Ofen mit blau bemalten Kacheln von G. D. Hinsch. Vermutlich wurde der Ofen in diesem Raum während der Renovierungen vor 1910 gesetzt. Vernichtet oder gestohlen während der Umbauten 1951–1963. Es sind einzelne kleine Fragmente erhalten (Kat. Nr. 5.85.). Am unteren Teils des Ofens lehnt ein Fragment eines anderen Ofens – eine Tafel mit der Jahreszahl *1752*.

5.49. Apgleznotas krāsns fragments telpā Nr. 8.

Foto, 1949. g.

Palielinājums no oriģinālnegatīva VKPAIDC, Nr. 7415.

Krāsns kreisā mala ar pilastru un diviem gleznotiem podiņiem — āksts, kas nes uzrakstu *victoria*, un poļu karavīrs ar āvu.

5.49. Fragment eines bemalten Ofens im Raum Nr. 8.

Foto, 1949.

Vergrößerung eines Originalnegativs aus VKPAIDC, Nr. 7415.

Die rechte Seite des Ofens mit einem Pilaster und zwei bemalten Kacheln – ein Narr, der die Aufschrift *victoria* trägt und ein polnischer Soldat mit einer Streitaxt.

5.50. Krāsns frontona plāksne.

Foto, 1949. g.

Palielinājums no oriģinālnegatīva VKPAIDC, Nr. 7416.

Trapecveida plāksne ar uzrakstu: *Anno. / 1752.* Fotografēta krāsns nišā telpā Nr. 8. Domājams, nav piederīga šai krāsnij, bet tikusi atrasta ēkas bēniņos.

5.50. Giebelplatte eines Ofens.

Foto, 1949.

Vergrößerung des Originalnegativs aus VKPAIDC, Nr. 7416.

Trapezförmige Platte mit Inschrift: *Anno. / 1752.* Fotografiert in einer Ofennische im Raum Nr. 8. Gehört vermutlich nicht zu diesem Ofen und ist auf dem Boden gefunden worden.

5.51. Vecās istabas (19) dienvidaustrumu siena.

Foto, 1903. g.

Palielinājums no oriģināla BFM (G. fon Krūzenšterna kolekcija), Nr. 1277573.

Fotogrāfijā labi redzami sienas gleznojumi, precīzi izdalās vēlāk aizmūrētā durvju vieta un vēlākā laika piegleznojums ar atšķirīgo horizonta augstumu.

Gleznojums ticis pārgleznots 19. gs. 40. gados notikušās pārbūves laikā, kad aizmūrētas durvis uz priekšnamu un to vieta aizpildīta ar ainavas attēlojumu. Gleznojuma atsevišķie alegoriskie sižeti pēc pārpalikušajiem fragmentiem zināmi tikai daļēji. Tomēr, ņemot vērā telpas bojā gājušās dienvidaustrumu sienas tematiku, kas rādījusi laulības tikumu alegorijas, var pieņemt, ka sižetus apvienojusi moralizējoša tēma par Debesu un Zemes mīlestību, kura gleznojuma debesu daļā kulminējas ar kristīgās mīlestības alegoriju, ko simbolizē sievietes figūra ar liesmojošu zelta sirdi, tai blakus sēž otra figūra ar palmas zaru rokā, tātad atkārtojas tie paši simboli, kas attēloti uz eņģeļu nestajām uzrakstu lentēm pretējā sienā.

Ungurmuižas priekšpēdējā īpašnieka Baltazara Konrāda Maksimiliana fon Kampenhauzena (1843–1905) sieva Emmija, dzim. fon Samsona-Himmelšterna (1841–1925), sēž lielajā baroka krēslā kā ilustrācija Alises fon Siversas aprakstam: *..Ungurmuižā valdija mājasmātes tantes Emmijas fon Kampenhauzenas gars. Savā īpašā veidā viņa atdzivināja visu vidi un izstaroja ļoti lielu pievilcību. Viņa pie saviem garajiem, parasti pelēkajiem vai baltajiem tērpiem pēc senvācu modes nēsāja sudraba ķēžu jostu, pie kuras karājās atslēgas. Viņas laipno seju ietvēra pelēkas cirtas un mežģiņu plīvurs, ko saturēja sudraba adata. Viņa labprāt sēdēja pie vērpjamā ratiņa..* (AFCO, 591 K, S. 53). E. fon Kampenhauzenas priekšā atrodas lielais baroka galds, uz kura redzams ampīra stila svečturis no zeltītas bronzas (pēc B. fon Barzeviša komentāra pie fotogrāfijas, feldmaršals Barklajs de Tolli to 1815. gadā atvedis no Parīzes; Barsewisch. Fotosammlung..–CW 195). Aiz galda — sofa ar skapīšiem no 1800. g. mēbeļu komplekta.

5.51. Südöstliche Wand des Alten Zimmers (19).

Foto, 1903.

Vergrößerung des Originals aus BFM (Archiv G. von Krusenstiern), Nr. 1277573.

Auf der Abbildung sind gut die Wandmalereien zu erkennen sowie die später zugemauerte Türöffnung und die späteren Ergänzungen zu den Malereien einer unterschiedlichen Horizonthöhe.

Die Malerei ist während der Umbauten in den 40er Jahren des 19. Jhs. übermalt worden, als die Tür zum Vorhaus zugemauert wurde und diese Stelle mit einer Landschaftsdarstellung geschlossen wurde. Die einzelnen allegorischen Sujets sind nach den erhaltenen Fragmenten nur teilweise festzustellen. Aber wenn man die Thematik der Malereien auf der vernichteten südöstlichen Wand, einer Allegorie auf die Ehetugenden, in Betracht zieht, ist zu vermuten, daß die Sujets durch ein belehrendes Thema über himmlische und irdische Liebe vereint gewesen waren, dessen Höhepunkt eine Allegorie der christlichen Liebe bildete, – symbolisiert im himmlischen Teil des Bildes durch eine Frauengestalt mit einem flammenden goldenen Herzen. Daneben sitzt eine andere Figur mit einem Palmzweig in der Hand; es wurden also dieselben Symbole wiederholt wie auf der Schriftbändern an der gegenüberliegenden Wand, die von Engeln getragenen werden.

Die Gemahlin des vorletzten Besitzers von Orellen, Balthasar Conrad Maximilian von Campenhausen (1843–1905), Emmy, geb. von Samson-Himmelstierna (1841–1925), sitzt im großen Barocklehnstuhl wie eine Illustration zur Beschreibung wie Alice von Sivers, geb. von Campenhausen: *Orellen.. war..*

ganz besonders beherrscht durch die Art der Hausfrau Tante Emmy von Campenhausen.. Sie belebte in ihrer ausgesprochener Art ihre ganze Umgebung, hatte für Gäste was sehr Anziehendes. Um ihre schleppenden, meist weiß oder grauen Kleider trug sie einen silbernen Kettengürtel, an dem in altdeutscher Art die Schlüssel hingen. Das freundliche Gesicht war umgeben von grauen losen Locken und einem Spitzenschleier, von silbernen Nadeln gehalten. Sie saß gerne am Spinnrad.. (AFCO, 591 K, S. 53). Vor E. von Campenhausen befindet sich der große Barocktisch, auf dem ein Leuchter im Empire-Stil aus vergoldeter Bronze steht (laut dem Kommentar von B. von Barsewisch zum Foto hat es Feldmarschall Barclay de Tolly 1815 aus Paris mitgebracht; Barsewisch. Fotosammlung..–CW 195). Hinter dem Tisch – ein Sofa mit dem Schränkchen aus der Möbelgarnitur vom Jahre 1800.

5.52. Vecās istabas (19) ziemeļrietumu siena ar alegorisku gleznojumu.

Grāfienes Fredas fon Zolmsas-Asenheimas (dzim. fon Gersdorfas) gleznojums, 1931. g.

Kartons, guaša, 43 x 28 cm. Izstādīta krāsu fotokopija.

Prof. Kristofa brīvkunga fon Kampenhauzena īpašumā Maincā, VFR.

Gleznojums tapis kā kāzu dāvana Hansam fon Kampenhauzenam (1903–1989) un Dorotejai fon Eihelei 1931. gadā. Kāzas notikušas Vecajā istabā, un H. fon Kampenhauzena brālis Baltazars (1898–1941) teicis runu, kurā izmantota *putto* nestā sienas gleznojumu devīze. Vārdus *Treue, Liebe, Einigkeit* (uzticība, mīlestība, vienotība), devizē atdala attiecīgi simboli: palmas zars, degoša sirds un divi viens otrā ietverti laulības gredzeni. Devīzes otru daļu *Bringt Segen, Ruh, Zufriedenheit* (dod svētību, mieru, apmierinātību) nes cits *putto* (sk. Campenhausen. Erinnerungen..–S. 46). Ženijas fon Fēgezakas, dzim. fon Kampenhauzenas (1849–1932), atmiņās apgalvots, ka šis telpas un devīzes izmantošanas ideja dzimusi viņas kāzās 1874. gada 17. decembrī: *Kāzu galds bija klāts vecajā istabā ar apgleznotajām sienām, un mans ļoti mīļais tēvocis* [Ernsts Osvalds fon Kampenhauzens, 1813–1877] *teica brīnišķīgu runu un deva man no mājas līdzi kā svētību devīzi, ko uz šīs telpas sienas bija licis uzgleznot mūsu sencis:* Treue, Liebe, Einigkeit bringt Segen, Ruh, Zufriedenheit. *Es biju pirmā meita no Kampenhauzenu dzimtas, kas tika salaulāta šajā senajā namā. [..] Daudz gadus vēlāk, kad tēvoča mazdēls* [Baltazars Armins fon Kampenhauzens, 1870–1919] *bija kļuvis par muižas īpašnieku, šajā pašā istabā notika viņa māsas* [Marija, 1909. gadā precējusies ar Emīlu fon Strīku] *laulāšana, un brālis Baltazars, pieskaņojoties vectēva runai, kas viņam bija iedota, savai runai izmantoja šo pašu devīzi* (AFCO, 591 K, S. 92). Patiesībā šī tradīcija bija ļoti sena. 1749. gada 20. septembrī Ungurmuižā ģenerāļleitnanta meita Hedviga Margarēta tika salaulāta ar majoru Magnusu fon Bergholcu, 1756. gada 26. jūnijā — Marta Magdalēna ar Krievijas gvardes ritmeistaru Ādamu fon Baranovu, 1759. gadā — Doroteja ar konsistorijas asesoru Johanu Gotlību fon Meku (LVVA, 235. f., 5. apr., 15. l., 146.–147. lp.). Arī Ungurmuižas nomnieka Frīdriha Justīna fon Brīninga laikā 1783. gadā Ungurmuižā notikusi laulāšana. Iespējams, ka telpas dekors bija ticis izveidots atbilstoši šai laulību ceremonijas tradīcijai.

Saglabājies bojāts gleznojuma fragments (viena baļķā platumā) ar uzrakstu *Bringt Sege[n] Ruh [Z]ufriede[nheit]*, kas pēckara rekonstrukcijas laikā iebūvēts telpas ārsienā.

5.52. Nordwestliche Wand des Alten Zimmers (19) mit einer allegorischen Malerei.

Malerei von Gräfin Freda von Solms-Assenheim (geb. von Gersdorff), 1931.

Karton, Gouache, 43 x 28 cm. Ausgestellt in einer Farbfotokopie.

In Besitz von Prof. Christoph Freiherr von Campenhausen, Mainz.

Die Malerei entstand als Geschenk zur Hochzeit von Hans von Campenhausen (1903–1989) und Dorothea von Eichel im Jahre 1931. Die Hochzeit habe im Alten Zimmer stattgefunden, und der Bruder H. von Campenhausens, Balthasar (1898–1941), habe eine Rede gehalten, in die er den von den Puttis der Wandmalerei getragenen Wahlspruch: *Treue, Liebe, Einigkeit* eingeflochten habe. Die einzelnen Wörter waren durch entsprechende Symbole voneinander getrennt: einen Palmzweig, ein brennendes Herz und zwei ineinander greifenden Ringe (siehe Campenhausen. Erinnerungen..–S. 46). Ein anderer Putto trägt den zweiten Teil des Wahlspruchs: *Bringt Segen, Ruh, Zufriedenheit*. Jenny von Vegesack, geb. von Campenhausen (1849–1932), behauptet in ihren Erinnerungen, daß die Idee zur Nutzung des Raums und des Wahlspruchs anläßlich ihrer Hochzeit am 17. Dezember 1874 entstanden sei: *Die Hochzeitstafel war im alten Zimmer mit den gemahlten Wänden gedeckt und mein lieber, lieber Onkel* [Ernst Osvald von Campenhausen, 1813–1877] *hielt eine wunderschöne Rede, er gab mir den Spruch mit, als Segen aus dem alten Blockhause, den unser Vorfahr über die Türe dieses Zimmers angebracht hatte: "Treue, Liebe, Einigkeit bringt Segen, Ruh, Zufriedenheit". Aus dem Campenhausenschen Geschlecht war ich die erste Tochter, die in diesem alten Hause getraut wurde.. Viele Jahre später, als bereits Onkels Grossohn* [Balthasar Armin von Campenhausen, 1870–1919] *Besitzer des Gutes geworden war, fand die Trauung seiner Schwester* [Marie, verm. 1909 mit Emil von Stryk] *im selben Zimmer statt, und ihr Bruder Balthasar, anknüpfend an die Rede des Grossvaters, die ihm überliefert worden, wählte denselben Spruch zu seiner Rede.* (AFCO, 591 K, S. 92). Eigentlich war diese Tradition sehr alt. Am 20. September 1749 wurde auf Orellen die Tochter des Generalleutnants, Hedwig Margarethe, mit Major Magnus von Berkholz vermählt. Am 26. Juni 1756 – Martha Magdalene mit dem russischen Garderittmeister Adam von

5.52.

Baranoff. Im Jahre 1759 – Dorothea mit dem Konsistorialassessor Johann Gottlieb von Meck (LVVA, Best. 235, Reg. 5, Akte 15, Bl. 146–147). Auch als Orellen an Friedrich Justinus von Bruiningk verpachtet war, fand 1783 auf Orellen eine Hochzeit statt. Wahrscheinlich ist die Dekoration des Raumes in Verbindung mit dieser Vermählungstradition gestaltet worden.

Erhalten ist ein beschädigtes Fragment der Malerei (in der Breite eines Balkens) mit der Inschrift: *Bringt Sege[n] Ruh [Z]ufriede[nheit];* der Balken ist während der Umbauten in der Nachkriegszeit in die Ausenwand des Raumes eingebaut worden.

5.53. Sienas gleznojums Vecajā istabā (19).

Foto, 1997. g.

Palielinājums no krāsu negatīva RPM, Nr. K-174.

Fotogrāfijā redzama telpas dienvidaustrumu sienas gleznojuma daļa no vēlāk aizmūrētām durvīm līdz vietai, kur kādreiz atradusies siena uz gaiteni (20).

5.53. Wandmalerei im Alten Zimmer (19).

Foto, 1997.

Vergrößerung eines Farbnegativs aus RPM, Nr. K-174.

Auf der Abbildung ist ein Teil der Malerei an der südwestlichen Wand zu sehen – von der in späterer Zeit zugemauerten Tür bis zur Stelle, wo früher die Wand zum Korridor (20) war.

5.54. Sienas gleznojuma daļa Skolas istabā (4).

Foto, 1997. g.

Palielinājums no krāsu negatīva RPM, Nr. K-139.

Auduma vai ādas tapetes imitējošs liela mēroga ornaments — zils dzeltenā fonā; sārts cokols ar lentes ornamenta motīviem. Izstādīts sienas fragments no četriem baļķiem.

5.54. Teil der Wandmalerei im Schulzimmer (4).

Foto, 1997.

Vergrößerung eines Farbnegativs aus RPM, Nr. K-139.

Ein Ornament von großem Maßstab, das eine Leder- oder Stofftapete nachahmt – blau auf gelbem Hintergrund; rötlicher Sokkel mit Motiven des Bandelwerks.

5.55. Kungu mājas Skolas istabas (4) guļšķautņu sienas fragmenti (1–5) ar gleznojumu.

G. D. Hinšs, 1752.–1757. g.

Koks, eļļa; 1 — 129 x 25 x 16 cm; 2 — 128 x 30 x 16 cm; 3 — 133 x 26 x 16,5 cm; 4 — 130 x 23,5 x 16 cm; 5 — 128,5 x 52 x 17 cm.

Fragmenti no dažādām vietām, dekoratīvais gleznojums veido divus nesaistītus kompozīcijas blokus; baroka stila ornaments dzeltenā okera fonā, šablonēts ar zilu un iekonturēts ar tumši zilu krāsu.

5.55. Fragmente (1–5) der Balkenwand im Schulzimmer (4) mit Malerei.

G. D. Hinsch, 1752–1757.

Holz, Öl, 1 – 129 x 25 x 16 cm; 2 – 128 x 30 x 16 cm; 3 – 133 x 26 x 16,5 cm, 4 – 130 x 23,5 x 16 cm; 5 – 128,5 x 52 x 17 cm.

Fragmente von verschiedenen Stellen; die dekorative Malerei bildet zwei miteinander unverbundene Kompositionsblöcke mit dem Ornament des Barockstils auf einem ockergelben Hintergrund, mit Blau schabloniert; Konturen sind mit dunkelblauer Farbe gezeichnet.

5.56. Krāsns Sarkanajā viesistabā (5).

Foto, 1928. g.

Palielinājums no oriģinālnegatīva LVM, neg. Nr. CVVM 76681.

Trīsstāvu krāsns ar melni glazētiem zvaigznes veida podiņiem. Podiņi datējami ar 18. gs. trešo ceturksni, taču pati krāsns šajā vietā, domājams, parādījusies vēlāk. 1762. gadā telpā (toreiz rakstveža Knobena istaba) minēta jaunas krāsns uzstādīšana par 16 valstsdālderiem, kas pēc cenas atbilst apgleznotai krāsnij. Melnās krāsns šuvju raksturs liecina, ka tā tikusi pārmūrēta.

5.56. Ofen im Roten Gästezimmer (5).

Foto, 1928.

Vergrößerung des Originalnegativs aus LVM, Neg. Nr. CVVM, 76681.

Dreistöckiger Ofen aus schwarz glasierten sternförmigen Kacheln. Die Kacheln datieren aus dem dritten Viertel des 18. Jhs., vermutlich ist der Ofen selbst an dieser Stelle später errichtet worden. Urkundlich sind im Jahre 1762 sechzehn Reichstaler für das Setzen eines Ofens in diesem Raum (damals das Zimmer des Sekretärs Knoben) gezahlt worden, und dieser Preis ist dem bemalten Ofen angemessen. Die Art der Fugen des schwarzen Ofens zeugen davon, daß der Ofen vergesetzt worden ist.

5.57. Krāsns Meitu istabā (2).

Foto, 1929. g.

Palielinājums no oriģinālnegatīva LVM, neg. Nr. CVVM 82538.

Vienstāva krāsns no melni glazētiem podiņiem ar iedobtu barokālu ierāmējumu. Atradās telpas dienvidu stūri blakus noliktavai (3), kas saņēma apgaismojumu no fotogrāfijā redzamā mazā lodziņa.

5.57. Ofen im Mädchenzimmer (2).

Foto, 1929.

Vergrößerung des Originalnegativs aus LVM, Neg. Nr. CVVM, 82538.

Einstöckiger Ofen aus schwarz glasierten Kacheln mit einem hohlen barocken Rahmenwerk. Der Ofen befand sich in der südlichen Ecke des Raumes, neben der Vorratskammer (3), die durch das kleine Fenster, das auf der Abbildung zu sehen ist, beleuchtet wurde.

5.58. Skats no Sarkanās viesistabas (5) Meitu istabas (2) virzienā atjaunošanas darbu laikā.

Foto, 1998. g.

Palielinājums no krāsu negatīva RPM, Nr. K-234.

Fotogrāfijā redzams mājas pirmā stāva dienvidaustrumu stūris pēc starpsienu izņemšanas starp telpām Nr. 2, 4, 5. Skats no telpas Nr. 5 ziemeļrietumu virzienā. Sienu apakšmalā redzami atsegtie pamati un to jaunais pastiprinājums. Fotogrāfijas labajā malā — Skolas istabas (4) sienas gleznojums.

5.58. Blick vom Roten Gästezimmer (5) in Richtung des Mädchenzimmers (2) während der Renovierung.

Foto, 1998.

Vergrößerung eines Farbnegativs aus RPM, Nr. K-234.

Die südöstliche Ecke des Erdgeschosses nach dem Abbruch der Wände zwischen den Räumen Nr. 2, 4, 5. Blick vom Raum Nr. 5 in nordwestlicher Richtung. Am unteren Rand der Wände sieht man das freigelegte Fundament und die neue Untermauerung. Auf der rechten Seite der Abbildung – die Wandmalerei im Schulzimmer (4).

5.59. Telpu Nr. 3 un 7 sienas pēc apmetuma noņemšanas.

Foto, 1998. g.

Palielinājums no krāsu negatīva RPM, Nr. K-235.

Fotogrāfija rāda, ka 1951.–1963. g. pārbūves laikā baļķi no likvidētajām apgleznotajām sienām tikuši izmantoti kā būvmateriāls. Redzami fragmenti (no kreisās) no telpu Nr. 18, 4, 9 sienām.

5.59. Wände in den Räumen Nr. 3 und 7 nach dem Entfernen des Putzes.

Foto, 1998.

Vergrößerung eines Farbnegativs aus RPM, Nr. K-235.

Die Abbildung zeigt, daß die Balken der

niedergerissenen bemalten Wände während der Umbauten 1951–1963 als Baumaterial benutzt worden sind. Zu sehen sind Fragmente der Wände aus den Räumen (von links) Nr. 18, 4, 9.

5.60. Priekšnama ziemeļrietumu siena ar kāpņu apakšējo laidu.

Foto, 1936. g.

Palielinājums no oriģināla VKPAIDC, F-8992.

Kāpnes darinātas mājas pirmās pārbūves laikā 1751. gadā. Uz kāpņu margu ārējā balsta iedziļinātās kartušās plakangriezumā uzraksts: *B. V.C. / ANNO / 1751*; uz iekšējā balsta: *H.I.V.S.* Uz grīdas redzams lielformāta flīžu klājums, kas, domājams, saistāms ar Rīgas mūrniekmeistara K. Z. Kālas piedāvājumu ģenerālleitnantam 1756. gada 17. decembrī (kat. Nr. 1.25.).

5.60. Nordwestliche Wand des Vorhauses mit dem unteren Lauf der Treppe.

Foto, 1936.

Vergrößerung des Originals aus VKPAIDC, F-8992.

Die Treppe wurde während der ersten baulichen Veränderung im Jahre 1751 angefertigt. Auf vertieften Kartuschen des äußeren Pfostens vom Treppengeländer stehen in Flachschnitzerei: *B. V. C./ ANNO / 1751*; auf dem inneren Postament: *H. I. V. S.* Auf dem Boden sieht man einen großformatigen Fliesen belag, der vermutlich mit dem Angebot des Rigaer Maurermeisters K. S. Kahla an den Generalleutnant vom 17. Dezember 1756 in Verbindung zu bringen ist (siehe Kat. Nr. 1.25.).

5.61. Kāpņu margu balsts ar izgatavošanas laika datējumu *1751*.

Foto, 1997. g.

Palielinājums no krāsu negatīva RPM, Nr. K-247.

Barokālās iedziļinātās kartušās uzraksts: *ANNO* un *1751*. Krāsojums daudzkārt ticis mainīts.

5.61. Pfosten des Treppengeländers mit Datierung der Anfertigung 1751.

Foto, 1997.

Vergrößerung eines Farbnegativs aus RPM, Nr. K-247.

Auf barocken vertieften Kartuschen: *ANNO* und *1751*. Die farbliche Fassung ist mehrfach verändert worden.

5.62. Kāpņu telpas gleznojums ar labās puses grenadiera figūru.

Foto, 1952. g.

Palielinājums no krāsu negatīva VKPAIDC, Nr. 13606.

Redzams, ka jau tobrīd gleznojumi ne tikai cietuši klimatisko apstākļu ietekmē (mitruma plankumi griestos), bet arī apzināti bojāti (skrāpējumi uz grenadiera sejas). Fotogrāfija rāda, ka tobrīd jau bijusi nojaukta siena starp bijušo ģenerālleitnanta guļamistabu (30) un telpu Nr. 29, noplēsts pēdējās telpas sienu dēļu apšuvums. Nav saglabājušās durvis uz telpu Nr. 30.

5.62. Wandmalerei im Treppenhaus mit einer Grenadierfigur von der rechten Seite.

Foto, 1952.

Vergrößerung eines Farbnegativs aus VKPAIDC, Nr. 13606.

Man sieht, daß schon damals die Malereien nicht nur unter der Witterung gelitten haben (Feuchtigkeitsflecken an der Decke), sondern auch bewußt beschädigt worden sind (Kratzer auf dem Gesicht des Grenadiers). Das Foto zeigt, daß zur Zeit der Aufnahme die Wand zwischen dem früheren Schlafzimmer des Generalleutnants (30) und dem Raum Nr. 29 schon abgerissen war, ebenso wie die Verschalung der Wände im letztgenannten Raum. Die Tür zum Raum Nr. 30 ist nicht mehr erhalten.

5.63. Kāpņu telpas gleznojums ar kreisās puses grenadiera figūru.

Foto, 1952. g.

Palielinājums no krāsu negatīva VKPAIDC, Nr. 13605.

Attēlā redzams, ka bijusī ģenerālleitnanta guļamistaba (30) tajā laikā tikusi pārbūvēta.

5.63. Wandmalerei im Treppenhaus mit einer Grenadierfigur von der linken Seite.

Foto, 1952.

Vergrößerung eines Farbnegativs aus VKPAIDC, Nr. 13605.

Die Abbildung zeigt, daß am früheren Schlafzimmer des Generalleutnants (30) damals bauliche Veränderungen vorgenommen worden sind.

5.64. Sienas gleznojums kāpņu telpā (21), skats uz dienvidu stūri.

Foto, 1998. g.

Palielinājums no krāsu negatīva RPM, Nr. K-272.

Vislabāk saglabājies Ungurmuižas kungu mājas gleznojums, kas nekad nav ticis aizsegts ar citiem apdares materiāliem. Telpai apkārtejošo ainavas motīvu pie ailām pārtrauc vītās kolonnas, ko apvij ziedi, un divas grenadieru figūras abpus ieejai bijušajā ģenerālleitnanta guļamistabā (30). Gleznojums konservēts un attīrīts 1974. gadā.

5.64. Wandmalerei im Treppenhaus (21), Blick zur südlichen Ecke.

Foto, 1998.

Vergrößerung eines Farbnegativs aus RPM, Nr. K-272.

Es ist die am besten erhaltene Malerei im Herrenhaus Orellen, die nie mit anderen – Materialien bedeckt worden ist. Das Landschaftsmotiv – um den ganzen Raum – wird an den Türöffnungen durch gewundene Säulen, die von Blumen umrankt sind, und zwei Grenadierfiguren beiderseits des Eingangs zum früheren Schlafzimmer des Generalleutnants (30) unterbrochen. Die Malerei ist 1974 konserviert und gereinigt worden.

5.65. Sienas gleznojuma daļa kāpņu telpas (21) ziemeļu stūrī.

Foto, 1998. g.

Palielinājums no krāsu negatīva RPM, Nr. K-269.

5.65. Wandmalerei an der nördlichen Ecke des Treppenhauses (21).

Foto, 1998.

Vergrößerung eines Farbnegativs aus RPM, Nr. K-269.

5.66. Sienas gleznojuma fragments kāpņu telpā (21), labās puses grenadiera figūras augšdaļa.

Foto, 1997. g.

Palielinājums no krāsu negatīva RPM, Nr. K-134.

5.66. Fragment der Wandmalerei im Treppenhaus (21), der obere Teil der Grenadierfigur auf der rechten Seite.

Foto, 1997.

Vergrößerung eines Farbnegativs aus RPM, Nr. K-134.

5.67. Sienas gleznojuma daļa Bērnu istabā (25).

Foto, 1997. g.

Palielinājums no krāsu negatīva RPM, Nr. K-137.

Sienas dekors ar telpai apkārtejošu sarkanu lambrekenu joslu, ko balsta vītas kolonnas, apakšā — sārta cokola josla. Fotogrāfijā redzamās kolonnas pāršķeļ logu ailas, kas izveidotas 1951.–1963. g. pārbūves laikā, vidū — vecā loga aila. Saglabājies gleznojums ārsienā un atsevišķi fragmenti iekšsienā.

5.67. Teil der Wandmalerei im Kinderzimmer (25).

Foto, 1997.

Vergrößerung eines Farbnegativs aus RPM, Nr. K-137.

Den Wanddekor bildet ein roter Lambrequin-Fries – um den ganzen Raum, getragen

von gewundenen Säulen, unten – ein rötlicher Sockelfries. Die auf dem Foto sichtbaren Säulen werden von Fensteröffnungen unterbrochen, die während der baulichen Veränderungen 1951–1963 entstanden sind; in der Mitte – die alte Fensteröffnung. Erhalten ist die Malerei auf der Außenwand und einzelne Fragmente auf der Innenwand.

5.68. Sienas gleznojums Guvernantes istabā (26).

Foto, 1998. g.

Palielinājums no krāsu negatīva RPM, Nr. K-276.

Sienas dekors imitē tapetes — brūnā fonā šablonēti vertikāli ornamentāli panno, ko sadala šauras zilas ornamenta joslas un pārsedz lambrekeni; zems zils cokols. Gleznojums gandrīz pilnīgi saglabājies uz divām sienām, logu ailu novietojums nav mainīts. Skaliņu nesegtajās apmetuma vietās tā ķīmiskā iedarbība uz gleznojumu radījusi tīklojuma efektu.

5.68. Wandmalerei im Zimmer der Gouvernante (26).

Foto, 1998.

Vergrößerung eines Farbnegativs aus RPM, Nr. K-276.

Der Wanddekor ahmt eine Tapete nach – auf braunem Hintergrund sind senkrechte ornamentale Wandbilder schabloniert; gegliedert durch schmale, blaue Ornamentfriese und überdeckt von Lambrequins, ein niedriger blauer Sockel. Die Malerei ist fast vollständig auf zwei Wänden erhalten, die Ordnung der Fensteröffnungen ist unverändert. An Stellen ohne Stukkaturpergel hat die Malerei infolge chemischer Einwirkung des Mörtels ein netzartiges Aussehen erhalten.

5.69. Skats no Guvernantes istabas (26) uz Bērnu istabu (25).

Foto, 1952. g.

Palielinājums no krāsu negatīva VKPAIDC, Nr. 13608.

Noplēšot tapetes, atklājies abu telpu sienu gleznojums. Priekšplānā pa labi redzams telpas Nr. 26 sienu brūnais krāsojums ar pelēku un sudrabotu ornamentu un zilām šablonētām joslām, tālāk paveras telpa Nr. 25 ar vītajām kolonnām durvju un logu ailu malās. Pārbūves laikā tika likvidētas abas fotogrāfijā redzamās šķērssienas, bet, izveidojot jaunas logu ailas, tika daļēji iznīcinātas gleznotās kolonnas ailas abās pusēs. Dziļumā redzama pagalma puses centrālā mansarda telpa, kurai tobrīd jau bijušas izlauztas šķērssienas, kas to dalija telpās Nr. 22, 34, 35.

5.69. Blick vom Zimmer der Gouvernante (26) zum Kinderzimmer (25).

Foto, 1952.

Vergrößerung eines Farbnegativs aus VKPAIDC, Nr. 13608.

Nach Abriß der Tapete sind die Wandmalereien beider Räume sichtbar geworden. Im Vordergrund rechts sieht man die braune Farbschicht des Raumes Nr. 26 mit einem grauen und silbernen Ornament und blauen schablonierten Friesen; dahinter Raum Nr. 25 mit gewundenen Säulen neben den Tür- und Fensteröffnungen. Während der Umbauten wurden die beiden auf der Abbildung sichtbaren Querwände niedergerissen, aber durch den Durchbruch neuer Fensteröffnungen sind die gemalten Säulen beiderseits der Öffnungen teilweise vernichtet worden. Im Hintergrund sieht man den zentralen Raum des Dachs auf der Hofseite, wo zur Zeit der Aufnahme bereits die Querwände niedergerissen sind, die diesen Raum in Räume Nr. 22, 34, 35 aufgeteilt hatten.

5.70. Sienas gleznojuma fragments Guvernantes istabā (26).

Foto, 1998. g.

Palielinājums no krāsu negatīva RPM, Nr. K-223.

5.70. Fragment der Wandmalerei im Zimmer der Gouvernante (26).

Foto, 1998.

Vergrößerung eines Farbnegativs aus RPM, Nr. K-223.

5.71. Vecāku guļamistaba (28), skats uz dienvidiem.

Foto, 1997. g.

Palielinājums no krāsu negatīva RPM, Nr. K-206.

Pēc pārbūves laika apmetuma noņemšanas redzami krāsas slāņa bojājumi apmetuma ķīmiskās iedarbības rezultātā. Sākotnējais gleznojums ticis pārveidots 19. gadsimtā — aizkari un lambrekeni pārgleznoti, vītās kolonnas pārkrāsotas ar vienlaidus zaļo pamatlaukuma krāsu (sk. attīrītos fragmentus kat. Nr. 5.72.).

5.71. Schlafzimmer der Eltern (28), Blick nach Süden.

Foto, 1997.

Vergrößerung eines Farbnegativs aus RPM, Nr. K-206.

Nach der Entfernung des Putzes, der aus der Zeit der Umbauten stammte, sind die Beschädigungen durch die chemische Einwirkung des Putzmörtels sichtbar geworden. Die ursprüngliche Malerei ist im 19. Jh. verändert worden – die Portieren und Lambrequins sind übermalt, die gewundenen Säulen durchgehend mit der grünen Farbe der Grundfläche neu angestrichen worden (siehe die gereinigten Fragmente, Kat. Nr. 5.72.).

5.72. Vecāku guļamistabas (28) guļšķautņu sienas fragmenti (1–2) ar gleznojumu.

G. D. Hinšs, 1752.–1756. g.

Koks, eļļa, zelta un sudraba krāsas imitācija; 1 — 215 x 50 x 14 cm; 2 — 190 x 23,1 x 14 cm.

1. Aplodas statnis no ziemeļaustrumu sienas (uz telpu Nr. 27) durvju ailas kreisās malas. Aplodas iekšējā virsma sākotnēji bijusi krāsota brūna ar tumšu dzīslojumu. Līdzās 19 cm platā joslā iezīmējas sākotnējās profilētās ailas apmales stiprinājuma vieta; apmale nav saglabājusies. Apmalei pieslēdzas sienas gleznojums 25 cm platā joslā: uz zaļa fona attēlota iluzora vītā kolonna ar zeltītu kapiteli un bāzi, apvīta ar polihromām, uz zelta un sudraba pamata puscaurspīdīgi kolorētām puķēm. Otrā pusē (uz telpu Nr. 27) bojāts gleznojums līmes krāsas tehnikā — liela mēroga akanta lapu motīvi ar sārtu un melnu krāsu; šie paši motīvi atrodami uz blakus telpas (27) ziemeļrietumu un dienvidaustrumu sienas. Fragments stipri bojāts, bijis pārkrāsots, vēlāk izmantots kā kokmateriāls telpas Nr. 11 sienas remontam.

2. Guļšķautnis ar zaļu krāsojumu un vītās kolonnas kapiteļa daļu. No likvidētās šķērssienas ar telpu Nr. 29 atradies sienas augšdaļā pa labi no durvīm.

5.72. Fragmente (1–2) der Wand mit Malerei im Schlafzimmer der Eltern (28).

G. D. Hinsch, 1752–1756.

Holz, Ölfarben, Imitation der Gold- und Silberfolie; 1 – 215 x 50 x 14 cm; 2 – 190 x 23,1 x 14 cm.

1. Türpfosten von der linken Seite der Türöffnung an der nordöstlicher Wand (zum Raum Nr. 27). Die innere Fläche der Türschlenge war ursprünglich braun mit dunkler Äderung gestrichen. Daneben, in einem 19 cm breiten Gürtel, zeichnet sich die Stelle der ursprünglichen profilierten Türverkleidung ab; sie ist nicht erhalten. Der Türverkleidung schließt sich die Wandmalerei in einem 25 cm breiten Streifen an: auf grünem Hintergrund ist eine illusorische gewundene Säule mit vergoldetem Kapitell und vergoldeter Basis dargestellt, umrankt von polychromen, auf Gold- und Silbergrund lasurartig kolorierten Blumen. Auf der anderen Seite (zum Raum Nr. 27) – eine beschädigte Malerei in Leimfarbentechnik – Akanthuslaubmotive mit rötlicher und

schwarzer Farbe; dieselben Motive sind auf der nordwestlichen und südöstlichen Wand im Raum nebenan (Nr. 27). Das Fragment ist stark beschädigt, später ist es übermalt worden und als Baumaterial bei der Instandsetzung einer Wand im Raum Nr. 11 benutzt worden.

2. Balken mit grünem Anstrich und einer gewundenen Säule als Kapitell. Der Balken stammt von der abgerissenen Querwand zum Raum Nr. 29; er befand sich am oberen Teil der Wand, rechts von der Tür.

5.73. Sienas gleznojums uz audekla otrā stāva gaitenī (35).

Foto, 1925. g.

Palielinājums no oriģināla Herdera institūtā Mārburgā, VFR, neg. Nr. 135376.

Pagalma puses mansarda telpas vidū uz balkonu veda šaurs gaitenis, kura sienu dienvidaustrumu pusē (uz telpu Nr. 22) klāja gleznojums uz audekla, kas attēloja parka skatu ar paviljonu. Ainava nosacīti saistāma ar Ungurmuižas parku, taču pretēji Tējas nama durvju gleznojumam atšķirības no dabā redzamā ir pārāk lielas, lai varētu runāt par konkrētas vietas attēlu.

5.73. Wandmalerei auf Leinwand im Korridor des Obergeschosses (35).

Foto, 1925.

Vergrößerung des Originals aus dem Herder-Institut in Marburg, Neg. Nr. 135376.

Von der Mitte der Mansarde führte auf der Hofseite ein schmaler Korridor zum Balkon. Die südöstliche Wand dieses Korridors bedeckte eine Malerei auf Leinwand, die eine Parklandschaft mit einem Pavillon darstellte. Gewissermaßen ist diese Landschaft mit dem Park Orellen in Verbindung zu bringen, aber im Gegensatz zur Türmalerei des Lusthauses sind die Unterschiede zwischen Gemälai und Wirklichkeit so groß, als daß man hier von einer Darstellung eines bestimmten Ortes sprechen kann.

5.74. Sienu gleznojuma fragments bēniņu telpā (33).

Foto, 1949. g.

Palielinājums no krāsu negatīva VKPAIDC, Nr. 13609.

Saglabājies ainavas gleznojums visā telpas augstumā. Šajā bēniņu daļā iebūvētos pieliekamos kambarus izlauza krievu karavīri 1917. gadā. Gleznojums atradies uz gaiteņa gala sienas, kas robežojas ar kāpņu telpu (durvis uz kāpņu telpu sākas attēla labajā malā). Zondāžu laikā 1997. gadā šajā vietā zem vēlākā apmetuma konstatētas niecīgas gleznojuma paliekas.

5.74. Fragment der Wandmalerei im Dachraum (33).

Foto, 1949.

Vergrößerung eines Farbnegativs aus VKPAIDC, Nr. 13609.

Die Malerei ist in der ganzen Höhe des Raumes erhalten. Die in diesem Teil des Dachbodens errichteten Vorratskammern wurden von russischen Soldaten 1917 ausgebrocken. Die Malerei befand sich an der Schmalseite des Korridors, die an das Treppenhaus grenzt (der Türansatz zum Treppenhaus ist auf der rechten Seite der Abbildung). Während der Untersuchungen 1997 wurden hier unter dem Putz winzige Überreste der Malerei gefunden.

5.75. Ieejas durvju atslēgas kārba. 18. gs. 30. gadi.

Foto, 1998. g.

Palielinājums no krāsu negatīva RPM, Nr. K-264.

Atslēgas kārba ar rokturi un divām bultām saglabājusi sākotnējo konstrukciju un daļēji arī dekoratīvo apdari. Iekšpusē trūkst nelielas detaļas no ažūrā akanta vijuma, bet ārpusē kopš pēckara rekonstrukcijas nav saglabājusies atslēgas cauruma ažūrā nosegplāksne (mazs fragments CVMM). Metāla daļas sākotnēji bijušas melnas. Jaunākā laika krāsojumu slāņi kopā ar durvīm baltā eļļas krāsā, sākotnējais krāsojuma slānis — zaļš.

5.75. Das Kastenschloß der Eingangstür. 30er Jahre des 18. Jh.

Foto, 1998.

Vergrößerung eines Farbnegativs aus RPM, Nr. K-264.

Das Kastenschloß mit Griff und zwei Riegeln hat die ursprüngliche Konstruktion und teilweise auch seine dekorative Aufmachung bewahrt. An der Innenseite fehlen kleine Details der durchbrochenen Akanthusranke, aber an der Außenseite ist seit der Rekonstruktion in der Nachkriegszeit der Schlüssellochschild verlorengegangen (ein kleines Fragment befindet sich in CVMM). Die Metallteile waren ursprünglich schwarz. Der Anstrich aus jüngerer Zeit, ebenso wie die Farbschichten der Tür, ist weiß; die ursprüngliche Farbschicht war grün.

5.76. Ziemeļrietumu gala ieejas durvju vira. 18. gs. 30. gadi.

Foto, 1998. g.

Palielinājums no krāsu negatīva RPM, Nr. K-265.

Saglabājušās divas no sākotnēji četrām oriģinālajām virām. Ažūrs akanta lapu vijums. Vairākkārtēji baltās eļļas krāsas slāņi.

Lit.: Pirang I.–Abb. S. 49.

5.76. Türangel der Nordwestfront. 30er Jahre des 18. Jh.

Foto, 1998.

Vergrößerung eines Farbnegativs aus RPM, Nr. K-265.

Von den vier ursprünglichen Originalangeln sind zwei erhalten. Durchbrochene Ranke des Akanthuslaubwerks. Mehrere Schichten weißer Ölfarbe.

Lit.: Pirang I.–Abb. S. 49.

5.77. Kungu mājas iekšdurvju atslēgas kārba. 18. gs. v.

Dzelzs, kalta, gravēta, 20,5 x 14,7 x 8 cm.

Atslēgas kārba ar ažūru, reljefu, gravētu akanta vijumu vairoga pamatni, ar gliemežnīcas formas roktura mēlīti. Atslēgas kārbas segplāksne zudusi.

5.77. Kastenschloß von der Innentür des Herrenhauses. Mitte des 18. Jh.

Eisen, geschmiedet, getrieben, graviert, 20,5 x 14,7 x 8 cm.

Kastenschloß mit Schlüsselschild aus durchbrochenen, plastischen, gravierten Akanthusranken und einer muschelförmigen Griffzunge. Die Deckplatte des Kastenschlosses ist verlorengegangen.

5.78. Kungu mājas logu viras (1–3). 18. gs. v.

Dzelzs, kalta, cirsta; 1 — 26,2 x 12,1 x 3,5 cm; 2 — 23,7 x 13,5 cm; 3 — 22,5 x 13,5 cm.

Iekaru vira ar simetriski izliektiem, volūtas siluetā cirstiem zariem.

5.78. Fensterangeln des Herrenhauses (1–3). Mitte des 18. Jh.

Eisen, geschmiedet, 1– 26,2 x 12,1 x 3,5 cm; 2 – 23,7 x 13,5 cm; 3 – 22,5 x 13,5 cm.

Fischband mit symmetrisch gebogenen, volutenförmigen, gehauenen Ästen.

5.79. Kungu mājas slēģu vira. 18. gs. v.

Dzelzs, kalta, cirsta, gravēta, 39,8 x 14,5 cm.

Iekaru vira ar simetriski izliektiem, akanta lapu vijumu siluetā cirstiem, gravētiem zariem.

5.79. Fensterladenangel des Herrenhauses. Mitte des 18. Jh.

Eisen, geschmiedet, gehauen, graviert, 39,8 x 14,5 cm.

Fischband mit symmetrisch gebogenen, in Form von Akanthusranken geschmiedeten, gravierten Ästen.

5.80. Kungu mājas durvju vira. 18. gs. 3. cet.

Dzelzs, kalta, cirsta, 40,6 x 9,3 cm.

Iekaru vira vertikālas lentes veidā ar lapu siluetā robotiem galiem un gravētām lapu kontūrām.

5.80. Türangel des Herrenhauses. 30er Jahre des 18. Jh.

Eisen, geschmiedet, 40,6 x 9,3 cm.

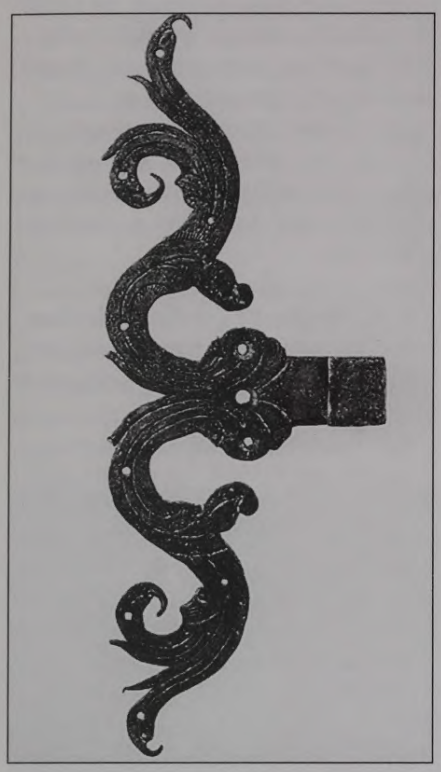

5.80.

Fischband in Form eines senkrechten Bandes mit gelappten Enden, eine Blattsilhouette nachahmend, und gravierten Laubkonturen.

5.81. Krāsns podiņi no kungu mājas (1–4). 18. gs. 4. cet.

Keramika, neglazēta, vāpēta; 1 — 21 x 17 x 4,5 cm; 2 — 21,5 x 17 x 4,5 cm; 3 — 20,5 x 16,8 x 5 cm; 4 — 20,7 x 16 x 4,8 cm.

Fasādes podiņi ar ovālu, izliektu spoguli, ko ietver profiljosla ar astragalu.

Vēlākā laikā vairākkārt tikuši krāsoti ar brūnu eļļas krāsu. Iespējams, ka podiņi sākotnēji izmantoti kādā blakus mājā.

5.81. Ofenkacheln aus dem Herrenhaus (1–4). 4. Viertel des 18. Jh.

Keramik, unglasiert, engobiert; 1 – 21 x 17 x 4,5 cm; 2 – 21,5 x 17 x 4,5 cm; 3 – 20,5 x 16,8 x 5 cm; 4 – 20,7 x 16 x 4,8.

Kacheln mit einem ovalen, gewölbten Spiegel, der von einem profilierten Perlstab umfaßt wird. In späterer Zeit sind die Kacheln mehrmals mit brauner Ölfarbe angestrichen worden. Womöglich stammen die Kacheln aus einem anderen Haus.

5.82. Krāsns podiņa fragments no kungu mājas. 18. gs. 3. cet.

Keramika, melni glazēta, 18 x 13 cm.

Fasādes podiņa fragments ar reljefu, ornamentālu spoguļa ierāmējumu, ko veido simetriski akanta vijumi.

5.82. Fragment einer Ofenkachel aus dem Herrenhaus. 3. Viertel des 18. Jh.

Keramik, schwarz glasiert; 18 x 13 cm.

Fragment einer Ofenkachel mit einem plastischen, ornamentalen Rahmenwerk von symmetrischen Akanthusranken.

5.83. Krāsns podiņa fragments no kungu mājas. 18. gs. 3. cet.

Keramika, gaišpelēki glazēta, 6,5 x 8 cm.

Krāsns virsdzegas rotājuma vidusdaļa ieliektas, augšmalā robotas plāksnītes veidā ar reljefu akanta un rokaju ornamentu.

5.83. Fragment einer Ofenkachel aus dem Herrenhaus. 3. Viertel des 18. Jh.

Keramik, hellgrau glasiert; 6,5 x 8 cm.

Mittelteil des Ofengesimsaufsatzes in Form eines in der Mitte hohlen, oben ausgezackten Plättchens mit einem plastischen Ornament von Akanthus und Rocaillen.

5.84. Krāsns podiņš no kungu mājas. 18. gs. v.

Keramika, gaišpelēki glazēta, 19,6 x 10,5 cm.

Krāsns virsdzegas rotājums ieliekti izliektas plāksnītes veidā, balstīts uz pēdas, ar reljefu volūtu un barokāla pildiņa motīva rotājumu. Robotā mala bojāta, ar ievērojamiem zudumiem.

5.84. Ofenkachel aus dem Herrenhaus. Mitte des 18. Jh.

Keramik, hellgrau glasiert; 19,6 x 10,5 cm.

Dekor des Ofengesimsaufsatzes in Form einer gebogenen Platte, getragen von einem Fuß, mit einer Dekoration von plastischen Voluten und Barockfüllungen. Der gezackte Rand ist beschädigt, mit beachtlichen Verlusten.

5.85. Krāsns podiņa fragmenti no kungu mājas (1–2). 18. gs. 50. gadi.

G. D. Hinša gleznojums.

Keramika, alvas glazūra, zemglazūras kobalta gleznojums; 1 — 10 x 9,5 cm; 2 — 4 x 3 cm.

Fasādes podiņa vidusdaļa — divi kompozīcijā saistīti fragmenti — ar ainavu un kunga figūriņu 18. gs. v. tērpā.

5.85. Fragmente einer Ofenkachel aus dem Herrenhaus (1–2). 50er Jahre des 18. Jh.

Malerei von G. D. Hinsch.

Keramik, Zinnglasur, Unterglasur-Kobaltmalerei; 1 – 10 x 9,5 cm; 2 – 4 x 3 cm.

Mittelteil einer Kachel – zwei in einer Komposition verbundene Fragmente – mit Landschaft und einer Herrenfigur im Gewand aus der Mitte des 18. Jhs.

5.86. Krāsns podiņa fragments. 18. gs. 50. gadi.

G. D. Hinša gleznojums.

Keramika, alvas glazūra, zemglazūras kobalta gleznojums, 8,5 x 6,5 cm.

Fasādes podiņa vidusdaļa ar figūras fragmentu.

5.86. Fragment einer Ofenkachel. 50er Jahre des 18. Jh.

Malerei von G. D. Hinsch.

Keramik, Zinnglasur, Unterglasur-Kobaltmalerei, 8,5 x 6,5 cm.

Mittelteil einer Kachel mit dem Fragment einer Figur.

5.87. Krāsns podiņu fragmenti no kungu mājas (1–7). 18. gs. 50. gadi.

G. D. Hinša gleznojums.

Keramika, alvas glazūra, zemglazūras kobalta gleznojums; 1 — 25 x 17 x 10,5 cm; 2 — 12 x 11,5 x 8,5 cm; 3 — 6,5 x 13 x 7,5 cm; 4 — 7 x 8,5 cm; 5 — 7 x 10 cm; 6 — 6,5 x 6,5 cm; 7 — 4,5 x 6 cm.

Fasādes pilastru podiņu fragmenti ar stīgu, vīnogu ķekaru, puķu un gliemežnīcu gleznojumu. 1 un 2 — ar pakāpjveida sānu malu un valnīti, kas apgleznoti marmora imitācijā. Ap 1912. g. pilastri tika izmantoti, iebūvējot kamīnu Lielās istabas (11) ziemeļu stūrī.

5.87. Fragmente der Ofenkacheln aus dem Herrenhaus (1–7). 50er Jahre des 18. Jh.

Malerei von G. D. Hinsch.

Keramik, Zinnglasur, Unterglasur-Kobaltmalerei; 1 – 25 x 17 x 10,5 cm; 2 – 12 x 11,5 x 8,5 cm; 3 – 6,5 x 13 x 7,5 cm; 4 – 7 x 8,5 cm; 5 – 7 x 10 cm; 6 – 6,5 x 6,5 cm; 7 – 4,5 x 6 cm.

Fragmente der Pilasterkacheln mit Malereien von Ranken, Weintrauben, Blumen und Muschelwerk. 1 und 2 – mit Stufenrand und Schmuckband in Relief, dessen Bemalung Marmor nachahmt. Um 1912 wurden die Pilaster für den Kamin gebraucht, der in der nördlichen Ecke des Familienzimmers (11) errichtet wurde.

5.88. Krāsns podiņa fragments no kungu mājas. 1752. g.

G. D. Hinša gleznojums.

Keramika, alvas glazūra, zemglazūras kobalta gleznojums, 5,6 x 6,7 cm.

Krāsns korpusa vainagojuma augšdaļas fragments ar kroni, ietvertu palmas zaros. Uz podiņa zudušās apakšdaļas atradies datējums — *1752*.

5.88. Fragment einer Ofenkachel aus dem Herrenhaus. 1752.

Malerei von G. D. Hinsch.

Keramik, Zinnglasur, Unterglasur-Kobaltmalerei, 5,6 x 6,7 cm.

Fragment vom Oberteil der Bekrönung des Ofens mit gemalter Krone, flankiert von Palmzweigen. Der verloren gegangene Unterteil der Kachel führte die Jahreszahl *1752.*

5.89. Krāsns podiņa fragments no kungu mājas. 18. gs. 50. gadi.

G. D. Hinša gleznojums.

Keramika, alvas glazūra, zemglazūras kobalta gleznojums, 7 x 11 x 4 cm.

Krāsns korpusa pusapļa formas vainagojuma mala ar profilējumu un augu motīva gleznojumu.

5.89. Fragment einer Ofenkachel aus dem Herrenhaus. 50er Jahre des 18. Jh.

Malerei von G. D. Hinsch.

Keramik, Zinnglasur, Unterglasur-Kobaltmalerei, 7 x 11 x 4 cm.

Der Rand des halbbogenförmigen Aufsatzes des Ofens mit Profilierung und Malerei von Pflanzenmotiven.

5.90. Krāsns podiņu fragmenti no kungu mājas (1–2). 18. gs. 50. gadi.

G. D. Hinša gleznojums.

Keramika, alvas glazūra, zemglazūras kobalta gleznojums; 1 — 14 x 17 cm; 2 — 7 x 13 x 6,5 cm.

Krāsns dzegas stūru podiņu fragmenti, šķautņoti, balustrveida, ar gleznotu pumpuru motīvu.

5.90. Fragmente der Ofenkacheln aus dem Herrenhaus (1–2). 50er Jahre des 18. Jh.

Malerei von G. D. Hinsch.

Keramik, Zinnglasur, Unterglasur-Kobaltmalerei; 1 – 14 x 17 cm; 2 – 7 x 13 x 6,5 cm.

Fragmente der Eckkacheln des Ofengesimses – kantige, balusterförmige, mit gemaltem Knospenmotiv.

5.91. Krāsns profiljosla no kungu mājas. 18. gs. 50. gadi.

G. D. Hinša gleznojums.

Keramika, alvas glazūra, zemglazūras kobalta gleznojums, 11 x 4,2 cm.

Kroķēts stūra valnītis, apgleznots marmora imitācijā.

5.91. Profilierter Ofenfries aus dem Herrenhaus. 50er Jahre des 18. Jh.

Malerei von G. D. Hinsch.

Keramik, Zinnglasur, Unterglasur-Kobaltmalerei, 11 x 4,2 cm.

Gekröpfter Eckgürtel; die Malerei ahmt Marmor nach.

5.92. Kungu mājas pulksteņa zvans.

Rīga, Heinriha Bīrmana darbnīca, 1751. g.

Bronza, h — 26 cm, diam. — 44 cm. Izstādīts foto.

Privātīpašumā VFR.

Uzraksts zvana augšdaļā: *ANNO 1751 ME FECIT HEYNRICH BYHRMANN RIGAE.*

Saskaņā ar līgumu, ko ģenerālleitnants Baltazars fon Kampenhauzens noslēdza ar Valmieras pulksteņmeistaru Filipu Mecki 1751. gada 19. novembrī (kat. Nr. 1.19.), zvans bija jāgādā pasūtītājam. Zvans atradās pagalma puses frontona ārpusē, tas karājās virs pulksteņa, pārsegts ar nelielu jumtiņu. 1939. gadā fon Kampenhauzenu ģimene zvanu paņēma līdzi uz Vāciju.

Lit.: *Campe P.* Die Kirchenglocken Lettlands von ältester Zeit an und ihre Giesser // Latvijas Universitātes raksti.–Rīga, 1930.–138. lpp. (Arhitektūras fakultātes sērija, I, 1).

5.92. Uhrglocke des Herrenhauses.

Riga, Werkstatt Heinrich Byhrmanns, 1751.

Bronze, h – 26 cm, d – 44 cm. Ausgestellt in einer Fotoaufnahme.

In Privatbesitz, Deutschland.

Inschrift am Oberteil der Glocke: *ANNO 1751 ME FECIT HEYNRICH BYHRMANN RIGAE.*

Laut Vertrag, den Generalleutnant Balthasar von Campenhausen am 19. November 1751 mit dem Wolmarschen Uhrmacher Philipp Metzke schloß (Kat. Nr. 1.19.), sollte der Auftraggeber selbst die Glocke besorgen. Die Glocke befand sich außen am Frontispiz der Hofseite, sie hing über der Uhr, unter einer kleinen Bedachung. 1939 nahm die Familie von Campenhausen die Glocke nach Deutschland mit.

Lit.: *Campe P.* Die Kirchenglocken Lettlands von ältester Zeit an und ihre Giesser // Latvijas Universitātes raksti.–Rīga, 1930.–138. lpp. (Arhitektūras fakultātes sērija, I, 1).

6. Mēbeles un mākslas priekšmeti kungu mājā
6. Möbel und Kunstgegenstände im Herrenhaus

6.1. Jākobs Zamuels Beks (1715–1778). **Klusā daba ar jēra cisku.** 18. gs. 3. cet.

Audekls, eļļa, 51 x 70 cm. Izstādīta krāsu fotokopija.

Prof. Aksela brīvkunga fon Kampenhauzena īpašumā Hannoverē, VFR. No Ungurmuižas.

Iespējams, ka, pateicoties J. Z. Beka askētiskajam, neizskaistinātajam, holandiešu 17. gs. glezniecībai tuvajam stilam, viņa darbi organiski iekļāvās Ungurmuižas mājā, kuru pildīja galvenokārt dzimtas locekļu portreti, kam bija jāapliecina dzimtas patriarhālais pamats, ģimenisko saišu nozīme. 19. gadsimtā Ungurmuižas namā parādījās arī ainavas un reliģiski sižeti reprodukciju veidā, taču nav konstatējams, ka mājā būtu atradušās izklaidējoša rakstura sižetiskas gleznas.

J. Z. Beks bija skolotājs gleznotājam Johanam Heinriham Baumanim (1753–1832), vienam no Baltijas bīdermeiera laika glezniecības interesantākajiem pārstāvjiem. J. H. Baumanis, apmēram 1700 darbu autors, 19. gs. pirmajā pusē kļuva par Kurzemes un Vidzemes muižās visplašāk pārstāvēto gleznotāju.

6.3.

6.1. Jakob Samuel Beck (1715–1778). **Stilleben mit Lammkeule.** 3. Viertel des 18. Jh.

Leinwand, Öl, 51 x 70 cm. Ausgestellt in Farbfotokopie.

In Besitz von Prof. Axel Freiherr von Campenhausen, Hannover. Aus Orellen.

Dank des asketischen, unbeschönigenden, der holländischen Malerei des 17. Jhs. nahestehenden Stils, fügten sich die Gemälde von J. S. Beck, wahrscheinlich organisch in das Herrenhaus Orellen ein, das vorwiegend mit Familienporträts, die die patriarchalische Grundlage der Familie und die Bedeutung der Familienbande bezeugen sollten, geschmückt war. Im 19. Jh. kamen auch Reproduktionen von Landschaften und religiösen Themen hinzu, aber es ist nicht bekannt, daß es im Hause Gemälde mit unterhaltenden Sujets gegeben hätte.

J. S. Beck war Lehrer des Malers Johann Heinrich Baumann (1753–1832), und einer der interessantesten Vertreter der Malerei des Biedermeierstils im Baltikum. J. H. Baumann, Autor von etwa 1700 Gemälden, wurde in der ersten Hälfte des 19. Jhs. zu dem auf den Gutshöfen Kurlands und Livlands am meisten vertretenen Maler.

6.2. Jākobs Zamuels Beks (1715–1778). **Klusā daba ar diviem medījuma putniem.** 18. gs. 3. cet.

Audekls, eļļa, 44 x 61 cm. Izstādīta krāsu fotokopija.

Prof. Aksela brīvkunga fon Kampenhauzena īpašumā Hannoverē, VFR. No Ungurmuižas.

Gleznas apakšējā kreisajā stūrī paraksts: *J. S. Beck.*

6.2. Jakob Samuel Beck (1715–1778). **Stilleben mit zwei Wildvögeln.** 3. Viertel des 18. Jh.

Leinwand, Öl, 44 x 61 cm. Ausgestellt in Farbfotokopie.

In Besitz von Prof. Axel Freiherr von Campenhausen, Hannover. Aus Orellen.

An der unteren linken Ecke des Gemäldes die Unterschrift: *J. S. Beck.*

6.3. Karls Zigmunds Valters (1783–1820). **Feldmaršals kņazs Mihaels Barklajs de Tolli**. 1820. g.

Audekls, eļļa, 236 x 156 cm.

LVM, Nr. CVVM 39105.

Gleznu 1896. gadā Rīgas Vēstures un senatnes pētītāju biedrībai, resp., Doma

muzejam, dāvinājis Ungurmuižas īpašnieks Baltazars Konrāds Maksimilians fon Kampenhauzens. No feldmaršala dēla Ernsta Magnusa (Maksa) un viņa sievas Leokādijas, dzim. fon Kampenhauzenas, mantojuma. Atradusies Ungurmuižas bibliotēkā.

Mihaels (Mihails) Barklajs de Tolli (1761–1818) — viens no 1812. g. franču–krievu kara Krievijas armijas vadītājiem, feldmaršals (no 1814. g.), Krievijas grāfs (1813. g.), kņazs (1814. g.). Attēlots pilnā augumā pie galda, uz kura atrodas Leipcigas kaujas karte. Uz gleznas, kas darināta pēc attēlotā nāves, nav autora paraksta. Gleznotājs K. Z. Valters minēts 1812. g. karam veltītās izstādes katalogā (pie attēla), kā gleznošanas vieta uzrādīta Rēvele.

Lit.: Katalog der in Riga von 17. /30. November 1912 bis zum 6. /19. Januar 1913 veranstalteten Ausstellung zur Jahrhundertfeier des Vaterländischen Krieges 1812.– Riga, 1912.–S. 11, Abb. Nr. 1.

6.3. Karl Sigmund Walther (1783–1820). **Feldmarschall Fürst Michael Barclay de Tolly.** 1820.

Leinwand, Öl, 236 x 156 cm.

LVM, Nr. CVVM 39105.

Geschenkt 1896 an die Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde in Riga, resp. an das Dom-Museum, vom Besitzer des Gutes Orellen, Balthasar Conrad Maximilian von Campenhausen. Aus dem Nachlaß des Sohnes von Feldmarschall Ernst Magnus (Max), und seiner Gemahlin Leocadie, geb. von Campenhausen. Früher in der Bibliothek zu Orellen.

Michael (Michail) Barclay de Tolly (1761–1818) – einer der Feldherren der russischen Armee zur Zeit des Französisch-russischen Krieges, Feldmarschall seit 1814, russischer Graf (1813), Fürst (1814). Dargestellt in Lebensgröße an einem Tisch, auf dem die Karte der Leipziger Schlacht liegt. Das Gemälde, das nach dem Tode des Fürsten anfertigt wurde, trägt keine Unterschrift des Künstlers. K. S. Walther wird als Maler im Ausstellungskatalog zur Erinnerung an den Krieg 1812 (neben der Abbildung) genannt; als Entstehungsort des Gemäldes ist Reval angegeben.

Lit.: Katalog der in Riga von 17./30. November 1912 bis zum 6./9. Januar 1913 veranstalteten Ausstellung zur Jahrhundertfeier des Vaterländischen Krieges 1812.– Riga, 1912.–S. 11, Abb. Nr. 1.

6.4. Skapis Ungurmuižas kungu mājā. Ziemeļaustrumeiropa vai Vidzeme (?), 17. gs. b.

Foto, 20. gs. sāk.

Palielinājums no oriģināla AFCO, 520 K.

Privātīpašumā VFR.

Fotoattēlā skapis redzams Ungurmuižas kungu mājas Vecajā istabā (19) pie dienvidaustrumu sienas starp istabas dienvidu stūri un durvīm uz telpu Nr. 18. Virs skapja redzami gleznojumi, to skaitā lente ar devīzes otru daļu: *Bringt Segen, Ruh, Zufriedenheit.* Šo daļu no telpas sienas rāda arī 1931. g. gleznojums (kat. Nr. 5.52.). Uz skapja — ragi, vērpjamais ratiņš (?) un bīdermeiera tipa kumodes makets.

6.4. Schrank im Herrenhaus Orellen. Nordosteuropa oder Livland (?), Ende des 17. Jh.

Foto, Anfang des 20. Jh.

Vergrößerung des Originalfotos aus AFCO, 520 K.

In Privatbesitz, Deutschland.

Auf der Abbildung sieht man den Schrank im Alten Zimmer (19) des Herrenhauses Orellen, an der südöstlicher Wand, zwischen der südlichen Ecke des Zimmers und der Tür zum Raum Nr. 18. Über dem Schrank sieht man Malereien, auch das Schriftband mit dem zweiten Teil des Wahlspruchs: *Bringt Segen, Ruh, Zufriedenheit.* Diesen Teil des Raumes zeigt auch die Malerei aus dem Jahre 1931 (Kat. Nr. 5.52.). Auf dem Schrank – ein Geweih, ein Spinnrad (?) und das Modell einer Kommode im Biedermeierstil.

6.5. Skapis no Ungurmuižas kungu mājas. Ziemeļeiropa vai Vidzeme (?), 17. gs. b.

Foto, 1997. g.

Privātīpašumā VFR.

Skapis (183 x 167 x 62 cm) holandiešu baroka formās darināts no vairākām mīkstā koka šķirnēm, ar melni iekrāsota koka detaļām: "liesmu līstes", pildiņu apmales, dzega, cokols, vītās kolonnas, bumbveida kājas. Saglabājušies sākotnējie ažūrie atslēgas cauruma apkalumi (sk. kat. Nr. 6.4.).

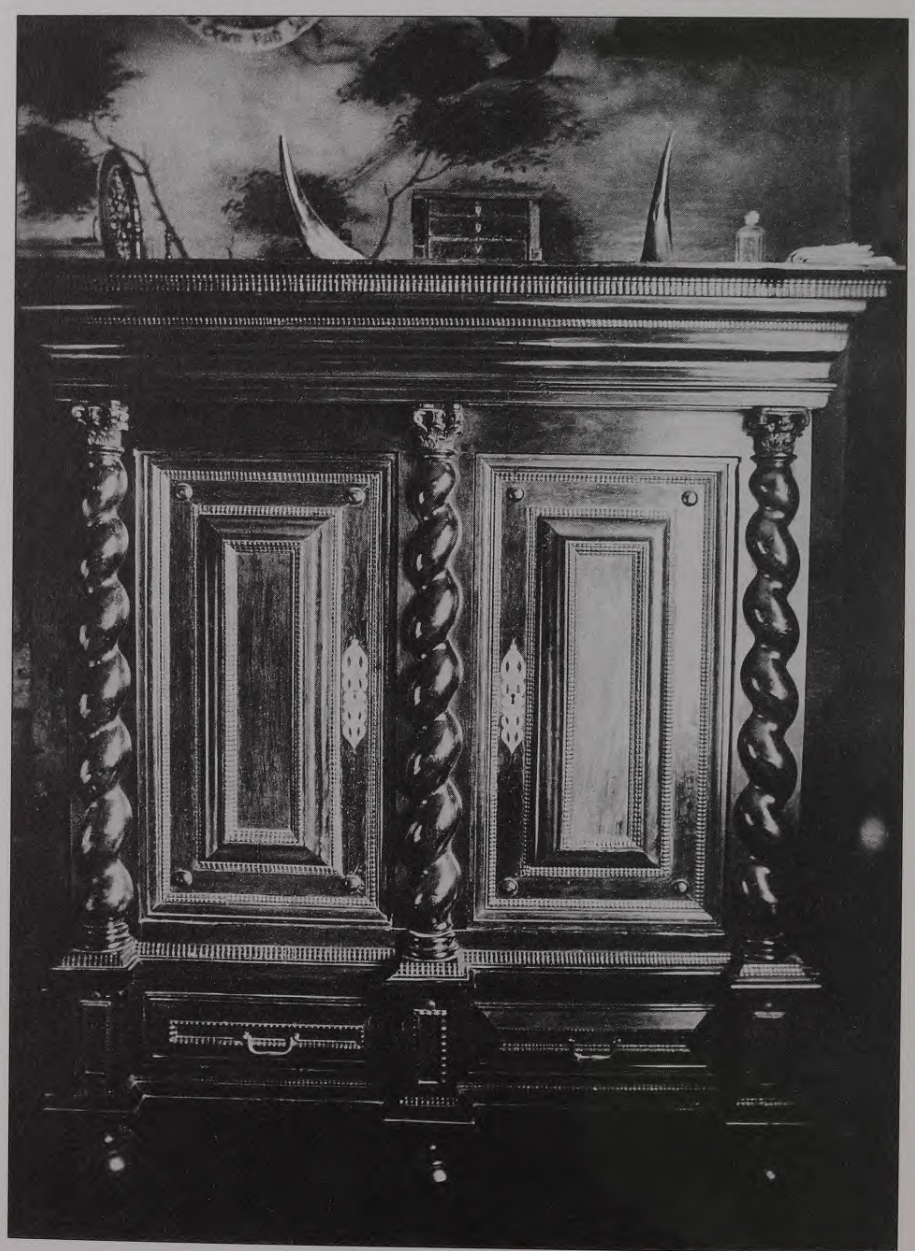

6.4.

6.5. Schrank aus dem Herrenhaus Orellen. Nordeuropa oder Livland (?), Ende des 17. Jh.

Foto,1997

In Privatbesitz, Deutschland.

Der Schrank (183 x 167 x 62 cm) ist in Formen des holländischen Barocks aus mehreren Sorten Weichholz gearbeitet, mit Details aus schwarz koloriertem Holz: "Flammenleisten", Einfassungen von Füllungen, Gesims, Sockel, gewundene Säulen, birnenförmige Füße. Die ursprünglichen Beschläge des Schlüssellochs sind erhalten (siehe Kat. Nr. 6.4.).

6.6. Skapis Ungurmuižas kungu mājā. Vidzeme (?), 18. gs. sāk.

Foto, ap 1910. g.

Palielinājums no oriģinālnegatīva CVMM (J. Žagara fonds).

Skapis (h — 227 cm, platums — 227 cm) atbilst tā sauktajam Hamburgas tipam ar vienlaidus horizontālu dzegu un obligāto dekoratīvo motīvu (šeit — Ticības alegorija) tās centrā. Tas klāts ar riekstkoka finierējumu un greznots ar masīvā riekstkokā grieztām tēlnieciskām detaļām; skapja durvju pildiņu rotā vienkāršas margrietiņas veida rozetes intarsijas tehnikā.

Virs skapja redzama stikla kaste, kurā atrodas dzīvojamās mājas makets (no tā saskatāma tikai tornīša augšdaļa). Skapis bija novietots Vecajā istabā (19) vietā, kur senāk bija siena ar telpu Nr. 20, tādējādi tā aizmugurē it kā veidojās niša, kas noslēpa ieeju mazajā pieliekamajā. Attēla kreisajā malā blakus apkaltai lādei redzamas nelielas durvis uz Lielo istabu (11), kas tika likvidētas remonta laikā, kad to vietā iebūvēja kamīnu.

6.6. Schrank im Herrenhaus Orellen. Livland (?), Anfang des 18. Jh.

Foto, um 1910.

Vergrößerung des Originalnegativs aus CVMM (Bestand von J. Žagars).

Der Schrank (Höhe – 227, Breite – 227 cm) gehört zum sog. Hamburger Typ mit kompaktem horizontalen Gesims und dem unentbehrlichen dekorativen Motiv (hier: Glaubensallegorie) in der Mitte. Der Schrank hat eine Nußbaumfurnierung und ist mit plastischen Details dekoriert, die aus massivem Nußbaumholz geschnitzt sind; die Türfüllungen schmücken einfache margeritenartige Rosetten in der Intarsientechnik.

Auf dem Schrank sieht man den Glaskasten, in dem sich das Modell des Herrenhauses befindet (von diesem sieht man nur den Oberteil des Türmchens). Der Schrank stand im Alten Zimmer (19) an der Stelle, wo früher eine Wand war, die diesen Raum vom Zimmer Nr. 20 trennte. Somit entstand hinter dem Schrank eine Art Nische, die den Eingang zur kleinen Vorratskammer verdeckte. Auf der linken Seite der Abbildung, neben der beschlagenen Lade, sieht man eine kleine Tür zum Familienzimmer (11), welche während der Renovierung entfernt wurde, als hier ein Kamin gesetzt wurde.

6.7. Glāze ar Ungurmuižas kungu mājas skatu un fon Kampenhauzenu ģerboni. 19. gs. v.

Kristāls, gravējums, h — 16,8 cm, diam. augšā — 8 cm.

Prof. Bernharda fon Barzeviša īpašumā Pankovā/Prignicā, VFR.

Glāzes vienā malā iegravēts fon Kampenhauzenu dzimtas ģerbonis, ko ietver divi lauru zari, pretējā malā Ungurmuižas kungu mājas skats — pagalma fasāde. Attēlots lievenis, kas tika uzcelts pārbūves laikā 19. gs. 30. gados. Iespējams, ka glāze izgatavota kā dāvana Johana Kristofa fon Kampenhauzena (1780–1841) meitas Melānijas kāzu gadījumā 1852. gadā ar Prūsijas armijas premjerleitnantu Jūliusu fon Barzevišu (1817–1897). Sākotnēji glāze glabājusies īpašā ādas futrālī.

6.7. Glas mit Ansicht des Herrenhauses Orellen und dem Wappen der Familie von Campenhausen. Mitte des 19. Jh.

Kristall, graviert, h – 16,8 cm, d oben – 8 cm.

In Besitz von Prof. Bernhard von Barsewisch, Pankow/Prignitz.

Auf einer Seite des Glases ist das Wappen der Familie von Campenhausen, flankiert von zwei Palmzweigen, eingraviert; auf der anderen – die Hoffassade des Herrenhauses Orellen. Man sieht die Veranda, die während des Umbaus in den 30er Jahren des 19. Jhs errichtet wurde. Womöglich ist das Glas als Geschenk zur Hochzeit der Tochter Johann Christoph von Campenhausens (1780–1841), Melanie, mit dem Premier-Leutnant der preußischen Armee Julius von Barsewisch (1817–1897) im Jahre 1852 angefertigt worden.

6.7.

6.8. Krēsls ar "ausīm" Vecajā istabā.

Foto, 20. gs. sāk.

Palielinājums no foto BFM (G. fon Krūzenšterna kolekcija), neg. Nr. 1277581.

Privātīpašumā VFR.

Krēsla h — 130 cm, sēdekļa platums — 71 cm, sēdekļa koka daļas h — 46 cm.

Domājams, viens no Rīgas krēslu taisītāja Karla Klaua 1752. gadā darinātajiem diviem krēsliem. Sākotnējais apvilkums. Otrs krēsls pārvilkts ar līdzīgu, bet vēlāku apvilkumu. To 20. gs. sākumā (pirms 1914. g.) darinājusi kāda ģimenes locekle, atveidojot oriģinālo izšuvumu (ziņas no Kristas fon Kampenhauzenas Vērdā, VFR). Fonā — Vecās istabas (19) gleznojuma daļa ar vēlāka laika papildinājumu aizmūrēto durvju vietā.

6.8. "Ohrensessel" im Alten Zimmer.

Foto, Anfang des 20. Jh.

Vergrößerung des Fotos aus BFM (Sammlung von G. von Krusenstjern), Neg. Nr. 1277581.

In Privatbesitz, Deutschland.

Höhe des Sessels – 130 cm, Breite des Sitzes – 71 cm, Höhe der Holzteile des Sitzes – 46 cm.

Wahrscheinlich ist dies einer der beiden im Jahr 1752 vom Rigaer Stuhlmacher Carl Klau angefertigtan Sessel. Ursprünglicher Bezug. Der andere Sessel hat einen ähnlichen Bezug, aber aus einer späteren Zeit, der Anfang des 20. Jhs. (vor 1914) von einer Familienangehörigen verfertigt wurde, wobei die Originalstickerei nachgeahmt worden ist (laut Auskunft von Christa von Campenhausen, Wehrda). Im Hintergrund – Teil der Malereien des Alten Zimmers (19) mit späteren Ergänzungen an den Stellen, wo Türen zugemauert wurden.

6.9. Krēsls ar "ausīm" no Ungurmuižas, atzveltnes daļa.

Foto, 1998. g.

Privātīpašumā VFR.

Izšuvums ar krāsainiem vilnas diegiem uz ļoti rupja vilnas auduma pamata. Paraksts zem foto BFM (kat. Nr. 6.8.): *Bezug: eigene Guts-Schafswolle Bezugsstoff auf dem Gute gewebt.* Jādomā, ka G. fon Krūzenšterns to pierakstījis pēc fon Kampenhauzenu ģimenes ziņām.

6.9. "Ohrensessel" aus dem Alten Zimmer, Lehne.

Foto, 1998.

In Privatbesitz, Deutschland.

Stickerei mit farbigem Wollgarn auf sehr grobem Wollgewebe. Inschrift unter dem Foto aus BFM (Kat. Nr. 6.8.): *Bezug: eigene Guts-Schafswolle Bezugsstoff auf dem Gute gewebt.* Vermutlich hat G. von Krusenstjern dieses laut Auskunft der Familie von Campenhausen notiert.

6.10. Kamīna pulkstenis. Francija, 1806. g.

Bronza, zeltīta, 18 x18 cm. Izstādīts krāsu foto.

Prof. Aksela brīvkunga fon Kampenhauzena īpašumā Hannoverē, VFR. No Ungurmuižas.

Kamīna pulkstenis ar mazo Bakhu panteras vilktos ratos — raksturīgs franču ampīra stila bronzas darbs. Pēc ģimenes tradīcijas pulksteni no Parīzes 1815. gadā atvedis feldmaršals M. Barklajs de Tolli. Kopā ar tā sauktā Žakoba stila galdiņu (kat. Nr. 6.11.) pulkstenis redzams 20. gs. sākuma fotogrāfijās Ungurmuižas kungu mājas zālē (kat. Nr. 5.39., 5.43., 5.44.).

6.10. Kaminuhr. Frankreich, 1806.

Bronze, vergoldet, 18 x 18 cm. Ausgestellt als Farbfoto.

In Besitz von Prof. Axel Freiherr von Campenhausen, Hannover. Aus Orellen.

Kaminuhr mit dem kleinen Bacchus in dem von einem Panther gezogenen Wagen – eine für das französische Empire charakteristische Bronzearbeit. Laut Familientradition hat Feldmarschall M. Barclay de Tolly die Uhr 1815 aus Paris mitgebracht. Man sieht sie zusammen mit einem Tischchen des sog. Jacob–Stils (Kat. Nr. 6.11.) auf einer Aufnahme Anfang des 20. Jhs. (Kat. Nr. 5.39., 5.43., 5.44.) im Saal des Herrenhauses Orellen.

6.11. Galdiņš. Krievija (?), 18. gs. b.

Sarkankoks, misiņš, h — 73,5 cm, virsma 90 x 54 cm. Izstādīts krāsu foto.

Prof. Aksela brīvkunga fon Kampenhauzena īpašumā Hannoverē, VFR. No Ungurmuižas.

Tā sauktā Žakoba stila priekšmets ar raksturīgo profilēta misiņa plākšņu apdari. Šis mēbeļu veids bija izplatīts Krievijā, arī Vidzemē un Kurzemē 18. gs. beigās un 19. gs. sākumā. Kopā ar pulksteni (kat. Nr. 6.10.) redzams 20. gs. sākuma fotogrāfijās Ungurmuižas kungu mājas zālē (kat. Nr. 5.39., 5.43., 5.44.).

6.11. Tischchen. Rußland (?), Ende des 18. Jh.

Mahagoni, Messing, Höhe — 73,5 cm, Oberfläche 90 x 54 cm. Ausgestellt als Farbfoto.

In Besitz von Prof. Axel Freiherr von Campenhausen, Hannover. Aus Orellen.

Ein Gegenstand des sog. Jacob-Stils in charakteristischer Aufmachung mit profilierten Messingplatten. Möbel dieser Art waren in Rußland sowie in Livland und Kurland Ende des 18. und Anfang des 19. Jhs verbreitet. Der Tisch ist zusammen mit der Uhr (Kat. Nr. 6.10.) auf Aufnahmen Anfang des 20. Jhs. im Saal des Herrenhauses Orellen zu sehen (Kat. Nr. 5.39., 5.43., 5.44.).

6.12. Šķīvis ar brīvkungu fon Kampenhauzenu un brīvkungu fon Volfu ģerboņu gravējumu. 1851. g.

Sudrabs, diam. — 22,8 cm.

Prof. Bernharda fon Barzeviša īpašumā Pankovā/Prignicā, VFR.

Uz šķīvja malas iegravēti brīvkungu fon Kampenhauzenu (dzimtas vairogs ar brīvkungu ģerboņa otro kleinodu) un brīvkungu fon Volfu (dzimtas vairogs ar kleinodu) ģerboņi. Šķīvja apakšā iegravēts: *1. September 1851.*

6.12. Teller mit eingravierten Wappen der Freiherren von Campenhausen und der Freiherren von Wolff. 1851.

Silber, d 22,8 cm.

In Besitz von Prof. Bernhard von Barsewisch, Pankow/Prignitz.

Auf dem Tellerrand sind die Wappen der Freiherren von Campenhausen (Stammwappen mit dem zweiten Kleinod des Freiherrenwappens) und der Freiherren von Wolff (Familienschild mit dem Kleinod) eingraviert. Auf der Rückseite des Tellers ist eingraviert: *1. September 1851.*

6.13. Tase ar apakštasi no "Leipcigas kaujas" servīzes. Vācija, Meisene, 1814. g.

Porcelāns ar apgleznojumu un zeltījumu, tases h — 7 cm, apakštases diam. — 14,5 cm.

RVKM, Nr. VRVM 113793, 113794.

Tase apgleznota ar militārām trofejām, uzraksts ar zeltu: *General / Feld-Marschall / Graf / Barklay de Tolli.* Uz apakštases Leipcigas kaujas karte ar uzrakstu: *Plan der Schlacht bei Leipzig am 18. und 19. Oct. 1813.*

M. Barklajs de Tolli saņēma servīzi kā dāvanu no Leipcigas pilsētas 1814. gadā. Lietotais tituls servīzi datē ar laiku starp 1813. gada 22. decembri, kad viņš ieguva Krievijas impērijas grāfa titulu, un 1814. gada 30. augustu, kad tika iecelts Krievijas kņazu kārtā. Kopā ar viņa dēla Ernsta Magnusa (Maksa) un tā sievas Leokādijas, dzim. fon Kampenhauzenas, mantojumu servīzes daļas saņēmuši arī vairāki fon Kampenhauzenu ģimenes locekļi. 1887. gadā Ungurmuižas īpašnieks Baltazars Konrāds Maksimilians fon Kampenhauzens vienu tasi ar apakštasi dāvinājis Rīgas Vēstures un senatnes pētītāju biedrībai. Tā gājusi bojā Rīgas vēstures muzeja kolekciju evakuācijas laikā uz Vāciju. 1978. gada Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs nopircis vēl vienu tasi un apakštasi no šīs servīzes, un šos priekšmetus iespējams identificēt kā savā laikā piederējušus Ilzenes muižas īpašniekam Rembertam Voldemāram fon Kampenhauzenam. Par to liecina apstāklis, ka R. V. fon Kampenhauzens 1812. g. karam veltītajā izstādē bija parādījis ne tikai šī tipa tasi un apakštasi, bet vēl vienu apakštasi ar Leipcigas kaujas skatu, kas savukārt darināta Karaliskajā porcelāna manufaktūrā Berlīnē. Turpat izgatavota apakštase ietilpst arī Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja nopirktajā komplektā.

6.13.

Lit.: Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde in den Ostseeprovinzen.–Riga, 1888.–S. 79; Katalog der in Riga von 17. /30. November 1912 bis zum 6./19. Januar 1913 veranstalteten Ausstellung zur Jahrhundertfeier des Vaterländischen Krieges 1812.–Riga, 1912.–S. 279, Kat. Nr. 707, 768.

6.13. Tasse und Untertasse aus dem Service "Leipziger Schlacht". Deutschland, Meißen, 1814.

Porzellan mit Bemalung und Vergoldung, Höhe der Tasse – 7 cm, Durchmesser der Untertasse – 14,5 cm.

RVKM, Nr. VRVM 113793, 113794.

Die Tasse ist mit militärischen Trophäen bemalt, Aufschrift mit Gold: *General / Feldmarschall / Graf / Barklay de Tolli.* Auf der Untertasse – Karte der Leipziger Schlacht mit Aufschrift : *Plan der Schlacht bei Leipzig am 18. und 19. Oct. 1813.*

M. Barclay de Tolly erhielt das Service 1814 als Geschenk von der Stadt Leipzig. Der benutzte Titel läßt das Service auf die Zeit zwischen dem 22. Dezember 1813, als M. Barclay de Tolly den Titel des russischen Grafen erlangte, und dem 30. August 1814, als er zum russischen Fürsten ernannt wurde, datieren. Zusammen mit seinem Sohn Ernst Magnus (Max) und dessen Gemahlin Leocadie, geb. von Campenhausen, haben auch mehrere Angehörige der Familie von Campenhausen Teile des Services aus dem Nachlaß erhalten. 1887 schenkte der Besitzer von Orellen, Balthasar Conrad Maximilian von Campenhausen, eine Tasse mit Untertasse der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde in Riga. Sie ist während der Evakuierung der Sammlungen des Museums für Rigaer Geschichte nach Deutschland verlorengegangen. 1978 kaufte das Museum für Rigaer Geschichte und Schiffahrt eine weitere Tasse mit Untertasse aus diesem Service, und man kann diese Gegenstände als früheres Eigentum des Besitzers von Ilsen, Rembert Woldemar von Campenhausen, identifizieren. Davon zeugt die Tatsache, daß R. W. von Campenhausen für die Ausstellung zur 100-Jahr-Feier des Krieges von 1812 nicht nur eine Tasse mit Untertasse dieses Typs, sondern auch eine andere Untertasse mit der Darstellung der Leipziger Schlacht zur Verfügung gestellt hatte; die seinerzeit in der Königlichen Porzellanmanufaktur in Berlin angefertigt worden war. Dort ist auch die Untertasse des vom Museum für Rigaer Geschichte und Schiffahrt erworbenen Satzes hergestellt worden.

Lit.: Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde in den Ostseeprovinzen.–Riga, 1888.–S. 79; Katalog der in Riga von 17./30. November 1912 bis zum 6./9. Januar 1913 veranstalteten Ausstellung zur Jahrhundertfeier des Vaterländischen Krieges 1812.–Riga, 1912.–S. 279, Kat. Nr. 707, 768.

6.14. Rozbeķu muižas kungu māja, spilvena izšuvums. 19. gs. beigas.

Izšuvums uz kanvas ar vilnas diegiem, 48 x 45 cm. Izstādīta krāsu fotokopija.

Prof. Kristofa brīvkunga fon Kampenhauzena īpašumā Maincā, VFR. No Ungurmuižas.

Rozbeķu muižas kungu mājas frontāls skats. Blakus redzamas piebūves, viena no kurām ir siltumnīca. Neuzmanīga apiešanās ar siltumnīcas krāsni 1897. gadā kļuva par iemeslu ugunsgrēkam, kurā kungu māja nodega. Pēc tradīcijas izšuvumu izgatavojusi vainīgās personas sieva.

6.14. Herrenhaus Rosenbeck, Stikkerei auf einem Kissen. Ende des 19. Jh.

Stickerei auf Kanevas mit Wollgarn, 48 x 45 cm. Ausgestellt in Farbfotokopie.

In Besitz von Prof. Christoph Freiherr von Campenhausen, Mainz. Aus Orellen.

Frontalansicht des Herrenhauses Rosenbeck. Nebenan sieht man die Anbauten; eines davon ist das Treibhaus. Durch unvorsichtige Handhabung des Ofens im Treibhaus brach 1897 Feuer aus, welches das Herrenhaus vernichtete. Der Tradition nach gilt die Stickerei als Arbeit der Frau des Schuldigen.

6.15. Pokāls ar vāku. 1867. g.

Sudrabs, iekšpusē zeltīts, h — 31 cm, diam. — 13,5 cm.

Johannesa Baltazara fon Kampenhauzena īpašumā Gerlicā, VFR.

Uzraksts uz kūpas: *E. C. Uz sidraba=kahsahm tai 8^{tā} Octbr: 1867 no Daibes gruntineekeem.* Pokālu dāvinājuši Daibes muižas saimnieki Ungurmuižas īpašniekam Ernstam Osvaldam fon Kampenhauzenam un viņa sievai Marijai fon Kampenhauzenai, dzim. fon Smitenai, sudrabkāzās. Daibes muižu E. O. fon Kampenhauzens nopirka 1854. gadā.

6.15. Pokal mit Deckel. 1867.

Silber, innen vergoldet, h – 31 cm, d – 13,5 cm.

In Besitz von Johannes Balthasar von Campenhausen, Görlitz.

6.15.

Inschrift auf der Kuppa: *E. C. Uz sidraba=kahsahm tai 8^{tā} Octbr: 1867 no Daibes gruntineekeem. (E. C. zur Silberhochzeit am 8. Oktober 1867 von den Grundbesitzern in Daiben.)* Den Pokal hat der Besitzer von Orellen Ernst Oswald von Campenhausen und seine Gemahlin Marie von Campenhausen, geb. von Smitten, von den Bauern des Guts Daibe zur Silberhochzeit geschenkt bekommen. E. O. von Campenhausen hatte Daiben 1854 gekauft.

7. Ungurmuižas parks, celtnes un ļaudis
7. Parkanlage in Orellen, Gebäude und Leute

7.1. Tējas namiņš.

Foto, 20. gs. sāk.

Palielinājums no oriģināla AFCO, 520 K.

Fotogrāfijā celtne (16) redzama pēc aptuveni 1882. gadā veiktās pārbūves, kad sienas ieguva limenisku dēļu apšuvumu un tika likvidēti pirmā stāva pilastri. Divi grenadieru gleznojumi tika naivā veidā izpildīti pilnīgi no jauna (Cēsu daiļkrāsotājs Pauls Hermans Frišs, 1882. g.), bet durvis aizsegtas ar jaunu, gludu dēļu plakni, uz kuras bija primitīvs sākotnējā gleznojuma atkārtojums. Šajā laikā tapuši arī divi trīsstūrveida gleznojumi ar eņģeļu galviņām pusloka loga stūros.

7.1. Lusthaus.

Foto, Anfang des 20. Jh.

Vergrößerung des Originals aus AFCO, 520 K.

Das Foto zeigt das Gebäude (16) nach den Umbauten um 1882, als die Wände eine waagerechte Verschalung erhielten und die Pilaster des Erdgeschosses entfernt wurden. Die zwei Grenadiere wurden in einer naiven Art neu gemalt (Maler Paul Herman Frisch aus Wenden, 1882), und die Tür mit einer glatten Bretterplatte geschlossen, auf der die ursprüngliche Malerei ebenfalls auf primitive Weise wiederholt war. Aus dieser Zeit stammen auch die zwei dreieckigen Malereien mit Engelköpfen an den Ecken der Halbbogenfenster.

7.2. Tējas namiņa durvju gleznojums.

Foto, ap 1910. g.

Palielinājums no oriģinālnegatīva CVMM (J. Žagara fonds).

1882. g. gleznojums izpildīts neveikli, turklāt vidusdaļā attēlotie motīvi (cirpto dzīvžogu un krūmu izkārtojums) daļēji pārprasti. Tas apliecina, ka jau kopijas tapšanas laikā oriģināls bijis stipri bojāts un nav ļāvis saskatīt daudzas attēlojuma detaļas. Fotogrāfijas augšdaļā redzams sarullēts audums, kas gleznojumu aizsargāja no atmosfēras ietekmes.

7.2. Türmalerei des Lusthauses.

Foto, um 1910.

Vergrößerung des Originalnegativs aus CVMM (Bestand von J. Žagars).

Die von einer ungeschickten Hand geschaffene Malerei aus dem Jahre 1882 zeigt, daß der Maler die im Mittelteil dargestellten Motive – die Abfolge von gestutzten Hecken und Buschwerk – teilweise mißverstanden hat. Warscheinlich war zur Zeit, als die Kopie angefertigt wurde, das Original bereits so stark beschädigt, das viele Details der Darstellung nicht erkennbar waren. Im oberen Teil des Fotos ist ein zusammengerolltes Tuch zu sehen, der das Gemälde vor witterungbedingten Einwirkungen schützen sollte.

7.3. Tējas namiņš, galvenā fasāde.

Foto, 1929. g.

Palielinājums no oriģinālnegatīva LVM, Nr. CVVM 82542.

Šajā laikā celtne jau zaudējusi vienu no grenadieru gleznojumiem, redzami fasādes postījumi. Sudrabotā lode smailes vainagojumā pazudusi krievu karaspēka uzturēšanās laikā muižā ap 1917. g., zudis arī vējarādītājs.

7.3. Lusthaus, Hauptfassade.

Foto, 1929.

Vergrößerung des Originalnegativs aus LVM, Nr. CVVM 82542.

Zu dieser Zeit war eine Grenadierfigur bereits verlorengegangen; man sieht die Beschädigungen an der Fassade. Die versilberte Kugel auf der Kuppelspitze ist während der Einquartierung der russischen Armee in Orellen um 1917 vernichtet worden, auch die Windfahne fehlt.

7.4. Tējas namiņš, galvenās fasādes apakšējā daļa.

Foto, 1929. g.

Palielinājums no oriģinālnegatīva LVM, Nr. CVVM 82539.

7.3.

Zem fasādes apšuvuma redzami sākotnējie pilastri. Grenadiera figūras primitīvais izpildījums tomēr ļauj secināt, ka atdarināts iepriekšējais gleznojums, kas savukārt tuvs kungu mājas kāpņu telpas labās puses figūras atveidojumam. Gleznojums zudis 1973. gadā.

7.4. Lusthaus, der untere Teil der Hauptfassade.

Foto, 1929.

Vergrößerung des Originalnegativs aus LVM, Nr. CVVM 82539.

Unter der Verschalung der Fassade sind

7.4.

die ursprünglichen Pilaster zu sehen. Die primitive Ausführung der Grenadierfigur läßt jedoch darauf schließen, daß die frühere Malerei nachgeahmt worden ist, welche der Darstellung der Figur auf der rechten Seite im Vorhaus des Herrenhauses ähnlich ist. Die Malerei ist 1973 verlorengegangen.

7.5. Tējas namiņš, galvenā fasāde.

Foto, 1975. g.

Palielinājums no negatīva VKPAIDC, Nr. p-341/1.

Fotogrāfija rāda stāvokli īsi pirms restaurācijas sākuma. Divslīpju jumts tapis 20. gs. 20. gados, kad līdzekļu trūkums liedza atjaunot sākotnējo kupolu un tika izveidots pagaidu pārsegums.

7.5. Lusthaus, Hauptfassade.

Foto, 1975.

Vergrößerung eines Negativs aus VKPAIDC, Nr. p-341/1.

Das Foto zeigt den Zustand kurz vor den Restaurierungsarbeiten. Das Satteldach stammt aus den 20er Jahren des 20. Jhs., als wegen Geldmangels die ursprüngliche Kuppel nicht wiederhergestellt werden konnte und nur ein Notdach gedeckt wurde.

7.6. Tējas namiņš atjaunošanas procesā, aizmugures fasāde.

Foto, 1977. g.

Palielinājums no negatīva CVMM, Nr. 3594.

7.6. Wiederherstellung des Lusthauses, Rückseite.

Foto, 1977.

Vergrößerung eines Negativs aus CVMM, Nr. 3594.

7.7. Tējas namiņa atjaunošanas spāru svētki 1977. gada 20. jūlijā.

Foto, 1977. g.

Palielinājums no negatīva CVMM, Nr. 3665.

7.7. Richtfest für das renovierte Lusthaus am 20. Juli 1977.

Foto, 1977.

Vergrößerung eines Negativs aus CVMM, Nr. 3665.

7.8. Tējas namiņš, skats uz dienvidiem.

Foto, 1998. g.

Palielinājums no negatīva RPM, Nr. 299.

7.8. Lusthaus, Blick nach Süden.

Foto, 1998.

Vergrößerung eines Negativs aus RPM, Nr. 299.

7.9. Tējas namiņa aizmugures fasāde, skats uz ziemeļiem no dārza.

Foto, 1998. g.

Palielinājums no krāsu negatīva RPM, Nr. K-280.

7.9. Lusthaus, Rückseite, Blick nach Norden vom Garten.

Foto, 1998.

Vergrößerung eines Farbnegativs aus RPM, Nr. K-280.

7.10. Tējas namiņš, skats uz dienvidrietumiem.

Foto, 1997. g.

Palielinājums no krāsu negatīva RPM, Nr. K-179.

7.10. Lusthaus, Blick nach Südwesten.

Foto, 1997.

Vergrößerung eines Farbnegativs aus RPM, Nr. K-179.

7.11. Tējas namiņš, skats uz dienvidiem.

Foto, 1997. g.

Palielinājums no krāsu negatīva RPM, Nr. 158.

7.11. Lusthaus, Blick nach Süden.

Foto, 1997.

Vergrößerung eines Farbnegativs aus RPM, Nr. 158.

7.12. Tējas namiņa kāpņu balsts ar gadskaitli *1753*.

Foto, 1997. g.

Palielinājums no krāsu negatīva RPM, Nr. K-290.

7.12. Treppenpfosten des Lusthauses mit der Jahreszahl *1753*.

Foto, 1997.

Vergrößerung eines Farbnegativs aus RPM, Nr. K-290.

7.13. Tējas namiņa vārtu vērtnes (2) ar apgleznojumu.

G. D. Hinšs, 1753. g.

Koks, eļļa, dzelzs kalums, 268,5 x (160 + 160) cm.

Pāri abām vērtnēm gleznots Ungurmuižas dārza prospekts ar koku kulisēm, puķudobēm, žogu un cilvēkiem. Dziļplāna centrā — kungu māja ar dzelteni krāsotām fasādēm un sarkanu jumtu. Gleznojums laika gaitā stipri bojāts, saglabājies tikai daļēji. Virās iestiprināta bijusi vienīgi vārtu labā vērtne. Kreisā vērtne ailā nostiprināta nekustīgi, virās iekārta un uz iekšu virināma bijusi tās vidējā puse (80 cm).

7.13. Torflügel (2) des Lusthauses mit Malerei.

G. D. Hinsch, 1753.

Holz, Öl, Schmiedearbeit, 268,5 x (160 + 160) cm.

Auf beiden Flügeln ist die Parkanlage von Orellen mit Bäumen, Blumenbeeten, einem Zaun und Menschen gemalt. Im Zentrum des Hintergrundes – das Herrenhaus mit

gelb gestrichener Fassade und einem roten Dach. Die Malerei ist im Laufe der Zeit stark beschädigt worden und nur teilweise erhalten. Nur der rechte Torflügel war in Angeln eingehängt, der linke Flügel war an der Türschlenge unbeweglich befestigt; nur der mittlere Teil des Flügels (80 cm) war eingehängt und war nach innen zu öffnen.

7.14. Tējas namiņa iekšdurvju vērtne, fragments. 18. gs. vidus.

Koks (priede), eļļas–līmes krāsas, 92,5 x 76 cm.

Vērtnes apakšējā puse, dzelteni krāsota, ar iluzoru pildiņa iekrāsojumu.

7.14. Innentürflügel des Lusthauses, Fragment. Mitte des 18. Jh.

Holz (Föhre), Öl-Leimfarben, 92,5 x 76 cm.

Der untere Teil des Flügels, gelb gestrichen, mit einer kolorierten illusorisch dargestellten Füllung.

7.15. Kungu mājas kāpņu telpas sienas gleznojuma fragments — grenadiera figūra.

S. Astiča kopija no G. D. Hinša oriģināla, 1980. g.

Koks, eļļa, 208,5 x 119,5 cm.

Kopija izgatavota, lai aizstātu 1973. gadā nozagto Tējas namiņa fasādes gleznojumu.

7.15. Fragment der Wandmalerei aus dem Treppenraum des Herrenhauses – Grenadierfigur.

Kopie von S. Astičs nach dem Original von G. D. Hinsch, 1980.

Holz, Öl, 208,5 x 119,5 cm.

Die Kopie wurde angefertigt, um die 1973 gestohlene Malerei an der Fassade des Lusthauses zu ersetzen.

7.16. "Liepu dārza" dienvidaustrumu malas aleja, skats uz dienvidrietumiem.

Foto, ap 1910. g.

Palielinājums no oriģinālnegatīva CVMM (J. Žagara fonds).

7.16. Allee auf der südöstlichen Seite des "Lindengartens", Blick nach Südwesten.

Foto, um 1910.

Vergrößerung des Originalnegativs aus CVMM (Bestand von J. Žagars).

7.17. Šķērsaleja "liepu dārzā".

Foto, 1929. g.

Palielinājums no negatīva LVM, Nr. CVVM 82540.

7.17. Querallee im "Lindengarten".

Foto, 1929.

Vergrößerung eines Negativs aus LVM, Nr. CVVM 82540.

7.18. "Liepu dārza" dienvidaustrumu malas aleja, skats uz dienvidrietumiem.

Foto, 1997. g.

Palielinājums no krāsu negatīva RPM, Nr. K-175.

7.18. Allee auf der südöstlichen Seite des "Lindengartens", Blick nach Südwesten.

Foto, 1997.

Vergrößerung eines Farbnegativs aus RPM, Nr. K-175.

7.19. "Liepu dārza" žogs.

Foto, 1997. g.

Palielinājums no krāsu negatīva RPM, Nr. K-184.

7.19. Zaun des "Lindengartens".

Foto, 1997.

Vergrößerung eines Farbnegativs aus RPM, Nr. K-184.

7.20. Skats no "bastiona" uz dīķi.

Foto, 1997. g.

Palielinājums no krāsu negatīva RPM, Nr. K-182.

7.20. Blick von der "Bastei" zum Teich.

Foto, 1997.

Vergrößerung eines Farbnegativs aus RPM, Nr. K-182.

7.21. Skats pāri dzirnavu dīķim uz muižas centru.

Foto, ap 1910. g.

Palielinājums no oriģinālnegatīva CVMM (J. Žagara fonds).

Parka masīvā labajā pusē nodalās Tējas namiņš, kreisajā — kungu māja. Vidū redzams skatu laukuma — "bastiona" (18) baltais sols.

7.21. Blick über den Mühlenteich zum Gutszentrum.

Foto, um 1910.

Vergrößerung des Originalnegativs aus CVMM (Bestand von J. Žagars).

Auf der rechten Seite des Parks ist das Lusthaus zu erkennen, auf der linken das Herrenhaus. In der Mitte sieht man die weiße Bank des Aussichtsplatzes – der "Bastei" (18).

7.22. Skats parkā.

Foto, 20. gs. sāk.

Palielinājums no oriģināla AFCO, 520 K.

Fotogrāfijā redzams tiltiņš, kas atradās starp dīķi Mazās mājas (9) galā un mazo mežaparka dīķīti. Ar to zināmā mērā aizsākās ceļš uz Kapličas kalnu. Šim tiltiņam identisks, tikai melni krāsots, bija "melnais tilts" pār Dzirnupīti.

7.22. Blick in den Park.

Foto, Anfang des 20. Jh.

Vergrößerung des Originals aus AFCO, 520 K.

Das Foto zeigt die Brücke, zwischen dem Teich an der Giebelseite des Kleinen Hauses (9) und dem kleinen Teich im Waldpark. Gewissermaßen begann hier der Weg zum Kapellenberg. Identisch, nur schwarz gestrichen, war die "schwarze Brücke" über den Mühlenbach.

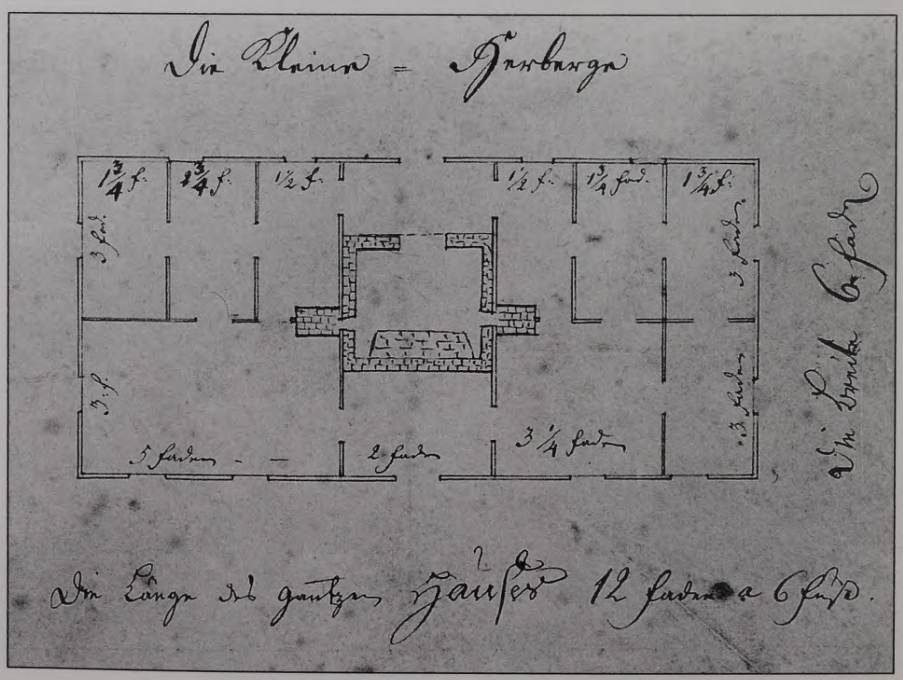

7.23.

7.23. Mazais ērberģis, plāns. 18. gs. 30. gadi (?).

Foto no oriģināla, 1966. g.

Palielinājums no negatīva RPM, Nr. 338.

Domājams, attēlota vecā kungu māja, kas redzama 1728. g. zīmējumā. Plāns vai nu rāda celtnes izskatu pēc pārbūves, vai arī iecerēts kā pārbūves mets. Sākotnējā 8 x 3 ½ asis lielā māja tika palielināta līdz 12 x 6 asīm.

7.23. Kleine Herberge, Plan. 30er Jahre (?) des 18 Jh.

Foto vom Original, 1966.

Vergrößerung eines Negativs aus RPM, Nr. 338.

Vermutlich ist hier das alte Herrenhaus dargestellt, das auf der Zeichnung von 1728 zu sehen ist. Entweder zeigt der Plan das Gebäude nach dem Umbau, oder es stellt den Entwurf zum Umbau dar. Das ursprünglich 8 x 3 ½ Faden große Haus wurde auf 12 x 6 Faden vergrößert.

7.24. Putnu mājas mets. 1732. g.

Foto no oriģināla, 1966. g.

Palielinājums no negatīva RPM, Nr. 354.

Uzraksts: *Ao 1732. Faßel-Hauß.*

Mets rāda divdaļīgu putnu māju vistām un gaiļiem, pīlēm un zosīm 11 x 3 asu izmērā; tai pieslēdzas attiecīgi divdalīts pagalms. Putnu māja (39) realizētajā izskatā tika atvirzīta patālu nost no muižas pamatapbūves ziemeļaustrumu virzienā ārpus sētas.

7.24. Entwurf zum Geflügelhaus (Faselhaus). 1732.

Foto vom Original, 1966.

Vergrößerung eines Negativs aus RPM, Nr. 354. Aufschrift: *Ao 1732. Faßel-Hauß.*

Der Entwurf zeigt ein zweiteiliges Geflügelhaus (39) für Hühner und Hähne, Enten und Gänse in der Größe von 11 x 3 Faden, an das sich ein entsprechend geteilter Hof anschließt. Das dann gebaute Geflügelhaus wurde ziemlich weit weg von den übrigen Häusern des Gutshofes gesetzt, in nordöstlicher Richtung, hinter der Umzäunung.

7.25. Saimniecības ēkas plāna mets ar būvmateriālu aprēķinu. 18. gs. 30. gadi (?).

Foto no oriģināla, 1966. g.

Palielinājums no negatīva RPM, Nr. 337.

7.25. Grundrißskizze des Wirtschaftsgebäudes mit Baukostenvoranschlag. 30er Jahre (?) des 18. Jh.

Foto nach Originalzeichnung, 1966.

Vergrößerung eines Negativs aus RPM, Nr. 337.

7.26. Sarkanā klēts.

Foto, 1937. g.

Palielinājums no oriģināla AFCO, 528.

Pēc savas nozīmes tā bija tā sauktā rokas klēts, sarkanā krāsojuma dēļ saukta arī par Sarkano klēti (2). Klēts atradās ābeļu dārzā liepu četrstūra austrumu stūrī blakus pievedceļam uz kungu māju. Senākā celtne muižā, kas celta, domājams, 17. gadsimtā. Nojaukta pēc Otrā pasaules kara.

7.26. Die Rote Kleete.

Foto, 1937.

Vergrößerung des Originals aus AFCO, 528.

Ihrer Funktion nach war es die sogenannte "Handkleete"; des roten Anstrichs wegen wird sie auch die Rote Kleete (2) genannt. Die Kleete stand im Apfelgarten, an der östlichen Ecke des Lindenvierecks, an der Zufahrt zum Herrenhaus. Das älteste Gebäude auf dem Gutshof, errichtet wahrscheinlich im 17. Jahrhundert, abgerissen nach dem Zweiten Weltkrieg.

7.27. Graudu klēts.

Foto, 1928. g.

Palielinājums no oriģinālnegatīva LVM, Nr. CVMM 76686.

Viena no vecākām muižas ansambļa celtnēm (13), kas celta 1738.–1740. gadā. Sākotnēji kopā ar stalli (12) veidoja simetrisku celtņu pāri abpus iebraucamajiem vārtiem.

7.27. Kornkleete.

Foto, 1928.

Vergrößerung des Originalnegativs aus LVM, Nr. CVMM 76686.

Eines der ältesten Gebäude (13) des Gutsensembles, errichtet 1738–1740. Ursprünglich bildete es zusammen mit dem Stall (12) ein symmetrisches Gebäudepaar auf beiden Seiten des Einfahrtstores.

7.28. Graudu klēts.

Foto, 1974. g.

Palielinājums no negatīva RPM, Nr. 6354.

7.28. Kornkleete.

Foto, 1974.

Vergrößerung eines Negativs aus RPM, Nr. 6354.

7.29. Graudu klēts, nojumes stūris.

Foto, 1997. g.

Palielinājums no krāsu negatīva RPM, Nr. K-171.

Celtne joprojām lielā mērā saglabājusi savu sākotnējo izskatu, ieskaitot skujiņas veida durvis ar sarkano krāsojumu. Toskāņu kolonnai tuvā staba forma, iespējams, attiecināma uz kādu atjaunošanas pasākumu 19. gs. pirmā pusē.

7.29. Kornkleete, Vordachecke.

Foto, 1997.

Vergrößerung eines Farbnegativs aus RPM, Nr. K-171.

Das Gebäude hat sein ursprüngliches

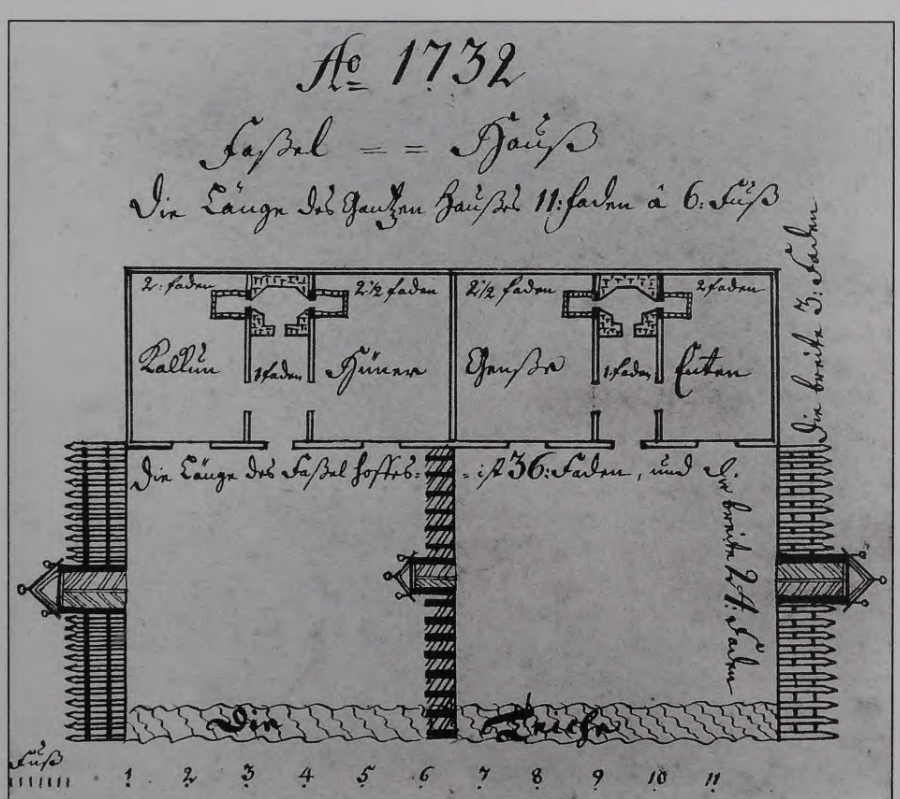

7.24.

Aussehen im großen und ganzen bewahrt, einschließlich der rot gestrichenen Tür im Fischgrätenmuster. Der Pfeiler in Form einer toskanischen Säule ist womöglich auf eine bauliche Änderung in der ersten Hälfte des 19. Jhs. zurückzuführen.

7.30. Vecā skola.

Foto, 1949. g.

Palielinājums no oriģinālnegatīva VKPAIDC, Nr. 7432.

Ēkas (3) ziemeļaustrumu gals un aizmugures fasāde, kuras sākotnējais izskats redzams arī fotogrāfijā (kat. Nr. 7.31.). Celtne fotografēta īsi pirms pārbūves, kas būtiski izmainīja tās izskatu (dēļu apšuvums, jauni logi, likvidēts jumta kārniņu segums).

7.30. Die Alte Schule.

Foto, 1949.

Vergrößerung des Originalnegativs aus VKPAIDC, Nr. 7432.

Die nordöstliche Giebelseite und die Rückseite des Gebäudes (3), dessen ursprüngliche Gestalt auch auf dem Foto (Kat. Nr. 7.31.) zu sehen ist. Das Foto zeigt die Schule kurz vor dem Umbau, der das Aussehen des Gebäudes wesentlich veränderte, (eine Bretterverschalung, neue Fenster, Entfernung des Ziegeldaches).

7.31. Vecā skola, skats no kungu mājas stūra.

Foto, 1925. g.

Palielinājums no oriģināla Herdera institūtā Mārburgā, VFR (F. fon Volfa fotoarhīvs), Nr. 135324.

Ēkas ziemeļaustrumu gals un galvenā — parka puses fasāde.

7.31. Die Alte Schule, Blick von der Ecke des Herrenhauses.

Foto, 1925.

Vergrößerung des Originals aus dem Herder-Institut in Marburg, (Fotoarchiv von F. von Wolff), Nr. 135324.

Die nordöstliche Giebelseite des Gebäudes und die Hauptfassade der Gartenseite.

7.32. Mazā māja.

Foto, ap 1905. g.

Palielinājums no oriģināla AFCO, 520 K.

Mazā māja (9) celta 19. gs. otrā pusē muižas pārvaldnieka vajadzībām. Pēc vīra nāves 1905. gadā tur dzīvoja Baltazara Konrāda Maksimiliana fon Kampenhauzena atraitne Emmija fon Kampenhauzena, pēc Pirmā pasaules kara — Lilija fon Kampenhauzena ar bērniem. Fotogrāfija rāda celtni pirms apšūšanas ar dēļiem un lieveņa izbūves ziemeļaustrumu galā. Šī pārbūve, iespējams, saistāma ar E. fon Kampenhauzenas pārcelšanos uz dzīvi Mazajā mājā. Aizmugurē — divstāvu malkas šķūnis (10) ažūrā statņu konstrukcijā, pa labi — kartupeļu pagraba (11) virszemes daļa.

7.32. Das Kleine Haus.

Foto, um 1905.

Vergrößerung des Originals aus AFCO, 520 K.

Das Kleine Haus (9) ist in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts für den Gutsverwalter errichtet worden. Nach dem Tode ihres Gemahls im Jahre 1905 wohnte dort die Witwe Balthasar Maximilian Conrad von Campenhausens, Emmy von Campenhausen, nach dem Ersten Weltkrieg – Lilli von Campenhausen mit ihren Kindern. Das Foto zeigt das Gebäude vor der Verkleidung mit Brettern und dem Ausbau der Veranda an der nordöstlicher Seite. Dieser Ausbau ist wahrscheinlich mit dem Einzug von E. von Campenhausen in das Kleine Haus in Verbindung zu bringen. Im Hintergrund – die zweistöckige Holzscheune (10), ein Ständerbau, rechts – der oberirdische Teil des Kartoffelkellers (11).

7.33. Mazā māja, skats uz rietumiem.

Foto, 1998. g.

Palielinājums no krāsu negatīva RPM, Nr. K-287.

7.33. Das Kleine Haus, Blick nach Westen.

Foto, 1998.

Vergrößerung eines Farbnegativs aus RPM, Nr. K-287.

7.34. Mazā māja, ēdamistaba, ieejas durvis.

Foto, ap 1910. g.

Palielinājums no oriģinālnegatīva CVMM (J. Žagara fonds).

7.34.

Domājams, ka fotoattēlu sērija ar Mazās mājas (9) interjeriem bija paredzēta kā ilustrācija Emmijas fon Kampenhauzenas "Aufzeichnungen aus dem Kleinen Haus Orellen. Beschreibung der Bilder und Gegenstände und ihrer Geschichte" ("Piezīmes no Ungurmuižas Mazās mājas. Gleznu un priekšmetu un to vēstures apraksti"). Mazbērniem veltītajā sacerējumā telpu un priekšmetu apraksti savijas ar izjustām atmiņām un pārdomām par to kādreizējiem īpašniekiem un par pašas rakstītājas dzīves gājumu. Par ēdamistabu viņa raksta: *.. tieši virs ieejas durvīm karājās "Baltā" portrets, kā pēcnācēju vidū tika saukts Sāmsalas gubernators, kurš tur vēl šodien savu reformu dēļ nav aizmirsts. Kā trofeju no vecās mājas es to izlūdzos no jūsu tēva, kurš zināja, kādu cieņu un milestību es veltīju sava vīra un viņa dzimtas vēsturei un ka es nekad nebiju rimusi iedvesmoties no šo senču kristīgās dievbijības. "Balto" es uzkāru savā namiņā ar prieka asarām, jo viņš man it kā pamāj, nesot svētību manam pēdējam miteklim no vecās mājas, un ar senča portretu es sasaistīju visas mūsu Vidzemes dzimtas piemiņvietu dārgumus.*

Bez aprakstā minētā senatora Baltazara fon Kampenhauzena ("Baltā") nelielā portreta pie sienas redzams Švarcvaldes tipa pulkstenis ar dzeguzīti, starp diviem vēlīnā bīdermeiera stila krēsliem atrodas neliela pārvietojamā krāsniņa.

7.34. Das Kleine Haus, Speisezimmer, Eingangstür.

Foto, um 1910.

Vergrößerung des Originalnegativs aus CVMM (Bestand von J. Žagars).

Die Serie der Fotoaufnahmen von der Innenaustattung des Kleinen Hauses (9) war vermutlich als Illustration zu den "Aufzeichnungen aus dem Kleinen Haus Orellen. Beschreibung der Bilder und Gegenstände und ihrer Geschichte" von Emmy von Campenhausen vorgesehen. In dem den Enkeln gewidmeten Aufsatz verflechten sich die Beschreibungen von Räumen und Gegenständen mit tiefempfundenen Gedanken und Erinnerungen der Verfasserin an die früheren Besitzer des Hauses sowie an das eigene Leben. Über das Speisezimmer schreibt sie: *Im Speisezimmer hängt gleich über der Eingangsthür .. das Bild des "Weißen", unter den Nachkommen so genannt, des Gouverneurs von Oesel, der noch heute dort mit seiner reformatorischen Thätigkeit nicht unvergessen ist. Als eine Trophäe aus dem alten Herrenhause erbat ich mir dieses Bild von Eurem Vater, dem es bewußt ist, mit welcher Ehrfurcht und Liebe ich mich in die Familiengeschichte meines Mannes u. seines Geschlechts versenkte, und nie aufgehört habe, mich an der christlichen Frömmigkeit dieser Ahnen zu erbauen. .. Den "Weißen" hing ich mit Freuden Thränen in meinem Häuschen auf, denn es winkte mir daraus, wie sichtbar, der Segen des alten Hauses auf mein letztes Heim, und ich umfaßte mit dem Bilde des Vorfahren den ganzen unvergänglichen Schatz unserer Livländischen Familienstätte.*

Außer dem kleinen, in der Beschreibung erwähnten Porträts von Senateur Balthasar von Campenhausen (dem "Weißen") hängt an der Wand eine Schwarzwälder Kuckucksuhr; zwischen zwei Stühlen des späten Biedermeier-Stils steht ein kleiner Ofen, der versetzbar war.

7.35. Mazā māja, ēdamistaba, kopskats.

Foto, ap 1910. g.

Palielinājums no oriģinālnegatīva CVMM (J. Žagara fonds).

Auf diesem Foto ist das von Emmy von Campenhausen beschriebene Porträt (Kat. Nr. 7.34.) entfernt. Der Raum ist sehr einfach eingerichtet, in der Ecke eine metallene Wendeltreppe, die zum Boden führt, *.. der runde, einfache Eßtisch wurde von den Schwiegereltern benutzt – diente später Euren Eltern in Rosenbeck, wie das große Bouffet, das zu unserer Aussteuer gehörte und in Sepkull auf dem Hof gearbeitet war.*

7.36. Mazā māja, rakstāmistabas stūris.

Foto, ap 1910. g.

Palielinājums no oriģinālnegatīva CVMM (J. Žagara fonds).

Priekšmetus šajā telpā, kas nosaukta par "rakstāmligzdu", apraksta Emmija fon Kampenhauzena, kura savā ierastajā baltajā tērpā redzama spoguļa atspīdumā: *Ir mājīgi sēdēt starp mēbelēm, kas saglabājušās no mūsu* [kop]*dzīves sākuma Valmierā. Tur kopā rod savu vietu gan aizgājēji, gan dzīvie. Uz molberta — vectēva portrets, ļoti līdzīgs, darināts Rīgā tajā gadā, kad viņš kļuva par landrātu tāpat kā viņa priekšteči. [..] Abās pusēs sofai karājas manu vecāku Samsonu portreti. Mana māte — viņu gleznojis tās kurlmēmais brālis, kura apburoši pievilcīgo personību dzīvi atceros, — nomira agri, kad biju vēl skuķes gados. Taču es zinu mirkļus no viņas dzīves, kas neizdzēšami iespiedušies atmiņā, — un tie visi sasaucas ar viņas kopīgo tēlu, ko tuvākie radi nepagurstoši mums zīmējuši. Viņa piederējusi tām izredzētajām dvēselēm, kuru pievilcība un cildenums saista ikkatru. Gan nabagie no tautas, gan izcili ļaudis*

7.35.

Šajā fotogrāfijā senatora Baltazara fon Kampenhauzena portrets, ko aprakstījusi Emmija fon Kampenhauzena (kat. Nr. 7.34.), ir noņemts. Telpa ļoti vienkārši iekārtota, stūrī metāla vītņu kāpnes ved uz bēniņiem. *.. vienkāršo apaļo galdu lietoja vīra vecāki, vēlāk tas kalpoja jūsu vecākiem Rozbeķos tāpat kā lielā bufete, kas nāca no mūsu pūra un bija izgatavota Pāles muižā.*

7.35. Das Kleine Haus, Speisezimmer, Gesamtansicht.

Foto, um 1910.

Vergrößerung des Originalnegativs aus CVMM (Bestand von J. Žagars).

vēstījuši par viņas darbiem un būtību — viņa visur nesusi mieru un prieku. [..] Mana tēva portrets nāk no lielākā un svarīgākā laika viņa dzīvē, kad viņš kopā ar manu slimo māsu bija Mennedorfā, kur mācītājs Cellers viņu pievērsa Dieva vārdam un iestājās viņa garīgais pavērsiens. [..] Es viņam pieliku klāt četrus Dīrera evaņģēlistus kā viņa dabiskus pavadoņus. Cik pirms tam daiļrunīgi, aizrautīgi un nepacietīgi viņš katram tuvākajam lika pie sirds Hartmani vai Šopenhaueru, tik klusu un uzmanīgi, ar tik dziļu bijību viņu piepildīja jaunās atziņas, kad viņš svētdienās lasīja spredikļi — tā, kā es to nekad neesmu vairs dzirdējusi uz šīs zemes, arī no kanceles ne.. ("Aufzeichnungen aus dem Kleinen Haus Orellen..")

Aprakstīto E. fon Kampenhauzenas mātes Amālijas Dorotejas fon Samsonas-Himmelšternas, dzim. baroneses Stālas fon Holšteinas (1813–1846), portretu gleznojis viņas brālis Karls Johans. Ar "Dīrera evaņģēlistiem" domātas reprodukcijas no Albrehta Dīrera divām gleznām ("Johans ar Pēteri" un "Pāvils ar Marku") , ko viņš 1526. gadā tika dāvinājis Nirnbergas maģistrātam (tagad Bavārijas Valsts gleznu krātuvē).

7.36. Das Kleine Haus, Ecke des Schreibzimmers.

Foto, um 1910.

Vergrößerung des Originalnegativs aus CVMM (Bestand von J. Žagars).

Die Gegenstände dieses Raumes, hier "Schreib-Nest" genannt, beschreibt Emmy von Campenhausen, die in ihrem gewohnten weißen Kleid als Spiegelbild zu sehen ist: *Es sitzt sich dort heimisch unter den Möbeln unseres ersten Anfangs in Wolmar. Die Heimgegangenen und die Lebenden finden dort gemeinsam ihren Platz. Auf dem Rahmen-Gestell – gleich Groß-Papas Bild, zu Riga treffend ausgeführt in dem Jahr, als er, wie seine Vorfahren, Landrat wurde. .. An den Seiten über dem Sopha hängen die Bilder meiner Eltern Samson. Meine Mutter, von ihrem taubstummen Bruder gemalt, dessen wunderbar anziehende Persönlichkeit ich mich noch lebhaft erinnere, – starb früh, da ich noch Backfisch-Jahre zählte. Doch weiß ich von Augenblicken in ihrem Leben, die ich unvergeßlich eingeprägt – und alle zu dem Bilde stimmen, daß die nächsten Verwandte nicht müde werden, uns zu schildern. Sie muß zu den auserwählten Seelen gezählt haben, deren Anmut und Würde Jeden in ihrem Bannkreis zog. Die Aermsten aus dem Volk und hochbegabte Geister berichten von ihrem Thun und Wesen – überall Ruhe und Freude verbreitend. .. Das Bild meines Vaters stammt aus der größten und wichtigsten Zeit seines Lebens. Er war damals mit meiner leidenden Schwester Anna in Männedorf, wo der Prediger Zeller ihm das Wort Gottes aufschloß, und der Wendepunkt seines Geistes trat ein. .. .. und ich habe die Bilder der vier Evangelisten von Dürer – wie eine selbstverständliche Begleitung ihm zugestellt. So beredt, eifernd und ungeduldig er früher seine Hartmann, Schopenhauer dem Nächsten ans Herz legen konnte, so still, so behutsam, mit tiefster Ehrfurcht erfüllte ihn die neue Erkenntniß, wenn er sonntags die Predigten las, wie ich das nie wieder auf Erden, noch auf der Kanzel gehört ..* ("Aufzeichnungen aus dem Kleinen Haus Orellen..")

7.36.

Das von E. von Campenhausen beschriebene Porträt ihrer Mutter, Amalia Dorothea von Samson-Himmelstierna, geb. Baronesse Stael von Holstein (1813–1846) war von ihrem Bruder Carl Johann gemalt. Unter den "Evangelisten von Dürer" sind Reproduktionen von zwei Gemälden Albrecht Dürers ("Johannes mit Petrus" und "Paulus mit Markus") gemeint, die er 1526 dem Magistrat von Nürnberg geschenkt hat (jetzt in: Bayrische Staatsgemäldesammlungen).

7.37. Mazā māja, salons.

Foto, ap 1910. g.

Palielinājums no oriģinālnegatīva CVMM (J. Žagara fonds).

Fotoattēla paša centrā, taču paslēpta spoguļa atspīdumā, redzama pati mājas iemītniece Emmija fon Kampenhauzena.

Fotogrāfijas skatpunkts sakrīt ar aprakstu: *Pašā priekšā palmas un dažādi viteņaugi, un iekārti zaļumi, mani mēmie rotaļu biedri, ko dāvājušas svētīgas rokas. Tie man sniedz vairāk nekā tikai izklaidēšanos,*

tie patiesi ir dzīvi un ik dienu man kaut ko atklāj no Radītāja varenības. Īpaši Hoya-Canosa, *ko, tautas mutē sauktu par Ījaba asarām, vasarā tik cieši savijušos man dāvināja māsas Egertes un kas raisa tādu ziedu krāšņumu. Uz tumša koka puķu galdiņa, ko ar bērna mīlestību dāvājušas manas māsas un brāļi no Pāles muižas, jo dažas tā daļas ir no mūsu pamātes rakstāmgalda, redzama efeja, kuru bijām pieraduši vienmēr skatīt mūsu neaizmirstamās mātes kabinetā aiz mazā dīvāna. [..] Bēthovena skaistā fotogrāfija virs pianīna ir piemiņa no manām tēva mājām. Mans ļoti muzikālais tēvs, kurš savu iekšējo dzīvi nekad neatklāja vārdos, bet drīzāk skaņās, kad viņš vienatnē fantazēdams Pāles muižā sēdēja pie flīģeļa, bija ar mūzikas dižgaru gan vairāk saistīts nekā es, kura, bijīgi šo portretu uzlūkojot, rītos vai krēslai uznākot, kad mana vientulība sāk ilgoties pēc nelieliem spārnu vēzieniem, spēlēju savus vienkāršos korāļus vai tautas dziesmas. [..] .. pie izejas stāv mazais smēķējamais galdiņš. To mūsu laulības pirmajā gadā* [1869. g.] *mēs ar vecā oriģinālā sudrabkaļa Nilskija darinātajiem ielaidumiem pasūtījām kādam Valmieras mākslas galdniekam* [kā dāvanu] *Ungurmuižas tēvam* [Ernsts Osvalds fon Kampenhauzens, 1813–1877]. *Pie tā viņš sēdēja pēcpusdienās ar Ķelnes avīzi un parasto cigāru. Un, kad es to* [galdiņu] *gribēju jūsu tēva dzimšanas dienā pārvietot, mans vecākais mazdēls enerģiski protestēja: "Tas izjauks mīļo, pierasto omītes mājas iekārtojumu." [..] Uz kamīna aizslietņa jūs redzat vēl sudraba lapas un puķes no mūsu sudrabkāzām Heidelbergā* [1894. g.]. *Tauriņš norāda uz mūsu Ernsta* [Ernsts Arnolds fon Kampenhauzens, 1873–1894, rakstītājas dēls] *aizmigšanu mūža mierā Štetenā.* ("Aufzeichnungen aus dem Kleinen Haus Orellen..")

7.37.

7.38.

7.37. Das kleine Haus, Salon.

Foto, um 1910.

Vergrößerung des Originalnegativs aus CVMM (Bestand von J. Žagars).

Im Zentrum der Aufnahme sieht man die Bewohnerin des Hauses selbst, Emmy von Campenhausen, – aber nur als ein Spiegelbild. Der Blickpunkt der Fotografie fällt mit der Beschreibung zusammen: *Gleich vorn die Palmen und all die Ranken und Ampelpflanzen, von segnenden Händen gespendet, meine stummen Spielgenossen, die mir aber mehr als bloße Unterhaltung gewähren. Sie leben ja und offenbaren täglich etwas von der Schöpfer-Macht. Besonders die* Hoya-canosa, *die Hiobs-Thränen, wie sie der Volks Mund bezeichnet, die im Sommer so eng verschlungen, mir von zwei Geschwister Eggert gespendet – so reiche Blütenpracht entfaltet. Der dunkle Holz-Blumentisch, von den Sepkullschen Geschwistern pietätvoll gestiftet, da er Teil von dem Schreibtisch unserer Stiefmutter enthält, trägt den Epheu, den wir im Cabinet hinter dem kleinen Divan unserer unvergeßlichen Mutter gewohnt waren zu sehen. .. Die schöne Beethoven-Photographie über dem Pianino ist ein Andenken aus meinem Vaterhause. Mein sehr musikalischer Vater, der sein inneres Leben nie in Worten, aber wohl in Tönen wiedergab, wenn er einsam phantasierend am Sepkullschen Flügel saß – war mit diesem Heros der Musik wohl besser verbunden als ich, die andächtig zu diesem Bild aufblickend, meine schlichten Choräle oder Volksweisen spielte – Morgens und wenn die Dämmerung naht, und meine Einsamkeit nach einem kleinen Flügelschlag drängte.. .. steht am Ausgang der kleine Rauchtisch. Den ließen wir im ersten Jahr unserer Ehe* [1869] *in Wolmar von einem Kunsttischler – mit den silbernen Einsätzen des alten originellen Silberarbeiter Nilsky – arbeiten für den Orellenschen Vater* [Ernst Oswald von Campenhausen, 1813–1877]. *An dem saß er denn Nachmittags mit seiner Cöllnischen Zeitung und der gewohnten Cigarre. Und als ich ihn neulich zum Geburtstag Eures*

Vaters übersiedeln wollte, protestierte mein aeltester Großsohn energisch "da das die liebe, gewohnte Einrichtung von Omas Haus unterbrechen würde.".. Am Ofenschirm sieht Ihr noch silberne Blätter und Blumen von unserer Silber Hochzeit in Heidelberg [1894] – *der Schmetterling weist auf den Heimgang unsers Ernst* [Ernst Arnold von Campenhausen, 1873–1894, Sohn der Verfasserin] *in Stetten.* ("Aufzeichnungen aus dem Kleinen Haus Orellen..")

7.38. Ledus pagrabs.

Foto, 20. gs. sāk.

Palielinājums no oriģināla AFCO, 520 K.

Mājas ledus pagraba (6) dienvidaustrumu gals; celtnes augšdaļa tika izmantota kā klēts. Kreisajā malā — Vecās skolas (3) gala fasāde.

7.38. Eiskeller.

Foto, Anfang des 20. Jh.

Vergrößerung des Originals aus AFCO, 520 K.

Die südöstliche Seite des Eiskellers (6); der Oberteil des Gebäudes wurde als Kleete benutzt. Am linken Rand – die Giebelfassade der Alten Schule (3).

7.39. "Mazais Unguriņš".

Foto, ap 1910. g.

Palielinājums no oriģinālnegatīva CVMM (J. Žagara fonds).

Nelielais fahverka tehnikā celtais bērnu spēļu namiņš (21) atradās ābeļu dārza malā, blakus "liepu dārzu" norobežojošai dienvidaustrumu alejai. Pēc dzimtas nostāstiem, to bērnībā cēlis Baltazars Konrāds Maksimilians fon Kampenhauzens, palīdzot muižas amatniekiem.

7.39. "Klein-Orellen".

Foto, um 1910.

Vergrößerung des Originalnegativs aus CVMM (Bestand von J. Žagars).

Das kleine, in Fachwerk gebaute Kinderspielhaus (21) befand sich am Rand des Apfelgartens, neben der den "Lindengarten" begrenzenden Allee. Nach Familienerzählungen hat es Conrad Maximilian Balthasar von Campenhausen in seiner Kindheit mit Hilfe von Handwerkern des Gutshofes errichtet.

7.40. Jaunais stallis.

Foto, ap 1910. g.

Palielinājums no oriģinālnegatīva CVMM (J. Žagara fonds).

Stallis (33) celts 19. gs. pēdējā ceturksnī pēc tam, kad bija nodegusi vecā koka staļļa ēka (12) blakus senajai iebrauktuves vietai. Ēkas aizmugurē bija dzīvoklis staļļmeistaram un kučierim.

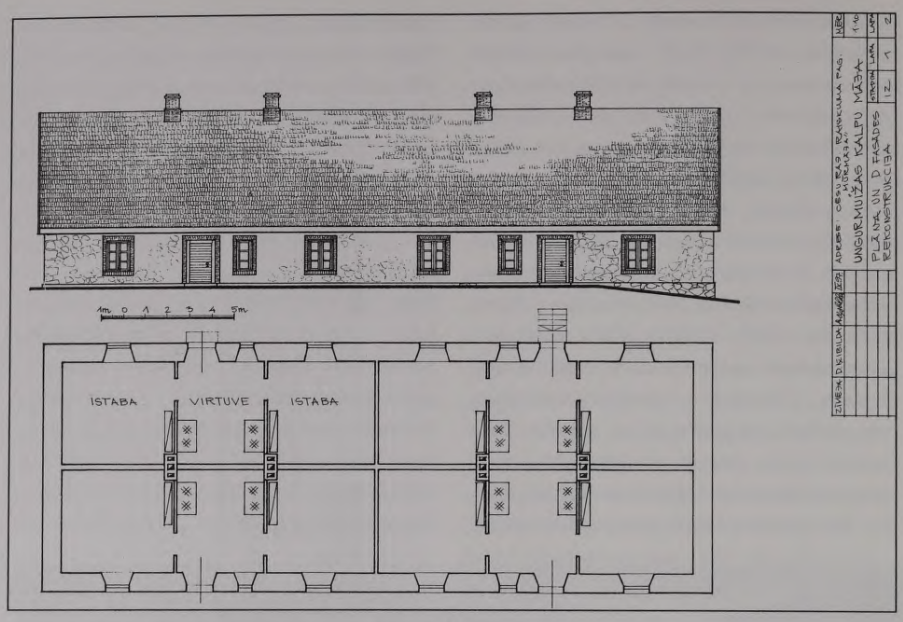

7.43.

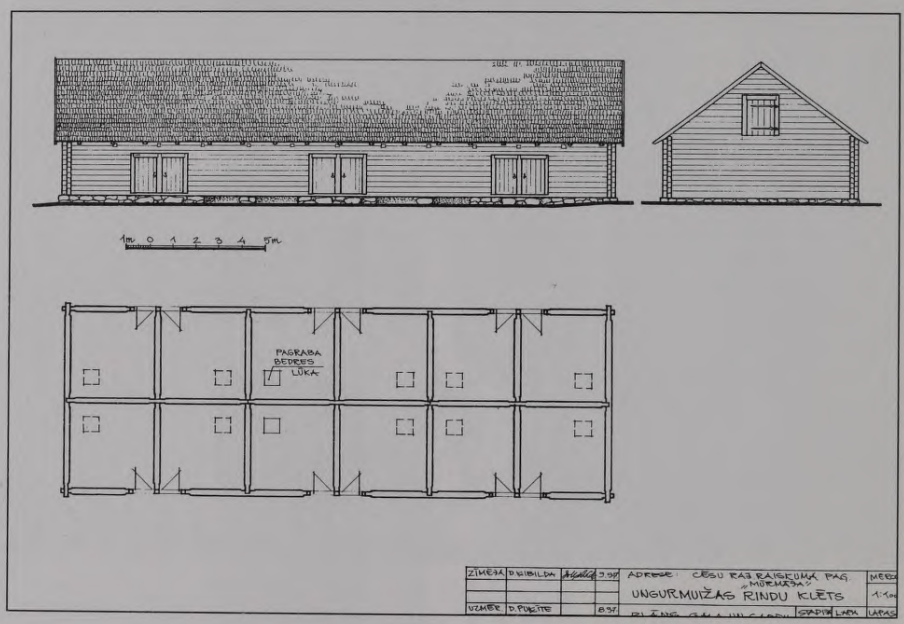

7.44.

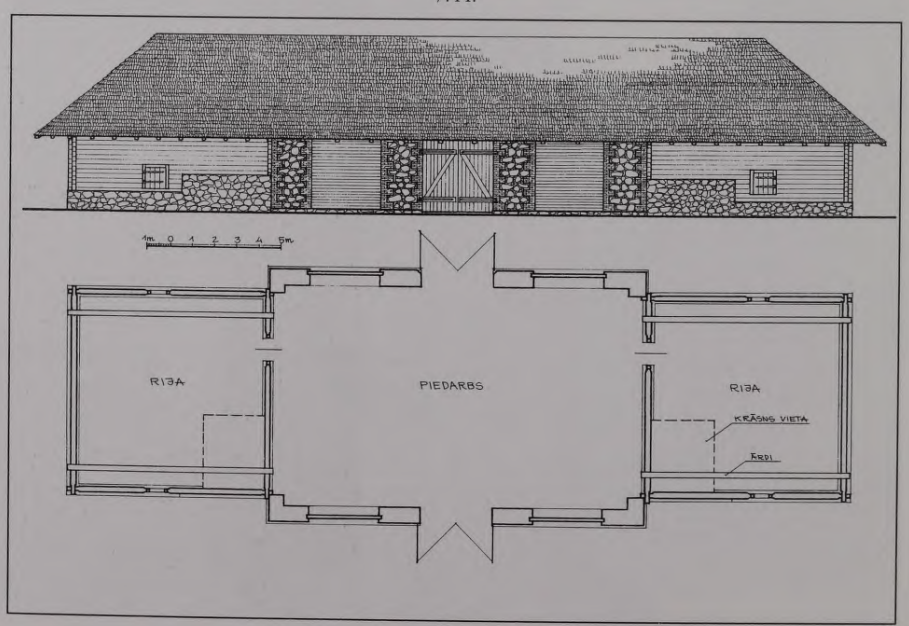

7.45.

7.40. Der neue Stall.

Foto, um 1910.

Vergrößerung des Originalnegativs aus CVMM (Bestand von J. Žagars).

Der Stall (33) wurde im letzten Viertel des 19. Jhs. errichtet, nachdem das alte hölzerne Stallgebäude (12) neben der früheren Einfahrt abgebrannt war. Auf der Rückseite des Hauses war eine Wohnung für den Stallmeister und Kutscher.

7.41. Kartupeļu pagrabs.

Foto, 20. gs. sāk.

Palielinājums no oriģināla AFCO, 520 K.

Pagrabs (11), kas daļēji iebūvēts zemē, atradās blakus Mazajai mājai (9). Nodedzis pēc Otrā pasaules kara.

7.41. Kartoffelkeller.

Foto, Anfang des 20. Jh.

Vergrößerung des Originals aus AFCO, 520 K.

Der Keller (11), der teilweise in der Erde eingebaut war, befand sich neben dem Kleinen Haus (9). Nach dem Zweiten Weltkrieg abgebrannt.

7.42. Ceļš gar dzirnavu dīķa ziemeļu galu.

Foto, 20. gs. 70. gadi.

Palielinājums no foto VKPAIDC.

Fotogrāfijā redzama muižas dienestnieku (t.sk. lopu nobarošanas pārziņa) dzīvojamā māja (37), dzirnavas (34), dziļumā — divstāvīgā pienotavas un dzīvojamā ēka, kam pieslēdzas govju kūts (29, drupās).

7.42. Landstraße längs der Nordseite des Mühlenteichs.

Foto, 70er Jahre des 20. Jh.

Vergrößerung eines Fotos aus VKPAIDC.

Wohnhaus der Hofbediensteten (des Viehfuttermeisters) (37), die Mühle (34), im Hintergrund – das zweigeschossige Molkerei- und Wohngebäude, an das sich der Kuhstall (29, Ruine) anschließt.

7.43. Kalpu dzīvojamā māja (50), fasāde un plāns.

D. Ķibildas rekonstrukcija, 1997. g.

Papīrs, tuša, 27,5 x 38,5 cm.

7.43. Knechtshaus (50), Fassade und Grundriß.

Rekonstruktion von D. Ķibilda, 1997.

Papier, Tusche, 27,5 x 38,5 cm.

7.44. Kalpu klēts (49), fasāde un plāns.

D. Ķibildas rekonstrukcija, 1997. g.

Papīrs, tuša, 27,5 x 38,5 cm.

7.44. Knechtskleete (49), Fassade und Grundriß.

7.53.

7.54.

Rekonstruktion von D. Ķibilda, 1997.
Papier, Tusche, 27,5 x 38,5 cm.

7.45. Rija (51).
D. Ķibildas rekonstrukcija, 1997. g.
Papīrs, tuša, 27,5 x 38,5 cm.

7.45. Korndarre (51).
Rekonstruktion von D. Ķibilda, 1997.
Papier, Tusche, 27,5 x 38,5 cm.

7.46. Šķūnis (45) , austrumu jumtgales kokgriezumi.
Foto, 1997. g.
Palielinājums no negatīva CVMM, Nr. 23012.

7.46. Scheune (45), Holzschnitzereien am östlichen Giebel.
Foto, 1997.
Vergrößerung eines Negativs aus CVMM, Nr. 23012.

7.47. Saimniecības ēkas dzirnavu dīķa ziemeļu galā.
Foto, ap 1910. g.
Palielinājums no oriģinālnegatīva CVMM (J. Žagara fonds).
Fotoattēlā redzamas ēkas (no kreisās): mājas ledus pagrabs (ar klēti, 6), Vecā skola (3), cūku kūts (8), labajā malā — govju kūts (29).

7.47. Wirtschaftsgebäude an der Nordseite des Mühlenteichs.
Foto, um 1910.
Vergrößerung des Originalnegativs aus CVMM (Bestand von J. Žagars).
Das Foto zeigt folgende Gebäude (von links): den Eiskeller des Hauses (mit Kleete, 6), die Alte Schule (3), den Schweinestall (8); auf der rechten Seite – den Kuhstall (29).

7.48. Kūts (35) un dzirnavas (34), skats no dīķmalas ceļa uz dienvidaustrumiem.
Foto, 1974. g.
Palielinājums no negatīva RPM, Nr. 6361.

7.48. Der Stall (35) und die Mühle (34), Blick von der Landstraße am Teich nach Südosten.
Foto, 1974.
Vergrößerung eines Negativs aus RPM, Nr. 6361.

7.49. Skats uz muižas centru austrumu virzienā.
Foto, ap 1910. g.
Palielinājums no oriģinālnegatīva CVMM (J. Žagara fonds).
Fotogrāfijas kreisajā malā nodalās garā staļļa ēka (33), aiz kuras redzama režģotā

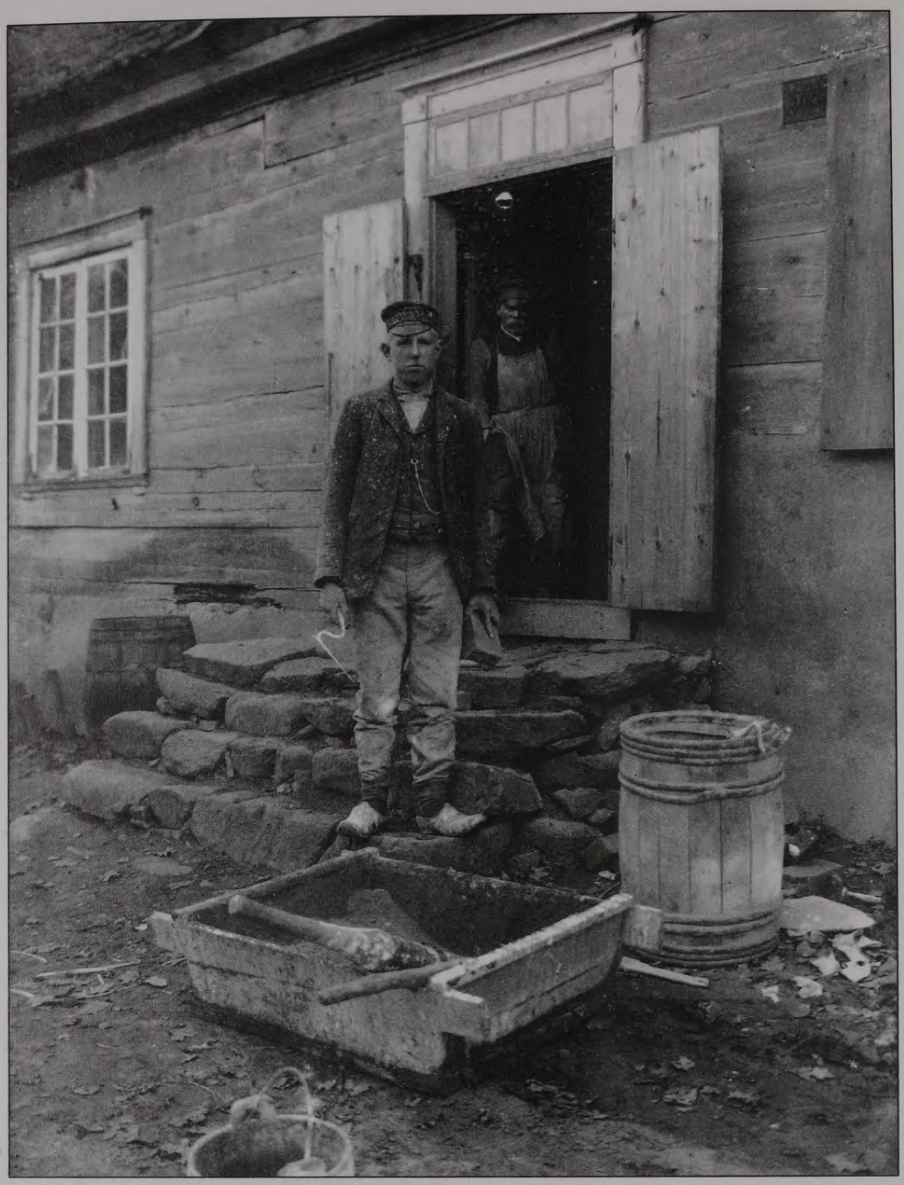

7.55.

malkas šķūņa (10) siena un Mazā māja (9). Vidū starp ozoliem — dzirnavu ēka (34) un divstāvīgā pienotava ar kalpotāju dzīvokļiem (senāk brūzis), kam tālāk pieslēdzas govju kūts (29).

7.49. Blick zum Gutszentrum in Richtung Osten.
Foto, um 1910.
Vergrößerung des Originalnegativs aus CVMM (Bestand von J. Žagars).
Auf der linken Seite der Abbildung ist das lange Stallgebäude (33) sichtbar, hinter dem man die Ständerwand der Holzscheune (10) und das Kleine Haus (9) sieht. In der Mitte der Abbildung, umgeben von Eichen – die Mühle (34) und die zweigeschossige Molkerei mit Knechtswohnungen (früher – die Branntweinbrennerei), an die sich der Kuhstall (29) anschließt.

7.50. Skats uz saimniecības ēku grupu no dīķa puses.
Foto, ap 1910. g.
Palielinājums no oriģinālnegatīva CVMM (J. Žagara fonds).
Pāri aizsalušajam dīķim kreisajā malā govju kūts (29) tās sākotnējā veidolā — virs laukakmeņu mūra trīs guļbūves vainagi, pa labi no tās — ledus pagrabs (6), kas daļēji iebūvēts nogāzē. Fotoattēla vidū — cūku kūts (8), no kuras pa labi — putnu kūts (7), labajā malā paceļas Vecās skolas ēka (3).

7.50. Blick vom Teich zu den Wirtschaftsgebäuden.
Foto, um 1910.
Vergrößerung des Originalnegativs aus CVMM (Bestand von J. Žagars).
Hinter dem zugefrorenen Teich, auf der linken Seite – der Kuhstall (29) in seiner ursprünglichen Gestalt: Drei Balkenkränze über einer Feldsteinmauer; rechts davon – der Eiskeller (6), der zum Teil auf dem Abhang errichtet ist. In der Mitte der Abbildung – der

Schweinestall (8), rechts davon – das Geflügelhaus (7); auf der rechten Seite erhebt sich das Gebäude der Alten Schule (3).

7.51. Aleja no Cēsu–Straupes lielceļa uz Ungurmuižas centru.

Foto, ap 1910. g.

Palielinājums no oriģinālnegatīva CVMM (J. Žagara fonds).

Nelielie koki rāda, ka aleja stādīta 19. gs. beigās, izveidojot arī labi koptu grāvju sistēmu. Mūsdienās pierastie lielie muižu parku koku masīvi un augstās alejas radās, sākot ar 19. gs. pirmo pusi. Aleja no sāniem redzama fotogrāfijā (kat. Nr. 7.53.).

7.51. Allee von der Wenden-Roopschen Landstraße zum Gutszentrum Orellen.

Foto, um 1910.

Vergrößerung des Originalnegativs aus CVMM (Bestand von J. Žagars).

Die kleinen Bäume zeugen davon, daß die Allee erst Ende des 19. Jhs. gepflanzt worden ist, wobei auch ein gut gepflegtes Grabensystem errichtet wurde. Die weitläufigen Parkanlagen der Gutshöfe und die hohen Alleen, deren Anblick uns heute gewohnt sind, sind erst in der ersten Hälfte des 19. Jhs. entstanden. Das Foto Kat. Nr. 7.53. zeigt die Allee von einer Seite.

7.52. Mazais krogs.

Foto, 1946. g.

Palielinājums no negatīva LVM, Nr. 143514.

Krogs (52) joprojām atrodas vietā, kur no Cēsu–Straupes lielceļa nozarojas ceļš uz Ungurmuižu. 19. gs. otrā pusē, pagarinot jumta pārlaidumu, izveidota nojume kroga galā, ko balstīja stabi (nav saglabājusies). Sadzīves ainu kroga priekšā pie nojumes sk. fotogrāfijā (kat. Nr. 7.53).

7.52. Der Krug ("Kleinkrug").

Foto, 1946.

Vergrößerung eines Negativs aus LVM, Nr. 143514.

Der Krug (52) steht noch immer an der Stelle, wo sich von der Wenden-Roopschen Landstraße der Weg nach Orellen abzweigt. Durch die Verlängerung des Dachvorsprunges in der zweiten Hälfte des 19. Jhs. wurde ein von Pfosten getragener Vordach (heute nicht erhalten) an der Giebelseite des Wirtshauses errichtet. Eine Szene geselligen Beisammenseins vor dem Kruge – siehe Foto, Kat. Nr. 7. 53.

7.53. Jautrs brīdis Mazā kroga priekšā.

Foto, ap 1910. g.

Palielinājums no oriģinālnegatīva CVMM (J. Žagara fonds).

Aizmugurē redzama aleja, kas ved no Cēsu–Straupes lielceļa uz Ungurmuižu.

7.53. Eine lustige Gesellschaft vor dem Kleinkrug.

Foto, um 1910.

Vergrößerung des Originalnegativs aus CVMM (Bestand von J. Žagars).

Im Hintergrund sieht man die Allee, die von der Wenden-Roopschen Landstraße nach Orellen führt.

7.54. Muižas dienestnieces pie "Mazā Unguriņa".

Foto, ap 1910. g.

Palielinājums no oriģinālnegatīva CVMM (J. Žagara fonds).

Divas kalpotājas uz bērnu spēļu namiņa (21) kāpnēm.

7.54. Hofbediensteten des Gutshofes am "Klein-Orellen".

Foto, um 1910.

Vergrößerung des Originalnegativs aus CVMM (Bestand von J. Žagars).

Zwei Bedienstete auf der Treppe des Kinderspielhauses (21).

7.55. Strādnieki Vecās skolas ēkas remonta darbos.

Foto, ap 1910. g.

Palielinājums no oriģinālnegatīva CVMM (J. Žagara fonds).

Fotogrāfijā redzama ēkas (3) aizmugures fasāde ar ieeju, uz ko ved akmens krāvuma kāpnes ar četriem pakāpieniem.

7.55. Arbeiter bei der Instandsetzung der Alten Schule.

Foto, um 1910.

Vergrößerung des Originalnegativs aus CVMM (Bestand von J. Žagars).

Auf der Abbildung sieht man die hintere Fassade des Gebäudes (3) mit dem Eingang,

7.56.

zu dem eine von Stein aufgeschichtete vierstufige Treppe führt.

7.56. Divas muižas dienestnieces pie pagraba.

Foto, ap 1910. g.

Palielinājums no oriģinālnegatīva CVVM (J. Žagara fonds).

Fotoattēla kreisajā pusē — ieeja kartupeļu pagrabā (11, pie Mazās mājas).

7.56. Hofbediensteten des Gutshofes beim Keller.

Foto, um 1910.

Vergrößerung des Originalnegativs aus CVMM (Bestand von J. Žagars).

Auf der linken Seite der Abbildung – Eingang in den Kartoffelkeller (11, am Kleinen Haus).

7.57. Muižas dienestnieku grupa parkā.

Foto, ap 1910. g.

Palielinājums no oriģinālnegatīva CVMM (J. Žagara fonds).

Grupas aizmugurē vidū redzams šīs un daudzu citu Ungurmuižas un apkārtnes fotogrāfiju autors Jēkabs Žagars, kurš 1905. gadā atvēra fotodarbnīcu Valmieras apriņķa Raiskuma pagasta Gailēnu (Gailonu) mājās, bet 1911. gadā — Cēsīs.

7.57. Hofbedienstetengruppe im Park.

Foto, um 1910.

Vergrößerung des Originalnegativs aus CVMM (Bestand von J. Žagars).

Hinten, in der Mitte der Gruppe, sieht man den Autor dieser und vieler anderen Fotoaufnahmen von Orellen und seiner Umgebung, Jēkabs Žagars, der 1905 ein Fotoatelier auf dem Bauernhof Gailēni (Gailon) der Raiskum-Gemeinde, Kreis Wolmar, aber im Jahre 1911 in Wenden, eröffnete.

7.57.

7.58. Muižas dienestnieki pikojas pie Tējas namiņa.

Foto, ap 1910. g.

Palielinājums no oriģinālnegatīva CVMM (J. Žagara fonds).

Aizmugurē — Tējas namiņa dienvidu siena.

7.58. Schneeballschlacht der Hofbediensteten am Lusthaus.

Foto, um 1910.

Vergrößerung des Originalnegativs aus CVMM (Bestand von J. Žagars).

Hinten – die Südwand des Lusthauses.

7.59. Muižas mežsargs (?).

Foto, ap 1910. g.

Palielinājums no oriģinālnegatīva CVMM (J. Žagara fonds).

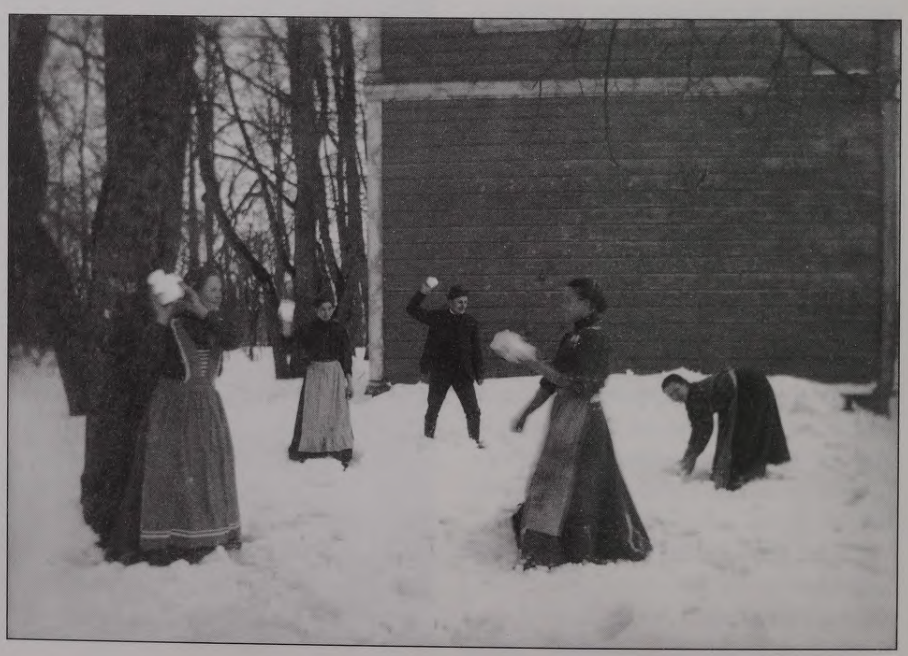

7.58.

7.59. Der Revierförster des Gutes (?).
Foto, um 1910.
Vergrößerung des Originalnegativs aus CVMM (Bestand von J. Žagars).

7.60. Klēts ar ozoliem, skats no rietumiem.
Foto, 1997. g.
Palielinājums no krāsu negatīva RPM, Nr. 165.

7.60. Kleete mit Eichen, Blick nach Westen.
Foto, 1997.
Vergrößerung eines Farbnegativs aus RPM. Nr. 165.

7.61. Skats uz muižas pagalmu no kādreizējās iebrauktuves puses.
Foto, 1997. g.
Palielinājums no krāsu negatīva RPM, Nr. 150.

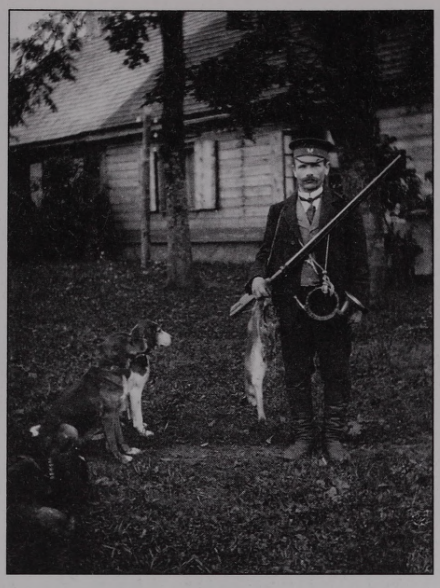

7.59.

7.61. Blick zum Hofplatz von der Seite der früheren Zufahrt.
Foto, 1997.
Vergrößerung eines Farbnegativs aus RPM. Nr. 150.

7.62. Skats uz Karpu dīķi no dienvidiem.
Foto, 1997. g.
Palielinājums no krāsu negatīva RPM, Nr. 168.

7.62. Blick zum Karpfenteich von Süden.
Foto, 1997.
Vergrößerung eines Farbnegativs aus RPM. Nr. 168.

8. Fon Kampenhauzenu dzimtas kapi
8. Erbbegräbnis der Familie von Campenhausen

8.1. Skats no muižas centra uz Kapličas kalnu.

Foto, 1997. g.

Palielinājums no krāsu negatīva RPM, Nr. K-164.

Skats no saimniecības ceļa uz Kapličas kalnu ziemeļu virzienā.

8.1. Blick auf den Kapellenberg vom Gutszentrum aus.

Foto, 1997.

Vergrößerung eines Farbfotonegativs aus RPM, Nr. K-164.

Blick von dem Wirtschaftsweg auf den Kapellenberg in nördlicher Richtung.

8.2. Skats no muižas centra uz Kapličas kalnu.

Foto, 1998. g.

Palielinājums no krāsu negatīva RPM, Nr. K-311.

Skats uz Kapličas kalnu ziemeļu virzienā.

8.2. Blick auf den Kapellenberg vom Gutszentrum aus.

Foto, 1998.

Vergrößerung eines Farbfotonegativs aus RPM, Nr. K-311.

Blick auf den Kapellenberg in nördlicher Richtung.

8.3. Kapliča.

Foto, 1928. g.

Palielinājums no negatīva LVM, Nr. 76687.

Skats uz kapličas galveno fasādi, priekšplānā — katafalka akmens bluķi.

8.3. Kapelle.

Foto, 1928.

Vergrößerung eines Farbfotonegativs aus LVM, Nr. 76687.

Blick auf die Hauptfassade der Kapelle, im Vordergrund – Steinblöcke des Katafalks.

8.4. Kapliča ziemas saulrietā.

Foto, 1998. g.

Palielinājums no negatīva RPM, Nr. K-302.

Kapličas galvenā fasāde, skats dienvidrietumu virzienā.

8.4. Kapelle im Winter bei Sonnenuntergang.

Foto, 1998.

Vergrößerung eines Farbfotonegativs aus RPM, Nr. K-302.

Hauptfassade der Kapelle, Blick nach Südwesten.

8.5. Kapličas portāls.

Foto, 1929. g.

Palielinājums no oriģinālnegatīva LVM, Nr. CVVM 82543.

Portāls redzams nebojātā stāvoklī, izņemot koloristiskās izmaiņas — fasādes krāsojums dzeltenā tonī ar baltām detaļām (sākotnēji — sarkans ar melnu), bet ģerbonis, kas darināts no vara skārda, zaudējis sākotnējo polihromiju. Vārtu kaluma sākotnējo kolorītu nav iespējams konstatēt. Ģerbonis gājis bojā pēc Otrā pasaules kara, atjaunots 1998. gadā.

8.5. Portal der Kapelle.

Foto, 1929.

Vergrößerung des Originalnegativs aus LVM, Nr. CVVM 82543.

Das Portal ist in unbeschädigtem Zustand zu sehen, außer koloristische Veränderungen – die Fassade ist gelb angestrichen, mit weißen Details (der ursprüngliche Anstrich war rot mit schwarz); das aus Kupferblech angefertigte Wappen hat die ursprüngliche Polychromie verloren. Die ursprüngliche farbige Fassung des schmiedeeisernen Tores ist nicht festzustellen. Das Wappen ist nach dem II. Weltkrieg zerstört worden und 1998 wiederhergestellt.

8.6. Kapličas durvis.

Foto, 1997. g.

Palielinājums no krāsu negatīva RPM, Nr. K-163.

1759. gadā darinātās dzelzs kaluma durvju vērtnes restaurētas 20. gs. 80. gados, nokrāsotas un ieliktas savā vietā 1997. gada jūlijā.

8.6. Kapellentür.

Foto, 1997.

Vergrößerung eines Farbfotonegativs aus RPM, Nr. K-163.

Die schmiedeeisernen Türflügel aus dem Jahre 1759 sind in den 80er Jahren des 20. Jhs. restauriert und in Juli 1997 angestrichen und eingesetzt worden.

8.7. Brīvkungu fon Kampenhauzenu un fon Štrālbornu alianses ģerbonis kapličas portālā.

G. Grīnfelda rekonstrukcija, modelis, 1998. g.

Ģipsis, 42,5 x 65.6 cm.

Jostinieku meistara Johana Burharda Terpeka 1760. gadā krāsainā metāla skārdā darinātais ģerbonis gājis bojā pēc Otrā pasaules kara. Atjaunots pēc fotogrāfijām un analoģiju materiāla.

8.7. Allianzwappen der Freiherren von Campenhausen und derer von Straelborn am Kapellenportal.

Rekonstruktion von G. Grīnfelds, Modell, 1998.

Gips, 42,5 x 65,6 cm.

Das vom Gürtlermeister Johann Burchard Törpeck 1760 aus Metallblech gearbeitete Wappen ist nach dem II. Weltkrieg zerstört worden; es ist nach Fotos und Analogiematerialien wiederhergestellt.

8.8. Kapličas iekšskats uz dienvidrietumiem.

Foto, 1918. g.

Palielinājums no oriģināla AFCO, 520 K.

8.7.

8.8.

Fotogrāfija dokumentē krievu karaspēka postījumus 1917. gadā. Kapliča izdemolēta, meklējot dārgumus. Šajā laikā apgāzta arī ģenerālleitnanta kapaplāksne un atrakts kaps. Fotogrāfijas kreisajā malā redzamā Hermana Johana fon Kampenhauzena piemiņas plāksne (11) nav saglabājusies, vidū — senatora Baltazara fon Kampenhauzena piemiņas plāksne (6), kas saglabājusies. Bojātā stāvoklī līdz mūsu dienām nonākušas arī tai abās pusēs izvietotās akmenī kaltās Sofijas Eleonoras fon Kampenhauzenas (5) un Helēnes Juliānes fon Kampenhauzenas (4) epitāfijas.

8.8. Innenansicht der Kapelle nach Südwesten.

Foto, 1918.

Vergrößerung des Originals aus AFCO, 520 K.

Die Fotoaufnahme dokumentiert die von der russischen Armee 1917 verursachten Zerstörungen Die Kapelle wurde auf der Suche nach Schätzen demoliert. Zu dieser Zeit wurde auch die Grabplatte des Generalleutnants umgestürzt und sein Grab freigelegt. Die Gedenkplatte für Hermann Johann von Campenhausen (11), die auf der linken Seite der Abbildung zu sehen ist, ist nicht erhalten; in der Mitte der Abbildung – die Gedenkplatte für Senateur Balthasar von Campenhausen (6), die erhalten ist. In beschädigtem Zustand sind auch die steinernen Epitaphien für Sophie Eleonore von Campenhausen (5) und Helene Juliane von Straelborn (4) erhalten, die sich auf beiden Seiten der vorerwähnten Gedenkplatte befinden.

8.9. Kapličas iekšskats uz ziemeļrietumiem.

Foto, 1939. g.

Palielinājums no oriģināla AFCO, 520 K.

Kreisā pusē tumba ar ģenerālleitnanta Baltazara fon Kampenhauzena kapaplāksni (3), kapličas stūrī valsts kontroliera Baltazara fon Kampenhauzena kapa piemineklis (7). Blakus logam — Jākoba Benjamina fon Kampenhauzena piemiņas plāksnes (1) ierāmējums.

8.9. Innenansicht der Kapelle nach Nordwesten.

Foto, 1939.

Vergrößerung des Originals aus AFCO, 520 K.

Auf der linken Seite die Tumba mit der Grabplatte des Generalleutnants Balthasar von Campenhausen (3), in der Ecke der Kapelle das Grabmal des Reichskontrolleurs Balthasar von Campenhausen (7). Neben dem Fenster die Einrahmung der Gedenkplatte von Jakob Benjamin von Campenhausen (1).

8.10. Brīvkungu fon Kampenhauzenu ģerbonis no Sofijas Eleonoras fon Kampenhauzenas epitāfijas Ungurmuižas kapličā.

Kristians Braunšveigs, 1792. g.

Misiņš, zeltījums, krāsojums, 16 x 14 cm (ovāls).

Prof. Aksela brīvkunga fon Kampenhauzena īpašumā Hannoverē, VFR.

Ģerbonis atrasts kapličā pēc krievu kareivju postījumiem 1917. gadā. Tas sākotnēji bijis piestiprināts epitāfijas apakšējā daļā kreisajā malā. 1917. g. postījumu laikā izlauzts no epitāfijas un atrasts mētājamies kapličā.

8.10. Wappen der Freiherren von Campenhausen vom Epitaph von Sophie Eleonore von Campenhausen in der Kapelle zu Orellen.

Christian Braunschweig, 1792.

Messing, vergoldet, farbig gefaßt, 16 x 14 cm (oval).

In Besitz von Prof. Axel Freiherr von Campenhausen. Hannover.

Nach den Verwüstungen, die russiche Soldaten im Jahre 1917 angerichtet hatten, wurde das Wappen in der Kapelle gefunden. Ursprünglich war es am unteren Teil des Epitaphs auf der linken Seite befestigt. 1917 wurde das Wappen vom Epitaph abgebrochen und in der Kapelle liegengelassen.

8.11. Piemiņas plāksne senatora Baltazara fon Kampenhauzena agri mirušajiem bērniem Ernstam Ludvigam (1770–1771) un Juliānei Šarlotei Eleonorai (1774–1775) no Ungurmuižas kapličas.

Misiņš, 14 x 16,5 cm (ovāls).

AFCO, 506.

8.11.

Iegravēts uzraksts: *ad Aviae Pedes quiescunt Ern. Ludovicus de CAMPENHAUSEN, natus d. 18. Iul. 1770, den. d. 14. Febr. 71 et Soror Ejus Iul. Charl. Eleon., nata d. 23. Decem. 1774, den. d. 23. Apr. 1775.*

8.11. Gedenkplatte für die früh verstorbenen Kinder des Senateurs Balthasar von Campenhausen, Ernst Ludwig (1770–1771) und Juliane Charlotte Eleonore (1774–1775), aus der Kapelle in Orellen.

Messing, 14 x 16,5 cm (oval).

AFCO, 506.

Inschrift eingraviert: *ad Aviae Pedes quiescunt Ern. Ludovicus de CAMPENHAUSEN, natus d. 18. Iul. 1770., den. d. 14. Febr. 71 et Soror Ejus Iul. Charl. Eleon., nata d. 23. Decem. 1774, den. d. 23. Apr.1775.*

8.12. Ģenerālleitnanta Baltazara fon Kampenhauzena sievas Helēnes Juliānes fon Kampenhauzenas, dzim. fon Štrālbornas, epitāfija.

Foto, 1929. g.

Palielinājums no oriģinālnegatīva LVM, Nr. CVVM 82545.

1775. gadā mirušās Helēnes Juliānes fon Kampenhauzenas smilšakmens epitāfijas ierāmējums un uzraksta plāksne tobrīd bijusi saglabājusies bez zudumiem, izņemot apaļo elementu epitāfijas apakšdaļā, kura sākotnējais izskats nav zināms.

8.12. Epitaph für die Gemahlin Balthasar von Campenhausens, Helene Juliane von Campenhausen, geb. von Straelborn.

Foto, 1929.

Vergrößerung des Originalnegativs aus LVM, Nr. CVVM 82545.

Umrahmung und Inschrift auf dem aus Sandstein hergestellen Epitaph für Helene Juliane von Campenhausen, verstorben im Jahr 1775, war z. Z. der Aufnahme fast völlig erhalten; es fehlte nur das runde Element am unteren Teil des Epitaphs, dessen ursprüngliches Aussehen unbekannt ist.

8.13. Sofijas Eleonoras fon Kampenhauzenas, dzim. Voldekas fon Arneburgas, epitāfijas meti.

Grāfs Ludvigs Augusts fon Mellīns, 1792. g.

AFCO, 266.

1. Atsevišķs mets. Papīrs, tušas mazgājums, 22,5 x 17,5 cm.

2. Četras rāmjveidīgas kompozīcijas. Papīrs, tušas mazgājums, akvarelis, 42 x 32 cm.

3. Trīs figurālas kompozīcijas. Papīrs, tušas mazgājums, akvarelis, 30 x 15 cm.

4. Uzraksts (papīrs, tuša, zīmuļa ierāmējumā, 46 x 29 cm): *Šeit, savējo vidū, gaidot priecīgo augšāmcelšanos, atdusas vicegubernatora sieva brīvkundze fon Kampenhauzena, dzimusi Sofija Eleonora Voldeka fon Arneburga, nākusi pasaulē 1747 gada 30. janvārī/10. februārī un savā mājvietā atgriezusies 1791. gada 21. februārī/4. martā. Visuzticamākās dzīvesbiedres, vislaimīgākās mātes un viscienījamākās sievietes piemiņa dzīvos mūžīgi.*

Grāfs L. A. fon Mellīns 1792. gada jūlijā un septembrī nelaikes vīram senatoram Baltazaram fon Kampenhauzenam nosūtīja divas detalizētas vēstules ar dažādiem epitāfijas metiem izvēlei. Precīzi neviens no tiem netika izmantots. Rīgas akmeņkalis P. Dills izkala epitāfiju, kuras pamatā bija 2. varianta trešā kompozīcija. Iespējams, ka epitāfiju metu izstrādāšanā grāfam Mellīnam palīdzēja Bīriņu mājskolotājs Johans Vilhelms Krauze, veikls mākslinieks amatieris, vēlāk arhitektūras profesors Tērbatas universitātē.

8.13. Epitaphenentwürfe für Sophie Eleonore von Campenhausen, geb. Woldeck von Arneburg.

Graf Ludwig August von Mellin auf Koltzen, 1792.

AFCO, 266.

1. Einzelentwurf. Papier, Tusche, laviert, 22,5 x 17,5 cm.

2. Vier rahmenartige Kompositionen. Papier, Tusche, laviert, Aquarell, 42 x 32 cm.

3. Drei figurale Kompositionen. Papier, Tusche, laviert, Aquarell, 30 x 15 cm.

4. Inschrift (Papier, Tusche, in Bleistift-Umrahmen 46 x 29 cm): *Hier schlummert unter den Ihrigen der frohen Auferstehung entgegen die Vice Gouverneurin Frei-Frau v. Campenhausen, Gebohrne Soph. Eleon. Woldeck von Arneburg, in die Welt getreten den 30. Jan./10. Febr. 1747 und zu ihrer Heimath zurück gekehrt den 21. Febr./4. Merz 1791. Das Andenken der treuesten Gattin, der glücklichsten Mutter, der würdigsten Ihres Geschlechts lebt auf immer.*

Graf L. A. von Mellin schickte im Juli und September 1792 zusammen mit zwei ausführlichen Briefen verschiedene Epitaphentwürfe dem Ehemann der Verstorbenen (Senateur B. von Campenhausen) zur Auswahl. Keiner davon gelangte zur Ausführung. Der Rigaer Steinmetz P. Dill fertigte ein Epitaph an, dem die Variante 2/3 zugrunde lag. Vermutlich half dem Grafen Mellin bei der Ausarbeitung der Epitaphentwürfe der Hauslehrer in Koltzen Johann Wilhelm Krause, ein geschickter Kunstliebhaber, später Architekturprofessor an der Universität Dorpat.

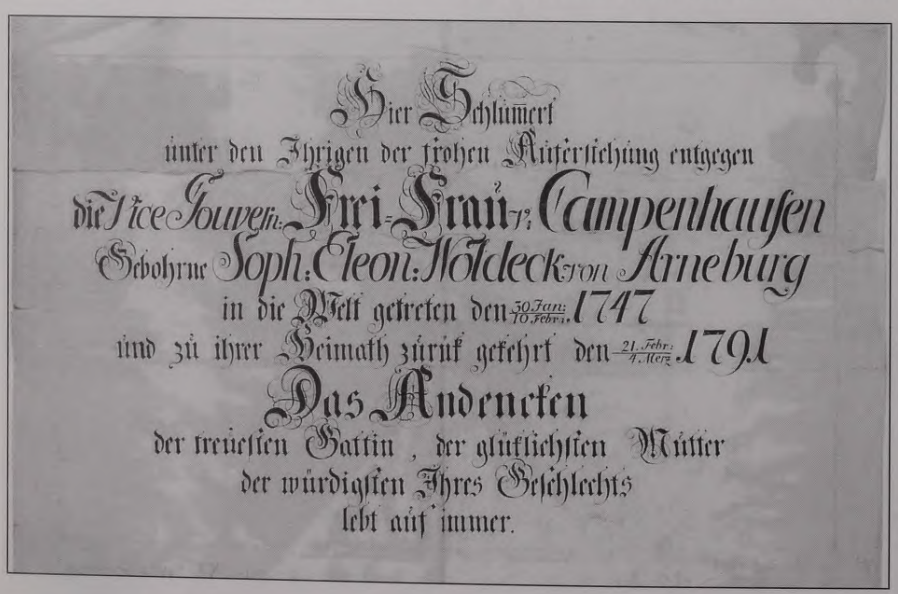
Hier Schlummert
unter den Ihrigen der frohen Auferstehung entgegen
die Vice Gouverneurin Frei-Frau v. Campenhausen
Gebohrne Soph. Eleon. Woldeck von Arneburg
in die Welt getreten den 30. Jan./10. Febr. 1747
und zu ihrer Heimath zurück gekehrt den 21. Febr./4. Merz 1791
Das Andencken
der treuesten Gattin, der glücklichsten Mutter
der würdigsten Ihres Geschlechts
lebt auf immer.

8.13.4.

8.14. Senatora Baltazara fon Kampenhauzena sievas Sofijas Eleonoras fon Kampenhauzenas epitāfija.

Foto, 1997. g.

Palielinājums no krāsu negatīva RPM, Nr. K-251.

Epitāfijas uzrakstu plāksne zudusi jau Otrā pasaules kara beigās. Fotografēšanas laikā 1997. gada decembrī pagaidu variantā piestiprināta epitāfijas augšdaļa, kas tika nogāzta 90. gadu vidū.

8.14. Epitaph für die Gemahlin Balthasar von Campenhausens, Sophie Eleonore von Campenhausen.

Foto, 1997.

Vergrößerung eines Farbfotonegativs aus RPM, Nr. K-251.

Die Inschrifttafel des Epitaphs ist bereits Ende des II. Weltkriegs verlorengegangen. Zur Zeit der Fotoaufnahme im Dezember 1997 wurde der Oberteil des Epitaphs, der Mitte der 90er Jahre umgestürzt worden war, provisorisch befestigt.

8.15. Epitāfija brīvkundzei Sofijai Eleonorai fon Kampenhauzenai Ungurmuižas kapličā, fragments.

Pēters Dills, Rīga, 1792.–1794. g.

Zviedrijas brūnais marmors, 45 x 70 x 11 cm.

Epitāfijas augšdaļas fragments ar nāves simbolu kompozīciju augstcilnī: uz lauru vītņu apņemta postamenta svētā vakarēdiena kauss, smilšu pulkstenis, miroņgalva, izkapts un krusts. Fragments atrasts kapličas smiltīs, atlauzts no stiprinājuma sienā, reljefs daļēji zudis, mehāniski bojāts. Epitāfijas pārējā daļa bez piemiņas plāksnes atrodas sākotnējā vietā.

8.15. Epitaph für Sophie Eleonore von Campenhausen in der Kapelle zu Orellen, Fragment.

Peter Dill, Riga, 1792–1794.

Brauner schwedischer Marmor, 45 x 70 x 11 cm.

Fragment des oberen Teils des Epitaphs – mit Todessymbolen im Hochrelief: Auf einem mit Lorbeergirlanden umrankten Postament ein Abendmahlskelch, eine Sanduhr, ein Totenkopf, eine Sense und ein Kreuz. Das Fragment wurde im Sand der Kapelle gefunden; es ist aus der Befestigung in der Wand gebrochen; das Relief ist teilweise verloren und beschädigt. Der übrige Teil des Epitaphs, ohne die Gedenktafel, befindet sich an seiner ursprünglichen Stelle.

8.16. Valsts kontroliera Baltazara fon Kampenhauzena kapa pieminekļa augšdaļa ar skulptūru.

Foto, 1929. g.

Palielinājums no oriģinālnegatīva LVM, Nr. CVVM 82540.

Pieminekli no Sanktpēterburgas atveda Baltazara fon Kampenhauzena atraitne, un kapličā to uzstādīja 1823. gada 10. septembrī. Bēres notika 1823. gada 3. oktobrī. Fotogrāfija rāda, ka jau 1929. gadā skulptūrai trūcis rokas, kas visdrīzāk gājusi bojā 1917. g. postījumos. Piemineklis tālāk bojāts pēc Otrā pasaules kara, kad tika nogāzta skulptūra. Sk. arī 1939. g. foto (kat. Nr. 8.9.).

8.16. Oberteil mit Skulptur vom Grabmal des Reichskontrolleurs Balthasar von Campenhausen.

Foto, 1929.

Vergrößerung eines Originalnegativs aus LVM, Nr. CVVM 82540.

Das Grabmal wurde von der Witwe Balthasar von Campenhausens aus Sankt Petersburg gebracht und am 10. September 1823 in der Kapelle aufgestellt. Die Beisetzung fand am 3. Oktober 1823 statt. Das Foto zeigt, daß bereits 1929 der Frauenfigur ein Arm fehlt, wahrscheinlich ist er infolge der Zerstörungen im Jahre 1917 verlorengegangen. Das Grabmal ist auch nach dem II. Weltkrieg weiter beschädigt worden, als die Skulptur umgestürzt wurde. Siehe auch Foto aus dem J. 1939 (Kat. Nr. 8.9.).

8.16.

8.17. Valsts kontroliera Baltazara fon Kampenhauzena kapa pieminekļa skulptūra ar pamatni.

Nezināms tēlnieks, Krievija. 1823. g.

Marmors, skulptūra — 80 x 78 x 32 cm, pamatne — 19 x 104 x 74,5 cm.

CVMM.

Gaišpelēkā marmora skulptūra 1974. gadā atrasta kapličā smiltīs apmēram 1,5 m dziļumā. Pārvesta uz Cēsu Vēstures un mākslas muzeju, kur uzstādīta ieejas vestibilā.

8.17. Skulptur mit Sockel vom Grabmal des Reichskontrolleurs Balthasar von Campenhausen.

Unbekannter Künstler, Rußland, 1823.

Marmor, Skulptur – 80 x 78 x 32 cm, Sockel – 19 x 104 x 74,5 cm.

CVMM.

Die aus hellgrauem Marmor gearbeitete Skulptur wurde 1974 im Sandboden der Kapelle in einer Tiefe von etwa 1,5 m gefunden, sodann in das Museum für Kunst und Geschichte nach Wenden gebracht und in der Vorhalle aufgestellt.

8.18. Dekoratīva rozete no piemiņas plāksnes brīvkungam Lorencam Johanam fon Kampenhauzenam Ungurmuižas kapličā.

Ap 1830. g.

Bronzas lējums ar cizelējumu, zeltīts, diam. — 6,2 cm.

Apaļa, reljefa astoņlapu spirālrozete bijusi iestiprināta marmora plāksnes stūrī. Atrasta kapličas smiltīs 1997. gadā Vienīgā kapličā saglabājusies bronzas detaļa.

8.18. Dekorative Rosette auf der Gedenkplatte für Freiherr Lorenz Johann von Campenhausen in der Kapelle zu Orellen.

Um 1830.

Bronze, vergoldet, d = 6,2 cm.

Die runde, reliefe Spiralrosette aus acht Blättern war ursprünglich an einer Ecke der Marmorplatte angebracht; sie wurde 1997 im Sandboden der Kapelle gefunden. Es ist das einzige erhaltene Bronzedetail in der Kapelle.

Izstādītā literatūra
Ausgestellte Literatur
Dzimtas vēsture
Familiengeschichte

Campenhausen, Ernst v.

Geschichte des Geschlechts der von Campenhausen. Als Manuskript für die Familienmitglieder gedruckt.–Riga, 1908. VIII, 95 S., 1 Bl. Ill., 1 Bl. Tab.

LNB, inv. Nr. 124.247.

Pirms titullapas krāsains fon Kampenhauzenu dzimtas ģerboņa attēls pēc 1675. gada diploma. 79. lpp.: Komandanta Johana fon Kampenhauzena dzimtas ģenealoģiskā tabula.

Vor dem Titelblatt ist das Familienwappen der Familie Campenhausen nach dem Diplom aus dem Jahr 1675 abgebildet. In Farbe. S. 79: Stammtafel der Nachkommen des Kommandanten Johann von Campenhausen.

Campenhausen, Ernst v.

Stammtafeln des Geschlechts der Freiherrn von Campenhausen.–Riga, 1913. 12 S., 6 Bl. Tab.

LNB, inv. Nr. 22.663.

Taf. I: Hermann von Campenhausen; Taf. II: Haus Orellen; Taf. III: Haus Loddiger; Taf. IV: Leopold Clemens; Taf. V: Carl Gustav. Übersicht der Descendenz im Mannestamm.

Campenhausen, Hermann v.

Freiherr Balthasar von Campenhausen: 1689–1758.–[Riga, s.a.].–T. 1. 352 S. (Beiträge zur Geschichte des Geschlechts der Freiherrn von Campenhausen, 2.)

LNB, inv. Nr. 204.054/1.

Šī darba otrā (sk. Saīsinājumi. Manuskripti 377. lpp.) un trešā daļa saglabājusies rokrakstā AFCO.

Der zweite (S. Seite 377: Abkürzungen. Manuskripte.) und dritte Teil ist in handschriftlicher Fassung erhalten in AFCO.

Campenhausen, Hermann v.

Freiherr Pierce Balthasar von Campenhausen.–Riga, 1910. 76 S. (Beiträge zur Geschichte des Geschlechts der Freiherrn von Campenhausen, 1.)

RPM zinātniskā bibliotēka, inv. Nr. 5279.

Wissenschaftliche Bibliothek des RPM, Inv. Nr. 5279.

Vegesack, Manfred v.

Herkunft und Stammtafeln derer von Campenhausen.–Heidelberg, 1958. 23 S., 1 Bl. Tab.

Prof. Kristofa brīvkunga fon Kampenhauzena īpašumā Maincā, VFR.

Im Besitz Prof. Christoph Freiherr von Campenhausen, Mainz.

Whelan, Heide

Balthasar, Baron Campenhausen, and sons: Making the Baltic Civil Servant // Journal of Baltic Studies.–Spring 1987.–No XVIII/1.–P. 45–62.

Dzimtas locekļu sacerējumi
Die von Familienmitglieder verfaßten Bücher

Campenhausen, Pierce Balthasar v.

Die Belagerung von Wenden: Ein Drama aus den Ritterzeiten Livlands in 5 Aufzügen.–Riga, 1801. 137 S.

LNB, inv. Nr. 24.192.

Campenhausen, Ernst v.

Die alten Siegel der evangelisch-lutherischen Kirchen in Rußland.–Riga, 1902. 66 S., Ill.

LNB, inv. Nr. 23.854.

Campenhausen, Ernst v.

Ein Beitrag zur Agrarstatistik Livlands.–Riga, 1911.–[4], 56 S., 31 Bl. Karten und Tab.

LNB, inv. Nr. 63.357.

Campenhausen, Ernst v.

Ein Beitrag zur Agrarstatistik der Rittergüter, des Kleingrundbesitzes und der Widmen in Livland.–Riga, 1913. [6], 58 S., 2 Bl. Tab.

LNB, inv. Nr. 20.535.

Campenhausen, Ernst v.

Die Rittergüter Livlands nach der Nationalität ihrer Besitzer // Baltische Wochenschrift für Landwirtschaft, Gewerbe und Handel.–1914.–Nr. 14. 10 S.

LNB, inv. Nr. 63–60.562.

Campenhausen, Balthasar v.

Elemente des russischen Staats-Rechts oder Hauptzüge der Grund-Verfassung des Russischen Kayserthums, in systhematischer Ordnung dargestellt von Balthasar Freyherr von Campenhausen, Russisch-Kayserlichem Translateur des Reichs-Collegii Auswärtiger Angelegenheiten, des Königlich-Historischen Instituts zu Göttingen correspondierendem Mitgliede.–Göttingen, 1972. 34 S.

LAB, inv. Nr. 21.375.

Campenhausen, Balthasar v.

Livländische Magazin oder Sammlung publizistisch-statistischer Materialien zur Kenntnis der Verfassung und Statistik von Livland.–Gotha, 1803.–T. 1. VIII, 223 S.

LNB, inv. Nr. 23920.

Campenhausen, Ernst v.

Einige Erfahrungen bei den Betriebe der Knechtswirtschaft, mitgetheilt von Baron Campenhausen zu Orellen.–Riga, 1858. 19 S., 1 Bl. Tab.

MB, inv. Nr. 158.461.

Campenhausen, Ernst v.

Bemerkungen zu dem von dem Herrn H. von Samson vorgeschlagenen Einkommensteuer-Gesetz.–Riga, 1871. 22 S.

LNB, inv. Nr. 63–61.800.

Campenhausen, Ernst v. und Jung-Stilling, Fr. v.

Offene Briefe über die livländische Grundsteuer Reform.–Riga, 1876. 50 S.

MB, inv. Nr. 158.469.

Campenhausen, Johann Christoph v.

Rede, welche von Sr. Exellence, dem Herrn Geheimen- und Regierungs-Rath wie auch Ritter Freyherrn von Campenhausen bey der feierlichen Introduction des Herrn General Superintendenten in Liefland Jacob Lange, den 23. Jan. im J. 1771 in der Cronskirche zu St. Jacob gehalten worden.–Riga, 1771. 8 S.

MB, inv. Nr. 461.768.

Campenhausen, Gaston v.

Der Bauernlandverkauf auf den Privatgütern Kurlands in den Jahren 1864–1872.–Mitau, 1873. 48 S.

LNB, inv. Nr. 63–63.906.

Campenhausen, Rudolf v.

Die wilde Fasanerie: Mit besonderer Berücksichtigungen der Baltischen Provinzen.–Riga, 1913. 54 S.

LNB, inv. Nr. 22.932.

Campenhausen, Elsa v.

Warum? Gedichte.–Riga, 1904. 80 S.

MB, inv. Nr. 66.246.

Memuāri, laikmeta ainas, literatūra par Ungurmuižu

Memoiren, Zeitzeugnisse, Literatur über Orellen

Schoultz-Ascheraden, Ernestine v.

Memoiren der Baronin Ernestine Schoultz-Ascheraden, geb. Baronesse Campenhausen.–Riga, 1908. 379 S.

RPM zinātniskā bibliotēka, inv. Nr. 299.

Atvērta titullapā ar autores portretu (tērauda grebums) prettitulā.

Autore apraksta Kampenhauzenu dzimtas locekļu dzīvi, galvenokārt Veselavas muižā, apskatīti arī notikumi Ungurmuižā, t.sk. Baltazara fon Kampenhauzena bēres 1823. gadā.

Wissenschaftliche Bibliothek des RPM, Inv. Nr. 299.

Tittelblatt mit dem Portrait der Verfasserin im Stahlstich.

Die Autorin beschreibt das Leben der Familie Campenhausen, vor allem auf dem Gut Wesselshof, aber auch Ereignisse auf Orellen werden dargestellt, so z.B. die Beerdigung Balthasar von Campenhausens 1823.

Vegesack, Siegfried v.

Vorfahren und Nachkommen: Aufzeichnungen aus einer altlivländischen Brieflade 1689–1887.–Heilbronn, 1961. 461 S., Ill.

LNB, inv. Nr. 64-12.324.

Aprakstīta Ungurmuižas tapšana un tās iemītnieku likteņi. Izmantoti materiāli no fon Kampenhauzenu dzimtas arhīva, taču daļēji autors ļāvis vaļu fantāzijai.

Beschrieben ist die Entstehung Orellens und die Schicksale seiner Bewohner.

Ausgewertet ist das Archiv der Familie Campenhausen, gleichzeitig hat der Autor seiner Phantasie freien Lauf gelassen.

Vegesack, Siegfried v.

Die Baltische Tragödie.–Heilbronn, 1957. 550 S.

LNB, inv. Nr. 93.24713.

Satur trīs romānus, kas pirms tam iznākuši atsevišķi: "Blumbergshof" (Berlin, 1933), "Herren ohne Heer" (Berlin, 1934), "Totentanz in Livland" (Berlin, 1935). Triloģijas darbība norit autora fantāzijas radītā muižā, kurai gan ir autora dzimtās muižas vārds — *Blumbergshof* (Loberģes muiža), taču tajā vairāk iezīmju no Ungurmuižas. Aprakstīta fon Kampenhauzenu portretu galerija, arī dažas personas vai to vārdi aizgūti fon Kampenhauzenu dzimtas lokā.

Eksemplārs ar autora parakstu un datējumu — 1958. gada 14. maijs.

Beinhaltet drei Romane, die vorher einzeln erschienen waren: "Blumbergshof" (Berlin, 1933), "Herren onhe Heer" (Berlin, 1934), "Totentanz in Livland" (Berlin, 1935). Die Handlung der Trilogie finder auf einem erfundenen Gutshof statt; gleichwohl das Gut nach dem Geburtsort des Verfassers – *Blumbergshof* – benannt ist, enthalt es doch mehrere charakteristische Merkmale von Orellen. Beschrieben ist die Portraitgalerie der Campenhausens, auch einzelne Personen oder deren Namen sind der Familiengeschichte entlehnt.

Exemplar mit Signatur des Verfassers sowie Datierung – 14.5.1958.

Vegesack, Siegfried v.

Das Unverlierbare: Gedichte. 2. Aufl.–Flensburg u. Hamburg, 1949. 73 S.

Dr. Rutas Slenckas īpašumā Getingenē, VFR.

Nostalģijas pilno dzejoļu vairums apraksta Ungurmuižu, kā arī autora dzimto Loberģes muižu.

Im Besitz von Dr. Ruth Slenczka, Gottingen.

Die Mehrzahl der nostalgisch gefarbten Gedichte beschreibt Orellen und seinen Geburtsort, den Blumbergshof.

Campenhausen Balthasar, Frhr. v.

Orellen, ein livländisches Herrenhaus – damals und jetzt // Nachrichtenblatt der Baltischen Ritterschaften.–1996.–Nr. 149.–S. 4–6. 8 Abb.

Ungurmuižas apraksts, kam pamatā liktas Hansa fon Kampenhauzena 1976. gadā uzrakstītās atmiņas.

Beschreibung von Orellen, der die Erinnerungen Hans von Campenhausens aus dem Jahr 1976 zugrunde liegen.

[Körber, Martin]

Oesel einst und jetzt.–Arensburg, 1887.–Bd. 1 (Abt. 3: Vor hundert Jahren oder die Campenhausensche Zeit).

118.–120., 135.–137., 185.–187. lpp. aprakstīts vicegubernatora Baltazara fon Kampenhauzena laiks Sāmsalā.

Auf den Seiten 118–120, 135–137, 185–187 ist der Aufenthalt des Vizegouverneurs Balthasar von Campenhausen auf der Insel Oesel beschrieben.

Pirang, Heinz

Das baltische Herrenhaus.–Riga, 1926.–T. 1.–S. 49, 74–75, Abb. 127–131, 169, 179–180.

H. Pīrangs bija pirmais, kas atzīmēja Ungurmuižas arhitektonisko nozīmību un ieveda to mākslas vēstures apritē. To atspoguļo arī lielais attēlu un uzmērojumu daudzums, kas šajā grāmatā veltīts Ungurmuižai.

Heinz Pirang war der erste, der die architektonische Bedeutung Orellens erwähnte und in die Kunstgeschichte einbrachte. Das spiegelt auch die große Anzahl der Abbildungen und Vermessungen wider, die Orellen gewidmet sind.

Pētersone, Pārsla

Fon Kampenhauzenu ģimene un viņu Ungurmuiža LVVA dokumentos // Latvijas Arhīvi.–1994.–Nr. 3.–71.–75. lpp.

Lēvalde, Daiga

Ungurmuižas kungu māja laikā un krāsās // Latvijas Arhitektūra.–1997.–Nr. 12.–18.–20. lpp.

Ungurmuiža. 260. Orellen.–Riga, 1992. Buklets.

Ungurmuižas fonda pirmais izdevums (latviešu un vācu val.).

Erste Veröffentlichung der Stiftung Orellen (lettisch und deutsch).

Ungurmuiža. Orellen.–Riga, 1993. Buklets.

Ungurmuižas fonda otrais izdevums (latviešu un vācu val.).

Zweite Veröffentlichung der Stiftung Orellen (lettisch und deutsch).

Grāmatas no Ungurmuižas bibliotēkas

Bücher aus der Bibliotheken Orellen

Geistreiches Gesangbuch, auserlesene, so Alte als Neue, geistliche und liebliche Lieder, Nebst den Noten der unbekannten Melodeyen, in sich haltend, Zur Erweckung heiliger Andacht und Erbauung im Glauben und gottseligen Wesen, herausgegeben von Iohann Anastasius Freylingshausen, Pastor zu St.Ulrich und des Gymnasiums Scholarcha. Anderer Theil, Vierdte Ausgabe. Halle, Gedruckt und verlegt um Waysenhaus, Mit Königl. Preußisch. Privilegium.

Ādas vāki ar ornamentu, iniciāļi F. T., gadskaitlis 1745, zelta griezums, 1186 lpp., 16 x 7 cm.

Rokrakstā uz pirmās tukšās lpp.: Sofija Kristiāna fon Brimmere, Restfes (?) 1775. gada 15. augustā.

Ledereinband, auf dem Deckel eingeprägtes Rankenmuster, Initialen F. T., Datum 1745, Goldschnitt, 1186 S., 16 x 7 cm.

Handschriftlich auf der 1. (ungedruckten) S.: Sophia Christiana von Brümmern, Restfes (?) den 15. August 1775.

Peter von Havens, Reise in Rußland, Aus dem Dänischen ins Deutsche übersetzt von H. A. R. Nebst einem Anhange, darinnen das Chinesische und itzo on Rußland gebräuchlichen Rechen-Bret beschrieben und erkläret wird. Copenhagen, bey Gabriel Christian Rothe, 1744.

Brūni papes vāki ar ādas stūriem, ādas mugura ar zelta apkalumu, stīgu ornaments, virsraksts uz sarkana pamata, iniciāļi B. B. v. C.; 570 lpp., atlokāmi skaitīkļi, 18 x 10,5 cm.

Brauner Pappeinband mit Lederecken, Lederrücken mit Goldprägung, Rankenmuster, Titel auf rotem Grund, Initialen B. B. v. C.; 570 S., ausklappbare Abb. des Rechenbrettes, 18 x 10,5 cm.

Allgemeines Russisches Land-Recht, wie solches auf Befehle Ihrer Czaar. Majestät Alexei Michailowicz zusammengetragen worden, damit allen Ständen des Moscowitischen Reichs vom Höchsten bis zum Niedrigsten gleichmäßiges Recht und Gerechtigkeit in allen Dingen wiederfahren möge, Aus dem Rußischen ins Teutsche übersetzt nebst einer Vorrede Burcard Gotthelf Struvens. Dantzig. 1723.

Bojāti pergamenta vāki, 244 lpp., reģistrs, 26,5 x 20,5 cm.

Beschädigter Pergamenteinband, 244 S., Register, 26,5 x 20,5 cm.

Die täglichen Losungen und Lehrtexte der Brüdergemeine für das Jahr 1793, Barby. Zu finden in den Brüdergemeinen, zusammengebunden mit: Paroles tirées des libres historiques du vieux Testament pour l'année 1793 à l'usage de l'église françoise de l'Unité à Neuwied, de l'Imprimerie de Jean Thomas Haupt, Imprimeur de la cour.

Pelēki papes vāki, bez lpp. numerācijas, 18 x 11 cm.

Grauer Pappeinband, ohne Seitenzählung, 18 x 11 cm.

Friedrich Meinerts, Professor der Philisophie auf der Königlichen Friedrichsuniversität, **Lehrbuch der Mathematik. Erster Theil. Gemeine und allgemeine Arithmetik,** Halle, bei Hemmerde und Schwetchke, 1789.

Papes vāki ar pelēki brūnu rotājumu, malās bojājumi, 415 lpp., 3 att., 21 x 12,5 cm.

Grau-braun gemusterter Pappeinband, an den Rändern beschädigt, 415 S., 3 Taf., 21 x 12,5 cm.

Lehrbuch der Weltgeschichte für Töchterschulen und zum Privatunterricht heranwachsender Mädchen, von Friedrich Noesselt, Professor in Breslau, Zweiter Theil, Siebente verbesserte und stark vermehrte Auflage, Breslau, im Verlage bei Josef Max & Companie, 1842.

Papīra vāki ar melni pelēku rotājumu, ādas mugura ar saīsinātu virsrakstu, 350 lpp., 21 x 12,5 cm.

Schwarz/grau gemusterter Papierband, Lederrücken mit Kurztitel, 350 S., 21 x 12,5 cm.

Rigaische Stadt-Blätter für das Jahr 1828, hg. v. einem Mitgliede der literarisch-praktischen Bürgerverbindung, Riga, gedruckt bei Wilhelm Ferdinand Häcker.

Balti papes vāki, 420 lpp.

Weißer Pappband, 420 S.

Oeuvres choisies de Berquin ou recueil des plus jolis contes, 1807.

Papes vāki ar brūnu rotājumu, 212 lpp., 13 x 8,5 cm.

Braun gemusterter Pappeinband, 212 S., 13 x 8,5 cm.

G.E. Lessings Schriften, T. 1–6, Frankfurt und Leipzig, 1770.

Pelēki papes vāki, 985 lpp., 17,5 x 11 cm.

Grauer Pappeinband, 985 S., 17,5 x 11 cm.

Auszug aus den in Jahren 1817 bis Juny 1823 im Kurländischen Gouvernement zur allgemeinen Nachachtung und Wissenschaft eröffneten Allerhöchsten Manifesten, Ukasen, Publicationen und anderen Verordnungen, Fünfte Fortsetzung, Zur Erleichterung practischen Arbeiten von George Friedrich Neander, Titularrath und Secretair bey dem Kurländischen Oberhofgericht, ordentliches Mitgliede der Kurländischen Societät für Literatur und Kunst, Mitau, Gedruck bey I. F. Steffenhagen und Sohn, 1824.

Papes vāki, virsraksts uz sarkanmelna grāmatas muguras pamata, 499 lpp., 18 x 11 cm.

Pappeinband, auf rot und schwarz Titel auf dem Buchrücken, 499 S., 18 x 11 cm.

Die Heilige Schrift nach der deutschen Übersetzung Dr. Martin Luthers, und mit Erklärungen und Nutzanwendungen begleitet. Evangelische Schullehrer-Bibel, In Verbindung mit einigen evangelischen Geistlichen hg. v. Christian Philipp Heinrich Brandt, zweiten Pfarrer in Rotz, im Rezatkreise Bayerns, Neues Testament, Sulzbach, in der J. E. von Seidel'schen Buchhandlung, 1829.

Papes vāki ar brūnu rotājumu, ādas mugura ar virsrakstu uz sarkana pamata, 652 lpp., 23 x 14 cm.

Braun-gemusterter Pappeinband, Lederrücken mit Titel auf rot, 652 S., 23 x 14 cm.

Pilgerharfe oder Christliche Glaube in Liedern für gemischten Chor, bearb. V. Samuel Hofer, gest. Lehrer in Niederwyl, Mit einem Anhang, Dritte, vermehrte Auflage, Basel, Verlag von C. F. Spittler, 1869.

Papes vāki ar melni pelēku rotājumu, ādas mugura, ar notīm, 332 lpp., 17,5 x 11 cm.

Schwarz-grau gemusterter Pappeinband, Lederrücken, mit Noten, 332 S., 17,5 x 11 cm.

Herrn S. A. D. Tissot, M. D., Anleitung für das Landvolk in Absicht auf seine Gesundheit, Nach der neusten, von dem Herrn Verfasser selbst vermehrten, rechtmässigen Auflage, aus dem Französischen übersetzt, durch H. E. Hirzel, M. D., des Grossen Raths und ersten Stadtarzt in Zürich. Mit allergnädigsten Privilegien, Zürich, bey Orell, Geßner, Füeßlin und Compagnie, 1778.

Gaiši brūni papes vāki ar ādas stūriem, ādas mugura, 578 lpp., 18,5 x 11 cm.

Hellbrauner Pappeinband mit Lederecken, Lederrücken, 578 S., 18,5 x 11 cm.

Lateinische Grammatik, zur Erleichterung der Jugend nach einer bequemeren Ordnung eingerichtet, mit einigen Stükken zum Exponieren und Reden, von Gottlieb Schlegel. Riga und Königsberg, 1778, Bey G. L. Harung, K. Preuß. Hofbuchdrucker und Buchhändler.

Ādas vāki ar zelta burtiem uz muguras, marmorēts grāmatas atvērums, 312 lpp., 20 x 12 cm.

Ledereinband, Goldprägung auf dem Buchrücken, bunt marmorierter Innendeckel, 312 S., 20 x 12 cm.

A New Cyropedia, or The Travels of Cyrus, With a Discourse on the Theology & Mythology of the Ancients; by Sr. Andrew Ramsay. A new Edition with Emendations & Additions, London, Printed for T. Wilcox, 1760.

Ādas vāki ar zelta burtiem, uz atvērtās titullapas ar roku rakstīts: *Sum es libris Campenhausenianis. Londini d. IX Jun. 1764. Const. Mat & ligat. n 1/2 Schilling*; starp lapām dažas nospiestas ziedlapas, 540 lpp., 17 x 10 cm.

Ledereinband mit Goldprägung, innen auf dem Deckelblatt handschriftlich: *Sum es libris Campenhausenianis. Londini d. IX Jun. 1764. Const. Mat & ligat. n 1/2 Schilling*; einige gepreßte Blütenblätter zwischen den Seiten, 540 S., 17 x 10 cm.

Pestalozzi's sämmtliche Schriften, Dritter Band, Stuttgart und Tübingen, in der I. G. Cotta'schen Buchhandlung, 1819.

Dzelteni papes vāki ar mēslu plankumiem (Adlīne fon Kampenhauzena bibliotēkas

atliekas savākusi no mēslu kaudzes, jo boļševiki grāmatas bija izmetuši pa logu), 436 lpp., 19 x 11,5 cm.

Gelber Pappeinband, mit Mistflecken (Adline von Campenhausen hat diesen Überrest der Bibliothek aus dem Mist ausgelesen, denn die Bolschewiken hatten die Bücher aus dem Fenster geworfen), 436 S., 19 x 11,5 cm.

Deutscher Damen–Almanach. Notiztaschenbuch für das Jahr 1874, Berlin, Verlag von R. Schlingmann, 1874.

Papes vāki ar zīmuļa ieliekamo, 127 lpp., 14 x 9 cm.

Pappeinband mit Notizstifthalter am unteren Deckel, 127 S., 14 x 9 cm.

Novi testamenti, Libri Omnes, Accesserunt Parallela Scripturae Loca, Nec non Variantes Lectiones ex plus 100. MSS. Codicibus, Et Antiquis Versionibus Collecta, Cum privilegiis, Lipsiae, Sumbtibus Joh. Christoph König, Bibliopolae Goslariens, Excudit Joh. Heinr. Richter, A. MDCCII.

Ādas vāki ar garākiem ierakstiem ģenerālleitnanta dēlu Pētera fon Kampenhauzena (1714–1739) un Aksela fon Kampenhauzena (1717–1755) rokrakstā.

Ledereinband, lange handschrifliche Eintragungen im Deckel von Peter von Campenhausen (1714–1739) und Axel von Campenhausen (1717–1755), Söhnen des Generalleutnants.

Die Kunst in drei Stunden ein Buchhalter zu werden, Ein kurzer und deutlicher Unterricht für unbemittelte Handlungslehrlinge, Handlungsdiener und angehende Kaufleute, die doppelte italienische, englische und neue deutsche Buchhalterei, in einem äußerst kurzen Zeitraume ohne Hülfe eines Lehrmeisters gründlich zu erlernen, Hg. v. S. G. Meisner, Berlin, bei Friedrich Maurer, 1805.

Pergamenta vāki, 162 lpp., 21 x 12 cm.

Pergamenteinband, 162 S., 21 x 12 cm.

Die Branntweinbrennerey nach theoretischen und praktischen Grundsätzen, nebst der darzu erforderlichen Mastung auch Beschreibung eines holzsparenden Blasenheerds und einer Rauch-Malzdarre, von Carl Christian Adolph Neuenhahn, Herzogl. Sachs. Weimar. Commerzien-Rathe, .. Dritte vermehrte und abermals ganz umgearbeitete Auflage, Zweyter Band mit Kupfern und Figuren, Leipzig, 1804.

Papes vāki ar ādas stūriem, ādas mugura, 858 lpp., 9 att., 20,5 x 12 cm.

Pappeinband mit Lederecken, Lederrükken, 858 S., 9 Taf., 20,5 x 12 cm.

Atmiņas par Ungurmuižu[1]

Hanss fon Kampenhauzens[2]
Kristofa fon Kampenhauzena piezīmes (1997)

Izpildot Kristofa vēlēšanos, es gribu mēģināt sniegt Ungurmuižas, tās dzīvojamās mājas un apkārtnes aprakstu. Es varu to parādīt tikai tādu, kāda tā vēl neizpostīta saglabājusies atmiņā no bērnu dienām, — kā dzimtās vietas un harmoniska miera iemiesojumu, ko apņēma plašs parks, kurš pakāpeniski saplūda ar apkārtni. Šī vieta ir caurausta ar ģimenes atmiņām un senām tradīcijām. "Varbūt," rakstīja tēvocis Zigfrīds[3] sava darba "Vorfahren und Nachkommen" skaistajā ievaddaļā, "Ungurmuižas īpašā burvība ir izskaidrojama tieši ar to, ka šeit tik dzīva saglabājusies pagātne: tā sajūtama katrā loga ailā un stūrī, katrā slieksnī un senajā kraukšķošajā ozolkoka sijā kā kaut kas mūsdienīgs un mājīgs."

Šīs un arī citas grāmatā sniegtās ziņas nav pilnīgi precīzas: Ungurmuiža, izņemot kāpnes, bija celta nevis no ozolkoka, bet gan no priedes, kas tika sagatavota un kaltēta vismaz divus gadus pirms būvdarbu uzsākšanas, iespējams, arī īpaši piesūcināta. Uzkrītoša ir rūpība, ar kādu līdz pat pēdējam sīkumam celtne veidota. Piemēram, jumtu nesošās spāres, lai tās pēc iespējas ilgāk saglabātos un nebojātos, bija apšūtas ar dēļiem. Katrā ziņā līdz pat pēdējam laikam mājai piemita nesatricināms pamatīgums, "it kā ne no koka, bet no dzelzs tā būtu taisīta", teica mans vectēvs, lai iebilstu jebkurām sarunām par celtnes sabrukšanu nākotnē un jaunas ēkas būvēšanu. Neraugoties uz mūsu postošajiem klimatiskajiem apstākļiem, tajā nebija puvumu, izņemot vietu, kur vēlāk visai nelietderīgi mājai pieslēdza akmens mūri. Māja pārdzīvoja pat kazaku vandalismu, kuri tur izvietoja zirgus un sadedzināja bēniņu telpu sienas un sijas, un, kaut pārbūvju kropļota, pastāv vēl šodien.

Šo manu darbu varētu vēl ievērojami papildināt un droši vien arī koriģēt, ja rūpīgi izstudētu arhīvu un kaut vai tikai literatūru. Es aprobežojos vienīgi ar tiem datiem, kas sniegti "Das baltische Herrenhaus"[4] pirmajā sējumā. Par laimi, ir saglabājušies daudzi attēli kā no senākiem, tā arī jaunākiem laikiem. Ir izglābta arī viena lielāka Ungurmuižas un Kūduma muižas karte (precīzas robežas starp abām muižām tajā gan vairs nav). Vienu ļoti liela izmēra sienas karti latvieši aizturēja repatriācijas laikā.

Nosaukums "Orellen" ir līviskas izcelsmes. Pie Ureles (vai Oreles?) jau sensenos laikos Vācu ordenis sakāva krievus. Latviskais nosaukums "Unguri" (vai Ungurmuiža) cēlies no Ungernu ģimenes, kam muiža piederēja līdz 17. gadsimta vidum, līdz kamēr to 1728. gadā nopirka ģenerālleitnants Baltazars K[ampenhauzens] un 50. gados uzbūvēja esošo muižas dzīvojamo māju. Parasti par "pili" (*Schloß*) lielās muižu dzīvojamās mājas sauca tikai tajos gadījumos, ja agrāk to vietās atradušās nocietinātas mūra pilis (*Burgen*) (kā, piemēram, Straupē, kur vēl daļēji saglabājusies gan vecā mūra pils, gan nocietinājumi). Toreiz, kad vēl pavisam nesen bija beidzies postošais Ziemeļu karš, Ungurmuižas dzīvojamā māja bija visai ievērojama, pat luksusa celtne. Turpretim mūsu vajadzībām ēka jau bija daudz par šauru. Nedaudzajās viesistabās ciemiņi bieži vien bija jāizmitina vairāki vienā istabā, lielākās svinībās šīm vajadzībām tika izmantotas manas vecāsmātes Mazās mājas telpas.

Tam, ka Ungurmuiža tika būvēta no koka, par iemeslu bija apstāklis, ka tajā laikā visus valsts akmeņkaļus Pēteris Lielais bija mobilizējis valsts jaunās galvaspilsētas — Sanktpēterburgas būvei un pārējā teritorijā mūra celtniecība uz visstingrāko bija aizliegta.

Ungurmuiža atrodas starp divām lielām satiksmes maģistrālēm: "Ķeizara ceļu" no Rīgas uz Sanktēterburgu un veco ordeņa mestra ceļu no Cēsīm uz Straupi. Ordeņa mestru, kura rezidence atradās lielajā Cēsu pilī, sauca par *Herr Meister*, bet vēlāk titulu kļūdaini pārdēvēja par *Heermeister*. Vēlākajā laikā uz šo ceļu bāzes veidojās pasta maģistrāles. Vecajam, smilšainajam pasta vai "Ķeizara ceļam" tēvocis Zigfrīds Fēgezaks veltījis jauku dzejoli "Die alte Landstraße", kas ievietots dzejoļu krājumā "Das Unverlierbare". Šajā piemiņas dzejoļu krājumā[5] ir daudz attēlu no Ungurmuižas, pat vairāk nekā no Loberģes muižas. Dzeja ir ļoti spilgta un precīza, un es šo darbu uzskatu par vienu no nedaudzajiem patiesi vērtīgajiem, katrā ziņā mīlestības vērtiem sacerējumiem viņa daiļradē.

Kūdumā uz augsta paugura, ko baltiešu izpratnē sauca par "kalnu", pacēlās Kaķu krogs (*Katzen-Krug*). Pretstatā tam Ungurmuižā pie pasta ceļa esošo krogu sauca par Mazo krogu (*Kleinkrug*). Tas atradās netālu no Unguru ezera, pie tā no lielā ceļa atdalījās uz Ungurmuižu vedošā apmēram pusotru kilometru garā kokiem apstādītā aleja. Tas bija Ungurmuižas galvenais piebraucamais ceļš; Cēsis, kas atradās 15 kilometru attālumā, bija mūsu tuvākā pilsēta un dzelzceļa stacija.

Austrumvācijā par "krogiem" sauca arī lauku viesnīcas. Sākumā tie vienlaicīgi bija arī pasta stacijas, kur notika zirgu nomaiņa. Tie bija labi iekārtoti un uzturēti, un katrā krogā bija arī īpaša "kungu" istaba vācu iedzīvotājiem. Līdz ar dzelzceļa rašanos krogi sākotnējo funkciju zaudēja un mums vairs neko nenozīmēja.

Aleja, ko galvenokārt veidoja liepas un arī kļavas, sākumā apmēram puskilometru iet taisnā virzienā (toreiz kā garuma mēru lietoja nedaudz garāko versti). Pa kreisi atradās pļava un lauks, aiz tā horizontu norobežoja aleja un trīs ar bērziem un citiem kokiem apauguši morēnu pauguri. Mans vectēvs vienu no pauguriem, kur auga bērzi, lika apstādīt ar kļavām. No viena uz tiem ir kapsēta, uz pārējiem — grants ieguves vietas. (Ungurmuižai bija auglīgas mālainas augsnes, bet laukus un pļavas arvien šķērsoja šādi smilšaini, gleznaini apmežoti pauguri — līdz ar to apkārtne ieguva īpašu pievilcību.)

Pa labi no ceļa vispirms redzams meža gabals, tad gareni stiepta pļava, kurā auga atsevišķi vareni ozoli, kuru dēļ Ungurmuiža bija slavena. Šos ozolus vēlāk jaunie iedzīvotāji drausmīgi izkropļoja un gandrīz līdz pat galotnei nozāģēja tiem zarus, jo koki apēnojot viņu laukus. 1918. gadā pēc militāristu pavēles apzāģēja arī alejas koku apakšējos zarus.

Alejas posmu noslēdza ceļu krustojums. Pa kreisi no kalna lejup gāja grumbuļains ceļš uz riju, kurā stāvēja kuļmašīna, un gar vēlāk uzcelto šķūni līdz kalpu mājām. Vārds "mājas" ir vēsturisks: būtībā tā jau sen kā bija viena vienīga gara akmeņu mūra ēka, kurā dzīvoja vairākas kalpu ģimenes. Tālāk ceļš caur mežiņu veda uz kalti, kurā žāvēja graudus, un tad uz dzirnavu aizsprostu un saimniecības ēkām. Bet mēs nogriežamies taisnā lenķī pa labi un sev kreisajā pusē atstājam reto "Jāņu mežiņu" (*Johanniwäldchen*) — burvīgu laukumiņu zem augstajiem bērziem, kur Jāņu vakarā (tas ir, Jāņu dienas priekšvakarā)

dejoja ar vainagiem greznojušies ļaudis, dzēra alu un, dziedot Līgo dziesmas (*Ligoa-Lieder*; šīs dziesmas savā sākotnējā izcelsmē bija veltītas kādai latviešu dievībai), palika kopā līdz pat rītam.

Tālāk aiz lauka kreisajā pusē samanāma šaura dārza maliņa ar blīvu ceriņu sienu, un aiz tās starp "liepu četrstūra" (*Lindenkarree*) augstajām liepām paceļas "lustūzis" (*Lusthaus*). Drīz mēs jau braucam gar dārzu, kas stiepjas 200–300 metru garumā. Dārzam visapkārt ir skaists laukakmeņu mūris (no granīta), kura augša apaudzēta ar zāli, mūris ir visai cienīgs, tomēr maz no kā aizsargā. Gar minēto šaurāko dārza malu mūra vietā bija izveidots tikai akmens valnis (ar ceriņu dzīvžogu). Garenās malas vidū tas apraujas, un caur zaļo sētu paveras brīnišķīgs skats uz "Marijas sēdekli" (*Mariensitz*). (Savu nosaukumu tas ieguvis no manas Smitenu dzimtas vecvecmāmiņas.) Šis "Marijas sēdeklis" ir ne visai liels dīķis, aiz kura iekārtotas krāšņas un savā raibumā bagātas puķudobes, kam apkārt apstādīti priekšplānā zemāki, tad arvien augstāki stādījumi. Laukumu aizmugurē noslēdz ceriņu un citu dekoratīvo krūmu boskets. (Tā vidū esošo dārza soliņu no ceļa vispār nevar redzēt.) Tikai vidusdaļā paveras skats uz šauro, jauno liepu aleju. Nākamajā stūrī mūris noliecas taisnā leņķī un iet līdz iebraucamajam ceļam — blīvai alejai, kuras galā jau draudzīgi māj pretī gaišā mājas veranda.

Ja mēs braucam taisnā virzienā tālāk garām iebrauktuvei, garām mežiņam un parka nostūrim, nokļūstam vecā, skaistā bērzu alejā, kas uziet uz "Ķeizara ceļa". Šādas bērzu alejas ar spēcīgiem stumbriem, pavasaros burvīgi gaišas, rudeņos zeltainas un nosirmojuši filigrānas ziemās, manā bērnībā varēja sastapt visai bieži, taču tās bija jau novecojušas un koki sāka bojāties. Tās bija stādītas galvenokārt Katrīnas II laikā un pēc viņas pavēles, jo bērzi — kā toreiz uzskatīja — labi aizsargājot pret holeru. Minētajām bērzu alejām bija vēl viena brīnišķīga īpatnība: viens stumbrs bija ceļa pacēluma mīkstajā gruntī saliecies līdz līmeniskam stāvoklim un brīvi karājās pār pļavu (un apakšā tekošo strautu). Zaru kronis nu tam veidojās tikai uz augšu, un stumbru bērni parasti bija noslidinājuši gludu kā dēli. Kopumā jāsaka, ka nevienā zemes stūrī bērzi neaug tik labi un lieli kā pie mums.

Ja mēs pie iebrauktuves pagarinājuma pagriežamies pa labi, nokļūstam ķieģeļnīcā. Tur — pēc šodienas izpratnes gan stipri primitīvā veidā — no māliem tika veidoti un dedzināti ķieģeļi. Tie gan nebija īpaši augstas kvalitātes, tomēr lietojami un ļoti vajadzīgi.

No pašas mājas, par laimi, ir saglabājies daudz attēlu un fotogrāfiju. Ar savu nošļaupto jumtu, zelmini, kas šķiet pat nedaudz par platu, lēzenajiem baltajiem pilastriem (galvenajā fasādē dubultiem) un omulīgi aprāmētajiem logiem māja izskatās tiešām cienīga un nesamākslota. Baltie kokā darinātie stūra rusti (tie imitē mūri), dzelteni krāsotie apšuvuma dēļi, zaļi krāsotie brīnumainie ūdensspļāvēji — viss veidots ļoti saskanīgi. Sākotnēji mājas sienas bija krāsotas dzeltenas, vēlāk tās pārkrāsoja pelēkas, bet manā bērnībā atkal tika atjaunots dzeltenais krāsojums. Man šis kopiespaids ir tikpat silts un neaprakstāms kā manas mātes seja. Taču tā nav tikai saviļņotu jūtu izraisīta iedoma. Pīrangs savā "Herrenhaus" (49. lpp.), starp citu, raksta: "Šī logiem bagātā māja pļavu, dzīvžogu, krūmu un koku mundrajā zaļumā priecīgi skatās uz visām četrām pusēm. Tā tiešām ir mākslinieciski izjusta, nevis ar lineālu atrasta un zīmēta arhitektūra, skaidras arhitekta ieceres patiess un priekšzīmīgs īstenojums." Arī iekšējā interjerā valda "smalki attīstīta gaume".

Izņemot Limbažu mākslinieku Hinci (*Hinze*), kurš Ungurmuižā veidojis sienu gleznojumus, citu arhitektu vai mākslinieku vārdi nav saglabājušies. Skaidrs ir tas, ka ģenerālleitnants mājas celtniecību vismaz uzraudzījis un ņēmis dalību visu jautājumu izlemšanā. Tēvocis Hermans, rakstot viņa biogrāfiju, uzsvēris, ka celtnes veidojums pilnībā atbildis šī cilvēka stingrajai, solīdajai, vienlaicīgi atvērtajai un brīvajai dvēselei.

Krasi izvirzītā un tikai priekšpusē nedaudz ieapaļā veranda šai celtnei ir tāds pats kauna traips kā daudzām citām skaistām Baltijas lauku mājām. Sākotnēji te nekas vairāk nebija kā tikai pāris pakāpienu portāla priekšā un pāri tiem mazs, kolonnu balstīts apaļš balkoniņš. Dīkera zīmētajā attēlā veranda izskatās ievērojami elegantāk. Uz augšējā balkona vēl bija saglabājušās margu paliekas; pats balkons nedaudz nošķiebies un diezin vai jebkad tika izmantots. (Es tur labprāt pārvietojos ar savām grāmatām.) Taču arī vēlākā ar neveiklu roku darinātā veranda bija ārkārtīgi omulīga: apaugusi ar mežvīniem, ar ziedu kastēm uz margām; pa labi (no ieejas) bija galds pieaugušajiem, pie kura vasarās varēja brokastot vai dzert pēcpusdienas kafiju, pa kreisi atradās tāds pats galds bērniem; pie sienas koka piepe, kas kalpojusi arī kā plaukts, uz tās kādreiz savu ligzdu bija izveidojis mušķērājs, neļaujoties traucēties no mājas līdziedzīvotājiem (tāpat no suņiem un kaķiem). Šo ansambli brīnišķi papildināja krāšņās, kogriezumiem dekorētās divviru durvis un skaisti veidotais treliņotais virslogs, caur kuru gaisma ieplūda priekšnamā.

Augšā zelminī pa labi un pa kreisi no pulksteņa vēl bija saglabājušies šādi logi ar mazām, četrkantīgām rūtīm. Attiecībā pret logiem ir daudz grēkots. Ja vēl būtu saglabājies vecais logu rūšu dalījums, māja izskatītos pavisam citāda.

Bet skaistākais verandā bija skats uz apkārtni: labā pusē lejup pa aleju, kreisajā — pāri zemienē esošajām un tādēļ neredzamajām staļļu ēkām uz mežaino Kapličas kalnu un brīvstāvošajiem kapličas vārtiem; tam visam priekšplānā — zaļais parka plašums. Parka plānojums mājas priekšā, jādomā, radies iepriekšējā gadsimta vidū. Dīkera 1862. gada attēlā šis plānojums ir vēl savā sākotnējā attīstībā; lai gan visas proporcijas ir izcili pareizi izvēlētas, varenais zālāja aplis salīdzinājumā izskatās par mazu, un pārāk pieticīgi ir arī laukumi mājas labajā un kreisajā pusē. Manā agrā bērnībā zālāja laukuma malā bija tikai daži izkliedu koki, kuri tomēr netraucēja plašuma iespaidam. Vēlāk laukuma vidū stāvēja tikai viena goba, šis koks savu neparasto lielumu un skaistumu ieguva pēckara laikā. Mājai iepretim laukuma malā bija divi zemu sudrabvītolu un augstāku eglīšu stādījumi — tie radīja zināmu noslēguma iespaidu, taču neaizšķērsoja skatu uz tālāko perspektīvu, kas, īpaši kreisajā pusē, sniedzās ļoti tālu.

Šo parka daļu sauca par "pagalma laukumu" (*Hofplatz*). Vārds acīmredzot saglabājies no tiem laikiem, kad tieši pie mājas atradās ar sētu norobežots saimniecības pagalms. Tas bija atbilstoši kādreiz visur valdošajai kārtībai, kas vēlāk Vidzemē — pretēji Vācijai — diezin vai kaut kur vairs sastopama. Vēlāko greznāko laiku gaume šo muižu saimniecības reālo elementu pārvietoja attālāk, mazāk redzamākā vietā. Ungurmuižā tas tika iemiesots īpaši veiksmīgi. Pāreja uz elegantāku stilu, liekas, bija sākusies vēl

pirms mana vecvectēva (?) laikā veiktās pārplānošanas. Kādā vecā, tikai fotogrāfijā saglabātā skatā mājas labajā un kreisajā pusē redzami divi brīnišķīgi, ar mūri savienoti paviljoni, kas atdalīja dzīvojamās mājas un saimniecības pagalmu un zināmā mērā atvirzīja vienu no otra. Liekas, ka šī situācija attiecināma uz 19.gadsimta sākumu.

No agrāko laiku plānojuma sākotnējā vietā ir saglabājusies tikai viena ēka — skaistā Vecā klēts (graudu klēts). Tās galerija ar apaļajām koka kolonnām un krāšņajām, ar vērša asinīm krāsotajām durvīm, uz kurām ar baltu veidojās vienkāršs liels raksts, bija īpaši skaists elements apkārtējā parka ainavā. Līdz mana vectēva laikiem tālāk pa kreisi atradās gari stiepta ēka — zirgu stallis, kas arhitektoniski bija pieskaņots klētij. Zibens spēriena rezultātā tas nodega, un nu skatiens vairs kavējās tikai pie lielajiem ozoliem un attālākiem kokiem, ko ēka tik ilgu laiku bija aizsegusi (līdz "staļļa ozoliem", kā mīlēja teikt tēvocis Osvalds). "Skatu nedrīkst aizsegt," viņš uzskatīja. Bet mans vectēvs žēlojās, ka viņš diemžēl zirgu stallim citu vietu nevarot atrast. Tad pie jaunās vietas meklēšanas ķērās vectēva brālis Heinrihs K[ampenhauzens] no Tiegažu muižas un darbu nebeidza, līdz jaunā vieta bija atrasta: pa kreisi no mājas nogāzē tika uzbūvēts jaunais braucamo un darba zirgu stallis. Tas no mājas gan bija vairāk attālināts nekā agrāk, tomēr sasniedzams pietiekami ātri. Es vēl biju mazs bērns, kad nojauca magazīnu. Senos laikos to izmantoja zemnieku sēklas labības uzglabāšanai. Vēlāk uzcēla jaunu magazīnu pie pagasta nama Kūdumā. Vecā magazīna atradās muižas pagalma labajā pusē. Kad to noplēsa, garām augstam ozolam pavērās plašs skats tālumā: cauri retajiem kokiem kļuva redzams pat tā saucamais aploks. Arī šī vārda izcelsme balstās uz tradīcijām.

Bija pieņemts pēc ilgās ziemā kūtī turēšanas šajā aplokā pirmo reizi izlaist ganībās govis. Viņas tur aiz prieka plosījās un lēkāja, un tie bija svētki arī cilvēkiem. Visiem muižas ļaudīm, kam bija sakars ar staļļiem un kūtīm — stārastam, barošanas pārzinim utt. —, un visiem pārējiem, kas vēlējās tur būt klāt, tas bija liels notikums. Tika izsniegts degvīns, un kā īpašs uzjautrinājums — jautrā paraža apliet citam citu ar ūdeni, seno laiku tradīcija auglības pielūgšanai.

Muižas pagalma kreisajā pusē aiz kastaņām un puķudobēm atradās Mazā māja, kurā dzīvoja mana vecāmāte. Sākotnēji tā bijusi visai cienīga celtne pārvaldniekam. Vēlāk, vecāsmātes laikā, tai parka pusē tika piebūvēta veranda. Mājas iekšpusi mana vecāmāte bija pilnībā pārveidojusi ar dīvaini izliektu sofu un šūpuļkrēsliem, paklājiem, marmora vāzēm, krūšutēliem un neskaitāmām sīkām greznuma lietiņām no 70. un 80. gadiem, bet kopumā te bija ļoti omulīgi. Kopā ar savu "labo roku" ķēkšu Karlīni un mūsu saimnieci Amāliju vecāmāte spēja Mazo māju kara un pēckara gados aizsargāt no zaldātiem un boļševikiem un saglabāt neskartu. Vēlāk te varēja pārcelties mana māte un abu pasaules karu starplaikā dzīvojām arī mēs. Bija ļoti jauki, ka mana māte, neraugoties uz dažiem pārkārtojumiem un uzlabojumiem, kopumā saglabāja vecāsmātes veidoto iekārtojumu.

Un tagad par pašu lielo dzīvojamo māju. Tā bija tik precīzi orientēta, ka katrs tās stūris bija vērsts pret noteiktu debespusi. Tādēļ nebija telpu, kur neiespīdētu saules gaisma (īpaši nepieciešama ziemā). Pamatplāns bija veidots attiecībā 1:2. Tātad tā nebija tik garena kā vairums baroka celtņu ar reprezentablu galveno fasādi, bet gan ērti paplata. Abu pamatplāna kvadrātu viduspunktā atradās apjomīgs manteļskurstenis, kuram bija arī sava konstruktīva nozīme. Virs jumta sākotnēji bija divi rotāti mūrēti skursteņi, kurus vēlāk diemžēl pārmūrēja no parastajiem sarkanajiem skursteņu ķieģeļiem, un tiem piebiedrojās vēl arī neglītais, tievais virtuves skurstenis. Jumts sākotnēji bija klāts ar sarkaniem dakstiņiem, kurus kaut kad nomainīja sudrabpelēki šindeļi. Mans tēvs uzskatīja par neiespējamu atjaunot mājas veco jumta klājumu — nevarēja zināt, kādā veidā pa šo laiku jumta konstrukcija deformējusies un vai tā spēs no jauna nest smago dakstiņu jumtu.

Katrā mājas pusē centrā atradās divviru durvis. Gala fasādes durvis galvenajos vilcienos vēl bija saglabājušas agrāko skaisto veidojumu ar virs tām novietoto virsgaismas logu. Turpretim dārza fasādē sakarā ar vēlāk izveidoto "stikla māju" (*Glashaus*) vecās vērtnes tika izņemtas un aizstātas ar vienkāršām stiklotām durvīm (katrā vērtnē sešas stikla rūtis).

Bija gandrīz komiski, ka smagās galvenās ieejas durvis katru vakaru tika aizbultētas ar iespaidīgu drošības baļķi. Jebkuram zaglim taču nebija gandrīz nekādu problēmu ielauzties mājā vai nu pa aizmugures, vai sānu durvīm. Kopumā gan zagļi mājā ielauzušies tikai vienu reizi — iepriekšējā gadsimtā. Toreiz tika nolaupīts skaistais bronzas pulkstenis ar Svētās ģimenes figūrām, bet vēlāk to atkal atrada purvā (!), kur acīmredzot zaglis to bija pazaudējis. Bet lielākais pārsteigums bija tas, ka pēc izvilkšanas no purva šis pulkstenis turpināja precīzi rādīt laiku. Cik es zinu, tas bija Parīzes darbs, pie mums nokļuvis, jādomā, no firstu Barklaju de Tolli īpašuma. Manā bērnībā tas glabājās zem stikla kupola, bet šodien zudis.

Mājas iekšējais plānojums ir bieži mainīts, īpaši attiecībā uz durvju izvietojumu. Plāns, kas dots "Herrenhaus" 49. lpp., parāda tikai pēdējā laika stāvokli (uzmērojums izdarīts laikā starp abiem pasaules kariem). Sākotnējais plānojums bija vienkāršs: gan ēkas priekšpusē, gan aizmuguras pusē atradās pa telpu rindai. Starp abām rindām bija pietiekami plata starptelpa. Modelī šī starptelpa izskatās gandrīz kā caurejošs koridors. Taču jau toreiz tas nevarēja tāds būt, jo eju aizšķērsoja manteļskursteņi. Kaut cik pilnīgi šī starptelpa ir saglabājusies tikai labajā — virtuves pusē, kur mājā ienāca muižas ļaudis.

Pa galveno ieeju ienākot mājā, vispirms nokļuva garenā un samērā šaurā priekšnamā ar galdu, spoguli, apģērbu pakaramo, "slotu kambari" zem kāpnēm, kur glabājās arī ūdens zābaki un citi līdzīgi priekšmeti, un diviem lieliem — priekšnama un aptiekas — skapjiem. Dakteri Ķivuli no Cēsīm uzaicināja tikai ļoti nopietnos gadījumos. Bija arī draudzes ārsts Lielstraupē, bet pie mums priekšroku deva Ķivulim. Vienkāršos gadījumos plašas apkārtnes slimniekus pašrocīgi ārstēja mana māte, kas to prata, un gandrīz vienmēr viņu pavadīja veiksme. Protams, bija arī gadījumi, kad viņa smagu nieru lēkmi noturēja par aklās zarnas iekaisumu un centās novērst ar galīgi nepiemērotām kompresēm, taču visumā viņa kalpoja kā piemērs tam, ka sapratne un ar laiku iegūtā pieredze ir tikpat vērtīga, ja ne pat vērtīgāka, kā ne visai gudra ārsta studijās gūtās zināšanas.

Telpas cēlākais rotājums bija greznās ozolkoka kāpnes ar platajām margām (pa kurām puikas labprāt slidinājās lejup), skaisti virpotajām resnajām baroka kolonniņām un stiprajiem stūru stabiem. Apakšējie stabi balstījās uz izvir-

zītas volūtas, un to augšdaļu greznoja mājas cēlāja Baltazara fon Kampenhauzena un viņa sievas Helēnes Juliānes fon Štrālbornas iniciāļi. Kāpnes vispirms veda uz platu kāpņu laukumu, kur stāvēja veca, skaista lāde. No sāniem kāpņu laukumu norobežoja tādas pašas apaļkolonniņas un slīpi no kreisās puses nosedza augšupejošā tikpat skaistā kāpņu otrā daļa. Aizmugurē palika vēl brīva telpa, kur, labi saliecoties, varēja nokļūt zem kāpnēm un no turienes caur kāpņu laukumu norobežojošām kolonniņām vērot lejā esošo priekšnama telpu, — brīnišķīga slēptuve bērniem, kuri te mājīgi iekārtojās, lai netraucēti vērotu apmeklētājus priekšnamā.

Šo telpu sauca par "šmorcepeti". Tāds neparasts nosaukums cēlies no laikiem, kad mans tēvs vēl bija mazs un tur paslēpās kopā ar brāli Hermanu. Viņiem bija ļoti gara auguma mājskolotājs, kas nekādi nevarēja puišeļus tur aizsniegt, un, tā kā viņam bija pretīgums pret sutinātiem cepešiem, puišeļiem no viņu slēptuves bija liels uzjautrinājums to ķircināt ar saucieniem: "Šmorcepetis, šmorcepetis!" Situācija bijusi visai smieklīga.

Zem šī kāpņu laukumiņa, atdalīts ar vieglu sienu un stikla durvīm, atradās mazais priekšnams ar pazeminātiem griestiem, kur savas lietas nolikām mēs, bērni. No šejienes tieši uz priekšu nokļuva Ģimenes istabā (*Familienzimmer*). Vēl manā agrā bērnībā tā bija ēdamistaba ar ne mazāk kā sešām (ne visas no tām noteikti bija sākotnējās) durvīm. Trīs no šīm durvīm, par laimi, tika likvidētas: vienas no tām bija kreisās puses sienā un kalpoja ieejai kalpotāju istabā, otras — pa labi — ieejai Vecajā istabā, vēlākajā ēdamistabā (šajās abās telpās vēlāk izveidoja ieeju no mazā priekšnama), un trešās durvis — labās puses sienā ieejai "servējamā istabā", kas atradās pirms virtuves. Šajā sienā bija arī atverama servējamā lūka — absolūti jaunmodīgs atradums, ko tante Ernestīne savos memuāros[6] aprakstījusi kā ļoti praktisku, jo apkalpojošais personāls pēc toreizējiem priekšstatiem bija samērā neliels.

Vēlāk šai telpai palika jau minētās stikla durvis uz dārzu un kreisajā pusē — flīģeļdurvis uz zāli. Ieejai no priekšnama bija tikai aila bez vērtnēm, to noslēdza portjeras. Šī sākotnēji lielākā istaba mājā bija vecā plānojuma reprezentācijas telpa. Tā izcēlās ar profilētām, iedobtām griestu dzegām, kam vajadzēja imitēt velvējumu, bet visvairāk ar skaisto griestu apmetumu — vidū liela astoņstaru zvaigzne ar četriem liliju ziediem un visapkārt gar malu platākas un šaurākas lentes, kas, izliektas un savītas kopā, veidoja barokālu ornamentu. Tā ir tipiska forma, kurai līdzīgas sastopamas visai bieži. Kad 1905. gadā nodega Lielstraupe, "tēvocis" Hanss Rozens šo ornamentu gribēja izmantot savā jaunbūvē. Tomēr precīza kopēšana viņam netika atļauta un tādēļ bija jāapmierinās ar pēc atmiņas veidotu aptuvenu atrisinājumu.

Uz sienām nekādu rotājumu vai gleznojumu nebija, un sākotnēji tās, bez šaubām, bija klātas ar gobelēniem. No šīs telpas pa kreisi sākotnējā plānojumā pavērās anfilāde ar trim saviesīgai lietošanai domātām istabām. Tikai vēlāk — jādomā, ka tas tomēr bija krietni sen, jo nekādas ziņas par to nav saglabājušās, — starp pirmajām divām istabām esošā siena tika izlauzta un radās zāle. Tikai divas puskolonnas abu sānu sienu vidū norāda uz kādreiz te eksistējušo šķērssienu. Šī zāle ar tai pieguļošo stūra istabu, manas mātes rakstāmistabu, bija īsta svētku telpa, kurā, piemēram, tika laulāta mana tante Minni, kurā varēja dejot un kuras centrā katru gadu stāvēja lielā Ziemassvētku egle.

No manu vecvecāku laikiem vienmēr bija 100 krāsainas sveces. Egles uzstādīšanas laikā tika noņemts ar kristāla piekariņiem rotātais kroņlukturis. Egles garumu vienmēr izmeklēja mans tēvs. Būdams neliela auguma ar pagarām rokām, viņš izslēja savu pastaigu spieķi uz augšu, līdz roka iztaisnojās — tik garam vajadzēja būt zālē novietotajam kokam.

Šajā telpā pa kreisi tiešā secībā līdz pat mana tēva vecākiem karājās senču portreti. Pa labi no ieejas atradās mākslinieciski veiksmīgākie Hermana un Lorenca K[ampenhauzenu] portreti. Teicamais "Bolača" (jo šķita, ka viņš vienmēr ar acīm katram seko) slepenpadomnieka Johana Kristofa K[ampenhauzena] portrets karājās virs durvīm uz manas mātes kabinetu. No manas mātesmāsas Adi Lēvisas gleznotās glezniņas, kas šobrīd karājas tantes Adlīnes ēdamistabā, gūstams ļoti dzīvs un patiess priekšstats par dzīvojamo istabu skatā no zāles. Tikai senču portreti proporcionāli pārējam gleznoti nedaudz par maziem. (Starp citu, tante Adlīne šo gleznu man jau ir uzdāvinājusi.)

Šeit atradās arī, jādomā, vienīgā krāsns, kas mūrēta no melnajiem ordeņa podiņiem un saglabājusi savu sākotnējo formu. (Tā skatāma "Das baltische Herrenhaus" 79. attēlā.) Agrāk Ungurmuižā bija daudzas skaistas no Delftas (?) podiņiem mūrētas krāsnis. Manas mātes kabinetā bija viena krāsns, kura, kā man šķiet, bija pārmūrēta no veciem, bet izlasītiem, vēl derīgiem podiņiem. Uz tiem bija attēlotas dažādas figūras, piemēram, sieviete ar spoguli rokā (Iedomība?), vīrs, kas pārvēršas par koku, kāds turks utt. Bēniņos bija vēl daudz vecu podiņu, no kuriem vēlāk pēc pārbūves dzīvojamās istabas stūrī uzmūrēja jaunu, lielu, bet ne visai glītu kamīnu, tā ugunsmutes labajā un kreisajā pusē esošie balsti bija veci, tāpat arī augšējais noslēgums. Visam pāri augšpusē bija iemūrēti podiņi ar Bībeles sižetu attēliem. Sānos abās pusēs bija divi lieli krāsaini podiņi ar Kampenhauzenu un Štrālbornu ģerboņiem.

Viens ar Bībeles sižeta ainām apgleznots podiņš veidoja siltuma ailas noslēgumu — un parasti nebija redzams — baltajai podiņu krāsnij, kas atradās augšējā stāvā Guvernantes istabā. Tas nav aizmirstams, kā es to pirmo reizi ieraudzīju. Laikā starp abiem pasaules kariem brīvdienās šai telpā biju iekārtojis darbistabu (mēs toreiz dzīvojām Mazajā mājā). Oskars bija atbalstījies pret krāsni, un mēs ļoti dzīvi sarunājāmies. "Kas ir kristietība?" viņš jautāja šaubu un nemiera pilns. "Nu," teicu es, "īsi un kodolīgi: grēku piedošana." Oskars, palicis atbildi parādā, aizgriezās, ar grūtībām saslējās un pakāpās nedaudz atpakaļ, tā ka no augšas varēja ieskatīties krāsns ailā. Tai pašā mirklī viņš pagriezās atpakaļ ar pavisam citādu — apskaidrotu sejas izteiksmi. "Nē, tas taču ir brīnišķīgi! Vai tu zini, ko es esmu atklājis? Jēzus un grēciniece, kas viņam ar saviem matiem sausina kājas!"

Vispār jāsaka, ka krāsnis bija mūrētas pēc principa, ka katra no tām, kurināma no vienas puses, apsildīja divas istabas. Cik patīkami vēl tagad atcerēties, kā agri no rīta, vēl gluži tumsā, mūsu guļamistabā klusiņām ienāca meitas un pielika krāsns muti ar biezām bērzu šķilām, kas visai drīz tur priecīgi uzliesmoja un sprēgāja.

Zāles priekšējā daļā, tātad vecajā dzīvojamā istabā, šķiet, nekādu gleznojumu nav bijis, un, jādomā, tā bijusi greznota ar gobelēniem. Ja turpretim ieejam otrajā pusē, caur pārbūves laikā izliktajām plānajām koka līstītēm, nedaudz

padrupinot apmetumu, zem daudzajiem tapešu slāņiem atklājas skaisti gleznoti zaļi ainavu gleznojumi (*Verduren*), kas savstarpēji atdalīti ar zelta svītrām. Kļūst redzams (noteikti gleznots pēc paraugiem) zem koka stāvošs, uz spieķa atbalstījies vecs gans, citā laukumā lentēm greznota aitu gane ar jēriem un aitām. Daļēji šos gleznojumus vajadzēja atkal aizsegt, jo bija jābaidās no sienu caursalšanas un pārāk zemās temperatūras. Lielākā daļa no atklātā origināla tika saglabāta vienā zāles stūrī. Pārējās zāles sienas tika apgleznotas ar "piemērotām" dekorācijām.

Man un brālim Akselam šis atklājums nekāds pārsteigums nebija: mēs, neraugoties uz stingrajiem aizliegumiem, aiz "ausainās" sofas (tā šodien grezno manu kabinetu) jau bijām ar naglu izurbinājuši interesantos tapešu slāņus un zem sena apmetuma kaļķiem ieraudzījuši gleznojumu zaļo krāsu un spožo zeltu.

Tagad es atgriežos atpakaļ mājas priekšpuses istabās. Kad cauri galvenās ieejas durvīm ieiet priekšnamā, pa labi un arī pa kreisi sākotnējā plānojumā bija durvis, pa kurām izgāja uz abu pušu telpu anfilādi: katra no tām sastāvēja no trim telpām. Taču durvis uz labo pusi ļoti sen kā bija aizmūrētas, es domāju, ka jau pirms mana vecvectēva Ernsta. Tomēr visām šeit (arī augšējā stāvā) esošajām durvīm bija skaista veca forma: plati rāmji ar augstiem nostaigātiem sliekšņiem, barokālas durvju viras ("Herrenhaus", attēls 49. lpp), greznas kastveidīgas atslēgas un jaukās proporcijās dalītas vērtnes ("Herrenhaus", 74. tabula, 169. attēls).

Kreisajā pusē vispirms nonāca Meitu, tā sauktajā kalpoņu istabā, kur aiz barjerām un aizslietņiem gulēja divas mājas kalpotājas, priekšpusē pie loga bija viņu šujamie un darba galdi. Parasti mums bija tikai divas kalpotājas — virtuves saimniece, kura kārtoja visas virtuves lietas, un viena virtuves strādniece (kas gulēja ārpus mājas). Kad bērni vēl bija mazi, Tija un citas virtuvenes rūpējās par viņu pieskatīšanu. Vēlāk, kad vairs nebija skolotājas Ekerleines (*Eckerlein*), viņa kļuva par manas mātes galveno un uzticamo balstu visos jautājumos. Lielajai ģimenei, kuru tik bieži apciemoja viesi, pēc to laiku priekšstatiem tas bija ļoti maz.

Stūrī pa kreisi no loga atradās koka vītņu kāpnes uz otro stāvu, to margu kolonniņas un volūtas bija ievērojami mazākas un greznākas nekā lielajām, galvenajām kāpnēm. Blakus šīm kāpnēm, acīmredzot lai balstītu augšējo pārsegumu, stāvēja skaista kolonna ar vienkāršu kapiteli, kas, tāpat kā viss šajā mājā, bija darināts no koka. Kolonna bija kvadrātiska, tikai aso stūru vietas aizstātas ar noapaļotu izvirzītu profilu. Katrā pusē uz iedziļinātas plaknes bija sekls no augšas uz leju ejošs lenšu rotājums. Kolonna bija ļoti skaista un kopā ar nelielajām vītņu kāpnēm veidoja tīkamu ansambli. Diemžēl šis stūris, cik man zināms, nav iemūžināts nevienā attēlā vai fotogrāfijā.

Ar Meitu istabu no senseniem laikiem ir saistīta mazāk iepriecinoša kurozitāte. Istabas vidū divi pāri dēļu bija sagriezušies un izliekušies, tādējādi veidojot divus palielus izciļņus — "viļņu ķemmi". Neskaitāmi daudz cilvēku pret tiem bija paklupuši, mana māte vienreiz pat tik stipri, ka viņai no rokām izkrita degoša petrolejas lampa un varēja izcelties ugunsgrēks. Taču mēs ar šo dīvainību bijām saraduši un pat iemīlējuši kā visu pierasto. Kad mājā iemitinājās kazaki, neizskaidrojamā veidā šie izciļņi pazuda. "Visu," sūdzējās tante Adlīne, "viņi sajauca, sabojāja un sasita, taču tieši mūsu mīļo veco negludumu viņi kā vienīgo izlaboja."

Aiz Meitu istabas (ar ieeju gan no Meitu istabas, gan no mazā priekšnama) atradās noliktava. Tā bija starptelpa starp priekšpuses un aizmugures istabu rindu, un tās viena siena robežojās ar manteļskursteni. Telpa bija pustumša un gaismu saņēma tikai tad, kad Meitu istabas sienai izlauza augšējo daļu un tur ielika mazu lodziņu rindu. Telpā atradās kastes, kannas un plaukti ar dažādām lietām, kuriem vēlāk priekšā uztaisīja aizslēdzamus koka aizvērtņus. Pirmā pasaules kara laikā mana tēva pilnvarotajam Oto fon Strandmanam (viņš bija tantes Hellas Klotas māsas Elinoras Lēvisas vīrs) radās ideja par pārbūvi: sienu starp Meitu istabu un noliktavu izlauzt un iegūtajā lielajā telpā iekārtot bibliotēku, kas līdz šim atradās divās noslēgtās, neapkurināmās un maz pievilcīgās telpās bēniņos. Rezultātā tiešām būtu iegūta visai reprezentabla bibliotēkas telpa. Taču mana māte, kamēr tēvs nebija atgriezies no Sibīrijas, negribēja par to neko dzirdēt. Viņa aizbildinājās ar to, ka pieliekamā telpa ir nepieciešama un Meitu istabu vispār nevar pārvietot, jo viņām jādzīvo tieši blakus priekšnamam, it sevišķi, kad jāuzņem viesi utt.

Mans tēvs lika ierīkot no noliktavas pieejamu ugunsdrošu velvi manteļskurstenī, kurai priekšā iekārtoja smagas metāla durvis. Šajā velvē tika glabāti dokumenti, muižas kartes u. c., te atradās arī naudas seifs. Man šī telpa vienmēr šķita nedaudz baisa, jo es biju dzirdējis, ka kāds laulāts pāris, kad smagās durvis pēkšņi aizcirtušās, līdzīgā telpā gandrīz noslāpuši, jo varējuši elpot, tikai noguļoties uz vēdera pie kādas mazas gaisa spraudziņas, līdz atnākusi palīdzība.

No Meitu istabas ejot mājas garenvirzienā, sasniedza Skolas istabu, kur mēs mācījāmies. Šeit karājās tāfele un stāvēja skolas galdi. Tante Adlīne visu augsto skolas galdu bija apskrāpējusi ar zirgu un zirgu galvu attēliem. Viņa pati arī vēlāk te gulēja — aizmugurējā, ar skapjiem atdalītajā istabas daļā. Mājā ar laiku kļuva jūtami šauri, un ar bērniem arī īpaši nevarēja rēķināties. Istaba bija greznota ar skaistu zilu šablongleznojumu uz dzeltena pamata, platām augļu un volūtveidīgām slejām. Bez tam pa labi no loga stūrī bija mazs dēļu kambarītis, kur mēs uz plauktiem glabājām dažādus savus materiālus — krāsu podiņus un citas līdzīgas lietas. Sākotnēji te varbūt bija alkovs gulēšanai, tāds pats kā vairāki vēl saglabājušies augšējā stāvā.

No skolas telpas nonāca stūra istabā, tā sauktajā Sarkanajā viesistabā. Starp šo telpu un dārza pusē esošo manas mātes kabinetu atkal bija neapgaismota starptelpa, no kuras jau minētās durvis izveda no ēkas. Šeit, jādomā, mana vectēva laikā, bija iebūvēta ateja, divas tādas pašas bija arī tieši virs tās ēkas augšējā stāvā. Mājas pretējā galā koridorā atradās vēl viena ateja muižas ļaudīm. Tēvocis Osvalds gan vēl atcerējās, ka mana vecvectēva laikā mājas kreisajā pusē, kur auga liepa, šim mērķim esot uzcelta "ķīniešu mājiņa". Citādi, liekas, izlīdzējās ar "naktskrēsliem" un tiem līdzīgiem priekšmetiem.

No šīs starptelpas manā bērnībā durvis veda tā sauktajā mazgājamā istabā, neomulīgā velvētā telpā manteļskursteņa iekšienē, kur, kad katls ar mazgājamo ūdeni bija sakarsis, bija tik blīvs tvaiks, ka pat savas rokas vairs nevarēja saskatīt. Šādam stāvoklim punktu pielika mana māte, kad blakus pagrabam lika izbūvēt pagrabstāva vannasistabu, kurā varēja nokļūt pa dzelzs kāpnēm caur lūku "servējamā istabā". Šī vannasistaba bija ievērojami ērtāka, ar peldvannu, apaļo krāsni ūdens sildīšanai, cementa grī-

du utt., pēc šodienas kritērijiem vēl ļoti primitīva, taču toreiz tā bija mājas īpašs lepnums.

Tagad nāk mājas priekšējās daļas labās puses telpas. Kā jau teikts, ieeja no priekšnama uz turieni bija likvidēta, tāpēc pirmajā, tas ir, ēdamistabā, var nokļūt caur mazo priekšnamu. Agrāk, kad vēl eksistēja Vecā istaba, ēdamistabā iekļuva caur dzīvojamo istabu. Tā nešaubīgi bija mājas interesantākā telpa, tomēr sākotnējo formu arī šī istaba bija zaudējusi. Agrāk istabas aizmugurējā daļā bijusi atsevišķa neapgaismota telpa, kur, jādomā, atradās skapji, galda piederumi un citas galda klāšanai nepieciešamas lietas, lai kalpotāji varētu sagatavoties galda servēšanai. Vēl līdz pēdējam laikam tur stāvēja milzīgs ozolkoka skapis, augšā greznots ragiem, un divi servējamie galdiņi, virs tiem plaukti u. tml., arī vecais skaistais angļu pulkstenis, ko aiz pārskatīšanās nosūtīja uz Morfeldi un kas tur gāja bojā.

Iespējams, ka tajā pašā laikā, kad tika aizmūrētas durvis uz lielo priekšnamu, ir noplēsta siena, kas šo telpu atdalīja no priekšējās istabas, un tādējādi radās liela, ērta istaba. No izlauztās sienas saglabājies tikai mazs gabaliņš, radot stūri, kur ievietot nelielu slīpu kamīnu. Priekšējās trīs sienas bija klātas krāšņiem gleznojumiem, neapšaubāmi, ka tādi bijuši arī uz izlauztās sienas. Tur bija redzama ainava ar kokiem, kāda pils, ūdens, kur kaut ko meklē (vai arī iegrimis?) jauneklis, blakus vaimanājoša māte, gane dīvainā kostīmā, kāds jauneklis ar vainagu, kas nejauši iešāvis bultu kādai guļošai skaistulei, utt., jādomā, te savādos tērpos bija attēloti antīko teiku varoņi. Mākoņos gulēja visdažādākie ģēniji un pāri visam zibens bultas apgaismots tēls viļņojošā tērpā, ar kroni un scepteri, kas varētu simbolizēt vai nu Jupiteru, vai arī pašu Dievu Tēvu. Es biju pārliecināts, ka mūsu tik senajā, vēl pagāniskajos laikos celtajā mājā varēja būt attēloti tikai pagāniskie dievi, un no šīs pārliecības neatkāpos, neraugoties ne uz kādiem iebildumiem.

Abās pusēs durvīm uz nākamo istabu atradās divi (ne pilnīga klasiskā skaistuma) eņģelīši, katrs turēja savu uzrakstu lenti. Kreisās puses eņģelītim uz lentes starp mājas cēlāju iniciāļiem *HJVS* un *BVC* bija uzraksts: "Treue, Liebe, Einigkeit" (Uzticība, mīlestība, vienotība). Tur bija attēlots arī piederošais palmu zara simbols, degoša sirds un divi viens otrā iemaukti zelta gredzeni. Uz labās puses lentes bija uzrakstīts: "Bringt Segen, Ruh, Zufriedenheit." (Dod svētību, mieru, apmierinātību.) Manās kāzās brālis Baltazars un māte bija ar šo izteicienu noslēguši savas galda runas, un Freda fon Gersdorfa, vēlākā grāfiene Zolmsa-Asenheima, man to uzgleznoja — attēls karājas manā kabinetā. Šāds naivs izteiciens var šķist bīdermeieriski aprobežots, bet es to esmu no bērnības iemīļojis un visu mūžu uzskatījis par patiesu.

Diemžēl visās fotogrāfijās, ko es no šīs telpas esmu atradis, ir redzama tikai pretējā siena un tieši — vēlāk likvidēto durvju vieta. Šeit gleznojums gan nav neveikls, taču papildināts kļūdaini: gleznotājs nav ievērojis labās un kreisās puses horizonta augstumu un savu horizonta līniju novietojis daudz par zemu.

Izejot no ēdamistabas, nonākam Zaļajā viesistabā. Arī tās aizmugures daļā bija ar platu zaļu priekškaru norobežota guļamā telpa ar gultām un mazgājamo galdu. Šai istabai bija jāiet cauri, lai varētu sasniegt mana tēva "kantori" jeb, kā pie mums to sauca, "Comptoir". Te stāvēja viņa rakstāmgalds, lielā pults, seifs un ieroču skapis. Istabai bija arī otra izeja uz skujiņas rakstā ar ķieģeļiem bruģēto koridoru, pa kuru caur ceturtajām ārdurvīm (mājas gala fasādē) nāca un gāja muižas ļaudis. (Pēc pārbūves šis nostaigātais ķieģeļu klons diemžēl tika aizstāts ar cementa klājumu.)

Ēdamistabā vēlāk — atkal manteļskursteņa iekšpusē — sāniski iebūvēja mazu pieliekamo. No ēdamistabas aizmugures daļas caur divām durvīm nonāca vispirms "servējamā istabā", diezgan izskatīgā telpā, no kuras, kā jau minēts, caur lūku nokļuva vannasistabā. "Servējamai istabai" blakus atradās ērta virtuve ar mūrētu pavardu. Tai bija arī samērā liels pieliekamais. Ejas šī gala noslēgumā iepretim mana tēva "kantorim" atradās muižas ļaužu ēdamistaba. Tajā bez galvenā apkalpojošā personāla ēdināja arī dārza puišus. Telpā bija milzīga krāsns maizes cepšanai. Klaipus krāsnī ielika un ņēma ārā ar garu lāpstu. Jau vairākkārt minētajā koridorā atradās kāpnes, pa kurām nokļuva gan bēniņos, gan pagrabā. Pagrabam bija arī otra ieeja caur atveramu lūku mājas ārpusē izveidotajā piebūvē, kas kalpoja arī par sēdvietu muižas ļaudīm. Pats pagrabs izvietojās tikai šajā mājas daļā un neturpinājās līdz vidum. Zem pārējās mājas daļas pagraba nebija.

Mājas augšējā stāvā tikai puse telpu (kreisā puse, uz dienvidaustrumiem) bija apkurināmas, pārējā daļa veidoja brīnišķīgus, viscaur apgleznotus bēniņus. Pa lielajām ozolkoka kāpnēm ejot augšup, vispirms sasniedza augšējo kāpņu laukumu, samērā lielu, mājas garenvirzienā vērstu telpu. Visapkārt kāpņu ailai bija tādi paši apaļi koka balustri kā kāpņu margām, taču dzega šeit bija plakana, lai uz tās varētu uzlikt, piemēram, lampu. Bet šī lielā telpa vienmēr bijusi krēslaini tumša, jo kā vienīgais dienas gaismas avots kalpoja divi mazi dubultlodziņi virs durvīm. (Durvis uz verandas pusi vēlāk tika iestiklotas.) Šādā izkārtojumā pietika, ja apgaismota bija tikai viena telpa, no tās gaisma atstarojās arī pārējā partera daļā; tika aiztaupīta pat to istabu apgaismošana, kurās bija logi un ieplūda āra gaisma. (Cik bieži man agri no rīta vēl gultā guļošam bija jānoskatās uz gaismekļiem, ko nēsāja meitas, kas kopa telpas!)

Neraugoties uz vājo apgaismojumu, kāpņu telpa bija viscaur apgleznota. Griestos bija debesis, kas mudžēja no putniem. Tur varēja redzēt balodi ar olīvkoka lapu, stārķi ar čūsku knābī un vēl neskaitāmus citus putnus. Taču visizteiksmīgākie bija abu kareivju attēli — kā apliecina krieviskais uzraksts uz augstajām cepurēm — no "Kampenhauzenu pulka", kas atradās abās pusēs ieejai ģenerālleitnanta guļamistabā. Šī telpa izvietojās dārza puses zelmiņa vidū (tātad virs dzīvojamās istabas). Ģimenes nostāsts abus šos staltos miesassargus nosaucis par ģenerālleitnanta dzīvības glābējiem, pateicoties kam viņi arī te iemūžināti. Pārējos gleznojumus bez mākslīgā apgaismojuma tikko varēja samanīt. Kā nozīmīgākā vēl jāpiemin aplenktā pils, no kuras torņa jau lauzās ārā liesmas, bet plašajā laukā tās priekšā bija uzstādīti lielgabali un starp teltīm pastaigājas kareivji. Gan jāpiebilst, ka šīs gleznas manā atmiņā saglabājušās visai vāji, jo bērnu dienās no tām ļoti baidījos un visai bieži garām gāju tikai aizvērtām acīm.

Es nezinu, vai jūs šodien varētu pilnībā iztēloties vecās mājas baisumu ilgajās krēslas stundās ar dažādajiem nakts trokšņiem apstākļos, kad tur vēl nebija elektriskā apgaismojuma. Turklāt Ungurmuižā nebija nekāda pamata spokiem, te valdīja tikai mīlestība un cienījamas tradīcijas. Un tomēr, gulēt ejot, mūs bieži pārņēma bailes no "spoku

sapņiem" (to apstiprināja arī mans brālis Oskars). Akselu un mani pirms iemigšanas centās nomierināt, iestāstot versiju, ka naktī spoki izbraucot viesībās — kaut vai uz Auciema vai Straupes muižu.

Ģenerālleitnanta skaistā guļamistaba, kurai bija griestu noapaļojums un divi logi, kādreiz acīmredzot arī bijusi greznota gobelēniem (katrā ziņā gleznojumu te nebija). Manā agrā bērnībā te bija mūsu guļamistaba, pēc kuras es skumu vēl ilgi. Vēlāk telpu pārveidoja par "dzelteno viesistabu". Pārējās augšējā stāva istabas no kāpnēm tieši pieejamas nebija. Sekojot kāpņu virzienam, vispirms nonāca neapgaismotā starptelpā, kas robežojās ar manteļskursteni. No šejienes vienas durvis labajā dārza pusē veda vispirms uz "jauniešu istabu", kur dzīvoja lielie brāļi (vēlāk Aksels un es). Tajā blakus mazām durtiņām uz "dzelteno viesistabu" stūrī atradās ar dēļiem norobežots kambarītis. Noslēdzošā stūra telpa bija manu vecāku guļamistaba, kur sākotnēji bijis arī alkovs, kas vēlāk pārbūvēts par mazgāšanās telpu un ateju. Istaba bija krāsota zaļā krāsā ar uzgleznotām, uz augšu sakrokotām sarkanām portjerām. No mājas priekšējā daļā esošās starptelpas durvis pa kreisi veda uz abu "mazo bērnu", tas ir, mūsu (un sākumā arī tantes Adlīnes), istabu, aiz kuras tālāk bija stūra istaba guvernantei. Visām šīm istabām atbilstoši jumta formai bija noslīpināti griesti (zemākais punkts apmēram metru no grīdas) un mājīgas logu ailas. Jādomā, ka sākotnēji te bija gleznojumi, taču to paliekas pārklātas tapetēm. Piemēram, mūsu istabā zem tapetēm atradās uzgleznotas vītas kolonnas ar vainagiem, kuras balstīja telpai apkārtejošs marmorēts cokols, tās nesa sasietas augļu vītnes. Šajā telpā nekādu nožogojumu nebija, taču blakus atradās pilnīgi neapgaismota istabiņa ar sienas skapjiem, kur gulēja mūsu vecā apkopēja Tija. Savukārt blakus tai jau zem priekšpuses zelmiņa izvietojās saimnieces istaba, kurā varēja uznākt arī pa jau minētajām vītņu kāpnēm no Meitu istabas.

Šeit mans tēvs jaunībā bija iekārtojis galdu vai dēli, uz kura preparēja un taisīja sekcijas dažādiem dzīvniekiem — interese par zooloģiju bija modusies visai agri.

Iepretim ģenerālleitnanta guļamistabas durvīm ar sardzes kareivjiem no kāpņu telpas sākās koridors, kas veda uz balkonu virs verandas. Koridorā bija visai izcils gleznojums. Tas bija darināts nevis tieši uz ēvelētām sijām, bet gan uz sienas uzstiepta linu audekla: tur bija redzams parks ar "lustūzi", kas ļoti atgādināja Ungurmuižas parkā esošo, skaisti cirpti dzīvžogi, starp kuriem pastaigājās rokoko apģērbos tērptas dāmas un kungi, un — kas mani īpaši iespaidoja — strūklaka gulbja izskatā, no kuras augšup šļācās spēcīga ūdens strūkla, uz kuras šķietami brīvi lidinājās bumba. No šī koridora veda arī durvis uz saimnieces istabu, taču tās ilgstoši stāvēja aizslēgtas un nelietotas. Kreisajā pusē sākās bēniņu kambari, pavisam bēniņos, liekas, tādu bija četrpadsmit, to sienas, uz kurām arī bija gleznojumi, kazaki izlauza un sadedzināja. Šādi kambari — kā "sāls kambaris", "vasaras kambaris", "ziemas kambaris" utt. — nekādā ziņā nebija tukšas, nekoptas bēniņu telpas, bet gan kā viss šajā mājā līdz pat pēdējam āķim un spundei veidots ar mīlestību un ļoti rūpīgi. Šeit bēniņos pa daļai trūcīgi izgaismotajās telpās lāga gleznotājs Hince varēja brīvi un pēc patikas likt lietā savu talantu. Augšējās apkurināmās telpās gleznojumi bija ieturēti cēlākajā kolonnu un aizkaru manierē, toties šeit, kambaros, varēja ļauties brīvai fantāzijai līdzīgi kā pirmā stāva ēdamistabā. Te bija redzami jātnieki, kuri ar bisēm šauj uz bēgošiem zaķiem, ka dzirksteles vien šķīst, un daudz dažādu citu skatu un ainavu. Īpaši jauki apgleznotas bija durvis, kas veda uz manteļskurstenī izveidoto malkas kambari, tur dabiskā lielumā braši soļoja ārā kalpotājs sarkanā frakā ar malkas grozu uz muguras.

Vienīgā neglītā, bet ļoti vajadzīgā lieta šajā apgleznotajā jaukumā bija kāpņu laukumā cieši blakus uz bēniņu telpām vedošajām durvīm novietotā emaljētā izlietne ar ūdens krānu un rokas sūkni ar rokturi, ko, lai ūdens sāktu tecēt, vajadzēja kustināt uz priekšu un atpakaļ. (Dažkārt tas sāka čīkstoši kustēties arī pats no sevis, kas varēja ļoti nobiedēt apkārtējos, īpaši vēlu vakaros vai naktī, kad ļaudis atradās jau gultā un laidās miegā.)

Tas, ka virtuvē un arī šajā augšējā mazgāšanās vietā bija ūdensvads, bez šaubām, uzskatāms par jauninājumu, kas saistāms ar vēja motora ierīkošanu, kurš aprūpēja ar ūdeni arī lopu stalli un Mazo māju. Es vēl atceros arī tos laikus, kad vecais Koki (Nikolauss Kohs) katru dienu piebrauca pie virtuves durvīm ar lielo ūdens mucu un tad ar diviem spaiņiem ūdeni pārlēja lielajā toverī, kas stāvēja koridorā, no kura savukārt to ņēma visas mājas vajadzībām. Koki bija mazturīgs vācietis, kas — es pat vairs neatceros, kā, — bija nonācis Ungurmuižā. Par likteņa ironiju uzskatāms fakts, ka Pirmā pasaules kara laikā, kad Vācijā palielinājās interese par "vācu austrumu provincēm", kādā brošūrā tika publicēta fotogrāfija, kurā bija redzams šis pats Koki ar zirgu, mucu un diviem spaiņiem. Uzraksts zem tās vēstīja: "Kāds tipisks vecs latvietis." Ūdens Ungurmuižā bija pārsvarā mīksts, pateicīgs mazgāšanai, taču ne īpaši garšīgs.

Divi bēniņu kambari mājas priekšējā daļā bija piepildīti ar senām grāmatām, un durvis uz tiem parasti stāvēja aizslēgtas. Tā bija ļoti vērtīga bibliotēka, kur bez pārējā atradās visu vācu klasiķu pirmizdevumi, kā arī biezi, cūkādā iesieti sējumi latīņu valodā. Neticamā veidā vienreiz uz neatgriešanos nozuda divi sējumi no Gētes darbiem. Fakts jo lielāku izbrīnu rada tādēļ, ka bibliotēkā ielaida tikai patiesi kārtīgus un labi pazīstamus cilvēkus, jo skaidri zināms, ka bibliofili ir tikpat bīstami kā pastmarku krājēji un kaktusu audzētāji. Tāds bija mana tēva uzskats, un to viņš mācīja arī mums. Viņš labi zināja, kurš bija paņēmis šos sējumus, bet vaininieka vārdu nekad mums nenosauca.

Diemžēl no šiem jaukajiem laikiem man atmiņā saglabājušās tikai brīnumu pilnas vecas bērnu grāmatas, kas bija savāktas viena plaukta apakšējā nodalījumā. Tās man, gan samērā reti, atļāva baudīt šim nolūkam bibliotēkas telpā iekārtotā vietā pie jumta lodziņa, apsēžoties uz maza, polsterēta ķeblīša. Vēlāk es redzēju tikai šīs bibliotēkas paliekas, kas bija saglabājušās pēc mājas postīšanas. Kazaki biezākos un smagākos sējumus bija izmantojuši uzlikšanai uz kāpņu pakāpieniem, lai varētu uzjāt ar zirgiem augšējā stāvā, bet pāri palikušos izsvieduši pa logiem; virtuves priekšā tie veidoja īstu kalnu. Citas grāmatas viņi salmu vietā paklāja zirgiem, kas ganījās turpat pie ozoliem zem klajas debess.

1918. gada vasarā daļēji jau ar zāli caraugušos sējumus es iespēju robežās centos žāvēt, tīrīt un glābt. Tad sekoja bēgšana uz Rīgu, līdzi varēja paņemt tikai pavisam nelielu daļu. Taču man vēl palicis atmiņā, kā tēvs 1918./19. gada ziemā ar lielu interesi un, dabiski, bez kādas vārdnīcas lasīja vecu latīņu grāmatu par romiešu kara mākslu. Bibliotēkas telpā, slīpi pret sienu atstutēts, stāvē-

ja kāds pompozs feldmaršala Barklaja de Tolli parādes portrets, kur viņš bija attēlots visā augumā. Ungurmuiža bija to saņēmusi mantojumā, taču nekādi nevarēja atrast gleznas novietošanai piemērotu vietu. Mans tēvs vēlāk to uzdāvināja Doma muzejam.

No šiem pirmajiem bēniņiem kāpnes veda uz otriem — augšējiem bēniņiem, kas atradās tieši zem jumta. Šeit, dabiski, gleznojumu bija mazāk, tomēr tie arī te aizņēma samērā lielus laukumus. Tie bija kaut vai, piemēram, "kaķu kambarī", mazā telpiņā slīpiem griestiem tieši zem jumta, uz to veda durvis cilvēka augumā. Uz labās puses sienas bija uzgleznots koks, zem kura suns dzinās pakaļ kaķim, un, beidzot, pats kaķis — mirklī, kad tas jau gatavojas noslēpties zem jumta.

Interesantākais priekšmets otrajos bēniņos, bez šaubām, bija milzīgais zelmiņa pulksteņa mehānisms, pie kura varēja uzrāpties pa kāpnītēm, — ratu un sviru mudžeklis, ko ziemā smērēja ar āpša taukiem, kuri nesasala pat zemā temperatūrā. Kādreiz mēs tur ierīkojām samērā ērtu sēžamo laukumiņu. Zvans karājās ārpusē virs ciparnīcas. To visu pārsedza neliels jumtiņš. Pulksteņa zvanam bija neticami maiga un pilnīga skaņa; tas skanēja, norādot pilnās stundas, vai arī bēru gadījumos. Pēdējo reizi šo zvanu es dzirdēju Aksela bērēs. Šobrīd tas ir nogādāts Vērdā, kur kalpo par mājas un ieejas zvanu. Skaidrs, ka tur tas vairs nevar demonstrēt savu pilnīgo skanējumu, ko kādreiz varēja dzirdēt kilometriem tālu. Divi vareni pulksteņa atsvari karājās lejup līdz pat augšējai kāpņu telpai, un šeit tie atradās koka kastē, kas imitēja grīdas pulksteni.

Pirms dārza apraksta nedaudz gribas vēl pakavēties pie viena laukumiņa mājas kreisajā pusē (dienvidaustrumos). To norobežoja dārza mūris, kas ar lūzumu atvirzījās atpakaļ, bet no mājas — mazi balti dārza vārtiņi. Kad kļuva skaidrs, ka mūris bojā mājas koka sienu, tas tika pārveidots un izveidoti tādi paši vārtiņi kā pretējā pusē esošie vecie vārtiņi starp vīnūzi un skolas ēku. Mūsu galdnieks gan ļoti centās, taču vecā parauga līmeni sasniegt neizdevās ne tuvu.

Šis laukums bija norobežots ar dzīvžogiem, tur atradās arī puķudobes utt. Taču galveno burvīgumu tam piešķīra milzīgā vecā liepa. Izņemot slaveno liepu Grimmentālā (par kuru Luters izsaucies: "Kas par varenu ozolu!"), tas bija dīvainākais man zināmais koks. To droši vien bija stādījis mans vecvectēvs, un manā laikā tās milzīgo stumbru vajadzēja saturēt ar metāla jostu. Apkārt kokam bija balts astoņstūrains sols. Vainaga zari bija apbrīnojami kupli, tālu izstiepušies un savijušies. Vienā pusē tie bija noliekušies līdz pat zemei — un te jau auga jaunās atvases. Mēs, bērni, šo liepu ideāli varējām izmantot kāpelēšanai. Mazākie bērni kāpšanu varēja sākt no pašas apakšas, kur zari jau bija ieauguši zemē. No turienes tad pa dažādiem gludi noslidinātiem ceļiem varēja nokļūt augšup uz dīvainajiem "segliem" un līkloču zariem, pēc tam, apmeklējot tā saukto rātes zāli stumbra vidū, kāpa tālāk uz augšu. Katrai vietai kokā bija savs nosaukums: "vidusceļš", "pūces sēdeklis", "Adlīnes vakara sēdeklis" utt.

Pie aizmugures mūra, kuru pārtrauca ieejas vārti uz lielo liepu aleju, pacēlās ļoti veca, dīvaina un izcili gleznaina ēka — Sarkanā klēts. Tā diezin vai bija jaunāka par pašu dzīvojamo māju. Klēti greznoja burvīga priekšbūve, un tā bija krāsota ar vērša asins krāsu, kas vecuma dēļ jau deva pelēku un zaļganu nokrāsu. Iekšpusi veidoja viena liela telpa gandrīz bez logiem. Sarkanā klēts liepu alejas fonā tikusi bieži fotografēta, un blakus Lielajai mājai tā izskatījās kā uzticama kopēja līdzās savai kundzei.

No mājas dārzā parasti izgāja caur ēkas garenfasādē piebūvēto stikloto verandu. Tā bija neizskatīga slēgta būve, kas kādreiz bija uzbūvēta manai vecvecmāmiņai. Vasarā tur stāvēja visdažādākie augi, un tos aplidoja neskaitāmas bites un mušas. Kaut arī tur atradās galds un krēsli, šai telpā neviens nesēdēja. No ārpuses tā bija apstādīta jasmīnu krūmiem, kas piedeva zināmu cienīgumu. Mans tēvs teica, ka kādreiz jau esot gribējuši šo verandu nojaukt, jo tā vēl kļūšot "svēta" un neaizskarama. Tas nenotika, un tā nu veranda stāv vēl šodien.

Kad pa flīžu pakāpieniem no verandas iznāca dārzā, atkal pavērās ļoti jauks skats. Šo parka pusi daļēji bija veidojis dārzu arhitekts barons Engelhards, kurš radījis daudzu Baltijas parku plānojumus un mūža nogalē strādāja par dārzu direktoru Diseldorfā. (Kāds latvietis tagad mēģina par viņu rakstīt grāmatu.) Vispirms nonācām ar smilti nobērtā priekšlaukumā. Arī mājas priekšā celiņi bija aizbērti ar gaišu no grants raktuvēm ņemtu smilti. Svētdienās vai kad bija gaidāmi viesi, dārza puisis tos ar grābekli uzkasīja, veidojot skujiņas rakstu. Jauka svētku sajūta pārņēma katru, kas rītos pamostoties izdzirdēja dārza grābekļa čabēšanu.

Priekšlaukuma galā atradās bērniem domāta smilšu kaste, aiz tās pusloka formas puķudobe, kas atkarībā no gadalaika tika apstādīta ar hiacintēm, begonijām un citām puķēm. (Ziedu sīpoli un sēklas tika vesti no Holandes un Erfurtes.) Tālāk stiepās zālājs, kuram gan labajā, gan kreisajā pusē bija iestādīti atsevišķi koki — Kaukāza valrieksti un ozoli. To visu noslēdza zemu apgrieztu liepu alejas, kas savā starpā krustojās. (Tipisks senās Vidzemes parka plānojums.) Caur šo aleju krustpunktu bija saskatāma "lustūža" apgleznotā siena, kur gandrīz kā spogulī varēja redzēt dzīvžogu ieskauto dzīvojamo māju, kuras vienā pusē nostājusies dāma ar šlepi un vēdekli, otrajā — flautu spēlējošs kungs sarkanos svārkos, bet priekšplānā attēlota krinolīnā tērpta lepna kundze, kurai kalpotājs pasniedz trauku ar augļiem. Virs gleznojuma atradās pusloka formas loga aila, abās pusēs un arī centrā virs tās bija eņģeļu galviņu gleznojumi grizaja tehnikā. Abās pusēs galvenajam gleznojumam stāvēja divi "dzīvības glābēji". Vasarā šo skatu vēl skaistāku darīja no siltumnīcas starp liepām izvietotās palmas. Visa šī norobežotā telpa veidoja gludu, aizmugures daļā paaugstinātu taisnstūri, tā saucamo liepu četrstūri. Tas sākās kreisajā pusē blakus Sarkanajai klētij. Laukumu norobežoja augsta aleja: priekšpusē kļavas, tad liepas. Aleja turpinājās līdz pat četrstūra beigām, tad taisnā lenķī pagriezās, gāja garām "lustūzim" un tālāk — vairs ne tik krāšņa — uz "bastionu" — skaistu vietu ar solu zem valrieksta koka. No šejienes pāri mūrim, kas te bija nedaudz pazeminās, un zemajiem apstādījumiem pavērās brīnišķīgs skats uz dzirnavu dīķa ūdens klaju, aiz kura tālāk stiepās zaļi krūmāji, pļavas un mežs, bet labajā pusē pacēlās Kapličas kalns.

Īpaši skaista šī vieta bija vakaros, kad debesis sārtoja norietošās saules stari. Mūsu mājskolotāja Mihelsones jaunkundze sacerēja un stāstīja mums ļoti daudz brīnišķīgu pasaku. Viena no tām vēstīja, ka aiz meža kāds laupītājs esot nolaupījis princesi un brīnišķīgo norietošās saules atblāzmu veidojot viņas kroņa atspulgs. Un es tam pilnībā noticēju. Vai gan šodien vēl ir bērni, kam kaut ko tādu varētu iestāstīt?

Lielā liepu aleja, kas saglabājusies dažādās fotogrāfijās, patiesi skaista bija tikmēr, kamēr vēl pastāvēja viengabalaina, bez izkritušiem kokiem, kas radīja neglītus tukšumus. No vēlākiem uzņēmumiem pēc Pirmā pasaules kara jau redzams, ka tā kļuvusi ievērojami retāka. Mēs, bērni, zem šīs alejas kuplajiem zariem varējām brīvi skraidīt un pat neliela lietus gadījumā bijām pasargāti no mitruma. Mana vectēva laikā kādreiz tur tika uzklāts pat dzimšanas dienas svinību galds, un, kaut arī uznāca spēcīga lietusgāze, svinības nebija jāpārtrauc, jo biezā lapotne lietus lāses cauri nelaida. Pirmais koks nokalta jau mana vectēva laikā. Tēvocis Osvalds atceroties man teica: "Toreiz tēvs gandrīz sāka raudāt."

"Lustūzis", nemaz jau nerunājot par gleznojumiem priekšējā fasādē, bija ievērojama celtne — protams, arī būvēta no koka, taču es gribu droši apgalvot: neparasti skaista. Pamatplānā kvadrāts, paaugstināts pirmais stāvs, virs tā otrais stāvs ar logiem gan uz dzīvojamās mājas pusi, gan pretējā fasādē. Celtni nosedza izliekts barokāls jumts ar "sudraba" lodi smailē. Krievu zaldāti acīmredzot tiešām noticēja, ka lode ir no sudraba, un tādēļ to nocēla vai arī nošaujot notrieca lejā.

Iekšpusē apakšstāvā bija viena liela telpa, kas senākos laikos droši vien kalpojusi dažādām svinībām, bet manā laikā to izmantoja darbarīku glabāšanai. No aizmugures ieeja pirmajā stāvā bija caur mazām durtiņām. Atverot apgleznotās priekšpuses platās vērtņu durvis, atklājās visa apakšējā stāva telpa, un, atrodoties tur, pārņēma sajūta, it kā sēdētu brīvā dabā. Vienā malā bija kāpnes uz augšējo stāvu — vājš galvenās mājas kāpņu atdarinājums. Zem tām atradās mazi kambarīši. Augšējo stāvu tāpat aizņēma liela gaiša istaba ar nelielām blakus telpām. Caur logiem vienā pusē pavērās skats uz augstajām liepām un dzīvojamo māju, pretējā pusē — uz dārza plašumu. Manā laikā šeit rudenī glabāja ābolus, citādi istaba gandrīz nemaz netika izmantota. Mans tēvs studenta gados te gan bija ierīkojis savu vasaras mitekli. Protams, "lustūzis" bija neapkurināms.

Vēlreiz atgriežos pie laukuma stiklotās verandas priekšā. Pa kreisi zem vilkābeles atradās galds ar soliem un krēsliem. Ģimenes fotogrāfijā, ko pavairojusi Doroteja, redzama sēžam mana māte, kuras priekšā mēs spēlējamies, un mans tēvs, pats to nezinādams, arī ticis nofotografēts.

No laukuma uz abām pusēm celiņi veda dārzā. Tos vienā virzienā ietvēra puķudobes ar īrisiem, ģeorģīnēm u.tml., aiz tām nāca boskets ar jasmīniem, ceriņiem u.c., bet otrā virzienā — zemē iegremdētos podos stādīti lauru un miršu kociņi. Senākajos laikos, pirms no jauna tika atsegts skats uz "lustūzi", mājas priekšā zālāja vietā atradušās zemeņu dobes. Atceros tur arī vienu ābeli un vienu bumbierkoku (kas simbolizēja vecākus), bet tie kļuva pārāk veci un izzuda, un tas šīs vietas izskatam nāca tikai par labu.

Kreisās puses ceļš veda uz Sarkano klēti un uz lielo liepu aleju — garām tā saucamajiem marmora soliem, kas patiesībā bija ēnaina sēdvieta ar pavisam parastiem parka sēdekļiem, kuri bija izvietoti ap apaļu galdu, ko sedza liela marmora plāksne ar zilu dzīslojumu. Labās puses ceļš veda līdz vienai no liepu pergolām, kā arī līdz plašai sēdvietai ar augstiem kolonnveida postamentiem, puķudobēm un stīgojošām kresēm, tomēr šie soli tika pavisam reti lietoti.

Postamenti bija vienīgās paliekas, kas bija izglābtas no Rozbeķu pilsmuižas dzīvojamās ēkas. Tāpēc laukums arī tika saukts par "Rozbeķu laukumu". Var būt, ka šie postamenti arī Rozbeķos kalpojuši kā mājai blakus stāvoša laukuma rota un nožogojums. Rozbeķi nodega mana vectēva laikos, jo māja bija savienota ar siltumnīcu, kurā, protams, ātri varēja izcelties uguns. Māja netika uzcelta no jauna, jo nebija apdrošināta. Manam vectēvam bija piedāvāts noslēgt apdrošināšanas līgumu, bet viņš to bija noraidījis. "Būtu man pārvaldnieks atgādinājis par bīstamo siltumnīcu, es būtu māju apdrošinājis," viņš vēlāk nopūtās. Pēc tam šim atgadījumam par piemiņu tika izšūts Rozbeķu mājas attēls, kas tagad karājas pie sienas tantes Adlīnes mājā. Izšuvumu zināmā mērā kā grēku izpirkumu bija darinājusi tā dārznieka sieva, kurš bija ugunsgrēka vaininieks (taču par to netika atlaists). Māja bija līdzīga Ungurmuižas mājai, taču uz katru pusi bija par vienu logu vairāk, līdz ar to telpas nebija tik saspiestas kā Ungurmuižā.

Pa labi no ceļa, kas veda uz "Rozbeķu laukumu", bija zālājs, kur mūrim iepretim atradās vairāki bosketi. Ceļš no "Rozbeķu laukuma" uz "bastionu" veda gar mūri starp stalteglēm un dižskābaržiem, ko bija stādījis mans vectēvs. Dižskābarži un staltegles pie mums gan nebija diez cik vareni, patiesībā tie bija diezgan mazi un nīkulīgi kociņi.

Augstās liepu alejas vienas puses starp "bastionu" un "lustūzi" trūka, un šeit, "liepu četrstūra" malā, pakāpieni veda lejup uz "balto dārzu" — īstu puķu dārzu, kas vairs nebija veidots kā parks. Dārzu bija iekārtojusi mana vecmāmiņa, un sākotnēji tas iemiesoja diezgan dīvainu iedomu — tur bija tikai baltas puķes. Dārzu un solus ielenca baltas mežrozes, vidū auga ķiršķoks, kam bija "baltas" ogas; aizmugurē atradās "balti" ogukrūmi, proti, baltās zemenes un jāņogas, dzeltenās avenes un gaišzaļās ērkšķogas. Šīs dobes, krūmi un koki manā laikā vēl bija saglabājušies, taču puķes jau mirdzēja visdažādākajās krāsās. Īpaši skaisti bija, kad kādam viesim par godu vasarā zem liepām tika klāts kafijas galds un varēja skatīties uz "baltā dārza" ceļu līdz pat ķiršķokam — to ietvēra kāršu rozes, lauvmutītes un citas līdzīgas puķes, bet gandrīz viss ceļš bija pieaudzis ar raibajām kresēm.

Pārējo dārza daļu ārpus "liepu četrstūra" detaļās es vairs nespēju aprakstīt. Tā bija neticami liela, vairāk nekā piecas reizes lielāka par "liepu četrstūri", salīdzinājumā ar to man pat Marisfeldas krietni lielais parks liekas visai mazs. To šķērsoja daudzi ar oļiem izlikti vai zāli apauguši celiņi, gar kuriem bija sastādīti augļukoki. Dārzā auga dažādas saknes, augļukoki un ogukrūmi, tur, bez jau minētā "Marijas sēdekļa" atradās arī vēl otrs lielāks dīķis un daudzi mīlīgi dabas stūrīši. Ar sakņu, augļu un ogu ražu parasti nekādi nevarēja tikt galā, un rudeņos ļoti daudz no tās tika izdāvināts un pārdots. Visvairāk atmiņā palikuši nebeidzamie sarkano, zili sarkano un dzelteno aveņu krūmi — mana vectēva mīļākās ogas. Mēs tās gandrīz vai pat ienīdām, jo, pakļaujoties kādai, manuprāt, ačgārnai pedagoģijai, mēs tikām ražas novākšanā pielikti līdzās ogu lasītājām un nekad ar to visu netikām galā. Aiz Sarkanās klēts bija atsevišķa dobe, domāta tikai mums, bērniem.

Par neskaitāmajām augļu šķirnēm es sīkāk negribu stāstīt. Neticami garšīgi un miltaini bija Vidzemes vasaras āboli, tie gaišajās naktīs ļoti ātri gatavojās, un, ja laiks palika vēsāks vai rudenīgāks, iekšējās sieniņas un šūnas kļuva tik caurspīdīgas, ka saulē pat serde bija saskatāma. Tikpat labi garšoja arī *Pomme-Rouges*, bumbieru saldie, cukurāboli, citronāboli, liepu saldie. Taču visas šīs šķirnes, arī Borsdorferas āboli daudz sliktāk uzglabājās nekā vācu āboli.

Arī bumbieri mūsu klimatam nebija īpaši piemēroti tāpat kā plūmes, tikai retas šķirnes kvalitātes ziņā līdzinājās vācu augļiem. Nogatavojušos ķiršus Jānencas jaunkundze pie mums ieraudzīja pirmo reizi mūžā, jo tālāk uz ziemeļiem — Igaunijā — tie nebija sastopami.

Bet pie divām ievērības cienīgām lietām es vēl te gribu pakavēties. Vispirms jāpiemin "Mazais Unguriņš" — mazu mājiņu komplekts, par ko mūs apskauda visi kaimiņu bērni. Fahverka mājiņas vienīgajā telpā viss bija iekārtots kā īstajā mājā, tikai samazinātos izmēros: galdi, krēsli, viens skapis, plaukti ar bistēm virsū un mazs pavards, uz kura patiešām varēja vārīt un cept. Uz bēniņiem veda ārējās kāpnes ar nelielu verandveidīgu laukumiņu, kur varēja apsēsties. Mājiņai piederēja arī mazs stallis un divi ar sētu apjozti zemes gabali. Vienā no tiem dzīvoja stirna, ko mēs drīkstējām barot, bet otrajā mēs vēlāk turējām trušus, ko vajadzēja barot, bet diemžēl dažreiz to darījām visai nevīžīgi. Tad viņi no aploka izlauzās un mums bija zvērēni atkal jāķer ciet. Šajā darbā mums ļoti palīdzēja čaklais Lords — seters, kas viņus centās aizturēt ar purnu vai ķepām, bet neko ļaunu visumā nenodarīja. "Mazo Unguriņu" zēna gados bija uzbūvējis vectēvs. Ģimenes nostāsts vēsta, ka visu to, ko dienā zēns esot uzbūvējis, mūrnieki naktī nojaukuši un pārmūrējuši. Gluži bez pamata jau nu droši vien šis nostāsts nav, jo manam vectēvam jau no agras bērnības pārsvarā bija garīgas intereses un par praktiskām ikdienas lietām viņam gan lielas jēgas nebija. "Mazā Unguriņa" priekšā bija garas šūpoles — laiva, nedaudz tālāk bija laukumiņš ar galdu un krēsliem. Vēlāk ierīkotais skrienamais aplis atradās ārpus dārza — blakus iebrauktuvei.

Otra ievērības cienīga kuriozitāte bija "bišu mājiņa", liels bišu strops, ko bija izgatavojis mans vecvectēvs. Būdams kaislīgs biškopis, viņš bitēm bija izveidojis veselu daudzstūrainu centrālbūvi. Tās ārsienās bija atvērumi bitēm, kuru atsevišķie stropi ar medus kārēm atradās sienu iekšpusē, un tos apkalpot bez grūtībām varēja tikai no iekštelpas. Manā bērnībā parasti bišu mājiņas bija izvietotas dziļāk dārzā un pieiešanas prieks tām reizēm bija visai apšaubāms.

Man šodien grūti kādam aprakstīt kaitīgo un nekaitīgo insektu patieso daudzumu. Ungurmuiža ar staļļiem, dīķiem un netālo purvu, bez šaubām, bija ideāla vide dažādiem insektiem. DDT toreiz mūsu rīcībā vēl nebija. Rītos, brokastojot brīvā dabā (un ne tikai brīvā dabā), viss galdauts bija kā nosēts ar čakli rāpojošām mušām. Kad mēs saderējām, kurš uz savas sakasītās rokas varēs savākt vairāk odu, atlidoja ap 10, 20 un vēl vairāk šo asinssūcēju. Bez bitēm šeit bija arī lapsenes, kamenes un biedējošie sirseņi. Pils pagalmā mudžēja sienāži, siseņi un vaboles, pāri tiem laidelējās neskaitāmi tauriņi, visvairāk "mazās lapsas", citronu tauriņi un "sēru mēteļi", kā arī kāpostu baltie, samērā bieži te parādījās arī visai reti eksemplāri, kā admirāļi, bezdelīgastu tauriņi un tiem līdzīgie.

Mūsu siltumnīca atradās kreisajā pusē lejā zem "liepu četrstūra". Tur bija neapkurināmā un apkurināmā daļa (katru no tām veidoja liela stiklota telpa) un tumšs kambaris. Bez tam bija arī viena rinda ar vīnogulājiem un viens vīģes koks, kas tik tikko deva augļus, un tad arī tie nebija īpaši baudāmi. Ziemā šos stādus rūpīgi piesedza. Es vēl atceros, ka arī pie vīnūža, kas veidoja dārza nožogojumu mājas labajā pusē, atradās siltumnīca ar vīnogulājiem, kuri vēlu rudenī deva pavisam labas ogas, taču vēlāk no to audzēšanas atteicās, jo kurināšana un kopšana prasīja pārāk daudz pūļu.

Ceturtā, pret ziemeļrietumiem vērstā mājas puse bija saimniecības puse. No virtuves koridora nonāca pie jau minētās ļaužu ieejas piebūves. Pa kreisi līdz pat dārza vārtiņiem sniedzās kādreizējā vīnūža slīpais mūris, kas otrajā pusē pieslēdzās staltajai bijušās skolas ēkai. Tās aizmugures daļas viens stūris iesniedzās dārzā. Taisni uz priekšu bija mājas ledus pagrabs un lielais, ar smagiem akmeņiem velvētais un sūnām apaugušais piena pagrabs. Labā pusē laukumu norobežoja no piebrauktuves gar verandu lejā uz stalli ejošais ceļš. Šī pagalma centru greznoja apstādījumi, kas veidoja zaļu laukumu, kur varēja sēdēt un atpūsties muižas ļaudis, ar zaļās zāles fonu te patīkami kontrastēja milzīgais irbenāja krūms, šeit bija arī ar dēļiem norobežotā komposta kaudze.

Stūrī uz ceļa pusi blakus dzīvžogam uz stabiem atradās vecs saules pulkstenis: četrstūraina akmens plāksne ar vidū stāvus novietotu metāla trīsstūri, pēc kura ēnas uz iezīmētajām stundu atzīmēm varēja nolasīt pareizu laiku. Ievērības cienīga ir vecā, skaistā skolas ēka — "skoliņa", kas ir viena no Ungurmuižas apbūves pirmā perioda celtnēm. Tajā bija liela zāle, ko sākotnēji izmantoja skolas vajadzībām, un jādomā, ka šeit savos dievkalpojumos pulcējās arī hernhūtiešu brāļi. Manā dzīves laikā šajā zālē notika muižas ļaudīm paredzētās Ziemassvētku svinības.

Zāles šaurākajā galā tika uzcelts garš galds, uz tā bija uzliktas dāvanas, ko mēs, bērni, dažreiz drīkstējām pasniegt saņēmējiem, visvairāk apģērbi un derīgi priekšmeti, arī kaut kas ēdams un šis tas bērniem — man vēl šodien no atmiņas neiziet kāds burvīgs ampelmanis. Tas gan laikam notika atsevišķi rīkotajos muižas kalpotāju bērnu Ziemassvētkos. Viņiem vecākie brāļi un māsas dāvināja savas vecās skolas burtnīcas, kurās salīmēja dažādus attēlus. (Attēli, kas šodien ir tik pierasta un pašsaprotama lieta, toreiz bērniem bija vēl reta un dārga izprieca.) Telpas vidū stāvēja liela Ziemassvētku egle, svētvakaru parasti atklāja stārasts, kurš starp latviski pārtulkotām Ziemassvētku dziesmiņām nolasīja Ziemassvētku evaņģēliju, protams, tāpat latviešu valodā. Tad pie egles nāca bērni pa vienam un, paklaņģējot vai noskūpstot roku, saņēma dāvanas.

Māju sauca arī par veco ērberģi, taču mūsu laikā tur dzīvoja tikai dārznieks, pārvaldnieks un vecā Anna. Aiz skolas atradās cūku, vistu un pīļu kūtis, ko pārzināja vecā Anna. Tad sekoja stāvs kritums uz dzirnavu aizsprosta pusi. Es nezinu, vai māja un "liepu četrstūris" bija novietots uz sākotnēji noplanēta morēnu paugura vai šo krauju izgrauzusi mazā upīte, ko vēlāk izmantoja dzirnavu aizprostam. Dīķa otrajā pusē krasts ir lēzens un tūliņ sākas purvs. Bez drošākā "staļļa kalna" mēs, bērni, ziemā braucām ar ragaviņām no šī "cūku kalna" un, kur vien tas bija iespējams, nobraucienu pagarinājām līdz pat aizsalušajam dzirnavu dīķim. Toreiz jau nu mums tas likās visai braši, taču īstie vācu kamaniņu braucēji droši vien par mums ļoti smietos. Braukšanai ar slēpēm mēs parasti izmantojām ievērojami līdzenākas vietas.

No kalna lejup gāja ceļš uz stalli. Tas krustojās ar ceļu, kas nāca no Mazās mājas aizmugures šurp uz lopu stalli. Krustojuma lejas pusē stāvēja ūdens sūknis, vienīgais kaut cik higiēniskais ūdens apgādes avots, pārējām vajadzībām ūdeni ņēma no dzirnavu dīķa. Ziemā sūkni nopakoja ar biezu salmu kārtu un te regulāri veidojās ledus kalns. Trūcīgā ūdens apgāde bija galvenais iemesls, kādēļ laikā starp abiem pasaules kariem nerealizējās labais nodoms —

muižas lielo māju iznomāt vācu bērnu patversmei. Dažādie urbumi, lai atrastu vēl kādu ūdens āderi, rezultātus nedeva.

Mana vectēva laikā celtais stallis bija gareniski stiepta koka ēka ar dubultverandu centrā. Aiz tās bija staļļmeistara un kučiera dzīvokļi. Staļļa priekšējā daļā atradās telpa darba zirgiem (tos pārzināja staļļmeistars). Attālākajā daļā aiz kučiera dzīvokļa sekoja mazāks stallis izbraucamajiem un jājamzirgiem un ratnīca. (Ļoti jauki, taču mazliet pārspīlēti cildeni par šo ēku rakstījis Zigfrīds fon Fēgezaks jau pieminētajā dzejoļu krājumā.)

Pārējās saimniecības ēkas atradās tieši pie dzirnavu dīķa. (Vecākajā Ungurmuižas attēlā šajā vietā vēl redzama zaļa pļava, ko šķērso upīte.) Vispirms bija lopu kūts (agrāk tajā turēja melnbaltās Frīzijas govis, vēlāk sarkanās angļu govis) ar tilta veidā ceļam pāri ejošu uzbrauktuvi uz kūtsaugšas, tad pienotava, pēc tam zema mūra celtne — ūdensdzirnavas, dzirnavnieka stallis un kā pēdējais dzīvoklis lopu barošanas pārzinim. Aiz tā starp šīm celtnēm un stalli atradās arī stārasta dzīvoklis (ar veļas mazgātavu), siena svaru ēka, ar jumtu segta mēslu bedre un tālāk aizmugurē viens šķūnis. Ap 1914. gadu šķūnis, pilns ar sienu, nodega. Īsi pirms tam nezināmu iemeslu dēļ kaimiņos bija nodedzis lopu stallis. Kad no lielās mājas ieraudzīja melnos dūmu mutuļus, ko pavadīja vecās Annas vaimanas, mans tēvs nodomāja, ka arī viņa šķūni ir aizdedzinājis kāds ļaundaris. Viņš nekavējoties devās pie telefona un izsauca ugunsdzēsējus no Lenču muižas. Tad priekšnamā uzlika platmali, paņēma pastaigu spieķi un ātriem, bet nosvērtiem soļiem gāja lejup uz ugunsgrēka vietu. (Šī dabiskā pašsavaldība, kas gan arī bija domāta iespaidam uz ļaudīm, toreiz dziļi mani iespaidoja.) Kļuva skaidrs, ka deg tikai šķūnis un nekas vairs nav glābjams, bet citām ēkām briesmas nedraud. Dienu vēlāk ieradās godīgais pārvaldnieks Tillers un atzinās, ka šķūnī viņa bērni esot spēlējušies ar uguni, no kā arī izcēlies ugunsgrēks. Šis godīgums ļoti iepriecināja, un par ļaunprātīgiem dedzinātājiem vairs nebija jādomā.

Apkārt saimniecības teritorijai stiepās plašs ābeļdārzs. Augšpusē tas sākās aiz Mazās mājas, apņēma stalli un beidzās pie paša dzirnavu dīķa, pārejot riekstu dārzā, kur auga lazdas ar īpaši lieliem un labiem riekstiem. Lielāko ābeļdārza daļu apjoza dubults eglīšu dzīvžogs. Mans vectēvs, kurš dzīvžogus ļoti mīlēja, nebija paredzējis šī plānojuma nevēlamās sekas. Aiz apgrieztajām eglītēm ļoti veiksmīgi varēja paslēpties jaunie ābolu zaglēni. Sargs, kura mājiņa atradās dārza vidū, ar viņiem nespēja cīnīties.

Kopumā gan jābrīnās, cik reti un cik maz pie mums tika zagts. Zādzības laukos līdz karam tikpat kā nepazina. Sensenos laikos lauku zagļiem tika nocirstas galvas. Taču tas bija ļoti sen, un kopš tā laika zemē bija attīstījies godīgums un labas tradīcijas. Bet kārdinājums uzkāpt kungu dārza augļukokā vai panašķoties no ogu dobes vēl aizvien bija visai liels. Kādreiz tante Adlīne jautāja manam tēvam, kāpēc viņš neesot ar mieru katrai kalpu ģimenei uzdāvināt pa ābelei. Taču manam tēvam bija citādi uzskati: tas starp šīm ģimenēm radīšot tikai ķildas un greizsirdību. Viņš uzsvēra, ka kalpu ģimenes var apdāvināt — un to arī darīja —, taču, lai netraucētu kārtību un mieru, nedrīkstot radīt nekādus konkurences apstākļus. Tā droši vien bija pareiza un gudra nostāja, kaut arī tagad man grūti to atzīt. Jums pirmajā brīdī šāda rīcība droši vien liksies vienkārši "antisociāla".

Dzirnavu dīķa augšpusē, kur ietecēja no ezera tekošā upīte, atradās galdniecība un smēde, kas tāpat piederēja pie muižas ēkām. Galdnieka sievai bija aužamās stelles, uz kurām mana māte lika aust skaistas vilnas segas, kam pati veidoja rakstus. Vilnas krāsošanai izmantoja galvenokārt augu krāsas, piemēram, brūno krāsu ieguva no alkšņu mizām, zilo — no aitu mēsliem utt. Tālāk sekoja jau pieminētā graudu kalte, aiz tās tilts, pār kuru gāja uz kalpu mājām. Tuvumā atradās arī pirts, vienkārša mazgāšanās ēka muižas ļaudīm.

Tagad no saimnieciskās teritorijas atgriezīsimies atpakaļ kungu daļā. Pretstatā mājas aizmugurē izvietotajam un ar mūri apjoztajam dārzam, kurā jūtamas arī parka plānojuma iezīmes, aiz muižas pagalma esošo jaunāko teritoriju sauca par parku. Tā plānojums bija brīvāks, angliskāks. Uz šejieni vedošo ceļu varēja saskatīt jau no verandas. Tas sākās starp klēti un Mazo māju, vietā, kur agrāk bija atradies stallis. Ceļa labo pusi vispirms greznoja varenu vecu ozolu rinda, kreiso — viens lielāks dīķis, aiz tā otrs mazāks, un šo rindu noslēdza trešais dīķis. Starp abiem pirmajiem vēl bija samanāmas kādreizējā aizsprosta paliekas: dīķos tika audzētas karpas, mazajā izvietoja jaunās, lielajā — pieaugušās zivis.

Lielā dīķa otrajā pusē pacēlās paugurs, uz kura mana vecāmāte bija ierīkojusi atpūtas vietiņu un ziedu laukumu, ko sauca par "veco vietu" (*Altstetten*), šajā pusē zem ozoliem atradās otra skaista atpūtas vietiņa, ko sauca par "Osmara laukumu". Nosaukumu bija izdomājusi mana vecāmāte, apvienojot divu savu bērnu vārdus — Osvalds un Marija (tante Minni). Nosaukums "vecā vieta" noteikti ir vecāks, un tas varētu apliecināt, ka arī visai senos laikos, kad vēl Ungurmuiža piederēja Ungernu dzimtai, te eksistējusi muižas centra apbūve.

Tālāk sekoja mežaparks. Ar asu līkumu ceļš aizlocījās garām jaukajai atpūtas vietiņai pie apaļā dzirnakmens galda. Pirms neliela tiltiņa tas sazarojās: viens aizgāja pa kreisi, garām pēdējam dīķim uz pauguru un turpinājās līdz "vecajai vietai". Pa labi ejošais ceļš šķērsoja pļavas gabalu, sasniedza jaunaudzi un aizveda līdz pauguram, ko sauca par "saderināšanās kalnu" (*Verlobungsberg*). Es nezinu, kas tieši uz šī "kalna" ir saderinājušies. Savā izpratnē šo nosaukumu saistītu — droši vien nepamatoti — ar tēvoci Leonu Kampenhauzenu un tanti Edīti (dzimusi fon Krīdenera). Šis jaunais, ļoti laimīgais pāris gan pirms, gan pēc apprecēšanas vairākkārt uzturējās Ungurmuižā. No šejienes šaurais parka ceļš nogriezās uz "Pistoles kalnu" (*Pistolenberg*), pie kura sākās jau minētā veco bērzu aleja. Parks pakāpeniski pārgāja skaistajā ainavā, un šajā daļā to apmeklēja visai reti.

Daudz biežāk izmantoja ceļu uz Kapličas kalnu. No ieejas parkā tas pagriezās pa kreisi un veda starp pirmo un otro dīķi un tālāk pāri jau minētajam pakalnam, garām ābeļdārza dzīvžogam. Labajā pusē bija redzamas vecās putnu mājas drupas; manā laikā bija saglabājusies tikai daļa no mūriem un ieejas durvis — bērniem tās radīja visai romantisku iespaidu. Ceļš tālāk gāja pa tiltu pāri straujajai dzirnavu upītei (bet, kad noslēdza slūžas, upītes straume būtiski samazinājās), aiz tās sekoja dubulta apgrieztu liepu aleja, kaut arī ne ļoti veca, tomēr diženi sakuplojusi. Gājiens noslēdzās pie stāvā un mūsu izpratnē augstā Kapličas kalna.

Tā planētajā virsotnē stāvēja kvadrātiska kapličas ēka. Skaisto, barokāli izliekto jumtu vainagoja smilšu pulkstenis.

Plato ieejas portālu, virs kura bija dubultģerboņi, noslēdza kalti, režģoti vārti. Ja šai vietā apgriezās apkārt, pāri diviem vienādiem kaltiem akmeņiem (zārka nolikšanai), pāri koku biezoknī izcirstajai stigai tālumā aiz alejas skatam pavērās muižas dzīvojamā māja — "pēdējais skats uz Ungurmuižu". Apkārt kapličai gulēja Kampenhauzenu jaunāko paaudžu apbedījumu lēzenie kapakmeņi, tieši pa labi — mana vectēva kapakmens un vieta vecāsmātes kapam, viņiem blakus — viņu vecāki, mani vecvecāki. Šie lēzenie, lielie kapakmeņi atbilda hernhūtiešu tradīcijām, kuri uzskatīja, ka tiesības lietot krustu ir tikai un vienīgi Pestītājam. (Ar to arī izskaidrojams fakts, ka uz kapličas jumta krusta vietā novietots smilšu pulkstenis.) Tas šai ēnainajai vietai piešķīra dziļa miera un svinīguma noskaņu.

Ir tikai viens izņēmums: Marijas fon K[ampenhauzenas], dzimušas fon Klotas, kapakmens, pie kura bija uzstādīts marmora krusts. Mans vectēvs nekādi negribēja pieļaut šī krusta uzstādīšanu un kopējā ansambļa izjaukšanu. Taču mirušās vīrs, tēvocis Baltazars (Ādažu muiža) uzstāja, lai tiktu izpildīta aizgājējas pēdējā vēlēšanas. Vectēvs par šādu uzstājību bija tik ļoti uztraukts un aizkaitināts, ka ieslēdzās savā istabā. Vēlāk krievi krustu nolauza un uzlika guļus uz kapaplāksnes. Tādējādi kopējā aina turpmāk vairs netika traucēta.

Kapličas aizmugurē atradās pāris īpatnēji veidotu kapakmeņu, kas sedza dažu hernhūtiešu (piem., Bukjē (*Bouquier*)) un vienu vai divu iemīļotu mājas kalpotāju atdusas vietas. Kapličas priekšā un sānos mums vairs brīvu vietu nebūtu bijis. Ar zināmu grūtsirdību mēs aplūkojām vietu uz blakus esošā, arī jau noplanētā paugura, kur bija paredzēts apbedīt jaunākās paaudzes.

Sākot ar vecajiem Kampenhauzeniem, kas bija apbedīti zem kapličas grīdas, Kapličas kalnā bija guldīti visi ģenerālleitnanta otrās laulības pēcnācēji, pēdējais no viņiem bija 1933. gadā apbedītais mans brālis Aksels. Plašu bēru ceremoniju rīkošana bija Ungurmuižas goda pienākums. Sāka jau rasties pat viedoklis, ka šādu nastu muiža ilgi vairs nevarēs izturēt. Lietu tālākā gaita šim jautājumam atņēma jēgu.

Runājot par parasti aizslēgtās kapličas iekšpusi, vispirms jāuzsver, ka pie pretējās sienas bija novietots augstais ģenerālleitnanta kapakmens, kurā iegravēts uzraksts: "Hier ruht ein armer Sünder; der Herr, erbarme sich seiner." ("Šeit guļ nabaga grēcinieks; Kungs, apžēlojies par viņu.") (Kāda nozīme šim apbedījumam bijusi mana tēva dzīvē — un droši vien ne tikai viņa —, var izlasīt manās piezīmēs par mūsu abu sarunām.) Visi viņa tuvākie pēcnācēji apbedīti tieši zem melnām un gaišām akmens flīzēm izliktās grīdas (bez kapenes velves). Šāda fon Kampenhauzenu visvecākā senča izcelšana atgādināja fon Cincendorfu kapenes iekārtojumu — arī tur dzimtas tēva kapene būtiski izcelta starp pārējo dzimtas locekļu lēzenajām kapaplāksnēm.

Sienas greznoja epitāfijas. (Viens krievu norauts misiņa vairogs ar ģerboni — jādomā, ka tas piederējis "Baltajam", — atrodas manā īpašumā.) Virs valsts kontroliera Baltazara K[ampenhauzena] ar margām norobežotā apbedījuma vietas stūrī uzcelts marmora piemineklis — sērojošs sievietes tēls, ko likusi izveidot viņa sieva. Telpā šī skulptūra iederas ļoti slikti, un par to, cik muļķīgu teātri apbedīšanas ceremonijas laikā sarīkojusi viņa atraitne, var lasīt tantes Ernestīnes memuāros. Pēdējais apbedījums kapličas iekšienē, ko piedzīvoju arī es, attiecas uz veco Turaidas Baltazaru K[ampenhauzenu], nedaudz īpatnēju labsirdīgu kungu, kura muižas pēc viņa nāves pārgāja Štālu īpašumā. Viņš bija dēls manam vecvecvectēva jaunākajam brālim Lorencam, kas apprecējās vēlu un bija miesīgais brālēns manam vecvectēvam Ernstam. Kāpēc Ernsts vairs netika apglabāts kapličā, es nevaru pateikt.

Cik bieži mēs, īpaši svētdienās, ar ziediem un lejkannām (kuras piesmēlām dzirnavu upītē) gājām uz Kapličas kalnu! Tas bija skaists, nopietns, taču nekādā ziņā ne drūms veids, kā pieaugušie un arī mēs, bērni, varējām satikties ar saviem senčiem un izzināt viņu tradīcijas. Arī citādi Kapličas kalns tika bieži apmeklēts. Nedaudz distancēts no ikdienas, tas tomēr ietilpa muižas un ģimenes dzīvē un bija tās svinīga sastāvdaļa. Te vēl pirms izpostīšanas tika apraktas manas vecāsmātes, tantes Gitas, tantes Marijas no Stalbes muižas urnas, Otrā pasaules kara laikā tante Hennera tur nogādāja arī manu māti. Viņa tika apglabāta gandrīz pretēji savai gribai, jo viena bez vīra māte tur gulēt negribēja. Taču tēvs palika apbedīts Cēsu kapsētā (salīdzināt gadījumu ar Luvē plāksni). Blakus tantes Gitas kapaplāksnei, uz kuras ir arī tēvoča Baltazara vārds, tante Hennera lika novietot plāksni un iekalt tajā "L.v.C.".

Līdz ar Kapličas kalnu beidzās parka plānojums arī šajā pusē. Ejot tālāk pa labi apkārt Kapličas kalnam, nonācām pie pēdējā parka greznuma — "Vilhelma ozola", ap kura stumbru bija uzstādīts balti krāsots sols. Šis nosaukums nācis no ķeizara Vilhelma I. Tas, ka muižas teritorijā bija sastopami arī Rona un Bismarka vārdā nosaukti ozoli, apliecina manu vecvecāku patiesi patriotisko noskaņojumu. Ejot tālāk, nonāca upītes mežā (ne dzirnavu upītes) ar ļoti daudziem lazdu krūmiem, tur bagātīgi auga arī sēnes un ogas (zemenes, brūklenes un mellenes). Ar to robežojās plašs sūnu purvs ar pundurpriedītēm (te vietvietām auga arī Ungurmuižā tik retās dzērvenes).

Cilvēkam, kas nepazīst sūnu purvu, ir neiespējami aprakstīt šīs ainavas noskaņu un pasaules pamestības sajūtu. Jau īpatnējā asā smarža, ko izplata purva augi, ne ar ko citu pasaulē nav aizstājama. Te bija arī odžu paradīze, kuras Ungurmuižā, tāpat kā glodenes, varēja sastapt ļoti bieži. Tās, čokurā savilkušās, pārziemoja sūnās. Pavasaros, vēl pa pusei sastingušas, izrāpoja saulē, lai pakāpeniski sasildītos un iegūtu kustīgumu. Man atmiņā palikusi kāda agra pavasara pastaiga, kad mēs nositām ne mazāk kā 32 odzes. Mēs gājām pa novadgrāvja ēnas pusi, un otrā pusē tās, vēl pa pusei stingas, sildījās saulē — nevajadzēja nekādas piepūles, lai viņas aizsniegtu ar pastaigu spieķi.

Noslēgumā dažus vārdus vēl gribētu teikt par Unguru ezeru, kur bija skaisti skatpunkti. Visbiežāk — arī zemes kartēs — tas tiek saukts par Unguru ezeru (*Orellensche See*), kaut tikai piekrastes daļā piederēja Ungurmuižai. (Zvejas tiesības ezerā bija tikai Ungurmuižai.) Veco līvisko nosaukumu "Rustak" vairs nelietoja. Garenvirzienā tas bija trīs verstis garš bet tad šajā kopējā garumā jāieskaita arī "otrais ezers", ko divas zemes mēles it kā atdala no lielā ezera un rada šķietamību, ka pēdējais būtu atsevišķa ūdenskrātuve, ko apņem purvi un mežs. Ceļš uz mūsu peldvietu, ja brauca ar "dēļu drošku", bija mazāk nekā divi kilometri garš. Mēs parasti braucām pa jau sākumā aprakstīto ceļu līdz Mazajam krogam, tad nogriezāmies pa labi uz pasta ceļa un tad tieši pāri tiltam, cauri mežiņam nonācām uz grumbuļaina ceļa, kas atveda ezera krastā. Vēl īsāks bija kājām ejamais ceļš: cauri dārzam, ārā pa

dārza aizmugures vārtiem, gar smēdi un žāvētavu izgājām vispirms uz līdzenā ceļa, bet no tā nogriezāmies pa labi uz taciņu, kas veda pāri pļavai, un, ejot gar dzirnavu upīti, nonācām pie jau minētā mūra tilta. Te ziedēja ūdensrozes un īrisi, un te es apbrīnoju spilgti zilas spāres, kas savus samtainos spārnus vēdināja kā tauriņi.

Peldvietā ezerā bija uzbūvēts pagarš dambis, ko norobežoja mazi bērziņi. Tā galā atradās peldmājiņa ar soliem un pakāpieniem ūdenī. Unguru ezeram bija ļoti plata un sekla mala, dibenu klāja balta smilts — pat mazus bērnus te varēja atstāt bez uzraudzības. Pie dambja, kur iztecēja dzirnavu upīte, bija šim nolūkam speciāli būvēta laivu māja, kurā sākumā stāvēja viena, bet vēlāk divas laivas. Peldēšanās laikā vasarā tas notika gandrīz katru pēcpusdienu, neviens mūs netraucēja.

Ezerā bija ļoti daudz zivju. Visvairāk asaru un līdz pat 20 mārciņām smagas līdakas. Nonākušas uz mūsu ēdamgalda, tās, pateicoties tīrajam ūdenim, garšoja lieliski. Makšķerēšanas mākslu lielajam brālim un nedaudz arī man iemācīja Celinska kungs, ļoti oriģināls mana tēva jaunības draugs. Vajadzēja uzcelties ļoti agri, paņemt līdzi kaut ko ēdamu, un šādās dienās dažreiz gadījās ļoti bagāts loms. Vienreiz Unguru ezerā bija iemaldījies kaiju pāris un droši vien būtu te arī iedzīvojies. Taču mežsargs izdarīja lielu muļķību un vienu kaiju nošāva. Pēc tam bija žēl skatīties, kā otra kaija visu dienu laidelējās pāri ezeram un ar kliedzieniem un saucieniem meklēja savu draugu. Lai izbeigtu šo sirdi plosošo skatu, mežsargam pavēlēja nošaut arī otru putnu.

Nedaudz attālāk no ezera atradās Hermana kalns, kas bija nosaukts vecvecvectēva (Kristofa) brāļa vārdā. Arī tas bija ar bērziem un ozoliem apaudzis morēnu paugurs un viena no skaistākajām vietām plašā apkārtnē. No šī kalna pavērās īpaši skaists skats uz ezeru. No šejienes ezers ir arī vairākkārt fotografēts, taču neviens attēls patiesi neatspoguļo šī skata plašumu un apskaidroto mieru, īpaši pievakarē, kad mierīgajā ūdens virsmā atstarojas lēni rietošās saules stari. Tas ir ne tikai manu atmiņu iespaids, arī pilnīgi sveši cilvēki, kurus mēs aizvedām uz Hermana kalnu, ieraugot šo skaistumu, bija bezgala pārsteigti un sajūsmināti.

Uz Hermana kalna (tāds pats bija arī tā latviskais nosaukums) dažreiz tika atļauts rīkot — par laimi, pietiekami reti — latviešu svinības, tā sauktās zaļumballes, uz kurām sabrauca viesi no plašas apkārtnes. Nekādas nevēlamas pēdas šie svētki neatstāja. Neraugoties uz to, mēs bijām sašutuši, ja kaut kur bija palicis nomests konfekšu papīriņš. Toreiz mēs vēl neko nezinājām par modernā tūrisma briesmām.

Tālāk no ezera atradās Brenču kalns, kas bija augstāks nekā Hermana kalns: visai bieži uz tā tika rīkoti dažādi pikniki. (Cik brīnišķīgi garšoja ugunskura pelnos ceptie karstie kartupeļi!) Uz kalna stāvēja arī samērā augsts, koka konstrukcijā būvēts ugunstornis, diemžēl tas jau bija vecs un tehniski sliktā stāvoklī, tādēļ mēs tur kāpt nedrīkstējām. (Valters Hiršheids mums apliecināja, ka no šī torņa virsotnes pavērusies tiešām neaprakstāmi skaista ainava.) Brenču kalns atradās meža malā, arī pats bija segts ar mežu. Taču uz ezera pusi apmežojuma nebija, un šeit pavērās līdzīga ainava kā no Hermana kalna: pāri ezeram un vienmēr zilganajām, tālumā satumstošajām mežu galotnēm tālumā varēja pat samanīt Cēsu baznīcas torni.

Mēs, bērni, īpaši bijām iemīļojuši ar laimiņiem un līdzīgiem augiem apaugušo stāvo nogāzi, jo pa to no sirds patikas varēja dažādā veidā ripināties lejup un vingrināties kūleņu mešanā. Kalna pakājē atradās Brenču mājas, bet šīs latviešu zemnieku mājas ar savām no pelēkajiem baļķiem celtajām sienām un salmu vai šindeļu jumtiem ainavas kopiespaidu nepostīja. Kaut arī apkārtējā zeme tika apstrādāta, daba saglabājās nepostīta, un kopējā ainava izstaroja mieru un klusumu — bez piesārņotiem ūdeņiem un dzeloņstieplēm.

Līdz ar to es arī pabeidzu savu aprakstu par Ungurmuižu. Par laukiem, mežiem un siena pļavām, par muižas saimniecisko dzīvi (kur būtu jārunā arī par Kūduma un Lenču muižu) es diemžēl jums neko nevaru pastāstīt. Šai darbā, piepalīdzot tantei Adlīnei, es galvenokārt esmu balstījies uz bērnības atmiņām, un jūs noteikti ievērosiet manu nezudušo mīlestību un maigo pieķeršanos. Ceru, ka kopumā man izdevies radīt patiesu ainu. Darbam pievienotās fotogrāfijas laika gaitā diemžēl izbālēs. Noteikti gribu uzsvērt, ka attēli daudzkārt ir nepilnīgi un nesniedz pilnīgu priekšstatu — nemaz jau nerunājot par to, ka tie nevar sniegt dzimtenes reālo gaismu, smaržu un gaisu. Es apzināti, cik nu vien bija iespējams, neesmu šeit pieskāries vēlākajam muižas sabrukuma un bojāejas periodam. Ceru, ka kaut vai galvenajos vilcienos gūsiet priekšstatu par vienu no skaistākajām Vidzemes muižām, ko jūsu senči apdzīvojuši, mīlējuši un kopuši gandrīz divsimt gadu.

1976. gada marts.

---

[1] Tekstu, ko gandrīz aklais autors rakstīja 1975. un 1976. gadā uz rakstāmmašīnas, pārrakstīja viņa dēls Kristofs un tad vēlreiz kopā ar autoru un viņa māsu Adlīni Livoniju fon Kampenhauzenu caurskatīja. Daudzās autora piezīmes un papildinājumi, kas pirmizdevumā (Mainca, 1977) jau tika nodrukāti, tagad ievietoti pašā tekstā. Tas toreiz laika trūkuma dēļ nebija iespējams. Nekas nav ticis svītrots vai izlaists.

[2] Teoloģijas profesors, *Dr. h. c. mult.* Hanss Erihs brīvkungs fon Kampenhauzens dzimis 1903. gada 3. (16.) decembrī Rozbeķos, uzaudzis Ungurmuižā, miris Heidelbergā 1989. gada 6. janvārī.

[3] *Vegesack S. v.* Vorfahren und Nachkommen: Aufzeichnungen aus einer altlivländischen Brieflade. 1689–1887.–Heilbronn: Eugen Salzer Verlag, 1961.–S. 15.

[4] *Pirang H.* Das baltische Herrenhaus.–Riga: Joncks & Poliewsky, 1926–1930.–1.–3. sēj.

Erinnerungen an Orellen[1]

Hans von Campenhausen[2]
Anmerkungen von Christoph v. Campenhausen (1997)

Christophs Wunsch folgend, will ich versuchen, eine Beschreibung von Orellen, seinem Hause und dessen Umgebung zu geben. Ich kann es nur so tun, wie es mir unzerstört aus Kindertagen vor Augen steht: als Inbegriff heimischer Geborgenheit und harmonischen Friedens, umgeben von weiten Anlagen, die unmerklich in die sanfte Landschaft übergehen, und durchdrungen von familiären Erinnerungen und alter, herrschaftlicher Tradition. "Vielleicht", schreibt Onkel Siegfried[3] in seinem schönen Einleitungskapitel zu den "Vorfahren und Nachkommen", "lag der besondere Zauber von Orellen darin, daß die Vergangenheit hier lebendig geblieben war; daß man sie in jeder Fensternische, jedem Winkel, auf jeder Schwelle und Stufe des uralten knackenden Eichengebälks als etwas durchaus Gegenwärtiges und Anheimelndes spürte."

Seine Angaben sind hier wie auch sonst in seinem Buche nicht ganz exakt: Orellen war, die Treppe ausgenommen, nicht aus Eichenholz, sondern aus Kiefernkernholz erbaut, das vorher über zwei Jahre lang luftig getrocknet und wohl auch präpariert war. Die äußerste Sorgfalt des Bauwerks war überall und bis ins Kleinste erkennbar. Die Sparren, die das Dach trugen, waren z.B. noch einzeln mit Brettern verschalt, um sie unzerstörbar dauerhaft zu machen. Jedenfalls war das Haus bis zuletzt von unverwüstlicher Solidität, "nicht aus Holz, sondern aus Eisen", wie mein Großvater abwehrend sagte, wenn man von künftigem Verfall und Neubau sprechen wollte. Es gab trotz unseres zerstörenden Klimas keine Fäulnis außer einmal dort, wo man unsachgemäß in späterer Zeit die Steinmauer ans Haus herangeführt hatte. Selbst die Kosaken, die mit Pferden im Haus ihr Wesen getrieben, und von dem Boden Wände und Balken verheizt hatten, hat das Haus überstanden, und so steht es, durch Umbau entstellt, auch heute noch.

Man könnte meine Niederschrift sicher ergänzen und wohl auch korrigieren, wenn man das Archiv oder auch nur die vorhandene Literatur durchforschen wollte. Ich beschränke mich auf die Angaben im ersten Band vom "Baltischen Herrenhaus"[4]. Bilder aus alter und neuer Zeit sind zum Glück ja reichlich vorhanden. Auch eine größere Karte der Rittergüter Orellen und Kudum ist gerettet (die genauen Grenzen zwischen beiden Rittergütern stehen nicht mehr fest). Eine riesige Wandkarte aus alter Zeit ist von den Letten bei der Umsiedlung zurückgehalten worden.

Der Name Orellen ist livischen Ursprungs. Bei "Urele" (oder "Orele"?) wurden schon in grauen Zeiten einmal die Russen vom Deutschen Orden geschlagen. Der lettische Name 'Ungurü' (oder "Ungurmuiža" = Ungern-Gut) geht auf die Familie Ungern zurück, die das Gut von der Mitte des 17. Jahrhnderts an besaß, bis der Generalleutnant Balthasar C. es 1728 kaufte und in den fünfziger Jahren das Herrenhaus erbaute. Bei uns wurden auch stattliche schloßartige Gutshäuser nur dann ein "Schloß" genannt, wenn sich dort früher alte Burgen befunden hatten (wie z.B. in Roop, das noch halbwegs eine Festung war). Umgekehrt konnten in diesem Fall auch ganz kleine unscheinbare Herrenhäuser als Schlösser bezeichnet werden. Orellen war für die damalige Zeit, so bald nach dem Ende des alles verwüstenden Nordischen Krieges, ein sehr stattliches, ja luxuriöses Herrenhaus. Es war für unsere Bedürfnisse dagegen schon viel zu klein geworden. Gäste mußten in den wenigen Gastzimmern oft zusammengelegt werden, bei größeren Festlichkeiten stand das "Kleine Haus" meiner Großmutter für Ausweichquartiere zur Verfügung.

Daß Orellen ein Holzbau war, lag daran, daß Peter der Große alle Steinmetzen seines Reiches zum Bau der neuen Hauptstadt nach St. Petersburg kommandiert und im übrigen Lande Steinbauten schlechtweg verboten hatte.

Orellen liegt zwischen zwei großen Straßen: der "Kaiserstraße" von Riga nach Petersburg und der alten "Heermeisterstraße" von Wenden nach Roop. Der Ordensmeister, der in der sehr großen Burg Wenden residierte, hieß eigentlich "Herr Meister"; aber der Titel wurde später zu "Heermeister" verballhornt. Später wurde die Heermeisterstraße zum größten Teil von der breiten Poststraße überdeckt. Über die alte sandige Landstraße, etwa die Post- oder Kaiserstraße, hat Onkel Siegfried Vegesack in seiner baltischen Gedichtsammlung "Das Unverlierbare" ein hübsches Gedicht gemacht "Die alte Landstraße". Diese Sammlung von Erinnerungsgedichten[5] ist übrigens zum großen Teil durch Bilder aus Orellen, mehr noch als durch Blumbergshof, bestimmt. Sie sind völlig farbecht und gehören für mich zu dem wenigen wirklich Guten, jedenfalls Liebenswerten, was er geschrieben hat.

In Kudum lag auf einem erheblichen Hügel, einem "Berge" nach baltischem Begriff und Sprachgebrauch, der Katje-Krug (= Katzen-Krug). An der Poststraße in Orellen hieß im Gegensatz zu diesem der Krug "Kleinkrug". Dieser lag nicht weit vom Orellenschen See, und hier bog der fast anderthalb Kilometer lange Weg mit der Allee nach Orellen ab. Dies war die gewöhnliche Zufahrt nach Orellen; denn Wenden, etwa 15 Kilometer entfernt, war unsere nächste Stadt und Eisenbahnstation.

"Krüge" heißen auch in Ostdeutschland die ländlichen Gasthäuser. Sie waren ursprünglich gleichzeitig Poststationen, an denen z.T. auch der Pferdewechsel vorgenommen werden konnte. Sie waren gut gehalten und hatten jeweils ein besonderes "Herrschaftszimmer" für das deutsche Publikum bereit. Mit dem Aufkommen der Eisenbahn verloren sie aber ihre Bedeutung und spielten jedenfalls für uns keine Rolle mehr.

Die Allee, vorwiegend aus Linden und auch Ahornen gebildet, geht zunächst etwa einen halben Kilometer geradeaus (bei uns rechnete man allerdings nach der etwas längeren Werst). Links lagen eine Wiese und ein Feld, dahinter eine gegen den Himmel grenzende Allee und drei mit Birken und anderen Bäumen bewachsene Moränenhügel. Mein Großvater hatte die Hügel, da das Ende der Birken vorhersehbar war, mit Ahorn umpflanzen lassen. Einer der Hügel war der Leutefriedhof, der andere eine Sandgrube. (Orellen hatte einen fruchtbaren, lehmigen Boden; aber Felder und Wiesen wurden immer wieder von solchen sandigen, malerisch bewaldeten Hügeln unterbrochen, ein besonderer Reiz des auf diese Weise "coupierten" Terrains).

Rechts lag zunächst ein Waldstück, dann eine langgestreckte Weide mit einzelnen, mächtigen Eichen, für die Orellen berühmt war. Diese Eichen wurden später von

den Neusiedlern furchtbar verstümmelt und fast bis zum Wipfel ihrer Zweige beraubt, weil sie auf ihre Felder Schatten warfen. Die Alleebäume an der Straße wurden 1918 auf militärischen Befehl ihrer unteren Zweige beraubt: Man befürchtete zu Unrecht, daß sie den Marschweg naß halten und womöglich "grundlos" machen könnten.

Dann kommt eine Wegkreuzung. Links geht es holperig bergunter, an der "Rije" für die Dreschmaschine und später noch einer weiteren Scheune vorbei zu den Knechtshäusern. Der Name ist "historisch": Die "Häuser" waren längst durch einen einzigen langgestreckten Steinbau ersetzt, in dem verschiedene Knechtsfamilien untergebracht waren. Geradeaus geht der Weg durch Buschwerk zur Darre, wo das Korn getrocknet wird, und weiter zur Mühlenstauung und den Wirtschaftsgebäuden. Wir aber biegen in rechtem Winkel nach rechts ab und lassen links das lichte "Johanniwäldchen" liegen, einen hübschen Platz unter hohen Birken, wo die Leute am Johanniabend, d.h. am Vorabend des Johannistages (24.6.), mit ihren Kränzen tanzen, das gestiftete Bier trinken und bis in den Morgen hinein ihre (ursprünglich einer lettischen Göttin geltenden) Ligoa-Lieder singend fröhlich zusammen bleiben.

Jetzt sieht man hinter einem Felde links schon die Schmalseite des Gartens mit einer dichten Fliederwand auftauchen, und in der Ferne dahinter erhebt sich das "Lusthaus" zwischen den hohen Bäumen des "Lindenkarrees". Bald fahren wir dem Garten in seiner ganzen Länge entlang, wohl 2–300 Meter. Der Garten ist ringsum mit einer schönen Feldsteinmauer (aus Granit) umgeben, auf der oben Gras wächst. Bloß an der erwähnten Schmalseite war statt der Mauer nur ein steiniger Wall (mit der Fliederhecke) errichtet. Die Mauer ist würdig, aber hat doch nichts Abweisendes. Und mitten in ihrer Länge öffnet sie sich, und ein grüner Zaun gibt den entzückenden Blick auf den "Mariensitz" frei (er hat von meiner Urgroßmutter Smitten seinen Namen). Der Mariensitz ist ein nicht eben großer, gedielter Teich, hinter dem sich die Blumenbeete erheben in lustiger, bunt wuchernder Fülle, vorne mit niedrigen, dann immer höheren Pflanzen bis zu den dichten Rudbeckien, hinter denen ein hohes Gebüsch aus Flieder und Ziersträuchern den Platz nach rückwärts schließt. (Die dazwischen stehenden Gartenbänke kann man von der Straße aus meist gar nicht sehen). Nur in der Mitte öffnet sich der Blick auf eine schmale, junge Lindenallee. An der nächsten Ecke der Mauer biegt, wieder in rechtem Winkel, die Straße zur Einfahrt ein, einer dichten Allee, an deren Ende schon die vorspringende Veranda des Hauses hell und freundlich entgegenwinkt.

Würden wir geradeaus an der Einfahrt vorbei weiter fahren, so gelangten wir, an Wäldchen und den Ausläufern des Parkes vorbei in eine schöne alte Birkenallee, die zuletzt auf die Kaiserstraße stößt. Solche Birkenalleen mit mächtigen Stämmen, im Frühjahr zauberhaft licht, im Herbst golden und im Winter ein bereiftes Filigran, fanden sich in meiner Kindheit noch häufig, hatten aber schon ihr Alter vollendet und begannen zu stürzen. Sie sollen auf einen Befehl der Kaiserin Katharina II, der Großen, zurückgehen, die ihre Anpflanzung befahl, weil Birken, so hieß es damals, gut gegen die Cholera wären. Die erwähnte Birkenallee hatte noch eine reizvolle Seltsamkeit: Ein Stamm hatte sich im weichen Boden der erhöhten Straße bis in die Waagerechte gedreht und schwebte nun frei über dem Wiesengrund (und einem unter ihr dahinfließenden Bächlein). Die Zweige der Krone wuchsen nun nach oben, und die Oberseite des Stammes war von zahllosen Kindern so glatt getreten wie ein Brett. Es hieß übrigens, daß in keinem Strich der Erde die Birken so gut gediehen und so groß würden wie bei uns.

Bögen wir in Verlängerung der Einfahrt nach rechts, so würden wir zur Ziegelei gelangen. Hier wurden in einem nach heutigen Begriffen natürlich höchst primitiven Verfahren aus dem Lehm des Bodens Ziegeln gewonnen und gebrannt. Sie waren nicht besonders gut, aber brauchbar und nützlich.

Vom Hause selbst gibt es zum Glück viele Abbildungen und Photographien. Es wirkt mit seinem gebrochenen Dach, dem vielleicht etwas zu breiten Giebel, den an der Vorderfront doppelten flachen weißen Halbsäulen, den behaglich gefaßten Fenstern zugleich würdig und ungezwungen. Die mit weißen "Steinen aus Holz" gefaßten Ecken, die betont abgesetzten gelben Bretter, die grün gestrichenen wunderlichen Wasserspeier — alles paßt zusammen. Gelb war die ursprüngliche Farbe der Hauswände. Sie waren später grau gestrichen; aber in meiner Kinderzeit wurde der gelbe Anstrich erneuert. Mir erscheint der Gesamteindruck so warm und unbeschreiblich wie das Gesicht meiner Mutter. Doch ist das keine bloße Einbildung des bewegten Gemüts. Pirang schreibt im "Herrenhaus"[5] (S.49) unter anderem: "Nach allen vier Seiten blickt dieses fensterreiche Haus freudig in das heitere Grün der Wiesen, Hecken, Büsche und Bäume... . Es ist eine künstlerisch empfundene Architektur und nicht eine mit dem Lineal ermittelte und gezeichnete, echte, vorbildliche Gestaltung eines klaren Baugedankens." Auch die Innenausstattung verrät "einen fein kultivierten Geschmack".

Außer dem Malermeister Hinze aus Lemsal, der die Wandmalereien ausführte, ist kein Name eines Künstlers oder Architekten überliefert. Sicher ist, daß der Generalleutnant den Bau zum mindesten überwacht und an allen Entscheidungen tätigen Anteil genommen hat. Onkel Hermann versteht in seiner Biographie des Generalleutnants das Haus gewiß mit Recht als Ausdruck von dessem festem, soliden und zugleich offenen und freien Wesen.

Die grob vorspringende, nach vorne nur leicht gerundete Veranda ist natürlich ein Schandfleck wie an so vielen schönen baltischen Landhäusern. Ursprünglich hat das Haus kaum mehr als ein paar Stufen vor dem Portal und darüber einen kleinen, von Säulen getragenen Rundbalkon besessen. Aber noch auf dem Dückerschen Bilde sieht die Veranda wesentlich eleganter aus, und ein Rest vom damaligen Geländer findet sich noch auf dem darüber liegenden Balkon, der freilich ein wenig schräg und kaum je benutzt war (ich habe mich gerne mit meinen Büchern dorthin verzogen). Aber auch die spätere, in plumper Schreinerarbeit verzierte Veranda war überaus gemütlich: mit wildem Wein umrankt, Blumenkästen auf dem Geländer, rechts (vom Eintretenden) der Tisch der Erwachsenen, an dem man im Sommer frühstücken oder nachmittags Kaffee trinken konnte, links der entsprechende Tisch für die Kinder. An der Wand ein Baumpilz als Etagere, auf dem einmal ein Fliegenschnäpper sein Nest gebaut hatte, ohne sich durch die menschlichen

Hausgenossen irgend stören zu lassen (und ebensowenig durch die Hunde und Katzen). Das Ganze zusammengehalten durch die prächtige geschnitzte, (genauer: "gestemmte", d.h. mit dem Stemmeisen plastisch bearbeitete) Flügeltür und darüber das feine Gitterwerk des das Licht ins Vorhaus gebenden Fensters.

Oben im Giebel, rechts und links der Uhr, konnte man noch entsprechende Fenster mit kleinen viereckigen Scheiben sehen. An den Fenstern ist viel gesündigt worden. Wie anders muß das Haus gewirkt haben, als es noch die alte Gliederung der Fensterflächen besaß!

Aber das Schönste an der Veranda war der Blick: rechts die Allee hinunter, links über die tiefer liegenden und darum unsichtbaren Stallgebäude hinweg auf den bewaldeten "Kapellenberg" und das frei liegende Tor der Kapelle und vor allem nach vorne in die grüne Weite des Parks! Die Anlage vor dem Hause muß aus der Mitte des vorigen Jahrhunderts stammen. Auf dem Dückerschen Bilde von 1862 sieht man die Anlage noch in ihrem Jugendstadium. So ausgezeichnet hier alle Proportionen getroffen sind, wirkt das mächtige Rund des Rasenplatzes doch verhältnismäßig zu klein, und die ihn rechts und links vom Hause zu einem halben Viereck ergänzenden Stücke sind mit ihrem niedrigen Buschwerk noch etwas bescheiden gemessen an den schönen Baumgruppen, die sich hier später aus den Bosketts erhoben. In meiner frühen Kindheit standen am Rande des Rasenplatzes noch einige zerstreute Bäume, die den Eindruck der weiten Fläche jedoch nicht beeinträchtigten. Später stand fast nur noch die Ulme in der ungefähren Mitte des Platzes, und dieser Baum gewann erst in der Nachkriegszeit seine volle, ungewöhnliche Größe und Schönheit. Dem Haus gegenüber lagen am Rande des Platzes zwei Bosquetts mit niedrigen Silberweiden und herausragenden Fichten. Sie gaben einen gewissen Abschluß, versperrten aber nicht die weitere Aussicht, die sich besonders links davon in große Tiefe öffnete.

Dieser Platz hieß "der Hofplatz". Der Name war an ihm hängen geblieben aus der Zeit, als der umzäunte Wirtschaftshof sich wirklich noch unmittelbar vor dem Hause befand. Das entsprach der einst überall herrschenden Anordnung, der man später in Livland anders als in Deutschland wohl kaum noch irgendwo begegnete. Der Geschmack einer luxuriöseren Zeit hatte diese realen Elemente der Gutswirtschaft in die Unsichtbarkeit verlegt. In Orellen war das besonders gut gelungen. Der Übergang zu einem eleganteren Stil muß jedoch schon vor der Neuanlage zur Zeit meines Urgroßvaters (?) begonnen haben. Nach einer alten, mir nur in Photographie vorliegenden Ansicht standen rechts und links vor dem Hause zwei zierliche, durch eine Mauer verbundene Pavillons, die den Raum vor dem Hause vom Wirtschaftshof trennten und gewissermaßen abrückten. Das dürfte der Zustand zu Anfang des 19.Jahrhunderts gewesen sein.

Nur ein Gebäude war aus frühester Zeit noch stehen geblieben. Das war die schöne alte Kleete (Kornspeicher), rechts hinter den abschließenden Bosketts des Platzes. Mit ihrer von runden Holzsäulen getragenen Galerie und den prächtigen, mit Ochsenblut rot gestrichenen, ein einfaches großes Muster in Weiß tragenden Türen war sie ein besonders schönes Element in der rundum entstandenen Parklandschaft. Bis zur Zeit meines Großvaters entsprach der Kleete weiter links der langgestreckte Pferdestall. Durch Blitzschlag brannte er nieder; und nun sah man erst den herrlichen Blick auf die großen Eichen und den weiteren Baumbestand, den das Haus (bis auf die "Stalleichen", wie Onkel Oswald noch zu sagen pflegte) so lange verdeckt hatte. "Der Blick muß frei bleiben," hieß es nun. Aber mein Großvater klagte, daß er leider keinen anderen Platz für seinen Pferdestall zur Verfügung hätte. Da begab sich Großonkel Heinrich C. aus Tegasch auf die Suche und hörte mit dem Suchen nicht auf, bis der neue Platz gefunden war. Links vom Hause in der Senke wurde der neue Stall für Kutsch- und Arbeitspferde gebaut, weiter entfernt als früher, aber immer noch schnell erreichbar. In meiner frühen Kindheit wurde noch das "Magazin" abgerissen. Es hatte in alter Zeit dazu gedient, das Saatgut der Bauern unter herrschaftlicher Leitung aufzubewahren. Später wurde ein neues "Magazin" beim Gemeindehaus in Kudum errichtet. Das alte Magazin hatte rechts an der Seite des "Hofplatzes" gelegen. Als es abgerissen wurde, öffnete sich wieder vorbei an einer hohen Eiche ein reizvoller Blick: Man sah jetzt in den lockeren Baumbestand der sogenannten "Koppel".

Auch dieser Name war nur noch traditionell in Gebrauch. Doch blieb es üblich, den ersten Austrieb der Kühe nach dem langen winterlichen Stallaufenthalt in diese Koppel zu leiten. Sie tobten und sprangen dann vor Lust an der wiedergewonnenen Freiheit, und auch die Menschen machten sich daraus ein Fest. Alle Hofsleute, die zum Stall Beziehung hatten, Starast, Futtermeister usw., aber auch sonst, wer konnte, fanden sich zu diesem Ereignis ein. Es wurde Schnaps ausgeschenkt und dazu kam als besondere Belustigung die scherzhafte Sitte, sich überraschend mit Wasser zu begießen, sicher ein alter Frühjahrs- und Fruchtbarkeitsbrauch aus grauen, heidnischen Zeiten.

Links vom Hofplatz lag hinter Kastanien und Blumenrabatten das "kleine Haus", in dem meine Großmutter lebte. Es war ursprünglich ein recht stattliches Verwalterhaus gewesen, das für meine Großmutter später an der Parkseite noch mit einer Veranda versehen wurde. Innen war das Haus ganz von meiner Großmutter geprägt, mit wunderlich gewundenen Sofas, Schaukelstühlen, Teppichen, Marmorvasen, Büsten und unendlichem Nippes der 70er und 80er Jahre vollgestopft, aber gleichwohl unbeschreiblich gemütlich. Karlin, Köchin und Faktotum meiner Großmutter, und unsere "Wirtin" Amalie hatten dies "kleine Haus" gegen Soldaten und Bolschewisten in den Wirren der Kriegs- und Nachkriegszeit siegreich verteidigt und unversehrt erhalten. Hier konnte meine Mutter später einziehen, und lebten auch wir bei den verschiedenen Besuchen zwischen den Weltkriegen. Es war hübsch, wie meine Mutter trotz einiger unvermeidlicher Veränderungen und Verbesserungen auch diese großmütterliche Tradition der Einrichtung zu wahren wußte.

Und nun zum Hause selbst. Es war in seiner Anlage genau orientiert, d.h. jede der vier Ecken wies in eine der vier Himmelsrichtungen. Auf diese Weise war keine Seite des Hauses ganz ohne das (im Winter so kostbare) Sonnenlicht. Der Grundriß hat das Verhältnis von eins zu zwei (1:2). Das Haus war also nicht wie so manche barocken Häuser verhältnismäßig schmal, um eine effektvolle Frontlänge zu gewinnen, sondern behaglich breit gelagert.

Im Mittelpunkt jedes der zwei Quadrate, die den Grundriß bilden, befand sich ein umfangreicher "Mantelschornstein", der auch von konstruktiver Bedeutung für die Statik des Hauses war. Außen über dem Dach waren die zwei ursprünglich ornamental verzierten Schornsteine leider längst durch gewöhnliche rote Ziegelschornsteine ersetzt, und ein häßlicher, dünner Küchenschornstein war noch hinzugekommen. Das Dach war ursprünglich mit roten Dachpfannen gedeckt, die irgendeinmal durch die silbergrauen Schindeln ersetzt worden waren. Mein Vater hielt es nicht mehr für möglich, die alte Form der Bedachung wiederherzustellen: Man könnte nicht wissen, in welcher Weise sich das tragende Gebälk seitdem verzogen habe — möglicherweise wäre es dem erneuten Druck der schweren Dachpfannen nicht mehr gewachsen.

In der Mitte jeder Seite des Hauses befand sich je eine Tür mit zwei Flügeln. Die Türen an den Schmalseiten hatten im wesentlichen noch ihre alte schöne Gestalt mit den darüber befindlichen Lichtgaden bewahrt. Dagegen war die durch das spätere "Glashaus" in den Garten führende Flügeltür durch eine gewöhnliche Glastür (eine Tür mit 6 Glasscheiben) ersetzt.

Es war fast komisch, daß die schwere vordere Eingangstür an jedem Abend durch einen mächtigen Sicherungsbalken versperrt wurde. Etwaige Einbrecher hätten es leicht gehabt, von rückwärts oder auch von den Seiten in das Haus einzudringen. Übrigens ist im großen Haus nur einmal eingebrochen worden, im vorigen Jahrhundert. Damals wurde auch die schöne Bronzeuhr mit der heiligen Familie gestohlen, aber später im Morast (!) wieder aufgefunden, wo sie die Diebe offenbar verloren hatten. Die große Überraschung war, daß sie trotzdem, als man sie wieder aufzog, richtig ging. Es war, soweit ich weiß, eine Pariser Arbeit, wohl aus dem Besitz des Fürsten Barclay. Sie stand in meiner Kinderzeit unter einem dazu passenden hohen Glassturz und ist heute verloren.

Die innere Anlage des Hauses ist oft verändert worden, namentlich hinsichtlich der Verteilung der Türen. Der Plan auf S. 49 des "Herrenhauses"[4] gibt nur den letzten Zustand (zur Zeit der Aufnahme zwischen den Kriegen) wieder. Die ursprüngliche Anlage war einfach: An der Vorderseite wie an der Rückfront lief eine Reihe von Zimmern entlang. Zwischen diesen befand sich ein recht breiter Zwischenraum. Im Modell erscheint dieser Zwischenraum fast wie ein durchlaufender Korridor. Doch kann er in Wirklichkeit schon darum so nie bestanden haben, weil ihm die Mantelschornsteine im Wege standen. Einigermaßen vollständig ist er nur auf der rechten Küchenseite erhalten, von der aus "die Leute" das Haus betraten.

Wenn man von vorne ins Haus eintritt, so gelangt man zunächst in ein langes, verhältnismäßig schmales "Vorhaus" mit Tisch, Spiegel, Kleiderhaken usw., einer "Besenkammer" für die Wasserstiefel und dergleichen unter der Treppe und rechts und links zwei großen Schränken, dem Vorhaus- und dem Apothekerschrank. Der Doktor Kiwull aus Wenden konnte nur in den ernstesten Fällen geholt werden. Es gab auch einen Kirchspielarzt in Groß Roop – aber bei uns wurde Kiwull bevorzugt. Für gewöhnlich behandelte meine Mutter auf eigene Hand in weitem Umkreis alle Kranken. Sie verstand das und hatte fast immer Glück. Es war freilich auch vorgekommen, daß sie eine entsetzliche Nierenkolik mit ganz unangebrachten Kompressen als Blinddarm behandelt hatte; aber im Ganzen war sie doch ein Beispiel dafür, daß Verstand und mit der Zeit auch die wachsende Erfahrung ebensoviel oder noch mehr wert sein können als die studierte Weisheit eines sonst ahnungslosen Arztes.

Der vornehmste Schmuck des Vorhauses war rechts die prächtige Eichentreppe mit dem breiten Geländer (auf dem Knaben gerne hinunterrutschten), den schön gedrechselten, dicken barocken Säulchen und den starken Eckpfosten. Der untere steht auf einer ausladenden Volute und ist oben mit den Initialen des Erbauers und seiner Frau geziert: Balthasar von Campenhausen und Helene Juliane von Straelborn. Die Treppe führt zunächst auf einen breiten Treppenabsatz, wo eine schöne, alte Truhe steht. Er ist seitlich mit den gleichen Rundsäulchen geschlossen und verdeckt so bis zu einem gewissen Grade den links nach oben führenden, ebenso schönen zweiten Teil der Treppe. Hinter ihr bleibt noch ein Raum frei, durch den man gebückt unter diese Treppe gelangen und von dort durch die Abschlußsäulchen des Absatzes ins Vorhaus hinunterschauen kann, ein herrliches Versteck für Kinder, die sich dort häuslich einrichten und etwa ankommenden Besuch ungestört beobachten konnten.

Dieser Raum hieß der "Schmorbraten". Diese seltsame Bezeichnung stammte aus der Zeit, als mein Vater noch klein war und sich mit seinem Bruder Hermann dorthin verkroch. Sie hatten einen sehr langen Hauslehrer, der ihnen dorthin nicht gut folgen konnte, und da er eine Aversion gegen Schmorbraten hatte, war es ein großer Spaß, ihn aus diesem Zufluchtsort mit dem Rufe "Schmorbraten, Schmorbraten" zu necken.

Unter diesem Treppenabsatz befand sich mit einer leichten Wand und Glastür abgetrennt, das niedrigere "kleine Vorhaus", wo wir Kinder unsere Sachen ablegten. Von hier aus gelangte man geradeaus in das "Familienzimmer". In meiner frühen Kindheit war es noch Speisezimmer gewesen und hatte nicht weniger als sechs, z.T. bestimmt nicht ursprüngliche Türen gehabt. Die drei zum Glück verschwundenen Türen waren links in der Eingangswand zur "Schaffrei", rechts ins "alte Zimmer", das spätere Speisezimmer (diese beiden Räume waren jetzt vom "kleinen Vorhaus" aus zugänglich) und eine dritte Tür in der Wand rechts ins "Anrichtezimmer" vor der Küche. In dieser befand sich eine aufklappbare Durchreiche, eine einst neuartige Erfindung, die von Tante Ernestine in ihren Memoiren[6] als besonders praktisch gerühmt wird, wenn das Personal zur Bedienung – nach damaligen Begriffen! – knapp wäre.

Später waren es nur noch drei Türen – nämlich zum Garten hin die schon erwähnte Tür zum Glashaus und nach links die Flügeltür zum Saal. Der Eingang vom Vorhaus aus war eigentlich keine Tür, sondern nur eine Öffnung, die durch eine Portière geschlossen war. – Dieser ursprünglich größte Raum des Hauses war der eigentliche Repräsentationsraum der alten Anlage. Man sah es an den künstlichen Hohlkehlen, die eine Wölbung vortäuschen sollten und vor allem an der schönen Deckenstuckatur: in der Mitte ein großer achtstrahliger Stern mit vier lilienartigen Blüten und an den Seiten ringsum ein breiteres und ein schmaleres Band, die nach barocker Weise gebrochen und miteinander verschlungen waren. Das ist eine typische Form, wie sie ähnlich wohl oft

zu sehen ist. Nachdem Groß-Roop 1905 abgebrannt war, wünschte "Onkel" Hans Rosen das Muster im Neubau zu übernehmen. Eine genaue Kopie wurde ihm aber nicht gestattet. Er mußte sich mit einer ungefähren Nachahmung aus der Erinnerung begnügen.

Die Wände zeigten keinerlei Schmuck oder Malerei und waren ursprünglich zweifellos mit Gobelins behängt. Von hier aus hatte sich ursprünglich nach links hin eine "Zimmerflucht" geöffnet von allerdings nur 3 Zimmern für das gesellschaftliche Leben. Doch später – es muß schon in recht alter Zeit gewesen sein, da sich darüber m.W. keinerlei Nachrichten erhalten haben, wurde die Wand zwischen den beiden ersten Räumen eingerissen und so der "Saal" geschaffen. Nur zwei Halbsäulen in der Mitte rechts und links verraten noch den Platz der früheren Wand. Dieser Saal wurde nun mit dem anstoßenden Eckzimmer, meiner Mutter Schreibzimmer, der eigentliche Festraum, in dem z.B. meine Tante Minni getraut worden ist, in dem man tanzen konnte und in dessen Mitte alljährlich der große Weihnachtsbaum stand.

Zur Zeit meiner Großeltern war er stets mit 100 bunten Kerzen besetzt. Der prismenbehangene Kronleuchter wurde solange abgehängt. Die Höhe des Weihnachsbaums wurde beim Aussuchen im Walde an meinem Vater gemessen, der ein kleiner Mann mit verhältnismäßig langen Armen war. Er reckte seinen Spazierstock gerade in die Höhe so lang mußte der Baum im Saale sein.

Hier hingen auch, links vom Eingang beginnend und dann die Längswand weiter entlang laufend, die Ahnenbilder der direkten Folge bis zu den Eltern meines Vaters. Rechts vom Eingang hingen die (malerisch besseren) Bilder von Hermann und Lorenz C. Das ausgezeichnete Bild des "Kullrigen" (weil er einem überall hin mit den Augen zu folgen schien), des Geheimrats Joh. Christoph C., hing über der Türe zum Schreibzimmer meiner Mutter. Das von meiner Tante Addi Löwis gemalte Bilchen, das heute in Tante Adlines Speisezimmer hängt, gibt einen sehr lebendigen und getreuen Eindruck vom Blick aus dem Saal ins Familienzimmer. Nur die Ahnenbilder sind hier proportional etwas zu klein geraten. (Nachtrag: Inzwischen hat Tante Adline mir dies Bild geschenkt).

Hier stand auch der vielleicht einzige Ofen, der noch seine ursprüngliche Form bewahrt hat mit den schwarzen Ordens-Kacheln. (Er ist im "Baltischen Herrenhaus"[4] auf Tafel 79 abgebildet). Früher muß es in Orellen viele, schöne Öfen mit Delfter (?) Kacheln gegeben haben. lm Schreibzimmer meiner Mutter befand sich noch ein Ofen, der wie ich glauben möchte, später aus lauter übrig gebliebenen, noch brauchbaren Kacheln zusammengestoppelt war. Sie zeigten meist verschiedene Einzelfiguren, z.B. eine Frau mit einem Spiegel in der Hand (die Eitelkeit?), einen Mann, der sich in einen Baum verwandelt, einen Türken usw. Auf dem Boden fanden sich noch viele alte Kacheln, die dann in den großen neuen, nicht gerade schönen Kamin eingebaut wurden, der nach dem Umbau rechts in der Ecke des Familienzimmers errichtet wurde: Die Pfosten rechts und links und der obere Abschluß der Feueröffnung waren alt und vor allem eine Serie schöner biblischer Bilder darüber. Zwei besonders große mehrfarbige Kacheln zeigten seitlich das freiherrlich Campenhausensche und das Straelbornsche Wappen.

Eine vereinzelte biblische Kachel bildete auch, normaler Weise unsichtbar, den oberen Abschluß der warmen Nische im weißen Kachelofen des "Gouvernantenzimmers" im oberen Stock. Es ist mir unvergeßlich, wie jedenfalls ich zum ersten Mal sie zu sehen bekam. Ich hatte mir dort während der Ferien zwischen den Kriegen ein Arbeitszimmer eingerichtet (wir wohnten damals ja im "Kleinen Haus"). Oskar lehnte am Ofen, und wir führten ein ihn tief erregendes Gespräch. "Was ist denn Christentum?" fragte er zweifelnd umgetrieben. "Nun", sage ich, "praktisch und im Kern: Sündenvergebung." Oskar straffte sich statt einer Antwort gequält nach rückwärts, so daß sein Kopf in der Ofennische nach oben blickte – und schnellte im selben Augenblick mit einem gänzlich veränderten, erhellten Gesicht zurück: "Nein, das ist doch wunderbar! Weißt Du, was ich über mir entdeckt habe: Jesus und die Sünderin, die ihm mit den Haaren seine Füße trocknet."

Übrigens waren die Kachelöfen überall so angelegt, daß sie durch die Wand in zwei Zimmer reichten, aber nur von einem Zimmer aus geheizt wurden. Wie behaglich fühle ich noch die Erinnerung, wenn früh morgens, wenn es noch Dunkel war, die Mädchen leise in unser Schlafzimmer traten und die dicken Birkenscheite ins Ofenloch schoben, wo es dann alsbald fröhlich zu flackern und zu prasseln begann!

Die vordere Hälfte des Saales, also des alten Gesellschaftszimmers, scheint keinerlei Malereien gehabt zu haben, war also wohl auch mit Gobelins geschmückt. Dagegen kamen in der zweiten Hälfte bei einem Umbau, durch die darüber gelegten Pergellatten (= Latten aus dünnen Holzstreifen), und den Bewurf leicht verunstaltet, unter den unzähligen späteren Tapeten reizende gemalte "Verduren" zum Vorschein, durch goldene Streifen von einander getrennt. Da sah man – sicher nach Vorlagen – einen alten Hirten auf seinen Stab gestützt unter Bäumen, im anderen Feld eine bändergeschmückte Schäferin mit ihren Lämmern und Schafen und dergleichen. Zum Teil mußten die Bilder wieder zugedeckt werden, da die Gefahr einer allzugroßen Auskühlung des Raumes gegeben war – aber das meiste blieb fortan in dem Zustand, in dem es aufgedeckt war, in einer Ecke des Saales bestehen. Die übrige Wand des Saales wurde mit notdürftig "passenden" Dekorationen ausgemalt.

Für meinen Bruder Axel und mich war die neue Entdeckung nicht ganz so überraschend: Wir hatten höchst verbotener Weise schon längst hinter dem "Ohrensofa" (das heute mein Schreibzimmer ziert) die interessanten Tapetenschichten mit einem Nagel aufgepuhlt und waren zuletzt unter dem Kalk des Bewurfs staunend auf gemaltes Grün und strahlendes Gold gestoßen!

Ich wende mich nun zu den Zimmern an der Vorderfront des Hauses. Tritt man durch die Eingangstür ins Vorhaus ein, so öffnete sich ursprünglich nach rechts wie nach links eine Tür, die wieder in eine "Flucht" von je drei hintereinander liegenden Zimmern führte. Aber die rechte Tür war seit langer Zeit verschwunden – ich vermute, noch vor der Zeit meines Urgroßvaters Ernst. Dafür waren die Türen sonst hier (und auch im oberen Stock) noch alle in ihrer alten schönen Form erhalten: im breiten Rahmen mit den hohen, abgetretenen Schwellen, den barocken Türhängen (Herrenhaus[4], Abb. S. 49), den

kastenförmigen verzierten Schlössern und den in guter Proportion gegliederten Holzflächen (Herrenhaus[4], T. 74 Abb. 169).

Links trat man zunächst ins "Mädchen-", d.h. Mägdezimmer, wo die zwei Hausmädchen hinter Schränken und Schirmen schliefen und vorne am Fenster ihren Näh- und Arbeitstisch hatten. Wir hatten für gewöhnlich nur zwei Mädchen, eine "Wirtin", die die Küche unter sich hatte, und ein Küchenmädchen (das außerhalb des Hauses schlief), dazu, als die Kinder noch klein waren, Tija u.a. als Kinderhüterin und später, als Eckerlein nicht mehr Lehrerin war, als rechte Hand und vertraute Stütze meiner Mutter für alles und jedes. Das war für das große Haus mit dem vielen Besuch und Verkehr, vollends an älteren Zeiten gemessen, sehr wenig.

In der Ecke links vom Fenster führte eine hölzerne Wendeltreppe nach oben, deren Geländersäulchen und Volute weit kleiner und zierlicher waren als bei der großen Haupttreppe. Neben dieser Wendeltreppe stand, wohl zur Stützung des oben aufgeschnittenen Fußbodens, eine schöne Säule mit einfachem Kapitell, gleichfalls wie alles im Haus aus Holz. Sie war quadratisch, nur daß sie statt scharfer Ecken rund vorspringende Wülste zeigte. Auf jeder Seite befand sich auf einem vertieften Feld ein von oben nach unten durchlaufendes flaches Bandmuster. Die Säule war schön und bildete mit der kleinen Wendeltreppe zusammen eine reizvolle "Gruppe". Doch hat es von dieser Ecke m.W. nie ein Bild oder eine Photographie gegeben, was wirklich schade ist.

Das Mädchenzimmer hatte seit unvordenklichen Zeiten noch eine kleine, weniger erfreuliche Kuriosität. Mitten im Zimmer hatten sich paarweise zwei Bretter des Fußbodens geworfen und gegeneinander erhoben, so daß zwei erhebliche "Wellenkämme" entstanden waren. Unzählige Menschen sind darüber gestolpert, meine Mutter einmal so kräftig, daß ihr die brennende Petroleumlampe aus der Hand fiel und beinahe ein großes Unglück entstanden wäre. Aber wir hatten uns an diese Wunderlichkeit längst gewöhnt und liebten sie wie alles Gewohnte. Nach der Verwüstung des Hauses durch die Kosacken waren die Wellen auf unerklärliche Weise verschwunden. "Alles", klagte Tante Adline, "haben sie schief, krumm und kaputt geschlagen – aber gerade unsere liebe alte Unebenheit mußten sie als Einziges zurechtbringen".

Hinter dem Mädchenzimmer (und von diesem wie vom "kleinen Vorhaus" her zugänglich) lag die "Schaffrei". Sie lag also in dem Zwischenraum zwischen der vorderen und rückwärtigen Zimmerreihe und grenzte mit der einen Wand an den Mantelschornstein. Sie war ein halbdunkler Raum, der sein Licht ausschließlich daher erhielt, daß die Wand zum Mädchenzimmer ganz oben durchbrochen und in eine Reihe kleiner Fenster aufgelöst war. Hier standen Kisten, Kannen und Regale mit allerlei Vorräten, später noch durch ein verschließbares Holzgitter gesichert. Während des ersten Weltkrieges hatte der damalige Bevollmächtigte meines Vaters, Otto von Strandmann (der Mann von Tante Hellas Klots Schwester Ellinor Löwis) die Idee zu einem Umbau: Die Trennwand zwischen Mädchenzimmer und Schaffrei sollte eingerissen und in dem so entstandenen großen Zimmer die alte Bibliothek aufgebaut werden, die bis dato in zwei verschlossenen, unheizbaren Räumen des Bodens wenig einladend untergebracht war. Das hätte mit der Wendeltreppe in der Tat einen prächtigen Bibliotheksraum ergeben. Aber meine Mutter wollte, als sie noch vor meinem Vater aus Sibirien zurückkehrte, wohl mit Recht davon nichts hören. Die Schaffrei war kaum zu entbehren und vollends das Mädchenzimmer durch nichts zu ersetzen. Man brauchte die Mädchen gerade neben dem Vorhaus, wenn Gäste ankamen usw.

Von der Schaffrei aus hatte mein Vater in den Mantelschornstein hinein ein "feuerfestes Gewölbe" errichten lassen, mit einer schweren eisernen Tür. Im Gewölbe wurden Urkunden, Gutskarten u. dgl., auch der Geldschrank untergebracht. Mir war dieser Raum immer etwas unheimlich, denn ich hatte gehört, wie ein Ehepaar, als die schwere Tür unversehens zuschnappte, in einem solchen Gewölbe um ein Haar erstickt wäre und nur auf dem Bauche liegend an einer Luftspalte atmen konnte, bis von außen Hilfe herbei geschafft war.

Vom Mädchenzimmer gelangte man der Front des Hauses entlang gehend in das "Schulzimmer", wo wir Unterricht hatten, die Tafel hing und die Schultische standen, Tante Adlines höherer Schultisch ganz mit Pferden und Pferdeköpfen vollgekritzelt. Sie selbst schlief später auch in dem hinteren, durch Schränke abgeteilten Teil dieses Zimmers – das Haus wurde mit der Zeit wirklich zu eng, und auf die Kinder konnte keine besondere Rücksicht genommen werden. Das Zimmer war mit schöner blauer Schablonenmalerei auf gelbem Grunde geziert, breiten frucht- und rankenartigen Gebilden. Außerdem befand sich in der rechten Ecke vorn neben dem Fenster eine kleine Bretterkammer, wo wir auf den Regalen allerlei Materialien, Farbtöpfe und dergleichen, aufheben konnten. Ursprünglich war es vielleicht ein "Alkoven" zum Schlafen gewesen, wie im oberen Stock noch mehrere bestanden hatten.

Vom Schulzimmer gelangte man ins Eckzimmer, das "rote Gastzimmer". Zwischen diesem und dem auf der Gartenseite liegenden Schreibzimmer meiner Mutter befand sich wieder der halbdunkle Zwischenraum, von dem aus eine der schon erwähnten Türen ins Freie führte. Hier war auch zur Zeit meines Großvaters, ein Plumpsklo eingebaut, dem darüber im oberen Stock zwei weitere entsprachen. An der entgegengesetzten Seite des Hauses befand sich ein weiteres Klo auf dem Korridor für die Leute, andererseits im Kontor meines Vaters. – Onkel Oswald erinnert sich noch, daß zur Zeit meines Urgroßvaters links, wo die Linde stand, für entsprechende Zwecke ein "chinesisches Häuschen" gestanden hatte. Im übrigen behalf man sich wohl mit "Nachtstühlen" und dergleichen.

Von diesem Zwischenraum aus führte in meiner Kinderzeit eine Tür ins sogenannte Badezimmer, einen ungemütlichen gewölbten Raum innerhalb des Mantelschornsteins, wo man, wenn der Kessel für das Badewasser heiß geworden war, vor lauter Dampf die Hand kaum mehr vor dem Auge sehen konnte. Diesem Zustand machte meine Mutter ein Ende, indem sie im Anschluß an den Keller den Boden für ein Souterrain-Badezimmer ausheben ließ, das man durch eine Falltür im Anrichtezimmer (s. weiter unten) über eine Eisentreppe betrat. Dies Badezimmer war zwar geräumig, aber mit seiner Badewanne, seinem runden Patentofen zur

Wassererhitzung, dem Zementboden usw., nach heutigen Begriffen immer noch höchst primitiv, bildete aber damals einen besonderen Stolz des Hauses.

Ich komme nun zu den Zimmern an der rechten Vorderfront des Hauses. Da die Eingangstür vom Vorhaus her, wie gesagt, nicht mehr bestand, betrat man das erste, das Speisezimmer, vom "kleinen Vorhaus" aus. Das Speisezimmer hatte früher, als es noch das "alte Zimmer" war, seinen Zugang vom Familienzimmer her gehabt. Es war unzweifelhaft noch immer der interessanteste Raum des Hauses, war aber nicht mehr in seiner ursprünglichen Form erhalten. Anfänglich war der hintere Teil dieses Zimmers, entsprechend der Schaffrei, ein eigener, halbdunkler Raum gewesen, in dem sich vielleicht Schränke, Anrichten und dergleichen befunden haben, und in dem die Dienerschaft hantieren konnte. Auch jetzt stand hier ein riesiger eichener Geschirrschrank mit Geweihen bekrönt, und zwei Anrichten, darüber Etageren u. dgl., außerdem die schöne alte englische Uhr, die versehentlich nach Moorfelde dirigiert wurde und dort untergegangen ist.

Vermutlich zur selben Zeit, da die Tür zum großen Vorhaus geschlossen wurde, ist die Wand, die diesen Raum vom vorderen Zimmer trennte, eingerissen worden und so entstand ein großes geräumiges Zimmer. Nur ein kleines Stück der eingerissenen Wand war stehen geblieben, damit sich ein kleiner schräger Kamin in die dadurch entstandene Ecke plazieren ließ (oder bestehen bleiben konnte). Die vorderen drei Wände waren ganz mit prächtigen Malereien bedeckt, wie sie einmal zweifelsohne auch noch die verschwundene Wand geziert haben. Da sah man Landschaften mit Bäumen und einem Schloß, ein Gewässer in dem ein Jüngling etwas zu suchen (oder zu versinken?) schien, daneben eine klagende Mutter; man sah eine Hirtin in seltsamem Kostüm, einen Jüngling mit Kranz, der eine schlafende Schöne versehentlich mit einem Pfeil durchbohrt hatte, usw. Es werden wohl in seltsamer Verkleidung antike Sagen gemeint gewesen sein. In den Wolken sah man allerlei Genien und vor allem eine, über Blitzen im Licht thronende Gestalt mit Krone und Zepter und wallendem Gewand, vielleicht als Jupiter, vielleicht auch als Gott Vater zu deuten. Ich war davon überzeugt, daß in unserem uralten, noch aus heidnischer Zeit stammenden Hause hier nur heidnische Götter gemeint sein konnten, und ließ mich auch durch gegenteilige Belehrung davon keineswegs abbringen.

Rechts und links von der ins nächste Zimmer führenden Tür schwebten die beiden (nicht gerade klassisch schönen) Puttenengel mit je einem Schriftband. Auf dem linken stand zwischen den Initialen der Erbauer HJVS und BVC "Treue Liebe Einigkeit" zu lesen mit den zugehörigen Symbolen des Palmzweigs, des brennenden Herzens und zweier ineinander greifender göldener Ringe; auf dem rechten stand "Bringt Segen Ruh Zufriedenheit". Über diesen Spruch hat mein Bruder Balthasar zu meiner Hochzeit mit der Mutter die Tischrede gehalten, und Freda v. Gersdorff, spätere Gräfin Solms-Assenheim, hat sie mir darum gemalt – das Bild hängt meinem Schreibzimmer. Man kann den naiv klingenden Spruch natürlich etwas bescheiden und biedermeierlich spießig finden. Ich habe ihn aber von Kind an geliebt, und ein Leben lang als wahr erfahren.

Leider zeigen alle Photographien, die ich von diesem Raum kenne, immer nur die gegenüberliegende Wand und hier gerade auch die Stelle der nachträglich geschlossenen Tür. Die Malerei ist hier sonst nicht ungeschickt, aber doch mit einem großen Fehler ergänzt: Der Maler hat die Höhe des Horizontes rechts und links vor seiner Ergänzung nicht beachtet und seinen eigenen Horizont viel zu niedrig angesetzt.

Vom Speiszimmer aus gelangt man in das "grüne Gastzimmer". Auch hier war der hintere Schlafraum mit Betten und Waschtisch abgegrenzt – mit einem breiten grünen Vorhang; denn dies Zimmer mußte passiert werden, um in das Eckzimmer zu gelangen, das Kontor oder, wie man bei uns sagte, "Comptoir" meines Vaters. Hier stand sein Schreibtisch, sein großes Pult, standen der Geld- und Waffenschrank. Das Zimmer hatte einen zweiten Ausgang auf den mit Ziegeln im Grätenmuster gepflasterten Korridor, durch den die Leute von der vierten Tür (an der Schmalseite des Hauses) aus- und eintreten konnten. (Nach dem Umbau wurden die ausgetretenen Ziegeln leider durch Zement ersetzt).

Im Speiszimmer war später – wieder in den Mantelschornstein hinein – eine kleine Handkammer seitlich eingebaut. Von der Rückseite des Speisezimmers gelangte man durch zwei hintereinander liegende Türen zunächst in das Anrichtezimmer, ein ziemlich stattlicher Raum, in dessen Fußboden sich auch die erwähnte Falltür zum Badezimmer befand. Daneben lag die geräumige Küche mit dem gemauerten Herd. Sie hatte noch eine größere Handkammer. Schließlich befand sich dem Comptoir meines Vaters gegenüber auf dieser Seite des Ganges noch das Leute-Eßzimmer. In ihm wurden außer dem Hauspersonal auch die Gartenjungen gespeist. Hier befand sich auch der mächtige gemauerte Backofen für Brot, das mit einer langen Schaufel hinein- und herausgeschoben wurde. In dem mehrfach genannten Korridor befand sich auch eine Treppe, die einerseits auf den Boden, andererseits in den Keller hinunterführte. Der Keller hatte noch einen zweiten Zugang von außen mit Falltüren in dem gemauerten Vorbau des Ausgangs, der auch Sitzplätze für die Leute bieten konnte. Der Keller selbst befand sich nur auf dieser Seite und reichte nicht ganz bis zur Mitte des Hauses. Das übrige Haus war nicht unterkellert.

Der Oberstock des Hauses war nur zur Hälfte (in der linken Hälfte, nach Süd-Osten zu) heizbar ausgebaut; die andere Hälfte bildete ein allerdings ganz wunderbarer, weil ganz und gar ausgemalter Boden. Ging man die große Eichentreppe nach oben, so gelangte man zunächst in das obere Treppenhaus, einen ziemlich großen, in der Richtung des Hauses längs liegenden Raum. Die Treppenöffnung war ringsum mit einem Geländer umgeben, das dieselben runden Holzsäulen aufwies wie das Treppengeländer auch, hier aber mit einem glatten Sims, auf das man z.B. eine Lampe stellen konnte. Doch war der große Raum immer dämmrig-dunkel; denn die einzige Beleuchtung kam aus den kleinen doppelten Fensterreihen über zwei einander gegenüberliegenden Türen. (Die eine zum Verandakorridor führende war später allerdings verglast worden). Solche Lichtgaden, wie sie vereinzelt auch noch im Parterre vorkamen, waren im oberen Stock regelmäßig angebracht und sparten auch zwischen den Zimmern mit Außenfenstern viel Licht: Brannte in einem Zimmer Licht oder Lampe, so bekam auch das andere davon einen Schein. (Wie oft habe ich,

frühmorgens im Bett liegend den Lichtschein der räumenden Mädchen wandern sehn!)

Aber nun war dies Treppenhaus ungeachtet seiner Finsternis ganz und gar ausgemalt. Die Decke zeigte einen Himmel, der von Engeln nur so wimmelte. Da war die Taube mit dem Ölblatt zu sehen, ein Storch mit einer Schlange im Schnabel und noch unzähliges anderes Vogelgetier. Beherrschend wirkten aber die beiden etwas überlebensgroßen Soldaten des laut russischer Aufschrift an den hohen Mützen "Campenhausenschen Regiments", rechts und links der Eingangstür zum Schlafzimmer des Generalleutnants, das in der Mitte, in dem dem Garten zugekehrten Giebel lag (also über dem "Familienzimmer"). Die Familienlegende bezeichnete diese beiden stattlichen Leibwächter als die zwei "Lebensretter" des Generalleutnants, die zum Dank hier verewigt worden seien. Die übrigen Malereien waren ohne künstliche Beleuchtung kaum zu erkennen, am ehesten noch die belagerte Burg, aus deren Turm die Flammen schlugen, während im weiten Feld davor die Kanonen aufgebaut waren und die Soldaten zwischen ihren Zelten spazieren gingen. Ich muß gestehen, daß mir die Bilder auch darum so schlecht im Gedächtnis geblieben sind, weil ich als Kind vor ihnen die größte Angst hatte und oft mit geschlossenen Augen an ihnen vorbeigestürmt bin.

Ich weiß nicht, ob Ihr Euch das Unheimliche eines alten Hauses ohne elektrisches Licht bei unseren langen Dämmerungen und nächtlichen Geräuschen noch vergegenwärtigen könnt. Dabei gab es in Orellen keinerlei Gespenster und nur liebe und ehrwürdige Traditionen. Und doch mochten wir oft kaum schlafen gehen aus Angst vor den Gespenster-Träumen, die dann über einen kommen konnten. (Das hat mir mein Bruder Oskar auch als seine Erfahrung bestätigt). Axel und ich pflegten uns dadurch zu beruhigen, daß wir uns gegenseitig vor dem Einschlafen versicherten, heute Nacht seien die Gespenster ausgefahren, etwa nach Autzem oder nach Roop auf Besuch.

Das schöne zweifenstrige Schlafzimmer des Generalleutnants, das auch künstliche Hohlkehlen vortäuschte und einmal gewiß gleichfalls mit Gobelins geziert war (jegliche Malerei fehlt), war in meiner frühen Kindheit unser Kinderschlafzimmer gewesen, dem ich lange nachgetrauert habe. Es wurde dann zum "gelben Gastzimmer" erhoben. Die übrigen Zimmer des Oberstocks waren nicht direkt vom Treppenhaus zugänglich. Man gelangte, der Richtung der Treppe folgend zunächst wieder in einen halbdunklen Zwischenraum, der an den Mantelschornstein grenzte. Von hier aus führte eine Tür nach rechts auf die Gartenseite, zunächst ins "Jungen- Zimmer", wo die großen Brüder (und später Axel und ich) wohnten, auch dies Zimmer mit einer abgegrenzten Bretterkammer in der Ecke, neben dem kleinen Nebentürchen ins gelbe Gastzimmer. Das anschließende Eckzimmer war das Schlafzimmer meiner Eltern mit einem angrenzenden Alkoven, der zum Waschraum und Örtchen umgebaut war. Es war grün bemalt und zeigte in der Höhe rote geraffte Portieren. Links führte die Tür vom Zwischenraum der Vorderfront in das Zimmer von uns "zwei Kleinen" (und anfangs auch noch Tante Adline), dahinter in das Eckzimmer der Gouvernanten. Alle diese Zimmer waren etwa einen Meter über dem Boden leicht abgeschrägt, dem gebrochenen Dache folgend, und hatten gemütliche Fensternischen. Ursprünglich waren sie wohl auch bemalt, aber die Tapeten verdeckten die Reste. In unserem Zimmer standen z.B. unter den Tapeten gewundene und bekränzte Säulen auf marmorierten, umlaufenden Sockeln und trugen verbindende Fruchtgirlanden. Dies Zimmer hatte keinen Verschlag, aber eine schmale, völlig dunkle Räumlichkeit mit Wandschränken neben sich, in dem unsere alte Wärterin Tija schlief. Daran schloß sich, schon unter dem vorderen Giebel, das Zimmer der Wirtin, in die von unten her die genannte Wendeltreppe aus dem Mädchenzimmer mündete.

Hier, über der Treppe (?), soll mein Vater als Junge sich seine Bretter oder Tische eingerichtet haben, auf denen er Tiere sezierte und präparierte – die zoologische Leidenschaft war früh in ihm lebendig.

Gegenüber der Tür zum Schlafzimmer des Generalleutnants mit den Wache haltenden Soldaten führte vom Treppenhaus ein Korridor zum oberen Balkon, über der Veranda. Er war durch eine besonders vornehme Malerei geziert – sie war nämlich nicht auf das nackte, mit dem Beil geglättete Holz gepinselt, sondern auf eine die Wand deckende Leinwandbespannung: Da sah man einen Park mit einem Lusthaus, das an das wirkliche Lusthaus im Garten erinnern konnte, mit geschorenen Hecken und stolzierenden Damen und Herrn im Rockokokostüm und, was mich besonders beeindruckte, einen Springbrunnen in der Gestalt eines Schwanes, der den Wasserstrahl emporschnellte, auf dem scheinbar frei eine Kugel schwebte. Dieser Korridor hatte eine Tür in das Zimmer der Wirtin, die aber längst verschlossen und unbenutzt war. Linker Hand begannen die Bodenkammern, deren es auf dem Boden noch mehrere – insgesamt angeblich vierzehn – gab – ihre Wände sind durch die Kosacken verheizt worden samt vielen Malereien. Diese Kammern – die Salzkammer, die Sommerkammer, die Winterkammer usw. – waren keineswegs wüste, ungepflegte Bodenräume, sondern, wie alles im Hause, mit größter Präzision und Liebe gearbeitet bis zu jeder Knagge und bis zum letzten Spundloch. Hier auf dem Boden, in z.T. nur mangelhaft erhellten Räumen, hatte sich der gute Malermeister Hinze nun ganz nach Belieben austoben können – nicht in der vornehmen Säulen- und Vorhangmanier der heizbaren oberen Räume, sondern nach freier Phantasie, ähnlich wie unten im Speisezimmer. Da sah man den Jäger, der die Büchse gerade auf den verfolgten Hasen abschießt, so daß der Funke oben aus der Pfanne springt, und viele ähnlichen Landschaften und Szenen. Besonders hübsch war die Tür zu einer im Mantelschornstein angebrachten Holzkammer: da sah man den Diener lebensgroß im schönen roten Frack mit einem Korb Holz auf dem Rücken wacker ausschreiten.

Das einzige Häßliche, aber sehr Nützliche in dieser gemalten Herrlichkeit war, noch im Treppenhaus, dicht neben der zu den Bodenräumen führenden Flügeltür, ein emallierter Ausguß mit Wasserhahn und einem hölzernen Schwengel oder Griff, den man hin und her bewegen mußte, damit das Wasser zu fließen begann (Zuweilen fing er auch von selbst an sich ein wenig krächzend hin und her zu bewegen, was einen wohl erschrecken konnte, wenn man im Bett lag und einschlafen wollte).

Daß es in der Küche und auch an dieser oberen Zapfstelle überhaupt Leitungswasser gab, war natürlich

eine Neuerung, die wohl mit der Errichtung eines Windmotors zusammenhing, der auch den Viehstall und das kleine Haus mit Wasser versorgte. Ich erinnere mich noch der Zeiten, da der alte "Kocki" (Nikolaus Koch) tagtäglich mit einer großen Wassertonne an der Küchentür vorfuhr und das Wasser mit zwei Eimern dann in einen großen Bottich füllte, der im Korridor stand und das ganze Haus versorgen mußte. Kocki war ein "Kleindeutscher", der, ich weiß nicht wie, nach Orellen gelangt war. Durch eine Ironie des Schicksals wurde während des ersten Weltkriegs, als in Deutschland das Interesse für die "deutschen Ostseeprovinzen Rußlands" erwachte oder vielmehr erweckt wurde, Kockis Bild mit Pferd, Tonne und den zwei Eimern in einer Broschüre mit folgender Unterschrift veröffentlicht: "Typus eines alten Letten". – Das Wasser in Orellen war übrigens weich, sehr gut zum Waschen, aber nicht besonders wohlschmeckend.

Zwei Bodenkammern, die an der Vorderfront lagen, waren mit der alten Bibliothek gefüllt und für gewöhnlich verschlossen. Es war eine wertvolle, bedeutende Bibliothek, die u.a. alle deutschen Klassiker in Urausgaben enthielt, aber auch dicke lateinische Schwarten in Schweinsleder u.a. Unglaublicher Weise waren einmal, ich glaube, zwei Bändchen aus Goethes Werken (letzter Hand?) auf Nimmerwiedersehen verschwunden. Die Tatsache ist darum so erstaunlich, weil bei uns wirklich nur im vollen Sinne "anständige Menschen" verkehrten und vollends in die Bibliothek geführt wurden. Aber Bibliophile sind u.U. genau so gefährlich wie Markensammler und Kakteenzüchter. Das war eine Lehre, die mein Vater uns mitgab. Er wußte, wer die Bändchen mitgenommen hatte, nannte aber niemals dessen Namen.

Leider kann ich mich aus der guten Zeit nur an wundervolle alte Kinderbücher erinnern, die im untersten Fach eines Regals gesammelt waren und die man, selten genug, auf einem kleinen Polstersitz am Bodenfenster Platz nehmend, genießen durfte. Später habe ich noch die Reste gesehen, die die Verwüstung mehr oder weniger überstanden hatten. Die Kosacken hatten die dicksten, schwersten Bände zum Ausgleich der Treppenstufen benutzt, um mit Pferden in den oberen Stock reiten zu können und den Rest zum Fenster hinausgeworfen, wo die Bücher vor der Küche ein förmliches Gebirge bildeten. Andere Bücher waren als "Streu" für die unter freiem Himmel an den Eichen angepflockten Pferde zu Grunde gegangen.

Ich habe im Sommer 1918 die z.T. schon von Pflanzen durchwachsenen Bände noch nach Möglichkeit zu trocknen, zu säubern und zu retten gesucht. Dann kam die Flucht nach Riga, bei der natürlich nur der kleinste Teil mitgenommen werden konnte. Doch erinnere ich mich, wie mein Vater im Winter 1918/19 noch mit Interesse und natürlich ohne Lexikon ein altes lateinisches Buch über die Kriegskunst der Römer für sich las. Übrigens befand sich in der Bibliothek früher, schräg an die Wand gelehnt, ein pompöses Repräsentationsbild des Feldmarschalls Barclay de Tolly in ganzer Figur. Orellen hatte es geerbt, aber durchaus keinen passenden Platz dafür. Mein Vater hat es später an das Dommuseum verschenkt.

Von diesem ersten Boden führte eine Treppe auf den "zweiten" oberen Boden, der unmittelbar unter dem oberen Dache lag. Hier trat die Malerei naturgemäß zurück, machte sich vereinzelt, wenn es ging, aber immer noch breit. Da war z.B. die "Katzenkammer", eine winzige Kammer, die von der mannshohen Türe aus schräg unter das Dach lief. Aber auch dieser stockdunkle Ort war bemalt: Rechts an der Wand stand ein Baum, darunter ein Hund der eine Katze verfolgte, und endlich die Katze selbst – in dem Augenblick, da sie unter dem Dach verschwinden möchte.

Das Interessanteste auf dem zweiten Boden war indessen zweifellos das riesige Uhrwerk der Giebeluhr, zu der man auf Treppenstufen emporklomm – ein Gewirr von Rädern und Hebeln, die im Winter mit Dachsfett geschmiert wurden, das auch bei Frost nicht gefriert. Einmal hatten wir uns dort auch einen ganz gemütlichen Sitzplatz eingerichtet. Die Glocke hing draußen unter einem Dächlein über dem Zifferblatt. Sie hatte einen unvergleichlich weichen und vollen Ton, wenn sie die Stunden schlug oder regelmäßig zu Beerdigungen geläutet wurde. Zum letzten Mal habe ich das Geläut bei der Beerdigung von Axel gehört. Jetzt ist die Glocke als Haus- und Eintrittsglocke in Wehrda angebracht. Ihren vollen Klang, den man früher kilometerweit hören konnte, kann sie dort natürlich nicht entfalten. Die zwei mächtigen Gewichte der Uhr hingen hinunter bis in das obere Treppenhaus und waren hier mit einer hölzernen Schein-Standuhr verkleidet.

Ehe ich den Garten beschreibe noch ein Blick auf den Platz links vom Hause (im Südosten). Er wird durch ein Zurückspringen der Gartenmauer gebildet, die vom Hause selbst durch ein kleines weißes Gartenpförtchen getrennt ist. Als man den Unverstand der Fortführung der Mauer bis an das Holz des Hauses erkannt hatte, war es nach dem Umbau eingefügt worden nach dem Muster des alten Pförtchens, das auf der entgegengesetzten Seite zwischen Wein- und Schulhaus lag. Unser Tischler hatte es gearbeitet, aber das alte Vorbild nicht anähernd erreicht.

Dieser Platz hinter dem Haus ist durch Hecken begrenzt, hat ein Blumenbeet usw.; aber beherrscht wird er ganz und gar durch eine riesige alte Linde. Sie ist, wenn ich von der berühmten Linde in Grimmental absehe (von der schon Luther gesagt haben soll: "Welch eine stattliche Eiche!"), der seltsamste Baum, den ich kenne. Mein Urgroßvater soll sie gepflanzt haben, und zu meiner Zeit war es schon nötig, ihren mächtigen Stamm, den eine achteckige weiße Sitzbank umgab, durch ein Eisenband zusammenzuhalten. Die Verzweigung ihrer Äste war ganz wunderlich breit, weit ausladend und gewunden, und an der einen Seite waren die Zweige wieder in den Boden gewurzelt und trieben dann auch neue Lindenbäume hervor. Diese Linde war natürlich ein idealer, vielbenutzter Kletterbaum. Die Kleinsten konnten unten beginnen, wo die Zweige in den Boden wurzelten. Von dort ging es dann auf verschiedenen, glattgetretenen und -gerutschten Bahnen aufwärts zu seltsamen "Sätteln" und Schlangenwegen und über den von uns so genannten und so genutzten "Ratssaal" in der Mitte am Stamme weiter in die Höhe. Alles trug Namen: der Mittelweg, die Eulenpost, Adlines Abendsitz usw.

Aus der rückseitigen Mauer, die die Eingangspforte zum großen Lindengang unterbrach, sprang ein uraltes, seltsames und überaus malerisches Gebäude vor: die "rote Kleete". Sie dürfte kaum jünger sein als das Wohnhaus selbst, hatte einen hübschen Vorbau und war mit

Ochsenblut rot gestrichen, das vor Alter ins Graue und Grünliche schimmerte, im Innern ein fast fensterloser Schuppen. Die rote Kleete im Schatten des hinter der Mauer beginnenden Lindengangs ist oft photographiert worden und nahm sich neben dem großen Hause aus wie eine treue Wärterin neben der Herrschaft.

Vom Haus aus betrat man den Garten in der Regel von der Längsseite des Hauses durch das "Glashaus". Das Glashaus war eine abscheuliche geschlossene Veranda, die einst für meine Urgroßmutter angelegt worden war. Im Sommer standen allerlei Gewächse darin, und es fingen sich unzählige Fliegen, Bienen usw. hinter den Glasscheiben. Obgleich Tisch und Stühle darin standen, saß man niemals in diesem Raum. Er war eben da, von außen mit Pfeifenstrauch freundlich berankt und beinahe schon ehrwürdig. Mein Vater sagte, man müsse das Glashaus einmal abreißen, sonst würde es noch "heilig". Aber es geschah nie, wenn es nicht heute geschehen ist.

Wenn man über die Fliesenstufen aus dem Glashaus ins Freie getreten war, so hatte man wieder einen schönen Blick vor sich, dessen Gestaltung z.T. auf den Gartenarchitekten Baron Engelhardt zurückging, der so viele baltische Parkanlagen geschaffen hat und zuletzt Gartendirektor von Düsseldorf wurde (Ein Lette versucht jetzt über ihn ein Buch zu schreiben). Zunächst betrat man einen mit Sand bestreuten Vorplatz. Auch auf der Vorderseite des Hauses waren die Wege mit hellem Sand aus der Sandgrube bestreut und wurden sonntags, oder wenn Besuch kam, von den Gartenjungen schön im Fischgräten-Muster geharkt. Eine schöne, festliche Stimmung überkam einen, wenn man morgens aufwachend den behaglichen, leise rauschenden Ton des Harkens vernahm!

Am Ende des Vorplatzes befand sich unser Sandhaufen und dahinter ein halbkreisförmiges Blumenbeet, das je nach Jahreszeit mit Hyazinthen, Begonien u.a. bepflanzt war. (Die Blumenzwiebeln und Sämereien wurden aus Holland und Erfurt bezogen). Und dann dehnte sich wieder ein Rasenplatz aus, auf dem rechts und links einige Bäume standen – eine kaukasische Walnuß und Eichen. Daran schlossen sich zwei sich kreuzende Alleen mit niedrig geschnittenen Linden (eine typische altlivländische Parkanlage!), durch deren Kreuzungspunkt man an der Wand des Lusthauses genau auf ein gleichsam spiegelbildliches Gemälde sah: das Haus mit vornehmen Hecken, aus denen auf der einen Seite eine Dame mit Schleppe und Fächer, auf der anderen ein Flöte blasender Herr im roten Rock hervortraten, während im Vordergrund von einem Diener einer stolzen Dame im Reifrock eine Obstschale angeboten wird. Darüber befand sich ein halbkreisförmiges Fenster mit Engelsköpfen rechts, links und darüber in Grisaille-Malerei. Die großen "Lebensretter" flankierten das Hauptbild. Im Sommer wurde dieser Blick noch durch vor den Lindengängen gruppierte Palmen aus dem Treibhaus verschönt. Der ganze Raum bildete ein großes planiertes und hinten aufgeschüttetes längliches Viereck, das sog. "Lindencareau". Es wurde auf der linken Seite, neben der roten Kleete beginnend, durch eine hohe Allee begrenzt, vorne Ahorne, dann große Linden. Die Allee lief bis ans Ende des Careaus, bog dann im rechten Winkel um und führte am Lusthaus vorbei und – nicht mehr ganz vollständig – zur "Bastei", einem schönen Platz mit einer Bank unter einem Walnußbaum. Dort hatte man über die hier gesenkte Mauer und eine niedrige Hecke hinweg einen schönen Blick auf die Wasserfläche der Mühlenstauung, hinter der sich grüne Büsche, Wiesen uud der Wald erhoben und rechts der hohe "Kapellenberg".

Dieser Platz war besonders am Abend sehr schön, wenn die untergehende Sonne den Himmel rot färbte. Frl. Michelson, unsere Hauslehrerin in frühen Jahren, die herrliche Märchen erfinden und erzählen konnte, erzählte uns dann wohl, daß hinter dem Wald ein Zauberer eine Prinzessin gefangen hielte, deren Krone im Strahl der untergehenden Sonne so wunderbar funkelte. Ich habe dies fest geglaubt. Wo gibt es heute wohl noch Kinder, denen man so etwas erzählen könnte?

Der große Lindengang, von dem es verschiedene Photographien gibt, bot einen sehr prächtigen Anblick, solange die Allee noch lückenlos geschlossen war. Auf den späteren Bildern, nach dem ersten Weltkrieg, sieht man bereits, wie er anfängt schütter zu werden. Als Kinder sind wir darin bei leichtem Regen noch völlig trocken herumgelaufen, über die knorrigen Baumwurzeln hinweg, die das häufige Fegen des Ganges hervorgehoben hatte. Zu meines Großvaters Zeiten war dort einmal eine Geburtstagstafel gedeckt, als ein richtiger Platzregen ausbrach – und niemand brauchte aufzustehen, weil das dichte Laubdach keinen Tropfen hindurchließ. Der erste Stamm stürzte schon zur Zeit meines Großvaters. Onkel Oswald sagte mir: "Damals hat mein Vater beinahe geweint."

Das Lusthaus war, auch abgesehen von den Gemälden an der Vorderfront, ein merkwürdiger Bau – natürlich ganz aus Holz; und trotzdem möchte ich sagen, ungewöhnlich schön. Auf quadratischem Grundriß hob er sich mit einem überhohen ersten Stock steil in die Höhe, darüber ein zweiter Stock mit Fenstern zum großen Hause hin und auf der gegenüberliegenden Seite, darüber ein steiles, stolz geschwungenes Barockdach mit einer "silbernen" Kugel auf der Spitze. Die russischen Soldaten mögen die Kugel wirklich für Silber gehalten haben und haben sie herunter geholt oder -geschossen.

Der Innenraum enthielt unten ein einziges großes Zimmer, das in alten Zeiten wohl zu Festlichkeiten diente, zu meiner Zeit nur allerlei Gartengeräte beherbergte. Es war von hinten her durch eine kleine Türe zugänglich. Vorne konnte die Wand, auf der das Bild von Haus und Garten gemalt war, als Flügeltür geöffnet werden, so daß man dann fast frei wie im Garten saß. Auf der einen Seite des Raumes führte eine schöne Treppe, ein matteres Abbild der großen Treppe im Hause, längs der Wand hoch in den oberen Stock. Unter der Treppe befanden sich Kammern. Oben war wieder ein großer, heller Raum mit kleinen Nebenräumen, aus dessen Fenstern man einerseits in die hohen Linden und aufs Haus blickte, auf der entgegengesetzten Seite in die Weite des Gartens. Zu meiner Zeit wurden hier im Herbst die Äpfel gelagert, sonst wurde das Zimmer kaum genutzt. Aber mein Vater hat sich als Student hier eine Sommerwohnung eingerichtet. Das Lusthaus war natürlich unheizbar.

Ich kehre noch einmal auf den Platz vor dem Glashaus zurück. Links, unter einem Krateius-Baum (Rotdorn) war ein Tisch mit Bänken und Stühlen. Auf dem Familienphoto, das Dorothee für Euch vervielfältigt hat, sieht man meine Mutter daran sitzen, während wir davor spielen und

mein Vater, ohne daß er es merkte, an der Glashaustüre stehend, mitphotographiert wurde.

Nach beiden Seiten führten vom Platze aus die Wege in den Garten, auf der einen Seite von Blumenrabatten (Iris, Georginen und dgl.), dahinter ein Boskett mit Jasmin, Flieder u.a., auf der anderen Seite von Lorbeer und Myrtenbäumchen in Kübeln begleitet, die in den Boden eingesenkt wurden. In alten Zeiten, ehe der schöne Durchblick auf das Lusthaus wieder freigelegt war, sollen statt des Rasens vor dem Hause Beerensträucher gestanden haben. Ich erinnere mich noch an einen Apfel- und einen Birnenbaum (gleichsam die Eltern repräsentierend), die dann aber allmählich auch alt wurden und sehr zum Vorteil der Anlage verschwanden.

Der linke Weg führte zur roten Kleete und zum großen Lindengang, vorbei an den sogenannten "Marmorbänken", in Wirklichkeit einem schattigen Sitzplatz mit ganz gewöhnlichen Gartenbänken um einen runden Tisch mit einer großen, blau geäderten Marmorplatte. Der rechte Weg ging bis zum Beginn des einen Lindenkreuzgangs und zu einem größeren Sitzplatz mit hohen, säulenartigen Pfosten, Blumenbeeten und rankendem Kreß, doch wurden die Bänke hier nur selten benutzt.

Die Pfosten waren der letzte Überrest, der vom Brande des Wohnhauses von "Schloß Rosenbeck" gerettet war. Darum hieß der Platz auch "der Rosenbecksche Platz". Vermutlich haben die Pfosten auch in Rosenbeck irgenwie zur Zierde und Berankung eines wohl an das Haus anschließenden Platzes gedient. Rosenbeck brannte zur Zeit meines Großvaters ab, weil es mit einem Treibhaus zusammengebaut war, in dem natürlich leicht Feuer ausbrechen konnte. Es wurde nicht wieder aufgebaut, weil es nicht versichert gewesen war. Mein Großvater war noch kurz vorher aufgefordert worden die Versicherung abzuschließen, hatte es aber abgelehnt. "Hätte mich der Verwalter nur an das gefährliche Treibhaus erinnert", seufzte er später, "ich hätte das Haus natürlich versichert". Nachher ist aus der Erinnerung das Bild von Rosenbeck gestickt worden, das jetzt bei Tante Adline hängt. Die Stickerei war von der Frau des für den Brand verantwortlichen (aber darum nicht entlassenen) Gärtners gewissermaßen zur Sühne angefertigt worden. Das Haus war Orellen ähnlich, aber hatte nach jeder Seite hin ein Fenster-Kompartiment mehr, so daß man dort im Raume nicht so beengt war wie im alten Orellen.

Rechts von dem zum Rosenbeckschen Platz führenden Wege war noch ein Stück Rasen, der dann gegen die Mauer durch Bosketts gedeckt wurde. Der Weg von dem Rosenbeckschen Platz zur "Bastei" führte der Mauer entlang schattig zwischen Edeltannen und Buchen hin, die mein Großvater angepflanzt hatte. Buchen und Edeltannen kamen bei uns "wild" nicht vor und blieben auch im Garten verhältnismäßig kleine und kümmerliche Bäume.

Die eine Seite des hohen Lindengangs zwischen der Bastei und dem Lusthaus fehlte, und hier, am Rande des "Lindencareaus" führten Stufen hinunter in den "Weißen Garten", den eigentlichen Blumengarten, der nicht mehr parkartig gestaltet war. Die Anlage stammte von meiner Großmutter und war ursprünglich einem etwas skurrilen Gedanken gefolgt: Es hatte hier nur weiße Blumen gegeben. Der Garten und seine Bänkchen waren von weißen Heckenrosen umgeben, in der Mitte stand ein Kirschbaum mit "weißen" Früchten und hinten schlossen sich entsprechende "weiße" Beerenbeete an, d.h. weiße Erdbeeren und Johannisbeeren, gelbe Himbeeren und hellgrüne Stachelbeeren. Diese Beete, Büsche und Bäume waren zu meiner Zeit noch erhalten; aber die Blumen strahlten längst in allen erdenklichen Farben. Besonders schön war es, wenn zu Ehren irgendeines Besuches im Sommer oben unter den Linden die Kaffeetafel gedeckt war und man den bunten Weg des "weißen" Gartens bis zum Kirschbaum hinunterschaute gerahmt von Stockrosen, daneben Löwenmäulchen und dergleichen und buntem Kreß, der fast den ganzen Weg überwucherte.

Den übrigen Garten außerhalb des Lindencarreaus will ich im Einzelnen nicht mehr beschreiben. Er war unglaublich groß, mehr als fünfmal so groß als das ganze Lindencarreau, so daß mir der doch auch ganz stattliche Garten und Park in Marisfeld daneben klein erschienen. Er war von vielen kiesbestreuten oder vergrasten Wegen durchzogen, die von Obstbäumen begleitet waren, und diente im wesentlichen als Gemüse-, Obst- und Beerengarten, umschloß aber außer dem "Mariensitz" noch einen größeren, gleichfalls gedielten Teich und hatte viele recht hübsche Punkte. Die Massen an Gemüsen, Obst und Beeren waren gar nicht zu bewältigen und wurden im Herbst vielfach verschenkt und verkauft. Vor allem die unendlichen Stücke mit roten, blauroten und gelben Himbeeren, die Lieblingsbeeren meines Großvaters, waren uns fast verhaßt, weil wir in einer m.E. verkehrten Pädagogik oft neben den Pflückweibern zum Ernten eingesetzt wurden, ohne doch jemals damit zu Ende zu kommen. Hinter der roten Kleete hatten wir auch unsere eigenen Kinderbeete.

Auf die unzähligen Obstarten will ich nicht weiter eingehen. Die livländischen Sommeräpfel waren unvergleichlich in ihrem Wohlgeschmack und in ihrer zarten Saftigkeit, weil sie bei den hellen Nächten sehr schnell wuchsen und, wenn es kühl oder herbstlich wurde, leicht "klar" wurden, d.h. in den inneren Wandungen und Zellen sich auflösten, so daß die Sonne oft bis ins Herz schien. Aber so gut die Pomme-Rouges, Birnsüßen, Zuckeräpfel, Zitronenäpfel, Lindensüßen schmeckten, sie alle, auch die Borsdorfer, hielten sich nicht annähernd so gut und so lang wie die deutschen Apfel. Auch die Birnen waren für unser Klima nicht mehr recht geeignet und erreichten wie die Pflaumen nur selten die Qualität deutschen Obstes. Reife Kirschen hat Frl. Jahnentz bei uns überhaupt zum ersten Male gesehen, weil sie in Estland nicht mehr vorkommen.

Zwei Merkwürdigkeiten muß ich noch hervorheben. Da war zunächst "Klein-Orellen", um das wir von allen Nachbarskindern beneidet wurden: ein komplettes Fachwerk-Häuschen, in dessen einzigem Raum in Kinderformat alles vorhanden war wie in einem richtigen Hause: Tische, Stühle, ein Schrank, Etageren mit Büsten darauf und ein kleiner Herd, auf dem man richtig kochen und backen konnte. Zum Boden führte außen eine kleine Treppe herauf mit einem winzigen, verandaartigen Sitzplatz. Zum Hause gehörte ein kleiner Stall und zwei eingegatterte Stücke Land. In einem hatte in meiner frühen Kindheit ein Reh gelebt, das wir füttern konnten; im anderen hielten wir später Kaninchen, die wir füttern sollten, es leider aber mitunter recht nachlässig taten. Sie brachen, sich durchgrabend, öfter aus und mußten dann

wieder eingefangen werden, wozu uns der kluge Lord behilflich war, ein Gordon-Setter, der sie wohl mit der Pfote oder dem Maul für uns festhielt, ihnen aber grundsätzlich nie etwas tat. "Klein-Orellen" hatte mein Großvater als Knabe selbst erbaut. Die Familienlegende will allerdings wissen, daß alles, was er bei Tag errichtet hatte, bei Nacht von den Maurern wieder abgerissen und neu gebaut wurde. Ganz falsch wird die Legende nicht sein; denn mein Großvater war von klein auf ganz auf geistige Interessen gerichtet und hat für die Kleinigkeiten des praktischen Alltags wohl niemals viel Sinn gehabt. Vor dem Gebäude von Klein-Orellen war eine lange Schaukelbank, ein Boot, in dem man schaukeln konnte, und etwas weiter auch ein Sitzplatz mit Stühlen und Tisch. (Der später errichtete Rundlauf befand sich außerhalb des Gartens, neben der Einfahrt).

Die andere ernsthaftere Kuriosität war "Bischmajin", das Bienenhäuschen, das mein Urgroßvater entworfen hatte. Er war ein leidenschaftlicher Imker und hatte diesen vieleckigen kleinen Zentralbau angelegt. Er hatte außen in der Wand die Öffnungen für die Bienen, deren Stöcke und Waben innen an der Wand lagen und von dem Innenraum aus mühelos erreicht werden konnten. Doch befanden sich zu meiner Zeit die Bienenhäuschen der gewohnten Art weiter hinten im Garten, und es war mitunter ein problematisches Vergnügen, ihnen zu nahe zu kommen.

Von der Menge erfreulicher und unerfreulicher Insekten könnt Ihr Euch schwerlich eine Vorstellung machen. Orellen war mit seinen verschiedenen Stallungen, den Teichen und weiter weg dem Morast natürlich ein ideales Terrain für die Insekten, und DDT und dergleichen kam bei uns noch nicht in Betracht. Morgens, beim Frühstück im Freien (und nicht nur im Freien) war das Tischtuch völlig übersät mit fleißig herumkrabbelnden Fliegen. Wenn wir wetteten, wer die meisten Mücken auf seine gekratzten bloßen Arme sammeln könnte, hatte man im Nu 10, 20 und mehr dieser Blutsauger bei sich. Es gab außer den Bienen auch zahllose Wespen, Hummeln und die gefürchteten Hornissen. Der Hofplatz wimmelte von Grillen und Heuschrecken und Käfern, und über ihm schwebten unzählige Schmetterlinge, vor allem Füchse, Zitronenfalter und Trauermäntel, natürlich auch Kohlweißlinge, aber oft auch seltenere Vögel wie Admirale, Schwalbenschwänze und dergleichen.

Unser Treibhaus lag gleich links unterhalb des Lindencarreaus. Es hatte ein "Kalthaus" und ein "Warmhaus" (jeweils ein großer, verglaster Raum) und eine dunklere Kammer. Außerdem gab es ein Spalier mit Weintrauben und einem Feigenstock, der aber kaum je etwas und erst recht nichts wirklich Genießbares trug. Diese Pflanzen wurden im Winter natürlich sorgfältig eingepackt. Ich erinnere mich auch noch an das "Weinhaus", das rechts vom Hause den Rand des Gartens bildete, ein verglastes Treibhaus mit hochrankenden Weinstöcken, die im Spätherbst ganz vorzügliche Trauben lieferten. Aber es wurde dann aufgegeben – es machte wohl zu viel Mühe mit Heizung und Pflege und verfiel.

Die vierte, gegen Nordwesten gelegene Seite des Hauses war die Wirtschaftsseite. Hier trat man aus dem Küchenkorridor auf den schon erwähnten Vorbau des Leute-Eingangs und ins Freie. Links reichte die schräge Mauer des ehemaligen Weinhauses bis zum Gartenpförtchen, das auf der anderen Seite an den stattlichen Bau des einstigen Schulhauses stieß, dessen rückwärtiger Teil mit einer Ecke bis in den Garten hineinreichte. Geradeaus lag der Eiskeller des Hauses und der große, mit schweren Steinen gewölbte und mit einer Grasnarbe bewachsene Eiskeller der Molkerei. Rechts ist der Platz durch den Weg begrenzt, der von der Vorfahrt an der Veranda zum Stall hinunterführt. Die Mitte dieses Raumes ist von Hecken umgrenzt, und birgt einen grünen Platz, in dem die Leute des Hauses sitzen können. Hier steht auf der grünen Wiese ein großer Schneeballbusch, hier befindet sich auch der Abfallhaufen, von Brettern umgrenzt.

An der Ecke zur Straße hin stand bei der Hecke auf einem Pfosten die schöne, sehr alte Sonnenuhr: eine viereckige Steinplatte mit einem spitzen eisernen Dreieck in der Mitte, das auf die eingemeißelten Stundenzeichen seinen Schatten warf. Bemerkenswert ist sonst nur das alte, schöne Schulhaus (lettisch Skolin), das aus der ersten Zeit der Bebauung stammt. Es enthielt einen großen Saal, der ursprünglich für Schulzwecke und wohl auch für die Erbauungsversammlungen der Herrnhuter Brüder und sonstige Gottesdienste gedacht war, und genutzt wurde. Zu meiner Zeit fanden dort vor allem die Weihnachtsfeiern für die Leute statt.

Da war an der Schmalseite des Raumes ein langer Tisch aufgebaut, auf dem die Geschenke lagen, die wir Kinder mitunter den Empfängern überbringen durften, zumeist Kleider und nützliche Dinge, einiges Eßbare und für die Kinder dies und das – mir ist noch ein herrlicher Hampelmann in der Erinnerung haften geblieben. Doch muß das wohl bei der separaten Leute-Kinder-Weihnachtsfeier gewesen sein. Für diese klebten die großen Geschwister u.a. alte Schulhefte mit Bildern voll (Bilder waren damals wie so vieles heute im Übermaß Selbstverständliche für Kinder noch selten und kostbar). In der Mitte des Raumes stand der große Weihnachtsbaum, und als erstes verlas der Starast zwischen unseren ins Lettische übersetzten Weihnachtsliedern das Weihnachtsevangelium, natürlich gleichfalls auf Lettisch. Dann traten die einzelnen Empfänger heran und empfingen mit Knicks und Handkuß ihre Gaben.

Das Schulhaus wurde auch als "alte Herberge" bezeichnet; aber zu unserer Zeit hatten nur der Gärtner, der Verwalter und die "alte Anne" hier ihre Wohnungen. Hinter dem Schulhaus lagen die Schweine, Hühner und Entenställe, die die "alte Anne" betreute. Dann fiel das Gelände steil zur Mühlenstauung ab. Ich weiß nicht, ob Haus und Lindencarreau auf einem ursprünglichen planierten Moränenhügel lagen, oder ob dieser Abfall nur durch das kleine Flüßchen bewirkt wurde, das später zur Mühlenstauung aufgestaut wurde. Neben dem harmloseren "Stallberg" haben wir auch an diesem "Schweineberg" als Kinder gerne gerodelt und die Bahn womöglich bis auf die gefrorene Mühlenstauung verlängert. Man kam sich dann wohl recht schneidig vor – aber für richtige deutsche Rodler ware dies natürlich nur zum Lachen gewesen. Schneeschuhe (Skier) "liefen" wir für gewöhnlich nur auf ebenem Boden.

Auf der anderen Seite der Mühlenstauung ist das Ufer flach, und dahinter beginnt alsbald der Morast. Auch der Weg zum Stall ging bergunter. Er kreuzte sich mit dem von der Rückseite des kleinen Hauses zum Viehstall hinunter führenden Wege. Unterhalb der Kreuzung befand sich die

Pumpe – die einzige einigermaßen hygienische Quelle der Wasserversorgung, die sonst aus der Mühlenstauung befriedigt werden mußte – im Winter dick mit Stroh umwickelt und von gefrorenen Wasserfällen umgeben. Die mangelhafte Wasserversorgung war der Hauptgrund dafür, daß zwischen den Kriegen der vorteilhafte Plan, das große Haus als deutsches Kinderheim zu vermieten, sich zerschlug. Verschiedene Bohrungen, die man unternahm, um eine Quelle zu erschließen, blieben erfolglos.

Der Stall, von meinem Großvater erbaut (s.o.), war ein langgestrecktes Holzgebäude mit einer doppelten Veranda in der Mitte. Binter ihr hatten der Stallmeister und der Kutscher ihre Wohnungen. Die vordere Hälfte war der Stall für die Arbeitspferde (unter dem "Stallmeister"). Hinter der Kutscherwohnung, in der entfernteren Hälfte des langgestreckten Gebäudes, war der kleinere Stall für die Fahr- und Reitpferde und das Wagenhaus (vgl. zu diesem das hübsche, die Vornehmheit leicht übertreibende Gedicht von Siegfried Vegesack im schon genannten Gedichtbändchen[5]).

Die übrigen Wirtschaftsgebäude lagen unmittelbar an der Mühlenstauung (die auf dem ältesten Bilde von Orellen sich noch als eine grüne, vom Flüßchen durchzogene Wiese präsentiert): erst der Viehstall (früher für die schwarzweißen Friesen, dann für die roten Anglerkühe) mit einer den Weg überbrückenden Zufahrt in den Bodenstock, dann die Molkerei, dann ein schönes niedriges Steingebäude: die Wassermühle, der Stall des Müllers und zuletzt die Wohnung des Futtermeisters. Dahinter, zwischen diesen Gebäuden und dem Stall, befand sich die Wohnung des Starasts, d.h. Aufsehers (mit der Waschküche), das Gebäude der Heuwaage, die überdachte Düngergrube und weiter hinten eine Scheune. Etwa 1914 brannte diese Scheune voll Heu einmal ab. Kurz zuvor hatte in der Nachbarschaft aus unerklärten Gründen ein Viehstall gebrannt. Als man vom großen Haus aus die schwarzen Feuerwolken, vom Geschrei der alten Anne begleitet, emporwirbeln sah, dachte mein Vater, auch sein Viehstall sei womöglich angesteckt und brenne. Er ging zuerst ans Telefon und bestellte aus Lenzenhof die Feuerspritze. Dann setzte er sich im Vorhaus den Hut auf, ergriff den Spazierstock und ging schnellen, aber völlig ruhigen Schrittes zur Brandstelle hinunter (Diese natürliche, wenn auch im Blick auf die Leute gewollte Beherrschtheit machte mir damals einen tiefen Eindruck). Dort zeigte es sich dann, daß nur die Scheune brannte und nicht zu retten war, sonst aber weiter kein Schaden entstand. Tags darauf erschien der redliche Verwalter Tiller und gestand, daß seine Kinder in der Scheune mit Feuer gespielt und allein den Brand verursacht hätten. Die Ehrlichkeit erfreute, und an Brandstiftung war nicht mehr zu denken.

Um diesen ganzen Wirtschaftsbereich herum zog sich ein ausgedehnter Apfelgarten. Er begann oberhalb des kleinen Hauses, umkreiste den Stall und endete kurz vor der Mühlenstauung mit einem Nußgarten, d.h. einer Anlage besonders großer und guter Haselnüsse. Er war größtenteils mit einer doppelten Fichtenhecke umgeben. Mein Großvater, der Hecken liebte, hatte die gefährlichen Folgen dieser Anlage nicht vorausgesehen. Zwischen den geschnittenen Tännchen konnten sich junge Apfeldiebe völlig ungesehen heranschleichen. Der Wächter, der in der Mitte des Gartens ein Schutzhäuschen hatte, konnte dagegen wenig ausrichten.

Alles in allem bleibt es erstaunlich, wie selten und wie wenig bei uns gestohlen wurde. Felddiebstahl war bis in den Krieg hinein so gut wie unbekannt. In grauen Zeiten wurde Felddieben der Kopf abgepflügt. Aber das war lange her, und seitdem waren Anstand und gute Sitte auf dem Lande weithin natürlich geworden. Und wie groß war die Versuchung angesichts des Überflusses an Baum- und Beerenobst in den Gärten der Herrschaft! Tante Adline fragte einmal meinen Vater, warum er nicht z.B. jeder Knechtsfamllie einen Apfelbaum stiften wollte. Aber mein Vater lehnte einen solchen Gedanken entschieden ab: Dann würde es zwischen den so bedachten Familien ständig zu Zank und Eifersüchteleien kommen. Man konnte sie beschenken – und das geschah, ihnen aber keine konkurrierenden Ansprüche übertragen, ohne Ordnung und Frieden zu gefährden. Das war sicher eine weise und richtige Entscheidung, obgleich es schon mir Mühe macht, ihr Recht einzusehen. Euch erscheint ein solches Verhalten auf den ersten Blick wahrscheinlich einfach "unsozial".

Oberhalb der Mühlenstauung, dort, wo das vom See kommende Flüßchen in den Stausee mündet, lagen die Tischlerei und die Schmiede, die gleichfalls zum Hofsbetrieb gehörten. Die Tischlerin hatte einen Webstuhl, an dem meine Mutter die schönen Wolldecken nach ihren Angaben weben ließ. Dabei wurden mit Vorliebe eigenerzeugte Farben benutzt, z.B. Ellernrinde für einen bräunlichen Ton, Schafmist für Blau u.a. – Dann kam die schon erwähnte Darre und dann die Brücke, die zu den "Knechtshäusern" führte. In deren Nähe lag auch die "Pirte" (= Sauna), das einfache Badehaus für die Leute.

Wir kehren nun in die herrschaftlichen Bereiche zurück. Im Gegensatz zu den, z.T. gleichfalls parkartigen Anlagen des ummauerten "Gartens" auf der Rückseite des Hauses hießen die jenseits des "Hofplatzes" beginnenden jüngeren Anlagen der Vorderseite "der Park". Er trug einen weniger strengen, mehr "englischen" Charakter. Den Weg dahin konnte man schon von der Veranda aus sehen. Er begann zwischen Kleete und kleinem Haus dort, wo früher einmal der Stall gestanden hatte (s.o.). Zur Rechten hatte man zunächst eine Reihe prächtiger alter Eichen, zur linken einen größeren Teich, hinter dem ein zweiter, kleinerer und dann noch ein dritter in einer Reihe lagen. Zwischen den beiden ersten konnte man noch Reste eines Gatters (?) erkennen. Diese Teiche hatten vor Zeiten der Karpfenzucht gedient, der kleine Teich war für die jungen, der große für die alten Karpfen bestimmt gewesen.

Jenseits des großen Teiches erhob sich ein Hügelrücken, auf dem sich meine Großmutter einen Sitz und Blumenplatz eingerichtet hatte, den sie "Altstetten" nannte, dieseits lag ein schöner Sitzplatz unter Eichen, der "Osmarplatz". Diesen Namen hatte meine Großmutter aus den Namen zweier ihrer sechs Kinder zusammengebraut,nämlich Oswald und Marie (= Tante Minni). Der Name "Altstetten" kann vielleicht älter sein und bezog sich auf die Überlieferung oder Annahme, daß hier in grauen Zeiten, als noch Ungerns das Gut besaßen, das Herrenhaus gestanden haben sollte.

Dann begann der eigentliche waldige Park. Der Weg schlängelte sich in der eingeschlagenen Richtung weiter, vorbei an einem hübschen Sitzplatz um einen runden

Mühlsteintisch. Vor einem Brückchen gabelte er sich und führte links um die hinteren Teiche herum auf einen Hügel, die Fortsetzung der Anhöhe von "Altstetten". Rechts überquerte man ein Stück Wiese und gelangte in ein neues Gehölz und zu einer anderen Anhöhe, die der "Verlobungsberg" hieß. Ich weiß nicht, wer sich auf diesem "Berge" verlobt hat. In meinem Bewußtsein verbindet sich der Name gewiß zu Unrecht mit meinem Onkel Leon Campenhausen und Tante Edith (geb. v. Kruedener), die jedenfalls als junges, überaus zärtlich glückliches Braut– oder Ehepaar in Orellen geweilt haben. Von hier senkte sich der schmale Parkweg zum "Pistolenberg", bei dem die eingangs erwähnte alte Birkenallee ihren Anfang nahm. Der Park ging langsam in die schöne Landschaft über und wurde in diesen Partien nur selten besucht.

Um so mehr benutzte man den Weg zum Kapellenberg. Er führte vom Parkeingang nach links zwischen dem ersten und zweiten Teich weiter über den erwähnten Hügel und der Hecke des Apfelgartens entlang. Zur Rechten sah man die Ruine eines alten Faselhauses (Geflügelhauses), von dem zu meiner Zeit kaum mehr als Teile der Umfassungsmauer und die Eingangstür standen, für Kinder ein einigermaßen romantischer Eindruck. Dann führte eine Brücke über den munteren (bei Schließung des Stauwerks aber nur spärlich fließenden) Mühlenbach in eine doppelte geschnittene Lindenallee, die noch nicht sehr alt war, aber sich schön entwickelte. An deren Ende lag der steile und für unsere Begriffe hohe "Kapellenberg".

Auf dessen planierter Spitze lag die stattliche quadratische Kapelle. Das schöne, barock geschwungene Dach war von einer Sanduhr bekrönt. Das weite Eingangsportal mit dem Doppelwappen darüber war durch ein schönes schmiedeeisernes Gittertor geschlossen. Kehrte man sich um, so sah man über den Platz zwischen zwei gleichmäßig behauenen Steinen (zum Abstellen der Bahren) durch eine freigehauene Öffnung des Waldesdickichts weit hinter der Allee das große Haus liegen – der "letzte Blick auf Orellen." Um die Kapelle herum lagen die flachen Grabsteine der jüngeren Generationen Campenhausen, gleich rechts mein Großvater und der Raum für meine Großmutter neben den Steinen seiner Eltern, meiner Urgroßeltern. Diese flach liegenden, freilich sehr großen Steine entsprachen der herrnhutischen Sitte, die das Kreuz allein dem Heiland vorbehielten (daher auch die Sanduhr statt des Kreuzes auf der Kapelle). Das gab dem ganzen schattigen Platz den Ausdruck tiefer Ruhe und Feierlichkeit.

Es gab nur eine Ausnahme: Der aufrechte Stein von Marie C., geb. v. Klot, trug ein stehendes Marmorkreuz. Mein Großvater hätte diesen Stilbruch von sich aus niemals gestattet. Aber der Mann der Verstorbenen, Onkel Balthasar (Aahof), nötigte ihn vor versammelter Trauergesellschaft, diesem letzten Wunsch der Heimgegangenen zuzustimmen. Mein Großvater war über diese Erpressung derartig empört und verärgert, daß er sich zurückzog und in seinem Zimmer einschloß. Später haben die Russen das Kreuz heruntergeschlagen, und es wurde flach auf das Grab gelegt. So war das Gesamtbild nicht länger gestört.

Auf der Rückseite der Kapelle lagen noch die seltsam geformten Steine von ein paar Herrnhutern (z.B. Bouquier und ein oder zwei alten geliebten Hausangestellten). Für uns wäre vor und zu den Seiten der Kapelle nicht mehr hinreichend Platz gewesen. Mit einer gewissen Wehmut betrachteten wir den Platz auf einer anstoßenden, gleichfalls schon planierten Kuppe, der für die Gräber der jungen Generation vorgesehen war.

Mit den unter dem Boden der Kapelle ruhenden alten Campenhausens waren wohl alle vom Generalleutnant in dessen zweiter Ehe stammenden Nachkommen seines Namens auf dem Kapellenberg bestattet, als letzter 1933 noch mein Bruder Axel. Die Ausrichtung der großen Beerdigungen war eine Ehrenpflicht von Orellen. Indessen sprach man schon davon, daß eine solche Belastung auf die Dauer nicht mehr tragbar sein würde. Der Gang der Dinge hat diese Frage in der Folgezeit gegenstandslos gemacht.

Betrat man das Innere der für gewöhnlich geschlossenen Kapelle, so hatte man an der gegenüberliegenden Wand den hoch liegenden Grabstein des Generalleutnants vor sich mit einer langen Inschrift: "Hier ruht ein armer Sünder; der Herr erbarme sich seiner." (Welche Bedeutung dieses Grab für meinen Vater und gewiß nicht nur für ihn gehabt hat, mögt Ihr in meinen Notizen über die mit ihm geführten Gespräche nachlesen). Seine nächsten Nachkommen liegen alle unmittelbar unter dem mit schwarzen und hellen Steinen gedeckten Fußboden (ohne Gruftgewölbe). Diese Erhöhung des Ahnherrn erinnert an die ähnliche Hervorhebung des Grabes von Zinzendorf gegenüber den flachen Steinen seiner Gemeindeglieder ringsum.

Epitaphien der Nachkommen schmücken die Wände. (Ein von den Russen hier abgerissenes Messingschild mit dem freiherrlichen Wappen – vielleicht vom "Weißen" – ist in meinem Besitz). Über dem Grabe des Reichskontrolleurs Balthasar C. befindet sich in der einen Ecke, von einem Gitter umgeben ein Marmordenkmal mit einer trauernden Gestalt, das seine Frau für ihn errichten ließ. Es paßt recht wenig hierher, und welch ein albernes Theater die Witwe bei der Beerdigung aufführte, ist in Tante Ernestines Memoiren zu lesen. Die letzte Beerdigung innerhalb der Kapelle, die ich noch erlebt habe, betraf den alten Treydenschen Urgroßonkel Balthasar C., eines etwas wunderlichen gutmütigen Herrn, dessen Güter nach seinem Tode an Staels übergingen. Er war ein Sohn des jüngsten Bruders meines Ururgroßvaters, Lorenz, der spät geheiratet hatte, und war also in seltsamer Verschiebung der Generationen noch ein leiblicher Vetter meines Urgroßvaters Ernst. Warum dieser nicht mehr in der Kapelle beerdigt wurde, kann ich nicht sagen.

Wie oft sind wir, besonders sonntags, mit Blumen und Gießkannen (die im Mühlenbach gefüllt wurden) auf den Kapellenberg gegangen! Es war eine schöne, ernste und doch keineswegs düstere Art, mit den Vätern und ihrer Tradition in Verbindung zu bleiben, auch für die Kinder. Der Kapellenberg wurde auch sonst häufig besucht. Etwas abgerückt vom Alltäglichen, gehörte er doch zum Leben der Familie und des Gutes mit hinzu und war dessen schöner, feierlichster Teil. Die Urnen meiner Großmutter, von Tante Gitta, von Eurer Großtante Mary aus Stolben und – von Tante Henner während des zweiten WeItkrieges hingebracht – meiner Mutter sind dort noch vor der Zerstörung beigesetzt worden. Letztere insofern fast gegen ihren Willen, als sie nicht ohne ihren Mann dort ruhen wollte. Aber der blieb auf dem Friedhof von Wenden (Vgl. die Tafel von Lofö). Neben dem Grabstein für Tante Gitta, der auch Onkel Balthasars Namen trägt, ließ Tante Henner "L.v.C." über ihre Asche in einen Stein meißeln.

Mit dem Kapellenberg waren die Parkanlagen auch nach dieser Seite hin an ihr Ende gelangt. Ging man weiter nach rechts um den Kapellenberg herum, so hatte man zu seiner Rechten noch die schöne "Wilhelms-Eiche" mit einer weißen Bank aus Birkenstämmen darunter. Sie hatte ihren Namen von König und Kaiser Wilhelm I. Es gab auch eine Roon- und eine Bismarck-Eiche usw. – ein Spiegel der deutsch-patriotischen Begeisterung zur Zeit meiner Großeltern. Noch weiter ging es in den Upitwald hinein (lettisch "Flüßchenwald" – nicht das Mühlenflüßchen), ein herrlicher, dichter Mischwald mit einem Unterholz voller Haselnüsse und voller Pilze und Beeren, (Erdbeeren, Strickbeeren = Preißelbeeren und Schwarzbeeren). An ihn grenzte ein Hochmoor mit Krüppelkiefern (hier fanden sich auch hie und da die in Orellen seltenen Schellbeeren (= Moltebeeren).

Wer kein Hochmoor kennt, dem ist die eigentümliche Stimmung dieser Landschaft, ihrer geheimnisvollen Einsamkeit und Weltverlorenheit kaum zu beschreiben. Schon der merkwürdige würzigfremde Geruch, den das Moor mit seinen Porsch-Pflanzen ausströmt, ist sonst nirgends in der Welt zu atmen. Hier war auch das Dorado der Kreuzottern, die in Orellen neben Blindschleichen sehr häufig waren. Sie überwintern in Klumpen verschlungen in den Mooshügeln. Im Frühjahr kriechen sie noch halb steifgefroren in die Sonne, um sich langsam aufzuwärmen und wieder beweglich zu werden. Ich erinnere mich an einen Spaziergang zu solcher Zeit, wo wir nicht weniger als 32 (und mit einer "Kupferschlange" 33) Kreuzottern erschlugen. Wir gingen den Entwässerungsgraben an der Schattenseite entlang, und sahen sie gegenüber noch einzeln oder halb verkneult in der Sonne liegen – man konnte sie dann mit dem Spazierstock fast mühelos erlegen.

Zum Schluß noch ein Wort über den Orellenschen See, der die schönsten Aussichtspunkte bot. Er hieß allgemein, auch auf Landkarten, der Orellensche See, obgleich seine Ufer nur zum weitaus größten Teil zu Orellen gehörten (das Fischereirecht stand ausschließlich Orellen zu). Der alte, wohl livische Name "Rustak" war nicht mehr gebräuchlich. Der See war auf der längsten Strecke etwa drei Werst lang; doch mußte man dann den sogenannten "zweiten See" mit hinzunehmen, der durch zwei Landzungen abgeschnürt fast für sich lag – in fast völliger Einsamkeit, von Morästen und Wald umgeben. Der Weg zu unserem Badeplatz war, wenn man die"Brettdroschke" nahm, keine zwei Kilometer entfernt. Man fuhr dann die eingangs beschriebene Straße bis zum Kleinkrug, bog rechts auf die Poststraße ein, um dann gleich nach einer steinernen Brücke durch ein Waldstück hindurch auf holperigem Wege zum Ufer zu gelangen. Noch kürzer war der Fußweg: Man verließ den Garten durch seine hintere Pforte und kam an Schmiede und Darre vorbei erst auf die gleiche Straße, schwenkte dann aber rechts auf einen "Pattweg" über die Wiese und kam dem Mühlenfluß entlang bei derselben steinernen Brücke an. Hier blühten Kullerkuppen, Wasserrosen und Iris, und hier vor allem habe ich die tiefblauen Libellen gesehen, die mit sammetdichten Flügeln wie Schmetterlinge wirken.

In den See hinein war ein längerer Damm gebaut, der von kleinen Birken gesäumt war. Am Ende befand sich das Badehäuschen mit Bänkchen und Stufen ins tiefere Wasser. Der Orellensche See war nämlich zunächst überaus flach mit einen reinen weißen Sandboden. Man konnte auch kleine Kinder unbesorgt loslassen. Vor dem Damm, am Ausfluß des Mühlenbaches, befand sich das darüber gebaute Bootshaus mit einem, später zwei Booten. Beim Baden war niemand, der uns störte, wenn wir den See im Sommer fast jeden Nachmittag zum Baden aufsuchten.

Der See war reich an Fischen. Vor allem Barsche und bis zu 20 Pfund schwere Hechte kamen bei uns oft auf den Tisch und schmeckten dank des reinen, nicht blottigen Seegrundes vorzüglich. Die Kunst des Fischens hatte den großen Brüdern, ein wenig auch mir, Herr Zelinski beigebracht, ein sehr origineller Jugendfreund meines Vaters. Man mußte dann in der ersten Morgenfrühe aufstehen, nahm sich was zu essen mit, und besonders an diesigen Tagen gab es mitunter reiche Beute. – Einmal hatte sich auf den Orellenschen See ein Möwenpaar verirrt und hätte hier wohl auch genistet. Aber ein Buschwächter war so töricht, die eine Möwe abzuschießen. Es war rührend, wie die Überlebende tagelang auf der Suche nach dem verlorenen Gatten klagend und rufend über dem See kreiste bis der Buschwächter angewiesen wurde, auch sie abzuschießen und dies herzzerreißende Schauspiel zu beenden.

Ein wenig weiter entfernt lag am Seeufer der "Hermannsberg", der nach dem älteren Bruder unseres Urgroßvaters (Christoph) seinen Namen hatte. Auch dies war ein vor allem mit Birken und auch Eichen licht bewachsener Moränenhügel und weit und breit einer der schönsten Punkte im Lande. Von ihm hatte man eine überwältigend schöne Aussicht über den See. Der Blick ist wohl mehrfach photographiert worden, aber kein Bild gibt die Weite und den verklärten Frieden dieses Blickes wieder, besonders gegen Abend, wenn der See in völliger Ruhe vor einem liegt im klaren Licht der bei uns so langsam sinkenden Sonne. Das ist gewiß nicht nur der Eindruck meiner Erinnerung; auch fremde Menschen, die wir auf den Hermannsberg führten, waren von so viel Schönheit völlig überrascht und entzückt.

Auf dem Hermannsberg (der auch auf Lettisch diesen Namen führt) fanden mitunter – zum Glück selten genug – mit Erlaubnis lettische Festlichkeiten statt, sogenannte "Bälle im Grünen" (Salumbals), zu denen die Gäste von weither angereist kamen. Sie ließen kaum Spuren zurück. Wir waren trotzdem empört, wenn irgendwo einmal ein Bonbonpapier liegen geblieben war. Man wußte eben noch nichts von der unflätigen Scheußlichkeit des modernen Tourismus.

Weiter entfernt lag der Brenzeberg, der höher war als der Hermannsberg und zu dem häufig Picknicks unternommen wurden. (Wie herrlich schmeckten die in der Asche des angemachten Feuerchens gebackenen heißen Kartoffeln!) Der Brenzeberg trug einen ziemlich hohen "Feuerturm" in luftiger Holzkonstruktion, den wir leider wegen seiner Baufälligkeit nicht besteigen durften (er soll einen noch erstaunlicheren Rundblick geboten haben, einen "pappelhaft" schönen Blick, wie sich Walther Hirschheydt damals vernehmen ließ). Der Brenzeberg lag am Rande des Waldes und war selbst bewaldet. Aber gegen den See hin lag er frei, und hier bot sich dann ein ähnlicher Blick wie vom Hermannsberg aus: über den See und die immer blauer in der Ferne verdämmernden Waldketten hin, aus denen irgendwo der Kirchturm von Wenden herübergrüßte.

Wir Kinder schätzten besonders den glatten, mit Fetter Henne und dergleichen bewachsenen steilen Abhang, weil man hier herunterrollend die schönsten Kuckerbälle (Burzelbäume) schießen konnte. Zu Füßen des Berges lag das Brenzegesinde; aber die lettischen Bauernhäuser mit ihren aus ergrauten Holzstämmen gebauten Wänden und ihren Stroh- oder Schindeldächern störten die Aussicht nicht. Es blieb trotz ihrer Kultivierung die unverdorbene Natur und friedlich stille Landschaft ohne verschmutzte Gewässer und ohne Stacheldraht.

Damit schließe ich meine Beschreibung von Orellen. Über die Einteilung der Felder, Wälder und Heuschläge, über die ganze wirtschaftliche Seite des Gutsbetriebs (die dann auch Kudum und Lenzenhof mit einbeziehen müßte) kann ich Euch leider nichts mitteilen. Ich habe mit gelegentlicher Nachhilfe durch Tante Adline ausschließlich aus meiner kindlichen Erinnerung geschöpft, und Ihr werdet meine unzerstörbare Liebe und zärtliche Befangenheit gelegentlich wohl bemerkt haben. Ich glaube im Ganzen trotzdem ein unverfälschtes Bild gegeben zu haben. Die Photographien, die ich beifüge, werden mit der Zeit leider verblassen. Auch möchte ich ausdrücklich bemerken, daß sie vielfach mangelhaft sind, und keine richtige Vorstellung vermitteln können – ganz abgesehen davon, daß das besondere Licht, der Duft und die Luft der heimatlichen Wirklichkeit sowieso fehlen müssen. Ausblicke auf die spätere Zeit des Verfalls und des Untergangs habe ich absichtlich, soweit irgend möglich, vermieden. Ich hoffe, Ihr gewinnt so wenigstens umrißhaft den Eindruck von einem der schönsten Güter Livlands, das Eure Vorfahren fast zweihundert Jahre lang besessen, gefördert und gepflegt und geliebt haben.

Abgeschlossen März 1976.

---

[1] Der Text wurde von dem schon fast blinden Autor in den Jahren 1975 und 1976 auf einer Schreibmaschine geschrieben, durch seinen Sohn Christoph abgeschrieben, und dann noch einmal mit dem Autor und dessen Schwester Adline Livonia Campenhausen durchgesehen. Die zahlreichen Anmerkungen und Ergängungen des Autors, die beim ersten Privatdruck (Mainz 1977) bereits mitabgedruckt wurden, sind jetzt in den fortlaufenden Text eingefügt worden. Das war seinerzeit aus Zeitmangel unterblieben. Nichts wurde gestrichen oder weggelassen.

[2] Professor der Theologie Dr. h. c. mult. Hans Erich Frhr. v. Campenhausen, geb. 3.(16.) 12. 1903 in Rosenbeck, aufgewachsen in Orellen, gest. 6.1.1989 in Heidelberg.

[3] Siegfried v. Vegesack, Vorfahren und Nachkommen. Aufzeichnungen aus einer altlivländischen Brieflade 1689–1887. Eugen Salzer Verlag Heilbronn 1961, S. 15.

[4] Heinrich Pirang, Das baltische Herrenhaus. Drei Teile. Joncks & Poliewsky Riga 1926–30.

[5] Siegfried v. Vegesack, Das Unverlierbare. Gedichte. Verlag Christian Wolff Flensburg 2. Aufl. 1949.

[6] "Memoiren der Baronin Ernestine Schoultz-Ascheraden, geb. Baronesse Campenhausen. Geboren in Wesselshof den 26. Juli 1810, heimgegangen in Loddiger den 2. Juli 1902". W. F. Häker, Riga 1908.

Saīsinājumi
Abkürzungen

Iestādes
Einrichtungen

AFCO – Archiv der Freiherrn von Campenhausen-Orellen als Depositum von Balthasar Freiherrn von Campenhausen im Herder-Institut Marburg
Baltazara brīvkunga fon Kampenhauzena (Meinerchāgena) deponējums Herdera institūtā Mārburgā

BCB – Baltijas Centrālā bibliotēka Rīgā
Baltische Zentralbibliothek in Riga

BFM – Bildarchiv Foto Marburg
Mārburgas Filipa universitātes Mākslas vēstures institūta Foto arhīvs

CVMM – Cēsu Vēstures un mākslas muzejs
Museum für Geschichte und Kunst Wenden

LAB – Latvijas Akadēmiskā bibliotēka
Akademische Bibliothek Lettlands

LNB – Latvijas Nacionālā bibliotēka
Nationalbibliothek Lettlands

LVM – Latvijas Vēstures muzejs
Historisches Museum Lettlands

LVVA – Latvijas Valsts vēstures arhīvs
Historisches Staatsarchiv Lettlands

MB – Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Misiņa bibliotēka
Bibliothek von Misiņš der Akademischen Bibliothek Lettlands

RPM – Rundāles pils muzejs
Schloßmuseum Ruhental

RVKM – Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs
Museum für Geschichte der Stadt Riga und Schiffahrt

VKPAIDC – Valsts Kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas Dokumentācijas centrs
Dokumentationszentrum der staatlichen Inspektion für Kulturdenkmalschutz

Biežāk izmantotā literatūra
Öfters benutzte Literatur

Adamovičs. Vidzemes baznīca.. – *Adamovičs, Ludvigs.* Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks: 1710–1740.–Nebraska, 1963.

Ārends. Liecības.. – *Ārends, Pēteris.* Liecības par pamatskolu dzīvi 19. gs. 1. pusē // Senatne un Māksla.–1938.–Nr. 3.– 51.–58. lpp.

Brotze. Monumente.. – *Brotze, Johann Christoph.* Sammlung verschiedener liefländischer Monumente, Prospecte, Münzen, Wappen etc. – Bd. 1-6. LAB Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa.

Campenhausen. Freiherr.. – *Campenhausen, Hermann v.* Freiherr Balthasar von Campenhausen: 1689–1758.–[Riga, s. a.].–T. 1. (Beiträge zur Geschichte des Geschlechts der Freiherrn von Campenhausen, 2.)

Campe. Lexikon.. – *Campe, Paul.* Lexikon Liv- und Kurländischer Baumeister, Bauhandwerker und Baugestalter von 1400 bis 1850.–Stockholm, 1951 (Bd. 1), 1957 (Bd. 2).

Pirang I – *Pirang, Heinz.* Das baltische Herrenhaus.–Riga, 1926.–T. 1.

Vegesack. Vorfahren.. – *Vegesack, Siegfried v.* Vorfahren und Nachkommen: Aufzeichnungen aus einer altlivländischen Brieflade. 1689–1887.–Heilbronn, 1961.

Manuskripti
Manuskripte

Campenhausen. Generalleutnant.. 2. Teil. – *Campenhausen, Hermann v.* Generalleutnant Balthasar Freiherr von Campenhausen-Orellen: 1689–1758.–T. 2. AFCO, 780 F.

Campenhausen. Erinnerungen.. – *Campenhausen, Hans v.* Erinnerungen an Orellen.–Heidelberg, 1976 (kataloga tekstos uzrādīta manuskripta oriģināla, nevis šajā katalogā ievietotā publicējuma lappušu numerācija).

Barsewisch. Archivliste.. – Archiv der Freiherrn von Campenhausen-Orellen als Depositum von Balthasar Freiherr von Campenhausen / Meinerzhagen im Archiv des Herder-Instituts. Archivliste, beruhend auf den Vorarbeiten von Hermann Freiherr von Campenhausen-Schaggat (1906–1913), Ernst Freiherr von Campenhausen-Loddiger (1908–1912), Bernhard von Barsewisch (Heidelberg, 1963/1964) und Peter Wörster (Marburg, 1981), zusammengestellt von Bernhard von Barsewisch (München, 1986).

Barsewisch. Fotosammlung.. – Familienarchiv. Prof. Bernhard von Barsewisch / München, Fotosammlung Campenhausen-Wolff. Katalog, zusammengestellt Pfingsten, 1984.

Saturs

Priekšvārds
(Imants Lancmanis)

7

Aksels brīvkungs fon Kampenhauzens
Kampenhauzeni. No kādas vidzemnieku ģimenes vēstures

11

Ruta Slencka
Ungurmuižas cēlājs — ģenerālleitnants brīvkungs Baltazars fon Kampenhauzens (1689–1758)

50

Bernhards fon Barzevišs
Brīvkungu fon Kampenhauzenu Ungurmuižas arhīvs

73

Pēteris Vorsters
Kampenhauzenu dzimta Gādebuša vēstulēs

77

Gvido Straube
Ungurmuiža, fon Kampenhauzeni un Hernūtes brāļu draudzes Vidzemē

82

Anita Meinarte
Vidzemes skolas 18. gadsimta 1. pusē un Ungurmuiža

85

Pārsla Pētersone
Ungurmuižas vēsture arhīvu dokumentos

91

Ilmārs Dirveiks
Ungurmuižas kungu māja un tās būvvēsture

115

Ieva Lancmane (dekoratīvā glezniecība), *Imants Lancmanis*
Ungurmuižas kungu mājas interjers

151

Dace Ķibilda
Ungurmuižas apbūves komplekss un parks

182

Imants Lancmanis, Ilmārs Dirveiks (kapličas arhitektūra)
Fon Kampenhauzenu dzimtas kapi Ungurmuižā

209

Andris Eglītis
Ūdenssaimniecības būves fon Kampenhauzenu dzimtas īpašumos Raiskuma pagastā

235

Dace Puķīte
Kā tika glābta Ungurmuiža. No Cēsu rajona pieminekļu inspektores dienasgrāmatas

239

Dace Puķīte
Ungurmuižas kompleksa aizsardzības, projektēšanas un restaurācijas darbu hronika laikposmā no 1939. līdz 1998. gadam

254

Edgars Raitums
Ieskats Ungurmuižas fonda un vasaras nometņu darbā

258

Katalogs

1. Fon Kampenhauzenu dzimtas politiskā, dienesta un saimnieciskā darbība, muižu ieguve un apbūve, muižu saimniecība

262

2. Fon Kampenhauzenu dzimtas heraldika un sfragistika

281

3. Fon Kampenhauzenu dzimtas ikonogrāfija

287

4. Ungurmuižas kartes, plāni un senie skati

296

5. Kungu māja

302

6. Mēbeles un mākslas priekšmeti kungu mājā

321

7. Ungurmuižas parks, celtnes un ļaudis

326

8. Fon Kampenhauzenu dzimtas kapi

340

Izstādītā literatūra

344

Hanss fon Kampenhauzens
Atmiņas par Ungurmuižu

348

Saīsinājumi

377

Inhalt

Vorwort
(Imants Lancmanis)
9

Axel Freiherr von Campenhausen
Campenhausen. Aus der Geschichte einer livländischen Familie
28

Ruth Slenczka
Der Erbauer von Orellen Generalleutnant Balthasar Freiherr von Campenhausen (1689–1758)
61

Bernhard von Barsevisch
Das Archiv der Freiherren von Campenhausen aus Orellen
75

Peter Wörster
Bezüge auf die Familie von Campenhausen in der Briefsammlung Gadebusch
77

Gvido Straube
Orellen, von Campenhausen und die Herrnhuter Brüdergemeinde in Livland
82

Anita Meinarte
Die Schulen in Livland zu Beginn des 18. Jahrhunderts und Orellen
85

Pārsla Pētersone
Geschichte des Gutes Orellen nach den Archivurkunden
102

Ilmārs Dirveiks
Das Herrenhaus von Orellen und seine Baugeschichte
133

Ieva Lancmane (dekorative Malerei), *Imants Lancmanis*
Innenausstattung des Herrenhauses Orellen
166

Dace Ķibilda
Bauensemble und Park von Orellen
195

Imants Lancmanis, Ilmārs Dirveiks
Familienbegräbnis der Gutsbesitzer von Orellen
221

Andris Eglītis
Hydrotechnische Bauten auf den Besitzungen der Familie von Campenhausen im Landgemeinde Raiskum
235

Dace Puķīte
Wie Orellen gerettet worde. Aus dem Tagebuch des Denkmalschutzbeauftragten des Bezirks Wenden

239

Dace Puķīte
Chronik der ausgeführten Schutz- und Sanierungsarbeiten in Orellen

256

Edgars Raitums
Einblick in das Wirken der Stiftung sowie der Sommerlagern in Orellen

260

Katalog

1. Dokumente über die politische, amtliche und wirtschaftliche Tätigkeit der Familienmitglieder von Campenhausen, den Erwerb und die Bewirtschaftung der Landgüter.

262

2. Wappen und Siegel der Freiherren von Campenhausen

281

3. Ikonographie der Familie von Campenhausen

287

4. Karten, Pläne und alte Ansichten von Orellen

296

5. Das Herrenhaus

302

6. Möbel und Kunstgegenstände im Herrenhaus

321

7. Parkanlage in Orellen, Gebäude und Leute

326

8. Erbbegräbnis der Familie von Campenhausen

340

Ausgestellte Literatur

344

Hans von Campenhausen. Erinnerungen an Orellen

361

Abkürzungen

377

Sagatavota iespiešanai izdevniecībā "Nordik",
reģ. apl. Nr. 2–0792.

Loksnes iespiestas r/a "Latvijas karte",
vāki iespiesti tipogrāfijā "Premo",
sabrošēta a/s "Preses nams".

OBLIGĀTAIS EKSEMPLĀRS

[5.-]

OBLIGĀTAIS
EKSEMPLĀRS

LATVIJAS NACIONALA BIBLIOTEKA
0304055358

99-7
h 2

